

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER,

FJERDE RÆKKE,

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

HOLGER FR. RØRDAM,

DR. PHIL., SOGNEPRÆST.

TREDIE BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS UNIV. BOGHANDLER G. E. C. GAD.

THIELES BOGTRYKKERI.

1893—95.

I n d h o l d.

	Side
Bidrag til Danmarks Kirkehistorie, hentede fra Clairvaux og Citaux.	
Af Dr. phil. <i>Hans Olrik</i>	1
Blade af Waisenhusets ældste Historie. Ved <i>H. F. Rørdam</i> ..	26. 518
Niels Blichers Avtobiografi. Ved Cand. mag. <i>Chr. Villads Christensen</i> .	97
Uddrag af Biskop Henrik Gerners Synodalmonita. Ved Pastor <i>Vilhelm Bang</i>	115
Bidrag til fynske Kirkers og Præstekalds Historie (Fortsættelse) ..	140
VII. Branderup Kirkebog	140
VIII. Annekteringer af Stenstrup, Lunde, Ollerup og Kirkeby Sogne	154
IX. Præsteembedet paa Strynø	170
Bidrag til Biskop Jesper Brochmands Historie. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	179
Provst Aleth Hansens Erindringer om hans første Præstevirksomhed i Husby i Angel. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	211
Akterne i Processen mellem Erik Menved og Jens Grand. Af Pro- fessor Dr. <i>Kr. Erslev</i>	276
Naar blev Biskop Valdemar tagen til Fange? Kritik af en nylig fremkommen kronologisk Undersøgelse. Af Dr. phil. <i>Hans Olrik</i>	305
Bidrag til Ledøje og Smørum Sognekalds Historie. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	325
Kirke- og kunsthistoriske Møder afholdte i Aaret 1893	345
Oprindelsen til den nuværende Domkirke i Roskilde. Af Professor Dr. <i>Julius Lange</i>	347
Roskilde i Reformationstiden. Af <i>H. F. Rørdam</i>	363
Om Kirkebygningskunstens Udvikling og historiske Forud- sætninger. Af Arkitekt <i>V. Koch</i>	395
Om Valfarterne til Kippinge før og efter Reformationen. Af <i>H. F. Rørdam</i>	433
General-Kirkeinspektions-Kollegiets ældste Forhandl. Ved <i>samme</i> .	487
Efterretninger fra Laaland (Slutning)	563
Træk af romersk-catholsk Propaganda i forrige Aarhundrede. Af Byfogedfuldmægtig <i>W. Woll</i>	609
Af Provst, Mag. Peder Langes Optegnelsesbog. Ved Professor Dr. <i>L. Daae</i>	618
Kirke- og kunsthistoriske Møder afholdte i Aaret 1894	641
Vor Middelalders Teglstenskirker. Af Arkitekt <i>V. Koch</i>	645
Hans Tavsens. Af <i>H. F. Rørdam</i>	658
Bemærkninger til nogle Grupper af Reformationstidens Digtning. Af Professor Dr. <i>J. Paludan</i>	693
Indførelsen af den Evangeliske Salmebog i Horbelev og Falkerslev Sogne 1801—2. Af Provst <i>L. Koch</i>	721

	Side
Mag. Anders Langgaard og hans Kapellan Otto Krogstrup. Af Cand. mag. <i>Chr. Villads Christensen</i>	740
Danske og norske Studerende ved Universitetet i Helmstädt (1576— 1744). Ved Prof. Dr. <i>L. Daae</i>	783
Smaastykker:	
I. Mag. Hans Jensen Viborgs Selvbiografi	195
II. En Dom afsagt paa Viborg Landemode 1700	201
III. Fra Kirketvangens Tid. Ved Pastor <i>Vilhelm Bang</i>	263
IV. En Parallel til Salmen »Du Herre Christ«. Ved Provst <i>Cederfeld de Simonsen</i>	210
V. Om Retten til at holde Ligprædiken. Ved Overlærer <i>D. H. Wulff</i>	407
VI. Tilføjelser og Rettelser til »Bidrag til Danmarks Kirke- historie hentede fra Clairvaux og Citeaux«. Af Dr. <i>Hans Olrik</i>	421
VII. Rektorerne ved Aalborg Skole 1574—1684	425
VIII. Smaating fra Skeby og Otterup Sogne. Ved Sognepræst <i>E. V. Lose</i>	428
IX. En Præsts Advarsel mod Kortspil. Ved Pastor <i>John Hansen</i>	631
X. En forhenværende Præst søger militær Ansættelse. Ved Jægermester <i>E. A. Schøller</i>	634
XI. Blandinger	637
XII. Har Laurids Nielsøn (»Klosterlasse«) været Præst i Dan- mark 1562—63. Ved Cand. mag. <i>Gustav Bang</i>	790
XIII. En Eventyrer i det syttende Aarhundrede. Ved Prof. Dr. <i>L. Daae</i>	793
XIV. Et hidtil ubemærket Lejlighedsdigt af Kingo. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	796
XV. Chilian Reuther fra Mellerstadt. Ved Overbibliothekar Dr. <i>S. Birket Smith</i>	798
XVI. Et lille Bidrag til J. C. Dippels Historie	799
XVII. Kirkeklokke-Indskrifter. Ved <i>Jens Jørgensen</i>	801
XVIII. Fra Kirkeinspektionskollegiets første Tid	804
XIX. Rimbrev til Biskop P. Hersleb 1738. Ved <i>Vilh. Bang</i>	807
XX. Danske Studerende graduerede i Vittenberg i Reforma- tionstiden. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	814
XXI. Om Hr. Peder Jacobsen i Hygum og nogle af hans Efterkommere. Ved Sognepræst <i>John Hansen</i>	818
XXII. Kirkebogscuriosa. Ved Provst <i>J. P. Bekker</i>	821
XXIII. En Benaadning under Krigsforhold	824
Rettelser og Tillæg	827
Navne- og Sagregister	829

Bidrag til Danmarks kirkehistorie, hentede fra Clairvaux og Citeaux.

Af Hans Olrik.

Et væsentligt punkt i vor historie er den danske kirkes livlige forbindelse med de store franske Cistercienserklostre i 12. og 13. årh. Den hellige Bernards munke har brudt det danske klostervæsen nye veje og fremmet hele præstestandens udvikling. Det kan da ikke undre, at den rige cisterciensiske litteratur i Frankrig yder adskillige bidrag til Danmarks historie. Det meste af hvad der hidtil er fremkommet er allerede blevet udnyttet af vore historikere; men der er dog nogle efterretninger om danske mænd og danske forhold, som enten endnu ikke har fundet vej til os eller i alt fald hidtil ikke har fået den plads, der tilkommer dem.

Det er en kendt sag, at flere berømte danske mænd er vandrede til Clairvaux. Navnkundigst er ærkebiskop Eskil. Ingen anden af vor histories personligheder har fået lignende betydning for den hellige Bernards kloster. Eskil gæster oftere Clairvaux og dvæler årevis i dette sit yndlingskloster. Han brevveksler med abbed Bernard, og endnu er et af den store abbeds breve til ham bevaret. Notaren Gaufrid underretter straks Eskil om Bernards død og tilegner ham 5te bog af »Bernards levned«¹⁾. Træt af

¹⁾ Pertz, Monumenta Germaniæ: Scriptorum XXVI 117 f. G. Hüffer, Der hellige Bernard v. Clairvaux I: Vorstudien (Münster 1886) s. 30.
Kirkehist. Saml. 4. R. III.

livet i verden trækker den stolte, gamle ærkebisp sig tilbage til Clairvaux, som var hans længsel og lyst, for dér at tilbringe sine sidste år i klosterets fred. Dér dør han, og dér bliver han mindet med ærefrygt som én af den store abbeds ypperste venner. »Exordium magnum Cisterciense« giver en udsigt over hans forhold til Clairvaux, og dette lille skitserede livsbillede finder også vej til Danmark¹⁾. Jeg skal imidlertid ikke gå nærmere ind på hele denne skat af oplysninger om Eskil. Det meste er nemlig allerede optaget i andres gransken og fortællen, og står der endnu et og andet træk tilbage, vilde det, løsrevet fra sin sammenhæng, have liden værd; den slags småbidrag til Eskils historie hører hjemme i en samlet skildring af hans forhold til de franske Cisterciensere, og jeg vil ikke foregribe, hvad en sådan undersøgelse kunde drage frem. Jeg ønsker blot her at gøre opmærksom på nogle hidtil unyttede clairvaux'ske optegnelser om Eskils død og nogle andre clairvaux'ske minder, der ned gennem tiderne bevaredes til hans ære.

Skönt de danske årbøger er enige om at sætte Eskils død til 1182, må denne angivelse dog vige for den clairvaux'ske, hvorefter dødsåret var 1181. Det hedder nemlig i *Chronicon Clarevallense* (fra 1147 til 1192): Anno Domini 1181, apud Claramvallem mortuus est venerabilis Eskilus Danorum archiepiscopus, sumpto habitu ordinis, qui diu manserat in Claravalle, et sibi substituerat archiepiscopum in Dacia, Absolonem nomine²⁾. Krøniken, som er bleven til ved år 1223 eller kort efter³⁾, støttes på dette punkt af optegnelserne i gravbogen (*liber sepulchrorum*) fra Clairvaux. Dennes beretning om Eskils gravsted ender således: Obiit autem anno Incarnationis Dominice MCLXXXI⁴⁾. Disse

¹⁾ Sællandske årbog med tillæg, S. r. D. II 619 ff. 638 ff.

²⁾ Migne, *Patrologiæ cursus completus, series Latina*, tom. 185, sp. 1249 f.

³⁾ Hüffer, *Der heilige Bernard*, s. 158.

⁴⁾ Migne t. 185, sp. 1555, Lalore, *Le trésor de Clairvaux (Troyes 1875)* s. 198. Jf. Manrique, *Annales Cisterciensium IH (Lyon 1649)* s. 100 f.

gamle vidnesbyrd fra selve det kloster, hvor Eskil var død, og hvor man i højeste grad ærede hans minde, har afgjort forrang for de danske kilder, der er begivenheden så meget fjærnere. — Vedrørende Eskils dødsdag er der også uoverensstemmelse mellem den clairvaux'ske og den danske angivelse. Obituariet fra Clairvaux har 7. Sept.¹⁾, mens Lundekapitlets mindebøger har 6. Sept. Her er valget næppe så let at træffe. Underlig nok har en anden Cistercienseroptegnelse 10. April som Eskils mindedag²⁾; på denne dag er han måske bleven optagen som munk i Clairvaux.

Der er grund til endnu at dvæle lidt ved den omtalte optegnelse om Eskil i gravbogen fra Clairvaux. Overskriften »B. (a: Beatus) Eskilus« viser, at man i Clairvaux ærede ham som salig. Det stemmer med, at han har fået plads i Cisterciensernes helgenbog, hvor hans sidste ophold i Clairvaux skildres således³⁾: »sanctissime vixit et piissime obiit, multis post mortem miraculis illustris«. I selve gravbogen siges der da også om Eskil, at han ved ydmyghed og gudsfrygt blev et fuldkommenhedens spejl for efterslægten. Endvidere hedder det her, at han var af kongelig æt. Her kan selvfølgelig ikke være tænkt på, at Eskils farfaders søster var Erik Ejegods dronning; der må være tale om en virkelig nedstamning. Man tør da tage en stamtavle i Knytlinga-saga som forklaring⁴⁾. Efter denne var Eskils oldefader Thrugot en dattersøn af Hákon jarl, der var søn af Erik jarl og Sven Tjageskægs datter Gyda; Eskils frændskab med kongætten må således vistnok føres helt tilbage til Sven Tjageskæg.

Af optegnelsen i gravbogen fra Clairvaux lærer man endelig Eskils gravsted at kende. Det fandtes under

¹⁾ Lalore, Le trésor de Clairvaux, s. 179.

²⁾ Henriquez, Menologium Cisterciense (Antwerpen 1630) s. 116.

³⁾ Henriquez, anf. sted.

⁴⁾ Knytl. (Fornmanna sögur XI) s. 302.

hvælvingen i Frelserens kapel, det midterste af de 9 kapeller, som sluttede sig til klosterkirkens apsis, i lige linje med hovedalteret og med den hellige Bernards alter og grav bagved hovedalteret¹⁾, altså en af de fornemste pladser i hele kirken. Der var han jordfæstet til venstre for Frelserens alter, som han selv havde indviet²⁾. Hermed stemmer beretningen i den sællandske årbog: *sepultus est in presbyterio oratorii ejusdem loci, ante altare beatæ virginis matris*³⁾; thi Frelserens alter var tillige indviet til hans moder, Jomfru Maria. En stenplade i gulvet bar den korte indskrift: *Hic jacet Dominus Eschilus, Dannemarchiæ episcopus, postea monachus Clarævallensis*⁴⁾. To andre bisper fik også gravsted foran Frelserens alter: den ene var Garnier, der var abbed i Clairvaux 1186—93, dernæst biskop i Langres 1193—98 og endelig munk i Clairvaux, hvor han døde 1216; den anden var Raoul, abbed i Clairvaux 1224—33, derefter ærkebiskop i Lyon, død 1236. Senere, den 1. April 1264, førtes også levningererne af den hellige Bernards moder Alette fra St. Benigne i Dijon til dette kapel⁵⁾. Eskils grav i Clairvaux viser da klart, hvor højt man satte hans minde.

Et andet vidnesbyrd herom er det, at Eskil nævnes blandt de mænd, som i Clairvaux mindedes ikke blot ved en særlig årdag, men ved »*missæ generales*»⁶⁾. Denne fællesmesse, der skulde overværes af alle munkene, holdtes daglig; om Søndagen og på festdagene spaltede den sig i en morgenmesse og en højmesse. De omgivelser, hvori Eskils navn forekommer, er nogle af de kirkelige personligheder, som konventet i Clairvaux satte allerhøjest. Foran

¹⁾ D'Arbois de Joubainville, *Études sur l'état intérieur des abbayes Cisterciennes* (Paris 1858) s. 38.

²⁾ Lalore, *Le trésor de Clairvaux*, s. 61.

³⁾ S. r. D. II 621.

⁴⁾ Migne tom. 185, sp. 1767.

⁵⁾ Lalore, *Le trésor de Clairvaux*, s. 193 f.

⁶⁾ Lalore s. 174.

Eskil nævnes kardinal Henrik, Clairvaux' 7de abbed (1176—79), en af hovedkæmperne mod det albigensiske kætteri, dernæst kardinalbiskop af Albano, død 1189 og jordfæstet i Clairvaux, hvor han blev fejret som helgen og næst selve den hellige Bernard og den hellige Malachias nød den ypperste ære. Efter Eskil nævnes kardinal Petrus fra Pavia († 1182), der længe havde været i Frankrig som pavelig legat og dér havde vist sig som velynder af Clairvaux; hans forhold til Eskil personlig havde derimod ikke været særlig venskabeligt: abbederne i St. Victor havde brugt en skat, som Eskil havde betroet dem, og kardinal Petrus søgte af godhed for Victorinerne at hjælpe deres kloster til at slippe for at udrede den danske ærkebiskop passende igæld¹⁾.

Foruden Eskils grav var der endnu i Clairvaux mindst ét synligt minde om ham: et lille guldskrin (philaterium aureum), delt i to rum, med relikvier af mange forskellige helgener²⁾. Det har været den gamle ærkebiskops gave til det kloster, der blev hans sidste hjem.

Siden Eskils dage er flere af den danske kirkes berømteste mænd komne i berøring med de franske Cisterciensere og særlig med Clairvaux. En halv menneskealder efter Eskils død havde to klerke fra Danmark et noget ufrivilligt ophold i den hellige Bernards kloster. Det var Knud Valdemarsöns kansler, Anders Sunesön, og den gamle abbed Vilhelm fra Æbelholt, der i 1195 kom fra Rom til Frankrig for at virke for den ulykkelige dronning Ingeborgs ægteskabssag. Filip Augustus lod hertugen af Burgund tage dem til fange i Dijon; men abbed Guido af Citeaux udvirkede, at de dog fik lov at tage ophold i Clairvaux for dér at afvente kongens bud. Næsten hele

¹⁾ H. Delahaye, Pierre de Pavie, i *Revue des questions historiques*, 25. année (1891) s. 14 f.

²⁾ Lalore s. 61.

den franske præstestand var den gang så afhængig af kongen, at den støttede ham imod dronning Ingeborgs krav; således havde biskop Stefan af Noyon, der dog havde bejlet for kongen til den danske kongedatter og ført hende til Frankrig, straks været med til at udstede skilsmisdommen og gik nu i Filip's ærinde til paven for at udvirke dens stadfæstelse. Men abbederne Guido af Citeaux og Guido af Clairvaux tog sig ivrig af de danske afsendinge, fik udvirket deres løsladelse og opnåede endda, at de efter seks ugers forløb blev stedte for Filip Augustus i Paris. Cistercienserne havde altså gjort alt, hvad der stod i deres magt for at støtte Anders Sunesön og abbed Vilhelm; det vidner atter om inderligt forhold mellem de to bernardinske hovedklostre og Danmark. Det er kun i forbigående, jeg har villet minde om denne episode; da jeg imidlertid ikke har fundet cisterciensiske optegnelser, der kan kaste nyt lys over den, indlader jeg mig i denne sammenhæng ikke nærmere på disse begivenheder. Med det samme vil jeg nytte lejligheden til at berøre dronning Ingeborgs forhold til de franske Cisterciensere. Ingeborg fik det cisterciensiske generalkapitel i Citeaux 1224 til at vedtage, at hendes årdag efter hendes død skulde højtideligholdes sammen med Filip Augustus's, og snart efter må hun have vist sig særlig velgørende overfor Cistercienserordenen, da generalkapitlet i 1228 vedtog, at Ingeborgs navn skulde nævnes ved den særlige Fredagstjeneste, hvor der blev sunget 7 salmer »mediocri voce«, til bedste for paven, kirkens og rigets fred og for kongen; ja, endnu i 1236 fik generalkapitlet tilsagn om en årlig gave fra Ingeborg, bestående af 10 Dijoner-livres¹⁾. Dette smukke forhold mellem den danskfødte dronning og Cistercienserne turde stå i forbindelse med Valdemarernes iver for denne orden;

¹⁾ Martene et Durand, Thesaurus anecdotorum IV (Paris 1717), sp. 1339. 1349. 1364. R. Davidsohn, Philipp II August von Frankreich und Ingeborg (Stuttgart 1888) s. 272. 280.

hun viste sig i gerningen som datter af den Valdemar og søster til den Knud, som sagdes »at have udvalgt, elsket og æret Cistercienserne fremfor alle munkesamfund under himlen¹⁾«. For fuldstændigheds skyld har jeg indføjede disse træk på dette sted. Dernæst vender vi os atter til de clairvaux'ske bidrag til vor historie.

Som bekendt var Eskil ikke den eneste danske biskop, der døde i Clairvaux. Også Roskildebispen Nils Stigsön søgte did efter sit sammenstød med Erik Plovpenning (1245) og levede sine sidste fire år dér²⁾. Der er en del lighed i de to kirkehøvdingers kamp og skæbne. Clairvaux, som havde set Eskil i ufrivillig landflygtighed, modtog nu også biskop Nils, efter at han var kommen i fjendtligt forhold til den danske krone; og begge bisper peger ved deres kamp for kirken frem mod den store strid mellem kongedømme og præstestand, der gentagne gange skulde blive det sørgelige knudepunkt i Danmarks historie. Nils Stigsön, der altså på en vis måde er forløber for sine frænder Jakob Erlandsön og Jens Grand, blev for sit kirkelige martyrium højt æret i Clairvaux, selv om han aldrig fik den berømmelse som Eskil. Eftertiden havde flere minder om hans liv og død i klosteret.

Først kan anføres den indskrift, som fandtes på en marmortavle ved foden af alteret i St. Nikolaus's kapel og tillige på en pille til højre derfor. Den lød således: *Hic jacet dominus Nicholaus Stigoti, Roskildensis episcopus in regno Dacie, domini Eskili, Lundunensis archiepiscopi, consanguineus, qui pro libertate ecclesie sue exul, obiit anno Domini MCCXLIX, octavo kalendas octobris*³⁾. Denne ind-

¹⁾ S. r. D. VIII 196.

²⁾ Underlig nok har Winter i sit skrift »Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschlands« I (Gotha 1868) s. 138, forbyttet Nils Stigsön med biskop Nils af Slesvig; s. 198 i samme værk har han det rigtigt.

³⁾ Lalore s. 73.

skrift svarer til optegnelsen i gravbogen; men her siges Nils Stigsön at være jordfæstet midt foran St. Martins alter¹⁾. Her er der en uoverensstemmelse. St. Martins alter var nemlig det andet alter i venstre tværskib; hvor Nikolaus's kapel var, har jeg ikke kunnet finde, men hans alter fandtes ved en af pillerne i hovedskibet²⁾. Der må da være sket en omflytning, og biskop Nils har vistnok oprindeligt haft sit hvilested i tværskibet foran Martins alter, således som gravbogen beretter.

Når det i denne indskrift hedder, at Nils Stigsön var Eskils frænde, kan vi ikke ved hjælp af danske kilder udrede dette slægtskab. Det kan være, at biskop Nils's moder Kristine har været Eskils frænke. Men det kan også være, at slægtskabet må føres længere tilbage; vi læser hos Sakse, at Eskil og Absalon var frænder³⁾, uden at vi for øvrigt har midler til at klare deres familieforhold, og da Nils Stigsön ligesom Absalon var Skjalm Hvides ætling, er det vel det samme uopklarede familieforhold, der har gjort ham til frænde af Eskil.

Det fortjener endvidere at fremhæves, at gravskriften over Nils Stigsön ikke mæler noget om, at han blev munk i Clairvaux. Når man har ladet ham ende sine dage i Cistercienserkutten, er det da ikke andet end en urigtig slutning. — Opgivelsen af tidspunktet for Nils Stigsöns død er ikke uden betydning. De danske årbøger har ganske vist overvejende 1249, og hermed stemmer Lunde-kapitlets mindebøger, der siger, at han levede 4 år i landflygtighed⁴⁾; men Ryårbogen⁵⁾ (og nogle af dens afledninger) har dog 1248. Nu viser året 1249 sig uomtvistelig at være det rette. Som biskop Nils's dødsdag har minde-

¹⁾ Lalore s. 197.

²⁾ D'Arbois de Joubainville s. 39 f.

³⁾ Saxo ed. Müller s. 899. 915.

⁴⁾ Liber daticus Lundensis ved Weeke, s. 245. 333.

⁵⁾ Pertz, Monum. Germaniæ, Scriptorum XVI 407.

bøgerne fra Lund 23. Sept., men denne angivelse må vel vige for den clairvaux'ske, hvorefter det er 24. Sept.

Som minde om Nils Stigsön opbevarede munkene i Clairvaux et lille sølvkors, der havde tilhørt ham. Det havde afrundede arme og var prydet med den korsfæstedes billed. Man bringes herved til at tænke på dronning Dagnars kors; men Nils Stigsöns var ikke noget hængesmykke: det stod på et fodstykke, der var rundt som den slags æsker (pyxis), man havde på alterbordet, og havde forskellige billedlige fremstillinger. Det hele vejede 10 unzer¹⁾.

Endnu én af vor Middelalders største kirkehøvdinger har nogen tid gæstet Clairvaux, nemlig ærkebiskop Jakob Erlandsön, og samtidig har en anden dansk biskop gennem flere år, som det synes, haft ophold i klosteret. Denne sidste biskop har hidtil kun været lidet kendt, men de cisterciensiske optegnelser kaster mere lys over hans historie. Hans navn var Peder, og allerede år 1252 blev han valgt til biskop i Odense; men den gang måtte han vige for Franciskaneren Regner, der blev kapitlet pånødet af kong Abel²⁾. Efter Regners død (1267) blev Peder virkelig biskop og skal være bleven indviet i Lybek af den bekendte pavelige legat, kardinal Guido. Denne efterretning har vi kun fra Huitfeldt³⁾, og det er ikke godt at vide, om han har haft noget at støtte sig til; men i alt fald turde det være en rimelig gisning, da de følgende træk af biskop Peders historie fuldtud stemmer med et sådant venligt forhold til den pavelige legat, hvilket var det samme som

¹⁾ Clairvaux' inventariebog fra 1504. Lalore s. 73.

²⁾ S. r. D. VII 222 f. (Hamsforts bisperække). Jfr. V 613.

³⁾ Danmarkskrønike (kvartudg.) II 321. Dersom Peders forgænger Regner først døde 1267 (Velschow, Biskop Regner s. 38), må det have været i Sept. eller Oktober dette år, at Guido indviede Peder, under sit tredje og sidste ophold i Lybek; jfr. C. Paludan-Müller i Vidensk. selsk. skr. V, s. 346 f. 366 ff.

fjendskab med den danske krone. De clairvaux'ske bidrag til Jakob Erlandsöns og biskop Peders historie er ganske vist, som vi skal se, ikke righoldige; men da kilderne ellers flyder sparsomt, får de franske optegnelser dog deres betydning.

Man har en optegnelse fra Clairvaux om en stor fest, hvorved benene af de munke, der havde levet i klosteret under den hellige Bernard, blev overflyttede til de flanderske grevers kapel ved klosterkirken. Denne højtidelige handling fandt sted i året 1269, ved den tid, da der holdtes cisterciensisk generalkapitel, altså i September måned¹⁾. Talrige Cistercienserabbeder var derfor tilstede tillige med hele konventet i Clairvaux. De gudstjenstlige ceremonier udførtes »per manus reverendorum patrum ac dominorum Jacobi Dei gratia Lugdunensis archiepiscopi et Petri Othoniensis episcopi«²⁾. Mens den sidste af disse prælater ikke er til at tage fejl af, må vi undersøge den første nærmere. »Lugdunensis« betyder som bekendt: fra Lyon. Imidlertid har der gennem hele Middelalderen aldrig været nogen ærkebiskop i Lyon af det navn. Nu lod det sig tænke, at navnet kunde være urigtigt, mens »Lugdunensis archiepiscopus« ikke indeholdt noget galt. Denne udvej viser sig imidlertid ved nøjere eftersyn umulig. I året 1267 havde nemlig Lyons ærkebisp, Filip II, trukket sig tilbage for at overtage grevskabet Savoyen, og først 1272 tiltrådte hans efterfølger Petrus II, den senere pave Innocentius V. Med andre ord: i året 1269 var der slet ikke nogen ærkebiskop i Lyon³⁾. »Lugdunensis« må da være en skrivfejl for »Lundunensis«. Det er Jakob Erlandsön, der er ment. Allerede Suhm har forstået det således⁴⁾. Vi véd fra Ryårbøgerne, at Jakob Erlandsön i året 1268

1) Der holdtes årlig generalkapitel i Citeaux, på den tid fra 13. til 17. Sept. Denne fest i Clairvaux har snarest været holdt umiddelbart efter generalkapitlet i moderklosteret.

2) Migne tom. 185, sp. 1560 f.

3) Gallia christiana IV sp. 146 ff.

4) Historie af Danmark X 628.

drog til Rom, men samme år døde Clemens IV, der havde taget sig af hans sag, og der gik et par år hen, før pave-stolen atter blev besat. Vi ser da, at Jakob Erlandsön har forladt Italien under dette interregnum, der hindrede ham i at virke for sin sag, og er vandret derhen, hvor en af hans største forgængere også havde søgt tilflugt i sin landflygtighed, og hvor hans frænde Nils Stigsön 20 år tidligere havde fået sin grav. Det lod sig tænke, at biskop Peder af Odense havde gjort ærkebiskop Jakob følge til Italien og dernæst til Frankrig. Imidlertid, da vi senere træffer Odensebispen i de cisterciensiske kredse i Frankrig, uden at Jakob Erlandsön er med, antager jeg en anden mulighed, som jeg straks skal fremhæve, for sandsynligere.

I sommeren 1272 ses biskop Peder at have været i Italien. I Orvieto udstedte notaren Ramitrius fra Benevent den 29. Juli en afskrift af pave Alexander IVs privilegier af 1259 for Franciskanerne, og efter at den var sammenholdt med originalen, satte biskop Peder sit segl under den¹⁾. Hensigten med Peders rejse til Italien har uden tvivl været at forhandle med paven om de danske forhold. Nu havde Gregorius X nemlig bestegit pave-stolen, og Jakob Erlandsön søgte ved hans hjælp at komme tilbage til sit fædeland. Det er dog tvivlsomt, om Odensebispen er bleven i Italien, indtil forliget blev vedtaget sidst på året 1272²⁾. Vi træffer ham nemlig atter blandt de franske Cisterciensere ved generalkapitlet i Cîteaux i Sept. 1272. Ved den tid har han nemlig udstedt en vidisse af Gregorius IXs privilegier for Cistercienserne³⁾. Muligvis bør årstallet dog rettes til 1273; i så fald kan han have været med til at slutte forliget med den danske krone.

Det er nogle få spredte træk af biskop Peders ophold i udlandet, vi her har samlet. I disse år kan han sikkert

¹⁾ Diplomatarium Norvegicum IX 66.

²⁾ Paludan-Müller, anf. skr., s. 375.

³⁾ Lygum klostets brevbog, S. r. D. VIII 214 f.

ikke have været hjemme i Danmark. I den store strid har han stået på Jakob Erlandsöns side, og den pavelige legat Guido, der havde taget ærkebispens parti, har da lønnet ham med bispestaven. Der var imidlertid ikke tale om at komme i besiddelse af Odense bispestol, og derfor har han vistnok fulgt Guido, da denne endelig i slutningen af 1267 forlød Norden, hjemkaldt af pave Clemens IV. Sandsynligvis har Guido lagt hjemvejen om ad de store franske Cistercienserklostre, ligesom han på udvejen havde gæstet Citeaux (1265). Thi han var Cistercienser med liv og sjæl, og før han blev kardinal, havde han været abbed i selve Citeaux, altså alle Cistercienseres »pater abbas«¹⁾. Da biskop Peder gentagne gange træffes i disse kredse, er det rimeligt, at han har fulgt kardinalen derhen og er bleven i disse klostre. Der har han atter mødt sin ærkebisp, der var landflygtig som han selv, og først da den store kirkestrid udjævnedes 1273, genså han Danmark og overtog sit stift. Kan hælde, at han selv oprindelig har været Cisterciensermunk; derved bliver hans ophold i Clairvaux og Citeaux des mere forklarligt. At han i Huitfeldts bispekrønike kaldes Franciskaner, har ikke mindste vægt. Det vilde være helt uberettiget at søge støtte for denne påstand i den omstændighed, at han i Italien har bekræftet et transskript af Franciskanerprivilegier; thi de andre mænd, der bevidner dets rigtighed, har ikke tilhørt den berømte Tiggermunkeorden. Det er sikkert kun ved skødesløshed, man har gjort biskop Peder til Franciskaner: forfatteren af Odense bispekrønike hos Huitfeldt har vrangbyttet ham med den samtidige biskop Peder i Viborg, der havde været Minorit²⁾.

Mens det ikke lader sig afgøre, om biskop Peder har haft hovedophold i Clairvaux eller Citeaux, har Citeaux sikkert i nogle år været hjemsted for en anden dansk

¹⁾ Paludan-Müller, anf. skr. s. 340 ff.

²⁾ Jfr. Danmarkskroniken. anf. st.

biskop, ovenikøbet en af vore mærkeligste historiske personligheder. Det er biskop Valdemar af Slesvig.

En rejseberetning fra 1717, skreven af to Benediktinermunke, fortæller, at der i Citeaux, under de lave hvælvinger bag højalteret, på epistelsiden, var et skrin, som indeholdt pave Calixtus IIs hjerte, hidbragt af klosterets 3dje abbed, Stefan, og nedenfor var der en grav med stenplade. I denne grav havde man jordfæstet biskop Valdemar, ærkebisp af Bremen, og Albert, der havde været patriark af Antiokia. Ved siden af, dér, hvor der før 1667 havde været opgang til højalteret, fandt Benediktinerne en gammel, næppe læselig gravskrift med »gotiske« bogstaver. At en afskrift af den også findes i Bibliothèque nationale¹⁾, var mig kendt. Jeg henvendte mig da til bibliotekets Administrateur général, M. Léopold Delisle, der med stor forekommenhed gav mig de ønskede oplysninger. Afskriften hører til en samling af gravskrifter fra Burgunds kirker i 18. århundred. Oplysningerne om Valdemar er en del af en længere beretning, der fandtes optegnet på et pergamentblad, som man havde fastgjort på muren; gravskriften er tydelig nok overført på pergamentet efter 1667, da man på grund af ombygningen har måttet fjerne den store gravplade af sten og dog har villet mindes stedets betydning. På skrinet var der følgende indskrift: »Ecce hic est cor nobile domini Calixti papæ II«²⁾. Indskriften, der altså oprindeligt har været på gravstenen — »vetustissima epigrapha« (sic) kaldes den på pergamentbladet —, er af Benediktinerne²⁾ gengivet så fejlfuldt, at jeg ikke tager i betænkning at holde mig til afskriften i Paris. Ifølge velvillig meddelelse fra M. Delisle har da pergamentbladet givet den gamle gravskrift i denne form:

»Ecce hic est cor nobile domini Calixti papæ II.
Hic quoque jacent duo venerabiles ecclesiæ præsules Wal-
demarus Kanuti Regis Daniæ filius, qui abdicato episcopatu

¹⁾ U. Robert, Histoire du pape Calixte II (Paris 1891) s. 194.

²⁾ Migne t. 185, sp. 1627.

Solesuicensi, Selesuuig, atque etiam archiepiscopatu Bre-
mensi, in quem recens electus fuerat, monachum induit
in hoc cænobio, et quadriennio post ex hac vita migravit
ad Christum XV. Kalendas Augusti anno M.CC.XXVI,
primus reconditus est ac sepultus in hoc tumulo. — Et
dominus Albertus patriarcha Antiochenus qui secundus in
hoc sepulchro resedit, in cuius gratiam condita est sequens
definitio capituli generalis anni M.CC.XLVI. Bonæ memoriæ
Domino Alberto quondam patriarchæ Antiocheno, qui exi-
stens in curia domini papæ ex maxima devotione quam
habebat ad ordinem, in domo Cistercii, quæ est mater
nostra, suam elegit sepulturam, conceditur plenarium officium
per ordinem univrsum«.

Ægtheden af denne gravskrift over biskep Valdemar
er imidlertid på en vis måde ikke uanfægtet. Vi står
overfor en historisk gåde. Det er nemlig sikkert nok, at
da Valdemar endelig opgav sin fastholden af ærkebispes-
værdigheden, trak han sig ved år 1218 tilbage til Cister-
cienserklosteret Lökkum øst for Weser, noget nedefor
Minden og lige nord for det lille schaumburgske grevskab,
og dette kloster gjorde også påstand på at have hans grav.
Det fortælles i dette klostres overlevering¹⁾, at Valdemar
efter at have mistet både bispedømmet i Slesvig og ærke-
bispedømmet i Bremen kom til Lökkum med 12 fornemme
brødre, blev simpel munk, og efter et fromt liv døde han
der og blev jordfæstet foran Johannes Døberens alter,
St. Vitalis's dag (28. April). Fra gammel tid, hedder det,
er der endvidere bevaret følgende gravskrift, anbragt på
en ophængt trætavle²⁾:

Woldemar in Sleswic et Brema simul coronatus,
De Dacia genitus, hic pro Monacho tumulatus,

¹⁾ Leibniz, *Scriptores Brunswicensia illustrantes III* (Hannover 1711)
s. 694.

²⁾ Leibniz, *anf. st. C. E. Weidemann, Geschichte des Klosters Lökkum*
(Göttingen 1822) s. 161. 13.

Qvi tria claustra suis expensis ædificavit
 In Dacia, qvæ sub regula propria dedicavit.
 Gaudeat in Christo, cui mundus vixit in isto.
 Qvi legit hoc, dicat, ut in pace reqviescat.

Man bliver nødt til at vælge mellem disse to efterretninger, den franske og den nordtyske. At en fransk Cistercienser har fulgt gravskriften i Citeaux¹⁾, kan ikke undre os; han har sikkert ikke smet tilværelsen af trætavlen fra Løkkum. Det kan heller ikke vække forbauselse, at danske og tyske historikere hidtil har valgt til gunst for det løkkum'ske epitafium²⁾. Thi talrige årbøger stadfæster, at Løkkum var biskop Valdemars dødssted, og det kan umulig være rigtigt med Valdemars ophold i Citeaux fra 1222 til 1226, der omtales i gravskriften fra dette kloster, således som vi nu kender den i afskrifts afskrift. Vi véd nemlig med sikkerhed, at den ærgerrige biskop ikke var videre fjært fra Danmarks grænser, da han fik bud om, at kong Valdemar II var slæbt som fange til Tyskland (1223), og at han nyttede lejligheden til et for øvrigt frugtesløst indfald i Holsten. Det vilde også være mærkeligt, om overleveringen, der henfører biskop Valdemars død til 1234—36³⁾, skulde have sat denne begivenhed en halv snes år for sent. Alligevel tvivler jeg ikke om, at gravskriften i Citeaux trods sine fejl rummer et stykke ægte historie, mens trætavlen i Løkkum giver os en falsk efterretning.

Lad os først overveje, hvorledes gravskrifterne over biskop Valdemar kan være fremkomne på hvert af stederne!

¹⁾ Manrique, Ann. Cisterciensens IV (Lyon 1659) s. 197.

²⁾ Således Suhm, Hist. af Danmark IX 659 f. A. Crone, Valdemar Knudsen (Odense katedralskoles progr. 1848) s. 61. Winter, Die Cisterciensen des nordöstl. Deutschl. I 210. Dehio, Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen II 139; Anm. s. 28, o. s. v.

³⁾ Sigtunårbogen, S. r. S. III 3, har 1234; årbogen 1101-1313 (S. r. D. IV 24) og nogle temmelig betydningsløse årbøger har 1235; de fleste andre har 1236, enkelte 1237.

At man i det fjerne franske kloster optegnede, hvor længe Valdemar havde levet der, hvornår han var død og hvor han var jordet, alt dette vilde være aldeles uforklarligt, hvis han ikke virkelig var død der. Særlig vilde det være utænkeligt, at man af nogensomhelst anden grund kunde finde på at hævde besiddelsen af de jordiske levninger af en mand, der ellers ikke vedkom klosteret det mindste og i sit liv og sin virken for øvrigt stod det såre fjernt. Netop fordi biskop Valdemar ellers ikke har haft noget med Citeaux at gøre, må man tro, at indskriften fra dette kloster giver os en historisk sandhed. Derimod lader det sig forklare, at Cistercienserne i Lokkum senere hen kunde tale om, at Valdemar var død i deres kloster, således at der endog kunde opstå en tradition om, hvor han var jordet og hvilken dag det var sket. Thi det var jo sikkert nok, at han havde levet der længe som munk, og hvad var naturligere for senere slægter end den antagelse, at han så også var død i klosteret? Det vilde ligefrem være mærkeligt at tænke sig det anderledes. Således behøver man heller ikke at tillægge det ret megen vægt, at vore årbøger har ladet biskop Valdemar dø i Lokkum. Da han forsvandt som politisk personlighed, var det jo nemlig, fordi han havde trukket sig tilbage til dette nordtyske kloster; fra nu af havde han intet med Danmark at gøre, og man hørte ikke noget om ham, før rygtet om hans død nåede til hans gamle fædreland. Det var da intet under, at man tog det som en given sag, at han var død i Lokkum.

Jeg vilde måske dog betænke mig på så afgjort at give Citeaux-indskriften fortrinnet, hvis ikke selve mindesmærkernes art talte derfor. Pergamentbladet gengav jo en meget ældre gravskrift; det må have erstattet det stenmonument, som blev borttaget ved ombygningen i 17. århundred. Nu følger det af sig selv, at en virkelig gravsten i dette tilfælde er langt mere værd end en ophængt trætavle, der sikkert må stamme fra en betydelig senere tid.

I Danmark kendes den slags trætavler først fra 16. århundred, og der er ikke noget, der berettiger til at antage det lokkum'ske mindesmærke for ældre end året 1500. Dertil kommer, at Citeaux-indskriften efter sit indhold er langt mere pålidelig. Verset på trætavlen i Lokkum fortæller, at Valdemar i Danmark grundlagde 3 klostre af Cistercienserordenen; men det var ikke tilfældet. Kun Guldholt i Sønderjylland kunde til nød kaldes hans værk. Når han i den sællandske årbog kaldes grundlægger af Ås kloster i Halland, er det ikke rigtigt; thi dette kloster blev først stiftet år 1194, to år efter hans fald. Det vides vel, at han har skænket gaver til Væ og Lygum; men begge var de til, før han blev biskop, og Væ var tilmed ikke Cistercienserkloster. Endelig er det i høj grad vildledende, når det hedder, at han indviede de 3 klostre, han skulde have grundlagt, til »sin egen orden«, ret som om han allerede som biskop havde været Cistercienser. Udtrykket »coronatus« om hans bispeværdighed turde også tyde på en langt senere tid, der stod begivenhederne fjernt. Jeg opfatter derfor den hele lokkum'ske indskrift som en blomst fra den humanistiske tid, da man oftere anbragte sin historiske indsigt på mindesmærker over berømte mænd fra fortiden.

Men er trætavlen altså af meget yngre oprindelse, fortjener det her at fremhæves, at den øvrige lokkum'ske overlevering om biskop Valdemar, så vidt vi kender den, er i højeste grad fantastisk og upålidelig, så at man just ikke får respekt for den. Det gælder særlig følgende mærkelige fortælling: Under sin broders, den danske konges fravær ranede ærkebiskop Valdemar Kristi usyede kjortel, som paven havde skænket kongen, fordi han havde givet ham ly mod hedningernes forfølgelser; den dyrebare relikvie førte han til Bremen, og da paven derefter stillede ham valget mellem at tilbagegive kjortelen eller blive Cistercienser, valgte han det sidste og tog relikvien med sig til Lokkum, hvor han lod den indemure i en pille, der i den følgende

tid stod mærket med et kors¹⁾. Man står næsten målløs overfor dristigheden i sådan en sagndannelse. Det er småting, at den klosterkirke, hvor denne relikvie skulde findes, først blev påbegyndt efter år 1240²⁾, længe efter at biskop Valdemar var død, og endnu meget længere efter at han var kommen til Løkkum. Men at man har kunnet tro, at nogen til stadighed vilde indemure og skjule en så dyrebar helligdom som Herrens usyede kjortel, og at man har fundet på at lade paven flygte for hedningers forfølgelser og ty til Danmark, det viser, hvor grænseløst vilkårlig man har digtet. Sådanne æventyrtræk maner til også at være varsom med at fæste lid til de mere ædruelige træk i den løkkum'ske overlevering.

Jeg skal endnu, skönt det foregående i og for sig turde være tilstrækkeligt til værdsættelse af de løkkum'ske mindesmærker, anføre en negativ grund mod pålideligheden af efterretningen om biskop Valdemars død og jordefæstelse i det nordtyske kloster. Der findes nemlig en gammel fortælling om Løkkum klostets stiftelse, skreven 1344. Den ender med at opregne de bekendte mænd og kvinder, der gennem 12. og 13. århundred er blevne jordefæstede i klosteret; men her findes der ikke det mindste om Valdemar. Denne tavshed har så meget mere at sige, som navnet på en anden biskop nævnes her, nemlig Wilbrand, biskop i Paderborn 1225—27 og dernæst til sin død (1234) biskop i Utrecht³⁾.

Når jeg således har angrebet efterretningen om biskop Valdemars død og jordefærd i Løkkum, har det dog ingenlunde været min hensigt at forsvare ordlyden af Citeaux-indskriften, som den nu foreligger. Thi årstallet kan

¹⁾ Leibniz, Script. Brunswic. illustrantes III 698. Jf. H. Olrik, Biskop Valdemar og den danske krone, i Årb. f. nord. oldkyndighed 1892, s. 366 note 1.

²⁾ Weidemann, Gesch. des Klosters Loccum, s. 13 ff.

³⁾ Denne *vetus narratiuncula* er trykt hos Weidemann s. 121 ff. Har Wilbrands jordefæstelse muligvis foranlediget vore årbøgers ord om Valdemars død i Løkkum og fremmet klosterets egen tradition derom?

ganske vist næppe være rigtigt. At pergamenttavlen har haft året 1226 som Valdemars dødsår, er sikkert nok, da både Benediktinerne og afskriften i Paris er enige på det punkt. Men pergamentbladet kan have gengivet gravstenens indskrift urigtig, især da det netop siges, at den oprindelige indskrift var svær at læse. Et X kan være undsluppet læserens øje. Sættes det ind efter de andre X'er, står der 1236, hvorved der kommer overensstemmelse med de fleste nordiske kilders angivelse. At munkene i Citeaux har troet, at Valdemar kort før sit komme til dem var bleven valgt til ærkebiskop i Bremen, mens det i virkeligheden lå længere tilbage, har ikke meget at sige. Den fejltagelse er i sig selv uvæsenlig og kunde let ske, da denne begivenhed var de franske Cistercienseres område og interessesfære så fjern. En sådan lille misforståelse kan ikke i nævneværdig grad svække pålideligheden af indskriften, der ellers i det hele viser sig vel underrettet.

Det må da være den historiske sandhed, at biskop Valdemar i sine sidste år har ombyttet det mindre anseelige nordtyske kloster med selve det cisterciensiske hovedkloster. Retter vi dødsåret i indskriften i overensstemmelse med flertallet af vore årbøger, får vi ud, at han har levet i Citeaux 1232—36; her er han død, 18. Juli 1236, og her er han bleven jordet i den lave koromgang bagved højalteret, på et sted, der allerede var æret og udmærket ved skrinet med pave Calixtus IIs hjerte.

Vi har hidtil talt om danske mænd, der har dvælet i de to cisterciensiske hovedklostre. Men mange klosterbrødre er også vandrede fra Citeaux og især fra Clairvaux til Danmark. Nogle har kun gæstet vort land i særligt ærinde, for kortere tid. Men andre har haft længere ophold blandt de danske. Således véd vi, at Clairvaux har skænket de danske Cistercienserklostre mindst to abbeder.

Den mest kendte af disse er Henrik, Vitskøls første abbed. De ældste dele af »Exordium magnum Cisterciense«,

der må være skrevne i Clairvaux endnu i 12. årh., har en fortælling fra Henriks ungdom: mens han endnu var novice i Clairvaux, forudsagde den hellige Bernard ham i billedlig tale hans virksomhed i det fjerne Norden¹⁾. Det er ikke her stedet at skildre hans vandring til Sverige, hans overtagelse af abbedværdigheden i Varnhem og de genvordigheder, han dér måtte døje, indtil han drog til Danmark og fik styrelsen af det store Vitskøl kloster, som kong Valdemar lige havde grundlagt²⁾. Kun vil jeg gøre opmærksom på et lille træk, som ikke er taget med i tidligere skildringer af abbed Henriks liv og virken. Bernards notar Gaufrid fortæller i 4. bog af »det ældre Bernardslevned«, affattet 1156, at Henrik, da abbed i Varnhem, lige havde været i Clairvaux i følge med en anden franskfødt abbed fra Sverige, Girard fra Nydala kloster; de fortalte, at det brød, som den hellige Bernard havde indviet til dem for 11 år siden, endnu var i god stand. Henrik fortalte tillige, hvad han nylig havde set i Köln: en kvinde havde været gift med sin broder og var efter hans død bleven sindssyg, men blev helbredet ved den hellige Bernards forbøn og hjælp³⁾. Det er denne rejse, der fra først af har bragt Henrik i forbindelse med ærkebiskop Eskil, som den gang opholdt sig i Clairvaux; dette foranledigede senere, at han blev abbed i Vitskøl og kom til at virke for Cisterciensernes udbredelse i vort land. Selve hans besøg i Clairvaux i 1156 kan sikkert sættes i forbindelse med de krænkelser, som han og hans munke måtte døje af Kristine, Erik Jedvarsöns dronning, og af præsten og almuen der på stedet. — Endelig findes Henriks navn i Cisterciensernes helgenbog tillige med optegnelse

1) Migne t. 185, sp. 450. Om affattelsestiden jfr. Hüffer, Der heilige Bernard v. Clairvaux I 173 f. Dette træk er anført i den lille levnedstegning af Henrik i Danske magazin I 177 ff.

2) S. r. D. IV 458 ff.

3) Migne t. 185, sp. 334. 340. Affattelsestiden: Hüffer s. 104 f.

af hans dødsdag; man ser altså, at han i cisterciensiske kredse æredes som salig¹⁾.

Den anden danske abbed, der var udgået fra Clairvaux, er mindre kendt, ja, så vidt jeg véd, hidtil oversét af historikerne. En gammel fortegnelse over priorerne i Clairvaux nævner som nr. 13 en Tranqvillus, der blev abbed i Danmark²⁾. Som vidne forekommer han endnu år 1192 i Clairvaux³⁾, så at hans abbedværdighed i Danmark falder ved år 1200. Der kendes ganske vist ikke nogen abbed »Tranqvillus« i vor klosterhistorie; men han er efter al sandsynlighed den samme som Esromabbeden Thorkil, der i April 1203 forestod den højtidelige jordfæstelse af abbed Vilhelm i Æbelholt⁴⁾. Det fremmede navn kan godt være ombyttet med et tilsvarende nordisk, eller — abbeden kan oprindeligt have været dansk mand, er vandret til Clairvaux og har fået sit »barbariske« navn ændret, indtil han i Danmark atter lod sig kalde med sit egenlige navn. Det lyder også meget troligt, at en klosterbroder fra Clairvaux netop er bleven abbed i Esrom; thi det nordsøllandske kloster var Clairvaux' egenlige datter i Danmark. Ret længe har Thorkil ikke været abbed; 1211 nævnes en anden abbed i Esrom, Eskil, og han synes da ikke at have været helt ny⁵⁾.

At en munk fra Clairvaux blev abbed for et dansk kloster, var selvfølgelig en sjældenhed. Derimod har munke fra Citeaux og Clairvaux hyppig gæstet Danmark for at visitere Cistercienserklostrene her eller på gennemrejse til Sverige. Citeaux var nemlig moder til en mindre kreds og Clairvaux moder til en større kreds af danske klostre, og dette moder- og datterforhold overholdtes nøje i den hellige Bernards orden. Stamtavlerne over de daværende Cistercienserklostre tager sig saaledes ud:

¹⁾ Jf. Danske magazin I 179.

²⁾ D'Arbois de Joubainville s. 358.

³⁾ D'Arbois de Joubainville s. 192.

⁴⁾ S. r. D. V 480.

⁵⁾ Codex Esromensis ved O. Nielsen, s. 56. 58.

Citeaux			Clairvaux		
Herrisvad (1144)			Esrom (1154)		
Tvis (1163)	Holme (1172)	Lygum (1173)	Vitskøl (1158)	Sorø (1162)	Ry (1191)
			Øm (1166)	Ås (1194).	

Clairvaux-munkene nød særlig gunst i Danmark. Der tales om venskabsforhold mellem den danske kongegæt og den hellige Bernards kloster. Da Øm kloster kom i den voldsomme fejde med biskop Tyge af Århus, henvendte de danske Cistercienserabbeder sig derfor også til abbed Filip i Clairvaux, i håb om, at hans ord dog måtte finde ørenlyd hos den danske regering. Abbed Filip skrev da også et indtrængende brev til dronning Margrete¹⁾ og fremhævede her den ærefrygt, hun hidtil havde vist Clairvaux, og den særlig begunstigede stilling, som klosteret bestandig havde nydt overfor det danske kongedømme. Jeg har tillige stødt på aftryk af to danske kongebreve, der tilfulde bekræfter, at Clairvaux har nydt særlige privilegier i Danmark. Det ene er udstedt af Valdemar II i Vordingborg 27. Jan. 1236, det andet af Erik Mændved i Helsingborg 29. Febr. 1288. Brevene er endnu til i originaler, der har været opbevarede i Clairvaux og nu findes i Archives de l'Aube i Troyes. Da disse breve hidtil synes helt at have undsluppet vore historikers opmærksomhed, gengiver jeg dem her efter deres ordlyd.

Valdemar IIs privilegiebrev for Clairvaux.

W., Dei gratia Danorum Sclavorumque rex, omnibus hoc scriptum cernentibus salutem et gratiam.

Notum sit presentibus et futuris, quod dilectis in Xpristo fratribus nostris de Claravalle talem duximus gratiam conce-

¹⁾ Exordium Caræ Insulæ, S. r. D. V 585 f. Brevet må snarest henføres til 1264; se Pal.-Müller, anf. skr., s. 339. Filip var abbed i Clairvaux 1262—73.

dendam, ut in regno nostro libere et absque omni theloneo eis emere liceat cutes et ceram, quantum ad usum domus sue videbitur expedire. Hanc etiam libertatem eisdem concessimus, ut nulli officialium nostrorum liceat naulum¹⁾ exigere vel recipere ab eisdem, sed ipsi cum rebus suis libere transeant et absque qualibet exactione, quotiens infra terminos regni nostri necesse habuerint navibus ad transeundum.

Ut igitur hujus libertatis beneficium, memoratis fratribus collatum pietatis intuitu, ratum et stabile perseveret, presentem paginam eis contulimus, litterarum nostrarum testimonio et sigilli nostri munimine roboratam.

Datum apud *Warthinburg*, anno incarnationis M^oCC^o XXXVI°, VI° kalendas februarii.

(To originaler i Archives de l'Aube. På det ene er seglet i gult, på det andet i grønt voks. Begge seglene er temmelig medtagne. De hænger i snore af hvid tråd. — Diplomet er gengivet efter aftrykket hos D'Arbois de Joubainville s. 407).

Erik Mændveds privilegiebrev for Clairvaux.

E. Dei gracia Danorum Sclavorumque rex. Omnibus hoc scriptum cernentibus salutem in domino sempiternum. Notum facimus presentibus et futuris quod nos viris religiosis dilectis in Christo fratribus nostris de Claravalle, ordinis Cisterciensis, et maxime ipsorum fratribus qui, gracia visitandi, ab abbate dicti loci ad filias suas, in regno nostro vel Swecie constitutas, frequenter transmittuntur, vestigiis progenitorum nostrorum inherendo, talem ducimus gratiam concedendam quod in regno nostro libere et absque omni theloneo eis emere et deducere liceat extra regnum cutes et ceram quantum ad usum domus sue videbitur expedire. Hanc etiam libertatem eisdem fratribus et eorum nunciis vel visitoribus antedictis concessimus quod a solutione thelonei pro equis suis et puerorum suorum et pro rebus aliis quas secum duxerint ubicumque et quotienscumque ad passagia in regno nostro et de terra in terram devenerint, sint liberi et exempti,

¹⁾ Skibaafgift.

prohibentes districte sub obtentu gracie nostre, ne quis advocatorum nostrorum vel eorundem officialium, seu quiscunque alius, ipsos fratres super premissis emunitatibus, libertatibus et graciis et contra tenorem presencium, presumat aliquatenus impedire seu indebite molestare, sicut regiam voluerit evitare ulcionem. Si quis eciam ipsos, contra presentem paginam, temere infestare presumpserit, ad omnes expensas vel dampna quas sepedicti fratres occasione hujus modi impedimenti vel molestie fecerint vel incurrerint, de proprio refundendas se noverit obligatum. Ut autem hujus libertatis beneficium memoratis fratribus collatum pietatis intuitu, ratum et stabile perseveret, presentes litteras ipsis contulimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum apud Helsingburgh, anno domini m^occ^olxxx^o octavo, pridie kalendas marcii.

(Efter aftrykket hos Vallet de Viriville, Les archives historiques du département de l'Aube, Troyes et Paris 1841, s. 248 f.)

Efter disse to breve at dømme har både Valdemar II og Erik Mændved været indskrevne i Clairvauxmunkenes broderskab; ellers kunde de ikke kalde dem »vore brødre«. Da Erik Mændved siger, at han i sin gunst mod ud-sendingene fra Clairvaux har efterfulgt sine *forgænger*s eksempel, har Valdemar II rimeligvis ikke været den eneste konge, der før Eriks tid har skænket Bernards kloster privilegier. — Brevene giver os for øvrigt et interessant lille kulturbillede. Man ser for sig de franske munke i den hvidgrå kutte drage om med deres følge fra det ene Cistercienserkloster til det andet for at varetage ordenens tarv og udføre de ærinder, der er pålagt dem. Men er der marked foran klosterporten, eller kommer de til byernes forve, nytter de lejligheden til indkøb af de danske produkter, som de har brug for, huder og voks, og ingen foged vover at kræve told eller torvørtug af dem. På dette punkt er de to kongebreve ens. Men på et andet punkt viser der sig uoverensstemmelse: mens Valdemar II fritager Clairvauxmunkene for al skibs- og færgeafgift i Danmark, giver Erik Mændved dem derimod fri for at udrede afgift af de

heste, som de selv og deres svende rider. Endelig fremhæver Erik Mændved udtrykkelig, at overtræder nogen kongelig ombudsmand kongens bud og krænker de rettig- heder, han har skænket munkene, skal han af sit eget give dem fuld igæld. Er det muligvis det spændte forhold mellem Cistercienserne og den danske krone i Erik Klippings kongetid, der har foranlediget denne udtrykkelige tilføjelse?

Disse fransk-cisterciensiske bidrag til Danmarks historie er spredte og temmelig usammenhængende. Men tilsammen bidrager de dog til at oplyse om det forhold, der har været mellem vort land og de to berømte knudepunkter for den kirkelige kultur i 12. og 13. århundred. Det er at vente, at nye bidrag til vor historie vil dukke frem, når man en gang får udgivet »le cartulaire de Clairvaux«, der er fra 13. århundred og i sin fuldstændigste skikkelse (i Bibliothèque nationale) indeholder ikke mindre end 1029 oldbreve.

Blade af Waisenhusets ældste Historie.

Ved Holger Fr. Rørdam.

Den Bevægelse i Retning af mere levende og praktisk Kristendom, som ved Spener og hans Disciple var vakt i Tydskland, forplantedes, som bekjendt, i Frederik IV's Tid ogsaa her til Landet. De tre mærkeligste Vidnesbyrd om de Kræfter, den nye Retning bar i sit Skjød, var den begyndende Omsorg for at skaffe de under den dansk-norske Konges Scepter levende Hedninger Delagtighed i Kristendommens Velsignelse, at forhjælpe Almuen til den nødtørftigste Undervisning, og endelig at give fattige Børn, hvis Forældre vare bortdøde fra dem i den tidlige Alder, og som derfor nu stod hjælpeløse, et Hjem, hvor de kunde modtage en kristelig Undervisning og nyde godt af en kjærlig og omhyggelig Pleje. I sidste Henseende stod Franckes berømte Waisenhus i Halle som et lysende Forbillede. Hvad her i Landet skabtes ved Stiftelsen af det kgl. Waisenhus, kunde vel ikke maale sig dermed, men er dog et smukt Vidnesbyrd om, at den kristelige Kjærligheds Kræfter begyndte at røre sig.

Efter at Sagen i længere Tid havde været forberedt, og efter at det nedlagte Ridderakademis Bygning paa Nytorv af Kongen var bleven overladt til et fremtidigt Børnehjem i større Stil, modtog Stiftelsen under 11. Oktober 1727 kgl. Fundats. Det allerede tidligere oprettede Missionskollegium, der officielt kaldtes Collegium de cursu Evangelii promovendo, blev tillige Direktion for det kgl. Waisenhus.

Det er dog ikke Hensigten her at meddele denne Stiftelses Historie, da vor Litteratur allerede besidder en, om end kortfattet, saa dog vel skreven og indholdsrig Fremstilling af Emnet i de af den tidligere Inspektør og Forstander A. Exner 1881 udgivne »Efterretninger om det kongelige Vaisenhuus«. Men da jeg tildels i andet Øjemærke havde faaet Adgang til at gjennemgaa en Del af Stiftelsens ældste Papirer, og da jeg deri fandt adskilligt, som i kirke- og kulturhistorisk Henseende forekom mig interessant, saa benyttede jeg Lejligheden til at skaffe mig Afskrifter eller Uddrag af saadanne Stykker i Stiftelsens Arkiv, som formentes at kunne fortjene en Plads i Kirkehist. Samlinger.

Bekjendt er det nemlig, at Waisenhuset i sin ældste Periode ikke blot har spillet en Rolle som Opdragelsesanstalt, men tillige, at det i et vist Tidsrum har været et Brændpunkt for det kirkelige Liv i Hovedstaden, særlig paa Grund af den overordentlig dragende Magt, som Stiftelsens første Præst, Enewald Ewald, øvede paa mange Sjæle ved sin levende Forkyndelse af Evangeliet. Men det er ogsaa bekjendt, at sygelig og separatistiske Udvæxter tidlig viste sig i det lille Samfund, som var samlet inden Waisenhusets Mure, Udvæxter, som dog tildels bleve bortskaarne, og det endog med en temmelig haard Haand. Paa denne Maade tilvejebragtes ganske vist roligere Forhold; men noget af det, som giver Waisenhusets ældste Periode kirkehistorisk Interesse, tabte sig uden Tvivl med det samme. Herom ville de følgende Blade indeholde adskillige Oplysninger.

Det er kjendeligt, at medens der kunde være meget at indvende imod de materielle Forhold i Waisenhuset, idet Forplejningen og Renligheden i den første Tid lod saare meget tilbage at ønske, saa havde det lykkedes Ewald at samle en Kreds af Mænd om sig¹⁾, der vistnok

¹⁾ Ewald havde ganske vist ingen legal Indflydelse paa Valget af Informatorerne; men Direktørerne synes saa godt som altid at have rettet sig efter hans Forslag.

med en sjælden Iver og Samvittighedsfuldhed gjorde deres Gjerning som Opdragere og Lærere, idet de alle eller næsten alle vare grebne af den samme alvorlige og inderlige Religiositet, som var Nerven i hele hans Virksomhed. Ligeledes kan det ikke betvivles, at den Mængde opbyggelige og opvækkende Skrifter, der udgik fra Waisenhusets Bogtrykkeri, sædvanlig i store Oplag, der snart afsattes, har øvet en betydelig Indflydelse i vide Kredse. Det var sædvanlig Oversættelser fra Tydsk — særlig af Franckes Skrifter — og det var ogsaa Ewald, som her traf Valget, idet han gjorde Indstilling til Direktionen, som beredvillig gik ind paa, hvad han foreslog¹⁾. De rige Gaver, som Waisenhuset modtog i sin ældste Periode fra private Velnydere — sædvanlig gennem Stiftelsens Præst — var ikke mindre end den stærke Tilstrømning til hans Kirke et Vidnesbyrd om, at han havde formaaet at anslaa en Tone, der bevægede mange Hjærter. Disse hans utvivlsomme Fortjenester forklare, hvorfor han behandlede med ikke ringe Overbærenhed, da han paa et vist Tidspunkt af sit Liv stod paa Grænsen til Separatismen, medens der blev taget haardere fat paa flere af de Mænd, der samtidig gik i samme Retning, og hvoraf flere vare knyttede til Waisenhuset; men disse sidste vare jo ogsaa lettere at erstatte, end Ewald var.

¹⁾ Det er for øvrigt bekjendt, at mange betragtede de Skrifter, der udgik fra Waisenhusets Bogtrykkeri, med Mistanke, og E. Pontoppidan fortæller i sit Levned, at da han 1734 blev Slotspræst i Frederiksborg, brugte han i Kirken et gammelt forslidt Exemplar af Resens Bibeloversættelse, for at ingen skulde antage, at det var den ny af Ewald besørgede saakaldte Waisenhusbibel. Ligeledes afklippede han Trykkeangivelsen paa Titelbladet, naar han uddelte nogle af de opbyggelige Smaaskrifter, der vare udgivne paa Waisenhusets Forlag. (J. Møller, Tidsskrift for Kirke og Theologie IV, 154 f.). -- Om de Anker, der rejstes mod Waisenhus-Skrifterne, se Helveg, D. d. Kirkes Hist. 1. Udg. II, 34).

1.

1727—35. *Uddrag af Waisenhus-Direktionens Forhandlingsprotokol.*

Forhandlingerne vedrøre vel fornemmelig Stiftelsens økonomiske Anliggender, der kun i ringe Grad her kunne medtages¹⁾; men der er ogsaa andet, som for os er af større Interesse. Da Direktionen for Wh. tillige var Missionskollegium, forekommer ved Siden af Waisenhus-sager adskillige Notitser angaaende Missionen i Nordlandene. Protokollen er indtil Begyndelsen af Aaret 1735 ført af Direktionens Sekretær, Kancelliraad Seyer Mahling; den er dog jevnlig noget sjusket ført, og navnlig er det kjendeligt, at ikke lidet er besluttet, hvoraf der intet Spor findes i Forhandlingsprotokollen.

1727.

27. Novbr. var Collegium forsamlet, hvor da blev besluttet:

1. Om en Præstes Vocation til Wæysenhuset jo før jo bedre, førend nogen bliver paatrengt, helst som den sædvanlige Prædiken nu cesserer, og i Wæysenhuset en Præst behøves. De 3 Vota ere faldne paa Stud. Ewald²⁾, at hand nu, det første muligt var, kunde Hans May^{tt}. foreslaaes. — Efterkommet.

2. Da 2 Peter Johan Muusis³⁾ Sønner⁴⁾, naar de har

¹⁾ Nogle Curiosa kunne nævnes. Saaledes blev der 1727 anskaffet Nathuer til alle Waisenhusdrengene, ligeledes Krumkamme, som de skulde have i Haaret.

²⁾ Ifølge en Antegnelse andensteds i Protokollen var Enewald Ewald ved Michelsdagstid 1727 bleven antaget til Informator i Wh. med en aarlig Løn af 50 Rdl. Samme Aar blev til Informatorer ogsaa antaget Jacob Thillerup, Gert Hansen og Edvard O. Schwartzkopf med en lignende Løn.

³⁾ Præst og Missionær i Sneasen i Norge (s. Kirkehist. Saml. 3. R. II, 631).

⁴⁾ Af disse kjendes Povl Muus, der blev Faderens Eftermand sammesteds.

faaet Honores Academicos, bliver kiendt for Seminarister¹⁾, og bedes af Collegio Hr. Prof. Steenbuchs Godhed at recommendere dem til Provsten paa Communitetet og Regentzen at nyde de første Pladser.

3. Decbr. var de Herrer Directeurer atter forsamlet, og blev samme Tid besluttet og vedtaget:

1. at lade Hr. Eyler Hagerup²⁾, naar han det forlanger, faae en Copie af det Catalogo over Sl. Lect. von Westens efterladte Brevskaber betreffende Missionen.

2. At lade med Prædikens Holdelse fortfare paa samme Tid, som den blev holdet i Slotz-Kirken, sc. at begyndes om Formiddagen Kl. 10³⁾, og det saaledes indtil videre. Og om Eftermiddagen fra Kl. 2 til 4 at holde Catechisation.

3. Mr. Evald prædiker tilkommende første Søndag, og siden følger de andre 3de Præceptorer.

4. Børnene indtil videre at side nederst i Kirken.

5. At der skal gaae tvende Tafler i Wæysenhuset, og kunde dertil bruges Seminaristerne.

6. Til at begynde Sangen i Kirken og at betiene Præsten for Alteret kunde Seminaristerne antages.

11. Decbr. var Coll. forsamlet hos Hr. Justitz-Raad Schrøder, hvor da blev befahlet og foretaget:

1. at Mahling ville tale med Hr. Ober-Secretaire Moinichen anl. Mr. Evalds Attestatz og Dimiss, og sige ham, at hand tilforn er vorden examineret af Sl. Doct. Clausen udi Holsten, og at hand maa nyde sin Bestalling eller Vocation frie ligesom Præsterne i Wartoe og Pesthuset. — Efterkommet⁴⁾.

¹⁾ Saaledes kaldtes de unge Mennesker, der forberedtes til at blive Missionærer.

²⁾ Denne var for ikke længe siden udnævnt til Th. v. Westens Efterfølger som Lektor i Trondhjem (s. Dansk biogr. Lex. VI, 475).

³⁾ En den Gang ellers usædvanlig Tid at begynde Gudstjenesten paa.

⁴⁾ Under 2. Jan. 1728 fik Ewalds Kaldsbrev kgl. Konfirmation (Wiberg, Alm. dsk. Præstehist. II, 177). Han havde forud »absolveret alle theologiske Examina i én Uge« (Danske Saml. IV, 86).

2. At lade Præceptorerne i Wæysenhuset sige, at de i Juulhelligdage skal skiftes til at prædike.

1728.

13. Jan. besluttet, at Doct. Schløssers og Chirurgi S^r. Lambert Voltelins Bestallinger skulle udfærdiges. underskrives og forsegles. — Efterkommet.

28. Jan. besluttet at gjøre en Forestilling til H. K. M. anl. Kirkens Indvielse i Wæysenhuset. — Efterkommet samme Tid.

18. Febr. blev oplæst og approberet Præstens og Informatorernes Instructioner. 2. Samtykt, at af de Bibler in Quarto skulde een være paa en Bogstoel i hver Skole, og een i hver Spisestue. 4. At lade gjøre Overslag paa, hvad Stoelene i Kirken kunde koste at lade lucke med Dør, Laas og Nøgel. End og hvad en Klappe med Nøgel og Laas [kunde koste].

1. Apr. vare de Herrer Directeurer forsamlede, hvor da blev foretaget og besluttet:

1. at Cancellieraad Mahling skulle tale med Ober-Hof-Marchal i Directeurernes Naun, at saasom det Kongl. Wæysenhuus skal indvies tilkommende Torsdag, Kirken er liden, og bliver stor Trængsel, om da Hans Excell. vilde behage, eller vi skulde søge det hos Kongen, at faa Vagt for Porten, i det mindste af 6 Mand Grenadier i Gaarden, 6 Mand posteret, hvor de af Inspecteuren blive anviiste, og i Kirken et par Cavaliergarde, at Kongens og Herskabets Stoel bliver frie.

2. Der skulde være en liden kort Music at tage imod Herskabet, saa og at slutte; om der til ikke skulde være Ordre til Violons og Slotz-Cantor.

3. Om Ober-Hof-Marchal ikke vilde befale Hof-Præsidenten at udlevere nogle Meubler til at betrecke Kongens Stoel med, og andre Zirater, hvad vi behøver.

7. Apr. besluttet at opsette et Tacksigelses Brev til Magistraten for den Wæysenhuset skienkede Kirkegaard.

14. Apr. var de Herrer Directeurer forsamlede, og da blev vedtaget og sluttet:

1. At Stolene paa Kirken skulde luckes med Døre og Laas for, og for hver især gives aarlig Leye 3 Mk. danske, og for een heel Stoel aarlig betales i Leye 2 Rigsdl. Courant klingende Mynt.

2. Kirkegaarden jo før jo heller at anfange med at lade indhegne med Planke-Verck, Slaaerne og Stolperne af Egetræ.

6. At indløse Hr. Morten Lunds Vocation til Overhallen og sende den til Casserer Hagerup, som Pengene hos Hr. Morten Lund indkræver¹⁾.

7. At opsette en allerund. Memorial til H. K. M. for Aaron Pedersen til Hammersfest²⁾ og for Knud Leem³⁾ til Alten, og allerund. forlange, at de maatte vorde ordineret til Embedet af den nærmeste Provst. — Efterkommet.

8. Anl. Værdalens Finners Underholdning, saa maa mand vel denne gang betale, som en ting, der er skeed; mens herefter, efterdi det er Sommer, ophører det, og inden Vinter skal faaes nærmere Ordre, hvorledes dermed skal forholdes.

30. April besluttet: At indløse Aaron Pedersens og Knud Leems Vocationer fra Cancelliet, og dem til Casserer Hagerup fremsende, som der for vel er saa god at indfordre Pengene hos vedkommende.

6. At forfatte en Concept-Skrivelse til Hr. Ober-Secretaire Moinichen (a.) at take hannem for den meddelte Efterretning af Hr. Conferentz-Raad og Biscop Deichmans

¹⁾ Om Morten Lund, der tidligere havde været Missionær i Alten og Hammersfest, se Erlandsen, Gejstligheden i Trondhjems Stift, S. 388 f.

²⁾ Erlandsen nævner (Gejstligheden i Tromsø Stift, S. 12) denne Mand under Navnet Aron Arctander som Præst i Hammersfest fra 1734; men han er altsaa allerede kommen der 1728.

³⁾ Bekjendt ved sine Skrifter i det lappiske Sprog og sin Beskrivelse af Finmarkens Lapper (Kbh. 1767).

Skrivelse til hannem, betreffende de til Missionen allernaad. henlagde Kirkers offentlige Opbud. Og saasom der ere adskillige, som ere Kiendere af Landets Tilstand deroppe, hvilke ere af det faste Haab, at det var Missionen tienligere, at det blev ved den første Resolution med at Kirkerne bleve solte paa Auction i Trunhiem, saa holder Miss.-Coll. det og ej uraadeligt, at Auctionen deroppe blev sat i Verck. (b.) At dersom Hr. Ober-Secretaire vidste nogle gode Forslag til Missionens Tary, de da ubesværget maatte vorde Miss.-Coll. communiceret. — Efterkommet.

14 Oct. Paa Præstens Hr. Ewalds Spørgsmaal anl. een og anden uden Huuset at tage til Gudsbord, blev resolveret, at Sygestuekonen, saasom hun har Familie, sc. Mand og Børn, uden Huuset, saa søger hun Communion uden Wæysenhuset; mens vilde Præsten informere hendes Daatter i hendes Christendom, saa gjorde hand derudi et godt og christeligt Verk. — Anl. hans Forespørsel om Tieniste Folckenes Catechisation skulde hand faa nærmere Instruction.

4. Novbr. blev besluttet, at Inspecteur Mahling skulde give en Specification paa, hvor mange af Wæysenhusets Prioriteter ere forlorne i Branden¹⁾. — Efterkommet.

18. Novbr. blev besluttet, at Mahling vilde tale med Assessor Gram om Studiosus Peder Polstrup, som har erbudet sig at vilde informere den unge Egede²⁾, hans Dygtighed.

25. Novbr. vedtaget at opsette en allerund. Memorial til Hs. K. Mayt. anl. den unge Egedes Information udi

¹⁾ I Hovedstadens store Brand 20 Oct. 1728 led Waisenhuset megen Skade, og en stor Del deraf brændte. Det lykkedes dog Inspektør Mahling tildels med Opofrelse af sine egne Sager at redde Kirkens Sølvalterkar og Sølvlysestager, den guldbroderede Messehagel og Alterbibelen, ligeledes Waisenhusets bedste Brevskaber, Obligationer, Penge og Møbler. I den følgende Tid, indtil Kirken paany (1734) blev færdig, holdtes Gudstjeneste i Ridehuset, som havde hørt til det forrige Ridderakademi, der var blevet anvendt til Waisenhus.

²⁾ Hans Egedes ældste Søn, Povl, der var sendt ned fra Grønland.

2 à 3 Aar, inden hand til Academiet kunde dimitteres. — Efterkommet.

2. Decbr. besluttet, at Mr Lintrup¹⁾ kunde antages til en Medhielper i at informere Pigebørnene, og at hannem aarlig skulle gives i Kost og Løn 30 rd. med Forsikring at vorde Informator, naar nogen Vacance i Wæysenhuset forefald.

1729.

12. Jan. blev Mr David Korte fremkaldet og ifølge den Kongl. allernaadigste Ordre af dato 31 Dec. 1728 opsagt Oeconomie-Tiennisten i Wæysenhuset, og at fløtte til nestkommende Paaske²⁾.

Budet at tilsige Sr Johan Peter Piper, som ved Memorial har erbudet sig paa visse Conditioner at paatage sig Oeconomien i Wæysenhuset, at comparere i dag 8te Dager³⁾.

28. April var Coll. Miss. forsamlet udi hans Excell. Hr. Geheime Raad von Holstens Huus, hvor da blev foretaget og besluttet:

1. at sende Raadmand og Casserer Hans Hagerup Collegii Qvitering for hans Missions-Regning fra 1 Maji 1727 til Maji 1728. — Efterkommet d. 30 April.

2. at tilskrive Gen. Post-Amtet anl. Post-Frihed for

¹⁾ Om denne ejendommelige Personlighed findes Efterretninger i Kirkehist. Saml. 4. R. I, 174—6. 564—70. 651.

²⁾ I Anledning af den forestaaende Forandring indgav Præceptorerne ved Wh., Gert Hansen, Johannes Ottho Solthau, Jacob Thillerup og E. O. Schwartzkopf, under 27. Jan. 1729 en Forestilling til Direktionen, hvorved de androg paa Forbedringer i den slette Bespising.

³⁾ Den nævnte Mand blev senere (fra 1. Maj 29) Økonom ved Wh. I Direktionens (af M. Ped. Hersleb forfattede) Indstilling til Kongen om Sagen, anføres til Gunst for Piper: •Han søger ikke denne Betjening af Nød, men af Lyst til Værket og til et roligt, gudeligt Liv; han har en midaldrende Kone, god Husholderske, uden Børn; har af alle et meget godt Rygte for Gudsfrygt og Retsindighed. •

Missions Casserer Hagerup, for saa vit de Nordiske Missions Breve betreffer. — Efterkommet.

3. at lade ved Sec. Mahling Hr. Eyler Hagerup vide, at i Cancelliet ej er indkommen hans allerunderd. Memorial til H. K. M., at een anden i hans sted, imedens hand var paa sin Visitations Reyse i Nordlandene, maa allernaadigst anbefales at forrette hans vices i Trundhiem. — Efterkommet d. 30 April.

8. Decbr. Et allern. Protectorium for Lic. Medicinæ Caspar Gottlieb Schlegelmilch, som skulde over Engelland til Tranquebar, allerunderd. hos H. K. Mayt. udbedes.

At skrive Raadmand Hans Hagerup til med denne Post, at hand ville ubesværgt indsende til Coll. en Notice om de opsendte Bøger saa vel til Hr. Lect. Hagerup som til ham selv, hvor mange der af ere bortsolte, bortskienkede til de arme Finner og Lapper, og hvor mange findes i Behold, og hvor meget de kand beløbe i Penger, og samme Penger ej at melere med de andre Missions Indtegter og Udgifter, saa som de til Bogtryckeriet ere destinerede. — Efterkommet d. 10 Dec.

1730.

4. April vare de Herrer Directeurer forsamlede i Hr. Ober-Cämmerer von Holsteins Cammer hos Cron-Printzens, hvor da blev sluttet og vedtaget: at opsætte og indgive en allerunderd. Memorial til H. K. M. anl. Missionairen i Grønland Hr. Baltzer Miltzaus resterende Salarium. — Efterkommet.

4. Maj. Leverede Hr. Estats Raad Schröder 10 Rigsdl. i de smaa danske Croner, som een god Ven hafde foræret den Ost-Indiske Mission.

Vedtaget, at med Posten skulle skrives til Hr. Eyler Hagerup anl. Hr. Christen Egedes Forfløttelse til et bedre Stæd, og at Hr. Eyler vilde ubesværgt lade Coll. vide noget tilforladeligt om Mandens Duelighed.

1731.

11. Jan. blev proponeret: 1. Efterdi den Kgl. Fundatz forsickrer Informatorerne i Wæysenhuset om Befordring efter nogle Aars Tieneste, og dets Informatorer haver tient paa fierde Aar, saa fandt Directeurerne for godt at høre deres Gaver i Prædickestolen. Hvilcket da det nu er skeed, blev proponered, hvad til deres Befordring videre skal giøres. — Resolution: Eftersom de Hrr. Directeurer have fornunnen, at Præceptorerne ej vare saa øvede i at prædicke, at da enhver af dem søgte Leilighed at lade sig høre, en alle Uger, hvortil kunde gives Lejlighed om ikke andensteds, da i Vartoe, dog helst i Byens Kirker, om skee kand, og siden have de vores Recommendation at vente¹).

2. Til at informere i Wæysenhuset have for Hr. Ewald andmeldt sig følgende Personer, sc. M^r. Prytz, M^r. Aggerup, Dannefæhr og flere, om hvilke proponeres, at de tilforn paa een eller anden Maade maatte prøves, om de dertil kunde være dygtige og beqvæmme. Siden er fremkommede to Persohner, C. Lunde og Munck. — Resolution: Disse og flere Personer kand Hr. Ewald paa beste Maade prøve, og, naar Vacance sig finder, den beste og beqvæmmeste da de Hrr. Directeurer at foreslaae.

25. Jan. producerede Hr. Etatsraad Seidelin sin aller-naadigste Bestalling paa at være Committerede i Missions-Collegio og Directeur over Wæysenhuset.

2. Af Hr. Ewald blev proponered, om der skal forettes det Ny Test., som nu meget nær er færdig, en Præfation og Dedication, og hvorledes og til hvem samme Dedication skulle indrettes. — Resol.: Skal forfattes begge, og Dedicationen til Kongen, og confererer Hr. Ewald der om med Hans H. Hr. Professor Steenbuck.

1 Febr. er ovenbemelte Dedication og Præfation læst i DHrr. Direct. Forsamling og approberet.

¹) Se Kongebrevet af 14 Dcbr. 1731, der meddeles nedenfor.

Hr. Ewald proponerede, hvad det ny Test. koste skal. — Er resolveret at skal koste 1 $\frac{1}{2}$ paa Trykpapir.

22. Febr. Hr. Ewald proponerede, at Mr. Schwartzkop maatte tillegges 4 Exemplarer af alt det, som tryckes, saalenge hand forretter Correcturen. — Directeurerne resolveret, at dette kunde skee.

5. Apr. proponerede Hr. Ewald, at Franchens Tractat, kaldet Lærdom om et christelig Levnets Begyndelse, maatte oplægges, og 2000 Exemplarer maatte tryckes¹⁾. — Denne Proposition accorderis udi alt.

26 Apr. (Matthias Dyrhoff og Jacob Dannefer ansattes som Informatorer).

Blev proponeret, om mand ikke skulde antage en Kone, som kand opvarte de syge, og samme Kone kunde være bestandig i Huuset til Opvartning ved Børnene. — Directeurerne approberede dette Forslag, og at der om skulde tales med Doct. Grothausen.

10. Maj, Hr. Ewald proponerede, at Bunyans Tractat, kaldet Pillegrims Fremgang, maatte paa ny oplegges, og at 2000 der af maatte oplegges, og hvem det skulde dediceris til. — Resolveret, at 2000 maatte oplegges og dediceris til Cron Printzen.

Hr. Ewald proponerede, at der maatte tryckes en Fortegnelse paa alle de Bøger, som var tryckte i Weysenhusets Bogtryckerie. — Resolveret at maa skee, og at settes i Aviserne tilligemed Priisen.

14. Juni. Producerede Præsten Hr. Ewald Bogtryckeriets Regninger paa dessen Indtægt og Udgift fra 1729 in Nov. og til 31 Maji 1731, og bestoed Indtægten i 3615 rd. 4 $\frac{1}{2}$ 4 β , og Udgiften i 3410 rd. 4 $\frac{1}{2}$ 8 β danske.

28. Juni blev af Præsten Hr. Ewald leveret en Pose forseglet, hvorudi formeenes at findes 300 rd. Courant,

¹⁾ Lignende Forslag fra Ewald forekomme hyppig og fandt altid Direktionens Bifald. I det følgende ere dog kun enkelte af Forslagene meddelte.

som en ubekendt Ven havde skienket Wæysenhuuset. — Resolveret, at Pengene skal eftertælles og i Curatorernes Overværelse nedlægges i Cassen.

Hr. Ewald proponerede, hvad den ny Psalmebog skulde selges for. — Resolveret, at den Psalmebog maa selges paa Tryckpapiir for 12 β danske, og paa Skrif-papiir 1 $\frac{1}{4}$ 4 β d.

28. Aug. Producerede Hans Høyædle Høyærværdighed Hr. Confessionarius Joh. Frawen sin allernaad. Ordre at være Committerede udi Missions Collegio og Directeur ved Wæysenhuuset.

20. Sept. proponerede Hr. Ewald, at en Bog, kaldet Christendommens Kierne, paa ny maatte tryckes, og 2000 Stycker oplægges. — Resolveret, at dette maatte skee.

1732.

3. Jan. Hr. Ewald proponerede, at den liden Duod. Bibel maatte paa ny oplægges, og de fornødne Skrifter og Papier dertil anskaffes. — Resolveret, at dette maatte skee og i Verck settes.

27. Mart. Der skal skrives til Biscop Anckersen anl. hans udgivne Synodal.

Paa denne Skrivelse indløb følgende Svar fra Biskop M. Anckersen, dat. Ribe 19 Apr. 1732:

„Af deres Welbaarenheders missive, dateret d. 27 Martii næst afvigte, som ieg ved min Hiemkomst af Visitatz, faa Dage for Paasche, forefant, fornemmer ieg, at Deres Welbaarenheder formeene, at det Kongl. Wæysenhuuses Oplag af Bøgger skulle synes fornermet ved eet Synodale, som ieg i seeniste Synodo Vardensi havde udgivet; Men som Deres Excellences og Welb. Herrers bemelte missive med disse Ord: „at ieg kunde have vaaret uvidende om Deres Bogtrykkeries privilegio,“ vidner om min Uskyldighed, der icke kunde i mit Synodali tale om det, som var skiult, dult og ubekendt for mig, saa har De gode Herrer self, efter Deres bekiendte Retsindighed, giort fuldkommen Apologie for mig,

uden at behøve nogen viidere. Vilde Deres Welbaarenheder kun læse Synodale igiennem, skal De befinde, at det icke meere rører Missions Collegium eller Collegii privilegier an, end de mit Synodale, saa dend herudi fattede Mistanke og Nidkierhed er uden Grund, og af sig self bortfalder. For den tilsendte Copie af dend Kongl. allernaadigste Instruxis 9de Art., hvormed Dem tillades i Missions Collegio uden anden Censur at lade trycke, hvad De i Deres Collegio self har censurerit, tacker ieg, og skal i Stifts-Kisten til Successorum Efterretning blive bevaret. Deres Begiering, ang. sc. at ifald ieg i de Bøgger, som fra Wäysenhusets Bogtryckerie udkommer, finder noget anstødeligt, ieg da ville derom advare Dem, skal ieg efter mit Emhedes Pliet ubedet efterkomme, saa fremt ieg kand faae her nogle af de Bøgger at see, eller noget saadant mærkværdigt i dem at læse. Recommenderer mig i det øfrige i Deres Welbaarenheders sædvanlig affection, ønskende, at Guds sande Kirke maa under Deres Nidkierhed og Omsorg jo længere fortplantes og videre udbredes, at vi kunde møde allesammen til Troens og Guds Søns Bekiendelses Eenighed*.

(1. Apr. beskikkedes A. N. Prytz til Informator i J. Thillerups Sted. Samtidig ansattes 3 Adjuncter, Christian Ditlev Nissen, Hans Lindegaard og Niels Aggerup).

21. Maji proponerede Inspecteuren, Just. Raad Mahling, om det ikke var best, at alle Hundene, som saa vel Børnene som Præceptorerne eller andre kunde have, bleve afskaffede, helst som de baade fordærve Sengene og gjorde Kamere og Stue urenlige. — Resolverit, at alle Hunde, i hvem, enten Præceptorer eller Børn eller andre, de maatte tilhøre, inden 8te Dage gandske at være afskaffet, og aldrig her-efter meere af nogen at maa igien andskaffes; og hvis ikke skeer, da af Natmanden at borttages.

24. Julii proponerede Hr. Ewald om Speners Bog, Von Natur und Gnade, maatte oversettes paa Dansk og siden tryckis. — Resolveret, at dette maatte skee.

28. Aug. Var af Hr. Ewald proponeret i Directeurernis Forsamling, enten M^r. Lucoppidan eller Swartzkopf maatte

antages til at være Correcteur ved Bogtrykkeriet. — Resolveret, at Lucoppidan der til kunde antages og gives aarlig til Løn, Ild og Lys 108 rd. i ald.

9. Oct. proponerede Hr. Ewald paa Doct. Grothuisens Vegne, om Directeurerne vilde gunstig bevilge, at hand (Doct. Groth.) maatte gratis nyde et Exemplar af alt hvad trycktes her efter i det Kongl. Wæys. Bogtryckerie, og at hand maatte paa saadan Maade og nyde et Exemplar af den sidste tryckte Bibel. — Bifaldet.

22. Oct. proponerede Hr. Evald, at eftersom Lucoppidan var vorden emplojeret og altsaa ej kunde betjene Correcturen ved Wæysenhusets Bogtryckerie¹⁾: om Præceptoren M^r. Schwartzkopf ikke maa nyde bemeldte Lucoppidans Plads ved Correcturen. — Resolveret, at M^r. Schwartzkopf der til maatte antages, og aarlig derfor at nyde 100 rd., frie Kammer, Ild og Lys til Nødtørftighed, sc. en Faun Brende og et lidet Lys²⁾.

1733.

12. Marts. Vare de Herrer Directeurer forsamlede, hvor da blev sluttet, at naar de 10 Børn, som ere udi Wæysenhuset over de 100 Børn, som i Fundatzen tales om, udkommer, skal de bem^{te} 10 Børns Plads ej, indtil videre, besettes, af den Aarsag, at 10,000 Rdl. fra den fulde Capital, som Wæysenhuset eyer, ville afgaae til Wæysenhusets Opbyggelse og fuldkommen Istandsættelse.

27. Aug. Der skal tryckes een ny Bibel in 12mo, derfor kand alle Anstalter giøres dertil. Den sidste Edition in 8vo legges til Grund, og Hr. Confessionarius [Frawen] og Hr. Professor Steenbuch tager sig paa at eftersee og

¹⁾ I sit •Erindrings-Lexicon• har bemeldte Schwartzkopf højlig rost Peder Lucoppidans store Lærdom; •han skulde været Correctør og Translatør paa Veysenhus, men sagde det fra sig af Frygt for den sædvanlige og jødiske Beklippelse, naar nogen ret god Bog skulde blive trykket». (Danske Saml. IV, 108).

²⁾ I Schwartzkopfs Sted blev Adjuncten Niels Aggerup Informator.

revidere den samme. Og den proponeris i Collegio, og resolveris derpaa, med hvad Summarier, Afdeelingen og Paralleler den skal tryckes.

24. Dec. Var de Herrer Directeurer forsamlede, og blev St. Swartzkopf, Correcteur, forforderet, og blev tilspurt, om hand havde ladet trycke een Tractat, handlende om de 8te Saligheder, hvilket han tilstod, og havde faaet det af Gert Hansen og overgivet det til Bogtrycker Groth, som det haver paa hans Forlangende tryckt; og blev af Coll. saaledes resolveret: Saasom Corrector Ewart Ottesen Schwartzkopf haver tilstaaet her i Collegio Missionis, at han har ladet trycke hos Bogtrycker Groth et Skrift om de otte Saligheder og siden derom hannem tilskreven efterfølgende:

Min Hr. Groth.

Jeg vil ynske, at ieg havde Tusende Exemplarer deraf endnu. I kand vel tænke, at onde Folck tale ilde derom, saavel som [om] alt andet got; hold det ikkun selv skylt og forborgen; fra mig og ved mig skal det ej blive kundbart. Hvem vil sige ret, hvor det er tryckt? Lad Eders egne Folck ikke røbe Eder. Om det nu ikke skulde være tryckt i Flensborg¹⁾, er det derfor tryckt her? Det følger ikke paa. Jeg forbliver Eders beredvillige

N. N.

Men Schwartzkopf nu meener, at fordi det var skeet uden for Wæysenhuset, at det ej vedkommer Wæysenhuset, saa har vi fundet for got at skille os med saadan een, som under den Prætext kunde føre os i mange Vitløftigheder, og paa det mindste med deslige principiis kand giøre Veysenhuset fordegtig hos andre. Derfor have vi resolveret: at give ham tilkiende, at hand kand blive her til dette Aars Udgang og nyde hvad hannem saalænge tilkommer, men siden søge anden Lejlighed, saasom mand ej videre behøver hans Tieniste her i det Kongl. Wæysenhuus.

¹⁾ Dette fingerede Trykkested findes paa Bogens Titelblad.

31. Dec. resolveret, at saasom forrige Correcteur Ewart Ottesen Schwartzkopf var dimitteret, saa blev Sr Niels Aggerup dertil i hans Sted antaget, og at nyde aarlig til Kost, Løn, Brende og Lys 80 rdr. Courant og intet videre uden et frit Cammer, og selv at skaffe sig Seng, Bord og Stoele; og Lønnen at angaae fra 1. Jan. 1734 og saa fremdeles, og betales samme Penge af Bogladens Casse¹⁾.

1734.

14 Jan. Proponerede Inspecteuren Justitz Raad Mahling, hvor mange Stoele og af hvad Læder der skulde være, som skulde bruges til Directeurernes og Hofstoelen i den ny Kirke, eftersom de forrige tilhørte Mahling. — Resolvet, at der kunde kjøbes et Douzin Rysleder-Stoele.

1. Juli. Naar Adjunctus S^r. Nissen afgick, skulde indtil videre ingen Adjuncti meere antagis, og det formedelst Wæysenhusets slette Tilstand.

Præsten Hr. Ewald af Prædickestoelen at give Meenigheden tilkiende, at en ved Døden afgangen Person, navnl. Anders Pedersen, Korn-Skriver, havde legeret Wæysenhuset 1500 rd. Courant.

12. Aug. Justitz Raad Mahling ville tale med det Medicinske Facultet anl. Provisor Gynthers Examen og Jurament.

At der til Materialiers Indkiøb fra Holland etc. Stæder jo før jo heller skulde gøres Anstalt, for jo hastigere at faae Apotheket i stand. — Der skulde opsiges Capitaler af de, som staaer i Huuse og Gaarde, til at sætte Apotecket istand med, og det til 11 Dec. a. c. at betales.

9. Sept. Det Medicinske Facultet skulde tilskrives et Tacksigelses Brev for den Møye og Umage, som det haver haft med Provisor Günthers Examen.

22. Sept. Resolveret, at Hr. Pastor Ewald, saasom hand var nu indflyt i Wæysenhuset, og hand tilforn, da

¹⁾ I Niels Aggerups Sted blev Adjuncten Hans Lindegaard Informator.

hand boede her inde, rød sin Portion af Brende og Lys, saa skulde han nu herefter have i steden for Brende og Lys aarlig i Penge 20 rdl.

1735.

20. Jan. var de Hrr. Directeurer forsamlede, og som det allernaadigst havde behaget Deres Kongl. Maytt. at beskicke mig til at være Told-Inspecteur ved Kiøbenhafns Told-Cammer, saa er denne Protocoll vorden sluttet.

2.

1728. *Bidrag til Oplysning om de Forsøg, som gjordes paa at omvende Jøderne i Kjøbenhavn.*

I Kirkehist. Saml. I, 122 ff. har Dr. P. W. Becker i sin Tid meddelt nogle Oplysninger »om religiøse Foredrag i Vaisenhus-Kirken i Kjøbenhavn, sigtende til Jødernes Omvendelse, 1728«. Meddelelsen har dog ikke kjendt følgende Aktstykker, der nærmere illustrere dette uheldige Udslag af Frederik IV's Iver for at bringe alle sine Under-saatter til at vedkjende sig den samme Tro.

a.

1728, 31. Aug. Ansøgning fra den jødiske Menigheds Repræsentanter om at forskaanes for videre Omvendelsesforsøg.

Allerdurchlauchtigster, Grosmächtigster König,
Allergnädigster Erbkönig und Herr.

Euer Königliche Mayt. geruhen in allerhöchsten Gnaden zurück zu erinnern, wess gestalt die sämtlich hier wohnenden Jüdischen Nation unterm 6 Junij a. c. allerunterthänigst wehmüthigst imploriret Euer Königliche Mayt. dero abgefasseten allergnädigsten Willen endern und uns sämtlich die hohe Königliche Gnade zu erweisen, dass die in E. K. Mayt. allerhöchsten Nahmen durch Dero höchst verordneten hohen Herren zur Emissions Commission¹⁾ uns bedeuteten Ordre auf dem Weisen-Hause zu

¹⁾ D. e. Missionskollegiet.

erscheinen und Predigt anzuhören allergnädigst befreyet sein mögen, mit allerunterthänigst gethane Remonstration, dass ein solches gegen unser Religion und Gewissen, auch was hochgefährliche Suiten für uns daraus erwachsen werden.

Allernädigster König und Herr, es ist nicht aus geblieben die von uns besorgete Entsagung aller fernern Credit und Handel ausserhalb Landes, wodurch wir fast alle ruiniret werden, viel weniger die von uns noch mehrer besorgeten Verbitterung des gemeinen Volcks gegen uns arme ellendige Menschen, bey welche wir nun zu anderst nichts dienen als zum Spot und Gelächter, und durch die täglich erleidende schwehren Insultirungen mit Worten und Thaten fast keiner unserer Nation auf der freye Strasse sicher und ohne Gefahr gehen können, und ist das gemeine Volck noch mehr darin angereizet worden [durch] die durch offenen Druck und in allen Strassen zum Verkauf aussgerufene Lieder, welche auch solchen Effect gethan, dass das gemeine Volck sich nun nicht mehr schäuet uns in die Augen zu sagen, wann er ein Jude umb das Leben brächte, wäre eben so viel, als wann ein Hundt um das Leben gebracht würde, und hätte darumb sich nicht die irdische, viel weniger die himlische Straffe zu befürchten¹⁾.

Grosser Monarch und Allernädigster Herr, wir haben das freye Glaubens Gewissen, welches die Natur einen jedem Menschen durch die Göttliche Vorsehung so schwehr eingepflantzet, dennoch bis dato in soweit zum Zwang gemachet, damit Euer Kön. Mayt. als ein Gott auf Erden Dero allergnädigstem Befehl nach zu leben, und in solcher allerunterthänigst gehorsambster Folge wir auch sämptlich hier wohnenden Judenschafft bis dato auf dem Weisen-Hausse sich eingefunden und dero Hoch-Erwürden Herrn

¹⁾ Om Stemningen i Kjøbenhavn mod Jøderne paa denne Tid se O. Nielsen, Kbhvns. Hist. og Beskriv. VI, 118.

Doctor Dürckoff und Herrn Schreibers Predigen angehöret; est ist aber, allergnädigster König und Herr, alles Predigen vergeblich, dann wir halten und bleiben festiglich bey dem allerersten Prediger Moses seine Predigen und Worten, so er auf dem Berge Sinay geprediget und gesaget, und darauf erfolgten Confirmation von dem allerersten Prediger, so da gewesen, der Prophet Malchij. Demnach wirt ein jeder von uns hier wohnender Jude bis in sein Lebens Ende ein Jude verbleiben. — Diese angeführte Bewegungs Gründe stellen wir in Euer Kön. Mayt. allerhöchst erleuchten Ermessen anheim, in was Erbarmens würdigen Zustand wir versetzt worden, dass uns aller gehalten ausländischen Credit und Handel abgeschnitten, wodurch wir zu die ellendeste Menschen werden müssen; auch über die vor Dero geheiligte Mayestät in Dero Residentz und auf dem platten Lande täglich erleidende schwehren Insultirungen, wobey wir fast alle jederzeit in Lebens-Gefahr und solchen Ellend und Lebens-Gefahr durch längern Anhalten auf dem Weisen-Hausse zu erscheinen und Predigen anzuhören von Tag zu Tage grösser wirt. So flehen wir dero arme doch getreue Unterthanen Euer Kön. Mayt. um die Barmhertzigkeit Gottes an, Sie geruhen unser klägliches Bitten und Flehen aus vorhergehenden Motiven zu erhören, Dero abgefassten Willen allergnädigst zu verendren, und uns sämptlich die hohe Königl. Gnade zu erweisen, dass wir von dem durch dero höchst verordneten hohen Herren zur Emissions Commission uns emanirten Befehl auf dem Weisen-Hausse zu erscheinen allergnädigst fernerhin befreyet sein mögen (etc).

Euer Königlichen Mayestät

Allerunterthänigste und getreueste Knechte
für die sämptliche allhier wohnende privilegirte Judenschaft,

Copenhagen d. 31ten August
A°. 1728.

Meyer Goldtschmidt.
Meyer Levin.
Berendt Jacob.

b.

1728, 7 Sept. tilskrev C. Møinichen, kgl. Oversekretær i Kancelliet, Direktørerne for Waisenhuset¹⁾, idet han efter Kongens Befaling forlangte deres Erklæring angaaende ovenstaaende Andragende. Man har ment, at en saadan Erklæring ikke er bleven afgivet. Det er dog neppe saa. I Waisenhusets Arkiv findes nemlig, skrevet med Hofpræst M. Peder Herslebs Haand, et Udkast til en Erklæring, med vedføjede Ændringsforslag fra Direktionens Medlem J. W. Schröder. Dette Udkast skal her meddeles.

1728, 15. Sept. Erklæring fra Waisenhusets Direktion²⁾.

Det har allern. behaget E. K. M. ved Deris Ober-Secretaire i det danske Cancellie at tilsende os en til E. M. allerunderdanigst indgifne supplique, dat. 31 Aug. 1728, af de her i E. M. Residentzstad boende Jøder, anl. at vorde allernaadigst befriet fra herefter at comparere paa Waisenhuset, tillige med allernaadigste Befaling, at vi om samme Jødernis allerund. Begiæring skulle indlevere vor allerund. Erklæring, hvilchen i allerskyldigste Hørsommelighed her hos følger.

Efterat vi deris anførte Motiver hafve igiennemseet og nøye ofvervejet, befinde vi, at denne deris Begiæring beroer alleniste paa ugrundede Udflugter og ubeviislige, ja til deels urigtige Paaskud. 1. At det er imod deris Religion og Samvittighed, skrifver de vel, men iche beviser, ja iche engang viser nogen Rimelighed dertil. Er

¹⁾ Direktionen bestod paa denne Tid af Gehejmerraad J. G. Holstein og hans Søn, daværende Overkammerér hos Kronprinsen, Joh. Ludv. Holstein, Prof. theol. Dr. Hans Steenbuck, Justitsraad Joh. Wilh. Schröder og Hofpræst M. Peder Hersleb.

²⁾ I Randen har J. W. Schröder skrevet: Dies sind 2 verschiedene Memorialen, wird also ein jedes à part rein geschrieben, und denn gleich zur Unterschrift herumgesandt, dass es auch nach Hirschholm kan geschickt werden, und daher zurück kommen. (Paa Hirschholm opholdt J. L. Holstein sig hos Kronprinsen).

det icke mod Samvittigheden at forsvare og bevise sin Religion, saa kand dette heller icke være mod deris Samvittighed; thi her begiæres icke andet af dem, end at de skal anhøre, hvad vi har mod deris Religion at sige, og de har Frihed til at defendere deris Lærdom og forsøge, om dend kand bestaae mod voris.

2. At deris Credit og Handel derfor skulle tabis, er en Sag, som vi vil icke forstaae, men heller icke kand begribe, hvad Connexion dette har med deres Credit og Handel; og at de ville vente, Deris K. Majestet skulle tro det, blot fordi de siger det, uden ringeste Exempel, Bevis og Prøfve derpaa at fremlegge, er vel ubilligt, helst efterdi dend Nations Uvillighed til at lade sig lære, og Practiquer¹⁾ til at undgaa all Sandheds Overbevisning, er ald Verden bekiendt.

3. Hvad den raison belanger, som de anføre, at de af gemene Mand paa Gader og Stræder insulteris og bespottes, da om det saa er (hvilchet er os ganske uvitterligt), kand det icke billiges, mens endeel bør de det først bevise, at saadant er skied meere nu end ellers, endeel kan det paa anden Maade hemmis, uden at ophæfve et got Verck, endeel kand de nefne, af hvem, og klage, naar det skier, da dem alletider vederfaris Justice, i det mindste kand de vel icke self med Sandhed nægte, at saadant dem vel før er vederfaret, længe førend E. K. M. allern. Anstalt og Befaling om denne deris Samling er udgangen; det er vel og vitterligt, at saadant dem meere vederfaris paa andre Stæder, hvor ingen saadan Anstalt er giort. Saa har og saa vel D. Dyrkop som Hr. Schreiber, for at udviise ald muelig Føyelighed for den Jødiske Nation, erbudet sig at ville, i Stæden for Waisenhuset, holde dend Samling og Samtale i deris Synagoger, hvilchet naar paa Ed. Kongl.

¹⁾ I Randen har J. W. Schröder bemærket ved dette Ord: Könnte man nicht an Stat des Worts practiquer ein anderes von gleicher Kraft, aber etwas gelindern Ausdruck setzen?

M. allernaadigste Behag skier, kand baade deris Qvinder og Børn ogsaa bedre komme tilstæde, saag kand da Jøderne iche frygte eller giøre det Paaskud, at dend Gang hen til og fra Waisenhuuset forvolder dem nogen Insulteren og Molest, og altsaa formodis, at deris ugrundede Klager og Udflugter dermed kand og bør ophøre.

At¹⁾ vi intet skal melde, hvorledis de ubilligen angifver, at de undertiden hafve deris à part og selfpaalagde devotion, da dog er blefven befunden, at de paa samme Tider og paaberaabede devotionsdage drifve sædvanlig Handel og Vandel, ja indfinde sig andensteds for at anhøre de Processer, som paa deris Vegne føris for de af dem antagne Commissarier, og derfor ligesaavel, om de vilde, kunde comparere i Waisenhuset.

Efter slig og mere Beskaffenhed skulle vi meget meere allerund. bede og opmuntre Deres K. M., at det saa christelig og priselig begyndte Verck maatte i Jesu Nafn fortsættis, paa det, om iche mange, dog een eller anden Siæl kunde ved Guds Naade vindis til Christi Kundskab.

Allernaadigste Konge.

Efterdi atter nogle Jøder²⁾ ere ankomne, som begiærer Information og anmelder sig til den christelige Religions Antagelse, hvortil de³⁾ synes for menneskelige Øjne at være af Gud opvagne⁴⁾, men af os intet vides, hvoraf de

¹⁾ Ved dette Afsnit har Hersleb selv bemærket i Randen: •til denne paragraphum finder jeg ingen Anledning i deris Memorial; uden saa er, at de andensteds har ladet sig dermed merche•. Schröder har tilføjet: •Hiezu haben die Juden etliche Wochen her Anlass gegeben, indem sie sich wegen ihrer abzuwartenden devotion im Waysenhouse zu erscheinen entschuldiget, und nicht desto weniger an solchen Tagen Handel und Wandel getrieben, auch in angestellten Commissionen erschienen; daher der paragraphus meinem Bedüncken nach wohl könnte bestehen bleiben; doch lasse ich mirs auch gefallen, wenn man gut findet, ihn auszulassen•.

²⁾ For •nogle Jøder• foreslaar Schröder: •ein Jude aus Prage•.

³⁾ •De• foreslaas af Schr. rettet til: •er•.

⁴⁾ Schr. foreslaar tilføjet: •auch zu vermuthen, dass sich nach diesem dergleichen mehrere einfinden möchten•.

til deris Underholdning og Underviisning udfodrende Omkostninger skal tagis, indtil dend Tid de kunde blifve døbte, saa fordrister vi os til hos D. K. M. derom at giøre allerund. Forspørsel, hvorhen baade de nu sig meldende Personer¹⁾ og andre herefter kommende kunde anviises, paa det saadanne icke af Mangel paa Subsistance, blot i deris Informations Tid, skulle afskrechis og træde tilbage fra et got Forsæt, førend de ere endnu bestyrchede i Sandhed.

Khfn. d. 15. Sept. A. 1728²⁾.

Maaske den sidste Forespørgsel har virket noget afkølede paa Omvendelsesiveren, da det kunde forudses, at Kongen indtil videre kom til at sørge for de Jøder, som i Alvor eller paa Skrømt stillede sig villige til at modtage Undervisning. Den ødelæggende Ildebrand, som ikke længe efter hjemsøgte Kjøbenhavn, bevirkede i ethvert Tilfælde, at Omvendelsesforsøgene faldt bort.

3.

Nogle Efterretninger om de første Lærere ved Waisenhuset.

a.

Da Lærerne ved Waisenhuset, i Anledning af Stiftelsens Gjenopførelse efter Branden, bleve adspurgte, om de havde Forslag at gjøre i Henseende til Lokaliteterne, saa fremkom Gert Hansen under 4 Maj 1729 med flere Bemærkninger, der viste hans Interesse for Børnenes Vel. Tilsidst kom han med følgende Begjæring:

»Især vilde ieg ret hjærtelig bede om et Bedested, hvor jeg med nogle af mine Børn kunde have fri Lader og Røst, uden at høres af nogen udenfor, eller pludselig

¹⁾ For »de sig nu meldende Personer« foreslaar Sch.: »die sich nun meldende Person Isaac Mandel, der von Profession ein Barbier-Gesell ist«.

²⁾ Datum er tilføjet af Waisenhus-Direktionens Sekretær, Kancelliraad Seyer Mahling, og antyder da vel Dagen, da Forestillingerne til Kongen ere udfærdigede.

ses af nogen, saa snart Døren blev opladt. Saadant Sted skulde maaske ikke blive saa vanskeligt at finde paa, men var af stor Nytte, og tjente til at udlade sig med al den Fylde, Kraft og Drift, som man nu og da ved Guds Naade kunde have«.

Gert Hansens Forslag ere tiltraadte af hans Medlærer Jacob Thillerup.

b.

1731, 14. December. Kgl. Reskript om Befordring af vel tjente Lærere ved Waisenhuset og Antagelse af nye.

Christian VI (osv.) V. s. B. t. Saasom Vi af Eders Forestilling af den 15 Novembris sidstafvig, og udi 3 Poster bestaaende, have fornummet, at I af os allerund. haver været begierendes, 1. at de Præceptores, nemlig Jacob Mortensen Thillerup, Gert Hanssen og Edvard Ottesen Svartzkop, samt Skoleholderen og Læsemesteren i Walløe Skole og Hospital ved Navn Søren Lintrup, som alle fra Begyndelsen og hidindtil flittig, troelig og vel skal have informeret Ungdommen sammesteds og ellers opført dem christelig og retsindig, saa I kunde cavere for deres Duelighed, maatte allernaadigst vorde employerede til noget videre i Guds Kirke. 2. at 2 a 3 Persohner maatte adjungeres de 4re ordinaire Lærere i Weysenhuuset, at der altid kunde have saadanne Persohner, der ere øvede i og efter den Methode at læse og informere, som eengang er vedtagen og funden beqvemmeligst at være, og kunde træde i de ordinaire Læreres sted, naar de enten kunde blive syge eller til andet employeres eller og ikke kunde bestride Alting selv, saa og at enhver af dislige Adjunctis af Waysenhusets Cassa til aarlig Løn maatte nyde 25 rdl., eller til hver Qvartal 6 rdl. 1 $\frac{1}{2}$ 8 β , som er den halve Deel af det, een ordinarius Lærer der aarlig nyder; og for det 3die, at Vi allernaadigst ville tillade Præsten Hr. Edvald under Prædikenen at lade omgaa een Tavle for sig nest efter Waysenhusets, hvilket allernaadigst er tilladt de andre

Præster ved Trinitatis og Holmens Kirker, imod hvem hand ikke skal have den halve Indkomst. Da I ogsaa, for at forekomme Afgang for Waysenhuset, ville foranstalte, at hvis i saa maade blev givet i begge Tavler, kunde samles og deeles i 2de lige Dele, hvor af Waysenhuset nød den eene og Præsten den anden part; Saa give Vi Eder paa forskrevne 3de Poster hermed allernaadigst til Svar, at vi angaaende den 1ste Post . . . haver bevilget, at Præceptorerne i Weysenhuset, navnlig Jacob Mortensen Thillerup¹⁾, Gert Hanssen og Edvart Ottesen Svartzkop, saavelsom Søren Lintrup ved Walløe Skoele og Hospital, naar Kald ledig vorder, i Gratial Protocollen udi Vores Danske Cancellie skal anføres og Eders recommendation derved allegeres. Betreffende den 2den Post, da have Vi ligeledes allernaadigst bevilget, at disse Adjuncti maa antages og nyde den af Eder proponerede Løn og Underholdning, saafremt Weysenhusets Midler det kand taale. Og hvad den 3die og sidste Post anbelanger, da have Vi allern. accorderet, at en Tavle for Præsten Hr. Edvald efter Eders allerund. Forestilling²⁾ maa ombæres, dog ikkun for hans Person, saalenge hand lever og i det Embede forbliver. Derefter (osv.). Skrevet paa vort Slot Friderichsberg den 14 Decembris Anno 1731. Under vor Haand og Signet.

Christian.

P. Neve.

Udskrift: Os Elskelige Directeurerne over Weysenhuset i Vores Kongelige Residentz Stad Kiøbenhavn.

¹⁾ Blev kaldet til Præst i Haderup (Ribe St.) 15 Febr. 1732, men døde s. A.

²⁾ I denne havde Direktionen stærkt fremhævet Ewalds udmærkede Tjeneste: „Det er aabenbart, at det kan ikke være for Husets Skyld, at den Mængde af Mennesker søger Præsten, men for Præstens Skyld, at de søge Huset, til Husets baade Ære og megen Nytte i adskillige Maader“. Tillige omtales den Hjælp, han ydede udenfor sit egentlige Embede, særlig ved Tilsyn med Bogtrykkeriet.

C.

1731, 12. April. Ansøgning fra Lærerne Gert Hansen og J. O. Solthau om Tilladelse til at gaa til Halle.

Høystgunstige Directeurer.

Efter at vi nu over $3\frac{1}{2}$ aar have havd stedsvarig Arbejde med Børnene her inde, og vi nu snart kunde have Haab at blive forfremmet til andet, men Kræfterne baade i Sindet og Legemet have saa taget af ved dette Huses Tieneste, at de ey vel skal kunde forslaae til nyt Embede, hvorfore vi meget vel kand behøve, og virkeligen behøve nogen Tids fuldkommen Hvile, Recreation, Styrke, ja Erfarenhed paa andre Steder, førend vi blive hensatte til anden Tieneste, hvor vi da ventelig maatte forblive til vores Død. Altsaa er det kommen i vort Sind, og er bleven noksom overlagt og funden sær nyttig for os i mange Maader at komme lidet løs og at reise, med eet Ord at sige, til Halle paa nogle Maaneders Tiid. Frugten deraf ventes adskillig; dels, som sagt er, Hvile og Recreation for Sind og Legeme; deels at see og erfare mere af Guds Forsyn og Gierninger i Naturen, end herinde er skeet; deels at see og høre nogle af de gode Mænd derude, som vi herinde har samlet os adskillige gode Tanker om; deels og at nyde det af vor Guds gode Haand, som vi nu icke saa just forud veed at sige, men visselig haabe, at Gud har giemt til os; og endelig at observere ved hiint Weysenhuus, som skal være i good Stand, Orden og Gang, det, som kand agtes tienlig for os i dette Huus; thi der har nu og da været noget her, som vi have tvilet paa, om det var ogsaa muelig at bringe det i saa god Orden og Skik, og noget er forefalden, som vi ikke har vidst, hvad vi skulle gjøre ved. Vi derfor, som har været bestød i saadanne Vanskeligheder og Uordentligheder, haabe ogsaa ved denne Reyse at erfare noget, som kunde tiene os i eet og andet. — Efterat vi saaledes have ud-sagt vores Tanke og Forsæt, saa er nu vores underdanige

Begiering til vores gunstige Directeurer: 1) at saadan vor Forsæt maatte behage Dem, og De vilde tillade os saa nyttig og aldeles fornøden en Reyse. 2) at De ville ad interim beskicke et par Studenter i vor Sted, eller tillade os at opsøge dem, som kunde betiene vore partes, indtil Gud sendte os vel hiem igien, da vi gierne vil forskyldes Deres Umage med vor Løn, uden saa er, de vil ved saadan Leylighed exercere sig i Husets Information og Tilsyn. 3) om det er fornøden for at skaffe os tryk Reyse, De da ville berette saadan vor Begiering for Hans Maj^t. for at faae et Kongl. Pass til Sickerhed for Hververe eller sligt. 4) At De ville give os et Brev med til Halle, at de der kunde se, vi icke paa egen Haand, men med vore Forstanderes Forevidende, ja gode Villie, ja Befodringskab havde foretaget os saadant; og vi saaledes 5) ved vores lykkelige Fremkomst maa have og beholde Deres forrige Gunst og Bevaagenhed til videre Befodring, om saa var, vi da ved Guds Naade fandt mere Lyst, Duelighed, Kraft og Drift til det hellige og vigtige Præste-Embedet. — Naar vor Begiering saaledes bliver antagen, vil vi vente fra vore kiære Directeurer enten hvad Regler De kunde ville foreskrive os, eller hvad Observationes De kunde ville forlange af os ved eet eller andet i sær, foruden hvad vi self enten af forberaad Hue eller af Guds Tilskickelse kand komme til at observere.

Vores Forhold paa Reysen, og hvor vi holde os op, skal næst Guds Aands Anførsel og Regiering blive icke allene som i vore Directeurers Nærværelse, men meget mere i Guds egen Nærværelse, og altsaa icke til nogen Vanære for dette Huus, Land eller Rige. — Og som vores Leylighed er kun tynd, uden formuende Slegtninger og hielperige Venner, thi vor Løn udi vor Tieneste er ald vor Formue, saa tænke vi at gaæ til Fods, hvilcket vi, om end alle Midler vare os imellem Hænderne, ville dog alligevel giøre, for Legems Sundheds Skyld, og for at tage alting des nøyere og mageligere i Agt. Men det

uagtet behøves dog en temmelig Sum Penge; men vi krympe os meget mere end Direct. selv ved at være Huset paa saadan Maade til Bekostning, skjønt, hvem Gud tilskicker os Hielp og Forskud ved, saa agter vi aldeles at betale det igien udi Fremtiden enten hver for sin Deel, eller Een for begge, ligesom Gud danner vore Vilckor; Gud skal forsyne, om vor Forehavende er efter hans behagelige Villie. Kunde vore kiære Directeurer uden Skade kun laane os og giøre Forskud, saa skal vi saa vist betale til ald Tacke, som Gud lader nogen af os leve nogen Tid endnu. Maa skee mere er herved at erindre; men om De lade os kalde ind for sig, kan det mundtlig forhandles. Vi forsee os til vores gunstige Directeurer det, som billigt, gunstigt og raisonabelt er, og befale Dem med ald Deres Direction, ja gandske Levned hierteligen den viise og troefaste Gud, forblivende altid

Det Kongl.
Wæysenhuus
d. 12 April
1731.

Deres Omhyggeligheds
underdanige og ringe tienere
Gert Hansen,
Johan: Ottho Solthau.

Den 26 April 1731 vare Directeurerne (H. Šeidelin, J. W. Schrøder og H. Steenbuck) forsamlede, og blev proponeret og besluttet:

»Proponerede Hr. Evald, at i stæden for Mons. Gert Hansen og M^r. Soltou, hvilke Directeurerne har permitteret paa nogen Tid at reise til Halle, maatte antages M^r. Dyrhoff og M^r. Danneferd til at informere i deres Sted. — Dette Forslag er af Directeurerne approberet at maa skee«.

Under 28. April s. A. udstedte Missions-Collegiet (tydske) Pas for Gert Hansen og J. O. Solthau til Brug paa deres forhavende Rejse. Ingen af dem kom senere tilbage til Waisenhuset. Solthau blev nemlig samme Aar, 7. Dcbr., kaldet til Sognepræst i Starup og Nebel i Ribe Stift. — Gert Hansen blev greben af den Konventikelbevægelse, som efter Grev Zinzendorfs Besøg i Kjøbenhavn 1731 fik

stærkt Opsving, og han nævnes siden jevnlig som en af de mere fremtrædende i den herrnhutisk-separatistiske Kreds¹). Jeg har en Formodning om, at han er Forfatter til det udførlige og mærkelige Bønskrift, som fra denne Kreds 1734 blev indgivet til Kongen²). Derefter har han vistnok været nogle Aar i Herrnhut. 1739 træffe vi ham i Norge, der maaske var hans Fødeland³); her holdt han Forsamlinger paa forskjellige Steder i Christiania Stift, noget der gav Stiftets Biskop, N. Dorph, Anledning til at klage over ham til Kirke-Inspektions-Kollegiet. Bispen betegnede ham som en farlig Person, der var kommen fra Herrnhut, og der udvirkedes et kgl. Mandat om, at han skulde forlade Norge; men endnu i det følgende Aar finde vi ham i fuldt Arbejde med at holde gudelige Forsamlinger i Jarlsberg Provsti⁴). Hans endelige Skjæbne er os ikke bekjendt.

d.

1731, 25. Jan. Christian Johan Lunde søger at blive Informator ved Waisenhuset.

Deres Excellence, Høy-ædle og Velbaarne Herrer,
Høyst-forordnede Directeurer ved det Kgl. Wäysenhuus!

Jeg som een u-bekjendt ringe Student needkaster mig for de høye Herrer, at, som det er sagt, der bliver antaget nye Informateurer med første til dend paa Wäysenhuset lærende Ungdom, ieg da maatte vederfaris dend Naade at findes blant de samme, som saadan information skulle forrætte. Vor fælles gode Gud er mit vidne, at ieg intet

¹) Kirkehist. Saml. 3. R. I, 387. 4. R. I, 565. J. Møller, Mnemosyne IV, 331. 335 f.

²) Trykt i Fallesens Theol. Mndskr. IV, 227 ff. Jvfr. Helveg. D. d. Kirkes Hist. e. Ref. 1. Udg. II, 42 ff. 2. Udg. II, 36. Koch, Chr. VI, S. 166, Not.

³) 1724 forekommer en Gert Hansen som Raadmand i Skien (C. Bruun, Fr. Rostgaard II, 169).

⁴) L. Daae, Aktmæssige Bidrag til den norske Kirkes Historie (Theol. Tidsskr. f. den evang.-luth. Kirke i Norge VII, 353 f.). Kirkehist. Saml. 4. R. II, 766.

i Verden høyere attraar end at lære mig selv og andre med en kraftig overbeviisning grundig at kiende den eeneste sande Gud, hvor fore ieg til min Siæles største fornøyelse og glæde over dend lærende Ungdom har søgt Wæsenhuset; ieg har haft og har endnu condition paa at oplære andre i Christendommen, saaog udstaaet mine Examina ved Academiet, og derfor, om det skal befales af de Høye Herrer, underkaster mig public prøve. Jeg har det stadige haab, at min Gud paa denne maade leeder mig ind i sin Viingaard, da ieg lover, at, saaviit dend grundgode Gud vil give Aand og Kraft, ieg skal arbeyde flittig, rædelig og bestandig. Jeg skal ønske Guds velsignelse over Dem, og i haab om bønnehørelse forbliver

Deres Excellences (osv.)
underdanigste ringe tienere
Christian Johan Lunde¹⁾ m. m.

Kiøbenhavn
d. 25 Jan: 1731.

e.

1732, 21. April. Direktionen anmoder Provsten ved Kommunitet om Plads paa Regensen for to Adjuncter ved Waisenhuset.

Til Provsten Mag. Nold fra Miss. Coll.

Velærværdige og Høylærde Hr. Provst! Til E^s. Velærv^s. Avancement til Provst ved det Kongl. Communitet gratulere vi hiertelig og ynske hannem Guds kraftige Bistand i hans Embedes Forretning. Dernæst, eftersom Hans Majestét allernaadigst haver befalet²⁾, at hvad for Studiosi, som vi, som Directeurer for det Kongl. Wæsenhuus, til de fattige Børns Anføring og Undervisning haver fornøden, skal med beneficium paa Regentzen og Convictorio fremfor andre

¹⁾ Blev 1736 Sognepræst i Brødstrup ved Fredericia. Lærer ved Waisenhuset er han neppe bleven.

²⁾ Oprindelig havde Inspektør Mahling i det foreliggende Udkast skrevet: tillad. Rettelsen er foretaget i Følge en Bemærkning af J. W. Schrøder, der lyder: »Könte an Stat. des Worts tillad nicht ein anderes gesetzet werden, das etwas mehr sagete; und die erzeigte Königl. Gnade etwas deutlicher ausdrückte«.

blive aflagt, hvilket videre af hosfølgende Extract af den Kongl. allernaad. Instrux ang. det Kongl. Wæysenhuus sub dato 21 Julii 1727 allerunderd. er at see, saa anmode vi Eders Velærv. at ville for det første lade disse tvende Stud. Hans Lindegaard og Nissen, som nu virkelig informere udi Wæysenhuset, og siden andre, naar vi det hannem tilkiendegive, nyde effecten af Høystbemelte Hans Kongl. Mayts. allernaadigste Privilegium. Hvornæst vi forblive stedse

Det Kongl. Wæysenhuus E. V. tjenstvillige.
d. 21. April 1732.

f.

1732, 8. Maj. Adjuncterne H. Lindegaard og C. D. Nissen ansøge om at faa fælles Kammer paa Regensen og at befries for Kommunitetsøvelserne.

Deris Excellence (etc.)

De Højædle Hrr. Directeurer mishage ikke, vi herunder maae driste os at andrage: Eeendeel, hvorledes Provsten, Mag: Nold, haver undskyldt sig ikke at kunde anvise os noget Kammer paa Regentzen anderledis, end ligesom der udgik en Person, een af os da kunde komme i dens Sted, siden det ikke forhen haver været nogen Skik at forfløtte nogen fra et Kammer til et andet, og det i saa maade ej kunde saa liige falde sig, at vi begge kunde komme paa et Kammer at logere sammen, medmindre Provsten derom erholte de Højædle Hrr. Directeurers skriftlige Villie; Eeendeel og, at som det allernaadigst er os tillagt, at maae spise paa Communitetet, saa i stæden for det skulle være os et Beneficium, vilde samme vordt og er os til meere Besværing og Byrde, ja største Hinder saavel i de Ting, der os kunde være fornøden til en høyere Opybyggelse, som i sær til at fuldbyrde vor Tienistes Pligt ved Wæysenhuuset; thi de forordnede Spise-Tiimer paa Closteret ere de beste Læse-Tiimer paa Wæysenhuuset, nemlig Kl. 10 om Formiddagen og Kl. 5 om Eftermiddag. Vilde derfor allerydmyst udbede, at det maatte tillades os, enten at

overlade vor Kost for de Penge, vi derfor kunde nyde, til andre at spiise i vor Stæd paa Communitetet, da vi heller selv vil legge noget dertil for at forskaffe os Kost i Byen, hvor det kunde være best belejligt for os, eller at vi i det ringeste maatte befries fra de Exercitia, som holdes paa Communitetet, hvilke ere os til ingen Nytte, men til stor Hinder baade i vor egen og andres Opbyggelse. Saavel herom bede vi allerydmygst maatte skee en Befaling til Provsten, efter hans Begiering, saa naar der blev Kammer ledig paa Regentzen, vi toe maatte da komme tilsammen og nyde samme, paa det vi i en samlet Forening kunde blive ved voris samlede Studeringer, og derved opmuntres af hinanden til desto bedre Frugt og Nytte for vores and-betroede Ungdom. Vi venter de Høyædle Hrr. Directeursers gunstige og for os meest tienlige Andstaltning, forblivende med største Soumission

Deris Excellences (etc.)

Khavn. d. 8 Maj
1732.

allerydmygst og underdanige

Clienter og Tienere

Hans Lindegaard. Christian Nissen.

g.

1733, 9. Juni. Klage fra Lærerne i Waisenhuset over den slette Forplejning, de fik.

Deres Excellence (etc.) Høy-gunstige Directeurer.

Dersom Præceptorerne i Wäysenhuset icke i Sandhed søgte at erfare, hvormeget det contribuierer |:saavel for dend nærværende Tid, som ald deris Lives Tid igiennem:| til dend sande Lyksalighed, vel og dagligen at øve sig, som i alle fornødne, saa i denne besynderlige Sandhed, at Guds Frygt med Nøysomhed er en stor Vinding, da ville vi agte os selv aldeeles uværdige til dend Tieniste, det har behaget Gud og de Høye Herrer at beskicke os til i Wäysenhuset. Saa er det da icke Unøysomhed, men vor Nødtørfthighed og høye Fornødenhed, der driver os til, at vi indgive denne vor ydmygst Begiering til de gode

Hrr. Directeurer, at de ville see os forhiulpne til nogen bedre Kost, end den vi hidindtil har nydt i Wäysenhuuset, og møysommeligen opholdet Livet ved; De Høye Herrer seer nok, at vi ere eensstemmige i dette Anliggende, hvilket ikke er skeet af en indbyrdes Overtalelse, som dend eene skulde uden Fornødenhed føye dend anden, men som de seer vores fælles Bøn og Begiering, saa er det og fælles Trang og Tarv, der paa dend eene Siide bevæger os til at andrage vor Nød, og paa dend anden Siide maa bevæge De Høye Herrer Hierter til at raade Bod derpaa. Vor Frelser har lært os i dend 4de Bøn ickun at bede om det daglige Brød, derudover har vi, om icke alle i lige lang Tid, dog alle nesten med lige stor Følelse, forsøgt at ville nøyes med dend Spiise, som gives de fattige Børn i Wäysenhuuset: Men som vi befinder, at samme Spiisning ikke alleeneste icke beforder de Kræfter og dend Legemets Styrke, som udfordres til dend daglige Møye ved Informationen, men endog tværtimod baade i Almindelighed svækker dend naturlige Complexion, hvilken har sig langt anderledes hos unge Børn, end hos ældre Mennesker, som ere vante til en anden Diæt og leve i Stilhed; saa og i særdeleshed er en Aarsag til, at Een legges ned i Sygdom, en Anden at bære paa haarde Følelser i Legemet, de Øvrige at samle paa det, som er forsøgt af Andre, deels dem, som nu ere, deels dem, som har været Præceptorer i Wäysenhuuset, skjönt dend mindste Part af de sidste levede ved Wäysenhuus-Kosten alleene, men havde jævnlig Forbedring ved Spiise-mesterens Bord; dend Eeniste, som hverken der eller andensteds fra nød nogen anden Kost, end dend Wäysenhuus Børnene nyde, samlede daglig med beklagelige Fornemmelser paa sit Legems Fordervelse, det hand og udførte med sig; ja vores Kiere Præst, Hr. Evald selv, kand være Vidne om, hvad dend slette Spiisning for ham i dend korte Tid førte med sig. Vil nu vor Frelser, at vi under det daglige Brød maa tillige bede vor Himmelske Fader om Sundhed og legemlig saavel som Aandelig Styrke

til at forrette vort daglige Kald, saa seer de Høygunstige Herrer, at vi end icke med god Samvittighed kand efterlade at andrage vor Nødtøftighed for Dem, som i saa Maade ere vore Fædre og Forstandere i Herren, men maa end meget meere forvise os om, at dend Himmelske Fader ved Deris Hænder vil sende os dend Hjælp, han veed, vi have behov, heldst efterdi vi troe, det er hverken Guds, Kongens eller de Gunstige Directeurers Villie, at vi enten skal ved dend for os ubeqvemme Spiisning blive ubeqvemme til Wäysenhusets Tieniste eller andensteds, om Gud sparer os Livet, eller at vor Tilstand skulde continnere i saa slette Omstændigheder, som de fleeste iblant os har været nød til undertiden at betiene sig af, deals at kiøbe for Lønnen, deals at tigge sig igiennem. Dette er os eendeel umuligt at holde ud, eendeel tungt og besværligt, eendeel til Anstød for dem, af hvilke mand maa annamme saadan gratiel Tieniste. Over alt er det aldeeles hinderligt i dend Sinds Munterhed, hvormed vi bør gaae til vor Gierning, og i dend Frihed fra Nærings Sorg, som vi icke bør være besværet med. Vi tillige med Læremoderen, som har samme Anliggende, lever da i dend fulde Forviisning, at De Høye Herrer Directeurer seer os befriet fra deslige Vanskeligheder ved at giøre en Forandring i vor Spiisning paa dend Maade, som vi kunde være tient med; thi omendskjønt de muelig kunde finde nogen Vanskelighed deri, troe vi dog, at Deres Faderlige og Kierlige Omsorg for Wäysenhusets Tarv viiser Dem Udveye til at sætte dette i Verk, som de ere overbeviiste om at være saa aldeeles fornøden, som vi ovenmældte har forestillet. Til hvilket, saavelsom til alle andre Deris høye Forretninger vi hierteligen tilønske Dem Naade og Velsegnelse af den allerhøyeste, i hvis trofaste Forsorg til Siel og Legeme De altid maa være befaled, forbliver

Deres Excellences (etc.)

K. Wäysenhuus
d. 9 Junii 1733.

Underdanige Tienere og Forbedere
Matthias Dyrhoff. Jacob Dannefer.
Andreas Nicolai Prytz. Niels Aggerup.

Paa denne (af A. N. Prytz konciperede) Klage over den slette Kost i Wh., som kun er én blandt de mange, der fra Tid til anden fremkom, blev der kun i ringe Grad raadet Bod, ved at hver af Lærerne fik 24 Sk. om Ugen, for at de selv ad anden Vej kunde skaffe sig nogen Forbedring i deres Forplejning. De vare fremdeles i Hovedsagen henviste til den samme Kost, som Børnene fik, og at heller ikke disse befandt sig vel ved den, derpaa tyder den Sygelighed iblandt dem, som jevnlig omtales.

4.

Forskjellige Stykker fra Waisenhusets ældste Tid.

a.

1730, 22. Decbr. Kongen tilstaar Præsten E. Ewald en Lønningsforbedring paa Grund af hans Fortjenester.

Christian den Siette (osv). Vor synderlig Bevaagenhed tilforn. Eftersom Os allerunderdanigst er bleven refereret Eders indkomne allerunderdanigste Memorial af 14 Novembris nestafvig, angaaende at Præsten i Weysenhuuset Hr. Enewald Ewald for Eder skal have beklaget sig, at da hand nu skal have indladt sig i Ægteskab, og i saa maade ikke lengere kand i Weysenhuuset have fri Huus, Lys og Brende, han da ey skal kunde subsistere med de ham tillagde 300 Rigsdaler aarlig Løn, som for en ledig Persohn inden i Weysenhuuset vel skal kunde være tilstrekkelig, men ikke for en Familie, deraf at leye Huus og leve; Hvorfore hand haver anholdet, at hans Løn maatte forbedres, saa at hand nogenledis kunde subsistere, og I saadan hans Ansøgning derhos allerunderdanigst recommenderer, i Henseende til hans besynderlige Talent til det Brug og den Tieniste, hand har gjort og daglig gjør Weysenhuuset godvillig og uden for sit Embede, ved Tilsyn i Bogtrykkeriet og anden begynt Indrettelse, samt hans opbyggelige Prædikøner, hvilket skal bringe Weysenhuuset adskillige Fordeel ind baade i Tavlen og andre Gaver. Thi give vi Eder

hermed allernaadigst tilkiende, at vi, efter slig Beskaffenhed, og i allernaadigste Henseende til foranførte Motiver, allernaadigst have bevilget og tilladt, at bemelte Hr. Enewald Ewald, dog uden Consequence for hans Efterkommere i Embedet, endnu, foruden de ham forhen tillagde Tre Hundrede Rigsdaler, maa i aarlig Gage nyde et Tillæg af Toe Hundrede Rigsdaler, efter Eders allerunderdanigste Forestilling, fra tilstundende Nyeaar at regne; men den ansøgte Tavle kand ikke hannem accorderes. Derefter (etc.). Skrevet paa vores Residentz udi Kiøbenhavn den 22 Decemb. 1730. Under vor Kongelige Haand og Signet.

Christian R.

P. Neve.

Udskrift: Os Elskelige vores Directeurer over Waisenhuset i vores Kongelig Residentz Stad Kiøbenhavn.

b.

1731, 19. April. Andragende fra Kantoren i Waisenhuset om Forøgelse hans Løn, begrundet paa det overordentlig stærke Besøg, der var ved Ewalds Prædikener.

Deres Excellence (etc.) Samtl. Directeurer for det Kongl. Waisenhuus.

Som jeg, siden Waisenhuuset tog sin Begyndelse, har betient Kircken, hvad Sangen angaar, og de Høye Herrer selv er viidende, at jeg ey har nydt meere end 6 Rdl. 4 ½ aarlig for samme; og som jeg siden den ulyckelige Ildbrand, da Kircken blev oprettet i Ridehuset, har til dato, naar Guds Tieneste holdis, ey med mindre Sliid paa Kræfterne end paa Klæderne maatt trænge mig igiennem dend Mængde Folck, som paa nærværende Tiider for at høre Prædicener lader sig indfinde og saa tæt planter sig sammen, at det ofte neppe er muuligt for mig at faa Foden igiennem, hvilket jeg ey tvivler paa, at de høye Herrer jo har taget under gunstig Consideration. Er derfor min underdanige Begjæring til de høye og gunstige Herrer, at mig maatte, i Henseende til ovenmelte, endnu

lidet aarlig tilleggis. Jeg lever med ald underdanig Veneration (osv.)

Berthel Rosendahl.

Paategnet: Directeurerne have her paa resolveret, Sollicitanten at maa nyde aarlig kvartalsvis 6 rd. 4 ½. Den 19 Apr. 1731.

c.

1731, 18. Maj. Christian VI tilskriver Direktionen for Waisenhuset, at Jomfru Sophie Helvig von Bülou, som for nogle Aar siden havde mistet baade Fader og Moder, og siden havde nydt 50 Rdl. af Wh. aarlig til hendes Underholdning, havde klaget over, at denne Understøttelse nu nægtedes hende, efter at hun havde fyldt sit 17de Aar, »saasom den kgl. Anordning ej længer tillader Børnene ved Waisenhuset at nyde deres Forplejning«. Hun havde derfor ansøgt om at maatte nyde de 50 Rdl., »indtil Gud hende paa andre Maader vilde forsørge«. Dette tillades af Kongen, »saasom Vi af Eders herom indhentede Erklæring fornemmer, at voris elskelig kjære Faster og Farbroder for nogle Aar siden have skjænket 635 Rdl. til Waisenhuset, med den Condition, at afgangne Major von Bülous endnu uforsørgede fader- og moderløse Børn skulle forplejes af Waisenhuset«.

d.

1731, 30 Juni. Etatsraad Hans Seidelin meddeler Direktionen, at han havde faaet kgl. Tilladelse til at udtræde af samme.

Høiædle oc Velbaarne (osv.) Herrer!

Eders Excellence oc høitærede Herrer berettes ydmygst, at Hans Kongl. Mayt., efter min allerunderdanigste Ansøgning, haver vaaren saa Naadig, afvigte 27 Junii mig fra den ved Missionen oc Weysenhuset allernaadigst anbefalet Forretning at dimittere. Jeg takker derfor ydmygst for hver Time, ieg haver nydt den Ære at være i deris Forsamling, oc ynsker af inderste Hierte, at den allerhøieste

Gud vil give dem Kraft oc Styrke vel at udføre deris Nidkierhed oc Redebonhed for et saa vigtig Verck, hvortil ieg med Sandhed vel maa sige, at mine Kræfter, udi mit Alders 67de Aar, oc anden Kongl. Forretnings Opvartning, lidet haver kunnet assistere. Recommenderende mig i deris sædvanlige Gunst oc Godhed, som

Kiøbenhavn Deres Excellences oc høytærede Herrers
den 30 Junii 1731. Allerydmyge oc Tienstberedskyldig Tiener
H. Seidelin¹⁾.

e.

1734, 6. Januar. Præsten i Hals om et adeligt Pigebarn, der ønskedes anbragt i Waisenhuset.

Edle og Velb: Capitain Owe Giedde Budde døde i Hals og blev begravet d. 2 Sept. 1729. Hands efterladte Edle Frue Anne Cathrine v. Molch døde den 19 Junij 1733. Bemeldte Edle Ærlige Ægtefolch over ildsvaade og legems haarde tilfælde kom i armod, og efterloed intet til 3 Børn, hvoraf een Søn er 18 aar, een Datter er 16 aar, og den yngste Datter, Anne Sophie, blev døbt d. 22 Junij 1727. Formuende paarørende veed ieg icke de har, ingen paa-rørende har taget sig dem and. Dette vilde Degnen og Anders Andersøn i Hals underskrive med mig, eftersom Birchedomeren nu icke er her ved stæden.

Peder Lasson.

Hals Præstegaard d. 6. Januarj 1734.

Rasmus Ancher

Anders Andersøn.

Degn i Hals.

Forestaaende Attests Rigtighed bliver hermed paa forlangende attesteret. Aalborg Slot d. 7 Januarij Ao. 1734.

Reventlow.

¹⁾ Han havde kun i kort Tid (siden Jan. 1731) været Medlem af Direktionen, og han levede endnu 21 Aar efter den Tid († 18 Apr. 1752). Jvfr. Medd. fra det kgl. Gehejmearkiv og Kongerigets Arkiv 1886—88, S. 120. 142. 241.

1736 og 37 findes flere Breve fra en Lars Hauch i Aalborg til Justitsraad A. Hojer om det ovennævnte Barn, som da var i Huset hos en Fru Unger. Da det kom til Stykket, synes Fruen ikke at have villet lade hende komme i Waisenhuset.

5.

Præsten Ewalds Fritagelse for at betjene Skriftestolen, Forhandlinger om Ansættelse af en Kapellan ved Waisenhuskirken, samt Afsættelse af separatistisk sindede Lærere.

En af de Maader, hvorpaa den pietistiske Bevægelse blandt Præsterne ytrede sig, da den var paa sit højeste Punkt, var deres Vægning ved i Skriftestolen at tilsige Syndsforladelse til saadanne, om hvis Syndserkjendelse og Længsel efter Naaden de ikke personlig vare overbeviste. Omtrent samtidig i Aaret 1733 fremkom Præsten Ole Hersleb ved Vartov og E. Ewald med Andragender om Fritagelse for den Samvittigheds-Byrde, som Skriftestolen paalagde dem. Men medens Herslebs Andragende blev afslaaet, hvilket førte til, at han nedlagde sit Embede og drog til Herrnhut, saa blev Ewald behandlet med større Skaansomhed. Skjønt Konfessionarius Frawen i Missionskollegiet ivrig modsatte sig at tilstede ham nogen Lempelse¹⁾, tilstod Kollegiet ham nemlig foreløbig at bruge en Absolutionsformular, der mere lignede en Forhandelse end en Tilsigelse af Syndernes Forladelse²⁾. Da Sagen indkom for Kongen, overdrog denne Hofpræst J. F. Reuss at forhandle med Ewald. Under 9. Jan. 1734 indgav Reuss sin Beretning om Udfaldet. Det var ikke ham, der havde omstemt Ewald, men denne, der havde indgivet Hofpræsten sine egne Betæneligheder³⁾. Paa Reusses Forbøn fik Ewald da følgende kongelige Dispensation:

¹⁾ Exner, Efterretn. om det Kgl. Vaisenhuus, S. 19.

²⁾ Koch, Christian VI's Historie, S. 157.

³⁾ J. Møller, Mnemosyne IV, 343.

Christian den Siette (osv.). Vor synderlige Gunst tilforn. Eftersom Præsten ved Vaisen-Huset, Hr. Enwaldus Ewald, ogsaa gjør sig en Samvittighed om Skrifte-Stolen, og hand dog ellers er en from og retskaffen Mand, som Os ikke har forbigaaet, men derudinden allerunderdanigst anholdet om vores allernaadigste Dispensation: Saa er nu hermed vores allern. Villie og Befaling, at I et andet dygtigt Subjectum til Capellan ved Vaisen-Huset allerund. foreslager, hvilken Capellan af den fornævnte Hr. Ewald allernaadigst bevilgede Løn aarlig skal nyde 200 Rixdr., saa at bemeldte Hr. Ewald herefter i alt ikkun beholder Trei Hundrede Rixdahler aarlig Løn og de ham i Kirken tillagde Tavle Penge, hvorimod Herr Ewald, indtil hand sig bedre betenker, ey meere end Prædikerne og Cathedisationen forretter, men Capellanen skal ogsaa prædike, cathechisere, betiene Skrifte-Stolen og ellers alle øvrige acta ministerialia forrette. Dermed skeer vor Villie (osv.). Skrevet paa vort Slot Friderichsberg den 25 Jan. Ao. 1734.

Under vor Kongelige Haand og Signet.

Christian R.

P. Neve.

Os Elskelige vores Directeurer over Weysenhuset i Vores Kongelig Residentz Stad Kiøbenhavn.

Allerunderdanigst læst i Directeurerenes Forsamling d. 25 Febr. 1734, og det i presence af Præsten Hr. Ewald.

Af Direktionens Forhandlingsprotokol ses, at der derefter blev givet Ewald 14 Dages Betænkningstid, »om han vilde selv resolve sig til at forrette sit Embede som tilforn«, eller og i Henhold til ovenstaaende kgl. Resolution vilde have en Kapellan. Da Direktionen atter samledes d. 11 Marts s. A., blev Ewald indkaldt for at afgive sin Erklæring. Han overgav da et (neppe mere bevaret) skriftligt Svar, som Direktøerne tog til sig til nærmere Overvejelse. At dette Svar maa have gaaet ud paa, at han fastholdt

sin Vægning ved at betjene Skriftestolen (skjønt alle Lærerne og vistnok saa godt som alle Funktionærerne i Waisenhuset vare prægede af hans Retning — og andre var han jo ikke pligtig at betjene) saa blev der endelig skredet til at skaffe ham en Kapellan. Forøvrigt var der allerede paa et tidligere Tidspunkt gjort Forespørgsel af Direktionen til Præceptorerne, om nogen af dem ønskede at blive Kapellan, i hvilken Anledning der var indkommet følgende ret karakteristiske Skrivelse:

1734, 10. Febr. Informator A. N. Prytz's Svar paa Spørgsmaalet, om han vilde være Kapellan ved Waisenhus-Kirken.

Høy-ædle og Høy-Vel-baarne Herrer
Høy-gunstige Directeurer.

For at underdanigst efterkomme de Høye Herrers gunstige Ord[r]e til mig, om at give Dem efter Raadførelse med Gud min Meening tilkiende, om jeg vil tage mod Capellanie i Wäysenhuset, i fald det maatte blive mig offereret, udbøder jeg mig ydmygst dend Godhed af Dem at igiennemsee og overweye efterfølgende.

Naar dend, som bliver Pastor primarius i Wäysenhuset, skal, kand og vil gaae lige med mig i Embedets Forretninger, ikke alleene offentlige Prædikener, men og privat Underviisning, Formaning, Bestraffelse, absolutions og communions administration etc. saa kand og tør jeg tage mod Capellanie der, i fald ieg efter Guds Bestyrelse dertil skulde blive voceret; men naar Pastor primar: skal være fritagen fra at forrette eendeel af Gierningerne tillige med mig, saa kand jeg ikke see, at jeg kand gaa ind i Embede med ham efter Guds Sind, og alt saa ey heller med en god Samvittighed, hvortil ere følgende Aarsager:

1. At der er kun een Herre, eet Evangelium, een Troe, een Daab, een Magt til at tilsige enten Syndernes Beholdelse eller sammes Forladelse, een Herrens Nadvere, een Orden, i hvilken Siæle kand nyde Deelagtighed, som i andre Evangelii gode Ting, saa og i Herrens Nadvere,

og endelig eet Maal med alt dette, nemlig Siæles Indsamling i Guds og Jesu evige Rige. Hvilket da det alt staar fast, saa følger klarlig deraf,

2. At naar jeg skal med en anden Lærere tiene dend eene Herre Jesu, i at arbeide paa i een Meenighed at indsamle Siæle i hans Rige, saa maa dend samme Lærere med mig og ieg med ham i een Aandens Samfund og med eet Sind arbeide tillige med hinanden ikke alleene i at prædike paa Prædikestolen det eene os af Jesu overantvordede Evangelium, men vi maa fornemmelig arbeide med hverandre privatim i at vaage over dem, i at bede for dem, i at undersøge hvad Frugt Ordet gjør hos dem, og hvad Tilstand de staae udj, at vi saa med eet Sind efter den eene Regle kand tillige forkynde dem Syndernes Beholdelse, som vi med hinanden ere overbeviiste om at være ubodfærdige og vantroe, og tilsige dem Synders Forladelse, som vi med hinanden finde Bodfærdigheds og Troes Kiendetegn hos, og saa være med hinanden om Jesu hellige Nadvere at administrere. Hvilke sidst-om-mældte Ting da de billigen ere at agte for de besværligste i Lære-Embedet, da, naar Pastor primar: derfra skulde være fritagen, saa er det ikke anderledes dermed beskaffent, end som om dend venstre Haand eene skulde gjøre saa tungt et Arbeide, som baade dend høyre og venstre behøvedes til. Gaae vi begge i eet Embede med hinanden, og der ikke er saadan Overeensstemmelse hos os i at arbeide med hverandre i alle Ting, som Forligelsens Embede fører med sig, saa følger ufeilbarlig paa,

3. At der er ulige Sind og Meening imellem os i Grunden, som vil føde onde Mistanker, Misforstand, Frygt for hinanden, Domme over hinanden og deslige onde Ting, som ikke engang bør være iblant sande Christne i Almindelighed, meget mindre hos dem, der skal forkynde Fred og være Fredstiftere. Deraf og klarligen vil følge paa, at Tilhørerne, naar der er eller bliver nogen sand Bekymring i dem for deres Salighed, enten maatte blive

tvivlraadige i deris Siele om, hvem af deres Lærere der maatte have de sande og med Guds Ord overensstemmende principia, enten dend, der afholder sig fra at administrere absolution og communion, eller dend, der gjør det. Eller og de maatte fornødentligen have afgjort i deres Sind, hvilken af os der foer vild, og kunde saa holde sig fra dend vildfarende, efterdi Guds Ord lærer dem, at Christus er ikke adskilt, men kun een, at Forligelsens Embede er eet, at det nye Testamente med sine Sacramenter er eet, at Ordenen til at nyde det gode Ting i Testamentet og Sacramenterne er kun een. Og alt saa vil lettelligen Sagen slaae ud til et partiisk Væsen inde i Huuset, at een falder til dend eene, dend anden til den anden, som det skeede i dend corinthiske Meenighed. At ieg intet skal tale om, at uden for Huuset maatte Folk, som gik endog kun efter deres Fornuft, icke aldeles uden Grund falde til at dømme, at, som der var 2 diverse Lærere i Wäysenhuuset, saa og 2 diverse Religioner. Kort: det seer ikke ud til andet, end det jo vilde blive meere til Nedbrydelse end til Opbyggelse, hvilke onde Ting naar jeg forud seer, saa bør jeg følge Pauli Regel: Vi skal ikke gjøre ondt, at der skal komme got af.

4. Naar jeg betragter dend egentlig nærmeste Aarsag (som er bekiendt) hvorfor en Capellan skal constitueres i Wäysenhuuset, nemlig fordi dend itzige Lærere efter saa mange Aars Tieneste her, i hvor liden og beqvem Meenigheden end er, finder det i saa slet en Tilstand, at han icke kand med en god Samvittighed absolvere og communicere, saa tør jeg ej træde ind i Embede med ham for at gjøre det, som hand i nogen Tid ej har tort, eller fremdeles tør gjøre, med mindre jeg havde en stor Overbeviisning om, at jeg havde større Lys og Naadegave af Gud til at handle med Siele, end han har; hvilken Overbeviisning jeg ikke har, men kiender mig altid meget ringere end han, dog priisende Gud for Barmhiertighed. — Men da de høye Herrer formodentlig maatte behage at

sige: det staa dog vel ikke saa slet til herinde, men ieg skal ansee den itzige Lærere som en skrøbelig i henseende til **absolution** og **communion**; saa udbeder jeg mig underdanigst Frihed til at svare paa det første, at det staa til at lade undersøge; og paa det sidste er mit ydmygste Svar, som følger; Dend, som kand i offentlige Prædikener deele Sandheds Ord og Guds Evangelium saa retteligen, at hand derover ej bliver skrøbelig i sin Samvittighed, er det klart, kand og deele det samme Ord i private Handling saa retteligen, at hand derover ej har behov at blive skrøbelig (naar, forstaae, hans Meenighed ikke er større, end hand kand kiende hver Person og undersøge dens Tilstand); thi det, som hand siger publice til alle efter deres underskeedelige Tilstand, det kand og bør hand privat sige enhver lige frem uden Persons Anseelse. Og vil da ubodfærdige desuagtet paastrænge, at hand skal absolvere og communicere dem deres 4te Gange om Aaret efter Sædvanen, saa give baade Guds Ord og Kongens Lov og Ritual ham Befalning og Magt til at gaae anderledes frem i slig Tilfælde, hvorudj hvis nogen vil giøre ham Modstand, saa handthæver en christelig Øfrighed ham slig Magt. Dersom Sagen ikke stod paa slige Fødder for en Lærere, saa maatte hand enten være meget vanvittig i Saligheds Sag eller og ganske formastelig, som tog sig paa at absolvere og communicere i en Meenighed, om dend endog var mindre end dend, der er i Wäysenhuset. Bruger derfor en loflig constitueret oplyst Lærere ikke denne ham af Gud og Øvrigheden givne Magt, saa feiler hand, og kand da umueligt andet end ængstes og blive skrøbelig i sin Samvittighed; men hvorledes hand kand hielpes fra saadan Skrøbelighed, sluttet letteligen.

Af dette, som saaledes i ald Underdanighed er fremført, sees min ydmygste Betænkning i denne Sag efter De Høye Herrers gunstige Befalning, hvorudi jeg haaber intet mod Guds Villie stridende, intet egensindigt, intet egenvilligt findes, men kun seet lige paa Sagen, saavit jeg har

kundet indsee i dend. Hvoraf Deres egen høje Skønsomhed strax finder følgende conslusioner klarligen at flyde: at enten (1) maa itzige Lærere blive alleene ved det ham engang betroede Embede og derudj eene gjøre sin Gierning, eller (2) om ham skal adjungeres en Capellan, saa skal hand i sit gandske Hierte være eens-sindét med ham til at gjøre alle Embedets Forretninger ligeligen, uden nogen exception; thi ellers er dend, som adjungeres ham, ikke Capellan, mindre kand blive en nyttig Capellan; eller (3) hvis der uden denne liigsindethed end en retsindig og habil Person blev ham adjungeret, saa vil det ikke være længe, inden saadanne Fortrædeligheder vil indfalde, hvorover een af dem reent maa gaae fra Tienesten; eller (4) hvis en uretsindig og inhabil Person blev Capellan, saa var Huuset aldeles ildeholden, efterdi Pastor primarius var fri for at tage sig noget af dets sande Velfærd, og Capellanen kunde hverken have Oplysning eller Sind dertil, men kun lade det gaae efter Sædvane, og altsaa det, som er i en slet Tilstand, komme i en slettere, hvilket onde jeg dog er overbeviist om, de Høye Herrer efter deres Kierlighed for Huuset forekomme, nest Gud. Endelig (5) eragter De Høygunstige Directeurer, at af dette mit ydmygste Svar om Capellanie her kand ikke gjøres Slutning om mit Sindelag til at tiene Gud i sit Ord, hvor jeg kand være frie fra de Ting, som ieg finder at holde mig hef tilbage. Saalidet som ieg efter egen Villie og for kiødelige Absigter stunder derefter, saahidet har ieg efter egen Villie sluttet eller maae slutte, at ikke tage derimod; naar jeg kand befinde, at det er Guds Villie paa en ham behagelig og loffig Maade at føre mig ind derudj, thi det eene er lige saa vel uret, som det andet; men overgiver mig i den Himmelske Faders Hænder, og da større Vanskeligheder ved en anden Meenighed, end her, vil forefalde, da derfor gaaer i Troen til Jesum, og naar en Meenigheds Besørgelse bliver lagt paa mig eene, da arbeide paa dend eene efter det Lys og den Kraft, Gud har givet og vil give mig.

Vil dend da annamme og beholde mig: er det glædeligt; men vil dend forskyde og forfølge mig, fordj jeg ved vor Herres Jesu sunde Ord om Troe, Kierlighed og Guds frygt i ald Kierlighed og Sagtmodighed vil bringe dend til at antage og følge dend sande Livsens Vey, saa sætter ieg mig ikke fastere der med legemlige Omstændigheder, end jeg kand gaae derfra, om jeg merkte, at Guds Villie maatte saa behage. Herren lyse for de Høye Directeurer i denne og alle andre Deres høyvigtige Forretninger, ja lade sit Ansigts Lys skinne over Dem til ald Velgaaende i Tid og Evighed.

Wäysenhuset De Høy-ædle Høy-Vel-baarne Herrers
d. 10 Febr. 1734. allerydmygste og underdanigste Tiener
Andreas Nicolai Prytz.

Fra de øvrige Informatorer, der samtidig med Prytz havde faaet Spørgsmaal, om nogen af dem kunde ønske at blive Kapellan, indløb der følgende Svar:

a.

Mine Høy Gunstige Herrer.

Paa nærværende Tiid findes 3 slags Lemmer i W:Huset, saa vit ieg anseer det, i Relation til Præste-Tienesten. (1) De, som synis at kunde være Præst foruden, det er Separatister; (2) De, som intet forstaaer, hvad ret er i denne Sag, og der for maa lade det gaae, som det kand; (3) De, som gierne ønskede Præste-Forretningens Rigtighed i W:Huset. — Nu bliver det Præste-Tienistens fornemste Øyemærke og kiendeligste Frugt, at bringe disse under-skeedelige og adskilte Lemmer til et Sind, een Meening og et Øyemærke i deris Bekiendelse, Tieniste og Gierning ved Wäys:huset: Dersom nu De Høye Herrer ikke ere i alle maader forvissede om itzige Præstes gode Samtykke, Hiertens Villie, Tilbøyelighed, Ønske og Forlangende til en Medtieners eller Capellans Vocation, saa var det kun en Formastelse af mig imod De høye Herrer selv, at tage

imod denne Vocation; Thi naar Pastor Primarius intet aldeelis maa i sit Hierte saa vel som Ord legitimere en Capellans Vocation til W:huset, saa bliver de aldrig eens sindede, og naar Præst og Capellan ikke ere som een eeniste Mand i Ord, Raad, Omgængelse, Forretning og Arbejde i W:huset, saa faaer De høye Herrer intet andet at høre end onde Mistankers Frugt, Forargelser og Partier, som ville æde om sig som Død-Kiød, og det, som er adskilt, bliver meget meere, saa W:huset maatte omsider staae dend Fare som Huset, Christus taler om, enten det i Matth. 12,²⁵. Hvert Huus, som bliver splidagtigt mod sig selv, skal ikke blive bestandigt; eller det i Luc. 6,⁴⁹. som var bygt paa Jorden uden Grundvold, og Strømmen stødte derpaa, og det faldt strax, og samme Huuses Fald blev stoert.

Fordi ieg nu ved Guds Naade lever i dend Troe til Gud, at hvor hand sender mig i Verden, ieg der skal være til Opyggelse og ikke til Nedbrydelse, saa oppebier ieg endnu en anden Time. Gud imidlertid styrke kraftigen De høye Herrer til Christi Riges Forfremmelse iblandt os! ønsker uafadelig

Wäysenhuset De Høye Gunstige Herrer Directeurers
d. 10 Febr. 1734. underdanigste ringe Tiener
Matthias Dyrhoff.

b.

Min Høygunstige Øvrighed!

Fordi ieg icke kand kiende det mindste spor til, at dend Herre Gud skulle have sit øye rettet paa mig, at udsee mig til Capellan i Waisenhuuset, men haver, for denne nærværende tiid, meget meere fortrøstning til min Himmelske Fader, at Hand sparer mig endnu for denne byrde |:og hvad Ham er behageligt, i fremtiiden at bruge mig til, det er mig alt got:| derfor har jeg og dend frimodighed til min Gunstige Øvrighed, at de endnu lader

mig blive saa henstaaendes, indtil den fromme Gud kiendeligere maatte pege paa mig, saa gaaer ieg ad utrumque paratus, i Waisenhuuset og uden Waisenhuuset, i haab til Gud, at Hand skal giøre mig tro: Og lever saa, nest hiertelig forbøn om Guds naades, viisdoms og frygtes Aand over min Høygunstige Øvrighed,

De Høye Herrer Directeurers
Waisenhuuset d. 10 Febr. 1734. ringeste underdanige tiener
Jacob Dannefer.

c.

Højædle og Velbaarne Herrer,
Høygunstige Directeurer!

Paa Deris høj-gunstige Forlangende meddelis i allerstørste Eenfoldighed og Ydmyghed følgende korte Svar: Omskiøndt Jeg |:for nærværende tiid:| har stor Frygt for at paatage mig et Præste-Embede, da Jeg endnu mangler Lys og Indseende i mange ting, som henhør til saa vigtigt et Embede med en uskad Samvittighed at forestaae; Saa nægter Jeg dog iche absolute og uden forskiel at blive een Lærer, enten her, eller andre stæder, hvor det maatte behage Gud at skiche mig, naar jeg først kand erfare, at det er min Frelseris Villie, og hand selv giver mig dertil Naade, Viisdom, Aand og Kraft.

Waysen-Huset d. 10 Feb. Højædle og velbaarne Herrers
1734. ydmygste og ærbødigste tiener
Hans Lindegaard.

Da ingen af Lærerne ved Waisenhuset altsaa vilde være Kapellan, kaldte Direktionen under 27. April 1734; i Henholdt til det kgl. Reskript af 25. Jan. s. A., Studiosus Søren Steenstrup til Kapellan ved Waisenhuset, og indstillede ham til kgl. Konfirmation, som han fik 10. Maj, hvorpaa han ordineredes 28. Maj. Den 10. Juni vedtoges i Direktionen, »at en Project til Kapellanens, Hr. Søren Steenstrups, Intimation 1ste Pinsedag skulde opsættes«.

Han tiltraadte Embedet 12. Juni s. A., idet han fra den Dag af forrettede Aftensangstjenesten Kl. 3. »Der tilføjes i Direktionens Forhandlingsprotokol: »Med Repetitioner forholdes som sædvanligt fra Kl. 5 til 6«; men det ses ikke bestemt, om Ewald eller Kapellanen forrettede disse for hin Tid ejendommelige Gjentagelser (i kateketisk Form) af Prædiken, som af Ewald vare indførte og havde fundet megen Tilslutning, og som efterlignedes af flere andre Præster af den pietistiske Retning.

Under 9. Sept. 1734 tilskrev Hr. Søren Steenstrup Direktørerne: »Som den 3die punct udi den mig meddelte Instrux, befales mig at have nøye Indseende med Børnene og Betienternes Opførsel udi Det Kongl. Waisenhuus; og det ey vel af mig kand efterkommis med den fligtige Om-sorg, som ieg ønskede, med mindre ieg stedse var nær-værende; da falder hermed min underdanige Anmodning til De Høy-gunstige Directeurer, at De ville bevise mig den naade, at forunde mig et par Kamre til Værelser for mig udi bem^{te} Waisenhuus, gunstigst henseende deels til de mig anbefalede pligter, som udfodrer min Nærværelse, deels til min fattige Etat, som derved noget kunde lættes, da ieg nu med stoer Bekostning maae ligge uden for og slide den Dragt, som for vor Orden falder temmelig kostbar, ved det ieg nu hver Dag, og somme Dage mere end en-gang, maae besøge Waisenhuset for at opvarte mit Embede hos Børnene og Domestiquerne«. Han beder derfor om de Kamre, Dr. Grothausen havde haft Brugen af.

Skjønt Ewald saaledes paa et væsentligt Punkt havde faaet Lettelse i sine Samvittighedsskrupler, maa der dog snart efter være kommet noget andet i Vejen med ham, som det fremgaar af følgende egenhændige Skrivelse fra Christian VI til Gehejmeraad J. L. Holstein:

Monsieur

Des Herrn Ewald weitläuffige Beantwortung der ihm vorgelegten Fragen habe gelesen; wünschte von Herten,

Apostelen Forskiel i det 19 v. imellem dend Velgierning, at forskaffe Verden Forligelse hos Gud, og imellem dend Velgierning, hvorved Sielene skulle lodtages og deelagtiggjøres i Forligelsen. Dend første Velgierning betiente Jesus selv, den anden betroede Hand icke andre til, end sine sande Disciple: Gud satte i Os Forligelsens Ord.

b. At Herrens Legem og Blod skulle være tilstede ved een ugudelig Præstes Uddeelse, derom har vor Frelser ingen Forjættelse givet os, ey heller viist os nogen Grund dertil i sit Ord; men at Hand vil være med sine sande Tienere, derom er Hands Forjættelse: Matth. 28, 20. og al Hands Legems og Blods Samfund findes hos Hands Velsignede, dertil er Grund 1 Cor. 10, 16.

c. At alle de, som fremstille sig for at nyde Sacramentet, skulle faae Christi Legem og Blod, stemmer icke overeens med Nadverens første Holdelse, hvor Frelseren gav og bød ingen anden et æde sit Løgem og dricke sit Blod, end sine Disciple; Luc. 22, 19: 20: ey heller kommer det overeens med Pauli Ord 1 Cor. 11, 20: Naar I da komme sammen, det er NB. icke at æde Herrens Nadvere.

2. Om de Communicanter, som betienes af een ugudelig Præst med Alterens Sacrament, nyder og faaer Nytte og Gavn deraf?

Hertil svarer jeg:

Er det ugudelige Communicanter, som betienes af een ugudelig Præst, saa troer jeg, at ald Ugudelighed faaer sin rette Løn.

Er det gode Communicanter, saa sømmer det sig dem, som Jesu Faar, at følge Jesu Røst, der aldrig haver sagt, at Hands Faar hente deres Føde af nogen Ulvs Haand eller Mund, men af een Peder lader de sig føde med Glæde Joh. 21, 15: 16: 17. een Saulum flyer de for, men een Paulum annammer de, og ved Hands Tieniste lodtages med de helligede ved Troen til Jesum: Act. 26, 18. i dette Stycke gielder Pauli Ord meere end alle Menniskens

Bud: Drager icke i et andet Aag med vantro; et sqv. 2 Cor. 6, 14 et sq. Een ugudelig Præst er een Vantro, ugudelige Communicanter ere vantro; naar nu nogen tvinges til af Mennisken, at hand skal lade sig betiene med Alterens Sacramente af saadane og med saadane, da er det et fremmed, og icke Christi aag, hvorudi hand icke maa drage med vantro, uden hand vil lide Skade paa den Forjættelse, som Apostelen anfører i det 16: 17: 18. vers sammesteds. — Dend alleene Gode og Alviise Gud lade sin Naade skinne over de kongelige Herrer Directeurer, hvis Kongl. Wæisenhuus Allerringeste Tiener er d: 1 Octobr. 1734. Jacob Dannefer.

Ao. 1734 d. 7 Octobr. var Directeurerne forsamlede og blev foretaget og resolveret:

1. At Informator Jacob Dannefehns Svar af dato 1ste Octobr. paa de tvende hannem af Directeurerne overleverede Spørsmaal d. 30te Sept. sidstleden skulle føres til Protocol tilligemed Directeurerens Spørsmaal.

2. Blev Jacob Dannefehr indkaldet og tilspurt: Om hand vilde forandre eller vedblive sin Meening.

Resp. at hand vilde samme vedblive; mens om nogen kunde give ham nogen anden Underretning om Sagen, saa tog hand der imod med Tacknemmelighed. Derpaa blev ham sagt, at hvad sig den Underretning angaaer, som han forlanger, saa formoder og haaber mand, at saa fremt hand i de Sager vil conferere med fromme christelige Mænd og Theologis, hand vel da kunde bringes til andre og bedre Meeninger; men som hand var Informator, kunde mand ikke tillade, at hand, formedelst hand omgickes med slige irrige Meeninger, maatte informere Ungdommen, og derfor skulde hand inden 8te Dage høre sig om for at komme til et andet Stæd, og imidlertid vogte sig ikke at tale for Ungdommen om berørte tvende Poster. Mens om hand efter sin Samvittigheds Drift ej kunde giøre det, fik hand inden 24 Timers Forløb quitere Væysenhuuset; hvilket

sidste hand imodtog, som hannem og blev tilstaaet, og dimitteret.

b.

Over forestaaende Spørsmaal¹⁾ haver det Kongl. Vey-senhuuses Adjunctus C. D. Nissen at give sin skriftlig og tydelig Erklæring, og det inden tree Dage os at indlevere.

Det Kongl. Veysenhuus d. 7 Octobr. 1734.

J. L. Holstein. J. W. Schrøder. J. Steenbuch.

Paa de Høye Herrer Directeurers Befaling og ovenstaaende Spørsmaal til mig maae jeg i dybeste Ydmyghed svare dette:

Som ieg forhen og for lang Tiid siden haver underdanigst tilkiendegivet, at ieg ikke kand, ej heller agter at indtræde i noget offentlig Lære-Embed²⁾, saa maae ieg foran melde, at i den Tid, som ieg haver, eller skal endnu (Gud veed hvortlænge) undervise i det Kald, ieg nu staaer, da hverken haver ieg, ej heller har i sinde at handle med de mig anpætroede Børn om disse Spørsmaal (saavit de angaaer en ugudelig Præst, ti Sacramentets Væsen dependerer ikke af Præsten) men allerhelst holder mig til den sande Christendoms høyst fornødne Grund-Sandheder, nemlig at vise Vejen til Christum: hvori den levende og saliggjørende

¹⁾ De samme to Spørgsmaal, som vare forelagte J. Dannefer (s. ovf. S. 76 f.) ere skrevne oven over.

²⁾ I en Skrivelse til Direktørerne for Waisenhuset, dat. 26. Aug. 1734, havde C. D. Nissen ytret: »Det er de høje Herrer Direktører bekendt, af hvad Aarsag jeg finder mig ikke bekvem til noget gejstligt Embede at forestaa, og altsaa derom ikke tør, men maa, næst Gud, om et eller andet verdsligt Embede gjøre Ansøgning, hvortil ogsaa ved første forefaldende Lejlighed mine nu istaaende Omstændigheder drive mig« (han havde nemlig kun 25 Rdl. i aarlig Løn ved Waisenhuset, hvoraf han ikke kunde leve). Han beder derfor om en Anbefaling til Kongen eller Attest om hans Forhold i de 3 Aar, han havde tjent ved Waisenhuset. »Jeg forsikrer, aldrig at søge noget Embede uden det, jeg kan have Bekvemhed til at betjene, og saa, i hvad mig betroes, forholde mig som en ret stille og tro Undersaat«.

Tro bestaaer: den sande Fornægtelse, der uden Skrømt i Hiertens Reenhed holder alle Ting for Skade og Skarn imod Jesu Christi Kundskabs Ypperlighed: og om den rette Tilbedelse til Gud i Aand og Sandhed, med videre. Saa og at vise dem, at disse og flere Sandheder ikke kan være sande hos et Menneske, naar de ere kuns i Ord eller Hovedet alleene, men tillige maa findes i saadan en levende Overbeviisning i Hiertet, at Mennisket lader Guds Aand virke i sig et ret kierligt og himmelsk Væsen, saa dets Lius kand skinne iblandt en vanartig Slegt. —

Men hvad min egen Person angaar, da gjør ieg (efter det Lius mig er givet) Forskiel imellem det hellige Nadverens Sacramentes Væsen og Sacramentets Omstændigheder. Det Første ærer ieg høyligen som en høj hellig Hemmelighed og holder mig formedelst Troen i Ydmyghed og Eenfoldighed nær til min Frelseres Ord, naar hand siger Joh: 6,₃₅. Jeg er det Livsens Brød (etc.)¹⁾. Det Andet haver ieg ingen Kraft til at dømme om, thi hvo est du, som dømmer en anden, see Rom: 2,₁ etc. Og derfor maae overlade det til dem, Gud haver givet Naade til at see ind i disse Ting i Sandhed. Dog nægter ieg ikke, at ieg jo troer og er vis paa af Guds Ord, det ingen Ugudelig, som en Ugudelig, har Lov til at tage Guds Pagt i sin Mund, Ps. 50,₁₆, end siden meere. Dernæst, som paa den eene Side en sand Christen stedse i Troen søger at tækkes sin Frelser og at have en hellig og eenfoldig Forsigtighed i all sin Handel, som og i sær deri daglig at nyde Jesu Legem og Blod, da det vist nok af en troende ikke skeer uden Frugt, men hand er en værdig Giest og en Guds benaadede; Saa er paa den anden Side den Ugudelige, enten hand er den, der uddeeler, eller den, der tager, Gud en Vederstyggelighed, og deres Gierning enhver for sig uden sand Frugt.

¹⁾ Flere Skriftsteder anføres.

Videre kand ieg ey indlade mig i de forelagde Spørmaals Besvarelse; thi ieg vil ikke vandre i store Ting, eller i de Ting, som ere mig for underlige; Men befaler Gud min Siel, at hand vil give mig Naade til at bevare Troens Hemmelighed i en reen Samvittighed. — Gud styre de høye Herrer Directeurs Hierte til at fremme Guds Ære for Christi Skyld! Jeg forbliver i dybeste Soumission

Waisenhuset
d. 8de Oct. 1734.

Deres Excellences (etc.)
ringeste Tiener og Forbeder
Christian D. Nissen.

Ovennævnte C. D. Nissen forekommer et Par Aar efter som Skriver ved Antvorskov Birk, men viste her separatistiske Tilbøjeligheder, som det er omtalt i Kirkehist. Saml. 3. R. V, 671.

c.

Da Direktørerne for Waisenhuset 7. Okt. 1734 forelagde Informator Hans Lindegaard de samme to Spørgsmaal, svarede denne:

Eftersom det i Almindelighed er eenhver Christens Pligt at forsvare [sig] for enhver, som forlanger Regenskab af ham om det Haab, som er i Ham, med Sagtmodighed og Frygt, 1 Pet. 3,¹⁵, saa vil ieg og i Lydighed af De Høye Herrer Directeurs Ordre herpaa saa kortelig i ald Eenfoldighed fremlegge, hvad ieg troer og lærer in specie om den Hellige Nadveres Sacramentes Væsen og Nytte, og det i Anledning af de Høye Herrers 2de proponerede Qvæstioner, af hvilche den første handler de substantia, den anden de fructibus Sacramenti, og har saaledes en nøye Connection med hver andre, at den sidste har sin Grund og Svar i den første, som lyder saaledes: Naar en ugudelig Præst etc. Og da siger ieg i Aldmindelighed, at det er jammerligt, at en ugudelig Præst, som lever i aabenbare Kiøds Gjerninger, Gal. 5,²¹. legittimeres og dygtig kiendes til at være en offentlig Lærer, som skal handle Guds hellige Ting, Ordet og Sacramenterne; men dette at forbigaae, saa siger

jeg (efter den Naade, som mig er given) at Christi sande Legem og Blod er virkelig tilstede i Sacramentet, omskiøndt det forrettes af en ugudelig Præst. 1. fordi intet Sacrament, enten in V. eller N. Test., er indsat af Mennsker, men af den aldmægtige og aldviise Gud, som kænd giøre over alle de Ting, som vi forstaae, efter den Magt, som teer sig kraftig i dem, som troe, Eph. 3, eo. og derfor har iche heller haft eller endnu har deres Væsen, Værdighed, Dyd eller Kraft af noget Menniske, men af den aldmægtige Gud, paa hvis Aldmagt, Visdom, Ord og Befaling de grunder sig. 2. Dersom Sacramenta hafde deris Væsen og Kraft af Administratore, og iche af Institutore, Ipso Deo, kunde hverchen David eller Jonathan have forlat sig paa deres Omskiærelses Pact imod de u-omskaarne; thi de kunde have tæncht: Hvem tør sige, om vi ere omskaarne af en Guds Mand eller af en ugudelig; men de gaae fra causa ministeriali til principalem, og da finder deris Tro en fast Grund at forlade sig paa. 3. Dersom Sacramenta dependede af causa administrante, kunde ieg aldrig med nogen Vished sige til mine Børn: I skal søge at fornye Eders Daabs pact; thi de kunde svare mig: Hvem veed, om vi ere døbte med en saliggjørende Daab eller iche; maaskee den Præst, som døbte os, var en ugudelig Mand, og derfor tør vi iche forlade os paa vor Daabs pact. 4. Dersom Administrators Værdighed eller U-værdighed hafde nogen influens in substantiam sacramenti, vare alle de bedragne paa en jammerlig Maade, som vare betiente af saadane Folch, og Ingen kunde endnu gaa til Sacramente med nogen Vished for sin Siel; thi omskiøndt Administrator iche levede i aabenbare Kiøds Gierninger, at hand kunde dømmes af Mennsker, saa kunde hand være en Hychlere, der ligesaa lidet behager Gud som en aabenbar ugudelig, Apoc. 3, 16. Derfor vender en Christen Øyne, Sind og Tancher fra ald Creatur til den ævige Gud, hvis Ord hand troer, hvis Befaling hand i Troens Lydighed undergiver sig, og er forvissat om, at hvad der er umueligt for Mennsker, er

mueligt for Gud, Matth. 19,²⁰. hvis Trofasthed er store, end en Præstes Vantro kand gjøre den til intet, Rom. 3,³⁴. — 5. Beviises det med den Corinthiske Meenigheds Exempel, hvis Tilstand var heel slet, som De selv vilde behage at læse 1 Cor. 11,¹⁶ til Enden; dog siger iche Apostelen: I har ingen Sacramenter, men hand siger: det er iche ret, eller paa den rette Maade at æde Herrens Nadvere, som i bær eder ad; og i det 27 Vers siger hand, at de blive skyldige i Herrens Legeme og Blod. Men hvorledis en bliver skyldig i en Ting, som iche engang er nærværende, forstaar ieg iche. Derpaa føyer han strax denne Formaning [til], at de skal prøve sig selv, men iche Administrator, som er kun Instrument og Redskab, som bruges i denne Sag, og gjør aldeelis intet til dens Kraft.

Hoc posito et concessio, følger af sig selv, at de Communicanter, som findes i Omvendelsens og Trøens Orden, nyder og faar Nytte af dette Sacramente, omskiøndt det betienis af en ugudelig Præst. Den Herre Jesus give De Høye Herrer Directeurer Naade og Viisdom at handle efter Guds Sind og Villie, baade inden og uden Wæysen-Huset, hvorom ieg stedse skal bede for Dem i mine Bøner til Gud, og lever med største Submission og Ærbødighed (osv.).

Det Kongl. Wæysen-
Hus d. 8 Oct. 1734.

Hans Lindegaard.

Den nævnte Lindegaard blev snart efter, 1. Jan. 1735, udnævnt til Sognepræst i Glenstrup i Aarh. St., og efter flere Befordringer endte han som Præst ved Waisenhuset, hvor han 1755 blev E. Ewalds Eftermand. Han tilhørte den moderate Pietisme og var meget yndet af J. L. Holstein. Iblandt Kirkeinspektionskollegiets Papirer findes et Par interessante Breve, af 9. Dcbr. 1737 og 8. Jan. 1738, fra ham til Holstein, særlig vedrørende Almueskolevæsenet paa Landet, for hvilket han havde megen Interesse; han foreslog at anvende Elever fra Waisenhuset som Lærere, og at ansætte Skoleinspektører.

d.

Mine Høy-Bydende Herrer!

Af de 2de mig forelagde Spørsaale mærker ieg dette i Almindelighed, at det er De Høye Herrers Villie, at viide mine Tanker, og see min Bekiendelse om en ugudelig Præstis Forretning ved Alterens Sacramente, hvorpaa ieg giver efterfølgende ydmygeligt til Giensvar:

Min arme Siel har i mange Aar lidt ilde under ugudelige Præsters Forretninger; Thi ieg vidner for Herrens Aasyn, at ieg var i mit et og tyvende Aar, førend jeg hørte en Præst, som prædikede Omvendelse og Troen til Jesum i nogen maade reenligen og udi Aandens Overbeviisning; Ja omendskiønt ieg under en maadelig udvortis Ærbarhed (dend ieg nogenledes befliede mig paa, deels fordi ieg i min Blinshed meente der ved at ville undgaae Helvede, deels fordi mine blinde Anførere hafde saa dybt indprendtet mig dend saa aldelis imød Christi Ydmyghed stridende Ambition, at ieg troede, ieg var skabt til at være Præst for min Dyds skyld) selv var ugudelig, uden Gud, saa hafde ieg dog i min Natur, endog fra Ungdommen af, en stoer Afskye til alle ugudelige Præster; thi ieg fornåm af den Frygt i min egen Siel for at blive fortabt, hvor mange tusinde Siele der maatte dog gaa forlaarne ved deris ugudelige Præsters Anførsel; ieg bad derfor mange Gange til Gud, at hand dog vilde omvende mit ugudelige Hierte, førend ieg skulle være Præst; og forunderligen! ieg var eengang saa nær kommen ind paa dend til det dybeste Helvede alleene stiiende Vey, at være en ugudelig Præst, at ieg ej alleene nær hafde ladet mig overtale til at blive Præst i min Pharisæiske Nidkierhed, som ieg stoed udi, førend Gud forandrede mit Hierte, men endog at gaae dertil paa en ugudelig Maade, hvilket min trofaste Fader i Himmelen frelste mig fra, længe før ieg kom i Wæysenhuset (thi dette skriver ieg i mit fjerde og tredivte Aar). Jeg har endog i min Vankundigheds Tiid sagt til een og

anden god Ven, at iblant andet, ieg hafde at priise Guds uendelige Godhed for, var og dette, at ieg i mit Brøds Adspørgelse (som mand daarligen kalder det) altid var bleven fri for at conditionere hos Præster, fordi ieg var saare bange for dem, fast som for Pestilentze; Men siden Jesus Christus dagligen reenser min Siel fra Ugudelighed og ald Uretfærdighed meere og meere ved sin Aand og Blod, saa fører hand mig og efter de udvortis Omstændigheder dagligen et Trin længere ud fra ald en ugudelig Præstes Handel; thi ieg seer og hører saa meget om det slags Ugudelighed, at min Siel væmmis derved, og ieg hiertelig blev bedrøvet, da ieg nu skulle til at sette Pen paa Papir efter de Høye Herrers Befaling angaaende det ugudelige Folks Vesen. Tale kunde ieg vel meget i denne Sag, om Gud gav Naade, men ieg beder allerydmigeligst, at de Høye Herrer ville spare mig for at skrive meere; ieg kand sige med Sandhed, at De Høye Herrer har haft besynderlig Godhed for mig, endog fra det første ieg kom til Wäysenhuset; ieg forseer mig til, at dend samme Godhed strækker sig til denne Min Bøns Bønhørelse, og vil saa herved i Jesu Navn afbryde. Skulle de Høye Herrer ikke noksom fatte mit Sind og Meening af dette, da, for Tydeligheds skyld, erklærer ieg, at ieg kiender og derfor underskriver det Svar, som Dannefer in specie paa Spørsmålene har indleveret til de Høye Herrer, ikke som en Meening, der kand staa og falde, være og ikke være, tagis fra og leggis til, men som en evig, vis og i Christi Lærdom grundet Sandhed, hvorudi ieg troer at leve og døe. — Den gode Gud naadeligen komme dette Huus og De Høye Herrer Directeurer i Hu til det beste, det ønsker uafadeligen

Wäysenhuset
d. 8 Octob. 1734.

Deris allerringeste Tiener
Matthias Dyrhoff.

Den 15. Oct. 1734 vare Directeurerne forsamlede, og blev foretaget og resolverit:

Blev Informator Matthias Dyrhoffs Erklæring eller skriftlig Svar over disse tvende forhenstaaende Spørsaal anl. Alterens Sscrement igiennem gaaet, og som samme hans Erklæring af dato 8. Oct. var irrig lige som Dannefers og snart verre, blev han fremkaldt, og givet samme Formaning til hannem, som forhen til Dannefer; mens som hand vedblev sin Mæening, blev ham sagt, at hand inden idag 8te Dage skulde quitere Veysenhuset¹⁾.

e.

Deres Excellence (osv.) Høy-gunstige Directeurer.

Førend jeg lader dette komme fra min Haand for de Høye Herrers Øyne, har ieg med hiertelig og væmodig Bøn for den Herre Jesu Ansigt, som er den beskikkede af Gud, de levendes og dødis, og altsaa og min Dommere, andraget, hvad ieg skulde svare paa de 2de Qvæstioner, som det har behaget de Høye Herrer at befale mig, at ieg skulde erklære mig paa, efterdj ieg agter det for Ting af høyeste Vigtighed, og ieg allernødigt vilde herudj være enten selv bedragen eller bedrage andre, vilde og derfor heller høre andres grundige Besvarelse derpaa til min Underviisning, end selv svare; dog for at beviise min underdanige Lydighed, giver ieg efter den Overbeviisning og Trøe, ieg derom har, til Svar paa den 1ste Qvæstion, at ieg ikke rettere veed, end at jo Jesu sande Legem og Blod er tilstede i Alterens Sacramente, og gives dem, som fremstille sig for at nyde det, uagtet Lærerens Beskaffenhed, Værdighed eller Uværdighed, Gudfrygtighed eller Ugude= lighed; thj

1. Agter ieg, at som det er den Herre Jesus selv, der har indstiftet dette hellige Sacramente, og ikke noget Menneske, saa er det og Jesus selv, der gjør det,

¹⁾ I M. Dyrhoffs Sted blev Adjuncten C. D. Nissen Informator. Han var det dog kun i kort Tid, da han i Febr. 1735 afløstes af Andreas Schougaard.

at hans Legeme forenes med Brød og hans Blod med Viin for dem, som vil bruge det, og Administrator er kun et Redskab; derfor dette Sacramente af Paulo kaldes Herrens Bord, Herrens Kalk, Herrens Nadvere 1 Cor. 10,¹⁷ 11,²⁰. ikke Menniskens Bord etc. tilkiendegivende, at Herren er den, som her gjør Gierningen.

2. Er det bekiendt, at der vare allehaande grove Uordentligheder i sær ved den H. Nadveres Brug i den Corinthiske Meenighed, hvor enhver selv var Administrator og Communicant tillige, efter de første Christnes viis; dog nægter Paulus ikke, at de jo fik Herrens Legem og Blod, men tvertimod siger, at naar de aad og drak uværdelig, aad og drak [de] sig selv Dommen til, i det de ikke gjorde Forskiel paa Herrens Legeme, 1 Cor. 11,²⁹.

3. Dersom Menniskenes Vantroer ikke kand gjøre Guds Troe til intet i Henseende til hans Ord, Rom. 3,³. saa seer ieg ikke heller, hvorledes det kand skee i Henseende til Sacramenterne.

4. Dersom Sacramentets Væsen dependerede af Præstens Værdighed eller Uværdighed; saa veed ieg ikke, med hvad Fortrøstning nogen kunde gaae til Herrens Bord, thi om han ikke just var aabenbar ugudelig, saa kunde hand være det i skiul, og var hand det ikke for den Tid, naar mand lod sig betiene af ham, saa kunde hand være bleven det til en anden Tid, efterdj ingen staa saa fast, at hand jo kand falde, og om hand nu var uværdig, da maatte tvils paa, om hand var værdig nok, og alt saa fik mand meere med Administrator at gjøre end med sig selv, da dog det ligger os paa, at prøve os selv.

5. Dersom Alterens Sacramentes Væsen skulde hænge af Administrante, saa maatte det have sig ligeledes med Daaben, da dog Paulus lærer, at Gud ikke for de Retfærdigheds Gierningers skyld, som vi have giort, men efter sin Barmhertighed gjør os salige ved Igiensfødelsens Bad etc. Tit. 3. hvilket hvis anderledes var, saa kunde mange døbte ikke agte deres Daab for noget, efterdj de tit ikke

har kiendt dend, der har døbt dem, og de maatte frygte for, at hand kunde været ugudelig.

6. Ellers vare og Guds troende Børn baade under det gamle og nye Testamente i allerjammerligste Maade bleven bedragen og har ikkun havt et schema af Tingen, men ikke Tingen selv, efterdj der under begge Testamenter kort efter deres Indførelse ere indkomne Lærere, som ikke reenligen har gaaet frem.

Dersom da den 1ste Qvæstion saaledes kand affirmeres, saa følger den 2^{den} Besvarelse af sig selv, nemlig at de, som gaar til Herrens Bord, nyde det med ulige Frugt og Følge; de, som ere i Troen og værdige, med Nytte, men de uværdige til Dom. Dette er det, ieg hidindtil har forstaaet og lært i denne Sag, og derved agter ieg at forblive, indtil ieg af nogen kand grundelig og tilforladelig overbevises om contrario, da ieg med Taknemmelighed vil tage derimod, uagtet, hvad deraf vilde følge, thi en Christen kand alting for Sandhed.

Hermed vil ieg ingenlunde holde med Præsters Ugudelighed, hvoraf saamegen Ulykke flyder, men som de ikke¹⁾, naar de efter Formaning ey vilde omvende sig, da ey burde tolereres i deres Ugudelighed, saa ynsker ieg af Hiertet for den Herres Jesu Ansigt, at ingen iblant dend Geistlige og Verdslige Øvrighed, som tænker engang at vil aabnbares for den Herre Jesu med Glæde, vilde give sig til roe, inden de maatte udfinde og i Værk sætte saadanne Anstalter, hvorved ugudelige Præsters Ugudelighed maatte remederes, efterdj Lærere dog burde være Hiordens Exempler. Men den Herre Jesus, som er kommet at søge og saliggjøre det, som er fortabt, han selv i Naade tænke herpaa, og efter sin uendelige Viisdom see det hiulpen. Hand bøye alle deres Hierter, som har Magten, til som een Mand at lade sig bruge af Herren til saa fornøden og gavnlig en Sag! Hand give i sær De Høye Herrer Directeurer

¹⁾ Dette ikke bør helst udslettes.

Viisdom, Naade og Kraft til at arbeide i deres høyvigtige Embede med utrættet Flid derpaa, at Ugudelighed kunde afskaffes, og Retfærdighed baade uden for og i Wäysenhuset maatte frembryde, saa skulde Fred kysse den samme! Herrens Naade være over Dem til ævig Tid!

Deres Excellences (osv.)
 underdanigste Tiener
 og troe Forbeder
 A. N. Prytz.

Wäysenh. d. 9.
 Octbr. 1734.

Den her nævnte Prytz blev under 1. Decbr. 1736 af Direktionen kaldet til Kapellan ved Waisenhuset. Han maa altsaa have overvundet de Betæneligheder, han tidligere havde haft ved at overtage denne Stilling (s. ovf. S. 67 ff.). Efter at have faaet kgl. Konfirmation og efter at være ordineret tiltraadte han Embedet, men døde allerede 2. Decbr. 1737. Han synes at have været en Mand med betydelige Evner¹⁾.

f.

Deris Excellence (osv.) Herrer Directeurer ved det
 Kongelige Wäysenhuus!

Det er Deres Excellence og gode Herrer udi frisk Minde, at De for ganske kort tid siden behagede at foreligge os til voris Besvarelse 2de Spørsmaale — — som, ogsaa, at vi (uden endnu præcise at viide, hvad med desige Spørsmaale ville sigtes til) udi ald hørsom Eenfoldighed og Lydgættighed af Deris Bafaling besvarede samme Spørsmaale saaledes, som vi efter voris Lyys og Overbeviisning, efter voris Tro og Samvittighed fandt det for ret og rigtig i følge af de udi Skriften grundede og aabenbarede Sandheder. — — —

Som vi nu formedelst saadan voris Svar og Betænkning fik de Høye Herrers Judiciale, Dom og Sentence in instanti

¹⁾ Et Mindeord af ham findes i J. Rennords Stambog (K. S. 3. R. I, 381).

at høre, til Remotion fra voris hafte Information ved den os betroede Wäysen-Ungdom, og aldels Exclusion fra det Kongelige Wäysenhuus, saa kand vi nok sige, at vi neppe kunde have formodet os af de gode Herrer en' slig (som dend os forekommer) besynderlig Procedure. Imidlertid lade vi det dog for voris egne særdeles og personelle Omstændigheder være i saa fald, hvorledes det endog være kand, og behøve ikke at raisonere eller qvæstionere, om os i saa Maade er pleyet Justice; Men paa det voris Navn og Rygte iblant Onde og Gode ikke af Mangel paa Beviis i behøvende Tilfælde skulle roullere under enhvers Discretion, hvad Sag og Aarsag de end ville tillegge os, fordi vi ere komne fra Wäysenhuset, da det ellers er for Gud og upartiske Mennsker vitterligt, at vi har gaaet gandske stille frem udi et christelig Liv og Levnet, ald dend tid vi har staaet i Tienisten, og med Flid og Omhyggelighed ved Guds Naade søgt at bevaris uden Skyld i de Ting, som ellers af den almindelige Hob i og uden Wäysenhuset ere os blevne imputerede, just fordi vi stoede i et slags Lære-Embede ved Wäysenhuset; men da det er kommen der til, at dend reene Sandhed tolereris (saa vit vi maa erfare det) ikke længere, endog i Wäysenhuset, saa forsikrer vi de Høye Herrer, at vi icke allene villigen og med Glæde giver vore Personer til Priis for Sandhedens skyld, men endog Navn og Rygte, da det er vor Hiertens Ønske og Bemøyelse, at vi kunde som i alle Ting beviise os som Guds Tjenere; saa da og ved Ære og Vanære, ved ont Rygte og got Rygte, som Bedrægere og dog Sandrue; 2-Cor. 6, 4 et 8.

Alleene, vi har i denne korte Tid erfaret, at det ville blive det christne Navn i adskillige Maader til Forklejnelse, der som vi ikke ere ligesaa vel i Stand til at fremviise dend Dom, vi ere fældede ved, som vi har beviist os villige og oprigtige i at bekiende Sandheden for Dem, som har formeent sig Ret og Magt til at dømme os for Sandhedens skyld.

Ja, det kand ej heller være de Høye Herrer ubekjendt, at det har været Hans Kongelig Majestetis allernaadigste Intention, for kort siden, at ville voceret os til Præste-Embedet, uden nogen vor Ansøgning, og uden andris Recommendation (saa vit vi veed). Men vi haver allerunderdanigst givet Hans Majestet vor Trois og Samvittigheds Grund skriftlig til kiende, just in puncto Sacramenti, da vi meere har befundet Hans Kongelig Majestetis Naade og Mildhed i at lade os blive uden for Præste-Embedet, end vi har kundet spore det allermindste Tegn til, at det var Hans Villie, at vi skulle udviises fra Børne-Underviisningen, som et mindre Lære-Embede, af Wäsenhuset; Saa kunde vi i des og muligviis anden Henseende nok behøve at have in forma probandi, enhver af os for sig, beskrevet, hvad voris Forbrydelse og Remotions Aarsag monne være, samt ogsaa hvorledes vor Forhold i vor Information og Levnet i Wäsenhuset været haver. Det er derfor vi herved underdanigst og allerydmygeligst ere af De Høye Herrer Directeurer begierende, at os hver for sig (som efter voris Viidende aldrig nogensinde af nogen Dommere i Verden kand med Føye nægtes) maatte i en formelig Act, under Haand og Seigl gives beskrevet, baade de gode Herrers 2de os forelagde Spørsmåale, voris derpaa givne Besvarelse, saavel som mundtlige Tilspørgelse og voris mundtlige Giensvar for Deris Ræt (som paa Steden blev skriftlig forfattet, hvad dend eene af os er angaaende, og ventelig der ogsaa maa være giort nogen slig skriftlig Forfattelse, hvad den anden af os er angaaende) samt Deris derpaa over os fældede Dom og Sentence. Vi har føyet voris allerydmygste Begiering tilsammen til et, som yi erkiender een Sandhed; Forventer da Begge, at De Høye Herrer herudi ere os beforderlige. Forblivende med vedbørlig Veneration imod enhver af Dem

De Høye Herrer Directeurers
allerringeste Tienere

Kiøbenhavn
d. 22 Octob. 1734.

M. Dyrhoff. Jacob Dannefer.

Det er os ubekjendt, hvad Direktionen har svaret paa dette Andragende. I den følgende Tid nævnes Dyrhoff og Dannefer ved en og anden Lejlighed som særindede eller separatistiske Personer. Navnlig vides, at de 1736 opholdt sig i Korsør, hvor de vakte en Del Røre¹⁾. Der blev de dog ikke længe, men maatte siden lide mange Skuffelser og Skjæbnens Omvexlinger, indtil de endelig, begge i en fremrykket Alder, fandt Havn som Præster i Nordslesvig. Dyrhoff døde 1769 som Præst i Vilstrup, og Dannefer 1783 som emeriteret Præst i Halk²⁾.

6.

Om Separatisten J. P. Pipers Fjernelse fra Waisenhuset.

Til de Funktionærer ved Waisenhuset, som i Okt. 1734 blev »heldte ud«, hørte ogsaa Økonomen J. P. Piper (s. ovf. S. 34), en Mand, der siden blev som et Hoved for Separatisterne i Kjøbenhavn og Omegn. Hans aandelige Stadelære vi at kjende af følgende Erklæring, der førte til hans Afskedigelse.

Deres Excellence

Høy Velbaarne Høyædle og Velbaarne

Høyædle og Høyærværdige Herrer Directeurer!

Hr. Edwald har givet mig tilkiende, at det var de høye Herrer Directeurs Befaling, at ieg skulde idag til Dem indlevere mit skriftlige Svar, hvorefter ieg i 2de Aar og derover ey har gaaet til Alters: Men, kiere Herrer, hvad skal ieg skrive, eller til hvad Ende begieres dette af mig: De høye Herrer Directeurer har jo allesammen været overværende udi den Allernaadigst andordnede Kongl. Commission, for hvilcken ieg des-aarsage var anklaget, indkaldet og mig for samme sidst afvigte 24 Feb^r. skriftlig

¹⁾ Utrykt Brev fra Christian VI til J. L. Holstein.

²⁾ Jvfr. Im. Barfod, Den falsterske Gejstligheds Personalhist. I. Stam-tavle, S. XII. (K. S. 3. R. I, 381. 384). Jensen, Kirchliche Statistik, S. 164. 171.

erklæret, og samme skriftlige erklæring tvifler ieg ingenlunde paa, De Herrer Directeurer jo alle sammen har seet og læst, saa de noksom deraf har kundet erfare min Samvittigheds Byrde udi denne Sag. Og som ieg maae bekiende, Guds Barmhiertighed til Priis, at ieg siden den tiid Dag fra Dag ved den gode Hellig Aands Oplysning har seet og forstaaet meere og meere dette Anti-Christiske Mørcke, som nesten skiuler gandske Jorde-Rige, har ieg inderligen bedet min naadige Gud og kiere Fader forlade mig for Jesu Skyld, at ieg saa tit og ofte i min Vandkundigheds mørcke tiid har ey vildet andtage det herlige og salige Lys, hand saa tit og atter har vildet antænde i min Siæl; og som mig dog er Barmhiertighed vederfaret, maae ieg bede de Herrer Directeurer for Deres egen Saligheds skyld tage udi Gudelig Betænkning, hvorledes det rimer sig med den Herre Jesu Lærdom og hellige Kiøds og Blods Nydelse (som skal annammes formedelst Troen allene udi een inderlig og brændende Kierlighed til ham og alle Jesu reene og sande Elskere, og det ikke af Tvang, men med een hellig Lyst og Begiærlighed) at mand i disse Tiider vil nøde og tvinge bekyttede Siæler til dette forderfvede og af Anti-Christo oprettede Sacramente, som er saa vidt adskilt fra dette, Paulus taler om 2 Cor. 11, som Lys fra Mørcke, Herrens Kalck fra Diævelens Kalck 1 Cor: 10. Jeg slutter derfor med dette Ønske, at Gud for sin Kierligheds skyld i Christo Jesu vil udgyde sin Aand over alt Kiød, og lære dem at kiende deres dybe Fordervelses Mørcke, at de der ved kunde komme til Sandheds Erkiendelse, og lade den fremfarne tiid være nok, at have begaaet Hedningernes Vederstyggeligheder, lade sig omvende fra Mørcket til Lyset, fra Sathans Magt til Gud, at de kunde annamme Synders Forladelse og Lod med de Hellige formedelst Troen i Jesu Blod. Jeg for min Deel øndsker hellere at liide med Guds Folk, end at besidde Egyptens Liggendefæ og giøre mig deelagtig udi

deres Vederstyggeligheder, og forbliver i øfrigt De høye
Herrer Directeurs

Kongl. W: huus
d. 7 Octobr. 1734.

Underdanigste Tienner
J. P. Piper.

Den 1. Maj 1735 fratraadte Piper som »Spisemester« ved Waisenhuset. Siden købte han en Gaard ved Frederiksberg, hvor han og en Del andre Separatister »levede som Anachoreter, i Forventning om at den gyldne Kirketid snart skulde frembryde, og de imidlertid kunde holde sig ubesmittede af Verden«. De Forsøg, som 1736 ifølge kgl. Befaling gjordes af Hofpræst E. Pontoppidan og Præsten A. C. Rohn ved Petri Kirke paa at føre dem tilbage til Kirken, mislykkedes¹⁾. Ligesaa lidt udrettedes ved den kongelige Befaling af 5. Okt. 1736 til Biskop P. Hersleb i Christiania om at forfatte et Skrift, der kunde overbevise Separatisterne om deres Vildfarelse. I Anledning af denne Befaling henvendte Hersleb sig til Piper for nærmere at lære hans afvigende Meninger at kjende, som det fremgaar af følgende Brev fra Hersleb til J. L. Holstein:

— — »Det lille af mig efter Befaling forfattede Skrift²⁾ følger nu hermed tilbage, tillige med de mig tilsendte annotatis in originali, og min Forklaring derhos, som ligger inden i Skriftet. Jeg holdt det unødvendig og ikkun Tids-spilde at omskrive, efterdi Forandringen kunde ske blot med at understryge og nogle Ord at overskrive; thi jeg stiller mig for, at det ej oftere kommer for Hans Majestæts Øjne, og derfor Forandringens Oprigtighed bedre kan sees i dette, end naar et omskrevet Exemplar skulde læses ganske igjennem for at se, om det og fideliter var for-

¹⁾ J. Møller, Tidsskr. for Kirke og Theologi. IV, 169.

²⁾ Er vel Herslebs Epistola pastoralis angaaende Confirmationens Indførelse, der udkom i Kbh. 1737, men synes forud at have været underkastet en Revision paa højere Steder. Noget andet Skrift af Hersleb, hvorpaa man kunde tænke, kjendes i alt Fald ikke.

andret. Dersom endnu mere skal udslettes, samt alt hvad andet Deres Excellence videre befaler derudi at gøres, skal blive hørsommelig efterlevet. — —

Den kgl. Befaling af 5. Okt. om et Skrift at forfatte til Overbevisning mod Separatisterne har jeg og erholdet, og ønsker mig baade den Capacitet, som dertil udfordres, hvilken ieg frygter at være saare liden, og den Tid, som en saa sammenhængende Betragtning udkræver, hvilken mig saare mangler. — — Dog er jeg aldeles redbon at vise i det mindste, at mig ej fattes Villie til at fyldestgjøre Hans Majestæts saa naadige Befaling og saa gudelige Hensigt. Det er vist, at jeg er mindre end nogen skikket til dette Værk; thi ieg har aldrig converseret nogen Separatist, og altsaa ikke veed vel deres Principia, Argumenter og Grunde; jeg og tilstaaer, at jeg af de mig tilstillede Dokumenter ej kan faa et ordentligt Begreb om deres Lærdoms Systemate, og jeg har lært, hvor lidt man kan lide paa det, som i Bøger skrives om slige Folk; thi de gjerne beskyldes for det, de nægter at være deres Mening, og afmales værre, end de ere; og saa snart man det gjør, har man givet dem Vaaben i Haanden mod sig selv og en Ret til at klage over Uret og Partiskhed, og ved en eneste saadan urigtig Beskyldning gjort al anden Overbevisning ligesom kraftesløs og ugyldig. Derfor har jeg strax efter Jubelfesten¹⁾ tilskrevet Monsr Piper ligesom af egen Drift og af ham begjæret, at, siden jeg hører, at der tales saa meget om hans Separation, han for gammelt Bekjendtskab²⁾ vilde i Kjærlighed og Fortroighed give mig tydelig og punktvis hans Principia og Argumenter tilkjende, hvad han finder i vor Kirke at støde sig paa, og de Beviser af Guds Ord, som han har mod vor offentlige Gudstjeneste, Sakramenter og flere Ting, og da lovet, at jeg vilde i lige Kjærlighed nærmere indlade mig med ham i den Sag.

¹⁾ I Anledning af Reformationen, 31 Okt. 1736.

²⁾ Jvfr. foran S. 34, Not. 3.

Skulde jeg nu, som jeg haaber, faa oprigtigt Svar paa de Punkter, jeg til ham har opsat, saa vil jeg stræbe, saa vidt Gud giver mig Naade, at besvare dem grundig og enfoldig. — — Christiania 28. Novemb. 1736^a 1).

Piper svarede dog ikke paa Biskoppens Henvendelse, og noget Skrift fra Herslebs Haand mod Separatisterne findes ikke²).

Anm. Angaaende det ovf. S. 41 omtalte herrnhutiske Skrift om de 8 Saligheder kan oplyses følgende. Skriftets Titel er:

Korte og Skriftmessige Betragtninger over de Otte Saligheder af Matth. 5, 3—12. Udi et Sende-brev til den Apostoliske Meenighed udi Kiøbenhavn. Fremlagde og forestillede af en Christi Discipel. Flensborg. Trykt paa gode Venners Bekostning. (Uden Trykkeaar, men paa sidste Blad staar): Skrevet i April Maaned 1733.

Den egentlige Forfatter til dette Skrift antages at være Christian David fra Herrnhut, der i Foraaret 1733 afgik fra Kjøbenhavn som Missionær til Grønland, hvor han gjorde Hans Egede mange Bryderier (Rudelbach, Christelig Biographie, S. 340 ff). En forbedret Udgave af Skriftet udkom 1773. — Som Modvægt imod dette Skrift var det formodentlig, at der paa Waisenhusets Forlag blev udgivet følgende over samme Emne:

Exegetiske og moralske Betragtninger over de Otte Saligheder, hvilke den Herre Jesus har begyndt sin Bierg-Prædiken med — — af M. Johan Jacob Rambach. Nu af det tyske i det danske Sprog oversatte og til Trykken befordrede. Kbh. 1734. (Uden Fortale).

1) Original i den ledreborgske Mnskr.-Saml. 430 Fol., hvor der ogsaa findes flere Breve fra Hersleb til Holstein.

2) Jvfr. Koch, Christian VI, S. 173 f. Den her omtalte J. P. Piper maa vel adskilles fra den afsatte Præst P. Chr. Piper, der er omtalt i K. S. 4 R. II, 317 ff.

Niels Blichers Avtobiografi.

Meddelt af cand. mag. Chr. Villads Christensen.

Manuskriptet til den Avtobiografi af Præsten Niels Blicher, Steen Blichers Fader, som her skal meddeles, udgør et lille Hefte i Kvart paa 20 Sider, af hvilke de 17 ere beskrevne. Paa forreste Side bærer det følgende Paaskrift:

»Mit reenskrevne og fuldstændige Levnetsløb saaledes, som det kan udgives i Trykken.

Spentrup d. 4de Nov. 1830,

d. 76de Dag i mit 83de Aar.

N. Blicher.«

Biografien er altsaa bleven til under Niels Blichers Ophold hos Sønnen Steen i Spentrup. Derfra er den formodentlig af Steen Blichers Søn Peter Daniel Blicher, der blev Præst i Vinding og Vind, ført til dette Præsteembedes Arkiv, og efter der at have ligget ukendt hen siden hans Tid, er den nu fornylig bleven afleveret til Provinsarkivet i Viborg, hvor den for Tiden opbevares.

Skønt Forfatteren altsaa selv meddeler, at Biografien er skrevet i den Hensigt at skulle offentliggøres, faar man ikke Indtryk af, at Tanken om denne Offentliggørelse i nogen Henseende har været ledende for ham under Nedskrivningen. I hvert Fald har han hurtig glemt dette Hensyn, og Biografien gør snarere Indtryk af at være den gamle Mands Enetale med sig selv end en Skildring, der er bestemt til Læsning for Publikum. Han nedskriver

alt, hvad der beskæftiger ham selv, uden nogensinde at stille sig det Spørgsmaal, om det samme ogsaa kan antages at interessere hans eventuelle Læsere. Derfor indfletter han jævnlig sine gudelige Betragtninger, der jo ere naturlige nok i en gammel Præsts Mund, men ganske vist intet biografisk indeholde. Og derfor gør han sig ingen Ulejlighed med at samle og ordne sit Stof: de yderst faa Begivenheder fra hele hans 83aarige Levetid, som han meddeler, ere indførte paa det Sted, hvor de ere faldne ham ind, saaledes som Seiladsen paa Nipgaards Sø, der ganske umotiveret indskydes midt i en Opregning af de Ting, som han ved Siden af sin egentlige Embedsgerning har udrettet. Men netop gennem disse Svagheder vinder Biografien en Interesse af en anden Art. Da Forfatteren giver sig hen i sit Arbejde saa oprigtigt og uforbeholdent, lære vi ham selv saa meget klarere at kende; vi faa at vide, hvilke Tanker der beskæftigede en gammel Præst fra Rationalismens Tid, og medens han kun har lidet at fortælle os om sit tidligere Liv, faa vi til Gengæld et Billede af ham, som han var i sin høje Alderdom, paa den Tid da han sad i Spentrup Præstegaard og arbejdede paa at skrive sit »fuldstændige Levnetsløb«.

Niels Blicher levede endnu 9 Aar, efter at han i denne Biografi havde taget Afsked med Verden. Han døde i Spentrup 1839. Et Billede af ham med nogle biografiske Notitser af Lærer Evald Tang Kristensen findes i »Illustreret Tidende« for d. 8 Oktober 1882.

Den udtjente Sognepræst Niels Blichers Levnet, skreven af ham selv i hans 83de Aar.

I Starup Præstegaard i Brusk Herred under Ribe Stift blev jeg fød 1748 d. 21de August. Min Fader var den der da værende Sognepræst Jens Nielsen Blicher, hensøved som Sognepræst i Gaverslund Aar 1764¹⁾ — og det i fattige

¹⁾ Efter Kirkebogen begr. 10/4 1765.

Omstændigheder, efterladende sig 8 Børn, af hvilke jeg var den ældste. Navnet Niels blev mig given efter min Bedstefader: Niels Jensen Blicher, hjemkaldet til Herren 1736¹⁾ som Præst i Rødding ved Viborg. Denne Niels Jensens Fader var Jens Nielsen Blicher, Sognepræst i Bælum under Viborg Stift. Samme Jens Nielsens Fader — altsaa min Tipoldefader og Blicherslægtens Stamme-fader — var Niels Jensen Blicher, død som Sognepræst i Hjardemaal under Aalborg Stift. Hans Tilnavn var forhen Horsens; men efter sin Kone, en Kjøbmands Datter fra Aalborg, optog han Blichernavnet. Min Moder var Pauline Thomasie Ganzel, yngste Datter af Sognepræsten i Glostrup: Magister Jørgen Ganzel. Hendes kjødelige Moder — altsaa min Bestemoder — var Catrine Ganzel, fød Lindemann, Datter af Hørkræmer Stephan Lindemann, som var en ægte Søn af Dr. theologiæ Thomas Lindemann, Sognepræst til St. Petri Kirke i Kjøbenhavn. Han blev kaldet herind fra Tydskland. Hans Fader var Embedsmand i Rostock og en kjødelig Sønesøn af salig Dr. Morten Luthers kjødelige Morbroder, altsaa kjødelig Broder til den Margrete Lindemann, som 1483 fødte salig Luther til Verden. Denne Nedstammelse kan bevises med det Lindemannske Stammetræ, som er i min elskværdige Frændes Hr. Etatsraad Stephan Jørgensens Eie i Kjøbenhavn; thi han er ligeledes af samme Lindemannske Afkom. For dette Slægtskabs Skyld er ogsaa baade Catrine Navnet (som salig Fru Luthers Døbenavn) og Margrete Navnet (som Luthers Moders) stedse bleven vedligeholdt i vor Familie. Paa min Faders Side rækker altsaa vor Blicherfamilie over 200 Aar tilbage, og paa min Moders Side omtrent 350. En ældre Syster af mig, Catrine Blicher, døde 17 Aar gammel som Een af de første Jomfruer i Petersens Kloster i Kjøbenhavn, da hun var nær beslægtet med Stifteren af dette Kloster. 4 Brødre har jeg havt, alle Præster her i Jylland. 2 af dem ere

¹⁾ Efter Kirkebogen begr. 27/7 1735.

forlængst hensovede, nemlig Diderik Christian som Sognepræst i Borup for 25 Aar siden, og Peder Daniel Blicher for 20 Aar siden, som Sognepræst her i Spentrup, hvor han for 40 Aar siden af nye ombyggede den hele Præstegaard, saa dens Lige i Styrke, Symmetrie og Smukhed neppe findes nogensteds i Danmark. Min ældste Broder Jørgen Ganzel Blicher, nu i sit 81de Aar, er udtjent Sognepræst i Vorning, efter at have været Præst der i 43 Aar. Min yngste Broder, nu i sit 76de Aar, Niels Gudme Blicher er Sognepræst i Gaverslund, og Amtsprovst for Veile Amt. Han er Ridder af Danebrogen og vedbliver med sin sædvanlige Nøiagtighed at fungere i hans Provsteembeds 35te Aar. Hjemme nød jeg kun tarvelig Undervisning. Min Fader selv befattede sig intet dermed, fordi han havde et noget svagt Bryst og næsten ikke vigede fra sin Skriverpult, uden naar han skulde i Embedsforretninger. Dog holdt han Een Huslærer efter den anden, under hvilke jeg lærte at læse, lære Catechismus og Pontoppidans Forklaring, samt skikkelig god Regning og Skrivning saavel som Aurora og Donat. I mit 15de Aar blev jeg med min Broder Jørgen Ganzel sat i Odense Latinskoles 3^{die} Klasse, fordi min Fader havde gennemgaaet samme Skole under hans kjødelige Morbroder, den i sin Tid navnkundige Professor Aabye, som Skolens Rector. I det følgende Aar 1764 bortkaldtes min Fader fra dette Prøveliv, og det saa mørkt ud for os 8 fattige fader- og moderløse Børn; men det alvise Forsyn vaagede med underfuld Godhed for os alle. En Farbroder af os: Laurits Blicher, Sognepræst i Bjerregrav og Provst for Sønderlyngherred, som henlevede sin Tid ugift, antog og faderligen understyttede os 4 Brødre. Aar 1770 blev jeg af Conrectoren Professor Holm dimittered fra Gymnazio, og fik ved første Examen 19 Bene, til anden Examen Laud: og til Attestats 1773 Haud. For min Dimis Prædiken under Prof. C. F. Hornemann, som var 3 Aar yngre end jeg, fik jeg Laud. Som Huus Lærer tjente jeg 1 Aar hos Provst Kraft i Foulum, og 5^{1/2} Aar hos Kammerherre

Lüttichau paa Thjele for hans 8 Børn. 1779 blev jeg paa Biskop Rothøls, og Stiftsprovst — siden titulered Biskop — Astrups Anbefaling, og efter at have holdet en Prøve-Prædiken, af Etatsraad Steen de Steensen paa Aunsberg kalded til Sognepræst for Vium og Lysgaard Menigheder. Aaret derefter blev jeg ægtevied til Jomfru Christine Marie Curz, Præstedotter fra Darum i Ribe Stift. Bosat ved dette lille Kald med 1000 R^{dr}. Gjæld maatte denne — min tarvelige Levemaade uagted — stedse forøges. Efter 8 Aars Forløb begyndte jeg at søge et bedre Levebrød. Endeligen blev jeg — paa Grund af meget fordeelagtige Attester — 1795 af Kongen kalded til Sognepræst for Randlev og Bjerager Menigheder, hvorfra jeg i mit 74de Aar blev efter Ansøgning entlediget A. 1823 efter at have været Sognepræst i 44 Aar.

Min fromme, eiegode, meget sindssvage Kone blev kalded hjem til Herren efter et næsten 40aarigt Ægteskab. Hun efterlod mig to Sønner: Steen Steensen fød d. 11te Oct. 1782 og Jens, fød den 2^{den} Nov. 1787.

Dersom nogen ønsker at kjende mit Levnedsløb noget udførligere til mit 48de Aar, kan han finde det omstændeligen fortalt i Slutningen af min Topographie over Vium og Lysgaard Sogne; og jeg tør haabe, at man ikke vil fortryde at have læst dette lille Stykke. Mine sidste 35 Aar ere henrundne med Afvexling af lyse og mørke Dage — behagelige og ubehagelige Tilskikkelser. Til de første regner jeg mine Fornøielser af at læse, skrive, være virksom, og i Omgang med mine mange Venner og Velyndere. Aldrig kan jeg fuldtakke det eviggode Forsyn for alle de til mig nedsendte Velsignelser. Men saare mange og store have og de mig tilstødte Ubehageligheder været. 3 Gange har jeg været indviklet i de mig saa modbydelige Rettergangssager. Alle 3 Gange fordi jeg vilde forsvare min, og tildeels mine Eftermænds aabenbare Ret; og alle 3 Gange vandt jeg disse Sager ved Hjemtinget. Havde jeg været sagtmodig, som jeg burde, til at taale Fornærmelser

og hie, saa havde jeg kunnet undgaa dem alle 3. Saare ilde, at jeg ikke efterkom hine Guds Ord: »Hvi lide I ikke heller Uret? hvi lade I Eder ikke heller besviges?« Af Hjertesorger, bitre Græmmelser, huuslig Nød og trykkende Gjæld har jeg døiet en stor Deel. En farlig periodisk Brystkrampe udholdte jeg i 16 Aar. I Aaret 1816 var jeg haardt medtagen af en meget stor og farlig Rygbyld (furunculus malignus), for hvilken de Fleste, der lide af den, maae bukke under. Den alvise Godhed har kjendt, at alle mine Gjenvordigheder vare fornødne for mig og skulle baade for mig og mange Andre tjene til sand og salig Gavn. Den Glæde, vi dødelige nyde her i Prøvelivet, glemmes snarere end det Kummerfulde, vi have gjennemgaaet, og jo større dette har været, desto fastere holder det ved i Hukommelsen, og desto behageligere er det at tænke tilbage og beundre den kjærlige Faderhaand, der har ledet os, som ved halve Underværker, i god Behold igjennem saa mange Farer. Vor hele Sjæl maae gjennetrænges af kjærlig Taknemmelighed og prise den Eviggode, »som førte os i Ilden og Vandet og udførte os til at vederqvæges«. Maaskee vil og vor Jubelfryd i Evigheden blive varmere over alt det Ubehagelige, vi her have lidt, end over det Behagelige, som her har forlystet os. Synes ikke hine Guds Ord at antyde dette? »Vor Trængsel, som er stakket og let, skaffer os en overmaade stor evig Vægt af Herlighed«. At jeg aldrig sank hen i Mismod eller Mishaab, tilskriver jeg Guds overvættens Naade, og at jeg holdte mig nær til ham og hans Ord i mine tillidsfulde Bønner. Ogsaa bidrog det til at fordele mange mørke Skyer, at jeg beflittede mig paa Virksomhed endog ved nyttig Anstrengelse uden for mit Embed, naar Tid og Leilighed tillode det. Fordi jeg gjør Regning paa mine veltænkende Læseseres gode Villie til at tage min Fortælling i den bedste Mening, skal jeg her anføre Prøver af min Virksomhed.

I Aarene imellem 1790 og 1800 drog jeg omkring — for det Meste tilfods — for at inoculere de naturlige Kopper paa Bøndernes Børn, ialt 314 — og siden fra Aaret 1802 vaccinerede jeg i 18 Aar — efter meddeelt Patent, — 4700, ialt over 5000, hvilke alle jeg gav Attester — forstaaer sig: uden nogen Slags Betaling. Ved et af mig indrettet Privatinstitut veilede jeg fra Aar 1811 til 1817 fyrretive unge Mennesker til fornøden Embedsduelighed som Kirkesangere og Skolelærere, hvilke jeg efter offentlig Examen i Biskoppens, Amtsprovstens og nogle Præsters Nærværelse, dimitterede med et skriftligt Testimonio — ligeledes alt uden Betaling.

Da den kongelige Indbydelse til mindelige Tiendeforeninger kom ud ved den Tid, jeg tiltraadte Embedet i Randlev, saa stræbte jeg at følge dette Vink, og fik snart sluttet mindelig Foreening med Randlev Sogns Beboere, som blev confirmeret og tinglæst. Byen, som udgjør det hele Sogn, 106 Td. H. K., var et Aars Tid forhen bleven udskiftet: Samtlige Beboere vare som Hoveri gjørende Bønder forknyttede, og deres Jorder forsømte. Dog blev Afgivten saa høi, som den da burde blive: omtrent 1 Skp. Rug, 2 Skp. Byg, 3 Skp. Havre, nogle Skjepper Ærter og noget Langhalm.

Det større Bjerager Sogn skaffede jeg alle deres 3 Tiender paa følgende Maade: Ved Bjerager Kirke, som ligger eene omtrent 800 Alne fra Bjerager Bye, byggede jeg et lidet flirkanted Huus, forsynet med en Jernkakkellovn, et Bord, en Stol og et Par Bænche, saa at der kan rummes en Snees Mennesker; hvilket er til Nytte for Brudfolk og spæde Børn, som skulle i Kirke — især om Vinteren. Dette blev samtlige Beboere tilskjødted tilligemed Kirken og et Par Td. Hartkorn Kirkegods for 25 R^{al}. hver T. H. K. i alt 66 Tdr. foruden Annexgaarden i Dyingbye.

For Præstetienden indgik jeg mindelig Foreening til 1 Skp. Rug, 2 Skp. Byg og omtr. 2¹/₂ til 3 Skp. Havre. Omtrent til samme Afgivt mæglede jeg mindelig Foreening

for Sognets Kongetidende, der er henlagt til Randers Hospital, som alle bleve confirmerede og tinglæste.

I Aaret 1808, da det saae saa mørkt ud for vort mishandlede Danmark, stiftede jeg for mine to Sogne et »Sælskab for gavnlig Virksomhed«. Efter den skrevne Plan skulde det gaae ud paa at fremme christelig Sind og Dyd, Ager- og Havedyrkning og Huusflid. Præsten skulde have begge Sognefogderne til Medbestyrere. Stiftelsesdagen skulde være Kongens Geburtsdag, og paa den skulde der hvert Aar holdes en General Forsamling, og 4 Præmier, 2 i Sølv og 2 i Bøger, uddeles. Ved Indtrædelsen maatte hvert Medlem erlægge noget bestemt i Penge og ligeledes et lidet aarligt Bidrag — alt foruden det, jeg selv bidrog i Penge og Bøger. Derved fik jeg anskaffet en for Almuen passende Bogsamling, hvoraf der i de 4 Vintermaaneder cirkulerede nogle til Gjennemlæsning blandt samtlige Medinteressenterne. Dette gik nu ret godt især i de første 5 Aar. Men nu indløb nogle og misundelig Murren.¹⁾ Nogle døde, og nogle sagde sig reent ud af Sælskabet. Nogle ankede paa — hvori de vel og havde Ret — at Bestyrerne havde efter Forlangende antaget adskillige uden-sogns Beboere. Kort: Sælskabet blev i det 7de Aar opløst. Imidlertid beholdte Sognene en god Bogsamling; men hvorledes det siden er gaaen denne, det er mig ubekjendt.

Ved mine Medhielpere lod jeg undersøge, hvor mange Bibler og nye Testamenter der vare i begge Sognes 200 Familier? Og da det befandtes, at kun en fjerde Part af disse Familier var forsyned med Guds Ord, lod jeg en Subskriptions Plan cirkulere, hvorpaa enhver Huusfader maatte tegne, hvad han vilde bidrage til denne gode Sag. Derved fik jeg da samled en liden Pengesum, hvorpaa jeg indlod mig i Brevvexling med Dr. og Prof. J. Møller, som Medbestyrer af det Kjøbenhavnske Bibelsælskab; og ved hans Godhed fik jeg saa mange Bibler og nye Testamenter,

¹⁾ I denne Sætning maa nogle Ord være udfaldne.

deels for nedsatte Priser og deels gratis, at jeg fik samtlige Familier — paa 30 nær — forsynede med Guds Ord.

Dog førend jeg gaaer videre endnu et lidet Afspring til den fjærnere Fortid: I den Tid jeg var i Vium havde jeg to Ynglinge i mit Huus, for at undervise og berede dem til at komme i en offentlig lærd Skole: Josias Arent Dyssel Sadolin, Søn af Provst Albert Sadolin, der døde som Sognepræst i Østertørslev, og Christian Budz, begge veloplagte til Bogen, sædelige, lærvillige og flittige. Begge bleve ogsaa Præster: Sadolin i Aalborg Stift, men strax kalded bort fra dette Liv. Budz lever endnu som Sognepræst i Ødum her i Aarhus Stift. En skjøn Sommerdag 1791 vilde jeg fornøie dem og min Søn Steen med en Spadsere Gang til Gaarden Nipgaard i Vium Sogn, hvorhos der er en temmelig stor Søe. Her vilde vi gaae i en gammel skrøbelig Baad, og lade Mandens Søn Niels Jensen (ellers en stor Klodrian, som i denne Tid er en berygtet og suspended Sognefoged i Thorning Sogn) trække os et Stykke hen ved Søebredden. Vandet blev øst af Baaden, og de to Latinere traadde i den, og idet jeg traadde over, kom Baaden noget over en Alen fra Landingen. »Strøb, Niels! sagde jeg — og træk Baaden til dig, og hielp Steen ind til os!« — »A kan ett« svarede han — for der var for dybt! »saa løb da ind!« — sagde jeg i en dur Tone — og hent en Hest og kom og red os!« Han gik. Det var en stille viftende Vestenvind. Jeg mærkede Faren og maatte i Øieblikket paatage mig en Styrmands Rolle. De 2 Passagerer maatte sætte dem hver i een Ende, og sidde ganske stille. Selv posterede jeg [mig] i Midten for at holde Baaden i Ligevægt. Nu maatte jeg anstrenge mig med at øse, kom snart i Sved og maatte et Øjeblik imellem rette mig op og drage min Aande. Niels kom rigtignok med Hesten, men blev staaende med den ved Søebredden og gabte ud efter os. Dersom Skraaget, der bar os, ikke havde holdt sammen, eller Vinden havde reist sig til Bølgegang, eller jeg var bleven overvunden af Anstrengelse,

havde der ikke været nogen mulig Redning for vort Liv; men Guds naadige Beskjærmelse lod Viftevinden saa langsom drive os hen over Søen til dens østre Ende, omtrent en 8 til 900 Alne. Der stod nu min Steen og modtog os med inderlig Glæde. Mageløse Søefart! Gid Ingen af os nogensinde glemmer at takke og prise vor Gud for den! —

At jeg har anskaffet og til det Kongelige Museum i Kjøbenhavn givet en Deel betydelige Oldsager, kan man læse i de antiqvariske Annaler. Som en Sjældenhed være det her anført, at jeg ved min Søns Ordination af Biskop Birch til Sognepræst i Thorning holdte den sædvanlige Intimations Tale i Stedet for Capellanen Brygmann. Efter min Afgang fra Randlev var jeg over 2 Aar hos min hulde og retskafne Broder Jørgen Ganzel Blicher i Vorning, og understyttede ham i hans Embed, da han formedelst legemlige Svagheder ei kunde komme til hans 2 Annexer, hvorpaa han fik sin Søn Jens Blicher til sin Eftermand. Da samme min Broder er en meget lærd Mand og eiede en stor og ypperlig Bogsamling, saa havde jeg her den ønskeligste Leilighed til at udvide og befæste mine Kundskaber.

Ogsaa i den Tid udarbeidede jeg nogle i Trykken udkomne Smaaskriver. Imedens jeg opholdte mig hos bem. min Broder, hensov hans kjærlige og høitelskte Kone Charlotte Dreier¹⁾. Paa det samme Sted, hvor jeg for 40 Aar siden havde ægteviet dem, holdte jeg da en Mindetale over de samme [Ord], som jeg havde brugt ved deres Vielse: »Hvor meget er det gode, som du haver gjemt for dem, som dig frygte, Ps. 31, 20«. —

Efter alt det forhen ustandne nyder jeg nu den blideste Livsaften, som jeg nogensinde kunde ønske mig, hos min Søn Steen Steensen her i Spentrup, hvortil han af Kongen blev kaldet 1825. Langsomt svægger Alderdommen mit Syn, min Hørelse og Legemskræfter. Det høire Øie, hvormed jeg forhen havde det klareste Syn, er

¹⁾ Charlotte Louise Dreier, død 23 Febr. 1826, 69 Aar gl.

i det sidste Aar bleven saa fordunkled, at jeg kun kan skimte med det, som igjennem en tyk Taage. Med Brille for det venstre kan jeg nogenledes endnu læse og skrive. I øvrigt er mit Helbred fuldkommen godt, saa jeg kan færdes, ja endog i fornøden Fald forrette Kirketjeneste for min Søn. I Aaret 1827 i Julii Maaned foretog jeg mig en Reise til Kjøbenhavn, deels for at udføre et Par vigtige Ærender og deels for at sige mine derværende Frænder, Venner og Velyndere det sidste Farvel. Med nogle af dem — Cancelliraad Thomsen og Pastor Grundtvig — gjorde jeg da først personlig Bekjendtskab, og det samme var ogsaa Tilfældet med Dr. og Prof. theol. J. Møller, som hidtil havde været mig gunstig, men blev mig kort derefter ugunstig. Sagen var, at jeg i det theologiske Maanedskrivt lod indføre nogle Anmærkninger over den nyeste Revisions Commissions Oversættelse af det nye Testamente, tilligemed et Par Tillæg. Imod dette skrev Hr. Professoren i det 15de Bind af hans theologiske Bibliothek et vidtløftigt Gjenmæle, som gik ud paa at modsige og underkjende næsten Alt, hvad jeg havde skrevet. Da nu vore Anskuelser ere saa ganske modsatte, besluttede jeg at tie [og] overlade Kjendelsen til enhver upartisk og competent Dommer. — Blandt mine Frænder nævner jeg Hr. Etatsraad Stephan Jørgensen, Major Gustav v. Blicher og Justitsraad R. Kopp — alle mine Næstsødskendebørn. Derforuden nævner jeg Prof. og Ridder R. Nyerup, min gamle Ven, og forrige Bogtrykker H. L. Str. Vinding, min Skoleven fra Odense, da 77 Aar gl. Ved min Svoger Pastor Grundtvig kom jeg og i personlig Bekjendtskab med Dr., nu Superintendent Rudelbach, og den lærde og christelige Magister Lindberg. Idet jeg efter 11 Dages Ophold der i Staden tog Afsked med Cancelliraad Thomsen, forærede han mig et Svensk Skrivt, som indeholder den hele høitidelige Act, da der ved Universitetet i Lund d. 3 Dec. 1825 blev anretted en Mindefest til Ære for den ypperlige Sven Hylander, som var hensoved i sit 30te Aar som Ad-

junct ved Universitetet sammesteds¹⁾. Flere Svenske Biskopper vare der forsamlede, og hans da 77aarige Fader, den fortreffelige Anders Hylander, Dr. og Prof. Theologiæ og Ridder af Nordstjernen, blev ved samme Høitidelighed af Biskop Faxe i Lund hilsed som Jubellærer²⁾. Sven Hylander var sin høiærværdige Faders eneste Barn. Da jeg saae, at der af Svenske Digtere, især af den berømte Digter Biskop Tegnér i Vexiø, var forfatted en Deel skjønne Søragesange³⁾, men slet ingen paa Latin, forfattede jeg og til den herlige Fader indsendte følgende Epigram:

Ni nimium properas, propius gradiare, viator!
 Et cujus cubet hic, disce legendo, cinis.
 Percarum et clarum nomen Svenonis Hylandri
 Vivet, dum literis dignus habetur honos.
 Nempe magister erat doctissimus historiarum,
 Cui studio sese nocte dieque dedit.
 Heu! nimium subito maturus abibat ad astra,
 Et sunt egregium facta secuta virum.
 Candidus et fidus si carus amicus habetur,
 Carior hoc nostro nullus habendus erit.
 Donec et in pretio pietas christiana manebit,
 Præ multis vere vir pius ille cluat.
 Hinc merito, Sveci! defunctum fletis Hylandrum,
 Docte parens! merito fles, genitrixque pia!
 Sistite nunc lacrymas! Bene vixit. Vivet in ævum.
 Inter coelicolas conveniemus eum.
 P. Nicolaus Blicher, dioecesis Aarhusiensis in
 Cimbria presbyter emeritus.

¹⁾ Sven Hylander var født 3 Dec. 1797, døde 19 April 1825 som Docent i Literaturhistorie i Lund. Den omtalte Sørgefest blev afholdt af den «skaanske Nation» ved Universitetet.

²⁾ Anders Hylander var født 23 Febr. 1750. Blev Student 1771, Dr. theol. 1796, Professor i Lund 1798. 1796 blev han gift med Hedvig Juliane Troberg.

³⁾ Tegnér's Digt er meddelt paa svensk og i dansk Oversættelse ved Steen Blicher i «Nordlyset» 4de Bd. 1827.

Under 18de Oct. 1827 tilskrev mig den gamle Hylander et saaledes lydende Brev:

»Vördade, älskade Ålders- och Hädersmand! Huru kan man så ömt älska en Okänd? Huru så lifligt deltaga i hans Bekymmer? — Deras Hjerta besvarar alredest denna Fråga, och deras kosteliga Epigramm har på det klaraste uplyst det. Det var än Balsam för min rörda Själ. Jag trycker Författaren fast till mitt Bröst och välsignar honom med Tårar. Må De, vördade Embets Broder, ännu räkna manna sälla Dagar! ännu upleva flera år med deras älskade Familie! Må De ännu länge blifva den dyrt köpta Hjord, som Dem anförtrodd är, til Träfnad och välsignelse! Så önskar jag vid 78 års ålder — så min älskda Maka vid 60 års ålder. Så önska vi af Hjertat vår okänd, mögt vurderada vän på hin sidan Hafvet. Till sista andedrågten blifvar vår vördade Blicher oss oförgätelig.

Ad bustum usque, venerande frater! tuus — ex asse tuus

Londini Gothorum d. 18de Oct. 1827.

A. Hylander.«

Hvilken Glæde at elskes saa ømt af en saadan herlig Mand! Med dette kostelige Brev fulgte hans kaaberstukne Portræt og en liden Svensk Christendomslære, som han 1807 udgav til Brug for Skolerne ¹⁾, hvoraf man seer, at han er en sand christelig Theolog. Det anførte Brev besvarede jeg paa Dansk; thi vi forstaae godt hverandres nærbeslægtede Tungemaal. Ifjor 1829 fik jeg atter et ligesaa hjerteligt Brev fra ham, hvori han skrev: »Du« til mig og opfordrede mig til Dusbroderskab, hvilken Ære jeg og har betjent mig af.

I samme Brev meldte han mig tillige, at en Svensk Digter havde i svensk Versart oversat mit Epigram, hvoraf

¹⁾ Hylander har udgivet en »Förklaring öfver Dr. Luthers lilla cateches», Lund 1812, andet Oplg. 1817. Derimod nævnes ikke noget Skrift af ham fra 1807.

han lod følge en Gjenpart. Lev vel! lev evig vel, min hjertekjære Ven! Her faa vi ikke hverandre at see, men desto vissere — — — her blev jeg afbrudt ved at læse idag, den 72de i mit 83de Aar, da jeg reenskriver min Biographi, at han, min 81aarige dyrebare Ven, er kaldet hjem til Herren¹⁾. Saa svæver da du salige nu i hine høie Himmelegne, hvor du har gjenfundet og favnet din herlige fuldendte Søn.

Du vinker — ja jeg kommer snart!
 Mit Prøveliv er kun en Fart
 Igjennem Øieblikker.
 Hver Levedag gaaer hastig bort —
 Dermød saa er min Reise gjort.
 At see dig troer jeg sikker
 Om nogle Øieblikker.

* * *

Min største Sorg er nu over den Uenighed og det Had, der adsplitter Christenheden, og især derover, at Tydslands uchristelige Theologie har faaet saa meget Indpas i vort kjære Fædreneland, saa at den har frembragt et aabenbart og høistforargeligt Schisma imellem vore Theologer, som allerede har anrettet megen Skade. Hvi ville vi ikke ligesaavel her som i de to andre Skandinaviske Riger vedligeholde »Aandens Enighed i Fredens Baand«? Hvi beholde vi ikke den ægte, rene, originale Christendom efter Guds aabenbarede Ord i den hellige Skrivt, saaledes som den ved Lovgivningen er indført her i Danmark? En anden Ting, som jeg ikke vil nævne, og som har den almindelige Uvillie imod sig, ønsker, beder og haaber jeg at maae falde bort, fordi jeg efter min Kundskab og Erfaring holder den for [u]nyttig og skadelig. Endelig er mit Hjertes Ønske, Bøn og Haab, at de Danske Landsbypræsters tunge Vilkaar saaledes maae forbedres, at de uden Suk og nagende Nærings Sorg kunne forrette deres

¹⁾ Anders Hylander døde 1 Juli 1830.

for Staten ganske uundværlige og høist gavnlige Embed og opdrage deres Sønner til duelige og retskafne Embedsmænd. Min sidste Tid anvender jeg paa min Beredelse til min Overgang, og som et Hjelpemiddel til desto bedre at »tælle mine Dage« holder jeg siden Begyndelsen af mit 82de Aar en diurnus commentarius, en Dagbog, hvori jeg hver Dag optegner, hvilken Dag i Tallet det er i mit Aldersaar, hvad jeg læser og skriver, og een og anden af Nutidens Mærkværdigheder. Denne Dagbog agter jeg at fortsætte, saa længe som mit Syn og mine Evner ville tillade det. Den skal være et Bilag til nogle andre smaae Efterladenskaber, der skulle forblive som en [u]afhængelig Arv hos min Afkom.

En 2^{den} Deel af disse Efterladenskaber er Blicher-slægtens Stammetræe, som nu er ikke saa lidet udbredt.

En 3^{die} Deel er en Samling af hellige Taler og Dispositioner.

En 4de Deel: en Samling af mærkelige Optegnelser i det latinske, franske og engelske Sprog.

En 5te Deel: en Samling af Breve til mig fra berømte Mænd.

En 6te Deel: Samling af mærkværdige Aviser, hvorhos Struensees Dom og Kjøge-Huuskors, i Trykken udgiven af Rector Bruunsmænd.

Iblandt mine varmeste Ønsker er det, at Guds Naaderige snart maae udbredes overalt paa vor hele Jord, og at Danmark især maa tiltage i christelig Dyd og Velstand. Saaledes henlever jeg da min blide Aften og haaber ved min forældede Jordhyttes Nedbrydelse en let og salig Hjemvandring. Give Gud, at denne min Autobiographi maae vække mange gode Tanker og Forsætter efter min Bortgang! Ja det give Gud af Naade! Amen.

Efter Afslutningen af den egentlige Biografi findes endnu et Par Optegnelser paa de tre sidste Sider af det lille Hefte. Den ene af disse er en dansk Oversættelse af

det foran meddelte svenske Brev fra Anders Hylander. Den gamle Blicher har endnu engang maattet vende tilbage til denne sin Alderdoms kæreste Erindring, skønt han søger at skjule den virkelige Bevæggrund for sig selv og andre ved den Bemærkning, at han tilføjer Oversættelsen »dels for desto bedre at forstaa hans salige Vens Brev og dels for ved Sammenligning at skønne, hvilket af de to Sprog, der fortjener Fortrinet«. Vi forstaa og ærer den gamle Mands barnlige Glæde over dette Brev; men der er naturligvis ingen Grund til at gjengive hans simple og ligefremme Oversættelse af det.

Det andet Stykke er en Fortegnelse over alle de Skrifter og Afhandlinger, som han i sin Tid har udgivet i Trykken. Den er meget ufuldstændig, og flere af de anførte Titler ere fejlagtige, ligesom han jævnlig forvexler de Blade og Tidsskrifter, i hvilke hans Artikler have været trykte. Imidlertid nævner denne Liste forskellige Afhandlinger, som ikke findes omtalte anden Steds, og det vil derfor formentlig have sin Berettigelse her at gengive den i sin Helhed. Men den maa som sagt benyttes med Forsigtighed.

Her følger nu en Optegnelse af mine i Trykken udgivne Smaaeskriver, saavidt som min noget svæggede Hukommelse kan erindre dem.

1. Sammenligning imellem Herrnhutere og Frimurere. Indført i Viborg Samler 1777.
2. Topographie over Vium og Lysgaard Sogne. Viborg 1795.
3. „Det kommer fra din Faders Gud“. Brudevielses Tale for min Broder Niels Gudme Blicher i Spøtrup Kirke 1795 og hans Brud Anne Marie Brøchner. Indført i Fallesens Magasins 8de Bind.
4. Om Almuelæsning. Indført i Minerva eller Iris.
5. Afskeds Prædiken for Vium og Lysgaard Møenigheder. Viborg 1796 og i Fallesens Magazin.
6. Forsøg til en christelig Lærebog for Ungdommen. Aarhuus.
7. Den nye Psalmebogs Skjæbne i Nørrejylland. Iris og Hebe.

8. En mageløs Veiistorie. Iris og Hebe.
NB. Den paadrog mig nogle Stormænds Vrede.
9. Tanker om Dagens religiøse Gjæring, i Fallesens Magasin.
10. 3 Kundskabs Tabeller for Ungdommen. 1) Visdoms og Dyds Tabel. 2) Lov og Rets Tabel. 3) Heste- og Qvæglæge Tabel.
11. Tilbagesyn paa det 18de Aarhundreds berømteste Mænd. Minerva.
12. Carmen seculare ved det 19de Aarhundreds Begyndelse. I Efterretning om lærde Sager 1801.
13. „Jens Bak i Stoubye“. Den sidste Bandsættelses Historie i Danmark, 1701 og 1702. Indført i „Jydernes Ven“. NB. I Stoubye, Hald Sogn, er denne Historie ganske glemt¹⁾.
14. Venlige Forestillinger til de Danske Bønder, i Anledning af et Mord begaaen af Overtroe. Aarhuus 1802.
15. En Deel latinske Mindevers over berømté Danske Mænd: Esaias Fleischer, Professor Risbrich, Etatsraad, Dr. medicinæ Bang, Biskop Balle, Dr. Tauber o. fl. i adskillige Tidskrivter.
16. Nogle lyriske Smaadigte. Ligesaa.
17. Skoleprygleriets Ros, en ironisk Lovtale. Minerva.
18. Krigsvidenskabens Ros. Tale til Kongens Geburtsdag.
19. Om Danske Hexametrer, tilligemed en Hexametrisk Oversættelse af Ovids Pyramus og Thisbe. Minerva.
20. En Oversættelse i Dansk Versart af Ovids Herøidé: Oenone til Paris. Minerva.
21. Særdrivter hos somme Mennesker. I et Tidskrivt.
22. Om Skolevæsenets Forbedring. Aarhuus.
23. Et latinsk Lykønskings Digt til K. Frederich 6tes Hjemkomst fra Congressen i Wien 1815. Tidskrivt.
24. Carmen in tertium reformationis jubilæum. I J. Møllers theologiske Bibliothek 13de Bind.
25. Carmen til K. Frederich 6tes Kronings Fest 1815. I Jens Krag Høsts nordiske Tilskuer.

¹⁾ Efter Lachmanns Mnskr. er denne »Historie« af Pastor Vilh. Bang meddelt i Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 253 ff.

26. Moses Lovsang i Dansk Versart. J. Møllers Bibliothek.
 27. Berne- og Selvmorderen Christian Speizer. Aarhus. 1817.
 28. Tanker om det jødiske Folk. Aarhus 1819.
 29. Catechisationer over det andet Capitel i Lærebogen. Aarhus.
 30. Breviarium christologiæ. I J. Møllers Bibliothek.
 31. Ipsara, et Dansk Lykønskings Vers af min Søn til een af Grækernes Seiervindinger, oversat paa latin i elegiske Vers. Jeg troer i Harpen.
 32. Procellosa nox. Oversættelse i latinske Vers af min Søn St. St.s „Den stormfulde Nat“. I Harpen.
 33. En latinsk Studentersang med Noder. Skilderiet 1826.
 34. En Reise til Hjøring 1824. Elmqvists Læsefrugter.
 35. Om den nyeste Revisions Commissions Oversættelse. I det theologiske Maanedskrivt.
 36. En metrisk Oversættelse af Davids 103^{die} Psalme. I Nordlyset.
 37. Lars paa Jorden. Ditto.
 38. Provst Mogens Marqvards Biographie. Ditto. !
 39. En raadende Røst til vore vordende Christendoms Lærere. Randers 1828.
 40. Anvisning for ulærde Christne til Vished om to væsentlige Hovedsandheder i Christdommen. Randers 1829.
Derforuden en Deel Smaastykker og Mindevers i Randers Avis, hvoriblandt 3 Par latinske Ærevers til Magister Lindberg.
-

Uddrag af Biskop Henrik Gerners Synodalmonita.

Meddelt af Vilhelm Bang.

»Man tænker vel engang paa at udgive den gode gamle Henrik Gerners udvalgte Skrifter«, skriver N. M. Petersen i sin Lit. Hist. III, 264 (2. Udg); men det sker vel næppe; ellers havde det været en Gjerning, der kunde have passet for det nu hensovede »Samfund til den danske Literaturs Fremme«. Ethvert Barn kjender jo den heltemodige Præst i Birkerød og hans frugtesløse Forsøg paa at vinde Kronborg tilbage fra de Svenske, samt hvad han maatte lide for sin Patriotisme; men Mange ere uvidende om, at han ogsaa var en af det syttende Aarhundredes fremragende Forfattere, baade som Digter og Theolog, dog vel især som Sproggransker. Hvor anset og dygtig han end har været, har det dog sikkert vakt en Del Forundring, da han, 64 Aar gammel, i 1693 kaldedes fra sin Menighed, med hvilken han i over en Menneskealder havde delt gode og onde Dage, til den ledige Bispestol i Viborg. Dersom man mener, at han har været for gammel til med Kraft at kunne varetage sin høje kirkelige Stilling, tager man dog fejl, i alt Fald naar man skal dømme efter de Monita, han paa Landemoderne udstedte som sigtende til al fremme kirkelig Orden i Stiftet, og hvoraf nedenfor meddeles et Uddrag. Hvad der er udeladt, er kun Expeditioner og

andet, som ikke vil kunne have nogen videre Interesse. Man vil maaske synes, at en Del af det, der er medtaget, ikke er af stor Betydning; men disse tilsyneladende Ubetydeligheder kunne dog tjene til at kaste Lys over Et og Andet baade i kirkehistorisk og i kulturhistorisk Henseende, ligesom de kunne hjælpe til, at man kan danne sig et Billede af Gerner i hans Virken som Biskop. De senere Aars Monita vil man uden Tvivl finde i flere Retninger som de mest interessante.

Det Nedenstaaende er efter en Afskrift, som findes i den ledreborgske Manuskriptsamling (Fol. Nr. 372). Det synes, at Oversekretæren Grev J. L. Holstein har søgt at forskaffe sig Afskrifter af alle de eksisterende Landemodesforhandlinger, og en Del ere endnu i Behold (Fol. Nr. 367—373, 4to Nr. 396—401), medens vistnok langt flere ere gaaede til Grunde ved mangelfuld Røgt i tidligere Tid. Det nærværende Manuskript er en Foliant, der indeholder Synodalia fra Viborg for Aarene 1676 til 1700, altsaa næsten hele Søren Gluds, hele Gerners og lige det første af Barth. Deichmans Bispetid, indsendt af Biskop Andreas Wøldike 6 Juli 1743; det er temmelig mangelfuldt, skrevet med en flydende Kontorhaand, formodentlig af Biskoppens Amanuensis, der dog synes ikke at have kunnet læse Alt i Originalen, men at have misforstaaet en hel Del, især hvor der var anført latinske Ord eller Sætninger, som han da har lavet om efter sit eget Tykke, saa Adskilligt var meningsløst. For at faa nogle Oplysninger, sendte jeg min Afskrift til Hr. cand. mag. Chr. Villads Christensen, Assistent ved Provinsarkivet i Viborg, hvor jeg formodede, at Originalen maatte befinde sig, med Anmodning om, at han for fem eller sex nærmere betegnede Steders Vedkommende vilde give mig Underretning om, hvorledes de maatte læses. Med særdeles stor Redebonhed har Hr. Christensen gjort ikke blot dette, men da han mente, den Afskrift af 1743, der havde været min Kilde, havde været altfor mangelfuld, viste han mig yderligere den Velvillie at sammen-

holde min Afskrift med Originalen, saa naar nu Gerners Monita fremtræde i Overensstemmelse med den oprindelige Landemodesprotokol — Sproget dog en Del moderniseret. — skyldes det Hr. Christensen, hvem jeg herved bringer min forbindtlige Tak.

27 Septbr. 1693.

3. Provsterne bleve tilholdte at advare Præsterne og Kirkeværgerne, at de holde deris Regnskab og Bøger paa rede Hænder, naar Stiftsskriveren dem tilskriver.

4. Provsterne bleve formanede til at være omhyggelige, at Restancer af Præstegaardene inddrives, item Studiiskatter, Cathedratica og Collecter, hvor de ikke ere indkomne.

5. Den Collect til Peder Matzøn af Hals blev confisqueret til fattige Præste-Enker, eftersom hans Konge-Brev var falsk.

6. Aftensang paa den første Høitidsdag maa ei for-sømmes udi Hoved-Sognet, saafremt nogenledes muligt er. For Mageligheds Skyld kan det ske strax efter først Prædiken, og det kortelig. Dog skal ringes imellem.

7. Viin og Brød skal holdes af Præsterne selv, og svare de saa selv til, hvad Forseelse derved kunde falde, og derimod nyde det, som er lagt til Viin og Brød, eller og af Patronen eller Kirkeværgerne derfor nøiagtig Satisfaction at annamme.

8. Præpositi vilde holde Præsterne til, og de Degnene, at Catechizatio faar sin rette Fremgang.

9. Ingen tage hinandens Sognefolk til Alters eller Copulation uden deris Sogne Præstes Permission. Døg observeres det ei altid under Militariske, hvilke derudi har sær Privilegia, eftersom de har ei altid certas stationes. Skeer det, og der klages over, da skal de først indkaldes for Provsten, som Sagen kan forlige, eller mulctere den skyldige. Skeer det anden Gang, da skal Sagen indkaldes for Bispen eller Landemodet.

10. Fuldmesse skal holdes, om Tiden det taaler, og forklares et lidet Stykke af Catechismo, om Tiden det taaler, efter Loven.

12. De Syge paamindes, at de i Tide sende Bud efter Præsten, og ej forhale det til den sidste Tid.

13. Pastores vilde vogte sig for at komme til Ting og Stævne, og synderlig i geistlige Sager, og naar Præst med Præst har at gjøre, men lade enten Provsten eller Bispem eller Landemodet først det vide, at de kan forlige det, ne scandalum oboriatur, sicut modo litigium illud Hamburgense, quod inter Pastores primum ortum est, et demum in Scandalum Auditorum derivatum.

14. Degnene skal holde Kirken, Choret og fornemligen Alteret, Prædikestolen og Skriftestolen rene til alle Tjenister.

18 April 1694.

2. Degnene admoneres at befodre Præstebrevene strax, med mindre de for Forsømmelse og anden Skade vil ansees.

3. Naar Bispens Breve udgaar, da befales, at hver Provst og Præst skriver derpaa, hvad Tid de kommer og gaar bort, og da kan sees, hvor Skylden er, at Brevene længe opholdes, og endeel Præster sig undskylder, at de ei haver vidst af Bispens Breve, førend de ex accidenti kan faae det at vide udi andre Herreder, og at de da hastig fremgaar, og paaskrevne tilbagesendes til Provsterne, og Provsterne igien indsende Brevene paaskrevne til Bispes-Residencen.

4. Confitentes skal anmelde sig otte Dage tilforn, før de vil communiceres.

5. Kirke Regnskaberne skal indsendes aarligen til den 1 Martij med Beviser hos, med Stiftskriverens Salario, og med Kirkesiuner, underskrevne af Præsten og Provsten, eftersom intet da kan repareres eller med Profit indkiøbes inden den 1 Majj, paa det da bedst kan gives Ordre om Materialier og Reparation. Saa skal Regnskabs-Bøgerne

igien underskrevne til første Landemode Provsterne og Kirkeværgerne udleveres.

6. Kirke-Siune skal følge med Kirke-Regnskaber, ei aleene paa Hans Kongl. Majt^s. Kirker, men endog Relation om Proprietariers og deris, som haver Jus Patronatus, at Ingen skal undskyldte sig, og ligesom Kirke-Siunet tages, saa skal og Reparationen besees af Provsten og Præsten, om den er lovlig.

7. Inventaria skal først indføres udi Regnskabet hver tredie Aar i det seneste, og om noget er forandret, forarget eller forbedret hvert Aar.

8. Udi Kirke Regnskab skal indføres, næst efter Inventarium, hvo der haver Kirkens Korntiender i Fæste, og hvo oppebærer dem, eftersom der formærkes et Under-sløb paa nogle faa Steder.

10. Udi Kirkens Reparationer, og naar stor Bygning foretages, godtgjøres ikke Vognleie, som ofte løber høiere end Materialia, men Sognefolkene, efter Loven, skal hjælpe en vis Dag at hente Materialia, med mindre det saaledes udi Tiendernis Bortfæstelse er accorderet (dog er ei Sognefolkene ganske fri) og betinget, at de, som har Tienden i Fæste, ere obligerede at føre Materialia til Steden.

11. Med Murmestere og Arbeidsfolk tinges paa ti Aar at [inde]staa for Arbeidet.

13. Restants-Domme betales ei af Kirkerne, men af dem, som forvolder dennem.

14. Kirkeværgerne nyder deres Reisepenge, i det ringeste aarlig en Rdr., og naar stor Reparation er, to Rdr.

15. Huusmænds og Indersters Kirkepenge a 2 β hvert Fierdingaar skal aarligen indfodres efter Loven.

16. Kirkelius, efter forrige Reglement, gjøres ei god mer end eet Par udi tvende Aar, dog at Kirken ei dermed betages necessaria, om den trænger før dertil.

18. Provsterne bleve tilholdte at lade Biskoppen vide, hvor mange Præste-Enker her ere udi Stiftet.

26 September 1694.

4. Blev erindret, at naar Provsterne forrette Trolovelse, Bryllup og Børnedaabstienister for Præsterne, maa de ei befatte sig med Alterets Offer, men nøies med, hvad Præsten under dennem, eller og hvad Brudefolkene og de tvende Koner ofrer, som i Kirken staar bag Brudefolkene.

5. Det befindes, at adskillige godt Folk lade deres Børn hiemmedøbe, hvilket ei bør skee, nisi in casu necessitatis, og der foruden holder dennem inde udi 12, 16, 18 Uger, til de da først giøre Barsel, vogte sig for Fiscals Sag og Tiltale for Hans Kongl. Majts. Lovs Overtrædelse; de maa ei hiemme døbes, uden de ere svage, og naar de end ere hiemme døbte, maa de ei længere end til nærmeste Kirkedag indeholdes, at de jo kommer til Kirken at indlemmes.

6. Degnene haver Kirken at holde reen og især Alteret og Prædikestolen; deris Provst og Præst skal de være lydige og tjenstvillige; Ungdommen i deris Børnelærdom haver de at undervise tvende Gange om Ugen, ringe Bede-Klokken Aften og Morgen. Brevene fra Bispen til Provsterne og Præsterne uden Ophold befordre.

7. Brevene, som kommer fra Bispen, have Præsterne at påskrive, naar de ankommer, og naar de fra dem bortgaar. Saa haver Provsterne dennem under Forsegling i Bispe-residencen at lade indlevere.

3 April 1695.

2. Præpositi maa endeligen møde til Moderne, uden de have des vigtigere Forfald, og da have de tilforn at indgive deres Undskyldninger sub poena solita. De haver og strax at lade Biskoppen vide, naar nogen Præst dør.

3. Catechismi Forklaring maa ei forsømmes, men tages i Agt efter Loven.

5. Naar Trolovelser holdes, skal forelægges, at der strax lyses, og inden sex Ugers Tid copuleres, propter exorbitantias, tam ruri quam in civitatibus.

7. Naar nogen, som enten haver Kirketienden i Fæste, eller og er Cautionist for Sognefolkene, ere døde, skal det strax angives til at forekomme al Undersleb, og at Kirkerne kan faa deres Rettighed.

8. Kirkernes Inventaria skal indføres, Jorder, Agre, Enge ved Navn, og hvad Kirkerne faar deraf, hvad der udi saaes og deraf høstes.

10. Tiende af Bier gives til Kirken og fodres efter Loven.

11. Regnskab af Kirkerne skal indgives in duplo, og Siunet skrives fuldkommelig bag efter Regnskabet hvert Aar endelig.

12. Naar Murmestere betinges, skal Kalkslageren dermed i betinges, at Murmesteren skal ei undskyldes sig med Kalkslageren, men maa svare til Arbeidet i ti Aar.

13. Som der klages over Murmestrene i Skive og andre, at de skille sig slet ved deris Arbeide, og der til ere dyre, saa og, at de forsømmer Kirkerne, og ei kommer at færdige dem i rette Tid, ut Kobberup, Balling, Volling, Skiørpinge: Da adyares, at de tiltales, som haver giort deris Arbeid ikke rigtig. Hvortil de af Skive erbyder sig at svare, naar dennem overbevises. Til med, hvad som er over fire Mile borte fra Skive, haver de selv at betale. Dernæst at Kirkeværgerne, med Præstens Raad, tager andre, som vil gjøre det billig, og ere vederhæftige at kan svare til Arbeidet.

14. Børn maa ei hiemmedøbes, uden de ere svage, ei heller hiemme holdes efter Barselet eller Kirkegang, men strax føres til Kirken efter Loven.

15. Sættes Vice-Præpositi: Hr. Rasmus Fog i Bering udi Meddelsommerred, Hr. Christen Knudsen i Ørum udi Fiendsherred, hvilke skal assistere de gamle bedagede Provster in omnibus functionibus, naar de for Svagheds Skyld deres Provste-Embete ei kan eller vil betiene, salva manente dignitate Præpositorum, dum vivunt. Og Hr. Christopher Kragbech, efter indstændig Begiering, relaxeres derfra.

25 September 1695.

6. Præpositi bleve advarede, at de alvorligen tilholde deres Præster, at de ere omhyggelige for Helsingørs Hospitals Tavlepenge efter Kongl. Majt^s. Brev. Eftersom Hospitalets Forstander særdeles haver klaget, at her i Stiftet fra nogle Herreder slet intet indkommer, hvilket og er befundet vist at være.

7. Blev erindret, at ingen maa tage andres Sognefolk til Skrifte og Copulation etc., med mindre de vil ansees som de, der handle imod Loven.

8. Kirkernes Brøstfældighed skal indgives totaliter, og intet udelades.

9. Hvor nogle af Cautionisterne eller Tiendernis Forlovere ere ved Døden afgangne, som findes paa adskillige Steder, da vilde Præsterne tilholde dem inden Nytaarsdag at fæste Tiendens halve Part igien, hvor den ene af Forloverne er bortdød, med mindre de Tienden ganske skal miste, og den bortfæstes til fremmede, som vil give mest deraf. Saa og om den hele Tiende er ledig.

11. Præpositi vilde være tiltænkte flitteligere at møde paa Provstemoedet, end hid indtil skeet er, og mere at drive paa Rigtighed med Kirkernes Udgifter og Præstegaardenes Rentepenge.

12. Blev af Biskopen giort Proposition om en Bogtrykker, som erbyder sig at ville oprette et Bogtrykkeri her i Viborg, saafremt Præsterne til hans Reises Bekostning og des bedre Subsistence vil contribuere det første Aar 50 Rdr., og siden aarligen 50 Sldr. Hvor imod han saa igien med enhver, som vilde lade noget trykke, vilde handle det billigste muligt er.

22 April 1696.

6. Som Sognedegnene beklage sig, at hvor der ere øde Jorder, og andre bruge dem, da give de Tiende til Kongen, Kirken og Præsten, men vil intet give Degnene, blev befalet, at de, som bruge de øde Gaardes Jorder, give

Degnene deres Rettighed paa Skieppen, ligesom naar der boede Folk paa Steden, eller og efter Loven give dem deres Deel paa Kierven, som er den tredie Deel imod Præsten.

7. Der skal ej tvende Personer, Mand og Qvinde eller andre, annammes til Skrifte paa een Gang, men hver især absolveres.

8. For des bedre Rigtighed om Skifter og andre Forretninger skal være en rigtig Protocol udi ethvert Herred numereret og igiennemdraget, med stemplet Papir for og bag, hvor udi den ene af Assessoribus skal skrive. Protocollen bekostes paa det ganske Herreds Præsters Tilskud.

9. Skifter skal strax expederes efter Loven, og ei opholdes, uden vigtig Aarsag, at Skiftet ei skal komme Stervboen til for megen Bekostning og Bøsværing.

10. Ingen huse eller hæle nogen, som kommer uden Skudsmaal, eller og ei skaffer det inden sex Ugersdag, om det er i Landet [Jylland] eller inden tolv Ugersdag, om det er uden Landet.

11. Dersom nogen opholder sig i Sognene, som ei have ført Skudsmaal med dennem, og mueligt ikke heller kan forskaffe det, men ere Løsgængere, Rømningsmænd, og de som ikke i mange Aar har brugt Sacramentet, da skal saadan en, om han vil staa aabenbare Skrifte for sin Forseelse, annammes, naar hand lover, enten at tiene godt Folk for aarlig Løn, eller og i Dagetal. Men hvis nogen det ikke vil gjøre, og kan ikke Haandverk at vinde sit Brød med, da skal han strax lyses af Sognet. Begiere saadanne at indlade sig i Ægteskab, da skal dermed meget varlig omgaaes, saasom de maaske kan være rømte fra deres Qvinder.

12. Det fornemmes paa nogle Steder, at Sognefolkene tvende Gange om Aaret samler sig at gaae til Skrifte, og da communicerer den ganske Menighed paa een Tid, hvilket kke her efter maa skee: Men Sogne-Præsten skal liuse

til, hver Maaned, eller sex Uger i det allerseneste, om nogen er, som begierer at absolveres eller communicere, at de da strax efter Prædiken angive sig, og lade deres Navne indskrive til ottende Dagen der efter; thi for Alterens Sacramentes Deelagtighed er ingen vis Dag eller Tid sat. Men som vi bør hver Dag at omvende os, saa bør vi at søge Forligelse hos Gud, saa tit vi finde os med Synder beladne. I ligemaade skal tages i Agt, om nogle siingelige Qvinder eller højaldrede Folk begiere at absolveres og communicere, at det ikke negtes dennem, naar de og det begiere.

13. Det befindes, at nogle faa Præster, for at skaane deres eget Arbeid, slaa sig til Ladhed og lade Studentere prædike for sig, Aar ud og Aar ind, uden allene paa de store Høitider, ja endog lade dem prædike Ligprædikener for sig, hvilket ingenlunde maa skee. Hvorfor Præsterne vilde vogte sig for saadan Ladhed, som giver en ond Eftertale, og kan forarsage andre Ulemper.

14. Der fornemmes, at endeel Præster, hvor sær Fredags-Prædikener ere, gjøre deraf kun en Morgen Bøn, og undertiden qvitterer for Fredags-Prædiken deres Maaned-
Bededag, som er den første Onsdag i hver Maaned. Hvor udi de have at tage sig vare, at de ikke kaste sig i Fare.

23 September 1696.

3. Proposition blev gjort af Præpositis: hvorledes bedst skulde forholdes, naar en Præst ved Døden afgik, at Tienesterne lovligen kunde forsiunes, eftersom det er undertiden umuligt, at Kaldene ved Omgang kunde forsiunes, af Aarsag, en Præst kunde selv have tre Sogner, og skulde forsiune det fjerde, og mueligt det femte til, hvilket var hannem ikke mueligt; tilmed gjorde ofte Veiens Længde, Værligets Besværlighed og Dagens Korthed om Vinteren denne Forretning besværlig og fast umuelig? Hvorpaa blev resolveret: Enddog det vel burde secundum praxin aliarum provinciarum at forblive ved forrige Anordning, at Præsterne

i Herredet for Betienelse ved Messe, Siuge-Communion, Trolovelse, Bryllup, Begravelse, som en Student ikke kan betiene, hvilken man ikke heller kan kræve, indtil Successoris Ankomst, hvilken dog undertiden protraheredes en lang Tid, formedelst langsom Expedition ved Cancelliet, saa og for Successoris Reises Besværlighed: Saa er nu sluttet, at efter denne Dag tager Provsten sig Kaldet an, og beskikker, at Tienesten forsiunes i de første sex Uger ved en ordineret Mand, eller Studiosum, som er approberet. Samme Tieneste skal betales af Herredet, hvad Prædikestolen angaar, den næste Præst undtagen, som betiener de siuge, holder Messerne, administrerer Sacramenterne, som endelig behøver ordinata persona, som bør være villig, naar tilsiges, og bør saa være fri for de andre Expenser. Det bedste var, at om man kunde overtale den nærmest liggende Præst hertil, og lade ham nyde af Herredet, hvad som blev af Provsten sluttet. Men dersom det varede over de sex Uger, da Successor at betale af sin Anpart den; der har forrettet Tienesten, og Enken af sin Part at spise den betienendes Præst, naar han begierer det ved Tienestens Ende, saa og at skaffe hannem fri Vogn imellem Sognene, eftersom de tvende dog tager Halvdelen med hin anden, til Successoris Naadsens Aar er ude, og bør derfor holde halvt med hinanden.

4. Blev Præpositi admonerede, at de vilde erindre Præsterne at indgive deris Navn i deris Sogner, som ere trolovede, og vil ikke lade sig vie.

5. At Pastores vilde tage sig vare her udi, at naar nogen af deres Tiunde eller paa deres Gods forseer sig i Leiermaal, hvoraf Bøderne ere forfaldne til Præste-Enkerne, efter Kongl. Privilegier, de da indeholder deres Løn tilforn for ud; thi en Tienere er vel sin Løn værd, men ikke, før han har fortient den.

6. Naar nogen Præst ved Døden afgaar, som haver Capellan, da om endskiøndt han haver Confirmationem Successionis, skal han dog tage Collationem Episcopi, og

lade sig som Sogne-Præst af Præposito introduceres og Menigheden recommenderes.

7. Præpositi bleve ombedede, at de vilde intercedere hos deres Præster for Hr. Søren Ørting i Kirketorp, at de, som ei allerede har udviist deris Fromhed imod hannem, endnu vilde komme hannem til Hielp, og i Særdeleshed, at de vilde anmode Proprietarierne, som have jura patronatus, de dog efter Loven vilde lade hannem nyde en Rdr. af deres Kirker; thi om der endskiøndt vare de Kirker, som der kunde siges at være lidet i Forraad hos, saa er det dog ikke saa hos alle.

14 April 1697.

1. Hvor to eller tre Enker ere udi eet Kald om een Pension, der skal saaledes forholdes: (a) Pensionen deles mellem dennem alle; (b) Naar een eller to afgaar, enten ved Døden eller ved Giftermaal, da nyder den sidst Levende al Pensionen indtil hendes Dødsdag. Men (c) kommer der siden nogen videre igien til hende, da skal Pensionen deles igien med den indkommendes Enke, saa snart Naadsens Aar er forbi, og siden fremdeelis. Men i det sidste Naadsens Aar nyder hun intet; thi hun har faaet eet Naadsens Aar, og Præsten bør ei at svare mere end paa een Sted, med mindre Præsten og Enken selv vil begge samtykke hende godvilligen noget i Naadsens Aar til Underholdning.

2. Endeel Kirkeværger klager, at de ikke see Kirkebøgerne mellem Aar og Dag, ei heller ere tilstede, naar Regnskaberne skrives, hvor udover meget udelukkes, som de siden vilde have indført tre eller fire Aar efter, som ei tillades; thi det er dennem tilforn advaret, at rene og rigtige Regnskaber skal indleveres. Hvorfore paamindes Præpositi og Pastores, at de lade Kirkeværgerne være tilstede, naar Siun tages, saa og naar Regnskaberne skal skrives, uden hvis Nærværelse ei rigtige Regnskaber kan forfattes, og lade Kirkeværgerne underskrive Regnskaberne;

thi de skal svare til Kirkens Midler. Naar Kirkebøgerne ere corrigerede og udleverede til Provsterne eller Præsterne, skal de strax igien leveres til Kirkeværgerne, saa som de ere deris Qvittance for deris Regnskaber, med mindre Kirkeværgerne bede Præsterne om dennem at beholde. (Flere Regler m. H. t. Kirkeregnskaber og Reparationer gives).

10. Præpositi vilde drive paa, at Degnene forrette deris Embede, som tilbørligt er, befordre cito Bispens Breve, som omsendes, frem og tilbage.

11. De vilde og tilholde Diaconos at yde deris Pensioner til Skolerne i rette Tid, og de iligemaade, som endnu resterer, indfinde sig inden 1 Maj; hvis de ikke gjør det, skal de suspenderes, og om de endda findes modvillige, ganske casseres, og andre indsættes. Der gielder ingen Undskyldning imod Kongens Lov. Thi de ere satte saa lidelig, som de kan sættes og ere satte i noget Stift; tage sig derfor vare, at dersom deris Gienstridighed længere spøres, dennem, om de blive ved Kaldene, proportionaliter paalægges efter den Maade, som andre omkring i Rintzherred og ved Aalborg er anseet, og takke sig saa selv derfor.

12. Degnene skal boe og bygge paa Degneboligerne, hvor de ere, efter Loven paa 320, art. 9.

13. Der er eengang advaret om Præsterne her i Stiftet, at de bruge Studenternes Hiælp til at bære Byrden for dennem, og selv intet gjøre derved, nisi sub certo lucro; der foruden og lade Studenterne prædike Ligprædikener for sig, hvilket ikke maa skee; da advares enhver, som dette vedkommer, at hvis nogen efter denne Dag fordrister sig til saadan enten Ladhed eller Egensindighed, at det ei vel skal optages, men skarpelig ansees, eftersom ingen bør gjøre Herrens Gierning svigagtelig. Og hvis Studenterne fordriste sig saadant at gjøre, da vide sig og at svare, hvorledes de komme til at overgaa deris limites, og derfor iligemaade straffes, om de ei rette sig.

16. Saasom Peder Christensen, Degn til Ravnkilde, haver lidt stor Skade af ulykkelig Ildebrand, saa ombedes Provsterne og Præsterne, at de blive den fattige Mand behjælpelige, og meddeele hannem noget, enhver efter egen Høflighed, som til Provsterne leveres; at det til først-kommende Landemøde maa indkomme.

22 September 1697.

2. Blev paa ny gjort Erindring om Johan Laurentzøns Forslag anl. Hielp til at lade trykke Saxonem paa Danske.

3. Blev paa Hr. Peder Syvs Vegne anholdet om Subsidio til et Dansk Lexicon at oplægge.

4. Om Auctionerne. Saasom Hans Kongl. Mayt. haver været Geistligheden saa naadig deris Privilegier at conservere uden Skaar udi deris Skifte-Forretninger, at ingen verdslig skal have sig noget dermed at befatte, saa vil det være fornødent, retteligen at forvalte samme Auctioner, og ei forsee sig imod Kongl. Forordning og praxin.

1. Skal der holdes rigtig Protocol, som ei siden maa raderes eller maculeres, men den skal være numereret og igiennemdragen og forseget enten af Skiftsbefalingsmanden eller Bispem, eller med Sigillo Consistorii. 2. De Varer, som skal opbydes og forhandles, bør enten trykkes eller udskrives; og oversendes til næst omliggende Naboer, og paa Tingene kundgiøres. 3. Til Udraabere kand bruges, hvem Director selv vil, og han lønner hannem, som han kan accordere med hannem. 4. Naar Varerne bydes paa, maa man give Tid, og ei slaa for hastig til, nogen til Villie. 5. Provsten eller een af Assessoribus tager Pengene til sig, indtil siette Uges Dag er forbi, da at indføre dem paa Stervboen, og lade hver faa sit, saa at først betales den prioriterede Giæld, dernæst anden Giæld, og siden det øvrige deles. 6. En af Assessoribus er Notarius Ministerii. 7. Naar Vurderingen er skeet, og rigtige Lodsedler udgivne, staar det Enken og de myndige Arvinger frit for at tage til sig in natura, hvis dennem er tilfaldet; men de Ret-

myndiges Deel maa auctioneres. Ere de alle myndige, kan de, om dennem saa siunes, deele uden Rettens Middels Overværelse. 8. Af det, som auctioneres, nyde Directeurerne 4 pro Cento. — De desertione malitiosa. Som her findes mange grove Delinquenter, som vanære det hellige Ægteskab, forspilde mangt et godt Menneskes Lykke, idet de holde Trolovelser, og siden ei vil ægte hinanden, da de dog ingen rigtige eller billige Aarsager have til saadan Stridighed: Da, som derom er indgiven Supplique til H. K. M., saa er derpaa fulgt denne Resolution, at der skal forholdes med dennem efter Loven. 1. Skal dennem forelægges Laudag, naar de skal copuleres. 2. Vil de ikke indstille sig, da beskikke dennem ved Medhielperne, og høre deres Svar og Aarsage. 3. Vil de ikke endda, da skal den uskyldige, og som vil fuldbyrde sit Løfte, stævne den anden til Consistorium at svare, hvorfor den ikke vil fuldbyrde sit Ægteskab, da den uskyldige at frikendes, og den skyldige at aflyses af Sognet uden Pas. Og om end gives Seddel, da Latine, og derudi gives tilkiende al Beskaffenheden, at Præsten, som de komme til, ei uvidendes skal forsee sig, at vie hannem til nogen anden, før han hos H. K. Mt. haver søgt Opreisning; her foruden skal han betale Omkostningerne. 4. Er det en bosiddendes Mand, som saa anstiller sig, da, som man ikke vel kunde lyse ham af Sognet uden Proprietarii Skade, da skal det hans Herskab tilkiendegives, at hand skaffer Ret over sin Tieneres Modvillighed. 5. Venerandi Dni Pastores vilde derfor for Trolovelsen lade sig forsikre om Ægteskabets Fuldbyrdelse inden sex Ugers Dag.

De oppressionibus. Som her findes i dette Aar mange Exempler (des værre) paa den Uagtsomhed, som Forældre har begaaet med deres Børn, da enddog vel vides, at det skeer ikke med Villie, men det er Forældrene en Hiertesorg, saa er det dog ei saa let og løst at lade bortfare, men Præsterne paamindes, at de flitteligen erindre unge Forældre om deris Pligt om Omsorg for deris Børns

Liv, som ei kan redde sig selv, at de ei, om det skeer for tit, falde i Guds Dom omsider, og tillige i Menneskenes Haand.

De refractariis og dem, som har bedrevet Horeri og ei vil staa aabenbare Skrifte. De skal først advares ved Medhielperne, at de indstille sig til Absolutionem publicam. Hvis ikke, da post admonitionem 1. 2. 3. spretam, at lyse til bands trende Søndage efter hinanden, non nominata persona, sed tamen delicta ita exaggerentur, ut quivis cognoscat peccatorem vel peccatricem. Holde saa op, indtil de faar talt med Biskoppen, og imidlertid see til, at man kan overtale Synderen til Omvendelse og at indstille sig. Og vil de da ikke lade sig omvende, da enten først liuse dennem af Menigheden, uden Pas og testimonio, eller og med testimonio Latino, som indeholder Forseelsen fuldkommelige. Vil de ikke endda lyde, da fares fort med excommunicatione, donec resipiscant, vel tradentur in manus Magistratus politici, ut Scandalum extirpetur.

4 Mai 1698.

7. At Præpositi holder Præsterne til strax at udcopie Bispens Breve og sende dem tilbage igien, eftersom Bispen ei kan vide, om Brevene komme frem eller ei; ti der kommer faa tilbage igien og ingen Resolution.

8. Naar Præsterne skrive Kirke-Regnskaberne, da findes en Deel forsømmelige der udi: 1. at de imod Synodalia ei give dem ind in duplo; 2. at de ei indføre alt, men komme saa nogle Aar efter med Anticipationer, hvoraf man intet vil vide, saasom derom tilforn er advaret; 3. beregne de det ei ret, men giøre der over falske Slutninger og Facit, hvorover Kirkeværgerne komme i Confusion, som dog siden recolligere sig og finde fauten hos Præsten.

9. Om nogen findes, som deris Præstegaard ville indløse, da begieres, at de inden 14 Dage ville indsende Capitalerne, med al tilbørlig resterende Rente.

11. Om nogen vilde contribuere noget til et Bogtrykkeri her i Viborg at indrette, efter som deris Penge i tre Aar igien kan indhentes.

12. Om Lexico Danico, det lader heel underligt, at 16 Herreder kan ikke udgiøre eet Alphabeth. Undskyldningerne ere ikkun slette.

13. Mag. Johan Frederich Hyphof beklager sig, at adskillige løse Folk baade af Mariagers By og Onsildherred, naar de har begaaet Leiermaal, saa tacite undviger over Mariagers Fiord til de der beliggende Sogner og Herreder her i Stiftet. Begierer derfor, saadanne Personer maa vises tilbage til det Sted, hvor deres Forargelse er begaaet.

17. Dersom nogen haver nogen Qvitering fra Eggert Bilenberg¹⁾ paa Præstegaards Rentepenge, Studii Skat og Cathedraticum, da vilde de give Copie deraf, og efter denne Dag ikke give hannem paa Bispens Vegne nogen Credit.

5 Oktober 1698.

6. Hr. Niels Michelsen Tebring, Sogne-Præst i Guding, blev beskikket at være Vice-Præpositus, og Hr. Mathias Ankersen i Storvorde Notarius Ministerii udi Fleskumherred.

7. Biskoppen eragtede raadeligst, at her efter udi hvert Herred bleve indrettede tvende Protocoller, en special, hvor udi Alting specificke indføres, som Notarius holder, og der for uden en anden Hovedbog, som Provsten holder, i hvilken alle Sententiæ, Clausulæ og Summa rationum generaliter kan indføres. Paa det man dog kan have nogen Underretning om, hvis er forefaldet med Skifter, Sager og andre Tilfælde, dersom (det Gud forbyde) nogen Ulykke paa een Sted kunde hændes, som skeet er i Gislum og Aars Herreder, hvor alle Protocollerne ere brændte, og ingen Efterretning videre kan have, uden af andres Re-

¹⁾ Eggert Nielsen Bilenberg, Student fra Viborg 1689, blev 1695 Amanuensis i Viborg, 1700 Sognepræst i Væggerby og Bislev, hvor han døde 1735 (Wiberg Præstehist. III, 486).

lationer. Samme Protocoller bekostes, Halvdeelen af Herrederne, Halvdeelen af Rettens Middel sc. Præposito og Notario.

8. Blev giort den Anordning, at hver Præst efter Loven skal holde sin Kirkebog, hvorudi skal indføres fødte, døde, Trolovelser, Brylluper, Børnedaab, aabenbare Skriftemaal, Citationes, Excommunicationes, etc.

9. Blev erindret, at ingen Præst maa tage mere end een tillige [ad Gangen] til Skrifte, under tilbørlig Straf.

12. Grynderup Sognemænd bleve erindrede, at fæste Kirkens Tiende strax inden alle Helgens Dag, under Tiendens Fortabelse.

14. Roslev Kirkejorder maa sælges til den meestbydende, dog ikke ringere end 12 Rdr. hver Tønde Hartkorn.

15. Ingen Præst maa understaa sig at give dem, som i deres Sogner har forseet sig med Leiermaal, Sedler til andre Præster, at de dennem publice maa absolvere, saasom Forargelsen skal afbedes, hvor den er begaaet.

16. Præsterne ville vide at tage sig vare for falsk Skudsmaal in causis matrimonialibus, hvilket lettelig kan kiendes, om de vil ret ransage derom, consulere Provsten og Bispen, at deres Velfærd ei skal periclitere, som allerede har været paa Veien paa tvende Steder.

17. Præsterne vogte sig for, uden vigtig Aarsag, og naar Loven det tillader, at afvise nogen fra Sacramentet; ti den rigor holdes heel høit over i Høieste Ret.

19 April 1699.

9. Hans Kongl. Maj^{ts}. allernaadigste Brev, at Samuel Garman eene skal være Boghandler i Viborg og Aalborg Stifter, dog der med ikke at præjudicere andre i Markedstiden.

17. Provsterne og Præsterne bleve erindrede, at de tage i agt at befodre Brevene, som sendes fra Bispen til tracterne, paa det der ikke skal skee Ophold i de Ting, som ingen Ophold taaler, og man siden skal have Eftertale for, e. g. om Kornkiøbet; om fødte og døde er fra nogle

Steder ikke indkommen Resolution før 7 a 8 Uger efter Tiden. Skal derfor skrives paa Brevene, naar de ankommer, og naar de bortgaar, og cito igien sendes tilbage til Bisp-Residencen, saa som man ellers ikke kan vide, om de har bekommet Brevene eller ei. Hvis nogen, være sig Præst eller Degn, forsømmer Brevene, og lader dem ligge hos sig, skal han straffes efter Forseelsens Storhed.

18. Degnene skal gaa den ordinaire Vei med Brevene, og ikke forsende dem enten med Hofbud eller andre uvisse, hvoraf det kommer ofte, at Brevene aabnes af verdslige Personer, som de intet angaar, saa de veed Brevenes Indhold, før de komme til Præsterne og andre vedkommende.

19. Iblant Degnene bør Een ikke altid at bære Byrden, men de skal bære med hinanden. Men som det formærkes paa nogle Steder, i Salling i Særdeleshed, at en Degn sidder altid fri, og en anden maa gaa med Brevene, fordi den ene ligger afsides, og den anden paa Veien: Da dersom det skulde falde Een for tungt formedelst Veiens Længde, da bør Provsterne saaledes at ligne det, at de nyde alle een Ret, og de som mest forskaanes, giver den, som mest bebyrdes, aarligen noget til Hielp og Reisepenge.

20. Med Bispens Breve bør omgaaes noget mere civil, end hid indtil sket er: ti de fremkomme smittede, revne, skidne. Hvorom Præsterne vilde informere Degnene, og lade dem vide, at hvis det efterdags sker, skal de haardeligen straffes.

21. Det befindes, at endeel bedrive Utugt og Løstagtighed i andre Menigheder, hvoraf siden falder Tvistighed imellem Præsterne, hvor Delinquenten skal udstaa Kirkens Disciplin. Delinquenten vil staa Skrift i sin egen Menighed, Præsten, hvor Qvindfolket er, prætenderer, han skal publice absolveres i hans Meenighed, hvor Gierningen holdes for at være sket. Men naar Delinquenten haver betalt Bøderne til sit Herskab, kan han og nok antages til absolutionem publicam i sin egen Menighed, hvilken han ogsaa har for-

arget, i det han er gaaet ud af Menigheden til en anden Sted at synde.

22. Udi alle Herreder skal endelig være en fixus Notarius Ministerii, som skal holde Protocollen, hvad heller det forrettes ved vice-præpositum, eller en anden, som kan vel regne og skrive, efter forrige Synodalia.

23. Roslev Kirkes Jorder maa sælges for ti Rdr. Tønden, af Herlighed og alt, efter ny Matricul.

24. Hvis nogen haver i Sinde at løse sin Præstegaard eller og betale de resterende Rentepenge, da ville de indstille sig hos Biskoppen inden Maj Maanedes Udgang. Vil og nogen betale den halve, eller den tredie Deel af Capitalen, skal det staa dennem frit for.

27. Intet Bly maa tages af nogen Kirke, og Steen igien oplægges, uden Kirkernes Patroners Vidskab og Consens, hvorfor saa snart noget saadant skulde foretages, Præsterne skal give det strax tilkiende, at de ei siden skal beskyldes for Collusion imod Kirkens Rettighed.

28. Der indfalder ofte Disputer imellem Præsterne og deres Formænds Enker om Naadsens-Aar, og især, hvor der ere to eller tre Enker, som aarligen har nydt Pension af Kaldene; og formener, at de og bør at nyde den samme i Naadsens-Aar. Men derom blev saaledes resolveret: Præsten kan ikke lide mere, end een Gang, idet han deler halvt med den sidste Enke i Naadsens-Aar, hvilket de forrige og har nydt ubeskaaret tilforn; skulde han nu der foruden udgive den ottende Part til de andre, vilde det falde hannem altfor tungt. Der spørges vel, hvad forrige Enke eller Enker skal leve af i Naadsens-Aar? Dertil svares: Som hun eller de har før nydt Naadsens-Aar, og siden en aarlig Pension, saa er det ikke sagt, at hun eller de i alle Maader skal leve af Pensionen, men faar selv at stræbe i det Aar. Men vil Præsten og Enken af deres egen gode Villie forære hende eller dem noget, stilles det til deres egen gode Villie. Aarsagen er (1) at den afdødes betingede Pension har undertiden været for

streng, undertiden for ringe, men samme Pension cesserer udi den afgangnes Død, og derfor har de Enker ei længere at kræve, ti den afdødes Obligation forbinder ikke Successorem. (2) Successoris Pensions-Aar gaar ikke an, før efter Naadsens-Aars Ende, da der først handles om.

29. Ingen Contracter om Pensioner skal gielde, uden de af Provsten ere autoriserede.

30. Naar en Præst ved Døden afgaar, spørges, om 100 Rdr. skal tages forud af Boen for Præstegaardens Bygning. Dertil svares: Enddog Lovens Ord taler derom, som ret er, saa gøres det dog ei anderledes fornøden, end at Successor indfrier sin Formands Obligation. Men dersom Præstegaarden er ikke saa god som 100 Rdr., saa tages saa meget forud, efter Lovens Indhold, til 100 Rdr. bliver fyldest giorte, og siden indfrier Successor Præstegaarden med Penge, eller og indløser sin Formands Haand med sin egen, og svarer deraf den aarlige Rente.

31. Men her hos falder en anden Qvæstion. Om Præstegaardens Bygnings Forbedring, efter Mandens Død, ei maa komme Enken og Børnene tilgode? Dertil svares: Ja, dersom den er betalt, men ellers ei. Spørges atter, om det ei er et fuldt Kiøb, naar Renten er given aarligen? Dertil svares: Ja, det er et fuldt Kiøb, men at købe og betale ere to Ting, og der faar man at rette sig efter Lovens Ord Art. 3. pag. 298. Den givne Rente kan ei heller hielpe: ti enten han vil købe eller ei, skal han dog betale Renten, Art. 3. pag. 299. Og for disse Aarsagers Skyld kan ei Meliorationen godtgøres, førend Præstegaarden er betalt, ti før det er skeet, er den ikke egentlig hans.

32. Om Formynderskaber falder ofte Tvistighed, idet alle vil undskylde sig, og endeel stoler paa Kongl. Privilegier, udgivne A^o. 1670. Men som Privilegierne siden ere limiterede ved Loven, som udgik A^o. 1683, saa ere de og i den Post forandrede ved en Høieste-Rets Dom A^o. 1674 den 20 Septemb., som siger, at Præsterne skal være deres Herreds-Bødres Børns Formyndere i samme Herred, naar der ere

ikke fødte Formyndere, som ere vederhæftige. Der foruden maa man og billigen giøre Reflexion paa legem talionis.

33. Der spørges undertiden, hvo de ere, som skal staa aabenbare Skrifte? Og om man endskiønt veed, hvo de ere, saa tager Proprietarii dem dog ofte i Forsvar, som for kort Tid siden er skeet. Men her gjelder ingen Proprietarius, eller hans Forsvar imod Kongens Lov, lib. 2. Cap. 9. art. 17, pag. 270, hvor de baade nævnes, som ere skyldige til at staa Skrifte, og obligeres der til, om de skiøndt ere forligte med deres Husbonder, item lib. 2, Cap. 5, art. 18.

34. Naar Formyndere skal sættes, vil gives Agt paa. 1. om den, som skal antage Værgemaalet, er saa suffisant, at han kan tage derimod, og Myndlingen kan være uden Skade i Fremtiden. 2. at den ene bær Byrden med den anden, som snart kan vides af Provstens Protocol, hvor meget enhver har inde. Ti det kan og vel komme, at een haver tre Formynderskaber inde, og ei af 100 Dler. tilhobe, og vil saa være fri efter Loven, i dens Sted en anden sidder med to Formynderskaber, som kan bedrage sig over 500 Dler. Hvor udover vilde Provsterne see til, at den eene bærer lige med den anden, dog efter Ævne, ti Loven taler om tre vidtløftige Værgemaal.

36. Degnene advares, som fordriste sig at siunge for Lig fra Huset til Kirken imod Kongl. Forordning. Dersom de giøre det tiere, da vogte de sig for haard Tiltale.

37. Præsterne skal bruge den sædvanlige præstelige Dragt, og især deres Kraver. Man maa med Fortræd baade see og spørge, at Endeel bruge slette Kraver, baade paa Prædikestolen og i andre Embedets Forretninger, saa vel som ogsaa i fornemme Conventer, hvor af mange tage Forargelse. Enddog Kiole og Krave ere ikke essentialia Ministerii, saa er det dog den Dragt, af hvilken Præsterne kiendes fra gemene Folk. Man har ikke glemt, hvor

fortrydeligt det faldt Præsterne i Skaane, Halland og Blegind, da de maatte aflægge deres Krave og Kiøle, hvilket i gamle Dage var en Straf og et Tegn til en uskikkelig Præst, som for Uskikkelighed var afsat af Embedet.

38. Det er observeret, at endeel Præster fordriste sig til at communicere paa Søgndage, naar ingen Guds-Tieneste i Kirken forrettes, og Meenigheden ikke er tilstede, hvilket er stridigt imod Ritualet, og forargeligt for andre, som deraf snart kunde fatte sig den Tanke, at Præsterne brugte ikke Sacramentet. Hvorfor de, som dette kan røre, ufeilbarligen maa forandre det, medmindre de vil tiltales.

27 September 1699.

1. Til næste Landemode vilde Provsterne indføre deres nye Protocoller, paa det de, som ikke ere forseglede og autoriserede, maa blive confirmerede.

4. Blev proponeret, om Præsterne ikke vilde paatage sig at være deres egne Kirkers Værger, eftersom mange arme Bønder, naar de ere Kirke-Værger, fortære Kirkernes Korn, og Kirken saa lider Skade hos dem omsider.

5. Saa som berettes, at endeel Præster ved Daabens Administration holde lange Orationer, hvor udover Qvinden, som bærer Barnet, finder sig besværet, saa blev erindret, at Præsterne skal holde sig fra saadanne Noviteter, og ikke ved Sacramenterne gjøre mere Væsen med de rige end med de fattige.

6. Blev begiert, at Præsterne vil tilkiendegive Proprietarierne i deris Sogne, som endnu ikke har indgivet Copier af deris Skiøder paa jura Patronatus, at de med det første indsende dem, som sædvanligt er.

7. Man fornemmer, at endeel, naar de har forseet sig med Leiermaal, lade sig trolove sammen, for at undgaae Bøderne, og vil siden ikke fuldbyrde deres Ægteskab. Hvorfor Præsterne, i hvis Sogne saadanne Personer maatte findes, vilde under deres Hænder indgive deres Navne, paa det de tilbørligen maatte ansees.

8. Der siges, at nogle Proprietarii fordriste sig at giøre divortia, jage Konen fra Manden, dele Godset imellem dem, og kaste Konens paa Gaden, med mere. Hvorfor Præsterne, hvor saadant maatte passere, vilde erkyndige sig derom og indskikke deres Relationer, at saadanne Uordentligheder maa remederes.

9. Som der skal findes nogle Proprietarii, som negter at efterkomme Hans Kongl. Majt.s Breve, anl. Udgifter af deres Kirker, saasom til Mariaggers Kirke, Hr. Laurs i Aars, og deslige, saa vilde Præsterne give deres Navne tilkiende.

10. Degnene maa have i Agt, at de staar under den Geistl. Ret med deres Skifter, om endskiøndt de kunde boe paa Proprietariers Gaarde, og derfor ikke lade Proprietarier holde Skifter. Men haver Proprietarier noget at fordre, indgive de deres Krav i Stervboen som andre Creditorer.

21 April 1700.

1. Enddog det er Provsternes Embede at have Omsorg for Enker og Faderløse, saa maa dog den Omsorg ikke strække sig til nogen Ubillighed imod andre. Hvorfor Præpositi paamindes, at eftersom mange Klagemaal indkomme af unge Præster, at de ere for hart opbundne i deres Pensioner, saa at de omsider ere færdige at rescindere deres Løfter og revocere deres Hænder, fordi de formener sig at være fornærmede, saa holdes det raadeligt, at efter denne Dag ingen Pensions-Contract oprettes, før Naadsens Aar er ude, paa det at Successor kan nogenledes se sig for, hvad Kaldet importerer, og vide, hvor vidt den Ottende-deel af den visse Indkomst, som Pensionen ikke maa overgaa, sig kan bedrage. Og hvad da sluttes i Provstens og tvende Præsters Nærværelse, det skal staa fast og være ratum. Og paa den Maade forekommes mange Klagemaal, Processer og Omkostninger.

2. Degnene beskyldes paa nogle Steder for Forsømmelse i deres Embede og Uskikkelighed i deres Levned.

Befindes noget saadant efterdags, skal de strax suspenderes og Præsterne indkalde dem først for Provsten, siden for Landemodet, at de kan dømmes fra Kaldet.

3. Hvo som lader Bispens Breve ligge hos sig, og skaffer dem ikke strax afsted, bøde for hver Dag 8 β . Komme de om Aftenen sildig, maa de skikkes bort om Morgenens tidlig, og skrives paa, naar de ankommer og bortgaar. Item maa ingen Degn Brevene ved uvisse Hofbud fremsende, men skaffe dem fort forseglede og ubesmittede.

4. Eftersom befindes paa adskillige Steder adskillige Superstitioner at gaae i Svang, med Signen, Manen og især med Sold og Sax, at løbe om for det, som kan være bortstaalet, hvorudover det ofte skal falde paa den uskyldige, saa Satan derudi har sit Værk; saa advares alle og enhver, at de entholde sig fra saadant Gøgleri. Og paa det enhver kan tage sig desbedre vare, og vide, hvad Straf Loven paalægger saadanne, da som endeel ikke selv kan læse, og endeel mueligt aldrig har vidst, saadant at være forbudet, saa tilholdes Præsterne, at de strax, det første skee kan, oplæse for Meenighederne af Loven pag. 863, 864, art. 12. 13, og siden aarligen tvende Gange med andre Forordninger, efter Ritualet. Hvis nogen sig her efter videre forseer, skal de ansees efter Loven, men denne Gang maa det dennem pardoneres.

6. Findes Ægtefolk, som leve forargelig i deres Ægteskab, maa deres Navne strax gives Biskoppen tilkiende.

7. Saa vel som de, der lader sig trolove, og vil siden ikke holde Bryllup.

8. Saasom Mag. Christen Stistrup beklager, at Præsterne ikke møde til Provstemode, men fremsende nu Degne, nu verdslige Personer i deres Sted, saa erindres Præsterne, at de respectere deres Provster, efter deres Eed og Pligt. Hvis nogen ikke møder uden lovlig Forfald, skal de straffes, først paa een Rdr., siden paa to Rdr.

Bidrag til fynske Kirkers og Præstekalds Historie.

(Fortsættelse).

VII.

Brænderup Kirkebog.

Under ovenstaaende Titel findes i det st. Kgl. Bibliothek (Thottske Saml. 1424. 4°) et Haandskrift, der dog ingenlunde er nogen Kirkebog i den sædvanlige Betydning af dette Ord, men meget mere en Art Kirkehistorie for det nævnte Sogn. Det er en Afskrift (ved Islænderen Jon Mortensen) af et ældre Manuskript, som neppe mere er i Behold. Afskriften har Langebek formodentlig foranstaltet, i alt Fald findes der nogle Antegnelser deri med hans Haand. — Titelbladet lyder, som følger:

Brenderup Kirkebog begynt til Guds Ære allene aff
egit Hiertis Tilskyndelse aff mig Jesper Lauridtøn,
Sogne-Prest her til Brenderup och Oere Sogner, Anno
1667, ipso die Galli, sive decimo sexto Octobris.

Hør denne Bog mig og mine sande Arffvinger til, og
slet ingen anden, efftersom ieg lod den bekoste, oc paa
Sorøe, mens ieg der var Rector Regiæ Scholæ, indbinde
til enn Brug, det bekræfter jeg

Jesper Lauridtøn,

Brentrup Anno 1677, 19 Octobris, Vice-Prepositus i Vendtz
ipso die natali meo, sed Anno 1624. Herrit. m. m.

(Paa Foden af Titelbladet staar, skrevet med Langebeks Haand:
Communiceret af Slots-Presten Hr. Magister Blok¹⁾. 1752).

¹⁾ Den bekendte Personalhistoriker J. C. Bloch, der endte som
Biskop i Ribe.

Bogen begynder med en Indledning, hvori Forf. meddeler, at en fra Dr. Peder Resen under 2 Febr. 1667 udgaaet Opfordring til Præsterne om at indsende historiske Oplysninger om deres Sogne havde været Foranledning for ham til at sysselsætte sig med de kirkehistoriske Minder, der knyttede sig til Brænderup Sogn. I sine Optegnelser gaar han dog langt ud over Sognets Grændser, idet han fra Hvitfeldt, Helvaderus og andre »rivi aperti« har samlet en Del sammen, der aldeles ikke vedkommer hans egentlige Emne og i væsentlig Grad bidrager til at forplumre hans Fremstilling, saa det bliver vanskeligt at fremdrage det, der endnu kan have nogen Betydning af de ordrige Ind- og Udledninger, hvori han har indsvøbt de faktiske Oplysninger om Brænderup Sogn, han har haft til Raadighed. Sognets Præstearkiv indeholdt endnu paa M. Jesper Lauritsens Tid et ikke ganske ringe Antal af Dokumenter, hvoraf flere gik langt tilbage. Havde den gode Mester Jesper givet os gode og nøjagtige Afskrifter af disse, kunde vi uden Savn have skjænket ham næsten hele Resten¹⁾. Nu har han derimod forsøgt en Komposition, som ikke altid er falden heldig ud. Nogle Dokumenter meddeler han dog efter Ordlyden eller i Udtog, saa vidt han har kunnet læse dem, og det er da ogsaa disse Partier af hans Arbejde, der især tildrage sig Opmærksomheden; men jevnlig standser man ved det Spørgsmaal, om M. Jesper har læst rigtig. Skjønt »Brænderup Kirkebog« altsaa just ikke er nogen ren og uplumret Kilde, vilde det dog have været heldigt, om flere Præster paa hin Tid, da meget endnu var i Behold,

¹⁾ Følgende Notits under Aaret 1589 turde dog være af Interesse: •Dette Aar Arnoldus Wittfeld (ita ipse auctor scripsit) ex Græco in Latinum transferri curavit beati Patris Macarii Ægyptii Homilias quinquaginta, et postea dono dedit exemplar amico suo perfamiliari Domino Doctori Eschillo Christiano Medico, cui ejusdem libri lectionem commendatam esse vult, ut re ipsa Christianus non saltem nomine esse possit. — Vidi manum ipsam nobilissimi Hvitfeldii, et hinc æstimo pietatem hominis.

som siden er sunket i Tidens Grav, havde gjort sig saa megen Flid, som M. Jesper Lauritsen kjendelig har anvendt, for at redde de Minder fra Fortiden, der vare tilgængelige for dem.

Inden vi gaa over til Meddelelse af et Uddrag af Optegnelserne, skal her først hidsættes, hvad vi vide om Forfatteren eller Samleren.

Jesper Lauritsen var født i Svenborg d. 19. Okt. 1624. Hans Fader var Smed, hvorfor Sønnen undertiden betegnedes med Tilnavnet Smit (Smetius). Den 23. Juli 1645 blev han fra Odense Gymnasium immatrikuleret ved Universitetet og fik M. Jørgen From til Privatpræceptor. — I »Brenderup Kirkebog« ytrer han ved Omtale af Kommunitetets Stiftelse (1569): »huilchen kongelig Mildhed och Naade ieg och underdanigst haffuer høj Aarsag at berømme, efftersom jeg uværdig, fra Othense Gymnasio priuilegeret, Kosten in Communitate Regia nødt haffuer per biennium, ved de Tider Freden vaar nær ved at sluttes mellom Kron Danmarch och Sverrige Anno 1645, til Aar 1647, [da] Tøjhuset nylig affbrendte, som denne høyskadelige Ildebrand den 19. Februarij i Kiøbenhaffn begyntes Fredagen post Dominicam Septuagesimam, circa 3tiam pomerid. samme Aar«. — Efter at have fuldendt sine Universitetsstudier blev Jesper Lauritsen Lærer for Jørgen Rosenkrantz's Børn. Som saadan tog han i Sept. 1655 Magistergraden ved Sorø Akademi, som Rosenkrantz forestod¹⁾, og Aaret efter blev han Rektor ved Sorø Skole. I »Brenderup Kirkebog« skriver han: »Aldrig jeg Sorøe Skole forglemmer, som jeg paa femte Aar haffver hafft saa stor Møye med, huor Velb. Jørgen Rosenkrantz til Kieldgaard, Generosissimi Herois Oligeri Rosencrantzii de Rosenholm filius, min høyærede Fautor et Mecænas ad cineres usque suspiciendus,

¹⁾ »Casparus Laurentii Smetius, perillustris atque magnifici Dn. Georgii Rosenkrantzii generosæ soboli a studiis«, kreeredes 9 Sept. 1655 med 5 andre Kandidater til Magister af Decanus M. Albert Mejer.

imidlertid vaer Ober Hoffmester¹⁾«. — 1660 blev han Præst i Brænderup og Ore (ordineret 30. Nov.). Han ægtede først Formandens, M. Matthis Hviids, Enke. Efter hendes Død blev han 25. Juni 1680 gift med Mette Pedersdatter Worm, der var Biskop Kingos Stifdatter. Efter en Tid at have været Viceprovst, blev han 1680 Provst i Vends Herred og var det til sin Død, 10. April 1685. Et Brev skrevet af ham ikke mange Dage før hans Død, til Biskop Kingo, viser de Vanskeligheder, han baade som Provst og Præst havde at kjæmpe med i sin sidste Tid²⁾.

Hvad der i det følgende er sat mellem Anførselstegn, er M. Jesper Lauritsens egne Ord eller Dokumentafskrifter og Uddrag. Undertiden have vi dog maattet forkorte Vidtløftigheden, ligesom meget uvedkommende er udeladt.

»1374, quarto die Pentecostes, gaff en Mand, ved nafn Peper, til Brenderup Prestegaard en Marsell Jord, som er Skoff, Ager och Eng, omnem terram suam et terras sibi a fratribus suis prius scotatas et a sorore, cum agris, pratis et siluis, ob remedium animæ suæ. Propterea unusquisque Sacerdos tenetur orare pro anima ejusdem«.

»Circa idem tempus Bothilda Owesdaatter etiam legavit ad curiam Ecclesie huius Brenderupensis terras ibidem, quas habuit«.

»1380, die beati Barnabæ Apostoli, har en Qvinde ved Naffn Mereth Matthisdaatter, giffuet³⁾ til curiam eiusdem ecclesie, der Woldemarus (Podebusch) vaar Bisp i Fyen, och Dominus Willichinus Sacerdos de Gelsted⁴⁾«.

¹⁾ I samme Hdskr. findes en Tiltale »ad Regiæ Scholæ Sorensis alumnos« i latinske Vers »parieti Scholæ Roschildensis olim inscripti« angaaende et derværende Kristusbillede.

²⁾ Det er trykt i Kirkehist. Saml. 3. R. V, 601 ff.

³⁾ Hvad hun har givet, siges ikke (jvfr. følgende Note).

⁴⁾ I Vends Herreds Provstebog af 1572 (i Odense Bispearkiv) findes følgende Antegnelse under Brænderup: »Findes ett skøde y en gamell Antiphonarij Bog, wdgifuit aar 1383, lydendes, at en Qvinde widt naffn Mareth Mattisdaater skøtte till Preste gorden nogen Jordt, liggendis paa Brenderop Marck, medt sin tilleggelse, och kallis samme Jordt Bandtz Jordtt«.

»Anno Domini Millesimo ccc^o octogesimo quarto, in die beatorum Martyrum Crispini et Crispiniani, haffuer en Qvinde nomine Gunder Juels, constituta in iudicio Præpositali in Ouby coram Domino Nicolao Sacerdote in Medelfardt, skiødt all hendis Jord, som hun haffde paa Brenderup Marck, ad mensam Sacerdotis, tali conditione, quod habeat memoriam in missis suis pro animabus parentum suorum omni anno cantandis¹⁾. Som nærværende ved Skjødets Udstedelse nævnes: Dominus Philippus, sacerdos plebanus in Brenderup, cum pluribus fide dignis«.

Denne Dn. Philippus er den første Præst i Brænderup, som M. Jesper Lauritsen veed af at sige. »Den anden Prest aff dem, jeg finder, som mig siunis, der haffuer været i Brenderup, er Dominus Laurentius Jacobi, Clericus Ottoniensis, Anno 1431«. Det er den Hr. Laurentz, Præst i Brægendorp, som nævnes i et Brev fra 1440²⁾; og det er aabenbart den samme, om hvem Forf. paa et andet Sted siger:

»Jeg finder, at en Prest i Brenderup Sogn, ved Nafn Her Lauritz Jepsen, Aar 1485, Dominica Judica, haffuer taget et Sognevidne om Prestegaardens Jord mod Peder Jenssens Klage, at den Jord, der ligger til Prestegaarden, haffuer ligget der til i l. Aar och meere for hver Mands Aatale. Samme Prest Her Lauritz haffuer dér paa taget et Tingsvidne, udsted aff Vendtz Herrritzting samme Aar, Tirsdagen nest for S. Jørgens Dag, liudendes iblant andet, at hand fick Prestegaardens Jord aff Kong Erich. Der dette Tings Vidne bleff giffuet, vare disse efterskreffne Prester med: Her Madtz Bang i Asperop, Her Jesper Olssen i Balsleff, Her Mickel Perssen i Wby«.

At denne Hr. Laurits Jepsen ell. Ibsen (som han undertiden kaldes) virkelig har levet 1485, stadfæstes af følgende Kollats, udstedt 1484 af Biskop Karl Rønnoy,

¹⁾ For cantandis har Hdskr. precantibus.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. VI, 754.

hvoraf fremgaar, at Hr. Laurits, der da endnu var i Live, havde afstaaet Embedet mod en aarlig Afgift til Hr. Søren Madsen, der atter 1484 byttede med Hr. Jøp Lauritsen. Har Hr. Laurits Jepsen levet 1484, kan han ogsaa have været i Live 1485, og naar han, og ikke den Mand, der faktisk var Præst, erhvervede Tingsvidnet, da var det vel, fordi han som Indehaver af en Del af Embedets Indtægter, havde Interesse af, at disse bevaredes, ligesom han paa Grund af sit lange Kjendskab til Forholdene i Sognet bedst kunde hævde Præstekaldets Ejendomme. — Den omtalte bispelige Kollats lyder saaledes:

»Carolus, Dei et Apostolicæ Sedis gratia Episcopus Ottoniensis, dilecto nobis in Christo filio Domino Jacobo Laurentij, Presbytero nostræ dioceseos, paternum affectum in Domino ac¹⁾ salutem. Tuæ probitatis ac aliorum virtutum merita, quibus erga nos laudabili testimonio comprobaris²⁾, nos sollicitant et inducunt, ut personam tuam gratiæ specialis favore prosequamur. Quapropter ad præsentationem Serenissimæ Principissæ ac potentissimæ Dominæ, Dominæ Christinæ, Dei gracia Daciæ, Norwegiæ, Sclavorum Gottorumque Reginæ, Electæ in Reginam Sveciæ, Ducissæ Slesvicensis ac Holsatiæ, Stormariæ et Ditmarciæ, Comitissæ³⁾ in Oldenborg et Delmenhorst, ac natæ Ducissæ Saxonæ, Ecclesiam parochialem sancti Petri Apostoli in Brenderop nostræ diocesis de jure et de facto pronunc vacantem per liberam resignationem cuiusdam Domini Severini Matthiæ, ultimi et immediati possessoris eiusdem, per viam permutacionis, cum omni nostra plenitudine, quantum cum Deo et jure possumus, tibi in nomine Domini conferimus, teque per annuli nostri impressionem investimus presencialiter ad eandem, curam animarum et administrationem spiritualium et temporalium tibi in animam tuam plenius committentes. Volumus etiam tibi de omnibus et

¹⁾ Afskriften har: ad. ²⁾ Afskr. har: comprobasti. ³⁾ Afskr. har: Ducissæ Ventissæ.

singulis dictæ Ecclesiæ rusticis¹⁾ plebanicis, quocunque censea[n]tur nomine, integraliter respondere et ullum alterum²⁾ quovis modo; Prouiso tamen, quod canonica porcio Domino Laurentio, qui dicto Domino Severino eandem Ecclesiam antea resignauit, juxta resignacionis contractum, quoad vixerit, resignatur. Dominis insuper Sacerdotibus per te [requisitis]³⁾ [man]damus [quod] te in dictæ Ecclesiæ cuius[cun]que et singulorum [bonorum] suorum corporalem possessionem instituunt. Datum in Castro nostro Ørkill, feria quinta ante festum beatorum Philippi et Jacobi Apostolorum, Anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo quarto. Nostro sub Secreto presentibus appenso«.

(Afskriveren bemærker, at kun lidet af det vedhængende Segl var i Bøhold).

Om den Hr. Jep Lauritsen, som fik ovenstaaende Kollats, er ellers intet bekendt. Vi anførte ovenfor Bevis for, at hans Næstformand, Hr. Laurits Jepsen, der fremdeles nød en »portio canonica« af Kaldet, 1485 optraadte som Brænderup Præstegaards Værge. — I et Tingsvidne fra 1541, hvoraf Forf. meddeler et Udtog, omtales det ogsaa, at Hr. Laurits Ibsen (Jepsen) i sin Tid, i 40 Aar og mere, havde boet i Brænderup Præstegaard, som han med Kirken havde faaet i Forlening af Kong Erik⁴⁾, og at ingen i hans Tid havde haft nogen Rettighed over Præstegaardens Skov, uden hvem han tilstedte det.

Da der manglede et Blad i Hdskr., den Gang det i forrige Aarhundrede blev afskrevet, ere Efterretningerne

¹⁾ Mon her ikke skal læses: ruribus? ²⁾ For ullum alterum skal formodentlig læses: nulli alteri. ³⁾ Hul i Afskriften, hvor man maa antage, at der har staaet Navnene paa nogle Nabopræster.

⁴⁾ Heraf fremgaar altsaa, at Brænderup i Middelalderen har været et kongeligt Patronatskald. Med meget andet fynsk Gods lagdes denne Kirke til Dronning Christines Livgeding, hvorfor det var Dronningen, der 1484 gav Hr. Jep Lauritsen Præsentsats paa Brænderup Kirke (s. ovf. S. 145).

om Præsterne omkring Aaret 1500 ufuldstændige. Men det ses dog, at der henimod Slutningen af det 15. Aarhundrede har været en Præst ved Navn Hr. Oluf Jensen¹⁾, der var her 1490, da den store Kirkeklokke blev støbt. Ligeledes omtales, at han har levet samtidig med Hr. Anders Perssen, Præst i Aaby, og Hr. Hans Nielsen, Præst i Asperup²⁾. Efter Hr. Oluf fulgte vistnok

Hr. Knud Henriksen, i hvis Tid Grevefejden og Reformationens Indførelse faldt. At han tidligere havde været Skriver paa Nyborg Slot, ses af følgende Brev:

»Vi Hans, met Guds Naade Danmarckis, Norgis, Wendis och Gottis Konning, Hertug udj Slesvig, Holsten, Stormarn och Dithmerschen, Greffue i Oldenborg och Delmenhorst, helse Eder alle vore kiere vndersaatte, vores och kronens bønder och tienere, som bygge och boendis erre udi Sundsherridt och Sallingherridt, kierligen met Gudt och vor Nade. Kiere Venner, vider, at os Elskelige Her Knud Hinrichsen, vor Scriffuer paa vort Slot Nyborg, haffuer ladet berette och kierdt her for oss, at I icke ville giffue hannem sit Scriffuer Korn, som andre vore och kronens bønder och tienere, som der til Slottet ligge, utgiffue etc. Thi bede vi och biude Eder alle och hver seerdelis, at I hver i sit Sted giffue och fornøye hannem saadan scriffuer korn til gode rede, som de andre voris och kronens bønder och tienere, ther til Slottet ligge, giøre och utgiffue; och lader det ingenlunde. Giffuet paa vort Slot Køpnehaffn, Fredagen nest efter Fastelagens Søndag, Aar effter Gudsbyrd M. D. vndecimo.

Under vort Signet«.

»Kongens Signet staar bag paa Breffuet i rødt Vox, som er saa got som borte. Under breffuet staar vist

¹⁾ Naar han et Sted i nærv. Mnskr. kaldes Oluf Hansen, er det vel en urigtig Oversættelse af Olaus Johannis. Jvfr. Ny kirkehist. Saml. VI, 750 f.

²⁾ Denne Mand forekommer 1504 som Præst i Asperup (s. Ny kirkehist. Saml. VI, 754).

(som mig tyckis) Christiernus Rantzow. — Min enfoldige Mening er, at bemelte Her Knud Henrichsen, som jeg tencker vaar Skriffuer paa Nyborg Slot, haffuer ført dette Breff med sig hid til Stedet, saavel som et andet Diploma, giffuet i Christiani II. 2do regiminis anno, huilcket jeg finder icke i Arrild Hvitfeldt. — — Dette Christiani II. Breff liuder, som følger:

»Vi Christiernus, med Guds Naade Danmarckis, Norgis, Wendis och Gottis Konning, udvaldt Konning til Suerige (etc.) Helse Eder alle sammen vore kiere vndersathe, bønder och menige almue, alle ihuem I tiene eller tilhører, som bygge och boendis ere vdj Nyborig Lehn, Salingherridt, Sundsherrit, Hintzholm, Lolland och Lauend, kierligen med Gud och vor Nade. Kierre venner, som I nu vel hørt haffue, at vi nu haffue hollet vort Brøllup och kongelige Hoff, och ladet krone vor kiere Hosfrue, Høyborne Førstinde Frue Elisabeth, Danmarckis, Norgis, Vendis och Gottis Drottning etc. och haffue dertil schreffuet och bedet mange Herrer och udlende Førster, Os och Danmarckis Rige til ære, och haffue dermed nu giort och haft stor Kost, Tyngge och Besværing, som vort Elskelige Danmarckis Rigis Raad och andre vel seet och fornummet haffue. Da for saadan merkelig Leiligheds Skyld och sammeledis effter en gammel Sedvane, som aff Arilds tid her i Riget verit haffuer, haffuer for^{ne} vort Elskelige Danmarckis Raad tilladt os en muelig Landhielp at mue fange aff den mene mand her i Riget, vdj saa maade at huer fire mend effter et Mandtal, som leggis skal uden ald vild¹⁾, skulle giffue os iiij. Marck Penge, och det [saa] at den rige hielper den fattige, och skal derfor ingen fri være uden en Prestegaard

¹⁾ Rimeligvis har Hr. Knud Henriksen været anvendt til at optage dette Mandtal og indkræve Skatten. Der haves nemlig i Langebeks Diplomatarium et Kongebrev af samme Dag (24 Aug. 1515) til Eske Bille, Lensmand paa Hagenskov, om at Kongens Kapellan, Hr. Knud Marcussen, skulde gjøre Mandtal i Hagenskov Len og oppebære den Landehjælp, Menigmand skulde give.

til huer Kircke, Degnegaard, Kircken och Ridderskaffs Sædegaarde, Wgedags mænd¹⁾ Gaardsede och Tienere for deris Gaarde, som plege af Arildstid fri at være, Kircken och gode Mænds gaarde²⁾, desligeste Møller, Gadehuse, Inneste Mænd, Hyrder och Stackarle, som icke bruge Ploeg eller Harre. Skal och vor Herritsfogit i huert Herrit besørge den, som samme Landehielp optager, med Mad, Øll och Hestefoder paa mene Almues Kost och Tering [effter] thi hand ligger met .iiij. Hester i huert Herridt, baade naar hand scriffuer Mandtall, och i midlertid hand samme Landehielp optager, och skal vor Leensman³⁾ offuerlegge, saa det skeliigen offuer all Almuen oc dermed icke besvaris i nogen maade. Thi [befale och] biude [wi] alle och hver serdelis, at I vor Embetzmand paa Nyborg, som vi [haffue befalet] samme Landehielp aff Eder at oppebære effter Mandtal, uden ald Vild, naar hand Eder tilsiger [der om], och fornøyer hannem paa voris vegne till gode rede denne Lande hielp, saa hand den paa voris vegne visselige til gode rede vdfanger inden Sancte Mortens Dag nest kommandes ath alderseneste. Vi ville holde Eder alle ved Loug, Skiell och Ret, som en Christen Konning bør at giøre. Thi lader Eder alle och hver serdelis her vdinnen finde, som gode troo vndersaatter bør at giøre. Thet ville vi med Eder alle och hver serdelis gierne forskylle. Och lader det ingenlunde. Giffuet paa vort Slot Kiøpenhaffn S^{ti}. Bartholomæi Dag, Aar Christi Mdxv. Under vort Zignet«.

»Seglet staar bag paa breffuet, temmelig kiendeligt. Ellers findis der och bag paa: Til Nyborg — Niels Bilde«.

Hr. Knud Henrichsen, Sognepræst i Brænderup, fik 1539, Tirsdag efter Søndag Lætare, et Tingsvidne af Vends Herreds Ting, at han ikke bør at holde det Led ved Padde-mose mod Kjærby Mænd. Samme Hr. Knud fik 1541,

¹⁾ Afskriften har: mænds. ²⁾ Sic! ³⁾ Hul i Afskriften.

Tirsdag efter S. Laurentii Dag, et Tingsvidne af Vends Herreds Ting om »sit Levneds gode Forhold og om den Skade, Brænderup Præstegaards Skov fik i Grevens Tid, der alle Skove vare opgivne, og at ingen har bevaret sig med samme Skov og Kirkens Ejendom uden de Præster, som have boet i samme Præstegaard, som fornævnte Hr. Knud nu ibor«.

»Saa vijt finder jeg om bem^{te} Hr. Knud Henrichsens tid, om hannem jeg icke ellers haffuer hørt noget; men meget got haffuer ieg hørt aff dennem, her i Herredet boer, om den Præst, som efterfølger¹⁾ ved Nafn Hans Truelssen. Det veed jeg om hans Kald, at Aar 1545, Søndagen nest for S. Andrea Apostoli Dag, paa Brenderup Kirkegaard til Sogne Stefne fremstod Erlig och Velbyrdig Mand Steen Bilde til Kiersgaard och møndtlig adspurde menige Brenderup Sognemend, om de alle endrectelig haffde eligeret och udvald nogle Personer vdi sin Fraverelse til Sogne-Prest udi Brenderup Sogn; dertil suarede menige Sognemend, som tilstede var, met et Mundhoff, at de icke endrectelig haffde udvald nogle [anderledes] end med vilchor, som nogle aff dennem gjorde udj Superintendentens Nærværeise. Item atspurde for^{ne} Sten Bilde, om menige Sognemænd vilde være ved samme Udvellelse eller och ey. Der til suarede menige Brennerup Sognemænd, at de icke andre ville samtycke, end som hand vilde med dennem; mens vaar det hans Villie och Samtycke, da begierte de Her Hans Trogelssen udi Melfar, fordi de kiender Personen och hans gode Ræckte udi all Vendtzheridt, da(!) alle endrectelig samtaate och udvalde, som de oc tilforn gjorde

1) Denne Forfatter kjender altsaa ikke noget til den Hr. Hans Mortensen, som i A. Samsings Præstelige fra Brænderup nævnes som Hr. Knud Henriksens Efterfølger (Ny kirkehist. Saml. VI, 751). Jvf. Wiberg I, 215, hvor alt, hvad der findes om »Johan Mortensen«, rettelig bør henføres til Hans Trogelsen. Resultatet bliver sikkert, at »Mortensen« er en Fejlæsning for Trogelsen. Hans ell. Johan Mortensen bør altsaa udslettes af Brænderup Præstelige.

udi Melffar med xvij Mend, udsend aff for^{ne} Brønderup Sogn til for^{ne} Her Hans Trogelssen, och udvalde hannem til deres rette Sognepræst, paa Guds Vegne at lære och undervise dennem i Guds Ord, Gud til Ære och dennem til Forbedrelse baade paa Sielsens och Legemens Vegne«.

»Anno 1547, Søndagen nest for Sancti Botulphi Dag, tog Her Hans Troelssen paa Brønderup Kirkegaard et Sogne Vidne, om der haffde været gierdet och hecket tuert offuer Aæn mellem Fyllested March och Brønderup March«.

»Anno 1571 findis Her Hans Truelsens Nafn i Vendtz-Herridtz gammel Proustebog ¹⁾, Aaret der efter reen skreffuen, især och forhandlendes om Brønderup Prestegaards Tiliggelse, huilchen Bog iaar er fornyet (och icke jeg veed, det er skeed siden det samme Aar 1572) effter voris kiere Her Biscops Befaling, ex tenore Juris Canonici Danorum ²⁾ fol. 80 b., efftersom slig Register bescriffuis til den ende, at nogen ey maa her effter røffue fra Kircken, naar hannem saa lyster«.

»Anno 1577 er samme Sogneprestes Nafn sat offuer Skriftestolen i Brønderup Kircke, som sammē Nafn sees der paa endnu udgraffuet«.

»Anno 1580 er Her Hans Truelssen kaldet til Vendtz Herridtzting mod et Tingsvidne om Hvedetienden, Tirsdagen nest effter Søndagen Lætare ³⁾«.

»Anno 1583 leffde Her Hans i den store Pest, der vaar her i Danmark«.

»Anno 1589 findes Her Hans Trugelsøn med hans Karmerche i et Udkast paa en af Brønderup Byes gamle Skraaer oc Bylofve, som siunis hand self hafver udkast och skreffuet«.

¹⁾ Findes endnu i Odense Bispearkiv. — I et af Provsten i Vends Herred 1568 udfærdiget Aktstykk (K. S. 3. R. V, 471) nævnes Hans Troelsen som Præst i Brønderup.

²⁾ Saaledes benævner Forf. Kirkeordinansen.

³⁾ Om denne Sag findes Oplysning i Kirkehist. Saml. 3. R. V, 616.

»Anno 1592 blef Bisp Carls bref, som er dateret Othense Aar 1495, och flere gamle brevve om Brenderup Prestegaards Kohaffue lest til Vendtz Herridtzting den 25 Januarij, da den salig Mand uden Tvifl hafver haft trette om samme Prestegaardens Grund«.

»Efter at denne Hr. Hans Trugelssøn hafde været Sognepræst her i Brenderup i trei højlofflige Kongers Tid, døde han i Guds sande Bekiendelse Anno 1595¹⁾. Domini Johannis Trugilli Epitaphium inferius videris²⁾. Aff hans Søenner bleffue de to Præster, Her Peder Hanssen i Sandager udi Bogherridt her i Fyen, och Her Jens Hanssen, Capellan i Medelfart. Hans Døttre bleffue vel forseet och fick hæderlige Præstemænd heromkring³⁾, och en Datter kom til Taule Prestegaard i Eldherridt i Koldinghuus Lehn«.

»Efter Her Hansis Død 1595 bleff H. Madtz Hanssøn Kolding kaldet til Sogneprest til Brenderup Sogn⁴⁾, efter at hand hafde været Hr. Hans Trugelsøns Capellan i ni Aar. Hoc anno diem suum obiit M. Petrus Theocari f. Episcopus Wiburgensis. Samme Aar døde och Her Peder Hanssen i Allese, anno ætatis suæ 47. Hand var Præpositus i Lundeheridt, sacris initiatus anno 1572, 3 Febr. Hauniam missus 1566. Monumentum pie defuncti viri, vitæ indicem, vidi«.

¹⁾ I Ny kirkehist. Saml. VI, 751 siges, at han døde 1596; men nærv. Forf. maa vel staa til troende. Eftermanden tiltraadte dog først 1596 Embedet (Crone, Mester Jakob Madsens Visitatsbog, S. 3(3)).

²⁾ Det findes dog ikke i det forellgende Haandskrift. — Det kunde bemærkes, at i Tillæget til Salmebogen af 1553 findes »En christelig Vise« af en Forfatter, der kaldes Johannes Trugelli (s. Brandt og Helveg, Dansk Psalmedigtn. I, 45). Men om det er den Hans Troelsen, der var Præst i Brenderup, eller den lidt senere Forfatter af Skrifftet »Om de hellige Engle« (1593) Jens Truelsen, der tidligere er omtalt i K. S. 3. R. IV, 458 ff., eller mulig en tredje Hans eller Jens Truelsen, maa vi lade uafgjort.

³⁾ Se Wiberg I, 215 under »Johan Mortensen« (thi det er Hr. Hans Troelsens Svigersønner, som dér nævnes. Jvfr. Crone, M. Jakob Madsens Visitatsbog, S. 392).

⁴⁾ En Sag denne Præst vedkommende findes meddelt i Kirkehist. Saml. 3. R. V, 613 ff.

»Dette samme Aar vaar her saa haard en Vinter och stor Snee, at heele Landsbyer waare offuerfogen, saa mand Huus i dennem icke kunde kiende. Det gick nesten (lige)-saa forleden Effter-Vinter 1667; det vaar jo en merchelig haard och sneefuld Vinter, som ikke alleene Bonden kommer ihu, men och Øxendriffuerne icke lettelig forglemmer, der in Martio dreff Øxen offuer Isen fra Medelfart. Confer annum 1674, *cujus bimestre frigus a 13. Januarij ad 13. Martii nulla unquam deleverit oblivio*«.

»Anno 1601 staar M. H. S. — M. J. D. paa et gammelt Pernilde i Prestegaardens Mellem-Stue; det er: Madtz Hanssen och hans Kone Margrete Jørgens Daatter, Her Jørgens Daatter i Roenes. Der hos disse Ord: *Fiat misericordia tua, Domine, super nos, sicut speravimus in te. Ex cantico Ambrosii et Augustini ad sidera usque tollendo. Dette kunde ellers henførís til inscriptiones*¹⁾«.

»Anno 1605, neste Søndag for Pintzdag, 12 Maji, er i Hr. Matzis Tid skreffvet et Sogne Vidne om Stole Staene i Brenderup Kirche, og samme Aars tal findes paa Prestekonens Stoel i Kirchen, met Her Matzis och hans Kones Nafne; huilchen Stoel bleff flyt ned fra sit Sted, der Kirchen bleff opgifven(!) Ao. 1656, och Stolestaerne blef en Hob forandret, da velb. Jomfru Mette Friis vilde hafve och fick ochsaa fire Stole (to paa hver Side) til Holsegaard, for faa Aar tilforn sammenbygt af tvende Bøndergaarde«.

»Anno 1606, 30. Septembris, forsøgte velb. Niels Skinckel til Gierschoff for hands Tieneris Skyld i Bro denne Deeling och Omliggelse at faa underkiendt«.

»Udi Her Matzis Tid skal uden tvifl være giort et Mageskifte mellem velb. Erich Bilde til Kiersgaard och Presten anlangende nogen Jord, som er kommen fra Brenderup Prestegaard. Sluttis af Landsdommerens, velb. Claus Brochenhusis, Steffning, daterit 1640, 24. Aprilis«.

¹⁾ »Inscriptiones« mangler i den foreliggende Afskrift af »Brenderup Kirkebog« (sml. foran, S. 152, Not. 2).

»Anno 1610 hafver bemelte Erick Bilde ladet Her Madtz kalde til Dombs Beschriffuelse om Fyllested Møllelam«.

»Anno 1616, 30. Aprilis, et Mageskifte Tingsvidne mellem Her Madtz och Lauritz Kaare i Brenderup«.

»1618. quem dicas ejuleum¹⁾, 24. Febr.²⁾ om Prestegaardens Bygfældighed i hans Tid. Samme Aar 28. Julij er Her Matz och kaldet mod Tingsvidne om en Fiskedam ved en Gaard i Fyllested, emellem Hans Lauritzens Gaard, Prestens Jord och Erik Bildes egen Jord, at den er brugt til Kiersgaard ukiert i 50 Aar«.

»Anno 1620 er kongelig Tilladelse [udstedt], at Ore oc Brenderup schulle betienes af en Prest, Hr. Knud, om hand da lefved Hr. Matz ofver«.

(Om de følgende Præster ere de i Hdskr. meddelte Notitser meget ufuldstændige, saa de skulle ikke meddeles her, saa meget mere som nærværende Tidsskrift allerede andensteds indeholder temmelig udførlige Oplysninger om Præsterne i de to forenede Sogne i det 17. Aarhundrede³⁾, hvormed Oplysninger ogsaa findes hos Vedel Simonsen, Bidrag til Kongeborgen Rugaards Historie).

VIII.

Annæktninger af Stenstrup, Lunde, Ollerup og Kirkeby Sogne.

Flere Steder i Landet haves Exempler paa Sognes idelige Omannektering. Dette har saaledes været Tilfældet med de ovennævnte fire Sogne i Sunds Herred, indtil ved

¹⁾ Et Klageaar (paa Grund af Trediveaarskrigens Udbrud).

²⁾ Formodentlig skal her underforstaas: Et Vidne (eller noget lignende).

³⁾ Kongebrevet er meddelt i Ny kirkehist. Saml. VI, 765 (jvfr. K. S. 3 R. V, 617. Vedel Simonsen, Rugaard II, 1, 103).

⁴⁾ Ny kirkehist. Saml. VI. og K. S. 3 R. V. (se Registeret under Brænderup).

Midten af det 17de Aarhundrede den endnu bestaaende Ordning blev indført. Her skal meddeles en Del herhen hørende Breve, idet vi tillige medtage hvad der ellers er os forekommet i Odense Bispearkiv vedrørende disse Sogne¹).

1.

1570, 5. April. •En Copy aff it tings vinde om Lunde prestegaard•.

Hans Mag y Querndroppe, herrits fogit y Sunds herrit, Jens Persen i Hundtofft, Per Jude ibidem oc Chrestofer Hansen y Querndroppe, gjørre vitterligt for alle mett thette mit (!) obne breff, Anno Domini mdlxx^o, onsdagen nest effter søndagen quasi modo geniti, for oss och menige tingsmænd paa Sundsherrits ting skickit vor hederlige mand Her Niels Jull y Kyrckeby, hand bedis om it fult tings vinde, huilket hand fick och lofflig frem ledet ved viij trofaste dannemend, som erre Jens Hansen y Olderoppe, Niels Tomessen y Hundtofte, Per Jensen i Ouby, Jep Jensen ibid., Niels Schriffuer i Olderup, Hans Laurissen y Holmdroppe, Rasmus Nielssen i Ouby, Matts Nielssen y Lunde, huilcke viij trofaste dannemendt der alle endrectelige vindet paa tro och sandingen, att di samme dag soge och hørde, att Hans Jenssen y Lunde hand stodt samme dag inden alle iiij stocke paa for^{ne} ting och haffde lofflig y rette delt och kallit Hans Mattsen y Lunde, Hans Mordsen y Kirckeby, Hans Jull i Olderoppe, Niels Jebesen y Raarudt, Niels Bynou y Dungs Høyrope, Matts Nielsen y Egebierge, Matts Jensen y Dungs Høyrope, Auffue Anderssen i Bobierrig, och adt spurde hand dennem for tings dom, och vor begerendis deris sandhedt att bestaa, huad dennem vitterligt er, och huem som til denne dag haffuer tagit stedsmoll och her-

¹) Vedrørende Stenstrup Sogn kan ogsaa henvises til Rørdam, Historiske Kildeskrifter 2. R. II, 524—5. Danske Kirkelove I, 402. Hist. Tidskrift 4. R. V, 225. 240. 255. 267. f. Angaaende de tre andre Sogne se Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 359 ff. Danske Kirkelove I, 178. Hist. Kildeskrifter 2. R. II, 546—7. Danske Mag. 3. R. VI, 134.

lighedt aff Lunde prestegaard. Der til suarit for^{ne} danne-
mendt, adt dett er dennem fuld witterligt, adt den tid
Mester Ølrick¹⁾ hand leffde oc bode vðj Suinborrig, daa
holtt hand en Capelan til Lunde kircke, och Jep Ericksen,
som den tid bode y Lunde prestegard, hand gjorde for^{ne}
Mester Ølrick egter oc arbeide, och ytte hannem sin land-
gille och allen (atten?) suin aff Lunde preste gardtt. Men
den tid Jep Ericksen vor dødt, daa stedde hans søn Erick
Jepsen for^{ne} Lunde preste gardtt aff erlig och welbyrdig
Mandt Franss Brockenhus hans fogit, som den tid haffde
Nyborrigs slott paa Kong^e Matt^s vegne. Der paa badt di
dennem saa sant Gud til hielpe, huer serdelis mett tho
opreckte fingre, och vor for^{ne} Her Niels Jul her imod lofflig
kallit, oc stod samme dag til vedermals ting met for^{ne}
Hans Jensen. Att det saa gick och for y alle maade, som
forskreffuit staar, til huis ydermere windesbyrd, trycke vi
vorre indsegle fornedden dette vort obne breff. Datum
vt supra.

Fyns Bispearkiv, Sunds Herred, 14.

2.

1594. Ansøgning fra Præsten i Kirkeby og Lunde om Fritagelse for
en Kaldet paahvilende Byrde.

Stormectige Herre och wduallde Konning, werdis eders
Kong^e Maitt^{tz} att høre eders fattige vndersaatte for Guds
skyll. Naadige Herre, ieg fattige vnge Mand er min nød
och store besuerring for eders Høygmetighed y saa maade
beklagendis, att ieg aff de Sogner vðj Fyen ved naffn
Kirkeby oc Lunde, liggendis en stor miell fraa Suenborrig,
som ieg wuerdig er Sogneprest til, giffuer siu daler och
thu pund hart korn aarligen til Sognepresten vðj S: Nicolaj
Sogen y Suenborrig, effter som det aff salig oc høglofflig
yhukommelse konning Christian den 3 forordnit [er] ved wel-
byrdig salig Michel Brochenhus, Kong. Maitt^{tz}. lensmand

¹⁾ Af den adelige Slægt Bild, s. Danske Kirkelove I, 172, 178.

til Nyborrig, oc M. Jørgen Jenssøn, den tid Superintendens offuer Fyns Stigt, att de samme Sogner skulle were Annexer til for^{ae} Suenborrigs prest, indtill saa lenge der kunde nogen nermere og beeligere Sogen annexeris hannom til hielp¹⁾, huilckit icke ske kand, fordi der ingen nermere Sogen [er], vden de der er Jus patronatus till: Men saadan affgiftt kand icke for^{ae} begge Sogner taalle, thi de ere ganske ringe, tienden er icke aarligen 20 ørtte korn der aff, oc ieg fattig mand der offuer lider stor nød til min och min fattig hustrues oc børns vnderholdning. Der til met boer ieg y en forfalden prestegaard, oc paa en allfar vey: der er och en kranck korn egn til for^{ae} Sogner, som der er nogensteds y Fynn, besynderlig til det ene er icke wden aarlig (!) iord.

Huorfor ieg fattig Mand vnderdanigst aff eders Kong. Maitt^t. for Guds skyld er begerendis, at for^{ae} Sogneprest vdj Suenborrig maatte vdj andre maade, endten mett eders naadis partt aff endten Sogner²⁾ igen forsees, oc ieg maatte bliffue saadan affgiftt ledige, eller mig maatte naadeligen en aff for^{ae} Eders naadis kircke tiende partt, om ieg³⁾ skall giffue den aarlige affgiftt der aff, benaadis. Huilckit Gud Eders Kong. Maitt^t. belønne vill; hand beuare Eders naade vdj languarende Sundhed oc lycksalig regimente, Amen.

Eders Kong. Maitt^{tz}.

wnderdanigste

Hans Lauritzen

Sogneprest til Kirkeby oc Lunde Sogner.

Orig. i Fyns Bispearkiv, Sunds Hrd. 38. Under 7. Juni 1594 fritoges Præsten i Kirkeby og Lunde for den nævnte Afgift til Præsten ved S. Nicolai Kirke (Danske Kirkelove II, 522—3). Ovenstaaende udaterede Andragende er altsaa fra 1594.

¹⁾ Brevet, dat. Torsdag efter Paaske (21 April) 1541, findes trykt i Aktstykker udg. af Fyns Stifts litt. Selskab I, 118.

²⁾ Meningen er: med et af Sognenes Kongetiende.

³⁾ Her bør vel tilføjes: end.

3.

1625, 1. Maj. Johan Friis's Gavebrev til Præste- og Degneembedet i Stenstrup.

Jeg Johan Friiss til Øritzløffgaard, Høffuitzmand paa Tranchier Slot, kiendis oc gjør vitterligt, at Jeg udaff min fri villie oc velberaad hu, Gud allermegtigste til ære oc tachsiggelse, haffuer undt oc giffuet, oc nu med dette mit obne breff under oc giffuer til Steenstrup Sogneprest, den som nu er eller kommendis vorder, trei hundrede Rix daler in specie, som schulle staa paa evige Rente, oc giffuis aarligen aff huert hundrede sex Rix daler; huilchen for^{ne} Rente Steenstrup Sogneprest [schal til] sin frembtarff aarligen opbære til tuende Terminer, den første til S. Michels dag, den anden til Paasche, oc giffue derpaa sin Qvitantz. Sammeledis haffuer Jeg undt oc giffuet oc nu med dette mit obne breff under oc giffuer til Steenstrup Sædedegn, den som nu er eller kommendes vorder, to hundrede Rix daler in specie, huilche oc schulle staa paa oc evig Rente, sex Rixdaler aff huert hundred; huilchen Rente Sognepresten ligemaade schal op bære oc giffue deraff for^{ne} Sædedegn den halfue part, oc ungdommen i Sognet, som hos samme Sædedegn lærer at læse oc schriffue, den anden halfue part til hielp at kiøbe blich oc papier for; huorpaa Sognepresten schal haffue en rigtig fortegnelse; efftersom hand agter at ville forsuare oc haffue en goed Samvittighed. Gioldbreffuet paa for^{ne} fem hundrede daler hoffuitstoel med denne Fundatz schal indlegges i Steenstrup Kirche under Sogneprestens forvaring; och schal Bispen udi Fyens Stiftt en rigtig Copie deraff meddelis. Naar fornøden giøres, at samme hoffuitstoel paa andre steder schal udsettis, da schal Sognepresten i Steenstrup med deris raad oc bistand, som Løgtued eye, udsette dem til visse tolch, med en eller flere goede forloffuere, som hand oc hans Arffuinger ville antsuare oc derforf stande til rette. Herimod schal for^{ne} Sogneprest vere forpligtig aarligen huer Fredag i Steenstrup Kirche baade for

Altered oc udi prædichestolen Guds tjeneste at forrette; Degnen schal i lige maade vere forpligtig ungdommen i Catechismi Lærdom, efter Ordinantzen, oc ellers at læse oc schriffue, fliteligen underviise. Men dersom sligt iche scheede, eller nogen vilde understaa sig samme pendinge til nogen anden brug, end som de aff mig funderit ere, at forvende, eller slet at forryche, da schal det vere mig eller mine Arffuinger fridt fore, samme penge strax ubehindret at igienkalde, oc dennem at tiltale for huis schade som derudi schee kunde. Dog vil Jeg haffue mig sielffuer forbeholden i min liffs tid herudi at forandre, huad mig got siunis, til Guds æris forfremmelse. At dette saa i alle maade fast oc wryggeligen holdis schal, som forschreffuet staar, wigienkaldet aff mig eller mine Arffuinger, haffuer jeg trøgt mit Signete neden for denne Fundatz oc med egen haand unterschreffuit, oc venligen ombedet hæderlig oc høylerd Mand Doctor Hans Michelsen, Superintendentem offuer Fyens Stift, oc hæderlig oc vellerd Mand Her Knud Nielsen Krag, Sogneprest til Steenstrup Sogn, med mig til vitterlighed at besegle oc under schriffue. Datum Løgtuedgaard den første Majj, Anno Et tusind sex hundrede fem oc tiuffue.

Att dette er en rigtig Copie aff Originalen, bekiender Jeg unterschreffne

Hans Pedersen L.

Sogneprest til Steenstrup og Lunde
Sogner, m. m.

Fyns Bispearkiv, Sunds Hrd. 55.

4.

1631, 21. Febr. Stiftsøvrighedens Erklæring om, hvorledes Præsten i Stenstrup bedst kunde hjælpes.

Henning Walckendorph til Glorup, Kong. May. Befalingsmand paa Othensse gaard, Hans Michelssøn, Superintendent offuer Fyens Stift, giøre vitterligt, at efftersom Kong: May: vor allernaadigste Herres naadigste Missive, dateret Fridrichsbørrig Slot den 29 Decembr. 1630, er oss

tilhørendekommen, formellendis at efftersom Hans Kong: May: er kommen naadigste i forfaring, at Steenstrup Sogen vdi Fyen skal vere meget ringe, saa presten sig der aff icke vel skal kunde vnderholde, da befaler høystbemelte hans Kong: May:, at vi oss med forderligste vnderdanigste skulle erklere, huorledis Steenstrup Sogen bequæmmeligste kand hielpes, oc samme vor vnderdanigste erklæring vdi Cantzeliet skulle indskicke. Saa effterdi vi befnde, at ved for^{ne} Stenstrup vdi Sundtzherrit ligge tre andre smaa sogner, nemblig Ollerup et enligt sogen oc Kirckeby med sin annex Lunde, huilcke fire sogner nu haffue 3 prester: Da siunes oss, at naar enten Presten i Kirckeby eller Presten i Stenstrup affgaar, kunde Kirckeby oc Stenstrup, Ollerup oc Lunde bequæmmeligen annexeres oc aff tvende Prester betienes. Dog saa, at den Prest enten i Kirckeby eller Stenstrup, som den anden offuer leffuendes vorder, skulle den affganges Hustrue oc Børn med nødtørfftig huswerelse oc vnderholding effter Sognernes vilkor forsørge, efftersom de self indbiurdes, den stund de endnu leffue, kunde offuer ens komme. Och effterdi Kirckeby sogen er størst, och haffuer en passelig god aufflsgaard, men Stenstrup der emod er et lidet sogen oc haffuer en ringe preste-gaard; iligemaade Prestegaarden i Ollerup er god paa afflingen, men den vdi Lunde meget ringe, de siunes gaffnligste oc bequæmmeligste, at Presterne bode den ene i Kirckeby, den anden i Ollerup. Dersom dette icke bliffuer tilforne anordned, da kunde der aff i sin tid trette oc wenighed fororsages, som for nogle faa Aar siden er skeed i Nyborge lehn, der Gisle oc Ryslinge sogner bleffue lagt tilsammen, oc Presten i Ryslinge flytte til det største sogn oc sin beste Aufflsgaardt. At dette, paa Kong: May: vor allernaadigste Herres naadigste behag, er vores vnderdanigste erklæring oc betenkende, bekreffte vi med vores signeter oc egne hender. Datum Othense den 21 Februarij 1631.

Udkast med Biskop Hans Michelsens Haand i Fyns Bispe-arkiv, Sunds Hrd. 54. Smst. findes det orig. Kongebrev af 29. Decbr. 1630, der imidlertid fuldstændig er refereret i ovenstaaende Erklæring.

5.

1631. 11. Juni. Stiftøvrighedens Erklæring angaaende en paatænkt Annexion af Stenstrup og Kirkeby Sogne.

Henning Walchendorph til Glorup, Kong: May: Befalingsmand paa Othensse gaard, Hans Michelssøn, Superintendent offuer Fyens Stift, giøre vitterligt, at efftersom Kong. May. vor allernaadigste Herres naadigste befaling, dateret Friderichsborg Slot den 11 Aprilis 1631, er oss leveret, formeldendes, at efftersom hans Kong: May: nogen tid forleden naadigste haffuer befaledt, at nogen middel skulle betenckes, huorledes Steenstrup Sogens ringhed kunde remedieris, och effter hans Kong: May: naadigste haffuer forfaret, det ved Kirckebyes annexering at kunde skee, oc for got anseet, at huilcken prest den anden offuerleffde, schulle giffue encken en wiss pension; och hans Kong: May: siden vnderdanigst andrages, baade Præsten oc Quinden i Kirckebye at vere aldrene oc ingen smaa børn at haffue; der emod den quinde i Steenstrup at vere en vng quinde med siu børn, en deel smaa, saa det siunes for denne at ville falde besverligt oc mere betenckende end hoss den anden at tage pension, oc lideligere største deelen aff Kirckebyes indkomst til des enckers vnderhold at effterlades: Thi befaler hans Kong: May: naadigste, at vi den leilighed schulle forfare och emod hans Kong: May: os vnderdanigste erklere, saa oc om nogen aff Adel vdi Kirckeby sogen er boendes, paa det vides kand, huilcket for hoffuedsognet bør at actes, saa frembt Stenstrup Sogen Prestens residens skulle ombære etc. Saa haffue wi med forderligste denne vor allernaadigste Herres naadigste befaling vnderdanigste effterkommet, oc forfarer da saa at vere, som det hans Kongl: May: vnderdanigste er andraget, nemblig at Presten i Kirckeby er vel offuer et halffhundrede aar gammel, oc hans quinde end mere bedaget, huilcke haffue try børn wforseete, en Søn i Kiøbenhaffn studerende, som er aff god forhaabning, en Daatter, som er mandvoxen, oc en anden Søn, som haffuer gangen til Schole baade i

Svenborg oc Othensse, men er nu hieme hoss foreldrene oc affecterer et Degnekald, huor hand det lovligen kand bekomme. Men Prestens quinde i Stenstrup er fast yngre oc haffuer 7 børn, blant huilcke det yngste er icke vden 2 aar gammelt. Desligeste haffue vi oc vnderdanig forfaret, at vdi Kirckebye sogn er ingen aff Adel boendes, men i Steenstrup Sogen er et Herresæde, Løghued, huor Johan Friis nu holder huss. Att dette effter Kong: May: vor allernaadigste Herres naadigste befaling er vor vnderdanigste erklæring, bekiende vi med vore signeter vndertrycte oc egne hender vnderschreffne. Datum Othensse den 11 Junij 1631.

Orig. Udkast med Biskop Hans Michelsens Haand i Fyns Bispearkiv, Sunds Hrd. 54. Smst. findes det orig. Kongebrev af 11. April 1631, der dog er fuldstændig gjengivet i ovenstaaende Erklæring.

Ved Kongebrev af 12. Jan. 1632 adspurgtes Stiftsøvrigheden, om Stenstrup Sogn dog ikke alene kunde underholde sin Præst, »eftersom Vi af adskillige og vigtige Betænkende nødigt ser noget Sogn at betages, mod gammel Sædvane og Herkomme, den høje Belejlighed, som det har af en Præsts Nærværelse i Sognet«. (Danske Kirkelove III, 201). Stiftsøvrighedens Svar har vistnok været benægtende.

6.

1632, 9. April. •Oben breff Stenstrup och Kirckebye sogn anrørendes•.

C. 4tus.

G. A. W. Att efftersom vij naadigst ehrfare, Stenstrup Sogen at vere saa ringe, at en prest der aff icke kand vnderholdes, da haffuer vij aff synderlig Gunst och Naade bevilgett och tilladt, och nu med dette vortt obne breff bevilger och tillader, att Kirckebye vnder Stenstrup Sogn her effter skall annecteris och aff en Prest betiennis. Forbiudendis etc. Giffvit Odense den 9 Aprilis Anno 1632.

Fynske Registre Nr. 2, Fol. 502.

7.

1632, 23. April. •Kierckebye och Stenstrup Sogner i Fyen at maa annecteris, naar ehn aff Præsterne affgaar•.

C. 4tus.

G. A. W. att vy naadigst haffue bevilget och nu her med bevilge, att Kierckebye och Steenstrup Sogner maa her effter, naar en aff Presterne vdj forskreffne Sogner ved Døden affgaar, annecteris och aff en Prest betienis, aff Aarsag att Steenstrup Sogn saa ringe ehr, att en Guds ords tienner der aff icke kand haffue sin nødtørfftig underholding, i Synderlighed om hand med nogett maadeligtt en efterladte Preste Encke skulle komme till hielp. Huorfor, naar ehn aff bemelte Preste ved Døden affgaar, da ville vij naadigst befalett haffue, att Superintendenten udj vort Land Fyen, den som nu er eller her effter kommendis vorder, skall till sig tage Prousten och trei aff Presterne udi Herridet, huor for^{ne} Sogner ligger vdj, sampt fire bestemend udj det Sogn, huor Presten er fra død, och giøre en viss genantt, huor aff den efterladte Preste Encke aarligen kand haffue sin vnderholding sin Liffs tid. Ti forbyde vij vorre Fougder, Embidtmend etc. Giffvitt Colding den 23 Aprilis A^o. 1632.

Fynske Registre Nr. 3, Fol. 504.

8.

1633, 21. Oktober. (Kbhvn). Christian IV befaler Lensmand i Nyborg og Fyns Biskop at erklære sig om, hvorledes Stenstrup Kirkes Gjæld til Jørgen Hock i Svenborg for leverede Bygningsmaterialier kunde betales. — Stiftsøvrigheden foreslaar, at de andre fynske Kirker, som havde Forraad, skulde komme Stenstrup Kirke til Hjælp.

Orig. i Odense Bispearkiv, Sunds Hrd. 33. Et andet Kongebrev til samme Mænd angaaende denne Sag (dat. 24 Maj 1634) findes i Fynske Tegn. IV, 283.

9.

1637, 20 November. Om Forbedring af Stenstrup Præstekalds Indtægter.

Wii Christian den Fierde (osv.) Giør alle witterligt, att efftersom wi naadigst haffuer laditt forfare Steenstrup Sogens ringe Leylighed saadan at werre, at en Guds Ords Thiennere sig der aff kummerlig kand vnderholde, endseer at nogen fattig efterlatt Encke nogen Wnderholdning i saadan tilfald schulle nyde kunde: Da haffuer wi naadigst efter adschielige Erkleringer det saaledis at forbedre for gott anseett, nemblig at naar Presten i Kierckeby, som nu leffuer, wed døden affgaar, da schall Presten i Steenstrup och hans Effterkommere niude Kierckebys Prestegaard; i lige maade skall da Lunde Sogen annexeris til forbemelte Steenstrup, och Kierckebys sogen, Prestegaard wndtagen, annexeris til Olerup sogen, som for sig sielff haffuer en goed Prestegaard. Forbiudendis alle och en huer her imod, som forskreffuit staar, at hindre eller i nogen maader forfang at giøre, wnder wor Hyllest och Naade. Giffuit paa wor Gaard udi Odense den 20 Nouemb. Anno 1637. Wnder wort Zignedt.

Christian.

Original i Fyns Bispearkiv, Sunds Hrd. 54.

10.

1645, 1. Marts. Erklæring fra Stiftsøvrigheden angaaende Forholdene i Stenstrup, Olderup, Kirkeby og Lunde Sogne.

Mogens Kaas til Støffringgaardt, Ridder, Danmarchis Riges Raad och Kong. May. Befallingsmand paa Nyborg Slot, Hans Michelson, Superintendent offuer Fyens Stigt, giøre witterligt, at efftersom wi haffue bekommet Kong. May. wor allernaadigste Herris naadigste Befalling, dateret Frederichsborig Slot den 2 Januarij 1645, formeldendis, at huad Sager Presterne til Steenstrup och Olderup Sogner, saauelsom Sognemendene wdj Kirkeby och Lunde Sogner, for Hans Kong. May. wnderdanigste haffue ladet anbringe,

kunde wi aff hoesføyede deris Supplicationer widere erfare: Huorfor det er hans Kong. May. naadigste Befalling, at wi oss med forderligste wdførligen schulle erklere, saa at hans Kong. May. aff woris wnderdanigste erklering ald den Sags Beschaffenhed kand haffue at erfare. Saa haffue wi effter høyst bemeldte Kong. May. naadigste Befalling hosføyede Supplicationer flittigen igiennem læst, och denne sags beschaffenhed med flid erfaredt, och befinde, at Sognepresten i Olderup saa vel som Sognemendene i Kircheby och Olderup Sogner alle wnderdanigst begierer, at dersom Olderup och Kircheby Sogner schal bliffue annexerede, deris Sogneprest da maatte beholde Kircheby Præstegaardt saa vel som Kircheby Sogen, i huilchen mening welb. Falch Giøe, som haffuer de fleste Bønder wdi Kircheby, ochsaa wnderdanigste haffuer supplicered.

Belangende for^{ne} Sogners Wilchor, da haffue wi erfaredt, at Stenstrup er et ringe Kald, haffuer iche Saaland wden til 4 pund i alle marcker och 16^{1/2} les høe. For den schyld er hannem fordu tillagt halffparten aff Kong. May. Tiende til sin Wnderholdning. Breffuedt der paa er dateret Anno 1555. S. Johan Frijs haffuer och funderet 300 Rix daler, huoraff for^{ne} Sogneprest oppebær den aarlige Rendte, men schal der imod giøre en tienniste i Steenstrup Kirche huer Wge. Thu hundrede Rix daler haffuer welbemeldte den salige Mand funderit til en Substitut, effterdi Degnerendten ligger til Suenborg Schole. Welb. Fru Karine Krabbe haffuer och wndt hannem en aff sine Bøndergaarde for Sognens ringhedz schyld, dog alleniste indtil denne forandring med Sognernis Annexering kunde schee.

Olderup Sogen er och et ringe Kald, dog bedre paa Sædland end Steenstrup, thi hand haffuer i alle marche 7 pundeland och nogle schepper, och 23 Les Høe, effter Herredtzbogens formelding. Kircheby och Lunde Sogner ere och tu ringe Sogner, och haffuer aff en Prest hid

indtil weredt betiendt. Men Anno 1637 haffuer S. Johan Friis wnderdanigste forhuerrffvedt Kong. May. naadigste tilladelse, at naar den gamle Prest i Kircheby wed døden affgich, schulde Lunde Sogen annexeris til Steenstrup, och Steenstrup Sogneprest schulle nyde Kircheby Prestegaard; men Kircheby Sogen, Prestegaarden wndtagen, schulle annexeris til Olderup Sogen. Nu haffuer Ollerup Sogneprest sig imod oss saaledis erkleredt, at dersom hand iche maa beholde Kircheby Prestegaardt med Sognet, da er tienden aff Kircheby Sogen saa ringe, at den iche kand stoppe huis omkostning hand schal giøre med Heste och Vogen Aaret igiennem paa den besuerlige Wey emellem begge Sogner; wil derfor heller were fornøyet med det lille Styche Brød, hand haffuer. Der som det bliffuer der wed, er der ingen Sogn der omkring saa nær beliggende, at Kircheby kand dertil annexeris. Derfor siunis oss wnderdanigste, at Steenstrup Sogneprest kand wel were hiulpen med Lunde Sogn, Kircheby Prestegaard foruden, efterdi der er dog en Annex Prestegaard wdj Lunde, aff huilchen Presten hand haffver Landgildet, men Herligheden er til Løgthued, och at Kircheby Prestegaardt kand følge Ollerup Sogneprest. Belangende den Kirche jordt, som den affgangne Prest i Kircheby haffuer fest til sin gaardt, och welb. Falch Giøe formener sig at were berettiget til, derom findis Kong Frederichs den andens, høylofflig ihukommelse, Privilegium, datered Koldinghuus den 20 Augusti 1574, Presterne och Degnene wdj Fyens Stigt naadigste meddælt, at huor nogen Sogneprest eller Sædedegn findis, som ere brøstholdne och haffve ringe Jord at bruge, maa och schulle de, naar nogen Kirche Jorder falder och bliffue leddige, dem for nogen Anden bekomme, nyde, bruge och beholde wden indfestning, for aarlig Affgiff til Kircherne, dog at dermed intet handles imod Recessen, men den i alle maade hermed schal mere wforkrencked. At dette er efter Kong. May. naadigste befalling woris wnderdanigste

erklæring, bekiende vi med woris egne hender wnder-schreffne. Datum Ottensse den 1 Martij 1645.

Mogens Kaas
mpp.

Hans Michelssøn S. F.
Egen handt.

Orig. i Fyns Bispearkiv, Sunds Hrd. 54. Det i Begyndelsen af Erklæringen paaberaabte Kongebrev findes vedlagt, men det er fuldstændig gjengivet i Erklæringen. Supplicationerne findes derimod ikke. — Jvfr. Hofman, Foundationer X, App. til Fyens Stift, S. 15 ff.

11.

1645, 1 Maj. Om Annexionen af Stenstrup og Lunde, samt af Ollerup og Kirkeby.

Mogens Kaas til Støfring Gaard, Ridder, Danmarchis Riges Raad, befalingsmand paa Nyborg Slot, Hans Michelssøn, Superintendent ofuer Fyens Stigt, giøre vitterligt, at efftersom Kong. May. wor allernaadigste Herres naadigste befaling, dateret Kiøbenhafns Slot den 9. Aprilis 1645, er os til hende kommen, formeldendes, at woris underdanigste erklæring om den Sag emellem Presten i Olderup og Steenstrup er hans Kong. May. underdanigste forelest¹⁾, huorfor hans Kong. May. oss naadigste befaler, at wi effter for^{ne} woris Erklæring det samesteds saaledes schulle anordne, som vi agte det at forsuare och være bekiend. Saa effterdi bemeldte woris wnderdanigste erklæring i denne mening var besluttet, at Steenstrup Sogneprest kunde vel være hiulpen med Lunde Sogn, Kircheby Prestegaard foruden, effterdi der er dog en Annex Prestegaard i Lunde, aff huilcken Presten haffuer Landgildet, men Herligheden er til Løghued; hannem er och forðum tillagt halffparten af Kong. May. tiende i Steenstrup Sogn, och aff S. Johan Friis thre hundrede Rix dalers aarlige Rendte. Och at Kircheby Prestegaard saa vel som Kircheby Sogen kunde følge Olderup Sogneprest:

¹⁾ Paa Grund af den Skade, Christian IV's Syn havde lidt i Slaget paa Kolbergerheide, kunde han ikke selv gjennemlæse de indkomne Sager, men maatte lade sig dem forelæse, ligesom han maatte bruge et Stempel, i Steden for at skrive sit Navn.

Da haffue wi nu effter Kong. May. naadigste befaling det saaledis underdanigste forordnet, at Olderup och Kirckeby Sogn med Kircheby Prestegaard oc dens rette tilleg schal hereffter følge Olderup Sogneprest oc hans effterkommere; oc Steenstrup oc Lunde Sogner schal i lige maade were annexerede, och aff Steenstrup Sogneprest och hans effterkommere betiennis. Til Witterlighed haffue wi trøct vore Signeter her neden for, och med egne hender wnder-schreffwet. Datum Ottensse den 1 May, Anno 1645.

Mogens Kaas
mpp.

Hans Michelssøn S. F.
Egen handt.

Orig. med to Segl i Fyns Bispearkiv, Sunds Hrd. 54. Paategnit: Lest inden Sundtzherritztingh dend 25. Apr. 1655.

12.

1679, 24. Januar. (Kjøbenhavn). Christian V overdrager Hr. Niels Juel til Sæbygaard, Ridder, Gehejme- og Etatsraad, General-Admiral-Lieutenant, Vicepræsident i Admiralitetskollegiet og Guvernør over Gulland, Patronatsretten til Lunde, Stenstrup og Kirkeby Kirker i Sunds Herred, samt Rynkeby Kirke i Bjerger Herred, mod at han til Kongen afstaar noget Gods paa Bornholm. — Den 1 Juni 1684 transporterede Niels Juel disse Kirker til sin »kjære Søn«, Etatsraad Niels Krag til Egeskov. (Sunds Hrd. 40).

13.

1688, 16. Juli. Andragende fra Hr. Peder Jespersen, Sognepræst i Stenstrup og Lunde.

Aller Naadigste Arve Konge og Herre!

Af høieste trang og fornødenhed forarsagis ieg at andrage for Eders Kongl. Mayt., hvorledis Kirkebye Præstegaard, som høylovlig ihukommelse Kong Christian den Fierde allernaadigst haver lagt til Stenstrup Sogn for Kaldets ringhed skyld, er formedelst en anordning af Hr. Mogens Kaas og sl. Doct. Hans Michelsen kommet derfra, Præsten til allerstørste skade og afgang i hans lefnets

middel og underholdning. Da, som min sal. Formand haver forsømt det samme i tide at paatale, mueligt og icke gjort for de gode Mænd saa fuldkommen og fornøielig oplysning, som skee burde; ieg og siden min ankomst icke haver haft noget vist at holde om, førend ieg nylig er kommen i Stigts Kisten efter de rette original breve; ti er det til Eders Kongl. Mayt. min allerunderdanigste bøn og begiering, Eders Kongl. Mayt. allernaadigst vilde befale Hans Excellence Hr. Stigt Amptmanden og hans Høyærværdighed Biscoppen, at de tager Sagen for sig, om de os i mindelighed kunde foreene; hvis icke, da ved en endelig Decision kiænder, hvad derudi ræt og billigt er. Saadan Eders Kong. Mayt. store Naade vilde den gode Gud med et lyksaligt og bestandigt Arve-regimente velsigne.

Min allernaadigste Arve-Kongis

Stenstrup d. 16 allerunderdanigste troe Arve-Undersaat
Jul. 1688. Peder Jespersen.

Samtidig Kopi i Fyns Bispearkiv, Sunds Hrd. 54. Smst. findes en kgl. Befaling af 4 August 1688 til Fyns Stiftsøvrighed om at afgive Erklæring angaaende dette Andragende, hvilket ogsaa skete under 28de August s. A. Men den har neppe været gunstig for Stenstrup Præsts Prætension.

14.

1688, 29. December. (Kbhvn.). Christian V stadfæster det Kaldsbrev, Etatsraad Niels Krag til Egeskov havde givet Studiosus Hans Gregersen Hjort paa Stenstrup og Lunde Præstekald, efter at den hidtilværende Præst smst., Hr. Peder Jespersen, var kaldet af Kongen til Hofprædikant og Confessionarius.

Orig. i Odense bispearkiv, Stiftets alm. Breve 268.

15.

1691, 24. Januar. (Kbhvn.). Christian V befaler Biskop Th. Kingo at drage Omsorg for, at de 200 Rdl., som Confessionarius og Hofpræst Dr. Peder Jespersen havde givet til Skolen i Stenstrup, til Gjenoprettelse af det Legat, som

Johan Friis til Ørislev 1 Maj 1625 havde stiftet (se foran S. 158), bleve prioriterede i Løgtved Gaard, saa at Kapitalen for bestandig blev staaende i denne Gaard, og Renten anvendtes til en Skole for Ungdommen i Stenstrup Sogn.

1691, 12. Februar. (Kbhvn.). Etatsraad Niels Krag til Egeskov tilstaar som Ejer af Løgtved Gd. at have modtaget ovennævnte Sum, der skulde forrentes med 6 p. Ct., og Renten aarlig betales til Præsten i Stenstrup. (Sunds Hrd. 23).

16.

1709, 2. Marts. (Kbhvn.). Kongebrev til Stiftamtmand Joachim Pritzbur og Biskop C. R. Muller, med Forespørgsel (foranlediget af Gehejmeraad Niels Krag til Egeskov og Gehejmeraad Waldemar Christoph v. Gabel), om det ikke kunde lade sig gjøre, da Præsten i Olderup og Kirkeby nu var død, at Olderup annecteredes til Egense, og Kirkeby til Kværndrup eller til Stenstrup, for at Præsterne i Egense og Kværndrup kunde blive bedre aflagte, end de hidtil vare.

Orig. i Odense Bispearkiv, Stiftets alm. Breve, 309.

17.

1721, 28. Okt. (Kbhvn.). Bodil Friis sl. Dr. Peder Jespersens giver 2 Gaarde til Stenstrup Præstekald. Blandt Adkomstbrevene paa disse Gaarde findes et, dat. Stenstrup 2. Jan. 1719, hvorved Præsten smst. Hr. Hans Gregersen Hiort tilskjøder sin Svigermoder, Fru Boel sl. Doct. Peiter Jespersens, den ene af de omtalte Gaarde.

Originalerne i Fyns Bispearkiv, Sunds Hrd. 58.

IX.

Præsteembedet paa Strynø.

Øen Stryn hørte oprindelig til Rudkjøbing Sogn; men da det faldt Beboerne besværligt at søge Kirken i denne By, der ligger i 1 Mils Afstand fra Øen, tilstod Biskop Jens Andersen (Beldenak) i Odense dem, at de maatte

have en Kapellan paa Øen, som kunde »sige Messen for dem og gjøre dem anden tro aandelig Tjeneste«. Denne Ordning fik under 12. Juni 1518 Stadfæstelse af Kong Christiern II, begrundet paa, at Øen Stryn tilhørte Kronen, ligesom Rudkjøbing Kirke stod under Kronens Patronat¹). Fra denne Tid af maa man antage, at Øen har haft et Kapel til Gudstjenestens Afholdelse. Indtil videre stod dette dog under Sognepræsten i Rudkjøbing, hvilket fremgaar deraf, at Frederik I under 22. Novbr. 1526 gav Hr. Mads (Andersen) Præsentsats paa Rudkjøbing med Annexet Skrøbelev og et Kapel paa Stryn, da Embedet var blevet ledigt ved den kgl. Sekretær Morten Skinkels Afstaaelse²). Kort efter synes Kapellanen paa Strynø at have faaet større Selvstændighed; thi under 6. Decbr. 1529 fik Hr. Peder Christiernsen kgl. Stadfæstelse paa »Stryn Kirke« paa den Betingelse, at han skulde prædike og lære Guds Ord, det hellige Evangelium, og gjøre Sognemendene den tilbørlige Tjeneste baade inden Kirken og uden, som en god Forstander og Sogneprest bør at gjøre sine Sognefolk³). Det var altsaa en evangelisk Forpligtelse, under hvilken nævnte Præst kom i Embedet, og vi kunne da med Føje betragte ham som Øens første evangeliske Præst. Om han er valgt af Beboerne eller af Sognepræsten i Rudkjøbing, maa vi lade uafgjort.

Naar »Stryn Kirke« udtrykkelig nævnes i dette Brev, maa denne Angivelse sikkert staa til troende frem for senere Beretninger om, at »Ao. 1587, da en liden Kirke paa Landet (Stryn) blev bygt, fik de (Beboerne) kgl. Tilladelse at have deres egen Præst«⁴).

¹) Rørdam, Hist. Kildeskrifter 2. R. II, 542.

²) Frederik I's danske Registranter, udg. af Erslev og Møllerup, S. 121.

³) I det korte Udtog af Brevet, som findes i Fred. I's Registrant (S. 240) siges kun, at »Stadfæstelsen« udstedtes »cum clausulis consuetis«; men fra andre Breve vide vi, hvorledes disse Betingelser paa den Tid lød.

⁴) Anders Samsings Mnskr. om Landsbypræsterne i Fyn (se ndf. S. 177). Hos Trap, Danmark, 2. Udg. IV, 252 gjenfindes denne Efterretning, men med Aarstallet 1589.

I Aaret 1584 tillagde K. Frederik II Præsten paa Strynø fri Ildebrændsel og 10—12 Svins Olden af Skoven paa Thurø¹⁾, og denne Bevilling, der i en senere Tid er gaaet tabt, stadfæstedes af Christian IV ved følgende Brev:

Christian den IV etc. Giøre alle vitterligt, at eftersom hæderlig Mand H. Knud Høyby, Sogneprest paa Stryn, hafver vnderdanigst ladet os tilkiende gifve, hvorledis hand hafver ingen Prestegaard eller Residentz at boe paa, icke heller nogen Ager, Eng eller anden tilbørlig Vnderholdning, vndertagen den Tiende, som hannem der sammesteds tilkommer; vdi ligemaade at hand lider stor brøst for Ildebrand oc icke heller hafver nogen hielp til Aalden til hans egne hiemføde Svin, vnderdanigst begierendis, saadanne hans arme Vilkor oc Leilighed naadigst motte ansees: Daa hafve wi af wor synderlige Gunst oc Naade vnt, bevilgit oc tillat, oc nu med dette wort obne breff vnde, bevilge oc tillade, at for^{ne} H. Knud Høyby maa aarligen her effter bekomme oc lade oppeberge wor oc Cronens part Korn-tienden der sammested, oc den qvit oc fri til hielp til hans vnderholdning hafve, nyde, bruge oc beholde, indtil saa lenge wi anderledis der om tilsigendis vorder. Sammeledis hafve wi bevilget oc samtøckt, for^{ne} H. Knud Høyby aarligen her efter at motte bekomme nogen hielp til hans Ildebrand af wore oc Cronens Skofve paa Torø af Vindfelder oc forne Træer, hvilket hannem af woris Lensmand paa wort Slot Nyborg hos Skoffogeden skal forvisis. Disligeste maa oc skal hand aarligen her effter, naar Olden er, bekomme fri Olden til ti eller tolf Svin paa for^{ne} Torø Skoff, indtil wi vdi ligemaade anderledis der om lader tilsige. Thi forbiude wi wore Fogeder, Embedsmend oc alle andre, for^{ne} H. Knud Høyby herimod paa for^{ne} wor oc Cronens part Korntienden af for^{ne} Stryns Sogn, eftersom for^{vit} staar, at hindre eller vdi nogen Maade forfang at giøre, vnder vor Hyldest og Naade. Saa oc bedendis oc biudendes vor

¹⁾ Hist. Tidsskrift 3. R. I, 343.

Lensmand paa for^{ne} wort Slot Nyborg, den som nu er eller her efter kommendes vorder, at hand forskaffer for^{ne} H. Knud Høyby for^{ne} Ildebrand oc andet, som for^{vit} staar, oc der paa ey heller giøre hannem nogen forhindring eller forfang i nogen Maade. Gifvit paa wort Slot Kiøbenhavn den 20 Maji, Anno 1604. Vnder wort Signet.

Christian ¹⁾.

Strynø, der hørte til Krongodset, blev 1588 af Regeringsraadet bortforlenet til Erik Hardenberg († 1604)²⁾; 1608 havde hans Enke Fru Anne Rønnov († 1609) endnu Øen i Forlening³⁾. — Følgende Indberetning, hvormed kan sammenholdes en Synsforretning fra 1664 over Øens Gaarde, der af Rohmann er meddelt i Saml. t. Fyns Hist. og Topogr. I, 128 f., viser en ejendommelig Form af Sameje, eller vel rettere Samfæste, som fandt Sted ved en hel Del af Øens Gaarde.

Fortegnelse, efter Herritz Proustens begiering udi hans Velærværdigheds Bispens Naffn, huor mange heel och halffue Decimantes udj dette ringe Øboe-Kald findis, ved en huers naffn, som følger:

Heelegaarde paa Stryn.

1. Rasmus Hanssøn Birchefogit besidder en heel gaard, och dyrcher en halff gaards grund derforuden.
2. Jens Rasmussen Tøssing och hans Søn Rasmus Jenssen besidder tillsammen en heel gaard och dyrcher en øde gaards grund derforuden.
3. Gamle Madtz Rasmussen och hans Søn Lauritz Madtzen besidder en heel gaard och dyrcher en halff gaards grund dertill.
4. Rasmus Rasmussen och hans Søn Peder Rasmussen ere tillsammen om en gaard.

¹⁾ Afskrift i Karen Brahes Mnsr. Nr. 283.

²⁾ Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det 16. Aarh., S. 118.

³⁾ Grundtvig, Meddel. fra Rentekammerarchivet 1872, S. 46.

5. Rasmus Pederssen och hans Søn Peder Rasmussen begge tilhaabe om en gaard.
6. Anders Lauritzen och hans broder Jens Lauritzen begge om en gaard.
7. Rasmus Hahn och hans Svoger Lauritz Hendrichssen begge om en gaard.
8. Christen Erichsen och hans Broder Hans Erichsen begge om en gaard.
9. Unge Madtz Rasmussen och hans broder Jeppe Rasmussen begge om en gaard.
10. Knud Christenssen en gaard.
11. Rasmus Strynkalf en gaard.
12. Anders Jachobsøn en gaard [og saaledes fremdeles videre, i alt 22 Helgaarde og 8 Halvgaarde].

Stryn Kalf.

En anden liden Øe, liggende her till Stryns Sogn, och er hart hoes, uden et lidet Vand, som er mellomb, bestaar aff tuende heele gaarde, huilche tuende gaardes Grund nu er deelt udi tree lige deele. Den 1ste deel besiddes och dyrches aff Hendrich Jenssen och hans Søn Jens Hendrichssøn. Den 2den deel aff Madtz Claussøn. Den 3die aff Christen Hanssøn.

Gjør saa disse forbemeldte heele och halfue, byggede och v-bebyggede gaarde udj Stryns Sogn 30 heele gaarde eller Decimantes tilsammen.

NB. Her hoes er at achte, at v-andset disse 30 gaarde udj sognet kaldes vel heele gaarde, saa ere de dog udj herlighed iche saa gode som halfue gaarde udj landene. Thi her er huerchen græsning eller hœbund, schov, torffueschiør, eller noget andet saadant, huor aff bonden den bæste næring schulle haffue med ost och melch, stude och hæste at tillægge, men saadant selff, andre steder til baade, dyre maa kiøbe och betale, huoroffuer de ey heller uden 15^{1/2} schieppe biug aff huer heel gaard til landgilde giffue.

Men saadant er, siden min ankombst her til dette ringe sted (enda først udj denne Krigs begyndelse) udj

schatterne iche bleffuet andseet, huor titt Jeg mine slette Vilchor haffuer tilkiendegiffuet, at Jeg jo lige med andre Præster i de bæste Kald schatt och tyngge har maatt udgiffuet, mig til største ruin och betrych, i den sted mine formænd her paa stedet udj saadanne tilfald med halff schatt, formedelst stedens ringhed, mod andre for dum bleffue schaanede. Begierer hans Velærværdighed min visse indkomst at vijde, da bestaar den alleneste i 2de tinder, den eene Præstetinden, den anden Kongetinden, huer paa 18 tønder och 6 sch. biug. Accidenserne ere saa och smaa, thi sognet er lidet och almuen forarmet. Aff disse tuende tinder maa Jeg baade holde huus och suare till Kongl. schatter. Huilchet Jeg ydmygelig beder mig til schonsel maatte considereris. Jeg forbliffuer igien hans Velærværdigheds stedtze tro forbeder och Tienstschyldigste

Stryns Præstegaard
den 11. Augustj 1677.

Christian Prytz.
Antonijnsøn
past: loci¹⁾.

Præstens Beretning om Embedets Indtægter giver Anledning til at spørge, hvorledes det var muligt for en Mand at leve af disse fattige Indkomster, og deraf svare Skatter og Afgifter, som i hine Tider udskreves efter en stor Maalestok. — Følgende Kongebrev bragte i Øjeblikket neppe megen Forbedring, om det en for senere Tider maaske har været af Betydning.

Vi Christian den femte (osv.) gjøre alle vitterligt, at vi efter Hr. Christen Anthonisøn Prydtz, Sognepræst paa Strynø, hans allerunderdanigste Ansøgning og Begjæring, samt vores Stiftsbefalingsmand over vort Land Fyn, os elsk. Hr. Helmuth Otto von Winterfeld, Friherre til Vintersborg, Herre til Wusterou, Sæbyholm og Jerstrup, Ridder etc. hans herom allerunderdanigst indgivne Erklæring, aller-

¹⁾ Orig. i Fyns Bispearkiv, Stiftets alm. Breve Nr. 203.

naadigst have for godt befunden at anordne og bevilge, saasom vi og hermed anordne og bevilge, at Sognefolket udi bemeldte Strynø Sogn maa og skal uden nogen Forevending herefter til bemeldte deres Sogneprest og hans Efterkommere udi Embedet yde og levere udi Kjørven saa vel vores Anpart Korntiende der af Sognet, som af lang-sommelig Tid Sognepræsten der sammesteds formedelst Kaldets Ringheds Skyld til hans Underholdning allernaadigst er og haver været forundt, som Kirketienden, saa længe han og de¹⁾ den af Kirkens forordnede Forsvar udi Fæste haver. Forbydendes (osv.). Givet paa vort Slot Kjøbenhavn den 27. Februarii A^o. 1686. Under vor Kgl. Haand og Signet.

Christian.

Luxdorph.

Allerunderdanigst efter Begjæring forkyndt for Sognefolket i Strynø Menighed efter Gudstjenestes Forretning Dominica Judica 1686.

Hans Fich,

Uværdig Sognepræst til Bjerby paa Taasing²⁾.

1687, 12. November, udlagde Christian V til Kammerherre Woldemar Christoffer v. Gabell som Afdrag paa et Tilgodehavende hos Staten, hans afd. Fader, Statholder Christoffer v. Gabell, havde haft³⁾, en Del Bøndergods i Fyn samt Jus patronatus, Kirketiender, Kirkegods og Landgilde (»item Herligheden til Præstegaarden og Degneboligerne«) til følgende Kirker i Nyborg Amt: Kullerup, Østerskjerninge, Ollerup, Strynø, Hundstrup, Drejø, Avernakø og Lyø, samt tre Kirker i Sjælland: Undløse i Holbæks Amt, Helsinge og Giørløf i Sæbygaards Amt⁴⁾.

¹⁾ D. e. Efterfølgerne i Embedet.

²⁾ Samtidig Kopi i Fyns Bispearkiv, Salling Hrd. 55.

³⁾ Jfr. Ny kirkehist. Saml. V, 643.

⁴⁾ Fyns Bispearkiv, Salling Hrd. 21.

Sluttelig skal den Liste over Præsterne paa Strynø anføres, som findes i Anders Samsings Mnskr. om Landsbypræsterne i Fyn¹⁾:

Strynø,

anslagen for 118 Td. [Hartkorn], Decim. 29^{1/2}.

Hørte fordem til Rudkiøbing paa Langeland, men som de var befluden med Søe og Saltvand, og ey kunde komme stedse til deris Sognekirche, tilloed værdige Fader, Biskoppen i Fyen dem, at have en ung Capellan paa Øen, som kunde sige Messe for dem og giøre dem anden aandelig Tienniste, hvorpaa de erhvervede C. 2. Confirmation, dat. Kiøbenhavn Slot Løverdagen nest efter Barnabæ Apostels Dag, 1518.

A^o. 1587 da en liden Kirche paa Landet blef bygt, fih Kongel. Tilladelse at have deres egen Præst.

Pastores.

Hr. Jens Hansøn, levede 1588²⁾.

Hr. Michel Hansøn.

Hr. Knud Jacobsøn Høybye, levede 1604, fih Kongetienden tillagt og frie Ildebrand af K. Skove. † in Aug. 1635.

Hr. Henrich Nielsen, æt. 31. ord. til Capellan d. 17 Aug. 1634³⁾. Han døde in Jan. 1635.

Hr. Christian Holgersøn, ord. til Capellan 1635, d. 5 Apr. æt. 29. Hand var Holger Klochers Søn af Suenborg, fih sin Formands Datter.

¹⁾ Se K. S. 4. R. II, 589 f. Det bemærkes, at Kapellanerne ere anførte i Række med Sognepræsterne.

²⁾ Senere er tilføjet: 1576. Aarstallet 1588 stammer fra M. Jakob Madsens Visitatsbog, hvor denne Præst nævnes (Crones Udgave, S. 196). Wiberg, hvis Efterretninger om de ældre Præster paa Strynø forøvrigt ere mangelfulde, nævner en tidligere Præst: Hr. Hans Skindkjøl.

³⁾ I Biskop Hans Michelsens Dagbog findes under 20. Juni 1634 følgende Notits: «Litteras accepi ex Strynø de eventu vocationis Henrici Brendkil, cui svasi, ut conditionem acciperet» (Saml. t. Fyns Hist. og Topogr. VII, 71. 75).

Hr. Thomas Pedersøn Slagter, ord. 1663, d. 3 Maj. æt. 29. Peder Castensen Slagters Søn i Suenborg, dømt fra Embedet 1674 for hans liderlige Lefnet. Kom siden til Branderslef Kald i Lolland, hvorfra han atter blev removed, og døde siden Hafniæ.

Hr. Christian Antonisøn Preütz, ord. 1674, d. 4 Maj. Kaldet herfra til Longelse og Fuglsbølle Meenigheder paa Langeland 1690. hvor hand døde 1717.

Hr. Jørgen Clausøn, tilforn Capellan ved vor Frue Kirche i Odense, voceret til Stryn 1690. Hans Sønner var: 1. M. Jens Groot, Præst i Lolland, hafde een af M. Didrich Grubbes og Anne Lisb. Vinds Døttre; de druchnede begge imellem Vordingborg og Falster. 2. M. Helmuth Otto Sebbelov, først Rector, siden Sognepræst til Herlufsholm, og der døde 1752.

Hr. Jens Hansøn Basse, fød i Synder Næraae af fattige Folch, depon. 1709, blef Capellan 1723 og derefter Sognepræst.

Hr. Jørgen Saabye, confirm. d. 20 Febr. 1739, hafde været Capellan i Norge. Hr. Niels Saabyes Søn af Tistrup i Jydland. Hafde Superintendent Hr. Hans Egedes Datter.

Bidrag til Biskop Jesper Brochmands Historie.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

I Ny kirkehist. Saml. VI, 110—2 er meddelt et Par Aktstykker vedrørende Valget af Dr. Jesper Brochmand til Biskop i Sjælands Stift. Disse suppleres ved følgende Stykker, som i Flensborgeren O. H. Møllers Afskrift findes i Ny kgl. Saml. 850, 4°, sammen med et Udtog af Brochmands egne Optegnelser vedrørende hans bispelige Virksomhed i det første Aar af samme. Da Originalen til denne Visitatsbog neppe mere existerer, vil de her følgende Uddrag ikke savne Interesse, da de bl. a. vise den overordentlige Iver i Visitationen, som Brochmand udfoldede.

Roskilde Kapitels Skrivelse til Provsten i Kjøbenhavn,
M. Niels Povlsen Scandorf.

Voris venlig Helsen tilforn, nest tilbørlig Tacksigelse for bevist gode, hvilket igien at forskyldte wi altid gierne findis willig. Kiere M. Niels Povelsen, lader wi eder venligen vide, at wi haver bekommet H. K. M. woris aller-naadigste Herris naadigste Breff, dateret Glückstadt dend 9. Novembris 1638, indeholdendis, at wi nu strax skulle lade Præsterne udi Kiøbstederne her i Sielland tilschriffue, at de med forderligste sig forsambler her udi Roeskilde, oc sammesteds betencker sig paa en gudfryctig, skickelig

oc lærd Mand, som de kunde udvelle oc høyst bemelte H. K. M. underdanigst foreslaa til en Superintendent udi affgangne Bispis Sted, Gud allermectigste for alting til Ære oc Meenighedens Saligheds Forfremmelse. Er derfor voris venlige Begiering, at I ville dette Eders collegis, de andre Sogne Præster der udi Kiøbenhavn, notificere, oc saa samtlig møde her udi Roeskilde dend 12. Decembris først kommendis, da tillige med andre Kiøbstedes Præster her af Landet (som til samme Dag ere hid forskreffne), høyst bemelte Kongl. May. naadigste Befalning underdanigst at effterkomme, hvortil Gud allermectigste Naade og Velsignelse forlæne. Eder hermed i Guds Beskermelse befalendis. Af Roeskilde Capittels Huus dend 28. Nouembris A. 1638.

Prælater, Canicker oc menige Capittel
udi Roeskilde Domkircke.

Paa den bestemte Dag mødte Sjælands Kjøbstedpræster¹⁾ med Undtagelse af M. Niels Michelsen (Aalborg), Præst ved Holmens Kirke i Kjøbenhavn, M. Niels Jensen, Præst ved S. Michels Kirke i Slagelse og Provst (i Slagelse Hrd.), M. Jacob Jensen, Præst i Korsør, M. Niels Villadsen, Præst i Skjelskør, Hr. Gregers (Christensen Braaby), Præst ved S. Mortens Kirke i Næstved, M. Tileman Villadsen, Præst paa Frederiksborg, samt M. Albert (Altewelt), der var kaldet til Præst i Ringsted, men endnu ikke ordineret. — Efter Valget indgav Valgmændene en latinsk og en dansk Beretning til Kongen om Udfaldet, med Begjæring om Stadfæstelse. Vi nøjes med her at hidsætte den danske Skrivelse. Copie aff det Breff, som bleff forsendt til Kong. May. om Bispewall.

Efttersom Gud allermectigste ved den timelige Død hæffver bortkaldet af sin hellige Meenighed her paa Jorden til sit evige Rige dend hæderlige och høylærde Mand,

¹⁾ De tilstedeværendes Navne ere anførte i Ny kirkehist. Sam. VI, 111—12.

D. Hans Povelsen Reisen, hid indtil Superintendent udi Sielands Stift; och voris allernaadigste Herre och Konning naadigst haver befalet os Sognepræster udi Kiøbstederne udi Sieland at komme tilsammen her udi Roeskilde, och betencke os paa en gudfryctig, skickelig och lærd Mand, som vi kunde udwelle och høystbemelt H. K. M. underdanigst foreslaae til en Superintendent (etc.): Saa haffver wi underskreffne nu idag den 12. Decembris A. 1638 været til haabe paa Ministerii Convent Huus her udi Roeskilde, saadan H. K. M. naadigste Befaling underdanigst at effterkomme, och effter inderlig Bøn til Gud, alvorlig Samtale och Betenkning enhelligen med samlede votis, Hierter och Mund, udi dend Herris Jesu Christi Naffn, udvalt dend hæderlige och høylærde Mand D. Jesper Rasmussøn Brochmand, øffwerste och ældste Professor i den hellige Skriff udi det Kongelige Academie udi Kiøbenhaffn, til det hellige biscoppelige Embede her udi Sielands Stift, anseende dend hæderlige Mands gudfryctige oc skickelige Leffnet, store Vindskibelighed udi sit høye Embedis Forrettelse och synderlige Lærdom, voris gandske Fæderneland samt de fleeste och beste i andre Lande meget vel bekiendt.

Dette voris Vall indstille vi nu udi tilbørlige Underdanighed for voris allernaadigste Herre och Konning, ydmygeligen bedende och trøstelige forhaabende, H. K. M. aff christelig Omsorrig for Guds hellige Meenighed udi dette Stift och udi alle sig aff Gud betroede Lande och Riger, och aff synderlige kongelige Mildhed ville lade sig det befalde, det naadigst samtycke, stadfeste och fuldbyrde. Wi ynske och bede aff Gud, leve och i dend visse Forhaabning, at Meenighedens Hoffvet och Herre Christus Jesus will self iføre denne sin hellige Tienere med Krafft aff det høye til samme høye och victige Embedes Forrettelse, sit allerhelligste och allerhøyeste Naffn til Forfremmelse och Ære, os, alle vore och andre Meenigheder udi dette Stift, med H. K. M. selff, til Glæde, Trøst och Saligheds Befodring. Slutte saa denne voris Gierning,

Bøn och Ynske i den hellige Jesu Naffn. Handlet och skreffvet forbenefnte Tid och Sted, hvilket wi vidner med vore Henders Underskriffvelse.

Niels Povelsen, Sogneprest til vor Frue i Kiøbenhaffn och Præpositus.

(Derefter følge alle de samme Underskrifter, som findes under det samtidige Brev til Kansleren, der er trykt i Ny kirkehist. Saml. V, 111—2).

»Denne Udvellelse bleff effter menige Presternis (som i Roeskilde vare forsamblet) Begiering forkyndet dend hæderlige och høylærde Mand, Doctor Jesper Brochmand ved Sognepræsterne til de tre Hovetkircker udi Kiøbenhaffn, M. Niels Povelsøn til vor Frue, M. Oluff Vind til Hellig Gestis, oc M. Lauritz Mortensøn til S. Nicolai, udi hans Residentz den 14 Decembris A. 1638.«

Paa Grund af Kongens Fraværelse gik der flere Maa-
neder, inden Brochmand blev taget i Ed og indviet¹⁾:
imidlertid besørgede han en Del af de bispelige Forretninger,
som følgende Breve vise.

1.

Christian dend Fierde (osv.). Vor synderlige Gunst tilforn. Wider, at efftersom os elskelig Her Hans Mortensen Colding; Sogneprest udi Hyllinge udi Andtvorschou Leen, underdanigst os haver ladet tilkiende giffve, hvorledes forbenefnde Hyllinge oc Marede Sogner for nogen Tid siden haver veret annexerede under een Prest²⁾, oc siden formedelst nogen Twist, som indfalt om en Sogneprest at kalde til forbenefnde begge Sogner, i det de Adelspersoner, som paa Harrested i forbenefnde Hyllinge Sogn da boede, kallede een, oc Marede Sognemænd een anden, Marede Sogn at skal være skilt fra Hyllinge, underdanigst begerendis, at effterdi Sogne-Præsten til forbenefnte Marede

¹⁾ Zwergius, Sjæl. Clerisie, S. 179.

²⁾ Jvfr. Ny kirkehist. Saml. V, 51 147. 448—50.

oc Wallensued Sougner nu er ved Døden affgangen, da Marede Sogn at maatte annexeris til Hyllinge Sogn, som er et ganske ringe Sogn, oc Wallensued Sogn et got, oc wel self kand formaae at underholde sin Prest: Da bede wi eder oc ville, at I des Leilighed forfarer, och siden eder imod os erklerer, om Marede Sogn kand beqvemmeligere leggis til Hyllinge och være annex dertil end til Wallensved, och om Wallensved Sogn self kand underholde dennem en Prest; och samme eders Erklering udi voris Cantzelie indschieke. Derhos wille vi, at I skal tilholde Her Hans Mortensen, at hand skal paa videre Bescheed tage vare paa Marede Kald, som hand acter at forsvare. Dermed skeer vor Villie. Befallendis eder Gud. Skreffvet paa wort Slot Hadersleffhuus dend 5. Januarii 1639. Under wort Signet.

Oss elskelig, Erlig oc welbyrdig Wentzell Rotkirch, vor Mand, Tiener oc Embetzmand paa vort Slot Andvorschow, och os elskelige hæderlig och høylærd D. Jesper Brochmand, Superintendent offver Sieland Stiftt.

2.

Min gandske venlig Helsen med Gud allermectigste forsendt. Kiere Doctor Jesper Brochmand, synderlig gode Ven. — — — Jeg giver Her Doctor herom min Meening venligen at vide, at det skickede sig allerbest, Marede Sogn at kunde blive annexerit til Hyllinge, som det tilforn været haver, effterdi at imellem Marede oc Wallensved ere tvende slemme Aaer, saa at udi Vandløb och om Vinteren, naar lisbrud er, da dend ene icke kand komme over til dend anden, ja undertiden med stor Livsfare faa overkommer. Tilmed saa haver de udi Wallensved Sogn selv supplicert til H. K. M., at Wallensved maatte blive Sogn for sig selv, som det tilforn havde været; de vilde gierne och kunde ocsaa underholde deris Prest, hvilket de och vel kand, och den Prest, som faaer Wallensved Sogn alleene, lader sig

ocsaa gierne dermed være benøyet. Derimod Her Hans, som nu er udi Hyllinge, med største Armod och endaa neppelig der underholdes, hvilket och Prousten, M. Poul, skal berette. — — Andvorschov 8. Januar. 1639.

Wentzel Rotkirch.

Hæderlig och høylærd Mand, Doctor Jesper Brochmand, Superintendent ofver Siellands Stift, min synderlige gode Ven, venligen tilskrefvet.

3.

Ad Wentz. Rotkirch Responsio Jasp. Brochmanni. Hafn.
1639. 12. Jan.

Qui in re ipsa eiusdem est sententiæ, additis tamen: Belangende Wallenswed, da endog de altid tilforn haffde haft deres egen Prest och hannem underholdet. saa veed jeg dog vel, at Prestens Leilighed udi Wallenswed haver været meget maadelig. Siuntes dend gode Mand Wentzel Rotkirch, at naar Marede oc Hyllinge Sogner komme tilsammen, at Presten, som haver begge Sogner, kunde give aarligen noget maadeligt til Presten udi Wallenswed, var det icke ubilligt; thi naar Marede oc Hyllinge ere tilsammen, da er det et meget godt Kald, imod en 100 Decimanter eller mere.

4.

Vtriusque relatio ad regem. Antvorskov 24. Jan. 1639.

Continet ea, quæ nr. 2. (Under 10. Febr. 1639 reskriberede Kongen, at Hyllinge og Marvede Sogne fremtidig skulde have Præst sammen).

5.

C. 4. in literis, Nicopiæ 1639, 14 Jan. commendat Jørgen Christensøn, fordum Rector her udi Nykiøbing, og siden Capellan i Toreby i Laaland, til Rectoratet udi Wordingborg.

**Excerpta ex Brochmanni Protocollis Visitationis¹⁾
A. 1639 sqq.**

(Udtoget omfatter kun et Aarstid, men viser den utrolige Embedsiver, Brochmand udfoldede, saa han i dette Aar fik visiteret omtrent Halvdelen af Sjælands Kirker).

A. 1639. duodecimo Martii vocatus sum a serenissimo Rege in arcem Hafn., et ipso decimæ horæ puncto iuramentum episcopale, qua par fuit animi submissione, deposui. Iuramenti formam illustris Cancellarius ex ordinatione ecclesiastica prælegit.

17. Martii initiatus sum Hafniæ in nomine Jesu Christi officio episcopali in æde D. Virginis a Petro Winstropio, Episcopo Lundensi. Qui vocavit, vires operi pares subministrabit.

1639. 18 Martii M. Jo. Fridericus dicitur²⁾ futurus Rector Roschildensis.

19. Martii per 4 dies scholam Roschild. visitavi.

1639. 26 Martii, Paulus Frisius ad paroeciam Dalby saltem a sex colonis et præposito vocatus sponte cessit et literas vocationis Episcopo tradidit, cum præfectus Justinus Høg contra eum protestaretur.

29. Martii ad examen pro adeundo ministerio sacro se obtulerunt:

1. M. Albertus Altevelt, an. 9 scholæ Roeschildensis Rector industrius, vocatus ad Pastoratum Ringstadiensem.
2. Erasmus Johannis, Scholæ Coagianæ quondam collega, vocatus ad ministerium sacrum in pago Haffvenløff.
3. Christiernus Haquinus, Scholæ Hafn. quondam collega, vocatus qui sit D. M. Severini, Past. Slangenrup., com-minister.
4. Georgius Hermanni Lipperus vocatus ad paroeciam Sengeloes.

¹⁾ Denne Protokol kjendes ikke mere.

²⁾ Læsningen af dette Ord er uvis.

5. **Wilhelmus Damianus**, informator liberorum **Frid. Retz**, vocatus ad pastoratum parochianum **Steenmagle et Steenlille**.
6. **Haqvinus Erasmus**, scholæ **Herlovianæ** collega, vocatus a. **M. Paulo**, Præposito et Pastore **Herloviano**, ut sit eius comminister.

N. 2. 3. 4. non licuit per conscientiam hac vice probare et ministerio sacro maturos iudicare. N. 1. 5. 6. 3 Aprilis in æde **Virg. ordinati**¹⁾

9. April blev **Hr. Søren Lauritzen**, Tucthusprest, bevilget for sin store Umage udi Pestens Tid udi Børnehuset och ellers med de siuge, at hannem skal gives derfor 26 Daler.

M. Martinus [Claudii], Pastor **Glostrup**.²⁾

Dn. Andreas [Laurentii], vice Præp. **Moeonensis** et Pastor in **Kieldby**, et **M. Andr. Hegelund**, Past. **Stegensis**.

1639, 25. April. stiterunt se examinandos in domo conuentus sacri 1. **Joh. Sussemelius Svanensis Megapolensis**; 2. **Nicol. Franciscus**; 3. **Erasmus Jacobi**, in schola **Coag. collega**. Quorum ille cupit præfici cœtui exulum Germanorum **Nestvediæ**³⁾, is te aspiravit ad parochiam **Sængeløse**, hic vocatur in comministrum **Dn. Petri**, Pastoris **Tycopiensis**.

Peder Hansøn . . .⁴⁾ til **Lellinge** og **Ølsemagle**.

M. Olaus Bentzøn, Past. **Coag**⁵⁾.

¹⁾ Jvfr. Ny kirkehist. Saml. I, 501.

²⁾ Hvad dette og de to følgende Navne betyde, ses ikke bestemt. Rimeligvis er det saadanne, som have forhandlet med Biskoppen. (O. H. Møller meddeeler formodentlig kun Udtog af Brochmands egne Antegnelser).

³⁾ I Randen er tilføjet en Anmærkning, der er overordentlig vanskelig at læse, men synes at antyde, at han ikke opnaaede Pladsen som Præst for de tyske Exulanter i Næstved; der var nemlig opstaaet Formodning om, at han var Kalvinist. Ordineret blev han dog af Brochmand 1. Maj 1639 (Ny kirkehist. Saml. I, 501).

⁴⁾ Her staar et Navn, der ikke med Sikkerhed kan læses.

⁵⁾ Formodentlig have disse to Præster søgt Biskoppens Afgjærelse af et eller andet mellemværende.

5. Maii in æde Virg. officio episcopali Skalholtæ in Islandia vacanti initiavi M. Brunoldum Suenonem¹⁾.

Dn. Matthias in Egebjerg.

Dn. Christiernus Past. Asnensis et Præpositus Aadsensis.

Dn. Knud in Aagerup²⁾.

Ad Haunleff parochiam vocatus Hans Nielsen a Tychone Brahe iussus literas vocationis certis de causis reddidit. 18 Maii examinatus Albertus Laurentii Bogense, qui ad hanc functionem adspirat.

20. Maii examinati 1. Steph. Laurentius, vocatus Pastor Dalbyensis, 2. Andreas Albinus, quem M. Severinus, Pastor Slangerupensis, vocatum cupit in collegam et comministrum, 3. Sueno Johannis, quem præses Fridericiburgensis Fridericus Urne et M. Tilemannus Pastor loci elegerunt in ecclesia Fridericiburg. in verbo cooperarium³⁾.

M. Pet. Lange, Past. et Præp. Helsingor⁴⁾.

Frid. Quist, Past. Asminderod.

Jacobus Somerus, Past. Carlebo. ib. Diaconus⁵⁾

Dn. Erasmus Past. Blausterod, ubi Diac. obierat.

Dn. Sveno, Past. Herlov., ubi Diaconus.

Dn. Petrus, Past. Liunge.

Dn. Joh. Simonides, Past. Snodstrup.

Dn. Gudmandus, Past. Jorlund.

Dn. Johannes, Past. Ølstich.

Dn. Christiernus, Past. Gretzed.

Dn. Claudius, Past. Sundby.

Dn. Christophorus, Past. Stenlose.

Ecclesiæ Balderup ob morbum Dn. Torberni præst
Dn. Johannes.

9. Junii, Dominica Trinitatis initiavi officio episcopali M. Olaum Boetium, qui pie defuncto M. Nicolao Simonidi

¹⁾ Se Ny kirkehist. Saml. I, 450 ff.

²⁾ Maaske have disse 3 Præster haft noget at forhandle med Biskoppen.

³⁾ Om disse Mænds Ordination se Ny kirkehist. Saml. I, 501.

⁴⁾ Hos denne og de følgende har Biskoppen visiteret.

⁵⁾ Meningen er vistnok, at paa dette Sted var der en Sædedegn.

Glostrupio in episcopatu Asloieni et Hammerensi successit.

19. Junii celebrata Roschildiæ synodus ab 8. antemeridianam usque in 4. vespertinam. Habui orationem de muneris ecclesiastici onerosa difficultate pariter ac solationibus, quibus se sustentabunt admoti huic muneri. Acta synodica consignavit M. Envaldus, quod morbo detineretur ordinarius notarius M. Nicolaus Paulinus.

Pastor Ecclesiarum S. Ib et montanæ Roschild. M. Severinus ¹⁾.

Past. Snallehoff et Thune Dn. Arndius.

Dn. Joh. Bunde, Past. Gadstrup.

Dn. Franciscus, Past. Ørsted.

Dn. Joh. Hojer, Past. Buorup.

Dn. Stephanus, Past. Dalby.

Dn. Christiernus, Past. Egby.

Dn. Johannes, Past. et Præp. Høyelse.

Dn. Petrus, Past. Ølsemagle.

Dn. Severinus, Past. Herfogle.

26. Jun. In locum defuncti Rectoris Coagiensis, M. Petri ²⁾, subrogatus M. Johannes Calundanus.

(I Løbet af de 10 følgende Dage visiterede Brochmand i 22 Pastorater i Stevns, Faxe samt en Del af Baarse og i Mønbo Herreder. Præsterne nævnes kun med Fornavn. Af de 22 Notitser anføre vi her kun følgende 3):

Dn. Arnd, Past. Prestø. Diacono concedi Rectoratum Prestø; hic unus collega.

M. Andreas, Past. in Langebeck, præd. eccl. Kallebohaven.

¹⁾ Hos denne og de følgende Præster har Biskoppen visiteret.

²⁾ Nævnes ikke hos Hundrup, Lærerstanden i Kjøge o. fl. Skoler (Progr. fra Roskilde Skole 1870), S. 3. Mulig er han den M. Peder Nielsen Tisted, der indtil 1624 var Rektor i Kjøge, men da fra-traadte. Det kunde tænkes, at han senere paany havde overtaget Embedet.

Dn. Andreas, Past. Kieldby, senio confectus et oculis captus, cui vicariam operam præstat Dn. Jacobus Meern. Hic diaconus est collega scholæ Stægensis.

7. Julii die solis convocati Pastores Moeonenses in templo finita concione de eligendo præposito in locum defuncti M. Christophori, Past. Stegensis. Electus est M. Andreas Hegelund, Past. Stegensis, qui in templo iuramentum deposuit.

(I de følgende 5 Dage visiterede Biskoppen de resterende 7 Pastorater i Baarse Herred).

12. Juli ordinavi in templo Wordingburgensi Dn. Othonem Jacobæum, Pastorem templi studiosorum in Universitate Hafn.

(Derpaa visiteredes i Vordingborg, samt i de 7 Pastorater i Hammer Hrd., hvor Hr. Hans i Togsværd var Provst).

23. Julii Ringstadii in templo aderam, in Præpositum electus M. Albertus, Past. Ringstadiensis, in locum b. M. Petri, Pastoris et Præpositi. Diaconus Olaus simul Rector.

(I den følgende Maaned visiteredes 30 Pastorater i Ringsted, Tybjerg, Ø. og V. Flakkebjerg Hrd. Præsterne nævnes ved Fornavn).

M. David, Sacellanus Helsingorensis, suspensus ob vitiatam viduam Annam Speld.

26. Aug. concionem funebrem habui de Brigitta Broch, uxore Tychonis Brahe de Taastrup, præsidis regii in Tryggeveld.

(Derpaa visiteredes videre i Tune, Voldborg, Horns, Merløse, Tudse, Ods, Skipping og Arts Hrd., i alt 50 Pastorater).

10. Oct. celebrata Roschildiæ synodus, et designatus Præpositus Smørumensis M. Martinus Claudius¹⁾.

Dn. Hieronymus, Pastor Alsted²⁾.

¹⁾ Se ovf. S. 186.

²⁾ Hvad dette Navn antyder, vide vi ikke. Provst var Hr. Hieronymus Knoff allerede forlængst i Alsted Hrd.

M. Nicolaus Corcyræus, Præpos. Slaglos.¹⁾

17 Dec. examinavi Joh. Todbergium, hypodidasalum Herlovie, nunc vocatum in comministrum Slaglosiensem, ordinatus d. 18²⁾.

1640³⁾.

21. Febr. Soræ prope biduum commoratus lustravi bibliothecam Meursianam⁴⁾.

10. Jun. initiati præpositi in templo cathedrali Roschildensi:

1. M. Andreas Alburgensis, Præpos. Slaglos.

2. Alexus⁵⁾, Præpositus Horsnensis.

3. Tycho⁶⁾, Præpositus Stroensis.

18. Jun. initiavi Casp. Christiernum (coll. scholæ Hafn.) comministrum ad D. Nic. Hafn. et Henricum Dystrupium, Regiæ classis Pastorem⁷⁾.

8. Sept. concionem habui Coagii in obitum Cæcilie Pasberg.

Tillæg.

1.

Optegnelse fra en af Biskop H. P. Resens Visitatsrejsler.

Efterfølgende Optegnelse, der synes at være fra Aaret 1627, findes i Konsistoriets Arkiv, Pakken 200. Den er

¹⁾ Ventelig har denne talt med Bispem om at faa en Kapellan (se næste Notits).

²⁾ Jvfr. Ny kirkehist. Saml. I, 502, hvor Sognepræsten i Slagelse dog urigtig kaldes M. Niels Hansen, istedenfor: M. Niels Jensen (Korsør).

³⁾ Det er kjendelig kun nogle ganske faa af Bispens Antegnelser, der findes fra dette Aar.

⁴⁾ Dr. Joh. Meursius var død 20. Sept. 1639, og hans Bibliothek skulde vel nu sælges.

⁵⁾ Alexus Henningsen var Præst i Ferslev og Vellerup.

⁶⁾ Tyge Andersen, Præst i Lille Lyndby og Ølsted.

⁷⁾ Jvfr. Ny kirkehist. Saml. I, 504.

ført af Biskoppens Amanuensis, som fulgte ham paa Rejsen, og den giver i al sin Korthed en Forestilling om, hvorledes Resens Visitatser vare indrettede, idet han ikke gik frem herredsvis, men aflagde Besøg hist og her over hele Stiftet, som det synes især hos de mere fremragende af Præsterne eller Provsterne, hvor han kunde faa Oplysning om Tilstanden blandt Præster og Menigheder i Omegnen.

Denn 9 Octob: reiste Bispen til Roschild¹⁾. Den 12 drog vj fra Roschild.

Samme dag visiterit Bispen i Allesløff.

Drog samme dag thil Skee²⁾, och gaff Jens Rasmuszøns

Quinde 6 $\frac{1}{2}$.

Den 14 Oct: vis: i Torstrup, gaff Her Christoffers³⁾

Quinde 2 d.

Pigen 10 β .

Hans Karl 20 β .

Den 15 Oct: visit: i Sæby, gaff M. Peders⁴⁾

Quinde 2 dr.

Pigen 16 β .

Den 16 Oct. visit. i Hafrbiere, gaff 2 β .

Samme dag reiste thill Slagelse, gaff M. Nielsis⁵⁾

Quinde 3 dr.

Jørgenn Skreder 3 dr.

Pigenn 16 β .

fattigfolk 6 β .

Her Hansis dreng i Bursløff⁶⁾ for hand viste

Veien thill Eggerup 4 β .

Den 18 Oct. kom vj thill Ægerup, gaff Christians⁷⁾

Quinde 1 dr.

Pigen 16 β .

¹⁾ Sikkert til S. Dionysii Landemode.

²⁾ Her var noget af Universitetets Gods.

³⁾ Hr. Christoffer Pedersen var Præst i Tostrup og Uggerløse 1596—1640.

⁴⁾ M. Peder Bertelsen Kierul var Præst i Sæby og Hallenslev 1621—42.

⁵⁾ M. Niels Jensen Korsør var Præst ved S. Michels Kirke 1627—40. M. Niels Strangesen, Præst ved S. Peders Kirke, døde 1627. En af dem maa det være.

⁶⁾ D. e. Boslunde, hvor Hr. Hans Iversen var Præst.

⁷⁾ Formodentlig en af Universitetets (Bispens) Bønder.

Den 19 Oct. kom vj thill Eggesløff, gaff	
Her Hansis ¹⁾ Quinde	2 dr.
Pigenn	16 β.
Den 20 Octob. kom vj til Høye, visiterit och	
drog strax derfra	
fattig	2 β.
Samme Dag kom vj thill Hørluffsholm	20 β.
Den 21 kom vi thill Nsted, derpaa thill	
Euerdrup, gaff Her Jenszis ²⁾ Quinde	
Den 22 Octob. kom vj thill Kongsted, och	
talede Bispen med Her Hans ³⁾ , Degnen var paa	
et schiffte. NB.	
fattig	2 β.
Den 23 visit. Bispen i Faxe, gaff M. Rasmusis ⁴⁾	
Moder	1 R dr.
Noch 10 β thill Niels Støffmagers Quinde.	
Den 24 Oct. visit. Bispen i Spelderup gaff . .	
Sammedag visit. Bispen i Helsted, gaff M. Jens	
Aageszøns ⁵⁾ Quinde	1 R dr.
Pigen	10 β.
Noch smeden	12 β.
Den 25 Oct. kom vj thill Horløff. visit. Bispen,	
och gaff M. Andersis ⁶⁾ Quinde	1 dr.
Sammedag kom vj thill Køge thill M. Christens ⁷⁾ .	
Pigen	16 β.
Karlen	4 β.

¹⁾ Hr. Hans Christoffersen i Eggeslevmagle døde 1635.

²⁾ Hr. Jens Knudsen Helsinger var Præst i Everdrup 1619—49.

³⁾ Hr. Hans Sørensen Nyborg var Præst i Kongsted 1606—52.

⁴⁾ M. Rasmus Svendsen var Præst i Faxe 1620—45. (K. S. 4. R. I, 703 ff. Han har sikkert paa den Tid været Enkemand, siden hans Moder modtog Gaven. Jvfr. Personalhist. Tidsskr. 3. R. II, 152 ff.

⁵⁾ M. Jens Christensen Aalborg (ikke Aagesen) var Præst i Helsted 1624—27. (Ny kirkeh. Saml. V, 169).

⁶⁾ M. Anders Frantsen Brun (s. K. S. 3. R. II, 8 ff.).

⁷⁾ M. Christen Lavritsen Glob, Pr. i Kjøge 1616—33.

2.

Provsterne i Sjælands Stift 1622 og 1641.

Følgende Provstelite er udarbejdet efter to Indberetninger om Betalingen af Studiiskatten for Sjælands Stift, som findes i Konsistoriets Arkiv, Pakke 84. For Yndere af Præstehistorien vil den ikke være uden Interesse. For 1622 mangler Navnene paa Provsterne i et Par Herreder.

Herreder.	1622.	1641.
Alsted	Hieronymus Knoff.	H. Hieronymus i Alsted.
Arts	Nicolaus Johannis ¹⁾ .	M. Valentin i Kalundborg.
Bjevskov	Claudius Christophori F.	M. Anders i Haarlev.
Baarse	Jacobus Andreæ.	H. Søren i Rekkinge.
Faxe	Rasmus i Faxe.	M. Rasmus i Faxe.
V. Flakkebjerg	Jacobus Joannis.	M. Niels i Skjelskør.
Ø. Flakkebjerg	M. Frederik i Vindinge.
Hammer	Georgius Laurentii.	H. Hans i Togsvær.
Holbo	Joannes Joannius.	H. Saxe i Ramløse.
Horns	Anders i Skiby.	H. Alexander i Førslev.
Lille	(se Smørum Hrd.)	(se Smørum Hrd.).
Ljunge Frb.	H. Svenning i Herlev.
Ljunge Krb.	Johannes Crusius.	M. Peder i Helstingør.
Løve	Anders i Ørslev.	M. Peder i Sæby.
Merløse	Nicolaus Matthias.	H. Christen i Undløse.
Møn	M. Anders i Stege.
Ods	Johannes Petri.	H. Christen i Asnæs.
Ramsø	Christianus Laurentii Globius.	H. Jens i Højelse.
Ringsted	Petrus Cragius.	M. Albert i Ringsted.
Skippling	(se Arts Hrd.)	H. Anders i Vørslev.
Slagelse	Petrus Magni.	M. Anders i Slagelse.
Smørum (Lille)	Otthe Hansen.	M. Morten i Glostrup.
Sokkelund	Petrus Johannis Schielderup.	M. Wichmand Hasebart.
Stevns	Anders i Maglerup.	H. Anders i Magleby.
Strø	Johannes Andreæ.	H. Tyge i Lyndby ²⁾ .
Sømme	Chanutus Severini.	M. Envold i Roskilde.
Tudse	Tycho Mauritius.	H. Niels i Bjergby.
Tune	Michael Matthiæ B.	H. Michel i Greve.
Tybjerg	Jacobus Laurentius.	H. Jacob i Hellemagle.
Voldborg	Martinus Petri.	H. Peder i Valsø.
Ølstykke	Magnus Thomæ.	H. Mogens i Slagslunde.

¹⁾ Præst i Føllesløv, var tillige Provst i Skippling Hrd.

²⁾ I Thottske Saml. 490, 8° findes bl. a. »Excerpta ex adversariis Dn. Tychonis in Lyndbye« († 1653).

3.

Just Hoeg, Hofmester paa Sorø Akademi, til Kansler Chr. Friis om Vallensved Sogn¹⁾.

Kierre Her Cantzeler och kierre Broder (osv.). Giffuer dig, kierre Broder, wenligen att wide, att di Wallitzwed Sognemend (som ligger her vnder Sorøelehn och altid haffuer hafft dieris egen Prest, intill for nogle Aar siden hans Kong: Maytt: lod befaale, at for^{ne} Sogn schulle annexeris till Marrede Sogn) haffuer suppliceret till høystbemelte hans Kong: Maytt: att di, nu Marrede Prest er wed Døeden affgangen, och di haffuer en god Mand der vdi Wallitzwid sogn, som haffuer wehrit Marrede Prestis Capellaun, att di motte fange dieris fattige Frieheid igen och sielff effter Ordinantzen kalde dem en Sogneprest, och dertill beholde for^{ne} Capellaun, som schall wehre en schickkelig god Mand. Denne dieris Begiering er billig och høyligen fornøeden att motte dem concederis, thi der er en stuor Mil imellom Wallentzwed och Marrede, och schier tit om Winteren, att Presten vdi Tøebrud och for en stuor Aae, som er der imellom, icke uden Liffsfaare kand komme deroffuer, huoroffuer tit er schied, att naar Capellaunen haffuer giort Tienniste udj Marredesogn, att en Part vdi Wallitzwed sogn er bleffuen ilde betient vj dieris Saligheds Sag. Jeg haffuer schreffuit vden paa dierris Supplicatz, och ded saa kortelig schie kunde, och beder Dig, kierre Broder, gierne, Du wilde ded saa vnderdanigst hos hans Kong: Maytt: andrage, att die fattige Folckis Begiering naadigst motte effterkommiss. Jeg giør gierne, huis Dig till Ehre och Tienniste kand wehre, och her med udj stuor Hast will haffue Dig Gud Alsommeftigste befalit med mange M. gode Netter, ieg och Anna ønscher Dig sampt din kierre Hustru och Børn. Actum Soer den 30 Decb. Ao. 1638.

Joest Høeg m. p.

Udskrift til Kansler Hr. Christen Friis til Kragerup.
Egenhændig Original i Rigsarkivet.

¹⁾ Jvfr. foran, S. 182 f.

S m a a s t y k k e r .

I.

Mag. Hans Jensen Viborgs Selvbiografi.

Den i Overskriften nævnte Mand hørte kjendelig til det 17de Aarhundredes dygtigste Akademikere og døde 1682 som Sognepræst i Stege. Efterfølgende Optegnelse om hans Levned findes, skreven med hans egen, temmelig ulæselige Haand, i Gl. kgl. Saml. 3022, 4°.

In nomine domini.

Ao. 1618 den 3 decembr. er ieg Hans Jensøn Viborg fød udi Viborg aff erlige christne oc ecte foreldre. Min Fader var Jens Jensøn Sørsleff, Borger oc Handelsmand der i Byen. Min Moder var Johanne Jespersdatter, som tillforn haffde hafft till ecte en Borger der sammestetz ved naffn Hans Torchildsøn. Aff hvilche christne foreldre ieg er bleffn befodrit till Daab og Christendomb.

Ao. 1624 bleff ieg satt till den danske schole, hvor ieg lerde nogenlunde at læse i danske Bøger. Aaret der effter komb ieg i Latinsche Skole, oc forbleff der stetze, ind till ieg fich mit Testimonium derfra till Universitetit.

Der ieg var otte Aar, tog Gud min salige Fader fra mig; men hand opvacte mig blant fremmit folk dennem, som var mig i Faders sted, hoss hvilche ieg bleff opdragit oc forsørrit, ind till ieg fra Byen forreiste.

Imidlertid ieg var der i Skolen, var der Skolemestere hæderlig oc høylerde Mend M. Niels Poffvelsøn Scandorphius,

M. Christoffer, M. Hans Hansøn oc M. Niels Jensøn Aarss¹⁾, hvilchen sidste med saadan berømmelse sin bestilning haffver forestaaed, at ieg neppeligen troer nogen her i Rigit hannem i flittighed oc dexteritet haffver offvergaaet. Thi de vildiste oc lerdeste mend, som findis her i Danmark, er kommen aff hans disciplin.

Aar 1639 komb ieg till Universitetit i Kiøbenhaffn med andre unge Karle fra Viborg schole, oc der vi vare examinerede oc offverhørde, fich ieg den første sted i depositionen, oc haffde petitionem, decano Magistro Johanne Christophoro, Græcæ lingvæ Professore, oc Rectore Magnifico Doctore Claudio Plumio, Jurisconsulto. Till privatum præceptorem udvalde ieg Doct. Niels Poffvelsøn, Theologum, som tillforn haffde verit min allerførste Skolemester i Skolen. Denne salige Mand, saa lenge hand leffvede, var hand mig ei allene en Ven, men en rett Fader, hvilchit hand beviste bode med ord oc gierninger. Thi hvis ieg haffde fornøden, bode der i Kiøbenhaffn, saa vell som udenlandz, forstracte hand mig med en hiertens god vilie, oc imedens hand leffde, begierede hand aldrig nogen restitution.

En kort tid effter at ieg haffde deponeret, begierede S. Doctor Hans Resen, den tid Summus Theologus, at ieg vilde informere hans Børn, blant hvilche endnu leffver Doctor Peder Resen oc Mester Hans Resen. Doctor Poffvel Resen døde udi Ægypten, oc Elias Resen udi Holland. Aff disse deris foreldre nød ieg usigelige mange velgierninger, hvilche ieg aff hiertit ynscher, at Gud i Himmelen vill deris offverbleffne børn belønne. Dennem selff ved ieg at haffve allerede, bode for det som de meg oc andre Guds børn saa mildeligen oc redebon bevist haffver, evig ære oc herlighed i himmelen.

Imidlertid ieg var i de fromme oc fornemme folchis tieniste, tog ieg Ao. 1640 gradum Baccalaureatus, oc der udi haffde gradum alterum, Decano Magistro Johanne

¹⁾ •Aarss• er overstreget. — Om disse Lærere se K. S. 3. R. IV, 552 ff.

Christophoro, effterat ieg haffde temmeligen exercerit mig udi Communitetit oc verit Decanum ved de fire nederste Skiffver.

Ao. 1641 in Majo disputerede ieg under min Salig Vert, Doct. Hans Resen, oc opponerede samme tid S. Doct. Jesper Brochmand, hvilchen lod sig mit ringe ingenium¹⁾ saaledes befalde, at hand tillige med de andre Theologer om eftermiddagen der effter sluttede, at ieg schulde reise uden lands med det Stipendio Vinstrupio-Reseniano, som da vacerede.

Følgende Aar den . . Maji perorerede ieg for forneffnte Stipendio, oc saa reiste ieg ud i Gudz naffn med M. Elia Eisenbergio oc M. Alberto Bartolino til Vittenberg, oc haffde ieg forskriffvelse fra min Salige Vert, Doctore Resenio, oc Brochmanno till den høyberymte Doctorem Jacobum Martini, supremum Theologum, at ieg hoss hannem schulde haffve mit Losement: men effterdi hand var da megit gammel, fih ieg mit Losement hoss Doct. Vilhelmum Lyserum, oc var da Rector Christophorus Notnagelius, Mathematicus, Decanus Johannes Sperlingius, Physicus. Men der ieg haffde verit hoss D. Lyserum it Aar oc haffde exercerit mig paa hans Collegiis med andre fornemme oc lerde mend, bode Professoribus oc Adjunctis, bleff ieg anmodet aff en fornem ung mand, at ieg vilde for hans schyld mutere mit hospitium oc vere hoss hannem, som da haffde sit Losement hoss Augustum Buchnerum, som da var den fornemmeste Philologus, der fantis i Tydschland. Imidler tid ieg der var, disputerede ieg publice trende gange først mod Photinianerne de Servatore Christo, præside Doct. Jacobo Martini, Theologo Seniore, oc opponerede da mod mig til en æris bevisning Doct. Josephus Adjunctus, Doct. Seldius oc M. Lucas Bacmeisterus. Dernest mod Hugonem Grotium de Antichristo, præside Doct. Vilhelmo

¹⁾ Læsningen uvis (negotium?).

Lysero. For det tredie de Natura Dei, præside Licentiatu Scarschio, Theologo Extraordinario ¹⁾.

Ao. 1644 mense Septembri, effterat Svenschen var indfalden i Riget, bleff ieg uformodentlig hiembkaldet, oc søgte ieg da min kiere Salige Madfader Doctor Hans Resen, bleff i hans huuss et halfft Aar. Siden begierte hans Salige Søster, Anne S. Doct. Nils Paaschis, at ieg vilde vere udi hendis huus hoss hendis Salig Søn, som ieg tilforn haffde instituerit tillige med Doctor Hansis børn. Men dette varede ichun kort. Thi min S. Madfader kaldte mig strax tilbage till sin Søn, Doct. Peder Resen. Imidlertid ieg der var, tog ieg Magisterii grad, oc begierede samptlige Candidati, at ieg for dennem vilde haffve gratiarum actionem. Tillforn haffde. Facultas Theologica begiert aff mig at holde Collegia Philosophica, hvilchet ieg gjorde, oc der udi leste oc disputerede ieg de fornemmeste disciplinas philosophicas²⁾ for mange fornemme unge Karle, men fornemmelig for Professorum børn, som den tid var studenter. Hvorfore mig oc bleff bevilget mit forrige Stipendium.

Ao. 1645 siøntis det Doct. Resenio et reliqvo Senatui Academico rodeligt, at ieg schulde videre forsøge mig paa andre stæder, oc paa det ieg kunde haffve middel paa reisen, bevilgede mig den fromme S. Herre Cantzeler, H. Christen Thomesøn, et hans Majestetis Stipendium Theologicum, hvorfore ieg oc disputerede præside Resenio ³⁾. Men bode for den farlig tid schyld oc andre aarsager affslog ieg denne Reise, oc bleff ved mine forrige Collegia, indtill ieg aff Magnifico Cantzcellario bleff forordnit till at vere Præ-

¹⁾ Et Brev, dat. Vitebergæ 13. Jan. 1643, fra Johannes Jani Viburgius, Stipendii Winstrupio-Reseniani alumnus, til Professor Oluf Worm findes i Kgl. Bibl., Bøllings Brevsaml.

²⁾ Ulæseligt.

³⁾ Allerede under 15. Febr. 1645 hedder det i Acta Consistorii: •Hans Jenson Wiburgensis maa disputere pro stipendio regio, naar hand haffuer promoverit in Magistrum. Graden tog han 20. Maj 1645.

positus udi Communitetit oc Extraordinarius Professor Poeseos¹⁾; hvilchen bestilning ieg forestod it Aar. Men efftersom lønnen paa denne besverlig tid ei ricteligen bleff udlact, raadde S. Doct. Jesper mig till, at ieg schulde antage Conrektoratum udi Kiøbenhaffns Skole, hvorudi ieg forbleff till Annum 1649, daa ieg udaff Hans Magnificentze H. Canceler Christen Thomesen bleff befodret till Lunde kald oc menighed, oc bleff ieg ordineret aff Doct. Peder Vinstrup Synddagen for Pintzedag. Aaret der effter, Dominica Jubilate, bleff ieg wied ved min hierte kiere Hustrue Cathrin Nielsdatter, S. M. Niels Bentzøns Effterleffversche²⁾, oc haffver ieg nu leffvet med hende i .. Aar, Gudt schee evig loff oc priis, it kierlig oc venlig ecteschab, saa at ieg tacher hende for sin kierlighed oc oprictig omgiengelse med mig, oc beder Gud inderlig oc aff hiertet, at hand hende tusindfold vill velsigne for hver dag, hun haffver leffvit med mig. Udi samme ecteskab haffver Gud velsignet oss med 7 børn, try drenge oc fire piger, blant hvilche Drengene oc den ene Pige er i Herren hensoffvet. De try piger leffver endnu. Gud trøst dennem, oc giff dem naade till, at de frycter oc elsker hannem.

Ao. 1655 aftachede ieg paa Lunde predickestoll oc bleff derfra dimitteret, aff vor allernaadigste Herre oc Konge voceret till Stege Kald, effter at ieg haffde effter Hans M. befalning predichet for hannem paa Frederichsborg Slott. [Men hvad ieg haffver igiennem dragit paa dette sted, det ved du best min Herre oc Gud etc.³⁾. Udi dette mit embede haffver ieg nu verit her paa steden udi tretten Aar ungeferd.

¹⁾ I Acta Consist. 23 Sept. 1646 læses følgende: •Bleff M. Hans Jensen, Præposito in Communitate Regia, bevilget Stipendium Professoris Poeseos pro integro anno. Oc siuntes Professoribus best at vere, at Magnificus Rector taalede med Magnifico Cancellario, at dette Aars løn maatte ordineris til et Capital pro successoribus•.

²⁾ Se Rørdam, Hist. Saml. og Studier I, 79. 85.

³⁾ Det indklamrede er senere udslettet, og derpaa en ny Slutning tilsat.

Anledningen til, at M. Hans Jensen Viborg, maatte forlade Lund, var de forargelige Stridigheder, som han havde med sin myndige Biskop, Dr. Peder Pedersen Vinstrup, til hvem han oprindeligt havde staaet i et godt Forhold, men som fælte sig grovt fornærmet af ham ved følgende, forøvrigt ogsaa taktløse Optræden af Præsten: »Bispinde Vinstrup havde 9de Søndag efter Trinitatis 1651 om Eftermiddagen, efter at Gudstjenesten var forrettet, med nogle andre Venner gjort en liden Lystrejse ud paa Landet i Nærheden af Lund. Heraf tog Wiborgius Anledning og tilskrev hende et temmelig skarpt Brev, med Formaning om at blive en stille og ærbar Matrone, og ej lade den onde Aand raade osv. Og siden stiklede han offentlig paa Prædikestolen tydelig paa hende i Anledning af en Prædiken om Sabbatens Vanhelligelse ved Majgreve-Gilde osv.¹⁾«. Da forskjellige Dissenser om Kapitelsanliggender kom til²⁾, drog Striden ud gennem 4 Aar, indtil den endelig ved en Herredagsdom af 12. Juli 1655³⁾ »blev skaaren over tvert«, og Præsten forflyttet. Det var først paatænkt at sætte ham til Them i Aarh. St.⁴⁾, men det blev siden forandret til den anseeligere Stilling som Præst i Stege og Provst paa Møen, hvor M. Hans Jensen Viborg forblev til sin Død, 1682.

Fra de Aar, da han var i Kjøbenhavn, haves en Række akademiske (theologiske og filosofiske) Skrifter fra hans Haand⁵⁾. I Hdskr. i det kgl. Bibliothek (Gl. kgl. Saml. 160 Fol.) findes desuden følgende mere lærde end nyttige Værk af ham:

Politæ Divinæ ab orbis initio usque ad incarnati Christi tempora deductæ Liber Secundus de Adamitis sive de Fidelibus Antediluvianis, Autore Joh. Viburgio, Ecclesiaste Stegensis et Præposito in Insula Mona. (437 Sider).

¹⁾ Worms Lexicon over lærde Mænd II, 577.

²⁾ Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne I, 221 ff.

³⁾ Dommen indtager o. 60 Foliøsider i Herredagsdombogen i Rigsarkivet og giver bl. a. mange Oplysninger om Kapitelsforholdene i Lund.

⁴⁾ Cawallin a. St. ⁵⁾ Worms Lex. a. St..

Den Opfordring, som M. Hans Viborgs gamle Discipel Dr. Peder Resen udstedte til Præsterne rundt omkring i Landet om at forsyne ham med topografiske Bidrag til hans »Atlas Danicus«, gav Provsten paa Møen Anledning til at forfatte en »Descriptio insulæ Monæ«, der endnu haves i Muskr. (Thottske Saml. 1417 og 18. 4°) og findes karakteriseret i Joh. Paludans Beskrivelse over Møen I, 13. 482.

II.

En Dom, afsagt paa Viborg Landemode 1700.

Under Titel »En mislig Brudevielse« har Provst M. T. Vøldike i Ny kirkehist. Saml. VI, 822 ff. meddelt en i kulturhistorisk Henseende mærkelig Sag fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, hentet fra Aars-Gislum Herreders Provsteretsprotokol¹). Det omtales her, at Sagen ogsaa kom for Viborg Landemode; men hvorledes Dommen der faldt, har ikke hidtil været bekjendt. Af en Protokol over Landemodesforhandlingerne skal derfor meddeles, hvad der findes angaaende den omtalte Sag:

Anno 1700, den 6 Octobr. er holdet Provstemode i Viborg udi velædle og højærv. Mag. Bartholomæus Deichman, Biskop over Viborg Stift, og de fleste af Stiftets Provster deres Nærværelse.

Sf. Anders Brun, Procurator, paa Hr. Laurs Hieronymisøn af Aars, Hr. Christopher Kragbech af Gislum og Christian Daniel Stolzig af Mølgaard, som og selv var tilstede, deres Vegne, mødte i Rette og fremlagde en Provstemodes Stevning, udstedt 18 Aug. 1700, med hvilken til dette Provste-

¹) Jvfr. Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. VI, 89 ff.

mode var indstevnet en Dom, afsagt i Haubro Kirke den 3. Maj sidst af Mag. Christen Stistrup i Ullids, Provst over Aars og Gislum Herreder, med hvilken bem. Hr. Laurs Hieronymisøn skal være tilkjendt at betale 10 Rdl. til fattige Præsteenker, 50 Rdl. til Vor Frelzers Kirke, og 24 Rdl. Omkostning til Jens Rodsted for Christian Daniel Stoltzigs og Antonette Sibylle Elisabeth Lesles Copulation, som han paa Mølgaard skal have ladet forrette den 18. Aug. 1699 ved Hr. Christopher Kragbech i Gislum; med Irettesættelse: at vorde frikjendt fra ovenbemeldte Mulkt og Omkostninger, samt nyde Reparation for ibragte Bekostning og haard Angribelse.

Dokumenterne bleve læste og paaskrevne, og derpaa Dom af Parterne begjæret, som saaledes for Retten blev afsagt:

Eftersom Hr. Lars Hieronymisøn for Provsteretten, efter Forelæggelse, ved Ed haver erhholdet¹⁾, at han var aldeles uvidende om det af Jens Rodsted forhvervede allernaadigste Copulationsbrev af 23 Juni 1699; Jens Rodsted ikke heller beviser, at han haver gjort Sognepræsten i Mariager, hvor Copulationen burde været forrettede, vidende om højst-bemeldte Copulationsbrev; og derudover ikke eragtes, hannem at have tilkommet denne Sag at paatale, men andre, som bevises alt tilforn at have faaet Fornøjelse²⁾: Saa bør Hr. Laurs Hieronymisøn være fri for de 24 Rdl. Omkostning til Jens Christensen Rodsted, saa vel som og for de 50 Rdl. til Vor Frelzers Kirke, som han af Provsten er tildømt at betale. Men som Hr. Laurs Hieronymisøn, uden at forsyne sig i rette Tid med det Bevis, som Loven og Rituallet tilholder i slige Tilfælde at skulle have og han siden bekommet haver, haver tilladt Christian Daniel Stoltzigs og Antonette Sibylle Elisabeth Lesles Copulation i sit

1) •ved Ed har erhholdet• o: har aflagt Ed paa, eller ved Ed har hævdet.

2) Her menes vistnok Præsten i Mariager.

Sogn at forrettes, saa bør han derfor, efter Provstens Dom, at give til fattige Præsteenker 10 Rdl., og Hr. Christopher Kragbech, som Copulationen haver forrettet, i lige Maade at give til fattige Præsteenker 2 Rdl. Hvad sig belanger den Reparation, som Provsten søger hos Hr. Laurs Hieronymisøn, Hr. Christopher Kragbech og Christian Daniel Stoltzig, da som hans Beskyldninger imod dem er ikke beskedentligere end deres imod ham, og de ikke befindes hannem med ærerørige Ord at have angrebet, saa bør de for hans Tiltale i saa Maade fri at være, og Omkostningerne paa alle Sider være ophævede. Men den Satisfaction, som Jens Christensen Rodsted paastaar at nyde hos Præsterne, for Spot, Skade og Ægteskabs Misingelse, remitteres til Ægteskabssagen, saasom deraf dependerer, om han der ved Rettens Kjendelse kan erholde sig saadan Ret at have haft til Antonette Sibylle Elisabeth Lesle, som hans Indlæg og Stevning formelder, og Præsterne saadan hans Ret ved Copulationen at have spildt.

III.

Fra Kirketvangens Tid.

Ved *Vilhelm Bang.*

Provst L. Koch har i K. S. 3. R. V, 668 ff. givet en kort, men meget oplysende Meddelelse »om Anvendelsen af Christian VI's Helligdagsanordning«. Senere har Pastor V. Bang tilstillet Red. udførlig Afskrift af de Aktstykker, hvorpaa Provst Koch støtter sin Meddelelse, og som findes i den ledreborgske Mnskr.-Saml. Fol. Nr. 395. Det hele kan ikke optages her; men nogle af Brevskaberne kunne dog fortjene at læses i deres Helhed. — Vi erindre da først om, at Præsten ved S. Michels Kirke i Slagelse, M. Johan

Barscher, 1736 ell. 37 havde indgivet Klage over, at nogle af Sognets Beboere, Garver Zach. Bendsen, Mr. Niels Stub og Birkeskriver C. D. Nissen¹⁾, der alle tilhørte den pietistisk-herrnhutiske Retning, i længere Tid havde forsømt Kirken, hvorfor de af Byfogden vare idømte store Bøder. I den Anledning indkom følgende Skrivelser:

Red.

1.

Venligst Gjensvar paa Velædle Hr. By-Fogdens Requisition.

Jeg tilstaaer gjerne, at jeg ikke i et halvt Aars Tid har været her i St. Michels Kirke, og min Kjæreste ikke heller, som ungefær og er den Tid, han hehager at melde udi sin Requisition. Aarsagen, hvorfor jeg og min Kone ikke har søgt St. Michels Kirke udi saa rum Tid, er denne, at mange Gange, naar vi har været udi Kirken og vilde opbygges med hinanden udi den saakaldede Guds-Tjenestes Holdelse, er vi mere bleven nedbrudt end opbygget derved, siden vi der ikke med nogen Frugt og Nytte har kunnet høre Ordet eller har fundet den Føde og Undervisning for vore beknyttede Sjæle, som vi har higet og længtes efter, men tværtimod ved mange Forbandelser og af Præsternes Larmen og Skjælden af Prædike-Stolen er bleven forbitret udi Sind og Gemytte, hvorved Guds Hellige Navn bliver bespottet og Menneskene forvirret; har derfor fattet os udi Stilhed og udi vores Hjærtets Enfoldighed og Oprigtighed for Gud og i hans allerhelligste Aasyn, nemlig for os selv, dyrker og tjener Gud udi vores eget Hus efter den Aand og Naade, Gud selv ved sin Hellig-Aand for sin Søns Jesu Christi Skyld vil meddele os til hans Æres Udbredelse og til vores timelig og ævig Velfærds Forfremmelse i Christo Jesu vor Herre. Nu veed jeg og, at vores allernaadigste Arve-Herre og Konges Intention er herudi denne, at han vilde udrydde og dæmpe Ugudeligheden af Lande og Riger, men gjerne under dem Fred og Frihed, som udi Stilhed og

¹⁾ Tidligere Lærer ved Waisenhuset, s. foran, S. 79 ff.

paa den Maade, som de bedst veed og kan, udi Hjærtens Enfoldighed og Oprigtighed dyrker og tjener den alene vise, kjærlige og barmhjertige Gud, hvorfore jeg allerunderdanigst med Bøn og Begjæring formoder, Hans Kongl. Maytt. forunder mig Fred og Frihed udi denne Sag, ikke at handle imod min Samvittighed, af hvilken Grund jeg formoder, Hr. By-Fogden ikke haver Aarsag at tiltale mig, forblivende

Slagelse d. 10 Maji 1737.

Velædle Hr. By-Fogeds
Tjenstforbundne Tjener
Niels Sørensen Stub.

2.

Herpaa meldes efter Begjæring til tjenstlig Gjensvar: det er en meget forventd og underlig Sag i denne Verden. Jeg har været en med de flittigste St. Michels Kirkes Kirkegængere, som tilstrækkelig kan bevises; jeg har været nidkjær og om muligt nidkjærere end den, der faaer Løn og skal endelig drive til Kirken for sine Aarsagers Skyld.

Alt det har jeg funden mig slet ved, og meget bedraget i mig selv; er og i sig selv en hel slet Christendom, naar det alene derudi bestaaer at gaae til Kirke; thi jeg finder, det var en let Christendom, om det bestod derudi: at gaae til Kirke. At jeg nu ikke, og en Tid lang ej har gaaet i St. Michels Kirke, har jeg stor Aarsag til; og de, som anraaber Andre dertil, har givet mig den første og største Anledning at blive derfra; det jeg mig yderligere vil og skal forklare, naar Hans Kongel. Majest. eller Høje Øvrighed mig det befaler. De Personer, som ere i mit Hus, ere mine Venner og Bekjendte fra min Ungdom af, har deres Pas og Rigtigheder, ere og af Hans Kongl. Majest^s. Bekjendte, og tilladt at opholde sig, hvor de finder for godt at være.

Slagelse d. 10 Maji 1737.

Jeg er Velvise Hr. Raadmands
tjenstskyldigste Tjener
Z. Bendsen.

3.

At undgaae megen Vidtløftighed vil jeg forbigaae de mange Ting, mig gives Anledning til at besvare i forestaaende, saavel Hr. Provst Mag. Barschers Angivelse og

Beskyldning, som By-Fogden Hr. Raadmand Harrings derpaa følgende Requisition, og aleneste for denne Gang efter Begjæring til tjenstlig Gjensvar melde dette: — At Hr. Provsten meget vel er bevidst Aarsagen til min Udeblivelse fra den i hans Attest ommeldte Kirke ikke at være lige med deres, hvorved (efter den paaberaabte Kongl. allernaadigste Forordnings Ord af 12 Martii 1735) Guds Ære forringes og hans allerhelligste Ord bespottes og foragtes, men af en langt anden, dog høj betydelig Beskaffenhed, den jeg ikke her, men vel, om høj Øvrighed det befaler, bør og skal allerunderdanigst tilkjendegive, især Aarsagen, hvorfor jeg, om end undertiden andensteds, dog just ikke gaaer i St. Michels Kirke; men saa længe bør jeg være stille for alle Mennesker, ligesom altid for min Gud. — Og Hr. By-Fogden skal ikke kunne bevise, at jeg haver i den Tid, jeg har været her i Byen, brugt med de Fleste enten Søn- eller Søgen-Dage til nogen slig usømmelig og skammelig Opførsel, som kunde give hannem Aarsag til at øve sin Politi-Mesters Embedes Magt imod mig, enten i Anledning af den paaberaabende eller andre vores dyrebare og gudfrygtige Konges Forordninger, der af højpriselig Omhu vil have Ugudeligheden (som desværre øves her iblandt os af altfor mange) afskaffet og ikke ømme Samvittigheder tvungne og behersket. Hvorfore jeg og allerunderdanigst underkaster mig Højst^{bt.} min allernaadigste Konges Naade, som indtil denne Dag (hvorfor Hans Mayst. være velsignet i Tid og Evighed!) haver forundt mig og Enhver Frihed til at tjene Gud efter den Overbevisning, som den fromme Gud af sin inderlige Kjærlighed forunder til en god Samvittigheds Vidnesbyrd for ham, der skal dømme den saa dyrekjøbte Sjæl. Men som jeg engang haver overgivet mig med Liv og Gods til Hans Maysts. Tjeneste, saa er jeg og pligtig til altid at fremlægge det, naar mig det ellers allernaadigst befales. For det øvrige refererer jeg mig til den Erklæring, jeg d. 19 April 1736 til Hans Excellence Høj- og Velbaarne Hr. Geheime-Raad og Ober-Secretaire von Holstein underdanigst paa Befaling haver given¹⁾.

Slagelse d. 10 Maji 1737.

C. D. Nissen.

¹⁾ Denne Erklæring er ikke funden.

4.

Stormægtigste, Allernaadigste Arve-Herre og Konge.

Den Samvittighedsfrihed, Deres Kongl. Mayt. af høj-kongl. Naade og Mildhed haver saa kiendelig forundt os siden afvigte Aar, da vi af Byfogden her i Byen Slagelse blev søgt for Bøders Betaling angaaende Kirkegangs Forsømmelse, og vi derom at vorde befriet gjorde allerunderdanigste Ansøgning, ligesom vi og til nu have hensiddet i Stilhed, hvorføre vi allerunderdanigst takker og velsigner Deres Majt., giver os herunder den underdanig Dristighed for Deres Maytt. atter at andrage, det Byfogden igien for kort siden har (det vi ey andet veed af egen tiltagen Myndighed) begyndt med Requisition at fordre af os under megen Trusel en Hoben Bøder, hvilke vi uden Ophold til ham for ommeldte Sag skulle betale, med mindre vi kunde forevise for deseen Befrielse Kongl. allernaadigst Dispensation; da, som vi vist ere forsikrede, Deres Kongl. Mayst., ikke vil tvinge nogen Samvittighed, men forunde Enhver den Frihed, som Gud giver, saa bønfulde vi til Deres Mayst. at vi for slig Under-Øvrighedens Tiltale og Truseler, hvorved Deres Maysts. uindskrænkede Magt misbruges, maatte formedelst Deres Maysts. sædvanl. Naade vorde allernaadigst befriet i de Ting, som angaaer Samvittigheden, hvorover den Høyeste alene byder, allerhelst vi i al Stilhed og underdanig Lydighed ere omhyggelige for at efterleve alle verdsl. Love og være al Øvrighed underdanige i Herren, hvorimod vi saa meget des mere forvente Deres Maysts. allernaadigste Forsvar og Beskiermelse, som vi stedse under dagl. Forbønner leve i allerdybeste Soumission

Slagelse d. 8 Julij 1738. Deres Kongl. Mayestæt,

Vor allernaadigste Arve Herre og Konges
 allerunderdanigste Tienere og tro Undersaatte

Z. Bendsen. Niels Sørensen Stub. C. D. Nissen.

5.

Herpaa indhentes General-Kirke-Inspektions-Kollegiets Erklæring, der lyder saaledes:

Stormægtigste, Allernaadigste Arve Konge og Herre.

Deres Kongelige Majestæt er formodentlig ey ubekendt, at trende Mænd i Slagelse, nemlig Birkeskriveren C. D. Nissen og tvende Borgere, Zacharias Bendsen og Niels Sørensen Stub alt nogle Aar har entholdet sig fra den offentlige Guds-tieneste. Disse 3de Personer andrage udi det herhos følgende allerunderdanigste Memorial til Eders Kongelige Majestæt, som de til General-Kirke-Inspectionen har adresseret, hvorledes Byfogden i Slagelse atter fordrer af dem en stor Summa Penge for hellig Brøde, eller og at de derfor skal skaffe Eders Majestæts allernaadigste Resolution til deres Befrielse, hvorfor de allerunderdanigst anholde om Eders Kongelige Majestæts allernaadigste Beskiærmelse ved den Samvittigheds Frihed, som de formene, at Gud og Eders Majestæt dem hidtil har forundt.

At denne Post af Byfogden paany urgeres, det er egentlig denne Gang hverken Præsterne eller Byfogdens Drift, men reiser sig formodentlig alene af de ved Rente Kammeret giorte Notater over Sagefald og andre uvisse Indkomster; hvor Renteskriverne ey kan andet end udsætte Byfogden til Ansvar alle de Helligbøder, som findes af Præsterne at være angivne og ey af Eders Kongelige Majestæt Selv ved allernaadigste Resolution eftergivne, eller ganske inefigible.

Vi indstille det altsaa i dybeste Soumission til Eders Kongelige Majestæts allerhøyeste Godtbefindende, hvorledes med denne Post skal forholdes.

Imidlertid understaae vi os i allerstørste Ydmyghed at forestille, at ihvorvel vi bør holde det for en utilladelig Samvittigheds Tvang, om nogen ved udvortes Tvang vilde obligere andre at ansee nogen udvortes Ting, om det end var den udvortes Guds Tieneste, imod sin Overbeviisning, for noget gudeligt eller Gud tækkeligt; vi holde det for aldeles unyttigt, at Præsterne paa Prædikestolen med ubetænksom Nidkiærhed gaae løs paa saadanne skrøbelige Gemytter, der ey ved Bulder og Larmen, men alene ved Sagtmodighed og Overbeviisning kan bringes paa bedre Tanker. Saa dog siden det er at befrygte, at mange onde og vanartige Ge-

mytter under Skin af øm Samvittighed vil af Skrømt følge deres Exempel, som heri have en for dem og for os bedrøvelig Sandhed til Grund i deres Afskillelse; alene paa det de derved kunde des bedre rive sig løs fra at høre Guds Ord og undgaae Præstens Formaninger, det ey heller er at nægte, at slige enten skrøbelige eller hyklerske Mennesker er, ligesaavel som andre, Eders Kongelige Majestæts Undersaatter, der bør holde sig Loven aldeles efterrettelig; saa indstilles det allerunderdanigst, om ikke disse 3de Supplicanter de præterito allernaadigst for Helligbrøde og al anden Tiltale for denne deres Afhold fra Gudstienesten maatte befries; men derimod de og alle ligesindede ved Stifts Amtmanden anbefales og tilholdes, af Lydighed for Loven og Eders Majestæts Befaling, at have Stole Stader i Kirken og iblant der at indfinde sig i Prædiken, ligesom de bør at indfinde sig paa Raadstuen, naar det af Øvrigheden tilsiges; da Bispem tillige kunde allernaadigst anbefales at injungere Præsterne, i hvis Menighedér slige Personer leve, at de i Fremtiden ey anfører dem til Helligbrøde, som af en sand eller foregiven Samvittigheds Tvang ey idelig søge Kirken, naar de sig ey aldeles og bestandig derfra entholde; saa og entholde sig fra alle saadanne Expressioner, hvorved slige mod vor Gudstieneste og den udvortes Brug af Naadens Midler præoccuperede Gemytter ey kan overbevises, men vel videre opirres; men alene i Enerum og al Kiærlighed at handle med dem, saa ofte de forhaabe at vinde noget hos saadanne Siæle.

Vi indstille alt til Eders Kongelige Majestæts allernaadigste Behag, og forblive med største Veneration indtil vor Død

Eders Kongelige Majestæts
 allerunderdanigste og tro
 pligtskyldigste Tienere

Holstein. A. Hojer. P. Hersleb. J. B. Bluhme. M. Hviid.

General-Kirke-Inspections-Collegium 14 Aug. 1738.

Her paa har Kongen skrevet følgende Resolution:

Vi aproberer hermed i alt allernaadigst General Kirke-Inspections sentiments, og vil at det i allemaade skal forholdes, med disse 3de forbenævnte Personer.

Friederichsborg d. 15. Augusti 1738.

Selve Kongebrevet, der blev udstedt 22 August 1738, er en ordlydende Gjengivelse af G. K. Insp. Kollegiets ovenfor anførte Erklæring. Under samme Datum udstedtes i den Anledning Skrivelser til Stiftsamtmænd Nic. v. Gersdorff og til de Deputerede for Finanserne og Committerede i Cammer-Collegio. Resultatet blev altsaa, at de tre Mænd slap for Bøder og videre Tiltale.

IV.

En Parallel til Salmen „Du Herre Christ.“

Hr. Provst Cederfeld de Simonsen i Randers har i Anledning af det i K. S. 4. R. II, 744 fremsatte Spørgsmaal velvillig henledet Opmærksomheden paa, at hos Bäuncker, „Das katholische deutsche Kirchenlied,“ II, 308 findes efter Leisentrit's Geistliche Lieder und Psalmen 1567 aftrykt følgende Vers, der i Klagen har nogen Lighed med den ovennævnte danske Salme:

Herr Jesu Christ, mein trost du bist
in allen meinen nöthen,
Gib lebens frist, wie dein will ist,
kein sünder wiltu tödten,
Der sich bekent, wie dein Wort lehrt,
wer fest darauff thut bawen,
findt gnad alhier, des wil ich dir
gantz festiglich vortrawen.

I Beckmanns svenske Salmehistorie bemærkes, at Sthens Salme „Du Herre Christ“ er oversat baade paa Tydsk og Fransk.

Provst Aleth Hansens Erindringer

om hans første Præstevirksomhed i Husby i Angel.

Ved Holger Fr. Rørdam.

I Inden sin Død havde Provst Aleth Sophus Hansen ved en og anden Lejlighed, naar vi mødtes, meddelt mig, at han havde adskillige Optegnelser fra sin Virksomhed som Præst og Provst i Slesvig, hvilke han ønskede, at jeg efter hans Død vilde tage i Forværing; tillige antydede han, at han overlod til mig at bestemme, om noget deraf i sin Tid fortjente at offentliggøres. Da Provst Hansen ogsaa havde meddelt sin nærmeste Slægt dette sit Ønske, fik jeg efter hans Død (24. Dec. 1889) tilsendt en større Pakke skrevne Sager. Heri fandtes bl. a. en paabegyndt, men ikke fuldendt Udarbejdelse vedrørende Hansens første Embedsvirksomhed i Husby i Angel. Da flere, hvem jeg har forelæst dette Stykke, have hørt det med Interesse, antager jeg, at det ogsaa vil kunne tiltale en større Læsekreds, og jeg udgiver det derfor her, for at det kan være et lille Mindesmærke over en Mand, hvem jeg personlig skylder meget, og hvis Virksomhed for den danske Sag i Sønderjylland ikke fortjener at skrives i Glemmebogen. Udrustet med Evner, der gjorde ham særlig skikket til kirkelig Virksomhed under de vanskelige Forhold i de blandede Distrikter i Slesvig, lagde han hele sin Sjæls Energi, eller maaske rettere sin trofaste Udholdenhed ind i Arbejdet. At det i Utide blev afbrudt, var ikke hans Skyld. Kun faa have haft en dybere Forstaaelse af den

danske Folkenatur's Ejendommelighed, saaledes som den artede sig ved Sproggrænsen, og have elsket den højere, end han, som blev dens fuldtro Værge, saa langt hans Haand og Ord rakte.

H. F. R.

Den 5te April 1849 var en Smertens Dag for alle Danske. Ekernførde-Begivenheden ramte haardt alle Hjerter. Fra den ene Ende af Landet til den anden gjænløde Klagerne; de naaede ogsaa med Lynets Hurtighed op til det afsides Hjørring, hvor jeg Aaret forud var bleven ansat som Kateket og første Lærer ved Borgerskolen. Blandt de mange Klager lød ogsaa den, at man havde sendt store Krigsskibe ud, uden at medgive dem Skibspræster. Man tænkte paa de mange Døde og Saarede, for hvem en Præst dog kunde have været noget til Trøst og Opmuntring. Paa mig særligt gjorde Ulykkesbudskabet et dybt Indtryk, og ganske naturligt maatte det fremkalde mange forskellige Tanker og Følelser. I to paa tredie Aar havde jeg været Skibspræst paa Galathea paa dens Verdensomseiling, og jeg havde havt rig Leilighed til at sande, at en Præst ombord i et Skib har en stor Gjerning at røgte. Strax ved Krigens Udbrud havde jeg, der oppebar Ventepenge, da nu ogsaa henvendt mig til den daværende Marineminister, Admiral Zarthmann og forespurgt, om man havde Brug for mig. Svaret lød kort og godt: nei. Havde man benyttet min Tjeneste, vilde jeg efter al Rimelighed være bleven sendt ombord i Linieskibet Christian VIII, og Spørgsmaalet laae da nær for mig, ikke blot hvad der vilde være blevet af mig, men ogsaa hvorledes jeg vilde have skikket mig under de pinlige og svære Forhold paa hin Ulykkens Dag i Ekernførdebugt. Ikke længe efter modtog jeg med Posten følgende Brev: »Ved Udrustningen af Linieskibet Skjold er det kommet paa Bane at medgive

Skibet, saaledes som Reglementet egentlig foreskriver, en Præst¹⁾. Min behjertede Hustru var strax enig med mig, at jeg burde efterkomme den til mig stillede Opfordring, og efter ligeledes at have raadført mig med min nærmeste Foresatte, gamle Provst Kabell, begav jeg mig Dagen efter til Aalborg og, efterat have talt med Biskoppen (Fogtman), videre til Kjøbenhavn. Her fremstillede jeg mig strax for Marineministeren, hvem jeg erklærede at være villig til at tage mod den omtalte Ansættelse, idet jeg dog bemærkede, at det maatte afhænge af Kirke- og Undervisningsministeren, hvorvidt han vilde meddele mig den fornødne Tilladelse. Dette erklærede Admiral Zarthmann, at han nok skulde klare, og han anmodede mig om, Dagen efter at komme igjen. Men da jeg saa kom, forefandt jeg ham synlig noget forlegen. Kirkeminister Madvig havde nægtet sit Samtykke, og dermed var saa den Sag endt. Jeg vendte tilbage til Hjørring, og Linieskibet Skjold fik ingen Skibspræst. Naar jeg nu imidlertid har omtalt og dvælet ved denne lille Begivenhed, saa er det, fordi den, skjøndt ikke umiddelbart førende til noget, dog i det Følgende ikke blev uden Betydning for mig. Ved min Afsked sagde Admiral Zarthmann, at naar jeg i Fremtiden vilde søge om Forflyttelse, kunde jeg kun henvende mig til ham. Paa det bedste skulde han da anbefale og støtte mit Andragende.

Et Aar og længere Tid endnu gik hen, og jeg tænkte ikke paa nogen Forandring. Jeg følte mig tilfreds i min Gjærning, og modtog mange Beviser paa Menighedens Velvillie, og skjøndt mine knappe Kaar kunde gjøre en snarlig Forflyttelse i høi Grad ønskelig for mig, laa en saadan dog meget fjern fra mine Tanker. Efter de Tidens Forhold

¹⁾ Hansen henviser til et vedlagt Brev fra Expeditionssekretæren i Marineministeriet, hvilket dog ikke mere findes blandt hans Papirer. Men det indeholdt en Opfordring til ham om at overtage Pladsen som Skibspræst.

H. F. R.

kunde man ikke med nogen rimelig Udsigt til Held søge Forflyttelse før efter 6 Aar. Men saa kom Sommeren 1850 og med den Istedslaget. En Mængde Præstekald i Sønderjylland bleve anmeldte ledige i Bladene, og man vil neppe undre sig over, at Tanken opstod hos mig at søge Ansættelse dernede. Tidligere havde min Hu staaet til at komme til at virke dér, og nogle Aar tilbage havde jeg omgaaedes med den Plan at blive Præst ved den danske Kirke i Flensborg. Nu at komme til at fæste Bo og drage ind i en Præstegaard i hin gamle efter blodige Kampe gjenerobrede og af Tyskernes og Oprørernes Hænder udrevne Landsdél maatte begribeligt nok mægtigt tilskyndende vinke ad mig. Admiral Zarthmanns Løfte randt mig da ogsaa nu i Hu. Jeg skrev til ham, og samtidigt indgav jeg en Ansøgning om Vilstrup Sognekald ved Haderslev. Det blev imidlertid bortgivet til Præsten Fritz Bojsen i Skjörpinge paa Sjælland, og da han var ikke lidet ældre end jeg, havde jeg naturligvis ingensomhelst Grund til at beklage mig. Admiralen tog imidlertid Tingen anderledes, og han sendte, som jeg senere hørte, et skarpt Brev til Geheimeraad Tillisch, den kongelige Regjeringskommisær i Slesvig. I stærke Udtryk bebreidede han ham, at han uden at agte paa hans Anbefaling havde foretrukket for mig en Månd, hvis politiske Færd han paa sin djærve Vis nærmere betegnede.

Men hvad skulde jeg saa gjøre. Til Sønderjylland stod nu engang min Hu, og famlende i den store embarrass de richesse indgav jeg en ny Ansøgning, i hvilken jeg i Almindelighed angav som mit Ønske at finde Ansættelse i Slesvig, medens jeg overlod til den kongelige Regjeringskommisær at tage nærmere Bestemmelse om, hvor han vilde finde det rigtigt og passende at anbringe mig. Gaaende ud fra, at der i et, hvad Sproget angaaer, blandet Sogn ikke med Billighed kunde eller vilde blive stillet Fordring til den Præst, som vilde blive ansat, at være i absolut Forstand begge Sprog lige mægtig, udtalte jeg

tillige, at jeg vilde være villig til at overtage et Embede, hvor der skulde prædikes indtil hver anden Gang Tysk, en Fordring, som jeg antog, at jeg uden Anstød vilde kunne opfylde. Kort Tid efter indløb min Udnævnelse til Sognepræst i Husby, udfærdiget under 14de Nøember 1850, og jeg fik nu strax travlt med at udforske, hvor paa Lag Sognet kunde være beliggende. Et Husby tæt ved Slesvig By havde Bladene nu og da omtalt; men Slesvigs-Kortet sagde mig snart, at der ingen Kirke var dér. Jeg antog derfor, at der maatte være mént et andet Husby, som fandtes afsat en Mils Vei Syd for Flensborg, en Antagelse, som snart blev stadfæstet ved nærmere indgaaede Oplysninger. Men fik jeg saaledes at vide, hvorhen jeg skulde vende mit Øie, saa var dog alt indhyllet for mig i Taage og Usikkerhed. At jeg snarest muligt maatte tiltræde mit nye Embede, kunde jeg sige mig selv, og det blev mig derhos betydet af min nye Provst. Men Vinteren stod for Døren; Reisen fra Hjørring var lang, og hvad skulde jeg gjøre med mit Indbo, og hvorledes bære mig ad med min Familie? Til Usikkerheden, om jeg maatte være istand til at opfylde de Fordringer, som i de nye og usædvanlige Forhold vilde blive stillede til mig, kom saaledes andre og alvorlige Spørgsmaal, og man vilde ikke have undret sig over, om det havde sortnet noget for mig. Imidlertid blev min kjære Hustru trods sin store Svagelighed snart enig med mig i, at vi med vore 2 smaa Børn skulde følges ad, og hermed var den første Sten lettet. Saa aftalte vi dernæst at sælge Halvdelen af vort Indbo, og i Aalborg, hvorhen mine Sognefolk befordrede os, at leie én Fragt-vogn for den anden Halvdel, medens vi iøvrigt gave os Gud i Vold, haabende at den Herre, som saa forunderligt hidtil havde ført og bevaret os, fremdeles vilde være vor Ledsager og holde sin beskjermende Haand over os.

Stort mér end en Uges Tid brugte vi ikke til at forberede vort Opbrud, og efterat have taget Afsked med Menigheden og de mange kjere Venner, som vi i den

korte Tid af vort Ophold i Hjørring havde erhvervet os, brød vi, ledsagede af vor trofaste jyske Pige, op for at tiltræde den lange og besværlige Reise. Uafbrudt i en hel Uge kjørte vi i en Postvogn fra By til By, og alt gik godt uden noget tilstødende Uheld. I Randers havde det lykkedes mig hos en Boghandler at faae kjøbt en tysk Bibel, og jeg kunde nu — som en lille Forberedelse — gjøre mig i al Fald bekjendt med Evangelierne paa Tysk paa de forestaaende Helligdage, hvis jeg, som jeg tænkte mig Sandsynligheden af, skulde komme til at prædike Tysk. Da vi efterat have forladt Kolding kom ind i det Slesvigske, forefandt vi Veiene opblødte og opkjørte, det sidste som en Følge af Krigskjørslerne, og i det hele maatte vi sande Ordsproget, at det er Enden som bærer Læsset. Det var ikke at undre sig over, at vi tilsidst, baade Voxne og Børn, vare trætte og forpinte af den lange og trange Kjørsel, og vi følte os ikke lidet lettede, da vi paa 7de Dag om Aftenen holdt vort Indtog i Flensborg.

Rasch's Hotel havde vi læst om i Bladene, som det Sted, hvor de Danske i Almindelighed holdt til, og derhen gav jeg Kudsken Ordre at kjøre os. Men her vrimlede det af Militære, og vi fik strax det Svar, at alt var belagt. Man viste os hen til Postholderiet, hvor der muligvis var Plads. Saa kjørte vi da derhen, og vi vare saa heldige at finde Leilighed. For første Gang mødte os tysk Tale paa slesvigsk Grund; i al Fald havde vi ikke mærket sønderlig dertil hverken i Haderslev eller Aabenraa. Dog da man erfarede, at vi vare Danske, slog Samtalen snart over til Dansk, skjøndt Stemningen nok forekom mig at være noget trykket og kjølig. Skjøndt det var Skumring, eller rettere halvmørkt, gik jeg strax ud i Byen for at opsøge min gamle Ven og Skolekammerat fra Sorø, Regensburg, tidligere Sekretær hos Geheimeraad Tillisch og nu i Spidsen for det geistlige Departement. Jeg traf ham ikke hjemme og indskrænkede mig da til i hans Bopæl at melde min Ankomst. Men ud paa Aftenen kom han tilligemed

Laurits Skau op til os i vort Logis for at aflægge os et Besøg. Han var øiensynlig noget altereret ved ogsaa at træffe min Hustru og høre, at vi tillige havde 2 smaa Børn med. Det var da i Grunden heller ikke at undre sig over, thi det var jo ikke saa lang Tid siden, at Tyskerne havde stormet Frederiksstad, og endnu fandt der jo jevnlig Skjærmydsler Sted nede ved Dannevirke. Imidlertid fattede han sig snart, og jeg mindes endnu, hvorledes han fuld af Deltagelse traadte hen til Alkoven, trak Gardinet tilside og betragtede Børnene, der allerede i dyb Søvn udhvilede sig efter de mange Dages trættende Reise og Kjørsel. Et af de allerførste Spørgsmaal, som jeg gjorde Regenbug, var: hvad Sprog jeg skulde prædike. Han svarede Tysk. Og da jeg bemærkede, at jeg, som han nok erindrede, i min Ansøgning til den kongelige Regjeringskommissær ikke var gaaet videre end at tilbyde at prædike Tysk hver anden Søndag, skyndte han sig med at føie til, at jeg om kort Tid vilde komme til afvekslende at prædike Dansk. Jeg forstod det ikke, og den korte paafølgende Samtale bragte mig ikke sønderlig videre Forstaaelse. Det var første Gang, Sprogskriptet kom mig imøde.

Den følgende Dag gjorde jeg den kongelige Regjeringskommissær, som boede i Christiansens Gaard paa Storegaden, min Opvartning. Hvad der blev talt om, er jeg nu ikke længer istand til at huske. Men da intet har fæstet sig i min Hukommelse, antager jeg heller ikke, at Besøget har været andet eller mere end rent formelt. Fremdeles hilste jeg paa den konstituerede Superintendent, Provst Asschenfeldt, Hovedpræst ved Nicolai Kirke. Han var en venlig ældre Mand, og vi talte Tysk sammen, medens han dog nok — som jeg senere erfarede — forstod og, om end nok med Besvær, udtrykte sig paa Dansk, som han i den senere Tid havde lagt sig efter. Endvidere aflagde jeg Besøg hos Amtmand Wolfhagen, en yngre, forekommende og tillige dansktalende og danskdannet Mand. Han tilligemed Provst Asschenfeldt udgjorde Flensborgs

Kirkevisitatorium, og jeg aftalte med dem, hvorledes jeg skulde forholde mig med Tiltrædelsen af Embedet. Om Indsættelse kunde der foreløbig ikke være Tale, da man var saa stærkt optaget af meget andet. Flere andre nye Præster vare derhos i den sidste Tid ligesom jeg ankomne, og endel Kandidater laae i Flensborg og ventede paa at blive præstevede. At Embederne, af hvilke mange til stor Ulempe havde henstaaet ledige i hele Maaneder, snarest muligt maatte forsynes med Præster, kunde ikke være andet. Det blev da aftalt, at jeg uden videre skulde reise ud til Husby og indsætte mig selv. Nogetsomhelst skriftligt blev mig ikke medgivet, og det eneste, jeg havde at kunne opvise, var den skriftlige Meddelelse om, at jeg af den kongelige Regjeringskommissær var bleven beskikket til Sognepræst der. Det hele syntes mig unægteligt at være noget formløst; men da de nævnte Herrer ingen Betænkeligheder havde, slog jeg mig ogsaa tiltaals.

Ved min Hjemkomst fra disse Besøg forefandt jeg i min Bolig Degnen fra Husby, Hr. Meisler, en Sjellænder, som for nogen Tid siden var kommen herover og bleven ansat. Han havde allerede hørt om min Ankomst og havde ilet med at komme og hilse paa mig. Øiensynligt var han meget glad over mit Komme. Han kom iøvrigt i Følge med Krømanden i Husby, som ved sit venlige Væsen og sin danske Tale gjorde et godt Indtryk paa os. Og vi kunde unægtelig trænge til lidt Opmuntring. Hvad vi nemlig hidtil havde hørt om Husby og Husbyerne var alt andet end lysteligt. De bleve skildrede os som ravytske og som Wühlere alle tilhobe, og det af den værste Art.

Resten af Dagen gik hen med at købe eller bestille forskjelligt nødvendigt Husgeraad, og af forskjellige Haandværkere, som jeg blev henvist til, staaer Mindet om en Snedker endnu lyslevende for mig. Han gjorde ingen Røverkule af sit Hjerte, men diskede uden videre op med sine slesvigholstenske Anskuelser og Tilbøieligheder. Det var første Gang, at jeg stod Ansigt til Ansigt overfor en

Slesvigholstener, og en saadan var for mig uadskillelig fra en Meneder, Oprører og Forræder. Vi havde iøvrigt troet, at Flensborg var en stor By, hvor man med Lethed kunde faae alt, naar man havde Penge i Haanden. Men vi mærkede snart, at vi havde gjort Regning uden Vært. Færdige Møbler var der kun yderst faa af, og øiensynligt havde det lange Udsigter, om vi vilde bestille dem. I de fleste Tilfælde maatte vi tage tiltakke med brugte Sager.

Den følgende Dag leiede vi en Vogn til Husby, for dog foreløbig at tage vor fremtidige nye Bolig i Øiesyn. Børnene vilde vi nødigt skille os fra, saameget mindre som vi ei kunde vide, hvorledes den jyske Pige ene med med vilde kunne finde sig tilrette i Flensborg. Vi bestemte os da til alle tilsammen at følges ad paa vor Udflugt, og efter en Times Kjørsel holdt vi udenfor Husby Kro. Kromanden havde vi jo gjort et foreløbigt Bekjendskab med, og vi behøvede altsaa ikke at give os tilkjende. Modtagelsen var venlig, og der blev strax sendt Bud til Kirkeværgen om at møde i Præstegaarden for at lukke op for os. Veien hen til samme var en halv Snæs Minuters Gang, og ligesom vi var kommen derhen og stod ved Laagen for at gaae ind, bleve vi paa éngang en stor Fragtvogn vaer, der langsomt kom kjørende fra den anden Side henimod os. Det viste sig snart, at det var vort Flyttegods, og vi bleve selvfølgelig meget glade. Det havde ingen Spøg været, om vi skulde have ventet maaské flere Dage paa vore Ting, og derhos var det hele et saa smukt og fornøieligt Sammentræf. Efter flygtigt at have besét den gamle ret hyggelige Præstegaard med sin store flisebelagte Forstue og de 2 gamle smukke Lindetræer ude i Gaarden, fik vi snart travlt med at læsse Flyttegodset af og bringe det under Tag. Alt gik helt gemytligt, om end alt udelukkende gik paa sin Tysk. I Samtalens Løb fandt en af de Tilstedeværende det nyttigt at sætte mig noget ind i Forholdene, og han yttrede da, »dasz der bisherige Prediger, Pastor Siemonsen, in der ganzen Gemeinde sehr beliebt

gewesen, dasz er entschieden deutsch gesonnen gewesen, dasz dasselbe der Fall mit allen Gemeindegliedern sei, und dasz ich recht bald diese Erfahrung machen werde«. Nu! dette var mig da ikke noget nyt. Men tillige fandt Vedkommende — rimeligvis maa jeg have sagt nogle danske Ord — sig foranlediget til at bemærke, »dasz hier nur Deutsch gesprochen werde«. Tilrettevisningen tog jeg mig ad notam, og fra nu af, om ikke før, gik det Hele ustandseligt paa Tysk. Og her skal prædikens Dansk! Hvorledes vil den kunne spænde af? saa tænkte jeg ved mig selv. Jeg troede paa hvad der var blevet mig sagt og afgav i det Øieblik Billedet paa en af de mange Turister, som snart skulde gjæste Angel, og som, efterat have opholdt sig et Par Dage, vendte hjem, grundigt østnede i Forholdene. Men snart hændtes noget, som var helt pudsigt. Medens jeg stod i en af Stuerne, sysselsat med at aabne en Kasse, hørte jeg Gaarddøren gaae op og En træde ind, og ude paa Husgulvet (Forstuen) paa godt bredt Dansk sige høit: »goi Dau; er æ Herr her?« Og efterat være kommen nærmere og være traadt hen til mig, forklarede han nu, bestandig talende Dansk, at han var kommen for at ønske den nye Præst velkommen. De andre Tilstedeværende gjorde en lille Stund en svag Modstand og bleve ved at tale Tysk; men snart slap de Fleste over i Dansk, og Samtalen blev fra nu af væsentligt ført i dette Sprog. Det var en Forsmag paa, hvad det vilde sige et blandet Sprogdistrikt.

At for Resten de med Fragtvognen ankomne Gjenstande ikke vilde kunne fylde meget i den ret rummelige Præstegaard, var øiensynligt. Mine Husbyere vare da heller ikke — som jeg senere hørte — sene med at gjøre deres Bemærkninger. Da de nye Præstefolk vare komne fra Jylland, maatte man for øvrigt finde det ganske forklarligt og rimeligt, at de vare fattige Stoddere. Det stemmede godt med den gængse, alt andet end smigrende Forestilling om hin Landsdél. Billedet, som Angelboerne af deres

Førere og Ledere havde modtaget af Jylland og Jyder, havde væsentlig kun hentet sine Farver fra dem, der kjørte omkring og solgte sorte Potter, eller fra dem, der ud paa Foraaret kom drivende med Svin og Lam til Forhandling.

Paa Udpakning og Opstilling af Møblerne var der iøvrigt foreløbigt ikke at tænke, og efter et Ophold af en Times Tid eller to begav vi os tilbage til Kroen. Her havde de kjære Børn i deres Sorgløshed allerede begyndt at føle sig tilrette. De snakkede deres Dansk, og de Ældre morede sig med at høre dem tale. Da vi saae, med hvilken Venlighed de bleve behandlede, fik min Hustru og jeg Mod til, trods alt hvad vi havde hørt i Flensborg, at betro dem til Krofolkene, idet vi tillige indsaa, at vi vilde faae saa meget at bestille i Flensborg, at vi ikke vilde sé os istand til at tage os af dem. Vi lod dem da tilbage i Kroen med Pigen og kjørte til Flensborg for at ordne forskellige Ting og gjøre flere nødvendige Indkjøb. At vi vare noget benauede ved at skille os fra de kjære Smaa, kan man neppe undre sig over, og den Forundring, som Folk i Flensborg røbede ved at høre, at vi havde lad dem tilbage ude i Kroen i Husby, skulde just ikke opmuntre os meget. Imidlertid her som i saameget andet maatte vi lægge alt i Guds Haand, og det var jo derhos kun om en Nat og Dag at gjøre. Skynde maatte vi os nemlig, thi om muligt vilde jeg prædike den første Søndag, og det var allerede Torsdag. Saa hurtigt, som ske kunde, fik vi da vore Sager ordnede, og de mest paatrængende Indkjøb besørgede, og fremfor alt gjaldt det om at forsyne os med Fødemidler. At disse ikke altid vare lette at faae ude paa Landet, det vidste vi. Men derhos fortalte man os i Flensborg, at en for nogen Tid siden til Sørup i Angel ankommen ny Præstefamilie formelig havde været udsat for Hungersnød, idet Beboerne hverken for gode Ord eller Betaling havde villet overlade dem noget.

Fredag Morgen vare vi da saa atter underveis til Husby, og ankomne til Kroen traf vi vore kjære Smaa

velbeholdne og fornøiede. Krofolkene havde ikke vidst, hvor venlige de vilde være mod dem. Ængstelige for dem havde vi vel ikke været; men vi vare dog glade ved atter at have dem, og glade tillige ved ikke at være bleven skuffede i vor Tillid. Ofter senere har denne lille Episode rundet mig i Tanker, og ligesaa ofte har jeg i Erindringen med Glæde dvælet ved Husby Kro og de venlige, skjønnt tysksindede Krofolk. Mit første foreløbige Bekjendtskab med Husbyerne var mig et godt Varsel om Opholdet og Livet blandt dem.

I Præstegaarden fik vi nu travlt med at pakke ud, men jeg fik tillige travlt med at forberede mig til Søndag. Min tyske Bibel fra Randers fik jeg frem tilligemed en »Gesangbuch«, som jeg havde faaet kjøbt i Flensborg. En Pakkasse tjente mig til Skrivebord, og jeg gav mig til at udarbeide min første tyske Prædiken. Jevnlig blev jeg afbrudt og min Hjælp paakaldt saa til ét saa til et andet. Om det vilde lykkes mig at faae en Prædiken sat sammen i det fremmede Maal, syntes mig stundom mér end tvivlsomt. Jeg havde imidlertid ladet det tillyse fra Skolerne, at der vilde blive Gudstjeneste om Søndagen, og at jeg vilde prædike. Der hjalp da ingen kjære Moder, og det maatte briste eller bære, det skulde dog ské. Jeg haabede iøvrigt nok, at vor Herre vilde staae mig bi. Ret frimodig begav jeg mig Søndag Morgen til Kirken, hvor jeg forefandt en talrig Menighed samlet. Jeg kunde sige mig selv, at det var mindre Nidkjerhed end Nysgjerrighed. Man var — saa hørte jeg bagefter — umaadelig spændt paa, hvorledes det vilde gaae den nye Præst fra Jylland med at prædike Tysk. Det var den 4de Søndag i Advent, og jeg talte over Dagens Evangelium. Stille og opmærksomt hørte man paa mig, og jeg syntes selv, at det gik ganske godt. Menigheden lod ogsaa til at være tilfreds, og da Gudstjenesten var til Ende, skiltes vi med venlige Miner fra hinanden.

Begyndelsen var da gaaet godt, og godt begyndt er

jo halv fuldendt. Modet voxede hos mig. Men det kunde ogsaa behøves, thi Julen stod jo lige for Døren, og den ene Helligdag afløste den anden. Bestandig var der en talrig Menighed samlet, baade Mænd og Qvinder, og blandt disse troede jeg ogsaa at opdage den forrige Præstekone. Jeg tog ikke fejl, og ved Udgangen af Kirken traadte hun hen til mig og hilsede paa mig. Hun undrede sig over, at det gik saa let for mig at prædike Tysk. Hun saavel som andre havde nok tvivlet om, at det vilde gaae, og man havde vel endog smigret sig med det Haab, at den danske Regjering, ude af Stand til at faae de mange ledige tyske Sogne kald besatte, vilde blive nødt til at kalde de bortrømte Præster og Skolelærere tilbage.

Men her maa det nu være paa Tide at standse lidt og gjøre noget nærmere Bekjendtskab med disse, og navnlig med min Formand i Embedet. Vi ville herved tillige blive bekjendt med adskillige Forhold, som det vil være nødvendigt at kjende for at kunne forstaae min Stilling. Min Formand var L. Siemonsen, en Flensborger af Fødsel. Han havde været Præst eller Kateket ved Frederiks tyske Kirke paa Kristianshavn og havde under sit fleraarige Ophold i Kjøbenhavn sluttet sig nær til Grundtvig og Lindberg, med hvilken Sidste han holdt Forsamlinger ude paa Kalkbrønderiet. Hans Udnævnelse til Præst i Husby, som i sin Tid ansaaes for en stor Begunstigelse, skyldtes, saa hed det sig, væsentlig Karoline Amalie. Han havde ægtet en Frøken Göricke, Søster til Overlægen paa St. Hans Hospital og til Sekretæren ved det danske Missions-selskab, Cand. theol. Göricke, og var ved dette sit Ægteskab bleven en formuende Mand. Han var en stille, troende og tillige kjærlig Mand. Selv i Husby vedligeholdte han stadig Forbindelse med sine gamle Troesvenner i Kjøbenhavn og modtog blandt andet ogsaa Besøg af Grundtvig¹).

¹) Det maa vist have været 1843 paa Grundtvigs Hjemrejse fra England. Peter Rørdam besøgte i Aug. 1847 Præsten Siemonsen i Husby (s. Blade af P. R.s Levnedsbog og Brevvexling II, 68). H. F. R.

Han satte megen Pris paa den danske Salmedigtning, og af Optegnelser efterladte af ham i Præstegaarden fremgik det, med hvor megen Kjærlighed han havde syslet med samme. At fremme og udbrede levende Kristendom var hans Hovedopgave i de bedste Aar af hans præstelige Virksomhed i Husby; men tillige brugte han sine rigelige Midler til at gjøre godt og meddele. Han blev ofte, saa fortalte man mig, ved Aftentider sét med et Brød under Armen, som han bragte til de Fattige. En kjær Beskæftigelse i Hjemmet var det for ham at sysle i sin Have, og atter her kom hans rundelige Indtægter ham til Hjælp. Han lod mange smukke Blomster og Buskvæxter komme fra Flotbeck, og baade min Hustru og jeg glædede os ofte over de prægtige Rhododendra, Asalier, Pyrus Japonica, Pioner osv., som han havde plantet. Men lidt efter lidt blev han fra denne stille, smukke Gjærning dragen ind i den slesvigholstenske buldrende Larm og plumrede Uføre. Saadanne stærke og voldsomme Naboer, som Provst Volquartz i Flensborg og Pastorerne Lorenzen i Adelby og Schmidt i Grumtoft, kunde han ikke frembyde tilstrækkelig Modstandskraft mod. Husby' Sogn var derhos et af Agitationens Brændpunkter. De allerfleste Bønder (o: Gaardmænd) og mange Kaadnere (o: Husmænd) havde underskrevet den berygtede Anglerprotest mod den danske Regjering, og i en tæt ved Husby By beliggende Skov, Husbyris, vare jevnlige Møder med voldsomme Taler og festlige Optog blevne afholdte. Den stille, indadvendte, fromme og faatalende Mand blev tilsidst reven med, uden at det dog dermed skal være sagt, at han var som det svage Rør, der bevægedes hid og did af Vinden, føielig og bøielig for enhver Ind- og Paavirkning. Thi han foretog sig intet, uden at være overbevist om Rigtigheden deraf; og om han end kom til at slutte sig til Løgnen, var han dog en Mand af Sandhed; og havde han nu engang taget sit Parti, stod han fast og urokkelig. Man fortalte om ham, at da han en Aften kom hjem fra et Møde i Store-

Solt Præstegaard, hvor visse vigtige afgjørende Beslutninger bleve tagne, traadte han ind i Stuen til sin Hustru og sagde de ildevarslende Ord: »Nun habe ich mich vom Hause und Hof verschrieben«. Fra den Tid, eller fra den Stund, da han havde truffet sit endelige Valg, var han Oprørets tro hengivne og urokkelige Mand. Hans Navn kom til at staae under Anglerprotesten, og det figurerede i en i Flensborg trykt Fortegnelse over Wühlerne i og udenfor samme. I Kirken udtalte han sig uden Forbehold mod sin Regjering, og et varigt, uudsletteligt Minde satte han sig i Kirkebogen. Da nemlig en ung Gaardmandssøn (Matthias Jørgensen) fra Husbyskov var bleven dødelig saaret i Slaget ved Frederits, dette Slag, hvor der for-gjæves blev kæmpet med stort Mandemod for at bevise for Samtid og Eftertid, at det slesvigholstenske Oprør var en Reisning i Sandhedens og Retfærdighedens Navn, blev den Afdøde ført hjem og med stor Pomp begravet paa Husby Kirkegaard. Men saa indførte Siemonsen ham i Kirkebogen med store Frakturbogstaver, tegnede en smuk Egekrands om hans Navn med Overskriften: »Erstlingsopfer der gerechten Sache des Kirchspiels Husbye«, og føiede til, ikke uden en vis sindrig Benyttelse af Skriften, der jo som bekjendt kan blive brugt til alt, disse Ord: »das Loos fiel auf Matthias« (Apostelgesch. 1, 26). Da den danske Hær i Juli 1850 rykkede frem, og den 10de Bataillon under Oberstløjtnant Ræder nærmede sig til Husby, tog Siemonsen Flugten, ledsaget af Naboen, Gaardmand Peter Nissen, gjennem Kornmarkerne ad Sørup til og derpaa videre mod Syd. Han kunde godt være bleven, og Ingen vilde have krummet et Haar paa hans Hoved. At det danske Militær, ved at høre om hans Flugt, gik noget inkvisitorisk tilværks i Præstegaarden, det beviser ingenlunde, at det havde været Hensigten at lægge Haanden paa ham. Andre Præster, ligesaa kompromitterede, bleve ganske roligt og uanfægtede siddende i deres Embeder. Efter sin Flugt blev han afsat, hans Hustru og Børn flyttede ud af Præste-

gaarden hen paa Kirkeværge Erik Petersens Aftægtsleilighed, og alt hans Bohave blev anbragt omkring hos Bønderne i Sognet. Kun éngang saae jeg ham og var sammen med ham; det var nogle Uger senere. Han havde faaet Tilladelse til at komme til Husby for at ordne sine Anliggender, og ved denne Leilighed kom han over i Præstegaarden og hilste paa mig. Vi talte sammen, om end med Forbehold, saa i al Venlighed, og en lille Episode rinder mig i Hu. Jeg spurgte ham, om der var noget i Arkivet af mere privat, personlig Natur, som han ønskede fjernet. Han tog mod Tilbudet, fik Nøglen til Arkivet, og jeg gik en halv Stunds Tid ind i min Stue. Ved min Tilbagekomst brændte en lystig Ild paa Skorstenen. Ja kald det Humanitet eller Tossegodhed! Nogle kompromitterende Papirer mér eller mindre gavnede ikke os sønderligt, medens de sandsynligvis ikke lidet foruroligede og tyngede ham, for hvem jeg, trods stik modsatte politiske Anskuelse, dog i flere Henseender nærede megen Agtelse. — Et Par Aar efter saaes hans Billede paa Væggen i »Peselen« (Storstuen) hos flere Gaardmænd, og nedenunder stod hans Motto: »Wir können nichts wider die Wahrheit, sondern für die Wahrheit« (2 Cor. 13, 8). L'entente est au liseur.

Ogsaa Degnen, Küster Hansen almindelig kaldet, var en udpræget Slesvigholstener. Som saa mange af den senere Tids paa Seminariet i Tønder uddannede Degne og Skolelærere var han en udmærket duelig Lærer. Derhos var han i Besiddelse af grundige botaniske Kundskaber og nøie bekendt med Floraen i hele Angel. Han stod ogsaa i Forbindelse med flere Botanikere fra Kjøbenhavn, som nu og da havde aflagt ham Besøg. Éngang havde han, der var barnefødt i Grumtoft, og hvis Modersmaal følgelig var dansk, givet Privatundervisning i dette Sprog til flere ældre Skolebørn. Men dette laae en hél Dél Aar tilbage i Tiden. Han var bleven en Fjende af alt, hvad der var dansk, og havde gjort sit bedste for, i og udenfor Skolen,

at udbrede blandt Ældre og Yngre sine oprørske Anskuelser. Da han pludselig ved Nattetider blev vækket af det danske Militær, som var i Gaarden, tog han ligesom sin Præst ilsomt Flugten. Senere fik han Lov til at komme tilbage og leiede sig en Aftægtsleilighed i Gremmerup. Han ernærede sig — kummerligt nok — med at lave Herbarier og førte iøvrigt et roligt Liv. Nu og da traadte vi i ret venligt Forhold til hinanden. Den anden Skolelærer, Poulsen i Ousagerskov, der ikke havde vovet sig saa vidt frem som sin Kollega og vel heller ikke havde været saa yderliggaaende, var bleven siddende ganske roligt, uden at være bleven forulempet af nogen.

Da Regjeringen omgikkes med Planen til det danske Sprogs Indførelse i Kirke og Skole, men foreløbig ikke havde til sin Raadighed en Personlighed, som egnede sig til denne Foranstaltning, blev den fra Brockdorf i Holstén fordrevne Pastor Hansen foreløbig konstitueret som Sognepræst, medens den tidligere omtalte Skolelærer Meisler fra Sjælland blev udnævnt til Degn. Pastor Hansens Væsen og Optræden frembød unægtelig nogle Kanter; men Hovedanken, som man havde mod ham, var, at han, skjøndt tyskfødt og tyskdannet, var ivrig dansksindet. Sognefolkene kunde derhos ikke tilgive ham, at han havde indtaget Siemonsens Plads. Man sagde det rént ud til mig, medens man tillige føiede til, at man fandt det ganske naturligt, at jeg som danskfødt ogsaa var dansksindet. Hans Forhold til Menigheden blev snart meget spændt, og hans Stilling vanskeligere og vanskeligere. Det gik endog saa vidt, at de forvildede Skolebørn, som i længere Tid havde drevet om, hyssede ad ham, naar han indfandt sig i Skolen. Men gik det Præsten saaledes, kan man ikke undre sig over, at det ikke gik den danske Degn stort bedre. Beboerne, i al Fald flere, viste sig virkelig ret velvillige og venlige mod ham, og han var derhos en venlig Mand og tillige en dygtig Lærer. Men hans mangelfulde Kundskab i Tysk kunde ikke skjules, og Børnene vare, som sagt,

forvildede, for ikke at sige uvorne. Hans Stilling var derfor pinlig.

Men jeg maa til at tage Traaden op igjen i min Beretning om, hvad der gik for sig efter Tidsfølgen. Julen var gaaet hen ret gemytligt, skjøndt under meget Arbeide og stor Travlhed. Lidt efter lidt fik vi os det ganske hyggeligt og hjemligt indrettet. En noget ældre Karl, der havde tjent hos Degnen og derfor gik under Navnet: »Jakob Dén«, fæstede jeg som Karl, og han blev nu forfremmet til: »Jakob Præst«. At han saa hurtigt kunde gaae over fra en tysk til en dansk Husbond, stødte nok adskillige; men det tabte sig snart. Som et Bierhverv havde han drevet Kvæghandel, og han havde endél Køer og Kvier opstaldede i Præstegaarden. Dem købte jeg, og saaledes havde jeg i en Fart faaet Besætning paa Gaarden. Men min Formand, som i Naadens- eller som det her héd Fortjenestesaaret havde Krav paa en Andel af Kaldsindtægterne, og hvis Sagers Ordning var bleven overtaget af Gaardmand Lorentz Hansen i Lyshøi, traf jeg snart og uden stor Vanskelighed Afregning. Fru Siemonsen besøgte vi og hun ligeledes os, og hendes og vore Børn legede, trods det forskjellige Tungemaal, i al Gemytlighed med hinanden. Fra de forskjellige Dele af Sognet indfandt sig jevnlig Beboere for at bestille ministerielle Handlinger, og der var mange af disse, da man i længere Tid havde ventet paa, at en ny Præst skulde komme. Som oftest blev der talt Dansk, og som en staaende Indledning var det: »Ja vi ka jo nok snak' Dansk; men vi véd it', om te han kan forstaa det; det er jo it' Dansk, it' Kjøffenhavnerdansk«. Flere kom jo ogsaa og talte Tysk, og jeg svarede dem i det Sprog, i hvilket jeg blev tiltalt. Af de mange, som kom op i Præstegaarden, var der ogsaa adskillige, som uden at have noget bestemt Ærinde kom for at aflægge mig Besøg. Blandt dem var der nogle, som jeg snart mærkede paa, at de vare ivrigt dansksindede, medens der var andre, som tonede et andet Flag. Det

var Folk navnlig fra Ousagerskov, den sydligste Dél af Sognet, énfoldig troende Kristne, Stille i Landet, med et noget hernhutisk Anstrøg. De talte om Siemonsen med stor Kjærlighed, men udtalte sig ogsaa med Tilfredshed og Glæde om min Forkyndelse. Vi stode snart paa en fortrolig og venlig Fod med hinanden. Forholdsvis hurtigt var alt saaledes kommet i en god Gænge. Men en Prøve forestod, og jeg nægter ikke, at jeg saae den imøde med nogen Spænding. Konfirmationsforberedelsen var endnu ikke paabegyndt, og det var paa høie Tid, at der blev taget fat paa den. Saasnart Julehøitiden og den første travle Tid var omme, tillyste jeg, at de Børn, som til Paasken skulde konfirmeres, skulde møde hos mig. I Mangel af en egen Konfirmandstue skulde Forberedelsen, som i min Formands Tid, gaae for sig oppe paa et Loftsværelse i Gavlen, og det kan nok hænde sig, at det blev en ordentlig Støi, da Børnene kom og styrtede ind paa Husgulvet og derfra brasede op ad Loftstrappen. Jeg maatte forberede mig paa, at Scenen med min konstituerede Formand i Skolen vilde gjentage sig her i Præstegaarden. Der blev da og en Hvisken og Fnisen og Skraben med Fødderne, saasnart jeg var traadt ind og havde aabnet min Mund. Forgjeves formanede og tiltalte jeg først i Mildhed, saa i Alvor. Det nyttede ikke stort, og det var som en Flok smaa Djævla. Saa saae jeg nok, at jeg maatte tage Skeen i en anden Haand, og jeg erklærede, at den første den bedste, som lo og fjasede, den tog jeg ved Kraven og smed ned ad Trappen. De kunde da sé til, hvorledes de kom op igjen. Af mig vilde de ubønhørligt blive afviste, og jeg skulde nok sørge for, at de ikke bleve konfirmerede det første Aar. Det hjalp ganske godt, og Timen eller Tiden løb fra nu af ret roligt af. For hver Gang de mødte hos mig, gik det ogsaa bedre og bedre, og en god Støtte, det maa jeg iøvrigt sige, havde jeg hos flere alvorlige og besindige Forældre. Egentlig vred kunde jeg da heller ikke være paa Børnene. Man

tænke sig nemlig, hvorledes de i længere Tid havde drevet om, og man tænke sig endvidere al den ophidsende og uforstandige Tale, som mange af dem i lang Tid havde hørt eller maattet høre. Jeg kom til mér og mér at holde af dem, og jeg troer ogsaa, at de kom til at nære ret venlige og hjertelige Følelser for mig.

Ikke længe efter kom der en indtrængende Anmodning til mig om at reise ned til Slesvig. Bageren i Ousager var bleven sat fast, jeg husker nu ei længer bestemt hvorfor. Det var af en eller anden politisk Grund, og da han havde Ord for at være en slem Tysker, var det vel neppe uden Grund, at han var bleven nappet. Hans Hustru, en vakker Kone, var imidlertid i høi Grad bekymret for ham, og allerede hans svagelige Helbred kunde give hende Anledning til Bekymring. Jeg kjørte da ned til Slesvig, og gjorde mit yderste for at faae ham paa fri Fod. Men forgejves henvendte jeg mig til Generalkommandoen, der igjen henviste mig til Politikommissæren Leerbeck, hos hvem jeg intet kunde udrette. Undersøgelserne vare i fuld Gang, og saalænge de endnu ikke vare afsluttede, kunde man, som rimeligt var, ikke laane Øre til min Forbøn. Det varede imidlertid ikke længe, inden han slap løs, og jeg har Grund til at antage, at mine Forestillinger ikke havde været ganske unyttige. Det var iøvrigt første Gang jeg besøgte Slesvig By, hvor jeg naturligvis tog ind i Esselbachs Hotel. Her mylred det af Officerer, og man saae den livlige og fornøielige Madame Esselbach færdes blandt dem som en fortrolig Veninde, ja næsten som en intim Slægtning.

De faa Udflugter, jeg foretog, gjaldt Flensborg, som ikke blot var min Kjøbstad, men hvor jeg ogsaa maatte ty hen, for navnlig paa Amtshuset at modtage fornødent Raad og Veiledning i flere mødende Tilfælde. Lidt efter lidt lærte jeg denne, som det forekom mig, noget forunderlige, amfibialske By at kjende. Saare hyppigt kom mig nemlig en stærk udpræget, ofte endog rørende Troskab

mod Konge og Fødeland, en afgjort Dansksindethed, imøde; men samtidigt stødte jeg ofte, fornemmelig hos den kvindelige Dél af Befolkningen, paa Mistænkelighed og Fordom, ja Uvillie mod dansk Sprog og Sæd. Denne Dansksindethed i tysk Klædedragt forekom mig selvmodsigende og uforstaaelig, og jeg maa tilstaae, at jeg, efter saamange Aars Forløb, den Dag idag endnu har svært med at forstaae det. At man ikke vilde tale Dansk, kunde jeg endda nok til Nød forstaa, thi ligeoverfor Folk fra Kongeriget og Kjøbenhavn undsaae man sig for at føre det gamle flensborger Dansk i Munden. Men hvorfor holdt man sig med en for mig saa ufattelig Halsstarrighed fjernt fra hele det danske Kulturliv. Løsreven fra dansk Tale og dansk Dannelselse kunde den flensborgske Dansksindethed kun forekomme mig at svæve i Luften uden noget Fodfæste, eller at være bygget paa Sand. Hvor den kom til at yttre sig, kunde jeg kun sé den rene Tilfældighed, og bittere Skuffelser med Hensyn til Børn og den hele opvoxende Slægt kunde ikke udeblive. Meget snart havde jeg Leilighed til at sé dette og blive Faren vaer. Ved min Ankomst til Flensborg havde jeg Anbefalingsbrev med til en ansét Kjøbmand i Norden, som ogsaa blev min Banquier. Dansksindet var han ligetil Fingerspidserne, og en Aften, da jeg kom til ham, kom vi til at tale os ud for hinanden. Efter en Times Tid at have talt med ham og glædet mig over hans varme, for Danmark og alt hvad der var dansk saa hjertelige og hengivne Udtalelser, tog jeg min Hat for at ville gaae. Han holdt mig imidlertid tilbage og bad mig om at gaae med ham ovenpaa og drikke Thé og spise til Aften med ham og hans Familie. Forgjeves indvendte jeg, at det allerede var sildigt, og at min Hustru var hjemme og ventede paa mig. Næsten bønligt trængte han ind paa mig, at jeg skulde blive. Saa fødte jeg ham tilsidst, og snart var jeg i et hélt Dameselskab. Foruden de voxne Døttre var tillige den bortrømte Præsts Kone fra N. Med min Vært havde jeg kun talt Dansk, men nu blev naturligvis

Samtalen udelukkende tysk. Da jeg blev forestillet som den nye Præst i Husby, var Løsenet dermed givet til en Forhandling om Dansk og Tysk. Samtalen blev snart heftigere og heftigere, og medens Damerne kappedes i skarpere og hensynløsere Udtalelser, tog jeg ogsaa Bladet fra Munden og blev dem ikke Svar skyldig. Den gamle Mand sad stille uden at mæle et Ord. Øiensynlig befandt han sig vel, medens jeg følte det uhyggelige og næsten hjerteskjærende i en slig Ordvexlen i den brave danske Mands Hus. Han maatte jo staae som en Fremmed og leve næsten som en befængt midt i sin Families Skjød. Tilslidst reiste jeg mig og tog Afsked, og da vi vare komne udenfor, trykkede han hjertelig min Haand og tolkede for mig i varme, bevægede Ord sin dybtfølte Tak, fordi jeg saa frimodigt havde vist Kvinderne tilrette. Han havde, saa føiede han til, ikke i lange Tider havt en saa fornøielig Aften. Men jeg gik bort og sagde til mig selv: Stakkels Mand! Du ligger, som Du har redet. Hvorfor har Du igjennem tysk Uddannelse, meddelt af tysksindede Lærere og Lærerinder, ladet Dine Børn voxte op og blive fremmede, ja fiendske for det, som har været deres Fader kjært og dyrebart, næsten helligt. At man kan nævne og paavise Exempler paa, at en slig Opdragelse og Uddannelse ikke har havt slige Følger, det vil jeg ganske vist ikke nægte. Men for hvert enkelt Exempel tør jeg trøstigt sige, at der lader sig anføre to eller flere Exempler for det stik modsatte, og det ganske naturligt; hvor kunde det være andet!

Afsét fra de hyppige Besøg af Sognefolkene, som mest i Forretninger kom til mig, førte vi i Præstegaarden i Begyndelsen, ja i de første Maaneder, et stille og énsomt Liv. De allerfleste danske Præster vare komne herover ene, uden Familie, og navnlig for min stakkels Hustru kunde det stundom være trykkende nok ingen Omgang at have. Kun én fremmed Præstegaard saae jeg; det var den i Grumtofte. Men kun i Embedsmedfør kom jeg derhen, og det laae i Sagens Natur, at der her ikke kunde være

Tale om Omgang. Hovedpræsten (der var 2 Præster dør), Pastor Schmidt, var afgaaet ved Døden i Holstén, hvor han, saavidt jeg mindes, opholdt sig som en Slags Delegeret, og der blev nu blandt Kredsens Præster udskrevet Vakance-tjeneste. Saa kom da ogsaa Touren til mig, og jeg husker endnu, at jeg kom til at prædike dør den 1ste Søndag i Fasten. Hyggelig var Modtagelsen i Præstegaarden just ikke; men man maatte holde den stakkels Kone adskilligt tilgode; hun var for nylig bleven Enke og sad dør med sin Børneflokk. Hyggeligere og venligere var det derimod i Kirken, og jeg maa ved min Forkyndelse have tiltalt den talrigt forsamlede Menighed noget. En føie Tid derefter modtog jeg nemlig Besøg af 4—5 Gaardmænd derovrefra, som tilligemed min tidligere Reisefælle, Mathias Hansen fra Dollerup-Vesterskov, som havde været anden Styrmand paa Galathea, kom for at opfordre mig til at søge Grumtoft Sogneald. Det var lutter dansksindede Folk, dansksindede, som jeg aldrig havde sét dem tilforn. Men derhos meddelte de mig, at de havde talt med de tysksindede Beboere, som i al Fald intet havde imod, at jeg blev deres Præst. Tilbudet var fristende. For ikke at tale om, at Embedet, hvad Indtægterne angaaer, var det største i Angel, saa stod derhos Grumtoft Sogn i gammelt Ry for sin Kirkelighed. Den store, anseelige Kirke med sin mægtige cyklopliske Kirkemur, der i sin Tid (jeg troer, da Landet i Svenskekrigen blev oversvømmet af Brandenborgere og Polakker) havde tjent som Tilflugtssted mod de rovbegjerlige Forbundsfæller, den prægtige store Gaard og Haven, der med en tilstødende lille Lund næsten var som en Park, og saa endelig et ret anseeligt dansk Parti, der ikke blot, som paa andre Steder, bestod af Smaafolk, men i sin Midte ogsaa talte ansete og velstaaende Bønder, — ogsaa alt dette kunde have noget tiltalende og forførende ved sig. Jeg havde imidlertid strax Betænelighed ved for min Person at gaae ind paa Tilbudet, og hvad der gjorde mig betænelig var den Venlighed, man i Almindelighed

havde mødt mig med i Husby. Jeg syntes allerede at føle mig noget hjemme her og troede at have Grund til at haabe endnu mere af Fremtiden. Imidlertid blev der givet mig Betænkningstid, og det blev tillige aftalt, at jeg paa en nærmere bestemt Dag skulde aflægge mine Gjæster et Besøg i Grumtoft. Jeg kom ogsaa derhen og tilbragte en saare behagelig Dag hos disse brave og prægtige Folk, der gennem Modsigelser og Kampe vare blevne vakte til fuld og levende Bevidsthed om, hvad det vil sige at være dansk. Aabent og frimodigt, uden at lade sig skræmme af det tyske Flértal, havde de malet Lede og Ledepæle ved Indkjørselen til deres Gaarde med skinnende danske Farver, og den uskræmte Kjærlighed, som de i Tale og Handling lagde for Dagen for Konge og Fødeland og for deres gamle, igjennem lange Tider forfulgte og foragtede danske Modersmaal, var saa rørende, at jeg formelig maatte gjøre Vold paa mig selv, da jeg ligeoverfor dem fastholdt min Beslutning om at forblive, hvor vor Herre nu engang havde sat mig hen. At dømme efter den Samtale, som jeg faa Dage efter havde med Regenbug, troer jeg maaske nok, at Regjeringen, hvis jeg udtrykkelig havde ønsket det, vilde have været tilbøielig til at forsætte mig til Grumtoft. Istedetfor et udtrykkeligt Ønske havde jeg nu imidlertid Betæneligheder at fremføre, og saa blev jeg, hvor jeg var. Jeg fortrød ikke min Beslutning, og da jeg efter Aaringer alligevel bestemte mig til at ansøge om Grumtoft, skete det under saa forandrede Forhold, at disse nok kunde forklare, at jeg skiftede Sind.

Min Stilling var imidlertid trods ikke liden personlig Velvillie, som kom mig imøde, ingenlunde let, og foreløbig voldte Skoleforholdene, navnlig i Husby Skoledistrikt, mig ikke faa Bryderier. Skolebørnene vedbleve at være aldeles balstyrige. Jeg troer just ikke, at de bleve opæggede fra Hjemmet af; men tilstrækkelig avede bleve de heller ikke. Den stakkels Lærer var virkelig ilde stedt. Han følte sig derhos saa ene og hjemløs. Sin Familie havde han ladet

tilbage paa Sjælland, og han var derhos kommen herover uden mindste Bohave. I den øde store Skolebygning kunde han ikke holde ud at være, og han havde maattet skaffe sig Logis i Kroen. Han var baade en dygtig Lærer og en brav Mand, som under mindre vanskelige Forhold vilde have gjort god Fyldest. Tilsidst blev han træt og kjed af sin brydsomme Tilværelse, og jeg kunde ikke undre mig derover. Han tog da sin Afsked og reiste hjem igjen til sit gamle Embede og Hjem. Men dette skylder jeg iøvrigt at føie til, at i al Fald flere af Beboerne havde saameget Hjertelag og Retfærdighedsfølelse, at de beklagede de onde Kaar, under hvilke han havde levet blandt dem, og at de søgte Skylden hovedsageligt dèr, hvor den laae, i de yderst vanskelige Forhold¹⁾.

Det gjaldt nu imidlertid at finde en Mand, som var Opgaven og Stillingen voxen, og at finde ham snart. At opslaa Embedet vakant med den sædvanlige Frist af flere Uger til at indgive Ansøgning i, indsaar jeg under de givne Omstændigheder at maatte være lidet hensigtsmæssigt. Der maatte handles rask og resolut, og da Kirkevisitatoriet kun nødigt vilde afvige fra den almindelige Regel, gik jeg lige til Regjeringen. Skolelæreren i Langsted, Egebæk Sogn, Samuelsen, blev ansét for at være en passende Personlighed, og ham blev Embedet da tilbudt. At han ikke betænkte sig paa at slaa til, kan man neppe undre sig over. Allerede det at kunne ombytte Egebæk Sogns sandede og magre Egne med det frugtbare, smilende Angel kunde nok friste. Derhos var Degne- og Skolelærerembedet i Husby med $\frac{1}{4}$ Boels Jorder, Tiende, Accidentser af hele Sognet og en kjøn, anseelig Bolig, et af de bedst aflagte Skolekald i Angel, ja maaské i hele Slesvig. Valget syntes

¹⁾ Om sin korte Virksomhed i Husby fortæller L. Fr. Meisler selv i sin i flere Henseender mærkelige Livshistorie, »Opfostringshusdrengen Nr. 101«, 2den Udg. S. 152 ff. (Meisler døde 28. Decbr. 1891 som pensioneret Skolelærer) H. F. R.

ogsaa at maatte være heldigt, thi Vedkommende var i Besiddelse af forskjellige Egenskaber, som syntes at maatte gjøre ham vel skikket til den vanskelige Post. Han var en Slesviger af Fødsel og barnefødt i Hanved. Med fortrinsvis tysk Dannelse havde han dog ogsaa fornøden Kundskab til Dansk og havde besøgt et dansk Seminar. Derhos havde han Hjertelag for Dansk og for Danmark, uden dog at være traadt op med bestemt udprægede Anskuelser. Endelig var han en duelig Lærer og derhos sindig baade i Tale og Optræden. Kun nogle faa Dage var det om at gjøre, saa var han baade udnævnt, indsat og installeret med Familie i Husby. Beboerne indsaa Nødvendigheden af for Alvor at ave Børnene og komme den ny Lærer til Hjælp; men iøvrigt skulde han ogsaa nok hjælpe sig selv. I forholdsvis føie Tid var Skolen bragt i Orden, og naar af og til den gamle Aand dog blussede op igjen, blev den snart og uden stor Vanskelighed dæmpet. En virkelig Lise var det at have faaet Ro fra den Kant, og det saameget mere, som det ved den nærførestaaende Indførelse af Dansk i Skolen gjaldt om at have en Lærer, der med Paalidelighed forbandt Gaverne til at foretage det store Skridt.

En Maanedes Tid eller to kunde vel være hengaet, siden det, den Dag jeg ankom til Flensborg, var blevet mig bebudet, hvad der vilde ské; men endnu herskede der, officielt i al Fald, Taushed desangaaende. At en Kundgjørelse imidlertid vilde komme, og det snart, og at der navnlig vilde blive truffet Bestemmelse om, at Skoleundervisningen skulde være dansk, og at der skulde prædikes dansk hver anden Søndag, medens det vilde blive stillet frit for at forlange de ministerielle Handlinger udførte i det ene eller i det andet Sprog, det vidste jeg. Det var en offentlig Hemmelighed, og der gik ingen Gang hen, naar jeg kom til Flensborg, uden at det blev mig betydet. Rygtet derom var ogsaa kommet ud blandt Befolkningen, der iøvrigt længe, saa smaat i al Fald, havde været forberedt

paa hvad der vilde komme. Pastor Siemonsen, saa hørte jeg, havde endog allerede ladet sig forlyde med, at Dansk vilde blive indført i Kirke og Skole, hvis de Danske gik af med Seiren. Jeg ventede imidlertid en simpel Anordning og blev ikke lidet forundret ved en Dag at modtage en Skrivelse fra Kirkevisitatoriet, ved hvilken jeg med Angivelse af Regjeringens Hensigt opfordredes til at udtale mig over de sproglige Forhold i Sognet og om den paatænkte Forandring. At jeg blev noget ilde berørt derved, kan man vel forstaa. I en Sag af saa alvorlig og indgribende Beskaffenhed maatte jeg helst staa som den, der modtog en Ordre. At afæske mig en Erklæring var derhos aldeles ufor nødvendent. De ledende Mænd i Regjeringen vidste jo ligesaa godt som jeg, hvorledes Tilstanden, hvad Sproget angaaer, var; vidste jo ogsaa, — og det var Hovedsagen — hvad de vilde gjøre. Regjeringen havde allerede, efter stedfunden Undersøgelse, taget sin Beslutning, som den ikke vilde fravige, hvad jeg saa end maatte erklære. En gang adspurgt mente jeg imidlertid, at der ikke var andet for mig at gjøre end at svare, og efter en alvorlig Overveielse afgav jeg min Erklæring¹⁾. Hvad Skildringen af de sproglige Tilstande angaaer, da voldte dette mig ikke sønderlig Vanskelighed. Med de allerfleste voxne Beboere, mandlige saavelsom kvindelige som jeg var kommen i Berøring med, havde jeg talt Dansk. Ogsaa havde jeg bemærket, at de hyppigt talte Dansk indbyrdes. Og hvad dem angik, som talte Tysk, sagde man mig, at de ligesaa godt kunde tale Dansk som de andre. Med Børnene blev der derimod talt Plattysk, ligesom de ogsaa indbyrdes talte dette Sprog. At imidlertid ikke faa af dem i al Fald kunde forstaa, ja endog flydende og med Færdighed tale

¹⁾ Ogsaa andre danske Præster blev Erklæring afæsket. Hvormange eller hvilke, det véd jeg imidlertid ikke. En hél Dél Embeder vare endnu dengang ubesatte, eller vare betjente af ældre tyske Præster.

Dansk, dette havde jeg havt Leilighed til at erfare. Paa en ganske pudsigt Maade var jeg allerede kort efter min Ankomst kommet efter det. Paa et Besøg, som jeg en Dag aflagde i en af Byerne, var det blevet Aften, og Mørket havde overrasket mig. Man medgav mig som Fører gjennem Byen en lille Dreng. I mine egne Tanker gik jeg foran, søgende Fodfæste paa store Stene, som vare lagte i Veien. Men af og til traadte jeg forkert og gled ned i Dyndet. Tilsidst udraabte jeg: »det er dog ogsaa en forskrækkelig Vei«. »Ja, han har Ret«, sagde saa Drengen, der vel mente, at jeg tiltalte ham, »æ Gade er uforskammet smøret«. »Hvad«, sagde jeg, »kan Du ogsaa tale Dansk«? »Om æ kan«, svarede han hélt fornøiet, »ja her kan vi álle sammels snakke Dansk«. Vi fortsatte saa Veien, samtalende paa Dansk, indtil vi vare ude af Byen. Men flere Gange derefter, naar jeg mødte Børn, prøvede jeg mig for, og jevnligen fandt jeg det stadfæstet, hvad Drengen havde sagt. Uden at jeg, hvad jeg beklager, er istand til at gjen-give min til Kirkevisitatoriet indsendte Erklæring, som jeg ikke har opbevaret, kan jeg kun i Almindelighed sige, at den var affattet i Overensstemmelse med de Erfaringer, jeg havde gjort.

Men voldte det mig nu ikke videre Vanskelighed at skildre Sprogforholdene, saa blev det derimod en anden Sag, da Spørgsmaalet kom til det andet Punkt i Visitatoriets Skrivelse, til Indførelsen af Dansk i Kirke og Skole. Vel nærrede jeg det Haab, at de navnlig for Kirkens Vedkommende — og det var med Hensyn til samme, at jeg især havde Betæneligheder — i Begyndelsen uund-gaaeligt mødende Ulemper, hentede fra Beboernes Ukjendtskab med det dannede danske Talesprog og med den danske Bibel, væsentlig vilde kunne indskrænkes og formindskes, naar jeg paa omsigtsfuld Maade valgte min Text og mine Skriftsteder og i det hele beflittede mig paa en jevn og enfoldig Forkyndelse. Men en særegen Omstændighed maatte dog — jeg gjentager det for Kirkens Ved-

kommende — gjøre den paatænkte Foranstaltning ikke lidet betænkelig for mig. Nogen god Villie og Imødekommen fra Beboernes Side maatte under enhver Omstændighed forudsættes; men just denne gode Villie og Imødekommenhed fattedes. At Befolkningen var bleven oplært til at foragte sin egen Herkomst og sit gamle Modersmaal, og at denne unaturlige og sørgelige Lære tilsidst havde slaæet an, dette var allerede slemt nok. Men værre var det endnu, at Befolkningen tillige ved en gennem flere Aar dreven lidenskabelig Ophidselse fuldstændigt var bleven draget over i Oprørets Leir. Det kunde ikke være andet, end at Foranstaltningen hos Flertallet vilde møde en stærk Modstand, og jeg maatte spørge mig selv, om det virkelig ogsaa vilde kunne lykkes Regjeringen og dens Embedsmænd at overvinde samme. Oplagt for alt andet end Kamp og Ufred følte jeg derhos alt iforveien det pinlige, ja smertelige i at skulle ligge maaské i en langvarig Strid med eller i al Fald komme til at staae paa en spændt Fod med mine nye Sognefolk, som jeg allerede havde begyndt at vinde kjære, og som jeg allerhelst vilde leve i Fred og god Forstaaelse med. Af mit fulde Hjerte ønskede jeg at være deres Præst og ikke andet, og jeg frygtede for, at dette mit hjertelige Ønske skulde blive krydset og lide Afbræk ved de nationale, politiske Kampe, som jeg uundgaaelig vilde blive indviklet i. Men saa paa den anden Side maatte det forekomme mig saa saare naturligt og rimeligt, at der paa et Sted som Husby forundtes det Danske en sideordnet, ja særlig begunstiget Plads overfor det fremmede og Befolkningen paatrængte Tyske. Trods al Vanrøgt og Mishandling gennem lange Tider havde Dansk holdt sig saa forunderlig livskraftigt og fortjente derfor kraftigt at blive taget under Armene. Jeg haabede derhos ogsaa, at det med Guds Hjelp vilde kunde lykkes at overvinde alle Hindringer og føre Kampen seierrigt igjennem. Ja med Guds Hjelp! Jeg erindrer, at jeg i min Erklæring brugte dette eller et lignende Udtryk, og det var

i min Mund alt andet end en from Talemaade eller Floskel. Jeg indsaae og følte, at det ved egen Hjælp vilde være mig umuligt at beseire de store Vanskeligheder. Men saa satte jeg min Lid til Herren, og jeg mente at turde gjøre det. Forunderligt, ja næsten vidunderligt maatte det forekomme mig, at saamange utro Embedsmænd, grebne af Skræk, havde taget Flugten og forladt deres Embeder og ligefrem tvunget Regjeringen til et Skridt, som den ellers aldrig vilde have fundet paa, tvunget den til at indkalde danskfødte og danskdannede Mænd for at indtage de ledige Pladser og beklæde Embeder, som tyskdannede Kandidater hidtid udelukkende havde havt Adgang og Eneret til. Og hvorfor skulde dette vidunderlige være skét. Umuligt kunde jeg forestille mig, at jeg som den første danske Præst her paa Stedet skulde være bleven kaldt herhid, for tilligemed andre danske Brødre at give det mishandlede Danske Naadestødet og lægge den sidste Haand paa det gennem Aarhundreder drevne Ødelæggelsesværk, eller staae med stum Smerte og være Vidne til dets daglige Hendøen. Det maatte have sin dybere Grund, og hvilken den var, det syntes mig ikke, jeg havde behov længe at spørge efter. Oprør og Blodsudgydelse, det var det, som sløv Lige-gyldighed for eller ligefrem bevidst Mishandling af dansk Sprog og Sæd gennem Aarhundreder, blot for at fremme og befordre alt, hvad der var tysk, havde ført med sig. Men maatte det da ikke ligge nær for mig at antage, at Meningens, Hensigten med min og de andre danske Præsters Kaldelse herhid var den, dog endelig engang at tage det forfulgte og fortrykte Danske kraftigt under Armene, kjærligt at frede om det, hvor det endnu levede og trivedes, og opelske og oplive det, hvor det stod i Begreb med at sygne hen eller endog at dø bort. Naar Frugten af det danske Modersmaals onde Kaar ofte øiensynligt havde været saa bittere og sørgelige, maatte det da ikke ogsaa nu ligge nær for mig at vente, at en kjærlig Røgt og Pleie af det vilde kunne have de modsatte Følger, saa at Befolkningen

i Tidens Løb vilde blive ført bort fra sine unaturlige Afveie og tilbage til de gode gamle Stier, til Troskab mod Konge og til Kjærlighed til det fælles kjære Fædreland? Jeg maatte antage eller idetmindste haabe det. Kort at fortælle, jeg saae nogen providentielt og øinede vor Herres Finger og Styrelse i hvad der var vederfaret mig og mine Stalbrødre og i hvad der nu stod i Begreb med at fuldbyrdes i den nærmeste Tid, saae eller troede at kunne sé dem og mig selv, ja min Regjering som det Redskab eller de Redskaber, en høiere Styrelse vilde benytte for at udføre sine Raad. Men jeg haabede da nu ogsaa, at det vilde lykkes for min Regjering, hvad den havde for, haabede navnlig, at vor Herre vilde give gunstige Tider, uden hvilke — det indsaae jeg — al Møie og Anstrengelse vilde være forgjeves, haabede endelig for mit eget Vedkommende, at det trods al den Modsigelse, Kamp og Besvær, som min dobbelte Stilling øiensynligt vilde føre med sig, maatte forundes mig at virke til Velsignelse for min nye Menighed.

Ja disse eller lignende vare de Tanker og Følelser, som i denne Prøvelsens Tid, en af de alvorligste i mit Liv, bevægede min Sjæl. Ud fra dem bestemte jeg mig til at række min Regjering Haanden, og ud fra dem skrev jeg min Erklæring, om jeg end for en væsentlig Del beholdt dem hos mig selv.

Kort Tid efterat jeg havde afgivet min Erklæring om Sprogsagen, gjorde jeg et mærkeligt Fund, som bidrog til at stille Sprogforholdene i Husby Sogn i et endnu klarere og sikkrere Lys, ligesom det i flere Henseender blev mig af ikke ringe Betydning. Som jeg nemlig en Dag stod og søgte efter i det af min Formand udmærket vel ordnede Arkiv, faldt mine Øine paa en Pakke Papirer, der hidtil var undgaaet min Opmærksomhed. Pakken havde til Paa-skrift paa Tysk: Sprogforholdene i Husby Sogn, og ved at aabne den forefandt jeg en meget udførlig Indberetning om samme fra Pastor Siemonsen. Anledningen til denne var et i Aaret 1846 af Kong Christian VIII Provindsial-

regjeringen paa Gottorp givet Paalæg om at indhente og indsende nøiagtige Oplysninger fra alle Vedkommende om Sprogforholdene paa de forskjellige Steder i Hertugdømmet. Flensborg Visitoriums Rundskrivelse til Præsterne i Provstiet var ledsaget af en Instruktionskrivelse fra daværende Amtmand Warnstedt, og betegnende nok var samme som Omslag vedlagt Siemonsens Indberetning. Skrivelsen lød som følger: «Das Visitorialcirculair vom heutigen Tage, betreffend die Sprachverhältnisse, ergiebt, dasz diesem Gegenstand neuerdings höheren Orts wieder besondere Aufmerksamkeit zugewandt wird. Es liegt mir sehr daran, bey dem allgemeinen Bericht über die Sprachverhältnisse des Amts Flensburg, den ich zu erstatten habe, mit hinreichendem Material versehen zu seyn, um den Nachweis liefern zu können, dasz das Dänische, was im Amte Flensburg auf dem Lande gesprochen wird, keinen Anspruch darauf machen kann, als wirkliches Dänisch zu gelten, sondern dasz vielmehr die alte Volkssprache, oder jetzt eigentlich die Sprache der Alten, wie in allen Grenzländern, ein corruptiertes Sprachgemisch ist, das sich heuffig in den einzelnen Dörfern und Kirchspielen ganz verschieden ausgebildet hat. Es sind mir aus meiner Praxis Beispiele bekannt, dasz Leute aus verschiedenen Theilen des Amts, die auf dem Amtshause, zusammenkamen, sich kaum in ihrer sogenannten dänischen Sprachen verständigen konnten. Ich wende mich in dieser Beziehung an Ew. Hochehrwürden mit der Bitte, mich bei diesem Plan, die Sprachverhältnisse des Amtes vollständig darzulegen, unterstützen zu wollen» etc. Og nu forlangtes der videre en Oversættelse af Matthæus 13, 1—9 i det danske Folkesprog efter Ordlyden, idet der tilføiedes Ønsket om, at Varianterne maatte blive tilføiede, om der i de enkelte Byer i Sognet maatte findes Afvigelser i Sproget.

Amtmand W's indtrængende Opfordring blev forsaa-vidt efterkommet af Pastor Siemonsen, som han ved Siden af en Oversættelse af det opgivne Sted i Matthæi Evangelium

leverede en hél Dél Varianter og andre Sprogbemærkninger, der nok for dem, der ikke vare et dansk Folkesprog mægtige, og ikke havde Øre eller Sands for og meget mindre Kjærlighed til samme og til et Folkesprog i Almindelighed, kunde tage sig ud som Beviser for, hvor tarveligt og ringe Almuens Sprog i disse Egne var. At mistænke Pastor Siemonsen for mislig Omgang med Sandheden skal iøvrigt her intet Øieblik falde mig ind. Han har upaatvivlelig her som andensteds talt eller skrevet efter bedste Overbevisning. Men en ganske anden Sag er det, om denne var vel begrundet. Jeg husker nu intet videre af hans linguistiske Undersøgelser. Kun mindes jeg, at de intetsomhelst Indtryk gjorde paa mig i den af Amtmand Warnstedt angivne Retning. Og hvad Indtryk skulde de vel kunne gjøre? Han ønskede jo at blive forsynet med tilstrækkeligt Materiale for at kunne levere Beviset for, at det Danske, som Beboerne talte, kun var »ein corrumpiertes Sprachgemisch«, som ingen Fordring kunde gjøre paa at gjælde som virkeligt Dansk, at Beboerne fra Amtets forskjellige Egne, naar de talte det, knap kunde gjøre sig forstaaelige for hinanden. Mit kortvarige Ophold i Husby havde imidlertid allerede ydet mig et ganske andet Materiale, fuldt tilstrækkeligt til at overbevise mig om, at det Danske, som taltes her, afsét fra nogle faa indblandede tyske Ord, som ganske naturligt i Tidernes Løb havde maattet indsnige sig, idet der gennem Skole og Kirke og Embedsmændenes Haan og Spot var reist en uoverstigelig Mur op mod al dannende dansk Paavirkning, saa at end ikke nogen dansk Bog var trængt ind til disse Egne — var et ligesaa godt og rént Dansk, som det der blev talt i Jylland og paa Øerne, og derhos ganske anderledes velklingende end det, man hørte navnlig paa førstnævnte Sted. At forstaa Beboerne kostede mig da heller ikke ringeste Vanskelighed, og i Reglen forstode de mig ogsaa helt godt. Den Smule Besvær, eller lad mig hellere sige Ulempe, som det i Begyndelsen kunde volde dem, at jeg

nu og da lagde Betoningen paa en anden Stavelse, eller brugte en anden Vending, eller udtrykte det samme Ord paa en noget forskjellig Maade, er knap Umagen værd at omtale. Selv det, at man undertiden i deres Tale kunde støde paa et Ord og Udtryk, der var gaaet ud af det almindelige Tale- og Skriftsprog og mindede om Valdemars jyske Lov og den Flensborger Stadsret, mindede med andre Ord om Sproget i Valdemarernes og Margretes Dage, kunde kun gjøre det Anglerdanske end mere tiltrækkende for mig som for enhver Dansk. »Die alte Volkssprache, oder jetzt eigentlich die Sprache der Alten«! Nei! Pastor Siemonsen godtgjorde klart og tydeligt, at dette for Husby Sogns Vedkommende var en stor Feiltagelse, og at det danske Sprog her ei blot var die Sprache der Alten, men ogsaa der Jungen. I sin Indberetning skriver han saaledes: »Für die bei weitem überwiegende Mehrzahl der Eingepfarrten ist das Dänische als tägliche Sprache anzusehen. In etwa 22 Familien, oder (jede Familie zu 5 Personen gerechnet) von 110 Personen wird das Deutsche σ : die plattdeutsche Sprache, gebraucht, obgleich die meisten erwachsenen Glieder dieser Familien doch auch das hiesige Dänische sprechen können. Zu dem auf 110 Personen angeschlagenen deutschredenden Theil der Volkszahl kommen nun noch sämtliche unconfirmierte Kinder der dänischredenden Eingepfarrten hinzu, weil die dänischredenden Eltern mit ihren Kindern, sowohl ehe diese zur Schule kommen, als während deren Schulzeit, durchgängig Plattdeutsch sprechen. Die Zahl der dahin hörenden Kinder mag sich auf 350 belaufen, welche Zahl mit den übrigen 110 Personen dazu, eine Summe von 460 deutschredenden Personen giebt, also reichlich ein Drittheil der Volkszahl des Kirchspiels ausmacht. Es ist hier am passendsten zu bemerken (was aber in jener Zahlangabe keine Veränderung hervorbringt), dass von diesen Kindern bei weitem die Meisten nach ihrer Confirmation allmählich zum Gebrauch des Dänischen übergehen« etc. etc. Naar

det havde været tilføiet, at Børnene, omendskjønt Forældrene »durchgängig« (altsaa ikke altid eller med hver enkelt) talte Plattysk med dem, dog vare saaledes om-susede af det Danske, saa at de fleste af dem — som tidligere bemærket — baade kunde forstaae og færdigt udtrykke sig paa dansk, da havde Pastor Siemonsen aldeles truffet det rette.

Man vil nu lettelig skjønne, hvor meget dette Indlæg i Sprogsagen maatte give mig at tænke paa. Allerede Amtmand Warnstedts Skrivelse kunde ikke andet end gjøre et vist Indtryk paa mig. At han virkelig har troet, at det danske Folkesprog i Flensborg Amt var et saa fordærvet Maal, en saa ussel Jargon, et Slags Krage-maal med andre Ord, det har man vel ikke Lov til at be-tvivle. Men man har da et klart og tydeligt Bevis for, hvor slet stillet, ja hvor hjælpeløs Kongen var ovre i Kjøbenhavn, naar han ønskede Oplysninger om slige Forhold herovre. Allerede havde jeg hørt ymte om, at Frederik VI, da han 1811 vilde antage sig det stakkels forkuede danske Sprog i disse Egne, istedetfor at blive støttet af, meget mere havde mødt Hindringer hos Embedsstanden, navnlig hos det tyske Kancelli. Hindringerne kunde være af forskjellig Natur. Dengang — saa hed det sig — var det ligefrem Vrangvillie, for ikke at sige Opsætsighed; nu var det i al Fald — det forelaae sort paa hvidt — den fuldstændigste Mangel paa Syn for og rettelig Vurdering af Befolkningens gamle Modersmaal, og det hos den øverste Embedsmand i et af de vigtigste paagjældende Amter, hos en Embedsmand, hvis Stemme øiensynligt saare let maatte blive toneangivende for den ham underlagte øvrige Embedsstand og for Indberetningerne fra samme. Men nu var Regjeringen saa forunderligt bleven flyttet over lige i Hjertet af de Egne, om hvilke det gjaldt, og om den end ikke var sammensat af, saa bestod den væsentligt af Mænd, som baade havde aabent Blik og varmt Hjerte-lag for det Danske, og som med egne Øine og Øren,

uden at skikke Bud efter Indberetninger og Oplysninger, kunde, ved blot at gaae ud i Omegnen og sé og høre, overbevise sig om alt. Jeg maatte komme tilbage til det, jeg har benævnt som det Providentielle ved denne Sag, og kunde kun blive bestyrket i denne min Opfattelse af Tingenes Gang. Det var for mig, som blev det ved et tydeligt og talende Fingerpeg sagt til min Regjering: Benyt nu den gunstige Tid og gjør, hvad de tidligere Regjeringer ei have magtet at gjøre, og grib ind for at gjøre svundne Dages Uret god igjen.

Men saa nu ogsaa Siemonsens Svar paa Warnsteds Opfordring! hvor kunde det og den af ham afgivne Erklæring dog andet end have den allerstørste Betydning, som i og for sig, saaledes ogsaa personligt for mig! De Tyske troede ikke de Danske, og de Danske ikke de Tyske, og de Danske ofte ikke hinanden gjensidigt, naar Spørgsmaalet var om, hvorvidt og i hvilken Udstrækning Dansk fandtes paa dette eller hint Sted. Hvad der fra den ene Side blev anført som uomtvistelig og ubestridelig Sandhed, blev fra den anden erklæret for Digt, Fabel og ligefrem Løgn. Selv med den allerbedste og redeligste Villie var det i mange Tilfælde vanskeligt, ja næsten umuligt at rede det spegede Garn. De, som søgte Opklaringer og anvendte baade Tid og Flid derpaa, bleve hyppigt førte bag Lyset af Befolkningen og vare jevnligt prisgivne til rene Tilfældigheder. Men her forelaa nu en Indberetning fra et Sogn næsten midt inde i Angel, som i en Længde af $\frac{5}{4}$ Mil fra Gremmerup Bymark til Ousagerbro strakte sig lige ned til Satrup Sogn, altsaa lige til Gottorp Amtsgrændse. Og denne Indberetning havde alle ønskelige og fornødne Kriterier paa at være den rene og skære Sandhed. Den var afgiven af en Mand, der kunde baade Dansk og Tysk og havde levet og virket en Række af Aar paa Stedet, af en Mand, som intet Menneske kunde mistænke for Partiskhed i dansk Retning, aldenstund han for den slesvigholstenske Sag havde offret Embede, Hjem

og Familie. Men var nu hans Indberetning af en saa paalidelig Natur, at alle, Ven og Fiende, maatte bøie sig for den, og stod og vil den blive ved at staae som det eneste fuldtud sikke og paalidelige og uomstødelige Vidnesbyrd om det danske Sprogs Tilværelse og Liv paa ét bestemt Punkt, i ét bestemt Sogn i Angel, saa kan man vel forstaae, hvilken personlig Betydning den maatte have for mig, der kort iforveien havde afgivet en Beretning om Sprogforholdene i det samme Sogn.

Men saa endelig Slutningsbemærkningen om Konfirmanderne i Siemonsens Indberetning! I og for sig var den her givne Oplysning mig ny. Men den gav ogsaa Anledning til videre Undersøgelser og bragte frem et Blad af det danske Sprogs Historie i Husby Sogn, og naturligvis ogsaa i andre Sogne i Angel, et Blad, som ikke blot var af stor Betydning, men tillige var i højeste Grad væmodigt og rørende. Jeg henvendte mig til en paalidelig Mand og viste ham, hvad Siemonsen havde skrevet. Han svarede, at det var ganske ret, og han fortalte mig derhos følgende, som jeg fik bestyrket ved senere at tale med andre. I min Skoletid = saa sagde han, der var et Par Aar ældre end mig, altsaa en 36—37 Aar — talte vi aldrig andet end Dansk indbyrdes, med Undtagelse af én eneste Dreng, som paa en for os alle uforklarlig Maade var kommen til at tale Plattysk, og som derfor gik under Benævnelserne »tyske Christian«. Vore Forældre, saa sagde han videre, talte vistnok, paa det mest indtrængende dertil opfordrede af Præsten og Degnen, Plattysk med os; men det var og derefter, og endnu bestandig mere vi os ved at tænke paa, hvorledes de brød paa dette dem fremmede Maal. Længere end i vor Skoletid varede det imidlertid ikke, og fra den Dag af, vi bleve konfirmerede, oplod vore Forældre aldrig deres Mund til os paa andet end paa Dansk. »Min Søster,« saa lød hans Fortælling fremdeles ordret, »hun var kommen så feit te Gångs med det Plattyske i hinne Skoleti, for æ ska sin si'e ham, min Mo'er

hun vilde så feit gjerne være lidt moderne, å de vild hun sin å, te min Søster skulde vær'; men så den Dau, som hun var te Opbeien (Opbeden, Konfirmation), kam vor Nafo, Hans Tamsen, ind te vos, å so så'i han si'n: no Anne Mari! no ska't Du snakke Dansk, å vi vil åller it høre jet Ord bet a de Skit Tysk«.

Hvor seig udholdende og trofast kæmpende havde ikke Angelboen staaet og værget for sit Modersmaal og sin Odel! Efter en Kamp, som havde været i Aarhundreder, svigtede dog tilsidst Modet eller Kraften ham. Han saae sig forladt af Regjering, Embedsmænd og Venner, og forkuet og trampet paa af Fiender. Forgjæves havde han sukket efter Hjælp. Hvor ofte, saa fortalte den ovennævnte Mand, har jeg ikke set min Fader sidde med sin Nabo og hørt dem tale og sige: »Kunde vi dog bat komme å snakke Dansk mæ æ Amtman anter go Foged (Herredsfogden); men hjellep Gui! vi vær smit nér af æ Trap«¹⁾. Saa strakte de tilsidst Vaaben, gav efter for Provsters, Præsters og Skolelæreres indstændige Formaning og begyndte at snakke Plattysk, saa godt de kunde, med deres Børn, som hidtil intet havde lært i de tyske Skoler. Dog én Skandse havde de endnu at trække sig tilbage til. Saasnart Konfirmationen var overstaaet, saa ikke et tysk Ord mere. Og dette var Tilstanden 1846! Og lad nu saa være, at den usunde Sæd allerede dengang havde begyndt at voxte frem, og at 1848 snart paafulgte, Stillingen kunde endnu ikke være og var ei heller opgivet; endnu vedbleve mange at staae paa Skandsen. Maa jeg spørge saa: Var det, medens Minderne endnu levede, og det, som var endnu bedre end Minderne, var ilive, var det da at bygge paa Sand at nære Haabet om, at det vilde kunne lykkes at oplive Kjærligheden til det kjære danske Modersmaal, den Kjærlighed, som vel hos nogle var bleven

¹⁾ Amtmand Ployard havde dog været høit ansét af de Gamle, thi som en Undtagelse fra Regelen tillod han dem at tale Dansk med sig.

til Had, men hos andre endnu ei var rustet? Mit Haab var blevet næret ved at læse dette nye og sidste Blad af den lange sørgelige Historiebog, og jeg trængte nok baade til Haab og til Tro for at gaae det imøde, som vilde komme. —

Og saa kom da det med hver Uge og tilsidst med hver Dag, jeg vil ikke sige med Længsel, snarere med Spænding og Bekymring, ventede Reskript. At jeg har dvælet noget og maaské for længe ved den Foranstaltning, som var i Gjære, vil neppe forekomme Nogen forunderligt. Det blev jo den røde Traad, som skulde strække sig gennem alle de følgende Aar, det Hængsel, hvorom saameget i den kommende Tid skulde dreie sig. Det maa derhos vel nok synes forklarligt, ja naturligt, at jeg har søgt at angive mit Standpunkt, forinden jeg gik over til at berette om mine Oplevelser i de følgende Aar, at jeg har forsøgt paa at fremstille, hvad der i de Kampe, som paafulgte, bidrog til at trøste mig og holde Modet oppe. Ja saa kom da det med Spænding og Uro ventede Reskript. Jeg har ikke opbevaret det og husker ikke dets Datum, heller ikke dets ordrette Indhold. Kun kan jeg sige, at det paabød, at der afvexlende skulde prædikes Dansk og Tysk, at de ministerielle Handlinger skulde udføres i det Sprog, vedkommende Beboere selv ønskede, og at Skolen, altsaa ogsaa Undervisnings sproget, skulde være dansk, og at Undervisning i Tysk skulde indskrænkes indtil 6 Timer ugentligt. Det var nok i Begyndelsen af Marts at det kom, og jeg mindes godt, at jeg høilig blev forundret ved at sé det holde sit Indtog paa et Halvark. Det var i Indhold dog saa stort og skulde faae en saa stor og langt-rækkende Betydning. Fra Prædikestolen oplæste jeg det den næste Søndag for den forsamlede Menighed, og jeg knyttede til Oplæsningen en Formaning og Bøn til fremdeles som hidtil at samles flittigt og med Glæde om Ordets Forkyndelse. Det var jo, saa føiede jeg til, det samme Evangelium, som vilde blive forkyndt og det samme

Troens Vidnesbyrd, som vilde lyde. Smaaavanskeligheder, som i sproglig Henseende vilde møde, vilde — saa føiede jeg til — med god Villie snart og hurtigt blive overvundne. Jeg bemærkede derhos, at der fremdeles som hidtil vilde blive sunget tyske Salmer, en Lempelse, som syntes mig at være baade tilstedelig og nødvendig, da der i de danske Samler jevnlig fandtes Ord, som jeg maatte forudsætte vare mindre bekendte, og da derhos kun de Allerfærreste havde haft en dansk Bog ihænde. At Hovedvanskeligheden imidlertid vilde komme til at ligge paa et ganske andet Punkt, det vidste jeg og kunde sige mig selv.

Ved Udgangen af Kirken kom nogle Enkelte hen til mig og udtalte deres Misfornøielse og Beklagelse. Om det var den følgende eller næstfølgende Søndag, at der første Gang blev prædiket Dansk, husker jeg nu ikke længer; en af dem var det i al Fald. Med Flid forberedede jeg mig paa at holde en Prædiken, saa jevn og enfoldig, som jeg formaaede det. Men medens jeg sad hjemme og forberedte mig, gik Stokken¹⁾ flittig rundt, og man holdt trindt omkring i Sognet Møder, hvor man blev enig om at holde sig borte fra den danske Gudstjeneste. Modsigelsen og Modstanden samlede sig foreløbig om den Paastand, at man ikke kunde forstaae en dansk Prædiken. Jeg vidste det, og da saa Dagen kom, blev jeg ikke overrasket ved kun at forefinde en lille Menighed. Det var de i Sognet spredte Kaadnere²⁾, tilligemed mine trofaste opvakte Venner fra Ousagerskov. Med Inderlighed bad jeg til Gud, at Forkyndelsen i det gamle danske Modersmaal maatte finde Veien til Husene og Hjerterne og dær bringe Velsignelse. De Tilstedeværende hørte opmærksomt og andægtigt efter

¹⁾ I enhver By var der en Jernstok, som gik omkring fra Sted til Sted, naar et Møde skulde indvarsles — den gamle Skik med Budstikken.

²⁾ o: Husmænd. Ordet mindede mig om de fra et Oprør i Skaane bekendte Kåtkårle. Et Kåd var Benævnelsen paa et Hus med tilhørende Husmandslod.

og yttrede sig efter endt Gudstjeneste paa min Forespørgsel ret tilfredsstillende angaaende Forstaaelsen. Men paa Hjemveien fra Kirken talte jeg nærmere desangaaende med Kirkeværgen Erik Petersen¹⁾. »Æ forstoi't billig godt«, sagde han, »der var bat jet Ord, som æ it kund' få fat å«. Paa min videre Forespørgsel, sagde han, at det var Ordet: Nøgle, som jeg navnlig i Indledningen lignelsesvis havde brugt for at indlede min videre Udvikling af Troens Væsen. Jeg forklarede det nu nærmere for ham, og nu udraabte han da: »ah, æ Løggel²⁾! nu forstér æ'et«. Men hans Bemærkning skrev jeg mig bag Øret. Min Overbevisning om, at det ikke kostede Tilhørerne nogen Vanskelighed, som det var værdt at tale om, med at forstaae den danske Prædiken, var dog ikke derved bleven rokket. Men jeg uddrog dog af hin Samtale den foreløbige Lærdom, at jeg maatte være varsom med at anvende Udtryk som Slagord i Udviklingen, med mindre jeg var fuldt sikker paa deres fulde og rette Forstaaelse. Nei! Vanskeligheden, det stod mig klart, laae paa et ganske andet Punkt. For paa éngang at lette Overgangen og vise min Imødekommenhed, og for tillige at stemme Menigheden til nogen Føielighed, tog jeg det forsøgsvis paa mig, foreløbig kun at prædike Dansk hver 3die Søndag. Ond Villie, især naar den har organiseret sig ved bindende Aftaler, faar man imidlertid ikke saa let Bugt med. Det blev vedvarende kun et Mindretal, som indfandt sig i Kirken paa de danske Søndage, og de forholdsvis faa Kirkegængere var derhos ikke fri for at blive forulempede. Ikke som om der blev øvet Voldsomheder mod dem; men de bleve underveis »skimpede« — det værste omtrent, som kan times en Angelbo. En Skjærsild var det navnlig, naar de for at komme til Kirke skulde gaae igjennem en By, og dette var navnlig Tilfældet med Ousagerskoverne.

¹⁾ Til dagligdags, naar man talte Dansk: Jerik Pæsen.

²⁾ Atter her et gammelt dansk Ord.

Men var den danske Gudstjeneste mig en stadig Kilde til Sorg, som dog mildnedes noget ved den lille Flok af Troende og af trofaste Danske, som ikke udeblev fra samme, saa blev jeg paa den anden Side ikke saa lidt trøstet og opmuntret ved at sé hen til Skolen. Her foregik den store Forandring forholdsvis stille og roligt, i al Fald uden store Brydninger. Uden nogensomhelst Udgift for Beboerne havde Regjeringen her som allevegne, hvor Sprogforandringen var foregaaet, forsynet Skolerne med de fornødne Bøger, Hjorts Børneven, Balslevs Katekismus, Regnebog og Salmebog, og det viste sig derhos, at Valget af Samuelson som Degn og Skolelærer i Husby havde været heldigt. Med stor Smidighed omgikkes han baade Børn og Forældre, var bestemt i sin Optræden, naar det krævedes, men gik iøvrigt frem med Mildhed, Lempe og Opmuntring, snart talende Tysk, snart Dansk, snart Plat-tysk. Medens alt i Skolen i Ousager-Ousagerskov for den langsomme, afmaalte Paulsen, der kun til yderste Nødtørft var det danske Sprog mægtig, kun gik langsomt og tre-vent fremad, var i Løbet af nogle faa Uger en hel Forandring, næsten Forvandling foregaaet med Skolen i Husby. En jevnlig Klage fra Beboernes Side var i Begyndelsen, at de ikke i Hjemmet kunde hjælpe de Smaa, og nogle Enkelte toge deres Børn ud af Skolen. Det var imidlertid kun Enkelte, og Klagen forstummede lidt efter lidt. Hvad der hjalp meget, var, at Religionsundervisningen for dette og det næste Aars Konfirmanders, altsaa for de fleste ældre Børns Vedkommende, væsentligt gik for sig paa Tysk. At Overgangen derved maatte lettes, var øiensynligt, og det varede ikke længe, førend jeg, naar jeg kom hen i Skolen, iflæng kunde tale Dansk og Tysk med Børnene. I Regelen viste de ingen Uvillie ved at svare mig paa Dansk. Kun af og til fandt nogle Optøjer Sted, mindre dog, troer jeg, af Misnøie med den danske Undervisning, end som Udslag af tidligere Uvornhed. — —

Saa vidt rækker Provst Hansens Udarbejdelse. — Som Vidnesbyrd om, at hans Gjerning i Angel ikke har været ganske forgjæves, skal endnu meddeles nogle Breve, skrevne til ham fra tidligere Menighedsmedlemmer, efter at han 1864 var bleven fordreven af Prøjserne og var dragen til Kjøbenhavn. Navnlig henledes Opmærksomheden paa Brevene fra nogle unge Angelboer, der, kjendelig paavirkede af ham, vare gaaede som Elever til Missionsskolen i Hermannsburg. Thi disse Breve aflægge et talende Vidnesbyrd om den Aand, hvori Provst Hansens Virksomhed gik. Da det i visse Maader kan have sin Interesse, meddeles Brevene saa vidt mulig uforandrede, selv hvor Stilen og Bogstaveringen er mangelfuld.

1.

Nordballig den 12ten April 1864.

Hochgeehrter Probst Hansen.

Da ich davon überzeugt bin, dass Sie es von mir aus gutem Hertzen annehmen werden, wage ich hiemit einige Wörter an Ihnen zu senden. Und zwar aus dem Grunde, weil ich Ihnen, bei allemdem es hier so trübe aussieht, doch noch eine Freudige Nachricht senden kann; ja es sieht hier noch immer sehr trübe aus, und es thut uns noch immer so wehe, dass Sie von uns scheiden musten, aber doch sind Sie bei allemdem nicht von uns geschieden, nein bei mir im Geiste nicht, denn ich sehe und høre Ihnen noch so oft das Wort Gottes so klar und rein verkünden und kann auch nicht verhehlen, dass ich Ihnen nicht genug danken kann für das Gute, was Sie in meinen Hertzen geschrieben haben; ja ich werde Ihnen nie vergessen, und sollten wir uns hier in dieser Welt nicht mehr Persönlich wiedersehen, O, so beten Sie doch lieber Herr Probst, wie Sie schon so oft gethan haben, für mich und uns alle, das wir uns doch dort oben dereinst bei unserm lieben Himmlischen Vater wiedersehen können.

Ich habe schon erwähnt, das Sie nicht ganz von uns getrennt sind, nein ich habe Ihnen jedem Tag bei mir im Hause und zwar blühent und schön; Sie werden sich erinnern, dass Sie bei Ihrem Abschied so gütig waren, und mir einen Rosenstock schenckten; lieber Herr Probst, da haben Sie mich eine rechte Freude mit gemacht, denn meine gröste Lust ist, diesen Rosenstock zu hegen und pflegen, indem ich immer dabei denke, dass thust du für deinen lieben Probst. Sehen Sie, lieber Herr Probst, von diesen Rosenstock ist es denn, dass ich Ihnen eine freudige Nachricht senden kann, O ich finde keine Wörter Ihnen diess genug zu schildern, was ich und meine lieben Eltern den 8ten April grade auf unser lieben Könichs geburtstag für Freude von Ihrem Rosenstocke erlebten; manche würde es wohl eine simple Freude nennen, doch damit werden Sie gewiss nicht einstimmen, und Sie werden sich gewiss darüber freuen, dass ich Ihnen benachrichtigen kann, dass grade auf unser lieben Könichs geburtstag, Ihrem Rosenstocke uns die erste und zwar eine recht schöne Rose schenckte — was diess für ein recht lebhafter Trost für uns in diese verhängnissvolle Zeit war, werden Sie sich denken können. Auch hatten wir die Freude, Nachricht von mein lieber Bruder zu erhalten, dass er noch immer Gesund und Wohl sei. Lieber Herr Probst, ich schliesse nun mit dem Wunsche, dass diese wenige Wörter Ihnen so wie Ihre lieben Frau und lieben Kindern bei guter Gesundheit an treffen möge, und mit die herzlichsten Grüsse von mir und meine lieben Eltern, auch wage ich Ihnen mit die Bitte zu belästigen, dass falls es Ihnen irgend möglich wäre, uns mit einem Schreiben zu erfreuen.

Hochachtungsvoll

Maria Margaretha Johannsen.

Bitte auch unsern lieben Herrn Pastor Kroog und seiner ganzen lieben Familie auf herzlichste von uns Alle zu Grüssen. Gleichfalls solle ich Sie vielmahls Grüssen von J. Ellgaard, P. Heuer und F. Nissen in Nordballig.

2.

Den 7ten Mai 1864.

Hochgeehrter Probst Hansen!

Ihre lieben Zeilen vom 29. April haben wir mit grosser Freude den 7ten d. M. richtig erhalten, und grade so wie Sie es aus Ihre Hand weggeschickt haben, ich glaube dass ich Sie versichern kann, dass diejenigen Briefe, die an Vater adressirt werden, wohl recht hin kommen sollen, indem der Brief Post uns immer die Briefe Einhändigen muss, welches wir schon vor lange Zeit mit ihm abgemacht haben; diese Briefe werden denn in keine Wirthshäuser abgelegt, es ist wohl anzunehmen, dass sie viel sichere in die rechten Hände kommen werden.

Ich kann nun nicht unterlassen wieder einige Wörter an Ihnen zu senden, obgleich ich nicht viel Gutes weiss zu Schreiben, denn die Zeit wird hier für uns so zu sagen immer trüber, es ist bald, als solle unser liebes Vaterland ganz untergehen, aber desto trüber es aussieht, desto lieber wird es uns, wir aber wollen festhalten, wenn die Noth ist am grössten, ist die Hülfe am nächsten, und den der Herr lieb hat, den züchtiget er. Lieber Herr Probst, Sie können sich gar nichts denken, wie traurig und wie viel wir verloren haben in unser Gemeinde, seit der Zeit Sie von uns Abschied genommen haben, (so spricht nur die kleine Schaar) was ist wohl jetzt unser Kirchengen — da kommen wir kaum aus dem Hause, dann werden gleich die abscheulichsten Reden und die bittersten Pillen gegeben, dass sie kaum zu tragen sind, wir machen es denn so, dass wir alleine gehen können, des Morgens sehr frühe, und, wenn wir wieder zu Hause gehen, entweder erst oder auch zuletzt, sogar in das liebe Gottes-Haus kann man nicht Ruhe haben, das man nicht gekränkt wird, aber lass diess denn ihre Sache sein, wir wollen dem Herrn unsre Wege befehlen, und auf ihm hoffen, er wirds wohl machen. In unsern Dorfe ist einer, es ist ein bejahrter Mann, der aus allem Kräften arbeitet uns zu beleidigen, und der Ihnen auch sehr beleidigen thut, ja lieber Herr Probst, Sie kennen ihm gut, freilich will ich

seinen Namen nicht nennen, voriges Jahr haben Sie ihm sehr behülflich gewesen von wegen seiner Tochter, als sie — hatte, dann schmeigelte er, und verstellte sich, als wäre er ein retschaffner Mann, aber so lohnt die Welt, nun geht er jeden Tag bald hie bald dort um immer neues — aufzurichten, aber es wird doch wohl mahl die Stunde schlagen, dass es heissen wird: bishieher und nicht weiter. Was uns sonst die Zukunft geben wird, wollen wir dem Herrn anheimstellen, und sagen: nicht mein sondern dein Wille geschehe.

O Sie können sich gar nicht vorstellen, wie wir uns mit einander freuten, da wir in Ihr Schreiben laszen, dass Sie uns noch einmahl besuchen wollten und namentlich die Gräber Ihre lieben Kinder, noch immer hegen wir die Hoffnung wieder Ihre Heimath in unsre Gemeine zu haben; wenn ich mich nicht irre, deucht mir, dass Sie in Ihre erste Predigt erwähnt haben, dass Sie doch gedächten Ihre gebeine hier auf diesen Gottesacker zu legen, o was ein schöner Anblick, wenn alle unsre lieben verstoszen Brüdern wieder um und bei uns heimkehren könnten. Ihre lieben Gräber besuchen wir oft, in der letzten Zeit ist ein recht schönes Denkmal auf Ihre lieben Tochter gesetzt mit die schöne Inschrift Matt. 5 v. 8. auch wir haben da unsrer Lieben, ich habe nemlich 4 kleine Geschwister da ruhend, welche schon vor vielen Jahren in die ewige Seligkeit übergangen sind. Und so schliesse ich mit die Bitte um baldiges wieder schreiben, die hertzlichsten Grösse von mir und meine lieben Elltern so wie von Allen treugesinnten Freunde.

Achtungsvoll M. J.

3.

Bönstrup d. 2 Juni 64.

Lieber Herr Probst!

Da ich Ihre Adresse nicht weiss u. heute einen Brief an Pastor Krog geschrieben habe, so habe ich gedacht ein[en] kleine[n] Brief da hinein zu legen und Ihn zu bitten denselben an Sie zu besorgen. Da wir jetzt unser dreiwöchent-

liche Ferienzeit haben, so bin ich seit einigen Tagen nach Hause gekommen, woselbst ich bis zum 23 Juni bleiben werde, denn wie Sie, lieber Herr Probst, wohl wissen werden, so sind P. H. u. ich ja seit vergangnen Herbst ins Missionshaus aufgenommen, u. mit Gottes Hülfe geht es uns soweit gut. Wir sind nun im Ganzen 5 Schleswiger im Missionshause, ausser dem sind noch 2 Norweger, 1 Schwede u. 2 Finnländer da. Alle wir Nordländer, obgleich der Eine von hier, der Andre von da ist, können ein jeder seine Sprache reden u. uns doch gegenseitig verstehen, auch singen wir manchmal zusammen, besonders ich, Hansen u. der eine Norweger, die wir in einem Hause sind, ein dänisches Lied, u. selbst die andern Brüder mögen es gern hören, weil es, wie sie sagen, so kräftig geht, obgleich sie es nicht verstehen. Lieber Herr Probst, das hätt ich doch nicht gedacht, als ich Ihnen voriges Jahr Adjö sagte, dass unser Vaterland so bald von dem Kriegesunglück heimgesucht werden sollte, dass so vielen Menschen das Leben gekostet hat. Mit welcher Besorgniss wir da oben in Hermb. den Gang des Krieges gefolgt haben, können Sie sich denken, u. wie es uns schmerzte, wenn sich unsre Armee, der Uebermacht weichend, immer mehr u. mehr zurück ziehen müsste, u. die Andern dann prahlten, als hätten sie ich weiss nicht was für Heldenthaten ausgerichtet. Unser Vater Harms meinte aber doch, er wüsste nicht, worin die Heldenthaten beständen, dass 2 grosse Hunde einem kleinen seinen Knochen wegzunehmen wagten, darin sähe er wahrlich nichts ausserordentliches, seiner Meinung nach müsse man sich vielmehr über den Kleinen wundern, dass er es wagen dürfe sich zu widersetzen. Und wie schmerzte es uns, als wir hörten, dass auch Sie, lieber Herr Probst, sammt Pastor Krog u. Pastor Nissen Ihres Amts entlassen worden, hatten wir uns doch schon so lange darauf gefreut, dass die Ferienzeit nun bald käme, wo wir zu Hause reisen u. wieder einmal mit Ihnen sprechen könnten. Ja ich muss sagen, diese Nachricht ist mir fast von Allen die schwerste gewesen; weiss ich doch, wie gut Sie es mit uns meinten u. wie es Sie schmerzte so verkannt zu werden, und wie viel Bitters haben Sie, in

der letzten Zeit besonders, gewiss nicht erfahren müssen, ja es ist gewiss schwer für einen treuen Seelensorger unter solche Umstände seine Gemeinde zu verlassen, u. welche Schuld ladet die Gemeine nicht auf sich, sagt unser Heiland doch selbst: Wer euch verachtet der verachtet mich. Der liebe Heiland wolle Sie segnen für alles, was Sie an uns gethan haben, u. wolle Sie trösten über all den Kummer u. Herzeleid, den Sie hier gehabt haben. Die Gräber u. Ruhestätten Ihrer lieben Kinder haben Sie ja auch zurücklassen müssen, auch dies ist für Sie u. der lieben Frau Pröbstin gewiss nicht leicht gewesen. Hätt ich doch nicht erwartet, Ihre liebe Tochter, die mir so freundlich Ihre Bücher lieb, u. bei meiner Abreise, wenn auch schwach, doch so frisch u. roth aussah, jetzt auf den Kirchhof zu finden. Ich werde Uebermorgen Ihre Ruhestätte wie auch Pastor Krog's kleine Tochter, die ja auch schon da Ihr Schlafkammerlein hat, besuchen. Pastor Dame aus Flensburg versieht einstweilen hier in der Gemeine den Dienst, sonst sollen wir als Hauptpastor einen gewissen Pastor Godt haben, der Diakonus ist in diesen Tagen auch angekommen; er ist ein Bruder von Marcus Knudsen in Flensburg. In Husbye ist Pastor Simonson ja wieder zurückgekehrt, der aber, wie ich gehört habe, nicht recht den Erwartungen derer, die ihn zurückberufen haben, entspricht; jetzt ist er sehr krank, da er vor einigen Sontagen in der Kirche von Schläge gerührt wurde, doch hofft man seine Genesung. Die Stimmung in unsre Gemeine kennen Sie wohl besser als ich, u. verbessert hat es sich seit Ihrer Abreise ja nicht; denn die Grossen — haben ja jetzt dass Wort, u. alles muss so viel als möglich nach ihre Pfeife gehen, doch sind viele, denen das Ganze zu wider ist, obgleich sie es nicht laut gegen jeden aussprechen. Besonders werden, wenigstens von denen die Gottes Wort lieb haben, die lieben Bibelstunden vermisst, u. ich habe schon manche Klage deshalb vernommen. — Wäre es nicht möglich, lieber Herr Probst, das Sie wieder zu uns kommen? aber daran ist wohl nicht zu denken. Ich danke Ihnen vielmal für das Geld, das Sie meinen Bruder für unsre Mission gegeben haben, Vater Harms wird sich freuen besonders

darüber. weil er daraus sehen kann, dass Ihre Liebe zu unsre Mission durch den Krieg nicht abgenommen hat. Denn auch Vater Harms, obgleich er streng nach Gottes Wort geht, hat sich etwas von den deutschen Zeitschriften einnehmen lassen, die die Einwohner Schleswigs gern in jeder Beziehung als Märtyrer ausstellen. Der liebe Gott gebe doch, dass alles wieder zurück gebracht werde, auf das wir wie früher, ehe diese unglückselige politische Wirre kamen, die den Leuten den Kopf verrückt hat, ein stilles u. geruhiges Leben führen könne. Vor einigen Tagen bin ich über nach Düppel gewesen u. habe da die Grabstätten unsre gefallnen Soldaten besucht, sie war doch mit einem Kreuze geziert, wor auf geschrieben stand: Hier ruhen 207 tafre Dänen; nahe daran lagen 100 u. etwas weiter 25 begraben, möge ihnen denn nun der Friede im vollen Maasse zu Theil geworden sein, den die Welt nicht geben kann, dann hats ja keine Noth, wenn man auch die traurenden Eltern, Frauen u. Verwandte beklagen u. bedauern muss. Bald ist ja nun die Zeit der Waffenruhe verlaufen, u. Alle sind volle Erwartung, was die nächste Zukunft uns wohl bringen werde. Der Herr sehe in Gnade zu uns u. wende Alles zum Besten.

Mein Vater u. Geschwister lassen herzlich grüssen, sowie auch die schleswigschen Missionszöglinge. Könnten Sie mal lieber Herr Probst, wenn Sie einen Augenblick dazu übrig, mir einen kleinen Brief schreiben, würde es mir grosse Freude machen. Mein Adres ist, wenn ich in Hermannsburg bin: An Missionszögling H. P. Jordt in Hermannsburg über Bergen bei Zelle, Königreich Hannover.

Bitte, grüssen Sie Ihre Frau, Ihre Schwester u. Ihre Kinder recht herzlich von mir. Ich verbleibe Ihr dankbarer
H. P. Jordt.

4.

Hermannsburg d 1ste Sept. 64.

Kjære Herr Probst!

Deres kjære Brev har jeg modtaget, og jeg siger dem derfor min inderligste Tak. Jeg havde allerede i lang Tid

ønsket at høre lidt fra dem og den kjære Pastor Krog, derfor kann de tænke dem, hvor glad jeg blev ved at modtage deres kjære Brev. De ønsker, at jeg maatte berette dem noget om Jes Hansens Virksomhed i Afrika, da de paa deres Missionsfest vilde omtale ham, skjændt jeg nu maa befrygte, at mit Brev kommer for seent til den Tid, da jeg først modtog deres Brev d. 30 August, saa vil jeg dog strax besvare deres kjære Brev, og da de ønsker at jeg, hvis jeg kunde, helst maatte skrive dansk, vill jeg ogsaa i denne Henseende efterkomme deres Ønske, menn maa nu ogsaa bede at undskylde de mange Feil, som der vil forekomme, da jeg jo ikke har lært Sproget rigtig og blot ved Læsning og denn Gang jeg var Soldat har øvet mig lidt deri, men, heelt glemt har jeg den danske Sprog dog ikke, thi jeg og Peter og de andre Slesviger tale idnu ofte dansk, og jeg har ogsaa et paar Venner i Danmark, som jeg staa i Brevvexling med. Fra min Feriereise har jeg ogsaa bragt mig en dansk Bibel med og bruge den ved hvor Exegese, da dens Oversættelse er nøiere end Luthers. Nu er der jo næsten allerede hengaaet et Aar, siden hvor Optagelse i Missionshuset, og med Guds Hjælp gaar alting for saa vidt godt, hvor Lærplan troer jeg sidste gang at have meddelt dem, alt gaa jo nu sin stille sædvanlige Gang. — Kjære Herr Provst, hvor det bedrøvede mig, da jeg i hvor Ferientid kaam hjem, at De og den kjære Pastor Krog var borte, jeg havde allerede længe i Vorveien glædet mig til at kunne tale dem og atter at høre deres Prædiken, og nu med engang var det forbi, maaskee jeg aldrig seer Dem meer i dette Liv, thi at de igjen tage eet Embede i Slesvig, derpaa lade sig vel ikke tænke. Hvad jeg saa længe har frygtet, men dog stedse betragtede som en Umulighed, saa længe der var et Glimt af Haab tilbage, det er jo nu saa godt som skeet, hvor Konge har aftraadt Slesvig, Holsteen og Lauenburg til Stormagterne. Er det da virkelig sandt? spørge jeg oft selv, og jeg kunde næsten ikke troe det, naar jeg ikke hver Dag fandt det omtalt i Aviserne. Saa maa hvi da virkelig skilles fra Danmark, hvis Helte saa ofte har seiert i blodig Kamp mod enhver Fjende, der vovede at an-

gribe det, som jeg saa ofte har læst i Fædrelandshistorien. Jeg troer ogsaa ikke, at Overmagten har slaaet hvore Tropper tilbage, havde Fjenden ikke havt den større Overlegenhed i det svære Skyts og i dens Geværer, jeg tror vidst, at Düppel og Alsen idnu havde været dansk. Dog kjære Herr Provst, naar man begynde at tænke paa all den Løgn og all den Uret, der er skeet i denne Sag, da vil Hjertet let blive fuld af Bitterhed, (har man dog her i Tydskland villet bevise mig, at Slesvig i Fortid har hørt til Tydskland, hvorpaa jeg ikke har svaret andet end at efter Syndfloden, det vidste jeg, havde Slesvig hørt til Danmark; hvem det havde hørt før den Tid, det kunde jeg ikke sige saa heelt bestemt, menn jeg troede vidst, at det ogsaa for den Tid havde hørt til Danmark. Jeg troer paa en saadan Paastand hører der ogsaa et saadant Svar.) Jeg troer man maa ogsaa i denne Sag henvende sig til Herren, uden hans Villie skeer dog intet, og saa maa dog Alt tjene dem til bedste som elske Gud. Hvort himmelske Fædreland er der dog Gudskeelov ingen at kan rane os, her er hvi dog kuns Fremede og Gjæster og som De engang sagde til mig: „det er et Trøstens Ord at Herren vil komme“. — Min Familie hjeme er sund og vel, min Broder Lorenz er jo ogsaa nu bleven permitteret. Den Skam har jeg dog ikke havt, at han og min Svoger er bleven utro, de har dog holdt deres Eed, indtil Kongen lod dem gaa. Nogen synderlig Forandring veed jeg ellers ikke, at der er foregaaet i Sognet. Jeg veed ikke, om jeg har skreven det i midt sidste Brev, at den gamle Claus Paulsen i Bønstrup er død, han var kuns nogle faa Dage syg. Min Fætter P. Petersen ligger idnu altid syg og har vel ingen Haab til nogensinde at komme sig. Med deres Præster ere de godt tilfreds, de skal begge, idet mindste Pastor Godt, der er bleven Suprintent, være troende. Karstesen er idnu altid Degn, dog begynde man at blive kjed af ham, da det gaar med Skolen som sædvanlig; hans Sens Forlovede, som ja var meget riig, er for kort siden døet. Bibellæsning i Skolerne havde de ikke havt idnu, dog haabede de at Præsterne ville gjøre det. Stemningen i politisch Henseende er jo, som De veed, deelt.

De Troende i det heele taget (jeg veed kuns en Familie der gjør end Undtagelse deraf, H. E., som man dog vel ogsaa kann regne til de Troende, thi kjære Herr Provst mener de ikke, at de i denne Henseende kann feile og have en urigtig Ansigt og dog alligevel mener det oprigtig med Herren?) holde fast paa det Ord, som de ogsaa i deres Brev nævne: Frygt Gud, ære Kongen. Ogsaa en Deel af de andre er paa denne Side, men Fleertalen, som rigtignok først kuns ønskede at have Personalunion indført, ønsker nu allerede, efter at de er bleven dygtig bearbejdet af Avisserne, eet selvstændig Rige, tildeels ogsaa at støtte dem til Preussen.

Fra Missionær Jes Hansen hans Virksomhed kann jeg ikke berette dem ret meget, thi alt er jo idnu kuns i Begyndelsen. Hans Station ligger ved Drakenbjergene, nogle Dagereiser fra Nyhermannsburg, det er en af de bedste Stationer hvi har, thi der boer flere Tusinde Kaffre omkring den. Hans Medhjælper er den i Missionsbladet ofte omtalte Missionær Schulenburg, der i Betschuanenlandet skilte sig fra hvor Mission, men siden igjen er traadt tilbage. Hansen har begyndt med at holde Skole, som ogsaa blive temmelig godt besøgt baade af Børn og voxne Folk. En Kirke har han ogsaa bygget, og han skrive i hans sidste Brev, at Hednigern gjerne høre Herrens Ord, saa at han havde meer Haab her at vinde Sjæle for Guds Rige, som paa hans forhenværende Station Müden, hvo han, som de veed, først blev ansat. Hvor Mission har nu i det heele 24 Statione i Afrika, hvorom der befinder sig omtrent 160 debte Hedniger. Det er jo vistnok paa saa mange Stationer kuns en liden Tal, men naar man betænker, at hvor Mission idnu kuns har virket i 10 Aar, og hvad Arbeide der er forbunden med at antage saa mange Stationer, hvo[r] ved det at undervise Hedniger ofte maa sættes tilside for det nødvendige Arbeide, saa at Missionæren i det Første blive forhindret at anvende sin heele Kraft paa Hednigers Underviisning, saa maa hvi endda takke Gud for denne Frugt af Missionsarbeidet. Dertil kommer, at hvor Missionærer er meget forsigtig med Daaben og først prøve de Daab-begjærende nøje, om de da virkelig mener det oprigtig. Hvort

Missionsfest er dennegang istedet for paa den 25 Juni bleven afholdt paa den 24 August, thi paa den ellers sædvanlige Tid herskede her en smitsom Sygdom og ogsaa Pastor Harms blev greben af den. Dennegang varede Festet kuns en Dag, Kirken var propfuld, saa at det næsten ikke var Præsten muligt at komme paa Kanzeln. Dette Aar havde Mission en Indtægt af 40,904 pr. Th. Udgifterne 38,704 pr. Th. Een Mand havde alene givet 1900 Th. pr. Desuden havde Pastoren modtaget en heel Deel Linnendtoi og desliege Sager. Paa samme Dag som Missionsfestet blev afholdt, bleve ogsaa 25 Piger afordnet til Afrika. De ere Alle undtagen to af dem forloved med Missionærer og Kolonister. Jes Hansens Forlovede var naturligvis ogsaa med. Den efterfølgende Dag afgik de til Hamburg, hvo[r] Skibet laa seilfærdig, og befinder dem nu allerede paa Reisen til Afrika. Ogsaa i Vestindien vil Pastor H. nu begynde Missionsværket og dertil blev Pastor Milius, som engang allerede har været som Missionær i Ostindien, paa samme Dag afordnet. Grunden der har bragt Pastor H. til at begynde Missionen i Ostindien er denne: De kjænde vistnok Missionær Grøning (saa meget som jeg husker saa har de endda understøttet ham) som staar i amerikanisk Tjeneste. Hans Selskab har nu i lang Tid ladt ham uden all Hjælp, vistnok er Krigen i Amerika Skyld deri, Grøning føler sig for svag til saaledes allene at fortsætte Værket, efter flere mislykte Forsøg at faa Hjælp har han tilsidst igjennem hans Svoger i Hamburg, Kjøbmand Nagel, som staar i Forbindelse med hvor Mission, ladt Pastor Harms spørge, om han ikke kunde og vilde hjælpe ham, med at sende Hjælpere, hvis hans Selskab vilde bevillige ham det, vilde han saa overgive hans Mission og heele Missionsmarken i P. Harms Hænder, han vilde saa nødig overlade Pladsen til den engelske eller til en ikke reen Evangelisk lutherisk Mission. Pastor Harms lovede nu, saasnart nogle af de ældere Brødre vare færdige, at sende ham Hjælp (næste Efteraar blive de færdig) men Grøning sendte Bud tilbage: Jeg maa have Hjælp og det snarest. Netop som dette Bud kom til H. traf det sig, eller rigtigere sagd, Herren stillede det saa, at denne Pastor

Milius, som opholdt sig i Hovedstaden Hanover og der var Præst ved Henriettenstiftet, meldede sig for P. H. at vilde indtræde i hvor Mission.

Pastor Harms besluttede at sende ham til Ostindien, og saa skal Skibet først gaa til Afrika og derfra med Pastor Milius til Ostindien. — Jeg har nogle Gange tænkt, hvorfor mon har Missionær Grøning ikke henvendt sig til den danske Mission, da han dog er en Danske; maaskee har han det ogsaa. Missionær Ochs er vel, saameget som jeg har hørt, traadt i dansk Tjeneste. Hvorledes gaar det med Missionshuset i Kjøbenhavn? Og hvo[r] mange Elever har det? Jeg har hørt, at der til Efteraar allerede skulle udgaa to af dem. — Kjære Herr Provst, jeg har, efter at jeg har modtaget Deres kjære Brev, ikke talt med Fader Harms og derfor kan jeg idnu ikke bringe Dem hans Hilsen. Jeg underes ikke over, at De ikke er tilfreds med det i Missionsbladet, hvori han omtaler hvor Sag; ogsaa jeg havde ønsket, at det ikke var skeet. Dog, som De siger, han er jo kuns ogsaa eet Menneske, og den Eneste jeg kjende er i Tydskland der bedømmer Sagen saaledes¹⁾. Naar jeg ikke selv var en Slesviger og veed, hvorledes det forholder sig, da maatte jeg ogsaa i det mindste blive tvilraadig, thi De kann ikke forestille Dem, hvorledes Avisern og Tidsskrifter har berettet om Tilstanden i Hertugdømmet. Gud giv, at de aldrig maa faa det daarligere end de har havt det. — Jeg maa nu slutte for denne gang og take Dem idnu engang for deres kjære Brev, ja for all den Kjærlighed, De saa ofte har beviist mod mig. Gud gjengælde Dem alt det Gode, De har stiftet i Angeln, og trøste Dem over all den Kummer, som de fleeste af Angelns Beboerne have gjort Dem. Jeg bede at hilse Fru Provstinden, deres Sødster og heele Deres Familie. Bede ogsaa at hilse Pastor Krog.

C. Hansen, F. Jürgesen, Petersen lade alle hilse.

Med et hjertelig Hilsen slutter Deres hengivne

H. P. Jordt.

¹⁾ Uforstaaeligt. Meningen er vel: Hver eneste, jeg kjender i Tydskland, bedømmer Sagen saaledes.

5.

Kjære Herr Provst!

Allerede i længere Tid har jeg tænkt paa at skrive Dem til; nu da Jordt vil skrive, vil jeg heller ikke længere opsætte dermed. Da jeg sidste Gang tog Afskeed fra Dem, tænkte jeg ikke, at vi i denne Sommer ikke skulde tales, og allermindst at det paa denne Maade, som det nu er skeet, skulde gjøres umulig at tale mundelig med hverandere. Baade Jordt og jeg havde forhen ofte talet derom og glædet os derover, at vi nu i denne Sommer kunde besøge Dem og vi tænkte ikke, at en saadan Nød skulde hemsøge vort Fædreland. Da vi fik den Efterretning, at De, Pastor Nissen og Pastor Krog skulde reise bort, vidste jeg ikke, hvordanne jeg blev tilmode, lære kunde jeg ikke meere, jeg lagde min Bog tilside, søgte et eensomt Sted og lod mine Taarer frit Løb, jeg syntes, at det var for tungt, naar jeg tænkte derpaa; jeg udøste da mit Hjerte for Herren og beroligte mig med, at han dog endau har alt i sin Magt og vil styre det saaledes, som det er os godt og tjenlig for vor aandelige Velfærd. Da jeg var hjemme i denne Sommer, har jeg rigtignok rejst igjennem Grumtoft, men jeg har ikke opholdt mig længe. Det gjorde mig saa ondt, at jeg ikke skulde træffe dem der. Ak kjære Hr. Provst! jeg tænker saa ofte, om det dog var mulig, at jeg kunde tale et Øjeblik med dem, mig synes der er saa meget, som jeg har at sige dem. Saa takker jeg dem da ogsaa af mit fulde Hjerte for alt det Gode, som De har bevist imod mig, vor Herre lønne Dem derfor. Omenskjønt vi nu ere langt fra hvcrandre, har jeg dog endnu det Haab, at vi tales igjen. Og om vi nu legemligt er skilt, saa ere vi i Aanden dog forbunden i inderlig Kjærlighed, og i dette Forhold skal det ogsaa blive, indtil vi engang lukke vore Øjne her og gaa ind i den evige Herlighed, hvor da al den Nød, baade timelig og aandelig Nød, som rammer os her, er borte, og hvor vi i al Evighed kan leve i Ro og Fred i Samfund med vor Herre og Frelser og alle Gjenløste. Ak! naar jeg seer i Fremtiden, og naar jeg seer paa min egen Elendighed, og

naar Djævelen og mit eget Hjerter vil trænge ind paa mig, da giver det svære og tunge Timer, men Gud skee Lov, at jeg har en levende Frelser, som dog ikke slipper mig, om han endog ofte skjule sig for mig, men det er dog saa, at Faren altid er stor, derfor beder jeg Dem ogsaa, at De vil indslutte mig i Deres Forbøn, ja De veed ogsaa af egen Erfaring, hvor ofte baade timelig og aandelig Nød hviler tungt paa et Christenhjerte. Jeg kan nok forestille mig, at det for Dem har været haardt at forlade Grumtoft Menighed og fra mange Sider erfare Utak, det er jo saa i denne Verden, Utak er Verdens Løn, ak de forblendede Folk. Gud give dem Naade at besinde sig, da det endnu er Naadenstid. Men der er dog mange baade i Grumtoft og Husbye Menighed, som endnu i Aanden ere forbundne med dem og som bære dem paa bedende Hjerter. Jeg har glædet mig denne Sommer over at mange dog ikke har ladet sig henrive af den herskende Politikaand, som har besnæret de fleste Folk. Men til min Bedrøvelse har jeg ogsaa erfaret, at nogle fra dem, jeg ikke havde ventet det, har ladet sig bortrive med den store Strøm, mange betænke jo slet ikke hvad de gjør, men følge heelt blind disse Anførere, som ophidse dem og egentlig drive den heele Vrøvl. Det er mig saare tungt, naar jeg tænke paa, hvor skammeligt mange af Husbye Sogn har været imod Pastor Nissen, i Husbye Sogn har Formanden jo været Peter Jensen i Ousager. I Særdeleshed har jeg glædet mig over Asmus Simonsen fra Hammestoft. Der ere næmlig alle tilsammen bleven sammenkaldte til Forsamling, uden at vide hvorfor, derfor gik de ogsaa alle hen. A. Simonsen og min Broder sad noget tilbage, da oplæste P. Lorenzen et Skrift, hvis Indhold var, at alle Embedsmænd skulle bort, og opfordrede, at de skulde underskrive det. At mange ikke vilde have noget med de[t] at gjøre, kan De nok tænke; de begyndte da ogsaa at liste sig bort. Men for A. Simonsen var de ikke nok at vrie sig fra det, han spurgte min Broder, om de ikke skulde erklære deres Mening om den heele Snavs, som de havde for. Min Broder meente ogsaa, at de ikke uden videre skulde igjennem dermed. A. Simonsen sagde dem de[t] da lig til, at det

heele var Rebellerie og tværtimod Lovene. Dette maatte de ogsaa tilstaae, men de meente, at de ikke behøvede at bekymre dem om Lovene. De gik da bort, og desuden blev Skriften med Underskrifterne indsendt til den preussiske Regering i Flensborg. Da Pastor Nissen var borte, varede det ikke heelt længe, inden Pastor Simonsen kom. Forhen havde jeg altid været mistænkelig mod P. Simonsen, thi jeg kunde slet ikke begribe hans egentlige Mening, hvad egentlig hans politiske Grundsætning er, det veed jeg heller ikke endnu, men han har dog søgt at nedtrykke den oprørske Aand. Folkene meente, at han ret skulle være efter deres Hoved, men de har taget heelt feil, han har ikke været længe i Husbye, at de begyndte at blive utilfreds over ham. Da han kom, prøvede han først Konfirmanderne paa Dansk og erklærede for Menigheden, at de tilstrækkelig havde Kunskaber i den christelige Lehre. L. H. fra Husbye vilde gjøre ham Bebreidser derover, men han fik kort Beskeed. Anden Paaskedag sagde han i Prædiken, at den danske Psalmebog var meget bedre end den tyske, og hvad det værste var, som de slet ikke kunde fordøie, at han sagde, naar de kom hjemm, skulde de kuns sammenligne den tyske og den danske Psalmebog med hverandre og selv overtøide sig derom. Det kunde de ikke have, at han tilmodede dem at de kunde læse og forstaae dansk. Som jeg har sagt, omentskjønt jeg ikke kan forstaae, hvorledes egentlig Pastor Simonsen staar, og hvorledes han kommer ud af det, saa har det dog glædet mig, at han ikke dreier sig efter Folket. — Min Broder i Afrika er efter sin sidste Skrivelse sund og vel, han er nu paa en anden Station, hans Brud er for otte Dage siden paa Reisen til Afrika. Skibet er vel endnu næppe i Nordseen. Hjemefra har jeg ogsaa nylig faaet Brev, de ere ogsaa alle rask. Nu maa jeg for denne Gang slutte og ønske og haabe med denne Skrivelse at træffe Dem og Deres Familie sund og vel. O saa sender jeg mit hjertelige Hilsen til Dem, Frue Provstinden, Deres Sødster og Deres hele Familie og bede Dem ogsaa at skrive et Par Ord til mig, naar De kan det, jeg vilde gjerne vide

lidt om Missionen i Kjøbenhavn. Brødre her lade ogsaa hilse. Ogsaa befaler jeg mig og os Alle til Deres Forbøn.

Deres

Peter Hansen.

Hermansborg den 1ste September 64.

6.

Flensborg, d. 26de Decbr. 1864.

Meget elskede Herr Provst.

Guds Naade og Fred være med Dem, Deres Familie og med os Alle til alle Tider!

Endelig begiver jeg mig da til at efterkomme Deres Opfordring, idet jeg fremfor Alt først sender de hjerteligste Hilsener fra min Familie og Bekjendte i Angel. Efter min Hjemkomst har jeg besøgt paa flere Steder der, især i Grumtofte, Lyshei, Øxager, Øxeagerskov og s. fr. Et Par Dage før min Hjemkomst den 17de Sept. var min kjære Ven Peter Clausen ved Sørup-Mølle bragt til sit sidste Hvilested, efterat hans Søster 14 Dage iforveien var afgaaet ved Døden. Ak ja, Herren har hjemsegt vort Land paa forskellige Maader. Især i disse Festdage har jeg savnet de høitidelige Gudstjenester i vor lille Helligaandskirke. Og mange Flere, ogsaa de Troende i Angel, savne de Bibel-læsninger, vi i flere Aar har havt. En Ventetid er oprunden for os — vi vente, og vide selv ikke hvad. Præsterne klage over de tomme Kirker under den danske Slaveri, medens de fleste Kirker nu tømmes, saa det har Art. Fredsprædiken, der skilte den kjære Pastor Ewaldsen fra os, har givet Anledning til megen Ærgrelse. Jeg har virkelig undret mig over Angelboerne, hvorledes de udtale deres Utilfredshed med Præsternes Adfærd. De bøie dem under Guds vældige Haand og søge at blive færdige med deres Skuffelse, saa godt det gaaer. Jeg husker endnu Deres Foredrag paa Sorø Missionsmøde og især deres Udtalelse over vor Tids Christnes mange Fornødenheder. Som De selv bedre veed, end jeg, har Præstestanden givet for gjerlige Angelboer megen Anstød i denne Henseende. Den

Gjerrige har ikke mange Fornødenheder. Og Gjerrighed hører til Angelboernes Nationallyder. Dengang Godt kom til Grumtofte, og Bønderne saae deres simple Huusstand og Klæderdragt, tænkte de, han vilde ret være en Mand for dem. Men med Indtægterne stiger Pyntesygen paa en saa fremragende Maade, at de forbause derover. Og da de har faaet Missions- og Bibel-Interesse, saa smerter det dem, at maatte savne denne hos de tyske Præster. En lysende Undtagelse gjør Pastor Johnsen i Munkbrarup. Han er de Troendes Ven og prædiker kraftigen Korsets Ord. Herfra Byen gaae vi gjerne af og til en lille Skare der til Kirken.

Her er Volquards for Tiden den Mand, vi helst høre, om han end ikke tilfredsstiller os aldeles med sine lange Prædikener. Kirken er nogenlunde fuld.

Methodisterne have ogsaa virket noget i den sidste Tid. Men nu har Peters forbudt dem. Forsamlingerne og (efter min Anskuelse) aabnet dem Døren til Partiaandens Udbredelse. Thi nu holde de Alt hemmeligt, saa vi ikke mere kan komme blandt dem og aflægge Vidnesbyrd om Guds Rige. Vi have jo Baptisterne i Slesvig til Exempel derpaa. De Sidstnævntes Præst har ogsaa holdt et Foredrag her i Byen for nogle Dage siden. Naa, naar kun Christus forkyndes, saa kan man dog faae Glæde over Guds Riges Udbredelse.

Til Slutning vilde jeg bede Herr Provsten modtage disse hastige Linier i Kjærlighed.

Min kjære Moder er i over 6 Maaneder uafadeligt fæstet til Sygelejet. Hun hilser dem og Fruen og hele deres Familie paa det Kjærligste, som og vi Alle.

Deres inderlig hengivne

H. C. Schmidt.

Hvis De skulde see Secretair Hansen eller Andre os Bekjendte, beder jeg hilse dem ret mange Gange, især den kjære Traustedt. Hvorledes har han det?

Morgen Aften kommer Missionselever fra Herrmannsborg.

7.

Hermannsburg den 8 Febr. 1865.

Kjære Herr Provst!

Deres kjære Skrivelse har jeg modtaget Juleaften, det var for mig en saare stor Glæde, at høre noget om Dem. Baade Jordt eg jeg gik strax allene, for at læse Deres Brev. Det var, som om vi var hos Dem, ja vi bleve ret levende mindet om de mange glade og velsignende Timer, vi haver været sammen med Dem. Det har gjort mig saa godt, at see, at De heller ikke har forglemt mig, jeg kan slet ikke sige Dem, hvad det er for mig en Trøst og Styrke, naar jeg veed og er forvisset paa, at der ogsaa for mig af Hjerter, som jeg kjender som oprigtige, bliver opsendt Bønner for mig til Guds Throne. Ofte tænker jeg, naar mit Hjerte er bekymret og Byrden vil blive tung og svær, at jeg kunde tale med dem og mig tykkes, der var saa meget, som jeg skulde sige Dem, som ikke lade sig godt skrive. Ak hvor ofte har jeg gaaet ind til Dem med et bekymret Hjerte og har gaaet glad bort igjen. Ja denne Tid ligger nu bagefter os, men jeg har ikke opgivet Haabet om endnu at tale med Dem, førend jeg gaaer bort. Endnu er dog omtrent 3 Aar tilbage, førend vi komme borte, og saa er den Tanke og det Ønske stærkt i mig engang at reise paa et Besøg til Kjøbenhavn, jeg havde stor Lyst til at lære Missionshuset kjende. Christian Schmidt fra Flensborg har fortalt mig meget derom, som ret har fornøiet mig. Her i Hermannsburg gaar det sin sædvanlige Gang. Pastor Harms er kun svag i de heele taget, men efter sin Viis dog temmelig munter, saa at han altid forestaaer sit Embede. Det er kuns meget sjælden, at vi kommer til at tale med ham, det skeer kuns, naar vi have noget at bestille til ham. I Reglen naar man kommer, er der en heel Deel Folk, som vil tale med ham, og saa kan man ikke godt opholde sig længe. Eengang hver Maaned have vi en Times Exegese ved ham. Her i Huset ere vi 23 Elever, i det nye Hus ere 24, Hansen og Jürgesen og alle der i Huset skal til næste Efteraar prøves og udsendes, men hvor de kommer hen, veed de

ikke, nogle af dem skal til Afrika og nogle til Ostindien, og senere skal nogle ogsaa til Australien. Fra min Broder i Afrika har jeg faaet Brev kort efter Juul, han er sund og frisk. Han har begyndt med en Skole, som bliver godt besøgt, men døbt har han efter den sidste Efterretning endnu ingen. Ved Kaffer findes sich en stor Ligegyldighed og Haardhed, og der ere ikke mange, som har omvendt sich; derimod i Landet, hvor Betschuaner ere, findes der en stor Længsel efter Guds Ord; der er ogsaa Jensen fra Alsen kommen med hen. Hvad vor Underviisning angaaer, saa maa jeg sige, at der er for os ikke saa let, thi vi har saameget at lære, at man næppe har een Time tilovers, men det har jo heller ikke Nød, Gud har hjulpen hidindtil, han vil ogsaa hjælpe fremdeles.

I Julen har vi igjen besøgt vort Hjem, eller rigtigere efter Jul. Mine Forældre og Sødskende er endnu temmelig rask og sund. I Husbye Menighed har de en ganske ung Præst, som forestaaer Embedet for Pastor Simonsen, to Gange har jeg hørt ham prædike. Hans Prædiken var rigtig efter Guds Ord, men mig synes dog ikke, at han selv ret har havt nogen Erfaring om den store Syndenød. Pastor Simonsen er heelt i Stand (hjertelig sund) men hans Hoved er endnu for svag, han tør ikke vove at prædike. Den gamle Vollquardts i Flensborg er ogsaa kommen igjen, Peter Müller har flere Gange besøgt ham, og de har talt om de Omstændigheder, som ere skeet i hans Fraværelse fra Flensborg, og har hjulpen ham af med de falske Meninger, som han har plantet sig i sit Hoved her i Tydskland. Det er jo forskrækkelig, naar man har læst, hvad der i tydske Tidender er bleven skreven om Slesvig. Men der er een Mand, som har været Præst ved den preussiske Armee, der har udgivet en Beskrivelse om Slesvigs Forhold. Han hed Besser og i sin Skrift har han erklæret alle disse Beskyldninger mod de danske Embedsmænd for Løgn og ondskabsfulde Bagtalelser, og grunder sig paa sin egen Erfaring; han siger, at han har gjort sig bekendt med mange danske Præster og giver det Vidnesbyrd, at de idetheeletaget har gjort et godt Indtryk paa ham. Han høver fornemmelig

Graa fra Flensborg, med hvilken han har været godt bekendt og tale om ham med Hejagtelse og Respekt.

Jeg glæder mig altid, naar jeg seer, at Løgneren paa saadan Maade bliver tilskammegjort. I Slesvig begynder Mestemand at blive urolig, hvordanne vil deres Skjæbne gaae ud. Thi deres Haab, at Hertogen bliver Regent, skinner jo at være tilintetgjort. Og at blive preussiske Undersaater synes dem at være værre end danske, ja man hører det lige til, at de sige: naar vi kommer til Preussen, maatte vi meget hellere have blevet ved Danmark. Herzbruch i Flensborg, som vel er den første Slesvigholstenske Patriot, er ogsaa falden i Ugunst ved Preusserne. Han har gjort Skandal og er bleven satt i Fængsel; om han nu er fri, veed jeg ikke. Naar jeg tænker paa den heele Umstand med Slesvig, saa maa jeg sige, jeg troer ikke at der kommer gyldne Tider, nei tværtimod, jeg frygter at for Slesvig har, hvad der angaar den ydre Velstand, den bedste Tid været. — Hvad de medste Folk har drømt om og endnu drømmer om, er kuns lutter Indbildning, og vil erfare, at de ere blevne skuffet. Gud give kuns, at det da maatte være til aandelig Velsignelse og tjene til Ydmyghed; thi det er ikke at nægte, at Hovmodigheden har naaet en høj Grad. Hvordan det da maa blive, om eet beder jeg, og det er det bedste, som jeg kan bede for mit Fædreland, at Gud ikke vil give os hen i vore Synder, men blive ved at banke [paa] Hjerterne, om det saa heller ikke her i Verden gaar efter Ønske; her er jo alt forfængelig, ak naar vi eengang gaar ind i Uforkrænelighed i det evige Fædreland, da er al vor Nød tilende. Gud give os alle Naade, at vi kunde indelukke Jesum i vort Hjerte. og være og blive sin i Evighed.

Hjertelig Hilsen fra Cl. Hansen, Jürgesen, Petersen til Dem og Fru Provstinden. Saa hilses ogsaa Dem, Frue Provstinden, Deres Søster og hele Familie.

Jeg bede Dem om at gjøre mig den Glæde at skrive igjen.

Deres i Herren forbundne

Peter Hansen

N. B.

Det var egentlig min Mening, at Jordt ogsaa skulde skrive til Dem, men han har jævnt travlt med at udarbejde et Foredrag, som han skall holde i vor Kreds, (i hver Uge maa en af os holde et Foredrag over et Thema, som bliver os givet), derfor vil han heller opsætte med at skrive. Jordt og jeg have ofte talt om, at vi gjerne vilde have en ordentlig dansk Historie, og da vi ikke veed, hvilken vel for os er den beste, da den skulde gjerne være tilstrækkelig, men ogsaa ikke for vidtløftig, saa vilde vi gjerne vide Deres Mening derom, og bede Dem, om De, naar De skrive igjen, ikke kunde anbefale os en saadan dansk Historie, som De synes at være for os den passenste, um mulig at den kunde indbefatte alt, hvad der hører til den danske Historie, saasom fra Hedenskabets Mythologi og Heltesangen. Det skulde være os meget kjær, um De kunde i denne Henseende hjælpe os til rette, da det er os meget om at gjøre, naar vi vil anskaffe os det, ogsaa faar noget ordentligt, naar De saa vilde skrive os Titelen, at vi kunde lade os det skikke enten fra Flensborg eller hvor vi kunne faa den. Til Slutting et hjertelig Hilsen fra Jordt til Dem, Frue Provstinden og til Deres heele Familie. Endnu engang hilser Deres

P. Hansen.

Jordt har bedet mig bestille et Hilsen til Dem fra Claus Kall fra Bønstrup, som han har bedet ham om at bestille, med det Ønske om De ikke kunde besøge hans Søns Grav, naar De lejlighedsvis skulde komme til Garnisonskirkegaarden. Saa beder jeg endnu, om De ikke vil være saa god at hilse Pastor Krog og sin Familie og Traustedts, naar De har Leilighed, fra Jordt og fra mig.

Jeg skriver Dansk, for di det er den eneste Lejlighed til at jeg kan det; elles forglemmer jeg det igjen; jeg kan godt mærke, at det ikke gaar saa godt som førre, som De ogsaa vil see paa Skrivefeil og denn slette Stil, men De maa undskylde og se gennem Finger.

I disse Dage er der kommen Efterretning fra Missions-

skibet. Denne Gang ere Sophie min Broders Brud, tilligemed de andre om Bord. Den 19 Dec. ere de kommen i Kapstadt.

8.

Oxagerskov d. 19 Mai 1865.

Kjære Hr. Provst Hansen!

Da vi nu ere komne til vort Hjem og allerede har udhvilet os lidt efter vor Reise, vil jeg ogsaa, som jeg har lovet, give Dem Efterretning om, hvorledes det er gaaet os og hvorledes vi har det. I de heele taget gik Reisen godt, om Klokken 7 reiste vi fra Kjøbenhavn til Korsør og derfra om Klokken 10¹/₂. Søen var den Dag noget urolig, saa at mange bleve søsyge, jeg blev ogsaa upasselig, men det blev dog snart bedre igjen. Om Klokken 7 kom vi til Flensborg, vorfra vi ligestrax gik hjem og kom saa noget efter Sengetid hjem. Til min Glæde har jeg truffet mine Forældre og Søsken sund og vel. De kan nok tænke Dem, at det var en gjensidig Glæde, da jeg igjen kunde tale med mine Kjære, som nu i længere Tid ikke var skeet. Da jeg kom hjem, gik jeg lige til Fader og Moder paa Aftægtet og lod de andre i Ro. Omenskjønt jeg var træt og søvnic, maate jeg dog først fortælle dem noget fra Kjøbenhavn.

Deres første Spørgsmaal var efter de gamle Bekjendte der, efter Dem, Trausted¹) og Pastor Krog. Det var for dem en stor Glæde, at jeg kunde fortælle dem hvor megen Glæde og Velsignelse jeg har havt i Deres Samfund. Ja kjære Herr Provst! mit Hjerte er ogsaa fuld af Tak imod min Herre at han forundte mig den Glæde. I min Aand og i mine Tanker er jeg endnu hos Dem, Alt er endnu saa levende for mig, som om jeg virkelig er i Deres Midte. Ja hvor er det dog salig og vederkvægelig, naar man med Christi Kjærlighedsbaand er forbunden med dem, som man veed, der ere deelagtige i den eene Herre, den eene Troe, det eene Haab, den eene Kamp, for at vinde hen til det Fællesmaal det evige Fædreland deroppe hos vor Herre. Kjære

¹) Havde været Lærer i Oxager i Husby Sogn, og var bleven afsat af Præsterne.

Hr. Provst! jeg kan oprigtig sige Dem, at De og Deres Familie ere bundne mig til Hjertet, og i min svage Bønner, som jeg bære for Guds Naadestol, vil jeg aldrig kunde glemme Dem, men jeg har ogsaa den Overbeviisning, at De heller ikke vill forglemme mig, men komme mig ihu i Deres Bøn. Ja Gud give os sin Naade, at vi alle maa blive faste ved vor Frelser ind til vor Død.

Endnu har jeg kuns talt med nogle Bekjendte her i Oxagerskov, mine Sødskende og saa Peter Møller har jeg besøgt, de ere sunde og raske, til P. Møller har jeg da ogsaa maate afgive Beretning om Reisen til Kjøbenhavn. — I politisk Henseende veed jeg ikke, hvordann det egentlig staaer, her i Oxagerskov ere Folk som sædvanlig temmelig rolig og bryder dem ikke saa meget derom. De slesvig-holst. Samfund og Voreenelser falder mere og mere bort, som paa mange Steder vare foranstaltet. Paa Marken er det her i denne Tid skjønt. Skov og Enge befinder sich i deres grønne Pragt, i sidste Nat har vi havt Torden med stærk Regn.

Nu maa jeg vel for denne Gang slutte og har at bestille hjertelige Hilsen til Dem, Deres Frue og Børn og Deres Sødster fra mine kjære Forældre og Sødskende, fra Claus Hansen, P. og Jørgen Petersen o. s. v. og fra mig være de alle hjerteligt hilset og vær takket for all den Kjærlighed, De har beviist imod mig.

Deres:

Peter Hansen.

Jeg vilde gjerne bede Dem, om De med Leilighed vilde bortskikke de heri liggende Breve. Ogsaa hjertelig at hilse Pastor Krog og Pastor Frimodt.

Akterne i Processen mellem Erik Menved og Jens Grand.

Af Kr. Erslev.

Disse i saa mange Henseender oplysende og interessante Procesakter er som bekendt udgivne af Suhm i sjette Bind af *Scriptores rerum Danicarum*. Udgaven er dog lidet tilfredsstillende; Akterne er aftrykte efter en Andenhaandsafskrift, som Gram har ladet tage, men hvis Sletthed Suhm selv fremhæver i stærke Ord, og Brevene er »alle kastede saa forvirret mellem hinanden, at det er yderst vanskeligt at oprede deres indbyrdes Forbindelse og Tidsfølge« (Helveg). Fremfor alt er Udgaven dog ufuldstændig; Grams Afskrift har ikke omfattet alle Sagens Akter, og Suhm har vel suppleret den ved ogsaa at medtage nogle Breve fra en anden Afskrift¹⁾; men i Indledningen til Udgaven nævner han, at Langebek har kendt flere Aktstykker fra Aaret 1299, der ikke genfindes i Processen, og i Virkeligheden er Manglerne endnu meget større, end man skulde tro herefter.

Andensteds har Suhm dog selv givet Anvisning paa, hvorledes disse Mangler kan udmaales og til en vis Grad

¹⁾ SRD. VI, 357: *Omnia sequentia ad processum inter regem et archiepiscopum pertinentia exscripta sunt ex antiquo codice, et non ex apographo Grammiano.*

afhjælpedes. I sin *Danmarks Historie* meddeler han om Processens Gang langt flere Oplysninger, end der findes i Udgaven i *Scriptores*, og som sin Kilde anfører han her gentagne Gange Bartholins haandskrevne *Annales ecclesiae*¹⁾; disse eksisterer jo endnu som en af Hovedskattene i Universitetsbibliothekets Haandskriftsamling, og det lønner sig i høj Grad at følge Suhms Henvisning til den. Sagen er den, at Bartholin i første Bind af sine *Collectanea* havde ladet Procesakterne afskrive, og vel er dette Bind ligesom Originalhaandskriftet brændt 1728, men forinden havde Bartholin indført Udtog derefter i sine *Annales*; det er disse Notitser, der er nyttede af Suhm. Gennem ham er da saaledes dette Stof blevet bekendt for senere Granskere; sikkert fortjener det dog at fremdrages i sin oprindelige Skikkelse. Man kan derved ikke blot berigtige adskillige større og mindre Unøjagtigheder, som Suhm har begaaet ved sin Bearbejdelse; først og fremmest kan man ad den Vej faa et klart Indblik i Originalhaandskriftets Omfang og Ordning og derved løse mange af de Tvivl, som Procesakterne frembyder for den, der kun kan studere dem i Suhms Udgave.

I det følgende meddeler jeg da alle de Notitser, Bartholin har gjort efter sin egen Afskrift af *Proceshaandskriftet*, og skal dertil siden knytte nogle Bemærkninger om Haandskriftet samt en Oversigt over Processens Gang. Bartholin har, som det krævedes af hans *Annalværks* Indretning, indført sine Uddrag under de forskellige Aar; de fleste Notitser findes samlede ved Aarene 1296, 1298—1299 og 1302; enkelte staar ved 1294, 1295 og 1301. Denne Ordning er dog her forladt; den er utilfredsstillende, baade fordi de talrige udaterede Aktstykker fra Processen i Virkeligheden ikke lader sig saaledes anbringe under enkelte bestemte Aar, og fordi Bartholin kun har gennemført den kronologiske Ordning aarvis, men ikke

¹⁾ Suhms *Hist. af Danmark* XI, 283, 289, 290, 315, 345.

inden for hvert Aar, idet her Akterne modsat fremtræder i Følgeorden, som de kom i Afskriften. Allevegne citerer Bartholin imidlertid det Sidetal i første Bind af hans Collectanea (Bind A), hvor vedkommende Stykke af Processen var afskrevet, og takket være disse Henvisninger kan man uden Vanskelighed rekonstruere Følgeordenen i denne Afskrift; dette bliver atter enstydigt med Følgeordenen i selve Originalhaandskriftet. I denne Orden har jeg da anbragt hans Notitser; paa den Maade bliver det lettest at forstaa Forholdet mellem dem og Udgaven i Scriptorum, ligesom man herved bedst faar Forstaaelse af Haandskriftets Natur. Til Aftrykkene af Bartholins Notitser er i Randen føjet Henvisninger til Udgaven, for saa vidt Akterne findes heri; hvis ikke, til Suhms Bearbejdelse i Danmarkshistorien.

Paa et Par Punkter har jeg dog til Bartholins Notitser kunnet føje et Aftryk af selve Procesakterne. Terpager har nemlig i sine haandskrevne Adversaria ad historiam Ripensem, som findes paa det kongelige Bibliothek (Ny kgl. Saml. 8vo, 190), ogsaa afskrevet nogle Stykker af Processen, fordi Staden Ribe nævnes deri; dette er uheldigvis kun sjældent Tilfældet, men blandt disse Stykker hører dog over Halvdelen til de Dele af Akterne, der ellers er gaaet tabt. Det vil sikkert findes naturligt, at disse Stykker nu udgives sammen med, hvad der ellers findes til Supplering af Udgaven i Scriptorum¹).

[Processen ved Kurien 1296—97.]

[1296.] Erixi regis procuratorium datum M. Martino cancellario et Guidoni canonico Ripensi ad causam suam et fratris sui Christofori contra Joannem archiepiscopum Lun-

¹) Fremdragelsen af disse Terpagers Bidrag til Procesakterne skyldes Hr. Arkivassistent Will. Christensen, der under Forarbejderne til Repertoriet over Danmarks Breve fra Middelalderen ogsaa gennemgik dette Haandskrift.

densem et præpositum Jacobum coram summo pontifice vel iudicibus ab eo delegatis agendum. 3. non. Maj [Maj 5]. Tunc incipit processus, coram Johanne tt. ss. Marcellini et Petri et Nicolao tt. s. Laurentii in Damaso presbyteris cardinalibus, quibus papa id negotium de plano audiendum commiserat, agitatus per dictos procuratores ex parte regis, et Reinaldum de Seccia¹⁾ procuratorem Joannis archiepiscopi et Jacobi præpositi. Exceptiones datæ per archiepiscopum contra supradictum procuratorium. Responsio procuratoris regis ad exceptiones prædictas. Propositiones archiepiscopi contra dominum regem. Responsiones regis contra propositiones archiepiscopi prescriptas. Propositiones regis contra archiepiscopum. Responsum archiepiscopi contra propositiones regis. Responsiones Jacobi Longi. Propositiones Ja. Longi contra regem. Responsiones regis ad ista. Interrogationes archiepiscopi et responsiones cancellarii. Propositiones secundæ contra archiepiscopum pro rege per Gregorium Interamne procuratorem substitutum datæ. Summaria collectio ex actis utriusque partis coram cardinalibus digesta. Ultima abbreviatio propositionum regis contra archiepiscopum, proposita per magistrum Georgium procuratorem regis. Ms. membraneum: A, 607 ad 675.

S. VI, 276-77.

S. VI, 277-78.

S. VI, 279-82.

S. VI, 282-89.

S. VI, 290-97.

S. VI, 297-302.

S. VI, 302.

S. VI, 302-03.

S. VI, 303-04.

S. VI, 304-12.

S. VI, 312-20.

S. VI, 320-25.

S. VI, 325-26.

[1294.] Appellatio capituli et cleri Lundensis dyocesis contra constitutionem: Cum ecclesia Daciana, ne alias vigore ejus constitutionis a divinis propter captionem archiepiscopi cessarent. Sabbato palmarum²⁾ [April 10]. Ms. membraneum: A, 675.

Suhm XI, 161.

[1295.] Appellatio Olavi prioris provincialis ordinis Prædicatorum provinciæ Daciæ pro toto suo ordine contra constitutionem: Cum ecclesia Daciana, ne alias vigore ejus constitutionis a divinis cessarent propter captionem archiepiscopi. Octava app. Petri et Pauli [Juli 6]. Ms. membraneum: A, 676.

Suhm XI, 197
og Pontoppidan, Ann. I,
786.

[1257 Okt. 3.] Constitutio integra in concilio Vethlæ lata „Cum ecclesia Daciana“ ab Alexandro IV. anno sequenti confirmata. A, 29 et A, 677³⁾

¹⁾ SRD. VI: Svecia; Hvitfeld: Seccia.

²⁾ Suhm har urigtig: Palmesøndag.

³⁾ Notitsen findes i Annalerne under 1256; ved A, 29 henvises til

Suhm XI, 328-29. [1299.] Cum magister Martinus regis Erici in curia Romana procurator petitiones varias ex parte regis Bonifacio papæ VIII insinuasset; Ms. membranæ: A, 678, impetravit ad Isarnum papæ in Daniæ nuntium varias ejusdem papæ litteras, omnes datas 15. kl. Apr. pontific. an 5 [Marts 18], ut regi concederet in Roskildensi, Ripensi et Slesvicensi ecclesiis præbendas tres vacantes tribus capellanis regis assignari: A, 681¹⁾; regem et ejus fratrem ac alios ab excommunicatione solveret et interdictum relaxaret, satisfactione prius per eos facta: A, 682²⁾; in matrimonio Erici regis et Ingeburgis sororis Birgeri regis Sveciæ, qui in quarto consanguinitatis gradu conjuncti erant, dispensaret: A, 683³⁾; ut regi prius ab excommunicatione absoluto, concederet in locis interdictis, in capella sua, per proprium capellanum facere sacra celebrari: A, 683⁴⁾; ut pacem publice vel occulte impediētes excommunicare posset: A, 684⁵⁾; ut regi ab excommunicatione soluto licentiam daret, per capellanum proprium, antequam illucescat dies, missam sibi facere celebrari: A, 684⁶⁾. Denique ejusdem papæ litteras impetravit ejusdem datæ ad Rigensem, Tharbatensem et Osiliensem pontifices, ut vasallis regis Daniæ pro defensione Estoniæ contra paganos efficaciter assisterent: A, 684.

S. VI, 356⁷⁾.

[Isarn i Danmark 1298—1299.]

Suhm XI, 290-93. [1298.] Processus Isarni in causa regis et archiepiscopi: Die 7. Oct. coram regem⁸⁾ et regni prælatis legi fecit apud

Afskriften af den Del af »Cancellariæ liber«, der indeholdt Akterne i Jakob Erlandsens Proces. Herefter er Bullen trykt i SRD. V, 600.

- 1) Brevet efter Paveregistret: Munch S. 154—155. Suhm XI, 329 har urigtig: Marts 8.
- 2) Brevet efter Paveregistret hos Raynaldus (Regesta Nr. 1528).
- 3) Ligeledes (Reg. Nr. 1529).
- 4) Ligeledes, dog med Datum: Marts 15 (Reg. Nr. 1527).
- 5) Brevet efter Paveregistret: Munch S. 154.
- 6) Brevet efter Paveregistret, men dateret Marts 15: Sstds. 155.
- 7) Bullen er her anført med: »Datum ut prius«; jfr. herom ndfr. S. 294. Ogsaa Raynaldus anfører den med Datum: Marts 18 (Reg. Nr. 1530).
- 8) Bartholin: regni.

Nestved tres Bonifacii papæ litteras: I. ad Ericum regem, ut statuta ab se in causa regis et archiepiscopi prompte adimpleat, et Isarnum ad ipsum missum benigne recipiat. 5. id. Maji pontif. an. 4 [*Maj 11*]; II. ad magnates Daniæ, ut regem ad ordinationem apostolicam observandam inducerent et Isarno pro executione ejus ordinationis misso obsisterent. 5. id. Maji pont. an. 4 [*Maj 11*]; III. ad Isarnum, ut personaliter ad regnum Daniæ accedens, regem et archiepiscopum primo concordare secundum ordinationem apostolicam ea in causa latam tentaret; quod si facere non posset, super iis, de quibus quæstio inter partes erat, inquireret veritatem, et ea ad se transmitteret, præfixo partibus termino coram papa comparendi. 6. kl. Apr. pont. an. 4 [*Marts 27*]. Quibus recitatis Isarnus regem monuit, ut sententiam apostolicam observaret et secundum eam archiepiscopo satisfaceret. Ms. membraneum: A, 685 ad 691¹⁾.

Die 10. Oct. apud Nestved Isarnus in præsentia regis Suhm XI, 294. ipsum regem et captores archiepiscopi excommunicatos denunciabat et regnum Daniæ ecclesiastico interdicto suppositum, et monuit regem, ut excommunicationem et interdictum servaret ac archiepiscopo satisfaceret juxta tenorem litterarum apostolicarum, quæ datæ sunt 10. kl. Mar. [*Febr. 20²⁾*], quas regi præsentavit, et rex recognovit se earum copiam recepisse: A, 692 ad 696.

Intrante mense Novembris Isarnus in Loco Dei constitutus assignavit regi terminum ad comparendum coram se Suhm XI, 294.
Se nedenfor.

¹⁾ Bartholin tilføjer: •Ex tertia littera aliquatenus patet, qualem arbitrariam sententiam papa in causa coram cardinalibus ventilata pronunciasset: A, 689, confer A, 694•.

²⁾ Datum skal være: 10 kal. Maji (Apr. 23). Brevet efter Pave-registret: Munch S. 148.

[*Brevet af 4. Novbr., afskrevet af Terpager:*]

Isarni nuntii apostolici literæ ad
regem Ericum.

Magnifico principi domino Erico etc. Dei gratia Danorum Slavorumque regi illustri Isarnus domini papæ capel-

Ripis vel Roskildis, decima die post reversionem suam de Lubeco: A, 696.

Subm XI, 297.

Die s. Lucie [Dec. 13] Isarnus Ripis agens regni Danie episcopis universis mandavit, ut denuntiarent excommunicatos

lanus et nuncius, judex ad infrascripta a sede apostolica deputatus, salutem cum reverentia et felices ad vota successus. Coram majestatis vestre clementia literas domini papæ assignasse, exposuisse et legi fecisse meminimus, inter alia continentes, ut si quæ inter excellentiam vestram et dominum Lundensem archiepiscopum, Suetiæ primatem, quæstiones existerent, ipsas auctoritate apostolica audiamus et ad sedem ipsam remittamus instructas juxta traditam nobis formam. Ideoque majestati vestre offerimus nos paratos in dictis quæstionibus procedere, si quas habent prosequi interdictum contra archiepiscopum memoratum, decimam diem non feriatam post reversionem de Lubeco, quo tendimus pro negotiis nostris fideliter promovendis, ad civitatem Ripensem vel Roschildensem, prout magis vobis videbitur expedire vobis, cum ea, qua possimus, reverentia assignamus, quatenus per nos vel per procuratorem idoneum ad prædicta loca, ubi nos fuerimus, venire dignemini, prosecuturi hujusmodi quæstiones et responsuri quæstionibus archiepiscopi, si aliquas voluerit proponere coram nobis. Hanc autem vocationem et assignationem facimus, ut dicta nobis commissa negotia brevius terminentur. Item quod mandato apostolico nos urgente procedere nos oportet ad reformationem pacis et ordinationem inter vos ¹⁾ et dictum archiepiscopum factam per sedem apostolicam, prout in ipsis literis continetur, quarum copiam habuistis, similiter die et locis prædictis venire dignemini, ordinationi prædictæ et mandatis apostolicis legitime parituri, quantum regiam decuerit majestatem. In cujus rei testimonium sigillum nostrum præsentibus duximus apponendum. Acta fuerunt hæc in Loco Dei anno domini MCCXCVIII, tertia feria intrante mense Novembri, pontificatus sanctissimi patris domini Bonifacii papæ VIII. anno IIII.

¹⁾ Terpager: nos.

captores archiepiscopi et præpositi, et quod interdictum servarent: A, 697.

[1299.] Die 16. Januar. apud Ottoniam, præsentibus rege et prælati regni, Isarnus legi fecit binas litteras apostolicas, quod possit convocare prælatos, et de procurationibus Isarni, datas 5. id. Maij pontif. an. 4 [1298, Maj 11]. Deinde exequitur mandatum apostolicum: A, 699, 700. Die 17. Januar. ibidem monitio Isarni traditur regi: A, 701. Mox rex recitari facit suam responsionem ad monitionem Isarni et ordinationem papæ, et qualiter se cooptat ad pacem: A, 702.

Subm XI, 316.

Die 4. Maij, Nestvedi, Isarnus coram rege legi fecit litteras archiepiscopi, quibus promittit ratum habere conductum a rege præstitum ad comparendum in Copmenhafn, dat. Hamer, pr. non. Apr. [Apr. 4]¹⁾: A. 706. Tunc rex ad preces Isarni conductum dedit archiepiscopo pro veniendo in Kopenhagen, dat. Alburg die Cinerum [Marts 4]: A, 707. Tunc recitata litteræ, quibus milites promittebant archiepiscopo pro conductu sibi a rege præstito observando: A, 708²⁾. Deinde rex Isarno et episcopo Roskildensi commisit, an ea securitas archiepiscopo sufficeret, deliberarent. Sed Isarnus subito mutatus: A, 709, per censuram ecclesiasticam pellit regem ad satisfaciendum archiepiscopo: A, 710.

Subm XI, 330.

Die 18. Maij Isarnus prælatos Daniæ Hafnis ad 15. kl. Jul. [Juni 17] pro tractatu habendo convocavit: A, 711. Quo tractatu in diem Veneris sequentem [Juni 19] dilato, venit archiepiscopus ex una, Ake Joonsen, Ni[colaus] dapifer, Kanutus Muly et Esengerus Jul procuratores regis ex altera parte coram nuntio et prælati regni in ecclesia s. Nicolai. Isarnus primum partes induxit ad pacem ineundam: A, 712. Deinde sententias contra monitis suis inobedientes promulgavit: A, 713, 714. Tunc procuratores regis procurationis suæ litteras produxerunt, datas Slaulos. 16. kl. Jul. [Juni 16]: A, 715. Ar-

Subm XI, 330.

Subm XI, 330-31.

Subm XI, 331³⁾.

1) Dette Ærkebispensens Brev har atter været indført senere i Akterne og er derefter trykt i SRD. VI, 345.

2) Ogsaa Lejdebrevene af 4. Marts er indførte længere fremme i Akterne og derefter trykte i SRD. VI, 341, 343.

3) Datum anføres urigtig som 10. Juni.

chiepiscopus procuratores suos constituit magistrum Olaum et Ni. Bonkoflo: A, 716. Eodem die procuratores regis ad domum decani Hafnensis, quam nuntius inhabitabat, venientes, eidem articulos regis contra archiepiscopum obtulerunt: A, 716. Die 20. Jun. Bonkoflo responsionem archiepiscopi ad articulos regis nuntio obtulit: A, 722, necnon petitiones archiepiscopi coram eodem in ecclesia b. Mariæ proposuit Ericus rector ecclesiæ de Gravehø: A, 723.

Die 7. Jul. Bonkoflo a nuntio petiit, ut sententia condemnationis lata contra regem in 49. millibus marcarum argenti mandaretur executioni: A, 725.

Die 13. Jul. Esgerus Jul litteras procurationis suæ nuntio exhibuit¹⁾: A, 726, et, mandante Isarno, ad articulos ex parte archiepiscopi traditos respondit: A, 727. Deinde volens satisfacere archiepiscopo de injunctis pecuniarum summis, cedit archiepiscopo bona et redditus regis in solutum: A, 728.

Procurator archiepiscopi copiam prædictorum petit, et nuntius diem 15. Jul. ei ad respondendum assignat: A, 729.

Deinde Isarnus processum suum moderationi sedis apostolicæ submittit: A, 730.

Die 15. Jul. Bonkoflo protestatur paratum se recipere bona, in quibus archiepiscopus condescenderat regi, et recitat declarationem adhærentium archiepiscopo. Isarnus ei diem ultimam Julii assignavit Ripis ad declarandum, quænam essent illa bona: A, 730. Eum locum Bonkoflo ut suspectum recusavit, sed nuntius conductum ei promisit: A, 731. Bonkoflo nihilominus ejus loci assignatione archiepiscopum gravatum credens, sedem apostolicam appellat, nisi nuntius gravamen illatum de veniendo Ripis revocare vellet, cum archi-

episcopus

episcopus

episcopus

¹⁾ Fuldmagten er dateret: Slangerup Juli 6.

²⁾ Stykket L. 6—13 er afskrevet af Terpager, der paa et Par Steder har bedre Læsemaader end Udgaven, saaledes i L. 9: et aliter utrique parti, og især L. 12: Nicolaus locum de Ripis recusat (i Scriptores staar det meningsløse: canonicus).

³⁾ Stykket S. 362, L. 17—9 fra neden er afskrevet af Terpager; paa flere Steder har denne slettere Læsemaader end Udgaven, paa enkelte ogsaa bedre, saaledes i L. 11: scilicet for: seu.

episcopus posthac causam per seipsum ducere vellet, sed nullo infra regnum Daniæ nisi Hafnis: A, 732.

Die ult. Jul. [Juli 31] Ripsis coram nuntio comparens Esengerus Jul, paratus erat archiepiscopo tradere corporalem possessionem reddituum regis, vel ea pro solutione facienda vendere: A, 733. S. VI, 363-64¹⁾.

[Forskellige Akter.]

Bonifacii papæ bulla, qva archiepiscopo Lundensi gratiam facit, ut possit conferre beneficia devoluta ad papam secundum con. Lateran. 2. kl. Jun. pont. an. 4 [1298, Maj 31]: A, 733. S. VI, 353-54.

Gentilis tit. s. Martini cardinalis litteræ ad episcopum Roskild. de absolutione P. Dulcis pastoris ecclesiæ Medelby, qui post captionem archiepiscopi celebraverat. Id. Jan. pontif. Bonifacii VIII an. 4²⁾ [1298, Jan. 13]: A, 734. S. VI, 354-55.

Litera Mathei s. Mariæ in porticu cardinalis, quod Ingeburgi reginæ ter in anno liceat intrare monasterium s. Claræ Roskildis. 2. non. Apr. [1301, Apr. 4]: A, 734. S. VI, 355.

Jungi potest⁴⁾ bulla papæ ejusdem sine data, ad episcopum Revaliensem, qva capitulum Revaliense ab excommunicatione ob interdictum non servatum absolvit, nec illud interdictum servare teneantur: A, 735. S. VI, 355-56³⁾.

[1299.] Die 30. Jun. archiepiscopus Nicolaum Askarii et Johannem Henrici procuratores suos constituit: A, 736.

[1299]. Die 16. Sept. magister Phatherus tradidit archiepiscopo in castro Hamer unam litteram clausam et quatuor apertas Isarni. In clausa, ut reliqvas episcopo Ros- Suhm XI, 344,
jfr. 345. Se
nedenfor S. 286.

-
- 1) Hele Stykket er afskrevet af Terpager; af afvigende Læsemaader kan anføres, at Terpager har: Domini Johannis de Schaver (Udgaven: de Scaunør).
 - 2) SRD. VI: an. 7 [o: 1301]; saaledes ogsaa i den Vedelske Afskrift: Gml. kgl. Sml. 4to, 2515. Suhm XI, 291 gør det med Urette til to forskellige Breve.
 - 3) Bullen er her dateret: 7. idus Decbr. med udeladt Pontifikatsaar. Den tilhører Aaret 1301: Potthast, Regesta pontificum II, 2007.
 - 4) Bartholin har indskudt denne Bulle efter Brevene af 1299, Marts 18, se ovfr. S. 280.

kildensi mitteret, indicat se die dominico post assumptionem b. virginis [Aug. 16] ivisse ad portum Mannø, citissime in-

[*Begyndelsen af Notarialinstrumentet af 16. Septbr., afskrevet af Terpager.*]

Infrascripta instrumenta, literas et petitiones tradiderunt procuratores archiepiscopi coram [dominis cardinalibus? ¹⁾] contra regem.

In nomine Domini amen. Anno nativitatis ejusdem MCCXCIX XVI die mensis Septembris, indictione XII, pontificatus Bonifacii papæ VIII. anno V., in præsentia ²⁾ nostri notarii et testium subscriptorum magister Phatterus canonicus Ripensis in castro Hammer de Borenholm præsentavit reverendo patri domino Johanni, Dei gratia Lundensi archiepiscopo, Svetiæ primati, quasdam literas reverendi viri magistri Isarni, domini papæ cappellani et nuncii, unam clausam et qvatuor apertas, sigillo dicti domini nuncii sigillatas, qvam qvidem literam clausam coram testibus infrascriptis statim aperuit et eam in notario infrascripto cum aliis literis, qvarum tenores inferius notantur, legendam assignavit. Tenor autem literæ clausæ talis erat:

Venerabili in Christo patri domino Johanni permissione divina archiepiscopo Lundensi, Svetiæ primati, Isarnus domini papæ capellanus et nuncius salutem in Domino Jesu Christo. Mittimus vobis tres literas scriptas. Una est commissionis factæ Andreæ cellerario canonico vestro, et non oportet, qvod illa duplicetur, sed qvod negotium sibi ³⁾ per vos commissum fuerit, fideliter exeqvatur. Alias duas scriptas faciatis scribere in membranis, qvas mittimus vobis secundum numerum suffraganeorum vestrorum, qvibus scriptis remittatis domino Roschildensi, ut distribuatur eas ⁴⁾ singulis

¹⁾ Terpager har her kun eftertegnet, hvad han har læst i Haandskriftet, nemlig: m [strøget] Carl'.

²⁾ Terpager: provincia [!]; det efterfølgende: nostri, skal vist ogsaa rettes.

³⁾ Terpager: sit.

⁴⁾ Terpager: eis.

traturum mare, ne præsentatio vel exequutio litterarum fieret, donec in Flandria cum rebus et familia sua fuerit, dat. Ripis: A, 737. Prima littera aperta erat ad episcopum Roskildensem, ut litteras suas reliquis episcopis transmitteret: A, 738. Secunda erat ad Andream cellerarium Lundensem, ut archiepiscopum in possessionem corporalem omnium bonorum regis in Lundensi diocesi induceret: A, 738. Tertia ad episcopos Daniæ, ut quæquomodo participantibus cum rege excommunicarent: A, 738. Quarta ad eosdem, ut Cristoforum fratrem regis et alios ibi nominatos captores archiepiscopi excommunicatos denuntiant: A, 738. Datæ hæc litteræ die penult. Jul. [Juli 30¹⁾]. Tradidit et archiepiscopo cartas albas juxta tenorem litteræ clausæ: A, 740.

Die 27. Sept. archiepiscopus magistro Phathero commisit litteras Isarni aggravationis et denuntiationis portandas episcopo Roskildensi: A, 740. Suhm XI, 345.

[1299.] Die 6. Jul. Isarnus Hafnis executionem faciens, archiepiscopo assignavit tres partes civitatis et monetæ Lundensis, insulam Bornholm et omnia bona regis in Lundensi dyocesi: A, 741. S. VI, 364.

[1299.] Die 29. Sept. archiepiscopus commisit magistro Laurentio litteras in synodo publicandas: A, 741, quibus eum et Odonem ac Petrum Hildulphi canonicos constituit procuratores ad recipiendum possessionem bonorum regis Suhm XI, 345.
S. VI, 326-27.

¹⁾ Suhm har urigtig: 31. Juli.

episcopis et sibi unam retineat, ut mandatum nostrum ¹⁾, imo verius apostolicum exequatur, et caute faciat eas præsentari, ne posset præsentatio occultari. Die dominico post assumptionem beatæ Mariæ virginis ivimus ad portum Mandø, et ut citius poterimus, intrabimus mare, nec fiat præsentatio vel executio litterarum, donec fuerimus in Flandria cum rebus et familia nostra. Datum Ripis die quo supra.

¹⁾ Terpager: vestrum.

S. VI, 327. ipsi ab Isarno adjudicatorum¹⁾: A, 743. Quibus litteris die

S. VI, 327. 6. Oct. in capitulo, et 13. Oct. in synodo publicatis, Andreas
S. VI, 335, 336-37. cellerarius adjudicata bona dictis procuratoribus tradidit et
scotavit. A, 743 et 751 et 753.

S. VI, 327-28. Die 17. Oct. Phaterus litteras aggravationis inter epi-
scopos distribuendas Roskildensi episcopo tradidit. A, 744.

S. VI, 328-31. Procurator archiepiscopi Nicolaus Askani alias proposi-
tiones coram eodem cardinali [o: Johanne tt. ss. Marcellini
et Petri cardinali²⁾] facit et inprimis assignationem bonorum
regis, archiepiscopo ab Isarno factam, a papa confirmari
petit: A, 744.

S. VI, 331-34³⁾. [1299.] Die 11. Feb. Lubecæ placitatio facta est inter
archiepiscopum et Henricum episcopum Revaliensem nomine
regis super 3000 marcarum et litteris conductus Hafniam
veniendi, archiepiscopo a rege dandis: A, 748, 749, 750.

S. VI, 334-35. [1299.] 3. id. Jun. [Juni 11] rex archiepiscopo conduc-
tum Hafnis veniendi dedit: A, 750⁴⁾.

S. VI, 335-36. [1299.] Sexta feria⁵⁾ post carnisprivium [Marts 6]
Isarnus monitionem regi facit Alburgis de satisfaciendo
archiepiscopo in 49000 marcarum: A, 752⁶⁾.

S. VI, 337-40. [1298.] Die 13. Nov. Lubecæ archiepiscopus magnam
qverelam de Isarno fecit, quod Slesvicensem et Ripensem
episcopos a rege missos juxta suum libitum interrogationibus
urgere et protinus ad exequutionem procedere nollet: A, 754.

S. VI, 340-43⁷⁾. [1299.] Die 11. Maji Isarnus et episcopus Roskildensis,
in quos archiepiscopus compromiserat super conductu a rege

¹⁾ Denne Fuldmagt er dateret Sept. 26.

²⁾ Bartholin har nemlig indsat dette Brev efter A, 759: Kongens
Prokurators Indlæg. Først havde han dog indført det ved 1298
og knyttet det til Isarns Dom A, 741

³⁾ Dagtalet 11 er glemt her.

⁴⁾ Herefter fulgte paa S. 751 Anders Kældermesters Brev: SRD. VI,
335. Se ovfr. ved A, 743.

⁵⁾ Vedels Afskrift (Gml. kgl. Saml. 4to, 2515) har: 2a feria.

⁶⁾ Herefter fulgte paa S. 752 Anders Kældermesters andet Brev:
SRD. VI, 336—37. Se ovfr. ved A, 743.

⁷⁾ I dette Brev er Ærkebispens Brev af 4. April og Lejdebrevene af
4. Marts (ovfr. S. 283) indførte verbotenus. Brevet af 4. April

acceptando, ei super hoc rescribunt, ut ea securitate contentus venire non negligeret: A, 756, 757.

[1299.] 17. kl. Oct. [Sept. 15] decanus et capitulum Lundense litteras ad papam dederunt, valde graviter de rege conquerentes. A, 758. S. VI, 343-45¹⁾

Et [Ericus rex] per procuratorem Esgerum Jul coram Johanne tt. ss. Marcellini et Petri cardinali per papam deputato ad eam causam audiendum, propositiones fecit de coaptatione sua ad pacem, in quibus illa valde notabilis, quod rex paratus fuerat pedes cum fratribus suis archiepiscopum equitantem trahere per habenas, ab introitu Lundensis civitatis usque ad aulam archiepiscopalem, et misericordiam postulare: A, 759. S. VI, 346-48.

[1299.] Nonis Novemb. [Nov. 5]. Slaulosiæ, rex contra processum Isarni ad papam appellat: A, 762. S. VI, 349-50.

Ericus rex valde supplices ad Bonifacium VIII litteras dat pro interdicti relaxatione: Ms. membraneum, A, 764. S. VI, 350-51.

[1302.] Tunc cardinalis utraque parte audita, ex mandato papæ, ita 23. Februarii pronunciavit, ut rex privilegia, libertates et bona, quæ ecclesia Lundensis tempore captionis archiepiscopi habuerat, ei restitueret, sed si non extarent, eorum æstimationem redderet, et bona immobilia assignaret ad valorem 10000 marcarum. Quibus expletis, interdictum in regnum et excommunicatio in regem et fautores lata essent relaxata: A, 765. S. VI, 351-53²⁾

Det Haandskrift, hvorefter Bartholin havde taget sin Afskrift, var en Membran, der førte Titelen: »Actiones adversariæ Erici regis Daniæ et Johannis Grand archiepiscopi Lundensis coram sede Romana vel ab ea deputatis

har kort efter været indført i en Vidisse af Isarn, dateret Ribe 22. April: SRD. VI, 345—46; dette Brev har Bartholin ikke excerperet.

¹⁾ Her med det urigtige Aar 1298.

²⁾ Dagen angives her som 20. Febr.; da det skal være en Fredag, er 23. Febr. dog det rette.

institutæ ab anno 1296 ad 1317«. Som Titelen antyder ved sit sidste Aarstal, har Haandskriftet foruden Processen mod Jens Grand ogsaa omfattet Processen mod Esger Jul; denne sidste fyldte i Bartholins Afskrift Siderne 768—779 og er efter en Afskrift derefter trykt i SRD. VI, 535—545. Selve Haandskriftet, en Foliant, fandtes paa Universitetsbibliotheket i Capsa Cypriani Ord. I¹⁾, og det maa da sikkert være det Skrift, der i Haandskriftkataloget fra 1662 nævnes under den misvisende Titel: »Acta regum Daniæ ab anno 1216 ad An. 1299 et 1317«²⁾, hvori Aaret 1216 er forskrevet for 1296.

Af de Afskrifter, som Suhm lagde til Grund for sin Udgave, synes nu ingen mere at existere. Det var foruden den, som Gram havde ladet tage efter Bartholins Afskrift, en anden Afskrift af Islænderen Jon Mortensen, som tilhørte Luxdorf og som efter Mortensens Levetid ogsaa maa antages at være en Kopi efter Bartholin; dertil kom saa en Afskrift, som Suhm betegner som »fragmenta alii et sat antiqui codicis, longe peritior manu confecti«. Hvor denne sidste fandtes, siges ikke; efter den er ikke blot S. 357—72 aftrykt, men Varianter efter den citeres ogsaa hist og her i det foregaaende. Man kan vistnok med Sikkerhed formode, at denne »ret gamle Codex« har været en Afskrift, taget efter Proceshaandskriftet i det 16. Aarhundrede³⁾. Af saadanne har der faktisk ikke været saa faa; Hvitfeld ejede een, Niels Kaas en anden⁴⁾, og blandt Vedels Papirer omfattede »Actiones Eri Menvedt et Johannis Grand« ikke mindre end 31 Konvoluter⁵⁾. Af disse sidste er der endnu bevaret to Kvarthæfter, hvoraf det ene (Gml. kgl. Saml. 4to, 2442) foruden nogle Aktstykker fra

¹⁾ Saaledes SRD. VI, 273 ligesom Indholdsangivelsen til det tabte Bind af Bartholins Collectanea i Arnemagn. Saml. 4to, 1045.

²⁾ Smith, Om Kbhvns. Universitetsbibliothek før 1728, S. 144.

³⁾ Navneformerne i Listen S. 361 tyder paa denne Tid.

⁴⁾ Smith, anf. St. S. 132, 117.

⁵⁾ Anf. St. S. 115.

Erik Menveds Tid og Processen imod Esger Jul¹⁾ indeholder den første Del af Processen mod Jens Grand, hvad der svarer til SRD. VI, 275—326, medens det andet (sstds. 2515) indeholder, hvad der i Udgaven findes S. 326—57.

Det er ret paafaldende, at disse to Vedelske Haandskrifter tilsammen indeholder netop det, som ogsaa stod i Grams Afskrift, skønt denne jo efter Suhms Paastand skal være taget efter Bartholins Afskrift; man forstaar ikke ret, hvorledes Grams Afskriver er kommen til at udelade netop de Stykker, som heller ikke findes hos Vedel. Ser man nærmere paa Tekstoverleveringen i de Vedelske Afskrifter og sammenligner den med Aftrykket i Scriptoros efter den Gramske Afskrift, vil man ogsaa blive slaaet af, hvor stor Ligheden er; Ejendommeligheder og Fejl i Afskriften fra d. 18. Aarhundrede finder ofte deres Forklaring i Kopien fra d. 16. Naar der saaledes baade S. 287 og 293 staar CC i Stedet for *circa*, saa har Vedels Afskriver her skrevet: CC, rigtignok med et overskrevet *a*, men med større Bogstaver end ellers i Teksten, saaledes at Misforstaaelsen: CC ligger meget nær for en ukyndig Afskriver; af lignende Tilfælde forekommer der flere. Et aldeles utvivlsomt Bevis paa, at der er et Slægtskab mellem Vedels og Grams Afskrift, er det endelig, at ogsaa i Vedels Afskrift følger umiddelbart efter et Pavebrev, der savner Aarsangivelse (SRD. VI, 355), Brevet: Pro vasallis regis in Estonia. Disse to Breve stod nemlig i Bartholins Afskrift langt fra hinanden, det første S. 735, det andet S. 684, og hvorledes skulde Grams Afskriver være faldet paa at gøre et saa underligt Spring tilbage i Afskriften, om han ikke netop havde haft Vedels Afskrift til Vejleder? Ordenen i Vedels Afskrift er derimod let forklarlig; med Brevet om Estland begynder et nyt Læg, og dette er da kun ved en Fejl blevet sat ind umiddelbart efter de foregaaende.

¹⁾ Smlgn. herom ndfr. S. 293.

Er Sagen da den, at Grams Afskriver slet ikke har afskrevet efter Bartholin, men simpelt hen efter de endnu bevarede Vedelske Afskrifter? Saaledes forholder det sig vist netop; da vi imidlertid hos Vedel ganske savner de Oplysninger om Hænderne i Originalhaandskriftet, der har staaet i Grams Afskrift og derfra er gaaede over til Ud-gaven ¹⁾, hænger det hele saaledes sammen, at Gram nok har ladet sin Afskriver kopiere Vedels to Afskrifter, men at han saa siden har faaet sin Kopi sammenlignet med den Bartholinske og derved dels rettet et og andet ²⁾, dels tilføjet de omtalte Oplysninger om Hænderne. Paa den Vis forstaar man det ejendommelige Forhold mellem de to Tekstoverleveringer; baade Lighederne og Ulighederne finder deres Forklaring.

I Virkeligheden har de to Vedelske Afskrifter da ikke saa stor Betydning for Tekstens rette Fastsættelse, som de vilde have, om Grams Afskrift helt stammede fra en anden Kilde; det er naturligvis uheldigt, at de ikke er blevet nyttede ved Udgivelsen, men noget synderligt Udbytte kan der ikke ventes ved at sammenligne dem med den trykte Tekst. Derimod maa det i høj Grad beklages, at den Gramske Afskrift ikke, som man tidligere troede, stammer umiddelbart fra Bartholins Afskrift; thi denne har sikkert i Nøjagtighed langt overgaaet den Vedelske. Nu er det i Virkeligheden den Vedelske Tekst, vi ogsaa har i Ud-gaven, paa enkelte Steder forbedret efter den Bartholinske, men uheldigvis i meget for ringe Grad. Man behøver blot at efterse Navnelisterne S. 280 og S. 299 for at overbevise sig om, at man her har Resultatet af en Afskrivers Arbejde fra d. 16. Aarhundrede, da man aldeles ikke lagde

¹⁾ S. 300: Hic incipit antiqua manus. — S. 301: Hic iterum desinit antiqua manus. O. s. fr.

²⁾ Eksempelvis kan nævnes Dagsangivelsen i Brevet A, 752 = SRD. VI, 335.

Vægt paa bogstavret Gengivelse; i Bartholins Afskrift har utvivlsomt disse Navne haft deres oprindelige Stavemaade.

Medens man saaledes kan opklare Forholdet med de to endnu eksisterende Vedelske Afskrifter fra Procesakterne, er det vanskeligere at forstaa, hvorledes det hænger sammen med den »ret gamle« Afskrift, som Suhm har kendt. Dog er det sikkert, at denne har staaet i et eller andet Slægtskabsforhold netop til Vedels Afskrifter; derpaa tyder afgørende, at den maa antages at have haft største Delen af Akterne i samme Orden, som de findes heri, en Orden, som jo netop ikke er Haandskriftets. Ja, til den Bemærkning om Proceshaandskriftet, som den ukendte Afskriver har gjort i Anledning af Exekutionsdommen af 6. Juli 1299 (SRD. VI, 364), synes der at findes en ligefrem Henviisning i den ene Vedelske Afskrift; i denne (Gml. kgl. Sml. 4to, 2515) staar etsteds:

„Hic deerat charte una et altera, quæ responderet prioribus abscissis vel prædictis chartis, ubi desiderabatur principium executionis factæ Hafniæ per D. Y[s]arnum, ut videre licet folio ab hinc 22. Erat enim omnia corrupte scripta et sine ordine, et plurima desiderabantur.“¹⁾

Formodentlig har da ogsaa denne Suhms Afskrift hørt hjemme blandt Vedels »31 Konvoluter«; den har omfattet det samme som de to bevarede Hæfter og dertil noget mere, men dog ingenlunde alle Akterne²⁾.

¹⁾ Denne Bemærkning findes paa et Sted, der i Udgaven staar S. 347, før Ordene: Item quod erat paratus. Den er atter overstreget, og der synes i Virkeligheden heller ikke at være nogen Lakune her.

²⁾ Af væsentlige Varianter fra denne Afskrift anfører Suhm kun to, SRD. VI, 308 og 329. — Ved sin Udgave af Processen mod Esger Jul lægger Suhm (SRD. VI, 535) til Grund en Gramsk Afskrift, der siges at være efter Bartholin Bind A., og benytter desuden en Vedelsk Afskrift, som fra Rostgaards Bibliothek, hvor den havde Numeret 4to, 623, var kommet til Universitetsbibliotheket. Her findes den ikke mere, og man kan være i Tvivl om, hvorvidt

Bartholins Notitser efter den tabte Afskrift i hans *Collectanea* Bind A tillader os nu at faa fuldstændig Klarhed over Aktstykkernes Følgeorden i det originale Proceshaandskrift.

Dette begyndte med Akterne fra den første Proces ved Kurien, indledt med Fuldmagten for de kongelige Prokuratorer og fortsat med de fra bægge Sider udvexlede Indlæg. Dertil sluttede sig nogle Tillæg, dels et Par Appellationer, indsendte fra Danmark imod Vejlekonstitutionen ¹⁾, dels nogle Pavebreve af 1299, udvirkede af den kongelige Udsending Martin. Dette fyldte i Bartholin A S. 607—684. Selve Procesakterne er afskrevne hos Vedel og middelbart derfra komme til SRD. VI, 275—326; derimod er af Tillæggene kun det sidste bevaret i en Afskrift af Vedel, der er indsat bagest i hans andet Hæfte (jfr. S. 291) og som Følge deraf blevet trykt i SRD. VI, 356, hvorved dets Slutning: »Datum ut prius« er blevet ganske misvisende.

Det næste Afsnit i Haandskriftet omfattede Akterne fra Isarns Optræden i Danmark fra Oktober 1298 til August 1299; det var en Række Notarialvidnesbyrd, der dokumenterede de Skridt, han gjorde, og de var ordnede i regelmæssig kronologisk Følgerække. Det stod hos Bartholin A, 685—733. Kun den sidste Tredjedel findes i Scriptorum, nemlig i det Stykke, der er meddelt, ikke efter Grams Afskrift, men efter

det er den Afskrift, der findes i Gml. kgl. Saml. 4to. 2442, eller en anden og da maaske netop den »ret gamle« Afskrift, der ogsaa har indeholdt en Del af Akterne fra Jens Grands Proces; af de kun tre, meget ubetydelige Varianter, som Suhm noterer efter den Rostgaardske Codex, findes de to første, men rigtignok ikke den tredje i den bevarede Afskrift. Allerede Suhm har været opmærksom paa den nøje Overensstemmelse, der er mellem Grams Afskrift og den vedelske, og ved Esgers Proces er da sikkert det samme Forhold som ovenfor belyst ved Jens Grands: Gram har ladet sin Kopist afskrive efter en Vedelsk Afskrift og først senere faaet Afskriften sammenlignet med Bartholins.

¹⁾ En lignende Appel fra Ribe Kapitel er bevaret i Original og trykt i Hasse, *Regesten und Urkunden* II, 356.

en ældre Kopi; Akternes Orden er dog blevet helt forstyrret, og den rette Følge er først S. 367 (Kongens Artikler) indtil S. 372, svarende til A, 716—23, derefter, dog efter en Lakune¹⁾, S. 365—67, svarende til A, 723—25, og endelig S. 357—64, svarende til A, 726—33. Aarsagen til denne forvirrede Orden har vel ligesom i det ene Tilfælde i Vedels Afskrift været en fejl Indhæftning af Læggene i den Afskrift fra det 16. Aarhundrede, der her ligger til Grund for Udgaven.

Den følgende Del af Proceshaandskriftet havde en mere broget S sammensætning end de foregaaende; de fleste af Akterne, men langt fra alle, vedrører Ærkebispem og hans Optræden, og Akterne er aldeles ikke ordnede i kronologisk Rækkefølge. Først kom fire Breve, udgaaede fra Rom; de stod hos Bartholin A, 733—35 og har hos Vedel faaet Plads paa et særskilt Læg; herefter i SRD. VI, 353—56. Derefter indførtes en Fuldmagt, som Ærkebispem gav to Mænd (A, 736), og det følgende indeholdt nu de Akter, som disse Prokuratorer fremlagde, vel under den anden Proces i Rom; en Overskrift, der er bevaret af Terpager (ovfr. S. 286), viser, at vi her har et særligt Afsnit, der vistnok har omfattet alt, hvad der stod hos Bartholin A, 737—58. Her traf man da først de Breve, som Ærkebispem modtog den 16. Sept. 1299 fra Isarn, alle omhandlende Iværksættelsen af den af Nuntius d. 6. Juli afsagte Dom (A, 737—40). Derefter fulgte selve denne Isarns Dom, der er kommet med i det af Suhm kendte gamle Haandskrift; trykt SRD. VI, 364. Endelig kom de Akter, hvorved Jens Grand satte Isarns Dom i Værk, samt forskellige Breve vedrørende Ærkebispem fra 1298 og den tidligere Del af 1299; alt dette findes i fuldstændig Kopi i det andet Vedelske Haandskrift, derefter i SRD. VI, 326—346. — Proceshaandskriftet endte saa med Akterne

¹⁾ Suhm angiver denne til: to Blade eller mere; den har dog sikkert ikke været nær saa stor.

fra den fornyede Proces i Rom lige til den endelige Dom af 23. Febr. 1302; denne Del er fuldstændigt afskrevet sammen med det umiddelbart foregaaende og derefter trykt i SRD. VI, 346—353, hvor et Finis antyder, at Akterne hermed er sluttede.

Sammenfatter man dette, vil man se, at af de omtrent 160 Sider, som Bartholins fuldstændige Afskrift fyldte, er omtrent 117 trykte i Scriptoros. Hvad der savnes, er især en Række Akter, som vilde have stillet Isarns Optræden i Danmark i et langt klarere Lys; derimod har de Dele af Processen, der nu kun kendes gennem Bartholins korte Notitser, næppe indeholdt noget, der vilde have haft syn-derlig Betydning for Forstaaelsen af selve Hovedstriden mellem Kongen og Ærkebispem. Utvivlsomt er da de Dele, der savnes af Processen, de forholdsvis mindst vigtige, og nogen Erstatning for det tabte haves jo i alt Fald i Bartholins Udtog, for ikke at nævne Terpagers Afskrift af to Breve, der uden ham kun vilde være kendte i Udtog.

Medens man fuldstændig kan oplyse, i hvilken Orden Akterne stod i det originale Procesaandskrift, er det ellers ikke meget, man kan sige om dets Karakter. Det maa staa hen, hvor mange af de øjensynlige Fejl i Scriptorosudgaven, der blot stammer fra de Vedelske og dermed samtidige Afskrifter, hvor mange der gaar tilbage til selve det oprindelige Haandskrift. Sikkert er det kun, at dette har været ret vanskeligt at læse, og at det har haft adskillige Lakuner, da det i det 16. Aarhundrede først blev benyttet af historiske Granskere, siger Suhms ukendte Kilde udtrykkelig et Par Steder (S. 364, 367)¹⁾.

¹⁾ Sml. ogsaa Bartholins Bemærkning: SRD. VI, 328 Anm. — Det maa staa hen, om Terpager har benyttet selve Procesaandskriftet eller blot en Afskrift derefter; det Stykke, han har tilfælles med Udgaven i SRD., er ofte ret afvigende i de smaa Enkeltheder. Vist er det kun, at hans Afskrifter frembyder en ligesaa fordærvet og fejlfuld Tekst som den, der foreligger i Udgaven; det vil klart ses af, hvad der er trykt ovenfor.

Efterat jeg i det foregaaende har fremlagt og belyst det Materiale, som Bartholin meddeler om Processen mellem Erik Menved og Jens Grand, skal jeg sluttelig give en kort, nærmest kronologisk Oversigt over Processens Gang. En saadan vil sikkert lette Studiet af disse Procesakter, som er opstillede paa en saa forvirrende Maade, og der vil derved tillige være Lejlighed til baade at berigtige enkelte Fejltagelser hos tidligere Granskere og stille et enkelt Punkt af Isarns Optræden i skarpere Belysning end hidtil sket. Jeg henviser i det følgende ved A. til Bartholins Notitser med Sidetallene fra det tabte Bind, ved S. til Procesudgaven i Scriptoros.

Der er ingen Grund til at dvæle ved den første Proces i Rom; Akterne derfra er jo i Scriptoros aftrykte i Rækkefølge som i Haandskriftet, og denne Følgeorden er vist atter den faktiske, hvori de forskellige Indlæg fremkom. Tiden for disse kan ikke bestemmes nøjere, end at de alle falder mellem Kongens Fuldmagt for sine Afsendinge af 5. Maj 1296 og Pavens Dom, afsagt 23. Decbr. 1297. Denne sidste, som først er blevet offentliggjort af Munch efter de pavelige Registre¹⁾, blev ved en Skrivelse af 23. April 1298 meddelt Nuntius Isarn (A. 692 ff.)²⁾; yderligere Fuldmagtsbreve for denne udstedtes 11. Maj (A. 699, 700)³⁾. Disse Breve, i alt Fald det første af dem, medførte Jens Grand selv, da han forlod Rom, vistnok kort efter at han 31. Maj havde opnaaet forskellige pavelige

¹⁾ Annaler for nord. Oldkyndighed 1860, S. 137.

²⁾ Brevet kendes fra Paveregistrene; Munch anf. St. S. 148. Naar Gram for Pavedommen angiver Datum 20. Febr., har allerede Munch rigtig indset, at denne Datum maa gælde en Kundgørelse af Dommen, ikke denne selv; men han har ikke forstaaet, at Kundgørelsen netop er Skrivelsen til Isarn, der af Bartholin anføres med Datum 10. kal. Mar[tii] i Stedet for Maji.

³⁾ Disse har Munch ikke fundet i de pavelige Registre.

Gunstbevisninger for sin egen Person ¹⁾, og 30. August overgav han i Lübeck Dommen til Isarn ²⁾, der derefter rejste til Danmark ³⁾.

Den pavelige Nuntius mødtes med Kongen i Næstved, forelagde d. 7. de medbragte Skrivelser og stadfæstede d. 10. Bandlysningen over Kongen og Interdiktet over Landet (A. 685—96). Straks efter rejste han atter til Lübeck; paa Vejen stævnedes han fra Løgum Kongen til at møde for sig efter Tilbagekomsten (4. Novbr.; A. 696 ⁴⁾); i Lübeck førte han sammen med Erik Menveds Udsendinge, to

- ¹⁾ Munch, anf. St. S. 150—52; det ene Pavebrev: A. 733 = S. 353. — Paa denne Tid stadfæstede Paven ogsaa Vejlekonstitutionen, som Jens Grand havde fornyet paa et Provincialconcilium i Lund 1292. Bullen derom kendes nu kun fra Cypræus, Annales episc. Slesvic. S. 301, der aftrykker den med Udeladelse af Datum og selv ovenfor nævner Aaret 1294; da Bonifacius først tiltraadte 24. Decbr. i dette Aar, har Suhm henført Bullen til 1295, og hans Tidsbestemmelse er fulgt i Regesta. Man har derved overset, at Cypræus paa et tidligere Sted (S. 296) giver et Udtog af en Pavebulle, der vist netop er den samme, og her anfører Dateringen: pontificatus sui anno 4; at han paa det andet Sted har 1294 ligesom allerede Hieronymus Cypræus hos Westphalen III, 245, stammer da kun fra den hos en ældre Tids Forfattere ret almindelige Sædvane at anføre Bullerne, hvis Paveaar man ikke ret forstod at reducere, under Pavens Tiltrædelsesaar.
- ²⁾ Saaledes siger Isarn selv ved en senere Lejlighed: SRD. VI, 361. Paa dette Sted hedder det, at Dommen er »indført ovenfor«, og det er ogsaa rimeligt, at Skrivelsen til Isarn, hvori Dommen ordlydende var optaget, har været indført i Akterne der, hvor dens Forkyndelse for Kongen omtales; herpaa tyder, at dette Stykke i Bartholins Afskrift har fyldt flere Sider (692—96), og dertil passer ogsaa Bartholins Henvisning til A. 694 i den ovfr. S. 281 trykte Anmærkning.
- ³⁾ Munchs Formodning om, at Isarn kort efter har faaet en ny Beskikkelse som Nuntius, er sikkert ugrundet; den støtter sig paa, at der i Marts 1299 udfærdigedes forskellige Pavebreve til ham om Gunstbevisninger til Kong Erik; men det ses nu af Bartholin (A. 678), at disse er udvirkede af Mag. Martin i Rom. Den ny »Hoved-Beskikkelse«, som Munch savner, har da aldrig eksisteret.
- ⁴⁾ Stævningsbrevet er bevaret fuldstændigt i Terpagers Afskrift.

danske Bisper, Forhandlinger med Jens Grand, og det kom til et ret skarpt Sammenstød mellem denne og Isarn, der afslog efter Ærkebispens Ønske at stævne Kongen til at møde udenfor sit Rige (13.—14. Novbr.; A. 754 = S. 337—40). I December var Nuntius atter i Danmark; 13. Decbr. indskærpede han fra Ribe, at Interdiktet skulde overholdes (A. 697).

Aaret 1299 begyndte med et Møde i Odense; den 16. Jan. oplæste Isarn to Pavebreve, d. 17. overgav han et Manebrev til Kongen, der svarede med at forelægge et Forligstilbud (»se coaptat ad pacem«¹⁾; A. 699—702); d. 19. udstedte Kongen en Fuldmagt for Bisp Henrik af Reval, der derefter rejste til Lübeck og her forhandlede med Jens Grand, særlig om, at denne skulde komme til et Møde i København i Juni Maaned, og hvorledes hans Lejdebrev skulde lyde (11. Febr.; A. 748—50 = S. 331—34). I Henhold hertil udfærdigede Kongen 4. Marts i Aalborg et Lejdebrev, der dog paa adskillige Punkter afveg fra det aftalte (S. 341—43). Den 6. Marts manede Isarn atter Kongen om at efterleve Pavedommen (A. 752 = S. 335—36).

Jens Grand havde imidlertid begivet sig til Hammershus og udtalte herfra 4. April, at Lejdebrevet vel var utilfredsstillende, men at han vilde overlade Afgørelsen af dette Spørgsmaal til Isarn og Bispen af Roskilde. Dette Brev havde Isarn modtaget i Ribe 22. April (S. 345); 4. Maj forelæste han det for Kongen i Næstved; denne lod læse sit Lejdebrev af 4. Marts samt Stormændenes Forløfteshrev og bad Isarn og Roskildebispen overveje, om den stillede Sikkerhed var tilfredsstillende for Ærkebispen (A. 706—09). Ved den Lejlighed synes Nuntius atter at have rettet en Maning til Kongen om at udføre

¹⁾ Dette Udtryk har ført til, at Suhm XI, 316 og andre efter ham har henført den udaterede »Coaptatio ad pacem« (S. 346) til dette Tidspunkt; baade dens Plads i Haandskriftet og dens Indhold henviser den dog til en senere Tid, og den hører vistnok hjemme under den anden Proces i Rom.

Pavedommen (A. 710). Mødet fortsattes i Roskilde; her udstedte Kongen en Stadfæstelse af Lejdebrevet, og de to Prælater sendte 11. Maj en Beretning om disse Forhandlinger til Ærkebispem, hvem de opfordrede til at indfinde sig i København (A. 756 = S. 340—43). D. 18. Maj indkaldte Isarn Rigets Prælater til det aftalte Møde (A. 711); 11. Juni udstedte Kongen det endelige Lejdebrev (A. 750 = S. 334).

Til Mødet i København, der var fastsat til 17. Juni, men udsattes til den 19., indfandt sig Jens Grand og fire Fuldmægtige for Kongen; i Nicolai Kirke forelagdes den kongelige Fuldmagt, dateret Slagelse 16. Juni, og Jens Grand udnævnte til Fuldmægtige for sig to Kanniker, af hvilke siden Niels Bunkeflod alene træder op (A. 712—16). Samme Dag mødte Kongens Fuldmægtige i Degneboligen, hvor Nuntius boede, og forelagde Kongens Svar paa Ærkebispens Klagepunkter (A. 716 = S. 367—72); d. 20. Juni mødte Bunkeflod med Ærkebispens Svar herpaa (A. 722 = S. 372), og i Frue Kirke fremsatte Præsten Erik ¹⁾ Ærkebispens Forlangender (A. 723 = S. 372, 365—67 ²⁾).

Først et Par Uger senere fortsattes Forhandlingerne, og der fremtræder nu i Procesakterne en mærkelig Dobbelthed; to Rækker Breve gaar jævnsides hinanden, og de peger hver i sin ganske modsatte Retning. I den sammenhængende Række af Notarvidnesbyrd om Isarns Optræden hører vi, at Bunkeflod d. 7. Juli opfordrede Nuntius til at sætte Pavedommen i Værk ved at udlægge Ærkebispem Jordegods (A. 725 = S. 367); d. 13. mødte paa Kongens Vegne Esger Jul med en Fuldmagt af 6. Juli, besvarede Jens Grands Forlangender og tilbød Erstatning i forskel-

¹⁾ Eriks Sogn kaldes i SRD. Granishø, hvad man ikke har kunnet tyde; hos Bartholin staar: Gravehø, og det er vel Grefvie Sogn i Bjerre Herred i Skaane, der i Middelalderen hed Græfhøge, eller det nu tredelte Grefvie Sogn i Oxie Herred.

²⁾ Begyndelsen fattes, men Identifikationem af disse Artikler med, hvad Præsten Erik fremsatte d. 20., sikres ved Esger Juls Svar (S. 358).

ligt spredt Jordegods. Ærkebispens Prokurator fik en Kopi af Tilbuddet, og Isarn fastsatte, at han skulde udtale sig derom to Dage efter (A. 726—30 = S. 357—61). D. 15. mødte Bunkeflod og erklærede, at han kun vilde modtage de Godser, Ærkebispens fandt tilstrækkelige; Isarn stævnedes ham da til at møde paa Maanedens sidste Dag i Ribe for at forklare, hvad dette Gods var, og skønt Bunkeflod protesterede imod dette Sted, holdt Nuntius dog fast derved (A. 730—32 = S. 361—63). Som Følge deraf indfandt i Ribe d. 31. Juli kun Esger Jul sig og fik Vidnesbyrd om, at Modparten var udeblevet (A. 733 = S. 363).

Faar man af dette det Indtryk, at Isarn har været velvillig stemt imod Kongen og har drejet Processen i en for denne gunstig Retning, ser man noget helt andet af de Breve, der i Proceshaandskriftet har haft deres Plads længere fremme. Herefter havde Isarn allerede d. 6. Juli i København fældet en Dom, ganske til Fordel for Ærkebispens, der fik udlagt alt Kronens Jordegods i Lunde Stift, Halland ene undtaget (A. 741 = S. 364); fra Ribe udfærdigede Nuntius under 30. Juli en Række Breve, der gik ud paa at forkynde denne Dom og sætte den i Værk, og disse Breve afsendte han til Jens Grand i et lukket Brev, hvori han meddelte, at han selv d. 16. August var rejst til Manø og vilde være i Flandern, før Brevene blev kundgjorte og bragte i Udførelse (A. 737—40)¹⁾.

Man lægge Mærke til Dagsangivelserne og vil da bedst se, hvor skarpt disse Breve staar imod den forrige Række. D. 7. Juli kræver Jens Grands Fuldmægtig Udlæg af Jordegods; i Virkeligheden har Isarn Dagen før truffet Bestemmelse herom; — d. 31. Juli faar Esger Jul i Ribe Attest for, at Modparten er udeblevet; Dagen før²⁾ har

¹⁾ Dette lukkede Brev optoges i et Notarialinstrument af 16. Septbr., (jfr. ndfr.), hvoraf Begyndelsen er afskrevet af Terpager. Naar det er dateret Ribe, er det næppe rigtigt; i Virkeligheden har det vel været skrevet paa Manø.

²⁾ Suhms lille Feil i Dateringen har her været ret skæbnesvanger;

Isarn udfærdiget Befalingerne til at sætte sin Dom i Værk. Her synes ingen anden Forklaring mulig, end at Isarn har spillet et Dobbeltspil og søgt at holde gode Miner med Kongen, mens hans Kendelse gik denne helt imod; Dommen af 6 Juli¹⁾ er blevet holdt hemmelig, og hvad der siden er foregaaet af processuelle Handlinger, har været et Spilfægteri, aftalt mellem Nuntius og Bunkeflod²⁾.

Isarns for Kongen saa ufordelagtige Afgørelse synes dog ikke at være blevet helt skjult for Erik Menved, at dømme efter den voldsomme Fremfærd, denne nu øvede imod Jens Grand, og som begyndte med, at Drosten allerede 1. August paa Skaanes Landsting forkyndte Fredløshed over alle Ærkebispens Tilhængere; herom saavel som om alle de følgende Skridt, der fylder Tiden indtil midt i September, hører vi i en Klageskrivelse fra Kapitlet til Paven af 15. Septbr. (A. 758 = S. 343)³⁾.

den har tilladt ham at lade de to Dages Breve fra Ribe fremkomme i den omvendte Orden, og han udsletter netop derved det mest ejendommelige ved Forholdet.

- ¹⁾ Det er betegnende, at denne blev afsagt i Kannik Asker Galles Hus, medens Forhandlingerne ellers førtes i Degneboligen.
- ²⁾ Suhm XI, 337 mener at kunne komme ud over Vanskeligheden ved at antage en Datumfejl i et af Brevene af 6. og 7. Juli; Helveg, Kirkeh. I, 702 gætter derimod med Rette paa Dommens Hemmeligholdelse. Jens Grand var selv d. 8. Juli i København efter et utrykt Brev: Arnemagnæanske Diplomsamling, Fasc. 53, Nr. 32, sml. Suhm XI, 282, ligesom endnu d. 28. (SRD. VI, 259).
- ³⁾ Dette Aktstykke anfører Bartholin under 1299; Aftrykket i SRD. ligesom ogsaa den Vedelske Afskrift har derimod 1298. Der er dog ingen Tvivl om, at Brevet tilhører Aaret 1299; medens Kongens Fremfærd intetsteds berøres i de tidligere Akter fra 1299, skildres den i Ærkebispens senere Indlæg til Paven og her tydelig som foregaaet efter Isarns Dom (SRD. VI, 330). Afgørende for 1299 er det, at den 1. Aug. i dette Aar falder paa en Lørdag, altsaa den skaanske Landstingsdag. — Naar Suhm XI, 344 siger, at Brevet, skønt det skal være udstedt 15. Septbr., omtaler Ting, der er skete d. 16., beror dette paa urigtig Reduktion af Datumerne; de sidste Dage, hvis Begivenheder skildres, er Onsdagen og Fredagen efter Vor Frue Fødselsdag, d. v. s. i 1299 d. 9. og 11. Septbr.

Først 16. Septbr. modtog Jens Grand paa Hammershus de Breve, som Isarn havde skrevet i Ribe (A. 737); d. 27. sendte han dem videre til Bispen af Roskilde, og d. 29. overdrog han Magister Laurentius at kundgøre dem for Lunde Stift (A. 740, 741). Dette skete i Oktober, og d. 13. overdrog Anders Kældermester de Ærkebispens udlagte Godser til de af denne udnævnte Fuldmægtige (A. 743, 744, 751, 753 = S. 327, 335, 336).

5. Novbr. appellerede Kong Erik Isarns Afgørelse til Paven (A. 762 = S. 349), og herved indlededes den anden Proces i Rom, fra hvilken kun kendes et Forsoningstilbud fra Kongens Side (A. 759 = S. 346), et Indlæg fra Ærkebispens Side (A. 744 = S. 338) og Kongens bekendte Bønsskrift til Pave Bonifacius (A. 764 = S. 350), alle udaterede, men aabenbart tilhørende Aarene 1300—1301. Derefter faldt Pavens endelige Dom d. 23. Febr. 1302 (A. 765 = S. 351).

Naar her er givet en fuldstændig Oversigt over hele Processens Gang¹⁾, vil det være paafaldende, at deri intetsteds nævnes noget om det Træk, der for Yderverdenen spillede den allerstørste Rolle, den højtidelige Lysning af Interdiktet over Landet, der foregik den 6. Febr. 1299;

¹⁾ I den foregaaende Oversigt er nævnt alle de Akter, der findes i Proceshaandskriftet, ene undtagen to Breve, der egentlig slet ikke vedkommer Processen (A. 733, 734 = S. 353, 354), samt en Fuldmagt, som Jens Grand 30. Juni 1299 skal have udstedt for Niels Askersøn og Jens Henriksøn (A. 736). Jeg tvivler paa, at dette sidste Aktstykke er rigtig dateret; endnu i Juli 1299 fremtræder Jens Bunkeflod som Jens Grands Prokurator i Henhold til Fuldmagten af 19. Juni, medens Niels Askersøn derimod fremsætter Ærkebispens Indlæg under den anden Proces i Rom (S. 328). Fuldmagten synes da at have gældt denne sidste, men da den først indlededes ved Kongens Appel af Novbr. 1299, maa da Fuldmagten være endnu yngre. — Det kan tilføjes, at det Brev af Isarn, som Suhm XI, 324 anfører efter Bartholin, ikke stammer fra Processen; Bartholins Citat (A. 68) viser, at hans Kilde her har været den tabte Cancellariæ liber (om denne se Hist. Tidsskr 6. R. II, 439 Anm.).

saaledes opgives Dagen i Esromaarbogen, og naar det i den sjællandske Aarbog hedder, at Interdiktet begyndte Kyndelmisse (2. Febr.), tør man deri se en mere ubestemt Angivelse, der saa passer godt med den forrige. Sagen er vel den, at det ikke er helt nøjagtigt, naar Esromaarbogen lader Jens Grand og Isarn paalægge Interdiktet; i saa Fald havde der sikkert været en Notarialattest derom i Processen. Efter Pavens Opfattelse havde der allerede hvilet Interdikt over Danmark lige siden Ærkebispens Fængsling, saaledes som det burde have været efter Vejlekonstitutionen; i sin Dom af 1297 stadfæstede og fornyede Paven dette Interdikt. Denne Dom kundgjorde Isarn i Danmark i Oktober 1298, og Resultatet har da været, at Landets Bisper nu har besluttet sig til at forkynde Interdiktet. Det er dette, der er sket d. 6. Febr., formodentlig i Henhold til Aftaler, truffne paa Odensemødet i Januar.

Når blev biskop Valdemar tagen til fange?

Kritik af en nylig fremkommen kronologisk undersøgelse.

Af **Hans Olrik.**

Biskop Valdemar er ikke blot en hovedperson i vor danske Middelalder, men han har tillige spillet en fremragende rolle i Nordtysklands historie. Det kan derfor ikke undre, at både nordiske og tyske historikere har syslet med hans eventyrlige levned. Disse undersøgelser strækker sig ned til den allersidste tid. Omtrent samtidig med at jeg har udsendt en undersøgelse om biskop Valdemars forhold til den danske krone (Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1892, s. 342—84), har en tysk gransker lejlighedsvis ikke blot berørt den mærkelige bisps forbindelse med kejser Henrik VI og de staufisksindede fyrster i Nordtyskland, men tillige udførlig drøftet spørgsmålet om, *hvornår* han blev tagen til fange af sin frænde, den unge hertug Valdemar. Jeg sigter til dr. Hermann Blochs skarpsindige undersøgelse, »*Forschungen zur Politik Kaiser Heinrichs VI in den Jahren 1191—94*« (Berlin 1892), og særlig dens »*zweite Beilage*« (s. 88 ff). Vedrørende tidspunktet for biskop Valdemars fængsling er dr. B. kommen til et andet resultat, og da sagen ikke kan være vor historiegranskning ligegyldig, fortjener denne nye undersøgelse at prøves.

Hvad der i seneste tid mest har bidraget til at kaste lys over biskop Valdemars fjendske optræden mod

sit eget fædreland, er tre breve fra pave Cølestinus III, der i afskrift længe har været hos os på det store kgl. bibliotek (Gl. kgl. saml. 1571, 4to, fol. 127), men først er blevne ret kendte ved at optages i Hasses »Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden« I (nr. 173. 175. 184). Kun det første af disse breve, der opfordrer de danske bisper og prælater til at virke for biskop Valdemars løsladelse, er forsynet med dagtegning: den 23. December i pave Cølestinus's 2det år, d. v. s. 1192. Forudsat, at denne opgivelse er rigtig, må Valdemar da være tagen til fange i sommeren 1192 og ikke, således som flertallet af vore årbøger beretter, 1193. Hvad de to andre pavebreve angår, da har Hasse sat det ene, stilet til Absalon (nr. 175), til 1192 og gör det vel altså til omtrent samtidigt med det til den danske præstestand, medens han sætter det andet, stilet til kong Knud Valdemarsøn (nr. 184), til 1193. Jeg har henført begge disse breve til forskellige tidspunkter af året 1193 og søgt at påpege udviklingsgangen i pavens holdning, således som den lader sig godtgøre ved sammenligning af de tre breve (Årb. 1892, s. 374 ff.). Men både vedrørende det ene brevs dagtegning og spørgsmålet om de tre breves indbyrdes tidsforhold har dr. Bloch en afvigende opfattelse, som i sammentrængt form skal gengives her.

Med udgiveren af paveregesterne, Löwenfeld¹⁾, ansér dr. B. først og fremmest de tre pavebreve for *samtidige*. Dette udgangspunkt er ham en given sag. Men da nu paven i sit brev til Absalon klager over, at hans tidligere bud ikke er blevet opfyldt, kan dette brev efter B.s mening ikke være skrevet allerede i slutningen af 1192 — og dermed kan heller ikke de andre breve være fra denne tid. Thi når biskop Valdemar i det tidligste var tagen til fange 8. Juli²⁾ 1192, bliver der ikke tid til, at paven allerede én gang för skulde have sendt bud og dernæst, efter at have

¹⁾ Jaffé-Löwenfeld, Regesta pontif. Romanorum II (1888), s. 771.

²⁾ Denne dag findes anført i Lundeårbøgerne.

fået nys om Absalons ulydighed, gentaget sin befaling; dette er umuligt i nogle få måneder, så meget mere som paven på den tid, under sin strid med kejseren, havde vanskeligt ved at sende og modtage bud. Endvidere fremhæves, at den irettesættelse, som Absalon og bisperne af Ribe, Viborg og Roskilde får af paven i det omtalte brev, harmonerer lidet med de privilegier, som Cølestinus i begyndelsen af året 1193 tildeler samme ærkebisp og samme bisper. Fremdeles vilde Cølestinus ifølge dr. B.s anskuelse ikke af sig selv have grebet så kraftig ind; havde han på dette tidspunkt søgt at udfrie biskop Valdemar, vilde han tilmed have gavnet sin fjende, Henrik VI, der støttede den voldsomme danske bisp. At — efter dr. B.s skön — de fleste årbøger henfører bispens fængsling til 1193, skulde yderligere tale imod, at brevene kan være fra 1192. Ud fra fortællingen om grundlæggelsen af Guldholm kunde det tilmed synes, som om biskop Valdemar har været i dette kloster i sommeren 1192 og udstedt et gavebrev der; men er det tilfældet, kan hans tog mod Danmark og hans fængsling selvfølgelig ikke henføres til samme tid, men först til næste år. I samme retning skulde også den omstændighed pege, at de danskes tog mod biskop Valdemars forbundsfælle, grev Adolf III af Holsten, först fandt sted i begyndelsen af 1194; vilde man hævne hans indfald i Danmark, der var samtidigt med biskop Valdemars oprör, var det underligt at vente halvandet år dermed; og at grev Adolf i Juni 1193 var hos kejseren ved Rhinen, viser efter dr. B.s opfattelse, at han den gang slet ikke frygtede de danskes angreb og derfor heller ikke selv endnu havde fejdet mod Danmark. Ovenikøbet kunde henførelsen af biskop Valdemars tog og fængsling til året 1194 måske støttes ved forbindelsen med Øskæggernes tog til Danmark i dette år, således som prof. Gustav Storm i sin tid har søgt at påvise den¹⁾; dog tör

¹⁾ (Norsk) Historisk tidsskrift, 2. række V 214 ff.

dr. B. ikke uden videre tage denne undersøgelse til indtægt for sine kronologiske beregninger.

Alle disse grunde, som dr. B. har samlet, skal tjene til at godtgøre, at biskop Valdemars oprør og nederlag *må* henføres til 1193, og at pavebrevene som følge deraf *ikke kan* være skrevne 23. Dec. 1192. Spørgsmålet bliver da, *hvornår* de ere skrevne. Her mener dr. B. at have fundet et fingerpeg til fastsættelsen af tidspunktet.

Da paven af kejser Henrik VI forlangte, at han skulde løslade den fangne ærkebisp af Salerno¹⁾, svarede kejseren, efter B.s mening i foråret eller sommeren 1195, at paven hellere skulde gøre noget for at udfri biskop Valdemar, der længe havde været fængslet. Det var den gang i pavens interesse at nærme sig til kejseren, og Valdemars fangenskab hindrede kraftig optræden til fordel for ærkebiskoppen af Salerno. Derfor skulde Cølestinus nu have taget anledning til at skrive de tre breve om Valdemars løsladelse; og når paven fremhævede, at Slesvigbispens fangenskab gav slette mennesker lejlighed til fræk optræden mod kirken og bragte dens frihed i fare, skulde han også, efter dr. B.s opfattelse, netop hentyde til kejserens færd overfor den italienske ærkebisp. Pavens hidtidige passivitet i biskop Valdemars sag skulde tilmed just på samme tidspunkt have vist sig at svække hans optræden til gunst for den ulykkelige dronning Ingeborg i Frankrig; franksindede kardinaler har da, efter hvad dr. B. mener, bevæget paven til det fjendtlige skridt mod Danmark, at kræve biskop Valdemar løsladt. I pavebrevet til den danske præstestand — siger den lærde gransker — skulde der da i steden for pave Cølestinus's II. år stå Cølestinus's V. år, og alle tre breve skulde være at henføre til 23. December 1195.

Så vidt altså dr. Bloch. De grunde, han har samlet

¹⁾ Da ærkebispem af Salerno var en af det normanniske kongehuses mægtigste tilhængere, lod Henrik VI ham fængsle. Det skete i de sidste dage af året 1194.

til støtte for sin opfattelse, danner som helhed en ret anseelig bygning; men, så vidt jeg kan skønne, er den ingeniørlunde grundmuret.

Jeg vil begynde med henførelsen af pavebrevene til året 1195.

Det er ganske vist en vel kendt sag, at Cølestinus III ikke var nogen kraftig pave. Men at hans breve om biskop Valdemars sag ene skulde skyldes bebrejdelser fra hans modstander, den mægtige Hohenstauffer, kunde dog på forhånd kaldes højst usandsynligt. Det står da også svagt med begrundelsen af denne anskuelse. Thi at paven ved at omtale de for kirkens frihed farlige følger af biskop Valdemars fængsling skulde sigte til en så bestemt kendsgerning som kejserens adfærd mod ærkebispnen af Salerno, synes ligefrem umuligt. Pavens ord går nemlig blot ud på, at *man må frygte for*, at noget sådant *i fremtiden vil ske*. Havde Cølestinus virkelig allerede kunnet pege hen på en iøjnefaldende begivenhed, der lod sig opfatte som en følge af den danske styrelses færd overfor biskop Valdemar, havde han selvfølgelig ikke brugt så svævende udtryk og blot talt om fremtidsmuligheder. Der er da ikke nogen grund til at lade paven sætte de to prælaters fængslinger i forbindelse med hinanden.

Det har været dr. B. om at gøre at henføre Cølestinus's breve om biskop Valdemar til slutningen af 1195, det år, da der fandt en tilnærmelse sted mellem kejser og pave. Forudsætningen for denne antagelse er den, at Henrik VI's dadlende ord til Cølestinus i anledning af hans mangel paa handlekraft i biskop Valdemars sag også er at henføre til dette år. Men det er et stort spørgsmål, om denne forudsætning er rigtig. Brevet kendes nu kun af det lille brudstykke, som pave Innocentius III anfører i et brev til Valdemar II (1203); men dette brudstykke indeholder dog tilstrækkeligt til, at en grundig og skarpsindig gransker har kunnet vise, at kejserens brev må være skrevet efter

25. Juli 1196¹⁾. Havde kejser Henriks bebrejdelser altså virkelig foranlediget de tre pavebreve, måtte disse i det tidligste sættes, ikke til 1195, men til slutningen af 1196. Men da var forholdet mellem kejser og pave atter af den art, at paven umulig kunde lade sig lede af ønsket om at vise venlig imødekommen.

Dr. B.s forsøg på at stille Cølestinus III's krav om biskop Valdemars løsladelse i forbindelse med hans optræden i dronning Ingeborgs ægteskabssag synes mig endnu uheldigere, da det er lidet klart. Påvirket af franksindede kardinaler skulde paven ved sit krav til de danske myndigheder have gjort et fjendtligt skridt mod Danmark, men tillige skulde han have haft til hensigt des bedre at kunne udrette noget for den ulykkelige danske kongedatter, der var fange i steden for dronning i Frankrig: løsladelsen af biskop Valdemar vilde nemlig give paven friere hænder til at virke for den danske konges ønsker²⁾. Altså skulde pavens krav om bispens løsladelse på én gang være et danskfjendtligt og et danskvenligt skridt! Det lader sig dog i virkeligheden ikke tænke. Vel er det den nyere historiegranskings fortjeneste at have opdaget adskillige af den middelalderlige politiks fine tråde; men i sin iver for at knytte begivenheder sammen kan man let komme til at skyde over målet. Der er selvfølgelig samtidig adskillige brydninger og forhold, der ikke lader sig sammenføje, og de kombinationer, der er selvmodsigende, må regnes for ubrugelige. — Overhovedet har dr. B. her søgt konstruktioner ud over det rimelige. Hvor svag Cølestinus end

¹⁾ Th. Toeche, Kaiser Heinrich VI (Leipzig 1867), s. 434 note 2.

²⁾ Side 95: »Es wäre wohl denkbar, dass die Kardinäle, die Philipp August wohlgesinnt waren, den Papst durch den Hinweis auf Knuts Verhalten dem Bischof Waldemar gegenüber zu feindlichen Schritten gegen Dänemark zu verleiten suchten. — Ihm selbst musste daran liegen, die Gefangenschaft Waldemars aufgehoben zu sehen, die der Würde der Kirche schadete, die sein Eintreten für Ingeborg in Frankreich . . . hinderte.»

har været, er det dog højst usandsynligt, at så tilfældige politiske forhold som en pludselig trykkende stilling overfor kejseren og den franske konge — forhold, der ovenikøbet ikke vedrørte biskop Valdemars sag — skulde have kaldt ham frem som Valdemars beskytter, efter at han årevis havde været tavs og passiv tilskuer. Nej, Slesvigbispens fængsling var en så opsigtvækkende begivenhed, at paven straks måtte lade høre fra sig. Henrik VI's spydige ord til paven går heller ikke ud på, at Cølestinus slet ikke tidligere har søgt at få biskop Valdemar udfriet, men siger blot, at han ikke har været virksom nok for sagen. Paven har da i virkeligheden længe før 1195 arbejdet for Valdemars løsladelse; svagheden viste sig først, da han stødte på sej modstand fra dansk side.

De grunde, i kraft af hvilke dr. B. henfører de tre pavebreve til 1195, har således ingen vægt. Spørgsmålet bliver nu, om brevene er indbyrdes samtidige eller ikke; fremdeles, om vi af hensyn til andre historiske efterretninger må slå en streg over den årsangivelse, der findes i brevet til den danske præstestand, og atter — ligesom man tidligere har gjort — henføre biskop Valdemars fængsling til 1193.

Dr. B. går ud fra de tre breves samtidighed og gør denne antagelse til grundlag for hele sin slutningsrække. Han støtter sin påstand ved at henvise til, at brevet til den danske præstestand og brevet til Absalon til dels stemmer ordret med hinanden, og da der i dem begge hentydes til et pavebrev til kong Knud, er dette for ham afgjort nok identisk med det tredje brev, som er os bevaret. Ved nærmere betragtning turde imidlertid dr. B.s opfattelse vise sig vanskelig, ja vistnok umulig, at fastholde.

Overensstemmelsen mellem de to førstnævnte breve viser sig paa tre punkter: a) i fremstillingen af, hvorledes biskop Valdemar blev greben og fængslet af sin navne, den unge hertug; b) i pavens ængstelse for de følger, som bispens fængsling kan få for hele kirken; c) i pavens op-

fordring til hos kongen at udvirke løsladelsen af biskop Valdemar og frigivelsen af hans eget, hans kirkes og hans frænders gods. Hvad det sidste punkt angår, da er det rimeligt, at paven bruger de samme ord, især da han har affattet denne formaning så kort som muligt. Ligeledes er der ikke noget påfaldende i, at han bruger de samme, ganske almindelige udtryk om den fare, der nu truer kristenheden, efter at man uden videre har lagt hånd på en biskop: kirkens frihed vil gå til grunde, og kristentroens navn vil i høj grad formærkes. Disse få linjer kan ikke godtgøre, at brevene skulde være samtidige. Ligheden i de to breves fremstilling af det store sammenstød mellem biskop Valdemar og den danske krone er ikke bedre bevis end de andre; den skriver sig nemlig sikkert fra en meddelelse, som en af bispens tilhængere straks efter katastrofen har sendt paven, og som ret naturlig blev lagt til grund, hver gang kurien fremkom med et indlæg i den fangne biskops sag.

Ligheden i de to breves fremstilling af det historiske mellemværende beviser altså ikke deres samtidighed. Men vi kan gå et skridt videre: ved siden af lighederne er der uligheder, der taler *imod* brevenes samtidighed. I brevet til Absalon omtales således hertug Valdemars hjælpere, og end mere har det at sige, at biskop Valdemar her skildres som vansmægtende i så hårdt fængsel, at der er fare for hans liv. Denne væsentlige tilføjelse turde allerede tyde på, at paven efter afsendelsen af brevet til den danske præstestand har fået nye efterretninger, som han nu gør brug af i sit brev til Absalon. At dette virkelig har været tilfældet, fremgår endnu klarere af pavens ændrede holdning overfor den danske præstestand: medens Cølestinus i sit brev til den danske præstestand taler venlig til alle de danske bisper (universis episcopis), i tillid til deres tilslutning overfor den danske krone, foreskriver han i det andet brev, at Absalon skal undersøge, hvorvidt bisperne af Ribe, Viborg og Roskilde har deltaget i biskop Valdemars fængsling, og i så fald suspendere dem fra deres embeder. Havde

paven fået nys om de tre bispers færd, inden han skrev sit brev til den danske præstestand i almindelighed, så havde han også måttet berøre den sag med det samme, og hans brev kunde da ikke have været så udelt venligt. Jeg kan derfor ikke skønne andet end, at brevene *ikke er samtidige*, og at *det til Absalon er skrevet senere* end det til hele den danske præstestand. Når Hasse da sætter Absalons brev til 1192 (Schl.-Holst.-Lau. Regesten u. Urkunden I 92), kan det ikke være rigtigt. Thi dr. Bloch har ret, når han gör følgende slutning: Da paven udtrykkelig siger, at han allerede tidligere har manet Absalon til at virke for biskop Valdemars løsladelse, men at hans bud ikke har frugtet, kan hans brev ikke være skrevet kun 5 måneder efter bispens fængsling; thi i så kort tid kan paven umulig sende Absalon et første bud, dernæst erfare, at hans befaling ikke har fået nogen virkning, og endelig sende Absalon et nyt bud. Men da nu de to breve ikke er samtidige, er der ikke nogen grund til at ændre årsangivelsen i brevet til den danske præstestand. Det bud til Absalon, som pave Cælestinus selv omtaler i dette brev til præstestanden, må derimod have været samtidigt, og det er dette samme, for os ukendte brev, som paven ligeledes her henviser til i den endnu bevarede skrivelse til vor store ærkebisp. Brevet til den danske præstestand kan da meget godt være fra 23. Dec. 1192; men det endnu bevarede brev til Absalon må antages at være skrevet et halvt år senere.

Til hvilken tid skal vi dernæst henføre pave Cælestinus's brev til kong Knud? Da der både i brevet til den danske præstestand og i brevet til Absalon hentydes til et pavebrev, stilet til kongen, vilde man straks uvilkårlig tænke sig, at det var dette, man her havde for sig. Særlig kunde det være fristende at gøre det samtidigt med det første af de to breve, fordi paven udvikler, hvori mellemværendet mellem kongen og biskop Valdemar bestod; havde paven én gang skrevet om det — vil man uvilkårlig tænke —, så vilde han ikke finde på at gentage det i et senere brev.

Ved nærmere eftersyn spiller denne omstændighed dog ikke nogen rolle; thi i det endnu bevarede brev til Absalon, der dog bevislig ikke var det første i rækken, fremstiller paven kernen i det hele mellemværende, ret som om han ikke havde skildret det før. Ser man dernæst på den tone, der går igennem pavens brev til kong Knud, får man indtryk af, at det er skrevet ved en anden lejlighed. Overfor den danske ærkebisp og hans bisper havde Cølestinus udtalt sig myndig, overfor kongen går han lempelig og forsigtig til værks: han begynder med smigrende udtalelser om kongens gudsfrygt og den danske kirkes lykkelige tilstand; han indrømmer, at biskop Valdemar har fejlet meget — en indrømmelse, hvoraf der ikke er mindste antydning i de to andre breve —, og han opfordrer kongen til at fremlægge sine klagemål imod ham. Alt dette tyder på et *omslag* i den svage paves holdning: han har i Danmark mødt en modstand, som han ikke har trøstet sig til at kunne bryde, og søger da at nå sit mål ved at gå mildere frem. Efter dette må brevet til kong Knud være *det yngste* af de tre¹⁾. Dog er det vistnok at henføre til 1193. Til afskriften af brevet i Gl. kongel. samling 1571 4to er der med anden hånd og andet blæk tilføjet det meningsløse årstal MCDCCCCIII; men med god grund opfatter Hasse²⁾ det som fejlskrift for MCLXXXIII (1193). Ganske vist bebrejder Löwenfeld³⁾ ham, at han overhovedet har taget notits af årstallet, fordi det stammer fra en anden hånd end afskriverens. Men det forekommer mig sandsynligt, at vedkommende, der har føjet årstallet til, har taget det fra diplomets selv eller snarere fra en ældre afskrift, og at virkelig året 1193 skjuler sig bag hans misforståelse; thi hvis årsangivelsen hidrørte fra en, der blot vilde fremlægge en historisk viden, han havde fra årbøgerne, vilde tallet ikke være blevet så meningsløst. — At paven hen på året 1193 har indtaget en forsigtigere

¹⁾ Jfr. min anførte afhandling, Årb. 1892, s. 374 ff.

²⁾ Schlesw.-Holst.-Lauenb. Regesten u. Urkunden I 96.

³⁾ Regesta pontificum Romanorum, anf. st

holdning, stemmer også ypperlig med de daværende politiske forhold. Hans fjende, kejser Henrik VI, havde nemlig lykkelig overstået en farlig politisk krise og vundet mere magt. Ved at søge en tilnærmelse til Frankrig havde han nemlig i Juni 1193 tvunget et forbund af oprørske tyske fyrster til at falde til føje, og kong Richard Løvehjerte, der havde været en støtte for det normanniske kongehus og dermed også en støtte for paven, havde da i et halvt år været kejserens fange og kunde kun vinde friheden ved at opgive sin tidligere politik¹). Alt dette kunde nok drive en så svag pave som Cølestinus ind på andre veje med hensyn til biskop Valdemars sag end dem, han hidtil havde fulgt. Nu var øjeblikket kommet, da de store politiske forhold kunde få indflydelse på dette danske anliggende.

Da de to andre breve fra Cølestinus omtaler samtidige breve til kongen, og da brevet til Absalon hentyder til et tidligere brev fra paven til ham, synes der altså foruden de tre bevarede breve om biskop Valdemars løsladelse endnu at have været tre andre. Rækkefølgen bliver da denne: a) Under 23. December 1192: et brev til kongen (tabt), et brev til Absalon (tabt) og et brev til hele den danske præstestand (bevaret). b) Fra sommeren 1193: et brev til kongen (tabt) og et brev til Absalon (bevaret). c) Fra slutningen af 1193: et brev til kongen (bevaret). — Til disse breve svarer da følgende udviklingsgang i pavens holdning overfor Danmark: a) Paven sender bud om, at biskop Valdemar skal løslades; han optræder bestemt og stoler på, at kong Knud og den danske præstestand vil lyde hans befaling. b) Paven har stødt på modstand både hos kongen og kirken, ja han har fået nys om, at nogle danske biskopper endog har hjulpet til ved deres embedsbroders fængsling; han skriver derfor skarper og mere truende og søger særlig at nå sit mål ved at irettesætte Absalon, fordi han ikke har opfyldt hans bud.

¹) Bloch, anf. skr., s. 62 ff.

c) Paven ængstes ved den kraftige modstand, han stadig møder fra dansk side, og da samtidig hans vanskelige stilling overfor kejseren yderligere forværres, skriver han mere imødekommende til kong Knud, medens han dog formelt opretholder kirkens krav.

Når det til Absalon stiledede pavebrev, som endnu er tilbage, først er skrevet 1193, bortfalder de vanskeligheder med tidsfølgen, der er dr. B.s første argument; der bliver tid nok til en ældre pavelig skrivelse til Absalon, — forudsat da, at biskop Valdemar blev tagen til fange i sommeren 1192.

Dr. B.s næste grund til at flytte biskop Valdemars fængsling fra 1192 er endnu uvægtigere. De usikre forhold skulde efter den lærde granskers mening have hindret paven i så hurtig at modtage bud om Valdemars fængsling og sende bud til Danmark. Overfor denne begrundelse vil jeg vise hen til en omtrent samtidig begivenhed, som dr. B. selv skildrer i sit skrift¹⁾: Til biskop af Liège var valgt Albert af Brabant, en broder til greven af Hainaut; men da nogle af domkapitlets kanniker havde valgt en anden, vægrede kejseren sig ved at godkende nogen af dem og indsatte Lothar af Hochstaden til biskop. Da nu det brabantiske parti ikke vilde bøje sig for kejserens afgørelse, men appellerede til paven, bød Henrik VI, at Albert af Brabant skulde sættes fast; men til trods for kejserens udtrykkelige bud lykkedes det Albert at slippe til Italien. Vi ser altså, at skönt Tysklands mægtige overhoved sætter noget ind på at spærre en af sine undersætter vejen til paven, kan han dog ikke hindre ham i at slippe igennem. Samme kunststykke, som Albert af Brabant udførte, måtte da også sendebud fra Danmark og pavelige afsendinge kunne udføre, om det skulde være. Men lad os fremfor alt huske, at det ingenlunde var i kejserens interesse at spærre vejen for de sendebud, der gik til Rom for at klage

¹⁾ Forschungen s. 20 ff.

over biskop Valdemars fængsling, eller for de legater, der bragte pavens befaling om, at bispen skulde løslades. Tværtimod. Den oprørske prælat var jo Henrik VI's forbundsfælle, et redskab for ham i hans hele nordtyske politik. Men måtte kejseren derfor blot ønske, at Valdemar atter kom på fri fod, vilde han selvfølgelig også være den sidste til at hindre nogen i at virke for hans løsladelse.

At pave Cølestinus i begyndelsen af året 1193 giver Absalon og to af de bisper, der skulde have taget del i Valdemars fængsling, forskellige »privilegier« — således som dr. B. dernæst hævder —, vilde i og for sig ikke være uforeneligt med, at han omtrent ved samme tid tildeler Absalon en irettesættelse og byder ham suspendere de samme to bisper, såfremt de skønnes virkelig at have været med at lægge hånd på deres embedsbroder. Thi bisperne af Ribe og Roskilde får blot stadfæstelse på privilegier og gaver, der alt er skænkede deres bispestole, og det kunde dog vel ikke være pavens mening, at bispestolene skulde lide, fordi han i en enkelt sag nærrede mistanke til de mænd, der den gang sad på disse bispesæder. Ligeledes er pavens »privilegium« for Absalon kun en stadfæstelse af dennes kundgørelse om, at Havn (København) var lagt til Roskilde bispestol, og derfor er pavebrevet ikke at opfatte som en personlig begunstigelse af ærkebispen, men som en tilsikring af den betydningsfulde erhvervelse for Roskildekirken. — Tilmed må man huske på, at pavens brev til Absalon om biskop Valdemars sag ikke (således som dr. B. går ud fra) er skrevet i slutningen af året 1192, inden disse omtalte privilegiebreve, men snarest i sommeren 1193, altså *efter* privilegiebrevene. Der bliver næppe mulighed for, at paven inden afsendelsen af disse breve har fået nys om Absalons ulydighed, og efterretningen om de tre bispers deltagelse i Valdemars fængsling må også være indløben senere. Vilde man altså ellers — skönt uden grund — finde en modsigelse mellem privilegiebrevene og pavens

tilrettevisninger, svinder den i alt fald bort, når tidsforholdene bestemmes rigtig.

Dr. B. har endvidere udtalt, at Cølestinus III var for svag til at optræde så rask i en sag, som han måtte have gjort det, så fremt han virkelig endnu samme år havde skrevet om biskop Valdemars løsladelse, — for ikke at tale om, at han derved vilde have gavnet sin fjende, kejser Henrik. Det sidste punkt har imidlertid næppe spillet nogen stor rolle for paven. Kun i ringe grad var han politiker, og så fjerne forhold kunde han vanskelig drage ind som led i sin politik, hvorimod han langt mere har ladet sig lede af den tanke, at han som kristenhedens overhoved havde til opgave at håndhæve kirkens og præstestandens ret. Jeg tvivler på, at paven har vidst, at der her kunde være tale om en kamp mellem hans kirkelige og hans politiske interesser; men jeg tvivler ikke på, at hvis paven har öjnet dette sammenstød af interesser, har han i dette tilfælde givet kirkens sag fortrinnet. Det er hans selvfølelse som kirkens overhoved, der bringer ham til hurtig at udtale sin vilje med myndighed; bagefter viser sig så hans mangel på evne til at føre sagen frem over de skarpe skær. Når Cølestinus efterhånden lod biskop Valdemars sag falde, kan der måske have indsneget sig en smule kejserfjendtlig politik i hans tilbageholdenhed; men fra først af har den slags verdenskløge betragtninger ligget ham fjernt.

De grunde, hvorved dr. B. vil omstyrte årsangivelsen i pave Cølestinus's brev til den danske præstestand, viser sig da uholdbare. Vi vender os dernæst til hans »positive bevis« for, at Valdemar først faldt i fangenskab år 1193.

De fleste danske årbøger sætter biskop Valdemars fængsling til 1193, siger dr. B.; kun Ryårbøgerne og (de ældre) Næstvedårbøger har 1192. Denne påstand er imidlertid ikke rigtig. Jeg taler ikke om afledede kilder, som forskellige bearbejdelser af Ryårbogen eller den større og

yngre Næstvedårbog¹⁾, der til dels bygger på den ældre, kortere Næstvedårbog, men for øvrigt her har en mærkelig tilføjelse, dagen for Valdemars fængsling (St. Stefans dag). Men i flere selvstændige årbøger, der ikke er udskrevne af nogen af de to nævnte, finder man også året 1192 for Valdemars fængsling. I den gamle årbog (Vitskølårbog??) fra Sorø kloster, der efter Vedels uddrag at dømme har haft flere ejendommelige optegnelser og i det hele må have været værdifuld²⁾, står der udtrykkelig, at Valdemar tog kongenavn i 1192, hvoraf da også følger, at han blev tagen til fange dette år. I årbogen 1130—1254 sættes hans fængsling ligeledes til 1192³⁾. Hertil kunde føjes årbogen 980—1286⁴⁾, hvis værdi dog er noget mere tvivlsom. Disse 4—5 kildeskrifter kan, rent udvortes betragtet, godt veje op imod Valdemarsårbogen, Lundeårbogen, den sællandske årbog og Essenbækårbogen, der alle har 1193. Dertil kommer, at man ved nærmere overvejelse må tilkende Ryårbogen, der vidner for 1192, en særlig vægt i denne sag. Spiren til Rykloster var nemlig Guldholt, der var grundlagt af biskop Valdemar, og Rymunkene måtte derfor nære særlig interesse for denne biskops minde, hvilket en Rymunks skildring af Guldholt's tilblivelse da også viser⁵⁾. Særlig må man dog lægge mærke til, at Ryårbogen styrker sin egen meddelelse om året for Valdemars fængsling ved at tilføje, at han sad fangen i 14 år⁶⁾. Da hans løsladelse nu uomtvistelig er foregået i året 1206, føres vi altså tilbage til 1192 som det år, han blev greben. Denne optegnelse om fangenskabets varighed har sin værdi ved siden af årsangivelsen. I denne sidste kunde man lettere tage fejl; men det spand af trælsomme år, i hvilke biskop Val-

¹⁾ S. r. D. I 369. Pertz's Monumenta, Script. XXIX 219.

²⁾ Universitetsbiblioteket, Additamenta 120 4to.

³⁾ Danske saml., 2. række IV 365. Pertz's Script. XXIX 184.

⁴⁾ S. r. D. II 436. Pertz's Script. XXIX 235.

⁵⁾ S. r. D. V 380 ff. Pertz's Script. XXIX 238 ff.

⁶⁾ Pertz's Script. XVI 464.

demar havde siddet indespærret i hårdt fængsel, skulde nok huskes. Det var noget, som alle i den tid talte om, og som let kunde overleveres gennem de følgende år, indtil det fæstedes til pergamentet. — Man kan da ikke sige andet end, at året 1192 er godt bevidnet i vore historiske kilder som det tidspunkt, da biskop Valdemar tiltog sig kongenavn og blev fængslet.

Dr. B. mener dernæst at kunne bevise sandsynligheden af, at biskop Valdemar endnu i Sommeren 1192 har været i Sønderjylland. I så fald kan bispens fængsling, der fulgte efter hans flugt fra Danmark og hans tog imod kong Knud med en svensk-norsk flåde, ikke være sket i dette år, men må sættes til næste sommer. For at godtgøre dette henviser dr. B. til fortællingen om Guldholms grundlæggelse, hvori det hedder: »I det Herrens år 1192, den 12. Juni, kom munkelaget til Guldholm. Samme år, den 23. Maj, på Kristi himmelfartsdag, indviede den ærværdige fader, biskop Valdemar af Slesvig — from ihukommelse — kirkegården og klostergangen i Guldholm og gav dette kloster den urokkelige gave af 4 kirketiender, der tidligere havde hørt til hans eget bord, nemlig tienden af St. Mikael's kirke på »bjærgen« ved Slesvig og tienderne af de nærliggende kirker i Kalleby, Nybøl og Tolk, og stadfæstede denne gave ved et betryggende privilegiebrev«. Her er imidlertid at lægge mærke til, at det ikke var i året 1192, men i 1191, at Kristi himmelfartsdag faldt den 23. Maj. Dette har dr. B. selv set, ligesom jeg også allerede i min afhandling om biskop Valdemar og den danske krone har gjort opmærksom på dette forhold¹⁾. Men dr. B. har ikke tilstrækkelig taget hensyn til, at fortællingen om Guldholms grundlæggelse udtrykkelig henfører Valdemars gavebrev til indvielsen af kirkegård og klostergang. Da denne handling foretoges 23. Maj 1191, giver klosterfortællingen ikke i mindste måde noget sandsynlighedsbevis for, at biskop Valdemar i som-

¹⁾ Årbøger 1892, s. 362 ff.

meren 1192 har været i Guldholt og dermed i sit stift. Om munkenes komme også skal henføres til 1191, eller om årstallet 1192 her er rigtigt, skal jeg ikke indlade mig på at drøfte i denne sammenhæng; jeg nøjes med at henvise til min undersøgelse om biskop Valdemar i »Årbøger for nord. oldkyndighed«. Kun må jeg yde dr. B. min anerkendelse, fordi han har været oprigtig nok til at indrømme, at det trods Guldholt-fortællingens ord om, at Valdemar hentede munke til klostret fra Esrom, er meget muligt, at bispen ikke længer var i Danmark, da munkene kom og tog bo i Guldholt. Ja, tør man med sikkerhed sætte munkenes komme til 12. Juni 1192, og Valdemars flugt og forræderi er samme sommer, må man gå et skridt videre og hævde, at i så fald bliver det aldeles umuligt, at bispen selv har været tilstede ved munkenes indflytning. Fortællingen om Guldholms grundlæggelse bidrager da ikke i mindste måde til at godtgøre, at Valdemars flugt, oprør og fængsling først fandt sted 1193.

Den sidste grund, dr. B. anfører til forsvar for sin opfattelse af tidsfølgen, er den, at de danskes hævn tog mod grev Adolf, der havde støttet biskop Valdemars oprør ved at falde ind i Sønderjylland, først fandt sted i de første uger af 1194; halvandet år vilde de danske efter hans mening ikke have ventet med denne fejde. — Men muligvis er året 1194 ikke aldeles sikkert. Og selv om de danske først da har foretaget deres angreb på Adolf, kan biskop Valdemars oprør og fængsling dog godt have fundet sted allerede 1192. Arnold af Lybek fortæller nemlig (V, 17), at grev Adolf af frygt for et indfald fra dansk side havde kaldt markgreven af Brandenburg til hjælp; men efter længe at have ventet forgæves, fordi kong Knud tøvede med at angribe, drog han atter hjem, og først da udførte de danske rask deres tog. Denne lange venten og tøven vilde der næppe blive plads til i efteråret 1193. De danske har tydelig nok udsat deres angreb så længe, at Holstenerne er blevne mere trygge og i alt fald har mistet støtte af

deres forbundsfæller, der ikke bestandig kunde opholde sig i fremmed land. Men er dette tilfældet, må ventetiden også have strakt sig ud over nogle få måneder og kan godt have været halvandet år.

Dr. B. mener, at grev Adolfs angreb på Danmark ikke kan have fundet sted før efter Juni 1193, da han i den tid var hos kejseren ved Rhinen. Denne oplysning om grev Adolfs fravær fra Holsten i Juni 1193, der støtter sig på diplomater, er imidlertid fjernt fra at godtgøre, at det var i 1193, grev Adolf faldt ind over Ejderen. Allerede 8. Juli skulde jo biskop Valdemar være tagen til fange; der bliver da ikke tid til, at grev Adolf kunde være kommen tilbage fra kejseren for at gøre sit indfald samtidig med biskop Valdemars angreb nord fra. Og i alt fald kan det ikke antages, at han har forladt Holsten umiddelbart før sit fejdetog mod Danmark. Grevens ophold hos kejseren i Juni 1193 taler derfor meget mere for, at Valdemars rejsning virkelig har været år 1192. Ganske vist kunde det synes underligt, at Adolf forlader sit land, når han véd det truet af de danske; men han har måske været nødt til at drage til kejseren og har overladt en anden at holde vagt. Det kan jo således være, at markgreven af Brandenburg endnu stod ved Ejdergrænsen med sin hær. Og der var den gang næsten gået et år siden grevens angreb på Sønderjylland, så at han måske kunde være kommen til den tro, at de danske slet ikke vilde hævne sig på ham. Adolfs mærkelige bortrejse fra Holsten er i alt fald lettere at forklare, hvis hans og Valdemars angreb på Danmark har været i sommeren 1192, end hvis det først har fundet sted et år senere.

Sluttelig nævner dr. B. professor Gustav Storms undersøgelse om forbindelsen mellem biskop Valdemars angreb på Danmark og de såkaldte Øskæggers tog gennem de danske farvande og udplyndring af skibene i Trave (år 1193). Også en sådan kombination vilde kunde støtte dr. B.s resultat; men han tør dog ikke ligefrem tage sig den

til indtægt. Allerede af denne grund skal jeg ikke komme nærmere ind på professor Storms skarpsindige lille afhandling. I forbigående vil jeg dog bemærke, at Øskæggerne ved at tage skibe på Trave har skadet biskop Valdemars forbundsfælle, grev Adolf af Holsten, der nylig havde fået Lybek i sin magt; allerede dette forekommer mig at tale imod den gisning, at deres tog har noget med biskop Valdemars angreb at gøre. Den hele politiske situation taler også stærkt for, at Valdemar søgte forbund med kong Sverre, der stod i spændt forhold til Danmark, og ikke forbund med Øskæggerne, der var Sverres fjender. Prof. Storm har imidlertid skrevet sin afhandling uden kendskab til pave Cølestinus's breve om biskop Valdemars løsladelse. Det omtalte brev til den danske præstestand, der viser, at fængslingen ikke kan være sket i år 1193, men må være foregået i 1192, umuliggør prof. Storms interessante gisning. I et brev til mig har den højtagtede norske gransker da også udtalt, at han af hensyn til dette pavebrev har måttet opgive sin tidligere samstillen af begivenhederne, og i et senere brev har professoren tillige erklæret, at dr. B.s grunde ikke kan ændre hans nye opfattelse af sagen.

Det tør da siges at stå fast, at biskop Valdemar er bleven tagen til fange i sommeren 1192, således som det er hævdet af dr. Chr. Godt¹⁾ og af mig²⁾. Dagen er mindre sikker, idet Lundeårbøgerne har 8. Juli, de yngre Næstvedårbøger St. Stefans dag 3: 2 August³⁾, og det er vanskeligt at sige, hvilken af disse to beretninger man bør give fortrinnet. Snarest vel den første.

Det har kun været min opgave at imødegå dr. Blochs opfattelse af den historiske tidsfølge. Hvad han for øvrigt ytrer om biskop Valdemars betydning, er så udført, at jeg ikke ser nogen grund til at inlade mig videre derpå. Dr.

¹⁾ Zeitschrift der Gesellschaft für Schlesw.-Holst.-Lauenb. Geschichte XXI 137 ff.

²⁾ Årb. 1892, s. 373.

³⁾ Pertz's Scriptorum XXIX 219.

B. affejer som »haltlose Vermutungen« ældre tyske granskernes antagelse, at kejseren og de staufisksindede fyrster vilde hjælpe Valdemar til ærkesædet i Bremen for at bane ham vej til det danske kongedømme, og at Valdemar var rede til at tage Danmark til len af Tyskland, når han blot blev konge. Afvisningen forekommer mig imidlertid ikke berettiget. Og når dr. B. begrunder den ved følgende ord: »Den Deutschen wäre ein Fürst, der in Kopenhagen (!) und Bremen herrschte, gefährlich gewesen«, røber han blot, at han trods al sin flid og al sin indsigt i Tysklands og Italiens daværende politiske forhold ikke er trængt ind i vort fædrelands historie. Ligeså lidt forekommer det mig berettiget, når dr. B. siger, at det ikke var kejseren selv, men kun de nordtyske fyrster, der fra først af knyttede forbund med biskop Valdemar, og at kejseren ikke havde videre omfattende planer med denne forbindelse¹⁾. Overfor dette vil jeg minde om Innocentius III's ord, at kejser Henrik VI havde været den arm, som biskop Valdemar fortrinsvis havde stolet på²⁾.

¹⁾ Forschungen, s. 43 note 2. 47.

²⁾ Innocentii III. opera (Mignes Patrologi bd. 214—17) II, sp. 196. Jfr. Årb. 1892, s. 357.

Bidrag til Ledøje og Smørum Sognekalds Historie.

Under Titel »Ledøje Kirke før og nu, samt personalhistoriske Optegnelser om Gejstligheden og Lærerstanden i Ledøje-Smørum Pastorat« har Lærer J. P. Jørgensen i Hove med Understøttelse af Universitetet udgivet et lille Skrift (Kbhvn. 1892, 68 Sider) i Anledning af Ledøje Kirkes i Aaret 1892 fuldendte, stilfulde Restauration. Som det allerede vil være bekendt af Professor J. L. Ussings interessante Afhandling i det filosofiske Fakultets Festskrift i Anledning af Universitetsjubilæet 1879, »Ledøje Kirke i Sjælland og de tydske Dobbeltkapeller«, indeholdt den nævnte Kirke Spor af, at den i sin Tid havde været et Dobbeltkapel, med en Overkirke for Herskabet paa den tilstødende, nu forsvundne Ledøjegaard, og en Underkirke for Bondemenigheden. Med kunstforstandig Benyttelse af de levnedede Rester og givne Antydninger er Kirkens Restauration som Dobbeltkirke nu fuldendt under Professor Storcks Ledelse paa Universitetets Bekostning, saa at den nu er en af de interessanteste danske Landsbykirker, der fortjener at ses af enhver, der har Sands for Kirkebygningskunst, og har Kjærlighed til Minderne fra Fortiden.

Nærværende Tidsskrift giver sig ikke af med at recensere udkomne Skrifter, og det er da heller ikke Hensigten her at levere nogen indgaaende Bedømmelse af Hr. Jørgensens ovennævnte Skrift, der for øvrigt vidner

om Flid ¹⁾; men da Forfatteren ikke har benyttet de Kilder til Præsteembedets Historie, som Universitetets Arkiv indeholder, skal nogle samlede Efterretninger om de første os bekendte Præster i Ledøje og Smørum her meddeles.

Ledøje Kirkes ældste Historie kjendes kun af, hvad Murene og Pillerne fortælle; men disse gjøre det i højeste Grad sandsynligt, at Kirken oprindelig har ligget umiddelbart op til en Hovgaard, som fra gammel Tid fandtes i Ledøje, og at der har været Forbindelse mellem Gaarden og den tidligere nævnte Overkirke. Dette leder atter til den Formodning, at samme Kirke oprindelig, inden den nuværende Stenkirke opførtes, har været en af de saakaldte Mags- eller Høgendekirker, som i Kristendommens tidligste Tid her i Norden byggedes af Privatmænd, og som først i Tidens Løb fra at være Gaardkapeller blev Sognekirker ²⁾.

Det er sandsynligt, at Ledøje Kirke, ligesom Tilfældet var med Smørum, der i ældre Tid var Hovedsognet, medens det nu er Annex, ved Aaret 1400 er kommen under Roskilde Bispestols Patronat ³⁾, hvorfor Biskop Lage

¹⁾ Nogle Pletter og Ujævnheder kunde vel have været fjærnede, om Skriftet før Trykningen var blevet gennemset af en kyndig Mand; saaledes kreerer Forf. (vistnok forledt af Wiberg) to af Præsterne (Bo Olsen og Hans Leth) til Doktorer, en Værdighed, som de næppe have efterstræbt. For den førstes Vedkommende er det kjendelig en Misforstaaelse af den gamle Præstetitel: Dn. (dominus) eller Her. Kirkens akademiske Værge, Professor Herman Nielsen (paa Latin: Hermannus Nicolai) kaldes gjentagne Gange: Nicolaisen. S. 35 nævnes en Præst i Gladsaxe, Christian Bertelsen Bartholin. Enhver kyndig ser, at Bertelsen og Bartholin er det samme Navn. Lignende Incurier er der mange af. Hvad der siges S. 33, om at Smørum og Ledøje Kirker en Tid var under Knardrup Klosters Administration, er en Misforstaaelse. S. 34 siges, at Hr. Christoffer Hansen havde udlovet (en Kapital), som Ledøje Sogns fattige aarlig skulde vinde Renden af. Det kan ikke være tvivlsomt, at her bør læses: niude Renten af.

²⁾ Jvfr. A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirke, S. 518 ff.

³⁾ Ussing, a. Skr. S. 4 f.

Urne senere kunde disponere over disse Kirker, da det laa ham paa Hjærte at styrke Kollegiatkapitlet og Universitetet i Kjøbenhavn. Ved et Brev, dat. Roskilde 2. Decbr. 1522, gjorde han nemlig vitterligt, at naar Smørum Sognekirke med dens Annex Ledøje blev ledig, skulde Sognekaldet med alle sine Indkomster henlægges til Kjøbenhavns Kapitel, til Oprettelse af et nyt Kannikepræbende, hvis Besidder tillige skulde holde Forelæsninger ved Universitetet og undertiden prædike ¹⁾.

Vi vide ikke med Vished, naar Kapitlet faktisk er kommet i Besiddelse af de to nævnte Kirker; men det er rimeligvis sket ikke længe efter, da det ikke maatte være nogen vanskelig Sag for Biskoppen at faa Præsten til at resignere eller skaffe ham anden Ansættelse.

Den eneste Besidder af Smørum-Ledøje Præbende, som vi kjende, er den i sin Tid ret navnkundige Mester Matthis Pedersen, hvis Historie er fremstillet i mit Skrift, Kjøbenhavns Kirker og Kloostere i Middelalderen, S. 147—50 og i Kbhvns. Univ. Hist. I, 152—7. I Universitetets Fundats af 1539 hedder det: Af de Indkomster, der ere til Rest fra det ældre Universitet henlægges bl. a. følgende aarlige Indkomster til Underholdning for fattige Studenter: »Smørum Kirke med et Hus, der er lagt til Præstegaarden, hvoraf ydes 1 Pund (4 Tdr.) Byg og lige saa meget Rug. Smørum og Ledøje Kirker skulle tilfalde Universitetet, naar Mester Matthis, Kannik i Kjøbenhavn, dør. Af Præstegaarden i Smørum skal aarlig ydes 2 Pund Byg og lige saa meget Rug. Peder Skrædder giver $\frac{1}{2}$ Pund Byg og $\frac{1}{2}$ Pund Rug. Jens Skrædder giver $\frac{1}{2}$ Pund Byg ²⁾.)«

¹⁾ Werlauff, Kbhvns. Univ. fra dets Stiftelse indtil Reform., S. 88.

²⁾ Cragii Annal. Chr. III, Addit. p. 121. Oversættelsen i Chr. III's Hist. ved N. Krag og St. Stephanus I, 680 (hvilken Jørgensen har fulgt) er formentlig ukorrekt, da den giver det Udseende af, at der samtidig var baade en Præstegaard og en Annexpræstegaard i Smørum, hvilket jo er en Urimelighed.

M. Matthis Pedersen betjente ikke selv Præsteembedet i Smørum og Ledøje, men holdt en Kapellan (*sacrificulus*) ved Navn Niels, der besørgede de præstelige Forretninger. Da denne imidlertid ligesom sin Herre havde gjort sig bemærket ved Fastholden af de katholske Lærdomme — Sagnet fortæller, at Mester Matthis og Niels om Natten læste Messe i Overkirken i Ledøje¹⁾ — saa maatte han ifølge kgl. Befaling i Sommeren 1543 tilligemed M. Matthis Pederen og andre Repræsentanter for det katholske Parti møde for Professorerne i Kjøbenhavn. Af de aforistiske Optegnelser, vi have om Forhandlingerne, ses, at Niels i Begyndelsen ikke vilde give noget bestemt Svar paa Biskop Peder Palladius's Spørgsmaal, der særlig vedrørte Messen og Alterens Sakramente, men sagde, at han tjente de fattige og ikke Dr. Palladius. Med Professorernes Lærdom erklærede han sig enig, »forsaavidt de forkyndte Sandheden«. Men da Prædikanterne idag forkyndte ét og imorgen et andet, kunde han ikke sige ja dertil. For Resten tilstod Niels, at han i Mester Matthis's Sogn udenfor Byen (Smørum og Ledøje) havde taget Sakramentet²⁾, hvorfor Palladius foreholdt ham, at han uden at være examineret og approberet havde betjent Menigheden. Han tilspurgtes derfor, om han vilde holde med Mester Matthis eller erklære sig imod ham. Ligeledes, om han for Fremtiden vilde nyde Nadveren med den evangeliske Kirke. Det sidste lovede han³⁾.

Skjønt Kapellanen saaledes tildels gav efter, var hans Gjerning i Smørum og Ledøje dog til Ende, da M. Matthis Pedersen døde i September 1543. Præsteembedet blev derpaa i et Aarstid betjent af en Hr. Michel. Vi kjende

¹⁾ Jørgensen, a. Skr. S. 32, efter »Tradition fra Stedet».

²⁾ »Sumpsisse sacramentum» staar der, hvilket næppe kan oversættes anderledes, end sket er; man skulde ellers have ventet: uddelt Sakramentet.

³⁾ Heiberg, Peder Palladius, S. 104—5.

ham kun af en Antegnelse i Universitetets Regnskab over Udgift til fattige Litterater 1544, hvor det hedder, at Hr. Michel i Ledøje fik 1 Mark ¹⁾ — formodentlig en Rejse-skillling, da han blev aftakket. Mærkes kan det for øvrigt, at fra den Tid af nævnes Ledøje stadig som det Sted, hvor Præsten havde sin Bolig.

Den næste Præst, Hr. Helias (Olsen), angives at være kaldet St. Michelsdag 1544, og var her i 20 Aar ²⁾. Efter sigende skal han tidligere have været Munk, noget der kan være rimeligt nok. I hans Tid var den aarlige Afgift til Universitetet 2 Pund (8 Tdr.) Byg, 2 Pund Rug, 20 Lam og 20 Gjæs. Undertiden knob det dog med Betalingen. Mod en Ydelse af 2 Tdr. Havre fik »Hr. Helias i Ledtøffuue« 1549 »Ildebrand« af Ganløse Ore, en Skov, der laa under Knardrup Kloster, som da tilhørte Universitetet ³⁾. I denne Præsts Tid fik den juridiske Professor Dr. Albret Knoppert 1558 Universitetets Brev paa, at han for sig og sine Arvinger maatte faa »saa megen Jord og Grund, som han kan sætte en Vejrmølle paa, paa en Universitets Ager liggende til Ledøje Præstegaard, som Hr. Elias nu i Værge haver ⁴⁾«. Uden Tvivl har Knoppert paa den Tid været Kirkens akademiske Værge eller Patron, hvad ogsaa synes at fremgaa af det ældste Regnskab, der er bevaret for Smørum og Ledøje Kirke, og som er optaget ved St. Hansdag Midsommer 1561 for de forudgaaende 3 Aar af Universitetets Rektor M. Povl Madsen, den theologiske Professor D. Erasmus Lætus og ovennævnte D. Alb. Knoppert ⁵⁾. Skjønt dette Regnskab just ikke er meget oplysende, kan det dog meddeles her, da det er kortfattet.

¹⁾ Danske Mag. 3. R. VI, 14.

²⁾ Musenii Catal. past. Siæl., Gl. kgl. Saml. 2990, 4°.

³⁾ Danske Mag. 3. R. VI, 240, 256, 273.

⁴⁾ Rørdam, Kbhvns. Univ. Hist. IV, 97—8.

⁵⁾ Orig. med M. Povl Madsens Haand i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 752 i Fol.

1561.

Onsdagen for Johannis Midsommer, ther Smørum øffris Kirckis Regenskaff bleff hørtt for iij fremgangne Aar, som vaar 58, 59 oc 60, Tha bleff Andris Odsen Kircke vergie skyldig v. Daler, oc S. Jens Øffuesens Hustru Elsebe xxiiij ʒ. Item vaar oc samme tijdt Per Persen i Smørum Kircken skyldig aff thendt geld, hans S. Fader tilforn vaar skyldig, xj ʒ.

Actum presentibus P. Matth., D. Erasmo
et D. Knoppero.

Item bleff samtyckt samme tijdt, at Klockerind vtj Smørum skulde haffue thet græs paa Kirgaarden oc iiij ʒ aff Taufflen huer Offerdag.

1561.

Torsdagen for Johannis Midsommer bleff hørtt Lidøffue Kirckis Regenskaff for the iij fremgangne Aar 58. 59 oc 60. Tha bleff Per Jensen skyldig ij daler xiiij ʒ iij alb. Esbern Persen x ʒ ij ʒ. Trogels Andersen xix ʒ. Oluf Hansen ij pund iiij skr Rug. Jep Andersen 1 ʒ. Per Jensen offuen Kircken x ʒ. Anders Michelsen 1 ʒ. Her for vden vaar Kirckens Eyendom etc.

Actum presentibus P. Matth. R.,
D. Erasmo et D. Knoppero.

Item bleff samtyckt samme tijdt, att thend, ther ringde, maatte beholde thet Græs paa Kirkegorden.

Hr. Bo Olufsen var Præst her 1564—99. Han nævnes i Universitetets Regnskab for 1565 som Yder af Pens. For Resten er der ikke noget bevaret vedrørende hans Embedsvirksomhed. 1584 underskrev han Valgbrevet for Gejstlighedens deputerede ved Tronfølgerhyl-lingen ¹⁾. Han døde 4. August 1599 ²⁾. Er det rigtigt,

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. IV, 405.

²⁾ Om et Fund af Lage Urnes gamle Brev vedrørende Præbendet Smørum og Ledeje, som skete 1598 og synes at have givet Anledning til uberettigede Forventninger fra Universitetets Side, kan efterses Ny kirkeh. Saml. I, 64.

hvad der siges, at han ved sin Død var i sit 57de Aar, saa maa han være bleven Præst i en usædvanlig tidlig Alder. En Sten, der i sin Tid fandtes indmuret i Ledøje Kirke til Minde om ham, og fra hvilken Angivelsen om hans Dødsdag og Alder sikkert stammer, er nu forsvunden. Fra denne Præsts Tid er der opbevaret nogle Regnskaber for Ledøje Kirke, af hvilke det ældste her kan meddeles:

Anno 1591 denn 8 dag Junij bleff Ledøffue Kirckis Regenskab hørtt for nest forgangen 1589 och 1590 Aar. Daa bleff Jens Pederssøu schyldig thill for^{no} Ledoff Kiercke 348 m \mathcal{L} 10 β 2 alb.. Lauritz Poulssen bleffschyldig thill Kiercken 149 m \mathcal{L} 11 β 2 alb. Item Peder Rasch y Werløsse blyffuer standen thillbage med ith Pund Roug thill Kiercken, som schulle y neste forgangen Regenschab haffue verritt førdt thill Indtechten. War Kierckens Eyendom: En Latinsche Bibbel, En dansche Bibbel, En ny Alterbog, En M: Hans Tommessøns Psalmebog, En Gradual, En Passional, En forgylt Kalch och Disch, Sex Liusestagger, En Smidiededt, En Faar, En Lamb, En Tyndekedell, som Lauritz Pouelssen sagde sig att haffue antuorditt Jørgen Tryne at forbedre, och att Jørgen Trynis Søn haffuer nu Kedelen, och der paa oppeborrit en halff Pund Byg: End haffuer Kiercken fire Husze, den ene schylder aarligen sex Mark, den anden try Marck, then tridie femb Marck, den fierde schylder sex Marck. Item Ledøffue Kiercke er schyldig thill Smørum lx tagestien. Fremdeles schulde de¹⁾ beholde Kierckens Tiende udy try Aar, som er 91, 92 och 93, for try Pund Roug och fire Pund Byg effter Roschilde Capittels Kiøb att bethale. Item lagde for^{no} Kierckeuerge fraa sig thill Borup Kierckis Bygning fempten Daler, huilcke aff deris for^{no} Giæld schall affkortis²⁾. Dette er Stolens Forklaring och her medt er all Regenschabs Bekostning affregnit. Thill vidnesbyrdt

¹⁾ Ovennævnte Kirkeværger.

²⁾ Borup Kirke var nemlig bygfældig og havde faaet kgl. Bevilling paa Understøttelse (D. Kirkelove II, 460 f.).

haffuer vi vnderschreffuet vore Hender, som Regenschabit hørde. Actum loco et tempore ut supra.

Anders Christenssøn,
Rector, egen Haand.

Nicolaus Theophilus D.
subscriptis.

Andres Lymvig
med egen Hand.

Anders Krage
egen Handt.

Iuarus Stub. Notarius.

Udenpaa: Leddøys Kirckis Stoel ¹⁾).

Ogsaa for Smørum Kirke findes nogle Regnskaber fra samme Tid. Denne Kirkes Tiende fik 1592 Hans Lauritzen, Prædikant ved Frue Kirke i Kjøbenhavn, og Mads Olsen, Herredsfoged til Smørum Herredsting, i Fæste af Universitetet.

I Musenii hdskr. »Catalogus past. Siæl.« (og derefter hos Wiberg) findes efter Hr. Bo en Augustinus Andersen nævnt som Præst i Ledøje og Smørum. Men det er sikkert en Misforstaaelse, der mulig kan stamme derfra, at en Mand af det angivne Navn kan have staaet Hr. Bo bi i hans sidste Tid.

Hr. Otte Hansen blev derimod Hr. Bo's Eftermand. Konsistoriets Forhandlinger under 22. August 1599 indeholde herom følgende:

Rector proposuit de Otthone sufficiendo in locum Dn. Boetij in Smørum, om nogen haffuer der interesse udj. De nectede dett alle, saltem ut ecclesiæ bene prospiciat. Conclusum igitur, att hand skall annammis oc bekomme sit Kaldsbreff.

Da Kaldsbrevet for Otte Hansen endnu er bevaret, kan det maaske fortjene Meddelelse:

Rector oc Professores ij Kiøbenhaffns Vniuersitet kiendis oc gjør witterligt for alle, att effter som Gud allsommectigste haffuer wedt denne thimelige Død henkallet hederlig oc vel-

¹⁾ Orig. i Konsist. Arkiv, Pakken 122.

lertt Mendt Her Boe Oluffssøn, fordum Sogneprest till Smørum oc Ledøw, woris Vniversitetz Sogner: Da effter den Rett oc Rettighed, som Vniversitetz Fundatz oss samme Kirckers rette Patroner tilholder, haffue wj alle endrecteligen samtyckt oc kalledt, och nu medt dette worrt obne Breff samtycker oc kaller hederlig oc vellert Mandt Otte Hanssøn, barnefødt her y Kiøbenhaffn, att were en rett Pastor oc Sogneprest till for^{ne} Smørum oc Lydøw Sogner wdj forb^{te} affgangne Her Boes stedt, medt saadanne Willkaar, att handt wdj samme Kaldt skall skicke sig y Lerdom oc Leffnedt modt sine Tillhører oc Sognefolck effter Kong. Matt. Ordinantz baade y Kircken oc wden fore, som en rettsindig Guds Ords Thienner egnør oc bør att giøre. For huilcken hans Thienniste handt skall nyde och beholde huis Løn oc Besoldning, werre sig Prestegaardt, Tiende, Pendinge oc anden Rett oc Rettighed, wis oc wuis, intitt wndertaget, ligesom hans Formand for hannem hafft haffuer; och effter den Reversal oc Forplicht, som handt oss giffuet haffuer, skal handt yde till for^{ne} Vniversitet den sæduanlig Pension oc Affgift, som er ij Pund Rug, ij Pund Biug, tiuge Lam, tiuge Gies aarligen, till gode Rede. Desligeste ocsaa bygge oc forbedre sin Preste Residentz, oc self bruge sin Gaards Eiendom, oc holde altingist wedt goedt Heffd oc Mackt, som dett sig bør. Och skall handt kiende oss oc wore Effterkommere, Rectorem oc Professores, for sine kierre Patroner oc Fordrere, medt all wnderdanig Tienniste oc Willighedt, saa wj icke medt nogen Billighedt skal haffue oss offuer hannem att beklage. Datum Haffniæ, sub Sigillo Rectoris An. Dn. 1599. M. August. D. 23.

Originalen med Universitetets paatrykte Segl gjemmes i Konsistoriets Arkiv, Pakken 122. Vedlagt findes den af »Otthe Hansenn¹⁾« underskrevne Reversal af samme Dag. Seglet, der er undertrykt, er næppe hans eget, men han

¹⁾ I Præsterne's Fuldmagt i Anledning af Prins Christians Hylding skriver han sig Otthe Hansenn Kløbenhaffn. (Ny kirkeh. Saml. V, 150).

har vistnok laant et Signet af Universitetets Foged, Niels Pedersen, eftersom der i Seglet staar N. P. og et Bomærke. Om Indsættelsen af den ny Præst forefaldt følgende Forhandling i Konsistorium 12. Septb. 1599:

Proposuit Rector, som Professores ville thillstede, at Præpositus maa introducere H. Otte i Smørum oc Lidov Kirke effter Ordinanzten: Huilcked de pleier ikke at lide, de der haffuer jus patronatus thill Kirckerne. Professores saaed an for gott, at Bispen selff indsetter hannem, oc att Præpositus alligeuell foer sin Rettighed.

Hos Jørgensen siges, at Hr. Otte havde været Medhjælper hos sin Formand, hvis Svigersøn han blev. Begge Dele ere urigtige, hvad bl. a. vil fremgaa af følgende Antegnelse i Acta Consistorii 6. Aug. 1600:

Bispen giffuer thilkiende, at Her Otte i Lidøw haffuer for tilig lagt sig thill Encken, saa hun lenge siden er gaaen i Barselseng oc er kommen 9 Uger for tilig. Er magnum scandalum. Conclusum: Fogden Niels Pederssøn skall steffne hannem for Rector oc Bispen, oc siden straffis derfor effter Leyligheden. Eller, effterdi Fogden er icke hiemme, skall Notarius schriffue en Citation thill hannem.

Det er os dog ikke bekjendt, hvad Straf Præsten har maattet lide ¹⁾. — Da Ledøje og Smørum Kirker ifølge den lidet sømmelige kgl. Befaling af 18. Decbr. 1601 ²⁾ vare blevne berøvede deres Klokker paa én nær, i den Hensigt, deraf at støbe Kanoner, søgte Sogdenes Beboere, som tog sig Tabet nær, Hjælp hos Universitetet for atter at faa de savnede Klokker. Der blev af Professorerne svaret dem, at dersom de selv vilde give Bidrag til Anskaffelsen af ny Klokker, vilde Universitetet se, om det af Kirkernes Midler kunde tilskyde det manglende ³⁾. En Konsistoriebeslutning af

¹⁾ I Nyt hist. Tidsskr. V, 144 findes en lille Notits om et ungt Menneske, der i Pestens Tid 1602 var i Huset hos Hr. Otte i Ledøje.

²⁾ Rørdam, Kbhvns. Univ. Hist. IV, 510.

³⁾ Act. Cons. 7. Marts 1604: »Proposuit Rector de campana beneficio

5. Jan. 1605 viser, at Ledøje og Smørum fik hver sin Klokke ¹⁾, saa det vistnok er at antage, at Bønderne selv have hjulpet til efter Evne. — Om den Vejrmølle, som Dr. Alb. Knopper 1558 havde faaet Tilladelse til at opføre paa Ledøje Præstegaards Grund, have vi fundet følgende Forhandling:

Acta Consistorii 15. Juni 1603.

Proposuit Mag. Dominus Rector om en Mølle y Liddøe Marck, præsentibus Domino Otthone, Pastore in Liddøe, et Molitore, och fick Møllern daa Rectori ett Pergaments Breff, som hand daa opleste, cujus copiam videre est in libro Copiarum vetusto ad annum 1558.

2. Om det Husz, som staar paa Præstens Agger; och sagde Dominus Ottho, att dett vor honom beswerligt, att Mølleren haffde bygtt det paa hans Agger. Conclusum, att Møllern skulle offuerhøris, huad hand ville giffue til Vniuersitetet, for hand haffde saa lunge brugt den Mølle. NB. Møllern heder Niels Mogenssøn, och kiøffte hand aff Matz Jørgenssøn y Liddøe: och Matz Jørgensen kiøffte aff Niels Lauritzøn Krogmager, Borger y Kiøbinghaffn, huilcken kiøffte med D: Knopper.

Conclusum, ut intra octiduum rediret molitor ad contrahendum cum Dominis Professoribus.

Nota: den 23 Junij var Niels Mogenssøn, som haffuer den Wermølle paa Lidøe Marck, hoss Rectorem vdi hans Husz, och antwordett hanom try Daler til Stedsmaal for Gaarden til for^{ne} Mølle: och skall hand endnu giffue 3 Daler, er tilhobe 6 Daler. Dernæst skall hand fornøye den aarlige Landgiæld, 1 β grott, med huilcken hand haffuer resteritt vdi tretten Aar.

Endnu er bevaret det »Jordebrev«, som Universitetet under 23. Juli 1634 gav Henning Jensen Lillie, hans Hu-

et sumptibus templi in Leddøye restituenda secundum petitionem rusticorum. Resp.: De skulle conferre symbolum ad alteram emendam propriis sumtibus. Inde videndum, si ex bonis templi iuvari possint. •

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. I, 392.

stru og Arvinger, paa den Grund, Vejrmøllen staar paa, »paa Universitetets Ager, liggende til Ledøff Præstegaard, som Hr. Otte Hansøn nu i Værge haver«. I aarlig Afgift skulde Mølleren, ligesom hans Forgjængere, betale en Skilling grot til Universitetet¹⁾. Præsten synes ikke at have faaet nogen Erstatning for den Ulempe, at have Møllen staaende paa Præstegaardens Grund.

I Aaret 1616 blev Hr. Otte Hansen valgt til Provst i Smørum og Lille Herreder, der hidtil havde haft Provst sammen med Sokkelunds Herred²⁾. Om hans Virksomhed som Provst kan følgende Antegnelse i Landemodesforhandlingerne fra St. Hansdag 1627 vidne:

»Hr. Otte i Lidø havde stevnet Hr. Anders i Bryndby vestre, for han havde i Sacramentens Uddelelse først givet Kalken og senere Brødet. Blev benaadet af Hs. Maj. denne Gang. Men dersom her efter findes Brøde hos hannem, skal og denne Sag staa aaben. Skal derhos forbede Menigheden, og saa ved Provsten annammes igjen til Ministerium«.

Til Ledøje-Smørum Sognekalds Historie i Hr. Otte Hansens Tid have vi uddraget følgende Smaanotitser af Acta Consistorii:

1614, 26. Febr. Blev læst Her Otte Hansens, Præst udi Liddow, hans Brev til Magnificum Rectorem, udi hvilket han beklager, hvorledes en løs og letferdig Person skulde mordiske Vis overfaldet en fattig gammel Kvinde boendes i hans Have; og var heri Senatus Academici Raad og Hjælp begjærendes. Blev sluttet, at man skulde skrive Her Otte til, han skulde lade den Person fængselig anholde, indtil Universitets Foged kunde komme derud, Sagen at forhøre; og kunde de Husmænd, Vor Frue Kirke haver der, holde Vagt over for^{ne} Person.

¹⁾ Konsistoriets Kopibog III, 64—5.

²⁾ Jvfr. Ny kirkehist. Saml. V, 150. Lille Herred er senere gaaet op i Smørum Hrd. Det omfattede de 4 Sogne: Torslunde, Ishøj, Taastrup og Sengeløse.

1615, 8. Juli. Blev besluttet, at M. Herman (Nielsen) skulde besee, hvis der fattes i Liddøe Kirke, og skulde lade reparere, hvis Behov gjordes.

1616, 21. August. M. Hermannus laante fra Gladsaxe Kirke til Ledøffue Kirke 100 Dlr. i Markestykker, som D. Cunradus (Aslacus) skal vederlægge igjen.

1617, 1. Febr. D. D. Thomas (Fincke) fortalde, at en Jord paa Værløse Mark, liggendes til Leddøffue Kirke, er henvendt til en af Kgl. Majestæts Bønder, uden Universitetets Samtykke.

1619, 1. Maj. D. D. Thomas Finckius lod høre Smørum Kirkes Regenskab paa disse tvende næst forløbne Aar, og blev samme Regnskab samtykt.

— 7. Maj. Blev hørt Regnskab for Ledøe Kirke, som M. Herman og Hr. Otte fremlagde.

1620, 27. Juni. Som en Dreng er druknet i Hr. Ottes Brønd i Ledøffue, og Hr. Otte er begjærendes at vide, om hannem maa tilstedes samme Dreng at begrave, blev besluttet, at Hr. Otte skal lade samme døde Drengs Legem af uvildige Folk besee, derhos lade høre deres Vidnesbyrd, som tilstede vare, den Tid samme Dreng faldt i Brønden, og siden lade hannem begrave.

1623, 27. Maj. Om Degnen til Smørum blev sagt, D. Thomas selver at kunne dermed dispensere og unde, hvem han det vilde, hvilket Magn. Rector lovede at lade M. Frands, Skolemesteren (ved Københavns Skole), forstaa¹⁾.

— 30. Aug. Dn. D. Th. Finckius proponerede paa Smørum Kirkes Vegne, om han maatte ikke oppe ved Choret tage en Pille ned, som ungefær for 26 Aar forleden skulde være sat og er dog ørkeles, og siden isteden indsætte 3 Ankere af Jern, som Murmesteren vil obligere sig til at skulle holde Muren til, som er revnet, og vil derfor have 4 Dlr., men 3 ikkun, dersom det ene Anker, som skal indbores i Muren, kan og falde ind i Muren ligesom de andre. Dernæst proponerede Dn. D. Finckius, om han maatte ikke

¹⁾ Man ser altsaa heraf, at Smørum betjentes af en Løbedegn fra Københavns Skole.

lade skjelne hele Kirketaget og fly Blyrenderne; hvilket alt-sammen blev bevilget.

— 22. Okt. Dn. D. Finchius proponerede om Smø-rums Degn, at han forhindres at oppebære al Indkomsten, formedelst de haver forordnet hannem en Collegam imod gammel Skik. Blev sagt, at Dn. D. Finchius skulde selver amice tale med Skolemesteren (i Kjøbenhavn) derom.

1625, 24. Maj. Blev bevilget, at Liddøe maa lade gjøre en ny Messesærk og Messehagel.

Videre række de Uddrag ikke, som vi have gjort af Konsistoriets Forhandlinger angaaende dette Emne; men det kan jo ikke betvivles, at der ogsaa fra en følgende Tid kan samles mangan en Notits vedrørende disse Sogne fra den samme Kilde.

Hr. Otte Hansen døde den 15. August 1638 i sin Alders 67de Aar. Om hans Børn findes nogle Oplysninger hos Jørgensen (S. 34), hvortil kan føjes, at Sønnen Bo Ottesen døde 1637 som res. Kapellan i Kalundborg; an-gaaende Sønnen Hans (Johannes Otthonis Lidovius) hen- vendte Faderen sig 1610 til sin Ven M. Hans Staphensen, Forstander for Sorø, for at faa Drengen der i Skole¹). Jørgensen siger, at han siden blev Præst i Tømmerup ved Kalundborg; men hos Wiberg (III, 403) findes dog intet Spor af nogen Præst der af Navnet Hans Ottesen. Datteren Anne blev gift med Faderens Eftermand:

Hr. Christoffer Hansen. Denne var en Søn af Hr. Hans Christoffersen, Præst i Ballerup og Maaløv, der 1610 var bleven Kapellan med Succession hos Forgjængerens smst., Hr. Torben Jensen, og gift med hans Datter, Anne Torbensdatter. Sønnen blev Student 1630²). 1636 skal han være bleven Kapellan hos ovennævnte Hr. Otte Hansen i

¹) Kirkehist. Saml. 3. R. I, 777 Af F. R. Friis's Skrift, •Disciplene i Sorø Skole 1586—1623•, S. 25, ses, at han blev optagen.

²) Christophorus Johannis Balderupius immatrikuleret 1. Juli 1630, uvist fra hvilken Skole (S. Birket Smith, Univ. Matrikel).

Ledøje, og kaldtes 1. September 1638 af Professorerne til hans Efterfølger. Den af ham udstedte Revers, hvorved han forpligtede sig til Universitetet omtrent paa samme Maade som Forgjængeren, er endnu bevaret¹⁾. Under Svenskekrigen 1658—60 maatte han med sin Familie gennemgaa meget. En Sønnesøn af ham, Christoffer Jensen Lidø, Præst i Strø, har i sin haandskrevne »Historia Regiæ Scholæ Fridericiburgicæ²⁾« fortalt, at Hr. Christoffers Hustru blev trakteret med Ørefigen af de svenske Soldater, skjønt hun lavede Mad til dem; Præstens 11 Børn maatte flygte ud af Præstegaarden, som 3—4 Gange blev plyndret, skjønt Præsten havde købt sig en Sauvegarde; selv blev han derfor ogsaa nødt til at flygte og at søge Ly i Markhytter og i Svinestier for at redde sit Liv³⁾. — Efter Krigen synes han dog at have faaet sit Tab oprettet, da han ifølge de af Jørgensen meddelte Oplysninger døde 1679 som en velhavende Mand. Syv af hans Børn overlevede ham, deriblandt den Søn, der blev hans Eftermand. De antog Navnet Lidøe efter deres Fødested, et Navn, som forplantedes i det mindste i nogle Slægtled. Følgende Oversigtstavle, paa hvilken dog kun de vigtigste af Slægtens Medlemmer ere optagne, vil nærmere kunne oplyse Forholdet:

¹⁾ Trykt i Danske Mag. 5. R. II, 14—5. (Orig. i Konsist. Arkiv, Pakken 122.)

²⁾ Zwergs Afskrift i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 647, 4°. Dette Hdskr. indeholder i det hele talrige personalhistoriske Oplysninger, der endnu ikke ere benyttede i Litteraturen.

³⁾ Ordene lyde i Originalsproget, som følger:

Dn. Christophorus Johannides, Pastor Eccl. Lidøensis et Smørumensis, varia in obsidione Hafniensi a Svecis propter fidem in patriam passus; uxor colaphis, præparato licet prandio, ab inimicis patriæ salutabatur; pueri XI fuga se salvabant. Ipse terque quaterque ab hostibus vicinis contra datam, sed emptam, fidem custodiamque spoliatus, sæpe fugere coactus, aliquando in casis foeno structis, aliquando se in suilibus harisque abscondere opus erat, ne fiduciam suam cruribus aut forsan capite lueret; sed ab omni imbri benignissime protexit Altissimus.

<i>Christoffer Bentsen,</i> Forstander for Vartov og Præst i Brøndby ø. og v. † 1593.	<i>Torben Jensen,</i> Præst i Ballerup. † 1643. G. m. Salome Melchiorsdatter.	
<i>Hans Christoffersen,</i> Præst i Ballerup og Maaløv. † 1654.	<i>Anne Torbensdatter,</i> g. m. Hans Christoffersen.	
<i>Christoffer Hansen (Balderup),</i> Præst i Ledøje og Smørum. † 1679. G. m. Anne Ottesdatter.		
<i>Otte Chffs. Lidøe,</i> Pr. i Ledøje og Smørum.	<i>Torben Chffs. Lidøe,</i> Pr. i Hersted ø. og v.	<i>Jens Chffs. Lidøe,</i> Rekt. i Frederiksborg.
(Flere Børn, s. Jørgensen, S. 35, hvor dog en Christoffer Ottesen Lidøe urligtig er nævnt som Spr. i Strø.)	<i>Jens Torbensen Lidøe,</i> Pr. i Ondløse og Søndersted.	<i>Christoffer Jensen Lidøe,</i> Pr. i Strø.
<i>Jens Torbensen Lidøe,</i> (s. Kirkehist. Saml. 4. R. II, 311.)		

Det kan bemærkes, at naar Christoffer Bentsen her er nævnt som Stamfader, da støttes denne Angivelse ved følgende Notat vedrørende Skiftet efter ovennævnte Torben Christoffersen Lidøe, der var Præst i Hersted øster og vester samt Provst i Smørum Herred indtil sin Død 1707:

»I hans Bo fandtes en meget gammel Filigrans Guld-ring, hvorpaa fandtes Aarstallet 1520, om hvilken Enken ved sin Ed foregav, at den hende af hendes gode sl. Mand var foræret, dog med de Vilkaar, at hun maatte den igjen forære til hvilken af hans Sønner, hun selv vilde, at den kunde blive i Familien, saasom det havde været en af hans salige Forfædre, der var en Tømmermand, der havde ladet Ringen gjøre; og var hans Søn den første lutheranske Præst, som prædikede i Brøndby Kirker. Thi begjærede hun ej Ringen paa anden Maade end at gemme den, som meldt er, til en af den sl. Mands Sønner¹⁾«.

¹⁾ Om Hr. Christoffer Bentsen, der samtidig var Præst i Brøndbyerne og Forstander for Vartov, kan forøvrigt henvises til de Oplysninger, Dr. O. Nielsen har samlet om ham i sin Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse III, 45—6.

Hr. Otte Christoffersen Lidøe blev 1669 sin Faders Kapellan og senere hans Eftermand. Udnævnelsen hertil er ikke, som man skulde have ventet, udstedt eller dog stadfæstet af Universitetet, der fremdeles havde Patronatsret over Ledøje og Smørum, men er udstedt af Kongen, til hvem ogsaa Ansøgningen er rettet. Vi meddele her baade Præstens Ansøgning og det kgl. Kaldsbrev.

Vnderdanigste Supplicatio til Hans Kong Maytz
aff Christophoro Hanssøn.

Stormectigste og Høyborne Første, allernaadigste Arffue Herre og Konning. Eftersom jeg fattig aldrende Mand haffuer nu paa en 32 Aars thiid betient Prædiche Embedet i Lidøe og Smørum Sogner, och nu for Suaghedtz skyld behøffuer nogen Forbedring og Hielp vdi mit svare Embede, da er min vnderdanigste og ydmygeligste Begiering, att Eders Kongelig Mayestet mig naadigst vilde forunde en Medhielper i Ordet, ved Naffn Otte Christopherssøn, att hand mig vdi min Alderdoms Suaghed kunde i Embedet assistere og i Fremtiden efter min Død eller ved Affstaaelse, efter min naadigste Herres og Konges gunstige dispensation og villie, mig att succedere. Huilchen store Naade Gud visselig vill belønne, og jeg med Hustrue og Børn i vore Bønner ihukomme. Erwarter herpaa min Allernaadigste Herris og Kongis naadig og gunstig Svar; med all Ydmyghed og Vnderdanighed forbliffuer

E. K. M.

vnderdanigste Tienner
Christopher Hanssøn m. m.

Herpaa gaves følgende kongelige Resolution:

Fr. 3 g. a. v., at eftersom Sognepræsten til Lidøe og Smørum Sogne, hæd. og vell. Hr. Christoffer Hansen, for os allerunderdanigst har ladet andrage, at han formedelst tiltagende Alderdomssvaghed en Kapellan skal behøve: da have vi allern. forordnet og beskikket, saa og hermed forordne og beskikke hæd. og vell. Otte Christophersen til at være

Kapellan i bemeldte Sogne, saa fremt han efter foregaaende Examen dertil dygtig befindes. Og om forskrevne Otte Christoffersen i samme sit Kapellans Embede udi Lærdom og Levned sig tilbørligen forholder, da hand efter bemeldte nu værende Sognepræst der sammesteds, naar han enten ved Døden afgaar, eller Kaldet i andre Maader lovlig ledigt vorder, udi Embedet at succedere. Forbydendes etc. Hafniæ den 17 Novbr. Anno 1669 ¹⁾).

Denne umiddelbare Udnævnelse af Hr. Otte Christoffersen Lidøe til Præst paa sit Fødested er imidlertid kun den ringeste af de Vilkaarligheder, der fandt Sted m. H. t. Ledøje Præstekald i den nævnte Præsts Levetid. Værre var det, at da Herregaarden Edelgave oprettedes der i Pastoratet, fritoges de tilliggende betydelige Jorder fra Tiendeydelsen, uden at nogen Erstatning ydedes Præsteembedet. Ganske vist demonstrerede Hr. Otte det bedste, han kunde, men lige meget hjalp det, hvad følgende kgl. Reskript af 25. Okt. 1684 ²⁾ viser:

— — »Eftersom Hr. Otte Christoffersen, Sognepræst i Ledø og Smørum Sogne, efter Lovens 2. Bogs 23. Cap. 3. Art. skal prætere Tiende af Hs. Majestæts forrige Geheimeraad og Rigsadmiral afg. Hr. Henrik Bielkes Gaard Edelgave, uanset at samme Gaard saa vel af H. Mj.s elsk. kjære Fader, sl. og højl. Ihukommelse, som af H. Mj. selv, med alle de Privilegier, som andre ældgamle Hovedgaarde og Sædegaarde nyder og haver, er begavet, og derfor ej til bemeldte 3. Artikels rette Mening kan hentydes, som ikkun forstaas om de Lade- og Avlsgaarde, Proprietærerne uden sær Tilladelse indretter: Da befales allernaadigst, at med forbemeldte privilegerede Edelgave Hovedgaard efter bemeldte Lovs 2. Bogs 23. Cap. 11. Art. skal forholdes, og den, for Tiende at give, fri og forskaanet være«.

¹⁾ Sjæl. Registre Nr. 27, Fol. 562. Ifølge Musenii Catalogus blev han først ordineret 1. Juni 1670.

²⁾ C. P. Rothe, Udtog og Saml. af Kgl. Rescripter II, 411 f.

Ikke mindre skadelig for Embedet var den kgl. Bevilling, som Professor theol. Dr. Hans Bartholin u. 1. Febr. 1713 erhvervede paa at nyde Indtægten af det første ledige Præstekald, hvortil Universitetet havde Kaldsret. Dette blev nemlig Ledøje og Smørum, da Hr. Otte Christoffersen 1718 afgik ved Døden. Nu tog Professoren nemlig Indtægterne, medens en stakkels Kapellan boede i Præstegaarden og for en usel Løn maatte betjene Embedet. Forholdet blev navnlig anstødeligt, da Bartholin 1724 antog en gammel, noget forfalden og skørhodet norsk Kandidat, ved Navn Hans Leth, til Kapellan; thi med ham gik det tilsidst saa galt, at han blev afsat af en Provsteret¹⁾. Heldigvis maatte Bartholin paa Gruud af

¹⁾ Naar denne Stakkel af Wiberg og Jørgensen kaldes Dr., da er det vistnok, fordi han er bleven forvexlet med sin Sogneherr Dr. Hans (Bartholin). I Smørum Herreds gejstlige Justitsprotokol findes der meget fra Aarene 1728—31 om den ulykkelige Hr. Hans Leth. Den endelige Dom afsagdes efter lange Undersøgelser den 5. Juni 1731 af Hr. Niels Louman, Præst i Vallensbæk og Provst i Smørum Hrd., Hr. Jens Colding, Præst i Brøndby vester og øster, samt Mag. Peder Dorscheus, Præst i Ballerup og Maaløv. (Aktor i Sagen var Mag. Jens Olrog, Præst i Torslunde og Ishøj). Blandt Klagerne imod Hr. Hans Leth kan nævnes, at han havde udskjældt Oberstlieutenant Carl von Mehren, der havde forpagtet Ledøje Præstegaards Avling (hvoraf Kapellanen væsentlig skulde leve) for en aarlig Afgift af 22 Sl. Dir. 2 Mk. (!!) og Foder til en Hest. Endvidere, at Leth hyppig fandtes beruset og i denne Tilstand gik og skjød i Gaarden med en Pistol og udtalte den Trusel mod nævnte Forpagter, at han vilde skyde den vindtørre Hund for sin Brikke. Forpagterens Husholderske laa han især i Fjendskab med og brugte de groveste Skjældsord mod hende; ogsaa andre af sine Sognefolk havde han udskjældt paa en usømmelig Maade. Da han ansaa sig for forfulgt, havde han ytret, at han vilde søge Kongen om Tilladelse til stadig at føre et Gevær med sig, og hvis det blev nægtet, vilde han søge om at maatte aflægge den sorte Kjole og iføre sig den røde. En Søndag ved Kirken, da han var i sine Præsteklæder, skjældte han Degnen for en Mammeluk og greb efter en af de tilstedeværende Hirschfænger, som han dog ikke fik fat i. Derefter gik han hjem uden at ville forrette Gudstjeneste. Ogsaa ved enkelte andre Lejligheder havde

Alder og Svagelighed selv tage sin Afsked fra Professoratet 1731 ¹⁾, og nu blev da atter en fast Sognepræst ansat, nemlig Johan Adolf Jacobæus, hvis mærkelige Ungdomsliv, der langt mere pegede mod et akademisk Katheder end mod en Prædikestol, er meddelt i K. S. 3. R. II, 631—40 ²⁾. — Blandt senere Præster i Ledøje og Smørum kan navnlig fremhæves den Mand, hvis Erindringer læses foran, S. 211 ff.

han forsømt Kirketjenesten, ligesom han ikke havde været til Alters i over et Aar, under Foregivende, at han ikke kunde faa nogen Præst til at berette sig. I det hele havde han ikke skikket sig som det sømmer sig for en Guds Tjener, og havde givet Menigheden Forargelse ved Banden, Skjælden, jævnlig Drukken-skab og mere saadant. Thi bør han efter saadan ugudelig og forargelig Omgang baade i sit Embede og daglige Levned's Forhold have sit Kald og Embeds Forretning ved Ledøje og Smørum Sogne forbrudt, efter Loven, Pag. 291, Art. 14.

¹⁾ Almindelig siges, at Dr. Hans Bartholin døde i Marts 1739; men da han blev begravet 31. Okt. 1738 i Frue Kirke i Kbh., er han ogsaa død i samme Maaned. (Kall-Rasmussens hdskr. Anteg-tegnelser til J. Worms Lexicon I, 76).

²⁾ Jvfr. Giessing, Jubellærere I, 263.

Kirke- og kunsthistoriske Møder

afholdte i Aaret 1893.

Det vil være bekendt, at Selskabet for Danmarks Kirkehistorie i en Aarrække, der nu ligger noget tilbage i Tiden, afholdt Møder paa forskjellige Steder her i Landet, særlig paa saadanne Steder, hvor fremragende Kirkebygninger gav Anledning til at opfriske Minderne fra den danske Kirkes Fortid.¹⁾ Forskjellige sammenstødende Omstændigheder bragte imidlertid en Standsning i disse Møder, og skjønt Ønsket om deres Fortsættelse jevnlige udtaltes, havde det dog sine Vanskeligheder at komme over det døde Punkt og atter bringe Sagen i Gang. Det maa derfor i høj Grad paaskjønes, at det ved et fra Kirke-Ministeriet udgaaet Initiativ og ved en af de lovgivende Myndigheder tilstaaet Bevilling er bleven muligt at gjenoptage Møderne. I Aaret 1893 er der afholdt 4 saadanne paa forskjellige Steder her i Landet. Og ligesom de kirkehistoriske Møder i ældre Tid vandt almindeligt Bifald, saaledes har det nu atter vist sig, at det uden Vanskelighed lader sig gjøre at samle en ikke ringe, livlig interesseret Kreds, naar det gjælder at drage Billeder af Fædrenes kirkelige Liv frem for Tanken.

For at give ogsaa dem, der ikke have haft Lejlighed til at høre de i afvigte Aar holdte Foredrag, en Forestilling

¹⁾ Om de fleste af disse Møder findes Beretning i Skriftet: «Selskabet for Danmarks Kirkehistorie i dets første 25 Aar» (Kbh. 1875).

om det Udbytte, Møderne have bragt, skal her meddeles en Udsigt over dem. I adskillige Tilfælde maa vi nøjes med at nævne Emnerne, i andre kunne vi give et kortere eller længere Udtog af Foredragene. Det har været os en Tilfredsstillelse fra mange Sider at faa Opfordring til at komme igjen ad Aare, og da der fra Bestyrelsens Side ikke savnes god Villie til at efterkomme disse Opfordringer, haabe vi, om alt gaar vel, at Møderne ikke skulle være indskrænkede til Aaret 1893, men at de, ligesom tidligere, maa kunne fortsættes gennem en længere Aarrække, og at de forskjellige Dele af vort Fædreland maa kunne blive inddragne under Foredragsvirksomheden.

Møde i Roskilde.

Ved velvillig Imødekommen fra de paagjældende Autoriteters Side holdtes Mødet i selve Domkirken, hvor en Talerstol var anbragt nedenfor Koret, og hvor der ved Tavler og Borde var sørget for Lejlighed til Opfæstelse eller Fremlæggelse af Illustrationer til Foredragene.

Den 29. Maj Kl. 12 samledes man. Efterat Organist V. Matthison-Hansen havde præluderet fra Orgelet, indledte Dr. H. F. Rørdam ved at minde om det kirkehistoriske Selskabs tidligere Møder, der have kunnet glæde sig ved en saa stærk Tilslutning, som man nu vel ikke med Rimelighed kunde gjøre Regning paa, da man maatte konkurrere med saa mange kirkelige og historiske Møder af forskjellig Art, som den Gang enten slet ikke eller dog kun meget sparsomt fandt Sted. Imidlertid skulde Forsøget gjøres, og den ret anseelige Kreds, som her var samlet, vidnede om, at der ikke savnedes Interesse for Sagen. Det laa nær at aabne Møderne paany netop i Roskilde; thi denne By kunde paa en Maade betragtes som Selskabets Fødeby, eftersom »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie« var stiftet her for 44 Aar siden, og mange Gange senere

vare Beretningerne om Selskabets Virksomhed aflagte paa »Roskilde Præstekonvent«. Ligesom det tidligere var sket, var det Tanken ogsaa nu at knytte Meddelelser af kunsthistorisk og kirkehistorisk Art til hinanden, da der fra begge Sider kunde ydes saa paalidelige Bidrag til Kundskab om Fædrenes Aandsliv, at Foredrag over Emner hentede fra disse Sfærer forventes at ville vække Opmærksomhed og Deltagelse i det mindste hos alle, som overhovedet have Sands for det aandelige Livs Betydning og Tarv.

Derpaa holdt Professor Dr. Julius Lange et Foredrag (illustreret med en Række udstillede Fotografier) om

Oprindelsen til den nuværende Domkirke i Roskilde.

Han mindede om, at det var et historisk indviet Sted, hvorpaa man var forsamlet. Roskilde Domkirke er Hjertet blandt vore historiske Mindesmærker, ingen anden Bygning rummer saa meget af vor Historie som denne, i ingen anden har saaledes som her de henfarne Tider fra de ældste til de yngste sat deres Spor. I et af Kirkens Kapper er den sidst afdøde Konge af Danmark bisat; og i en af Korets Piller gemmes vel endnu Rester af vor ældste kristnede Konge, Harald Blaatand, som ogsaa havde ladet den første Roskilde-Kirke bygge af Træ. Under det Gulv, hvorpaa vi nu træde, ligger der Levninger af den Stenkirke, som Biskopperne Vilhelm og Svend Norbagge lode opføre i Stedet for den gamle Trækirke i anden Halvdel af det 11te Aarhundrede. Tidligere havde man ment, at den nuværende Murstenskirke var den samme som hin Stenkirke; men denne Forestilling førte Høyen os allerede bort fra for omtrent 30 Aar siden, eftersom Murstenskirken hverken ved sit Bygningsæmne eller sin Stil fandtes svarende til hvad man kendte af Bygningskunsten fra det 11te Aarhundrede. Dengang byggede man overhovedet ikke med brændte Mursten her i Landet. Vilhelms og Svends Kirke har været opført af Kildekalk, den saakaldte »Fraadsten«. Saa blev

Spørgsmaalet om, hvor den gamle Kirke da havde staaet, og hvor den var blevet af. Dette Spørgsmaal kan først betragtes som løst i den allerseneste Tid: efter at der i 1890 af kunsthistoriske Grunde var fremsat den Gisning, at den havde staaet paa samme Plads som Murstenskirken, blev der gravet under dens Gulv, og man fandt virkelig Rester af dens Mure.

Vi se saaledes det ene Lag af Bygningskunst lejre sig ovenpaa det andet. Og dette gælder ikke alene i de Tilfælde, hvor den ældre Bygning helt har maattet vige for den yngre: det gælder ogsaa om de Bygninger, som ere blevne staaende, og som vi se for vore Øjne den Dag idag. Middelalderens Bygninger ere ikke som Nutidens stramt gennemførte efter en enkelt Plan: de senere Tider toge sig Frihed til at gøre om og at bygge til; og derved toges der ikke mindste Hensyn til Stilen i de ældre Dele, som man lod staa. Man byggede til enhver given Tid i den Stil, som da galdt for den skønneste uden at gaa tilbage til Fortidens. Og Opførelsen af de store Kirkebygninger har krævet lang Tid. Ikke at man var doven og langsom til Arbejdet — man byggede tværtimod hurtig og energisk; men de urolige Samfundsforhold kunde medføre lange Stansninger; Ildsvaader vare dengang hyppigere end nu; ikke sjælden nedbrød man ogsaa store Dele af en Kirkebygning blot for at kunne genopføre dem større og prægtigere. Og slige Forhold have netop i høj Grad gjort sig gældende ved vor Domkirke: det er meget langt fra, at den, som vi her se den, er opført efter en konsekvent Plan; men netop derved kommer den til at afspejle vor Bygningskunsts Udvikling, endog gennem 6—700 Aar, naar vi medregne Kapellerne.

Her tillader Tiden os kun at tale om et enkelt Afsnit af denne lange Bygningshistorie, nemlig om det vigtigste: selve Murstenskirkens Oprindelse. Derom findes der i de middelalderlige Kildeskrifter ingen ligefrem Beretning; og naar vi ville danne os en Forestilling om Sagen, kan det

kun ske ved at sammenlægge Vidnesbyrd og Kendetegn fra mange forskellige Hold. Men ad denne Vej er der ogsaa naaet til indlysende historisk Sandsynlighed, saa at det, som her skal meddeles, gør Krav paa at være virkelig Historie.

Det er bekendt nok, hvilken overordentlig Betydning Paris havde i Middelalderens aandelige Liv: derhen søgte — fra alle Europas romersk-katholske Lande, og ikke mindst de nordiske — enhver ung Gejstlig, som skulde have en højere boglig Uddannelse. I Aarene 1179—80 opholdt sig der den unge Peder Sunesøn, en Sønnesøns-søn af Skjalm Hvide og Næstsøskendebarns Barn af Ærkebiskop Absalon, som endnu i disse Aar tillige var Biskop af Roskilde. Peder Sunesøn boede i Victoriner-Ordenens Kloster paa S. Genovevas Høj, der dengang ligesom nu var Midtpunktet i Paris's latinske Kvartér. Det unge Menneskes nærmeste Foresatte var Klostrets Abbed Stephan, en af den franske Gejstligheds mest ansete Mænd, Kong Philip Augusts Ven og betroede Mand. Endnu den Dag idag have vi Lejlighed til at gøre et nøje personligt Bekendtskab med Abbed Stephan gennem hans efterladte Breve, som gentagne Gange ere udgivne; de give os et Indtryk af hans livlige Aand, hans redelige Iver og Nidkærhed for alt hvad der var ham betroet, og hans faderlige Omsorg for Ungdommen, ikke mindst netop for Peder Sunesøn, som han synes at have holdt særlig meget af. Han vogtede ham trolig for legemlig og aandelig Fare, han glædede sig over hans gode Sind og gode Aandsgaver, og han har tillige tidlig indgivet ham den Forestilling, at der paaahvilede Danmark en Forpligtelse til ved Gaver og Værker til Kirkens Ære at genoprette sin hedenske Fortids Synder, der i Vikingetiden havde slaet Frankrig saa mangt et blodigt Saar.

Abbed Stephan var, som hans Breve viser, en ivrig Bygherre; og hvis han ikke havde været det, maatte han ogsaa have været en mærkelig Undtagelse blandt den franske

Kirkens ledende Mænd paa hin Tid. Det er ingen Overdrivelse at sige, at der i hele Kunstens Historie knap nok kan paa-peges nogen Periode, da der har været saa stærk Drift og Fart i Bygningskunstens Udvikling som netop i anden Halvdel af det 12te Aarhundrede i Frankrig, og allermest i Paris og dets nordlige Omegn. Der foregik her den mærkeligste, mest gennemgribende Omdannelsesproces, idet den ældre, romanske Stil i alle sine Led og Dele i Løbet af et Par Menneskealdrer omskabtes til en ny og hidtil ukendt Stil, den gothiske. Den romanske Stil var i sine Hovedtræk nedarvet fra det antike Rom og er i Kunsten noget tilsvarende til hvad Middelalderens Latin var i Litteraturen. Den er et Udtryk for Myndighedens, Hierarkiets Aand, for Kirken, der som en fremmed, sydfra kommende Magt trængte sig ind over Folkene med Krav paa at være deres aandelige Mester og Optugter. Gothiken derimod er et Udtryk for Folkenes Tilegnelse af Kristendommens Følelses-Indhold, som nu var udsaaet over dem: den gror op af Jordbunden, higende og stræbende mod det Høje og kastende saa meget af Materiens Byrde af sig som muligt for ej at hæmmes i Flugten. Naar man staar i en af de ypperste af disse gothiske Kirkebygninger og gribes af den uforlignelige Magt over Sindet som de udøve, og da tænker tilbage paa den romanske eller romerske Kunst, hvoraf de have udviklet sig, da er det som om man — aandelig talt — fornemmer en mægtig dirrende Tone, Menneskehedens Salighedskrav, der gennemsittrer Stenene og faar alt det tunge og materielle til at smulre bort, saa at kun de fine, skarpe, opadflyvende Led blive tilbage, formede efter lignende Love som det Naturforskerne kalde »Klangfigurer«.

Det var denne Udvikling, som var i sin stærkeste Strøm, medens Peder Sunesøn var i Paris; og hvor skulde det have været muligt, at Ynglingen ikke skulde være revet med ind i Strømmen! Paa alle Kanter byggedes der, Bygningskunstens Opgaver vare Dagens Løsen, Kirkens Stolthed og Ære. Og Lægmændene vare grebne af en

saadan Iver, at man kunde se fornemme Mænd og Kvinder gøre frivillig Tjeneste som Trækdyr ved Opførelsen af skønne Kirker. Der var, som en udmærket Historiker har udtrykt det, »en rastløs Foretagelsesaand, som drev Bygmestrene til idelig at forsøge noget nyt og overraskende, men tillige en vis Ilfærdighed, der endog i de pragtfuldeste Værker kan aabenbare sig ved den lette eller skødesløse Behandling af Enkelthederne.« Saadanne Indtryk var det, Peder Sunesøn bragte med sig fra Paris til Danmark: man skulde tro, at de anførte Ord, der kun gælde den franske Bygningskunst i Almindelighed, vare skrevne særlig om Murstenskirken i Roskilde, som han lod opføre. Foreløbig vare disse Indtryk vel kun en Udsæd, der maatte vente med at bære Frugt; men allerede 1191, kun en halv Snes Aar efter hans Hjemkomst, blev han Roskilde Biskop; og det er meget sandsynligt, at han strax derefter har tænkt paa at ombygge sin Stiftskirke i Lighed med hvad han havde set i Frankrig; derom vil der maaske engang kunne fremdrages nøjere Vidnesbyrd.

En bestemt historisk Begivenhed gav imidlertid hans Foretagelseslyst et fastere Udgangspunkt.

Mellem den franske og den danske Gejstlighed var der i hele den foregaaende Tid knyttet bestandig flere og stærkere Forbindelser. Tilmærmelsen havde i disse Aar naaet sit Højdepunkt og fik et politisk Udslag. Abbed Stephan henledte sin Konges, Philip Augusts, Opmærksomhed paa, at der var en ung dansk Kongedatter, Ingeborg, Søster til Danmarks regerende Konge, Knud den sjette, som kunde blive en ønskelig Brud og Dronning for ham. At det virkelig var Stephan, som satte denne Sag i Bevægelse, berettes udtrykkelig i ældre franske historiske Kilder; og der tilføjes — hvad der jo forresten følger af sig selv —, at han derom plejede Raad med Venner i Danmark, særlig med nogle, som havde været Kanniker i S. Geneviève, hvorved der uden Tvivl sigtes til Peder (og Andreas) Sunesøn. Ligesom den franske Prælat kendte sin Konge,

stode Sunesønnerne jo det danske Kongehus meget nær. For Philip kom der vel ogsaa politiske Beregninger med i Spillet. Han lod ved et Gesandtskab bejle ved det danske Hof, og hans Tilbud modtoges af Kong Knud paa Ingeborgs Vegne. I Sommeren 1193 sendtes hun med et udvalgt Følge af danske Herrer, under Ledelse af Roskilde-Biskoppen Peder Sunesøn, til Frankrig og blev viet og kronet til Frankrigs Dronning i Amiens d. 14de August. Alting tegnede saaledes lyst og godt i Forholdet mellem Frankrig og Danmark; og vi kunne antage, at de gejstlige Mænd, fra hvem den hele Plan var udgaaet, have været stolte over at se den iværksat. Men Glæden blev, som bekendt, kun kortvarig: allerede den næste Dag tillod den franske Konge sig — af Grunde, som aldrig ere blevne ret opklarede — at forskyde sin unge Dronning, og Peder Sunesøn og hans danske Ledsagere bleve udviste af Frankrig og maatte rejse hjem.

Stephan var dengang ikke længer Abbed i S. Geneviève i Paris. Aaret i Forvejen var han blevet forfremmet til Biskop i Tournai, Hennegaus Hovedstad, der nu hører til Belgien, men dengang laa under den franske Krone. I sin nye Stilling, der gav ham mere Selvstændighed og Myndighed, gjorde han den danske Kongedatter, efter at Ulykken havde ramt hende, store Tjenester; han gav hende et Tilflugtssted i sin Nærhed, besøgte hende hyppig og trøstede hende. Det var vel ikke mere end Pligt og Skyldighed, eftersom han havde saa stor Andel i hendes Skæbne; men der hørte visselig Mod til ikke at svigte hende. Det fremgaar af Begivenhedernes hele Gang, at han blandt alle franske Mænd vedblivende var den, som stod Danmarks Interesser nærmest, som overhovedet de internationale Forhold i Middelalderen fortrinsvis varetoges af Gejstligheden, den fælles Kirkes Repræsentanter.

I denne Historie ligger uden Tvivl vor Domkirkes Tilblivelseshistorie gemt. Uden mindste Hensyn til den eller Tanke paa den har en af de lærdeste tyske Arkitektur-

historikere, F. Adler, gjort opmærksom paa den paafaldende Overensstemmelse, der finder Sted mellem Kathedralen (« Notre Dame ») i Tournai — særlig Tværskibets halv-runde Slutninger i Nord og Syd — og Roskilde Domkirke — særlig Korets halvrunde Slutning. Og atter uden Hensyn til den er det allerede tidligere udtalt fra dansk Side (navnlig af Prof. J. B. Løffler), at det maa have været Peder Sunesøn, som har ladet Murstenskirken i Roskilde opføre, endog i Begyndelsen af sin Virksomhed som Biskop: det fremgaar af en Sammenligning mellem de tekniske Enkeltheder i Roskilde og i andre gamle danske Murstensbygninger. Og uden at gaa det mindste ud over, hvad der af alle gode Grunde — deriblandt ogsaa Tournais geografiske Beliggenhed — ligger lige for Haanden som sandsynligt og rimeligt, kan man antage, at den gamle og den unge Biskop, Læreren og Disciplen, Stephan og Peder, i August 1193 have været sammen i Tournai — at de have været sammen i Amiens d. 14de August, er der endog Beviser for. Saa hører der da ikke megen Fantasi til at slutte, at det er fra hin Lejlighed, at Ligheden mellem Kathedralerne i Tournai og Roskilde hidrører. I Tournai have Peder Sunesøns Byggeplaner taget bestemte Former: her er han kommet til Klarhed over, hvorledes han vilde tage fat. Da vi jo leve i Jubilæernes Tidsalder, kunde vi, om vi vilde, i August dette Aar (1893) fejre en Slags Syvhundredaars-Jubilæum for Oprindelsen til Murstenskirken i Roskilde, som er blevet til det danske Folks kæreste og indholdsrigeste Monument.

Det er altsaa først og fremmest Korpartiet i vor Domkirke, vi skulle betragte med Hensyn til dets Lighed med Arkitekturen i Tournai. Dér — i Tournai — er Koret senere udvidet og ombygget i glimrende gothisk Stil; men der har været et Kor efter lignende Plan som de ovennævnte Tværskibsslutninger, der endnu ere bevarede i ældre Form; og formodentlig har Koret været det nærmeste Forbillede for det tilsvarende Parti i Roskilde Domkirke. Som De ser, bestaar Korets Halvrunding (Absis) her i

Roskilde af følgende Dele. Nederst en Halvkreds af Søjler, forbundne med Buer og en glat, krummet Mur foroven; mellem Søjlerne se vi ud i den nedre Koromgang. Over denne Etage kommer en anden efter en lignende Plan, om end forskellig i Enkelthederne; mellem Søjlerne i anden Etage se vi ud til Galleriet over Koromgangen. Oven over anden Etages glatte Mur kommer et saakaldt Triforium, bestaaende af en Række smalle, lodrette Murfordybninger; og over Triforiet atter den krumme Mur, hvori Højkirkens rundbuede Vinduer sidde; fra Mellemrummene mellem Vinduerne udgaa de fremspringende Ribber af Korrundingens Hvælving. Denne Komposition af Koret er i Virkeligheden sjælden, og i Danmark er den enestaaende ved sin Dristighed, Lethed og Kraft. I Udlandet finde vi vel Kirker, som ligne den i nogle Træk, og andre, som ligne den i andre; men en ganske tilsvarende Sammenstilling af de forskellige Bestanddele kendes ikke fra noget andet Sted end netop fra Tournai. De to Etager af søjlebaarne Arkader er et Træk, som i Tournai formodentlig er indført fra Normandiet: man finder det navnlig i en af de gamle prægtige Kirker i Caen, nemlig i Ste Trinité, grundlagt af Vilhelm Erobrerens Dronning Mathilde; men i Caen er der over anden Etage ikke noget Triforium, men strax en simpel, glat, halvkuppelformet Hvælving; og det passer egentlig ogsaa bedre end en Ribbehvælving sammen med de glatte Mure over Søjlerne forneden. I Tournai have de to Etager af halvkredsstillede Søjler med deres Buer og Mure ganske sikkert staaet færdige før Biskop Stephans Tid, og dem har Peder Sunesøn vel set med egne Øjne; derimod er det vistnok Stephan selv, som har bygget Triforiet og Hvælvingen til foroven: dem har Peder Sunesøn maaske kun faaet at se i Tegning. De tilhøre strængt taget en noget anden Stil end Halvkredsene forneden; og det bliver derved et saa meget mere paafaldende Træk i Overensstemmelsen mellem Tournai og Roskilde, at man begge Steder finder denne ikke ganske harmoniske Sammenstilling af Stilarter.

Men der er ogsaa andre Overensstemmelser. I Tournai er Kirkens Hovedskib vel gammelt romansk og bærer en meget ældre Tids Præg end Skibet i Roskilde; men der er dog den væsentlige Lighed, at der begge Steder — ligesom i Koret her — er hvælvede Sidegange i to Etager, med store, aabne Buer ud imod Midtskibet. Det er ogsaa noget, som Tournai kan have optaget efter den normanniske Bygningskunst i Caen (navnlig fra Vilhelm Erobrerens egen Kirke, Ste Etienne). Dette Anlæg af et stort, hvælvet Galleri over Sideskibene og Koromgangen optoges længere inde i Frankrig, i Egnene nærmere ved Paris selv, i anden Halvdel af det 12te Aarhundrede, det vil sige i den Periode, da man rigtig vilde arbejde sig ud af den romanske Stil og stræbte henimod et helt nyt Indtryk af Kirkebygningen, altsaa i den Stil, der danner Overgangen til Gothiken. Man vilde nemlig mere og mere bygge i Højden, man vilde opad. Dertil skulde ogsaa Triforiet tjene: i praktisk Henseende er det ikke uundværligt; men det gør Rummet højere. Samtidig indførte man ogsaa Spidsbuen i Hvælvinger og Arkader, medens man endnu foreløbig bibeholdt den romanske Rundbue i den øvre Afslutning af Døre og Vinduer; og man fremhævede Hvælvingernes krydsende Linier ved stærkt fremtrædende Ribber.

Alt dette finde vi nu ogsaa i Roskilde ligesom i de Partier af Kathedralen i Tournai, som man antager for at være byggede af Biskop Stephan, der jo kom fra Paris og uden Tvivl har ført den sydligere Bygningsstil med sig op til sit nye Bispesæde. Men i Koret i Roskilde finder man som ovenfor sagt, tillige en tydelig Efterligning af de ældre Partier i Tournai, som ingenlunde svarer til Bygningskunsten længere nede i Frankrig. Der har man vel ogsaa Korbygninger i to Etager, men ingen, hvor begge Etager bæres af enkelte Søjler: i øverste Række er der sammensatte Piller som Arkadebærere, undertiden ogsaa i nederste. Man yndede nemlig der at lade fine lodrette

Led udspringe fra de nederste Søjlers Kapitæler og fortsætte sig helt opad langs Mure og Piller, indtil de traadte i Forbindelse med Hvælvingernes Ribber, idet man paa alle Maader vilde lede Blikket opad i den lodrette Retning. I Roskilde og i Tournai er der ingen saadanne Led, og de kunde jo heller ikke være der, naar der i anden Etage var enkelte runde Søjler, som de ikke kunde forbindes med.

Imidlertid afviger Roskilde Domkirke ogsaa i mange Ting fra sit Forbillede. Disse Afvigelser er det ikke her Stedet til at gennemgaa i det Enkelte, vi maa nøjes med et Blik paa dem fra mere omfattende Synspunkter. Nogle hidrøre aabenbart derfra, at vor Domkirke tilhører en noget senere Tid og derfor har optaget Træk af en yngre Stil: saaledes ere Arkadebuerne i Koret her spidse, medens de i Tournai ere runde. Men endnu større Betydning har det, at Bygningsæmnet og Haandværket er rent forskelligt i de franske og de danske Bygninger: deraf følger, til Trods for Ligheden i Kompositionen, i andre Henseender en meget forskellig Karakter. I Tournai ere baade Vægge og Søjler opmurede af en gulliggraa Kalksten; hos os bestaa Murene af brændte Lersten og Søjlerne af huggen Kamp. At brænde Mursten til Bygningsarbejde var vel ikke aldeles ukendt i Frankrig; men for Arkitekturens Udvikling i hin Periode, og for dens store Resultat, den gotiske Stil, havde det aldeles ingen Betydning: havde Frankrig i Midlalderen bygget med Mursten, saa havde dets Bygningskunst baade i Helheden og Enkelthederne kommet til at forme sig ganske anderledes end den gjorde. Paa Sælland derimod begyndte den brændte Lersten allerede i Valdemar den Stores Tid at fortrænge den naturlige Sten som Materiale for større Bygningsarbejder. Henimod Slutningen af det tolvte Aarhundrede var der nok af Teglbændere og Murere; og naar Roskildebispens vilde bygge, var der ikke at tænke paa andet end at benytte de Kræfter og det Materiale, som forefandtes. Vore Murere medførte til Arbejdet Vaner og indøvede Methoder, som vare ganske forskellige fra de

franskes, men som de for en stor Del havde tilfælles med Bygningskunsten i de tyske Slettelande syd for Østersøen: der var ogsaa Murstenen indført i samme Periode som i Danmark. Roskilde Domkirke maa saaledes betragtes som en Oversættelse fra et Sprog til et andet, til et Sprog, der ikke engang er beslægtet med det oprindelige: i Henseende til Bygningskunstens Sprog, det vil sige: Haandværk og Materiale, er den en dansk Bygning af samme Art som de ældre Murstenskirker i Sorø og Ringsted. Og det nye, som skulde gennemføres i den, den stolte og dristige Komposition af Koret, var meget vanskeligt at gennemføre i Mursten, der egner sig bedre for den ældre romanske Stils rolige Flader og tætte Masser.

Endnu et Træk maa nøjere omtales. Vor Domkirke — jeg taler kun om den egentlige Kirkebygning, ikke om Kapellerne — faar sit Lys gennem smalle, oventil rundbuede Vinduer. Nogle Steder, navnlig i Højkirkenes øverste Mure og i Sideskibene for nedén, sidde Vinduerne enkeltvis i Muren, ét for hvert Hvælvingsfag, som det er Regel i den romanske Stil. Men andre Steder sidde de gruppevis, tre og tre tæt sammenrykkede, idet da det midterste er højere end de to paa Siderne. Disse Vinduesgrupper, der mere gennembyrde Murmassen og føre et rigere Lys ind i Kirken, er et Motiv, der er karakteristisk for denne Overgangsperiode og peger hen imod den kommende gothiske Stil. Her i Domkirken se vi dem endnu i den øvre Korørgang, Galleriet; og naar vi betragte dette udenfra, maa vi erindre, at der over enhver enkelt af Vinduesgrupperne oprindelig har rejst sig en lille Gavl, med Skraaliner, der foroven have stødt sammen i en Vinkel: den øverste Linie af Galleriet har altsaa, udenfra set, været takket. Den selv samme Anordning, med Vinduesgrupper i smaa Gavl, har i Middelalderen, før Kapellernes Tilbygning, ogsaa været gennemført i Gallerierne over Langhusets Sideskibe; og det er jo det samme Motiv, som, om end i noget ændret Form, er anvendt i Tværskibets

Gavle mod Nord og Syd med deres mægtige Vinduesgrupper. Der har altsaa rundt om hele Bygningen strakt sig ligesom en Krone af Gavle med Vinduesgrupper; dog har denne Krone ikke siddet øverst paa Bygningen — undtagen paa Tværskibets Gavle —, men over anden Etage af Side-rummene.

Dette er et meget sjældent Træk i Middelalderens Bygningskunst; og i den særegne Form, hvori vi finde det i Roskilde, er det vistnok enestaaende. Det maa have gjort en statelig og prydelig Virkning, om det end forekommer lidt paafaldende, at det rigeste Lys gennem de tredobbelte Vinduer netop er ført ind i Kirkens halve Højde og i Side-rummene. Og efter hvad jeg for lidt siden har fortalt, er det ogsaa paafaldende, at man i Notre Dame i Tournai aldeles ikke finder noget lignende: der er enkelte Vinduer, rundbuede i de ældre Dele, spidsbuede i de yngre, men ingen Vinduesgrupper. Man spørger uvilkaarlig sig selv, om denne Ulighed, der angaar et saa iøjnefaldende Træk af Stilen, dog ikke atter maa vække nogen Betænkelse ved at betragte vor Kirkebygning som en Efterligning af den i Tournai.

Men naar man nøjere undersøger Sagen, svinder atter Betænkelseerne, ja de forvandle sig til endnu stærkere Sandsynlighed.

Det er nemlig bevisligt — og det blev allerede bevist, da man i Halvtredserne foretog de store Restaurationsarbejder i vor Domkirke —, at det hele Motiv med Vinduesgrupper og Spidsgavle ikke har hørt med til den første og oprindelige Plan for Murstenskirken. Det kan ogsaa endnu den Dag idag godtgøres ved en Undersøgelse af Murværket, at der i den øvre Koromgang fra første Færd kun har været enkelte Vinduer, et for hvert Hvælvingsfag: man kan maaske finde, at dette har set noget tørrere og fattigere ud; men saaledes har det nu været, og det har netop ogsaa stømt med Kathedralen i Tournai. Ogsaa i Langhusets Gallerier kan man se, at de Dele af Muren, hvori

Vinduesgrupperne have siddet, ere indføjede senere. Kor-galleriet har desuden oprindeligt været noget lavere end det nu er. I Stedet for de fine smækkre Søjler, som vi nu se i Korets øverste Etage, har der fra først af været lavere og tykkere Søjler, mere i Lighed med dem der staa i nederste Etage. Man kan bestemme deres Højde og Førlighed temmelig nøjagtig, eftersom de maa have svaret til Halvsøjlerne paa den indre Side af Galleriets Ydermur. Og da der her i Kirken endnu findes to gamle romanske Søjler af dette Maal — nemlig de, som ere sammenstillede til én høj og slank Søjle, der tjener som Bærer af Hvælvingen midt i det langt senere opførte Helligtrekongers-Kapel —, saa er det sandsynligt, at disse to Søjler oprindeligt have hørt til anden Etage af Koret; det vilde ogsaa passe med deres Stil. Man har altsaa begyndt at bygge Koret ganske i Overensstemmelse med Tournai; men saa har man paa et senere Stade faaet Lyst til noget Nyt, til et rigere Lys og derfor ogsaa til et højere Rum og til slankere Søjler, der saa lidt som muligt hindrede Lysets Strømning ind i Kirken. De øverste Søjler i Koret ere en sand Pryd for Roskilde Domkirke; de ere ikke alene smukke og prydelige i Formen; men de give Kompositionen af Koret en Lethed — ja en Forvoenhed, der næsten er enestaaende. Dog kan det ikke nægtes, at de ikke harmonere rigtig med Korets nederste, overvættede svære Søjler; endog kun ved en umiddelbar Betragtning af Koret vilde man let komme til en Anelse om en Forandring af Planen.

Da man under den af Steen Friis ledede Restauration af Domkirken iagttog den gamle Forandring af Vinduerne i den øvre Koromgang, iagttog man tillige med nogen Overraskelse, at Forandringen maatte være foregaaet meget snart efter Opførelsen af de ældre Dele. Man havde dengang saa god Lejlighed, som man aldrig mere kan faa, til Undersøgelse af det gamle Murværk; og man saa, at de nyere Dele i Henseende til Haandværk og Materiale aldeles stemmede overens med de ældre. Hvorledes har man da

faaet Ideen til Forandringen? Hvorfra har man optaget det i Danmark nye Motiv: Vinduesgruppen?

Det er mærkeligt, at et fyldestgørende Svar paa disse Spørgsmaal atter er givet ved Bygningskunsten i Tournai og netop ved Biskop Stephans Virksomhed som Bygherre. Hvad han har opført af Kathedralen selv, kan vel paapeges temmelig sikkert, men dog kun i en vis Almindelighed; det kan ikke omskrives med skarpe Grænser. Derimod er der fuld historisk Vished for, at et lille Oratorium eller Kapel, indviet til den hellige Vincentius og opført mellem 1195 og 1198, alene skyldes ham. Det hviler paa en aaben Bue, der forbinder Bispegaarden med Kathedralkirken, og bestaar kun af et enkelt firkantet Rum. I dette Kapel findes Vinduesgruppen i samme Form som i Roskilde, desuden i Forbindelse med en ejendommelig sexdelt Hvelving, der endog i Enkeltheder har megen Lighed med Hvelvingerne i Korgalleriet i Roskilde. Jeg indser ikke, at der er Mere at spørge efter; og jeg ser navnlig ingen Grund til at antage, at Forandringen af Korgalleriet først skulde være foregaaet efter en Ildebrand 1234, hvis Plads og Omfang man forresten ikke ved det mindste om. Efter alle de historiske Forhold at slutte er det rimeligt, at Arbejdet paa Murstenskirken er begyndt med fuld Kraft i 1194, og at Koret har hørt til det første som man tog fat paa; og Forandringerne, til hvilke man havde Forbillederne i Tournai færdige 1198, skulle jo være foretagne snart efter. Naar man desuden maa tilskrive det mere personlige Forhold mellem Biskopperne den største Betydning for det hele Foretagende, saa bliver det ogsaa af Betydning, at Biskop Stephan døde 1203: med det samme er Forbindelsen mellem Tournai og Roskilde sandsynligvis hørt op. Jeg kan dog ikke lade være at henpege paa den Mulighed, at Biskop Stephan ikke alene har indført Vinduesgrupperne i det lille Kapel, men ogsaa i Koret — det senere helt ombyggede Kor — af Kathedralkirken. Af dette Kor kender man nu kun Grundplanen: den ligner vel Planerne for

Tværskibets Slutninger; men der er ogsaa Afvigelser, som vel kunne have givet Anledning til Benyttelsen af Vinduesgrupper netop i Koret, saaledes at de nærmeste Forbilleder for Forandringerne i Roskilde egentlig vilde være at søge der.

Men Biskop Stephans Arkitektur, der i Karakteren svarer til Kunsten i Paris og de omliggende Egne, har været endnu meget vanskeligere at efterligne i Mursten end de ældre Dele af Notre Dame i Tournai. Den franske Bygningskunsts fine, skarpe, af den faste Sten omhyggelig udhugne og nøje sammenføjede Led ere alle blevne bredere, plumpere og mindre nøjagtige ved Overførelsen paa dansk Grund. De aldeles nye og meget vanskelige Fordringer, som Peder Sunesøn har stillet til sine Murere, have medført et Hastværk, en Famlen og Usikkerhed i Udførelsen, som man endnu ser meget tydelige Spor af, navnlig i Korgalleriets Hvelvinger. Overhovedet er Roskilde Domkirke i Henseende til Haandværket mindre omhyggelig gennemført end andre gamle danske Murstensbygninger, f. Eks. Kirken i Sorø. Naar vi af Hjærtet takke Peder Sunesøn for hans Størværk, saa maa vi ogsaa holde ham til Gode, at dets Uregelmæssigheder bære Vidne om en ung og i sin Dristighed vel noget hensynsløs Bygherre, der lige saa lidt som de samtidige franske skyede at stille nye og atter nye Fordringer til Haandværkerne.

Endnu har Peder Sunesøn fra Frankrig modtaget en Ting, som har havt stor Betydning for det Indtryk, Domkirken har gjort i Middelalderen, nemlig farvet Glas, Glas-malerier. Det friske, stærke Dagslys, som nu strømmer ind i det store Kirkerum gennem farveløse Ruder, har ikke hersket herinde i Middelalderen: Lyset var dæmpet og brudt i mangfoldige Farvetoner. Naar man saa op mod Vinduerne, saa man ikke den naturlige Himmel igennem dem; men i Vinduesaabningerne fremtraadte, ligesom Gæster fra en anden Verden, Skikkelser af Helgener, tegnede med grove Træk, men straalende i stærke, lysmættede Farver. At der

har været Glasmalerier, er ikke en Gætning eller en Slutning, det vides med Vished af fundne Rester. Og hvis de, som rimeligt er, have været indførte direkte fra Frankrig ved Foranstaltning af Biskoppen af Tournai, er det sandsynligt, at de have været meget gode (men ogsaa kostet mange Penge).

Den ovenstaaende Fremstilling gengiver mit Foredrag paa det kirkehistoriske Selskabs Møde i Roskilde Domkirke d. 29de Maj 1893, noget forkortet i nogle Punkter, lidt udvidet i andre. Læsere, som maatte ønske en nøjere Redegørelse for de Undersøgelser, paa hvilke Fremstillingen af Domkirkens Bygningshistorie er grundet, henvises til min Afhandling: »Bemærkninger om Roskilde Domkirkes Alder og Stil«, i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1890. I samme Aargang af Aarbøgerne findes Modbemærkninger mod min Afhandling af Professor J. B. Løffler og Professor J. Kornerup; dog angaa disse Modbemærkninger næsten ikke det Forhold mellem Roskilde og Tournai, som i mit ovenstaaende Foredrag er Hovedsagen; Prof. Løffler slutter sig navnlig uforbeholdent til min Opfattelse af Murstensbygningens Oprindelse. Af den tidligere kunsthistoriske Litteratur om Domkirken maa fremfor alt nævnes N. Høyens to Afhandlinger i *Ny kirkehistoriske Samlinger* (1863 - 64), som for første Gang modbeviste den fra gammel Tid gældende Mening om, at Murstenskirken var den af Vilhelm og Svend Norbagger i det 11te Aarhundrede opførte Bygning, og tillige paaviste, at Forbillederne for Murstenskirken maatte søges i Overgangsstillen i Frankrigs nordøstlige Landskaber. Fra Høyens Undersøgelser om Domkirkens Alder er ogsaa F. Adler gaaet ud: han var den første, som — med ganske faa Ord — henviste til Kathedralen i Tournai som det egentlige Forbillede (i et Program fra 1884). Fra Tiden mellem Høyens Afhandlinger og Adlers Bemærkning hidrøre Prof. Kornerups store Beskrivelse af Domkirken — den udførligste, som er fremkommet — i *Danske Mindesmærker II*, samme Forfatters *Ny Haandbog for de Besøgende i Roskilde Domkirke*, og Prof. Løfflers Fremstilling af Domkirkens Arkitektur i *Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder*. At der i disse Skrifter altsaa intet Hensyn er taget til Forholdet i Tournai, maa vel nu betragtes som en væsentlig Mangel ved dem; men det forhindrer Ingenlunde, at de i andre Henseender kunne være lærerige. De samme Forfattere have ogsaa leveret Undersøgelser over de gammeldanske Murstensbygninger Syd for Østersøen (Pommern og Rügen), Undersøgelser, der have Betydning med Hensyn til Domkirken, navnlig fra Haandværkets Side.

J. L.

Efter dette Foredrag talte Professor Dr. Frederik Nielsen om *Franciskaner-Ordenens Historie* fra dens Oprindelse indtil Reformationen, idet han særlig dvælede ved dens Skjæbne her i Landet, og da navnlig i Roskilde.

Derpaa var der et Par Timers Ophold, under hvilket et større Antal af Deltagerne i Mødet var samlet til et livligt Fællesmaaltid. Herefter mødtes man atter i Domkirken, hvor Dr. H. F. Rørdam holdt et Foredrag, der i Hovedtrækkene her skal meddeles.

Roskilde i Reformationstiden.

En af vore Digttere har kaldet Roskilde »Kongegravenes By«. Men det er ikke blot vore Konger, der i et saare langt Tidsrum ere stede til Hvile her; det er en Del af Danmarks minderige Fortid, der ligesom er jordet paa dette Sted. Og skjønt Tidens fortærende Tand har udslettet saa meget, og skjønt der nu gror Græs over saa mange Grave, saa staar dog endnu den gamle ærværdige Domkirke, som idag har samlet os inden sine Mure, og taler i sit tavse og dog saa stemningsfulde Sprog til ethvert Øre, der er opladt for Tonerne fra Fortiden.

Det er min Hensigt idag at opfriske nogle Minder fra Reformationstiden, dette mærkelige Vendepunkt i vor Historie, da to stærke Magter kjæmpede saa haard en Strid om Overmagten i vort Folks Aandsliv. Det er imidlertid ikke mit Formaal at føre mine Tilhørere ind i den lange Række af Kontroverspunkter mellem Romerkirken og den evangelisk-lutherske Kirke. Kun dette vil jeg bemærke, at havde Romerkirken den Gang mere lagt an paa at vinde Sjæle for Guds Rige end at vinde Gods og jordisk Ejendom, da var dens Skjæbne sikkert bleven en anden her i vort Fædreland. Men paa den anden Side kan man jo med Grund indvende, at havde Romerkirken ikke vidst at erhverve sig det meget Gods og de udstrakte Ejendomme, saa havde den jo ikke kunnet bygge en Kirke som den, hvori vi her befinde os. Og havde den ikke kunnet faa

Folk til at tro, at den ved sine Sjælemesser kunde hjælpe de afdødes Sjæle ud af Skjærsilden, hvor skulde da det talrige Præsteskab have kunnet existere, hvorpaa Romerkirkens Magt for en saa væsentlig Del beroede, og som levede af de rige Gaver, der Aar for Aar, i en tilsyneladende ustandselig Strøm vældede ind over Kirken, alle med det Formaal at gjøre de afdødes Skjæbne blidere, end den uden disse »Sjælegaver« kunde være bleven.

Det var i Sandhed en anseelig Stab af Præster samt klostergivne Mænd og Kvinder, der den Gang havde sit Hjem i Roskilde. Nu anser man 3—4 Præster for tilstrækkelige til Byens aandelige Betjening; den Gang var der over 100 Præster her i Roskilde foruden de talrige Munke og Nonner. I Spidsen for det hele Præsteskab stod Biskoppen, der havde sin Hovedresidens her saa tæt ved Domkirken, at der var en umiddelbar Forbindelse mellem Bispegaarden og Kirken. Til hans nærmeste, om vi saa maa sige, personlige Omgivelser hørte følgende gejstlige Mænd: Biskoppens Kansler, Official, Kapellan og Fadeburspræst. Kansleren med sine Skrivere, der ogsaa vare gejstlige, forestod Biskoppens Kancelli, hvorfra de talrige Brevskaber udgik til Stiftet; Officialen havde især at gjøre med Sager vedrørende den gejstlige Jurisdiktion; Kapellanen ledede Biskoppens Husgudstjeneste og var til enhver Tid til Haande for sin høje Herre; Fadeburspræsten forestod Bispegaardens Økonomi og forsynedes med det fornødne fra de saakaldte bispelige Fadeburslen, hvortil blandt andet Herregaardene Tølløse og Svenstrup hørte.

Næst Biskoppen og hans personlige Omgivelser maa omtales det store Domkapitel, der udgjorde hans Embedsraad og tillige, naar »Sædet« var ledigt, havde Ret til at vælge Efterfølgeren. Roskilde Kapitel bestod af 4 Prælater og c. 34 Kanniker. Prælaterne vare: Decanus, Provst, Archidiaconus og Cantor. Kannikedømmerne havde hver sit Navn, dels efter en Helligdom eller en Helgen (f. Ex. Hellig tre Kongers Kapel, Vor Frue Kapel, S. Laurentius,

S. Sigfred), dels efter det Sogn eller den By, hvor Præbendets Jordejendomme især vare beliggende, f. Ex. Greve, Gildebrønde, Glostrup osv. Det nederste, hvormed der i Regelen skulde begyndes, hed Præbenda Januæ. Vi have endnu her i Domkirken et Minde om Kapitlet i den Række solide »Kannikestole« med udskaarne Billeder af den bibelske Historie, som strækker sig langs ned ad Korets Sider.

Derimod finder man ikke mere de overordentlig talrige Altere, som fyldte Kapellerne og Kirkens Sideskibe og betjentes af de saakaldte evige Vikarer (Vicarii perpetui) eller Alterpræster. Af saadanne var der her i Domkirken ved Reformationstiden mindst 40, der udgjorde et eget Samfund med en Prior i Spidsen.

Hertil kom endnu de talrige Korpræster, der forrettede Tjeneste ved de af Kannikerne ledede gudstjenstlige Handlinger og deltog i Processionerne, hvorved de indøvedes i de kirkelige Ceremonier saa vidt, at de kunde gaa ud som Præster ved Kirkerne rundt om i Stiftet. Sædvanlig havde disse tidligere gaaet i Domskolen og havde allerede da som Degne deltaget i Gudstjenesten.

Selv om der tages Hensyn til, at adskillige af Prælaterne og Kannikerne i Regelen vare »ikke-residerende«, særlig saadanne, som vare i Kongens Tjeneste eller studerede udenlands, hvilke da hver havde sin »Procurator« blandt Kirkens øvrige Gejstlighed, der paa den fraværendes Vegne oppebar hans Indkomster og gjorde fyldest for de ham paahvilende Forpligtelser — men selv dette taget i Betragtning, fejle vi dog neppe ved at paastaa, at der til Stadighed var mindst 100 viede gejstlige Personer i Funktion ved Domkirken, foruden de talrige »Degne«.

En alvorlig Skyggeside ved den overstrømmende gejstlige Herlighed, som var falden i Domkirkens Lod, var det, at en Mængde af Sjælands Præstekald, særlig saa godt som alle i en vid Kreds om Roskilde, vare annekterede til Kannikedømmer og Vikariater, og altsaa henlagte til Underholdning for gejstlige ved Stiftskirken, hvoraf Følgen i

Regelen maatte blive en yderst mangelfuld Betjening af den kirkelige Sjølepleje for disse stiftmoderlig behandlede Menigheders vedkommende. Intet Under derfor, at Uvidenhed og Overtro groede omkap i slige forsømte Sogne.

Foruden Domkirken, der var Stiftskirke, men neppe havde noget eget Sogn, havde Roskilde i Middelalderen 11 Sognekirker (S. Laurits, S. Bodils, S. Mortens, S. Hans', S. Olufs, S. Peders, S. Povls, S. Michels, S. Nilaus', S. Dionysii, Alle Helgens og S. Ibs). Dertil kom saa endvidere 5 Klostre (Vor Frue, S. Clare, Graabrødre, Sortebrødre og S. Agnes') med deres særlige Kirker, og 3 Hospitaller, Spedalsbjerg eller S. Jørgen paa Bjerget, Helliggjæsthus eller »Hospitalet« og Duebrødre, hvilke Stiftelser ogsaa hver havde sin Kirke. Det vil altsaa skjønnes, at der ikke har været Kirkenød i Roskilde i hine Dage. Snarere maatte man fristes til at spørge, hvorledes man fik Menigheder til disse mange Kirker; og rimeligt er det da ogsaa, at disse, med Undtagelse af de i Regelen anseelige Klosterkirker, have været meget smaa. S. Ibs Kirke er den eneste af Sognekirkerne, der tildels endnu er til, men berøvet Taarn, Kor, Vaabenhus og Hvælvinger, og ikke mere i Brug som Kirke; Vor Frue Kirke, der nu er Sognekirke, var i sin Tid en Fløj af det rige og anseelige Frue Kloster¹⁾; af Hospitalskirkerne eksisterer nu kun S. Jørgens paa Bjerget, der er bleven en Sognekirke, da Bistrup Kirke tæt ved Roskilde efter Reformationen blev nedreven for at standse de overtroiske Valfarter, der skete til denne Kirke paa Grund af et Sagn om, at et Kors her en Gang havde vist perlende Blodsdraaber. Adskillige Lokalteter i Roskilde minde endnu om de gamle forlængst forsvundne Kirker, saasom Graabrødre Kirkegaard, S. Laurentii Taarn, S. Olsstræde, Allehelgensstræde, S. Mortens Mølle o. fl. Af

¹⁾ Skjønt der ikke plejede at ligge Sogne til Klosterkirkerne, kan det dog bemærkes, at der 1502 omtales en Sognepræst ved Vor Frue Kirke i Roskilde (Danske Mag. I, 19.)

Hospitalerne fra Fortiden bestaar endnu Duebrødre, til hvilket de to andre Hospitalers Midler i det væsentlige ere henlagte. Endnu kan omtales, at der i Middelalderen fandtes forskjellige Gilder og gejstlige Broderskaber her i Roskilde, blandt hvilke S. Lucii Gilde især er mærkeligt.

Biskoppen i Roskilde besad ved Siden af den store Myndighed, han udøvede i Kraft af sit gejstlige Embede, en verdslig Magt, der noget nær gjorde ham til Rigets mægtigste Mand, dels i hans Egenskab som Medlem af Rigsraadet og som »Danmarks Riges øverste Kansler«, dels som Besidder af en betydelig Del af Stiftets Jordegods. En lang Række Herregaarde — Dragsholm, Ellinge (nu Løvenborg), Hørbygaard, Borreby, Saltø, Paddeborg (nu Sparresholm), Lekkinge, Gjorslev, Elmelunde, Tølløse, Svenstrup og mange flere — tilhørte Bispestolen og bortforlenedes af Biskoppen til Adelsmænd, der vare beslægtede med ham eller afrængige af ham. Foruden hans to Residenser i Roskilde og Kjøbenhavn afgav Bispestollene Hjortholm (i Fure Sø) og Bistrup (begge ødelagte i Grevefejden) ofte Bolig for ham.

I alle disse Besiddelser laa en Fristelse for Biskoppen til at føle sig og handle som en verdslig Magthaver. Det gjælder jo i det hele alle eller saa godt som alle Danmarks Bisper i Tiden forud for Reformationen, at de langt mere gjøre Indtryk af at være verdslige Stormænd end Kirkens Tjenere. »De turde vel« — saaledes hedder det i Christian III's Klageskrift imod dem — »aaenbar sige over deres Bord til deres Svende og Tjenere: Har S. Peder¹⁾ ikke et Sværd, S. Lucius²⁾ en Hest, S. Laurits³⁾ et Brød, S. Knud⁴⁾ en Svend osv. og dermed have de givet deres Vold og Magt tilkjende«.

Joachim Rønnow, der siden 1529 beklædte Roskildes Bispestol (skjønt han ikke var indviet og derfor ikke personlig kunde udføre det kirkelige Embedes Forretninger,

¹⁾ Slesvig. ²⁾ Roskilde. ³⁾ Lund. ⁴⁾ Odense.

der vare overladte til en Viebisp) var en Mand, hvem verdslig Magt og Myndighed laa uendelig meget mere paa Hjærte end noget, der angik Sjælenes Frelse. Hele hans Færd ligner mere en hedensk Voldsmands end en kristelig Biskops. Saa længe Frederik I. levede, maatte han saa nogenlunde holde sig inden sine Grændser; men efter Kongens Død, 1533, synes hans Hovedbestræbelse at være gaæet ud paa at gjøre sig selv til Regent i Sjælland; han bidrog væsentlig til, at Kongevalget blev udsat, og at som Følge deraf Grevefejdens Syndflod væltede sig ind over Landet med alle Borgerkrigens Rædsler i sit Spor. Intet Under derfor, at Christian III.'s Vrede særlig vendte sig mod denne Mand, der 1536 blev fængslet og ikke slap fri før ved sin Død (1544), skjønt hans Frænde, Kong Gustav i Sverig, gjorde store Anstrængelser for at skaffe ham løs.

Vende vi Blikket til de Mænd, der samtidig indtog Pladserne som Prælater og Kanniker ved Roskilde Domkirke, da er der jo mange iblandt dem, om hvem intet er at sige, fordi de væsentlig kun ere os bekjendte af Navn; men der er ogsaa adskillige, som i en eller anden Henseende tildrage sig større Opmærksomhed. Af Prælaterne havde vistnok hverken Dekanen Peter Svave eller Provsten Erik Krabbe resideret ved Domkirken, i alt Fald ikke til Stadighed; de vare ellers betydelige Personligheder, begge reformatorisk sindede, medens Ærkedegnen Laurits Ølmand og Kantoren Hans Olufsen vel nærmest tilhørte det katolske Parti. Blandt Kannikerne finde vi flere, om hvem vi vide, at de vare i Besiddelse af grundig humanistisk Dannelse, og da navnlig M. Christoffer Jepsen Ravensberg, i sin Tid Universitetets Rektor, en stor Ven af Videnskaberne, evangelisk sindet; Skotten Valter Mortimer, der tidligere havde været Rektor ved Roskilde Skole og havde gjort sig bemærket som en af de allerførste Lærere her til Lands, der alvorlig arbejdede for de humanistiske Studiers Fremme; M. Klavs Hammer, en vel studeret Mand, vistnok ret gunstig stemt for Reformationen; M. Niels Black, Domskolens

dygtige Rektor, katolsk sindet; og endelig M. Hans Lauritsen, en af de mest sympatiske Skikkelser blandt Katholicismens Forsvarere, en Mand af grundig theologisk Lærdom, Lektor Povl Helgesens Ven. Ogsaa den sidstnævnte, som Menneske og Skribent lige mærkelige Personlighed, hørte til dem, som Roskilde husede paa hin Tid, skjønt han ikke, som det tidligere sædvanlig antoges, har indtaget nogen Plads i Kannikernes Række.

At den langt overvejende Del af de talrige gejstlige Mænd, der havde deres Hjem i Roskilde, have været fjendtlig stemte mod Reformationen, er for øvrigt højest sandsynligt. Det var da heller ikke fra nogen af disse, men, som det synes, fra en jevn Almuesmand, at der i Roskilde først ret blev slaaet til Lyd for de ny Tanker og Anskuelser, der allerede havde vundet mange Tilhængere paa andre Steder i Landet, hvor den katolske Kirkemagt ikke havde saa fast en Borg, som her ved Stiftskirken. Efterretningen om den første Reformationsbevægelse i Roskilde findes paa et Sted, hvor man ikke lettelig skulde søge den, nemlig i Niels Hemmingsens Fortale, skreven i Roskilde 1589, til hans Kommentar over S. Johannes' Evangelium, der udkom i Basel 1591. Her fortæller han nemlig, hvad han selv i sin Ungdom havde oplevet, da han gik i Skole i Roskilde, om hvorledes Evangeliets Lys trængte frem og blev hilset med jublende Glæde af mange. »Men da saa Rigets mægtige og Bisperne (1533) vedtog Bestemmelser sigtende til at udsukke det her i Landet nys tændte Lys, hvilket de, fordi de ikke vidste bedre, fordømte som en kjættersk Nyhed, saa var der under disse farefulde Forhold kun faa, ja sandt at sige kun én Mand her i Roskilde, en jevn Borger, ved Navn Peder Smed, hvem jeg selv har kjendt, der vovede at modsætte sig alle Rigets Stormænd og Bisper, idet han overtalte sine Medborgere til, at de skulde blive bestandige i den sande evangeliske Bekjendelse, forsvare deres Lærere og agte de evige Goder højere end de forgjængelige og kortvarige, som kun tilhøre dette Liv.«

Da Kong Christian III. 1536 var kommen i Besiddelse af Kjøbenhavn, og den ødelæggende Borgerkrig var endt, var Reformationens Sejr ogsaa dermed afgjort. Som tidligere er omtalt, blev Biskop Joachim Rønnow fængslet i August 1536, og da Dr. Peder Palladius Aaret efter var bleven Superintendent i Sjælands Stift, var Roskilde den By, som det fremfor alt laa ham paa Hjerte helt at vinde for Reformationen, men hvor han ogsaa mødte den sejeste Modstand hos den talrige Gejstlighed. I 14 Dage prædikede han her hver Dag under stort Tilløb af Byens Borgere og Øvrighed, som med Glæde sluttede sig til ham. Desuden holdt han, ligeledes hver Dag, en theologisk Forelæsning paa Latin for Klerkerne for at give dem en grundig Oplysning om den evangeliske Lære. Bugenhagen beretter, at Palladius havde ikke mindre end 125 Tilhørere, et Vidnesbyrd om den Mængde Præster, som den Gang fandtes i Roskilde. Med Kannikerne førte han Forhandling om en ny Ordning af Kirkevæsenet, og der var i Sandhed meget, der trængte til Omordning. Kannikerne fik vel Lov til at beholde deres Præbender, og Vikarierne deres Altergods; men Messelæsningen skulde afløses af evangelisk Gudstjeneste, og de mest stødende Erindringer om Katholicismen maatte til Side. Dette gjaldt især det store Billede af Kirkens og Stiftets Skytspatron, Pave Lucius, der stod midt i Domkirken. For Bevarelsen af dette gyldne Afgudsbillede (som Bugenhagen kaldte det) med den tredobbelte Krone stred Kannikerne mandelig; men lige meget hjalp det. I andre Henseender stillede de sig, i det mindste tilsyneladende, ret føjelige. Man ser, at Kongen selv har været tilstede ved Vedtagelsen af en »Reformats« eller ny Ordning af Kirkesagerne i Roskilde. Nu blev Domkirken Byens egentlige Sognekirke, hvorved to evangeliske Præster ansattes. Frue Kirke blev ogsaa bevaret som Sognekirke, og indtil videre Graabrødre Kirke; men de fleste andre, nu overflødige Kirker bleve efterhaanden

nedbrudte, eftersom der, da Sjælemesserne vare bortfaldne, ikke mere var Midler til deres Vedligeholdelse.

En betydningsfuld Foranstaltning til ret evangelisk Oplysnings Udbredelse var det, at Mester Hans Tavsén, der hidtil havde været Præst ved Nicolai Kirke i Kjøbenhavn, efter Borgernes Ønske kaldtes til Roskilde som Læsemester og Prædikant ved Domkirken, i hvilken Stilling han blev, indtil han 1542 blev Superintendent i Ribe, medens M. Peder Povlsen, der hidtil med Ære havde beklædt en Lærestol ved Universitetet, blev hans Afløser i Roskilde og i en lang Aarrække med megen Dygtighed varetog det dobbelte Embede som Præst ved Domkirken og Læsemester i den hellige Skrift. Det maa sikkert særlig tilskrives disse to Mænd, at Roskilde i Løbet af en Menneskealder fra at være en af Katholicismens Fæstninger blev en god evangelisk Stad.

Lidt efter lidt forandredes nemlig de gamle Tilstande; men i Roskilde var der større Modstandskraft end paa de fleste andre Steder paa Grund af de mange levende og døde Minder fra Fortiden. Gjennem flere Forhandlinger med Universitetets Professorer, 1543 f., nødtes de Kanner og Vikarer, som endnu vare katholsk sindede, til at underskrive nogle Sætninger, der skulde betegne deres Tilslutning til den evangelisk-lutherske Lære; men de gjorde det kun nødig, af Frygt for ellers at miste deres Præbender, og med et vist Forbehold. Ligeledes faldt det dem svært at aflægge deres »Ryglin« og Korkaar og at iføre sig den mere civile Dragt, som evangeliske Præster brugte.

En af de mærkeligste Levninger fra Fortiden, som Roskilde den Gang indesluttede, var den forhenværende Graabroder eller Franciskanermunk Peder Olufsen, paa Latin kaldet Petrus Olai Minorita Saneropus, en Mand med en forunderlig Kjærlighed til de fædrelandske Minder. Efter at Graabrødreklosteret omtrent 1537 var lukket, forblev han i Roskilde og fandt en kjær, om end just ikke indbringende Sysselsættelse ved at samle Efterretninger om

Danmarks Fortid. Med en uendelig fin Stil indførte han alt, hvad han kunde overkomme af historiske Kilder, i sin lille Bog, der rummer saa meget, og som ved et mærkeligt Tilfælde endnu er bevaret. Da den ædle Herluf Trolle, der selv havde megen historisk Sands, 1557 blev Lensmand paa Roskildegaard (den tidligere Bispegaard), fik han snart Øje paa den gamle Samler, og tog sig venlig af ham. Med da Peder Olufsen endelig, vistnok i en høj Alder og hen imod Aaret 1570, laa paa sit Dødsleje, kaldte han den unge Mester Anders Sørensen Vedel, i hvem han med Rette maa have erkjendt en Aandsfrænde, til sig og overgav i hans Hænder, hvad han med en overordentlig Flid havde samlet til Fædrelandets Historie. Den gamle Klosterbrøder rækker paa sit yderste den unge evangeliske Slotspræst Frugten af sit Livs Arbejde, fordi han skjønner, at han er det værd, og at hos ham er der Forstaaelse af den historiske Gransknings Betydning.

Jeg ser noget dybere heri; jeg ser en Antydning af Historiens forklarende og forsonende Magt. Thi den dybere Granskning lærer os, at intet historisk Fænomen er spontant, men at Nutiden har sine Rødder i Förtiden, og vi lære at dømme de skiftende Tider med Retfærdighed. Den dybere Granskning fører os til at indse, at Romerkirken, Katholicismen, har, ogsaa i vort Fædreland, haft en historisk Mission, som ikke skal miskjendes; men den godtgjør ogsaa, at Reformationen har aabnet et Væld af ny Kræfter og ny Muligheder af største Betydning for Slægtens Fremskridt og Forædling.

Efter dette Foredrag traadte Professor Julius Lange hen til Dronning Margretes Gravmæle og forklarede den plastiske Udsmykning af samme, der vidner om udmærket Kunstfærdighed, men desværre i Tidens Løb har lidt saa stor Skade, at Restaurationen frembyder de allerstørste Vanskeligheder.¹⁾

¹⁾ Jvfr. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 2. R. VIII, 33 ff.

Mødet afsluttedes med et aandfuldt Orgelforedrag af Hr. V. Matthisson Hansen.

Mødet i Vejle.

Medens der, saa vidt vides, ikke fremkom Referater i Bladene angaaende Mødet i Roskilde, læstes kort efter Mødet i Vejle, den 11. Juli 1893, i flere, navnlig lokale, Blade Beretninger om de her holdte Foredrag. Da det kan have sin Interesse at se, hvorledes Tilhørere have opfattet, hvad der foredroges, selv om saadanne i al Skynding gjorde Optegnelser sjelden undgaa mindre Unøjagtigheder, skulle vi angaaende det nævnte Møde indskrænke os til at meddele et Par af de Referater, der ere komne os for Øje.

Af Vejle Amts Folkeblad¹⁾ Nr. 159—60.

Det kirke- og kunsthistoriske Møde, der afholdtes igaar i Vejle Kirke, var overordentlig interessant og i den Grad lokalt, at havde Byens og Omegnens Beboere forud haft Forstaaelse heraf, da havde de givet talrigere Møde end Tilfældet blev. Der blev holdt tre Foredrag — heraf to af Holger Rørdam og et af Professor Nielsen — der særlig kredsede om Vejle By, Vejle-Eggen og Vejle-Mænd, medens Professor Fengers Foredrag var af mere almindelig Art.

I det følgende skal vi give et sammentrængt Referat af Foredragene.

Holger Rørdam talte om Mændene fra Reformations-tiden. Man traf Personer i alle Stænder, der særlig udmærkede sig og gav Tiden sit Stempel, og det hvad enten man søgte til Adelsmændene eller til Videnskabsmændene, men han vilde særlig paa dette Sted dvæle ved to Personer

¹⁾ Ogsaa to andre i Vejle udkommende Dagblade indeholdt temmelig udførlige Referater om Mødet.

fra hin Tid; det var Jens Pedersen Grundet og Anders Sørensen Vedel. Jens Pedersen Grundet stammede fra Grundet ved Vejle. Han nød sin første Skolegang i Vejle, kom derfra til Ribe og endelig til Aarhus. Han blev en af den Tids største Opdragere og kom endelig som Lærer til Ystad i Skaane. I Forbindelse med Grundets Personalhistorie gav Taleren en Fremstilling af Skolevæsenet her til Lands i det 16de Aarhundrede. Efter at Grundet havde virket en Tid som Lærer i Ystad, kom han til Kjøbenhavn for at studere, hvorefter han 1542 blev Rektor i Ribe ved Skolen, han i sin Ungdom havde besøgt. Skolen blev under ham en af de bedste i Landet. Han besad den store Egenskab at være baade Børneven og Opdrager. Vejle havde i ham en Fostersøn, som vel fortjente at mindes. Han blev Sognepræst i Ribe og meget afholdt. Han døde i Aaret 1565 af Pesten. Rimeligvis vilde han have været glemt, hvis han ikke havde haft en taknemmelig og begavet Discipel, Anders Sørensen Vedel, der udgav et Mindeskrift om ham. — Anders Sørensen Vedel var født i Vejle 1542. Hans Fader, der var Raadmand, var en god og alvorlig Mand. Hans Moder, der var Datter af Byens Borgmester, var en udmærket Kvinde. Det var Forældrenes inderligste Ønske at give deres Børn en god Opdragelse. Hos Byens Rektor, Niels Bredal, nød han sin første Undervisning, men kom derefter til Ribe, og her lagdes Grunden til, hvad han senere blev. Han nød sin Undervisning under Hans Thomesens Vejledning og boede i Huset hos Jens Grundet. En saa dygtig Lærer og en saa god Husfader spaaede noget godt for den begavede, flinke unge Mand. Hans store historiske Sans og Kjærlighed til Fortiden næredes af Grundet, og i Aaret 1561 kom han til Kjøbenhavn, blev Student og rejste som bekjendt til Udlandet som Hovmester for den unge Adelsmand Tyge Brahe. Det var et Par videlystne unge Mennesker og dyrkede ivrigt hver sit Hjærtes Studium. I Aaret 1565 kom han hjem til Vejle. Hans Ven og Velgjører Grundet døde da. Vedel

rejste atter til Udlandet og udgav sit Mindeskrift om Grundet. 26 Aar gammel blev han Aaret 1568 Slotspræst i Kjøbenhavn. Den Omgangskreds, han her fik, og de Mænd, han kom i Berøring med — navnlig Kansleren Johan Friis — gav Stødet til hans historiske Skribentvirksomhed, som Taleren nærmere skildrede, ligesom han særlig fremhævede hans Kjærlighed til og Øre for det danske Sprog. Vedel blev vel siden skubbet til Side af andre; men han var en af de smukkeste Skikkelser og bedste Repræsentanter for Aandslivet fra det 16. Aarhundrede, en historisk Person, hvem Vejle kunde være glad ved og stolt af.

Frederik Nielsen omtalte den pietistiske Religiøsitet, der i Begyndelsen af forrige Aarhundrede voxede frem her i Landet, men senere afløstes af Rationalismen. Rationalismen satte Frugt i Balles Lærebog og den evangelisk-kristelige Salmebog; igjennem disse to Bøger blev Folket som smittet helt igjennem af den rationalistiske Bevægelse. Men der var en mærkværdig Følelse mod Rationalismen. Den gamle pietistiske Bevægelse mødte Rationalismen, og navnlig den herrnhutiske Bevægelse var levende. Herrnhutiske Agenter berejste Landet. Tiden i sin Almindelighed var en død Tid, men mellem de kristne Landet over var der en livlig Forbindelse. Modstanden mod Balles Lærebog og den evangelisk-kristelige Salmebog rejste sig flere Steder, og navnlig var Bevægelsen i Vejle-Egnen i saa Henseende af en vis Betydning. Det var Bonden Peder Laursen fra Fredensberg i Raarup Sogn. Han saa, hvorledes den aandelige Død bredte sig ved den ny Salmesang; han prøvede paa at skrive ny Digte og Sange, der vel ikke vare særlig gode, men gav et ypperligt Billede af Peder Laursens religiøse Livsanskuelse; man finder i ham et Stykke overvintret Pietisme. Ogsaa i Nebsager Sogn kom en Mand frem til Kamp mod det ny. Det var Rokkedrejeren Jens Andersen. Han havde sin særlige Styrke i at tale med de syge. Bevægelsen fremkaldte flere Sammenstød med Stedets Præster, og havde til Følge, at flere af

de opvakte kom for Retten og blev dømt. — I Norge var der paa samme Tid en religiøs Bevægelse oppe, fremkaldt af en norsk Bonde, Hans Nielsen Hauge. Ogsaa deroppe glædede man sig over Bevægelsen i Danmark, og en Udsending kom herved; men det viste sig, at han var ikke enig med de Raarupere. Den norske Betragtning skjød Gjærningslivet mere i Forgrunden. Den norske Udsending fandt derimod i Uldum en Mand, med hvem han bedre stemmede overens; det var Peder Frandsen Rytter. Denne Mand skabte stor Bevægelse dér i Sognet og der var mange, der med Harme over det ny sluttede sig til ham. Man prøvede endogsaa paa her om Søndagen at standse Gudstjenesten i Kirken; men det endte med Rettergang og Mulkt. Taleren omtalte herefter, hvorledes man havde skrevet til Grundtvig om at komme herover, hvad han dog ikke gjorde, hvorledes man i en lang Ansøgning henvendte sig til Kongen for blandt andet at faa Lov til at bruge Pontoppidans Lærebog ved Siden af Balles.

Bevægelsen bredte sig videre omkring og blev mere sværmerisk, hvad Tal. nævnede Exempler paa fra Hjortsballe og Korning. Bevægelsen manglede Ledelse. Herrnhuterne trak sig tilbage, da den Form, hvorunder Bevægelsen ytrede sig, blev dem for voldsom. Taleren omtalte nu nærmere, hvorledes den religiøse Vækkelse bares frem paa Øerne, noget lignende som her i Jylland, og drog til Slutning en Sammenligning mellem den Tid og Nutiden og udtalte, at vi nu som da maatte sætte vor Tillid og Fortrøstning til de ædles Æt, og han opfordrede Tilhørerne til at gjøre deres til, at Overleveringerne ikke dø.

Ved Mødet om Eftermiddagen talte Professor, Stadsarkitekt Fenger om Kirkebygningernes Kunsthistorie. Han gik tilbage til den hedenske Oldtid, omtalte dens Ofringer, Altere og Tempelbygninger og dvælede navnlig ved Udgravningerne af ødelagte østerlandske Byer. Gjennem et grundigt Foredrag om arkitektoniske og kunsthistoriske Gjenstande fra den Tid gik han videre til Romerkirkens

Kirkebygninger og paaviste den rige Udvikling, der fandt Sted med Hensyn til Kirkernes Udsmykning og Udstyr i det hele under Pavekirken. Han dvælede ved, at Kirkebygningskunstens Opgave var at danne et harmonisk Hele i Bygningsstilen med særlig Symbolik for Kirkebygningens ophøjede Brug.

Holger Rørdam talte herefter og knyttede naturligt nogle Betragtninger om Vejle Kirkebygning til den foregaaende Talers Fremstilling. Vejle Kirke er en gammel Kirke, men fuldstændig forandret fra sin oprindelige Skikkelse. Det er vanskeligt at finde noget af den ældste Vejle Kirke. Men naar der nu staar en saa smuk og stilfuld Kirke, da er det et nyt Vidnesbyrd for, at det gjælder om, at der bygges paa den Grund, Fædrene har lagt. Vejle By har ikke nogen særlig rig Historie. Der har været svære Tider over Byen, og i disse er maaske meget gaet tabt, som Eftertiden vilde have haft Gavn og Glæde af. Men Vejle har en stor Fordel frem for saa mange Byer, at den har haft en dygtig Historieskriver — en Mand, der med stor Troskab og Dygtighed har samlet sammen, hvad der er opbevaret fra Fortiden, navnlig gennem gamle Dokumenter. Denne Historieskriver hedder Gaarmann. Blandt andet har han sørget for at faa en Hr. Klemen Sørensens Optegnelser bevarede. Denne Klemen Sørensen levede paa Christian den IV.s Tid, og hans Gravsten ses i Kirkens Kor. Vejle Kirke er Byens ældste Minde, ligesom Kirkerne i det hele er nogle af de ældste Mindesmærker om vore Fædres Daadskraft og deres Tro.

I historisk Henseende har Vejle egentlig kun to Begivenheder af Betydning at vise tilbage til; den ene knytter sig til Kirken, og den anden til det borgerlige Liv. Det var i Aaret 1256, Ærkebiskop Jacob Erlandsen og Prælaterne holdt deres Møde i Vejle Kirke, hvor de vedtog den saakaldte Vejle Konstitution, der fik saa stor Betydning i Kampen mellem Kirken og den verdslige Magt, og i Aaret 1523 var det, at de jyske Adelsmænd opsagde Kong Chri-

stian den II. Huldskab og Troskab og lod ham Opsigelsesbrevet bringe under hans Ophold i Vejle i Borgmesterens Hus. Disse to Begivenheder, der er mægtige Klippeøer i Historiens Hav, er de nævneværdigste, som knytter sig til Vejle.

I kirkelig Henseende bør det erindres, at Vejle har haft sit Kloster, der har ligget, hvor det nuværende Raadhus ligger. Men Klostret er blevet forladt af Munkene ved Reformationstiden. I Aaret 1531 bemyndigede Kongen saaledes Borgerne til at tage Klostret i Besiddelse, dog at de holdt nogle Værelser rede til Kongen og Dronningen under deres Rejser. Klostret toges i Brug som Raadhus, indtil det forfaldt og blev nedrevet 1780.

Men der var en »Munkling« fra Klostertiden, som bør nævnes. Det var den sidste Munk, Niels Bredal, der blev tilbage i Byen som dens Rektor. I 50 Aar fortsatte han denne Gjerning og var blandt andre Lærer for Anders Sørensen Vedel. Niels Bredal var en poetisk Natur og udgav en Bog, der hedder »Børnespejlet« og stammer fra Aaret 1568. Denne Bog er skreven paa Vers og tilegnet Borgmesterne i Vejle. Den indeholder mange morsomme Træk fra Datidens daglige Liv. Taleren oplæste flere Partier af Bogen. Blandt andet stammer den bekjendte Bordbøn: »I Jesu Navn gaa vi til Bords« fra Niels Bredals »Børnespejl«.

Han omtalte herefter flere af Byens Borgmestre og Præster i det nærmeste Aarhundrede efter Reformationen, hvoraf flere har været dygtige og udmærkede Mænd; at gjengive disse biografiske Data vil føre for vidt.

Til Slutning omtalte han de Trængsler, der har hjem-søgt Byen, og da navnlig Pesten 1584, der bortrev 500 af Byens Indvaanere eller mindst Tredieparten. Med nogle afsluttende Bemærkninger opfordrede han de tilstedeværende til at støtte Selskabet for Danmarks Kirkehistorie i dets Bestræbelse for at kaste Lys over Fortidens Aandsliv.

Om det samme Møde læstes nogle Dage efter følgende Beretning i »Dagbladet«, som formentlig fortjener at medtages i denne Meddelelse af Hensyn til de praktiske Vink, som den indeholder.

»Det er nu langt over 40 Aar, siden »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie« blev stiftet. Dets oprindelige Stiftere ere vist alle døde, men yngre Kræfter ere traadte i de ældres Sted. Og det er en betydelig Virksomhed, Selskabet kan se tilbage paa. Mange kirkehistoriske Aktstykker ere blevne dragne frem, mange Forhold og Personer ere blevne belystne i dets forskellige Rækker af kirkehistoriske Samlinger, og af selvstændige Skrifter har det blandt Andet Fortjenesten af at have foranlediget og bekostet Udgivelsen af Ludvig Helwegs bekjendte »Danmarks Kirkehistorie«. Ved Møder paa forskellige Steder i Landet, navnlig i Byer med Domkirker eller andre Bygninger med historisk Interesse, har man søgt at vække Sans i Befolkningen for vore Minder, og i den Hensigt afholdtes Selskabets Møde iaar i Vejle. Mødet holdtes den 11. Juli Kl. 12 og 5 i Vejle Kirke. Som Talere vare til Stede Historikeren, Sognepræst i Lyngby, Dr. phil. Holger Rørdam, Professor, Dr. Frederik Nielsen og Professor, Stadsarkitekt L. Fenger. Dr. Rørdam indledede Mødet med et Foredrag, der dvælede ved to Mænd fra Vejle og Omegn, som havde havt fremragende Betydning for Aandslivet i de Tider, nemlig Jens Pedersen Grundet, født i Landsbyen Grundet ved Vejle, først Skolemester i Ystad og senere Præst i Ribe, og som havde været Lærer for den anden berømte Vejleenser Anders Sørensen Vedel, hvis Liv og Betydning ogsaa nærmere skildredes. Efter at Grundtvigs Sang: »Ud-rundne er de gamle Dage« var sunget, fortsatte Professor Frederik Nielsen med et Foredrag om Lægmandsbevægelserne i Vejle-Eggen til Forsvar for den gamle Tro mod de rationalistiske Anskuelse i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede, med andre Ord om de saakaldte »stærke Jyder«s Kamp mod »Balles Lærebog« og

den »evangelisk-kristelige Psalmebog«, en Kamp, der fortsattes den Dag idag, idet »de Stærke« stadig holde paa deres »Pontoppidans Forklaring« og »Kingos Psalmebog« ogsaa overfor »Balslevs Lærebog« og »Roskilde Konvents Psalmebog«.

Efter et Par Timers Ophold talte Stadsarkitekt L. Fenger. Kirkebygningens Historie og Udvikling fra de ældste Tider til vore Dage viste, hvorledes de forskjellige Gjenstande i Kirken, Altret, Døbefont, Prædikestolen o. s. v. havde udviklet sig, om deres Pladser i Kirken til de forskjellige Tider o. s. v., idet han sluttelig særlig dvælede ved Kirkebygningerne i vort Fædreland. Dr. Rørdam gennemgik endelig i et Slutningsforedrag i korte Træk Vejle Bys Historie, idet han dvælede ved alle mærkelige historiske Begivenheder baade paa Kirkehistoriens og den verdslige Histories Omraade, samt omtalte de forskjellige Mænd, Vejle har fostret, og som have gjort sig fortjent af Literaturen eller paa anden Maade. Han paaviste, at den bekjendte lille Bordbøn: »I Jesu Navn gaa vi til Bords o. s. v.« har sin Oprindelse fra Vejle, idet den findes første Gang i en lille Bog, skrevet af en Vejle-Borger, en Bog, »Børnespejl« kaldet, der tillige kan betragtes som et af de første Forsøg i Opdragelseslæren her til Lands.

Møderne indledes og sluttedes med Orgelspil af Organisten ved Vejle Kirke. Desværre var Mødet ikke stærkt besøgt. Tidspunktet var maaske heller ikke saa heldig valgt. Sommertiden er for spredt til saadanne Møder. De fleste af Omegnens Præster havde selvfølgelig givet Møde, og fra Vejle By mødte en Del, men der burde have været flere. Alt i Alt var Mødet dog vellykket. Det var at ønske, som det da ogsaa er bleven stillet i Udsigt, idet Kirkeministeren har bevilget Understøttelse dertil, at saadanne Møder maatte blive afholdte lidt oftere end hidtil i Landets forskjellige Egne. Men hvorfor ikke afholde dem ogsaa i Landsbyer? Hidtil have de, saa vidt vides, kun været afholdte i Kjøbstæder. Der er mange Landsbykirker

der baade i arkitektonisk og historisk Henseende ere lige saa mærkværdige som Kjøbstædernes og da navnlig som Vejle Kirke, der ikke har stort andet Mærkeligt at fremvise end Dronning Gunhilds Lig, som alligevel slet ikke er Dronning Gunhilds Lig. Og ved at afholde Møderne paa Landet vilde man desuden opnaa det Gode at faae Landboerne med og faae vakt Interesse for Sagen ogsaa hos dem. Saa længe Møderne kun holdes i Byerne, komme de ikke, idet de mene, at det kun er Noget for Kjøbstadsfolk, og ikke for dem; men blev der afholdt et Møde midt iblandt dem, og de mærkede, de havde Minder, der vare værd at frede om, skulde de nok komme Sagen i Møde med Interesse. Saaledes gaaer det altid. Og det er aabenbart een af de Sider hos vore Landboer, der i vore ellers oplyste Tider er mindst udviklet, Sansen for de historiske Minder og deres Betydning. Det vilde være af overmaade stor praktisk Betydning at faae Almuens Øjne aabne for den Sag. Megen ligefrem Vandalisme mod vore gamle Landsbykirker og Mindesmærker i det hele vilde aarlig derved undgaaes. Med paaskjønnelsesværdig Omhu har Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet ganske vist i de senere Aar taget sig af vore Fortidslevninger, men dets Øje kan ikke række alle Vegne. I de fleste Landsogne vælges der til Kirkeværgere Mænd, som fornemmelig anse deres Hverv for at bestaa deri, saa meget som muligt at skaane Beboernes Pengepung, og om end det er Provsten, der ved det aarlige Kirkesyn bestemmer, hvad der i det hele og store skal foretages med Kirken, saa bliver dog mangt et gammelt Fortidsminde hensynsløst tilintetgjort for nogle lumpne Kroners Skyld. Saadanne Ting vilde undgaaes, naar Sansen for og Kjærlighed til vore Fortidsminder blev rigtig vakt i Folket.

Hvis Bestyrelsen for det kirkehistoriske Selskab f. Ex. havde valgt Jellinge (1 $\frac{1}{2}$ Mil nordvestlig for Vejle) til Mødested i Stedet for Vejle, havde det aabenbart i høj Grad handlet i Sagens Interesse. Jellinge Kirke er baade

langt ældre og mærkeligere end Vejle Kirke, om end lille og uanseelig. Sagnet fortæller, at den skal være anlagt af Svend Tveskjæg, men var den Gang vistnok af Træ. Den nuværende Steenkirke er en Rundbuekirke og synes oprindelig at være opført af Fraadsten. I Koret findes Kalkmalerier i byzantinsk Stil, som paany bleve fremdragne under en Reparation af Kirken 1874. Disse skulle efter Sagkyndiges Mening næppe kunne henføres til en yngre Tid end 1200, og er dette Tilfældet, saa er Jellinge Kirkebygning den samme som den, der omtales hos Saxo, naar han udsiger, at Harald Blaatand nedlagde sin Moders Thyras Lig i en Høj tæt ved Faderens Høj, »ubi nunc quoque sacrarium perspicere est duorum conjugum socialibus bustis intersitum«. Lad nu være, at det ikke forholder sig saa, at Jellinge Kirke er bleven bygget af Svend Tveskjæg, følgelig ved Kristendommens første almindelige Udbredelse her i Landet, saa er det i hvert Fald afgjort, at den er omgiven af Mindesmærker, som levende gjenkalde i Erindringen Kampen mellem Hedenskabet og Kristendommen, og som i den Henseende ere fuldkommen enestaaende i Norden. Jellinge Kirke ligger nemlig midt imellem de to største, paa hedensk Vis opførte Gravhøje, som findes i de gammeldanske Lande, de saakaldte »Jellinge Kongehøje«.

Med alt dette for Øje synes Jellinge at maatte være en passende Plads for et kirkehistorisk Møde, og det Samme kunde vel gjælde om mange andre af vore Landsbyer. Her vilde man komme Landboerne i Tale, og ved at vække Sans for vore Fortidsminder hos de unge Seminarister, som besøge Jellinge Seminarium for senere at spredes Landet over som Lærere og Kirkesangere, vilde man sikre sig en Støtte i Kampen for Bevarelsen af vore historiske Mindesmærker. Vi haabe, at det kirkehistoriske Selskab, naar det forhaabentlig ad Aare igjen vil bære Vejle-Eggen med et Møde, vil forlægge samme til Jellinge, der

til den Tid vil være i god Forbindelse med Omverdenen ved den under Arbejde værende ny Vejle—Give-Bane«.

Saa vidt Beretningerne om Mødet i Vejle. Maatte det findes passende, at Bestyrelsen i Selskabet for Danmarks Kirkehistorie her giver Svar paa den Opfordring, foranstaaende Beretning indeholder, da skal det lyde paa, at man med Fornøjelse imødekommer ethvert Ønske af den Art, forudsat at Rigsdagen fornyr den Bevilling, der satte os i Stand til i Aaret 1893 at afholde 4 Møder, medens det tidligere betragtedes som godt, naar der kunde blive holdt 1 Møde om Aaret, og selv dette ofte var forbundet med betydelige Vanskeligheder.

Mødet i Hjøring.

Fra Vejle gik Rejsen mod Nord til Hjøring, hvor et Møde fandt Sted den 13. Juli. Da en fuldstændig Gjengivelse af Foredragene vilde optage for megen Plads, indskrænke vi os, ligesom Tilfældet var med Hensyn til Mødet i Vejle, til at meddele det Referat, som Dagen efter læstes i »Vendsyssel Tidende«.

Det kirkehistoriske Selskabs Møde, der afholdtes i Gaar i St. Kathrine Kirke i Hjøring, aabnedes af Dr. Holger Rørdam, der bød Velkommen. Selskabet havde aldrig før holdt Møde saa højt mod Nord, men han haabede, at det maatte lykkes ogsaa her at vække Interesse for Selskabets Opgaver, som er at udbrede Kundskab til den danske Kirkes Fortid, dels ved at berette om de Mænd, der have haft Betydning for Kirken, og dels ved at vække Sans for de Bygninger, der i Aarhundreder have været Hjemstedet for Menigheden.

Derefter talte Stadsarkitekt Fenger fra Kjøbenhavn, hvis særlige Opgave det var at vække Interesse for de

gamle Mindesmærker. Desværre havde han aldrig før i Dag været Nord for Limfjorden, saa han havde ikke noget personligt Kjendskab til, hvad her oppe fandtes af kirkelige Mindesmærker; og hvad Hjøring angik, da har Byen ikke bevaret meget fra Middelalderen; men Hjøring har jo den Gang heller ikke haft den Betydning som Handelsstad, som den nu har. Af de to Landsognskirker var den længst mod Nord liggende (St. Olai) den ældste. Det var en Granitkirke, vistnok fra Tiden mellem Knud den hellige og Valdemarerne. De er ikke meget anseelige i sit Slags, og det kan ses paa dem, at de tidligt har været underkastede betydelige Ombygninger. I Koret i St. Olai Kirke, hvor Hvidningen er falden af, ses adskillige Kvadre med en Krumning, der viser, at de har været brugt andre Steder, at der har været en Korrunding. Paa S. Hans Kirke ses, at mens Koret er af Granit, er Skibet af Mursten, altsaa ombygget. Den mærkeligste Levning der er et Kalkmaleri, en Levning af en fuldstændig Dekoration. Det viser den stærke Kristoforus, hvis sagnagtige Levned Tal. i Korthed fortalte. Det var ikke ualmindeligt i store Domkirker (f. Ex. Nötredame i Paris) at afbilde ham paa store Vægflader fra Gulv til Hvælvinger. Maleriet i St. Hans Kirke indtager en højst respektabel Plads mellem de kirkelige Kalkmalerier. I begge disse to Kirker er der et Par Prædikestole fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, vistnok lavede af en Snedker i Hjøring. Kirkerne kunde trænge til noget smukkere Altertavler. St. Kathrine Kirke stammer fra den senere Middelalder. Det er helt en Murstenskirke, men den har ikke bevaret sit oprindelige Præg. Som man kan læse paa Gavlen, er den ombygget i Aarene 1789—93. Hvor meget der er tilbage af den gamle Kirke, er vanskeligt at sige. De to Skikkelser oppe ved Alteret er Rester af katolske Altertavler. Den til Højre forestiller St. Kathrine, den til Venstre maaske St. Paulus, men de har begge mistet deres Attributer. Altertavlen er omtrent fra Kristian den IV.s Tid. Indretningen med Prædikestole og Stolestader stam-

mer overhovedet fra Reformationen. Et Par ret interessante Levninger er de to Lysekroner fra Midten af forrige Aarhundrede, af hvilke den øverste har en Figur af St. Kathrine, medens den nederste viser det tyske Haandværks Indflydelse, i det den har en flakt Ørn, der imidlertid har mistet Vingerne. Det er to smukke Kroner, som Tal. vilde lægge et godt Ord ind for, hvis her skulde indlægges Gas. Dermed er vi omtrent færdige med Hjøring Kirker.

Tal. vilde dernæst tale lidt om Selskabets Virksomhed, for saa vidt den angik de gamle Kirkebygninger. Vi ere vant til at se hen til Regeringen som Formynder, og man kunde derfor maaske tro, at det er Staten, der har rejst de mange Kirker. Dette er imidlertid en stor Vildfarelse. De er rejste af den romerske Missionskirke, og det er mærkeligt at se den Tilslutning, denne har haft i Folket, som villigt har bragt disse store økonomiske Ofre. Der var ogsaa sat Midler til Side til Kirkens Vedligeholdelse, dels Tienden og dels rige Gaver af Private. En af Reformationens maaske mindre heldige politiske Følger var, at disse Midler toges tilbage og brugtes til andre Formaal. Begyndelsen af dette Aarhundrede var en forfærdelig trang Tid; da blev det tilladt de private Kirkeejere, hvor et højt Spir var faldet for Ild eller Storm, at lade det bortfalde, naar kun Kirken vedligeholdtes »paa Tag og Fag«. Imidlertid, Noget er aldrig saa galt, det er jo godt for Noget. Dette forhindrede nemlig, at en kunstnerisk Bevægelse, som den Gang var stærkt oppe, kom til at gjøre sig altfor stærkt gjældende. Det var den saakaldte Empirestil, der brød med Middelalderen og kun kaldte det godt, som var en Efterligning af Antiken. Den har gjort sig gjældende paa Frue Kirke i Kjøbenhavn. Da den ødelagdes 1807 og Spiret sank i Grus, blev den vel nok restaureret, men Spiret forsvandt for at give Plads for det halvt hedenske Tempel, der staar nu, men som saa rigtignok til Gjengæld indvendig er prydet med Thorvaldsens udødelige Mesterværker. Tal. gik over til at omtale N. L. Høyens Virksomhed. Han

fik 1829 Rejseundersøttelse til at berejse Danmark for at redde og beskrive Resterne af gammel Kirkekunst. Gid den Interesse, han nærede for Sagen, havde været delt af de danske Præster og Kunstnere; da havde meget, som siden er forsvundet, kunnet reddes. Tal. omtalte nærmere Høyens literære Arbejder og gik derpaa over til at tale om »det kirkehistoriske Selskab«, der blev stiftet 1848 i Roskilde paa Forslag af Fr. Hammerich og hvis første Bestyrelse var: C. Brandt, Fr. Hammerich, Ludvig Helveg, Ferdinand Fenger og Pastor Mau. Som Mænd, der havde særlig Fortjeneste af Selskabet, nævnte Taleren Prof. emer. George Stephens, som først foreslog Afholdelsen af Møder rundt om i Landet, Stiftsskriver Sten Friis i Roskilde og Prof. Körnerup. Disse Møder bevirkede en voxende Interesse, saa Monrad i Samlingen 1860—61 kunde forelægge Rigsdagen et Forslag, ifølge hvilket særlig mærkelige Bygninger bleve satte under et særligt Syn. Under dette henlagdes strax Kirkerne i Roskilde, Ringsted, Sorø, Kallundborg, Aarhus, Ribe, Viborg og Frelserens Kirke paa Kristianshavn. I 1864 var Vogel von Falkenstein i Viborg, medens den gamle Kirke var halvt nedrevet, fordi den skulde opbygges paa ny i sin oprindelige Stil. Dette afløkkede Generalen en vis Agtelse for vort Folk, og han forespurgte, om ikke en Slægtning af ham, der fabrikerede Glasmalerier, kunde faa Leverancen af saadanne — et Exempel paa, at Tyskerne kunde forene »Geschäften« med det blodige Haandværk. Taleren omtalte forskjellige Restaurationsarbejder i de følgende Aar, berørte Høyens Død i 1870 og omtalte hans Efterfølger Worsaae, i hvis Tid en Mængde Forarbejder fra Høyens Tid lykkelig bragtes til Ende. Tilbage staar endnu Restaureringen af St. Bendts Kirke i Ringsted. Ministeriets Omsorg strakte sig ogsaa til de smaa Kirker, idet det foranstalter udgivet en Beskrivelse og Afbildning af vore Landsbykirker, hvorved der er aabent Udsigt til et Overblik over Landets kirkelige Bebyggelse, hvor vi staa tilbage for vore Naboer mod Syd. Hvad Fremtidsopgaverne

angaar, er der endnu en hel Del at gjøre. Tilbage staar den yngre Middelalder med alle Klosterkirkerne og Kjøbstadkirkerne, hvoraf mange fortjente at afbildes, samt at bringe Landsbykirkerne tilbage til en smuk og sømmelig Form. Naar forgangne Slægter have rejst denne Masse af Kirker, bør heller ikke vor Tid lade sig uden Vidnesbyrd om kirkelig Sans. Og man bør takke det kirkehistoriske Selskab, fordi det har givet Stødet til denne Bevægelse.

Derefter talte Prof. Frederik Nielsen om Vendsyssel Kirkehistorie i den romersk-katholske Tid. Det Sted, der i saa Henseende har spillet den største Rolle heroppe, er Børglum. Dets Historie er Vendsyssels Kirkehistorie. Børglum Kloster er anlagt af Præmonstratenser-Munkene, der gik i en hvid Dragt, hvorfor de ogsaa kaldes de hvide Munke. Denne Munkeordens Oprettelse hænger sammen med en stor aandelig Bevægelse i Overgangen mellem det 11te og 12te Aarhundrede. I det 11te Aarhundrede stod der en stor Strid mellem Kirken og Staten, mellem Pave Gregor den VII. og Kejser Henrik den IV., som førte til, at Kirken fik større Indflydelse, hvilket bl. A. viste sig i, at den kunde iværksætte det første Korstog. I denne Gjæringstid levede der en Mand ved Navn Norbert nede ved Rhinens nordre Løb. Han tilhørte en af Tysklands mægtigste Slægter, og havde i sin Ungdom viet sig til Kirkens Tjeneste, d. v. s. han traadte i Forbindelse med Kirken, som Medlem af det kejserlige Hofkapel, idet han blev Underdiakon hos Kejser Henrik den V. I dennes Følge besøgte han Rom, da Pascalis den II. var Pave. Denne var en from Mand, og da Kejser Henrik optraadte angribende overfor ham, gjorde dette Indtryk paa Norbert. Da han efter sin Tilbagekomst til Tyskland en Aftenstund blev bedøvet ved et Lynnedslag og faldt af Hesten, indsaa han, at dette betød, at Gud vilde ham Noget. Han søgte Ensomhed og arbejdede paa sin Helliggjørelse. Senere blev han en vældig Folkeprædikant, og da Pave Pascalis skjønnede, at en saadan Kraft bedst kunde anvendes i en

fast Gjærning, bad han ham vælge sig et Sted for sin Virksomhed, og da han i et Syn saa et Sted, der laa i Egnen ved Rhinen, valgte han dette, og kaldte det Præmontré, o: den forud viste Egn. Her oprettede han et Munkesamfund med strænge Ordensregler, efter Augustinus's Forbillede. Han endte som Ærkebiskop i Magdeburg 1134. En Menneskealder efter var der allerede oprettet forskjellige Præmonstratenserklostre, og til disse hørte Børglum Kloster. Dette fik den Betydning for hele Vendelbo Stift, som det den Gang kaldtes, at Biskoppen flyttede fra Aggersborg dertil. Munkene i Børglum havde Ret til at vælge Bispen, og denne havde saa i sin Nærhed en Række af Gejstlige, der kunde staa ham bi. I Spidsen for Klostret stod en Provst. Første Gang, vi høre om de Børglum Munke, er i et Brev fra 1217 fra Ordenens øverste Abbed til Provsten i Børglum, der havde forespurgt hos denne, om han ikke kunde give Oplysning om en Præmonstratensermunk Eskild, der i 1215 var sendt fra Børglum ned til Pave Innocens den III.s Kirkeforsamling i Rom, for at udvirke Tilladelse til Klosterets Flytning. Abbeden svarede herpaa, at han har set ham to Gange, og hjulpet ham ud af en stor Nød, da han var falden iblandt Røvere, og at han kunde ventes hjem med Tilladelse fra Paven til at flytte Klosteret, men ikke til at oprette et Nonnekloster for Præmonstratensere. Eskild er rimeligvis aldrig kommen hjem, thi Børglum Kloster blev ikke flyttet, og Præmonstratenserne fik et Nonnekloster i Vrejlev. Vi høre om disse Klostre i Fællesskab i et Testamente fra 1260, hvori en from Kvinde betænker dem begge.

Børglum Klosters Historie er ikke nogen opbyggelig Historie. De Børglum Bisper vise, hvor stor Raaddenskaben kunde være i den katholske Kirkes Forfaldstid. Tal. mindede først om den Bisp, hvis Historie H. C. Andersen har behandlet i »Bispen i Børglum og hans Frænde«, nemlig Bisp Oluf Glob, der blev bekjendt ved sin tragiske Død, idet han blev dræbt foran Alteret i Hvidbjærg Kirke 1260 af

sin Slægtning, Jens Glob, hvis Moder han havde forurettet. I det 14de Aarhundrede var der en Bisp Tyge, hvis Segl er bevaret endnu. Han var ogsaa en myndig og voldsom Mand. Grev Gert vilde fængsle ham, men han undslap og flygtede ned til Paven, der den Gang boede i Avignon. Paa Viborg Thing i 1330 rejstes der en Mængde Anklager imod ham: han havde sluttet sig til Rigets Fjender, han drog omkring med et alt for stort Følge (160 væbnede Mænd), han havde overfaldet Munkene og erobret deres Kloster, som han havde i Sinde at omdanne til en Fæstning, han tog sig ikke af det kirkelige, saa der mange Steder ingen Præster var, og han havde, for at faa Penge, tilladt Folk paa Læsø at indgaa mislige Ægteskaber. Bisp Tyge sad imidlertid roligt nede i Avignon og vendte først tilbage, da Bølgerne havde lagt sig. — Endnu et Par Træk af Børglum Stiftskrønike: Paa Reformationens Tid var der en Bisp, Niels Stygge, der laa i stor Strid med Provsten i Børglum, Antonius v. Fürstenberg, en berømt Kirkeretslærer. Niels Stygge var ogsaa en daarlig Bisp. Povl Helgesen omtalte ham som en Mand, der var mere optagen af Verden end af Gud, der ikke brød sig om det kirkelige, men kun interesserede sig for Kort og Tærninger, og som i sin Fritid sad og lavede Pile. Hans eneste Dyd var Ædruelighed. — Hans Eftermand var Bisp Styge Krumpen, den sidste katolske Bisp i Børglum, der til Trods for Cølibatsloven levede med en fraskilt Hustru. Han var en ivrig Modstander af Reformationen, saa da denne sejrede, blev han fængslet paa Sønderborg Slot, hvor Kong Christian den II., som Styge Krumpen havde været med at støde fra Thronen, sad fængslet. Der sad han en Del Aar, og da han senere blev sat paa fri Fod, fik han Asmild Kloster til fri Forlehnning. Han endte sine Dage i Mariager og ligger begravet i Mariager Kirke.

Efter Reformationens Indførelse blev Børglum Kloster 1540 givet i Forlening til Albert Skeel, mod at han skulde underholde de sidste Præmonstratensermunke. Men

herved blev Midtpunktet for Vendsyssels Kirkehistorie flyttet til Hjøring — hvorom der skal berettes i det sidste Foredrag.

Efter et Kvarters Ophold, der benyttes til at bese St. Hans Kirke, blev Sangen: »Udrundne er de gamle Dage« afsungen, hvorefter

Dr. Holger Rørdam talte: »At byde Død og Graven Trods, kan med Guds Hjælp og lykkes os«, sang vi, og den historiske Virksomhed er jo i Virkeligheden en Protest mod Døden, et Forsøg paa at standse den Strøm, der vil bortskylle Alt. Der er Meget i Tiden, der ikke har historisk Værd, og som der ikke er noget tabt ved, at det bliver glemt; men det, der har haft afgjørende Betydning for vort Folks Udvikling, bør vi ikke ønske udslettet, men tværtimod med stærke og kraftige Træk indskrevet i Erintringen, til Vejledning, Trøst og Bestyrkelse for senere Slægter. Det er en hellig Pligt ikke at glemme, hvad Fædrene have arbejdet før os, men mindes det med Tak og stræbe at efterligne det. Taleren vil vise tilbage til det store Vendepunkt i Historien, som hedder Reformationen, og som var et større Vendepunkt, end man i Almindelighed tænker sig. Romerkirken havde et stærkt Tag i Folkene, saa det er forunderligt, at der i en Menneskealder kunde foregaa en saa stor Forandring. Man mærker, at der har været en Trang til Stede, som har fundet sin Tilfredsstillelse ved Reformationen. Men det gaar ofte saa, at netop hvor der er den største Trang, føler Menneskene den mindst. Hvor derfor det aandelige Liv var mest svækket, havde Reformationen vanskeligst ved at trænge igjennem, medens den overalt havde lettere ved at vinde Indgang, hvor det aandelige Liv pulserede stærkt. Ved Børglum Stift var der det mærkelige, at der var ingen større Byer (Aalborg hørte til Viborg Stift). Det forklarer noget af den Vanskelighed, Reformationen havde ved at trænge igjennem heroppe. Men det bør mindes, at det var to

Vendelboer, der væsentligst har gjort Arbejdet. Deres Liv og Gjerning vilde Taleren skildre.

Det var 1536, Styge Krumpen blev taget ved Vinge-benet. Et Aars Tid var Stiftet nu uden nogen kirkelig Styrer, og da der jo forud var gaaet et forfærdeligt Oprør under Clement i »Grevens Fejde«, var det selvfølgelig i alle Maader en Opløsningens Tid. Saa i 1537 var det, at Kong Christian den III. udnævnte Peder Thomesen til den første evangeliske Biskop i Stiftet her. Han var født i Stiftet, havde været Munk i Børglum Kloster, men ad Veje, vi ikke kjende, var det lykkedes ham at komme til Wittenberg. Han var en Sandhedssøger, og følte Længsel efter at høre »den wittenbergske Nattergal«. I 1523 kom Peder Thomesen til Wittenberg, klædt i sin hvide Munke-dragt, og havde Held til at komme til at bo i Hus sammen med Luther; og han har ganske vist haft baade Øre og Hjerte aabent for det Ord her lød. Samtidig kom en anden Mand fra Danmark til Wittenberg, nemlig Hans Tavsen, og de to fandt hinanden, og kom siden hver paa sin Plads til at udføre en velsignet Gjerning. Efter at være vendt tilbage til Danmark, kom Peder Thomesen i Tjeneste hos en mægtig Adelsmand, Rigshovmesteren Mogens Gjõe, en aandelig oplyst Mand og en levende Ven af Reformationen. Naar han valgte Peder Thomesen til Huskapellan, er det et Vidnesbyrd om, at denne ikke har været nogen daarlig Tilhører hos Luther. Mogens Gjõe ejede Clavsholm og var Lensmand paa Skanderborg Slot, hvor han boede. Her lærte Peder Thomesen Mogens Gjøes Datter Birgitte at kjende. Denne var i sin Barndom blevet forlovet med Jesper Daae, men denne Forbindelse var hendes Sjæl og Hjerte inderligt imod, saa hun vilde aldrig modtage nogen Gave af ham. Det var hendes Stedmoder, den haarde Margrethe Sture, der især havde fremtvunget Forlovelsen. I sin Fortvivlelse klagere den 13—14aarige Pige sin Nød for Peder Thomesen, der trøstede hende og sagde: »Vær taalmodig, Vorherre har nok en Udvej.« Og da saa Sted-

moderen døde, hævdede hendes Fader Forlovelsen, og hun ægtede som bekendt siden den ædle Herluf Trolle. Dette gribende Drama har Peder Thomesen været Vidne til, og det var ved hans Hjælp, hun slap fri for at ægte Jesper Daae. Senere blev Peder Thomesen Præst i Salling, hvor nogle af de første reformatoriske Bevægelser fandt Sted, idet der var en lille Kreds af Præster, hvis Øre vare vendte mod Wittenberg, og som søgte at fremme Sagen her hjemme. Fra den Tid skriver sig et Skrift, som vel ikke med fuld Vished kan tilskrives ham, men som dog efter al Sandsynlighed er forfattet af ham. Det hedder: »Peder Smeds Samtale med Asser Bonde«, og er en Satire i poetisk Form over meget af det Gamle og en kraftig anbefaling af det Nye. (Tal. fortalte i Korthed Gangen deri og oplæste et Brudstykke deraf.) Da der i 1530 holdtes en stor Disputats i Kjøbenhavn mellem Reformationens Venner og Modstandere, var P. Thomesen blandt de dertil Indkaldte, og i 1536—37 var han med til at affatte »den danske Kirkeordinans«. Nu blev han, samtidig med at Reformationen havde sejret, udnævnt til Biskop heroppe, men fik ikke Bolig i Børglum, da Klostret var i verdslig Magt. Det hed sig saa, at han fik anvist Hjøring til Bolig; men da vi véd, at han 1542 fik af Kongen foræret en Gaard i Thisted, er det sandsynligst, at han har boet der. Der laa nu en uhyre vanskelig Opgave for ham. Heroppe var der Intet gjort til Forberedelse af Reformationen, Folket var endnu i de gamle Folder, og saa var der oven i Kjøbet gaaet en voldsom Revolution forud. Særligt maatte der nu oprettes Skoler, hvoraf der saa godt som ingeu fandtes, og sørges for de Fattige, der tidligere havde haft Tilhold i Klostrene. En anden Vanskelighed var, at her sad gamle katholske Præster i de allerfleste Embeder. Vi høre ham klage over de mange omløbende Munke og falske Præster, der forvirrede Almuen. Til Slutning blev han træt. 1548 fik han af Kongen overladt Haverslev og Bejstrup Sognekald, hvor han virkede til sin Død.

Nu gjaldt det om at finde en Eftermand til ham, der havde Ben i Næsen. Valget faldt atter paa en Vendelbo: Oluf Chrysostomus (Gyldenmund). Han var født i Hjøring. Hans tidligste Historie kjende vi ikke, men han har paa en eller anden Maade fundet Udvej til at tilegne sig en grundig klassisk Dannelse. Han var en af den Tids Humanister, der udmærkede sig ved deres Forkjærlighed for græsk-romersk Literatur, og han har gennem Humanismen faaet Interesse for Reformationen. 1527 finde vi ham ansat som Professor ved Kjøbenhavns Universitet, og 1529 fik han den Opgave at holde en Tale paa latinske Vers ved en Universitetsfest. Denne Tale blev senere udgivet under Titlen: »Kirkens Klagemaal«, og den er bleven bevaret og oversat paa Dansk. (Tal. oplæste enkelte Stykker deraf.) Siden blev han ansat som Lærer ved den første evangeliske Præsteskole i Malmø, hvor han virkede i flere Aar med stor Dygtighed. Hvilken Rolle han har spillet under »Grevens Fejde«, vides ikke; men han var blandt de Mænd, der indkaldtes for at ordne de nye Kirkeforhold, og blev da Professor ved det fornyede Universitet, først i Veltalenhed og siden i Theologi, og tillige Sognepræst ved Frue Kirke. Da saa Peder Thomesen maatte vige, blev Chrysostomus ordineret til Biskop 1548. Han havde to Fordele: han var en født Vendelbo og han var en Ordets Mester. Han arbejdede heroppe i 5 Aar og har udrettet meget. Han fik oprettet Skoler i Thisted, Sæby og Skagen, fik sørget for de Fattige, gav Agt paa, at Præsterne fulgte med og udvidede deres Kundskaber. Naar han var paa Visitats, optegnede han, hvilke Bøger Præsterne havde. Den Præst, der havde 20 Bøger, regnedes for at være godt forsynet. Kun hos én Præst fandtes der et nyt Testamente paa Græsk og en hebraisk Bibel, begge Dele hos hans Formand, Peder Thomesen i Haverslev. En Vanskelighed var, at det var svært at skaffe Mænd, der egnede sig til Gjerningen. Embederne vare saare smaa her oppe. Vi har en Fortegnelse over alle Stiftets Præsters Indtægter,

hvoraf fremgaar, at Offeret for et helt Pastorat kunde være 1 Rigsdaler og Tienden 20 Tdr. Agerbruget og Landet var i det hele uhyre forsømt.

Det sømmer sig for os at mindes disse to Mænd; thi naar noget Nyt skal opbygges, gjælder det om at faa lagt en god Grund. De to Mænd vare begge udrustede med betydelige Evner, og de brugte deres Tid vel, saa fra deres Tid af kom Alt i en bedre Gænge. Man var kommen over Bakkekammen, saa Oplysnings- og Opbyggelsesværket kunde fra nu af gaa sin jævne Gang. Der er bevaret en Skrivelse fra Chrysostomus til Bispen i Viborg i Anledning af en Præst i Mou ved Limfjorden, Hr. Ole, der drev et Slags Tryllevirksomhed. Han solgte nogle smaa Sedler, som Fiskerne bandt til deres Garn for at skaffe Fisk i Garnene, og han drog til Hals og Hellevad og virkede ved hemmelighedsfulde Kunster. Biskop Chrysostomus klagede herover til Biskoppen i Viborg; der blev nedsat en Ret, hvor Hr. Oles Kunster kom for Dagens Lys, og han blev afsat. Oluf Chrysostomus har vist boet nær ved St. Kathrinæ Kirke i Hjøring. Han fik indrettet en Skole her, som ogsaa har ligget tæt ved Kirken. Fra hans Tid af var Reformationen gennemført saa nogenlunde.

Tal. vilde til Slutning ønske, at disse Oplysninger maatte have været til Vejledning for En og Anden. Det er af Betydning for os at erfare, at Guds Ord er gammelt kjendt i vort Land; at vi ikke skal lade os imponere af de Røster, der tale, som om nu var først Guds Ord forkyndt — ved dem. Det gjælder om, at der bygges videre i den samme Sandhedens og Kjærlighedens Aand, saa Vorherre kan kjendes ved Værket og velsigne det.

Mødet i Nykjøbing p. F.

Naar der tidligere har været afholdt kirkehistoriske Møder i Laaland-Falster Stift, har Maribo været Samlings-

stedet. Denne Gang blev det Nykjøbing, Valget faldt paa, og Mødet holdtes den 29. August i Kirken sammesteds, der paa flere Maader minder om Fortiden. En talrig Skare Tilhørere fra Land og By havde indfundet sig. Efter at Dr. H. F. Rørdam paa Selskabets Vegne havde indledet Mødet med en Forklaring af dets Hensigt, og meddelt, at Provst L. Koch, der havde lovet at tale, ved Sygdom var forhindret, gav han Ordet til Arkitekt V. Koch, der holdt et kunsthistorisk Foredrag, af hvilket der nogle Dage efter læstes følgende Referat i Laaland-Falsters Stiftstidende:

»Efter nogle indledende Bemærkninger, der navnlig gik ud paa at fastslaa, at man i Bygningskunsten kan se en Afspejling af og et Udtryk for de skiftende Tidens Aandsliv, gav Taleren en Oversigt over Kirkebygningskunstens Udvikling og dens historiske Forudsætninger og dvælede derefter noget udførligere ved den senere Middelalders Arkitektur.

De ældste kristne Forsamlingshuse, som opførtes fra 4de Aarhundrede, da Kristenfølgelserne ophørte, kaldes for Basilikaer. Basilika betyder en kongelig Hal, men har i Rom sandsynligvis været Betegnelse for en Hal i Almindelighed. Deres Forbillede maa søges i hedenske Bygningsformer, saavel hvad hele Anlægget angaar som for Enkeltformernes Vedkommende. De bestaar hovedsagelig af 3 Dele: Et Midtskib med 2 eller 4 Sideskibe, der var Menighedens Plads, et Tværskib, hvor Alteret var opstillet, medens dets Anvendelse iøvrigt er mindre klar, og en halvcirkelformet Nische, bestemt for Præsteskabet. Hovedformen blev altsaa et latinsk T. Den oldkristne Kunst naaede ikke nogen egentlig Selvstændighed, dens største Betydning maa søges deri, at den fastslog Hovedtypen for Plananlægget af alle senere Tidens kristelige Forsamlingsbygninger.

Den antike Kunst var paa denne Tid ligesom hele den antike Kultur i stærk Synken; og Romerstaten var svækket

udadtil og indadtil; den var som et raaddent Træ, der maatte falde for den første Storm, og blev derfor et let Bytte for de fremadtrængende nordeuropæiske Folkeslag. Det var denne Tidsalder, om hvilken en Historieskriver siger, at Folket ikke kunde taale Sygdommen, ejheller Lægemidlet imod den. Derfor kunde end ikke Kristendommen redde Romerriget, og dets Kultur gik under i Folkevandringerens Bølger. I hele denne Tid fra det 5te Aarhundrede til det 8de, da Carl den Stores Geni bragte nogen Orden i dette Kaos, se vi ogsaa, at Kunsten i Vesteuropa blev mere og mere ubehjælpssom. De antike Traditioner gik tabt, og noget Nyt kunde ikke arbejde sig frem. Kun i det østromerske Rige, der ikke bukkede under for Barbarerne, havde Kunsten bedre Tider; det var her, at den saakaldte byzantinske Stil, hvis Hovedværk er Sofiakirken i Konstantinopel, udviklede sig paa Grundlag af Antiken, den yndede især centraliserende Plananlæg for sine Kirkebygninger. Ligesom Aandslivet i Byzantz (det gamle Navn for Konstantinopel) forfaldt Stilen til Stivhed og konventionelt Pedanteri.

Den nye vesteuropæiske Bygningsstil, der kan regnes at tage sin Begyndelse med Carl den Stores Tid (8de Aarh.), var i Begyndelsen famlende og usikker, laanende sig frem hos Antiken og den byzantinske Kunst, mest hos den første, men antog snart en ejendommelig Karakter, der var i Overensstemmelse med de nye Folskeslags Ejendommeligheder og kom til at staa i et inderligt Forhold til Kristendommen. Det er denne Stil, man har kaldte den romanske eller med et mindre heldigt Navn Rundbuestilen. Hovedformen for dens Kirkebygninger er det latinske Kors (Korset med 3 korte og en lang Arm, det græske Kors har 4 lige lange Arme), der fremkom ved, at man mellem Tværskibet og Nischen i Basilikaen indskjød et Led (Koret), der blev det nu talrigere Præsteskabs Plads, medens Alteret hensesattes i Nischen. Denne Form frembød fra et kunstnerisk

Standpunkt store Fordele, og er siden den Tid bibeholdt som Hovedtype for den vesteuropæiske Kirkes Bygninger.

Efter Carl den Stores Død kom igjen urolige, forvirrede Tider; først i det 11te Aarhundrede begyndte Tilstanden atter at bedre sig.

Det var en lang, mørk Tid, Europa havde havt at gjennemgaa, og for en overfladisk Betragtning kunde det se ud, som hele den ældre Middelalder kun var en fortsat Hæmmelse og Tilbagegang i Udvikling og Fremskridt. Denne Tid var imidlertid en historisk Nødvendighed og kan sammenlignes med de 40 Aar, som Israelitterne maatte vandre i Ørkenen, før de kunde komme til det forjættede Land. Ligesom disse skulde glemme Ægypternes Kjødgryder, renses fra de fordærlige Paavirkninger af det hedenske Land, saaledes var det nødvendigt, at den romerske Kultur, der var saa nøje knyttet til Romerfolkets uhyre sædelige Fordærvelse, saa godt som helt maatte udslættes af Jorden og glemmes, før noget Nyt kunde komme frem. Og naar man erindrede, til hvilken Højde den virkelig beundringsværdige romerske Kultur var naaet, og hvorvidt den var udbredt, da vilde man forstaa, at der maatte gaa Aarhundreder hen, før den kunde gaa blot nogenlunde i Glemmebogen. Endnu i det 10de Aarhundrede var Alt i Forvirring og Opløsning, og det kom til at staa for den følgende Tid som »det mørke Aarhundrede«. Det var fuldt af indre Fejder, Pest og Hungersnød; Statsmagten var svækket af Lensvæsenet, og Folket led under Overklassens Tryk; Pavemagten var dybt sunken, Bisperne i Afhængighed af Kongerne.

Det var en Reform af Munkevæsenet, der udgik fra det franske Kloster Cluny, stiftet 910, der bragte Fremskridtet, opflammede Troesiveren, og Kirken blev nu det Fristed, hvortil man søgte, træt af Jordelivets Elendighed. En strængere Tugt gjennemførtes i hele Resten i det 11te Aarh. og den fik atter Magt til at forbedre de verdslige Tilstande. Paa denne Tid er det den bekjendte *treuga dei*, Guds

Vaabenstilstand, der paabød almindelig Vaabenhvile hver Uge fra Onsdag eller Torsdag Aften til Mandag Morgen, blev sat igjennem af Kirken.

Da Aaret 1000 forløb uden nogen Dommedag, som man almindelig ventede skulde indtræffe i dette Aar, synes ogsaa dette at have bidraget til, at Folkene atter aandede friere op; dog er denne Frygts historiske Betydning tidligere bleven overdreven; Kirken har altid ivret imod den.

Kirken sad dengang inde med alt, hvad der rørte sig af aandeligt Liv, og det var ogsaa den, der gik i Spidsen ved Bygningskunstens Gjenoplivelse, ikke blot saaledes, at der væsentlig kun blev opført kirkelige Bygninger, nej Præster og Munke vare selv Bygmestre, ja deltog undertiden i selve Bygningsarbejderne.

Taleren henviste til de smukke Typer paa romansk Bygningskunst, som vi her i Landet eje i Ribe, Viborg og Lunds Domkirke og i en stor Mængde mindre Kirker. Her paa Falster er den interessante Stubbekjøbing Kirke den betydeligste fra denne Tid (omkring 1200).

Det er Kirkens milde patriarkalske Alvor og Værdighed og Folkenes naive omend raa Umiddelbarhed, der giver den ældre Middelalders Kunst sit Præg og gjør den romanske Kirkebygningskunst saa tilstrækkende. Den er ofte ubehjælplosom i sin Konstruktion og raa i Enkelthedernes Udførelse, men aldrig konventionel eller karakterløs. Den har frembragt herlige Værker i stort Antal, som ere et fuldt Udtryk for sin Tids kristelige Liv og paa deres Vis staa uovertrufne: men Middelalderen havde endnu langtfra gjennemløbet sin Udvikling, og det skulde være forbeholdt den at skabe en anden fra den foregaaende grundforskjellig Stil, den saakaldte gotiske.

Den nye Tid, af hvilken denne fremgik, gryede i Frankrig allerede ved Aaret 1100.

Det var som Europas unge Folkeslag ved den Tid begyndte at ryste Barnet af Ærmet og vaagne til Selvbevidsthed med Frihed og Skabertrang og ideelle Længsler,

og det nye Liv gav sig Udtryk paa mange Omraader. Man kan saaledes nævne: Korstogene, med deres uhyre Selvopoffrelse og den religiøse Begejstring, der var deres Forudsætning (det første Korstog begyndte 1096); Riddervæsenet med sine høje Idealer; den sværmeriske Mariadyrkelse, der i Forbindelse med Ærbødigheden for Kvindekjønnets hævdede sig til en hellig ujordisk Elskov; Heltesangene og de glødende Troubadoursange, der bragte Modersmaalet i Agt og Ære. Ved Siden heraf staar Kirkens voxende Lærdom, Magt og Indflydelse og Folkenes bedrede Kaar, frembragte ved Kongernes tiltagende Magt, Svækkelsen af Lensvæsenet, Handelens Opblomstring og Byernes Selvstændighed.

Tiden var kommen i en umaadelig Bevægelse; det var som en Foraarstid, hvor alle Knopper bryde, og alle Safter gjære, hvor Blomster og Ukrudt, gavnlige Væxter og Giftplanter vælde frem Side om Side. Der var maaske noget af en feberagtig Opblussen ved alt dette, men i Hovedsagen kan man sige, at det var Europas Ungdomstid, og at det var Ungdommens brusende Blod og dens ideale Længsler, der uimodstaaelig manede til Digt og Daad. I Aarhundreder havde Aandslivet jo slumret eller var holdt nede af Kirkens Myndighed, nu kunde det røre sig frit, og efter saa længe at have ligget brak, brød det frem med en Frodighed uden Lige, der naturnødvendigt maatte føre til Stordaad.

Det var dog ikke lutter Godt og Ædelt, Tiden frembragte. Dyder og Laster stode mod hinanden med en paafaldende Skarphed, kun Dorskhed og Sløvhed synes at have været ukjendte i disse Tider.

Som Exempel paa hvor blandede de Bevæggrunde, der tilskyndede til Korstogene, vare, kan anføres et tysk Ridderdigt, der af de Riddere, der ledsagede Hertugen af Sachsen til det hellige Land, lader En drage ud af Eventyrlyst, en Anden for at turnere, en Tredie for at se Verden, en Fjerde sin Elskede til Ære, en Femte for at tjene Gud, en Sjette for at lide for Guds Skyld, en Syvende for at undfly

Fattigdom, en Ottende for Tidsfordriv og en Niende af Ærgjerrighed. Men man maa bedømme en Tid efter det Bedste, den frembringer, og denne har været rig paa Idealitet, og som ingen anden har den besiddet Ungdommens Evne til at rives hen og begejstres. Egentlig er det dog Frihedstrangen, der her som altid, naar en stor Bevægelse gaaer hen over Folkene, er den vigtigste bevægende Kraft. Det er endnu ikke saa meget politisk Frihed eller Handle-, Troes- og Tankefrihed, der tilstræbes, skjønt Fordringer i denne Retning allerede skyde frem. Det er heller ikke Frihed for Kjødet, men en Frigjørelse fra Kjødet, som er Tidens Maal, det er Længslen efter ved et asketisk Liv at hæve sig over den besmittede Jord, der er det Centrale i Middelalderens ideale Stræben. Det var det Forbillede, som Munkene havde givet, der blev grebet af en saadan Begejstring af alle Kristne, at intet Offer syntes for stort, naar det gjaldt at tjene Gud og Kirken. Derfor kunde denne sende Hundrede Tusinder i Døden i Kamp for den hellige Grav, og derfor kunde den opnaa næsten ubegrænsede Offre, naar det gjaldt at bygge Kirker og Klostre til Guds og Kirkens Ære.

Saaledes var den Jordbund, hvorfra den pragtfulde Blomst, den gothiske Kirkebygning skjød frem.

Betragte vi nu en gothisk Kirke, som f. Ex. Domkirkerne i Beauvais eller Amiens, da vil det strax være paafaldende, hvorledes al Vægt er lagt paa at udtrykke det Opadstræbende, det, der løfter Tanken fra Jorden til Himlen. Den romanske Kirke med sin rolige, alvorfulde Fred egnede sig ret for dyb og stille Andagt. Her under disse højtspændte Hvælvinger er der ikke Fred at finde i den Forstand, her drages Tanken næsten med Magt mod det Høje, her maa bedes brændende Bønner eller høres brusende Orgelklang. Hele Indtrykket er uendelig forskjelligt, og ligesaa stor er Forskjellen mellem Konstruktion, Enkeltheder og Proportioner i de 2 Stilarters Bygninger.

Taleren gav nu en nærmere Beskrivelse af den gothiske Kirkes Plananlæg og Konstruktion. Hovedforskjellen fra den romanske Arkitektur er den, at dennes samlede Murmasser i Gothiken er opløst i et System af Piller, Ribber og Nerver, hvor Alt paa det nøjeste er beregnet paa netop at have den Størrelse og Form, der passer bedst for Konstruktionen, saa der intet Sted er for Meget og intet Sted for Lidt. Hvælvingerne ere Endemaalet for hele Konstruktionen; de vare et Billede paa den høje frie Himmel, og jo højere de kunde løftes over Jorden, desbedre; alt det Øvrige havde kun det Formaal at bære disse. Men for at faae de højtspændte Hvælvinger til at staa (de opførtes til en Højde af indtil 150 Fod) maatte de afstives, og dette førte til en i æstetisk Henseende lidet heldig Konstruktion, idet man støttede Hvælvingerne ved luftige Buer (Stræbebuer), der over Sideskibenes Tag kastedes fra disses Piller op mod Højkirkens. Det endte med at blive et uhyre Apparat, der udvendig fra seet blev en forvirret Mangfoldighed af Buer og Piller, der næsten skjulte Bygningens Kjærne.

Det er kun ved en gennemført Anvendelse af Ligevægtslovene, at disse Bygninger have kunnet opføres. Deres største Fortrin er den logiske Klarhed i deres Konstruktion, og den umaadelige Energi, hvormed deres Idee er udtrykt. Al Dekoration er indordnet under og betinget af Konstruktionen og kun en organisk Udformning af denne; derved bliver hele Bygningen i fuldeste Maal til en Organisme, hvor Intet er blot til Pynt; saa logisk en Arkitektur havde Verden ikke seet siden Antikens Dage.

Man har kaldet den gothiske Stil for Spidsbuestilen, som Modsætning til den romanske eller Rundbuestilen. Ganske vist har Gothiken anvendt Spidsbuen som konstruktivt Element paa en enestaaende Maade, og ganske vist er den uundværlig for den af konstruktive Grunde, dog er det ensidigt og urigtigt at sige, at Stilen væsentligt er

bestemt ved den spidse Bue. Det er dens hele konstruktive Tendents, der er dens væsentligste Særkjende.

Det er et umaadeligt Antal nye Kirker, der opførtes i dette Tidsrum, og mange af de ældre romanske Kirker maatte vige Pladsen, dels fordi de bleve for smaa og ikke svarede til Tidens Krav, dels blot som Offre for den umaadelige Byggelyst, der var Tiden egen, og som fordrede Kirkebygninger i nye Stilformer. Utrolige Summer anvendtes, Nôtre Dame i Paris kostede saaledes c. 70 Mill. Franks.

Det var Frankrig, der gik i Spidsen for Udviklingen hele den senere Middelalder. Det var her, at Klosterreformen begyndte, heraf udgik de første Korstog, Riddertiden tog sit Udspring her ligesom Turneringer. Troubadour- og Heltedigtning udgik fra Frankrig. Det var ogsaa dette Land, der frembragte den gothiske Stil. I lang Tid mente Tyskerne at kunne tilogne sig Æren for denne; men det er nu almindelig anerkjendt, at den tilkommer det nordøstlige Frankrig, og det er kun der, man kan studere den i sin Udvikling.

Allerede 1140, netop samme Aar som en af vore ældste romanske Granitlandsbykirker (Gjellerup) er opført, grundlagdes det i hele sin Konstruktion gothiske Kor i St. Denis ved Paris af Abbed Suger, og fra da af gik Udviklingen i en rivende Fart fremad, saa at den, da den i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede naaede til Tyskland og de andre omgivende Lande, allerede var nær ved sin fulde Udvikling. Til nogle Egne af Tyskland kom den dog endnu senere, og til nogle Egne af Frankrig trængte den slet ikke frem, Provence (med en enkelt Undtagelse) og Auvergne. Heller ikke Spanien og navnlig ikke Italien kunde ret faae Smag for Gothiken, og det er fra Italien, at den har modtaget sit lidet betegnende Navn som et Haansord til Betegnelse af dens formentlig barbariske Herkomst. I sin første Udvikling bibeholdt Gothiken romanske Enkeltheder, men befriede sig snart fuldstændig fra dem; den blandede Stilart,

der derved fremkom, er bleven kaldt Overgangsstilen (hos os Roskilde Domkirke).

De ældste gotiske Bygningsværker findes i Frankrig, de mest konsekvent gennemførte i Tyskland. Dette Land greb den nye Stilform med Begjærlighed og satte den strax i fuldstændigt System, hvorved den blev tørrere, schematisk og mere skolemæssig. Det var en Overdrivelse af det, der var dens største Fortrin. Ogsaa andre Steder, selv i Frankrig, udartede Stilen efter det 13de Aarhundrede, som Violet le Duc siger: »Ræsonnementet dræbte Indbildningskraften, Logiken Poesien.« Stilens første endnu ikke konsekvent gennemførte Forsøg ere egentlig de bedste, i ethvert Fald de interessanteste, og Principets fuldstændige Gjennemførelse betegner ogsaa Udgangspunktet for Tilbagegangens tørre Schematisering.

De store Fordringer til Konstruktion og Beregning, som stillede til den gotiske Bygningskunst, medførte naturligt, at Ledelsen af Byggearbejderne gik over fra Gejstlighedens til Lægmands Hænder; disse sammensluttede sig til en Art laugsmæssige Skoler (Bauhütten), der befordrede Tilbagegangen fra stræbende Kunst til laugsmæssig Routine, ligesom de havde muliggjort den hurtige Udvikling. Det gik her som altid, Smagen fordærvedes, alt som Virtuositeten udvikledes, et dekorativt Spil med kunstige og outrerede Former afløste den tidligere Ro og Klarhed, og da en ny Smag med Renaissancen fra Italien bredte sig ud over Europa, var Gothiken fuldstændig udlevet og dødsdømt.

En nyere Forfatter (Erslev) har kaldet Tiden fra 12te—13de Aarhundrede Middelalderens Storhedstid og med god Grund. Man kan indvende, at den ødslede sin Kraft paa Opgaver, der gave lidet eller intet praktisk Udbytte, men som Manden ikke vilde have undværet sin Ynglingealder, selv om den har været anvendt paa uproduktiv Maade til at hige efter ideale Maal, saaledes kan Europa med Glæde se tilbage paa denne skønne Tid, hvor den største Kraft

sattes ind paa Opgaver, ved hvis Løsning der ikke kunde vindes hverken Gods eller Magt, men kun en ren sjælelig Tilfredsstillelse. Som Minder og Vidner om denne Tid staa endnu de herlige gothiske Kirke.

Medens det øvrige Europa løftedes under det mærkelige aandelige Opsving, som i det 13de—14de Aarhundrede kom til sin fuldeste Udvikling og skjød saa skjøn en Blomst som den gothiske Bygningskunst, var det i Danmark en sørgelig Tid, hvis Mørke synes saameget tættere ved Siden af det straalende Lys, som samtidig skinnede over det øvrige Europa. Efter Valdemar Sejrs Død 1241 lider Danmark af ydre og indre uheldige Forhold, og disse i Forbindelse med en Række udygtige Konger forene sig om at frembringe en Tilstand, der varede i omtrent halvandet Hundrede Aar og bragte Danmark til Undergangens Rand. Der var i denne Tid næppe et Fredsaar; indre Kamp mellem Konge, Adel og Gejstlighed, Undertrykkelse af Borgere og Bønder, Oprør med Kongemord og Forræderi afløstes af Krige med saa godt som alle Naboer, medens Indblanding af fremmede Fyrster og Hansesæderne i Landets Anliggender, skjæbnsvangre Misgreb, som Landets Udstykning i Len, Hungersnød og Pest bragte Ulykke paa Ulykke.

Man skulde undre sig over, at saadanne Tider i det hele kunde frembringe Nogetsomhelst udover det Nødvendigste, og naar vi se, at en saa anseelig Kirke som St. Peder i Malmø paabegyndtes 1319, samme Aar som Erik Menved døde, da maa man forbauses over, at man under saa urolige Tider kunde fatte og gennemføre en saa stor Byggeplan, og det er ogsaa kun forklarligt ved, at man erindrer, hvor store Midler Gejstligheden sad inde med, og som den havde forstaaet at bevare midt under Landets Nød.

Vore gothiske Kirker ere saa godt som udelukkende opførte af store, røde eller gule Teglsten, med sparsom Anvendelse af Glassur. Paa Grund af det mindre fine og stærke Materiale mangle de Størstedelen af de nys

skildrede store gothiske Stenkirkers særegne Egenskaber, og der bliver derved mindre Forskjel paa den romanske og gothiske Kunst her end andetsteds; det synes ogsaa, som om Gejstligheden er vedbleven at lede Kirkernes Opførelse uden Benyttelse af læge Bygmestre.

Paa den anden Side har det grove Materiale bevaret mod den udartede Stengothiks smaalige og tørre Udformninger.

En stor Del gothiske Kjøbstadskirker ere nu forsvundne, navnlig af Klosterkirkerne; af de endnu bevarede ere Størstedelen treskibede Kirker uden Tværskib og med polygonalt Kor. St. Knuds Kirke i Odense har dog lige Korslutning, og Maribo Klosterkirke, der som Birgittinerkirke har flere særlige Forhold og har Koret vendt mod Vest med et lille Taarn som Afslutning. Den er en Hallekirke (d. v. s., at alle 3 Skibe ere omtrent lige høje), en Kirkeform, der er kommen til os fra Nordtyskland, hvor den har været almindelig anvendt netop blandt Murstenskirkerne, men hvor den ikke, som man tidligere har ment, er opstaaet. Den træffes saaledes i ældre Kirker meget hyppig i Syd- og Melleml Frankrig og i Norditalien. Mariager, vor anden Birgittinerkirke, har havt lignende Anordning som Maribo, men er nu tildels nedreven. De øvrige treskibede Kirker have et højt Midtskib, som enten rager op over eller er forenet ved et fælles Tag med 2 lavere Sideskibe. Malmøs St. Peders Kirke, den 1807 nedbrændte Frue Kirke i Kjøbenhavn, St. Knuds Kirke i Odense og den for Størsteparten gothiske St. Clemens Kirke i Aarhus ere vore anseeligste Monumenter fra denne Tid. Af de øvrige Kjøbstadskirker er det især Franciskaner-, Dominikaner- og Helligaandsklosterkirker, der nu benyttes som Sognekirker; saadanne findes i Viborg, Aarhus, Ribe, Horsens, Randers, Odense, Faaborg, Næstved, Helsingør og Nykjøbing paa Falster.

Medens de fleste af vore Kjøbstadskirker ere gothiske, ere den langt overvejende Del af Landsbykirkerne fra den romanske Tid; men ved et meget stort Antal af dem findes

gothiske Tilbygninger og Omdannelser; saaledes ere de allerfleste Kirketaarne paa Landet fra den gothiske Tid, ligeledes Vaabenhusene og Sakristierne og de senere indbyggede Hvelvinger.

Nogen betydelig Selvstændighed i Stilen kan man imidlertid ikke vente at finde her i Landet; det er saa godt som udelukkende Forbilleder fra Nordtyskland, der ere naaede til os. I St. Knuds Kirkes lige Afslutning mod Øst har man dog ment at finde engelsk Paavirkning.

Udsmykningen har været forholdsvis tarvelig. Glas-malerier findes intet Steds, hvorimod Vægge og navnlig Hvelvingerne havde været rigt udstyrede med Malerier. Af Skulptur i Sten findes næsten Intet, derimod ret rigt Billedskjærerarbejde, navnlig prægtige billedrige Altertavler udstyrede med Guld og Farver.

Vore gothiske Kirker ere kun uanseelige og smaa mod de store Landes pragtfulde Stenkirker; men som de ere, maa de dog være os dyrebare baade som historiske Mindesmærker og som Tegn paa, at ogsaa vi have faaet vor, om end lille Andel i Middelalderens Storhedstid.

Derefter talte H. F. Rørdam om forskellige kirkelige Minder fra Falster i Middelalderen; særlig gav han en Udsigt over den ejendommelige Kultus, der gennem lange Tider havde været knyttet til »det hellige Sakrament« i Kippinge, og som efter Reformationen var fortsat som Kilderejser, der strakte sig næsten til vor Tid. Den sidste Del af dette Foredrag vil i sin Helhed blive meddelt i dette Tidsskrift, saa snart Pladsen tillader det.

Mødet begyndte og sluttede med Orgelforedrag af Kirkens Organist, der med stor Beredvillighed havde stillet sine musikalske Kræfter til Selskabets Raadighed.

Smaa stykker.

V.

Om Retten til at holde Ligprædiken.

Meddelt af Overlærer *D. H. Wulff*.

I en Kjøbstad, hvor der er to Sogne med hver sin Sognekirke, kunde der, naar et Lig af det ene Sogn blev begravet i det andet Sogns Kirke, opstaa Spørgsmaal om, hvilken af Præsterne der skulde forrette Tjenesten, enten han, i hvis Kirke Liget blev begravet, eller han, fra hvis Menighed det var. Angaaende dette Spørgsmaal rejste der sig i Slutningen af det 17de Aarhundrede en Sag i Aalborg, under hvilken der tillige opstod et andet Spørgsmaal, nemlig om, hvilken Præst der havde Ret til at forrette Tjenesten, naar paa samme Tid to Lig skulde begraves i en Kirke, af hvilke det ene, men »ringere«, hørte til dennes Menighed, det andet, men »fornemmere«, til den anden. Begge disse Spørgsmaal fik deres Besvarelse paa samme Gang, og da Afgjørelsen ikke er uden Interesse, skal de nærmere Omstændigheder derved her meddeles efter Aktstykker, som findes i Aalborg Bispearkiv.

Anledningen til en mellem Præsterne ved Budolfi og Frue Kirke om Retten til at holde Ligprædiken opstaaet Strid fremgaar af nedenstaaende Skrivelse:

Højstærede gode Ven og Velyndere Mogens Villumsøn¹⁾!

Næst en glædelig Juls og lyksaligt Nyaars Ønske har jeg hans Fromhed tjenstkjærligt at betakke for al Affektion

¹⁾ Amstforvalter og fra 1671 tillige tredjē Borgmester i Aalborg.

og beviste Høflighed. At tjene hannem efter Begjæring paa hans Skrivelse er denne min enfoldige, ringe Resolution, at jeg holder mig efter min allern. Arvekonges naadigste Benaadningsbrev, som holder mig alene at være Sognepræst til vor Frue Kirke udi Aalborg med sine annexerede Sogne, efter hvilket det jo billigt er, jeg selv nyder min af Gud og Kongen betroede Prædikestol, saa længe jeg den klageløs betjener, tillige med tilfaldende Akcidenser og Rettighed; tror ikke, at enten Mag. Christen eller nogen anden mig imod kgl. Forbud herudi Forfang vil gjøre eller understaa sig imod algemene Praxin, saa vidt vi begge staa under én Konges Lov og ingen selvtagen Skik, at betjene noget Lig i mit Sogn, langt mindre i min Kirke, uden min Konsens og Vilje, eller og nogen Konstitution, af Kongen konfirmeret, hannem det tillader. Det véd Gud, de gode Folks Sorg og Bekymring gaar mig til Hjærtet; men som dette er en Sag, som dennem intet kan angaa, naar de mig alene som Sognepræsten til denne Sted, hvor de ville have det salige Menneske, deres kjære afdøde Søn Christen Hoeg, begravet, tiltaler, maa de vide, at jeg mig med al Rette tilholder selv over hannem og alle efterkommende, som skal begraves udi vor Frue Kirke eller Kirkegaard, at prædike og ingen anden det tillader, at jeg skal ikke misbruge min allern. Konges Naade, som mig med dette mit Levnedts Brød i mit lovlige Kald har benaadiget. Dette saa korteligen hans Fromhed og de højbedrøvede Forældre til Tjeneste; rekkommenderer jeg mig herhos i hans Fromheds gode Affektion. Næst flittigste Hilsen til hans dydigste Kjæreste og mange lyksalige Aars Ønske forbliver

Aalborg Ao. 1677 d. 26de Dcbr.

fittige Forbedere

H. Hansøn Ramløs.

Allerede den følgende Dag afgav Biskop M. Foss følgende Erklæring i Sagen:

Saasom falder Tvistighed mellem Sognepræsterne her paa Steden angaaende Ligtjeneste at forrette i hinandens Kirker, hver over sine Tilhørere, og det af Praxi, saa vidt man mindes kan, befindes, at hver Sognepræst har altid

prædiket over sine Tilhørere, i hvad Kirke de begravnes udi, saavel den udi St. Budolfi Sogn over sine Tilhørere, naar de jordes udi Frue Kirke eller Kirkegaard, som den udi vor Frue Sogn over sine Tilhørere, naar de jordes udi St. Budolfi Kirke eller Kirkegaard, efter hvilken Vedtægt, som den hæderlige og højlærde Mand Mag. Hans Ramløse vægrer sig at ville læmpe sig, og nu i Morgen indfalder sligt et Lig, som af Budolfi Sogn skal begravnes i Frue Kirke, saa den afdødes Venner have søgt hos mig om Decision udi denne mellem begge Præsterne svævende Stridighed, paa det den døde i sin Jordefærd ikke noget viderværdigt skulde vederfares, da, som jeg har søgt i Mindelighed Mag. Hans didhen at disponere, at han vilde lade alting blive i den samme Stand, som det i hans Formænds Tid har været udi, og han sig herudi ej har villet bekvemme, da, at ingen Disordre eller Forargelse af denne Stridighed i Tjenesten skulde komme, lader jeg hermed, paa min allern. Herres og det mig af Gud og højstbem. hans kgl. May. anbetroede Opsynsembedes Vegne over dette Stifts Kirker og deres Prædikantere og Lærere, velbem. Mag. Hans Ramløse anbefale at lade med disse omtvistede Ligtjenester alting bero og forblive i den samme Fred, som det i hans Formænds Tid været har, saa Mag. Christen Blimester og hans Medtjenere forrette de Ligprædikener i vor Frue Kirke, som over deres Tilhørere begjæres af dem at skulle forrettes; han igjen og hans Medtjenere forrette de Ligtjenester udi St. Budolfi Kirke, som over deres Tilhørere begjæres af dem at skulle forrettes, aldeles efter den hidindtil holdne Praxin, indtil den enten ved hans kgl. Maj.s allern. Dispensation eller ved endelig Dom og Sententse efter lovlig Medfart vorder ophævet. Og som dette i Dag blev Mag. Hans Ramløse mundtligen foreholdet, saa fremskikkedes det samme og skriftligen ham til videre Underretning under min egen Haand ved de hæderlige og vellærde Mænd Hr. Jens Gjessing¹⁾ og Hr. Gert Thisen²⁾ med venlig Begjæring, at de det ham ville tilstille.

Aalborg d. 27de December 1677.

M. Foss.

¹⁾ Sognekapellan til Budolfi Kirke. ²⁾ Sognekapellan til Frue Kirke.

Ligelydende Kopi have vi ovenskrevne Dato efter hans Velærværdigheds Begjæring overleveret Mag. Hans Ramløse.
J. Gjessing. Gert Thisen.

Herpaa svarede Præsten ved Frue Kirke, H. Hansøn Ramløse, saaledes:

Anlangende den højærværdige, hæderlige og højlærde Mand Dokt. Matthias Foss hans Anbefalelse om det Lig, som af Budolfi Sogn, efter velbm. hans Højærværdigheds foreskrevne Anbefalelses Indhold, skal begraves i vor Frue Kirke, da fornemmer jeg ingen Lig den Dag, som er den 28de December 1677, at skal vorde bestediget til Jorden i den Kirke. Anlangende ellers, at den hæderlige og højlærde Mand Mag. Christen Blymester og hans Medtjenere skal forrette de Ligtjenester i vor Frue Kirke, som over deres Tilhørere begjæres af dem at skulle forrettes, da, som det er det Sogn, som Gud og hans kgl. Maj. mig allern. anbetroet har, da tør jeg ikke understaa mig saaledes at gjøre eller handle mod hans kgl. Maj.s Naade eller vige et Straabredt fra det mig af hans kgl. Maj. allern. givne Bestillingsbrevs Indhold, indtil der enten ved hans kgl. Maj.s allern. Dispensation eller ved endelig Dom og Sententie efter lovlig Medfart, som hans Højærværdighed selv i hans Anbefalelse har indført, vorder til- eller frakjendt, med mindre hans Højærværdighed efter Dom eller lovligt Bevis og Medfart ved mig saa højt skyldig i noget, og han derudi vilde give mig Sag, at jeg mit Embede ikke selv kan betjene, baade hvad totum og partés sig belanger, og han derfor tilberligen og forsvarligen kan suspendere mig enten totaliter eller partialiter. Ellers er der adskillige Motiver, som jeg i samme min Sag vel kunde fremføre, at det Sognepræsten til vor Frue Kirke alene tilkom at prædike over de Lig, som begraves i hans Kirke, hvilke jeg paa denne Tid vil gaa forbi, det aleneste at røre kortelig herom, at Borgmestere og Raad i forrige Tider selv have kaldet Præsterne til begge Menighedertie, og da vel muligt kunde ske Reflexion baade til Sognepræsterne og Tilhørerne, som kunde derover for Svogerskab, Venskab, Vederlag og andet deslige have akkorderet med hverandre;

men nu, Gud være Lov, Kongen kalder, maa man følge Kongens Brev og hans Naade efterleve. Jeg har imidlertid Sagen i allerdybeste Underdanighed for min allern. Konge andraget, det jeg ogsaa vel véd, at den hæderlige og højlærde Mand Mag. Christen Blymester har gjort. Imidlertid beder jeg hans Højærværdighed tjenstvilligst, som jeg ogsaa vel formener, at mig ingen Hinder i mit Embede bør eller kan ske, hvilket jeg vil, al Disordre og Forargelse at forekomme, bede, hans Højærværdighed ville tage i god Betænkende, og at Mag. Christen Blymester holder sig fra mit Embede, som mig af Gud og hans kgl. Maj. allern. er betroet, at jeg ogsaa til videre Underretning under min egen Haand til velb. hans Højærværdighed og til Mag. Christen Blymester ved disse tvende ærlige og velfornemme Dannemænd, Rasmus Andersen og Hans Reimer, begge Borgere og fornemme Handelsmænd her udi Aalborg, indstiller. Formoder, derpaa kategorisk bliver svaret.

Aalborg den 29de December 1677.

H. Hansøn Ramløs.

Dette er en rigtig Kopi af Originalen, bekjende vi underskrevne

Rasmus Anderssen. Hans Reimers.

Med Bispens egen Haand er derpaa tilføjet:

Herpaa gav jeg dette Svar:

M. Hans Ramløse haver tredje Juledag for Højmesse baade mundtligen udi Ministerii Nærværelse saa og siden skriftligen under min egen Haand bekommet paa denne Proposition mit kategoriske Svar og Ordre, hvorhen jeg mig remitterer, og formaner ham endnu venligen, at han sig derefter retter og ikke giver nogen Anledning enten til Disordre i Guds Kirke eller anden Ulempe, som deraf vilde følge, om han ikke lever udi den Observance, som Ordinansen og hans Ed ham tilholder. Og som jeg haver kaldet ham med de andre gode Mænd, Præsterne, tilsammen til 12 Slæt for højvigtige Aarsagers Skyld, saa kan da videre, om behøves, herom handles.

Aalborg d. 29de December 1677.

Fremdeles skrev Stiftsbefalingsmand Enevold Parsberg til Biskoppen fra Kjøbenhavn i denne Sag saaledes:

Velærværdige Hr. Superintendent,
velærede og velfornemme gode Ven!

Jeg tilskikker ham herhos en original kgl. Befaling til os begge angaaende den Dispute, som falder imellem Magister Hans Ramløse og Hr. Gert Zacharisen¹⁾. Derudi findes ogsaa en Kopi af Hr. Gerts Supplication, hvilket jeg beder, at Eders Velærværdighed vilde tillige med Tøger Lassen²⁾ straxen foretage og dem efter Befalingens Indhold imellem handle. Dog synes mig vel bedst, at det forblev paa den Maade, som det udi de andre ærlige og nu sl. afdøde Mænds Tider altid upaaanket har været. Mens jeg fornemmer vel, at Mag. Hans vil begynde noget nyt. Jeg tænker, at han har endnu Krigen i hans Hoved³⁾, hvorfor det er endnu saa uroligt; mens jeg raader ham dog som en Ven, at han slaar sit Sind til Rolighed; thi ellers kunde der vel falde en temmelig haard og hæftig Dom over ham; thi hans kgl. Maj. har ikke sendt ham til Aalborg som en reformator reipublicæ, men som en Sognepræst, der skal leve skikkelig, som hans sl. Formand gjorde, og lade sig nøje med det samme Stykke Brød, som hans sl. Formand var meget vel med fornøjet. Her siges ogsaa, at Blymester skal i lige Maade spekulere paa noget nyt; mens jeg vil og raade ham, at han forbliver inden sine Grænser; thi hans kgl. Maj. holder det for en stor Vederstyggelighed, i det at de gejstlige, som skulde leve andre til et Exempel, ere saadanne urolige Hoveder, og inden Enden saa gaar det ud over dem selv. — — — — —

¹⁾ maa vel efter det følgende være en Hukommelses- eller Skrivefej i Stedet for: Mag. Christen Blymester; Gert Zacharias var Hr. Thisens Fornavn, der ovenfor er nævnt. ²⁾ Slotsskriver paa Aalborghus. Blev 1667 Ejer af Rødslet og senere ogsaa af Vester-Ladegaard, Klarupgaard og Refsnæs. Mødte flere Gange 1675 - 8 paa Landemodet som Befuldmægtiget paa Stiftamtmand Parsbergs Vegne. ³⁾ Han havde tidligere været Feltpræst i Skaane.

Om Retten til at holde Ligprædiken.

Jeg ønsker Eder Lykke udi disse Forretninger og, næst al god Velstands Ønske, forbliver jeg stedse

Hans Velærværdigheds

Haff. den 23de Febr. 1678.

tenstvilligste

Enevold Parsberg.

m. pr.

Under 16de Marts 1678 udgik saa følgende Kongebrev til Biskoppen i Aalborg:

Vi Kristian den femte o. s. v. Vor Naade tilforn. Efter som sig nogen Irring og Tvistighed imellem Mag. Christen Blimester, Sognepræst til St. Budolfi Kirke i vor Kjøbstad Aalborg, og Mag. Hans Ramløse, Sognepræst til vor Frue Kirke sammesteds, begivet haver, i det den ene (H. R.) allerund. formener, at den anden (C. B.) uden hans Begjæring og Vilje ej bør udi hans Sognekirke prædike over de døde, som der begravnes og have boet udi den andens Sogn, den anden (C. B.) derimod allerund. paastaar, at han sig dermed efter gammel Brug og Sædvane vil forholde, da er efter denne Sags allern. befundne Beskaffenhed vor allern. Vilje og Befaling, at det dermed fremdeles efter gammel Skik og Vedtægt skal forblive. Derover du alvorligen haver at holde, saa at begge Sognepræsterne sig derefter rette o. s. v.

Denne Afgjørelse lod da Biskoppen begge Sognepræsterne strax »forstændige« med alvorlig Erindring om, at de med allerund. Hørsomhed sig derefter skulde skikke og rette, og siden, den 17de Maj, til Magistratens og Menighedernes Underretning paa Raadstuen læse og paa-skrive. Men strax efter »begyndte ny Prætensioner af Mag. Hans Ramløse at moveres samme kgl. Ordre til Svækkelse, fornemmelig i det han prætenderede, at, naar noget fornemme Lig af Budolfi Kirke blev i hans Sognekirke begravet og da samme Dag og kunde indfalde et Lig af mindre Kondition af hans Menighed at skulle tillige med begravnes, han da selv vilde holde Ligtjenesten udi sin Kirke over det Lig af sin egen Menighed, og Sognepræsten

af Budolfi Sogn skulde siden forrette Tjenesten over sin afdøde Tilhører. Men da denne Mag. Hans Ramløses Proposition direkte stred ikke aleneste mod den algemene Praxin udi Riget, hvor ingensteds befindes to sær Eftermiddags Ligprædikener udi en Kirke at holdes, men endog mod højstbemeldte kgl. Ordre i denne Sag udgiven, som expresse melder, at det med Ligtjenesterne fremdeles efter gammel Skik og Vedtægt skal forblive«, saa kaldte Biskoppen Fredagen den 14de Juni Ministerium tilsammen, hvor da Mag. Christen Blimester producerede først Borgernes skriftlige Attest og Kundskab om, hvis tilforn med Ligtjenesternes Forrettelse havde været i Brug, som lød saaledes:

Anno 1677 den 10de December vare vi underskrevne (Navnene paa 18 Borgere i Aalborg) efter Borgmestre og Raads Ordre forsamlede paa et Sognestævne i St. Budolfi Kirke anlangende et Sognevidne og Kundskab, som Mag. Christen Blimester, Sognepræst til forbemeldte Kirke, var begjærende om efterskrevne Punkter: 1) Om det ikke er os vitterligt, det i vores Tid at have været saa Skik her i Aalborg, at, naar nogen Tilhører af St. Budolfi Sogn døde, da, enten samme Tilhører er bleven begravet i dette Sogns Kirke eller Kirkegaard eller og i vor Frue Kirke eller Kirkegaard, er Ligprædiken altid bleven forrettet af Sognepræsten til St. Budolfi Kirke eller hans Medtjener, ligervis som Sognepræsten til vor Frue Kirke eller hans Medtjener altid har prædiket over det Sogns Tilhørere, enten de ere blevne begravede i deres eget Sogns Kirke eller Kirkegaard eller i St. Budolfi Kirke eller Kirkegaard. 2) Om vi have hørt, om det før vor Tid har været her i Byen anderledes brugeligt. Og er det os, hvad den første Post angaar, fuldkommeligen vitterligt, at, saa længe vi kan mindes, somme i 50 Aar og derover, somme i 40 Aar, somme i 30 Aar og somme i 20 Aar, da har det stødse været Maner i Byen, at den Sognepræst eller Medtjener, af hvis Menighed den døde var, har altid forrettet Ligprædiken, være sig enten Folkene ere blevne begravede i deres eget Sogns Kirke eller Kirkegaard eller og i det andet Sogns Kirke eller Kirkegaard. Hvad

anlanger den anden Post, da have vi heller aldrig hørt, at der før vor Tid har været anden Maner eller Skik holden i Menighederne her i Byen i dette Fald, end tilforn er meldet.

(Navnene).

Dernæst fremlagde han Kundskaber af Aarhus, Ribe og Randers, hvormed bevises, at, som paa de Steder forefindes ogsaa to forskellige Menigheder og Præster, saa havde det altid været der ogsaa in praxi, at hver Sognepræst havde forrettet Ligtjeneste over sine Tilhørere, hvilke Dokumenter lød:

Viri plurimum venerandi, clarissimi, fratres in Christo conjunctissimi!

Saasom jeg til en Sags Illustration, her i Byen forefalder, behøver om andre Steders praxi i ligedan Tilfald Information, da falder til Deres Ærværdigheder, Mag. Henrich Blichfeldt og Mag. Claudium Andreæ Claudianum, min tjenstvilligste Begjæring, De vilde meddele mig Deres gode Kundskab om efterskrevne tvende Poster, hvorledes dermed i Deres Menigheder i Aarhus forholdes:

1.) Naar noget Lig bliver begravet, om ikke da den Præst forretter Tjenesten med Ligprædiken i den dødes Jordefærd, af hvis Menighed den døde har været, omendskjønt den døde i den anden Kirke i Byen sin Begravelsested kunde have.

2.) Om de i saadan Fald have nogen sær kgl. Anordning for sig, eller om de rette sig efter Stedets Praxin, som deres Formænd for dem have fulgt o. s. v.

Aalborg d. 11te Marts 1678. Deres Ærværdigheders tjenstvilligste
Christen Blimester.

Herpaa lød Svaret:

Vir admodum reverende, clarissime dne Mag. Christiane Blimester, in Christo frater et amice conjunctissime!

Efter hans venlig Begjæring er paa hans tvende Propositioner dette mit korte og sandfærdige Svar, som følger:

1.) Naar noget Lig hos os begravnes, da forretter den Sognepræst (eller hans Medtjener) Tjenesten med Ligprædiken

udi den dødes Jordefærd, af hvis Menighed den døde selv har været, saa at Sognepræsten til vor Frue Kirke (eller hans Medtjenere) prædiker i Domkirken over de Lig af vor Frue Sogn, som i Domkirken eller Kirkegaarden derhos blive begravede, et vicissim; thi den, som har kjendt den døde i Livet, kan jo bedst efter Døden give den døde sin Attest, for hvilken iblandt andre Aarsager Ligprædikener blive holdte.

2.) Udi saadan Tilfald véd jeg ikke paa at være eller nogen Tid at have været nogen sær kgl. Anordning; men man har rettet sig efter den praxin, som her paa Stedet har været brugelig, hvilken jeg erindrer mig over 30 Aar her ubrødeligen og uden Disput at have været holdt, har og, saa vidt jeg kan erfare, saaledes været holdt tilforn. Hvilken min Resolution som sandfærdeligen saa villigen jeg efter Begjæring hermed meddeler og ham min Jesu befaler.

Min højtærede Vens og i Christo Broders
Aarhus d. 22de Marts 1678. tjenstfittigste

Henrich Blichfeld¹⁾.

Forskrevne Attest, som den hæderlige og højlærde Mand Mag. Henrich Blichfeld angaaende Ligprædikens Tjeneste her udi Aarhus Menigheder har givet, i alle Maader sandfærdig at være, vidner udi Mag. Claudii²⁾ Absens jeg underskrevne, som nu udi 38 Aar Domkirkens Menighed har betjent, som og ej andet har hørt, end at denne samme Praxis for min Tid uden al Tvist og Klammeri har været holdt, hvilket jeg sandfærdeligen vidner og med egen Haand bekræfter.

Aarhus d. 22de Marts 1678. Johan Hansen Lønborg³⁾.

Ærværdige, hæderlig og højlærde Mand

Mag. Jørgen Lauritsen Fog!

Ere vi underskrevne efter vores højlærde, kjære Svoger Mag. Christen Blimester, Sognepræst til St. Budolfi Kirke i Aalborg og Provst sammesteds, hans Begjæring til en sin Sags Oplysning bedende, det Hr. Mag. maatte behage sit gode Svar og Resolution at meddele og give samme vores

¹⁾ Sognepræst til Frue Kirke i Aarhus. ²⁾ Sognepræst til Domkirken i Aarhus. ³⁾ Øverste Kapellan ved Domkirken.

højærede Svoger paa efterfølgende tvende Poster: 1) Om ikke enhver Sognepræst eller hans Medtjenere prædiker over dem, i hans Sogn og Menighed dør, være sig endog enten de blive begravede i deres egen Sognekirke eller i den anden Kirke i Byen. 2) Om derom ved Stederne findes nogen sær kgl. Anordning, eller og om enhver ikke retter sig efter den Steds præxin, han for sig har fundet og hans Formænd fulgt have. Derpaa vi Hr. Magistri gode Svar ere begjærende, vi, som stedse findes

Ribe den 21de Febr. 1678.

Hr. Magistri
tjenstberedvillige
Peder Terpager. Niels Hansen.

Jeg ønsker samtlig højærede Venner Fred og Glæde!

1.) Til venlig Gjensvar paa de hæderlige Venners Beskikkelse og Begjæring gives dette.

Saasom Sognepræsten og Canonicus til Domkirken, meget hæderlig og højlærde Mand Mag. Niels Jørgensen Seerup ingen Forhindring har gjort mig med nogen Ligprædiken i sin Kirke at forrette over mit Sogns afdøde, saa har jeg ogsaa gjerne over 18 Aar været tilfreds, at han selv eller hans Fuldmægtige paa lige Maade i Cathrines Kirke Ligprædikener have forrettet, som jeg ogsaa formærket har, her paa Steden at have været sædvanligt tilforn, og agtes af os begge billigt, at den, som har Besværing, nyder Belønning, hver af sine Sognefolk og ikke af de andre.

2.) Til det andet svares, at, dersom nogen sær kgl. Anordning anlangende Præsternes Forhold mod hverandre findes, som ikke i de trykte publiceret er, da har jeg den ikke set: men paa Stedet har jeg nydt en Del af det, som mine sl. Formænd for mig i deres Tid nydt have, det den højlærde Mand Mag. Christen Blimester, nu Sognepræst og Provst i Aalborg, vel er bevidst, da han var Konrektor her i Skolen og en Tidlang boede her i dette Sogn og søgte den anden Kirke. Ønsker Dem samtligen hermed langvarig Velstand.

Ribe ut supra.

Jørgen Lauridsen Fog.

Højærede gode Svoger!

Med Ligprædiken her hos os, da befatter den ene Sognepræst sig aldeles intet med den anden Sognepræsts Lig. Der Slotskirken var ved Magt, blev der ingen Lig der begravet; thi det var Kongens Kirke; men min salig Fader¹⁾ da begravede sine Sognelig i Byens Kirke, ligesom jeg endnu mine, upaakjæret og undisputerligt i alle Maader, i hvis Ugeprædiken være kan. Mag. Hans²⁾ og jeg have ingen Kontrakt herom gjort med hinanden; thi jeg mener, det er en almindelig Praxis her i Landet, og undrer, nogen vilde disputere det.

Randers den 18de Maj 1678.

Johannes Olavius.

Endelig som Mag. Hans quæstionerede det at stride mod hans Kalds Rettighed, at, naar det kunde hænde sig, at et Lig af hans Menighed skulde begraves paa den Dag, Mag. Christen Blimester eller hans Medtjenere prædikede over deres Tilhørere i hans Kirke, saa hindredes ham dog at prædike over sine egne Tilhørere, mens Mag. Christen og hans Medtjener da forrettede Tjenesten baade over hans og sine, svarede Mag. Christen Blimester hertil, at det altid havde været in praxi, at, naar et fornemmere Lig af nogen af Menighederne begravedes udi den anden Sognepræsts Kirke, og da den samme Dag kunde indfalde et andet Lig af ringere Kondition af den anden Sognepræsts Tilhørere, saa havde dog den af Præsterne, som havde det fornemste Lig, og prædiket over den anden Præsts Tilhørere og oplæst Testamentet, dog at Sognepræsten eller Medtjeneren, hvis Tilhører samme afdøde var, selv beholdt, hvis for dens Ligprædiken gaves, hvilket Mag. Christen Blimester blev og paalagt at skulle med første gjøre bevisligt, paa det hans kgl. Maj.s

¹⁾ Ole Olsen (Olavius) Sognepræst til Graabrødre eller Frue Kirke (Slotssognet) i Randers. Hans Søn Johannes (Hans) Olavius (Olsen), ovennævnte Brevskriver, fulgte Faderen i Embedet. ²⁾ Mag. Hans Dinesen Mossin, Sognepræst til St Mortens Kirke i Randers.

allern. Befaling, at det efter gammel Skik og Vedtægt fremdeles skulde forblive, kunde vorde hørsommeligen efterkommet.

Anno 1678 den 20de Juni havde Biskoppen igjen convoceret Ministerium til hans kgl. Maj.s Befalings fuldkomne Efterkommelse, og da Mag. Hans Ramløse brugte adskillige Ord, dem Bispen fandt sig injureret af, saasom, at han var kommen til at være objectum persecutionis, item Buen maatte dog briste engang, saa befalede Bispen, at sepositis omnibus verborum injuriis Vidnerne skulde forhøres.

Hr. Jens Gjessing¹⁾ med oprakte Fingre bekendte, at al den Tid han havde været her i Embedet, da havde hver Præst prædiket over sit Lig, i hvor det er blevet begravet, og den af Præsterne, som havde haft det fornemste Lig, prædiket og over den anden Præsts døde, oplæst Testamentet, gjort Taksigelse og intet taget derfor.

Hr. Gert Zachariæ Thisen²⁾ vandt ved lige svoren Ed det selv samme som Hr. Jens.

Hr. Anders Matthisøn³⁾ ved lige svoren Ed vandt det selv samme som de forrige gode Mænd.

Collegæ scholæ Jens Ibsen og Villum Kjeldsøn vandt ved lige svoren Ed, saasom de forrige vundet havde; men Søren Christensøn, som ikke havde været her i Skolen uden 3 Fjerdingaar, vidste ingen Exempel at have passeret uden aleneste det med Søren Sørensen Byskriver, da Sognepræsten af Budolfi Kirke og tillige læste Testamentet op over en anden af vor Frue Kirke.

Derpaa fremlagdes en Svarskrivelse fra Mag. Niels Jørgensen Seerup i Ribe, saa lydende:

1.) Til venlig Gjensvar tjener dette. Hvad den første Post sig belanger, da har det altid været og er endnu brugeligt hos os, at enhver Præst prædiker over sine Sognefolk, i hvor de begraves, og den af Præsterne, som har det fornemste Lig, prædiker og over den anden Præsts døde, oplæser Testamenterne, gjør Taksigelse etc., og tage vi derfor intet

1) Sognekapellan til Budolfi Kirke. 2) Sognekapellan til Frue Kirke.
3) Præst ved Hospitalet.

af hverandre; men de dødes rette Sognepræst nyder deres Sognefolks Foræring, som de give for Ligprædikenerne.

2.) Jeg har ingen sær kgl. Constitutioner set derom; men vi have fulgt vore Formænds Exempler og ingen Forandring søgt derudi.

Ribe d. 21de Febr. 1678. Niels Jørgensen Seerup.

Til ydermere Bevis producerede nu Mag. Christen sin Kirkebog og beviste deraf, at baade han havde prædikedet over sl. Mag. Jacob Poulsens Lig i vor Frue Kirke, naar han havde haft et Lig af St. Budolfi Kirke at prædike over, og Mag. Jacob Poulsen havde prædikedet over Mag. Christens Lig i sin Kirke, naar han havde haft et fornemmere Lig at prædike over.

Efter at dernæst Mag. Hans Ramløse var bleven tilspurgt, om han havde noget at producere til Vidnernes Svækkelse, hvortil han svarede Nej, gjorde Bispen endelig Slutning i denne Tvistighed saaledes:

Eftersom hans kgl. Maj. udi sin allern. Missive af dato d. 16de Marts 1678 allern. har befaleet, at udi den Stridighed, som har været imellem Mag. Christen Blimester og Mag. Hans Ramløse anlangende de Ligprædikener i hinandens Sogne, det da dermed fremdeles efter gammel Skik og Vedtægt skal forblive, og Mag. Christen Blimester nøjagteligen har bevist, at det har været en gammel Skik og Vedtægt udi disse Menigheder her udi Staden, baade at hver Præst har prædikedet over sine Sognefolk, i hvad Kirke eller Kirkegaard de end begraves udi, saa og den af Præsterne, som havde det fornemste Lig, har og prædikedet over den anden Præsts Sognefolk, naar deres Jordefærd paa én Dag kunde indfalde, dog ikke taget derfor nogen Betalning, men ladet den dødes Præster det selv beholde, saa har Mag. Hans Ramløse sig og præcise derefter at rette og slet ingen Hinder at gjøre Præsterne til St. Budolfi i deres dødes Jordefærd, at de jo selv prædike over deres Lig i vor Frue Kirke, saavel som og, om nogen af hans Menighed af ringere Kondition paa samme Dag skulde jordes, de og over den samme

forrette Ligtjenesten, dog at han og hans Medtjenere efter deres derom oprettede Kontrakt beholde selv, hvis for deres Lig dem i saa Maade gives; hvorefter og Præsterne i Budolfi Kirke sig hørsommeligen i lige Maade have at rette, naar enten nogen af Frue Kirke i Budolfi Kirke eller Kirkegaard til Jorden bestediges, eller og nogen af Budolfi Menighed, som kunde være af ringere Kondition, skulde i Frue Kirkejord begraves paa den samme Dag, Præsterne af Frue Sogn jordede en af deres Sogn af bedre Kondition. Hvilket alle interesserede til Efterretning i Dag for det ganske Ministerio er publiceret med alvorlig Befaling, at enhver sig stricte og hørsommelig derefter retter, med mindre den brøstfældige vil falde i hans kgl. Majestæts Mandaters vitterlig Overtrædelse.

Actum Aalborg af Konventhuset i den hellig Aands Kloster Anno 1678 den 20de Juni.

VI.

Tilføjelser og rettelser

til »Bidrag til Danmarks kirkehistorie, hentede fra Clairvaux og Citeaux».

Af *Hans Olrik*.

Efter at de af mig ovenfor (s. 1 ff.) meddelte kirkehistoriske bidrag var udkomne, har jeg haft lejlighed til i nogle dage at opholde mig i Troyes og undersøge originalerne til de s. 22—24 aftrykte gamle kongebreve, og jeg er derved bleven i stand til at fuldstændiggøre og på enkelte punkter berigtige mine tidligere meddelelser.

Først må jeg bemærke, at kong Valdemar IIs privilegiebrev for Clairvaux ikke er udstedt 27. Jan. 1236, men 27. Jan. 1230. I det aftryk af teksten, som findes i D'Arbois de Jubainvilles¹⁾ »Études sur l'état intérieur des

¹⁾ I Afhandlingen ovenfor står der idelig Joubainville; det bedes rettet til Jubainville.

abbayes Cisterciennes«, er tallet VI, der hører til datoen, blevet sat to gange i steden for én gang, hvorved fejlen er fremkommen.

Som allerede ovenfor berørt (s. 23) fandtes Valdemar Sejrs brev i »Les Archives de l'Aube« i to originaleksemplarer; desuden havde arkivet afskrift af det i Clairvaux' cartularium fra 13. århundred. Men mærkelig nok viste de to originaldiplomer sig at være højst forskellige i udstyring: størrelse, pergamentets art, skriftens art og seglsnoeren; og vidste jeg end iforvejen, at det ene segl var i gult (o: ufarvet), det andet i grønt voks, så måtte jeg nu forbavsæs ved at opdage, at man havde brugt to forskellige seglstempler, der vel lignede hinanden i fremstillingen af kongen på tronen (forsiden) og rigsvåbenet (bagsiden), men afveg fra hinanden i alle enkeltheder. Jeg håber snart andensteds at få lejlighed til at give en udførligere beskrivelse af diplomerne og derved forsøge en redegørelse for det mærkelige forhold mellem de to breve. Kun så meget vil jeg allerede bemærke her, at det ene eksemplar gennemført har en langt finere udstyring end det andet, og at dets segl på grund af signetets finhed er noget enestående.

Da jeg inden min afrejse havde underrettet Ministeriet for kirke og undervisningsvæsenet og ligeledes rigsarkivaren om tilværelsen af de to eksemplarer af kong Valdemars brev i »Archives de l'Aube«, modtog jeg af ministeriet det hverv, om muligt at erhverve det ene af dem til vort Rigsarkiv. Dette er virkelig lykkedes, takket være de franske autoriteters imødekommen; særlig skyldes det naturligvis det franske Kultusministerium og desuden hr. Ulysse Robert, der er »inspecteur général des bibliothèques et archives«. Man har ovenikøbet overladt os det smukkeste eksemplar, og det vil nu være et af de ældste og bedst bevarede kongebreve i vort land. Af det andet eksemplar har jeg taget nøjagtig afskrift, der nu findes i rigsarkivet.

Med hensyn til ordlyden stemmer de to diplomer overens. Kun er der den forskel, at medens det bedst

udstyrede eksemplar har (jfr. s. 23, linje 6 f.) »infra terminos regni nostri *necesse* habuerint«, har det andet eksemplar ordet »*opus*« istedenfor »*necesse*«. I afkortningerne er der også forskel, i det sidstnævnte eksemplar afkorter ordene mere end det første. Da det er det første eksemplar, der er lagt til grund for det ovenfor meddelte aftryk, må dettes to sidste linjer (s. 23, linje 12—13) rettes og læses således:

Datum apud Warthinburg, anno incarnationis domini millesimo ducentesimo trecesimo VI° kalendas februarij.

Det andet eksemplar, der er blevet i Troyes, har skrivemåden »Warthingborg« og skriver årstallet med romertal¹⁾.

Ligesom diplomerne fra Valdemar II er særdeles vel bevarede — når undtages, at seglet i grønt voks er temmelig smuldret, og seglet i gult voks noget brudt, — således er ogsaa Erik Mændveds brev et meget smukt dokument. Her mangler seglet dog desværre helt, men seglsnoren er endnu tilbage, og den er, mærkelig nok, af sammenflettet rød og hvid silke. Der findes nogle fejl i brevets gengivelse hos Vallet de Viriville (»Les archives de l'Aube« s. 248 f.), og da disse små nøjagtigheder er gæde videre i aftrykket ovenfor (s. 23 f.), må jeg nu, efter at have taget nøjagtig afskrift af diplomets²⁾, gøre følgende rettelser:

- Linje 2: *sempiternam* for *sempiternum*.
- 8: *duximus* for *ducimus*.
- 17: *optentu* for *obtentu*.
- 18: *quisunque* for *quiscunque*.
- 21: *evitare uoluerit* for *voluerit evitare*.

Jeg havde (s. 24) af et udtryk i Erik Mændveds brev draget den slutning, at Valdemar II ikke var den eneste

¹⁾ I aftrykket ovenfor er der i 3dje linje ved trykfejl kommet til at stå *xpristo* istedenfor *xpisto*, der i begge brevene skrives *xpō*.

²⁾ Denne afskrift er ogsaa givet til Rigsarkivet.

konge, der før Erik Mændveds tid havde givet Clairvaux privilegier. Denne formodning har vist sig at være ganske rigtig. I en gammel inventariebog fra Clairvaux (nu i arkivet i Troyes) findes nemlig på to steder følgende indholdsangivelse af et brev, som arkivaren, hr. Francisque André, velvilligst har gjort mig opmærksom på:

»Agnes, Dei *gracia* Danorum Sclavorumque regina, dat Clarevallensibus libertatem & immunitatem transeundi libere et absolute per totam terram suam, confirmans donum E., mariti sui, et predecessorum qui dederunt eisdem Clarevallensibus dictam libertatem. Actum anno Domini millesimo ducesimo LXXXVIII°«.

Originalen har ikke været til at finde. Men af indholdsangivelsen ser vi tydelig nok, at dronning Agnes som formyndereske for Erik Mændved i året 1288, altså rimeligvis samtidig med udstedelsen af den unge konges endnu bevarede brev, har stadfæstet Clairvauxmunkenes privilegier, og at Erik Klipping også har givet dem sådanne friheder, som Valdemar IIs brev handler om. Vi har med andre ord vidnesbyrd om endnu to privilegiebreve for munkene fra Clairvaux. Efter ordlyden af indholdsangivelsen må det også antages, at Valdemar IIs sønner har udstedt lignende breve. Og hvo véd, om dette forhold mellem de danske konger og Clairvaux ikke rækker tilbage til før Valdemar IIs tid, da den hellige Bernards kloster i Valdemar Is og Knud Valdemarsøns dage havde særlig betydning for Danmark?

I slutningen af min afhandling (s. 25) havde jeg udtalt håbet om, at Clairvaux' cartularium vilde bringe andre bidrag til Danmarks historie. Efter at have drøftet spørgsmålet med hr. Francisque André, der nøje har undersøgt alle brevene i denne brevbog, må jeg tilstå, at på det punkt er jeg bleven skuffet i min forventning.

Endnu blot en kort bemærkning til belysning af de handelsforhold, der berøres i de danske kongers privilegie-

breve for de rejsende Clairvauxmunke. Vi ser, at *de* danske produkter, som de fremmede klosterbrødre særlig havde brug for, var voks og huder. Dette stemmer godt med nogle ord i en henvendelse, som århundreder senere (1484) blev overrakt kong Karl VIII af det nærliggende Troyes' borgere, som derved vilde værge deres stærkt truede handelsinteresser¹). Idet borgerne nemlig i denne henvendelse giver en udsigt over deres bys omfattende handelsforbindelser med indland og udland, opgiver de også, at købmænd fra Danmark bringer netop de samme to handelsvarer til Troyes. Det hedder: »Købmænd og købmandsvarer kan komme fra rigerne *Danmark*, Preussen, Polen og Rusland til Lybek, og fra Lybek til vogns til Køl'n, og fra Køl'n ad Rhinen indtil Koblenz, og fra Koblenz ad Mosel til Pont-à-Mousson, og fra Pont-à-Mousson til vogns til Troyes. Og fra disse lande kommer der *store masser voks, ugarvede huder*, kalk og flere andre købmandsvarer hertil på 22 dage²)«. Den samme vej er Clairvauxmunkene to århundreder tidligere rejst med de ladninger voks og huder, de havde opkøbt i Danmark, og som sikkert ikke blot tjente klosteret til voksllys og tilberedning af pergament, men fremfor alt var indbringende handelsvarer.

VII.

Rektorerne ved Aalborg Skole 1574—1684.

Efterfølgende Optegnelse, der formodentlig er forfattet af den sidste af de paa Listen nævnte Rektorer, findes i

¹) Francisque André, Mémoire adressé au Roi, en 1484, par les habitants de Troyes, pour obténir le rétablissement dans leur ville des foires supprimées à Lyon (Bulletin historique et philologique du comité des travaux historiques, 1890).

²) Et viennent d'iceulx pays grant foison cires, peleterie crue, chaulx, et plusieurs autres marchandises, en XXII jours. — Det er fra Lybek, at rejsen tager 22 dage.

Gl. kgl. Saml. 3022. 4°. Den supplerer den Fortegnelse over Rektorerne i Aalborg, som Hundrup i sin Tid publicerede i Programmet fra Aalborg Skole 1869, ligesom den atter paa flere Punkter kan udfyldes ved de af den nævnte Personalhistoriker indsamlede Oplysninger. For øvrigt udmærker den sig ved den Virtuositet, hvormed Forfatteren har varieret det latinske Udtryk for, at N. N. tiltraadte og frattraadte Rektoratet.

Matthias Joannis¹⁾, Alburgensis, Lycei patrii moderamen mense Majo an. 1574 suscepit.

M. Johannes Theodoricus, etiam Alburgi natus, Ludi-Magistri officio vacavit an. 1579. seqv.

M. Thomas Galskyt, vocatus an. 1583. vix ultra triennium in hac statione mansit, factus postmodum Ecclesiae Hammerensis et annexarum in Vandalia Pastor. Obiit an. 1624.

Nicolaus Krogius, consumpto in hac arena biennio, Numinis pariter Sacerdos in utroqve Hassingensium coetu Vandalico, ad quem an. 1588 migravit, salutari meruit.

Severinus Nicolai Julius²⁾, Viburgensis, officium aggressus an. 1588. in pulvere hoc Scholastico desudavit 3 annos; ordini demum Ecclesiastico associatus.

Joannes Petræus, Successor Julij nominatus 1591 mense Octobr., mortuus in officio d. 27 Mart. anni seq. 1592.

M. Wilhadus Nicolai³⁾, Tunderæ in Ducatu Slesvicensi natus, suscepit an. 1592 formandam in hoc Ludo juventam, subiitqve provinciam, sed nec diuturnam, avocatus qvippe brevi post ad Musas Wiburgenses, quas primum Scholæ Rector, ac porro Theologiæ Lector alacriter animavit.

Nicolaus Erasmi Aurifaber, cum aliquot annos huic literatæ Reipublicæ seminario præfuisset, Pastoris apud Skagenses primarii munus an. 1601 obtinuit, cum

¹⁾ Om dennes Forgjænger se Kirkehist. Saml. 4. R. I, 557—8.

²⁾ Søn af den i K. S. 3. R. IV, 527 f. omtalte M. Niels Sørensen Juel.

³⁾ Se K. S. 3. R. IV, 481 ff.

Eparchiæ Hornensis Præpositura postea conjunctum. Ad plures abiit an. 1631.

M. Joannes Holm¹⁾, quem etiam, post aliquantum temporis in hoc stadio transactum, cura coelestium alio abstraxit.

M. Paulus Jani Coldingius²⁾, a. d. 22. Aug. an. 1605 ad 11 Julij 1608 Ludi Alburgensis Rector, postmodum Ecclesiæ Vindingensis, tandemque Herlufholmianæ in Selandia Pastor, et vicinarum Præpositus; mortuus d. 18 Octobr. an. 1640, ætat. 60.

M. Palæmon, vel, ut ipse nomen suum scribere solitus est, Palladius Canutius³⁾, in juniorum animis docte instruendis gnava qvadiennii operâ locatâ, munus Scholasticum sub finem anni 1612 resignavit, Ecclesiasticum in oppido Tistadiensi, qvamvis nec diutius, administraturus.

M. Svederus Pauli Kittingius, Alburgensis, volatico a primis juventæ annis ingenio præditus, et apud externos Jesuitarum Collegio aliquandiu associatus, saniozem tamen ad mentem postea reversus, urbis natalis Lyceo regundo præficitur, eidemqve præclaros ac fructuosos impendit labores, usque ad annum 1617, quo M. Palæmonis demortui locum (ut eundem sic utrobique decessorem habuerit) in Pastoralis apud Tistadianos officio supplet; tribui quoque Hunneburgensi, titulo demum Præpositi, Antistes datus. Viam lethi calcat d. 5 Julij an. 1643.

M. Johannes Samuelis, post abitum Kittingii, hanc Spartam, sed tempore non longo, ornavit, Antecessorum qvippe plerosqve imitatus, et inter sanctiores Vinæ Dominicæ operarios nomen festinanter professus.

M. Andreas Canutius, tenaciore propositi animo hinc literarum officinæ admotus, in Scholastico munere supremum diem obiisse dicitur.

¹⁾ Se Rørdam, Kbh. Univ. Hist. III, 753.

²⁾ Se anf. Skr. II, 644. III, 211 f. IV, 503. Danske Saml. 2. R. VI, 244 ff.

³⁾ Se K. S. 3. R. III, 733—9. 744.

Johannes Georgii, exiguo supra annum tempore Aoniæ juventutis moderator, Ølandiæ, circumfluæ a sinu Lymvico insulæ, Parochus postmodum factus.

M. Johannes Ægidius¹⁾, Ripensis, cum in conspicua hac palæstra annos 23 lacertos movisset, tandem ob virium et valetudinis imbecillitatem an. 1653 rude donatus, Præbendam Norvagicam pro reliqvæ (qvam tamen anno sequente finivit) vitæ sustentatione a Rege Serenissimo obtinuit.

M. Christianus Martini²⁾ Wiburgius arma sibi scholastica tradita vidit d. 13 Octobr. an. 1653. Obiit in officio d. 23 Mart. 1668.

M. Magnus Wingardus, Scholæ hujus Cathedralis primum Conrector, deinde an. 1668 Rector; cessit, Superioribus sententiam ferentibus, officio an. 1684³⁾.

M. Severinus Joannis Ware, ad ludi literarii regimen introductus d. 4 Novembr. an. 1684. Studiosæ juventutis commodo strenue adhuc invigilat.

VIII.

Smaating om Skeby-Otterup Sogne.

Ved Pastor E. V. Lose.

Dansk Atlas og Hofm. Fund. melde om Otterup Prædikestol, at den er bekostet af Jørgen Friis og Karen Kuhla

¹⁾ Se K. S. 3. R. III, 679—91. 771.

²⁾ Se K. S. 3. R. III, 764. 771.

³⁾ Om denne Rektor, hvis mange Stridigheder Hundrup udførlig omtaler, findes Personalialia i Ny kgl. Saml. 1268, 4°. I Gl. kgl. Saml. 3118, 4° findes Oplysninger om hans Strid med Biskop Matth. Foss. I Konsist. Arkiv, P. 194, gjemmes en Skrivelse af 22 Maj 1676 fra den nævnte Biskop til Universitetets Professorer, hvori Biskoppen i Anledning af en Proces for Højesteret, som Wingaard havde begyndt imod ham, udbeder sig Vidnesbyrd af Professorerne, hvorledes de sidste Aars Demittenter fra Aalborg Skole havde været funderede. Bispen havde nemlig fundet Tilstanden i Rektors Lektie saa yderlig slet, at han efter sidste Examen ikke havde villet opflytte nogen Discipel i denne (øverste) Klasse, at de ikke skulde forringes i deres Kundskaber.

1656 og malet 1716; Hofman føjer til, at den er forgyldt. Det er for det Første kun med Indskrækning, at den kan kaldes forgyldt; thi Guld findes der kun hist og her paa enkelte Prydelser, og for det Andet ser dens Egetræ ikke ud til nogensinde at have været malet. Og om nu ogsaa, hvad ellers Intetsomhelst beviser, Prædikestolen selv kunde være fra 1656, saa er i alt Fald dens Himmel fra 1616; thi dette Aarstal findes derpaa, og da dette Tal er det eneste, saasom Prædikestolen selv intet Aarstal har, og da Stilen paa begge Steder er den samme, saa ligger det vel nær nok at slutte, at Aarstallet gælder for baade Himmel og Prædikestol tilsammen. Naar den siges at være bekostet af Jørgen Friis og Karen Kuhla, saa antyde samme Kilder Grunden dertil ved at anføre om de samme 2 Personer, at de have bygget Sognets ene Herregaard, Ørridslevgaard, 1620 (en Bemærkning, der er optagen, fra samme Kilder, i Traps Statistik). Men Prædikestolen selv veed bedre Besked. Den bærer 4 Vaabner med Underskrifter, nemlig Egern-Friisernes med Underskrift I. F. F., Gyldenstjernernes med I. F. M., Krabbernes med F. K. F. og Skaktavl-Friisernes med F. K. M., hvilket tydeligt nok fortæller om Johan Friis, Søn af Niels Friis og Wibecke Gyldenstjerne samt om hans Frue Karen, Datter af Tage Krabbe og Sophie Friis. Denne Johan Friis skrev sig allerede idetmindste i 1622 »til Ørridslevgaard«, hvor han ogsaa 1627 blev sat i Kornskat (Danske Sml. 2. R. III, 142 f), og hvor han fremmede Havedyrkning blandt Godsets Bønder (Sml. t. Fyns Top. og Hist. X, 40). Ogsaa paa Epitaphiet i Nyborg Kirke (han døde 1635) kaldes han »til Ørridslevgaard«. Naar og af hvem Gaarden er bygget, kan vel ikke siges med nogen Vished, men da Johan Friis og Frue skænkede Kirken Prædikestolen i 1616 og ejede Gaarden 1622, saa synes det rimeligst, at hvis Gaarden er bygget 1620, det maa have været af dem, især da en Jørgen Friis af Egern-Slægten ikke kjendes paa den Tid, og Kuhla-Slægten næppe endnu var indvandret her i Danmark. Aaret 1656, i hvilket

Jørgen skal have skænket Prædikestolen, fandtes der aldeles ingen Friis i Sognet. Ørridslevgaard var da ved Giftermaal med Johans Broderdatter, Anna Tønnesdatter Friis, kommen i Axel Walkendorfs Eje.

Interessant i Otterup Kirke er ogsaa den smukke Alterkalk. Den bærer nemlig et Crucifix, $1\frac{1}{8}$ Tom. højt, og paa sin Fod under dette en Indskrift: Aar 1578 er dette Crucifix | gjort og hafuer siddet paa | den gamle Kalck | huilchen | er blefuen omgjort og | forbedrit Aar | 1687. Paa Foden tilvenstre herfor staar: »F. Merte Wrne« og tilhøjre »Hr. Christoffer Sehestedt« med deres Vaabner. Sehestedt, Ejer af Sognets anden Herregaard, Nislevgaard, var i 1685 bleven benaadet med jus patronatus til Lunde, Lumby, Skeby og Otterup Kirker og havde strax Aaret efter givet Otterup Kirke et nyt Døbefad (med den springende Hjort). Derom siger Ministerialbogen nemlig under 1686 »Anders Rasmussens datter Helvig Sophia af Nislef, født Onsdagen den 7 April vnder Vand-Manden, och christuet |: allerførst i choret af det Ny becken, som da waar giffuet til Kirchen af Kircke patronen :| Søndagen den XI April. Testes« . . . (ingen Notabiliteter). Efter denne Indførsel kunde det nok se ud til, at det var dengang, at Døbefonden rykkede op i Choret. I Taarnet kunde den unægteligt ikke længere beholde sin Plads, naar Sehestedt vilde have sin store murede Familiebegravelse der, som stod opmuret færdig til 3 Alen over Kirkegulvet i 1695. Ved Nativitetsbemærkningen i ovennævnte Daabsindførsel, af hvilken Slags Ministerialbogen har mange mellem Aarene 1689 og 1699, ledes Tanken hen paa, at Sognepræsten Hans Jørgensen omtales som lærd og velstuderet især i Astronomi og Geographi. Det er ham, der aabner Rækken af Sognets Ministerialbøger 1663 tredie Pindtze Dag (en Vielse) »effter denn Forrige Kierchebog i Sidste Kriig Tid ehr forkommet«, men rigtignok fortsætter »Saa ehr her paa igien gjort Begyndelse Anno 1664 af mig vnderskrn. Hans Jørgensen«. Da Bogen indfører ham som død

Mandag 15de Octbr. 1708, 80 Aar gl., maa han være født 1628 og ikke, som i Blochs Papirer angivet, 1630. Hans Eftermand i Præstekaldet blev hans næstældste Barn, Alexander, som i 1690 blev hans Medtjener med Haab og Ventebrev; men ogsaa for sit ældste Barn Jørgen sørgede han ved at skaffe ham Sognets Degnekald (Dokument i Bispearkivet), hvor han efter Kirkebogen døde 1725 »fordum Sogne Degn her til Stædet . . . udi sin Alders 62 Aar 7 Maaned . . . og hafde forrestaaet same Degne Embede udj 25 aar, og levede et kierligt og fortroeligt Egteskab med Anna Margretha Jørgensdatter i 15 aar« (Hun havde til Efternavn Jerck, maa have været 19 Aar gl. ved deres Giftermaal og ægtede 7 Maaneder efter hans Død hans Eftermand i Degnekaldet). Aldeles uanfægtet havde Jørgen dog ikke siddet i sit Embede; thi hans Formand Frands Ibsen vilde ikke ud af Degneboligen og søgte i 1704 (den gang 74 Aar gl.) at gøre ham Pladsen stridig ved en Klage, hvorefter Provst Mads Mørch ^{1/12} 1704 holdt Møde ved Otterup Kirke¹⁾, tilligemed tiltagne Præster fra Norup og Østrup, i hvilket Møde Sognepræsten nægtede at have lovet Frands Andet eller Mere end hvad han havde holdt, og Frands havde intet skriftligt Løfte at fremlægge, hvorefter der kunde skønnes o. s. v. Frands maatte love at »kvittere« Degneboligen til Pintse, men Jørgen gik dog ind paa at yde ham aarlig for Offeret 12 slette Daler, føde ham en Ko, kjøre hans Brændsel og gøre 2 Dages Høstkørsel for ham. (Dok. i Bispeark.). — I Præsteindberetningen af 1690 klager Hans Jørgensen, at i St. Hanstiende fik Præsten, Degnen og de Fattige tilforn et Brød og en liden Ost af hver fuld Gaard, men nu holde de det tilbage, og i nogle Aar have de aldeles intet bekommet. Han

¹⁾ At Mads Mørch i Lumby fungerede som Provst 1704, er vist; men naar han blev Provst, veed jeg ikke. Hans Jørgensen blev Provst 1684 efter Knud Pedersen Goes i Østrup. Mon Frands Ibsen har ventet med sin Klage, indtil hans egen Præst ikke længere var Provst?

tabte da ogsaa Taalmodigheden i 1691 og anlagde Sag (Lunde Herreds Tingbog, fol. 136), hvori han fremlagde Sognemændenes Kaldsbrev til ham af $26\frac{1}{2}$ 1665, at han skulde nyde det Samme som sin Fader og Formand i Kaldet, og dog paaviste han, at Præstegaardens egen Nabo skyldte ham Brød og Ost for 8 Aar, og at der var adskillige, som skyldte for 15 og 16 Aar. — Men det kneb jo i det Hele dengang med at faa Tienden og Landgildet ind. Om det saa var Fru Merte Urne, som den 9de Juni 1652 (Otterup Kirkes Regnskabsbog 1664—1684 paa Nislevgaards Godscontor) havde faaet Kirkens Tiende af 11 Tdr. 2 Skp. Rug, 18 Tdr. Byg og 3 Tdr. 6 Skpr. Havre i Fæste, saa siger Regnskabsbogen i 1678, at denne Tiende har ikke været ydet i mange Aar, betalt blev den ogsaa siden kun delvis; thi da hendes Mand blev Kirkepatron, var deres Gæld til Kirken med et rundt Tal 1580 Mark, som altsaa nu foræredes dem tilligemed Kirkens 5 Bøndergaarde og 2 Huse og en aarlig Tiende som i 1684 dog vurderedes til 484 Mark. Den anden af de Kirker, som han blev Patron for, Skeby, havde i Tiende 2 Ørt. Rug og 12 Ørt. Byg, som var fæstet af Laurids Skinkel til Gjerskovgaard indtil hans Død 1670. Sidstnævnte Aar betalte Werner Skinkel, hans Søn, 80 Mark i Stedsmaal for den, i 1672 den yngste af Lauridses Børn, Karen Skinkel, ogsaa 80 Mark; men i 1682 maatte Sognepræstens Datter Margrethe (født 1667, † 1741, gift i 1697 med Lorentz Klingberg, Foged paa Nislevgaard) give 84 Mark i Stedsmaal for Kirketienden.

Om Valfarterne til Kippinge før og efter Reformationen*).

Af **Holger Fr. Rørdam.**

Man læser jevnlige i Bladene Beretninger fra katholske Lande om, hvorledes der nu ét nu et andet Sted antages at være sket et Mirakel, og at Folk i tusendvis strømme til Stedet, i Haab om at opnaa aandelige eller legemlige Goder, som de mene, at der er bedre Udsigt for dem til at erhverve paa et saadant Sted end under de sædvanlige, daglige Omgivelser ved Kirkens almindelige Naademidler. Nogle Exempler fra den nyeste Tid kunne her anføres som Prøver paa den hele Art:

Den hellige Jomfru. Ikke langt fra Pressburg i Landsbyen Gairing gravede en Bonde en skjøn Dag i sin Mark tæt ved Floden March. Pludselig forekom det ham, at han saa den hellige Jomfru, der talte med ham. Da han kom hjem, fortalte han, hvad han havde oplevet, og nu fløj Efterretningen hurtigt rundt fra By til By og fandt overalt Tiltro. Hundreder af Mennesker vandrede hver Dag hen til det Sted, hvor Madonna havde vist sig, og det varede ikke længe, før troende Skarer fra Østerrig, Bøhmen og Mähren indfandt sig i store Masser. Saaledes aflagde den 24. September 1893 ikke mindre end 4000 Personer Besøg paa

*) Et Udtog af denne Afhandling meddeltes i et Foredrag paa det kirke- og kunsthistoriske Møde i Nykjøbing p. Falster den 29. Aug. 1893.

Stedet. Sognets Præst, der ikke fæstede Lid til Bondens Fortælling, søgte forgjæves at modarbejde Overtroen, men han opnaaede ikke Andet, end at Mængden truede ham paa Livet¹⁾.

Et Mirakel paa en Kirkegaard. I September 1874 døde i Heldergem et Par Mile fra Byen Alost i Belgien den derværende Sognepræst ved Navn Johann Baptist Maryer, som havde beklædt sit Embede i 44 Aar. For nogle Dage siden skulde der nu begravnes et Lig i det samme Gravsted, og Graveren stødte da paa den Kiste, der indeholdt de jordiske Løvninger af Præsten. Han gjorde nu den Opdagelse, at dennes Lig var aldeles ufortæret, ja, at det endog var blevet saa haardt som Sten, medens det præstelige Gewandt, han var begravet i, var blevet til Støv. Efterretningen om dette Fund udbredte sig med Lynets Hast mellem Landsbyens og Omegnens Beboere, og snart strømmede Tusinder af Mennesker til Heldergem for at se Underet. Efter hvad en af de Besøgende har meddelt i et Blad, laa Liget i en halvaaben Grav paa nogle Stænger. Det var saa haardt som Cement, og Lemmerne saa ud, som om de vare støbte af Metal. Alle Lig, der laa ved Siden af, vare forlængst hensmuldrede, men kun Præsten Maryers havde holdt sig. De Valfartende medbringe Rosenkranse og andre fromme Gjenstande og berøre Liget med disse, idet de samtidig tage noget Jord fra Graven hjem med sig. Biskop Stillemanns i Gent har raadet de Troende til at være meget forsigtige²⁾.

Intetsteds ere Valfarterne nu for Tiden bragte saaledes i System som i Frankrig, dette underlige Land, hvor det er, som om Helvedes Magter ere slupne løs, og hvor man celebrerer de lumpneste Forbrydere, som om de vare Samfundets Velgjørere, medens samtidig den devoteste Helgenkultus gaar i Svang, og hvor et stakkels hysterisk Pigebarns Hallucinationer give Anledning til, at Millioner

¹⁾ •Dagbladet• for 30. Sept. 1893.

²⁾ •Dagbladet• for 29. Sept. 1893.

af Mennesker sættes i den voldsomste religiøse Bevægelse. — Atter her tillade vi os at meddele, hvad der stod at læse i et af vore Blade i afvigte Aar.

Franske Pilgrimsfarter. Sommeren iaar, skriver vor Pariserkorrespondent, synes kun at skulle forøge de uhyre Dimensioner, hvortil de moderne Pilgrimsfarter rundt omkring i Frankrig efterhaanden ere naaede, og for hvis Betydning man ifjor pludselig fik Øjnene op under Besøget, som Zola aflagde i Lourdes for at tage Studier til sin nye Roman. Hans Bog, der antages at kunne være færdig til Udgivelse ved Vinterens Begyndelse, vil ganske sikkert vække den mest levende Bevægelse. Efter Lourdes ifjor kom Salpetrièreskolens forklarende Holdning til Miraklerne; efter Lourdes iaar vil ny Videnskab og gammel Tro sikkert mødes til endnu mere redegjørende Stævne, og Zola vil atter denne gang have det Held, at hans Bog falder som Indlæg i et af Dagen mest brændende Spørgsmaal.

En taalmodig Statistiker har regnet ud, at Antallet af de valfartende Besøgende til de Jomfru Maria specielt viede tolv hundrede og tre og halvtredsindstyve Kirker efterhaanden er løbet op til otte og tyve Millioner. Det vilde næsten være hele Landets samlede Befolkning, der gik paa Pilgrimsgang, hvis man ikke regnede med, at adskillige af disse Pilgrimme forrette deres Andagt ti, tolv Gange om Aaret. Men allerede som det er, er det et Tidens Tegn, der fortjener den allerstørste Paaagtelse.

Disse Tal godtgjør, at Lourdes ikke er noget isoleret Punkt paa det franske Territorium eller noget isoleret Fænomen i Landets moderne Liv. Der er, foruden det, talrige Helligdomme rundt omkring i Provinserne, der ogsaa spiller deres meget store Rolle. Men naturligvis er Lourdes Pilgrimsfærdenes Paris, og det har været det iaar som altid.

Oprindelsen til dette mægtige Værk var beskeden. Efter Krigen dannede der sig en Forening af fromme Personer, som under Titelen Notre-Dame-du-Salut foranstaltede en Valfart til Salette, der allerede var i Skuddet. Jernbaneselskaberne, der ikke stoledes paa Sagens Fremgang, forlangte

en Kaution paa 38,000 Francs, hvilken man var lige ved ikke at kunne finde. Man gjorde Regning paa tre, fire hundrede Pilgrimme. Men de bleve otte Tusind, da det kom til Stykket. Man indsaa da strax, at Værket behøvede en Organisation, et Hierarki. Aaret 1873 fik Navnet Valfarternes Aar, og i nogle Maaneder førte Notre-Dame du Salut hundrede Tusind Pilgrimme til Chartres, til Pontmani, Rocamadour, Sainte-Anne, Poitiers, Tours og Lourdes. Augustinermunkene, der havde den øverste Ledelse, opnaaede i 1886 at faa sig tilforordnet en beskyttende Kardinal, og de tilstaar ifjor at have befordret et saa stort Antal Pilgrimme til Lourdes, at de have indkasseret et Beløb af over tre Millioner.

Unge Mennesker af den fornemme Verden, udgaaede fra de religiøse Skoler, have gjort sig til Ambulancevogtere ved Transporten af de Syge; det er en regulært ordnet Armé, der har sine Chefer fra General til Korporal. Assomptionsnonnerne have det Hverv at assistere ved de umaadelige vandrende Hospitaler, der glide paa Jernbaneskinneerne, og de finde Bistand mellem Damerne af den eleganteste Verden, der for en Gangs Skyld rejse fire og tyve Timer i Jernbane uden Ophold, paa tredie Klasses Træbænke. Alle ere paa tredie Klasse; det er en af Nationalpilgrimsfartens Regler.

En Komite paa syv parisiske Læger under Præsidium af en Hospitalsoverlæge ledsager Togene. De medicinske Certifikater blive udstedte før Afrejsen, og en anden Komite i Lourdes undersøger Patienterne ved Ankomsten. Ligeledes er Notre-Dame du Salut altfor moderne i sin Organisation til ikke at have en Avis. Bladet, der redigeres af Abbed Boilly, hedder „Pilgrimmen“. Det har over to hundrede Tusinde Læsere og offentliggjør uophørligt Subskriptionslister. Hele Aaret rundt arbejdes der iøvrigt paa at samle de betydelige Summer, som maa ofres paa de Syges Pilgrimsrejser. Almisserne variere mellem en Sou og hundrede Tusind Francs. Det sker ikke sjældent, at der bliver sendt anonyme Tusindfrancssedler, og ofte ere de simpelthen i en ikke rekommenaderet Konvolut, overladte til Postens Vildfarter.

Naar der gives en Sum af halvtredsindstyve Francs af en enkelt Person, faar han Ret til en Syg, det vil sige, han bliver Protektor for, Fører og Vogter af en Syg under hele Rejsen. Kun er der at bemærke, at ingensomhelst Sum giver Ret til at vælge sin særlige Patient, man maa finde sig i at modtage den, Direktøren anviser. De i Lourdes opførte Bygninger, Domkirken indbefattet, har kostet tyve Millioner Francs, og man forsikrer, at Notre-Dame du Salut har en ikke mindre Sum i Reserve. Alligevel andrage de Peterspenge, der aarlig sendes til Rom, en meget betydelig Sum. Augustinermunkene, der ere i Spidsen for Værket, udgive et Tidsskrift under Navnet Les annales de Lourdes, der gaar Verden rundt og tæller over otte hundrede Tusind Læsere. I dette Blad ere samtlige Mirakler opregnede og fortalte med alle tilhørende Detailler, efter at der har fundet en Kontrol Sted, til hvilken Lægfolk og Læger have Adgang. „Lourdes Annaler“ indregistrerer kun de ekstraordinære Fænomener, efter at de ere blevne verificerede i Løbet af flere Maaneder. Selv Zolas Attest tog man med for ikke at miste det Præg af Modernitet, som man sætter saa stor Pris paa.

Det vil med saadanne Tal og Fakta for Øje forstaaes, at de franske Valfarter til Jomfru Marias vidundergjørende Helligdomme mere og mere ere blevne en Faktor, med hvilken man ikke kan undgaa at regne. Naar Thiers under Slutningen af sit Liv sagde, at „Pilgrimsfarterne ikke længer hørte franske Sæder til“, bedrog han sig, som da han paa et tidligere Tidspunkt forsikrede, at Jernbanerne aldrig vilde komme til at gaa længere end til St. Germain¹⁾.

Naar sligt kan foregaa den Dag idag i det overkultiverede Frankrig, vil man ikke undre sig over, at der i gamle Dage, om end under beskednere Forhold, kunde finde noget lignende Sted i vort Fædreland. Vi skulle her meddele nogle Efterretninger om et af de mest besøgte Valfartsteder indenfor Danmarks Grændser, Kippinge Kirke paa Falster med »det hellige Sakrament« og

¹⁾ •Dagbladet• for 26. August 1893.

Kilden derhos, som gjennem Aarhundreder er besøgt af utalte Tusinder. Hvor mange af de besøgende, der have fundet Helsebod, skulle vi selvfølgelig lade være usagt; men at der har været mange, som have ment sig hjulpne, kan jo ikke betvivles..

Kippinge ligger i den nordvestlige Del af Falster. Landevejen fra Færgestedet Gaabense til Øens vigtigste By, Nykjøbing, gik i ældre Tid tæt forbi Kirken, der laa ved et Nor, som nu er udtørret. Naar det »Mirakel« er sket, der i det mindste henimod Middelalderens Slutning gav Kirken en saa overordentlig Tiltrækning, kunde vi ikke sige. I det oldnordiske Museum findes en smuk Alterkalk fra Kippinge. Paa Knappen staar: *Jhesus*, og paa Foden: *O sancte Dominice ora pro me* — samt et kronet *O*, der antages at betegne Kong Oluf, Dronning Margretes Søn¹). Det kunde da maaske formodes, at denne Kalk har været en Votivgave fra den unge Konge, skjænket i Anledning af et Besøg ved Helligdommen i Kippinge. Men for øvrigt er det først langt senere, at bestemte Efterretninger møde os, om hvad det egentlig var, der gav »det hellige Sakrament« i Kippinge sin ejendommelige Tiltrækning.

Niels Hemmingsen er vistnok den første, der paa Prent omtaler Sagen nærmere. I sine Katekismusspørgsmaal fra 1560 siger han nemlig i Afsnittet om den hellige Nadvere: Nogle Tyve, som i Kippinge paa Falster havde stjaalet Messebrødet med tilhørende Sølvæske, sank i Jorden lige til Knæerne, og endnu ses Sporene deraf. Muren gik ogsaa i Stykker, da de steg over den. Dette skete ved Djævelens Kunstgreb²).

¹) Kirkehist. Saml. II, 25. Ny Kirkehist. Saml. I, 200.

²) Hemmingius, *Catechismi Quæstiones*, 1560. Bl. X. 1. Paa Spørgsmaalet: »An multa sunt miracula ædita, quæ aliud [de coena Domini] uidentur docere«, svares: »Miracula ista non sunt verè miracula, sed tantum quædam præstigæ sathanæ, quibus errorem idolatricum conatur confirmare. Emanavit, ut dicunt, sanguis de pane a iudæis cultro vulnerato. In pago Falstriæ Kypinga fures, qui panem istum cum suo argenteo ergastulo

Arild Hvitfeldt henfører denne Begivenhed, uvist med hvad Ret, til Kong Hans's Tid og knytter den sammen med Beretningen om et »Mirakel med Sacramentet i Sternberg« (i Meklenborg), en formentlig Helligdom, der, ligesom »det hellige Blod« i Wilsnack (i Mark-Brandenburg), var Gjenstand for en saa overtroisk Veneration (ogsaa af besøgende her fra Landet), at den selv hos mere klartskuende Katholiker maatte vække vel grundet Forargelse over Menigmands store Lettroenhed og Præsternes Udnyttelse deraf til at sammenskrabe store Pengesummer, der dels kom Kirken, dels dem selv til Gode¹).

Da det ikke er alle og enhver, der har Hvitfeldts Krønike ved Haanden, skulle vi hidsætte hele hans Meddelelse. (Fol. Udg. S. 1007):

»Dette Aar (1492) bleffve brendt til Sterneberg fem oc tive Jøder, som hafde stucket oc hugget nogle Hostier, som brugis udi Sacramentet; en, heed Eleazarus, undkom

furati sunt, in terram sacrilegio commisso ad genua usque demersi sunt, et etiamnum vestigia apparent. Murus quoque transeuntibus est fractus. Hæc fuerunt diaboli quædam artificia, de quibus Spiritus Dei prædixit in Paulo: Quia non credunt veritati, dabit Deus illis efficacem errorem, ut credant mendatio (etc.).

¹) Den gamle Jacobus de Erfordia skriver i sin »Liber de erroribus et moribus Christianorum« (Lub. 1488) følgende: »Insuper nec nisi falsissime negatur, grandia idolatriæ crimina committi a Christianis in concursibus ad loca occulta æstimata sacra; quæ vulgi ineruditi et fatui atque clericorum insatiabilis cupiditatis adinventio sibi instituit ex parvis seu nullis experimentiis, fama fatuorum quorundam hoc proclamante, ut aliquid divinum et sanctum ibi fore credatur. Sicque populus stultus et insipientis, nullo ductu rationis, nec legitimo examine præmisso, adorant, venerantur, coluntque, quod ignorant: offerunt oblationes, signaque suspendunt in evidentiam falsitatis (etc.). Nec admittere volunt, ut res examinetur per sapientes, timentes, ne spes quæstus eorum depereat. Ut manifeste patet in Wilsnack, ubi, propter quæstum, putatum sacramentum cruore tinctum (etc.). Jfr. Chronica Slavorum Helmoldi et Abberti, ed Bangert, Lub. 1659, p. 264.

med to Hostier, dem saalde hand en Misdedere, skaar hannem Ryggen op, sette hannem dem der ind; der Misdederen kom uden for Sverin, kunde hand icke komme aff it sted, alle Klocker i Byen begynte aff sig self at ringe, oc Manden med Hostierne er indført udi Process til Byen; begge Hostier bleffve hannem tagen aff Liffvet, oc til Sverin udi Kircken for Helligdom forvaret. Peter Dene, en Prest, som haffde saalt Jøderne samme Hostier, hand bleff degraderit til Rostock, siden med gloende Tænger ruckt oc brendt¹⁾. Huilcket Mirackel uden al tvivl aff Offvertro skeede, at fordi de icke vilde tro Sandhed, at Gud sad udi Himmelen, oc ligevel kunde giffve dennem sit Kiød oc Blod at æde oc dricke, skulde de aff Vildfarelsens Aand heden føris at tro, hans Legeme udi Brød oc Vjn være forvandlet, oc sad udi Hostien uden brug, aff huilken Offvertro udi fordum tid fast alle saadanne Mirackler om Sacramentet til Kippinge oc andensteds ere skeede, mæenlig aff en løgnactig Aand, som Mennsker for saadan deris Offvertro ville forfare, som Troen udi de wsynlige Tingist meget kand sig indbilde oc udrette, huor til sig den onde Aand forføger, som saadanne Mirackler baade til S. Seffrin i Rye, vor Frue til Bistrup, oc andre saadanne formeente hellige Steder, haffve vercket oc udret; tør end oc vel sige, at nogen Sort Kaanst oc Magia haffver medløbet, som der sigis om det Sacramente til Kippingen, som skeede udi Kong Hansis tid, at en Præst gjorde det med Besvering, at Tyffven icke kunde vjdere komme aff Kippinge Kirke med Sacramentet, uden at hand sanck neder til Knæene, baade paa Kirkegaarden, paa Muren oc udi Strandbredden, huor hand skilde sig der ved.«

Saa vidt Hvitfeldt. I det følgende skal der meddeles flere Traditioner, der, med mindre Variationer, i Hovedsagen

¹⁾ Pontoppidan har i sine Ann. eccl. Dan. III, 705 angivet Hvitfeldts Kilde til ovenstaaende, nemlig Lindenberg, Chron. Rostoch. Lib. VIII, Cap. 14, Pag. 193.

gaa ud paa det samme, nemlig at Underet bestod deri, at Tyven ikke kunde slippe bort med »det hellige Sakrament« (den indviiede Hostie). Ellers plejer den til »Sakramentet« knyttede Overtro gjerne at gaa ud paa, at der ved en eller anden Lejlighed har vist sig noget, der saa' ud som en Bloddraabe, paa Brødet, et Fænomen, der, som bekjendt, kan have en noget naturlig Aarsag, men som altid i den katholske Tid betragtedes som et stort Mirakel, og har givet Anledning til, at Kirker, der tidligere vare ganske uænsede, nu gennem Aarhundreder bleve Gjenstand for Tusinders Valfarter. Hos os er især bekjendt »det hellige Blod i Bistrup« (ved Roskilde). Her var tidligere en Kirke, hvor der i Aaret 1402 skulde være dryppet Blod fra et Kors, hvorfor Kirken blev Gjenstand for en saa stor Søgning af »galne og syge Mennesker«, at man efter Reformationen fandt det fornøden at nedbryde den¹).

Mærkeligt nok har der indtil den nyeste Tid levet et Sagn i Folkemunde, der tyder paa, af man ogsaa til Kippinge Kirke har søgt at knytte det sædvanlige Blodmirakel, maaske fordi det antoges at yde en stærkere Tiltrækning end de Spor, den uheldige Tyv havde efterladt sig. En paalidelig Mand, der læste det Referat, nogle Blade indeholdt om mit Foredrag ved det kirkehistoriske Møde i Nykjøbing p. F. i afvigte Aar, fortalte mig i den Anledning følgende: »Jeg er født i Mern Sogn mellem Præstø og Vordingborg, og i min Barndom (1840—50) levede der sammesteds en Sognefoged ved Navn Peder Henningsen i Taageby; han var den Gang allerede en gammel Mand, men han huskede godt og fortalte mange Historier fra Fortiden, som jeg lyttede til med spændt Opmærksomhed. Blandt andet havde han følgende Fortælling om »den talende Fugl«.

»Det skete en Gang, at en Spotter kom til Alters i »Kivinge« Kirke. Da han gik ud af Kirken, spyttede han

¹) Danske Mag. 3. R. III, 221.

Brødet ud, idet han paastod, at det ikke var vor Herres Legeme, men blot Bagværk fra en Bager. Men da samme Mand næste Gang kom til Alters, skete det, medens Præsten stod for Alteret og messede, at der fløj en straalende Fugl ind i Kirken og satte sig paa Alterbordet, hvorpaa den oplod sit Næb og forsikrede, at hvad Præsten havde i sin Haand, var vor Herres Legeme, og til Tegn derpaa skulde der vise sig Blod paa Messebrødet, og en Kilde skulde udspringe udenfor Kirken. Begge Dele skete, og samme Kilde havde lægende Kraft, naar man besøgte den S. Hans Aften.«

»Endvidere fortalte Peder Henningsen, at han i sin Ungdom selv havde været en S. Hans Aften ved »Kivinge« Kilde og der set syge og svage Mennesker i hundredevis, der søgte Lægedom ved Kilden.«

Hvorledes det nu end forholdor sig med dette Sagn, saa meget er vist, at Kippinge Kirke i Tiden henimod Reformationen var Gjenstand for en overordentlig stærk Søgning, særlig ved S. Hans Dags Tid, og at rige Gaver strømmede ind i Blokken fra besøgende, som vel vidste, at det ikke kunde nytte at komme tomhændede, om de skulde have Haab om at faa noget Udbytte af deres Rejse.

En Mand, der havde haft Lejlighed til at se Kippinge-Forholdene paa nært Hold, og som for mere end 200 Aar siden gjorde dem til Gjenstand for ret grundig Overvejelse, indleder en Afhandling derom med følgende Ord: »Institutus est olim ad templum hoc Kippingensium confluxus hominum anniversarius propter indulgentias, quæ illic venales in Papatu prostabant pleniore et uberiores, quam alibi, forsan ob locum, quem sanatio quædam extraordinaria, quæ multis illic obtigit, et vestigia quædam in Coemiteriis adhuc circa templum idem conspicua, quæ sacrilegum quendam hujusce templi violatorem prodidisse feruntur, inclytum reddidere¹⁾.«

¹⁾ Ol. And. Smid, De sanatione extraord. quæ fit in templo Kipping. (1674). Mnskr.

Her peges vistnok med Rette paa det rigelige Aflad, de besøgende i Kippinge havde at forvente, som en Hovedgrund til, at Stedet fik saa megen Tiltrækning; thi Sakramenttyvens Spor synes dog nærmest at være et Corollarium, »ein Schauessen« ovenpaa mere substantielle Retter. Kirkehistorikeren E. Pontoppidan siger meget rigtig om det Bevis, der udledtes af Tyvens Spor: »Dieser Beweis kommt elend heraus, weil die Pfaffen viel grössere Mirackel a posteriore zu verrichten, als Löcher in den Steinen zu machen, fähig sind¹⁾«.

Nok er det imidlertid, at der i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede kom store Penge ind i Kippinge Kirkes Blok og paa dens Alter. Men samtidig var der en Konge, som havde god Brug for Penge, og som ikke undlod at tømme Bøssen, naar han kunde formode, at den trængte til Udluftning. Det var Christiern II. Fra hans Tid have vi en Række Breve, der give interessante Indblik i, hvor rig en Skat der Aar for Aar ophobedes i Kippinge Kirke, og samtidig tillige viser, hvor overordentlig stor Tilstrømningen maa have været, og det ikke blot fra Falster og Laaland, men ogsaa fra Landets fjernere Egne, ja sikkert ogsaa fra Ulandet.

Det første Brev, vedrørende Kippinge, som vi have fundet, er en Skrivelse af 1. Juli 1516 fra Kongen til den bekendte Hr. Oluf Holgersen (Ulfstand), Lensmand paa Nykjøbing Slot, hvorved denne underrettes om, at Guldsmeden Kuntze i Kjøbenhavn havde forfærdiget en Monstrans til S. Andreæ Kirke eller Kapel paa Vordingborg Slot; men da dette ikke formaaede at betale ham Arbejdsløn og Udlæg, skulde hans tilgodehavende betales ham af Kippinge Kirkes Midler, mod at denne beholdt Monstransen i Pant, indtil den kunde blive indløst af S. Andreæ Kirke paa Vordingborg²⁾.

¹⁾ Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. II, 705.

²⁾ Se Tillæg, Nr. 1.

Der efter følger en Overenskomst af 13. September 1516 mellem ovennævnte Hr. Oluf Holgersen og Præsten Hemming Andersen, hvorved den sidstnævnte mod en Aarsløn af 150 Mark forpligter sig til selv at gjøre Tjeneste i Kippinge Kirke og at holde tvende gode Præstemænd og tvende Degne til Hjælp til Udførelse af den daglige Gudstjeneste i Kirken, som nærmere bestemmes i Kontrakten¹⁾. Den Omstændighed, at der behøvedes saa stort et Apparat af Præster og Degne ved en Landsbykirke, viser noksom, hvor stor Betydning der tillagdes samme; ikke at tale om, at den daglige Messelæsning (om Prædiken er der ikke Tale) tyder paa et langt stadigere og talrigere Kirkebesøg, end det lille Sogns egne Beboere kunde afgive.

Da det senere viste sig, at Lensmanden var meget sendrægtig med at betale Hr. Hemming Andersen den betingede Løn, maatte Christiern II den 10. Juli 1517 fra Kallundborg Slot tilskrive Hr. Oluf Holgersen om med det allerførste at yde Præsten hans tilgodehavende²⁾. At det er sket, erfares af en Kvittering, Hr. Hemming Andersen har udstedt 1517 (men uden nærmere Angivelse af Dagen). Her kalder han sig »vor naadigste Herres, Kong Christierns Kapellan paa Kallundborg³⁾.« Hans Tjeneste i Kippinge har altsaa vistnok været til Ende ved Michelsdag 1517, indtil hvilken Tid han i sit første Brev havde lovet at tjene der.

Til Aaret 1517 maa den Efterretning henføres, som haves, at den pavelige Legat og Afladshandler Arcimbold besøgte Kippinge for ogsaa her at gjøre Forretning med sine Afladsbreve. Som en klog Handelsmand søgte han hen, hvor det bedste Marked var. — I en utrykt »Oratio Jubilæa de Reformatione in Dania«, holdt, som det synes,

¹⁾ Se Tillæg, Nr. 2.

²⁾ Se Tillæg, Nr. 3.

³⁾ Zwergius, Sjæl. Cleresi, S. 415 f. Ny kirkehist. Saml., V. 161.

1692 i Odense, findes følgende, der formentlig fortjener at meddeles i Originalsproget, skjønt vi ikke kunne paa-tage os noget Ansvar for Efterretningernes Rigtighed¹).

In Falstria tempore Regis Christiani 2di Arcemboldus Nuncius pontificius (cujus partes in Germania implevit Tetzelius) penes templum Kippinge fallacium indulgentiarum merces populo explicuit. Celebris erat in Septentrione hic locus, quod visa ibi olim fuerit hostia falaciter exsudasse sangvinem, quo fictitio miraculo rudi imposuerunt plebeculæ histriones missatici, largas delictorum indulgentias et miraculosas morborum omnium curationes promittentes omnibus et singulis, qui hostiam hanc sive sacramentum, ut vocabant, singulari veneratione adorarent, et pro facultate pecuniam in communem templi et pauperum usum conferrent, loculos interea cum Juda Ischariote gestantibus sanctissimi patris Pontificis sanctis furibus. Hinc factum, ut magna sed cæca devotione templum hoc quotannis frequentaretur, confluentibus undique tam exteris quam indigenis, qui vel peccatorum veniam, vel sanitatis recuperationem expetebant; nec exolevit adhuc mos gentibus inveteratus, quin pro sanitate recipienda certam templo isti pecuniam devoteat, æquitate religiosæ intentionis adhuc plane confisa. Hoc igitur opportunum indulgentiis forum nactus Arcemboldus publicas impudentissime animarum nundinas instituit, inque rei memoriam die 10 Augusti, qui incolis Nicopiensibus in Falstria nundinalis, ab indulgentiis hodieque cognominatur (vernacule Aflads Marked). Illo vaframento Arcemboldus ex Dania et Svecia viginti millia Ducatorum corrasit, vel ut Maimburgius, ipse Pontificius, calculum ponit, decies centena millium florenorum.

Af dette Stykkes Indhold skulle vi fremhæve, at Kippinge Kirkes Helligdom her, ligesom i det tidligere meddelte

¹) Stykket findes i Kgl. Bibl., Kallske Saml. 473, 4°, i Chr. Brandts Udtog af Talen, hvis Forfatter vi ikke med Vished kunne angive, Det ligger nærmest at tænke paa den lærde Thomas Broder Bircherod, Professor ved Odense Gymnasium 1691—1731.

Sagn, udledes fra et Blodmirakel med Hostien, og at der siges, at Arcimbolds Besøg gav Anledning til et Afladsmarked, der siden holdtes i Nykjøbing¹⁾ hvert Aar den 10. August (S. Laurentii Dag) og endnu paa Forfatterens Tid havde bevaret det gamle Navn, ligesom man jo ogsaa fra andre Steder veed, at Afladsuddelingen var knyttet til Markeder, eller, om man vil, Markedet til Afladen²⁾. Vi have endnu kjendt Levninger deraf i de saakaldte Kilde-marker, der holdtes (og mulig endnu holdes) enkelte Steder, hvor der fra gammel Tid fandt Kildebesøg Sted S. Hans Aften.

Vi omtalte ovenfor de stærke Greb i Kippinge Kirkes Blok, som Christiern II tillod sig. Disse toge, som det synes, først ret deres Begyndelse 1518, da Krigen med Sverig havde bragt Kongen i den største Pengeforlegenhed. Den 15. Juni udsteder han saaledes fra Kjøbenhavns Slot en Tilstaaelse for, at han til eget og Rigets Behov har modtaget de Penge, »som det hellige Sakramente i Kippinge tilhørendes ere« og nu staa under Bispen af Fyns (Jens Andersen Beldenaks) og nogle andre gode Mænds Gjemme. Summen beløb sig til henved halvandet tusinde danske Mark. Men en Del af dem bestod af allehaande fremmed Mønt og forskellige Guldsager³⁾. At Kongen lovede at tilbagebetale Summen, var en ret vel lydende Formular, der dog sikkert var og blev betydningsløs.

Samme Dag, som Christiern II udstedte denne Tilstaaelse, skrev han til Hr. Oluf Holgersen og bad ham baade om et privat Laan paa 100 Mark, og desuden om at han vilde overantvorde Kongens Sekretær, Mester Hans Wenck, der overbragte Brevet, »saa meget Guld, Sølv og

¹⁾ Af en anden Kilde, Ole Andersen Smidts utrykte Afhandling om Valfarterne til Kippinge (Thottske Saml. 1435, 4°), erfares, at det var i Christiern IV's Tid at »Afladsmarkedet« forlagdes fra Kippinge til Nykjøbing.

²⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. II, 782.

³⁾ Se Tillæg, Nr. 4.

Penge, som Du har paa Sakramentets Vegne, og Sakramentet tilhører¹⁾«.

Kongen regnede vel paa, at S. Hans Dag var nær forestaaende, saa der var Udsigt til, at den nys tømte Blok atter kunde blive fyldt, en Beregning, som heller ikke slog fejl, som det fremgaar af den Tilstaaelse, ovennævnte Mester Hans Wenck den 30. Juni s. A. udstedte fra Engelsing, et Slot, som den Gang knejsede fra den lave Holm ved Indsejlingen til Nakskov Fjord, og hvoraf man endnu ser nogle Ruiner, naar man sejler forbi. Denne Tilstaaelse er mærkelig; thi da vi vide, at Blokken var tømt umiddelbart før S. Hans Dag, kunne vi slutte, at den store Sum M. Hans Wenck kort efter denne Termin paa Kongens Vegne modtog af Biskop Jens Andersen og Hr. Oluf Holgersen fra »Sakramentet i Kippinge Kirke«, har været netop det Offer, som indkom ved S. Hansdag 1518, formodentlig dog med Fradrag af Betalingen til Præster og Degne, som fungerede ved Kirken, og hvis travle Virksomhed naturligvis særlig udfoldedes paa Tider, hvor store Menneskemasser samledes i og ved Kirken. — Tilstaaelsen lyder, som følger, efter Originalen i Rigsarkivet:

Jeg mesther Hanss Wencke, waar kiærste naadige herris scriffuere, kennis mig meth thenne myn eghen handscrifft athaffue anammet och vpbaaridt thiill waar kiærste naadige herris behoff efftir werduge fadirs her Jenss Andersson biscop aff Fyens befalinge aff welbyrdig man her Oluff Holgersson, ridder, noghit guld, sølff och penninge, som han i ghømme och foruaringe haffde aff sacramentene i Kippinge kircke, som er først atthen och tiwge Hørniske guldene, tw hwdrede och ny Rinske guldene, sexten postelatiske guldene, ny och tryssindziuge lødig marck sølff tw lodh och eth qwintin i skeder, bratzer, tegn och møghen andhen gerningh, jtem otthe hwdrede

¹⁾ Se Tillæg, Nr. 5.

och otthe och tryssindztiuge marck Danske, jtem half-fiorthende lodh guld, som er brødhit i nobele guld, ducate guld, læth guld och andhit fremmit guld, jtem halff andhen lødigh marck och tw lodh sølff vdi Skrickenberger och andre myntede sølff penninge, sammeledis sex lødig marck reth paiiemente i Stæder penninge och møghen andhen wbekent mynt; och beplichter ieg migh ath fly for^{ne} her Oluff Holgerssøn, ridder, ythermere waar naadigiste herris foruaringe paa for^{ne} guld, sølff och penninge met hanss naadis breff och segell. Giffuit paa Engelburge andhen dagen nest efftir Sanctorum Petri et Pauli apostolorum dag, aar etc. mdxviij.

Jta est, ego Johannes Wenck,
qui supra manu propria.

I de følgende Aar har Christiern II vel ogsaa øst af den rige Kilde, han havde fundet i Kippinge. Herom savne vi dog nærmere Efterretninger. Men umiddelbart før sin Flugt her fra Landet gjorde han det sidste og ingenlunde mindst indbringende Greb i den tilsyneladende udtømmelige Blok. Onsdagen efter Søndag Oculi 1523 gav han nemlig Hr. Oluf Holgersen og Mattis Skriver Kvittering for følgende Penge, han havde »laant« fra »det hellige Sakramente i Kippinge«, og som han lovede, at han eller hans Efterfølgere skulde betale igjen, »Stedet uden Skade«: 120 rinske Gylden, 2 stemplede rinske Gylden, $\frac{1}{2}$ Kong Hanses Gylden, 8 Emike-Gylden, 6 Engelotter, 6 Hamburger-Gylden, 3 ungarske Gylden, 1 fransk Krone, 6 Postolatis Gylden, 25 Hørniske Gylden, 11 Lod 1 Kvintin i brudt rinsk Guld, $121\frac{1}{2}$ Lødemark, 2 Lod Sølv, $6\frac{1}{2}$ Gylden i lybske Penge, 18 lybske Skillinger i Blaffertter, 37 Mark Grosser, 2 Gylden 1 Ort i meklenborgske Penge, 8 Mark danske i svensk Mønt, 1510 Mark Klippepenge, 2345 Mark i danske Hvider, 481 Mark Smaaapenge¹⁾.

¹⁾ Suhms Saml. II, 2, 89.

Som man ser, er her Enkens Skjærv og Rigmandens Guldstykker. Men hvor mange Mennesker maa ikke have ydet deres Bidrag, for at Summen kunde blive saa stor! De mange udenlandske Mønter tyde paa Besøg af fremmede, selv om det skal indrømmes, at de fleste af disse fremmede Mønter den Gang ogsaa brugtes Mand og Mand imellem her i Landet.

Efter Christiern II's Bortgang høre vi ikke mere om Kongernes »Laan« hos »Sakramentet« i Kippinge; men saa var der andre, der benyttede denne »ikke mere usædvanlige« Vej til Penge, dog ikke med slet saa god Udsigt til at slippe for at betale. Saaledes vide vi, at Biskop Jens Andersen (Beldenak) 1527 laante 19 lødige Mark Sølv, og Aaret efter 600 Mark i Søslinger, af Kippinge Kirkes »Forstandere«, Mester Jep og Hr. Laurits Wringel. Han fik aldrig Pengene betalte tilbage; men 20 Aar efter dømtes hans Arvinger i andet Led til at erstatte, hvad Biskoppen havde laant¹⁾.

I Aaret 1530 laante Arild Hvitfeldts Farmoder, Fru Barbara Eriksdatter (Blaa) til Berith (Berritsgaard), 200 Mark danske af »det værdige Sakrament« i Kippinge, med Forpligtelse til aarlig at afbetale 20 Mark, indtil Gjælden var betalt²⁾. Et saadant Gjælds-brev passede efter vore Begreber bedre for en Husmand end for en Herremands Frue. Dog maa det jo erindres, at Penge den Gang havde større Værdi end nu. Men alligevel tyder Gjælds-brevet paa, at Fru Barbara har siddet i smaa Omstændigheder.

Den Gang Fruen fra Berritsgaard drog til Kippinge for at laane Penge, var Reformationen alt i fuld Gang, og den kunde ikke være gunstig for Overtroen, som havde fundet sit Udtryk i det stærke Pilgrimsløb til Kippinge og andre lignende Steder. Hans Tavsens havde allerede 1528 sendt en hvas Pil ud mod Valfartsstederne, naar han siger:

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. VI, 263 f.

²⁾ Se Tillæg Nr. 6. Om Fru Barbara Eriksdatter se Hist. Tidsskr. II, 126. 174.

»I løb og strygede fra øster indtil vester, fra norden indtil sønder, og bleve dog lige vise, funde ikke det, som I ledte efter. Er det ej saa? Løb I ej fra Rom indtil S. Jacob (S. Jago di Compostella), fra S. Jacob til Stjernebjerg (i Meklenborg), derfra indtil Kippinge, fra Kippinge indtil Rye, fra Rye indtil Aabenraa, fra Figentræet til Pætræet, fra Pætræet til Æbletræet; I løb hid, I løb did, og funde dog ikke eders Sjæles rette Føde¹).«

Men der hørte mere til for at gjøre det af med gammel Vane og gammel Overtro. I Virkeligheden gik Kippinge temmelig uskadt gennem Reformationens Skjærside. Men nogle Ændringer maatte nødvendig til, for at Valfarterne i ikke alt for høj Grad skulde paadrage sig de kirkelige Myndigheders Opmærksomhed. I et Skrift fra 1554 omtaler Peder Palladius, at »Afgudsdyrkelsen« i Kippinge og Bistrup nu var afskaffet²). Men omtrent ved samme Tid nævner Herman Weigere, i sit bekjendte Digt »Reineke Foss«, Kippinge, S. Søren i Rye og S. Oluf i Lunckend (i Skaane) som Steder, hvorom der »digtedes Æventyr og Mirakel«. Begge Dele kunde med en vis Ret siges. Tilbedelsen af »det hellige Sakrament«, der jo paa det nøjeste hang sammen med den romerske Transsubstantiationslære, maatte jo nødvendig til Side, hvor Reformationens Lys trængte igjennem; derimod synes man

¹) Smaaskrifter af Hans Tavsén, udg. af H. F. Rørdam, S. 9.

²) I Skriftet »De poenitentia et de justificatione« siger Palladius: »Audio non sine dolore, partes poenitentia et locum justificationis passim a ruralibus Parochis et Verbi Dei Ministris admodum negligenter et confuse tractari et prædicari (etc.). Tales sunt verè Mercenarii (etc.) Qvales non tantum sunt hodie Svermerii etc. sed etiam illi, qvos Spirituales vocant; impediunt Ecclesiam, quantum possunt, donec et ipsi succumbant et intereant cum Franciscanis et Dominicanis, qvi statim a coronatione Regis Christiani perierunt una cum idolatricis superstitionibus in Kippinge et in Bistrob juxta torrentem Roeschildiæ, sicut olim perierunt Madianitæ, Sisera, Jabin, ad torrentem Chison, Oreb, Seba et Salmuna, et facti snnt stercus terræ.« (Skriftet er trykt i Wittenberg 1559, men forfattet 1554).

ikke at have taget det saa strængt med en gammel Alter-tavle forestillende Marias Kroning, hvilken var Gjenstand for megen Veneration¹⁾; og endelig fik man i Kippinge, som saa mange andre Steder, en Kilde at søge hen til, og saa kunde man jo altid tænke sig, at det var en Sundhedskilde; thi at der gaves saadanne, derom vare alle enige. Og naar der da var dem, som virkelig eller tilsyneladende fik deres Helbred tilbage efter et Besøg ved Kilden, saa vare Kilderejserne jo hermed for saa vidt retfærdiggjorte.

I Tidernes Løb synes det, i det mindste tildels, at være gaet i Glemme, hvad der oprindelig havde givet Stedet sin Tiltrækning, og saa fortæltes da følgende om Kildens Oprindelse: Der var en Præst i Kippinge ved Navn Hr. Rasmus. Han byggede sig en ny Præstegaard tæt op til Kirken. Men just som han var færdig med den, sank den pludselig i Jorden; men paa samme Sted udsprang den berømte Kilde, hvor i de følgende Tider mangfoldige syge søgte Lægedom. Præstegaarden blev senere bygget i Vester Kippinge, i temmelig stor Afstand fra Kirken; og der er den endnu. Men det blev siden en Talemaade der i Egnen om noget, der pludselig blev borte: Det er sunket i Jorden som Hr. Rasmus's Præstegaard²⁾.

At faa Sagn og Historie til at dække hinanden, er som bekjendt en vanskelig Sag. Imidlertid kan det dog bemærkes, at den sidste katholske og første lutherske Præst i Kippinge virkelig hed Hr. Rasmus. Men Sagnet er neppe optegnet før i vor Tid, saa det jo kan have været underkastet adskillige Metamorfoser, inden det kom saa vidt. Ogsaa kan det bemærkes, at før Reformationen er der aldrig Tale om anden Helligdom i Kippinge end »det hellige Sakrament«. Kilden synes aabenbart at være af en senere Dato.

Som tidligere er berørt, har Niels Hemmingsen i sine Catechismi Quæstiones, 1560, omtalt det Sagn, der fra

¹⁾ Se ndf. S. 453.

²⁾ Imm. Barfod, Den falsterske Gejstligheds Personalhist. II, 92.

gammel Tid knyttede sig til Kippinge Kirke, og da hans Bog var en almindelig Haandbog for alle theologiske Studerende, saa bidrog han jo paa en Maade til at udbrede Sagnet, om hvis historiske Paalidelighed han, der i sin Ungdom sikkert oftere selv har været i Kippinge, ikke synes at have tvivlet, idet han dog ikke, som Papisterne, tilskrev det Sakramentets Kraft, at Tyven blev stikkende, men betragtede det som en Følge af djævelske Kunster (Præstens Besværgelse, som Hvitfeldt jo ogsaa anser som den bindende Kraft).

Medens det ikke er usandsynligt, at Besøgene i Kippinge ere aftagne betydelig i den første Tid efter Reformationen, begyndte de, som det synes, atter at tage til, efter at Kilden var kommen i Ry som heldbringende for syge Mennesker. I ethvert Tilfælde vare de i det 17de Aarhundrede i fuld Gang. En Mand ved Navn Rasmus Pedersen (Nakskov), der havde været Præst i Kippinge i 24 Aar og senere levede som afskediget i Stubbekjøbing, skrev her i Aaret 1617 et lille (utrykt) Skrift med Titel: *Noli peccare*. Skriftet, der for øvrigt var paa Dansk, indeholdt, ifølge de os bevarede Brudstykker deraf bl. a.. Angreb paa den Overtro, der bragte Folk til skarevis at søge til Kippinge. Saaledes ytrer han etsteds:

»Vi forfare, at Billeder haver været meget afholdne i deres Prydelser og opsatte i Kirker og paa Altere, mod *Noli peccare* Villie, saa at mange dennem haver tilbedet, end udi min Tid, da jeg uværdig var Sognepræst i Kippinge og Brorop Sogne i Falster udi 24 Aar, saa jeg maa bekjende, at til samme Kippinge Kirke er endnu Søgning af adskillige Nationer og Landskaber (audivi in Svecia, quod et ejus incolæ descenderint in Daniam petituri hoc templum) med deres Offer, som til en Helligdom, hvor (naar de saa komme) der staar en gammel Altertavle paa Alteret. Den fik Ære og Credentz nok af dennem, hvilke lode dennem dog meget høre om Sacramenterne og gode Gjerninger saa vel som om Helgens Paakaldelse, hvis

Mening vi lade fare og takke Gud for sit hellige og klare Ord, som vi haver at rette os efter i Troen til Salighed.«

Om Altertavlen siger han et andet Sted, at der, foruden et Christusbillede, »er en malet Gud Fader som en gammel Mand med et graat Skæg og Krone paa sit Hoved; og den Hellig Aand i Duelignelse over begge deres Hoveder«¹⁾. Men han mener om Billedet: »Det var kun en Kunst til at forhverve Penge med«; og han tilføjer: »Man skulde hellere have givet den Bekostning i Jesu Navn til de arme, og det skulde blevet belønnet af hannem«. At de syge undertiden bleve helbredede, nægter han vel ikke; han kan dog ikke se en Guds Kraft deri, men siger: »Satan tør vel selv holde sig til de syge, uombedet; forkorter ogsaa Pinen, dog til des større Straf paa Saligheden«.

Til Bevis paa, at Satan undertiden frister Mennesker til at forkorte Pinen, fortæller han saa følgende: »Et Exempel vil jeg hidføre, som er visselig sandt og er sket med en Kvinde i Kippinge, mens jeg var der Sognepræst. Hendes Navn bliver unævnet; dog var hun mig velbekjendt. Hun bekjendte for mig, efter hun i 3 Aar moxen haardelig var plaget af Værk paa sin Sotteseng, og desimellem ingen Raad var fundet til hendes Helbred hos nogen Doctor eller anden forfaren Læge, hun var bespørgendes: om Natten, som hun sad paa sin Seng og vendte sig, kom til hende En som en ung Karl, med en høj Hat, og en sid Kappe over sig, med en Rapir ved Siden, taler til hende og siger: hun var forladt af Gud; hendes Venner og Husbonde ere hende frafaldne; hendes Sygdom bliver hende langvarig. Han kastede til hende et traadslynget Kiltabaand, det skulde hun kaste om sin Hals og om et kroget Søm, der var slaget op under Loftet, saa skulde hendes Pine snart faa Ende. Dette bad han hende 2de Gange, og bad hende være snar. Men hun kastede det paa Jorden, tænkte paa Guds Forbud, at hun maatte ikke

¹⁾ En nærmere Beskrivelse af Billedet findes nedenfor, S. 463.

dræbe sig selv, og spurgte hannem ad meget dristig: hvo han var, og hvo hannem lod ind saa om Nattetide? og sagde til hannem: Est du en Djævel? da byder jeg dig i Jesu Christi Navn, at du viger fra mig; den Gud, som mig haver lagt Korset paa, hjælper mig vel, naar det er hans faderlige Villie. Saa vigede han strax fra hende uden al Skade; men Døren slog han til efter sig, saa Huset skangrede derved. Denne Kvinde er endnu levende Anno 1617, da dette er skrevet.«

Senere hen i sit Skrift gaar Hr. Rasmus Pedersen atter løs paa den, der i overtroisk Hensigt søgte Kippinge Kirke, idet han siger: »Tolderen bad til Gud og sagde: Gud vær mig Synder naadig, Luc. 18., hvorudi han bespotter alle Afgudsdyrkere og dennem, der søge Helligdom, som hos os i Kippinge Kirke i Falster, ligesom vi der skulde bønføres fremfor paa noget andet Sted, for Nicolai¹⁾ Skyld etc. Dog læse vi, at hvo der kom udi Kong Salomons Tempel i Jerusalem at tilbede, bliver bønørt; men det var for Guds Løftes Skyld, og ikke for Stedens Behagelighed, saa længe de adlydede Gud og frygtede hannem; ellers vilde Gud straffe dennem. Men Gud haver fuldkommelig lovet dennem, som hannem i Troen paa-kalde, at ville bønøre, hvor de ere, og i hvad Nød og Sorg de kunde være faldne, som vi derpaa haver Exempler, Jonas i Hvalfiskens Bug, Daniel i Løvekulen, Manasse i det babyloniske Taarn og andre flere, [paa] det vi komme aldrig til Kippinge Kirke med vort Offer. Hemmingius, vor gamle Præceptor, piæ memoria, siger, saadant Præstigias Diaboli at være, saa vel som og de vestigæ, for mange Aar ere komne paa Kirkegaarden, [som] han omtaler udi sin Catechismo, ubi agit de coena Domini. Hvorfor det er bedst saadant at lade fare. — Og ikke veed jeg videre, der jeg kan sige af, som har været Sognepræst der i

¹⁾ Rasm. Pedersen har altsaa hørt en Tradition om, at S. Nicolaus var Kippinge Kirkes Skytspatron, hvilket kan passe med, at Kirken den Gang laa ved Søen.

i 24 Aar; man heller [raader til at] høre Christum, der siger, Matth. 11: Venite ad me omnes, qvi etc.¹⁾»

Af alt dette ser man, at Hr. Rasmus Pedersen ingenlunde var gunstig stemt mod Pilgrimsløbet til Kippinge; man har endog ment, at hans heftige Udtalelser derimod have givet Anledning til, at han maatte nedlægge sit Embede²⁾, noget som dog neppe var Tilfældet³⁾. Hans Eftermand, Hr. Hans Jakobsen, fandt lige saa lidt Behag i den Overtro, som bragte Folk til at søge Kippinge Kirke og Kilde, men ivrede stærkt derimod fra Prædikestolen. Der fortælles, at en Bonde, som — formodentlig med Præstens Tilladelse — havde faaet Lov til at borttage de mange Krykker, værkbrudne havde efterladt ved Kirken som Tegn paa deres Helbredelse (men som de maaske siden haardt savnede), væltede ved Bortkjørselen og fik sin Vogn ødelagt. Og da Præstens Hustru nogen Tid efter fik et vanskabt Barn, betragtedes det som en Straf, fordi han var vantro overfor den »Helligdom«, som gav Kirken dens ejendommelige Tiltrækning⁴⁾. Ifølge et andet Sagn skal det være sket en Gang, at en Præst for at blive af med de mange Krykker, som fyldte Vaabehuset, lod dem tage bort og varmede sin Bagerovn med dem, hvad da — man kunde gjerne sige: naturligvis — førte til, at Præstegaarden brændte med det samme⁵⁾.

Selvfølgelig kan der ikke lægges videre Vægt paa slige Sagn, uden for saa vidt de vise Stemningen; fra vort Stade

¹⁾ Disse Brudstykker af Rasmus Pedersens Skrift »Noli peccare« findes optagne i Hans Mules utrykte Afhandling: »Qvid in hoc usque tempus observaverim de Kippinge templo« (Thottske Saml. 1435, 4°).

²⁾ Det er ovennævnte Hans Mules Formodning.

³⁾ Den sande Grund fremgaar vistnok af en Dom af 4. Juni 1608, der findes hos V. A. Secher, Kongens Rettertings Domme 1605—13, S. 165 f.

⁴⁾ Magnus Hosum, De Templi Kippingensis vicinique Medicati Fontis origine, progressu et abusu, p. 13.

⁵⁾ Rhode, Laalands og Falsters Hist. ved Friis II, 173.

kunne vi imidlertid kun regne Præsterne i Kippinge det til Ære, at de saa tappert bekvæmpede Overtroen, skjønt de utvivlsomt selv kunde have gjort sig Fordel deraf, om de havde ønsket det.

Besøgene i Kippinge vedblev nemlig fremdeles. »Store Skarer ikke blot fra Falster, men ogsaa fra fjernere Egne, ja selv fra Udlandet, strømmede sammen ved Kirken og Kilden, særlig ved S. Hans Dags Tid, og forlod den ikke uden at ofre en Gave, større eller mindre, som enten kastedes i en dertil indrettet Kirkeblok, hvortil en Aabning var anbragt i Muren (rigtigere: Kirkedøren), eller i selve Kilden, eller de henlagdes paa Alteret indsvøbte i Papir eller i en Klud¹⁾«. Offeret, som bragtes, skulde altid være i ulige Penge; men ofres maatte der af enhver, som vilde bære Velsignelse hjem med, og det var ikke blot syge, som kom, men ogsaa sunde, der ønskede at lære det mærkelige Sted at kjende. Rimeligvis har det været Skik her som andensteds, at man tog en Dunk med Vand fra Kilden hjem med sig, der siden, saalænge det rakte til, gjorde Tjeneste som Medicin i paakommende Sygdomstilfælde²⁾.

Et ejendommeligt Besøg fik Kippinge Kirke o. 1629, da Fru Kirstine Munk, der den Gang ikke stod paa den bedste Fod med sin Ægteherre, Kong Christian IV, paa en Rejse til Enkedronning Sofie paa Nykjøbing Slot standsede her og gik ind i Kirken, medens hun lod sit Følge blive udenfor. I en Skrivelse, fuld af Klager mod hende, som Kongen siden affattede, siges, at da hun kom ind i Kirken, »faldt hun først paa Knæ udi Stolen og læste, og siden gjorde Reverens for Alteret, og lagde nogle Stykker Guld udi Alterbogen, saa og udi Stokken, forærede ogsaa Klokkeren et Stykke Guld, alt til den Ende at Gud i Himlen vilde unde hende Opfyldelsen af hendes Hjertes

¹⁾ Molbech, Christian IV's Breve, S. 445. Not.

²⁾ Jvfr. Højskolebladet 1883, S. 975 ff.

Begjæring¹⁾«. At denne gik ud paa at blive Kongen kvit, tvivlede Fruens vrede Husbonde ikke paa, da hun havde ytret Ønsket derom til andre. Selv paastod hun imidlertid, at naar hun havde bedet til Gud, da var det for hende selv, og at hun ikke havde ønsket ondt over noget Menneske. Hvorledes nu dette end forholder sig, saa viser dog Begivenheden, at Kippinge Kirke endnu indtog en høj Plads i den almindelige Bevidsthed som et Sted, hvor man havde de højere Magter paa langt nærmere Hold end i andre, ordinære Kirker.

At det gamle Sagn om Sakramenttyven fremdeles levede, erfare vi af Arent Berntsens »Danmarks og Norges frugtbare Herlighed« (1656), hvor han (S. 102) fortæller: »Paa Falsters Norder-Ende mod Stranden hos Landevejen er liggende Kippinge Kirke, til hvilken, siden Pavedømmet, er sket stor Søgning af Krøblinge, formedelst den Helligdom, de formene der at være, og naar de efter Bøn til Gud deres Helbred erlange, henlægge de i Vaabenhuset deres Krykker, saa at mange, som med mig have set de mange Krykker, som der idelig findes, skulle maa bekjende, det ikke alene at være Forundring værd, men og det, at man der viser og klarlig ser et Menneske (!), som af Kirken havde stjaalet Kalk og Disk, hvis Trin eller Fodspor et Kvarter dybe ses i Jorden fra Kirken til Kirkegaards Murens ene Hjørne, hvilke Trin aldrig med Græs eftergro. Desligeste skal hans Fodspor være kjendt udi den Kampesten i Muren, som han overtraadte, dog samme nu af Muren er udfalden. Fem hans Fingre ere og i Muren kjendt. Hans Fodspor i Stranden ere ej heller endnu aldeles efterskyllede. Hvilket alt med Lyst saa vel som med stor Forundring af mange Kgl. Maj.s fornemme Hofsinder, Opvartere og Hoftjenere er blevet anset Anno 1631, da Dronning Sofias Lig fra Nykjøbing Slot til Roskilde blev forflyttet.«

¹⁾ Bricka og Fridericia, Christian IV's egenh. Breve. II, 312. Suhms Nye Saml. I, 127 f.

Sikkert har Arent Berntsen, der, saa vidt vides, 1631 tjente Kansler Christen Friis og da var 21 Aar gammel, selv været med i Dronningens Ligfølge, og han fortæller nu mange Aar efter nok saa troskyldig, hvad han med sine unge, kritikløse Øjne saa' eller mente at se. Det er ganske i Stil med, naar Englænderne nu komme til Helsingør for med stor Andagt at beskue Hamlets Grav.

I de sørgelige Krigsaar 1657—60, hvor ogsaa Falster blev haardt hjem søgt¹⁾, er det rimeligt, at Besøget i Kippinge er sunket ned til et Lavmaal. Men siden tog det atter til, og det i den Grad, at de mindre celebre Valfartssteder i Smaalandene næsten kom ud af Kurs. Det fortælles saaledes udtrykkelig, at Kippinge trak Søgningen fra Kjeldby Kilde paa Møen²⁾. Og det samme var ogsaa tildels Tilfældet med flere Steder paa Laaland, hvor syge tidligere havde søgt Lægedom, saasom Kappel paa Vesternæs, Løjtofte o. a.³⁾.

Denne den offentlige Menings unægtelige lidet motiverede Begunstigelse af Kippinge og det hele, halvt religiøse, halvt verdslige, Sammenløb, som fandt Sted til visse Tider, maatte udæske den kirkelige Kritik, skjønt Pengene, der indkom i Kippinge Blok havde faaet en god Anvendelse ved fornemmelig at bruges til Understøttelse for trængende, særlig Præste- og Degneenker samt faderløse Børn paa Falster og Laaland. Hr. Niels Pedersen Saxtrup, der var residerende Kapellan i Nakskov (1658—86) og bekjendt som en hæderlig og dygtig Præst, tog sig over at gennemhegle det Væsen, der gik for sig i Kippinge. Men han tog sig ikke ivare for at skyde over Maalet ved at betegne de Helbredelser af syge, der nu og da fandt Sted under eller efter disse Kippinge-Besøg, som Djævelens Værk.

¹⁾ Se Præsten Hans Sadolins Dagbog i mine Hist Saml. og Studier I.

²⁾ Werlauff, Antegn. t. Holbergs 18 første Lystspil, S. 309.

³⁾ At Kippinge trak Søgningen fra disse Steder omtales af Hans Mule i hans utrykte Afhandling om Kippinge.

Saxtrups Skrift blev ikke trykt og er neppe mere bevaret; men følgende Stykke deraf er anført i et Modskrift, der senere skal omtales:

»Gud er almægtig, dog vil han ej mirakelvis ved sin Almagt mere hjælpe og helbrede ved Kippinge Kirke end andre Steder. Gud tilsteder Satan at spøge ved Kippinge, at han vil friste os, om vi have hannem og hans Ord kjære og ville blive faste derved. Gud lader Djævelen kraftig lyve baade med Ord og Tegn, saa (!) Gud er i alle Maader undskyldt for Djævelens Forførelse, som han og har ingen Skyld, at et Menneske lader sig forføre til at synde imod hans Ord.«

Da der nu ogsaa fra andre Sider rettedes stærke Angreb mod Besøgene i Kippinge, foretog en ung Mand, ved Navn Ole Andersen Smidt, der var Kapellan hos Hr. Hans Mule i Dannemare og siden blev Præst i Arninge († 1695), sig at give Tilsvar under Form af en ret udførlig lærd theologisk Drøftelse (dat. Danmark 6. Okt. 1674), der endnu er bevaret i Haandskrift og har til Titel:

Dissertatio de Sanatione extraordinaria, quæ fit in templo Kippingensi apud Falsteros, ex verbo Dei instituta et ad historiam Ecclesiasticam priscam et hodiernam conformata contra eos, qui eandem prorsus et omnino damnant et exsecrantur. (Afskrift i Thottske Saml. 1435. 4°).

Forfatterens Motto, »Paulatim rectius itur«, er ret betegnende for Skriftet, der anbefaler Moderation og misbilliger de heftige Angreb paa dem, der i deres store Nød — maaske efter at have prøvet allehaande Læger — søgte til Kippinge for der at forrette deres Bøn, i Haab om Lægedom fra Herren. For øvrigt behandler Forfatteren især det Spørgsmaal, om underfulde Helbredelser endnu kunne tænkes mulige, hvilket han, med flere ansete Theologer, mener, at man ikke tør nægte.

Væsentlig i samme Aand, men dog med noget stærkere Fremhævelse af de Misligheder, der kunde være forbundne

med Kippinge-Besøgene, behandledes Emnet senere af Ole Smidts Svoger, den yngre Hans Mule, der siden 1671 var Kapellan med Succession i Landet og Aageby og 1679 blev Sognepræst sammesteds. Hans Afhandling, der er dat. Landet 21. Jan. 1676, har til Titel:

Quid in hoc usque tempus observaverim de Kippinge templo. (Afskr. i Thottske Saml. 1435, 4°).

Vise disse ret vel skrevne Afhandlinger ikke andet, saa godtgjøre de dog, at Kippinge spillede en ikke ringe Rolle i det almindelige Omdømme, hvad enten man nu brød Staven derover og mente, at den Kirke, som gav Næring for al denne Overtro, burde jevnes med Jorden, eller man saa' paa Sagen med et mildere Blik. Spørgsmaalet blev paa en Maade brændende, da de verdslige Medlemmer af den 1687 nedsatte kgl. Tiendekommision for Laaland og Falster androg paa, »at den Afgudstjeneste maatte afskaffes og forbydes, som ved Kippinge Kirke offentlig forøves; thi hverken er Jorden der mineral, ej heller er der sære Vandspring, som næst Guds Forsyn og Velsignelse kunde have en medical Kraft til syges Heling; ikke desto mindre løbes derhen i Tusindtal Aaret igjennem, især ved S. Hans Dags Tid, med en besynderlig Devotion til den Kirke især; Tiden er i de uskyldiges (o: enfoldiges) Indbildning af sær Kraft og ellers agtet uden Hjælp (1), og Vantroen er saa stor derhos, at det maa endelig være ulige Penge, som 5, 7, 9 osv., som der skal ofres, hvilket, hvor Gudstjenesten er saa ren forøvrigt, ligner dog flux Kalven og Højene i det Gl. Testamente og Papisterne i det Nye, hvorover Superstion[en]s Magt og er bevislig til at samle Rigdom, efterdi, hvor andre Kirker har lidt Nød, denne Kirke, hvis Sogn i sig selv er ringe, har gode Kapitaler paa Rente^a 1).

Mærkeligt nok, var det Kommissionens gejstlige Medlem — og ingen ringere end Biskop Thomas Kingo —

¹⁾ Heiberg, Thomas Kingo, S. 101.

som holdt sin Haand over Kippinge, idet han gjorde gjældende, at denne Sag slet ikke kom Kommissionen ved, og »at der ikke var nogen Fare for Afguderis Øvelse, efterdi at der holdes Prædiken for Folket, som formaner til ved Bøn og Paakaldelse, ved Bod og Bedring at søge Gud om deres Helbred, og ej at tillægge Steder eller Kirker nogen særdeles Kraft; men Gud alene, som er mægtig [at hjælpe], hvor han vil, og naar han vil«. Kommissionens Anke over Kippinge Kirkes store Midler søgte Biskoppen at afvæbne med den Bemærkning, at de vare blevne vel anvendte dels til Kirkens egen Vedligeholdelse, dels til at hjælpe mange saavel i Falster som i Laaland¹).

Naar Kingo saaledes tog Kippinge i Forsvar, saa laa det vel bag ved, at han vidste, at om end Kirken og Kilden ingenlunde altid gav Helbred til dem, der besøgte den, saa gav dog Offeret Brød til mange Enker og andre trængende, som haardt kunde behøve det. Desuden mente han jo, at den Prædiken, de besøgende hørte, kunde afværge Misbrugene. Og vi høre da ogsaa fra anden Side, at der blev lagt særlig Vægt paa denne Prædiken, saa det en Tid var Skik, at Folk, efter at have besøgt Helene Kilde i Nordsjælland, drog til Kippinge for at ofre og høre Prædiken der²).

Et Par Aar efter at det omtalte Angreb paa Kippinge var afslaaet, skete det mærkelige, at Kong Christian V selv, ledsaget af Dronningen og et stort Følge af høje Herrer og Damer, besøgte Kippinge Kirke, »og ofrede Hs. Majestæt et anseeligt Offer saa vel som Dronningen og alle de andre høje Ministre og ganske Følge«.

En halv Snæs Aar senere var Kirken saa velstaaende, at Taarnet kunde forsynes med et anseeligt Spir, og i Tidens Løb var det mange Gaver af Lysekroner, Lysearme og andre Gjenstande til Nytte og Prydelse, som strømmede

¹) Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 456.

²) Werlauff, Antegnelser til Holbergs 18 første Lystspil, S. 318.

ind til den. Herom, saa vel som om forskjelligt andet Kippinge vedrørende, faar man Underretning i et af Degnen Severin i Kippinge forfattet Manuskript, som formentlig kan fortjene at indføres her in extenso¹). De enkelte tilføjede Anmærkninger ere af nærværende Udgiver.

Memorabilia Seculi

eller Eet Hundrede Aars Mærkværdigheder ved Kippinge Kirke, fra Aar 1665 til Aar 1765, meeste Part ekstraherede af Kippinge-Kirkes gamle Kirke-Bog. Med Tillæg af hvis Mærkværdigt man des uden har kundet opsøge. Overleveret Velædle Velærværdige Hr. Provst Wederkink af — —
J. F. Severin.

Kippinge Kirke, beliggende ved den Nord-Vestre Side paa Falster |: ret ved Enden af en liden Arm, som Sundet, der adskiller Falster fra Sielland, skyder fra sig :| 2 Mile Nord-Vest fra Nyekiøbing, og 2 Mile Vesten fra Stubbe-kiøbing, kand i Henseende til dens indvortes og udvortes Anseelse agtes for en af de smukkeste blant Landsbye-Kirker. Den er ungefæhr midvegs beliggende imellem de 2de Byer Wester og Øster-Kippinge, hvor af Sognet bestaar. Kirken er ey stor, men allene 24 Alen i Længde inden i, og 12 Alen bred, foruden Choret, som er 9¹/₂ Alen. Taarnets Høyde er 27 Alen, foruden en vel proportioneret med Eege-Spaan belagt Spiir, hvis Høyde er effter Anseelse over 30 Alen. I Taarnet ere 2de meget gode og temmelig store Klokker, hvilke staa accurat en Qvint i Tone med hver andre.

I Choret findes en smuk Altar-Tavle, hvorpaa findes C5. men dette Aars-Tal: 1633²).

Paa Alteret staae 2 store og meget smukke støbte Messing Lyse-Stager, hver 4¹/₂ Qvarteer høye, hvorpaa staae nogle Munke-Bogstave.

¹) Mnskr. er mig velvillig overladt af min Ven, Provst Imm. Barfod i Vaabensted.

²) Det er nemlig ikke Kong Christian V, der menes, men Christian IV's Søn, Christian, der var udvalgt til Konge, men døde før Faderen. Han boede paa Nykjøbing Slot.

Ved den Nordre Side i Choret er Funten, med en Krone oven over, saaledes ved en Balance-Vægt indrettet, at den kand skydes op, og trækkes ned, ligesom man vil.

Paa samme Side er Skrifte-Stolen, med forgylt Billedhugger-Arbeyde, meget smuk at ansee.

Næst ved hænger et temmelig stort Crucifix af Træ.

Paa den Søndre Side i Choret findes staaende ved Bog-Stolen et stort Eege-Skab, indrettet i de Catholske Tiider med adskillige Rum og med stærke Jern-Stænger og Laase vel forsynet. Dette bruges nu omstunder til at indlegge i et af Rummene Messe-Klæderne, Haand-Klæderne etc.

Choret er adskilt fra Kirken ved et meget smukt Træ-Værk, for needen heelt, med Billedhugger og Maler-Arbeide, der oven over med meget smukke vrinklede Piller eller Gitterværk, og allerøverst med durch-brukken, stafferet og forgylt Billedhugger-Værk, hvilket midt over Chors-Døren gaar op som i en Pyramide; der paa er med meget smukt Maler-Arbeide afbildet Christi Begravelse.

Oven over sees C5. med Symbolo: Pietate et Justitia. Chors-Døren bestaar af 2 dobbelte Døre af samme Arbeide som Skillerummet, og ved hver Side en stor vrinklet stafferet Pille.

Prædike-Stolen er af meget smukt med Forgylding og Maling stafferet Billedhugger Arbejde, staaende paa en vrinklet Fod. Omkring paa Siden sees de 4re Evangelister, og oven over er en meget smuk Krone eller Himmel, hvor paa findes dette Aars-Tal: 1632.

Paa den Nordre Side i Kirken er opslagen et gl. Catholsk Stykke, ligesom kunde være en liden Alter-Tavle, som med 2de Flage kand sammenslaaes og aabnes, inden i forgylt, hvor Maria forestilles ved Billedhugger-Værk ligesom siddende paa Knæ med sammenlagde Hænder, og de 2 Guddommens Personer, sc. Faderen og Sønnen, en ved hver Side, ligesom at sætte en Krands eller Krone paa hendes Hoved. Uden Tvivl har den 3die Person, i en Dues Gestalt, svævet over Hendes Hoved¹⁾. Paa Flagene inden til seer man de

¹⁾ Se foran, S. 451, 453.

12 Apostler, nemlig 6 paa hver Flag. Over dem læses med meget gamle latinske Bogstave disse Ord: Credo in Deum Patrem omnipotentem Creatorem Coeli et terræ. Men Aars-Tal findes ikke.

Udi den Vestre Ende i Kirken er et lidet Positiv, bestaaende af 4 Stemmer, som ved Kirke-Tienesten paa alle Søn- og Hellige Dage bruges.

I Kirken henge 4re Lyse-Kroner, nemlig en i Choret og 3 i Kirken. Allernederst i Kirken henger et smukt udtaklet Skib, og omkring paa Væggen adskillige Lyse-Arme.

Under Hvelvingen i Kirken findes overalt Bibelske Historier med prægtig Maler-Værk afbildede paa Træ.

Paa den Søndre Side fra Choret er at see (I) Christi Fødsel. (II) Christi Vandring med de 2de Disciple fra Jerusalem til Etnaus. (III) Christi Forklarelse paa Thabor. Lige over for, paa den Nordre Side fra Choret sees (I) Engelen, som forkynder Christi Fødsel for Hyrderne. (II) Christi Opstandelse. (III) Christi Himmelfart. Aller nederst afbildes den yderste Dom saaledes, at Christus sees midt paa Geveltet siddende paa sin Dom-Stol i Skyerne med utallige Engle omkring sig. Paa hans højre Side seer man en utallig Skare, som opstaar til et saligt og evigt Liv. Paa den venstre Side er aftegnet Helvedes Ild, hvori Diævelen i fæleste Gestalt med en gloende Brand inddriver den store Hob, som opstaar til Fordømmelse.

Chorets Hvelving, saa vel som Kirke-Muren paa alle Sider i Choret og i Kirken, er og med mange adskillige Bibelske Historier og Inscriptioner beprydet, men denne Malning er paa Kalk, og ikke at ligne mod den anden, som er paa Kirkens Hvelving.

Paa den Nordre Side i Kirken, lige for Kirke-Døren, ere Kirkens og de Fattiges Blokke, med heele Jern-Stænger fra øverst til nederst belagte, og med 3de store og stærke Laase forsynede.

Paa Kirke-Døren inden til er og en Blok giort fast, iligemaade med Jern og 3de stærke Laase forsynet, samt Aabning ved Blok-Huller igiennem Døren, saaledes til den Ende indrettede, at Fremmede og Reisende kunde altid strax

og uden Ophold indlegge igiennem Kirke-Døren deres Offer til Kirken og de Fattige.

Paa Muren, hvormed Kirke-Gaarden omgives, paa den vestre Side findes en tilmuret Laage, hvor oven over findes det Aars-Tal: 1524. saa og et Ord ved hver Side, nemlig ved den eene Side: Anno Domini, men ved den anden Side er det af Ælde ulæseligt. Maa ske det kand være Ædes Mariæ.

Vest-Nord-Vest fra Kirken, et lidet Pistol-Skud, er den bekjendte og vidtberømte Kippinge Kilde, som især i forrige Tider har aarlig været besøgt fra alle Provincerne af skrøbelige Lemmer, hvor af mange har befundet sig helbredede. Kilden har sit Træk fra en liden Sø eller Dam, tæt ved beliggende, Kirke-Søen kaldet.

Følger nu af Kirke-Bogen, og hvad som der af er extraheret findes saaledes betegnet: *, men for det øvrige er sat dette Tegn †.

- * Anno 1665 Die Urbani |: som er den 25 Maji |: visiterede Hans Højærværdighed Hr: Biskop Niels Bang her i Kippinge Kirke, og loed Sig meget vel befalde.
- * Ao 1666 d. 17 Maji er efter Kongelig Befaling holden en Faste og Bede-Dag udi begge Sogner. Først udi Kippinge Kirke, dernæst i Brarup Kirke, hvilket skeede saaledes, at en Deel af Almuen af Kippinge Sogn fulgte med Præsten og Degnen til Brarup Kirke, og der Brarup Kirkes Tieneste var forrettet, da fulgte ald Menigheden fra Brarup Sogn med til Kippinge Kirke, og holdte der Afftensang.
- * Ao 1668 d. 27. August. om Natten er Kippinge Kirke brudt af ugudelige og Gudsforvangne Mennesker, og ere de indkrøbne af det Vindue ved Pulpituret, og har siden opladt Døren inden til, der paa opgravet begge Blokkene, som stode 1½ Alen i Jorden og slæbet dem ud paa Kirkegaarden, lagt den ene ved den østre, og den anden ved den vestre Side, sønderslaget 6 store stærke Laase, som sadde for Blokkene og der bortstaalet det, som got

- Folk af et Christelig Gemyt haffde der i lagt til Kirken og de Fattiges Fornødenhed¹⁾.
- * Ao 1669 Mariæ Besøgelses Fest er given til Kirken den Sølv-Æske, som bruges til Oblater, af ærlige og Velbyrdige Jomfr. Else Gerstorph, som den Tid residerede udi Randers i Jydland.
 - * Ao 1670 d. 9 Februarii døde den Salige Herre, vores Allernaadigste Herre og Konge, Kong Frederich den 3die, og er hans Kongelige Liig begravet d. 3die Maji.
 - * Ao 1675 d. 4. Novembr. blev foræret en Alter-Dug af Lærret af en af Nachskows Borgere.
 - ÷ Ao 1679 er et blaat Alter-Klæde foræret her til Kippinge Kirke af en ung Karl ved Navn Søren Udesen Haar af Colding i Jydland, som var Sl: Ude Bertelsens Søn, og er foræret af Hans Kiere Moder og Hannem tillige. Samme unge Karl haver hafft stor Besværlighed af Øyen-Vee, er nu, Gud skee Lov, nogenledes helbredet.
 - ÷ Samme Aar St. Hans Dag blev et sort Alter-Klæde foræret til Kippinge Kirke af Ursula Skiøttens i Nyekiøbing.
 - ÷ Samme Aar d. 21. Septembr: er Stafferingen under Kirkens Hvelving gandske færdiget ved Jacob Bliesek, boende udi Nyekiøbing.
 - * Ao 1680 d. 5te Jan. blev den Hæderlige Fornemme og Vellærde Mand Hr: Frans Nielsen Brun, Sogne Præst til Gundslev Meenighed, og Provst i Nørre Herred, og Hæderlige, Dyderige og Gudfrygtige Møe Inger Friderichs Datter trolovede her i Præstegaarden, og copulerede udi Kippinge Kirke d. 3die Martii.
 - * Samme Aar haver en Qwinde ved Navn Maren Olufs Datter af Egesløw-Magle i Sielland foræret en Tavle med en Sølv-Klokke hengendes ved. Samme er bortranet.

¹⁾ I Mog. Hosums Skrift om Kippinge (S. 13) siges: For en Del Aar siden er En brudt ind i Kippinge Kirke og har plyndret Kirkeblokken. Han efterlod dog ikke saadanne Spor som den Tyv, der i gamle Dage havde villet røve Sakramentet, men da nogen Tid efter et Hus i Byen brændte, tvivlede man ikke om, at det var Tyven, der havde faaet sin Straf.

- † Samme Aar er Choret og Skrifte-Stolen stafferet. Da var Stift-Amtmand over Lolland og Falster Cornelius Lerche, og Biskop over Fyens Stift Mag. Thomas Kingo, Provst i Nørre Herred Hr: Frans Brun, og Sogne-Præst Hr: Claus Heiche.
- * Ao 1682 d. 8de April blev fundet et spædt Barn i Mogens Pedersens Have i Øster Kippinge, hvis Moder haffde hiemme i Nørre Wedbye, og var lagt Salt og Korn i en Klud paa Barnet, og blev funden en Sye-Naal paa Hovedet. Blev døbt paa Palme-Søndag og kaldet Anne. Den 21de Maji samme Aar døde Barnet og blev begravet d. 28de Ejusdem.
- * Ao 1683 blev først Børn døbte efter Prædiken, efter den nye Lov og Forordning.
- * Ao 1685 d. 17de April haver Velfornemme Mand Jacob Sørensen, en Islandsk Kiøbmand af Kiøbenhavn, og Hans Hustrue Sidsel Aages Datter foræret her til Kippinge Kirkes Alter en forgylt Sølv-Tallerken.
- * Samme Aar d. 18de Dito haver Birgitte Hans Datter, Seig^r Claus Hansens, Herrets Foged paa Møen, Hans Hustrue, foræret her til Kippinge Kirkes Fundt et Hørgarns Drejels Haandklæde.
- * Samme Aar d. 24 Junii haver Ærlige og Gudfrygtige Qvinde Anna Peders Datter af Kiøbenhavn, sl. Niels Andersens forrige Tøyuus-Skrivers Enke, foræret til Kippinge Kirke en Messing støbt Lyse-Arm paa 2de Piber, og sidder ved Prædike-Stolen.
- * Ao 1687 d. 23 Junii haver Velagte Mand Hans Jensen, Pottemager i Kiøbenhavn, og Hans Hustrue Magdalena Anders Datter foræret her til Kippinge Kirke en støbt Messing Lyse-Arm paa 2de Piber med sit Navn og Skildt paa, og sidder paa den Nordre Side i Kirken.
- * Samme Aar og Tid har Bente Peder Mortensens af Kiøbenhavn foræret et Par Vox-Lyys til Kippinge Kirke.
- * Nok Maren Jens Datter af Kiøbenhavn foræret et Par Vox-Lyys til Kippinge Kirke.

- * Hans Jørgensen, Kirke-Værger og Foged over Mariebo-Closters Bønder her i Nørre Herred, døde d. 6te Martii og blev begravet d. 12 Ejusdem.
- * Ao 1689 d 7de Februarii er ankommen fra Ost-Indien fra Christopher Falckenberg i Tranqvebar her til Kippinge Kirke en Foræring af 2de Messe-Skiorter og 2de Alter-Duge.
- * Ao 1690 den 13de Julii haver Ærlige og Velagte Mand Hans Jacobsen Torp og Hans Hustrue Margrethe Lime af Nachskow foræret her til Kippinge Kirke en Lyse-Krone paa 6 Piber og Arme med Deres Navne paa, hvilken blev ophængt i Choret.
- * Ao 1691 d. 13 Junii om Natten Kl. 10 nedslog Torden i Kirkens Taarn og sønderslog en Sparre¹⁾.
- ÷ Samme Aar er Chorets Hvelving, saa vel som Kirken paa Muren allevegne stafferet og prydet. Da var Stift-Amtmand Hans Excellence Hr. Marcus Giøe til Hvidkilde, og Biskop over Fyens Stift D. Th. Kingo til Fraudegaard.
- * Ao 1692 d. 27de Julii var Hans Kongel. Majestet Kong Christian d. 5te med Dronningen, Prinds Christian og en Prinsesse, den Kejserslige Ambassadeur med sin Gemahl, samt andre Høye Kongelige Ministri, Secretair Moth, Grev Reventlow, Amtmand Lützow og andre fleere, en stor Svitte og Følge her i Kippinge Kirke, og offred Hs. Majestet et anseeligt Offer, saa vel som Dronningen og alle de andre Høye Ministre og gandske Følge.
- * Ao 1693 d. 8de Maj var Hans Excellence Hr Stift-Amtmand Lützow og Kirke-Skriveren Povl Andersen og besaa Kirken.
- * Samme Aar d. 15de Junii var vores Velædle Velb. og Høyærværdige Hr: Biskop D. Thomas Kingo her, og visiterede disse 2de Meenigheder Kippinge og Brarup. Hand behagede alting vel, og fant Sig fornøyet i alle Maade.

¹⁾ Hos M. Hosum (S. 13) bemærkes: En Gang slog Lynet ned i Kippinge Kirketaarn uden dog at tænde, hvilket ikke lidet forhøjede den Ærefrygt, som Menigmand nærrede for Stedet.

- + Samme Aar, d. 29de Martii haver Velfornemme Mand Peder Willumsen af Karrebek i Sielland foræret her til Kirken 2de Lyse-Arme med sit Skildt og Navn paa.
- + Samme Aar foræret en anden støbt Lyse-Arm fra Kiøbenhavn, og er sat over Præste-Konens Stoel.
- + Samme Aar d. 24de Septembr. blev Morten Nielsen, Hans Mogensen af Øster Kippinge og Hans Sørensen Smed af Vester Kippinge publicè absolverede for hvis Signerie de haffde haft med Karen Lummeløws.
- * Anno 1694 d. 23de Junii haver Ærlig og Velagte Mand Jørgen Graver af Kiøbenhavn foræret en Lyse-Arm her til Kippinge Kirke, hvilken sidder i Choret paa den Sønder Side.
- * Samme Aar, samme Dag foræret Ærlig, Dyderig og Gudfrygtige Matrone Kirsten Lauritz Pedersens i Kiøbenhavn en Lyse-Arm her til Kippinge Kirke, hvilken sidder paa den Nordre Side i Choret.
- * Samme Aar, d. 29de Jul. har Hr. Sigvard Christian Snidstorph først prædiket her, dog u-ordineret, indtil sidst i Novembri, da blev ordineret.
- * Ao 1695 d. 27de Jun. døde Hans Kongelig Høyhed Printz Christian.
- * Samme Aar, d. 14de Septembris har Niels Knudsen af Nachskow foræret til Kippinge Kirke en Guld-Penge, hengende i en Guld-Kiæde i Alteret efter Hans Begiering, af Værdie 8 Rdlr.
Denne Guld-Penge tillige med Guld-Kiæden, hvilken var slagen fast i Alter-Tavlen med et Søm, er som andet meere Kirken frastaalet, saa at intet der af er tilbage, uden alene Sømmet, hvilket er af Jern; thi ellers hafde det nok gaaet med.
- * Ao 1696, d. 23de Junii haver den Dyderig og Gud-elskende Matrone Cathrine Beckmands fra Kiøbenhavn foræret her til Kippinge Kirke 2de Lyse-Arme med Hendes Navn paa. Den ene sidder paa den Søndre, den anden paa den Nordre Side i Kirken.
- * Samme Aar, d. 24de Novembr. døde den Hæderlige Mand Hr: Claus Heiche, Sogne Præst her til Sog-

- nene, udi Sit Alders 64de Aar, var Præst her paa 37te Aar.
- * Ao 1699, d. 5te Junii blev foræret her til Kippinge Kirkes Fundt et Damaskes Haand Klæde af Dydædle Matrone Sl. Mag. Hansmans Enke i Kiøbenhavn.
 - * Samme Aar d. 24de Junii er foræret her til Kirkens Kalk et Silke-syet Tørklæde fra Kiøbenhavn. Iligemaade et Par Lys.
 - * Anno 1699, d. 1ste Augusti var vores Velædle og Velbyrdige Hr: Biskop, Doct. Thomas Kingo, her, og visiterede disse 2de Meenigheder, og fandt alting til Fornøelse, hvilket Hand tilkiende gav i Taksigelse og største Berømmelse.
 - * Samme Aar d. 25de Augusti, som indfaldt paa en Fredag, om Eftermiddagen Kl. halvgaaen 5 døde vores Allernaadigste Herre og Konge, Kong Christian den 5te, udi Sin Regierings 30te og udi Sin Alders 53de Aar. Blev begravet den 2den Novembris. Liig-Texten var I. Reg. 2. V. 1, 2, 3, 4.
- ÷ Ao 1699 er den største Klokke omstøbt, der paa findes denne Inscription: Ao 1699 er denne Klokke omstøbt af Jacob Jeremiæsen. Da var Stifts Befalings Mand over Lolland og Falster Hr: Henning Ulrich von Lützwow til Søeholt, og Biskop over Fyens Stift D. Th. Kingo til Fraudegaard. Sogne-Præst til Kippinge og Brarup Hr: S. Snidstorph, og Kirke-Skriveren Povel Andersen i Marieboe.
- * Anno 1700, d. 5te August. indfalt den Svenske Armeé i Sielland imellem Helsingøer og Rundsted-Kroe ved Hummelbeck, og blev der paa den 11te August begynt at holdes Bøn hver Søndag og Onsdag for U-Freden. D. 18de August er Freden sluttet, d 8de og 9de Septembr. udreiste Fienden, d. 18de blev Bønnen ophævet, og Dagen derpaa, som var den 19de Sept., skede Taksigelse for Freden.
 - * Samme Aar d. 17de Julii er foræret til Kippinge Alter en Sølv-Æske til Brødet af Niels Svendsen og Emerentze Serens Datter af Kiøbenhavn. Samme Sølv-

Æske er laant til Brarup Kirke, saa som den ingen hafde.

- ÷ Anno 1701. Dette Aars-Tal findes med store Jern-Tal øverst paa Taarnet ved den Søndre Side, hvor af den Mening bestørkes, at Taarnet er bleven forhøyet den Tid, da Spiret skulle oprettes, thi ellers hafde Taarnet været for lavt i proportion imod den høye Spiir. Man kand og indvendig see, at denne øverste Deel af Taarnet, som er 4re Alen i Høyde, er med andre og mindre Steene opmuret, end Resten af Taarnet.
- * Samme Aar, d. 24de Junii blev foræret af Niels Jensen af Kiøbenhavn en Alter-Dug med Kniplinger omkring.
 - * Ao 1702 d. 24de Junii har Sara Hans Datter og Jacob Wintz af Kiøbenhavn foræret et Forklødning, som er stoppet og med Dusker bebræmmet, samt beslagen med forgylte Søm. Samme er af rød Fløyel, og er strax udi Hendes Præsence slaget paa Prædike-Stolen.
 - * Ao 1703 den 4de Søndag efter Trinitatis blev giort Taksigelse for Kirke-Spiirets Opbyggelse.
 - * Ao 1706 d 18de Julii er foræret her til Kirken en Lyse-Krone paa 8te Piber af Seigr. Caspar Baamand og Hans Hustrue Anna Maria af Kiøbenhavn, hvilken Krone er ophængt paa Bielken midt i Kirken.
 - * Anno 1707 d. 2den Julii er foræret til Kippinge Kirke en Lyse-Krone paa 14 Piber af Ærlige og Velagte Mand Peder Nielsen, Skipper, og Hans Kiere Hustrue Md. Anne Cathrine Lauritz Datter, boende i Kiøbenhavn, i Laxe-Gaden. Samme Krone henger ved Choret. NB. Den Krone, som henger nederst i Kirken og er den største, findes ikke antegnet, hvo den haver givet. Ej heller naar, eller af hvem Orgel-Værket er bekaastet.
 - * Ao 1708 den 14de Martii blev begravet her udi Kippinge Kirke en Studiosus, ved navn Søren Clausen Leth, som var 63 Aar gammel og hafde i 32de Aar reist udenlands, reist fri udi 16 Aar, og var fangen af Tyrkerne i 16 Aar i Grækenland til Macedonien, hvilken efter at Hand hafde beseet mange Lande og Steder i Verden, kom efter Sin lange Reise og Hiemkomst

ogsaa her over til Landet, og her i Kippinge Præstegaard døde.

- Ao 1729 er bekaastet til Kippinge Kirke en Sølv-Kande, paa hvis ene Side sees F. 4. i dobbelt Træk med Aars-Tallet. Paa den anden Side læses følgende Inscription: Kippinge Kirke. Til denne Viin-Kande har en ubekient Tydsk Mand givet 15 Rdlr., Kirken har tillagt 14 Rdlr. 3 $\frac{1}{2}$, i alt kaastet 29 Rixdaler og Tre Mark.
- + Endnu findes hengende paa Alter Tavlen et lidet Sølv-Crucifix, 2 Tommer lang, forestillende Christum paa Kaarset, med dette Navn bag paa: Cathrina Høyer. Iligemaade et tynt Sølv-Kaars paa samme Størrelse, uden Inscription.
- + Anno 1738 er til Kippinge Kirke foræret et Skib, hengende under Gevelftet nede i Kirken, af Cathrine Sl. Jens Balches, boende i Kiøbenhavn, og Edle Maria Jens Datter Balch.
- + Ao 1744 d. 21de Jul. slog Torden ned i Kippinge Kirke-Spiir, begynte øverst ved Fløy-Stangen, og efterlod Spoer langs ned, og endte ind ad Vinduet ved Orgel-Værket.
- + Ao 1748 er af Kirken bekaastet 2de smaa Tavler, satte over begge Blokkene, af hvilke den over Kirkens Blok præsenterer Kirken, den anden over de Fattiges Blok afbilder Lazarum.
Samme Aar er Kirkens Muur paa den Søndre Side, saa vel som Stole-Dørene renoveret med Maler-Arbejde.
- + Samme Aar, d 8de Jul. visiterede Hans Høyædle Høyærværdighed Hr: Biskop Christian Ramus begge disse Meenigheder i Kippinge Kirke, og viiste Sig fornøyet.

Af dette foranførte sees, at Kippinge Kirke har i denne Periode, som disse Hundrede Aar indeholde, steeget til Sin høyeste Spidse, ey allene i Henseende til sin indvortes og udvortes Siirat og Prydelse, med Billedhugger- Forgyltnings- og Maler-Arbejde, med Taarnets Forhøyelse og det skønne Spiirs Oprettelse, men og i Henseende til mange adskillige

og til dels kostbare Donationer, som fra adskillige Steder baade nær og langt fra ere Kirken offererede, Ja at Kirken har haft den Ære at være besøgt af det Kongelige Herskab Selv, saa at dette Seculum kand i disse Henseender kaldes Kirkens Aurea ætas, der næppe har været tilforn, og ventelig aldrig mere kommer.

Til Annexet hører følgende mærkværdige Omstændigheder:

- * Ao 1690, den 26de Januarii blev Kirsten Peer Nielses fra Alstrup begravet udi Hendes Alders 102det Aar.
- * Ao 1690, d 10de Martii døde Velfornemme Mand Cort Mejer, Færgemand i Guldborg Færgegaard, gl. 57 Aar 3 Maaneder og 1 Dag, og blev begravet d 17de dito i Choret. Og haver Hans Hustrue foræret til Brarup Kirke en Lyse-Krone paa 16 Arme, som Hun Kirken til Prydelse, saa vel som Hendes Afdøde Kiereste til Amindelse haver ladet ophænge d. 8de Junii over Hans Grav og Lejested.
- Anno 1745 har Velfornemme Mand Seig^r Jørgen Jensen Due, Transporteur ved Guldborg og Hans dydige Kiereste Else Kirstine Due foræret til Brarup Kirke en nye Alter-Bog in Stavo med sort Fløyls Bind med Sølv-Spænder, samt rigeligt belagt med Sølv i alle Hjørner og Sølv-Plader paa Siderne, hvorpaa findes Deres Navne, og tillige Aars-Tallet, naar samme af Dennem er bekaastet og Kirken foræret.

De Velærværdige Hæderlige og Høylærde Mænd, som til disse 2de Menigheder have været Præster siden Reformationen, ere følgende.

1. Hr: Rasmus Michelsen, som var Provst udi Nørre-Herred.
2. Hr: Rasmus Lauritsen¹⁾.
3. Hr: Rasmus Pedersen, fød udi Nachskow.

¹⁾ I Universitetets Regnskab for 1566 omtales en Hr. Rasmus i Kippinge som Provst for Falster. Det maa vel være denne.

4. Hr: Hans Jacobsen, fød i Odense og Ao 1610 herfra voceret til Nykiøbings Meenighed.
5. Hr: Hans Erreboe.
6. Hr: Isaac Pedersen.
7. Hr: Mads Gregersen, fød paa Langeland.
8. Hr: Frederich Madsen, fød udi Kippinge Præstegaard.
9. Hr: Claus Heiche, fød i Nykiøbing Ao 1633 d. 25de Januarii, voceret her til 1660 d. 22 Maj og døde 1696 d. 24de Novembris i Hans Alders 64de og Embeds 37te Aar.
10. Hr: Sigvard Christian Snidstorph, fød udi Kiøbenhavn, prædikede her første Gang 1694 d. 29 Julii, dog uordineret, men blev sidst i Novembr. ordineret. Hand blev til sidst Provst i Herredet, og døde 1730.
11. Hr: Mag. Johan Castrup, som tilforn hafde været Rector til Nykiøbings latinske Skole, var nu, da Hr Snidstorph døde, residerende Capellan til Nyested og Herretzlew Meenigheder i Laalland, og succederede Hr: Snidstorph 1730. Han prædikede her i 7 Uger fra Paaske til Pintzedag, reiste saa til Lolland og døde i Nyested i Pintze-Dagene, og ligger begravet sammesteds.
12. Hr: Henrich Flindt, fød i Saxkiøbing Ao 1702 d. 30de Julii, erholt Testimonium fra Nykiøbings Skole af Mag. Joh. Castrup Ao 1722, blev kaldet her til Meenighederne at være Capellan pro Persona 1729 d. 23de Maji, og den 22 August. 1730 erholt Hand Kongelig Vocation at succedere Sin forrige Rector H. Mag. Joh. Castrup, og i Hans Sted at være Sogne-Præst til disse Menigheder. Han døde i Februario 1738, og ligger begravet i Saxkiøbing.
13. Hr: Jens Kellinghusen, fød i Fredericia i Jydland. 1695 var først Præst til Qvong og Lyne Meenigheder i Riber Stift i Jydland udi 12 Aar, blev derfra voceret til disse Meenigheder 1738, og døde 1744 den anden Søndag i Faste.
14. Hr: Jens Schow, fød i Jydland, blev først ordineret til at være Feldt-Præst i det Aar 1743, og Aaret der efter kaldet til at være Sogne-Præst til disse 2de Menig-

heder. Hand døde 1754. d. 6 Novembris, 42 Aar gammel.

15. Hr: Ulrich Sontum, fød i Kiøbenhavn, kaldet først til at være Sogne-Præst til Brorstrup, Ravnkilde og Haverslew Meenigheder i Wiborg Stift i Jydland, der fra voceret til at være Sogne-Præst til Kippinge og Brarup Meenigheder.

Saa vidt Degnen Severins Optegnelser. Ogsaa i den trykte Literatur fik Kippinge Kirke et lidet Mindesmærke, nemlig i følgende Skrift:

De Templi Kippingensis in Falstria viciniqve Medicati Fontis origine, progressu et abusu Diss. qvam publ. examini exponit Magnus Hosum Can. F., resp. Petro Lundt Olai Fil. in auditorio Coll. Medicæi d. 23 Junii An. 1707. Havn. (20 SS. i 4°).

Forfatteren, Mogens Hosum, der var en Præstesøn fra Ønslev (der ligger nær ved Kippinge), fortæller om Anledningen til dette Skrift, at han, som 1707—10 var Alumnus paa Borchs Kollegium, ved en Lejlighed havde faaet fat i en fysisk Disputats om Lægedomskilder, som en tidligere Alumnus paa Kollegiet havde skrevet. Heri omtaltes en Del fremmede Kilder og til Slutning enkelte danske, som Tisvilde, Vartov og Helsingør Kilder; men Kippinge var aldeles forbigaaet. Dette vilde Forfatteren nu oprette, og til at behandle dette fædrelandske Emne var han blevet tilskyndet ved at læse det af Erik Hansen, Præst i Græsted, 1650 udgivne Skrift »Fontinalia Sacra«, der særlig handlede om Helene-Kilden. Han spurgte sig nu for hos Præsten i Kippinge og hos flere, der vare vel hjemme i fædrelandske Oldsager; men det var lidt eller intet han kunde faa at vide. Pavelige Afladsbreve vedrørende Kippinge vare ikke mere at opsørge, og hvilke skriftlige Oplysninger, der ellers kunde findes fra ældre Tid, vare gaaede til Grunde, da Præstegaarden for nogle Aar

siden brændte¹⁾. P. Resens haandskrevne Atlas Danicus havde han faaet Lov til at efterse paa Univ.-Bibliotheket; men det var meget lidt, dette Værk indeholdt om Falster. Han var altsaa mest henvist til, hvad Hvitfeldt og Arent Berntsen fortalte, og paa dette Grundlag samt en hel Del Lærdom, samlet fra fremmede Skrifter, men rigtignok ikke vedkommende Kippinge (uden for saa vidt derfra undertiden kunde hentes Analogier), byggede han saa sin Afhandling, der af nyt kun indeholder et Par Sagn, hentede fra Resens Atlas²⁾.

I sin Danmarks Historie (I, 775) har Holberg under Aaret 1492 følgende: »Jeg veed ikke, om man skal henføre det Mirakel, som siges at være skeet udi Kippinge Kirke paa Falster, til dette Aar. Det er vel ikke Umagen værd at bemøie sig meget med at udsøge Aarstallet, saasom man ikke er forsikret, om Historien er sandfærdig. Der siges, at en Tyv, som bortstjal Kalk og Disk af samme Kirke, kunde ikke komme tilbage dermed (!), men sank ned til Knæerne, hvor han gik, baade paa Kirke-Gaarden, Muren og ved Stranden. Jeg har ikke af anden Aarsag mod min Sædvane anført dette Mirakel, end, fordi mange endnu troe, at det har været skeet, og, efterdi bemeldte Kippinge Kirke endnu af den gemene Almue holdes helligere end andre Kirker der paa Landet. Jeg begriber, at en Præst kan være helligere end en anden, men ikke, hvorledes saadan særdeles Helligdom kan falde paa en Bygning frem for andre. Hvad som meest gjør slige Mirakler mistænkte, er, at de gierne skee ved Kirker, som ligge ved Strandbredde, hvor det har været Præstens Interesse at bringe Kirken udi Rygte af særdeles Hellighed, for derved at trække Søfarende Folks Gaver til sig. Og haver Kippinge Kirke ingen Skade havt deraf, hvorføre jeg

¹⁾ Det er formodentlig om denne Ildebrand, at Sagnet fortalte (s. foran, S. 455).

²⁾ Saaledes hvad der ovf. S. 455 fortælles om Præsten Hans Jakobsen.

ei heller vil i ringeste Maade tvivle om de Mirakler, som der siges at være skede, ei heller disputere derimod, saasom jeg heller ønsker at see en Kirkes Indkomst formeret end formindsket«.

Paa Holbergs Tid vare Valfarterne altsaa fremdeles i Gang. Hvem der ikke kunde komme selv, sendte en Gave. Saaledes fortæller Jacob Bircherod 1732, at for nylig havde en blind Kone fra Skaane sendt en Gave til Kippinge. Det er ikke det eneste Bevis, vi have paa, at skjønt Skaane forlængst var skilt fra Danmark, vedblev Landets Beboere dog at søge til de Steder, hvor de i tidligere Tid mente at have fundet Hjælp. Samtidig bemærker Bircherod, at »Tyvens« Fodspor endnu vare kjendelige paa Kirkegaarden og i Kirkemuren¹).

Bestyrelsen af de ved Kippinge indkomne Gaver var henlagt under Amtmanden i Nykjøbing samt Falsters to Provster; men da en Amtmand (Etatsraad Landorph) i Christian VI's Tid paa en meget mislig Maade havde omgaaedes med de ham underlagte offentlige Midler, resolvede Kongen 11. Okt. 1737 efter Forslag af Stiftamtmand Neve, at den Halvdel af Blokkepengene og Offeret i Kippinge Kirke, der hidtil var uddelt til fattige, fremtidig skulde samles til en Kapital, der skulde anvendes til Opførelse af et Tugthus for Sjælland. Denne Bestemmelse bekendtgjordes ved Blokkens Aabning S. Hans Dag 1738²). Men det viste sig snart, at den havde en meget ugunstig Indflydelse paa Folks Villighed til at yde Gaver, der forhen, som det udtrykkelig bemærkes, vare indgaaede rigelig, da »mange syge, særdeles fra Kjøbenhavn og Skaane, bruge den ved Kirken værende Kilde, og derfor give og sende Foræringer«. Men til et Tugthus vilde Folk ikke yde

¹) Hdskr. Optegnelser.

²) Det var nemlig Skik, at Amtmanden og Provsterne samlede S. Hans Dag hvert Aar i Kippinge Kirke for at aabne Blokken og gjøre Uddeling. Ventelig har saa en Del fattige holdt sig til ved samme Lejlighed.

frivillige Gaver. Under disse Forhold gjorde Amtmand Rosenørn og Kirkeinspektør F. Hein i Nykjøbing 1740 Indstilling til Regjeringen om, at den ovennævnte kgl. Resolution maatte tilbagekaldes. Neve havde gjort gjældende, at Pengene til de fattige ikke vare blevne ordentlig uddelte; men nu led ikke blot de fattige Tab i den Almisse, der tidligere var bleven dem til Del, men Kirken led ogsaa stor Afgang i sin Indkomst. — Efter at daværende Stiftamtmand Friderich Raben og Biskop C. Ramus havde erklæret sig derover og tiltraadt Indstillingen, idet de ytrede, at der med Hensyn til den nuværende Amtmand ikke kunde være Tvivl om, at han vilde uddele Pengene paa samvittighedsfuld Maade, approberede Kongen under 9. December 1740, at de Penge, som faldt i Kippinge Kirke og ved samme, maatte deles i to lige Dele, hvoraf den ene tilfaldt Kirken, og den anden de fattige. Hvad der var opsparet af Blokkepenge fra de to foregaaende Aar, maatte efter Stiftsøvrighedens Indstilling anvendes til at dække noget af det Tab, Nykjøbing Skole havde lidt ved en af Amtmand Landorphs udstedt mislig Obligation. Det bestemtes, at Amtmanden i Nykjøbing samt Falsters to Provster fremtidig skulde være Inspektører, og Stiftamtmanden og Biskoppen Direktører over de ved Kippinge faldende Blokkepenge. De to sidstnævnte Embedsmænd havde rigtignok frabedt sig at have noget med den Sag at gjøre; men Kongen fandt det dog tjenligt, at de havde et Overopsyn¹).

Af en Optegnelse fra 1743 erfares, at der den Gang indkom henved 500 Kr. aarlig i Kippinge Kirke, hvilket tyder paa, at Besøget var ret betydeligt²). Da Kippinge Kirke tilligemed andet Krongods paa Falster senere blev solgt til en Privatmand, der ansaa sig berettiget til at tilægge sig den Kirken tilkommende Halvdel af Offeret,

¹) Kgl. Reskr. af 9. Dec. 1740 og Indlæg dertil i Rigsarkivet.

²) Rhode, Saml. til Lollands og Falsters Hist. II, 202.

udvirkede Sognepræsten ved sin Forestilling følgende kgl. Reskript til Stiftsøvrigheden i Fyns Stift, hvorunder Laaland og Falster den Gang hørte.

Christian VII (osv.). Da Sognepræsten for Kippinge og Brarup Menigheder paa vort Land Falster, Hr. Ulrik Sontum, ved indkommen Memorial allerunderdanigst haver begjæret, at han og Efterkommere i Embedet maatte af de Gaver, som paa Kippinge Kirkes Alter pleje at henlægges af dem, der ved S. Hans Dags Tid besøge Kippinge Kilde, herefter beholde de 10 Rdl., som han ligesom hans Formænd hidindtil skal have nydt deraf indtil sidstafvigte Aar, og at de for samme Aar saaledes resterende Penge ligeledes maatte ham erstattes; Og det, saavel af den fra Eder herover indhentede Erklæring, som af den derhos fulgte Forklaring fra Amtmanden over Nykjøbings Amt paa bemeldte Falster, os elskelige Konferensraad Hr. Ludvig Christian Ørtz, der tilligemed begge Provsterne der paa Landet er Inspektør over de ved Kippinge Kilde faldende Penge, er bragt i Erfaring, at det ved et den 9de December 1740 til da værende Stiftsbefalingsmand og Biskop allernaadigst ergangne Reskript er anordnet, at Blokkepene ved Kippinge Kirke skal deles lige imellem Kirken og de fattige, samt at Præsten i Kippinge, efter de ved Amtets Arkiv værende gamle Distributsprotokollers nærmere Udvisende, første Gang i 1738 er bleven tillagt de forberørte 10 Rdl. af de paa Alteret ofrede Penge, hvilket siden den Tid saaledes har vedvaret, indtil sidst afvigte Aar, da Kippinge Kirke ved den over vores forbeholden Gods paa Falster holdte Auction blev kjøbt af os elsk. Agent von Westen, hvis Fuldmægtig ikke har villet udbetale af Kirkens Anpart de 10 Rdl. til Supplikanten, ej heller til Kirkens øvrige Betjente, hvad de tilforn have bekommet, saasom Degnen 6 Rdl., Skoleholderen 2 Rdl. 4 Mk., Kirkeværgeren 2 Rdl. 4 Mk., og Bælgetræderen 1 Rdl.; men at baade I og Amtmanden holde det billigt, at saavel Præsten som de øvrige Kirke-Betjente, hvis Opvartning og Tilsyn med den

Mængde Mennesker, som hver S. Hans Dags Aften indfinder sig ved Kirken, højlig udkræves, hver for sig fremdeles beholde, hvad dem hidindtil af disse Penge har været tillagt; Saa er hermed vores allernaadigste Villie og Befaling, at saavel Sognepræsten i bemeldte Kippinge som de foranførte øvrige Kirketjenere for deres Tjeneste og Opvartning ved denne Lejlighed skal fremdeles af de paa Kippinge Kirkes Alter lagte Penge forlods, og førend nogen Uddeling deraf til Kirken og de fattige foretages, udbetales enhver sin Andel eller saa meget, som Distributores efter de ofrede Penges Beløb maatte finde at kunne tilstrække, hvormed de i saa Fald skal lade sig nøje. — Derefter I Eder allerunderdanigst have at rette, og vedkommende sligt til Efterretning at tilkjendegive (osv.). Kjøbenhavn den 29de Juli 1768.

Efter allernaadigst Befaling udi Hs. Kgl. Maj.s Fraværelse.

Moltke.

Thott.

Rosenkrantz.

Luxdorph.

Til Hr. Kammerherre og Stiftsbefalingsmand Godsche Hans von Krogh og Biskop Hr. Jacob Ramus¹⁾.

Ovenstaaende kgl. Reskript tyder paa, at Tilstømningen til Kippinge endnu 1768 var ret betydelig; men i den følgende Tid tog Besøget saaledes af, at en anden Ordning blev ønskelig. Sognepræsten Hr. Ulrik Sontum indgav derfor 1786 en Ansøgning til Regjeringen, hvori han forestillede, at der i de senere Aar var en kjendelig Nedgang i de frivillige Gaver; lidet kom i Blokken og slet intet paa Alteret. Han androg derfor om, at alt, hvad der indkom i Blokken, maatte tilfalde Kippinge og Brarup Sognes fattige, og at der maatte forholdes der med som

¹⁾ Efter en af Provst L. Koch meddelt Kopi. Jvfr. Wandall, Saml. af Kgl. Forordn., der angaae Gejstligheden. II, 93.

med Blokke- og Tavlepenge i andre Kirker. Dette bevilgedes ved kgl. Reskript af 25. August 1786.

Den 26. Oktober 1787 blev Kirkeblokkene i Kippinge aabnede, efter at de ikke havde været tømte siden S. Hans Dag 1786. Der fandtes kun 6 Rdl. 1 Mk. 4 Sk. i dem. Kirkeeejeren, Konsistorialraad von Westens, Fuldmægtig S. Søndahl, lod ved samme Lejlighed følgende Erklæring protokollere:

»Da den fra forrige Tider af værende Indretning ved Kippinge Kirke i Henseende til Kilde-Rejserne ved St. Hansdagstide, hvorved det, som faldt i Blokkene, ved den Lejlighed efter allernaadigst Tilladelse skulde deles imellem Kirkeeejeren og de Fattige, nu ganske er ophævet i sin Form efter allernaadigste Resolution af 25de August 1786, saa afleveres herved Nøglerne til Kirkeblokkene til Velærværdige Hr. Ulrich Sontum, Sognepræst for Kippinge og Brarup Sogne, ligesom jeg herved frasiger mig al videre An- og Tilsvar samt Bekostning ved Kildens og Blokkenes Vedligeholdelse for Eftertiden, siden den mig allernaadigst tillagte Andel af Blokkepengene nu er tillagt de Fattige. Følgelig gaar Udgifterne, af hvad Navn nævnes kan, forlods af det Indsamlede til disses Vedligeholdelse, uden at Ejerne i mindste Maade dermed befatter sig med Udgifters Deltagelse. At denne Aflevering saaledes af Ejeren, f. T. Højærværdige Hr. Consistorialraad von Westen¹⁾, ved mig som Befuldmægtiget er sket, derom vil jeg ærbødigst have mig Deres Velærværdigheds her paategnede Tilstaaelse meddelt.

Gaabense d. 26de Okt. 1787.

Søndahl«.

Hermed er Kildens stadige Vedligeholdelse vistnok ophørt. Vel vedblev der endnu S. Hans Aften at indfinde sig besøgende, og L. M. Wedel siger i sin »Indenlandske

¹⁾ Sognepræst i Brændekilde og Bellinge i Fyen.

Rejse« for Aarene 1799—1804, at mange, især værkbrudne Personer søgte Lægedom her; men det hele, for dum saa bevægede Liv ved Kilden var dog ved at forsvinde. I en Indberetning, som Provst Otto Grundtvig i Torkelstrup afgav 1822, bemærker han, at i de 23 Aar, han havde været paa Falster, har Kilden ligget øde, indtil den i dette Aar atter er oprenset og paany gjort brugbar; »men man anser den ikke mere for mineralsk«, føjer han til¹⁾. — Paa Stedet fortælles, at da Kong Christian VIII 1842 var i Vaalse for at bese Dæmningen og ved samme Lejlighed kom til Kippinge og lod sig forevise Kirken og Stedet for Kilden, lovede han, at den skulde blive oprenset, uden at dette dog skete²⁾. Siden har man, naar besøgende spurgte efter Kilden, vist et Hul bag Alteret i Kippinge Kirke, hvor den skulde have været; men i Virkelighed er den uden for Kirkegaardsmuren paa en tilstødende Mark. Om der i sin Tid har været en Ledning af Vandet fra Kilden ind i Kirken, skal jeg lade være usagt. Men i ethvert Tilfælde er Kippinges gamle Herlighed nu forsvunden og kommer ikke mere tilbage.

Da jeg den 29. August 1893 paa det kirke- og kunsthistoriske Møde i Nykjøbing fortalte om dette Stykke Fortidsliv, sluttede jeg med de Ord, at vi ikke burde glemme, at bagved disse Valfarter til »det hellige Sakrament« i Kippinge og bag ved de ofte saa møjsomme Vandringer, som værkbrudne og skrøbelige Mennesker foretog sig for at øse af Kilden, stod dog — idetmindste i mange Tilfælde — den store Frelserkikkelse. Tanken derom maatte gjøre os tilbøjelige til at dømme lemfædig om disse Ytringer af henfarne Slægters Tro, om den end for vore Øjne viser sig som Overtro.

¹⁾ Trap. Beskr. af Kongeriget Danmark, 2. Udg. IV. 458.

²⁾ Meddelt af Pastor V. Møller-Holst i Kippinge, hvem ogsaa andre Efterretninger skyldes.

Tillæg.

(Efter Originalerne i Rigsarkivet)

1.

Christiernn met Guds nade Danmarcks Norgis [etc. koningh], vduald koning tiill Suerige, hertug i Slesuig

Vor gunst tiilforrn. Wiid, [at thenne] breffuisere Cuntze gul[smet] i Kiøpne[haffn] haffuer effter [wor] befalinge giordt en mo[n]strandtz fore [sancti] Andree kircke paa voert slot¹⁾ Vordingborg, oc formoo[r] samme kircke iche atbetale arbeids løen; thij bede wij teg oc wele, at tw nw betaler samme Cuntze guldsmedt swa mange penninge, som han fore arbeids løen for for^{ne} mo[n]strandtz fortændt haffuer, oc sammeledis fore huess søllff, han mere tiill samme mo[n]strantz aff siith eget vdlagt haffuer, end thet, han thertiill anammet, aff the penninge, som Kippinge kircke haffuer, oc ladt swa samme mo[n]strandtz bliffue ther i Kippinge tiill pant igen fore samme penninge, swa lenge at kircke vergen tiill for^{ne} Sancti Andree kircke paa Vordingborg igen løse oc betale swadan penninge tiill Kippinge kircke, och lad thet jngelunde, swa han nw iw visseligen fanger syn betalinge. Befalendis teg Gud. Screffuet paa vort slot Kiøpnehaffn vor frue afften visitacionis aar etc. mdxvj. Vnder vort signete.

Udskrift: Oss elskelige her Oluff Holgerdsønn, ridder, wor embitzman paa Nykiøping.

2.

Ieg Hemming Anderssøn prest gjør witterligt oc kendis met thette mit opne breff, thet ieg haffuer loffwit oc tilsagt oc nw meth thette mit opne breff loffuer oc tilsigher erlig oc velbyrdig her Oluff Holgerdssøn, ridder, wor nodixte herris ffoghet oc embitzmand paa Nyk:²⁾ at holde oc gøre

¹⁾ I Originalen staar: salt.

²⁾ Dette Ord, som Skriversen havde glemt, er tilskrevet i Randen og noget utydeligt. En Afskrift i Langebeks Dipl. har Nybi; men det er dog rimeligt, at der skal læses Nykjøbing (med Forkortelse).

wthi Kippinge kirke wthi Falsther ith helt ar omkring, som er fran Sancti Michaelis dag nw nest kommindis oc saa indtil Sancti Michaelis dag ighen offuer ith aar thenne effterscreffne gudz thieniste, som er at holde til meg selff twende gode prestmend oc twende degne oc met them holde en daglige lessen messe i for^{no} aar oc saa om alle landzhellige dage en siwngen oc twende lessene messer oc ther til om alle landzhellige dage othesang oc affthensang at siwnghe, these for^{no} prester oc degne oc meg aldellis at holde pa myn eighen kost oc theringe oc løen, oc ther fore skal ieg haffue i for^{no} aar, som forscreffne her Oluff Holgerdssøn meg fornøghe skal, ij^c mark danske penninghe, oc skal ieg haffue thend halffue nw om Sancti Michaelis dag, nar jeg samme thieniste begyndher, oc the andre om paske nest kommendis. Thil withnesbyrd trycker ieg mit indcegle nethen fore thette mit opne breff. Giffuit paa Nykiøbing løffuerdag helly korssis affthen exaltacionis ar etc. mdxvj^o.

3.

Christiern met Gudss nade Danmarckis, Norwegis etc. konningh, vduald koninge till Suerige, hertig i Sleswich, Holsten etc.

Wor gunst tillforne. Wiid, att oss elskelige her Hemming haffuer berett ffor oss, att nogne aff thee peninge, som han skulle haffue vtaff Kippinge for kost oc andre thieniste, han haffuer ladett hollett ther vdi kircken, stande end nw tilbage oc them ey fange kandt etc. Thy bede wy tig oc wele, att tw fornøiger honom mett thet første hwess peninge oc andett, som tw honom ther for pa samme kirckis wegne plictiige er och loffuett haffuer. Ther gør tw oss till welge mett. Thy ladt thet engelunde. Beffallendis tig Gud. Screffuett pa wortht slott Kaalundeburg Sanctj Kanutj regis et martiris dag aar etc. mdxvij. Wnder wort signettis ryng¹⁾.

Udskrift: Oss elskeliigen herr Olaff Holgerdssøn, riidder, wor mand och thienere.

¹⁾ Et lille Segl med de oldenborgske Bjelker.

4.

Wii Christiern met Gudts naade Danmarckis, Norgis, Vendis och Gottis konningh, vdualt konningh thiill Suerige, hartug i Sleszuig, Holsten, Stormaren och Dytmarsken, greffue i Oldenborg och Delmenhorst, giøre alle vitherligt, ath wy kendis oss met thette vort obne breff thiill vort och riigens nytthe och behoff at haffue anammit och vndtfangit hwes penninge, som the¹⁾ hellige sacramento i Kippinge thiilherindis ære och nw vndher ghømme bispen aff Fyens och nogre andre gode mends staendis ære, som er først ith twsinde tw hwdrede och fæm och tiwghe marck danske penninghe, jtem setthen och firretiughe rinske gyllene, thretten Hørniske gyllene²⁾, jtem two postelatske gyllene³⁾, jtem tesligist tolfh lodh brødhit guld, giordt i ringhe, tegn och andhen gerningh, Vngerst guld och Rinsk guld, jtem halff athhende lodh reth pauement⁴⁾ i Stæder penninge och møghen andhen wbekent mynt, sammeledis och halff siætthe och firretiwge lødig marck sølff giordt i skeder, tegn oc andhen gerning, eth halfft lodt mynne. Thi beplichte vy oss, waare arffvinge och efftherkommere koninger i Danmarck ath be-thale och thiill gode redhe ath fornøghe forscreffne swm j^m ij^c och xxv marck danske, jtem xxxvij Rinske gyllene, xij Hørniske gyllene, jtem ij postelatske gyllene, jtem xij lodh brødhit guld i ringe, ducate guld och andhit fremmit guld, jtem xvij lodh pauement och xlvj lødig marck sølff, j lodh mynne, the hellige sacramento thiill Kippinge kircke vdhen all ythermere hinder, hielperede ellir gensigelsse i nogre maahde nw ath sanctj Mickels dag nestkomindis och holle forscreffne sacramento thiill Kippinge och alle the, som saadanne penninge i ghømme och forware haffue, och theris arffvinge aldellis vdhen skade. Giffuit paa vort slott Kiøpnehavn sanctorum Vitj et Modesti dag aar etc. mdxviiij. Vnder vort signete.

¹⁾ D. e. thet.

²⁾ Fra Hoorn i Nord-Holland.

³⁾ Vistnok Mønter med et Apostelbillede paa.

⁴⁾ Formodentlig Betalingsmidler (af payer).

5.

Christiern met gudts naade Danmarckis, Norgis etc.
konningh, vdtualt konningh etc.

Wor gunst tiilforne. Som vy tig nw thiilscreffue om the j^e lodh sølff, som thw oss elskelige mesther Anders Glob paa waare vegne thiilsagt haffuir, tha bethe vy tig, ath thu end nw vndsetter oss met j^e lodh sølff tiill laaens, och findt ther raadt thiill, hwor thw kanth, saa vy visseligen fonghit, och antwordit thenne breffuisere oss elskelige mesther Hanss Wenck, waar scriffuere, han skall paa vaare vegne giøre tig ther forwaringe paa, saa tig nøghis skall. Sammeledis och ath thw antwordir hannwm saa møghit guld, sølff och penninge, som thw haffuer paa sacramentens vegne, och sacramentedt tiilhører. Ther met giør thw oss synderlige tiill villige, thi ladt thet ingenlunde. Befallindis tig Gud. Screffuit paa vort slott Kiøpnehaffn sanctorum Vitj et Modestj dag aar etc. mdxviij. Vnder vort signete.

Udskrift: Oss elskelige her Oluff Holgerssøn, riddere, waar mand oc thiænere.

6.

Jegh Barbara Ericsdotther til Berith, Otthe Clawsens efftherleffwerske, gør witterligh oc kennes met thette mith obne breff, ath iegh aff reth witterligh gel gelskylligh ath were the werdige sacramente til Kippinge kircke tw hwn-dreth mark danske penninghe, ty beplichter iegh meghe met thette mith obne breff eller myne arffwinghe ath betalle och fornøffwe thet werdige sacramente til Kippinge tiwe mark danske penninghe, som en køffman hindh andhin fwlesth meth gøre kan, hwerth aar inghen sancte Morthens dagh ath senisthe de, som werghe ere eller befallingh haffwe thil sammæ stedh, saa lenghe ath forscreffne tw hwn-dredhe mark betalne wordhe, oc skwlle same tiwe mark affregnis wty hoffwet somen. Ath saa wty sandhet er oc [till] ydhermere tryghet hengher iegh mith insegle nedhen for thette mith obne breff, tilbedhendes welbyrdigh mandh Jørin Wensterman thil Stadagger oc myn søn Christopher Hwithfel, at the oc henge theres insegle nedhen for thette mith obne breff. Skreffwith wty Kippinge die sanctorum martirum Nerei et Achiley aar effther gwtz byrd twsinne fem hwn-dreth paa thienne oc tiwe.

General-Kirkeinspektions-Kollegiets ældste Forhandlinger.

Ved **Holger Fr. Børdam.**

Blandt kirkelige Foranstaltninger i Christian VI's Tid er Oprettelsen af det ovennævnte Kollegium en af de mest karakteristiske. Planen dertil var forberedt paa en meget hemmelighedsfuld Maade, og foruden Kongen har neppe andre end Gehejmeraad J. L. Holstein, Hofpræst Bluhme, Konferensraad Schrøder og Justitsraad Hojer været indviede i den, før Patentet om Kollegiets Oprettelse den 1. Okt. 1737 fik Kongens Underskrift. Kollegiets Samtræden blev vistnok forhalet noget derved, at Sjælands Biskop, Dr. Chr. W. Worm, der var bestemt til Medlem deraf, men for øvrigt var holdt i Uvidenhed om hele Sagen, døde faa Dage efter (9. Oktober), og at Valget af hans Eftermand først maatte afgjøres. Som bekjendt blev Dr. Peder Hersleb, Biskop i Christiania, udset til Worms Eftermand paa Sjælands Bispestol; men da han betingede sig at maatte blive endnu et halvt Aar i Christiania for at ordne sine Sager, kunde man ikke vente paa hans Komme¹⁾; men Kollegiet traadte sammen den 19. Novbr. 1737. To Dage før havde Kongen skrevet til J. L. Holstein: »Gott gebe seinen Seegen zu dem Anfang der General Kirchen Inspection, und lasse es viel guthes ausrichten, welches

¹⁾ Den 6. Maj 1738 var Hersleb for første Gang tilstede i Kollegiet.

unsere wahre Absicht ist, wozu wir es gestiftet haben«. Om man end nu med Føje kan finde adskilligt at anmærke mod Kollegiets Virksomhed, saa kan man dog ikke tvivle om, at Christian VI efter sin Indsigt vilde det bedste med dets Oprettelse.

Det er ikke Hensigten her at give en Oversigt over Kollegiets Historie, som allerede er behandlet af Helveg og andre, sidst og bedst af E. Holm; men derimod skal her meddeles noget af Kollegiets Forhandlinger i dets første Tid. Som det vil ses, fandt i Aaret 1737 kun det konstituerende Møde Sted den 19. Novbr., hvor det bl. a. vedtoges, at give samtlige Danmarks og Norges Bisper, samt Regjeringskollegierne, officiel Underretning om det nye Kollegiums Ikrafttræden, hvilket havde til Følge, at der, inden det næste Møde holdtes, indkom Svarkrivelser, hvori man paa forskjellig Maade bevidnede sin Beredvillighed til at støtte Kollegiet i dets Virksomhed. Af disse Skrivelser skal her kun meddeles den fra Biskop Helsleb, der formentlig vil findes ret karakteristisk. Den er jo skrevet af den samme Mand, der siden bedømte Kollegiets Virksomhed saa strængt.

Deris Excellence,
Høy- og welbaarne, høy- og weledle,
høy- og wel-ærværdige,
høystærede Herrer!

Deris Excellences, høyedle og høystærede Herrers særdelis ærede skrivelse af 30te Nov. tillige med Copie af dend kongelige Instruction for dend generale Kirche-Inspection, saavelsom sammis Udtog, mig som Biscop i Aggershuus vedkommende, har jeg med denne post med særdelis Veneration imodtaget og ey uden stor sinds bevægelse igiennemlæst, baade glædis bevægelse ofver wor allernaadigste Konges saa gudelige intention, saa christelige og faderlige forsorg, saa tilstrækkelige anstalter, hvorved med Tiden og Guds bistand megen forbedring i Guds

Kirche kand haabis, og mangis pia desideria opfyldis, saaog bedrøfvælsis bevægelse ofver min egen ringhed og uværdighed, som gjør mig en alt for vel grundet frygt, at jeg ej kand svare til det haab, som om mig er fattet, og at jeg, som skulle være dend første at sætte slige ting i verck, som ved denne generale Jnspectionis forsorg kand foranstaltis, maa blifve dend sletteste og ringeste til at exeqverere det, hvorudi dog aldrig fattelse paa Villie, lyst, arbeidsomhed og stræben skal være skyld, men aleene uformuenhed: Jeg tacher da allerførst underdanig, ærbødigst og hiertelig for Deris Excellences, høyedle, høyst-ærede Herrers gratulation til saa vigtig een Post og for saa naadige og gode om mig fattede tancher; jeg vill inderlig bede Gud om Naade at kunde svare dertil, og at hand self vil gifve mlg Viisdom og det, som mig fattis: Dernæst skal jeg punctuel effterlefve det, som mig nu denne gang er paalagt, som Biscop i dette Stift, i at kundgiøre strax saa vel Provster som Præster i dette Stift og med efftertryk foreholde dem det, som de hereffter har at tage i agt og af dem vil fodris, saaog effterlade dend extraherede instruction i Stiftskisten til min Successoris underrætning: De forestillinger, forslag og betenchninger, jeg kunde finde fornøden for dette Stift til dend generale Kirche Jnspection at giøre, baade om nogen bedre circumspection i Provsternis wall, som ligger meget magt paa, om Biscoperne skal hafve tilstræcheligen effterretning om hvers forhold, saaog om noget mojen til at holde Provsterne til nogen meere flittighed i at visiterere, hvorpaa meget fejler, da jeg har fundet en Provst her i Stiffed for mig, der icke i 18 aar for min tid har visiteret een eniste gang, og i min tid kun en gang, og det ichun i hofvitkircherne, hvor meget og hvor ofte hand og af mig er paamindt og advaret; fremdelis om det, som kunde forbinde Præsterne især paa landet noget meere at omgaaes med Deris tilhørere udenfor Kirchen og være Præster ogsaa uden for helligdage, hvorudi ogsaa er meget stor mangel, end skjønt

jeg paa alle Visitatser har gjort kiærlige formaninger dertil, ogsaa offentlig; saaog om arbejdernis forøgelse i de store menigheder; om lejlighed for Studenter at øfve sig ogsaa i andre ting end prædikestolen, og flere saadanne beder jeg at maatte mig crediteris, indtil jeg har dend ære og lyste selv at kunde nærmere forklare min Mening, effterdi jeg nu med saa mange ting og Regnskaber er obrueret, at jeg icke trøster mig til at kunde giøre det med saadan efftertænchsomhed, som dertil udfodris. Jmidlertid skal jeg dog endnu for Nytaar med circular brevver paa beste maader indskiærpe og recommendere Clericiet alle disse ting. Gud selv imidlertid velsigne Deris Excellences, høyedle, høystærede herrers arbejde, omsorg og anslag, det skal jeg iidelig og trolig bede som

Christianiæ
d. 7. Dec. 1737.

Deris Excellences,
høy-welbaarne, høy- og weledle,
høy-ærwærdige, høystærede
Herrers
underdanige, ærbødigste
og hengifne tiener
P. Hersleb.

Kollegiets ældste Forhandlings-Protokol er ført af Andreas Hojer næsten indtil hans Død (1739). Med egen Haand har han i Protokollen indført udførlige Uddrag af de indkomne Sager samt Kollegiets Resolutioner¹⁾. Naar dertil føjes, at han ogsaa udfærdigede Skrivelserne til vedkommende Autoriteter, og at Kollegiets Møder holdtes paa Waisenhuset, hvor Hojer havde sin Bolig, saa faar man deraf en Forestilling om, hvilken betydelig Rolle denne overordentlig arbejdsomme Mand har spillet i Kollegiets første Aar, og hvor megen Tid han har ofret paa dets Virksomhed.

¹⁾ Der findes derfor ogsaa, som man vil se, Tydskagtigheder i Skrivemaaden, bl. a. at Hojer ofte skriver o for ø.

Medens i den originale Protokol Resolutionerne ere indførte i Randen, ere de her satte nedenunder med en mindre Stil. — Hvad her er meddelt, er hvad Protokollen indeholder fra 19. Novbr. 1737 til 11. Marts 1738. Jeg har anset det for tjenligt at gjengive Forhandlingerne ved disse første Møder fuldstændig; men skulde der blive Tale om en Fortsættelse af denne Meddelelse, da maa den indskrænke sig til Uddrag, da Omfanget er saa stort, og alle de behandlede Sager desuden langt fra ere af lige Betydning.

Protocollum Generalis Ecclesiarum Inspectionis.

Anno 1737 d. 19. Nov. mødte effter hans Excellentz herr Geh. Raad og Ober Secretaire von Holsteins Tilsigelse i Conferentz Stuen paa Waysenhuset foruden hans Excellentz self herr Conferentz Raad J. W. Schroder, Justitz Raad Andr. Hojer, herr Hof Prædicant Joh. Bartholom. Bluhme og hr. Consistorial Raad Hvid; hvorpaa hans Excellentz mundtlig proponerede, at det allernaadigst hafde behaget hans Kongl. Majestæt at beskikke de forsamlede tillige med hans hoyærværdighed hr. Peder Hersleb, som kaldet til at være Biscop i Siælland, som Membra i den af ham allernaadigst anordnede General Kirke Inspection, og derhos allernaadigst at declarere, at samme Membra af hans Majestæt self allernaadigst vare udvalgte i den allernaadigste Tillid, at de med største Omhue og for Guds Aasiufn skulde befordre Guds Ære og Meenighedernes Opbyggelse i Lærdom og Lefnet, som var hans Majestæts eeniste og sande Henseende og rette Jntention. Hvorpaa hans Excellence fremlagte den allernaadigste Instruction af 15. November, som allerunderdanigst blev oplæst og paaiteignet.

Dernæst blev resolveret at tilskrive alle Bisper i begge Kongeriger og at communicere dem baade denne G. K. Jnsp. Jndrættelse og Membra sampt de Articler af Jn-

struxen, som de nødvendigen maae viide til deris allerunderdanigste Effterretlighed, saa og at communicere de kongel: Collegier ligeledis Instruxens 18de og 20de Articul's Jndhold. Som mand og hafde fornummet, at der var giordt en slett tydsk Version af det om General Kirke Inspectionen udgangne kongel. Patent udenlands, og iblandt andre Ting end og i de Regensburgiske Nachrichten publiceret, saa resolverede Collegium at lade deraf giøre en god tydsk version og samme til hans Majestæts Ministre i Regensborg at oversende med begiæring, at samme i de fornefte Nachrichten maatte indføres, og derved de j den forrige Version indsnege stoore Feyl forbedres.

Anno 1738 d: 7. Jan: var General Kirke Inspectionen forsamlet, hvor da blev foretagen:

- Nr. 1. 1. Henrich Steuners personel Capellans til Wiborg Domkirke allerunderd: Memorial af 10. Oct. med Biscop Wøldikes Erklæring af 12. Dec., som af det kongel: danske Cancellie d: 28. Dec. til Gen: Kirke Inspectionen var remitteret, angaaende de i samme Dom Kirke fra Alders tiid af udi brug værende froprædikeneres Afskaffelse, som Supplicanten om Mandagen og Torsdagen maae forrætte, om end skjønt de ere unyttige, undtagen i fasten, da Supplicanten derimod erbyder sig at catechisere hver Onsdag eftermiddag fra 2 til 4 for Ungdommen og Tyunde, som han og holder nyttiger.

Bispen derjmod anseer denne Catechisation som en aparte Pligt, der af Domkirkens Præster disuden bør efterdags ey som hidtil forsømmes; men froe Predikener derjmod, som fra Reformationens tiid er vedligeholdten, ey at burde afskaffes, dog kunde de begynde sildiger, neml. Kl. 7, saa at alt Klokken 8 var ude.

Denne particulære Casus udsættes, indtil herom kand giøres en allmindelig anstalt. Og blev ved denne Lejlighed resolveret at tilskrive alle Bisper i Danmark og Norge, at som Instruxens 6. articul tilholder, at den publique

Gudstieniste overalt paa en vniform Maade skall indrættes, og H. K. M. allerede ved allernaad. befaling til afg: Biscop Worm hafde yttret sin allernaadigste Resolution, at ingen Prædikener i Kiøbstæderne skulde holdes uden om Søndagen froeprediken, Hoymesse og Aftensang, ligesaa om Helligdagene, og en Prediken om Fredagen; og at derimod om Søndagen fra 1 til 2 skulde catechiseris over Hoymessens Prediken, og om Onsdagen i Stæden for Prædikenen en Catechisation over Catechismum, saa maatte Bisperne indberætte, om der var nogen Fundatz eller nogen particulier Omstændighed paa et eller andet Sted, som kunde hindre denne Jndrættelse enten i Kiøbstæderne, eller om paa et eller andet Sted paa Landet var Fundatzer for sære Predikener, dog at Ugepredikener i fasten samt Maanedes Predikener paa Landet blef ved og udj Observation.

Og blef ellers gotfunden at inddeele Catechismum i 52 parter, saa den aarlig kunde in Catechisationibus absolveres, hvilken Jnddeeling deris Hoyærværdigheder hr. Bluhme og hr. Hwiid paatog sig at besørge.

2. Søren Klarschow Studiosus fra Roskilde ved allerunderd: Memorial af 30. Dec. til H. K. M. søger om det vacante Klokker Embede ved Roskilde Domkirke, hvorpaa afg: Biskop Worm skall have udgiven Løffte til en anden. Han føyer hos sin Memorial Copien af sit Testimonio Academico samt Capellanens hr. Rasmus Øglers Recommendation, og tilbyder ellers enten at catechisere een Dag om Ugen eller at holde Loverdags og Poenitentz Predikener, om de der ligesom paa andre Stæder maatte indføres.

Nr 2.

Blef resolveret, at tilskrive Dom Provsten at indberætte med det allerførste, hvad Klokkernes Jndkomster kunde være, og hvad der ellers kunde være for Jndkomster ved Dom Kirken, som til en eller flere Catechetes Underholdning kunde anvendes.

3. En Memorial uden Haand til hans Majestæt, dateret d: 3. December 1737, hvorj atskillige utilbørlige og scandaleuses Ting imod Præsten i Bogense Olle Lercke angives.

Nr 3.

Blef sendt til Biscop Ramus Erklæring.

Og ved denne Lejlighed blev resolveret at tænke paa de i Instruxens 16. Articul befalede Periodeutas og deris Instruction.

- Nr. 4. 4. I Anledning af Instruxens 5. Articul blev et Udkast om en sand Kirke disciplins Jndrættelse overveyet, som gik omkring fra neden op, paa det enhver af Membris Collegii det med saa meget større Eftertanke kunde examinere.

En Gienpart deraf sendes H. Biscop Hersleb til derover at indsende hans Betænkning, saa og et General Bref til alle Bisper, at indsende deris og de redeligste og erfarenste Provster og Præsters Betænkning, hvorledis Kirke Disciplinen effter den forste Kirkes Exempel og H. K. M. allernaadigste Jntention best kunde indrættes.

- Nr. 5. 5. Ligeledes blev et andet Project om atskilligt Universitetet og Kirke Væsenet angaaende, som en Studiosus til hans Majestæt for nogle Maaneder hafde indsendt, paa samme Maade sendt omkring til de sidste Articlens Overveyelse, saa som de forste 12 alleene handler om academiske og altsaa G. Kirke Jnspectionen uvedkommende Ting.

- Nr. 6. Ligeledes et 1714 af Homfred Brugmann til da værende Missions-Jnspectorer indkommen Project om Præstekalds-Vocationer, forat see hvad Gott deraf kunde tages.

I. L. Holstein. I. W. Schröder.¹⁾ A. Hojer.

I. B. Bluhme. M. I. Hwiid.

- Nr. 7. Anno 1738 d. 17. Jan. præsentibus iisdem, qui proxime. 1. Herr Ober Secretaire Schulin ved Skrivelse af 7. Jan. h. a. communicerer endeel original acta angaaende den i det Oldenborgiske Consistorio in motu værende Quæstion om den stoore Band, der effter den kongelige danske Lovs og Ritualens Forskrifft skulde indfores, saa

¹⁾ Efter Schrøders Navn er der aabent Rum til et Navn (Hersleb). Ligeledes i Underskrifterne i det følgende.

og om der til saadan publique Bandsættelse med Nytte kunde trykkes et uforanderligt Formular. Hvorover han udbeder sig General Kirke Inspectionens Betænkning samt originalerne tilbage.

Herpaa kunde Herr Ober Secretaire Schulin svares, at Collegium self endnu var i Begreb at overlægge alle til Kirke Disciplinen henhørende Stykker især og den stoore Bands Nødvendighed eller Brug mod alle Vedkommende, og kunde altsaa ey endnu derom med nogen Sikkerhed give nogen tilforladelig Betænkning.

2. En allerunderdanigst Memorial til H. K. M. paa Nr. 8. tysk, dateret Copenh. d. 11. Jan. 1738, hvoraf Forfatterens Naufn var afklippet; hvorj Auctor allerunderdanigst takker, at H. M. har ved Hof Prædikant Bluhme ladet Magistratens Erklæring samt Snedker Laugets Besvaring ang. den hos dem brugelige Behøvling og andre anstodelige Misbruge, hvorpaa Magistratens Erklæring sig beraaber, auctori communicere. Som Auctor formeener at være baade utilstrekkelig at undskylde denne og slige syndige Tings øvelse, saa og ey overeens kommende med Sandheden, forsaaviit de nu værende Anordninger i Tydskland angaar. Saasom disse og andre slige Ting ved det for nogle Aar siden paa Rigsdagen i Regensborg gjorde Beslutt og siden paafuldt over alt endog i Holsteen publicerede allmindelige Forordninger imod Handverkernes Misbrug ere forbudne, og med her værende Svenne kand beviises, at de endog j Nürenberg nu imodtager de Svenne, som ey ere behøfede o. s. v. Hvorfore Auctor tilføyer paa et aparte Papiir, hvad imod Snedkernes Oldermands Jndgifne synes at kunde erindres; og ønsker endelig, at H. K. M. vilde lade sig de stoore Forargelsers Afskaffelse ved Handverkerne gaae til Hierte.

Herhos var indsluttet.

A. Et tydsk Skrift: Entwurff der Gewohnheiten des Tischler Handwerks.

Herj opreignes de ved Svendenes Behøvling brugelige latterlige og til deels scandaleuse Ceremonier, saa og noget af deris saa kallede Handwercks-Gewonheit; og ønskes, siden disse Vedtægter ere unyttige og ugudelige, og ey kand hielpes ved Forbedring, at de reent maatte afskaffes.

B. Extract af de paa H. K. M. allernaadigste Befaling ved Politie-Mester Rasch d. 8. Fehr. 1699 Snedkerlauget gifne Articler, hvorj Behøvlingen befales.

C. Snedkerlaugets Oldermands Erklæring af 27. Nov. 1737.

Indeholder alt, hvad ved Drengenes Løsgivelse og Svendenes Behøvling sampt fremmede Svennes Ankomst tales og observeres.

D. En anden af 2. Dec. dereffter, hvorj berættes, at Drengene udskrives om Søndagen, men at derved intet drikkes eller skiænkes. At Behøvlingen derpaa skeer om Mandagen, og opreignes de i forrige Erklæring ey anførte Ceremonier, som derved bruges.

E. Magistratens Erklæring af 9. Dec. 1737 siger, Behøvlingen har været brugelig for meere end 53 Aar, er med anden Misbrug ved Laugene været forbuden udj Forordningen af 28. Oct. 1684. Men da alle danske Svenne siden ey kunde faa Arbejde uden lands, men maatte reise til Lybeck forat lade sig der behøve, ey heller nogen fremmed Svend vilde herinde arbeide ved en Mester, der ey var behøvlet, søgte og fik Snedker Lauget H. M. allernaadigste Forandring herj, som sub B in Extracto er allegeret; siden hvilken Tiid Behovlingen her har været brugt.

Men af Oldermændens Erklæringer kand seeis, at herved og ved fremmede Svennes Ankomst ey handles saa syndig, eller Guds Ord og Prediken bespottes, som Auctor af Skrifftet A foregiver. Magistraten veed ey, at derved skeer noget syndigt, ey heller at denne Skik i det Romerske Rige skall være afskaffet, hvor de indkommene Svende foregive, at den endnu bruges. Og saaledes det

derude endnu bruges, staar det herinde ey læt at ændre for Consequence Skyld.

Ved andre Lauge vides ey nogen slig unyttig Skik at gaae i Svang uden alleene ved Bogtrykker Handverk, hvor de udlærte Drengene postuleris. Men efter at de derfor ved Dom af 30. Sept. 1733 ere anseete, har Magistraten dertil ey viidere fornnummen.

F. Extract af denne Magistratens Erklæring med Cancellie Collegii Eragtende og Conseillet's Resolution, at Sagen Hans Majestæt skulde refereris.

G. Auctoris Erindringer imod Oldermændens 2de Erklæringer, hvorj viises, (1.) at denne Behøvling er bespottelig imod Predike Embedet og den hellige Daab, (2.) At Oldermænden har gaaet mange anstødelige Ting forbj, (3.) At denne og alle slige unyttige og utilbørlige Vedtægter visseligen i Tydskland vare forbudne.

Blef resolveret at sende Documenterne til hans Exc. som Ober Secretaire tilbage med den allerunderd: Relation til H. K. M., at siden H. K. M. allerede hafde befalet, at een af Raadmændene ved Behøvlingen skulde være overværendes, og atskillige ting in facto ey vare gandske tydelige og tilstaaede, den dertil brugende Raadmand da hafde nøye [Tilsyn]¹⁾ og indtil hvert Ord og hver mindste Handling skulde allerunderdanigst indberætte, hvad af en hver overværende, som maatte ligeledis specificeris, blef talt eller foretaget. Desuden om H. K. M. kunde allernaadigst finde for got, at de over Oldermændens og Magistratens Erklæringer af Auctori gjorde Erindringer Magistraten til dens nøyere og nærmere Erklæring kunde remitteris for at faae paa denne Maade en tilforladelig Vished de facto.

I. L. Holstein. I. W. Schrøder. A. Hojer.

I. B. Bluhme. M. I. Hwiid.

Anno 1738 d. 28. Jan. præsentibus omnibus ecclesiae directoribus generalibus supra scriptis.

¹⁾ Dette Ord synes glømt, og Stilen er i det hele uklar.

Nr. 9. 1. Herr Biscop Ramus ved Skrivelse af 18. Jan. berætter at have faaet G. K. J. Collegii Notification og deri befattede Udtog af nogle Poster af Instruxen og forestiller i Anledning af disse Poster:

(a) At det til at forekomme anstødelige Controversier synes fornødent at have nøye Agt paa Bogladerne og Bogtrykkerierne, at ikke Bøger indføres eller her i Riget trykkes, som ved uforstaaelige og fremmede Talemaader eller haarde Invectiver imod vor evangeliske Kirke og dens symboliske Bøger kunde give Anledning til Controversier; saa og at forbyde Præster og Studenter i Prædikener og andre Forretninger at bruge andre Talemaader end de, der ere grundede i Guds Ord, sampt at ingen maae igiennemhægle vor Kirkes Skikke og den udvortes Guds Tjeneste, men med ærbodig Modestie tale om tingene i sig self, om de end maae straffe det fordømmelige Opus operatum og den kiødelige Tillid til de udvortes Ting; endelig at ingen Præst maae for sig self giøre nogen forandring i Kirke Ritualen, men holde sig den i alle ting efterrettelig.

Bispen kunde tilskrives, at ihvor vel Loven forbyder, at anstødelige Bøger ey maae indføres, saa findes Executionen dog, helst i Provintzerne, saa vanskelig, og et offentlig nyet Forbud alleens tienlig at opvække større Begierlighed efter de forbudne Bøger. Hvorfore Bispen maatte giøre et Forslag, hvorledis han meente, denne Post til Kirkens Beste og uden Anstød kunde i Verksættes.

Hvad de her i Riget trykte Bøger angaaer, saa anvendis all Fliid at forekomme alt anstødeligt; imidlertid kunde Bispen anmodes, om han sligt noget vidste, at give Collegio det specialiter nu og i fremtiden tilkiende, som da self ønskede at hindre alt anstødeligt eller forargeligt.

Hvad Præsternes og Studenternes Talemaader angaaer, saa var Bispens Erindring grundet og conform med den kongel. Decision af 23. Dec. 1734, hvorover

allvorligen saavel af G. K. I. som Bisperne bør holdes, Hvad ellers Talemaaderne in specie angaaer, da blev vel fornødent at høre vedkommende, om de vidste at beviise deris af een eller anden paaankede Talemaader af Guds Ord og vores Kirkes symboliske Bøger samt Analogia fidei, og in dubio at berætte alt G. K. Jnspectionen, paa det alle ufor nødne Disputer kunde forekommes. Endelig var det ræt og fornødent, at en Predikant viiste alle Kirke Skikkes og udvortes tings rætte Brug, naar han vilde advare for den derved indløbende Misbrug.

Hvad Kirke Ritualen angaaer, da bifaldes Bispen; men om dog nogen Præst skulde støde sig paa en eller anden Post, burde han aabne sig derover for Bispen, som da søgte at overbeviise ham over sin Scrupels Ubedydelighed, eller om det ikke vilde finde Indgang hos den Scrupulerende, da referere det G. K. J. med sin Betænkning.

(b.) Hvad Provste moderne angaar, da formener han, at intet af det, som der nu forhandles, kand forbigaaes, ey heller at noget viidere til Kirkens Opbyggelse der kand foretages. Thi om end Provsterne skulde medbringe de i deris Jnspection forefaldne Casus Conscientiæ eller hvad Præsterne ellers in Dogmaticis eller Ritualibus dem kunde have committeret, saa vilde derved vel proponeris det, som Synodus enten ikke hafde Tiid eller Myndighed til at decidere; hvorfor det synes bedre, at Præsterne correspondere over slige Ting med Bispen, som da raadfører dem, deciderer self, hvad han kand, og andrager vigtigere Ting for General Kirke Jnspectionen.

Ved nu værende Jndretning var det fornødent og tienligt, hvad nu paa Lande Moderne handles. Men G. K. J. var dog af den Meening, at viidere og Kirkens Beste nærmere anrørende ting kunde der foretages, og at den dertil fornødne tiid med Nøtte kunde anvendis.

2. Dom Provsten i Roskilde Hans Buch ved Skrivelse Nr. 10. af 19. Jan. besvarer Collegii Bref af 12. Jan., at Klokker-

tjenisten ved Domkirken allerede af hans Excellence herr Stifts Amtmand Gersdorff er bortgiven. Berætter ellers, at Klokkeren er tillige Graver og maae lønne Underbetienterne ved Ringningen og Graveriet, som skall koste imod 65 Rd., da hans visse Løn er ikkun 75 Rd. samt 12 tønder Rug og 12 tønder Byg, og de uvisse Accidentzier forklares ey at gaae over 60 a 80 Rd., hvorfor han meener, Klokkeriet var dis mindre for en Catechet, da hans beste Jndkomster skulde være af Opvartningen ey alleene i Ministerial Forretninger men endog for Fremmede, der vil besee Kirken og de kongelige Begravelser.

Derimod proponerer han, at Cantoris Tjeniste, som i Tiender og Offer paa de 3de Høytider udgjør 100 Rd., kunde meget vel til en Catechet anvendes, naar en af de øfrige Collegis Scholæ her som paa andre Stæder blef obligeret at forrette Sangen og forestaae Cantoratet.

Denne Post udsættes indtil Bispens Ankomst.

Ellers er Catechisation i Roskilde ifølge af Forordningen af 1708 25. Sept. Art. 19. indført og tillagt Skoleholderiet, og derfor Skoleholderen, som ellers i den ringe By ey kunde underholdes, som Catechetæ af Domkirken tillagt aarlig 40 Rd.

Endelig proponerer han til Catechisationens Jstandsettelse, at de 2 Uge Prædikener om Tiisdag og Onsdag ved Domkirken maatte afskaffes, og derimod holdes 3 Catechisationer om Mandagen, Tiisdagen og Onsdagen af de 2de Capellaner og Catecheten foruden Sogne Præstens Catechisation om Søndagen;

Denne Post bliver regleret, naar herj en allmindelig Anstalt gjøres.

saa og 2de Poenitentz Prædikener eller Catechisationer for Skriftemaalet om Torsdagen og Løredagen.

Ltgeledis.

Saa ønsker han og Søndags Communionen i Roskilde, hvor den lidet skall være i Brug, igien bragt i Svang som

et gott Middel at formindske Søndagenis Vanhelligelse og Scandaler; og giver derfor at forstaae, at Communionen om Fredagen i saa maadelig en Meenighed vel kunde undværes, da store Meenigheder i Kiøbenhavn ey haver meere end 2 Communion Dage om Ugen.

Om Fredags Communionen blev afskaffet, maatte Fredags Prediken gandske af Meenigheden forsømmes, hvorfor Presten self kunde privatim opmuntre Tilhørerne at søge Søndags Communionen.

3. Fra Præsten i Glenstrup H: Hans Lindegaard blev Nr. 11. 12.
2de Breve til hans Excellentz Herr Geh. Raad von Holstein af 9. Dec. 1737 og 8. Jan. 1738 foretagne. Han forestiller, at ihvor vigtigt og nyttigt det end til Kirkens Forbedring bliver, at der bygges og indrættes Skoler paa Landet, saa vil frugten dog blive liden, om ikke (a.) tænkes paa gode og ret beqvæmme Skolemestere. Deigne vare ey dertil overalt at bruge, deels for deris Udøgtigheds Skyld, deels Jndkomsternes Ringhed, hvoraf de ey kunde leve, om de end fik aarlig 6 Rd. tillæg.

Derfor maatte Skoleholderne forsynes med Lefve-Midler, og da de beste udledis; hvortil han meener kunde vel findes nogle iblandt Waysen Drengene.

Er alt i Skole Commissionen noteret.

B. Sættes en Inspector eller Observator Scholarum i hvert Stift, som iidelig kunde reise fra en Skole til den anden, give Agt paa Skoleholderens Information, med Forstand rætte, hvad nødigt var, og komme ey efter Tour, men som han det fandt nødigt. Hertil skikkelige Studentere kunde bruges og af Collegio udvelges, saa at de efter nogle Aars befunden redelig Tjeneste til Predike Embede kunde befordres.

Noteris, indtil der tænkes paa Periodentas og deris Instruction efter Collegii Instructionis 16de Artic.

C. Forestiller han, hvor fornøden en allmindelig Catechismus er, og at den maatte være kort og eenfoldig,

næsten alleene efter Lutheri liden Catechismi ord, sampt at børnene derhos lærde nogle bibelske Sententzer, af hvilken liden bog en Snees Stykker burde være i hver Skole, sampt en Bibel og nogle N. T.

Er allerede observeret.

Endelig klager han over Præsternes Auffling og Folke Skattens Mandtaller, som toe store byrder, der er retsindige Præster paalagte.

Udsættes.

Nr. 13. 4. Stifts Provsten Herr Dorph hafde først uden Skrivelse, siden ved et Bref til Hojer af 15. Jan. indsendt Provstens i Ringsted Herred Herr Heerforts til Hasle Bref til ham af 4. Januarii a. c., hvorj følgende Poster indberættes:

(1). Lieut. Thotts Angivelse imod Præsten H. Jochum Drewes, at han af Magelighed loed Studiosos, som endnu ey hafde udstaaet deris Examina, predike for sig nogle Søndage efter hinanden.

Saaog over Kirkens Tjenere, at de med deris Hustruer imod Forordningen hafde indfunden sig om Søndagen ved et Trolovelses Gilde.

Paa begge Poster har Præsten sig ey villet erklære.

(2). Rector Scholæ M. Peder Lykke hafde først den 2. Dec. sidstleden givet Provsten den Overlast til kiende, som ham af en af ham self dimitteret Studioso d: 7. Julii 1737 paa en hellig dag skall være skeet; hvortil han den 17. Dec. viidere føyer, at samme Student baade af Sogne Præsten i Ringsted M. Lemwich saa og af Collega Scholæ Niels Lunde til Predikener blev admitteret. Sogne Præsten og Collega Scholæ undskyldte sig med, at der er ingen dom gaaet over denne Studioso.

Sagen i sig self vil Rector Lykke G. K. Jnspectionen forebringe.

(3.) Sogne Præsten til Wigersted og Querkeby H. Holger Rørdam hafde under dato d. 22. Dec. ey alleene beklaget Skolernes Mangel i hans Sogner, men endog

Degnens uduelighed og deraf flydende stoere Uvidenhed iblandt Sognernes talrige Ungdom. Efter sal. Biscop Worms Skrivelse af 21. Dec. 1736 havde degnen Thaddeus Hiort maaet antage en Studiosum Christen Friis til Assistent, som var flittig, villig i Ungdommens Underviisning og skikkelig. Men hans Lyst blef nu til Ulyst, meest formedelst degnens Forhindringer. Hvorfore ønskes for at see Ende paa dette Onde og de af deignen reiste Processer, at G. K. Inspectionen ham vilde indkalde, da hans slette Sang og stoore Ukundighed vilde være Aarsag nok at skille Kirken ved ham.

Disse Poster beder Provst Herfort at fordrage G. Kirke Inspectionen; og Stifts Provsten beder at være informeret, om disse Poster efter Provst Heerforts ynske for G. K. Inspectionen kand foretages, eller skall henviises til deris Værne ting og lovlig forfølgelse.

Stifts Provsten svares, at efter Patentet vedkommer slige Sager ey G. K. J., som ingen Jurisdiction haver, men henviises til deris Værneting, og især om Degnens i Wigersted slette forhold, hvorpaa Bispen ved hans Ankomst formodentlig best kunde raade Bod.

5. Rector Scholæ i Ringsted Peder Lykke andrager Nr. 14. for G. K. Inspectionen ved Skrivelse af 12. Jan., hvorledis han af en sin forrige Discipel Hans Diderich Bruun og hans Broder Christian Bruun paa Kirke Veyen d: 7. Jul. sidstleden om Søndagen voldelig er overfalden og ilde pryglet; samt at Sogne Præsten M. Lemwigh i Stæden for at assistere Rectori herj har dog tilladt Studioso Bruun Predike Stoolen. Beder, at Gen. K. Inspectionen vilde tage denne Sag i Consideration og skaffe ham fred og Satisfaction.

Svares Rectori, at Collegium sig med slige Processer ey kand bemænge.

6. M. Hans Skanke forrige Rectoris i Trondhiem Nr. 15. liden Skrift: Cursum Lucis Evangelii impediencia et expe-

dientia i Trondhiems Stift, dateret d: 30. Dec. 1737, blef fremlagt. Som indeholder:

(1.) Jmpedimentum. Landets Situation, Præstegieldenes stoore Viitlofftighed, Gaardenes Adspreedelse heele $\frac{1}{4}$ Miile fra hinanden, Allmuens meget Arbejde Dag og Nat om Sommeren, Dagenes Korthed om Vinteren, Klokkernes og Substituternes fattigdom og Uvidenhed.

Herjmod foreslaaes at beskikke ey Huus Capellaner, men Catecheter og Skolemæstere i hvert Hoved Sogn og Underskolemestere i Annexerne, saa og at deele Sognerne efter deris lejlighed baade Bergaaser og Daler i visse Naboskaber, hvis Ungdom kunde til Underviisning samles paa et Stæd, da Skolemesteren 8 dage kunde informeere i hvert Huusz og saaledis absolvare en viciniam efter den anden.

(2.) Vane, og siden Børnene fra deris 10 a 11te Aar giøre Gafn, giør, at den Nordenfieldske Almue lidet sørger for deris Børns Underviisning, hvorpaa ey tænkes, førend de er en Snes Aar gamle og skall til Skrifte; og naar de dertil er sluppen, forgroer de i deris Vankundighed.

Herimod foreslaaes, at Børn fra 5 til 10 Aar paa forestaaende Maade i Huusene burde læres, og Forældrene tvinges at holde dem dertil. Saa kunde de indtil deris 10. eller 11. Aar faae den fornødne Kundskab.

(3.) Almuens Prejudice, at Præsten, som faaar Tjende og Rettighed, maae sørge for deris og deris Børns Aandelige; det var allene hans Sag, ey deris.

(4.) Og som de ere saare fattige, stoore Exactioner, iblandt Misvext, og undergifne, og mange slemme Vaner og Abusus iblandt dem i Leve Maaden regnerer, saa formaar de ey at give meget til nye Skoler og Skoleholdere.

Herjmod foreslaaes, hvorledis Skoleholdere formeenis uden stoor Byrde at kunde lønnes.

(5.) De danske Skolers slette Beskaffenhed i Stiftets Hovedstad giør, at ingen good Skolemester for Landet er at faae.

Det med meere kand og bør en good Biscop rætte.

Om Catecheter proponerer han ellers, at en burde holdes i hvert Præstegield af Sogne Præsten, som burde alle Predike dage catechisere i Kirken, at underviise de gl. Ukundige saa vel som de Unge, helst confirmandos, hiemme og iideligen, holde rigtig Mandtal over hver Gaards og Huuses Lemmer, deris Aar, Beskaffenhed, Tilstand i deris Saligheds Lærdom, aarligen informere af Almuens børn i Guds Kundskab samt Skriven, at de kunde tiene til Skoleholdere.

Præsten skulde give Catechetæ aarlig 50 Rd.

Hvor Kaldene er saa ringe, at Præsten det ey formaar, kunde de riigere kald ved Vacantzer paalægges at contribuere saa meget til de sletteste.

Naar Capellan behøves, skulde Catecheten, som vel hafde skicket sig, være nærmest, og Capellan[en] atter til Sogne Præstens Stæd.

Skulde Præsterne være uvillige til at holde Catecheter, kunde Kongen lade Jndkomsterne hæve og self deraf lønne Præst og Catechete; eller i det mindste true dem dermed.

Catecheter burde i trivielle Skoler præpareris, og Skoleholderne i de danske Skoler, hvortil en good Biscop atter maa giøre det fornemmeste.

Dette Forslag communiceris Bisperne i Norge, dog saa, at Auctoris Nafn og i Titulo de Ord „i Trundhiems Stift“ udelukkes.

Endelig berættede Hans Excellentz, at Hans Majestät allernaadigst mundtlig hafde befalet, at siden Biscop Oxen var død, og Hans Majestät intet hoyere ønskede end at faae gode Bisper og Geistlige, saa var Hans Majestät (!) allernaadigste Villie, at General Inspectionen derom skulde giøre med det allerforderligste et allerunderdanigst Forslag.

J denne høistvigtige Materie resolverede Collegium, at en hver vilde med Fliid og som for Gud overveye, hvem de kunde tænke at være til saadant et Embede

tienligst, og da næstkommende Tiisdag derover at deliberere.

I. L. Holstein. I. W. Schrøder. A. Hojer.
I. B. Bluhme. M. I. Hwiid.

1738 d. 4. Febr. præsentibus iisdem.

(1.) Blef efter Hans Majestæts allernaadigste sidste Gang tilkiendegifne Befaling delibereret, hvem der kunde eragtes bequæm til det vacante Biscops Embede i Aarhus og dertil allerunderdanigst kunde foreslaaes. Huorum enhver af G.^k. J. Collegii Membris for sig nefnede, hvem de meente dertil at kunde proponeris, og siden foreenede sig om en fællis allerunderdanigst Forestilling derover.

Blef aftalt saadan en allerunderd: Relation at opsætte, som til Efttersyfn skulde gaae omkring, og hvis Copie legges at (!) acta.

Nr. 16 a. b. 2. Biscop Anckersens Bref til hans Excellentz af 24. Jan. med indlagte Rector Falsters Bref til Bispen af 24. Jan. blef fremlagt, hvoraf seeis, hvad baade Indkomster og Arbejde Lectores Theologiæ saavel som Rectores og Conrectores i Riibe have.

Nr. 17. Om samme Materie blef og Rector Falsters Relation til hans Excellence af 17. Jan. hosføyet.

Nr. 18 a—d. 3. Biscop Brorsøns Svar paa Collegii Bref efter den d: 7. Jan. sub n° 1 tagne Resolution, datered Aalborg d: 20. Jan., berætter, hvor mangfoldige Predikener i Aalborg Bye Ugen igiennem holdes, og hvad Skade for Mee-nighederne deraf flyder, samt hvor nyttelig endeel Predikeners forandring til Catechisation er.

Beder dog derhos at overveye:

(1.) Om det ikke var gott, at der hver Son- og Hellig dag foruden den Catechisation over Hoymessen blef anordnet en anden over Afften sangs Prediken fra halfgaaen 4 til 5.

(2.) Om ikke nye Catechisationer, hvor der er fleere Kirker i en Bye, kunde sættes paa en sær Dag i hver

Kirke, saa at de, som dertil have Lyst, kunde bivane dem alle Ugen igiennem.

Disse Poster udsættes, til Sagen generaliter kand regleris.

Ellers indsender han 3 Fundatzer over visse Prædikener:

(a) Jens Lillebondes til Loverdags Afften Sang i Nye-kiøbing paa Mors.

(b) M. Bent Hansens paa Loverdags Afftensang i Vor Fr. Kirke i Aalborg, forfatted af M. Matth. Fossio.

(c) D. Anders Andersens Legatum til Fredags Fro Prediken Aaret igiennem og Onsdags Froprediken i Fasten. Som ingen af dem af Kongerne er confirmeret, saa ønsker Bispem, at de 2 første maatte stadfæstes og blive, eller til Catechisationer omvexlede.

Men hvad den sidste angaar, at Fredags Froprediken maatte forandres til Poenitentz Prediken eller Catechisation for de Skriftende om Løverdagen; og Onsdag Froe Prediken i Fasten til Onsdags Hoymesse.

Bispem kunde herom indsende et Memorial.

4. Daniel Ullrichs en Skoleholderes i Kiøbenhavn Nr. 19. Erindringer, til Gen. K. Jnspectionen indgiven, om Skole Væsenets Forbedring i Kiøbstæderne, af 25. Nov. 1737.

Henlægges, indtil Skolevæsenet i Kiøbstæderne foretages.

5. Blef proponered, som Patentet om G. K. Jnspectionen befaler samme Collegio at have Agt paa theologiske Bøgers Censur, og der nu trykkes Udenlands det saa kallede Danske Bibliotheque, hvorj og atskillige Pieçer Historiam Daniæ ecclesiasticam tam antiquiorem quam recentiorem angaaende indlemmes; der og tales om en Kirke Historie ofver den danske og Norske Kirkes Plantning og Fremgang, som for Auctoris Reigning trykkes, saa blef det vel tienligt for at forekomme, at ey noget maatte indflyde, som kunde give Anledning til Kirkens Foruroligelse,

at tilskrive Consistorio og at begiære, at slige Ting, enten de i Riget eller udenrigs trykkes, først G. K. J. maatte anvises med den Censur derover, som Loven udfordrer, om den ellers var forhvervet.

Blef resolveret.

6. Ellers blev H. K. M. allernaadigste Befaling af 31. Jan. 1738 allerunderdanigst læst og paaskreven, hvorj H. Prof. Leths og H. Consistorial Raad Hwiids allerunderdanigste Relation om de i Casteelet arresterede 3 Brødre Støtterupers separatistiske Meeninger, og hvad de med dem kunde have bandlet, de dato 28. Oct. 1737, samt de Støtterupers 4 original Skrifter Collegio tilstilles, med allernaadigst Befaling allerunderdanigst at indberætte saavel derover, som hvorledis det formeente, der kunde med disse Brodre viidere forfares.

Gaaer omkring.

I. L. Holstein. I. W. Schrøder. A. Hojer.

I. B. Bluhme. M. I. Hwiid.

1738 d. 25. Febr. Præsentsibus iisdem, excepto Domino Hwiid.

Nr. 20.

1. Blef allerunderdanigst læst H. K. M. allernaadigste Befaling af 21. Febr., hvorj den over Guarnisons Meenighedens Tilstand, Skoler etc. holdte Commissions Acter G. K. J. tilsendes med Ordre, nu Sogne Præsten M. Seckman derfra er bortkaldet, at indgive deris allerunderdanigste Forslag, hvorledis alt ey endnu til fulde reglerede best kunde indrættes.

Gaar omkring, og de efter H. M. Befaling ved Relationen teignede allernaadigste Resolutioner tiene til at see H. M. Jntention, men hindre ey, at Collegium derfor kunde foreslaae, hvad der kunde synes meere tienlig og practicable.

Nr. 21.

2. H. Geh. Raad og Ober Secretaire von Holstein ved Skrivelse af 21. Febr. sender Magistratens seeniste

Erklæring om Snedker Laugets Vedtægter og Ceremonier til viidere Overvejelse og allerunderdanigst Relation.

Gaar ligeledis omkring.

3. Jndkom en til Hans Majestät indsendt Memorial Nr. 22.
uden dato, underskrefven af Theophilus; hvorom Hans Majestät allernaadigst forlangede Collegii allerunderdanigste Forestilling.

Jndholden er denne:

Forordningen af 2. Nov. 1736 om Attester for dem, der søge Præste Kald, viiser H. M. gudelige Jntention. Men som alt, hvad derj befales, kand udvortes udviises baade af en Atheist og Hyklere og falsk Prophete, og Gud seer meere til det indvortes, saa var og derpaa meest at see: og ellers best at lade det ankomme paa Guds Direction, e. g. ved Lodkastning effter Apostlenes Exempel ved Matthiæ Val, hvorhos anføres sal: Anders Beyerholms underlige Kald af hoysal: Enkedronning til et Kald i Laaland.

Skulde det ey finde Bifald, saa forestiller han, at den Færdighed, som Forordningen udkræver, ey findes iblandt 10 Bisper, mindre hos fattige Studentere, som dog ofte ere tienligere til Embedet, end de rige; og ynsker derfor, siden der siges, at et Seminarium af 100 Studentere skulde indrættes, at

1. Af alle Stifter dertil maatte vælges: af Siælland 25, Fyen 14, Christiania, Ribe og Aarhus 12, af de ofrige 5 Stifter 5. 2. Som af Bisperne effter deris beste Skjøn-somhed og foregaaende Provelse foreslaaes uden de fore-slagnes Videnskab. (3) Som da iblandt hinanden i en Protocoll eller Catalogo kunde indføres, (4) Og [til] alle geistl. Embeder i begge Riger paa Landet og i Kiobstæderne Capellanerne tages deraf effter Orden, endog til Capellan pro persona, da Kiobstædernes Kald og andre vigtigere Embeder af Præsterne paa Landet kunde forsynes. 5. Jngen maatte refusere det ham effter Ordre tilfaldende. 6. Jngen uden Kongen viide Ordenen etc.

Paa disse Maader, meener han, blev Gud ikke betaget noget af det, som ey det ringeste Menneske betages, nemlig self at vælge sig Tieniste folk og ey at lade sig dem paatrænge.

Refereris Hans Majestät, og gaar projectet til Relation med original Memorialen til Efttersyfn omkring.

4. Baxters Troens Liv, og Himmelske Betragtninger, oversatt af P. Stockemarck og til Trykken approberet af Biscop Ramus, hafde Auctor ladet indlevere forat faae Versionen til trykken censureret, nu der ingen Decanus facult. theol. er.

Sendis til det theol. Facultats Censur.

Nr. 23. 5. Et andet fra en Unefnt uden dato indsendt Forslag til at befordre Guds Ære og hans Kirkes beste indeholder, at

(a) Slette Lærere mueligst maatte forbedres, og derfor at af de beste Læreres bøger visse blev udvaldt, og en hver Præst og Candidatus tilholdt at læse og bruge dem.

(b) Præsternes Huuse bleve Huuszkirker, og Provsterne derfor ofte besøgte Præsterne og lod dem i deris Overværelse catechisere deris familie.

(c) Confirmati, Tieneste- og unge folk, naar de vilde til Communionen, 14 dage forud mælde sig hos Præsten, og lod sig der prøve og viidere til Selvprøvelse anfore.

(d) Saaog at alle, som med Skudsmaal kom fra en anden Meenighed, strax skulde levere Skudsmaalet til Stædens Præst, hvor han end var, og af ham examineris. Bestod den examinerede ikke efter Skudsmaalet, da viidere prøves i Medhielpernes Overværelse, og den, som hafde givet Skudsmaal, hvortil Persohnen ey kunde svare, eller ey informeret ham, straffes med anseelig Mulct.

(e) Præsterne i gode Kald burde holde en eller fleere Catecheter.

(f) Gode Skoler indrættes, hvortil foreslaaes, at af ald Arf, der falder ey til Born, eller der er over 1000 rd.

(: om end Born arver:) kunde gives 1 pro Cento; saa og af alle Capitalister 1 $\frac{1}{2}$ af 100 Rd. Rente i 2 a 3 aar; fremdeelis af alle, som nyde kongel: bestalling, fra 3 til 12 $\frac{1}{2}$, og endelig af alle Sager, som vindes for Underretterne, fra 8 β til 3 $\frac{1}{2}$, for Oberrætterne, 1, 2 eller flere Rigsdaler.

(g) I Norge er Skolemæstere ey at faae eller at holde, saa lidet som Catecheter, uden af Bønder Sønner, som Præsterne burde oplære, der da kunde gaae om i Sognet.

(h) Præsterne burde om løverdagen for Skriftemaalet holde en opbyggelig Poenitentze tale og forberedelse; og aldeelis ingen tage til Skrifte om Morgenen for Guds tjenesten.

(i) Saa var det og gott, at privat Communionen paa Sognedage blef afskaffed.

Noteris, naar Materierne forekommer.

6. Blef den i sidste Samling sub n° 6 anførte Relation om de 3de brødre Støtteruper, som med tilhørende bilager var gaaet omkring, foretagen; og som hans Exc. H. Gehejme Raad og Ober Secretaire d: 19. Febr: endnu hafde ved et Bref tilsendt Collegio de 3 Støtterupers og deris gl. Forældres Memorial til H. K. M. af Dato Nyborg d. 3. April 1736 med hosfojede deri allegerede 2de bilager, indeholdende hvad med dem i Jydland var passeret, og hvorfor de uden Pass hafde maaet givet sig paa Reisen til Kiøbenhavn, indtil de i Nyborg nu vare arresterede.

Nr. 24.

Hrr. Consistorial Raad Hwiid hafde indsendt sin Betænkning skriftlig, siden han formedelst de hans Børn paakommende Børnekopper ey self kunde møde.

Der opsættes de fornødne Spørsaale til de Støtteruper for at viide, hvor viit de vilde tie med deris Mæeninger i alle haande tilfælde.

Saa skrives og Stifts Amptmanden Geh. R. Guldenrone til, og forlanges hans Berættning, hvad med dem i Wiborg er passeret.

Bispen tilskrives ligeledes, og disse trej Brevfe gaae omkring.

7. Hrr. Ober Secretaire Schulin ved Skrivelse af 18. Februarij udbeder sig Collegii Betænkning over den in Synodo Rendesburgensi for afvigte Aar ventilerede Quæstion: Om det var tienligt og raadeligt at admittere eller og gandske at excludere dem fra Fadderskaber uden Forskiæl, som i lang tiid har holden sig fra Alterens Sacramente, af hvad Aarsag det end og maatte være skeet; og altsaa at tractere dem alle som Guds tjenistens aabenbare og modtvillige foragtere?

Der opsættis et Svar, hvorj der destingueris imellem aabenbare frekke foragtere, imellem Separatismo addictos, som self ey forlange det, og imellem forknyttede Gemytter. Som gaar til Efttersiufn omkring.

I. L. Holstein. I. W. Schrøder. A. Hojer. I. B. Bluhme.

1738 d. 4. Mart iisd. præsentibus.

- Nr. 25. 1. Capellanen i Corsoer, som tillige er Sogne Præst i Taarnborg, H. Peder Helt Rachlow, ved Memorial af 5. Febr. 1738 andrager, forestiller de stoore Vanskeligheder, der er ved den imellem Capellaniet og Taarnborg Kald siden C 3. Tiider skeede Combination, hvorved Meenigheden, helst spæde Børn, syge og fattige, ofte forsømmes; saa og Tilsiuft med Meenigheden hindres: Saaog den utaaelige Byrde, som Capellanen ved den confirmerede Contract af Sogne Præsten er paalagt. Beder derfor, Taarnborg Meenighed maatte igien skilles fra Corsoer.

Sendis til Bispens Undersøgelse og Erklæring.

- Nr. 26. 2. H. Christen Grundtwed til Woldberg (!) i Riber Stift sub dato 7. Febr. andrager, at det af H. Hans Mossin d: 15. Aug: 1737 imod 2de Catecheter ved hans Meenighed forfattede Skrift lober Landet omkring baade de opvakte Siæle til Anstød og de sikre til Bestyrkelse i deris Sikkerhed. Beder altsaa, derpaa maatte raades Bod.

Commissionen tilskrives herom, og indstilles, om Commissionen, som desuden formodes, kunde finde for gott at reflectere paa den heraf flydende Scandale.

3. H. Jsaac Schwartzkopf i Cregome andrager d: 14. Febr., at Nr. 27.

(a) som een af hans Medhielpere, Lars Rasmussen, er ilde slagen af en Land Soldat, hvis fordægtige Omgang med sin Madmoder Medhielperen hafde givet Husbonden tilkiende, og Soldaten nu af Regiments Skrивeren derfor blev tiltalt, og Præsten frygter, at det vil aleene løbe ud paa en ringe Penge Mulct, hvorved Medhielperne ey kand være betryggede, saa beder han om Anstalt, og har til den Ende formaaet Sagen opsatt.

(b) En Land Soldat hafde drukken sig gandske fuld om Fredag afften til et Fæstens Øll, kommer dog om Loredagen til Skriffte, og om Søndagen til Guds Bord, uden at Præsten vidste denne Forargelse. Altsaa beder Præsten om Underretning, hvorledis det skal anseeis.

Remitteris til Stiftsprovsten.

4. H: Marschall Friederich von Holsten til Soebye Nr 28.
Soegaard i Fyen d: 15. Febr: 1738 andrager til H. K. M. self: Anno 1733, da forrige Capellan pro Persona til Steenlose og Fangel Jorgen Lund blef kaldet til Sogne Præst for Ringe Meenighed, søgte han som Eyere og begge Meenigheders Allmue, at H. M. vilde see til Meenighedens tilstand og byrde med den vanvittige Præst og Huus Capellanernes iidelige forandring.

Da nu Capellanen Plesner atter er bortkaldet til et Kald paa Moen, saa maae Marskalk Holst som begge Kirkers Eyere atter allerunderdanigst forestille, hvad Meenighederne beklage, (1.) at naar de har lært deris Capellaner at kiende, saa blive de fra dem bortkallede. (2.) Jmedens de er hos dem, kand de formedelst Lønnens Ringhed ey formaae at holde Heste, og altsaa ey rettelig afvarte den stoore og viitlofftige Meenighed. (3.) At Herr

Plesner ofte saavel for Biscoppen som ham hafde beklaget, at saa stoer en Meenighed af ham paa den Maade umueligen rætt kunde betienis. (4.) At Sogne Præsten er gandske vanvittig, hans Kone fordrukken, begge Meenigheden til Forargelse; Præstegaardens Skov og tilliggende ruineris. (5.) Begge Sogner ere saa store, at de kan holde en Præst for sig.

Thi beder han allerunderdanigst, at de maatte separeris, og ham tillades at kalde til hvert af disse Sogne en Præst med de Vilkaar, at de skall føde den gamle Præst efter Biscoppens Sigende og Anstalt.

Sendis til Biscoppens Betænkning.

Nr. 29. a. b. 5. Provsten i Schibby P. Gødeson indsender d: 25. Febr. en Klage over Præsten til Gierløf og Draabye Meenigheder i Horns herred for en Bonde i Tørsløf, Peder Jenson, hvilken denne Præst den 16. Febr. i Prediken nogle Gange tillige med hans nylig begravede Hustrue haardeligen og ved Nafn skall have angreben saa vel som Ovrigheden; og tillagt, at han vidste vel, det var imod Kongens Lov og forordning, hvad han hafde giordt, men de maatte nu anklage ham længe nok.

Beder om Resolution, huad i denne Sag skall foretages.

Gaaer til Stifts Provstens Betænkning, og at indhente Præstens Erklæring.

6. Landsdommer Heng fra Jylland ved Memorial til H. K. M. d: 18. Febr. foreslaaer:

(a) Hvorledis danske Skoler paa Landet best kunde efter hans Formeening indrettis.

(b.) Hvorledis de fattige paa rigtigste og beste Maader kunde forpfluges, (1) Ved at distinguere de gandske usle, som intet kand hielpe sig, og dem, som noget kand fortiene, og ingen at antage; (2) ved at logere dem af den 1ste Klasse i et dertil byggende huus for sig og dem af den 2den Classe for sig, saa de kunde hielpe hinanden;

(3) At der blev ordnet en Spiise Mester, hvortil Allmuen leverede de dem fornodne Naturalia in Natura; (4) At alle Proprietarier, tjenestefolk etc. aarlig enten taxerede sig self, eller gaf en taalelig Penge effter Forslagets viidere Medfor; (5) Fremmede bettlere, Soldater etc. kunde sættes paa Heeden.

(c) Hvorledis Heeden i Jydland best kunde bebyggis, og alle derved mødende Vanskeligheder forekommes.

Forbliver ved Skole Commissionen. Og Landsdommeren tilskrives af hans Exc., at hans forslag om det fattiges væsen maatte aparte til Cantzeliet indsendis, og det om Heedens Bebyggelse til G. Landoeconomi Collegio.

I. L. Holstein. I. W. Schrøder. A. Hojer. I. B. Bluhme.

1738 d. 11. Mart. iisdem præsentibus.

1. Ved hoyeste Ræt er forleden 8. Mart. afsagt dom i den Sag imellem Oberst Lieut. Juel og Provsten Jacobus Berg angaaende deris foregifne ulovlige behandling med en deel Pretiosis, som skall af Provsten være sendt Juel for derfor at tilveye bringe sin Søn et Kald. Og i samme Dom er Provstens forhold taxeret for hoyst mistænkelig, hojst forargelig og skammelig, sampt den af ham tilbudne Æd for dristig og forargelig.

Som nu Instruxen saa vel som Patentet af 1. Oct. 1737 tilholder os at see derhen, at Geistligheden fra aabenbare forargelige Lemmer maatte rensis, hvis skammelige Forhold dem kunde beviises; og det synes, at en hoyeste Ræts dom er beviis nok, at her er saadan en Casus, blev overlagt, om og hvorledis Instruxen paa denne Post kunde appliceris.

Hans Excellence berættede derhos, at hans Majestät ved dommens Forfattelse tillige allernaadigst declarerit, at Kirke Jnsp. denne Gang i denne Passu kunde lade det derved beroe, siden dog ey nogen gandske uimodsigelig og lovlig Beviis i Sagen findes. Hvilket var skeet

i Anledning af den allerunderdanigste Erindring, som hans Excellentz och Jnstruxens Bydende hafde giordt.

2. I samme Sag har Provstens Advocat, Cantzelie Raad Munthe, tvende Gange i Skrankerne declareret, at den Præst Ferslev, som fik det omhandlede Bierebye Kald, hafde taget een af de i Sagen meget omrørte Jomfruer Hyldtofte; men var siden bleven saa melancholisk, at han hafde for Bispen declareret sig uværdig at betræde det hellige Stæd Prædikestoolen. Hvorpaa Bispen hafde tilladt ham at sidde paa en Stool neden for Alteret, naar han predikede. Blef altsaa overveyet, om ikke sligt et anstødeligt Rygte Bispen burde tilmældes, og hans Erklæring forlanges, om bemældte Præst Ferslev hafde aflagt den sædvanlige Eed, de vocatione legitima, saa og hvorledis det med det øfrige sig maatte forholde.

Approberis.

- Nr. 30. 3. Fremdeelis blev Biscop Ramus Relation af 1. Febr. angaaende den tilforn sub n° 3 pag. 3 indførte Angivelse imod Præsten H. Olle Lercke foretagen, og derhos med confereret, hvad en retsindig Studiosus I. B. Fog, effter
- Nr. 31. Collegii ved H: Consistorial Raad Hwiid derom giordte Begiæring, om samme Præstes forhold effter eegen Under-søgning hafde indberættet. Og blef dereffter overlagt, hvad der i denne Sag var raadeligst viidere at foretage.

Ifølge af Jnstruxen begiæres af Bispen at befale Præsten at indfinde sig her Ugen effter Guasimodogeniti og mælde sig ved G. K. Jnspect.

4. Den d. 25. Febr. sub n° 21 anførte nærmere allerunderdanigste Erklæring af Magistraten angaaende Snedker Laugets Handverks Brug, især den saa kallede Behøvling, blef, effter at den var gaaet omkring, overveyet og derom tagen Resolution.

Kunde allerunderd: refereris, om ikke Magistraten effter dens eegte Forslag kunde befales at forfatte de

sædvanlige Taler, efftersom i Tydskland bruges, dog at alt anstodeligt og equivoques udelukkes, saa og deri indfores saadanne Erindringer, som kunde tjene de Udlærte til Underviisning i fremtiden; saag at reglere de øfrige Ceremonier, at derj intet forargeligt eller for de Udlærte skadeligt indflyder, og derover at indsende deris Forslag til viidere Efftersiufn og paafølgende Approbation.

5. En ubenefnt tilmælder Collegio Capellanen i Nr. 32.
Faaborg Iorgen Smits forargelige Forhold ey aleene i Liv og Lefnet men endog paa Prædike Stoelen, hvoraf et Par Exempler anføres; og tilfoyes, at som han nu for Bispen var anklaget for en Trætte med Rectoren og andre ublue ting, saa beder Andrageren at sørge for den fattige Mee-nighed i Faaborg.

Tilsendes Bispen med Erindring at undersøge Sagen med største Nidkierhed og efter sin Samvittighed.

6. Allmuens til Næs i Hallingdalen i Aggerhuus Stift Klage (: dog uden Underskrift;) af 24. Jan. blef overvejet, hvorj de besværer sig over Sogne Præstens M. Anders Boyesens uforsvarlige Omgang med Sacramentet, Confirmationen, Guds tieniste i Annexerne og andre hans Embedes Forretninger, at have videndis viet Klokkeren, hvis Kone dog bekanntlig endnu levede i Kiøbenhavn, og endnu andre, der enten ey maatte gifte sig effter dom, eller ey hafde kongel: Dispensation for Giftermaal i forbudne Led; og endelig over hans store Gierrighed.

Siger de 6 Mænd, som dette har ladet forfatte, tør ey nafngive sig, men indstiller til Kongen, hvorledis de maae nyde frugten af de priiselige Anstalter til Meenighedernes Opbyggelse.

Sendis til Bisp Herslebs Erklæring.

7. Nicol. Sporon ved Memorial af Kiøge d: 21. Febr. Nr. 33.
1738 mælder Collegio, hvor slætte Anstalter der er for fattige Sengeliggendes Underviisning, hvorledis det med den offentl: Forbøn i Kirken eller med Berættelsen i Syg-

dommen er beskaffen; saa foreslaaer han, hvorledis Huusbesøgelser især de Fattige og Syge til Nytte kunde indrettis:

(1) At Klokkerne i Meenigheden, helst i kiøbstæderne, skulde strax efter Sogne Præstens Tilsigelse besøge de syge, som strax hafde at mælde Præsten deris Svaghed, læse og siunge med dem, erkyndige sig om deris Tilstand, holde Liste over dem etc.

2. Naar offentl: Forbøn begiæres, anteigne hans aandelige og legeml: Anliggende paa Listen.

3. Naar han begiærte Communionen, forud opmuntre ham til en ræt bereedelse, og saa arbeide med Præsten, som bor ligeledis giøre sin Pligt.

Henligges, til Materien om Huusbesogelser foretages.

8. Som Documenterne om Guarnisons Meenighed var gaaet omkring, blef derom postviis delibereret.

De tagne Resolutioner indfores j næste Samling.

I. L. Holstein. I. W. Schrøder. A. Hojer. I. B. Bluhme.

Blade af Waisenhusets ældste Historie.

(Fortsættelse.)

Præsten Enev. Ewalds Erklæring angaaende Skriftemaal og Altergang.

I det foregaaende (S. 65 ff.) er der meddelt Oplysninger om Ewalds Særstilling overfor ovennævnte kirkelige Handlinger. Dog blev under de Forhandlinger, som 1738 førtes i Kirkeinspektions-Kollegiet om en Revision af Kirkeritualet, foruden Biskoppernes, ogsaa hans og Professor J. F. Reuss's Stemmer hørte. Da Ewalds Erklæring formentlig giver god Oplysning om hans kirkelige Stæde, skal den her meddeles efter Originalen i Rigsarkivet.

Betænkninger angaaende Skrifte-Væsenet og Altergangen i vore Tider¹).

§ 1. At Misbrugen af Skrifte-stolen, efter som den bruges i vore Tider, overgaar langt den Nytte, som dens rette Brug undertiden har, agter jeg at være en sandhed, som lyser en hver retsindig og forstandig Christen snart i Øyne, eftersom det Øyemerke, der skulde søges, ikke kand opnaaes; men tvertimod hykleri, bedrageri, sikkerhed, falske begrebe om Troen og Syndernes Forladelse og om den hele Christendoms beskaffenhed derved i mangfoldige Maader fødes og underholdes.

¹) I Randen: Hr. Ewalds. (Betænkningen er skreven med hans Haand, men uden Underskrift.).

§ 2. Skal det nu dermed komme nogenledes i en bedre skik, og det rette Øyemerke opnaaes; saa bør for alting vel derpaa agtes, hvilket dette er, og hvori det bestaaer. Nu agter jeg, at det billigen søges og sættes derudi: at en Lærere maae have Leylighed nøye at kiende en hvers af sine Tilhøreres Siele-tilstand, og derefter at kunde komme en hver til hielp, eftersom han trænger til, med Underviisning, Formaning, Advarsel, Bøn, Straff o. s. f. Og dernæst efter befindende at give den Raad og Erin-dring om det, hvad den nu fornemmelig har at giøre, eller efter Guds Villie og Raad om vor Salighed haver at fore-tage sig, for at komme nærmere til sit Maal; og in specie at hielpe den at prøve sig selv, om den er istand til værdeligen i Alterens Sacramente at holde sig til Jesu og hans sande Lemmers nøyere Samfund og Foreening, eller og, om den kiendes at være i en god tilstand, da at op-muntre og tilskynde den fremdeles til alvorlighed og be-standighed formedelst Guds Ord og Forbøn.

§ 3. Skal dette Øyemerke opnaaes, saa maae der være saadan tid og sted dertil anordnet, hvor Læreren med en hver i sær kand handle fortroligen, i eenrum, uden Undseelse, udførligen, i al kierlighed, og det saa længe, til hand efter Guds Naades bistand kand opnaae det Maal med saadan siel, som nu egentlig med hver i sær bør sigtes til: Det er, indtil saadan siel kand i det mindste saa tydelig og tilstrekkelig faae udladt og aabnet sig for Læreren, at hand kand vide, hvorledes hand fremdeles har at handle med den, og om hand med nogen Dristighed tør raade den til eller fra at gaae med til Sacramentet; eller, hvilket er det samme, at hand kand vide (saa viit af et Menniske, der kiender Herrens Veye, af de kiendetegn, som Guds ord giver, kan vides,) om den er en sand, igien-fød Christen, eller ikke.

§ 4. Her er nu den ordinaire skriftestoel og tid gandske uskikket til; og burde derfor en hver Siel, sær-deles de, som vil communicere med andre Guds Børn,

være forbunden til at lade sin Lærere handle med sig om sin Sieles tilstand (i fald hand vil communicere hos den samme Lærere, hvor til ingen just skulde med tvang forbindes, ikke heller burde herudi nogen foreskrives en vis tid af $\frac{1}{2}$ eller heel aar etc.) enten i Præstens eller Tilhørerens huus, eller og paa en beqvem sted i kirken, som kunde være et separat for sig aflukt kammer. Og det saa tiit og saa udførlig, som kand efter en hvers tilstand findes fornøden, og Læreren med Tilhøreren selv kunde finde for got. J det mindste et par gange imellem hvergang den vilde communicere.

§ 5. Denne Handling skulde være gandske separeret fra communionen, eftersom da er ikke tid eller rum dertil, og det vilde blive til et anstød, utidig beskæmmelse og større skade end opbyggelse for den, som en Lærere da just vilde afholde og afvise fra Sacramentets brug. Dog kunde være en almindelig handling næst for Sacramentets Uddelelse, der kunde tiene alle dem, som blive admitterede, til en fælles opmuntring.

§ 6. Absolutions Formul burde saaledes forandres, at i des sted forelagdes dem, som ville communicere, en tydelig og i Guds ord grundet Underviisning, hvorefter de havde at prøve sig selv, og derpaa fordredes svar af hver i sær, om de fandt sig ved Jesu Naade at være saadanne, som dem nu var viist, at værdige communicanter burde været, og om de fremdeles vilde bestandig og troligen søge at blive paa denne Vey; og derpaa i almindelighed tilsiges dem, som i sandhed og uden hyklery vare saadanne, som de foregive, efter Evangelii Forjættelser Naade og Synds Forladelse; men om det havde sig anderledes, da forkyndes dem, at de hverken havde Synds Forladelse eller Velsignelse at vente sig af denne handling, men tvertimod Guds Vrede og større Straff, indtil de af gandske hierte omvendte sig til Herren.

§ 7. Fandtes nogen, der forlangede besynderlig trøst og forsikring af Guds ord, efter sin tilstand, af Læreren,

saa kunde den bedre gives i den oven-omtalte foregaaede privat handling, hvor dog Læreren ey skulde være forbunden til at bruge nogen vis absolutions formul, men kun i den rette Saligheds Orden, cum conditione, at forkynde den, efter Jesu Naades forjættelsers udtrykkelige Indhold, Naade, Trøst og Synds Forladelse.

§ 8. Af Prædikestolen kunde ogsaa (som her og der i Tydskland brugeligt er) for communionen i almindelighed forkyndes de sande Bodferdige og Troende Naade og Synds Forladelse, men de Ubodferdige, Vantroer, Hyklere og Ugudelige deres Synders Beholdelse.

§ 9. Hvad Afholdelsen af Sacramentet er angaaendes, saa kunde det vel overlades til Læreren saa længe, hand med Tilhøreren selv kunde blive eenig derom. Men skulde Tilhøreren paastaae at ville admitteres, og Læreren dog ey fandt Frimodighed til at antage den samme, saa burde den sag afgjøres for de ældste af en hver Menighed.

§ 10. Disse ældste burde være forsøgte og redlige Mænd af Menigheden, som en hver Lærere skulde have Magt og Frihed til selv at udvælle; hvori ham ey skulde lægges noget hinder i veyen, uden saa var, at Menigheden samtlig eller en deel deraf besværede sig over een eller anden af dem, og Øvrigheden eller Consistorium, som er dertil beskikket, skulde befinde, at de havde retmæssige Aarsager til slig besværing, da Præsten maatte udvælle en anden i sammes sted. Tallet kunde sættes, eftersom en Menighed er stoor til, af 6, 12, ja flere Personer.

§ 11. Uden disse ældstes samtykke eller de flestes af dem skulde en Lærere ikke have Magt til at holde nogen fra communionen, som ikke godvillig efter hans Raad og Advarsel vilde selv holde sig tilbage. (Thi i saa fald skulde ingen¹⁾ oprøre eller tilskynde saadan en, som selv fandtes villig til at holde sig fra communionen til en tid, at sætte sig op imod Præsten, af samme ældste; og om nogen befandtes sligt at gjøre, skulde den med det

¹⁾ af samme ældste (se ndfr.).

samme være udygtig til at være en ældste eller Medhielpere i Menigheden).

§ 12. Men paa det at Læreren saa vel som de ældste maatte have noget vist at gaae efter, saa maatte dem gives en udførlig Instrux og Fortegnelse paa saadanne Personer, som ikke bør admitteres, som ere i almindelighed alle vankundige, som ikke have noget rigtigt (skiønt eenfoldigt) Begreb om den sande Christendoms Hoved-puncter og den rette Saligheds orden, og alle som leve i nogen for Præsten og de ældste aabenbar og bekiendt Kiøds-Gierning. Og hos saadanne burde Exclusionen at vare, indtil den Aarsag falder bort, hvorføre de excluderes, d. e. til nogen sand og kiendelig forbedring er skeet, om ingen nye aarsag kommer dertil, som byder at continuere med Exclusionen.

§ 13. Fører saadan til en tid excluderet Person Klagemaal over Præsten og de ældste for den høye Øvrighed, og hand findes dog skyldig, saa bør hans straff forøges, og hand ikke antages igien til communion uden foregaaende offentlige deprecation; hvilken deprecation bør og have sted i alle almindelig bekiendte eller offentlige forargelige synder. Da derimod, hvad ey er bekiendt, ey bør bekiendtgjøres af Præsten eller de ældste.

§ 14. Disse ældste eller Medhielpere skulde være skyldige til at give nøye agt paa enhvers omgængelse og forhold i Menigheden; af dem kunde være Catecheter og de Syges besøgere; de kunde og burde til visse tider holde conference eller samtale med Præsten om tilstanden i Menigheden. De kunde og dele Menigheden saa at sige imellem sig, saaat enhver især kunde have Øye med sin deel, særdeles til at observere de offentlige scandala; ey allene i de ting, som den honette Verden kalder saa, men og i saadanne, som frit drives iblandt Christne, f. ex. sværen, banden, spillen, liderlige discurser, overdaadighed, ubarmhiertighed etc.

§ 15. Disse ældste skulde være forskaanet for andre offentlige betieneringer og saadanne tynger, som kunde hindre

dem i at udrette deres betroede Embede troligen. Naar nogen af saadanne blev selv forargelig, eller fandtes ikke troligen at tage vare paa det hand burde, eller at handle efter affecter, saa bør hand efter befindende vel først i stilhed af Læreren og de andre ældste advares; men hvis det ikke hjælper, da en anden sættes i hans sted.

§ 16. Hvad Communionen selv angaar, saa var det got, om den Formul: Kiereste Christi Venner aldeles afskaffedes; og den hele Forerindring sattes noget bedre og eftertrykkeliger, end den nu findes. Den talemaade: Det er C. legeme etc. burde og efter min tanke forandres; og kunde med bedre Grund og Nytte den Formul bruges, som paa andre steder bruges, sc: Jesu C. Guds Søns Legem (s. blod) etc. styrke og opholde dig etc.

§ 17. Det maatte være dem, som vilde foreene sig til at gaae med hverandre til communion, tilladt at gaae til sammen, at det Øyemerke, som ligger med i Sacramentet, at det skal være til en samfunds stadfæstelse imellem de troende, maatte derved opnaaes.

§ 18. Det maatte være enhver i Menigheden tilladt at give for Præsten eller de ældste tilkiende, hvad for Forargelser den har bemærket, eller hvad den ellers kunde have observeret til Forbedring i Menigheden.

§ 19. Alt burde handles i største taughed, og jo ingen søge at beskæmme den anden; og naar nogen af de ældste eller og Læreren selv skulde udføre ting, som dem vare betroede i løndom, til at sætte andre i blame, da bør de billigen alvorligen derfor at sættes til rette og straffes, paa det at Tilhørerne ikke skal miste deres tillid til dem.

§ 20. Det var at ønske, at Sacramentets Uddelelse kunde skee saaledes, at, naar Præsten havde velsignet Brød og Viin, enhver da selv kunde tage det, og ikke Præsten skulde være pligtig at række dem det, baade for Christus saaledes har indstiftet det og for adskillige Forseers skyld, som begaaes særdeles i Kalkens Uddelelse,

og for en Læreres skyld, der har tiit en øm og frygtagtig Samvittighed i at admittere een eller anden. Thi paa denne Maade blir det ikke saa vel hans som den hele Menigheds sag.

Lidt om de ved Waisenhuset tidligst ansatte Læger.

I Professor, Dr. med. Julius Petersens interessante Skrift, »Den danske Lægevidenskab 1700—50« (S. 47 ff.) er det paavist, hvilken mærkelig Indflydelse Pietismen i Tydskland har øvet ogsaa i lægevidenskabelig Henseende. Det fulgte som af sig selv, at da Waisenhuset i Kjøbenhavn blev oprettet, maatte det være Opgaven at faa Læger, der passede ind i Rammen til alt det øvrige. Danske Læger af den rette Farve havde man ikke til Raadighed. Det blev da Tydskere, formodentlig kjendte med den berømte hallensiske Professor Stahls lægevidenskabelig Doktrin, »Animismen«, som man søgte og fik.

I Januar 1728 blev Dr. Caspar Wilhelm Schlösser ansat som Læge ved Waisenhuset. Han var født 1698 i Dortmund i Westphalen (Søn af en Apotheker) og kom, efter først at have lagt sig efter Pharmaci, og siden studeret Medicin, 1722 her til Landet og tog 1723 Doktorgraden i Kjøbenhavn¹). Fra hans Haand haves flere tydske Skrivelser om Medicinalsager i Wh. Arkiv. Da Siftelsen endnu ikke havde faaet et eget Apothek, traf han 30. Marts 1730 en Overenskomst med Direktionen om, at han skulde levere de fornødne Medicinalvarer mod en fastsat Betaling, der rettede sig efter Børnenes Antal. Men ikke længe efter, i Maj s. A., døde han. Hans Enke, Else Anna Kuur²),

¹) Jvfr. Ingerslev, Danmarks Læger og Lægevæsen II, 669.

²) Det er ikke usandsynligt, at hun var en Datter af Stempelforvalter Jens Kuur, der havde staaet i et vist Forhold til den ældste Pietisme i Kbhvn. (s. Nielsen, Kbhvns Hist. og Beskr. VI, 132, 430 f.).

indgav 13. Nov. 1730 et (dansk) Andragende til Kongen om Erstatning for de Medicinalvarer, hendes afd. Mand havde anskaffet, men som paa Grund af hans Død ikke vare komne til Anvendelse. Efterat Schlössers Eftermand havde undersøgt de efterladte Medicamenter og Instru-
 menter og havde anslaaet dem til 270 Rdl., tilstod Direk-
 tionen u. 11. Jan. 1731 Enken dette Beløb. — Angaaende
 Besættelsen af Schlössers Plads haves følgende Aktstykker
 i Arkivet:

1.

1730, 21. Maj. Dr. J. Juncker skriver til Hofpræst P. Hersleb og
 anbefaler Dr. Grothaus til Læge i Waisenhuset.

Hochwürdiger und Hochgelerter, Mein Hochgeehrtester
 Herr Hoff-Prediger.

Da ich das Vergnügen nicht habe, von Ew. Hoch-
 würden mündlich Abschied zu nehmen¹⁾: so erstatte ich
 denenselben hierdurch den verbindlichsten Danck ab für
 alle mir erwiesene Affection und Freundschaft, mit An-
 wünschung alles Göttlichen Beystands in Dero wichtigen
 Amte. Nebst diesem attestire auf Dero für die Wohlfarth
 des hiesigen Wäisenhauses abzielende Antrage, dass sich
 der Herr Doctor Grothus etliche Jahre bey mir in der
 praxi aufgehalten, und während dieser Zeit meine Pa-
 tienten im Pædagogio, Wäisenhause und der Stadt²⁾ mit
 aller Treue und Dexterité habe bedienen helfen. Nach
 der Zeit hat Er als Hoff- und Garnison-Medicus bey dem
 Gottseel. Bischoff von Osnabrück gedienet, bis Er endlich
 von Seinem Herrn Bruder dem Pastor Grothus³⁾ an diesen
 Ort ist invitiret worden. Er ist im Stand, alles getreulich
 zu verwalten, was von einem Medico erfordert wird, und

¹⁾ Dr. Juncker fra Halle havde været indkaldt her til Landet i An-
 ledning af Frederik IV's Sygdom.

²⁾ Halle.

³⁾ Præst ved Garnisonkirken i Kbhvn. (s. Kirkehist. Saml. 4 R.
 II, 737).

hat sich sonderlich bey unsern Anstalten durch seine Dienstwilligkeit sehr beliebt gemacht. Überdieses hat Er ein gutes donum docendi, und kan in anatomicis, physiologicis, pathologicis und Practicis stündlich einen Professoren abgeben. Wie ich aber allen meinen Mitarbeitern angelegentlich inculcire, dass sie sich zu keinem Officio von selbst an geben, sondern auf die Göttliche Fügung warten sollen, so vermthe ich gänzlich, Er werde sich nach dieser Regul ebenermasen verhalten, und die gantze Sache auf dem Göttlichen Winck durch die hohe Obrigkeit und dero Mittels-Personen lassen ankommen. Womit stets verharre Ew. Hochwürden

M. H. HERRN Hoff-Predigers
ergebenster Diener

Copenhagen den 21sten May 1730.

J. Juncker.

P. S. Hätte ich von Dero Gedancken heute frühe etwas gewust, wolte ich dem Herrn Etaats-Rath Schröder von diesem Subiecto, und von dessen gründlicher Einsicht in res medicas et theologicas viel gutes erzehlet haben.

Udskrift: An Ihro Hochwürden den Herrn Hoffprediger Hersleb.

2.

1730, 23. Maj. Dr. Christen Lodberg Friis ansøger Direktionen om Pladsen som Læge ved Waisenhuset.

Deres Excellence (etc.), Min allerydmygste Begiæring er til de samptlige høye Herrer, at, som Sl. Hr. Doctor Schløsser nu ved Døden er afgangen, De da ville beviise mig den Gunst og Bevaagenhed at constituere mig igien i hans Sted at betienne Weysenhusets svage, paa samme Maade og Conditioner, som hand det hidindtil nydt haver. Jeg har her i 5 Aar i Borchis Collegio og derefter ved 3 Aars udenlands Reyse i Tydskland, Holland og Engeland søgt at giøre mig habile i det studio medico, som jeg nu profiterer, og siden nu nesten i 5 Aar, efterat jeg her

ved Universitetet havde promoverit, øvet mig i praxi medica her i Kiøbenhavn, saaledes, at jeg ved Guds Bistand haaber at skal kunde forrette det Embede upaaklagelig. Thi understaaer ieg mig herom hos de samptlige høye Herrer at anholde, og i det Haab af en gunstig resolution med største submission forbliver Deres (osv.)

Allerydmygste og Ærbødigste Tiennere
Christen Lodberg Friis, M. D.

Kiøbenhavn d. 23 May Ao. 1730.

3.

1730, 26. Maj. Ansøgning til Direktionen fra Dr. J. G. Bötticher om at blive Læge ved Waisenhuset.

Hoch und Wohlgebohrne (etc.). Wann durch den mit Tode abgegangenen Seel. Hr. Doct. Schlösser die Stelle eines Medici, das Weysen Haus zu bedienen, vacant worden: und ich nun nebst Hr. Etats Raht Eichel der ælteste Medicinæ Doctor und Practicus hier bin, und wähernder Zeit ich alhier practiciret habe, mich auch so wohl bey der Höchst.-Seel. Glorwürdigsten verwittweten Königin Charlottæ Amaliæ Hoffe, bey denen Königl. See und Land Etats ordinairen und extraordinairen Hospitäler vor der Pest, in der Pest und nach der Pestcontagion, wie auch überall bey denen hiesigen Stadts Einwohnern, in Contagion und Kriegs Zeiten, und bis dato standhaftigst mit Gottlob glücklichen Curen singularisiret, und zu verschiedenen importanten publiqven Bedienungen verdient gemacht; So habe demnach Ew. Excellence, Hoch und Wolgebohrne, Hoch-Ehrwürdige und hochgelahrte, hochgeneigte Herrn Directeurs hiemit gantz gehorsamst ersuchen wollen, nach derern mitgetheilten Authorität, Mir wiederum die vacierende Bedienung eines Medici beym Weysen Hause, solchem hinführo als Medicus vorzustehen, entweder auff dem Fusze, als solche dem Seel. Doct. Schlössern accordiret gewesen, oder auch mit mehrerer Avantage, angesehen da solches

verhoffentlich von Zeit zur Zeit je länger je nombreuser werden dürffte, und einfolglich die Bedienung deren vorfallenden Krancken zugleich mit zunehmen würde, hochgeneigt beyzulegen und zuflieszen zu lassen. Ich aber werde in Erwartung derer gnädigen und hochgeneigten Resolution mit beharlicher Veneration verbleiben

Eu. Excellence (etc.)

gantz gehorsamster Diener

J. G. Bötticher M. Dr.

Copenhagen d. 26ten May
Ao. 1730.

4.

1730, 13. Juni. Kancelliraad S. Mahling opfordrer Etatsraad J. W. Schröder til at afgive sin Stemme angaaende Valget af en Læge ved Waisenhuset.

Wohlgebohner Herr, Liebwerthester Hr. Etats-Rath.

Ich werde mich von Hertzen freuen, wofern dieses Eu. Wohlgeb. bey gutter Gesundtheit antreffe. Hierbey übersende in Anschluss 3 Stück Memorials; ausser dem ist ein Candidatus Medicinæ, Nahmens Mr Bersel, welcher ein naher Verwanter ist von dem Königl. Ca¹⁾ end Justitz-Rath Hofmann, und von ihm recommendirt sowohl an den Hr. Ober-Cämmerer von Holstein als an den Herrn Hof-Prediger Hersleb. Gedachter Mr Bersel ist mit dem Herrn Dr. Juncker nach Halle von hier ab gereist um daselbst den Gradum zu nehmen. Da nun die 3 hiesige Herrn Directeurs 3 Doctores in Vorschlag haben, sc. der Hr. Ober-Cämmerer von Holstein hat dem Hr. Bersel sein votum gegeben, der Hr. Prof. Steenbuck dem Doct. Friis, und der Hr. Hof-Prediger Hersleb dem Doctor Grothausen, und also in dieser Sache nicht einig sind, so werden Eu. Wohlgeb. hiedurch ersuchet ohnschwer je ehr je lieber Dero beliebige Meinung hier über einzusenden um der Sache ein Ende zu geben. Dieses ist, was ich nomine der

¹⁾ Ordet er ikke ret læseligt i det foreliggende Udkast til Brevet.

Herrn Directeurs, welche freundlich grüssen, vor dies Mahl zu berichten habe, der ich nächst hertzlicher Erlassung in göttl. Gnaden-Schutz zeit lebens beharre

Eu. Wohlgeb. — —

Copenh. d. 13. Juni 1730.

5.

1730, 1. Juli, •Bestalling for Doct. Theodor Wilhelm Grothus¹⁾•.

Hans Kongl. Mayt^s til Dannemarck og Norge tot. tit. Tilforordnede i Missions Collegio og Directeurer for det Kongl. Wæysenhuus udi denne Kongl. Residentz-Stad Kiøbenhafn, giøre vitterligt, at vi i Kraft af den os af Hans Kongl. Mayt. aldernaadigst meddeelte Fuldmagt have antaget Edle og Høylærde Sr Theodor Wilhelm Grothaus, Medic. Doctor, til at betiene saa vel Wæysenhusets Børn, som og de dertil hørende Betientere og Folck, i alle paa-kommende Sygdomme og udfodrende Tilfælde, og derfor nyde den hans ved Døden afgangne Formand Sl. Doct. Schlösser anordnede Gage, sc. 80 Rdl. Courant, uden noget videre for sin Umage at fodre. Men hvad Medicamenter angaar, da blifver de a parte betalt af Waisenhuset, naar hand først har igiennemseet og approberet Regningen og Medicamenternes Pris. Til den Ende det staar ham frit for, Medicamenter at tage, hvor ham best synes. Og skal hand være forbunden til at hafve Tilsyn med, at gode og dygtige Medicamenter anskaffis. Og om hand self finder fornøden, Medicamenter at præparere, som kand være tienligere, blifve de ogsaa a parte efter hans derpaa indgifvende Regning betalte. Hvor imod hand haver sig i samme sin Function med flittig Tilsyn, ofte Besøgelse og forsigtig Cuur saaledes at forholde, som det een retsindig og ærekier Medico vel egner og anstaaer, og hand med en god og frelst Samvittighed agter for Gud

¹ Udkast med S. Mahlings Haand, men med mange Tilføjelser af Hofpræst P. Hersleb.

og alle retskiønnende Mennisker at svare og bekient være. Hvad hand paa Sygestuen ordinerer, med de syge at skulle tagis i agt, enten om deres Spisning, eller andet til Diæten henhørende, det tegner hand skriftlig op, at de, som der- efter skal rette sig, være sig de med Inspectionen i Syge- stuen alternerende Præceptores, eller Oeconomus eller de opvartende, ikke skal forsee sig af Mangel paa Hukommelse, eller at confundere den ene Ordonance med den anden, men at den, som Inspection hafver, deraf kand see, hvad giøris skal, og hvad Opvarteren skal holdes til. Men naar hand haver noget til Forandring at erindre, eller over nogen at besværge sig i Wæysenhuset, eller hand noget vil have foranstaltet og befalet, ville hand det til os som Directeurer skriftlig melde, som da ikke ville unnlade alt det til hans Facilitation, som mueligt er, at ordinere. I det øfrige haver hand at rette sig efter den Instrux, som hannem i Fremtiden vorder meddeelt. Til Bekræftelse have vi denne Bestalling underskreven, og med det sæd- vanlige Wæysenhusets Seigl stadfæstet. Datum det Kongl. Wæysenhuus i Khafn d. 1ste Julii 1730.

Om Dr. Grothaus's Virksomhed i Waisenhuset inde- holder Direktionens Forhandlingsprotokol adskillige Oplys- ninger; navnlig skyldtes det vistnok hans Initiativ, at Wh. fik sit eget Apothek. Under 11. Marts 1734 findes følgende i Forhandlingsprotokollen:

»Endnu blev paa Inspect. Just. Raad Mahlings Fore- spørgsel, om Doct. Grothausen skulle have alt, hvis hand nødvendig agtede at giøres fornøden til Apoteckets Ind- rettelse, resolveret, at det fick vel skee; dog havde Just. Raaden hannem at foreholde, at derved brugtes al muelig Menage«.

Under 1. Juli s. A. hedder det: »At dersom Doctoren og Provisoren vilde endelig have Inspecteurens Væd- og Kulkielder til Apoteckets uomgængelige Brug, da et Skuur i dens Sted at opsættes til Brænde-Væds og Kuls Forvaring».

Inden Apotheket var kommet ret i Gang, drog Grothaus, der tilhørte den herrnhutiske Retning, imidlertid tilbage til Tydskland, som følgende Brev viser:

Hochwohlgebohrner Herr, Hochedelgebohrner Herr,
Hochwürdiger Herr. Meine insonders hochgeneigte
Herren Directeurs und Gönner.

Da ich durch die wunderbahre Fürsehung Gottes, wieder alle mein Vermuhten, eine Vocation nacher Teutschland bekommen, und dabey für Gott gegründete Ursachen habe diesen Beruf an zu nehmen, ja ohne Verletzung meines Gewissens selbigen nicht ausschlagen kann; So gehet an die S. T. Herren Directores meine schuldigst gehorsame Bitte, Sie geruhen mich meines Amtes beym Königl. Waysenhouse gütigst zu entbinden. Nun sollte es zwar scheinen, als wen bey der nun zu errichtenden Apotecke meine Gegenwart nöhtig wäre; Ich meine aber unmaszgeblich, dass dieser Sache folgender Gestalt aufs allerkürtzeste abzuhelfen wäre. Wen nemlich die S. T. Herren Directores etwa belieben, den Herrn Dr. Fries als einen hiesigen gelehrten Practicum, und der sich auch schon ehmahls ein halb Jahr dem Waysenhouse fürgestanden, in meine Stelle zu ernennen, so will ich alhier, geliebt es Gott, noch 6 Wochen lang verbleiben, und so kann ich in der Zeit selbigen eine genaue Kundschaft von allen Anstalten und Einrichtungen best möglichst ertheilen, dass also das Werck unter Gottes Seegen unverhindert fortgehen könne. Übrigens vergelte Ihnen der Herr Jesus mit unaussprechlichen Seegen alles das gute, was Sie mir alhier als einen Fremdlingen erwiesen. Der ich auch in Abwesenheit mit redlicher Unterthänigkeit verbleibe

Dero allerseits
unterthäniger Knecht

Copenhagen d. 12. Julij 1734. Th. W. Grothaus, Medicus.

Efter sigende gik Grothaus siden som Missionær til Amerika. Angaaende hans Eftermands Ansættelse inde-

holder Directionens Forhandlinger under 12. Aug. 1734 følgende: »Endskjønt Doct. Christian Lodberg Friis haver faaet Kongl. Bestalling paa at være Medicus ved Veysenhuset, som hans Antecessorer ej haver nydt, saa har Hans Kongl. Majestæt sagt mig, Geheime Raad von Holstein, at sligt ej i Fremtiden skulle hindre det Privilegium, som Veysenhusets Directeurer have, selv at vocere en Medicum«.

Uddrag af Waisenhus-Direktionens Forhandlinger 1735.

Under 17. December 1734 beskikkede Kongen Justitsraad Andreas Hojer til at være »Tilforordnet i Missions-Collegio og Direktør ved Waisenhuset, saa og Secreterer i Missions-Collegio¹⁾«. Denne Udnævnelse, hvortil senere føjedes Inspektoratet ved Waisenhuset²⁾, var betydningsfuld for Stiftelsen, da Hojer var en Mand af eminent Dygtighed og stærk Virksomhedsdrift; derhos synes han at have omfattet alt, hvad der angik denne Stiftelses Tarv med stor Interesse, hvilket saa meget mere er at paaskjønne, som han snart overhobedes med offentlige Hverv, uden dog, som det synes, nogensinde at lade Waisenhuset med de dertil knyttede, ofte lidet betydningsfulde Sager, træde i Skygge, vistnok fordi dette Børnehjem betragtedes som et Kjærlighedsværk, som det for Hojer var en religiøs Pligt at vaage over paa det bedste.

Ved sin Tiltrædelse af Pladsen ved Waisenhuset begyndte Hojer en ny Forhandlingsprotokol for Direktionen³⁾.

¹⁾ Sjællandske Tegnelser LXVIII, 723.

²⁾ Ved et kgl. Reskript af 10. Juni 1735 tillagdes der Hojer Løn som Inspektør ved Wh. fra 28 Marts s. A. at regne.

³⁾ En aldeles lignende begyndte han for Missionskollegiet. Denne gjemmes i Rigsarkivet. Møderne i Missionskollegiet og i Waisenhusdirektionen holdtes paa de samme Dage, men Forhandlingerne

Den er ført med stor Omhu. En til to Gange om Maanedn holdtes der gjerne Direktionmøde; forud for hvert Møde havde Hojer saa indført eller ladet sin »Fuldmægtig« Povl Pletz¹⁾ indføre de Sager eller Spørgsmaal, som skulde afgjøres, i Protokollen, og under Mødet tilføjede han saa paa den brækkede Side Direktionens Resolutioner, i Henhold til hvilke han senere udfærdigede de fornødne Svarskrivelser. Skjønt Waisenhuset i og for sig kun var en lille Verden, maa man dog forbauses over den Mængde Sager og Spørgsmaal, der kunde være at afgjøre, væsentlig grundet paa de mange Virksomheder, der vare knyttede til Huset. I det følgende meddeles kun de for os interessanteste Antegnelser, men selve Protokollen indeholder langt flere. Ved Slutningen af hvert Møde blev Protokollen underskrevet af de tilstedeværende Direktører, der ligeledes i Regelen ogsaa underskrev de Breve, der udfærdigedes.

Anno 1735. Torsdagen den 20 Januarii vare samptlige Herrer, Præses og tilforordnede ved Collegio de Cursu Evangelico promovendo og Weysenhuus Directionen, forsamlede udi Conferentz-Stuen paa det Kongelige Weysenhuus i Kiøbenhavn, hvor da, efter at de d. 17. December til hans Excellentz Herr Geheime Raad Johann Ludwig von Holstein som Præsides, Justitz-Raad Andreas Hojer som Med-Committered og Secretaire udi bemeldte Collegio samt Directeur ved Waysenhuusett, og endelig til hans Velædle Hoyærværdighed Herr Professor Marcus Wøldike som Med-Committered udi samme Collegio og ved Waysen-

indførtes, som sagt, fra Hojers Tid i hver sin Protokol. Tidligere vare Missionskollegiets Afgjørelser indførte blandt Waisenhus-sagerne (s. foran, S. 29 ff).

¹⁾ Om denne Mand, der med udmærket Dygtighed forbandt et saare beskedent og fordringsløst Væsen, kan efterses Danske Saml. IV, 112; jfr. Rørdam, Hist. Saml. og Studier I, 502—3.

huuset ergangne allernaadigste Befalinger vare allerunderdanigst læste, paateignede og protocollerede, Justitz-Raad Hojer ydmygst refererede, at Waysenhusets Inuentarium (undtagen Bygningen og Archivet) var ham af hans Formand, Velædle og Velb^r H^{rr} Justits-Raad Seyer Mahling i de Kongelige Curatorum Overværelse alt meest overleferet; men at han ved den Anledning hafde funden fornødent, følgende Poster til hans Excellences og de øfrige Herrer Directeurers Resolution at indstille:

(Heriblandt: at Hojer, som paa Grund af sine andre Forretninger ikke kunde undvære Befordring, paa sin egen Bekostning maatte indrette Stald og Vognskur i Waisenhusets Gaard, da disse Lokalteter savnedes siden Branden; endvidere, at der til hans Bøger maatte indrømmes ham et Kammer lige over for hans egne Værelser, hvor Skrivemesteren Simon Sørensen nu boede, mod at der blev anvist sidstnævnte anden Lejlighed; endelig, at Waisenhusets Bygninger maatte overleveres efter et lovligt Syn af Tømrer- og Murermestere, som vare udnævnte dertil af Kuratorerne. — Alle disse Begjæringer tilstodes).

1735, 27. Januar fremlagdes i Direktionsmødet følgende Skrivelse fra Biskop Hersleb i Christiania:

Deris Excellence,
Høy Welbaarne, Høy Edle, Høy Ærwærdige
Høy- og Wel Edle og Wel wærdige,
Høyst-ærede Herrer!

Nest ydmygst og ærbødigst tachsigselse for Deris Excellences og Høystærede Herrers meget ærede skrivelse af 16de Dec. tager jeg mig herved anledning at ønske det Høyloflige Collegio et lychsaligt Nytaar, med hiertelig bøn, at Gud i dette og mange fleere ville gifve sin Naade og Welsignelse til alt Deris gudelige Foretagende til Hans Nafns Ære, Guds Kirches beste, mange Siæles oplysning, mange fattige Børns Fremtarf, som og at Gud saadan Deris

troskab, omsorg og arbejde wille belønne paa hver Deris Persone og Familie med allehaande Velsignelser i aandelige og timelige gode ting. Dernæst tager jeg mig og den Frihed at gratulere Missionen og Waisenhuuset med dend tiltrædelse af fleere Membris, som Hans Majestet allernaadigst har behaget dertil at beskiche, ønskende Dennem dertil megen Lyche, Naade og Kraft til at udrette meget got i Guds Kirche til alle velsindiges glæde. Fremdeelis tacher jeg ydmygst, at det Høye Collegium har villet fyllist giøre mit ønske med dend lille Bogs oplag, og gifve mig derom saa tilstræchelich underretning. [Bogen, der formodentlig har været en Vejledning til Kristendomskundskab for Almuen¹), ønskedes trykt i 10,000 Exemplarer og indbunden og opsendt med første Skibslejlighed til Foraaret]. — Mit forhen [fremsatte] ringe dog velmeente Forslag var ej af noget dybere indseende, end at Waisenhuset gjorde det oplag af en Bibel i temmelig stiil, hvor bogstafverne, naar de engang vare satte, stedse blefve staaendis og ej igien sønderbrudte, saaat der i mange aar, uden nogen ny Sætning eller Bekostning (uden paa papiret), kunde trykkis Bibler, saa mange som behøfvis; og Hans Majestet da allene befalede (om iche at paa hver Bundegaard skulle være en Bibel, eller hos de fattigste i det mindste et Ny Testament, hvilket maaske ville synis en stor Byrde at paalegge Landet paa engang, og Waisenhuset heller iche kunde fournere i mange aar saa mange exemplarer, saa dog) at enhver, som wille gifte sig paa landet og tage gaard, skulle før Copulationen beviise, at hand har kiøbt en Bibel, og hver Huusmand eller andre slige kiøbe et Ny Testam. til at begynde en Christelig Huusholdning med; saa kunde det være et middel til at inden 20 aar en Bibel fandtis i hvert huus; det kunde giøre Waisenhuset en meget profitabel aftræk; thi allene i dette Stift er i dette

¹) I vore Litteraturlerica nævnes intet Skrift af Hersleb fra 1735; rimeligvis har Skriftet da ikke baaret Forfatterens Navn.

aar copulerede ofver 2000 par. Det kunde ej kaldes for en utaalelig byrde paa landet, imod dend pligt og nytte for hver Christen; thi baade kunde ventis, at slige Bibler med saa vis og stor aftræk kunde hafvis for got Kiøb; Bønderne kunde heller formindske noget af deris ødselhed i brylluper, hvor der drichis 3, 4 ja vel fleere dage af Rad, og naar de vare bunden dertil, saa fih de vel raad dertil saa vel som til andre mindre nyttige boeskab; og naar det kommer til giftermaal, saa har mand merchet, at de ere villigere til at skaffe sig det, som maa være, end andre tider, som jeg har vundet en stor ting derved, at jeg har tilskrefvet Præsterne, ingen at copulere, uden de kand læse i bog og nogenledes giøre Reede for deres Christendom, hvorved de, som tilforn har været ganske uvillige og foregifvet saa stor enfoldighed, at de ej kunde læse i bog, har lært i ganske kort tid, og fundet det mueligt, for ej at blifve opholdet i deris Giftermaal, og ligesaa ville det gaae med Bibles anskaffelse, naar det først var befalet, og førend Befaling skiedde, et stort antall af Bibler til hver Kiøbstæd hensendt, og Præsterne siden ved deris Huusbesøgelse eftersaae, baade om Biblerne vare tilstæde, hvor de engang vare kiøbte, og hvor flittig de blefve brugte. Men dersom jeg skulle kunde optenche noget beqvemmere eller lættre Forslag, skal jeg iche undlade det Høye Collegio mine tancher ærbødigt at forestille, der jeg med hiertelig Forbøn og oprigtig Veneration stedse forblifver

Deres Excellences (osv.)
 underdanige, ærbødigste og
 tienistskyldigste tiener

Christianiæ d. 1. Jan. 1735.

P. Hersleb.

Direktionen resolverede: »Hans Høyærværdighed takkes, og berættes, at hans forlangte Tryk strax efter Begiæring skall foretages og befordres. Hans Tanker om en staaende Bibel-Tryk skall af Collegio tages i Betænkning, naar Lejligheden det med Tiden giver«.

Derefter fremlagdes og oplæstes følgende Klage over Præsten Ewald:

Deres Excellence, Høyædle og Velbaarne samt Høyædle og Høyærværdige Herrer Directeurer ved det Konglig Waisen-Huus!

Mandagen for næstafvigte Nyt-Aars Dag er Jeg bleven anmodet til at komme paa mit Embeds Vegne til en Studiosum nafnlig Møller udi Skindergaden hos en Chirurgum logerende, som var falden udi uroelige Tanker, og fant Hannem liggende paa sin Seng, og andgaf dette at være Aarsagen til sin Sygdom, at Hand icke fandt nogen sand og lefvende Troe hos sig, derhos og klagede over sit forhen førte Lif og Lefnet udi kiødelig Tryghed og Sikkerhed; Men da Jeg af Guds Ord viiste hannem paa dend sande Poenitentzis vey til at søge Trøst udi vor Frelseres Christi Død og Fortieniste, og til dend Naadis Pagt, som Gud med Hannem i Daaben hafde oprættet, da svarede hand mig udi stor Fortvifelse, at saadan Trøst var icke nu for Hannem, hvor af Jeg mærkede, at hand var bleven forgiftet af dend nye fordømmelig Lærdom, som æder saa meegit omkring sig iblandt os, og i Særdeelighed i denne Kongl. Residence-Stad, siden saa mange forføriske og kætterske Lærere løber omkring udi Huusene, og dend allevegne, hvor de kand ellers faae indgang, udbreeder og forplanter: Og at saadanne falske Lærere haver og bragt dette unge Menniske paa saadanne tviflsomme Tanker, haver Jeg fuldkommen Beviis paa, siden jeg har fundet hos hannem dend berøgtede Støfring, som for sin falske Lærdom anden Stæds fra er fordrefven¹⁾, item dend forrige Præceptor ved Waisen-Huuset, nafnlig Dyrhof, der udi lige maade af Waisenhuset for sine ugudelige Principia udi Troens Lærdom er udstødt²⁾, haver ogsaa haft sin gang til hannem med andre fleere, som foverer dislige og andre

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. I, 382 f.

²⁾ Se foran, S. 72—92

fordærlige Meeninger. Og som Præsten ved Waisenhuset Hr. Envold Evalt haver og haft sin Gang til samme Persohn, der for dend Kongl. anstillede gejstlige Commission af mig og andre mine Medbrødre in Ministerio Hauniensi for sin Urigtighed udi Lærdommen offentlig er bleven anklaget: Saa beder Jeg allerydmyst de Høye og Gode Herrer, at De som Directeurer over Waisenhuset vilde tilholde ovenbem^{te} Hr. Evalt, at Hand sig fra¹⁾ min og andre mine Medbrødres Meenigheder her i Staden endt-holder fra at lære og underviise, og passe dend Meenighed op, som Ham er betroet; Thi førend Hand offentlig fra-lægger sig de Vildfarelser udi Lærdommen, som hand een-gang offentlig er bleven beskylt for, kand Jeg icke ansee Hannem som en sund og Christelig Lærere; Thi hannem er bleven overbeviist, at hand er Auctor til Fortalen paa den Tractat om de 8te Saligheder²⁾, og udi samme har approberet dend Lærdom, som udi samme Tractat indeholdes, der udgaaer paa det samme, at Troen icke skienkes Menniskene, førend de kommer til en vis Grad udi Naade Standen; Hvilken Lærdom haver ført denne unge Studiosum udi disse tviflsomme Tanker, og slutteligen af Hr. Evaldt at være ført paa og bestyrket udi samme Tanker: Alt saa formoder Jeg, at min Begiæring til de Høye og Gode Herrer er baade Christelig og billig, at jeg Dennem anmoeder, at de ville tilholde Hr. Evaldt, som en suspect og berøgtet Lærere, at holde sig fra min Meenighed, derudi nogen at lære at underviise.

Næst ald Velsignelses Ønske forbliver

De høye og gode Herrer

Kjøbenhavn d. 12 Januarij

Tienstydmygste Tienere

Ao 1735.

H. Mossin.

¹⁾ Her burde have staaet: i.

²⁾ Udgivet af Edvard Ottesen Schwartzkopf, der først var Lærer, siden Korrektør ved Waisenhuset, men fik sin Afsked 24. Decbr. 1733 i Anledning af Udgivelsen af dette Skrift. Manuskriptet til Tractaten var leveret ham af Gert Hansen, forhenværende Lærer ved Waisenhuset. (Exner, S. 12. 18).

Herpaa resolveredes af Direktionen: »Herr Ewald communiceres Extract af denne Memorial, saa vilt Hr. Ewald vedkommer, med alvorlig Begiæring, at erklære sig over alt, hvad imellem ham og Studenten Møller er passeret«.

Fra Kirchspielsvogt Joh. Diedr. Mohrmann i Schenefeld ved Rensborg forelaa Meddelelse om, at hans afd. Svoger Klosterskriver Bentzen havde testamenteret 500 Rdl. til Waisenhuset. — Det resolveredes, at der fra Prædikestolen skulde takkes for Gaven.

Da to af Præceptorerne ved Wh., Lindegaard og Nissen, vare befordrede andensteds hen, kaldtes Anders Schougaard og Frederik Christian Seerup til at være Præceptorer. (10 andre Ansøgere nævnes.) Tillige resolveredes: »at efterdags skall alle, som først til Præceptores udvælges, enten de ere Attestati eller ikke, sistere sig de i Collegio værende Theologis ad Colloqvium og bringe deres Haand, førend de antages«.

Hr. Ewald havde foreslaaet, at Instruxen for Præceptorerne skulde underkastes en Revision. Herpaa resolveredes: »Hidtil værende Informator Lindegaard tilligemed Prydz haver at give sine Betænkninger, om og hvad ved Instruxen kand staae at forbedre, hvorpaa Hr. Ewald og Hr. Steenstrup derover iligemaade kunne fornemmes, og derpaa Notaterne i Collegio foretages og overveyes«.

Paa Hojers Forslag vedtoges en Bestemmelse sigtende til at fremme bedre Orden blandt Børnene i Wh., som paa Grund af de forskjellige Virksomheder, som dreves samme-steds, saasom Manufacturet, Bogtrykkeriet, Bogladen, Apotheke osv., løb hid og did uden Orden.

1735, 3. Februar fremlagdes i Direktørernes Forsamling følgende Erklæring fra Hr. Ewald i Anledning af Hr. Mossins ovenanførte Besværing:

Kort og sandfærdig Besvarelse paa Hr. Mag. Mossins imod mig indgivne ubillige Beskyldning angaaende Studiosum Møller.

Forbemeldte Studente Møller haver jeg hverken kiendt tilforn ey heller med mit Vidende nogensinde seet, førend hand paa 1ste Juuledag, da jeg kom af Kirken, kom til mig i mit Logement, med Skelven og stor Bedrøvelse spørgende: Om jeg meente, der var endnu Haab til Naade for ham, som vitterligen havde syndet imod Gud, efter at hand tilforn havde smagt og erfaret Herrens Naade, men nu en tidlang mod sin Samvittigheds Mindelse og Guds Aands tugtende Naade havde begaaet eet og andet.

Jeg viiste ham korteligen, at hans Synder vare ikke at ansee, som han frygtede for, som en Synd mod den H. Aand, og tillige formanede og opmuntrede ham til Bøn, Troe og større Alvorlighed; hvorpaa hand gik fra mig, efter hand havde lidet fattet Mod. 2den Juuledag saae jeg ham i Kirken, ogsaa om Aftenen i Repetitionen. Natten derpaa Klokken ved 2 slet, bankede hans Broder meget heftig paa neden under mine Vinduer, raabte og begiærede, jeg maatte endeligen komme hen til hans Brodør, som var i en slet tilstand. Jeg stod op, fik oplukt formedelst Portneren, og tog ham med mig derhen. Jeg fandt ham paa Sengen i en meget haard Anfegtelse og Sieleangest, hvor hand klagede paa nye over sin Utroskab, og at hand efter den første Samtale med mig havde slaaet de gode Tanker og Bekymringer fra sig, og taget af en vis Person, som han ikke nævnede, mod en falsk Trøst. Jeg søgte at trøste og tiltale ham, som det kunde passe sig paa hans Tilstand, og viiste ham til den H. Jesum, og at hand ikke havde aarsag at fortvivle. Men eftersom hand for Angest og Jamren ey kunde høre mine Ord, og nogle gange sagde til mig: Beder for mig; saa spurde jeg ham ad, om hand vilde have det, og søge at stille sine Tanker saa længe, saa vilde jeg bede for ham. Hvilket da og skede. Under Bønnen laae hand stille, og sagde intet, uden en gang, da jeg i Bønnen ihukom Frelserens Ord, sam hand siger: Kommer hid til mig etc., da svarede hand: Ach! jeg er ikke besværet. Efter Bønnen talede jeg endnu lidet til

ham, og da hand syntes at blive lidet roligere, tog jeg afskeed.

Paa tredie Helligdag under Prædiken besøgte jeg ham igien, da hand var noget stillere, og kunde bedre tage imod de Ord, jeg talede. Om Aftēnen sendte hand atter Bud til mig, og bad mig komme hen, som og skede; og jeg talede og bad med ham. Dagen derefter, da ikke Studiosus Møller selv, men andre ham uafvidende havde begiæret M. Mossin derhen, var jeg der ikke. Men derefter har jeg været hos ham een eller i det høieste 2 gange; og da hand fattede ved Herrens Naade nogen Mod og Trøst, og kom paa Benene igien, har han været en gang hos mig, og med Glæde sagt mig, at Herren har ladet ham nogen Naade igien vederfares. Dog stod det endnu med ham under nogen Afvexling. Siden kom hand og sagde mig, at hans Forældre havde forlanget, at hand og hans Broder skulde komme hiem til dem paa nogen tid til Nyborg, som og skede.

Det er alt det, som er passeret i sagen, hvoraf kand sees, at jeg ikke har kunnet efterlade det, som jeg har giort, uden at forsynde mig imod Gud og min Næste. Men hvorledes jeg har talet og handlet i denne sag, vil jeg heldre lade andre vidne om, end selv skrive derom. Vare de 2 Brødre her (som de formodentligen nok kommer igien) saa kunde de best selv vidne derom; og jeg er ganske viss paa, at bemelte anfgtede Person ey har funden mindste Anstød i den Trøst og Formaning, som jeg har givet ham, og er ved Guds Bistand ogsaa kommen efterhaanden til større Frimodighed og Vished. Hans Portner har været 2 gange derhos, da jeg har talet og bedet med ham. Og des foruden vare den første Nat tvende Studiosi nærværende, som logerede (som mig blev sagt) der i Huset. Lad dem vidne imod mig, om de kand eller tør. Men at M. Mossin vil tale om den piece om de 8 Saligheder, kommer Sagen aldeles intet ved, isærdeleshed da hand jo ikke veed, hvad jeg har handlet med forbemeldte Person.

Jeg troer og bekiender gierne, at Troen er ikke hver Mands, og at den, der skal komme til Troen, maae tilforn være aandelig fattig, lære at sørge over Synden, være bøyet og ydmyget, og saa hungre og tørste i Sandhed efter Retfærdighed, førend hand kand vente at mættes med guddommelig Trøst, og Troen kand komme til sin rette Kraft. Dog eftersom dette hør ikke med til Sagen, vil jeg hermed bryde af, og ynske, at Herren vilde ikke tilregne Mag. Mossin sin blinde Nidkierked imod mig og andre redlige Siele.

Enewold Ewald.

Kbnhafn 28. Jan. 1735.

Herpaa resolverede Direktionen: »Hr. Ewalds Erklæring communiceres Hr. Mossin, og tilskrives ham, at som han rettelig har adresseret sig til Directeurerne i denne Sag, saa kunde Directorium dog ey vel optage de mod Hr. Ewald gjordte positive Beskyldninger, saa længe de ikke formaliter for os var anbragt og paakiendt«. (Dette Brev udfærdigedes 10. Febr.)

I Anledning af at Kapellanen ved Wh. Hr. Steenstrup havde henvendt sig til Hojer om at faa en vis Andel i Indsættelsen af de nye Præceptorer, bl. a. ved først at examinere Børnene og »giøre et og andet fornødent Monitum«, resolverede Directionen: »Introductionen skeer som hidtil alleene ved Præsten, som ved den Lejlighed alleene taler; dog er Hr. Steenstrup gierne ellers tilladt at examinere Børnene saa tiit, han det got finder, hvori hans Fliid endog bør berømmes. Skulde noget af ham være at erindre, som nu ikke i Notaterne over Præceptorum Instrux kand skee, forventes, at Capellanen først derom fraterne taler med Præsten, og om de mellem sig ey kunde derpaa raade bod, de anmælder det for Collegio; da alleting ordentlig kand overveyes og regleres«.

Som »Expectantes Præceptores« anmeldtes »Mr Vogelius, paa hvis Vegne Broderen, Hr. Steenstrup, sig erklærer, at han vil som Expectans antage Informationen, om han kand

assisteres med Kost paa Klosteret og gives fuld Forsikring at vorde første Præceptor«. Der resolveredes: »Kosten paa Klosteret samt Logement paa Regentzen accorderes ham ifølge af Instruxen, og lofves ham tillige første Plads som Præceptor, saa fremt hand dertil findes saa bequæm, som man forhaaber«. Som Ansøgere nævnes endvidere Peder Gudme, Anders Klein, Christen Styr og Hans Lessøe. Af disse blev de to første, som begge havde tilbudt at assistere ved Sangen i Kirken, antagne til Exspektanter 10. Febr. s. A.

1735, 10. Febr. »Bedes om Ordre, siden Hojers Tiid er knapp, at Præceptorerne med Herr Ewald kunde indtil viidere anvise Expectantibus deris Timer, Metas og Arbejde; dog at det skeer ved en skriftlig Udkast, som kunde gaae omkring til alle Herrer Directeurer, om de noget derved fandt at rætte, og da staae, indtil Hojer kommer hiem, og Tingene nøye kand ved daglig Tilsiufn examineris«.

»Eftersom Confirmatio publica allerede for nogle Aar siden er indført her i (Wh.) Kirken«, forespurgtes, »om den og skal skee med eet Barn alleene, ifald ey fleere denne Gang ad S. Synaxin maatte forlanges at admitteres«. Resolveret: »Kunde det hende sig, at der var fleere, var det bedre; ellers kand den opbyggelige Ceremonie ogsaa bruges med en eneste Catechumeno, og kand denne Gang skee ved Paaske Tiider«. — I den Plads, som blev ledig i Wh. ved den omtalte Konfirmands Udskrivning, vedtoges at optage Friderica, Datter af afg. Commandør-Capitain Sievers, skjönt hun allerede var 14 Aar gammel.

Da Hojer skulde rejse bort en Tid, vedtoges det, at Nøglen til »Conferentz-Stuen og Cammeret derhos«, skulde opbevares af Hr. Ewald¹⁾.

1735, 3, Marts forelagdes en Skrivelse af 2. s. M. til Direktionen fra Kapellan Søren Steenstrup angaaende

¹⁾ Den 12. Maj s. A. ses Hojer atter at være kommen tilstede i Direktionens Møder.

den forestaaende »Confirmatio publica«, hvori han bl. a. androg:

»Om ikke den Punct angaaende Børnenes Haandrækkelse maatte overlades til Præstens frie Villie«; »den tilforn brugte Haandrækkelse er nemlig ikke efter sin gudelige Indretning og opbyggelige Øjemærke lige vel fortolket af alle, men af en Del blandt dem, som til saadan Forretning i stor Mængde sankes, ilde forstaaet og udlagt — — den har tjent en Del til vrang og ubillig Paatale paa det kgl. Waisenhus samt denne christelige Forretning i sig selv«. — J. L. Holsteins Votum, tiltraadt af de andre Direktører, var: »Jeg tager den Haandrækkelse for noget indifferent, men alligevel opbyggelig, hvorfor jeg skulde formene, at man vel kunde continuere dermed«. For øvrigt antydedes, at naar der kun var 1 Konfirmand; kunde denne »vel admitteres til S. Synaxin foruden denne ellers opbyggelige Ceremonie«.

1735, 11. Marts. »Factoren forespørger sig, om af Francks liden Postil maae trykkes paa hvidere Papiir 650 og paa graaere 1350 Exemplaria, de første at sælges for 4 Ƴ , de sidste for 3 Ƴ 8 β .« — »Blef bevilget«.

»Forleden Torsdag er bragt til Hr. Ewald Et Hundrede Rigsdaler som en Foræring til det Kongel. Waysenhuus fra en Person, der ey vil lade sit Naufn være bekiendt. Bliver altsaa spurdt, om derfor skall giøres Taksigelse af Præke-stoel?« — »Er billigt, at det efter Sædvane skeer«.

1735, 24. Marts. »Efterdi udi Franckens nu under Pressen værende Postill en Deel Texter anderleedes sig befinde, end hos os er brugelig, saa lader Hr. Ewald fornemme, om mand ikke af bemældte Francks andre Postiller og andre smaae Tractater kunde udsøge Forklaring over de hos os brugelige Texter, og dem enten i Stæden for de andre, eller for sig som en Appendix indføre. Men da udi bemældte Postill fattes Prædikener til nogle Søn- og

Festdage, om de manquerende da ikke iligemaade af hans Skrifter kunde suppleris?« — »Det vedtoges at anmode Hr. Ewald om selv at forfatte Prædikenerne til de i den tyske Postill manglende Helligdage«¹⁾).

1735, 12. Maj. »Blef Collegio foredraget Indholdet af det Bref, som endeel Præster i Tonder, Apenrade og Haderslev-Huus Ampt havde tilskrevet Hojer ang. et nyt Oplag af den saa kaldede Huus- og Reise-Bibel, som dem allerede forleden Efterhøst af Collegio var bevilget, og hvorom de denne Gang gjorde nærmere Propositioner, hvilke til Collegii nærmere Overveyelse Postviis blef forestillet efter Brevets Indhold. Nemlig (a) de forlange et nyet Oplag af Nyborgs H. og R. Bibel af 1696. 8, efter et Exemplar, som de corrigeret vil oversende; (b) og det paa saa stort Papiir in 8vo som mueligt; (c) saa store Bogstaver, som mueligt, dog at Bibelen ey bliver over 6 Alphabeth; (d) forbinde sig da til 2000 Exemplaria; (e) om dem kand forundes Credit paa 6 Maaneder efter Annammelsen, vil de gaae høyere end til 2000 Exempl. (f) beder, at Waysenhuset maatte for sig tilskyde endnu 1000 Exemplaria for deres Skyld, som sig ey endnu har teignet, som da billigen noget høyere maatte betales; (g) af de 2000 Exemplarier forlange de 200 paa Skriv-Papiir; (h) de vilde gierne have derfor trykt en liden Anledning at læse Bibelen, som de først til Censur vil indsende, samt in fine nogle loca classica efter Grund-Texten; (i) endelig bede de, at 1000 Exemplaria af det N. T. med samme Bogstaver in 12., dog paa slettere Papiir, maatte trykkes. Over disse Poster have de mundtlig²⁾

¹⁾ Af det i mine Hist. Saml. og Studier I, 501—3 meddelte Brev fra Hojer til Etatsraad Schrøder ses, at Hojer under sit Ophold i Slesvig er bleven holdt à jour med alt Waisenhuset vedkommende, deriblandt ogsaa ovenstaaende Beslutning.

²⁾ Nemlig under Hojers Besøg i Slesvig, hvorfra han nys var vendt tilbage. Hojer havde allerede i et Brev, dat. Satrupholm 6. Apr. 1735, givet Schrøder foreløbig Underretning om dette Forslag. Se Rørdam, Hist. Saml. og Studier I, 502.

bedet om Collegii Resolution«. — »Blev resolveret først at tilskrive dem om Forskud, da Resten kunde finde sig«.

»Som Provisor¹⁾ Kiesel atter ved en Seddel hafde igientaget sin Erindring om den nye Edition af Bibelen in 12., som forleden Aar efter H. K. M. mundtlige Befaling var resolveret at lade trykke, og hvortil Bogstaver og Papiir allerede den Tiid var anskaffet²⁾, saa blev denne Sag in Collegio proponeret, og derhos oplæst Hr. Ewalds d. 20. Sept. 1734 derom giordte Proposition med da værende Herrer Directeurs Resolution af Hr. Etats-Raad Schrøders Haand, som iblandt Acterne til Hojer er lefveret«. — »Hr. Prof. Wøldike tog Papirerne til sig for at give sine Tanker, tilligemed Herr Prof. Steenbuch, ved første Samling«.

1735, 14. Juni. »Indlefverede Hans Høyærværdighed Hr. Prof. Wøldike sin Betænkning om Bibel-Trykken, som han d. 12. May hafde belovet, og blev ved den Anledning om samme Materie viidere confereret«. Forhandlingerne herom ere in extenso indførte i Protokollen, som følger:

»Hans Excellences Tanker ad protocollum vare disse. At der var 2de Quæstioner. Den 1ste, om en Bibel skulde trykkes nu, og den anden, efter hvad Version? I den 1ste Quæstion vare pro affirmativa disse Aarsager: (1) Kongens igientagne Villie; (2) den besørgelige Mangel paa Bibeler inden Aarets Udgang; (3) at Huusets Bogtrykkerie ved Bibel-Forlaget fornemmelig souteneres. Pro negativa var alleene dette, om mand med Tiiden kunde faae en bestandig Version, og ey have nødig at ændre viidere i hver Tryk. Hvortil der vil udkræves en temmelig Tiid. Om denne 1ste Quæstion vilde hans Excellence lade det paa plenum ankomme. Men ifald de fleeste Stemmer faldt paa, at Bibel-Trykken nu var nødig, saa var han quoad II^{dam} Quæstionem af den faste Tanke, at ingen anden end den sidste

¹⁾ Kaldes ellers Faktor (i Wh. Bogtrykkeri).

²⁾ Se foran, S. 38.

Version kunde tages, siden den (1) var den bedste efter hans Tanke; (2) intet af ræt Vigtighed derimod, hvad Versionen selv angaaer, moveret; (3) Collegium selv derved vilde give sig en Dementi, ifaldt det vigede fra den Version, som det først for faa Aar siden hafde foranstaltet. Og om endskiønt der var nu 2de ny Membra, saa var dog Collegium det samme, og burde soutenere sine forhen tagne Resolutioner, saa længe der ikke viises, at Versionen er stridig med Analogia fidei«.

»Hr. Etats-Raad Schrøder var om det 1ste Spørsmaal af de pro affirmativa af Hans Excellence anførte Aarsager af den Meening, at Bibeltrykken maatte foretages, helst Papiiret og Skrifterne allerede er kiøbt. Thi at vente paa en upaaklagelig fuldkommen Version, vilde tage meere Tiid, end mange af os kunde opleve. Og kunde de fornødne Forbedringer tiid efter anden in appendice tilføyes. Quoad II^{dam} Quæstionem, var han af hans Excellences Meening fuldkommen, og føyede alleene til, at de gjordte Erindringer og findende Feyl kunde rættes, helst hidtil intet, som strider imod Analogiam fidei, imod Versionen selv er erindret«.

»Hans Høyærværdighed Hr. Professor Steenbuck svarede ad I^{am} Quæstionem at være, af de anførte Aarsager, af den Tanke, at det var gott og tienligt, at der blef en Bibel trykt. Quoad II^{dam} Quæstionem fandt hans Høyærværdighed for sin eegen Person intet, hvorfor den sidste Version ey skulde følges, saaviit ham endnu er bevidst.«

»Hojer var i begge Quæstioner af samme Tanker som Excellentissimus Præses og de tvende for ham voterende Herrer, og beraabte sig derhos paa sit allerede d. 12. Febr fra Roskilde indsendte Votum i denne Sag, som ligger ad Protocollum¹⁾«.

»Hans Høyærværdighed Hr. Wøldikes Betænkning af 1. Junii blef derpaa læst og paaskrefvet, sampt efter hans

¹⁾ Dette Brev (til Schrøder) gjemmes nu i den ledreborgske Mnskr.-Samling, hvorfra det er aftrykt i mine Hist. Saml. og Studier I, 500 f.

Begjæring bilagt Acterne, hvori han imod den sidste Version af 1732 protesterer, som imod en Version, den han holdt for den sletteste og urigtigste af alle, og i hvis Oplag han aldrig kunde consentere af de Aarsager, som han i samme sin skriftlige Betænkning har givet tilkiende; da han ellers holdt en nye Bibeltryk in XII^{mo} for nyttelig, men meente, at enten Huus og Reise Biblen, heller og Versionen af 1717 burde følges«.

»Hans Excellentz Præses forat oplyse sit forhen førte Votum, som kunde give Anledning til at blive anderledes forstaaet, declarerede, at Hans Majestæts allernaadigste Villie var, at Bibelen in XII^{mo} til en Haand-Bibel skulde trykkes, men ikke just den eller den Version følges. Dernæst som hans Excellence af hans Høyærværdigheds Wøldikes Voto fornam, at det talte om Hr. Ewald, som her ey kom i Consideration og var alleene Collegii Subalterne, da Collegium self maatte staae for sine eegne Sager, saa og at det dernæst grundede sig paa en deel-generelle Beskyldinger imod Bibelen, at denne Version var slett og urigtig, hvor af Beviiserne maatte være i de hoslagde Designationer sub. litt. A. B. D. over de denne Gang angifne Urigtigheder, som nu ey kunde examineris; hvoraf Hans Excellence ey endnu kunde finde nogen for Samvittigheden tilstrekkelig og tydelig Grund at frafalde eller med Tryghed ey fast at vedblive sit første Voto; saa forlangte han af Hr. Professor Wøldike den Declaration, om de angifne Feyl alle eller til deels, eller nogle deraf vare mod analogiam fidei, eller om han i en viss Tiid slige imod samme Analogiam stridende Errores kunde frembringe, heller om det kuns var critique eller saadanne Feyl, som striidte alleene mod ἀκριβείαν Interpretationis og prudentiam¹⁾? Thi de sidste burde da examineris, og ey efter Auctoritates af den eller de alletider decideris, saasom i denne Sag var Auctoritates imod Auctoritates, og var deri

¹⁾ Læsningen af dette Ord er usikker.

paa pluralitatem intet at reflectere, om end det var vist, at den var imod denne Edition. Men saa lenge der ey fremføres Vildelser, som støder imod analogiam fidei, er der ingen Aarsage, som kunde nøde Collegium eller hans Excellences Samvittighed, at forandre deris hidtil hafde Tanker«.

»Herr Etats-Raad Schrøder og Hans Høyærværdighed Steenbuch samt Hojer var ligeledes af de af hans Excellentz ad protocollum gifne Tanker«.

»Hans Høyærværdighed Hr. Prof. Wøldike declarerede derpaa, at han ey hafde beraabt sig paa saadanne i den omtalte Version befindlige Feyl, som var imod analogiam fidei, men allene paa saadanne, som var imod det Ebraiske, Græske og Danske Sprogs Rigtighed og Versionens Tydelighed, hvilke Poster i de af ham præfererede Versioner bedre var i agt taget«.

»Derpaa blev resolveret at trykke den sidste Version, men at udelukke Noterne og Parallela¹⁾, saa og at samle alle de Notata, som for den geistlige Commission og ellers udenfor den kunde være giort derimod, at redigere dem i Orden efter de bibelske Bøger, som Hans Høyærværdighed Wøldike da lovede at gaae igiennem, og at hosskrive, hvad han meente at blive forsvarligt at sætte«.

»H. K. M. allernaadigste Rescript af 10. Junii blev allerunderdanigst læst, hvorefter Justitz-Raad Hojer af de hans Formand tillagde 500 Rd. aarlig²⁾ skal tillægges de 200, fra 28. Martii af at reigne, og Resten komme Waisenhuset tilgode«.

1735, 4. August. »Om Hr. Ewald maatte tillades at reise paa en 3 Ugers Tiid paa Landet«. — »Pleier aarlig ham at tillades, og consenteres gierne«.

¹⁾ Det var navnlig over disse, der var klaget, at de sigtede til at udbrede pietistiske Lærdomme.

²⁾ Næmlig som Inspektør ved Wh.

Postmester Lewesens Enke, Elisabeth Christine Bentzen¹⁾, antaget til Læremoder i Wh. (Den forrige Læremoder, Madam von Hagen, var død 23. Marts s. A.).

»Som sal. Francks liden Bog »Et Christeligt Lefnets Begyndelse« ey var meere i Bogladen, men iidelig blef søgt, og nu af nogle i Collegio var efterseeit, samt ed Tydsken paa de tvivlagtige Stæder confereret, blef delibareret, hvorledes der med dette Skrift og dets nye Oplag skulde forholdes«. — »Blef resolveret at forandre de Stæder, som efter Tydsken bedre kunde gives, saa og p. 72, istæden for »giørlig Troe«, at bruge dictionem Biblicam »levvende Troe«. I det øfrige blef vedtaget at lade alle forhen i Collegio approberede og i Waysenhuset trykte Bøger ved nye Oplag uforandrede, uden for saa viit enten noget maatte findes, imod Forhaabning, stridig med Analogiam fidei, eller noget nærmere efter Originalen kunde Versionen oversættes, eller og det maatte være Skrive- eller Tryk-Feyl; og endelig hvor der maatte findes aperta Contradictio i en og den samme Bog, hvilket Hr. Wøldike erindrede«.

»Corrector Aggerup har bedet om Permission at reise hiem paa 3 Uger i Henseende til hans sal. Faders Skifte, efterdi han er færdig med Francks Postill at translaterere. Men ved hosføyede Memorial beder han om noget Tillæg i Henseende til hans store Arbeide med Translationer etc.« — »Ham bevilgedes at reise, saa og 10 Rdl. Discretion for hans hidtil hafte Umage, dog citra Consequentiam imod hans Antagelses Vilkaar«.

1735, 15. September. »Som der fattes Exemplaria af »Christendoms Øvelse og Christendoms Forhindringer«, hvilke tvende Bøger dog meget søges, om samme igien skal oplægges? — »Hans Excellence lofvede at see derhen, at i den Geistlige Commissions Acter de Passager maatte

¹⁾ Det er denne, som omtales i Hojers Brev af 6. April 1735 til Schrøder (Hist. Saml. og Studier I, 503).

efterseis, som i disse Bøger er angifvet at være anstødelige, og da Theologis Collegii til beste Forandring communicere«.

»Justits-Raad Hojers Skrivelse til Interessenterne i det forehavende Bibeltryk af C. 5 Bibel er approberet og i Copie Bogen indført, saa at Collegium ey lofver at selge sine Exemplarier med større Forskiæl imod den Interessenterne forundte Priis end 1 R a 1 R 8 B «.

Følgende Brev fra den tidligere Inspektør, Justitsraad Seyer Mahling, blev foredraget for Direktionen:

»Høyædle og Velb^e Høystærede Hr. Justice-Raad! Siden at Curatorerne ej skal være fornøyet med de 20 rd. Stoelestadepenger fra Paaske 1733, til den ny Kirke blev aabnet, som udi mit Regnskab er ført Wæsenhuuset til Indtægt, da endskiøndt jeg tror, at de høye Herrer Directeurer erindrer sig, at mig, paa min egen Gevinst og Forliis, blev tilladt at bygge og indrette Stoelestaderne, og derfor ey derover er vorden holdt saa egentlig Regning, i meening, at qui sentit onus, sentit etiam commodum, tilmed som Fuldmægtigen Korris¹), som førte Regningen, er død, og samme tid indfald den alarm med Hr. Ewald, saa Folckene tildels blev borte fra Kirken og ey indfandt sig med at prænumerere stoelestader-pengene; saa dog for at komme eengang ud af denne Handel og fortrædelige Sag, erbyder jeg mig endnu at erlægge 20 rd., som gjør i alt med de forrige 20 rd. fyrretive Rigsd. Courant. Hvilket M^{Hr}. Justice-Raad ubesværgt ville behage de Herrer Directeurer paa mine Vegne at proponere, i haab at det derved haver sit forblivende, der jeg uafsladelig med skyldigst estime er

Høyædle og Velbd^e

Høystærede Hr. Justitz-Raads

tienskyldigste tiener

S. Mahling.

Khafn. den 30. Aug. 1735.

à la haste.

¹ Kan ogsaa læses Horris ell. Norris.

P. S. Skulde de Herrer Directeurer ej ville imodtage denne min indb^t giorte proposition, saa faar jeg skride til 60 rd. udi alt. Vale in D^{no}.

Udskrift: Høyædle og Velb^c Andreas Høyer, Kongl. May^{ts} Justice-Raad etc.

Direktionen tog imod Mahlings Tilbud om at betale 60 Rdl., hvormed denne noget kildne Sag endtes.

1735, 27. September. »Blef Hr. Ewalds Memorial af 23. Sept. oplæst, angaaende 2 af ham efter Collegii Ordre forfærdigede Prædikener, som hans Høyærværdighed Hr. Wøldike ved Igiennem-Læsning hafde casset, den eene gandske, og af den anden den første Part, hvilke Prædikener in originali hos laae; og derom in Collegiali amicitia confereret«. — Ewalds Memorial lyder saaledes (efter Originalen):

Deres Excellence Velbaarne Hr. Geheime-Raad¹⁾!

Høyædle og Velb. Hr. Etats-Raad²⁾!

Høyærv. og høylærde Hr. Profe^{sor}³⁾!

samt høyædle og velb. Hr. Justitz-Raad⁴⁾!

For deres Excellence samt øvrige høye HHR. Directeurer for det Kongel. Waysenhuus nødes jeg til at andrage, hvad med tvende af mig conciperede Prædikener er bleven foretaget af hans Høyærværdighed Hr. Professor Wøldike, som jeg mener at have billigste Aarsagen at besvære mig over. De høye HHR. Directeurer er bekiendt, at jeg ikke efter egen Villie, men efter det høypriselige Collegii ordre har forfattet nogle Prædikener, hvilket som et lidet Tillæg skulde føyes til Frankens Postill, eftersom nogle hos os brugelige Texter ikke findes i bemeldte Postill forklarede. Jeg har været saa villig som skyldig at underkaste samme af mig conciperede Prædikener Hans Høyærv. Hr. Prof. Wøldikes Censur. Jeg har aldeles ikke været paastaaende paa mine egne ting, men tiet stille, da velbemeldte Hr.

¹⁾ J. L. Holstein. ²⁾ J. W. Schröder. ³⁾ H. Steenbuch. ⁴⁾ And. Hojer.

Prof. Wøldike har her og der udslettet nogle Linier i dem, hvilke jeg dog mener, at have været forsvarlige. Men da Hans Høyærv. har først udslettet den heele Prædiken paa Alle Helgens Dag, og dernæst den hele første Part af den Prædiken paa 26. Sønd. efter Trinit: saa kand jeg ikke forbigaa at give de øvrige HHr. Directeurer det til kiende, og underdanig at udbede mig deres gode Betænkning og billige Forsvar i denne sag, som ey er min privat sag allene, men, som jeg agter, angaaer adskillige vigtige guddommelige Sandheder, som herved synes at ville forkastes, eller i det mindste at kunde giøres mistænkte, og mit af Gud og Hans Mayestæt betroede Embede, som herved lider et Anstød. Jeg beder derfor i al Underdanighed, at de Høye HHr. vilde behage at skionne paa, om det er billigt, (1) at Hans Høyærv. har udslettet en heel Prædiken, uden mindste Undtagelse eller Forskiel, og, endnu mere, uden med eet eeneste Ord at give til kiende, hvad derunder af ham holdes for urigtigt. (2) at Hans Høyærv. haver ved een Deels udslettelse af den sidste Prædiken inquieteret mig med sin Paaskrift, at have Calvinistiske Meeninger, og efter Calvinisternes vildfarende Sind og Mening at have udlagt Texten. (3) at Hans Høyærv. ey haver enten skriftlig eller mundtlig communiceret mig sine Betenkninger, at jeg kunde have erklæret mig derover, eller ladet mig sige, i fald jeg i een eller anden Tale-Maade havde ey skrevet forsigtig nok. Men derimod sendt begge Prædikener saaledes, som de derhos følge, igiennemstrøgne og med sli en odieus og haard beskyldnings Paaskrift offentlig i Bogtrykkeriet til dem, som ikke tie dermed, men divulgere saadant, og giøre det bekiendt, saa det visse nok vil komme i Folke-Munde, mig og mit Embede til Forkleinelse. Havde Hans Høyærv. i det sted ladt mig i sær vide sine Betenkninger over disse Prædikener, og hvad hand meente, der kunde være til Anstød, saa vilde jeg have skicket mig deri, og villig forandret eet og andet, for at undflye endog et skin af Egensindighed og Paastaaenhed, og rettet mig efter

hans Tykke, saa viit billigt kunde været, endskiønt jeg for min Deel er overbeviist om, at aldeles intet findes i den udslittede Prædiken, ey heller i den Deel af den anden Prædiken, som her forkastes, som støder contra analogiam fidei eller vore symbolske Bøger. Men nu er ved den heel udslittede Prædiken ikke end med et Ord nævnt, hvad der skal være urigtigt i den, hvoraf det kunde synes, at den gandske og aldeles holdtes for vildfarendes, hvilket jeg dog ey vil forvente, at være Hans Høyærv. Meening. Men er det derfor, at den er forkast, som jeg formoder, at jeg, saasom der er skeet i den bekiendte piece om de 8 Saligheder, haver forestillet udaf samme Text Salighedens Orden, i hvilken vi skal søge at komme til Christum og til Livet, saa kand det jo derfor ikke giøre Sagen fordægtig, især da Afhandlingen i samme piece og i min Prædiken er hinanden aldeles ullig. Jeg er overbeviist om, at jeg ikke har sat noget herudi, som er imod Christi og Apostlernes Lærdom. Desforuden er jeg ikke den første eller den eeneste af vor Kirkes Lærere, som har forestillet Salighedens Orden af denne Text. Den berømte D. Ramback haver jo i hans hos os trykte piece i ligemaade søgt Salighedens Orden i dette Stykke af Christi Bjerg-Prædiken, og længe før ham har den berømte Theologus M. Flacius i hans Glossa in Math. V. p. 25 skrevet herom i samme Henseende iblandt andet disse Ord: *Complectitur autem hic ipse textus totam Christianam vitam per partes, incipiendo inde à contritione et progrediendo ad fidem, ac denique novam obedientiam.* Og strax derefter: *Primum ergo inculcat contritionem tribus versibus, postea fidem, postremo novam obedientiam.* Og lad være, at dette ikke just var saaledes intenderet af vor Frelser den gang og i disse Ord, at forestille sine Discipler Salighedens Orden, saa er jo dog intet sædvanligere, end at vore Lærere og Prædikantere ofte tage anledning endog af eet eeneste Ord i en text, eller af en blot allegorie og lignelse at udføre en Materie af en text, som aldeles ikke ligger i den. Hvorfore

jeg agter, at jeg desmindre kand derfor fortænkes, at jeg haver forestillet en Lærdom om Saligheds Orden af denne Text, da jo ey kand nægtes, at de Sandheder, som jeg haver udført herudaf, have deres gode grund i Texten. Jeg vil imidlertid derhos gjerne tilstaae dette, at jeg ikke er af den Mening, at disse ting præcise og til alle tider, med en hver Siel, som kommer til Gud, saaledes forholder sig, som her er bleven forestilet, at jo den vise Gud efter sin fri Haand kand føre en Siel anderledes end en anden, og at i særdeleshed qvoad gradus kand være en stoer Uliighed i Sielenes Førelser (hvilket jeg og her og der i denne Prædiken med et par Ord har søgt at give til kiende). Dog er jeg herom aldeles overbeviist, at, som der ingen anden Vey er til salighed, end at en Siel i og formedelst Syndserkiendelse, Anger og Ydmygelse for Gud maae lære at søge sin Retfærdighed i og af den H. Jesu, og saa lade troen til syne i Kierlighed og gode Gierninger, i haab og taalmodighed, saa findes af samme Aarsag intet i denne min Prædiken, som er contra analogiam fidei; eftersom jeg ey viser til nogen anden Saligheds Orden end just denne. Er da Lærdommen og Sagen, som her forhandles, qvoad essentialia rigtig og overeens stemmende med Jesu sunde Ord og den Lærdom om Guds frygt, hvi skal min Lærdom og Læremaade da giøres fortænkt, for jeg haver forestillet saadanne guddommelige Sandheder af denne Text, som giver saa god Anledning dertil? Hvad det forkastede Stykke af den Prædiken paa 26 S. efter Trinit: angaar, saa beviser Hans Høyærv. sig her saa meget des ubilliger imod mig; som hand offentlig beskylder mig for at bruge Calviniske og af vore Theologis forkaste Udleggelser. Jeg tilstaaer, at, da jeg læste denne Beskyldning, jeg længe tænkte hid og did, uden at jeg kunde giette, hvad det egentlig skulde være, som var Calvinisk herudi, især da jeg ey havde Brochmans Systema, som Hr. Prof. Wøldike viser hen til, ved Haanden. Men om jeg holdes fortænkt for, at statuere Particularitatem gratiæ, saa skeer mig ikke

allene dermed for Gud og Mennesker uret, som jeg og troer, at de Høye HHR. Directeurer ofte have hørt mig udførlig at have beviist Universalitatem Gratiae et Meriti Christi; Men jeg har og jo med saa tydelige og klare Ord, just i dette Stykke af min tractation søgt at forestille, hvorledes Jesu Naade tilbydes alle, alle Mennisker uden Forskiel, etc. saa jeg aldrig kunde tænkt, at nogen kunde herudaf have faaet mindste anledning til at mistænke mig for denne Mening, som jeg desforuden visseligen haver en stoor horreur for. Men skal jeg derfor ansees, at jeg statuerer particularitatem Gratiae, for jeg viser af Christi egne Ord, at man ikke uden i den rette af Jesu selv foreskrevne Orden kand blive deelagtige i Naaden, saa lærer den høll. Skrift jo allevegne saadant, saa vel som jeg, naar Jesus for ex. selv siger: Ikke alle de, som sige til mig Herre Herre, skal komme ind i H. Rige, etc. Vil Hr. Prof. Wøldike laste, at jeg især har henført de Ord: som arbeide og ere besværede, til dem, som ængste sig under Syndsens og Lovens Byrder, og ikke har just udført, hvorledes endog omvendte Christne, særdeles in statu Tentationis, kand regnes iblandt de arbejdende og besværede, saa svarer jeg dertil først: Unius postitio non est alterius exclusio. Dernæst at mit Øyemerke i tractationen ey har ført det med sig herom udførlig at handle.

Til Slutning haaber jeg, at de Høye Herrer Directeurer antage sig denne sag saaledes, at de Guds Sandheder, som jeg i disse udslettede Prædikener haver forestillet, maa reddes, og jeg og mit Embede mod ubillige Domme forsvares. Jeg indsætter derfor heele Sagen til de Høye HHR. Directeurers gode skiønsomhed, og ynsker af Hiertet, at den trofaste Gud vil herudi, som i alle andre ting, styre deres sind og hierter med sin H. Aand til det, hvorved Hans Navns Ære kand beforders, og forbliver med al underdanig respect

Deres Excellenses (osv.)

Underdanige Tiener

E. Ewald.

Kjøbenhavn d. 23. 7br. 1735.

»Hans Høyærværdighed Hr. Prof. Wøldike, efterat Hr. Ewalds Memorial var oplæst, loed tilføre, at han ingenlunde beskylder Hr. Ewald for nogen urigtig Lærdom; men saasom den Kongel. allernaadigste Lov tilholder en hver Censorem saaledes at approbere Skrifter, som ham foreviises, at han dertil self kand svare, saa kand han ingenlunde self svare til, at det Evangelium Math. V, 1 og følgende Vers kunde forklares som en Saligheds Orden, saasom den H. Aand ikke self vil have det saa forklaret, hvilket er øyensynligt deraf, at Luc. VI, 20 og følgende Vers ðette sammensættes i en gandske anden Orden. Hvorfore da saa vel Hr. Ewalds Prædikens Thema som den heele Tractation gik ud paa at giøre det til en Saligheds Orden, var han beføyet til samme ikke at approbere, men at udstryge. Angaaende Forklaringen over Matth. XI, v. 28 [Kommer hid til mig alle, som arbeide osv.], at der handles de vniuersalitate gratiæ, er en gammel Controvers mellem os og Calvinisterne; altsaa kunde han ikke approbere en Meening, som bliver refuteret af saa mange ypperlige Theologis iblandt os; men burde advare, hvorfor han udstrøg bemeldte Part af Prædiken, og gjorde Anviisning, hvor denne Forklaring af vore Theologis bliver refuteret, nemlig foruden Brochmans Syst. T. I de Gratia Dei, Cap. 2, Quæst. 27, som heel handler om denne Controvers — — (femten andre bekjendte lutherske Theologers Værker opregnes). Da nu saa mange og end fleere, som ey for Tiidens Korthed nu kunde eftersøges, af vores retsindige Theologis har forsvaret mod Calvinianos, at samme Sprog handler de vniuersalitate Gratia, kunde han ikke med en god Samvittighed approbere den Forklaring, som var tvert imod. Han hafde end ogsaa ydermeere ved Corrector ved Bogtrykkeriet, Mr. Agerup, ladet Hr. Ewald beede, at han vilde forklare Texten til 26. Sønd. post Trinitatis saaledes, at vniuersalitas Gratia ikke skulde lide Anstød, og til Alle Helgens Dag, at de Omstændigheder, som Christus taler om, bleve anseede ikke som Saligheds Orden, men som

Saligheds-Arvingers Beskaffenheder, og ladet tilbyde, at han dem, naar det skeede, gjerne vilde approbere. Hvad den Omstændighed anlanger, at Hr. Ewald meener sig derved at være graveret, at Prædiken udslukt og igiennemstrøgeh er sendt til Bogtrykkeriet, meener han, at [det] ikke meere kand komme Hr. Ewald til Forkleinselse, enten i gode Nafn og Rygte, eller i hans Embedes Anseelse, end som andre, da det daglig dags skeer, at Skrifter, i hvilke heele Sider og Blade af Censore er udstrøgne, kommer i Bogtrykkerierne baade fra ham og fra andre Censoribus. Men det siger Bogtrykkerne kun saa meget, som Loven taler om, nemlig at Censor ikke understaaer sig denne Side eller dette Blad at forsvare«.

»Herpaa blev med Hans Høyærværdigheds Hr. Wøldike's Gotfindende resolveret, at communicere Hr. Ewald denne Hans Høyærværdigheds Declaration ex Protocollo, samt at fornemme, om Hr. Ewald ved at ændre med nogle Ord de tvende erindrede Poster vilde befordre disse Prædikener i den Stand, at de af ham kunde approberes, saasom Hans Høyærværdighed da var bereed paa at approbere dem«.

Ikke længe efter udkom paa Waisenhusets Forlag det omtalte Skrift med Titel:

A. H. Franckes Haand-Postill, eller korte Prædikener paa Søndage og Hell. Dage. Af det Tydske Sprog oversatte. Med et Tillæg over de i Danmark brugelige Texter, som af Auctore ey vare forklarede. Kbh. 1735. 8° (Ny Udg. smst. 1752).

Skriftet er af det hele Missionskollegium (Holstein, Schröder, Steenbuch, Hojer; Wøldike) under Dato: Kjøbenhavn 2. Novbr. 1735, tilegnet Kong Christian VI. — I Tillæget findes en Prædiken paa Allehelgens Dag med Titel: »Hvad for beskaffenheder der findes hos dem, som ville, og formedelst JEsu erlange Saligheden«. Denne Titel viser allerede, at Ewald har maattet bøye sig for den strænge Censor.

1735, 3. Novbr. »Det forehavende Bibeltryk for nogle Præster i Holsteen¹⁾ er saa viit aftalt. Men da den grove Cicero falder in Octavo noget stoor, og Kiesel har viist, at Bibelen bliver lige saa lætt og lættre at trykke in Quarto minori med denne Styl, end in 8vo, Bogen og in IV^{to} vil giøre en skikkelig, men in 8vo et meget umaneerlig tykt Bind, saa beroer det paa Collegii Resolution, om der maa forsøges at faa Papiir til Editionen in IV^{to}. — »Gotfindes«.

»Saa blef og delibereret, hvormange Exemplaria paa Waysenhusets Regning skulde tilskydes, for at rætte sig derefter med Papiirets Besørgelse? — »Interessenterne overlades til 3000, og Waysenhuset self forlegger 3000 Exemplaria«.

1735, 24. Novbr. »Præceptorerne har atter mældet sig med den Begiæring, at de maatte holde Aften og Morgen Bøn med Børnene enten i Spiise-Stuen, eller en hver med sin Classe paa sit Kammer. (1) fordi Kulden om Vinteren, naar Børnene kom om Morgenen af deres varme Senge, ey kunde andet end skade deres Helbred, og i særdeleshed befordre den utroelig Udslæt, som de er plaget med. (2) fordi de klage, at det ey er dem mueligt saaledes i Kirken som hos sig self at holde Børnene til Andagt og Agtsomhed i Bønnen. (3) Siden dog ingen fremmed i denne Vintertiid kommer i disse Bønner. (4) Og Domestiquerne meget bequæmmere kunde tilholdes at indfinde sig i Spiise-Stuen eller paa Cammerne i Bønnen«. — »Kan saaledes skee fra Mortens dag til Fastelavns Tiid i Spiise-Stuen; dog at det først giøres kundt for fremmede«.

1735, 22. Dcbr. »Blef anmeldt, at siden mange Folk om Eftermiddagen og Aftenen i Aftensangen og Repetitionen søgte Kirken og begiærte Lyseplader i deres Stoele,

¹⁾ D. e. Nordslesvig, s. foran S. 546.

hvori de da self vilde skaffe sig Lyys; om der for hver lukt Stoel maatte giøres en Blek Plade, som kunde koste 10 a 12 β «. — »Accorderet«.

»Som Biblerne medgaae, har Hr. Ewald begiært, at der, som af andre Bøger, der iblandt Børnene bruges, saa isærdeleshed af Biblerne et Antal maatte aflegges, som kunde gives de Børn, der fattes eller indkomme, indtil den nye 12. Bibel bliver ferdig«. — »Accorderes, og kunde Hr. Ewald indlefvære, hvor mange han meener dertil at udkræves, til viidere Resolution«.

»Som der ey findes at være hidtil giemt et Exemplar af alt, hvad i Waysenhusets trykkes, for Waysenhuus Bibliothequet, saa bedes om en stricte Ordre der over, den Hojer i sin Tiid noye vil viide at efterlefv«. — »Kand skee, og de, som nu ey kand findes, kunde paa Auctionerne kiøbes«.

»Efterdi der er saa stoor Forskiæl i Præceptorum modo catechisandi, saa blef foreslagen, om det maatte strax efter Helligdagene begiæres af Hr. Ewald, Hr. Steenstrup og Præceptoribus, at opsætte alle de fornødne eller gafnlige Observationer, som de om Catechisations Maaden kunde have, hvoraf da en Catechisations Instruction kunde forfattes, og Collegio til Eftersiufn og Forbedring communiceris«. — »Kunde skee, og Projectet Collegio til Eftersiufn forelægges«.

»Da og Skrifningen og Regning gaar idelig slettere, og der er ingen Apparence, saa længe nu værende Skrivemester bliver, at faae det forbedret, saa blev ad interim proponeret, om mand maatte tage en af Børnenes øfrige Informations Timer, og lade dem deri, enhver under sin Præptore, øve sig i at skrive efter de herliggende Hallische Forskrifter, saaledes som det med Præptorene best kunde aftales«. — »Approberis«.

»Proponeret, at Børnene, helst Pigerne, maatte øves i at kiende og tælle Penge. Hvilket kunde skee i deres Frietimer, om Lære Moderen og Præceptoribus dertil 10 Rd.

af allehaande Mynt blev leveret, hvortil de skulde blive ansvarlig«. — »Approberis«.

»Som de Duodetz Psalme Bøger, der kand bindes til det Nye Testamente, næsten er borte, forespørges, om det¹⁾ ey paa nye bør oplegges, dog (1) bedre corrigeret end sidst, (2) indrettet efter den sidste Edition, hvor og Taksigelsens Fest for Kiøbenhavns Ildebrand etc. med indføres, (3) baade foruden og med Evangelierne og Epistlerne, paa det de, som ey vil lade det binde ved et N. T., saa meget bedre Nytte af Psalm Bogen kunde have«. — »Trykken approberis«.

»Factor Kiesel søger om Tilladelse efterdags at sætte paa de her trykte Bøger: »Trykt i Waysenhuset og paa dets Bekostning hos Kiesel«, hvilket han meener at kunne hielpe til, at hans Svende overalt uden Anstød kunde passere«. — »Accorderis«.

I. L. Holstein. I. W. Schröder. I. Steenbuck.

A. Hojer. M. Wøldike.

¹⁾ Her burde vistnok staa: de; da det ikke er om det N. Test., men om Salmebøgerne der nærmest er Tale.

Anm. Den S. 35 nederst omtalte Hr. Christen Egede var Præst i Røst og Værø, og den S. 65 øverst nævnte Lars Hauch var Kammerraad og Amtsforsvalter i Aalborg.

Efterretninger fra Laaland.

Under ovenstaaende Titel er der i det foregaaende (3 R. VI. og 4. R. II) meddelt en Række Bidrag til Laalands Kirkehistorie. Til Afslutning af disse Efterretninger skal her endnu meddeles en lille Samling gamle Breve, der antagelig ville være af Interesse for Øens Lokalhistorie, særlig i kirkelig Henseende.

1.

1401, 29 August. Hr. Johan Skarpenberg overdrager sit Gods i Utterslev og andensteds paa Laaland til Hr. Predbjørn Podebusk.

Omnibus præsens scriptum cernentibus Jehan Skarpenberg, Miles, Salutem in Domino. Noverint, me huic præsentati nobili viro, Domino Predebero Podebusk, Militi, omne Jus, proprietatem et possessionem mihi in Ottersløf ac in aliis vniuersis bonis vbicunque infra terram Lolland quomodolibet contingens ex mera voluntate et animo deliberato dedisse, alienasse et ad manus tradidisse Jure perpetuo possidendo, nihil mihi iuris aut proprietatis in præmissis aliqualiter reservato. In cuius rei testimonium sigillum meum vna cum sigillis Dominæ Elenæ relictæ Domini Vendelbo, Dominorum Petri Nicolai de Agaard, Erici Nilesen, militum, præsentibus est appensum. Datum anno Domini mcd primo, ipso die decollationis Sancti Johannis Baplistæ.

Afskrift i Thottske Saml. 730, Fol. p. 632.

2.

1470, 13. Novbr. »Itt Herretz tings winde, att sognepræsten til Tyerstedt sogen haffuer sin fri skouffshuck ij Eskemose«.

Alle mend, dette breff ser eller høre læse, helser Anders Hoffuit, herritzfogit ij Fuelseherrit, Steen Pedersen, Axel Erichsen ij Sedinge, som frij mend erre, Niells Mortensen, Sognepræst ij Holeby, Niells Sacksen ij sammestedt, Lasse Esbussen i Wegleby, Lasse Pedersen i Rødby, Bent Knudsen ij Rødby, oc Tommis Jensen i sammestedt, euindelich met Gud. Kundgiøre for alle neruerendis som effterkommendis, att Aar efter Guds byrd Mcdlxx¹⁾, then Tyersdag nest effter S. Martini dag, paa Fuelseherritz ting waar skickit for oss hæderlig mand Her Henrich Hansen, sognepræst til Tyerstedt, oc bedis om et beseyglit sogne windne, som tilforn wor læst inden fyre tingstocke, oc eskir paa den Aasyun, som hannem wor tilmelt paa hans toffte oc byggestedt i Synder Tyerstedt, som kaldis skolubne jorde til Tirinde Eskemose. Tha fremginge disse effterskreffne Dannemend, tha i Asynen worre, som erre Lasse Esbussen i Wegleby, Niells Saxen ij Holeby, Lauritz Pedersen ij Danstedt, Oluff Ved ij sammestedt, Hans Bramsen ij Wegleby oc Hans Tomessen ij Østoffte. Thisse for^{ne} Dannemend sagde paa siel oc sandhed for^{ne} Hr. Henrich frij skou til i Tiringe Eskemose til jldbrand, husbygning oc att frij sine suin paa, for de toffter, som Lasse Jorde²⁾ oc Michel Oelsen nu paa bor, oc som the haffuer spurt fran Arrild tijd frijt haffuer werrit i nogen mands minde. Fremdelis den tofft, som Niells Budder nu paaboer, mele wij oc frij skoff til ij Tiringe Eskemose, paa for^{ne} Her Henrichs wegne, oc att frij sine suin paa. Der paa bedis Her Hendrich it wuilligt tingswinde. Oc da wor tilmelt beskeden

¹⁾ I Registranten over Tirsted Præstegaards Adkomstbreve (se II, S. 283) har dette Brev Aarstallet 1473.

²⁾ Nedenfor er Navnet vistnok rigtigere skrevet: Jude.

mand Oluf Boesen i Nebbelunde, hand tog til sig xij¹⁾ Dannemend. som erre Niells Inguarsen i Norge, Per Jensen i Skiørringe, Lasse Jørgensen i Holeby, Per Clausen, Anders Rauffn ij Østoffte, Niells Sonesen, Tommis Jensen i Rødby, Morten Andersen i Ringzebølle, Claus Henrichsen i Horeby oc Jens Bramsen i Wegleby. Disse xij Dannemend wdginge oc beraadde dem, oc indkomme igen inden 4 tingstocke, endrectelige wundne paa siel oc sandhed, som the haffde hørt, att for^{ne} 6 Dannemend tilmelte for^{ne} Her Henrich frij skou ij Tiringe Eskemose for the toffter, som Lasse Jude och Michel Oelsen ij Synder Tyerstedt nu paa boo, til ildebrand, husbygning oc att frij sine suin paa, som hans forfædre for hannem haffue nydt, oc sogne windne wduiser. Oc den tofft, som Niells Budder nu paa boer, att nyde frij skou i Tiringe Eskemose, paa for^{ne} Her Hendrichs wegne, til ildebrand, husbygning oc att frij sine suin paa. Thil windisbyr oc bedre stadtfestning, oc som wij haffue hørt disse for^{ne} Dannemend windne for os, tha henge wij worre indsegle neden for dette obne breff. Datum anno, die et loco vt supra.

Afskrift i Karen Brahes Mnscrip. Nr. 280.

3.

1494, 31. Oktober. •En Copie liudendes om frij Oldengield paa Munckeskouff til Præst oc Diegen wdj Østoffte Sogen etc.▪

Eskild Gøye oppaa Krenckerop, wor Naadige Herris Konnings Marsk, Anders Gøye, Ridder, oppaa Kæstrop, Matz Lauritssen aff Oelstrop, Landsdommere wdj Loland, Erick Matssen aff Nackebøg, Stij Pors i Ølingsøe, Christoffer Iffwensen i Roelycke, oc Lauritz Inguerssen i Rogehaffue, Webnere, giøre witterligt met dette wort obne breff, at aar effter Guds byrd Mcdxciiij, alle Helgen afften, waare wij møtte oppaa Muncke Skou om trætte oc dele, som

¹⁾ Der nævnes dog kun ti.

wor emellom Trwet Anderssen, Høffwitzmand oppaa Aaleholm, oppaa kronens wegne, Frue Maryne Her Axel Brades Effterlewerske aff Taasterup, oc Mariboe Closter, om Oldengield oc Oldensuin. Da fore wij igiennem forskreffne Muncke skouff fraa Grijsberg oc indtil Hiørnestenen, som ligger i det rette Skouskiæl, sønden wed Øemande kyrckegaard, bode tuert oc endelangt, oc saae oc skudde ald forskreffne Skouffs beyleghed, oc forligte wij dennom saa til minde oc til rette, at forskreffne Mariboe Closter skal haffue frij oppaa Munckeskouff alle deris tieners Swin, som bor i Østoffte, oc Præst oc Diegen oc alle Kyrcke Tienere. Oc der til hundrede Loff Swin, oc alle deris hiemfødde Swin, som deris rette Fæmercke haffue. Oc skal forskreffne Maribo Closter haffue alle for^{ne} Swin, som forskreffuet staar, frij oc wbehindret aff for^{ne} Skouff, bode for Kronen oc for for^{ne} Frue Maryne aff Tosterop, wden ald giensigelse til ewig tid. Tijl ydermere Forwaaring oc Stadfestelse, at alle for^{ne} Artickeler wbrødelig holdes skal, som forskreffuit staar, da haffue wij for^{ne} ladet wore Indsegle henge neden faare dette wort obne breff met for^{ne} Frue Marynes oc welborn Suends Truet Anderssens, Høffuetzmand oppaa Aaleholm, Indsegle. Giffuet Aar oc Dag, som forskreffuit staar.

Afskrift i Karen Brahes Mnsr. Nr. 280, ved Hr. Jørgen Christiensen, Præst i Østofte.

4.

»En Copie aff it gammelt Sognewinde wdgifuet paa Østoffte Sognesteffne wnder Dat. 1503. liudendis om Oldenskou oc Oldengield«.

For alle Mand, neruerendis oc kommendis, kungiøre wij effterscreffne Knud Anderssen, Præst i Østoffte, Pouel Lauritssen i sammested, Jens Dwe i Langit, Claus Om oc Jep Claussen i Mariboe, met dette wort obne breff: At aar effter Guds byrd M. D. iij. den Søndag, som wor Nytaars Dag, wor skicket for oss oc meninge Almue paa Østoffte Sognesteffne beskeden Mand Hans Olssen i Østoffte, huilcken

som bedes oc fick it wuildigt Sogne winde paa nogle effterscreffne Ord oc Artickle etc. Da tilmeltis xij Dannemend, som ere Peder Due, Oluff Jenssen, Matz Klyer i Langit, Hans Jeppessen wdj Waaskouff, Anders Mand i Paaruppe, Jens Tagessen i Redersnees, Hans Jenssen, Peder Jenssen i Siøreppe, Nis Knudssen, Hans Symenssen, Jørgen Hanssen oc Jens Pouelssen i Hanelycke. Huilcke xij Dannemend wdginge oc beradde dennem, oc egien indkomme paa for^{ne} Sognesteffne oc windede alle samdirectelige for meninge Almue paa deris gode tro, siæl oc sandingen: At Østoffte rette præstegaard, norden Kyrcken, oc alle de, som bor wdj Østoffte by, synden oc westen Østoffte Kyrcke, haffue Offret nock oc god Olden skouff, Eg oc Bøg oc Hassel, at frij alle deris Suin oppa, huor mange som de haffue, mod alle de Skouffue, som deris Skouff paaløbe, som ere Horeby, Benitze, Hillested, Tofte, Skiørringe, Tosterup, Vedleby, Tornby, Tennemarcke oc Langit, oc frij deris Suin aff alle for^{ne} Skouffs Faalde oc Suinedreffte. Oc aldrig tog nogen Slotzfogit eller Embedsmand paa Raunsborg, Aaleholm eller nogen anden deris Suin til eller for Oldengield, siden de finge Synderskouff i deris haffuendes wære til for^{ne} Østoffte. At saa wor windet for oss, det winde wij met wore Indzgle trycte neden fore dette wort obne breff, oc desligeste winder oc meninge Østoffte Sogen, at saa er i sandhed, som foruitnet er. Datum anno, loco et die vt supra.

Afskrift i Karen Brahes Mnsr. Nr. 280.

5.

1508, 18. Februar. Kong Hans præsenterer Hr. Jens Andersen til Præst paa Fæø og Femø.

Johannes, Dei gratia Daciæ, Sueciæ, Noruegiæ, Sclauorum, Gottorumque Rex, Dux Slesuicensis, Holsatiæ, Stormariæ ac Ditmertiæ, Comes in Oldenborg et Delmenhorst, Reuerendo in Christo Patri, Domino Johanni Andreæ, Ecclesiæ Ottoniensis Episcopo, Nobis sincere dilecto, salutem

cum fauoris nostri reuerentia et affectum. Cum ad vacantem pro nunc de iure et de facto Ecclesiam parochialem in Fæøe cum sua annexa in Femøe vestræ Dioecesis per liberam resignationem cuiusdam Domini Canuti Bryske, vltimi et immediati possessoris eiusdem, Nobis merum Ius competit patronatus: Iccirco dilectum nobis Dominum Johannem Andreae Presbyterum ad dictam Ecclesiam cum sua annexa canonice obtinendam vestræ Paternitati in his scriptis offerimus præsentatum: Instantes, quatenus sibi eandem Ecclesiam cum sua Annexa, cum animarum cura et plenitudine Juris canonici, conferatis: Ipsumque ad eam et singula eius Jura institui et introduci ac in eisdem defendi secundum Juris Ordinem effectualiter facietis. Et id propter ab altissimo meritum ac a nobis actiones gratiarum plurimas recepturi. In cuius præsentationis testimonium Signetum nostrum præsentibus duximus appendendum. Datum in curia nostra Regia in Halsnes, feria sexta proxima post festum sanctæ Julianæ virginis Anno M D viii.

Ex mandato Dñi Regis proprio.

6.

1523, 8. Sept. Biskop Jens Andersen giver Hr. Peder Hansen Kollats paa Fæø Kald med Annexerne Femø og Askø.

Joannes Andreae, Dei et Apostolicæ sedis gratia Episcopus Ottoniensis, nobis dilecto Domino Petro Johannis, nostræ Dioecesis præbytero, paternum affectum in Domino cum salute. Tuæ probitatis et aliarum tuarum virtutum merita, quibus apud nos fide digno commendaris testimonio, Nos sollicitant et inducunt, vt personam tuam speciali fauoris gratia prosequi teneamur. Quapropter ad præsentationem Serenissimi Principis et Domini, Domini Christiani, Dei gratia Daniæ, Sueciæ, Noruegiæ, Sclauorum, Gottorumque Regis etc., Ecclesiam parochialem Sancti Nicolai in Fæøe cum suis annexis Femøe et Askøe, per liberam resignationem cuiusdam Domini Johannis Andreae,

ultimi et immediati possessoris earundem, pro nunc de Jure et facto vacantem, tibi cum animarum cura et omnium illarum dictarum Ecclesiarum plenitudine conferimus per præsentem. Teque per Birreti nostri impositionem præsentialem inuestimus ad easdem. Volumus etiam tibi et nulli alteri quouis modo de omnibus et singulis Ecclesiarum fructibus, redditibus et obuentionibus integraliter et cum effectu responderi. Mandamus nihilominus duobus vicinioribus Curatis, quatenus tenore præsentium requisiti te in et ad dictarum Ecclesiarum realem et personalem possessionem introducant. In cuius fidem et testimonium hasce nostras literas sigilli nostri appensione communiuimus. Datum in Residentia nostra Alsøø, ipso die Natiuitatis Beatæ Mariæ Virginis, Anno M. D. xxiii.

Gl. Afskrift i Karen Brahes Mnsr. Nr. 280 Sammesteds findes følgende Notits, der vistnok tildels refererer sig til dette og foregaaende Brev:

Anno M. D. VIII, der Ordinantzen vdgich, er disse 3 Øer oc Vicarij (!) lagd Anno M. D. xxij. til Prousten H. Peder Hansen y Østoffte, at giffue aarligen der aff och Redesnæs Birck xvj Lamb eller 8 Rix dr.

Om Oprettelsen af særlige Præstekald paa Fæmø og Fejø se Kong Frederik I's danske Registranter, S. 131, og Danske Kirkelove II, 3—4.

7.

1528, 21. December. Kgl. Befaling til Præsterne i Branderslev o. fl. Sogne om at søge kgl. Stadfæstelse paa deres Præsentats- og Forleningsbreve.

Vii Frederich mett Guds Naade Danmarcks, Wendis oc Gottis Koning, wdtuold Koning till Norge, Hertug vdj Slesuig, Holsten, Stormarnn oc Ditmerschenn, Greffue vdj Oldenborg oc Delmenhorst, Hilsse etther, oss elskelige Sogne prester till Brandersløff kircke vdj Laaland, oc till Torckilstroppe kircke, Guntzløff kircke oc Eskelstrop kircke, kerligen mett Gud oc wor naade. Wider, att wij haffue

forfaret, atj haffue oc besidde wore oc kronnens kircker oc ey haffue thennom aff oss i forlening. Thij betthe wij etther alle oc huer serdeles strenngeligenn biude, athij mett allder første retthe etther effther at giffue etther till oss mett etthers presentas oc forleenings breffue, som i paa samme wore kircker haffue. Saa frampt at ther som i icke thet giørendis worde, wille wij forlenne andre mett samme wore kircker. Her wede i altingest att retthe etther effther, och lader thett ingennlunde. Befallendis etther Gud. Schreffuet paa wortt Slott Gottorpp Sanctj Thome apostoli dag, Aar etc. Mdxxvij. Vnnder wort Signnetth.

Ad mandatum regie Maiestatis proprium.

Original i Rigsarkivet. Befalingen synes ikke at passe ret med den i Fred. I's danske Registranter, S. 172, meddelte kongelige Præsentsats af 25. Juli 1528 for en Præst i Branderslev.

8.

1539, 4de Juni. Laalands Landstings Vidne om at Præsterne paa Laaland ulene plejede at oppebære Kvægtienden.

Wij effterscreffne Knud Gøye til Kielstruppe aff woben Landsdommere i Loland, Peder Willomsen Byfogit i Mariboo, Hans Jude fogit paa Pederstorpe, Peder Huijd i Suinsberg, Niels Huijdt i Hundzeby, giøre witterligt oc kiendes met dette wort obne breff, att aar 1539 onsdagen for Hellig Guds Legoms dag paa Lolandsfar Landsting for oss oc Dannemend flere wor skicket hederlig oc fornumstig Mand Her Rasmus Jenssen, Sogne prest i Rødby, paa meninge Sogne prestmends wegne i Loland, oc adspurde meninge almue, som den dag Lolandsfar Landsting søgd waare, om nogen aff dennem kand drages til minde eller haffuer hørd eller spurd i sandhed aff nogen, at det haffuer weret Seduaan i Loland at giffue nogen Queg tinde andensteds end til deris Sogneprester. Ther til suaaret meninge mand, som der da forsamlede waare, at de icke haffuer hørd eller spurd i sandhed, at nogen Quegtinde haffuer werit wdgiffuet andensteds end til deris Sognepræster. Der

paa bedis oc fick forneffnde Her Rasmus Jenssen it wuildigt Landstings wittne aff xij Dannemend, som waare Laurits Mattssen i Trunstoppe, Anders Suendssen i Hundzeby, Jens Olssen i Otthersløff, Oluff Henningssen i Naskouff, Jep Bosen i Lindet, Niels Lassen i Kalløe, Hans Bosen i Maglemer, Peder Huijd i Suinsberg, Niels Olssen i Hundzeby, Oluff Anderssen i Ingestoffte, Peder Galt *ibid.*, Mattis Bagge i Norre. Huilcke forscreffne xij Dannemend wel beraadde dennom, oc endrectelig met en røst wittnede paa troo oc sandingen, at de paa for^{ne} dag oc Ting sandelig hørde oc saae, at alle ord oc artickle gick oc foer, som forscreffuit staar. Tijl ydermere windesbyrd oc bedre foruaaring henge wij wort Lands Indsegle neden faare dette wort obne breff med de dannemends Indzegele, som forscreffuit staar. Datum Anno, die, loco vt supra notatis.

Afskrift i Karen Brahes Mnsr. Nr. 280.

9.

1545, 4. Juni. Abbedissen i Maribo sælger en Messehagel til Rødby.

Saa bekiender Jeg Syster Birgitte Bradesdatter, Abedissee i Mariboe Closter, at have undfanget og oppebaaret af ærlig og forstandig Mand, Hr. Rasmus Jensen, Sognepræst til Rødbye, XI Daler for en Messehagel, dend Rødbye Mænd havde kiøbt mig af. At saa er udj Sandhed og til bedre Vidne trykker Jeg mit Embeds Indsegl under denne Quittantz. Datum Mariboe die corporis Christi, anno Domini MDXLV.

Jac. Bircherods Mnskr. i Ny kgl. Saml. 409 Fol.

10.

(1554). Præsterne paa Laaland ansøge Kongen om Stadfæstelse paa deres Privilegium paa at maatte sejle, naar som Kjøbstedmænd sejle (for at udføre deres Produkter).

Hogborne Første, Stormectiige Koningh och Allernaadigste Herre, Effther wor ydmyghe, plictyge och wnderdanyge Thyeniste, som wy etthers Konge Høgmectiighedh

mett lyff oc gode och alth thett wy formwge altiith plictige er, Tha er wor gandske wnderdanyghe Bønn tyll etthers Kong^e Høymectighedt, atth etthers Naade wylle werdiis tyll fore Gudz skyldh och stadfeste tysse woriis preuilegier, som her nu tylstede ere, indehollandiis thett Breffuis lydelse, som etthers Naade wdgaff y Hans Wrnys tydh anlangendis thendt Artyckell, atth wy fattige prest-mendt maa szegle, nar som Kiøbstedzmentd the segle. Allernaadigste Herre, thy er wor gandske ydmygeliige Bøn tyll etthers Kong^e Høymectiighedt, att etthers Naade wylle werdiis tyll fore Guds skyldh och naadeliigen anszee oss wtj thenne wor begyere, szaa att wy fattiige mendt samme Seglatz maatte nydhe wforhynnndriith, tagendes ther fore løn aff thenndh barmhiertiige Gudh. Allernaadigste Herre her mett wylle wy haffue etthers Kong^e Høgmectiighedt thenndt almect^e goedhe Gudh ewyndelliige befalliith mett etth salliigt och langsamptt Regemente oc aldh Lycke och Welfartht baade tyll Syell och Lyff.

Etthers Kong^e Høgmectiigheds
Trowylliige Thyenner
Menyge Prester och Capellaner
wtj Laalandh.

Udateret Original i Rigsarkivet. Paa samme Blad og med samme Haand findes følgende Andragende:

11.

(1554). Niels Ulf, Præst i Nysted, ansøger Kongen om Brev paa (Nysted Klosters) Abild- og Humlegaard.

Allernaadigste Herre, er iegh fattiige mandt gandske ydmygeliigenn begierendis, att etthers Kong^e Høgmectiighedt wylle werdis tyll fore Gudtz skyldh oc naadeliigen wnde megh etthers breff paa thend Abyldgaardt och Hummelgaardt, som etthers Naade megh wntth haffuer, Bedendis, etthers Kong^e Høgmectiighedt wylle naadeliigen anszee myn møde och wmaghe, Jegh haffuer hagtt fore etthers naade, Hwylkett Jecgh dogh forpliictigh er vdenn saadanne

etthers naadis skenck, som y megh her tyll naadeliigenn haffue bewylgiith, Hwylcketth er dogh ingenn mandh tyll skadhe, som etthers naadis Leensmandh Peder Oxe wyttherliigtt er. Allernaadigste herre tagendis løn aff thend Almect^e Gudh, hand wndhe etthers Kong^e Høgmectighed etth salliigtt och langsomptt Regemente oc aldh Lycke och welfarth baadhe tyll Siell oc Lyff.

Etthers Kong^e Høgmectighedz
Trowyllige Thienner
Nyels Wlff,
prest y Nystedh.

Orig. i Rigsarkivet. Under 26. Sept. 1554 fik »Hr. Niels Wulf« kgl. Bevilling paa indtil videre at maatte bruge Nysted Klosters Abildhave og Humlehave. (Kancelliets Brevbøger 1550—6, S. 335. F. R. Friis, Hist. topogr. Efterretn. om Musse Hrd. S. 13. Pontoppidan, Ann. Eccl. Dan. III, 329).

12.

1557, 10de Marts. En laalandsk Landstingsdom om at Helmessemad skulde svares in natura.

Jeg Rasmus Rin wdj Bregninge, Tinghøring til Lolands landsting, kiendis oc giør witterligt for alle, at aar Mdlvij, Ounsdagen nest effter Inuocauit Søndag, paa Lolands landsting wor skickit for mig og for mange Dannemend flere, som den dag for^{ne} Ting haffde søgt, Erlig og wellørd Mand Her Niels Pederssen, Sogne præst til Lande kyrcke Sogen, oc haffde forfuld sin dæle paa Øster Skiørringe Mend, fordi at de sidde hans Fader, deris Sogne præst, Her Peder, offuerhørige oc icke wille giffue hannem deris Helgmøsse mad, som de hannom aff rette plictige ære. Der tijl suarede Bent i Skiørringe met de andre Øster-skiørringe Mend, oc sagde, at de wilde giffue hannom penninge, som de ere hannom plictige for Maden, oc icke Mad, fordi at tiden er dyr. Der til suaarede forbeneffnde Her Niels oc sætte i rette, om de, som saa sidde oc fortrycke dennom, om dem bør icke at giffue forbeneffnde hans Fader Her Peder deris Helgmøsse Madt, eller dem bør at

aarsage dem der met, at tiden er dyer? Met mange flere ord oc tale, som dennom emellom wor. Da effter tiltale oc giensuar, oc effterdi at meninge Lolands Indbyggere oc bønder haffue samptyckt, at de wille wdgiffue deris Helgmøsse Madt oc Almisse Korn, paa det at de maatte bliffue benaadede for den tyende kierff, som andre om-liggende Lande wdgiffue: Da wiste ieg icke andet at sige der paa for rette, end forbeneffnde Skiørringe Mend bør at giffue forbeneffnde Her Peder deris Mad, som de haffue giord aff gammel tid, eller i andre maade stille hannom tilfreds, at hand icke klager. Tijn ydermere windisbyrd trycker ieg mit Signete nedem paa dette mit obne breff. Datum, vt prenotatum est.

Afskrift i Fuglse Herreds Provstebog, Karen Brahes Mnsr. Nr, 280, med Bemærkning om, at denne Dom fandtes i Tirsted Præstegaard.

13.

1557, 26. Maj En laalandsk Landstingsdom, at der skal gives Almissekorn af øde Jorder.

Jeg Rasmus Rin af Brenninge, tinghøring till Lolands Landtzting, kiendis oc gjør witterlig for alle, att Aar effter guds byrd 1557, Ounsdagen nest effter vocem jucunditatis søndag, paa Lolandtz Landtzting wor skicket for mig oc mange Dannemend flere, som den dag for^{ne} ting hade søgdt, Her Christen, sogneprest y Togerup, oc hade loulige mett alle rette forfuldt sine dele paa Niels Suole y Hyltoffte for nogit almyseskorn, som hand skulle staa igen medt aff en Øde jord, som han nu bruger. Ther til suarede for^{ne} Niels Suole oc sagde, att hand meen, att hand er hannem intedt almyses korn plictig wdaff samme øde jord, wden hun worre bygdt, oc de icke anderstedt y Fuelse herrit vdgiffue almyses korn aff nogle øde iorde. Ther til suarede for^{ne} Her Christen oc irettebar it obit beseyglit breff, som nogle aff hans sognemend, wed naffn Erich Ipsen y Engebølle mett nogre flere, oc effter den mands winde, som wonde paa samme jord, som for^{ne} Niels Suole

nu bruger øde, hade wdgiffuit, lydendis, att saa mange som haffue øde iorde y forbe^{te} Togerup sogen att bruge, the wdgiffue deris Biscops tyende oc almyseskorn saa well aff de øde iorde, som de bruge, som de giører af de gaarde, de bo paa, oc er derforre satte oc indregnede; oc Niels Suolis formand gaff oc almyseskorn oc Biscops tiende aff samme gaard, emeden hand bode der paa; mett mange flere ord oc tale, som dennem imellem waar. Tha effter tiltale oc giensuar, oc effter de beuiisning, som for^{ne} Her Christen y rette førde, att alle, som bruge øde iorde y for^{ne} sogen, de bekiende oc att giffue almyseskorn der aff: Tha wiste ieg icke andett att sige derpaa for rette, end for^{ne} Niels Suole hannem bør ocsaa att giffue dett almissekorn aff same øde iord, hand bruger, det som bør deraff mett rette, emeden den windisbyrd staar wed mact, som for^{ne} Her Christen y rette førde. Thill ydermere windisbyrd trycker ieg mitt signedt neden paa dette mitt obne breff. Datum, vt prænotatum est.

Afskrift i Karen Brahes Mnsr. Nr. 280. Sammesteds findes ogsaa en Herredstings Dom, dat. 5te August 1568, afsagt af Jens Lauritsen i Bregninge, Herredsfoged til Musse Herreds Ting, hvorved han tildømte Mester Hans Jørgensen i Flintinge, Sognepræst i Thoreby og Provst i Musse Herred, Almissekorn af en øde Jord i hans Sogn.

14.

(1560). Vidnesbyrd om den Ed, som Provsterne paa Laaland aflagde til M. Niels Jespersen ved hans Tiltrædelse af Superintendentembedet.

Nos infra scripti Ecclesiarum Lollandicarum præpositi, pastores ac verbi Dei ministri, in Templo Mariboensi unanimiter congregati, promittimus secundum gratiam divinitus nobis concessam, fideliter et cum omni diligentia nos servaturos juramentum nostrum, quod hodie in conspectu Dei, præsentem Regio Præfecto ac Nobili Viro Erico Rudt, sancte præstitimus Superintendenti nostro carissimo, M. Nicolao Caspari Vibergio, juxta formam ab ipso nobis prælectam, nec unquam nos quicquam ex industria contra

datam fidem tentaturos, quod vel gloriae Dei vel communi nostro Ordini poterit dedecori [esse]. Ita nos adjuvet Deus suo sancto Evangelio. Huic itaque adjuramento in argumentum majoris fidei ac certitudinis propria manu subscribere nequaquam addubitavimus.

Ego Johannes Georgius Wibergius, Pastor Ecclesiae Thorevillanæ et Propositus provinciae Mossensis, agnosco, me secundum juramenti hujus formulam obstrictum esse venerando meo Episcopo, D. Magistro Nicolao Caspari Wibergio.

Et ego Georgius Olai, Præpositus australis provinciae et Pastor Ecclesiae Westenshovensis, subscribo manu propria.

Et ego Georgius Christierni, Præpositus provinciae Fuelse et Pastor ecclesiae Østoftensis, subscribo propria manu huic juramento.

Ego Petrus Boetius, aqvilonaris provinciae Præpositus, ecclesiae Nachschovianæ Pastor, etiam subscribo.

Afskrift i Thottske Saml. 730 Fol., p. 371. Stykket er udateret, men maa sikkert være fra Aaret 1560,

15.

1564, 19. Marts. •Sognemændene udi Halsted Sogn finge Brev at maa bekomme Sancti Olufs Kapel at forbedre forskrevne Halsted Sognekirke med. •

Vi Frederik den anden etc. Gjøre alle vitterligt, at vore Undersaatter, menige Sognemænd udi Halsted Sogn udi vort Land Laaland have haft deres fuldmægtige her hos os, og berettet, hvorledes at deres Sognekirke er meget bygfalden, og de ikke ere formuendes med deres egen Hjælp den igjen at bygge og færdig gjøre, og derfor underdanigst er begjærendes, at vi naadigst ville unde dennem Sancti Olufs Kapel der sammesteds til Hjælp at forbygge forskrevne Halsted Sognekirke med. Thi have vi af vor sønderlig Gunst og Naade undt og tilladt, og nu med dette vort aabne Brev unde og tillade, at forskr. vore

Undersaatter udi Halsted Sogn maa bekomme forskr. Sancti Olufs Kapel med hvis Sten og Tømmer der paa findes; dog saa at de dermed skulle bygge og forbedre forskr. Halsted Sognekirke, og aleneste det forvende til Kirkens Bygnings Behov og til ingen anden Del. Datum Kjøbenhavn den 19 Dag Martii Aar etc. 1564.

Registre over alle Lande Nr. 8, Fol. 189 –90.

16.

1564, 10 Maj. •Hr. Matz Brun, Sognepræst udi Stokkemarke, fik Brev saa lydendes•.

Vi Frederik den anden etc. Gjøre alle vitterligt, at denne Brevviser, Hr. Matz Brun, Sognepræst udi Stokkemarke, haver ladet berette for os, hvorledes hannem gjøres Hinder og Forfang paa nogen den Jord og Ejendom, som ligger til hans Præstegaard: Da have vi . . . undt og tilladt . . . at forskr. Hr. Mads Brun maa have, nyde, bruge og beholde al den Jord og Ejendom, som nu med Rette tilligger til forskr. hans Præstegaard, og af Arildstid tilligget haver, til saa længe vi anderledes derom tilsigendes vorder. Forbydendes derfor alle etc. Datum Hafniæ x die Martii Aar etc. 1564.

Registre over alle Lande Nr. 8, Fol. 190 b.

17.

1565, 7. April. Kongen tilstaar Axel Urne Patronatsret til Hundseby Kirke.

Kong Frederik II gjør vitterligt, at efterdi Axel Urne til Søgaard har udlagt til Kronen tre ham tilhørende Gaarde i Sjælland, de to i Lundtofte og den tredie i Lyngby, med deres Rente og Rettighed, saa tilstaar Kongen ham Patronatsret til hans Sognekirke, Hundseby Kirke, ved hans Gaard Aarsmarke i Laaland, med Præstegaard og Degnebolig og deres rette Tilliggelse — paa de sædvanlige Betingelser: at han skal vedligeholde Kirken og forsørge

Sognefolket med en i Levned og Lærdom ustraffelig Sognepræst, som af Superintendenten kjendtes duelig til Embedet. Datum Lundegaard 7 April 1565.

Registre over alle Lande Nr. 8, Fol. 195—6.

18.

(1582—3). Ordning af Fattigforsørgelsen i Fuglse Herred.

Wij effterscreffne Steen Brahe til Knudstrup, Hack Wlstand til Heckeberg, Henning Gøie til Kestrup, giøre alle witterligt, at effter som wij haffue bekommit Høgborne Førstes oc Stormectige Herres, Her Frederichs den anden (osv.), wor aller naadigste Herres oc Konnings obne breff, dat. Kiøbenhaffn Slot den 19 Junij, Anno 1582¹⁾, da haffuer wij effter Høgbemeldte Kong^e Maitt^s, wor alder naadigste Herres oc Konnings obne breff oc befalning omdraget her wdj Loland oc Falster, oc effter Hans Kong^e Maitt^s Breff der Leyligheden forfaret, oc giort denne effterscreffne ordning oc skick, paa Kong^e Maitt^s naadige behag, wdi saa maade, som her effterfølger.

Først haffuer wij ladet flitteligen formedelst huer Proust oc Præst wdj huert Herrit optegne paa klare Register huer Betler wed naffn, som er Guds almysse werde. Huilcket Register findes hoes huer Proust oc Præst wdj Herredit, oc desligeste it Register at antuordis huer Kongelig Maiestatz Stigslensmand.

Dernest haffuer wij klarligen optegnit, huormange Decimanter, som ere wdj huert Sogen, oc saa siden offuerueyit medt Prousterne oc Præsterne wdj huert Herrit, oc nogen aff de beste Sognemend wdj huer Sogen, oc saa rettit oss effter Høgbemelte Kong^e Maitt^s breff oc lagt somme Sogner sammen, ocsaa en Sogen for sig sielff, effter leyligheden; oc siden tilset wdj huert Sogen gode

¹⁾ Brevet forbigaas her, da det findes trykt i Ny kirkehists. Saml. IV, 399 f.

Dannemend at være Forstandere for de fattige, som skulle haffue flittig oc god opsiun, at de fattige fanger tilbørlig wnderholdning til mad oc øell. Disligeste at der som dennom fattes skoe oc kleder, da skal det tagis aff de fattiges Block der til, oc der som det kand icke tilreкке, da skal Almuen wdj samme Sogner skiude sammen aff hues dennom Gud giffuit haffuer, at de fattige icke lide Hunger og nød for klæder; Oc der hoes befalet samme Forstandere, at der som nogen aff Almuen, som Guds almysse formaaer at wdgiffue, icke wil findis lydige det met de fattige at meddele, oc icke wil raadis bod paa formedelst forstandernis paamindelse, daa skulle de giffue det Lensmanden til kiende, oc hand daa der met wil haffue it Christeligt indseendt.

Desligest, at huor som der er blinde eller wanføre menniske, som icke kunde gaae, de skulle føris met wogne omkring wdj Sognen til huer by eller gaard, som gammel Seduaane haffuer wærit, oc icke widere end wdj de samme Sogner, som de ere indscreffne wdj.

Ere oc alle slig Betler giffne synderlige Tegen at henge paa brystene, som ære ij eller iij bogstaffue aff huer Sogne kyrckes naffn, saa mand der paa kand forfare, huilcke Sogner de fattige hør oc bør at være wdj.

Sammeledis effterdi der findis megen wskickelighed med samme Betler, oc klage haffuer wærit for oss, at huor der skeer paa nogen Landsby Brullup eller Barsel, de forsamlis der icke aff it Herrit, men aff flere, saa mange Stodere oc Betlere, at huem som slig werskaff giør, bliffuer der met megit besuerit: Da er det for gaat anseet, at huilcken Mand, som giør slig werskaff, da behøffuer hand icke at giffue flere almisse, end dennem som ere wdj samme Sogner oc haffuer Tegen.

(Derefter følger en Fortegnelse over Sognene i Fuglse Herred med Tallet paa Decimanter og Betlere i hvert Sogn, samt Navnene paa Fattigforstanderne (2—6 efter Sognenes Størrelse) og Afbildning af det Tegn, som gaves ethvert

Sogns fattige. Decimanternes eller Tiendeydernes Tal i hele Herredet var 690, de indtegnede Betleres Tal var 121. Foruden af de tre i Indgangen nævnte Mænd er Vedtægten, som det synes, undertegnet af Laue Wenstermand¹⁾ og Sofie Gyldenstjerne²⁾.

Optegnelse bl. Karen Brahes Mnsr. Nr. 280.

19.

1583, 20. Juli. Her Peders Forligelsemaall aff Femmøe mett sine Sognemend om Griisetind, Følletyen, Kalffuetyend wdj hans liffs tiid.

Jeg Peder Hansen, Sogneprest paa Femmøe, kiendes i dette mitt obne breff, at ieg Anno 1583 den 20 Julij wor kaldet thill Nykiøbings Slott aff min Lensmand w. Henning Gøye mett 8 aff the fornemste Mend paa for^{ne} Femmøe, om en wenlig Contract oc Enighed att giøre emellom mig oc mine Sognemend om min Tyend oc Rettighed, som mig burde att haffue efter Ordinantzen. Tha bleffue wii saa forligthe, mett min Lensmands willie oc samtycke w. Henning Gøyes, att ieg icke skall haffue eller begære aff thennom Grisetyend, Følletyend oc Kalffetyend min lifftiid, eller saa lenge ieg w. skall were Sognepræst paa Femmøe: Och haffue the paa samme tiid beuilget oc samtyckett mig derforre mett ganske Almuens Beuildning oc Samtycke ett stycke iord, som ligger emellem Beggen, den store Dam oc Jørgen Nielsens gaard. Till ydermere windisbyrd oc bedre foruaring, att ieg thenne min Contract holde will, trycker ieg mitt Signet neden wnder. Datum vt supra.

Afskrift i Karen Brahes Mnsr. Nr. 280.

¹⁾ til Pederstrup, Landsdommer over Laaland og Falster.

²⁾ Abbedisse i Maribo Kloster. Da den kgl. Befaling til Ejler Grubbe og Sten Brahe om at indsætte hende til Abbedisse i afd. Jomfru Margrete Urnes Sted, er udstedt 13. Novbr. 1582, kan hendes Underskrift ikke være given før efter denne Tid.

20.

1585, 3. Januar. Kongetienden af Østofte Sogn overdrages Jakob Ebbesen, Borgmester i Nysted.

Wij Frederich den anden (osv.), Giøre alle witterligt, at wij aff wor synderlig Gunst oc Naade haffue vndt oc tilladt, oc nu met dette wort obne breff wnder oc tillader, at denne breffuiser, os elsk^e Jacob Ebbesen, Borgemester wdj wor Kiøpsted Nysted, maa oc skal aarligen her efter bekomme oc lade oppebære affgifften aff wor oc kronens part aff korntyenden aff Østofte Sogen wdj Fuelseherrit wdj wort land Loland, oc den haffue, nyde, bruge oc beholde quit oc frij, til saa lenge wij anderledes der om tilsigendes worder. Thij forbiude wij (osv.). Giffuet paa wort Slot Anduorskouff den 3 Januarij Aar 1585. Wnder wort Signet.

Friderich.

Afskrift i Karen Brahes Mnsr. Nr. 280.

21.

1587, 30. Oktober. Provst Jørgen Christiensen i Østofte til Præsterne i Fuglse Herred om »Kirkens Indkomst».

Jørgen Christiensen, præst i Østofte oc prouest vdj Fueltzeherrit, helser Fueltzeherritz præster med Guds naade oc fred vdj Christo. Wider kiere brødre, at ieg haffuer bekommet Erlig oc welb. Hack Vlstand, Stigslensmands, breff liudendis, at effterdi hand haffuer bekommit Kong^e Matt^s sin naadigste Herris breff oc befaling, paa det aller flitigste at skulle haffue indseende met kirkens indkomst, at den kircken kunde oc maatte komme till gaffn oc beste: Oc effterdi hand forfarer, at kirckeuerie en part foruandle indkomsten effter deris vilie, kircken till lidet gaffn oc fordeel, da er hans velbyrdighed tilsinds at forordne en viss kiøbmand, som kand kiøbe kirkens korn oc lade pendingene der for vere tilstede till kirckens Regnskaff, oc saa vdj prouesternis oc presternis neruerelse dennem

da foruandle, huilcke som icke strax til bygning oc kirckens brug for[n]ødis, hoss fortrode folck hensette, kircken till beste. Dette er den gode lensmands ord vdi hans breff. Fremdelis befaler fordi, prousterne dette at lade forkynde vdi huer Sogen, at kornit er ferdigt oc tilstede, naar den gode lensmand tilsiger, at det skal fremsendis. Effter saadan welb. Stigslensmands befaling beder ieg Eder, kiere brødre, prester vdi Fweltze herrit, atj wforsømmeligen oc wden forhaling tilsiger kirckeuerie vdi huert sogn at vide sig her effter at rette oc forholde, som di ville antsuare. Jeg beder kierligen min kiere broder H. Lauritz vdi Torpe, at hand vill haffue den wmage oc lade kirckeuerierne aff Aageby vide denne befaling. Item icke helder forgette Studij pendinge till den dag at fremkomme, som det andet breff liuder. Eder alle Gud almectigste befallendis. Scriffuer eders haandschrift neden paa thette breff, oc at maatte komme mig tilhaande met det andet breff. Aff Østoffte met hast den 30 dag Octob. Aar 1587.

Jørgen Christiensen
met egen haand.

Karen Brahes Mnsr. Nr. 280.

22.

1588, 23. Juli. Biskop Jakob Madsen til Provsten i Fuglse Herred.

Dei pacem et æternam salutem.

Oblatæ sunt mihi, vir venerande, Julij 21. serenissimi nostri Regis electi literæ, quibus cupit vniformitatem Cere-
moniarum, vnitatem doctrinæ Christianæ, iuxta Prophetica et Apostolica scripta tum Confessionem Augustanam et Ordinationem Ecclesiasticam, exemplo serenissimi patris sui Friderici II, pientissimæ memoriæ, illibatam in hisce Regnis seruari. Et ne contrarium fiat, omnes disputationes pu-
blicas, in suggestu vel priuatas, inutiles et nouas, de Sacra-
mento, et nihil ædificantes, sed magis Ecclesiam Dei destru-
entes, prohibet. Mihi vero ratione officij sedulo iniungitur,

vt id omnibus præpositis, parochis, sacræ Theologiæ lectoribus at ludirectoribus huius Dioeceseos significem. Ne itaque demandatum mihi munus negligere videar, vel non prius admoniti verbi Dei ministri et Scholarum Rectores de hac voluntate Regia peccando impingant, ad te, mi D: frater, verba ipsa literarum Regiarum, nostra patria lingua ad me perscripta, hic annoto, vt annotata in primis tuæ prouinciæ Ministris et Scholarum Rectoribus prælegantur et sedulo explicantur, quo et Regiæ voluntati satisfiat, et sibi a Nouatoribus doctrinarum caueant.

Her indføres Kongebrevet af 10de Juli 1588, hvorved det strængelig forbydes at opvække ny Disputats om Sacramentet eller andre den christelige Tros Artikler (trykt i Danske Kirkelove, II, 444 ff.).

Hæc Serenissimi Regis nostri voluntas, tum eorum, qui consilia eius Maiestati subministrant, summopere laudanda exosculanda est, et rogandus est Deus, vt electum Regem nostrum iuuenem et eos diutissime incolumes seruet, qui religionis curam agunt. Ea enim collapsa, nos, nostri et tota patria corruat, certum est. Quin et vos concordiam fraternam et pacem mutuam alite, indesinenter preces ad Deum fundentes, vt vera Religio nobis et posteritati pura maneat, amica pax concedatur, Rex electus, Regina mater, Regiæque proles foelices et incolumes viuant, quin et mei in precibus vestris memores estote; ego vos, vestraque omnia Deo in meis votis commendare non desinam. Bene et foeliciter vale cum vxore, liberis et confratribus nostris, in Christo officiose salutatus. Otthoniæ Fionum Julij 23 Anno 1588.

Jacobus Matthias Welleius, S. F.

Anno Domini 1588, den 5. dag Augusti waare Fuelse Herritz Præster oc Capellaner forsamblede wdj Hillested kyrcke, saae oc læste oc wnderschreffue et Hoglerde Her Bispens breff, liudendis wdj alle ord oc artickle som denne Copie, wdi den act oc mening, at de som lydige oc hør-

somme Guds ords tienere wilde dennom der effter rette oc forholde, som tilbørligt er. Item Herritz Prousten oplæste ocsaa flere Copier, wdj Hog^{te} lofflige oc Salige Kong^e Matt^s, Konning Friderichs tid wdskreffne, liudendis ocsaa om Religions oc Ordinantzens oc Ceremoniers Enighed oc Enformighed, oc det for de nykomne Herrits Præsters skyld, at de dennom ocsaa der om kunde wide at rette oc forholde. Ald dette beuijst oc sandferdiget med effterfølgende Præsters oc Capellaners Handschriifter.

1. Jørgen Christiensen¹⁾, Proust, met egen haandt.
2. Christiern Wiborg²⁾ bestaar mett egen haandt.
3. Hans Hansen³⁾ met egen haand.
4. Christoffer Hansen⁴⁾ mett egen haand.
5. Lauritz Hansen⁵⁾ met egen handt.
6. Jacob Jænsøn⁶⁾ mett egen handt.
7. Christoffer Pederson⁷⁾ mett egen handtt.
8. Anders Maes⁸⁾ met egen haand.
9. Hans Olssen⁹⁾ med egen haand.
10. Klemen Huid¹⁰⁾ met egen handt.
11. Moens Hansen¹¹⁾ med egen hand.
12. Casparus Christopherj, sacellanus, M. p.
13. Joannes Jacobj, Sacellanus Hyllested, propria manu.
14. Joannes Vinitor, Sacellanus Rødby, propria manu.
15. Joachimus Georgij¹²⁾ manu propria.

Karen Brahes Mnsr. Nr. 280. Underskrifterne ere egenhændige.

23.

1588, 20. October. •En Copie aff Mester Jacob Mattassens, Fyns Biscops, breff, Lolands Prouster tilschreffuit om adskillig Ærende•.

Eruditionis, pietatis et singularis prudentiæ laudibus
viris honestissimis, D. Georgio Christierno, D.
Christoffero Petro, D. Laurentio Georgio et D.

¹⁾ i Østofte. ²⁾ i Fuglse. ³⁾ i Rødby. ⁴⁾ i Nebbelunde. ⁵⁾ i Vejleby. ⁶⁾ i Hillested. ⁷⁾ i Holeby. ⁸⁾ i Bursø. ⁹⁾ i Taagerup. ¹⁰⁾ i Tirsted. ¹¹⁾ i Ærindlev. ¹²⁾ Kapellan i Østofte.

Matthiæ Brun, præpositis prouincialibus Lolandorum
vigilantissimis et Coadiutoribus meis in Domino
charissimis.

Salutem et sospitatem in filio Dei. Secundum debitam gratiarum actionem, D. Præpositi, fratres charissimi, for møyen beuijst gode, oc besynderlig for den store ære, i met wmage oc wenlighed beuijste, siste gang ieg wor paa landet hoes Eder: at fortiene hoes Eder oc [Eders]¹⁾ Herritz præster, huor meg mueligt kand were: Giffuendis Eder [paa] det wenligst at wide, at ieg haffuer talet met Her Cantzeler her wdj [Byen] om adskillige ærende, oc iblant andit giffuit hannem til kiende, huad ieg haffuer wdret hoes Sogne Diegnene om den Pension, de skulle giffue til Scholerne etc. Da haffuer det inted clingit, det ieg dennem haffuer sted til saa ringe en affgift, men er dem dog effterladt i [Aar] for min forbøn dette at wdgiffue, som de sielff beuilgit. Saa er ieg aff Eder som mine gode Brødre oc Coadiutoribus wenlig begierendis, ati wilde samptligen forordinere, som Eder denne tid [raa]deligst siunes, saa at, effterdi der findis tre Scholer wdj Mosseherrit, der maatte ocsaa mest forskaffis²⁾, en part til Scholemestere, oc en part til de fattige Scholebørn. Jeg wil giøre min største flijd til, at de fattige Scholemestere skal fange kost oc widere wnderholdning. Oc der hoes er begierendis, ati wilde meg Eders gode Raad met dele, huor ieg kunde met det mueligste bekomme aff [tien]den eller andet, der Kronen tilhører, de fattige personer til hielp. Desligeste at den Fundatz, som giord er om Naskouff Schole, hol[dis] io wed mact effter Eders egen besegling.

Haffuer ieg ocsaa bekommit Professorum Haffniensium literas, wdi [huil]ke de giffue tilkiende, at det Stipendium,

¹⁾ Noget af Papiret er hensmuldret i Randen, saa enkelte Ord og Stavelser ere gaæde bort; de ere supplerede efter en Afskrift i P. Rogerts Samlinger.

²⁾ Afskriften har: bortscaffis.

som de skulle haffue aff [kir]kerne paa landet, icke helder den Gylden, som aff de døde præsters arff[uinge] skulde wdgiffues [til] Uniuersitetet, wdkommer tilbørligen. Saa wed [ieg] ingen præster at were død siden paasche, wden Her Niels i Glos[lunde], hues arffuinge der bør samme gylden at wdgiffue. Om det Stipendium wed ieg ingen beskeeden¹⁾, men i wille fuldgjøre Professorum begiering met det første, amanter peto. Sender ieg Eder en Copie [aff] deris Schriffuelse, i kunde sielff forfare Meningen.

Gemenligen klagis her, at somme aff Præsterne, Schole-tienerne [oc] Præsternes Børn skulle icke efter Ordinantzen sit Embede lig klede s[ig, men] ligere were wdj Klede-dragt Adel oc Hoffmend, met deris stacket [Kapper], Hatte, Snorrer, Frøndtzer, vdhugne Schouff met Sølf tippe sno[ret, end] som deris Embede wdkreffuer. Oc wdj saadanne Kleder en part stiger op i predickestolen, en part vnge oc wforsøgte tilstedis at gjøre tjeneste i saa maade med kyrckens forargelse. Ati wilde see til, at dette kunde affskaffis, oc ingen gjøre tjeneste widere, end Kong^e Matt^e Breff liuder, huilcket Eder beuist er.

Meg er inted tilbudet om Her Christierns Sag wdj Fuelse, oc icke derfor wed, om den er affbeden aff got folck hoes w. Henning Gøye, huilcket at saa war wilde ieg hierteligen gierne begiere aff Gud.

Hues nogit paakommer, Guds ords tienere anrørendis, huer wilde wdj sit Embede biude meg til, førend Sagen sig forhaler oc paa det siste kand icke letteligen wdrettes. Jeg wil findes vester Amicus et frater in ijs omnibus, quibus mea opera vobis et vestris prodesse potest. Idemque officium a me singuli Ministri Ecclesiarum et Scholarum vestrarum prouinciarum expectabunt. Orans Deum, fontem omnis boni, vt per et propter Christum vos diutissime in

¹⁾ M. Jakob Madsen havde nemlig kun beklædt Bispeembedet i kort Tid. •Stipendiet• var de laalandske og falsterske Kirkers Afgift til Uniuersitetet til Lønning af en Professor i det hebraiske Sprog.

sincera Religione et fraterna charitate incolumes conseruet. Foelicissime valete, coniugibus, liberis et tota oeconomia vestra a me, mea puerpera et liberis officiose in Christo Jesu Immanuele nostro salutatis. Quin me in precibus vestris Deo commendate: Ego vestri non ero immemor. Otthoniæ Fionum 20. die Octob. Anno 1588.

Quæ apud nos sunt, presens V. F.
Grammatophorus narrabit, cui vt Jacobus Matthias
bene velitis, meo nomine oro. Weleijus, Superintendens.

Om Herritzmoude.

Anno Domini 1588, den 7. Nouemb. waare alle Fuelse Herritz Præster oc Diegne forsamblede wdi Hillested Kyrcke at høre oc wnderschriffue dette wort kierre Herre Bispes Breff oc seg der effter at rette oc forholde saa wbrødeligen oc wforsømmeligen effter Guds ord oc Ordinantzen, som de wilde for Gud oc Øffrighed antsuare. Tijn wyndesbyrd oc beuijsning haffuer Præster oc Diegne huer met egen haand wnderschreffuit.

1. Jørgen Christiensen ¹).	8. Anders Maes.
2. Christienn Wiberg.	9. Hans Olssen.
3. Hans Hanssen Naxchow.	10. Klemen Huid.
4. Christoffer Hanssen.	11. Moens Hansen.
5. Lauritz Hansen.	12. Joachim Jørgensen,
6. Jacob Jønssen.	Capellan til Østoffte
7. Christoffer Pedersen.	Sogen ²).

Paamindelse om det Diægne korn til Scholen, at det ydes wdj Mariboe inden xiiij dage at senisten.

1. Hans Deghen y Fuelse. 2. Grers Degen y Bursø.

¹) Ved dette og de øvrige Navne staar: Met egen hand.

²) Af ovenstaaende Præster mangler ved en Underskrift 11. Juli 1592 Nr. 2. 6. 7. 11. 12. Derimod findes følgende andre: Jørgen Pedersøn (Pr. i Ærindlev), Lauritz Hansen (i Hillested), Lauritz Jacobsøn (Pr. i Holeby), Michel Pedersen, Capellan i Fuelse, og Hans Bruun (Capellan i Østoffte).

3. Per Degn i Røby.
4. Hans Diegen y Høreby.
5. Hans Degen y Taagerup.
6. Søffren dieghen wdj Nebbelunde.
7. Jørgen Diegen wdj Østoffte.
8. Bekiender ieg Lauritz Hansen, at myn degn haffuer forfald.
9. Christen Degen Vogen(!) vor icke till stede, saa schreff presten paa hans vegne.
10. Moens Hansen bekiender met min egen hand, att min Degen, Michel Pedersen, er y loulig forfald.

Fuglse Herreds Provstebog, Karen Brahes Mnsr. 280. Underskrifterne ere egenhændige.

24.

1589, 4de Pinsedag (21. Maj), gav Provsterne paa Laaland Fuldmagt til Hr. Mads Bruun, Præst i Stokkemark og Provst i Sønder-Herred, og Hr. Peder Michelsen, Præst i Thoreby, om at rejse til Herredagen i Kjøbenhavn for at søge om kgl. Stadfæstelse paa de laalandske Præsters Privilegier, (Danske Mag. 4. R. V, 161 ff.). I Rogerts Samling (Thott. 730 Fol.) findes ovennævnte Hr. Peder Michelsens Regning over de Udgifter, Deputationen havde haft paa Rejsen, deriblandt følgende Notits, der viser, hvad Udfald Sagen fik:

Item gaves Jacob Trolle Cancellario¹⁾ 2 Dlr., hvilken endog han gjorde sin største Flid udi vor Bestilling, dog kunde han intet dermed udrette, successum bene et feliciter inchoatum impedientibus invidis quibusdam nostri Ordinis persecutoribus.

25.

Anno Domini 1592, den 24. Søndag nest effter Trinitatis, oplæste Sognepræsten [i Østoffte] Her Jørgen Chri-

¹⁾ Sekretær i Kancelliet.

stiernsen aff prædicke stolen Høgbemelte Hertug Christians den fjerde breff, liudendis om Penninge oc Genant til den Hebraijske Lecties opholdelse¹). Oc fordi samme breff liuder om de kircker, som ere wnder Jus patronatus, at di oc skal wdgifue for^{ne} penninge, befoel for^{ne} Her Jørgen kircke werier til Østoffte kircke, som war Knud Skredere oc Jørgen Baajd, som waare tilstede wdj kircken samme dag oc hørde breffuit, at de wilde gifue w: Abbedissen tilkiende om dette breff, effter Østoffte kircke er wnder Jus patronatus til Mariboe Closter. Til windisbyrd wnder-schriffuer wij effterschreffne huer met egen haand.

Jørgen Christiernsen Hans Bruun Jørgen Nielsen
 met egen haand. met egen handt. Degen, egen hand.
 Niels Hanssen, skollemester
 egen handt.

Karen Brahes Mnsr. Nr 280. Underskrifterne ere egenhændige.
 Hans Bruun var Kapellan i Østofte.

26.

1593. Gravskrift over Hr. Jørgen Christiernsen, Præst i Østofte og Provst i Fuglse Herred²).

Hic requiescunt ossa Domini Georgii Christiani, qui obiit anno 1593, sub vesperam, in festo Johannis Baptistæ, emensis annos 73. Huic Parochiæ omni cum laude præfuit annis 47, nec non cum uxore Botilda vixit annis fere 52, quæ defuncta est anno

Afskrift i Ny kgl. Saml 409, Fol.

¹) Brevet er dat. 4 Dcbr. 1591 (se Rørdam, Kbhvns Univ. Hist. IV, 387). En Kopi deraf, undertegnet i Østofte 1 Maj 1592 af Universitetets Rektor Dr. Anders Christiernsen, findes i K. Brahes Mnsr. Nr. 280, hvor der tillige findes Antegnelse om, at denne Kopi læstes 7. Nov. 1592 for Fuglse Herreds Kirkeværger i Holeby Kirke i Herredspræsternes Nærværelse.

²) Jvf. Kirkehist. Saml. 3 R. VI. 408 f.

27.

1594, 2den Søndag efter Paaske. Sognevidne, udstedt efter Forlangende af Hr. Jørgen Matsen, Sognepræst i Taars (i Musse Hrd.), angaaende en Kirkeager sammesteds.

Afskrift i Langebeks Diplomatarium i Rigsarkivet.

28.

1595, 2. December. •En Dom, att Sognemendene skulle gifue Præsterne Tyende aff Erter og Wicker•.

Peder Mogenssøn y Horeby, Fogit thill Fuelseherritzing, giør witterligt for alle oc kiendis wdi dette obne breff, att effther Christi Fødtzell 1595, Tiisdagen then anden Decembris, paa Fuelseherritzing for mig oc Dannemend flere wdi Rette skickit waar Hæderlig oc Wellærdt Mand, Her Jørgen Pederssøn, Sogneprest thill Oulstrop oc Jærendeløff Sogen, paa den ene: Huilcken ther haffde thill fierde Ting deltt oc thillthalet forsk^{ne} Oulstrop oc Jærendeløff Sognemend paa den anden siide for Tyende aff Wicker oc Erffter, som hand mente, de waare hannem plictige, efftherdi hand som en fattige, wuerdige Kyrckethienere war forplictig att thienne thennem alle samptliige, the fattige mett den rige, Tiid oc Thyme, Nat oc Dag, nar paakraffdis. Gaff oc thilkiende, att mange aff forsk^{ne} hans Sognemend aarlige saarer, en partt thy, femthen, thiuffue skr Wicker oc Erffther, en part mere eller mindre, aff then Aarsage att deris Jord er saa laug oc siifalden, att hun thill andet Korn icke kand werre nyttig att brugis. Begerit therforre endelige Dom i Sagen, om hand wdj nogen Maade burde att forkortis vdi Tyende eller anden Rettighed, efftherdi Kong^e Mait^s Recesse saauell som Ordinantzen formeller, att mand skall tyende rettfedelige aff allehaande slags korn. Emod denne forsk^{ne} Her Jørgen Pederssøns anklage møtte wdi rette fornumstige Mend Jørgen Alfaest wdi Sielstoffte oc Jens Skrædere wdi Pugerup, berette oc gaffue thilkiende, att hues Tyende eller anden Rettighed, som the worre forsk^{ne} Her Jørgen Pederssøn pligtige, wille de gierne for-

nøge oc stille then Dannemand thilfreds forre, som de wille forsuaare oc were bekendt: Men huad the andre Sognemend waarre anlangendis, kunde the intet suaare thil, fordi huer war sin egen werge. Hertil suaarede forsk^{ne} Her Jørgen, att hand begierit ickon en endeliig Dom oc Affskeed y Sagen, paa det hand kunde wiide, huorledis hand her effther skulle rette sig mett thennem, som fantz mottuillige oc icke rettferdeligen wille thyende. Mett flere Ord. — Tha effther thilthal oc giensuaar oc then sags leilighed, wiiste ieg icke anderledis for Rette ther paa att siige, end efftherdi Kong^e Mait Recessse saauell som Ordinantzen formeller, att mand skall tyende aff allehaande Slaugs Korn: Da bør forskreffne Oulstrop oc Jærendeløff Sognemend ocsaa att tyende til præsten saa well aff Wycker oc Erter, som aff anden Kornæsæd, effther Recesssens oc Ordinantzens Lydelse. Oc war beuiist mett Christoffer Rasmussøn oc Rasmus Oelssøn y Jærendsløff, som hiemlit att haffue kaldet alle Jærendeløff oc Oulstorp Sognemend, huer med sitt Naffn oc huer for sin Broffield, wndertagne Ottemend y Torup oc y Kielstrup, oc dennem kaldit y gaar otthe dage hid til y dag emod en Dom, Her Jørgen Pederssøn actiidt att forhuerffue. Thill ydermere windisbyrd er mitt Signete her wndertryckt. Datum vt supra.

Afskrift i Karen Brahes Mnsr. Nr, 280, med Bemærkning om, at ovenstaaende Dom findes udi Jærendeløff Præstegaard. Samme steds findes ogsaa afskrevet en Dom. afsagt paa Fuelse Herredsting den 16de December 1595, i en Sag mellem Hr Hans Olsen i Taagerup og hans Sognemænd, angaaende disses Forpligtelse til at yde Tiende af Ærter og Vikker. Udfaldet blev det samme. Beboerne i Taagerup henholdt sig navnlig til, at de ikke før havde ydet Tiende af Vikker, og at Præsten formentes i sit Kaldsbrev at være forpligtet til ikke at komme med «ny Paalæg». Men det hjalp dem ikke noget.

29.

1597, 16. August. »Dom imellem Her Klemin oc Skjørringe mend om Kortzemad, oc findis Dommen hoer Her Klemin«.

Peder Moensen i Horeby, fogit till Fuelseherritz ting wdj Loland, gjør witterlig for alle oc kiendis wdi dette

obne breff, at Aar effter Christi fødtzel 1597, Tiisdagen den 16 Augusti, paa Fuelseherritz ting wor skickit for mig oc Dannemend flere wdi rette hæderlig oc wellærd Mand Her Klemin Huid y Rubbelycke, Sogneprest till Tyersted oc Skiørringe sogner, paa den ene, om dele oc trette mett Hans Jørgensen y Skiørringe oc hans metfølgere, bymend, for Kortzemad, som deris [Formend] aff Arilds tiid till præsten wdgiffuit [haffue]. Mente derfor, for^{ne} Skiørringe Mend ennu wor forplictig samme Kortzemad att wdgiffue mett Ost oc andit, huad som der aff Arilds tiid haffuer weritt. Her till suaarede Hans Jørgensen y Skiørringe mett flere aff hans mettæyer, att huad som de wore plictige att giffue præsten met rette, skulle hand bekomme met en god willie, mett flere ord oc beretning, som dennom imellom wor etc. Tha effter sliig beretning oc denne sags leilighed wiiste ieg icke anderledis her paa for rette att siige, end effterdi att Ordinantzen saa well som Recessen tillholder Skiørringe mend saauell som andre att tyende præsten rettferdelig, saa oc [hans] Kallsbreff, att bekomme saadan rettighed, som hans formend haffuer weret samtyckt: Tha finder ieg for^{ne} Hans Jørgensen oc hans mettæyere till att [giffue] for^{ne} Her Klemmin saadan Kortzemadt, som bønderne aff Arilldtz tiid har wdgiffuit till Her Klemins formend. Thill windisbyrd wnder mitt Signete. Datum vt supra.

Noget beskadiget Afskrift i Karen Brahes Mnsr. Nr. 280

30.

1597, 22. November. »En Dom, att Præsterne bør Offer, Quegtyende oc en Dags Arbed aff Huesmend«.

Peder Mogensøn y Horeby, fougit thiil Fuelseherritz Ting wdi Loland, gjør witterligt for alle oc kiendis wdi dette obne breff, att Aar effther Christi fødtzell 1597, Tiisdagen den 22 Nouembris, paa Fuelseherritz ting wor skickit for mig oc dannemend flere wdj Rette hæderlige oc

wellerdt Mand H. Jørgen Pedersøn, Sognepræst til Jærendeløff oc Ouelstrop Sogner, paa den ene, oc haffde til 4 ting deelt og thiltalit effthersk^{ne} huesmand Matz Mand oc Rasmus Fyen y Sielstoffte oc Lauritz Skræder y Biernesse for Offer, Quegtyende oc Arbejde, som de effther Kong. Matt. Ordinantze erre hannem pligtige. Huortil for^{ne} Matz Mand, Rasmus Fyen oc Lauritz Skræder suaarede oc mente, dennem intet arbejde pligtige att werre for^{ne} Her Jørgen Pedersøn, efftherdj att de tynder aff deris Queg. Sammeledes beskylder for^{ne} Her Jørgen dennom for Offer, som the trende tiider om Aaridt waarre pligtige att fremberre. Huor thill de suarede, att them, som ringe formue haffde, kunde icke stort offer fremberre. Huorforre forsk^{ne} Her Jørgen Pedersøn wor endelige Dom begerendis, om de icke anderledis burde att haffue det wdi hans Minde, efftherdj hand wdj farlighed, saauell som om Nattetijde, skall jo saauell werre forpligtig att thienne en aff thennom som bedste Boemand, nar thilsigis. Tha effter thillthal, giensuar oc thenne Sags lielighed wiiste ieg icke anderledis herpaa for Rette att siige, end efftherdi Ordinantzen formelder, att præsterne skulle haffue Offer paa the thre Christi store Høitiider: Item the gadehuese oc huesmend, som icke saae korn, the skulle høste oc arbejde mett Sognepræsten en dag om Aaritt, i then sted som the skulle tyende: Oc alle pebersuenne oc thieniste folck, som bruge korn sæd, de skulle theraff tyende, effther worres Recessis oc Ordinantzis lydelse: Kænd ieg therforre icke heller andet kiende, end finder for^{ne} Matz Mand, Rasmus Fyen oc Lauritz Skræder thill at stille for^{ne} Her Jørgen Pedersen thillfridtz effther Ordinantzen oc Recessens Lydelse baade for Offer, Tyende oc Arbejde, Oc war beuiist mett Rasmus Oelson oc Giesløff Hansøn, som hiemlit att haffue kallit samme huesmend hiid thill Doms. Thill ydermere winde er mitt Signete her wndertrygt. Datum vt supra.

Afskrift i Karen Brahes Mnsr., 280, med Bemærkning om, at Dommen findes i Jærendeløff Præstegaard.

31.

Hans Grabow og Fru Anna Hvitfeldt, sl. Hans Wittrups Efterleverske, begge til Engestofte, vidne, at eftersom deres sl. Sogneherre, Hr. Simon Lauritzen, fordem Sognepræst til Engestofte og Vaabensted Sogne, er død, og de skulle have en anden Sognepræst, og da bemeldte Udstedere af Brevet desuden have Jus Patronatus til Engestofte Kirke, saa have de med Provstens, Hr. Laurits Jørgensens, Raad kaldet Iver Nielsen til deres rette Sjælesørger, saa fremt han af Superintendenten, M. Jacob Madsen, dertil findes bekvem. Datum Ingestofte d. 31. Decbr. 1599¹⁾.

Afskr. i Rigsarkivet, Topogr. Saml. Engestofte Nr. 1.

32.

1609, 24. Februar. Biskop Hans Knudsen Vejle til Provsten i Fuglse Herred.

S. P. a salute vnica. Venerande Domine præposite, amice ut frater dilecte. Quadruplices clauæ soli Deo Rabbini haud inscitè assignant: nimirum, pluuiæ, annonæ, mortis, partus: innuentes, foecunditatem Jehouæ benedictionem esse, simulque agnoscentes, non casu aut naturæ tantum vi, sed ope diuinâ, quasi clauæ vitæ, prolem è claustris vteri materni in hanc lucem prodire. Hoc serenissimus noster rex pro sua in Deum pietate expendens, illustrissimamque coniugem denuo grauidam animaduertens, tum pro benedictione clementer impertitâ, tum pro felici et facili partu impetrando, preces per hanc quoque dioecesin publicè et deuotè fieri, diplomate heri allato, serio mandat. Ad debitum ergo huic R. M^{tis} voluntati obsequium, in tuæ etiam prouinciæ Ecclesiis, maturè præstandum, opus facto arbitror, ut citra diuturnam moram, opportuno loco et tempore, pastores simul conuoces, et de hoc regio

¹⁾ Efter vor Tidsregning 1598.

et pio decreto debita fide in effectum deducendo, ex hisce meis quoque literis moneas et certiores reddas: simulque adiectâ hac precandi formulâ, uniformitatis gratiâ, è suggestu, quoties pro serenissimis Rege et Regina preces fundi solent, vel ex chartâ, vel memoriâ (quod commodius et decentius arbitror) recitandâ, meo nomine instruas. Vale et confratres omnes ex me officiosè saluta, quos tecum Deo, me verè vestris ad eum precibus, ex animo commendo. Otthoniæ 24 Februarij 1609.

T. Johan: Canutus Velleius S. F.

Noua forma intercedendi pro grauida Regina Daniæ.

Wi wille ocsaa nu besynderlige, med tilbørlig andact, ihukomme att giøre bøn for wor naadige Drottning Anna Catarina, oc næst tilbørlig tacksigelse til Gud almectigste, huilcken som all benedidelssis fader nu igien hendis Majst med liffs fruct naadeligen haffuer velsignet, bede aff hiertens grund, at hendis Naade med sin liffs foster maa fremdelis vnder Guds wingers skygge benedides oc beuares, oc wdi rette thide nyde en lætt oc løcksalige forløsning, hans hellige naffn til ære, dette kongelige hwss til glædelig opbyggelse oc formering, oc disse Riger oc Lande oc dess vndersaatte til languarendis welferdt. Gud bønør oss mildelig for Christi skyld, Amen.

Udskrift: Venerando viro, doctrina et pietate præstanti, Dn. Johanni Brun, pastori Ecclesiæ Ørstoft, et præposito prouinciæ Fulsanæ in Lollandia, amico ut fratri dilecto, citissimè.

Afskrift i Karen Brahes Mnsr. Nr. 280. Nedenunder staa følgende Linier, ventelig de, hvormed Provsten anbefalede Sagen til Herredets Præster:

S. p. d. Varietas delectat et attentos reddit auditores, ergo a superiori ad præsentem ut redeatis necessum est. 4 Martij 1609.

33.

1621, 14. August. Biskop Hans Michelsen andrager for Kansler Chr. Friis til Kragerup bl. a. følgende:

»At den Prest H. Anders Krag, som for try Aar siden er remoueret fra sit Kald i Nachschoff, fordi hand haffde besoffuet et quindfolck paa Langeland, den stund hand der var Capellan, maatte benaades, eptherdi mand huercken før eller siden haffuer hørt noget wskickeligt om hannem, och hand haffuer gode gaffuer at prædicke med«.

Orig. i Rigsarkivet, Saml. til Adel. Hist. Fasc. 16, Nr. 23.

34.

1633, . . December. Biskop Hans Michelsen til Kansler Chr. Friis til Kragerup om en Hører i Maribo, som var Degn i Engestofte, og om Ansættelse af Substituter.

Illustris & Magnifice Dn. Cancellarie, Mæcenas benignissime, nest min ydmyge helsen, plichtige tacksigelse oc vnderdanige tieniste althid. Giffuer ieg Eders M. vnderdanigst til kiende, at efftersom E. M. gunstige schriffuelse er mig levert, anlangende den hørers i Mariboe, som er degn til Ingestoffte Sogn, hans wflittighed med børnenes institution, sampt huis Sognepresten samme stedz Bønderne haffuer foreholt om en Substitut at vnderholde: Saa haffuer sligt veret mig aldelis wwitterligt oc sked vden min befaling, huorfor ieg haffuer allerede schreffuet Sognepresten i Marieboe til, at han skal tilholde same hører at giøre sit officium, oc tvende gange om vgen læse for børnene der i Sognet, saa fremt han icke vil removeres fra sin bestilling. Belangende min forordning, fogden schriffuer om, der med haffuer det sig saaledis: Effterat ieg forfarede i min sidste visitatz der i landet forgangen Sommer allehande wleilighed paa somme steder, da sligt at affskaffe, oc videre wskickelighed at forekomme, haffuer ieg med Prousterne paa Landemodet giffuet disse hosføyede

Synodalia¹⁾, huorudaff E. M. vel kand erfare, at ieg icke haffuer paalagt Bønderne nogen besvering. Dog er der vel Bønder paa somme steder, som aff dem sielff villigen giffue Substituterne noget lidet til hielp offuer det, de haffue aff degnene, paa det de dis bedre kand faa deris børn vnderviiste end ocsaa med lesning i bogen. Huilcket siunes vel at vere sked. Oc den hører i Scholen, om hand ellers vil være impiger informator juventutis fra Morgen til Aften Wgen igiennem, kand vel fortiene resten aff sin degnerenthe. Maa vel skee, Presten haffuer sine Sognefolck saadant foreholdet. Men det er mig wbevist oc sked vden min befaling. Jeg haffuer ofte ynsket, oc ynsker endnu, et huert Sogn paa Landsbyerne haffde sin sædedegen, om Scholerne i andre maader kunde ved mact holdis, paa det vngdommen dis bedre kunde informeres baade i Scholerne oc paa Landzbyerne, men det vil vere beswerligt at finde middel der thil.

Dette ieg effter E. M. gunstig befaling ville schriffiligen svare herpaa, forhaabendis, at E. M. mig icke imputerer, huad Sognepresten her vdinden haffuer giort, thi ieg veed der aldeles intet aff. Den almegtigste Gud spare oc bevare E. M. sampt E. M. velb. kiere Frue oc Børn i langvarende sundhed oc glæde, oc giffue eder alle en glædelig Jull met et lycksaligt tilkommende nytt aar. Amen. Datum Othense .. Decembris 1633.

Udenpaa: Svar paa Her Cantzellers schriffuelse.

biskoppens egenhændige Konzept i Fyns Bispearkiv, St. alm. Br. 96.

35.

1639—40, Udtog af nogle Embedsbreve fra Provsten i Musse Herred,

1. Provst Knud Lerche i Nysted tilskriver 10. Søndag efter Trinitatis (18. Aug.) 1639 Præsterne i Musse Herred

¹⁾ Findes nu ikke vedlagte, og kan neppe være dem, som nedenfor S. 606 ff. meddeles.

(paa Latin): Den ærværdige og lærde Mand, Hr. Zacharias Christoffersen, Præst i Herritslev og Bregninge, døde afdøde Fredag. Herredets Præster opfordres til at vise ham den sidste Ære og Enken og Børnene deres Deltagelse ved med deres Hustruer at indfinde sig Kl. 9 Formiddag i den afdødes Bolig for at ledsage hans Lig til Graven Onsdagen d. 21 August.

2. Samme tilskriver fra Maribo 17. Marts 1640 Præsterne: Hr. Peder Jensen, Præst i Vester-Ulslev, er død i Søndags [15. Marts]; Herredets Præster med deres Hustruer og deres Degne opfordres til at indfinde sig til Begravelsen Fredagen d. 20 Marts senest Kl. 10.

3. Samme opfordrer (Neostadii 23. Junii 1640) Præsterne til med deres Degne at indfinde sig til det aarlige Herredskonvent (annuum nostrum colloquium pastorale) i Saxkjøbing 30. Juni Kl. 8 om Morgenen. Den, som uden lovlig Grund udeblev fra Mødet, vilde ifalde en Bøde.

4. Samme tilskriver (Nysted 24. Novbr. 1640) Præsterne, at han havde faaet Exemplarer af Gradualen. Den koster indbunden 2 Rdl., og de, som behøve den til deres Kirker, kunne sende Bud efter den hos ham. »Hvad Betalingen sig anlanger, da skal Peder Mortensen, som anammer Kirkens Korn i Mosseherred, levere til Skriveren paa Aalholm Penge derfor«.

Fragment af en Embedsbog i Kallske Saml. 483. 4°.

36.

1642, 7. Marts. Provst Knud Lerche opfordrer Fuglse Herreds Præster til at bivaane Lensmand paa Aalholm Palle Rosenkrantz's Jordefærd paa Krænkerup

Salutem in Dño Jesu.

Reverendi, Clarissimi Viri, fratres honorandi, — —¹⁾
Abiit in vera et ardenti Filii Dei, Dñi nostri J. C. invocatione

¹⁾ Brevet indledes med en Betragtning over Ordet: Vaager, thi I vide ikke, naar eders Herre kommer.

ex hac miseriarum et calamitatum plenissima in coelestem æternamque vitam Vir generosus ac strenuus Dn. Pallæmon Rosenkrantzius de Krenckerup, arcis Aalholmianæ Præses Regius, cujus tristissimæ exequiæ futuræ sunt ad diem Mercurii, qui est 16 Martij. Rogantur itaque Dn. Pastores hujus provinciæ, velint dicto die in aula Nobili Krenckerup horâ maximè nonâ comparere, et postremum pietatis ac humanitatis officium Dño Præsidi nostro præstare tum etiam affectionem animi erga moestissimam suam uxorem Dn. Elizabetham Lunge ejusque orbatos nobiles liberos declarare: id nostri ordinis decus et Christiana caritas requirit. Benè et feliciter valete, Deo cum omnibus vestris semper commendati. Neostadij 7 Martij 1642.

Canutus Lerche.

Afskrift i M. Peder Bredals Kopibog, Kallske Saml. 472. 4to.

37.

1644, 17. Marts. Provst Knud Lerche i Nysted til Præsterne i Musse Herred, om hver at udrede en Rytterhest.

Salutem.

Rev. Dn. Fratres, Jeg sender eder en Copie aff hans F. N. Printzens breff, mig fraa vor gunstige Her Lensmand i gaar tilskicket¹⁾, dess indhold I selff kand erfare. Nemlig, at det er hans F. N. villie oc begiering, att en huer prest forskaffer en blot og bar hest, som kand vel bære en Soldat fraa en sted til en anden i en hast, om noget, det Gud forbuide, paa komb, paa det at Soldaterne kunde komme hastig fort til dend sted, som fienden indfald. Saa siunis mig, vi icke bør eller kand met rette udslaa hans F. N. villie, effterdi det skeer til dette lands defension oc beste, oc vi bør alle at komme vor fæderne land til hielp. Til met erbiuder hans F. N. sig, at dersom nogen hest

¹⁾ Et kort Udtog af Brevet findes i Danske Kirkelove III, 317. Fuldstændigt findes det i Kallske Saml. 472. 4to.

bleff borte, at forskaffe en igien paa hans egen bekostning¹⁾. Jeg vil gierne efterkomme hans F. Naades begiering oc forskaffe en hest, naar paaeskis. Jeg forhaaber, at de andre Dannemend, mine Methrødre her i Herredet, gjør oc lige det samme, oc saa mange, som ville forskaffe en hest, vilde skriffue deris haand under neden paa Printzens Breff met mig, som jeg haffuer giort, ti det skal strax til Lensmanden igien. Tager ingen forsømmelse herfor, lader breffvene hastig gaa omkring. Thi der ligger stor Magt paa. Valete. Nysted 17 Martii 1644.

V. Canutus Lerche.

Afskrift i M. Peder Bredals Kopibog, Kallske Saml. 472. 4to.

Foranstaaende Krav var uden Tvivl det første, som nogensinde var rettet til Præsterne, om at stille Heste til Krigsbrug. Men med rivende Fart steg Fordringerne til dem i denne Henseende saa højt, at de bleve saa godt som uudholdelige, da det snart efter forlangtes, at hver Præst ikke blot skulde stille en Hest, men ogsaa udruste en Rytter og til enhver Tid holde ham beredt til Udrykning, en Fordring, som da ogsaa bragte Præsterne i Laaland og Falster til stærkt at remonstrere (noget der ellers ikke laa for dem), men neppe med nogen sønderlig Virkning. Se Danske Kirkelove III, 368 ff. og nedenfor S. 605—6.

38.

1644, 26. Marts. Landkommissærerne i Laaland og Falster til Provst M. Knud Lerche i Nysted.

Voris venlig helsen med Gud Allermægtigste forsend. Kiere M. Knud Lerche, synderlig gode ven! Giffuer vi eder venligen tilkiende, at vi haffuer berammet at mødis i Maribo dend 2 Aprilis først kommendis god betiden, anlangende nogle Støcker, vi efter K. M. naadigst befaling haffuer veret foraarsaget att lade bestille oc forskaffe til

¹⁾ Dette Løfte blev neppe holdt.

Landsens Defension oc menige Undersaatters gaffn oc beste, som saaledis oc stedze her udi Landet skulle forbliffue, anseendis saadant i denne tids tilstand høyiligen fornøden giøris. Saa efftersom til for^{ne} Støckers betaling oc tilvejebringelse en stor Andeel Gryde-Malm oc Kedelkaaber behøffuis, huorfor I vilde velgiøre oc dess leilighed eders Herritz prester met forderligste forstændige, at de vilde enten personligen selff til forskreffne thid oc sted møde, eller oc deris erkleringer derom fremskicke, huad en huer aff dennem aff Gryde eller Kedelkaaber til samme Støckers betaling godvilligen ville contribuere, huorudi vi formoder, de oc en huer giøre deres beste. Eder her met Gud i vold befalitt. Aalholmb Slott 26 Martii 1644.

Borchard Rud. Just Friderich von Papenheimb.

Afskrift i M. Peder Bredals Kopibog, Kallske Saml. 472. 4to.

39.

1644, 10. Juli. Provst Knud Lerche til Præsterne i Musse Herred om Udredelse af Proviant til Soldaterne.

Reverendi, clarissimi Viri, Jeg bekom i afften V. Commissariers skriffuelse, anlangende at de hår taxeret Præsterne i dette Herrid for Proviant at udgiffue til it tusind Soldater her aff Landet paa en Maanedtz tid at vnderholde, nemlig Kauring Brød — 8 tønder, Flesk — it skippund 9 lisspund, Øl — 16 tønder 3 fierdinger, Smør — 4 lisspund 3 skaalpund. Huorfor ieg beder eder, at I alle samptlig vilde møde i Mosse kircke nu paa mandag førstkommendis dend 16 Julij hora nona, at vi da med hin anden kand deliberere i denne sag. Provianten begieris, at dend skall leveris i Nysted den 17 Julij. Valet. Neostadii 10 Julii 1644.

Knud Lerche.

Afskrift i Kallske Saml. 472. 4to.

40.

1645, 26. Oktober. Provst Knud Lerche opfordrer Musse Herreds Præster til at møde ved Hr. Albert Bredals Jordefærd i Øster-Ulslev.

Salutem et incolumitatem!

Rev. Clariss. Viri, Collega et frater noster, venerandus ac doctus D. Albertus Bredal, Ecclesiarum Østerulslev et Gosted Pastor qvondam fidelis, hodie mane ex hac vita in æterna tabernacula a Deo benignissimo avocatus est. Funus ejus proximo die Jovis, qui est 30 Octobr., sepe-lietur.

Vos itaque Fratres rogatos habeo, velitis hora 9 dictæ diei in curia pastorali Østerulsleff cum uxoribus vestris comparere, præstantes confratri nostro pie demortuo postremum pietatis et humanitatis officium, id vestri ordinis decus et Christiana caritas requirit. Valetè divinæ protectioni cum omnibus vestris commendati. Dabam Neostadii dominica 21 post Trin¹). 1645.

V.

Canutus Lerche.

Afskrift (M. Peder Bredals) i Kallske Saml. 472. 4to.

41.

1650—56. Udtog af en gammel Embedsbog vedrørende Musse Herreds Provsti.

Petrus Erasmus, Præst i Øster-Ulslev, tilskriver 10. Juni 1650 Herredets Præster og indbyder dem til at bi-vaane hans Hustrus Jordefærd.

Laurentius Petræus²) omsender 29. Maj [1650] et Øvrighedsbrev og minder Præsterne om at indsende deres Bidrag til hans Rejse til Kjøbenhavn [vistnok i Anledning af det forestaaende Tronfølgervalg].

¹) D. e. 26. Oktober, som altsaa er Hr. Albert Bredals Dødsdag.

²) Mag. Laurits Pedersen, Præst i Nykjøbing og Provst i Falsters Sønder Herred.

Biskop Hans Michelsen indkalder fra Maribo 27. Juni 1650 Præsterne i Musse Herred til at samles med ham til Colloqvium førstkommende Mandag Kl. 2.

Olaus Christiani, Præst i Vaabensted, skriver til en Embedsbroder: »Penuriâ malesuadâ compulsus ad tuam benevolentiam confugio, Reverende D. Petre, votis et precibus contendens, velit mihi adhuc 3 vel 4 modios farinæ siliginis concedere, quos tibi in diem Michaelis magna cum gratiarum actione rependam ac reponam collectis hujus anni frugibus, quas facundet Dominus clementissimus et custodiat ab omni incommoditate aëris propter gloriam suam. Hisce vale et veniam da, vir insignissime, si molestior, quam par est, fuerim. Vognstadii 6 Cal. Aug. 1650«.

Kongebrev af 10. Aug. 1650, om Afholdelse af Bededage¹).

Biskop Hans Michelsen skriver (paa Latin) fra Odense 26 Aug. 1650 til Provsten (i Musse Hrd.) og indskærper den rette Holdelse af fornævnte Bededage.

Henricus Pauli Ancharius, en fattig (formodentlig afsat) Præst, beder 25. Okt. 1650 Gejstligheden i Laaland og Falster om Hjælp. »O venerande D. Pastor, multarum ærumnarum procellis diu circumactus me tandem has in oras contuli certissimam alicujus acqvirendæ spem mihi persvadens, spetamen mea hucusque frustratus, vix invenio, quo fugiam, quo me vertam: qvare ultimo necessitatis et pauperitatis telo transfossus ad Ornatissimum Dn. Pastorem confugio, subnixè contendens, ut mihi egeno Pastori ceu membro Christi exiguo viatico succurrere velit, quo me cum uxore et liberis septem intra honestatis limites sustentare qveam, donec Deus ter opt. max. miseram istam conditionem convertat in meliorem et optatiorem«.

Biskop Hans Michelsen meddeler u. 12. Febr. 1651 Provsten i Musse Hrd. M. Knud Lerche Kongebrevet af 1. Febr. s. A. (s. D. Kirkelove III, 362—3) og denne sender u. 7. Marts s. A. Afskrift af Brevet til Præsterne.

¹) Se Danske Kirkelove III, 360.

Præsten Oluf Christensen i »Vognsted« skriver *Dominica Cantate* 1651 til sin gamle »Skolebroder« Dirich Dinesøn Busk og anbefaler til denne sin Stifsøn Ejler Nielsen, der agtede sig til Norge, »begjærendes gjerne der at ville tjene Godtfolk, som hans Tjeneste kunde behøve«.

Nogle løse Blade af en Kopibog i Kallske Saml. 483 4°.

Provst Knud Lerche i Nysted indkalder d. 30 Juni 1651 Herredets Præster og Degne til det aarlige Herredskonvent (*Synodus provincialis*), der skulde holdes Mandag d. 7 Juli i Herritslev Kirke. »*Proinde confratres meos hujus Provinciæ rogo, velint dicto tempore cum suis Diaconis horâ octavâ eo se conferre, celebrantes diem istum in nominis divini gloriam et Ecclesiæ utilitatem salutarem*«.

Samme indbyder 7. Juli 1652 Præsterne til »*annuum nostrum colloqvium*«, der førstkommende Onsdag skal holdes i Døllefjelde Kirke.

Samme tilskriver 20. Okt. 1652 Herredets Præster: »*vos convocare et compellare necesse habeo, peto itaque, velitis loco solito Musse ad diem Mercurii instantem, qui est 27 8br., hora maximè decima comparere*«.

En lang latinsk Skrivelse (dat. Othoniæ 16 Nov. 1652) fra Biskop Laurits Jakobsen om de Bededage, der ifølge kgl. Befaling af 8 s. M. skulde holdes.

Provst Knud Lerche tilskriver 6. Apr. 1653 Herredets Præster om med deres Hustruer og Degne at møde ved Hr. Peder Thomesen Fabricius's Jordefærd i Hunseby d. 14 Apr. Han betegnes som »*venerandus et doctissimus vir, Ecclesiæ Huntzeby pastor fidelissimus et provinciæ Mossanæ senior*«. Da kun Præstens efterladte Børn nævnes, maa hans Hustru tidligere være død.

Samme opfordrer 28. Apr. 1654 Præsterne til at møde i Maribo førstkommende 3. Maj, da Præsten smst. Hr. Johannes Dionysii (Hans Dinesen Høfding) efter hans efterladte Hustrus Bestemmelse skulde begraves.

Biskop Laurits Jakobsen tilskriver 20 Febr. 1655 Præsterne om Bededage, der skulde holdes. Brevet begynder

med følgende mørke Skildring af Tidens Tilstand: »Tristissima equidem hæc sunt, in quæ incidimus, senescentis mundi tempora, quibus ira divina, hominum peccatis inflammata, tantum ubiqve excitavit incendium, ut illud non nisi seriâ mortalium resipiscentiâ restingvi posse videatur«.

»Anno 1655 den 13 Junii bleff H. Anders [Mortensen Mand] vdi Saxkiøbing¹⁾ aff M. Peder vdi Kiettinge be-graffvet«.

Lensmand Philip Barstorff skriver fra Aalholm 5. Jan. 1656 til Provst Knud Lerche, at han skulde lade sine Herredspræster vide, »at de lader deres Rytterheste og Ryttere med Gevær og al Tilbehør møde her paa Aalholm tilkommende 4 Febr. om Morgenen Kl. 10 slet, til hvilken Tid Fuglse Herreds Præsters Ryttere ogsaa skal møde her sammesteds med deres Heste og Gevær og al Tilbehør, at de kan blive igjennemset«. Provsten tilføjer i Meddelelsen til Præsterne: »Dersom der er nogen iblandt Eder, som har deres Gevær ikke altsammen saa lige in promptu, som hør hen til Rytterhesten, saa faar I vel nogen Raad denne Gang, og kan laane hos en god Ven, hvad Eder fattes, indtil en anden Tid, at I da kan skaffe det altsammen«.

Ph. Barstorff tilskriver fra Aalholm 28. Apr. 1656 Provst Knud Lerche: »Lader jeg Eder hermed venligen vide, at jeg agter, næst Guds Hjælp, at høre Kirkernes Regnskaber af Musse Herred den 28. Maj førstkommende, hvorfor I strax uden Forsømmelse lader samtlige Eders Herredspræster med Kirkeværgerne vide, at de derefter retter deres Lejlighed og bereder dennem paa Regnskabspenge til samme Tid, saa slet og aldeles ingen bliver tilbage« (osv.).

Provsten tilskriver 5 Maj 1656 Præsterne om fornævnte Regnskab. Kirkeværgerne skulde forud indsende Regnskaberne til Slotsskriveren, at de kunde være gjennem-

¹⁾ Et Brev til denne Præst findes trykt hos F. R. Friis, Familien Rosensparre, S. 48.

sete til den nævnte Dag. Ifølge kgl. Brev skulde Hr. Jørgen Mortensen i Farsbølle i Fyn, som havde lidt stor Skade af Ildebrand, have 2 Rdl. af hver Kirke i Fyns Stift.

Provsten tilsiger efter Biskoppens Befaling Præsterne til at møde i Musse Kirke 17. Juni 1656: »est, qvod vobiscum necessario agat«.

Lensmanden tilsiger 15. Juli 1656 Præsternes Ryttere og Heste med Tilbehør at møde ved Nysted 21. Juli, hvor »de af en Hs. Kgl. Maj.s høje Officerer skal mønstres og igjennemses«. Provsten tilføjer: »Consultum mihi videtur, si D. Pastores velint Neostadii præscripto die hora 10 comparere; verba venerandi Dñi Episcopi in ultimo conventu Mossano de eqvitu Pastorum Fionensium audivistis. Intelligenti satis«.

Forordning af 26. Apr. 1656 om Begravelser (se Danske Kirkelove III, 373 f.).

Blade af en gammel Kopibog i Kallske Saml. 93 Fol.

42.

1655, 17. Juli. Provst Knud Lerche tilsender Præsterne i Musse Herred nogle Synodalbestemmelser om Degnenes Forhold.

Synodalia Diaconos concernentia.

1. Diaconi debent legitima imperantibus Præposito et Pastori obedire, nec movere lites et contentionem contra suos pastores, qvibus dabunt sub poena depositionis ab officio suam obligationem, ne contra fiat.

2. Doceant rusticanam juventutem Catechismi doctrinam, sub poena depositionis ab officio.

3. Diaconorum vestitus sit decens, non aulicus aut Thrasonicus, sed officium concernens, sub poena depositionis ab officio.

4. Diaconi officium in templo peracturi togà vel pallio sint amicti propter reverentiam sacrosancti ministerii.

5. Diaconi canticis Danicis inchoatis medium templi petant, ut coetum Ecclesie non solum juvent cantando,

sed et rectè pronuntiando syllobas et verba, quocirca ipsi distinctè et articulatim canant. Hæc synodalia servant sedulò, nisi velint suo defungi officio.

6. Ne patiantur Dn. Pastores, ut Diaconi a simplici Psalmorum tono vel tantillum discedant, sicut factitare solent scioli quidam ad ostentationem, effectas modulationes subinde aspergentes, ut Musici habeantur, scilicet.

7. Diaconi et substituti ebrietatem ubique aversentur; quod si a Dn. Pastoribus admoniti nihilominus sese inebriant, ab officio demoveantur.

8. Illis quoque interdictum sit peregrè proficisci, nisi venià a Dn. Pastoribus impetratà.

9. Moneantur Pastores serio de catechumenis bis hebdomadatim a Diacono vel Substituto instituendis, nec toleretur excusatio, quâ culpa in parentes vel liberos passim transfertur. Hæc enim plerunquæ solet esse vox officium negligenter facientium.

10. Catechumenis inculcentur non tantum quinque partes Catechismi cum explicatione, quoad fieri possit, sed etiam formula precandi manè et vesperi, ante et post cibum, una cum tabula oeconomica, ut sic doctrinam pietatis non mutilè sed integrè percipiat Christiana juvenus.

11. Diaconi, sive rurales sivi scolastici sint, Pastorem suum euntem domum e nuptiis, puerperiis aut conviviis, e vestigio subsequantur ad sua diverticula, ne absente Pastore vel scandalo sint aliis, vel in periculum et discrimen aliquod incidant.

12. In conviviis non histrionum imitentur mores, non sint contentionum authores, caveant sibi ab ebrietate, sub poena depositionis ab officio.

13. Diaconus, qui neglexerit literas Episcopi aut Præpositi deferre sine mora ad vicinum Diaconum seu Pastorem (si non habet residentem Diaconum), suspendatur ab officio a Præposito, donec examinata causa fuerit ab Episcopo.

S. Reverendi Viri, Fratres Honorandi, Jeg tilschicher eder nogle Synodalia, som angaar Degnene, at de dennem kand lesse oc udschriffue, oc siden dereffter vide sig endeligen at forholde, under tilbørlig Straf. Valete. Neostadii 17 Julii 1655. V.

Canutus Lerche m. m.

43.

Smaanotitser fra forskjellig Tid.

1. Den Peder Hansen (Saxkjøbing), hvis Optegnelser ere meddelte i Kirkehist. Saml. 3. R. I, 312 ff.¹⁾, er vistnok den Mand af samme Navn, som 1607 blev Præst i Kjøbelev og døde 1631. (Jvfr. Wiberg I, 95. Nyt hist. Tidsskr. V, 128).

2. Om Præsten Jordan Hansen Pfreundt i Vestenskov, som er omtalt i K. S. 3. R. VI, 468—71, kan bemærkes, at han sikkert er den Hr. Jordan, som 1602—3 var med Hertug Hans, Christian IV's Broder, paa hans ulykkelige Rejse til Rusland. (Engelstoft, Hist. Calender I, 101 Anm.).

3. Om den ovf. S. 605 nævnte Hr. Anders Mortensens Kaldelse til Præst i Saxkjøbing findes en lille Samling Aktstykker i Rigsarkivet blandt »Kongens Rettertings Dokumenter« under 1621.

4. Af den foran, S. 474, nævnte Hr. Sigvard Chr. Snisdorf, Præst i Kippinge, findes i Thottske Saml. 783 Fol. et Manuskript med Titel: Zions Harpeklang.

¹⁾ Istedesfor »Hr. Eskil«, som der staar a. St., S. 312 Not., burde staa: Dr. Eskil (Christensen), Læge i Odense, Biskop Jakob Madsens Svigersøn.

Træk af romersk-catholsk Propaganda i forrige Aarhundrede.

Af Byfogedfuldmægtig W. Woll.

En Sag, som i forrige Aarhundrede vakte et ukjendt Røre i Fredericia og endog fremkaldte Regeringens Indskriden, turde maaske ogsaa i vore Dage være af almindelig Interesse paa Grund af de ejendommelige Forhold i kulturhistorisk og religiøs Henseende, som den omhandler.

Det var allerede flere Gange indtruffet i Fredericia, at Personer af den lutherske Lære vare gaaede over til Catholicismen, og allerede dette maatte selvfølgelig vække Betænelighed paa en Tid, hvor Omsorgen for Troeslivet var saa stærk som under Christian VI's Regering. Hertil kom endvidere, at man mente at kunne føre disse Tilfælde tilbage til bestemte Paavirkninger fra den derværende catholske Menigheds Side, som ved alle Leiligheder »søgte at forføre de Evangeliske og persvadere en og anden til at søge det catholske Capel«, ligesom de ogsaa, hvor en Catholik havde ægtet en Lutheraner, paa enhver Maade søgte at undgaa Lovgivningens Bestemmelser om, at Børn af slige blandede Ægteskaber skulle opdrages i den evangeliske Lære. Uagtet endog en bestemt Borgers Hus angaves som Arnestedet for denne Virksomhed, havde man dog hidtil af Hensyn til Vanskelighederne ved at tilvejebringe de fornødne Bevisligheder ikke villet foretage videre i Sagen, men da det nu ved Pintsetid i Aaret 1744 skete, at en Pige ved Navn

Maren Boyesdatter, Steddatter af Klokkeren Niels Rønne, gik over til Catholicismen, og hun endvidere hemmelig forsvandt fra Byen, blev Sagen for alvorlig til at kunne gaa upaataalt hen, og da Regeringen nu begyndte at tage sig af den, trak et alvorligt Uvejr op over Byens catholske Befolkning.

Efter Begjæring af den bortførte Piges Stedfader gjorde Stiftamtmand Gabel Indberetning til Generalkirkeinspectionen, og i Overensstemmelse med dennes Indstilling afgav Kongen under 2. October sin Resolution i Sagen. Det paalægges herved de catholske Præster — Ignatius Rymdick og Theodorus Haackmann var deres Navne — at skaffe den ommeldte Pige tilstede, idet Kongen i modsat Fald stiller i Udsigt, at de Catholskes Privilegier ikke ville blive confirmerede. Det maa nemlig erindres, at den dagjældende Lovgivning som almindelig Regel forbød enhver anden Religionsøvelse end den lutherske, og at det navnlig var forbudt »Munke, Jesuiter, og deslige papistiske geistlige Personer under deres Livs Fortabelse at lade sig finde i Kongens Riger og Lande«, og naar det undtagelsesvis tilledes i Fredericia, var det i Kraft af et særligt Privilegium, der var udstedt af Christian V og havde til Formaal at drage Befolkning til den da nylig anlagte By. Det var imidlertid Praxis, at alle Privilegier og Undtagelser fra Lovene for at bevare deres Retskraft ved ethvert Tronskifte skulde forsynes med kongelig Konfirmation og nu traf det sig netop saa, at Catholikkernes Privilegier ikke vare blevne confirmerede efter Frederik IV's Død, og man vil derfor forstaa, at en Trusel som den anførte var et ganske virksomt Tvangsmiddel. Fremdeles paalægges det de catholske Præster alvorligt at advare deres Menighed mod oftere at gjøre sig skyldig i lignende Forsøg paa at gjøre Proselyter. Præsterne maatte møde paa Raadstuen og paa-høre Resolutionens Thinglæsning d. 14 October 1744, og man skulde derfor antage, at de under Hensyn til de truende Udsigter havde gjort Udveje for at efterleve Be-

falingen. Det oplystes da ogsaa, at den omspurgte Pige opholdt sig i Hamborg og var kommen i Tjeneste hos en derboende Catholik ved Navn Chavot; men det viste sig nu at være forbundet med Vanskeligheder at faa hende tilbage til Hjemmet; i alt Fald beklager Præsterne sig i en Skrivelse til Stiftamtmanden over, at det er dem umuligt at lade hende paagribe og »derfra med Gevalt udføre«, hvorhos de erklære, at de ikke have paavirket hende i nogen Henseende, men at hun af egen fri Villie havde skiftet Tro. Man maatte derfor forsøge ad diplomatisk Vej at udvirke hendes Udlevering, og i Begyndelsen af Aaret 1745 fik Regeringens Gesandt i Hamborg de fornødne Ordre i saa Henseende. Imidlertid hengik Tiden, uden at Præsterne foretog sig videre i Sagen, og Magistraten maatte derfor ved en Notorialbeskikkelse forkynde dem den kongelige Befaling af 28 Januar 1745, som Magistraten vilde have forstaaet saaledes, at det var Præsternes Sag at lade Pigen afhente i Hamborg. De undskyldte sig vel med, at de ikke havde opfattet Ordren saaledes, men vare dog villige til strax at efterkomme den paa den angivne Maade; men da endnu en Maanedstid var forløbet uden Resultat, hed det sig, at den Person, hvem det var blevet overdraget at foretage det Fornødne, pludselig var bleven beordret at rejse i en vigtig Forretning til Dresden, og siden var der ikke indløbet nogen Underretning om Sagernes Stilling. Efter alle disse Vanskeligheder maatte Regeringen med Grund formode, at Patrene fuldt saa meget savnede Villie som Evne til at opnaa et gunstigt Resultat, og man besluttede sig derfor til at gribe til skarpere Forholdsregler. Under 30. Juli s. A. blev det ved Kgl. Resolution paalagt Præsterne under 1000 Rigsdalers Bøde inden 3 Maaneders Forløb at skaffe Pigen tilstede, og det blev derhos betydet dem, at Bøder i Mangel af Betaling vilde blive inddreven ved Execution, og at de endda »ikke dermed blive befriede, men med haardere Straf efter allerhøjstbemeldte Befalings Indhold kan vente sig ansete«. Magistraten skulde derfor

paase, at de catholske Patres hverken selv undveg af Landet eller hemmelig bortsendte deres Gods, i hvilken Anledning Magistraten ved Garnisonens Bistand lod holde Vagt ved deres Boliger. To formaaende Medlemmer af Menigheden, Peter Bianco og Johan Krak, søgte vel at afvende Stormen ved at indgaa med en Ansøgning til Kongen, om »at der maa holdes en skarp Examination over dem, som ere skyldige i Maren Boyes Undvigelse, og de derfor vedbørlig at ansees, men de uskyldige at blive befriede«, men endskjønt dette Andragende synes ganske rimeligt, resolverede Kongen dog under 21 September 1745 i Geheimeconseilet, at der ikke kunde foretages noget herved.

Paa dette Tidspunkt fremkom imidlertid Oplysninger, der stillede Catholikernes Sag i et endnu slettere Lys. Den bortførte Piges Stedfader forsømte ingen Lejlighed til at skaffe sig Oplysninger om den Forsvundne, og nu ankom der just en Kvinde til Fredericia, som paa samme Maade var gaaet over til Catholicismen og sendt til Hamborg, hvor hun dog i Tide havde betænkt sig, saa at hun nu atter som god Lutheraner vendte tilbage til Byen. Hun vidste at berette, at Maren Boyesdatter efter at have været i Huset hos flere Catholiker i Hamborg endelig var havnet hos en Enke ved Navn Anna Sophie Sommerberg, der boede ved Siden af det derværende catholske Capel. Efter at hun havde opholdt sig her i 8 Dage, var hun bleven afhentet af en Abbedisse fra Nonneklostret i Mainz, der havde iført hende Nonnedragt og i lukket Vogn førte hende med sig til nævnte Kloster. Til Bevis herpaa havde Enken Sommerberg fremvist »Maren Boyesdatters afførte Gangklæder, hængende i et Skab, som hun sagde, aldrig skulde komme derud, førend Møl og Rust dem fortære, hvilke hun havde sagt, hun daglig besprængte med Vievand efter Paternes Befaling«. Herefter maatte det vistnok betragtes som umuligt for Staten at skaffe Pigen tilstede, men hun synes ogsaa at være kommen udenfor de Fredericia Catholikers Rækkevidde, thi uagtet der nu blev taget meget alvorlige

Forholdsregler imod dem, forlyder det intet videre om hendes Skæbne. Da nemlig den 3 Maaneders Frist, som var given ved Resolutionen af 30 Juli 1745, var udløben, beordrede Stiftamtmanden den dikterede Bøde indfordret og i Mangel af Betaling Execution foretaget, eventuelt endog Arrest paa Person iværksat, og endda skal det betydes Præsterne, at de ligefuldt kan vente deres Kirkedør tillukt, og alle de Catholske efter Fortjeneste anseete og straffede, d. v. s. at man havde i Sinde at gjøre Alvor af Truslen om at betragte deres Privilegier som en Nullitet. I November 1745, da det viste sig, at Præsterne ikke vare i Stand til at betale Bøden, blev der da ogsaa foretaget Sequestration i deres Gods, idet Kapellet med tilhørende Huse vurderedes, deres Bohave og Bibliothek blev registreret og forseglet, og en Kapellet tilhørende Capital paa 140 Rdlr. beslaglagt, og efter yderligere 6 Ugers Forløb foretoges Executionen. Der var allerede berammet Auction, da Præsterne paany indgav Ansøgning til Kongen, hvori de beklager sig over »den mod dem brugende formentlig haarde Omgang« og ansøger om »at maatte blive fritagne for umulige Ting og nyde Kongens allernaadigste Privilegium«. Herpaa resolverede Kongen imidlertid under 28 Januar 1746, at »da det ikke er ubekjendt, hvor denne Pige sig opholder, og disse Patres i saa Maader have vist sig opsætsige og u lydige imod saadan Vores allernaadigste Befaling«, fandtes det at burde forblive ved den engang trufne Afgjørelse, saaledes, at hvis de hverken skaffe Pigen tilstede inden Marts Maanedes Udgang eller betale Pengene, vil deres Kapel blive lukket, medens de ved at opfylde et af disse Alternativer kunne gjøre sig Haab om at blive tilstaaede kongeligt Privilegium. Men dersom en lignende Forførelse skulde ske i Fremtiden, da »skal det hele Exercitium Religionis Papisticæ være forbuden«. — Retsforfølgningen gik imidlertid sin Gang, og det kom virkelig til den berammede Auction. Uagtet den varede i 3 Dage, sees den dog ikke at have indbragt mere end 132 Rdlr. 4 Mk. 7 Sk. og man fejler

næppe ved at antage, at de to catholske Borgere, som havde stillet Caution for Bøden for at fri Præsterne for Gjældsfængsel, have maattet deponere det Manglende.

Hidtil var Sagen, som det foregaaende viser, bleven behandlet rent administrativt, om der end paa dens første Stadium var holdt nogle Politiforhør for at tilvejebringe de fornødne factiske Oplysninger, men endelig nedsattes der i September 1746 en Commission til at undersøge og paa-kjende den, og det bestemtes, at alt foreløbig skulde stilles i Bero, indtil Commissionen havde endt sit Hverv. Til Medlemmer beskikkedes Oberstlieutenant Arenstorf til Hougaard, Provst Christian Winther og Borgmester Riis i Kolding; til Actor udnævntes Provst Pontoppidan i Fredericia, hvem Byfogden fik Befaling til at tilstille samtlige Sagens Acter, saavel som at meddele ham alle de Oplysninger, der maatte være fornødne under Sagens Gang. Der begyndte nu en vidtløftig Proces imod »de catholske Patres«; det kunde allerede være vanskeligt nok at faa Klarhed over de tvivlsomme Spørgsmaal, ved hvem og hvorledes Forførelsen var foregaaet, men hertil kom endvidere, at adskillige i Forbindelse med Hovedsagen staaende Forhold ogsaa inddroges under Commissionens Virksomhed, og paa denne Maade forløb der næsten halvtredie Aar, før Sagen sluttedes. Endogsaa for Delinquenterne selv blev Tiden lang, og i Slutningen af 1748 indgav de derfor en Ansøgning om, at der maatte blive paalagt Commissarierne at bringe Sagen til Ende, en Begjæring, der dog ikke blev taget til Følge, eftersom Resolutionen kom til at gaa ud paa, at det i saa Henseende skulde forblive ved Lands Lov og Ret.

Selvfølgelig greb denne omfattende Sag ind i manges Forhold og har utvivlsomt vakt betydeligt Røre i den lille Provinsbys ensformige Liv. Saaledes blev der allerede i Slutningen af 1745 opslaaet et Skandskrift paa Michaelis Kirkedør, og vel blev dette kort efter opbrændt af Bøden, men endnu i 1748 var denne Episode ikke glemt, thi Commissionen fik da Ordre til at gjenoptage den alt

sluttede Undersøgelse for om muligt at udfinde og dømme Forfatteren. — Overhovedet indeholde Sagens Forakter adskillige ejendommelige Bidrag til Belysning af Tiden, særlig har en Kvinde ved Navn Anna Cathrine Cron afgivet en interessant Forklaring om den catholske Propagandas Karakter. Hun havde ægtet en Catholik ved Navn Montag, Grenader af Byens Garnison, og skjønt hans Forsøg paa at omvende hende viste sig frugtesløse, samtykkede hun dog tilsidst, for at faa Fred for ham, i at lade sin Søn af et tidligere Ægteskab besøge den catholske Skole. Da hun saaledes var kommen i Forbindelse med Præsterne, undlode disse ikke at foreholde hende den catholske Læres Fortrin og paa den ene Side at fremhæve, hvor prisværdig hun havde handlet mod Barnet, paa den anden at beklage hende selv, der endnu stadig svævede i kjætterske Vildfarelser. Da hun nu til Slutning henfaldt i Melankoli og Samvittighedsskrupler, begyndte hun at lade sig undervise i Præsternes Bolig, og her maatte hun knæle ned for et Alter med et Mariabillede og sværge at holde fast ved den catholske Tro, men da hun derpaa til Bekræftelse skulde kysse Billedet, veg dette tilbage fra hende, hvilket efter Præsternes Forklaring skyldtes den Omstændighed, at hun endnu ikke var værdig til at berøre saadan Helligdom, »men dog syntes hende, at en af Paterne, som stod ved Alteret, med en Traad saaledes agerede ved samme Billede!« Endelig havde hun faaet en Rosenkrands og en catholsk Bønnebog og tvende Gange været til Alters i det catholske Kapel. Ogsaa hun var derfor bleven sendt ud af Landet og havde undervejs i Slesvig af en fra Hamborg fordreven Pater faaet udleveret et saakaldet Confitenten-Brev, i Henhold til hvilket hun opholdt sig hos forskellige Catholiker i Hamborg. Det var her, hun erfarede Maren Boyesdatters Skæbne, og det er muligvis denne, der har gjort et saadant Indtryk paa hende, at hun vendte tilbage til Fredericia og paany antog den lutherske Lære.

Man kan efter det Foregaaende forstaa, at Sagens Akter tilsidst skulle have udgjort 2270 Foliosider, og at den længe ventede Afgjørelse først faldt d. 8. Marts 1749. Dommen blev afsagt paa Raadhuset i Fredericia og gik ud paa, at »begge Patres som kongelige Mandaters modtvillige Overtrædere« En for Begge og Begge for En skulde betale en Bøde af 1000 Rdlr. til Statskassen, endvidere i Sagsomkostninger 350 Rdlr. og yderligere 50 Rdlr. til Actor samt 5 Rdlr. til Justitskassen, alt inden 15 Dage efter Dommens lovlige Forkyndelse. Dernæst hedder det i Dommen: »Saa bør og bemeldte Patres, som har været Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Lov og Forordninger saa u lydige og deres Mission misbrugt, ikke længere som Missionairer her at tolereres, men som particulaire Jesuiter ifølge Lovens pag. 858 art. 3 at ansees og ikke i Kongens Riger og Lande maa lade sig finde, og den catholske Kapel i Fredericia indtil Hans Kongelige Majestæts allernaadigste nærmere Anordning at tillukkes«. Fremdeles skulde deres Privilegier, som de under Sagen havde paa-beraabt sig, som Følge af at de, som bemærket, ikke vare blevne confirmerede siden Frederik IV's Thronbestigelse, være ugyldige, medmindre Kongen vilde træffe anden Bestemmelse desangaaende. — Forskellige andre Personer, som under Forhørene vare blevne inddragne under Sagen, frifandtes derimod for Actors Tiltale, da deres Forhold ikke havde været indbefattet under Stævningen. Der nævnes Flere, som under Ophold i Udlandet havde skiftet Tro, og nu vare vendte hjem som Catholiker, hvilke Actor havde paastaet dømte til, i Henhold til Danske Lovs 6—1—1, at miste deres Arveret; fremdeles den catholske Kandestøber Peter Mazonii, der paa aaben Gade havde forsøgt at overtale Skomageren Hein Ludvigsens Læredreng til den catholske Tro. — Man faar overhovedet af denne Del af Dommen et godt Indblik i den Troestvang, som man dengang fandt det passende at anvende mod Medlemmer af de fra Statskirken afvigende Troessamfund. Drengens Moder, Enken Dorthea

Elisabeth Walsell, var Catholik og vilde, som rimeligt var, have Sønnen opdragen i samme Tro, men da hendes Mand havde været Lutheraner, havde Commissionen afgivet den Resolution, at det skulde forbydes Drengen at søge den catholske Skole og Religionsøvelse og efter allernaadigste Forordninger tilholdes at opdrages i den lutherske Tro, og Moderens forgjæves Forsøg paa at opnaa et andet Resultat betegnes som »gjenstridig Opførsel« mod den nævnte Resolution.

Præsterne vilde naturligvis kun nødig bøje sig for ovennævnte Dom, og ansøgte strax om fri Proces til at appellere Sagen til Højesteret, men det tilkjendegaves dem, at det vel stod dem frit for at paaanke Dommen, men at dette maatte ske paa deres egen Bekostning. Hertil havde Menigheden vel næppe Evne, og hele Sagen var jo ogsaa saa alvorlig, at der ikke var megen Udsigt til at den derved skulde faa et andet Udfald. I alt Fald forlyder der intet om, at en saadan Appel virkelig har fundet Sted. Derimod berettes det, at forskellige udenlandske Gesandter intervenerede hos Regeringen, og det endelige Resultat af den hele Sag blev da ogsaa, at Præsterne opnaaede fuldstændig Benaadning og Fritagelse for Bøderne; men om Maren Boyesdatter, som havde været Anledningen til hele Processen, høres derimod Intet mere.

(Efter Aktstykker i Fredericia Raadstue-Arkiv).

Af Provst, Mag. Peder Langes Optegnelsesbog.

Ved Professor, Dr. L. Daae.

I den gamle Forenings Tid vandrede mangfoldige norske Haandskrifter til Danmarks Bibliotheker, hvor de fremdeles findes, og for en stor Del skyldes deres Bevarelse ene og alene den Omstændighed, at de kom ud af et Land, som selv, indtil Stiftelsen af Videnskabers-Selskabet i Throndhjem og det Deichmanske Bibliothek i Christiania, savnede offentlige Samlinger, hvori Historiens Kilder kunde finde en tryk Havn. Omvendt findes der ogsaa i norske Bibliotheker adskillige, om end langt færre danske Haandskrifter, der hidtil for en stor Deel have henligget næsten upaaagtede.

Et saadant vil her for en Del blive fremdraget: Det findes i det Deichmanske Bibliothek (Nr. 40. 4to) og udgjør et middel-tykt Bind, hvori Sognepræst i Helsingør og Provst i Ljunge-Kronborg Herred, Mag. Peder Lange († 1646) i Løbet af omtrent 20 Aar har nedskrevet en Mængde forskjellige Ting, saasom Beretninger om sin Visitatser, Copier af sine Breve o. s. v. samt dertil ogsaa afskrevet eller ladet afskrive ved Andre flere Ting, der have forekommet ham at have historisk Interesse. Meget heraf kan bedre hentes andenstedsfra, hvilket navnlig gjelder en stor Del Kongebreve, Meget har neppe den Betydning, at det fortjener at

trykkes; men Eet og Andet bør aabenbart udgives. Endeel saadanne Sager vil nedenfor blive meddeelt.

At Haandskriftet er kommet til Norge, tror jeg at kunne forklare saaledes. En af Mag. P. Langes Sønner var den, fra Rigsdagen 1660 noksom bekendte Professor Villum Lange, som derefter blev Landsdommer i Jylland med Bolig i Viborg. Han har da sandsynligviis taget Faderens Bog med derhen. Senere blev Bartholomæus Deichman Biskop i samme By, hvorfra han 1712 forflyttedes til Christiania. Bogen er da maaske erhvervet af ham og gaaet i Arv til Sønnen Carl Deichman, Stifteren af det efter ham opkaldte Bibliothek i Christiania.

I.

Et hidtil ubekjendt Haandbrev fra Christian IV til Hofpræst Dr. Peder Vinstrup.

I det Brev, som Dr. Jesper Brochmand den 21. Oktober 1637 skrev til sin Broder Dr. Hans Rasmussen vedrørende Dr. Stephan Klotz's Angreb paa Holger Rosenkrantz¹). omtales et Brev fra Kongen til Hofpræsten (Vinstrup) om Sagen. Dette Brev, der ikke hidtil har været kjendt, følger her. Det danner et Supplement til Brickas og Fridericias store Samling af Christian IV's egenhændige Breve. Man vil bemærke, at Kongens Brev er skrevet fra Flensborg, hvor Klotz var Præst. Denne har altsaa benyttet Kongens Ophold i denne By til at insinuere sit giftige Angreb paa Holger Rosenkrantz²).

Salutem in Chro. Jesu, Kiere D. Doctor. Jeg sender Eder her huos Doctoris Glodtzii Juditium offuer Holger Rossenkranses baag, hvilcked I D. Brochmanno och di

¹) Zwergius, Det Siellandske Clerisie, S. 188 ff. Kirkehist. Saml. 3 R. VI, 611.

²) Denne Indledning er tilføjet af Redaktøren (H. F. R.) ligesom Bemærkningen ndf. S. 620).

andre Theologis skal lade sehe och dennom paa miine [Vegne?] lade forsta, at I er befallid ad erfahre deris mehning derom och mig derom giøre Relation, naar Gud vil jeg kommer til eder igien. Man haffuer længe siden taalid om en baag, som samme Rossenkrandtz haffde for, hvorepther Jeg med andre haffuer i lang tiid lengtis epther at faa at sehe, som nu er kommen for en dag. Hvad nu vores Theologi derom vil judicere, det giffuer tiden. Jeg for min person er i den Mehning, at D. Glodtzius ex fundamento haffuer refutherit den punct, och at samme præfation, saa vjdt et menneskes justificatio angar, bør at refutheris, Saatt folck den kand sehe oc erfare, ad der findis di i Verden, som tor lade hannem forstaa, at hand lober gaal mit ij hans store viisdom. Vale. Af Flensborger hus d. 5 Octobris Anno 1637.

Christian.

Tit. Hoffprædikanter til Hande.

NB. Forscrefne K. M. Missive til D. Peder Vinstrup haffuer Jeg scriffuet ord for ord med saadan ordenes collection och Stavelse, som jeg fandt for mig, med hans May. egen Haand.

Her til er føjet følgende Forsvar for Holger Rosenkrantz. Forfatteren nævnes ikke; men man kunde tænke paa Knud Gyldenstjerne (Axelsen), Lensmand paa Hald, der ligesom hans Hustru, Christence Juel, var en varm Ven af Holger Rosenkrantz og delte hans theologiske Betragtning¹⁾.

Copi af den Schrift, Hans Mortensen førte medt sig fra Judland oc leverede min Svoger Peder Pedersen, som mig blef meddeelt d. 11. April 1638, ut sequitur.

¹⁾ Se Dansk biogr. Lexicon V, 437 under Jørgen Lauritsen Friis.

Herover tvistis ikkun blant de høilærde Theologer i Kiøbinghafn oc velb. oc høilærd Mand Holger Rosenkrantz :

Om it Gudfrygtigt Menniske, efterdi hand nu haffuer faaet sine Synders forladelse, oc dømmis saa for Guds Aasiun retfærdig ad vere, oc er saa kommen vor Herre saa inderlig nær igien, at hand er bleffuen en Aand med hannem, 1. Cor. 6, 17., hand er bleffuen deelactig i den guddommelige Natur, 2. Pet. 1. v. 4, hand er i Christo oc Christus i hannem, Joh. 15, 4, hand leffuer ikke mere self, men Christus leffuer i ham, Gal. 2. v. 20, Naar nu saadant et Menniske formedelst Guds Aand oc Naade (ti af os self kunde vi intet giøre; mens alt det gode, der skeer af os, er Guds Gierning, oc vi haffuer os intet ad rose deraf) vandrer udi vor Herre Christo ikke efter Kiødet men efter Aanden, Rom. 8, 1, tiener Gud i Hellighed og Retfærdighed Luc. 1, 75 efter hans Bud oc Villie, om saadanne Gierninger, som saaledis ere gjorde i Gud, Joh. 3, 21, som er Aandens Fructer, Gal. 5, 22, om de ikke dømmes for Guds Aasiun ad vere rette? oc det Menneske, som saadanne giør, ad vere retfærdig eller haver Ret herudi? Som Skriften siger 1 Joh. 3, 7, hvo som giør Retfærdighed, hand er retfærdig, ligesom Gud er retfærdig, oc Luc. 1, 6., ad Zacharias oc Elisabeth vare retfærdige for Gud, idet de vandrede ustraffelige, oc Ps. 106 v. 30. 31 at Pinehas var nidkjær for vor Herre, det blef regnet hannom til Retferdighed, oc saadanne mange andre. Her spørris nu ikkun, om saadanne den Hellig Aands Ord skulle forstaaes enfoldelig, som de liuder, eller om der skal søgis nogen anden Udtydning deroffuer. Her staaer velb. Holger Rosenkrantz fast ved den Hell. Aands Ord, som han ellers giør altid, mens de andre høylærde stride, at de ere anderledis ad forstaae. Der vi haffue Guds klare Ord for os, der skulde vi bestaa paa.

II.

Et Bidrag til Roeskilde Domskoles Historie.

I Aaret 1638 blev Mag. Albert Jørgensen Altewelt fra Roeskilde Skoles Rectorat kaldet til Sognepræst i Ringsted. Som man af de følgende Actstykker vil see, ønskede Capitlet, der havde Ret til at kalde Rector, at Conrectoren Hans Pedersen Callundborg, der for nogle Maaneder siden havde opnaaet denne Stilling¹⁾, skulde rykke op til Rector. Men ikke alene Cantsleren, Christian Friis til Kragerup, men ogsaa Rigshofmesteren, Corfits Ulfeldt, lagde sig imellem til Fordeel for en Flensborger, Mag. Johan Frederiksen, hidtil Rector i Malmø, en Mand, der havde faaet et anseet Navn som latinsk Digter²⁾. De satte, som man vil see, naturligvis sin Vilje igjennem. De nedenfor aftrykte Breve have ikke alene Interesse paa Grund af denne Intercession fra oven, men især fordi man seer, at Flensborgeren har villet gjøre et dengang heelt paafaldende Forsøg paa at indføre Tydsk i Skolen, og tillige at Cantsleren har sat en Pind herfor.

1.

Kiere M. Enevold Nielsøn. Gud allermectigste vere stedse oc altid hos eder. Beder jeg eder, at I ville lade Capitlet vide, at mig siunis raadeligst, at M. Johan Frederichsøn, Malmøes Skolemester, fordris til Roeskilde Skole igien, efterdi det skal vere den beste oc fornemste Skole i Sieland, oc hand formenis være synderlig beqvem til Skoler oc er en god Mucicus. Dersom Eders Conrector er duelig oc vel dyctig, da vil jeg recommendere ham til Malmøes Skole igien. Her Jørgen Urne haffuer screffuit mig til om en, som hand vilde haffue til Conrector udi Roeskilde Skole, haffuer verit hans Børns Skolemester, som

¹⁾ S. N. J. Bloch, Bidrag til Roeskilde Domskoles Historie I. S. 52 fg. II. S. 11.

²⁾ Jvfr. Ny kirkehist. Saml. IV, 158 ff. Dansk biogr. Lex. V, 387 f.

skal være M. Hans Aalborgs Søn. Bispen, eller hvem i Bispens Sted er, forfarer vel om hans Beqvemhed til saadan Bestilling¹⁾. Vil eder hermed Gud allermectigste haffue befallit. Colding den 30 Oct. 1638.

Christen Friis.

2.

Kiere Mester Johan Frederichsøn, Gud allermectigste være altid hos eder.

Eftersom Roeskild Skole er ledig, haffuer jeg screffuet M. Enevold til, disligeste Capittelet i Roeskild, Eder igien at antage, oc beder jeg Eder, naar I same Bestilling antager, I da raadfører Eder med Doctor Jesper oc andre, som tilforne Skole bestilling haffuer haft, hvorledis I kand forholde Eder. Belangendis Tysk i Skolen at læse, siunis mig icke gafnligt, men [at] læse Latin i det Sted. Thaler ved mig, det første I haffver tagit Skolen an. Eder Gud befallit. Ex Colding den 17 Novembr. 1638.

Christen Friis.

m. pp.

Germanicæ lingvæ exercitia plane omitte. Latinam et Græcam diligenter urge; præcipue singulis diebus doctrinam Cateheticam. Vide, ne in Musicis nimius sis, et ne parergon fiat in scholis, introduc auctores (ut et Gramm. Jersin. nuper editam) ex consilio Academiae selectos. De iis Brochmannus, ut et de modo Græcam et Latinam linguam exercendi, uberius te docebit. Vale.

3.

Gunstige, velbiurdige Her Stadtholder, næst min ydmyge Helsen oc tilbørlige Tacksigelse for megit beviist Ære oc

¹⁾ Han blev ikke Conrector i Roskilde. Det maa være M. Hans Hansen Aalborg, der 1639 blev Rector i Slangstrup, og senere Præst, først i Gamborg og siden i Vejby i Fyen.

gode, huilcket med min ringe underdanige Thieneste oc daglige forbøn igien at fortiene jeg altid findis villig, giffuer jeg E. Magn. ydmygelige tilkiende, at E. Magn. gode Scriffuelse er mig behendiget anlangendis Mester Johan Frederich[søn] at fordres til Rectorat her udi Dom Scholen, da er mig forskr. M. Johans Qualiteter nocksom bekiendt, saa jeg visseligen forhaaber, at ved Guds naadige Vel-signelse Scholen formedelst hans Thieneste skulle bliffue merkelige forbedret, oc efterdi det hæderlige Capitel haffuer Jus her til Dom Skolen, haffuer jeg med største flid com-menderet hannem de andre residerende Capitularibus, huilke (endog en part af dennem gierne haffde seet vores Con-rectorem M. Hans Calingborg til samme bestilling for-fremmet) bliffue vel tilfreds med forskr. M. Johanne Friderici, i Synderlighed efterdi mand er i den Forhaabning, at samme voris Conrector igien til Malmøe Schole skulle bliffue be-forderet, huortil han nocksom duelig skal befindis. Det saaledes paa E. Magn. gunstige Scriffuelse er min ringe Erklæring. Och vil her met haffue den fromme Her Stat-holder met sin kiere velborne Frøycken oc unge Søn samt alt andet Kiært udi Guds Beskiermelse troligen befalet. Roeskild den 9 Novembr. 1638.

E. Magn.
Thienstvillig
Enevold Nielssøn.

4.

Udscrift aff Capitels Boeg.

Anno 1638 d. 16 Novembris, præsentibus in Cap. Dn. Augustino Sandt, M. Envaldo Nicolai et M. Erasmo Joannis, vaar møt paa Capitelet Mester Johan Frederichsøn, som aff W. Her Stadtholder oc W. Her Cantzeler er com-menderet til Rectoratnm her udi Dom Scholen, om nogen visse afskeden derom at giøre etc.

Blef saaledes besluttet, at Capittelet vaar gierne til-freds med de gode Herrers Raad oc betenckende, oc derforø,

naar Mester Albrecht haffuer resigneret samme bestilling, vil man strax tilbiude forscr. Mester Johan Frederichsøn scriftlig derom. Derhos forhaaber man visselig efter W. Her Cantzellers gode Løfte, at voris Conrector igien bliffver forfremmit til Malmøe Schole, hvor til hand oc saa nocksom døctig skal befindis.

Envaldus Nicolai, m. pp.

III.

Valget af Dr. Jesper Brochmand til Sjællands Biskop.

Efterfølgende Optegnelse kan tjene til at udfylde den Beretning om Valget af Dr. Jesper Brochmand til Biskop i Sjællands Stift, der findes foran S. 179 ff.

Electio novi Superintendentis Dioceseos Sielandicæ 1638.
mortuo D. D^{no} Doct. Joh. Pauli Resen.

D. 1 Decemb. blef mig om Aftenen leveret Roeschilde Capittels Herrers Missive daterit 28 Nov., at jeg skulde med andre Sognepræster i Kiøbstæderne her i Landet efter Kong. Maj. naadigst scriftlig Befaling møde i Roeschilde d. 12 Decemb. først kommendis da at udvele en Biscop etc. Hvorfor jeg ocsaa begaf mig paa Reisen d. 10 Decemb. og den 12 Decemb. i Roeschild efter Prædiken forsamledes vi i Chorit i Domkirken och ginge saa samtlig paa Convent Huset och der forholt os til Vallet, ut seq.

M. Nicolaus Pauli præpositus Hafniensis dirigerit actum.

1. Sang vi: Veni sancte Spiritus, cum adjuncta precatone: Deus, qui corda fidelium etc.

2. Falt vi paa Kne oc bad latine, Gud vilde raadføre os etc. Bønnen var conciperet af M. Nic. Pauli latine ex Luc. 10, 2.

3. Satte vi os omkring Bordene oc hørde K. M. bref læse i denne Sag.

4. Begynte M. Nic. Pauli latine at giffue for om de alle de forrige Biscoper deris Val i Siælland, hvor de vare komne oc kallede fra.

5. Bescref, hvordan den skulde være, som Biscop her i Stiftet kunde oc burde bliffue, a. ab eruditione. b. a pietate. c. a professione in Academia theologica. d. ab autoritate imprimis in aula.

6. Valled gik ud paa D. Jesp. Brochmand.

7. Udvelelsens bref blef screffuit paa Steden, conciperit af M. Nic. Pauli, men reen screffuen af Her Blasio, Sognepræst i Nikiøbing. Derhos en Missive til Her Canceler, at han vilde fordre Valed hos Hans Mayestet. Blef underskrefven af de, som tilstede vare, ut seq.

[Der efter følge Valgmændenes Underskrifter ligesom i Ny kirkehist. Saml. VI, 111 f. Kun Arent Andersen i Præstø mangler].

Beata trinitas votis nostris faveat ad nominis sui gloriam, ecclesiae conservationem et omnium nostrorum gaudium et salutem per J. Christum, D. N.¹⁾

IV.

Om Helle-Lenis Kilde, hendes Oprindelse och Udspring sampt gamle Misbrug i Paffuedømmet. Och hvad mand bør endnu at holde der aff.

Helene vaar en Hertugis Datter i Sverrig, som hede Guttormus, leffuede lang Tid efter sit Ecteskab en Vidue i Gudeligheds Stand och drog saaledis til Jerusalem Pilegrims Viis, och efter hun vaar kommen igien, blev berømmet att kunde giøre Jertegn och spaa. Hun bleff siden myrt aff nogle, som haffde hende mistenckt att haffue omkommeth sin Datters Mand, for hand vaar haard imod hende. Och som de førde hendis Liig till Graffue

¹⁾ Hermed kan sammenlignes den fortrinlige Beskrivelse af et i 1474 stedfundet catholsk Bispevalg i Bergen, der findes i Dipl. Norv. V. Nr. 884.

i Skedviigs Kircke, fandtes dett gandske uden en Finger, som fattedis deraf, hvilken de søgte efter med Flid och fantis omsider i en Tornebusk, hvor det glimrede om Nattetide, saa att och nogle blinde, som bleffue førde der till i samme Skedviigs Kirke, finge deris Siun igien, hende till stor Berømmelse och Affhold efter sin Død, hvilcket der dett bleff berettet och beviist for Paffue Alexander III, bleff hun efter hans Befaling canonicerett och hendis Legom kaldet for en Helligdom, Aar effter Christi Byrd 1164¹⁾.

Men henved 100 Aar dereffter, som siunis i Kong Abels Tid, der var Konge i Danmarsk, scheede det, at nogle Muncke aff Sverrig, hvor hun daa icke besøgtis diurt²⁾ mere, komme til Asserbo och Tibirk etc. i Hollboherrit, och haffue giortt saa, at saadan Helligdom er om Nattetide kommen fra Sverrig och ind till Landt imod Tiisveldt, huor der och skulle haffue udbrutt en Kilde icke langt fra den Sted, som hendis Legom siden bleff begraffuet, saa Vandett deraff bleff berømmet att haffue Krafft for onde Øyne och siden for atskillige Sygdomme, besynderlig Flod, maaskee af lapide calaminari eller andet sligt, som Øyenflod kunde stillis aff.

Dog dett er troligt, att den Vandspring haffuer været der tilforn och vaar kaldet Tiisvelde, hvoraff Landsbyen stakked dérfra haffde och daa faaet sitt Nafn. Dog Munkene vilde føre dette altsammen till deris Helene eller Helle Lene, hvor de lode sette Kors derfor, som Christo til Ære, for hvis Bekiennelse hun sculde menis att vere bleffuen en Martyr udi Sverrig. Saa de och hulte hendis Fest paa St. Hans Aften och Nat, for S. Hansis den Døberis Finger, med hvilchen han viisde Christum, som icke kunde op-

1) Vide Arnoldi Huitfeldii Chron. lib. I seu Epitom: in Saxon. pag. 229 [Folioudg. S. 108].

2) deert (meget).

brendis med Ild, bleff hulden i lige saadan Ære och Helligdom same Tid om Aarett.

Men i Sverrig hulte de hendis Høitid tillforn den sidste Dag i Julii Maaned, som var S. Germani Antisiodorensis, paa hvilcken Tid hun der skulde være omkommen etc.

Saa er dett endnu mueligt, at samme Vand kand haffue nogen Krafft till at stille Øyen Flod och andet saadant, hvilket Munckene vel haffuer vidst tilforne och derfor misbrugt Helenæ Finger dertil, och ladett sætte et Kors hen derhos som [der] med den Korsfeste at dyrcke, dennem til Skenk och Nytte der aff, och anden vrang Tro der med desydermere att stadfeste. Hvilcket icke bør att skee, men Christum ellers at tillbede, ligesom hans himmelske Fader i Aanden och i Sandhed med Taksigelse for hvis Kraft saaledis findes i Vand eller andet, end och saa naturligviis, efter Leiligheden, eftersom och kand forfaris klarligen, att den ringeste Part, som bruge eller misbruge samme Vand endnu, faar godt och Hielp deraff. At mand ingenledis, imod Guds Ords klare Skin, som os alle bør mere at takke for, till Guds sande Dyrkelse, skulle ydermere aff nogen Forvildelse løbe thill saadan falsk Helligdom och giffue de unge Aarsage end ydermere att forvildis der med, men rett att bruge dett H. Christi Korsis Krafft med sand Gudelighed, enten noget naturligt kand [være] eller findis oss till Hielp paa Legomens Vegne, saa Sielen jo icke be- dragis vrangeligen i nogen Maade.

Johannes Magnus skriffuer och nogit om S. Helene aff Skedvig. Hist. Goth. lib. 19. cap. 7, och Baronius efter sligt, tom. 12. pag. 516.

Bleff befalet i Visitatz Anno 1617¹⁾, at ingen skulde legge Helle Lene, som saa kaldis, nogen Dyrkelse till hos den Kilde, ey heller settis noget Kors hende til Ære med Haar eller Klude paa etc., thi det vaar en Vederstyggelighed,

¹⁾ Af Biskop Hans Poulsen Resen.

som man burde at paamine om. Men at all den Krafft, som findis der i Vandett, leggis Gud til, saa hand tackis alene derfor baade med Almisse till de fattige i Blokken i Tiisvelde och i alle andre Maader, saa der icke brugis nogen papistiske Affgudsdyrkelse S. Hans Nat eller Tide aff vrang Tro, men at hver raadis derfra paa det alvorligste; item at de Kors, som settis och findis der, tagis och leggis over Vaabenhuset for Tybirke Kirke.

Dog fantis for nogle Aar siden en Skalck, som [var fra Kiøbenhaffn och skulle kaldis ...¹⁾ lod sette et stort Trækors hos Kilden med saadant paaskreffuett:¹⁾. Hvilcken vell finder sin Straff derfor som en Guds Bepotter, naar hans Tid kommer²⁾.

V.

Blandede Notitser.

1.

Foræring til Herlufsholms Tjenere for hvert Barn (1638).

Forstanderen	1 Rosenobel.
Scholemesteren	1 Rosenobel.
Hørerer, som han sidder under	3 Rdlr.
Cantor	1 Sp. Dl.
Kjeldersvend	1 Sp. Dl.
Kocken	1 Sp. Dl.
Klocheren	1 Sp. Dl.
Fadebursqvinden	1 Sp. Dl.
Briggeren	1 Sp. Dl. eller 1 slet Dl.

Ligesaa meget disse efterfølgende hver: Melkedeien. Sygestueqvinden. Portener. Fyrbøderer. Sum 19 Sp. Dr., naar de sex nederste bekomme hver $\frac{1}{2}$ Rdl.

¹⁾ Aabent Rum i Haandskriftet.

²⁾ Den her afskrevne Relation findes mellem to Documenter fra 1638 og er uden Tvivl nedskreven i dette Aar.

2.

Understøttelse af Landflygtige (1643).

A^o 1643 d. 28 Aug. kom en Adels Fru af Mechelborg til mig, var forskreven fra M. Jørgen Braad, Sognepræst i Malmøe, saa og M. Anders, Sognepræst i Helsingborg¹⁾, om jeg vilde laane hende Huus og hjælpe hende til rette etc. Hun bekjende sit Navn Katrine von Luderitz' og hendes sal. Huusbonde Jørgen von Hornberg, som var død til Rostock, og hun havde 4 levende Børn efter hannem. Hun kom fra Stralsund. De Svenske havde opbrændt hendes 2 skønne Gaarde i Mechelborg og berøvet dem alt, hvad de havde, og hun sagde sig at have havt 1500 Faar. Jeg lyste den 1 Sept. her for hende, hun fik i en Bysse 17¹/₂ Rixdl., som en Skoleperson samlede hende her. Slotsherren Hans Ulrich gav hende 5 Sp. D. Capitein Steding gav hende 6 Sp. D. Hun sagde, at M. Meiland²⁾ gav hende 1 Sp. D. Anders Jensen Byfoged gav hende 1 Sp. D. og hjalp hende med sin Vogn til Kjøbenhavn. Jeg gav hende 1 Sp. D. og skrev med hende til min Svoger Christen Steensen i Roeskilde. Summa: her fik hun 35¹/₂ Sp. D. NB. der iblant regnet de 4 Sp. D., som Matz Marcussen af Toldboden flyede hende. Af Malmø fik hun 15 Sp. D.³⁾.

1) Mag. Anders Pedersen Gemzø; jvfr. Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne III, 337 f.

2) Mag. Georg Meiland var tydsk Præst i Helsingør (se Ny kirkehist. Saml. III, 168—9, 178. 187—91. K. S, 3 R. IV, 376).

3) Breve angaaende de i Trediveaarskrigens Dage saa hyppige udvandrede og nødlidende Tydskere, navnlig Præster og Studenter, findes i stor Mængde i det foreliggende Haandskrift.

S m a a s t y k k e r .

IX.

En Præsts Advarsel mod Kortspil.

Efterfølgende Advarsel, der vidner om en priselig Iver for at værne om Ungdommens Moralitet, er forfattet af Konsistorialraad J. H. Colding, der i en meget lang Aarrække (1799—1844) var Præst i Gislev og Ellested i Fyn. Stykket er os meddelt af Hr. John Hansen, der nu er Præst sammesteds.

Bekjendtgjørelse!

Det er kommet mig for Ører og jeg er bleven gjort opmærksom paa, at Kortspil er i den senere Tid blevet gjængse og almindeligere Skik og Mode, end før har været, blandt Sognets unge Mennesker: Karle eller voxne Dreng; — at der spilles ideligen og ofte, saa at intet Laug kan være samlet, uden at Kortene skal for Dagen og paa Bordet; — at der spilles høiere og om meere, end der bør spilles og kan taaes af dem, der have intet at vove i Spil uden det, de kunne behøve til deres egne Fornødenheder; at saaledes ikke Moerskab og uskyldig Tidsfordriv, men Vinding og Optrækken er Hensigten af dette Kortspillen. Ogsaa er det mig bekjendt, at der ere visse Steder iblandt os, hvor dette Kortspil især drives, og hvor Spillerne have Tilhold, — jeg vil endnu denne Gang og ved denne Leilighed skaane disse for at navngives. — Kortspil er en farlig og skadelig Tidsfordriv for Børn; de malede Blade fornøie dem; de faae

Lyst til at blande og handle dem; Spillet opvækker hos dem en Begjerlighed efter Vinding, der let kan tage mangan farlig Vending hos dem, efterhaanden som de voxer til; Spil opvækker desforuden ogsaa i dem andre Lidenskaber, der kan have skadelig Indflydelse paa deres moralske eller sædelige Dannelse. For Voxne og Ældre er Kortspil et farligt Haandværk, naar Lysten kommer dertil, og Lysten voxer ved Øvelsen og baade ved Vinding og Tab: har man vundet, saa vil man spille atter for at vinde mere, og har man tabt, saa higet der igjen efter Kortene, for at faae sit Tab oprettet. — Nattevaagen og Sviir, begge fordærlige baade for Legeme og Sjel, ere Kortspils sædvanlige Led-sagere. Tyverie og Bedragerie, Klammerie og Slagsmaal ere ofte Følgerne af Kortspil; ja man mangler ikke Exempler paa ulykkelige Spillere, der enten af Harme over deres Tab, naar de have bortspillet Pengene af Lommen, ja vel Klæderne af Kroppen, eller af Frygt for Følgerne, naar de have bortspillet andres Penge, have endt deres Dage ved Selvmord.

Det forekommer mig, thi Erfarenhed synes at bekræfte det, at Sædernes Fordærvelse tiltager iblandt de Unge, især Karle eller voxne Drengene. Jeg siger voxne Drengene; thi hvad ere mange saa kaldte Karle andet end Drengene — uvorne, uoptugtede Drengene, der ved en altfor tidlig Confirmation ere slupne ud fra al Tugt og Tvang og ville ansees for Karle, uden at kunne gjøre Karls Arbeide eller Gjerning af det Slags, som duer og tjener til Gavn og Nytte. — Den slette Børnetugt i mange Forældres Huse; den store Mængde af Børn og Unge, som det vrimler af alle Steder; den mindre Tvang, Børn og Unge staae under, og den større Frihed de unægteligen have i vore fremfor i ældre Tider; og fremfor alt: den altfor tidlige Confirmation i en barnagtig, umoden og ufornuftig Alder af 14 til 15 Aar — alt dette Anførte ere tilsammen Aarsager og Kilder til Ungdommens tilvoxende Fordærvelse, Vildskab, Kaadhed, og Ryggeløshed. Dersom dette Onde faaer Lov til at raade sig selv, at give saa mange Skud fra sig af sin egen Art, som det kan og vil, saa vil det tilsidst opvoxer til et stort Træe, der med sin forgiftige Aande og Uddunstninger smitter

og forpester Alt, og udbreder Ødelæggelse trint omkring sig — det vil sige: Mængden af Forførelse og onde Exempler vil blive saa stor, at Fordærvelsen bliver almindelig.

Jeg maatte foragte mig selv og foragtes af alle Gode iblandt os, ifald jeg, som Præst, kunde være en ligegyldig og ørkesløs Tilskuer ved dette Onde, og ikke gjøre noget Skridt eller prøve noget Middel til at standse det og sætte Dæmning mod Fordærvelsens Strøm; derfor har jeg udstædt denne Bekjendtgjørelse med efterfølgende fornødne Formaninger og Advarsler til Vedkommende: Jeg formaner Eder, I Forældre! at I forbyde eders Børn Kortspil hjemme hos Eder selv, og at I advare dem derfor, naar de komme ud iblandt Fremmede og blive dem selv overladte. Siger ikke, at eders Formaninger og Advarsler ikke agtes og ville intet frugte. Forældres Formaninger og Advarsler blive aldrig ganske frugtesløse og forgjæves for Børn, naar de ikke ere opvoxede uden Tugt og fordærvede hjemme ved slette Exempler; og skulle det skee, at Eders Børn uden eders Skyld og Forsømmelse vanartede og bleve onde, da kunne I trøste Eder ved, at det var en Guds Tilskikkelse, at saadan bedrøvelig Skjæbne og bitter Sorg skulde ramme Eder. — Jeg advarer Eder, I Huusfædre og Huusmødre! at I for Eftertiden afholder Eder fra at lade holde Samlinger og Sammenkomster hos Eder, der ved Lovene ere forbudne, Julestuer, Fastelavnsgilder, Spillegilder, og endnu mindre [give Anledning] til Kortspillen, Nattesæder og Sviir, thi I overtræde derved Lovene og blive Skyld i Uordener, Ungdommens Forvildelse og Ryggeløshed.

Samme Advarsel giver jeg i Særdeleshed Oldermændene her i Sognet, der ikke have Tilladelse til at holde Kroe eller Skjænkestue, men snart kunne blive straffede som for ulovlig Kroehold, hvorpaa haves Exempler, der endnu maae være i frisk Minde. — Endelig advarer jeg ogsaa den privilegerede Kroeholder i Giislev, at han holder sig sit Privilegium efterrettelig, paa det at der ikke skal komme Klage over ham, og han blive indviklet i Fortrædeligheder til Tab og Skade for ham — ja muligen til hans Privilegiums Fortabelse.

Jeg ønsker, at denne Bekjendtgjørelse maa blive saa vel optaget, som den hjertelig og velmeent er forfattet og udstædes, og at den maae bidrage til, at Hindringerne for Moralitet og Sædelighed blandt Ungdommen maae formindskes, om ikke ganske ophæves og forhindres.

Giislev Præstegaard i April 1827.

Joh. Henr. Colding.

X.

En forhenværende Præst søger militær Ansættelse.

Efterfølgende ret kuriøse Stykke er os tilsendt af Hr. Jægermester C. E. A. Schøller til Margaard med følgende Bemærkning: »Ved at gjenemgaa nogle Sager i de fra Krigsministeriet til Rigsarkivet foretagne Afleveringer traf jeg tilfældig paa medfølgende Ansøgning i »Memorialer fra 1756«. Da den mulig kan have nogen Interesse og kan bestyrke det hos Wiberg (III, 233) anførte, at Ansøgeren blev Trompeter, tillader jeg mig at sende en Afskrift af den. Nogen kongelig Resolution paa Ansøgningen har jeg ej kunnet finde«. — Hertil kan føjes, at nærmere Oplysning om Ansøgeren, den afsatte Præst C. F. Warde fra Svenborg, findes hos J. Begtrup, Forsøg til en Beskrivelse af Svenborg Kjøbsted«, S. 125 f., hvor der siges om ham, at han, efter at være afsat, blev Læge i Lybek. Jvfr. min Udgave af Christian VI's egenhændige Breve til J. L. Holstein i Hist. Saml. og Studier II, 236 f.

Stormægtigste Monarch

Allernaadigste Arve-Herre og Konge!

Saa allerunderdanigst som ieg i allerdybeste devotion med det allertaknemligste Hierte bøier mig ned til jorden for Deres Kongl. Mayst for den allernaadigste pardon og donation, saa allerunderdanigst griber ieg med begge Hænder

efter den mig allernaadigst tilbudne nye høi-Kongl. Naade, hvorfor Gud vil lade sin Naade igien hver Morgen gaae nye op over Deres Kongl. Mayst, thi Deres Kongl. Mayst seer vel, at ieg er fattig og fortrængt, trænger til mere Kongl. Naade, og at Deres Kongl. Mayst allernaadigste pardon er forgieves paa mig, dersom mig ikke vederfares mere Kongel. Naade. Skulle det være Deres Kongl. Mayst allernaadigste Villie og Befaling at placere mig i militair Stand, da ieg dog helst ønskede mig i civile, thi i mit 20de Aar vilde Sal. General Major Schak placere mig som Vagtmester ved sit cavallerie regimente, som mine forældre ikke vilde consentere, da er ieg allerunderdanigst ad utrumque paratus sive in Marte sive in Arte. Imidlertid beder ieg allerunderdanigst, Deres Kongl. Mayst vilde behageligst tage i allernaadigst consideration, at ieg tilforn har haft eet andseelig pastorat i een Kiøbstæd, vilde derfor ikke gierne være een altfor ringe og niedrig Person i Deres Kongl. Mayst Kriegs Tieniste til mine ufortiente fienders glæde, som ieg skrev og talte vel om, naar ieg blev spurt, ja ere blevne, hvad de ere, ved mig, hvilket pastorat Deres Kongl. Maysts Hr. Fader Ao. 1735, glørværdigst Ihukommelse, efter een iblant andre aflagt Prædiken allernaadigst befalede mig at giøre Ansøgning om, hvor ved ieg tildrog mig mine Efterstræberes misundelse, som ieg ikke vil næfne; Gud kiender dem, og ham overlader ieg Hæfnen. Har ieg nu i 5 aar dirigeret 2de Meenigheder som Sognepræst saaledes, at de gierne antog mig igien til deres Præst, da er jeg visse paa, at Deres Kongl. Mayst i allernaadigst consideration af min forrige hæderlige Stand allernaadigst placerer mig saa convenable, at ieg har aarsag at priise Deres Kongl. Maysts store Naade imod mig af alle forladte Mand, og at mine misundelige og avindsyge Fiender kand see og kiende Guds forunderlige providence, og at ieg har een naadig Gud og Konge, ja at ieg med allerunderdanigst Lyst og Troeskab kand administrere det Embede i Militair eller civil Stand, som Deres Kongel. Mayst allernaadigst vilde betroe mig.

Torde ieg derfor allerunderdanigst implorere uden at falde i Deres Kongel. Maysts u-naade, da vilde ieg aller-

underdanigst giøre ansøgning, at Deres Kongl. Mayst, som ieg veed Gud har givet det allernaadigste og medlidigste Hierte, af særdeles Kongl. clemence og compassion allernaadigst vilde placere mig ved det Kongel. Drabant-choer eller som een liden Ober-Officeer ved et regiment i Danmark eller Norge, eller og som Vagtmester ved den Kongl. Lif-guarde til Hest eller andet Cavallerie regiment; ieg gaaer ned ad trappen, men overlader det alt i Deres Kongl. May^{sts} allernaadigste Villie og Befaling, uagtet ieg adskillige gange i min 16 Aars Landflygtighed har kundet været placeret som Vagtmester eller Felt-Webel, men har ikke villet obligere mig, dels fordi ieg dog eengang haabede at faae allernaadigst pardon, dels fordi ieg hafde Længsel efter mine Børn, og at døe i mit kiære Fædreneland, helst siden ieg hafde erfaret, hvad det betyder at leve evangelisch i catholische Riiger og Lande. Jeg vil intet tale om de Offerter, Ære- og Velstands Sæder, som bleve mig tilbudne, dersom ieg hafde kundet convinceres til at bekiende mig til den Romersk-Catholische Kirke.

Jeg underkaster mig derfor Deres Kongl. May^{sts} allernaadigste Villie og Befaling; hvor Deres Kongl. Mayst allernaadigst vil sende mig hen, der gaaer ieg, ja og i Døden for saadan min allernaadigste Konge; thi ieg veed, at Gud har nedlagt sit Billede i Deres Kongl. Mayst, og at Gud æres, naar ieg allerunderdanigst adlyder Deres Kongl. May^{sts} allernaadigste Befaling, under huis allernaadigste og allerønskeligste evangelische Scepter, i langt fraliggende Riiger og Lande viit berømte uskatterlige clemence ieg utallige Gange i min Pilegrimsskab ønskede mig saa lyksalig, efter mange udstandne Farligheder og fatiguer, ja mange onde Dage, at maatte ende mit Lif i Fred og Roelighed.

Og som ieg har een ung velvoxen Søn, som inclinerer til at tienne Deres Kongl. Mayst ved cavalleriet, saa implorerer ieg og allerunderdanigst, at Deres Kongl. Mayst af særdeles høi-Kongl. Naade vilde placere samme min Søn som Corporal ved eet cavallerie Regiment paa avantage. Min yngste Søn gaar endnu i den latinske Skole i Nykjøbing paa Følster, hvor hand opholdes af mine gode Venner. Skulde det nu

allernaadigst behage Deres Kongl. Mayst at forunde min Søn en corporals Plats paa avantage, da var det jo ikke ubilligt, om Faderen var noget meere end Sønnen, da ieg intet mere har tilovers end een liden tilladt ambition, Jeg ervarter allerunderdanigst een allernaadigst resolution med allerunderdanigst imploration, at Deres Kongl. Mayst ikke holder længe tilbage med sin allernaadigste Hiælp i min yderste Nød. Gud vil igien bønhøre Deres Kongl. May^{sts} Bønner, være Deres Kongl. May^{sts} naadige Gud og Beskiermere og velsigne Deres Kongl. Mayst og det gandske Høi-Kongl. Arve Huus med Naade, Helbred, Fred og eet lykosaligt Regimente indtil den høieste Alderdom. Hvilket hiertelig ønskes af mig og Mine, som med allerunderdanigst devotion indtil Døden lever

Deres Kongl. May^{sts}

Allernaadigste Arve-Herre og Konges
 allerunderdanigste troe Arve Undersaat
 og alleroprigtigste Forbeder

Fredensborg 24 Augusti 1756. Christian Friederic Warde,
 5 Aar Sogne Præst, 16 Aar exulant.

XI.

Blandinger.

1.

Præsteskabets Udgift i Sjælland til den svenske Konge Carl Gustav i Kjøbenhavns Belejrings Tid, funden iblandt en gammel Præsts Papirer.

Ao. 1658 kom Svensken igjen i Sjælland, og da udgjorde ni Præster i Sjælland til hannem en Hest, en vel munderet Rytter, foruden 4 Rdlr. in Cassa og 4 Rdlr. til en Karabin.

Ao. 1659 gave ni Præster 50 Rdlr. i Skat til Svenske-Kongen, 20 Rdlr. i Penge og 30 Rdlr. i Korn, der er 36 Tønder Korn, tagen for 5 Mark danske, og det mense Octobri.

Men mense Novemb. paabød han os en Fiskalskat, som var 2 Tdr. godt Øl, 200 Skaalpund Kavringbrød, en levende Oxe, som kunde veje 400 Pund.

Herefter ved Paasketid [1660] gave vi atter en Ridehest paa 12 Rdlr.s Værd.

Optegnelse i Univ.-Bibl., Addit. 283. 4to.

2.

Om Stenstrup og Ollerup Præstekald i Fyn.

Efter at Stykket om »Annekteringen af Stenstrup, Lunde, Ollerup og Kirkeby Sogne« var meddelt, foran S. 154 ff., ere vi blevne opmærksomme paa følgende Andragende, der henhører til samme Emne. Det er udateret, men henføres af T. A. Becker til 1646. Rigtigere vil det imidlertid være at sætte det til 1644; i dette Aar, 11 September, blev nemlig Terkel Andersen ordineret til Kapellan i Kirkeby og Lunde¹⁾, og samme Aar døde Sognepræsten sammesteds Hr. Klavs Nielsen Juel, der, som efterfølgende Brev viser, havde været Provst i Sunds Herred.

Allernaadigste Herre och Konning. Efttersom E. Kongl. Maytt. for nogle Aar forleden naadigst bevilget, att effter Proustens i Kierckeby hans dødelige Afgang schulle Kirckeby Præstegaard sampt Lunde Kald annexeris til Steenstrup, formedelst samme Steenstrup er ickun it megit ringe Kald, thilmed at ingen Præstegaard er dertill, vndertagendes et lidet Bolig. Disligeste att Kierckeby Kald schulle annexeris till Olderup, formedelst det ocsaa er ickun et ringe Kald, som E. Kongl. Ma. naadigste beuilling derom rigtigen formelder. Och efftersom bemelte Proust er kommen paa sin høye Alder, och ligger nu vdj stoer Sygdom, saa hand icke kand betiene sin Meenighed, thilmed saa haffuer hand ingen Børn, som kand indtræde hans Kald, mens haffuer hand nu taget sig en fremmed Mand till Cappellan, vdj

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. V, 134.

den Meening, at hand wilde misunde oss Kaldet vdi Frembtiden, och saaledes kuldkaſte E. Kongl. Ma. naadigſte Bevilling. Huorforre vj ere vnderdanigſten begierendes, att E. Kongl. Maytt. naadigſt wilde meddeele oss Befaling till Bispfen, D. Hans Michelsen vdi Fyn, att hand maa indsette och forordne oss, att en huer aff os vdi bemelte Proustens Sygdom ſchall betiene ſit Kald, ſom till oss vdi Frembtiden ſchall annexeris, och det for en billige Cappellans Løn, paa det Meenigheden icke vdi deris Saligheds Sager forſømmes, mens aff os ſom deres Sielesørger i de beſte maader forſørgis, ſom for Gud i Himmelen och E. Kongl. Ma. kand were at forſuare.

E. Kongl. Maytt.

vnderdanigſte Tienere

Hans Pedersen, Sognepreſt till Steenstrup.

Anders N., Sognepreſt till Olderup¹⁾.

Udateret Orig. i Rigsarkivet, topogr. Saml. Kirkeby.

3.

Et lille Bidrag til M. Klavs Chriſtoffersens Lyſkanders Historie.

Efterfølgende Udſkrift af Kjøge Tingbog, vedrørende Arven efter Niels Winke, der først var Universitetets Rentemester og Foged, og siden Forſtander for Vartov (død 1599)²⁾, er i ſin Tid meddelt os af Hr. Lærer A. Petersen. Som man ſer, har den ſom Digter og Historiograf siden bekendte M. Klavs Lyſkander i Herfølge paa ſin Huſtrus Vegne anſet ſig ſom arveberettiget.

Onsdag 20. Febr. 1600 paa Kjøge Raadſtue:

Mester Claus Chriſtoffersøn i Herfølge, hans Kaldsmænd ved Navn Lauritz Jude og Peder Rasmussen i Herfølge, de

¹⁾ Anders Pedersen (Arrebo) blev 1628 Præſt i Olderup (K. S. 3. R. V, 123). Naar kun Fornavnet ſtaar under Andragendet, er det et Vidnesbyrd om, at han ikke ſelv, men Hr. Hans Pedersen i Stenstrup paa hans Vegne, har underskrevet Andragendet.

²⁾ Se Rørdam, Kbhvns Univ. Hiſt. II, 661 f. Nielsen, Kbhvns Hiſt. og Beſkr. III, 49.

fremkom, og i Dag, her for Retten vunde efter Loven, at de vare i Nakskov udi Laaland den Lørdag for Juleaften hos Otte Christensen; anden Juledag vare de i Nestved hos Anders Skriver, Borgmester, Hans Villadsen og Peder Villadsen, Guldsmed ibid. Den Fredag efter Nytaarsdag vare de udi Kjøbenhavn hos Torbern Jensen; den Onsdag efter Helligtrekongersdag var de udi Jensløff (Endeslev) hos Jens Jørgensen; om Tirsdagen derefter vare de paa Ryegaard hos velb. Johan Bernekous Fuldmægtig, og gave alle dennem lovlig Varsel at møde her paa Kjøge Raadhus i Dag, om de havde noget at svare mod Vidnesbyrd, som forbemeldte Mester Claus Christoffersøn agter her at føre, anlangende den Arv efter salige Niels Wincke. Dernæst fremkom her for Retten Lisbeth Jørgensdatter, nu værendes her i Kjøge, og er kommen fra Kbhvn. Hun vandt efter Loven med oprakte Fingre og højeste Ed, at hun er født sammesteds og haver kjendt Kirstine Mester Clauses Forældre, og af Barnsben med dennem er opdragen, og er hende vitterligt i Sandhed, at Niels Winckes Fader, Kirstine Knud Bryggers og Jens Portner i Kbhvn. de vare ret ægte Søsken. Og deres Fader hed Oluf Pallesen og boede i Glostrup og blev der ihjelslagen. M. Claus begjærede det beskrevet. Peder Nielsen i Vemindrup (Vemmedrup) paa velb. Johan Bernekous Vegne og Oluf Brygger her i Kjøge paa Torben Jensens Vegne begjærede hver en Gjenpart udaf fornævnte Vidnesbyrd.

(¹⁴/₃ 1600 krævedes Kirstine Mester Clauses for 16 Dlr. 1 Mk., hun var skyldig til Joachim Meyer).

Af ovenstaaende Tingsvidne fremgaar, at Lyskander (hvad man ikke hidtil har vidst) maa have været to Gange gift; thi 1588 havde han Bryllup med Margrete, Datter af Professor Klavs Skavbo¹⁾; men 1600 hed hans Hustru Kirstine.

¹⁾ Se Rørdam, Klavs Christoffersen Lyskanders Levned, S. 24.

Kirke- og kunsthistoriske Møder

afholdte i Aaret 1894.

I det forløbne Aar har Selskabet for Danmarks Kirkehistorie atter kunnet afholde en Række Møder paa forskjellige Steder her i Landet, alle under god Tilslutning fra nærmere og fjernere Hold. Det har saaledes paany vist sig, at der er god Jordbund for de historiske og arkæologiske Meddelelser, som Selskabet har at byde. Her kan det dog ikke være Opgaven at meddele alle de afholdte Foredrag, men vel en Oversigt over Møderne tillige med enkelte af Foredragene eller en kortere Redegjørelse for Indholdet af samme.

Møde i Helsingør.

Efter Indbydelse fra Provst O. Bertelsen i Helsingør samledes Selskabet i denne By d. 12. Juni. Af de fire selvstændige Beretninger om Mødet, som ere komne os for Øje, meddeles følgende to:

Af »Helsingørs Dagblad« for 13. Juni.

Selskabet for Danmarks Kirkehistorie holdt i Gaar et særdeles godt besøgt Møde i St. Olai Kirke. Selskabets væsentligste Øjemed er at bevare og aabne Blikket for Betydningen af den danske Kirkes Minder saavel med Hensyn til Kirkebygninger som til Kirkens Udvikling. Det er derfor naturligt, at de tankevægtige Foredrag dels drejede sig om, hvad vor By har at fremvise af

kirkelig Bygningskunst, og dels om de Mænd, der have virket i Kirkerne og de disse i gamle Dage nærstaaende Klostre, og dette skete paa en saa fyndig og tiltalende Maade, at sikkert mange af Tilhørerne ville ofre 4 Kr. aarlig paa en Sag, der har saa veltalende Ordførere, tilmed da de saa samtidig ville faa tilsendt Selskabets interessante Tidsskrift. Professor Fr. Nielsen gav i Middagsmødet en udførlig Skildring af de stedlige Klosterforhold i Middelalderen, omtalte, hvorledes Graa-, Hvide- og Sortebrødre ved Herskernes Gunst fik Fodfæste i Helsingør og erhvervede deres Boliger i det nuværende Marienlyst ved Lundehaven, i det nuværende Kloster ved Marie Kirke og udenfor Svingelporten. Kun Hvidebrødrenes, Karmeliternes, Kloster er bevaret til vore Dage, dog i en saa forfalden Skikkelse, at det var Talerens Haab, at denne i Danmark temmelig enestaaende Bygning ved Statens Forsorg maatte blive restaureret paa en værdig Maade. Kl. 6. fortsattes Mødet med et Foredrag af Arkitekt V. Koch, der med megen Varme skildrede de gamle gothiske Kirkebygninger, efter at han først havde givet et Udsyn over deres Forgængere, idet han særlig dvælede ved Teglstenskirkenes Ejendommeligheder fremfor de mere tunge romanske Stenkirker, hvor Hvælvningssystemet kun ufuldkomment kunde gennemføres, medens Gothikens lettere Former kunde tage Bladribberne til Mønster og bygge sine lette, luftige Buer saa formfuldendte, at ikke en eneste Enkelthed kunde undværes. Vi Danske burde stræbe at bevare, hvad Fortiden havde levnet os af kirkelige Mindesmærker, hvilke vare af langt større Betydning for os end de uden Tvivl ypperlige Kunstværker, der skulde søges langt borte. — Efter Sangen »Udrundne er de gamle Dage«, talte Dr. H. Rørdam om særlig helsingørske kirkehistoriske Minder, idet han dels fortalte om St. Olai Kirke i den katholske Tid, dels fremdrog de interessante Skikkelser, der i Reformationstiden virkede her, som Prioren i Karmeliterklostret, Dr. Anders Christensen, der med sejt Udholdenhed hang ved det

Gamle, og Poul Helgesen (Vendekaabe), der, gunstig stemt for en Reformering af Katholicismen, dog tog skarp Afstand fra Luther, da det gjaldt en absolut Adskillelse, og maaske derfor pludselig forsvandt, uden at man ret ved hvorledes. Taleren mente, at han paa Grund af kirkelige Brydninger var flygtet fra Danmark, og der var adskilligt, som tydede paa, at han var død i Belgien. Det prægtige Møde sluttedes med Salmen: »Du Herre Christ«, som er skreven af Præsten Sthen, der i Frederik den 2dens Tid virkede ved St. Olai Kirke.

Af Frederiksborg Amts-Tidende for 14. Juni.

Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, som er enestaaende i sit Slags, baade her hjemme og i Udlandet, har bestaaet siden 1849 og haft Mænd som afdøde Professor Høyen, Professor Hammerich, Pastor Brandt o. fl. til sine Stiftere, afholdt den 12te Juni et meget vellykket Møde i St. Olai Kirke i Helsingør, hvor Selskabet for 27 Aar siden havde været samlet. I den udmærket skønne, stemningsfulde Kirkebygning talte først Professor Fr. Nielsen og gav en livlig, fængslende Skildring af Middelalderens Munkeliv, som ved Helsingørs Opkomst under Erik af Pommerens og Christoffer af Baierns Tid naaede til denne By, efter at den i Medfør af Tidens Bevægelse, der begunstigede Handelsbyernes og Borgerlivets Fremvæxt alle vegne i Europa, var bleven udstyret med samme Privilegier som de ældre Sundbyer. Der grundedes da i disse Kongers Tid ialt tre Klostre i Helsingør, et Franciskaner-, et Karmeliter- og sidst et Dominikanerkloster, af hvilke dog det første, som laa paa det nuværende Marienlysts Sted, og det sidste, som af en vis Rivalitet mellem de to Munkeordener laa i Byens modsatte Ende, ved den efter et knapt Aarhundrede følgende Reformation snart gik tilgrunde og ikke har efterladt sig mærkbare Spor. Derimod staar endnu Karmeliterklosterets anselige og smukke, rigtignok til en Restauration i høi Grad trængende Bygninger, nemlig

Marie-Kirken med sit tilhørende Hospital, som et talende Minde om Fortids Dage. Efter et Ophold, som anvendtes til at bese denne mærkelige Levning fra Middelalderens Slutning, samledes man atter i St. Olai Kirke, hvor Arkitekt Koch fra Kjøbenhavn paa en aandfuld Maade talte om den middelalderlige Bygningskunst i Kirkerne fra den Tid. Trods Æmnets tekniske Vanskeligheder lykkedes det dog Taleren fuldkomment at bibringe sine Tilhørere en levende Følelse af den Livsværdi, som ligger i disse Værker fra Fædrenes Haand, og det aandelige Forhold, hvori de træde til os, naar man lærer at forstaa dem og de Tanker, som have baaret dem frem, og smukt betonedes det til Slutning, at vore egne gamle Mindesmærker, skjøndt de, ved de urolige Tidens Ugunst i Danmark i Kirkebygningens mest glimrende Periode, ere ude af Stand til at maale sig med andre Landes, dog maa være os de kjæreste, fordi vi i dem besidde vor egen Arv, og de saaledes ere os aandelig nærmest.

Sluttelig fremdrog Dr. Rørdam fra Lyngby, Selskabets nuværende og mangeaarige Formand og Udgiver af de bekjendte »kirkehistoriske Samlinger«, i et paa Grund af den fremrykkede Tid desværre afkortet Foredrag adskillige Skikkelser fra Reformationstiden og gav et levede Billede af den fædrelandssindede Forstander for Karmeliterklosteret Anders Christensen, en udmærket Mand for sin Tid, og den bekjendte Poul Eliesen, den mærkelige saakaldte skibyske Krønikes Forfatter, begge Reformationens Modstandere, samt af de evangeliske Præster, deriblandt Psalmedigteren H. Chr. Sthen, hvis Psalmer tiltale saa meget ved deres ganske eiendommelige Samklang af Folkevisens og den dybe Gudsfrigts Toner og varsler om den kommende store Kirkesang i den danske Kirke.

En af disse Psalmer (Nr. 581 i vor Psalmebog) oplæstes, og Mødet, under hvilket Sangen »Udrundne er de gamle Dage« gjentagne Gange blev sunget til Orgelets Ledsagelse, sluttedes med Psalmen »Du Herre Christ«, som

ligeledes er af samme Forfatter og vel den mest bekendte blandt dem alle.

Som man af dette lille Referat vil se, sluttede alle tre Foredrag sig paa en overmaade heldig Maade sammen til et oplysende og stemningsfuldt Hele, vel skikket til at fremme Selskabets Formaal, at fremme Sandsen for og Kjærligheden til den kirkelige Arv fra Fædrenes Tid og ad denne historiske Vei bidrage til vort Folks Opbyggelse. Man kunde ikke tilbageholde Ønsket om, at Selskabet ogsaa ad Aare vilde afholde et af sine Møder her i Frederiksborg.

B. P. M.

Ogsaa i »Helsingørs Avis« og i Bladet »Nordsjælland« findes Referater af Foredragene ved Mødet. Istedetfor at meddele disse hidsætte vi Arkitekt V. Kochs Foredrag efter Talerens Manuskript.

Vor Middelalders Teglstenskirker.

Vi ere her forsamlede i et gammelt Hus og have nylig staaet over for en anden ikke mindre ærværdig Bygning, Mariekirken med sin mærkelige Klosterlevning. Det er da naturligt, at der spørges om, hvad det egentlig er, der gjør disse Bygningsværker saa dyrebare for os, at de ikke alene studeres med Omhu og Kjærlighed, men at der offres betydelige Summer paa at fremdrage og vedligeholde alt, hvad der bærer Præg af den Tid, der har frembragt dem. Jeg vil da svare: det er fordi disse Mure tale til os, tale med en Røst, hvis Klang alle, der ikke have et sløvt Sind, fornemme, men hvis Sprog derimod ikke alle have Forudsætninger til at forstaa fuldtud. Her bliver det virkelig til Sandhed, at »Stenene raabe«; thi selv om man kunde tænke sig, at Historien taug, og man Intet vidste om de svundne Tider, da vilde den gamle Bygningskunsts Værker kunne lære os mangt og meget om de kulturhistoriske Tilstande og det aandelige Liv, for hvilke de ere et Udtryk, ja en Afspejling saa tro og tilforladelig, at vi med den for Øje endogsaa vilde kunne korrigere

Historien, om denne tog fejl. Bygningskunsten bliver derfor et vigtigt Supplement til Historien, det haandgribelige Bevis for dens Rigtighed eller endog dens Korrektiv. Naar vi træde ind i en Kirke som denne. paatrænger der sig os en Følelse af, at vi staa over noget høitideligt og ærefrygt-indgydende. Her har jo i Aarhundreder Slægt efter Slægt lyttet til Guds Ord og bedet snart med Glæde og Tak, snart i Sorg og Angst. Hvor mange smaa og store Tanker har der ikke bølget under disse Hvelvinger, fra alle dem, der nu ere sunkne ned en efter en for at give Plads til nye og atter nye Slægter. Det er som om Murene ere mættede med Minder om alle de Taarer, alle de Anfægtelser og al den frydefulde Fred, de have omsluttet. Og vi selv! hvornaar er det vor Tid til at vige Pladsen, vi som endnu have de levendes Ret, men skulle synke og glemmes som alle de andre, selv de der have elsket højest og udrettet mest. Og hvad saa, hvorfra og hvorhen? Ja den Tale kan alle forstaa, og saadanne Tanker kunne fremkaldes i enhver; men til en ret Vurdering af, hvad vi eje i vore gamle Monumenter, hører der noget mere. De Former, vi se, ere ikke tilfældige, de betyde noget; og for at erkjende dette fuldt ud, maa man ikke alene have historisk Kundskab og Sands, men ogsaa forstaa Former og Konstruktioner: det Sprog, hvormed Arkitekturen udtrykker, hvad vore Fædre have villet og virket.

Det skal være min Opgave idag at give et lille Bidrag til denne Forstaaelse. For Kjendere af vor kirkelige Bygningskunst vil her ikke blive fremdraget noget nyt; men jeg antager, at jeg vil kunne paavise et og andet, som for de Fleste af Dem er ubekjendt; en synderlig dybtgaaende Undersøgelse tillader Tiden jo ikke.

Jeg har tænkt at give nogle Træk fra vort Lands middelalderlige Teglstenskirker, og vil da først gjøre nogle almindelige Bemærkninger om Bygningsmateriale.

Det Materiale, hvoraf en Bygning er opført, vil saa godt som altid, i ikke ringe Grad øve sin Indflydelse paa

Bygningsformen. De struktive Egenskaber af Træ, Sten og Metal ere jo saa forskellige, at de nødvendigvis maa medføre helt forskellige Konstruktioner; og det bliver netop en udviklet Bygningskunsts vigtigste Opgave, at lade Konstruktion og Formgivning slutte sig naturligt og let til Stoffets særegne Egenskaber. Kun den raa primitive Kunst tager ikke dette Hensyn, medens en degenereret Kunst, der sætter Virtuositeten i Højsædet, sætter en Ære i at bryde og overvinde Materialets Natur. I den gode Kunst vil altsaa Form og Stof staa i et inderligt Forhold til hinanden. Det er dog ikke saaledes at forstaa, at Stoffet i første Række bestemmer en Bygnings Udseende. De helt forskellige Formrækker, som indeholdes i de historiske Stilarter, ere bestemte af andre Forhold og bunde dybt i hver enkelt Tids Kulturforhold og aandelige Indhold. Men indenfor de enkelte Stilperioder bidrage de forskellige Bygningsemner ikke lidet til at frembringe særlige Stilnuancer. Jeg skal saaledes minde om den mærkelige Gruppe af romanske Kirker, som Norges Træbygningkunst har frembragt (Stavkirkerne), og som afvige saa meget fra det øvrige Europas romanske Kunst, at man tidligere end ikke vilde anerkjende deres Sammenhæng med denne.

Karakterforskjellen mellem Træ og Stenbygninger vil selvfølgelig altid blive større, end mellem Bygninger opførte af forskjelligartede Stensorter. Det vil dog ogsaa tidt have en gennemgribende Betydning for en Bygnings Konstruktion og Udseende, om man ved Opførelsen er henvist til det ene eller det andet Stenmateriale, idet Haardhedsgraden, Finheden, Tykkelsen af Lagene i Stenbruddet, Elasticiteten, Bæreevnen o. s. v. nødvendigvis maa føre ind paa eller forbyde visse Former og Konstruktioner.

Ganske særlige Forhold frembyder den brændte Tegl, Murstenen; og den har da ogsaa, hvor den anvendtes, særlig i Middelalderen, i betydelig Grad omformet de i Brudstensbygninger fra samme Tid anvendte Former. Dette beror paa flere Forhold, saaledes Murstenens mindre Bæreevne

og ringere Finhed, men først og fremmest er det dens forholdsvis lille Format, der adskiller den fra andre Bygningsemner. Ganske vist kan man fremstille Bygningsstykker af temmelig betydelig Størrelse af brændt Ler, men dette fordrer megen Omhu og lang Brænding, og i Middelalderen har man kun sjældent indladt sig herpaa, men saa godt som altid, selv ved de største Bygninger, udelukkende holdt sig til Sten af ganske ens Dimensioner, og navnlig — for ikke at bryde Skiftegangen — af samme Tykkelse.

I flere Henseender maa man betegne det som et Tilbageskridt, da man gik over fra Brudstenen til Teglen. De fine Enkeltheder, som kunde fremstilles i huggen Sten, og saa godt som al figurlig Fremstilling maatte man give Afkald paa, ligesom paa Kvadermurenes djærve Udseende og klare, lette Farver. Store Udladninger af Gesimser og Baand bleve ligeledes umulige, og de ens store Teglsten tillode et langt ringere Antal Kombinationer af Enkeltformerne, idet disse nu altid maatte fremstilles ved Sættelse af flere Skifter, hvor de brede, i regelmæssig Række forekommende Kalkfuger greb forstyrrende ind og afskar Muligheden for fine Leddelinger. Den ringere Bæreevne medførte nødvendigvis plumpere og sværere Mure og Piller og umuliggjorde slanke Søjler. Paa den anden Side medførte den brændte Teglsten store praktiske Fordele.

I et Sletteland som Danmark var det ofte forbundet med store Vanskeligheder at skaffe en til Bygningsbrug egnet naturlig Sten, medens Leret fandtes saa godt som alle Vegne og kunde brændes til Tegl i ubegrændset Mængde. Vi se jo, hvor besværligt man har gjort sig det, navnlig i Jylland, ved at tilhugge den haarde Kampesten i Kvadere, eller ved Ribe Domkirke og de omliggende Landsbykirker, hvortil man fra Rhinegnene hentede en, endda ikke meget stærk eller særlig smuk Sten, den porøse, vulkanske Andersnachtuf. Teglen er dernæst saa overordentlig let at haandtere, i Modsætning til de større Kvadersten, og dens regelmæssige Form gjør, at den lader sig sammenstille og

forbinde i et kompakt og stabilt Murværk. Den behøver sjældent nogen som helst Tilhugning, selv ikke til Buer, Hvelvinger og afrundede Bygningsdele som Chorrundinger o. lgn. Man vil saaledes let se, at der kan bygges baade hurtigere og billigere af Tegl end af Brudsten.

Teglens Anvendelse som Bygningssten gaar tilbage til den graa Oldtid, den har været kjendt baade af Ægyptere, Assyrere og Babyloniere. I det antike Rom stod Teglbjgningskunsten paa et højt Standpunkt. Man finder her Bygninger, der ere helt af Tegl; men de have ganske samme Stil som Stenbygningerne, hvis Former efterlignedes med stor Dygtighed, idet man sammensleb de enkelte Teglsten, saa at Fugerne neppe kunde ses, og derefter udhuggede endogsaa saa sammensatte Former som det korinthiske Kapitæl med sine fine Bladformer og Spiraler. Man kan beundre den Dygtighed, hvormed en saadan Efterligning er gjort, men man kan ikke sympatisere med, at et Materiale benyttes paa en Maade, der stemmer saa lidet med dets Natur.

Det var i de ældste, middelalderlige Kirker og Klostre i Norditalien, at en mere rationel Teglbjgningskunst først udviklede sig og naaede et saa højt Standpunkt, at den endnu i mange Henseender staar uovertruffen. Det var ogsaa fra disse Egne, at den, i Midten af det 12te Aarhundrede, indførtes til den nordtyske Slette, hvorfra den bredte sig ogsaa til Danmark. Det menes, at Kunsten at brænde Tegl blev indført i Tyskland af Kolonister fra Holland, i hvilket Land den romerske Teglbjgningskunst aldrig synes helt at være uddød, men hvor den ikke har frembragt særegne Bygningsformer. Men det er utvivlsomt, at den nordeuropæiske, middelalderlige Teglstensarkitektur, som har en saa stor Lighed med den lombardiske, er en direkte Affødning af denne; mange Enkeltheder, der optræde ganske ens begge Steder — saaledes den dobbelte Buefrise og Trapezkapitælet — vidne tydelig nok om,

at der maa have været en Forbindelse mellem disse Lande, hvad der ogsaa bekræftes af historiske Efterretninger.

De ældste Teglstenskirker i Nordtyskland hidrøre fra det 12te Aarhundredes Midte, og kun ganske kort efter denne Tid naaede Kjendskaben til Teglens Benyttelse til Danmark. Den første Efterretning om dens Anvendelse hos os møder os i Indskriften paa den bekjendte Blyplade, der ved Undersøgelsen af Kongegravene i Ringsted fandtes i Valdemar den Stores, af røde Munkesten opmurede Kiste. Der siges her, at »han var den første, der af brændte Mursten opførte det Værn for hele Riget, som almindelig kaldes Dannevirke, og opbyggede en Borg paa Sprogø«. Af begge disse Bygninger eksisterer der nu kun svage Levninger.

Ved Valdemar den Stores Død maa endvidere Ringsted Klosterkirke, hvor han blev begravet, havde staaet færdig som en anselig Teglstenskirke med udprægede Enkeltformer, der i meget minder om de nordtyske; den synes at have været paabegyndt c. 1161, og ialfald Choret og Tværskibet have været færdige 1170, da hellig Knuds (Knud Lavards) Helgenskrin højtidelig hensattes paa Alteret. Omtrønt paa samme Tid opførte Biskop Absalon Klosterkirken i Sorø. Disse skønne Kirker, som endnu i det væsentlige ere bevarede, ere saaledes efter al Sandsynlighed de ældste monumentale Teglstensbygninger i Danmark og ere tillige de anseligste fra den ældre Middelalder (den romanske Stilperiode), naar undtages Aarhus Domkirke — som har haft et meget mærkeligt Choranlæg, som vidner om engelsk-norrmanniske Forbilleder, men som for en stor Del er ombygget i gothisk Stil — og Roskilde Domkirke, hvor allerede Gothikens, den senere middelalderlige Kunsts, Former, gjøre sig gjældende. Af andre Teglstenskirker fra Tiden omkring 1200 skulle vi kun nævne den velbekjendte Kalundborg Kirke med sit enestaaende centrale Anlæg; forresten findes der fra denne Tid adskillige mindre Kjøbstadskirker og en Mængde Landsbykirker. Her paa Sjælland findes saaledes

smukke Exempler i Uvelse, Tikjøb og Søborg. De fleste og mærkeligste træffes imidlertid i Slesvig og især paa Lolland og Falster. Det er nydelige enskibede Smaabygninger, som med deres velafvejede Forhold og simple, men smukke Enkeltheder afgive fortræffelige Forbilleder¹⁾.

Alle disse Bygninger ere, ligesom de tyske, opførte af røde Teglsten, der ere større end de, der nu almindelig anvendes, nemlig c. $10\frac{1}{2} \times 5 \times 3\frac{1}{4}$ Tomme; sjældnere har man ogsaa benyttet gule Sten. De ere haandstrøgne, temmelig ru, lysere eller mørkere efter Brændingsgraden, undertiden, hvor Overfladen ved den stærke Varme er smeltet, helt sort. Sjældnere ere de — som paa store Partier af Roskilde Domkirke — riflede paa skraa ved en Efterhugning. Stenenes forskellige Farve bryder paa en velgjørende Maade Murfladernes Ensformighed. De ere altid henmurede i en bestemt rytmisk Skiften, idet vekselvis den lange efter den korte Sideflade af Stenene kommer til Syne i Muroverfladen: Denne Rythme, som har sin bestemte konstruktive Betydning, kaldes med et uheldigt tysk Ord »Forbandt«; den kan varieres paa flere forskellige Maader; den, der benyttedes i Middelalderen, men senere forlodes, og som afgiver et vigtigt Kjendetegn paa middelalderligt Murværk, er det saakaldte Munkeforbandt, i hvilket altid, i samme horizontale Række, 2 Sten ere lagte ved Siden af hinanden, med Længdesiden udad, efterfulgt af en med den korte Side udad; derefter følger atter to Langsider og en kort o. s. v. i samme Følgeskifte.

¹⁾ Der forberedes af Ministeriet et Værk over disse Landsbykirker med nøjagtige og udførlige Tegninger. De andre ovenfor nævnte Kirker ere afbildede og beskrevne i »Danske Mindesmærker« og hos J. B. Løffler: Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder.

Det bedste Værk over den tyske Murstensarkitektur er Adler: Backsteinsbau des preussischen Staates.

Man finder ikke sjældent i Murfladerne anvendt Mønstre, som fremkomme, enten ved at stille Stenene skraat mod hverandre, eller ved at anbringe de sortbrændte Sten i Linier og Figurer. Særegne Udformninger, ofte med Formsten, træffes især paa Soklerne, der ere sammensatte af flere profilerede Led over hinanden, og omkring Døre og Vinduer, der ere omgivne af False eller Skraaflader, med eller uden Halvsøjler, Rundstave eller andre Ledføjninger. Søjler omkring Portalerne, som ere saa hyppige ved Granitkirkerne, kunne vanskelig udføres i Tegl, og mangle enten ganske eller ere svundne ind til Halvsøjler. I det hele vanskeliggjør Teglen Anvendelsen af stærkt fremspringende Led. Gesimserne ere saaledes flade, men ofte samme-satte af mange Smaaled over hverandre og med meget varierede Friser af Sten, der ere sammenstillede i forskellige Mønstre, enkelte eller dobbelte Rækker af Smaabuer o. s. v. Hertil hører en for Teglstenen særegen og meget benyttet Baandfrise, der er sammensat af lutter kantstillede Sten — de saakaldte Tandsnit.

Reliefer i Tegl ere meget sjældne. Hvor større Søjler skulle anvendes, gjøres de enten af hugne Sten — Kalundborg Kirke — eller de blive korte og plumpe — Tirsted Kirke paa Lolland. Halvsøjler opmures af rundede Sten, Smaasøjler udføres undertiden af glasseret Tegl — Fjenneslevs Kirkes Galleri. En særegen simpel Kapitælf orm, som kan opmures af faa Skifter, uden synderlig Tilhugning, er det saakaldte Trapez-Kapitæl, som hyppig træffes baade i italienske, tyske og danske Kirker; det danner paa den simpleste Maade Overgangen fra Søjleskiftets runde til den firkantede Form af Dækpladen, hvorfra Hvelvingsribberne og de Buer — Gjordbuerne og Skjoldbuerne — der begrænde Hvelvingen, udgaa. Navnet »Trapezkapitæl« har det faaet deraf, at dets fremadvendte Flade (Skjoldet) danner den geometriske Figur, som kaldes et »Trapez«.

Til Hvælvinger egner Teglen sig særlig godt, og vi se ogsaa, at saadanne i den ældre Middelalder ere komne almindeligere i Brug i de Egne, hvor man byggede af dette Materiale, end hvor man holdt sig til Brudsten. Næsten alt, hvad der findes af Hvælvinger i vore Kirker, er af Mursten, og de forholdsvis faa, der ere af naturlige Sten, ere plumpt og grovt udførte. Det var dog først den gothiske Stils Principer, der ret bragte Hvælvingbygningen frem. I den ældre Middelalder byggede man dem endnu tungt og svært, med en Sten tykke Kapper. Selv i de højt spændte Hvælvinger i Roskilde Domkirke ere alle Kapperne endnu 1 Sten — c. 11 Tommer — tykke. En saadan Hvælving yder ved sin Vægt et betydeligt Sidetryk paa Ydermurene, som derfor maa være meget svære. De ældste Hvælvinger ere Tøndehvælvinger, Kuppelhvælvinger eller Krydshvælvinger uden særlig fremtrædende Ribber. Dog findes ogsaa i den senere romanske Tid — hos os dog neppe senere end ved Aar 1200 — Krydshvælvinger med Hjørneribber; men disse sidste have her ikke den konstruktive Betydning som ved de gothiske Hvælvinger, i hvilke de, som et fast Skelet, bære de tynde Hvælvingkapper, der ere udspændte imellem dem.

Den gjennemgribende Omdannelse, som Bygningskunsten undergik, da den gothiske Stil fra det nordøstlige Frankrig gik sin Sejersgang over Europa, blev naturligvis heller ikke uden Indflydelse paa vore Kirkebygninger. Dog var der forskjellige Forhold, som medførte, at den gothiske Kunst aldrig rigtig fik Borgerret og fast Fod i Danmark og kun har efterladt os forholdsvis faa større Monumenter. Dens egentlige Blomstringstid, 13de og 14de Aarhundrede, var jo i politisk og kulturhistorisk Henseende en mørk og tung Tid for vort Fædreland. I c. 150 Aar var der neppe et Fredsaar, og indre og ydre Ulykker kappedes om at lægge Landet øde og bragte det til Undergangens Rand. Under saadanne Forhold trives Kunsten ikke, og man maa undre sig over, at der endda blev bygget

saa meget, som der gjorde. St. Knuds Kirke i Odense blev saaledes opført i Tiden omkring 1300; den prægtige St. Peders Kirke i Malmø paabegyndtes 1319, samme Aar som Erik Menved døde. Den største af vore gothiske Kirker var den 1807 afbrændte Frue Kirke i Kjøbenhavn. Alt hvad vi eje af gothisk Bygningskunst er opført af Tegl, og ogsaa den Omstændighed, at vi vare henviste til dette mindre ædle Stof, bidrog til, at Gothiken her ikke kom til fuld Modning. Den vedblev saa at sige at være jordbunden og hævdede sig aldrig til den frie Dristighed og den overlegne konstruktive Dygtighed, som bar den frem til en saa høj Fuldkommenhed i de store Kulturlande og da navnlig i Frankrig, hvor dens Vugge stod. Den konstruktive Hovedide, ved hvilken det lykkedes for Gothiken at naa en saa forbausende Lethed og Slankhed i Opbygningen, er den, at man i Stedet for som før at begrænde Bygningen med ens tykke sammenhængende Murflader, udhævede Forskjellen mellem de bærende og støttende Dele paa den ene, og de blot rumbegrænsende Dele paa den anden Side, saaledes at disse gjordes saa lette som muligt, medens hine forstærkedes. Det samme Princip gjennemførtes for Hvælvingenes Vedkommende, idet Ribberne gjordes kraftige, medens Hvælvingsskapperne udspændtes imellem dem og gjordes ganske tynde og lette. Hele Bygningen fik saaledes et kraftigt Skelet med en tynd Beklædning, ganske saaledes som Naturen har dannet et Blad, der faar sin Styrke og Smidighed af Ribbene, medens den tynde Bladplade der forener dem, kun i ringe Grad forøger Vægten af Bladet. Denne Konstruktionstanke, i Kraft af hvilken hver Del fik netop den Styrke, den behøvede for sin Funktion, men heller ikke mere, gjennemførtes med yderste Konsekvens i de gothiske Stenkatedraler, men maatte over for et saa lidet smidigt Stof som Murstenen tildels resignere; vel er den i nogle af Tysklands Murstenskirker, f. Ex. Mariekirken i Lybek, ført langt videre end i nogen dansk Bygning, men selv denne naar dog langt fra sine Forbilleder. Paa den

anden Side har Teglstenen bevaret mod de Udskejelser, som en ensidig Virtuositet snart bragte Stengothiken ind paa, og ere vore gothiske Kirker ikke blevne synderlig lette og luftige, have de i deres alvorlige Ro og simple Kraft andre Fortrin, som ej heller ere at foragte.

Vi ere jo her i en gothisk Kirke. Som vi se, ere Murene her kompakte og tykke i hele deres Udstrækning, kun de massive Stræbepiller angive, hvor Hvælvningernes Tryk er stærkest. Vinduer og Hvælvingsbuer ere spidse, Lysaabningerne større og alle Forhold noget slankere end i de romanske Kirker, ellers er Forskjellen i Konstruktionen ikke saa stor. Ja sammenligne vi den med en Kirke som Roskilde Domkirke, som endnu er mere end halv romansk, gjælder denne Forskjel ikke engang helt, idet denne sidste snarest er den slankeste af de to.

Kun i Hvælvingerne er det gothiske Konstruktionsprincip mere gennemført. Her ere virkelig Ribberne det faste bærende Skelet, medens Kapperne, som kun ere en halv Sten (c. 5 Tommer) tykke — altsaa kun det halve af de i Roskilde Domkirke — ere spændte mellem og bæres af disse. Selvfølgelig kommer hertil endnu den betydelige Forandring, som findes i Udformningen af de to Stilarters Enkeltheder; Gothikens skarpere og mere udskaarne Former, i Modsætning til den romanske Architekturs djærvere og simple Led. Men ogsaa i Detailudformningen gjør Teglstensens Natur sig gjældende, navnlig ved den Begrændsning, som Stenenes ensartede Dimensioner medfører. De vil saaledes bemærke, at alle False omkring Døre og Vinduer ere netop af samme Brede som en Mursten; det samme gjælder Breden af Ribberne i Hvælvingerne. De vandrette Led deles af de regelmæssig tilbagevendende Fuger ligesom i Trin eller Afdelinger, hver af en Stens Tykkelse.

De indvendige Vægflader af de gothiske Murstenskirker have i Reglen været overhvidtede og tildels dekorerede med Kalkmalerier. Dog har man ikke overpudset Vægfladerne, men har strøget Hvidtekalken umiddelbart

oven paa de fugede Sten. Man har herved undgaaet den døde Ensformighed af den glatte Puds, som desværre, fremkaldt af en uheldig Trang til Pænhed og Zirlighed, saa ofte skjæmmer vore Kirker.

En Redegjørelse som denne bliver let for en stor Del til en Række tørre Enkeltheder; men for at komme til et Standpunkt, der giver en større Oversigt, maa man jo arbejde sig frem med mange smaa, trættende Skridt. Det er kun et lille Stykke, jeg har søgt at hjælpe dem frem mod et saadant højere Stade, og hvis jeg har trættet Dem, maa jeg undskylde mig med, at Maalet vel er Anstrængelserne værd. Jeg tror, at Bygningskunsten maa sættes meget højt som Kunststart, men véd ogsaa, at den maa studeres nøje for at kunne forstaaes helt; men den øver da paa et modtageligt Sind en mægtig Indflydelse. En Bygning kan være fyldt med en Stemning, der paatrænger sig Beskueren med en saa umiddelbar betagende Magt, som intet Billedværk formaar, og som maaske snarest er i Slægt med Musikens Stemningsfylde. For at opnaa denne Magt over Sindet maa en Bygning, hvad enten den er gammel eller ny, være et kunstbehersket Udtryk for en Ide, thi kun der ved tilfredsstilles den dybe Trang i Menneskenaturen til en Sammensmæltning mellem det legemlige og det aandelige, denne Dualisme, som er Grundvæsenet i al Kunst. Men de gamle arkitektoniske Kunstværker have endnu — fremfor de nye — al Mindernes Poesi over sig og den historiske Kolorit, som klarer vort Syn paa og vor Forstaaelse af de henfarne Tider og de svundne Slægter. Der høres undertiden Stemmer, der tale haanligt om vor Middelalders Kunst som noget, der ikke er værd at studere, naar man har Adgang til Udlandets langt fuldkomnere Værker. Til saadanne vil jeg svare: I har Uret i at kaste Vrag paa vor Lands gamle Kunst, fordi der er noget, der er bedre end den. Et Fortrin har den for os, som intet andet kan opveje: den er dansk, og vor egen Arv, efterladt os af vore Fædre og voxet op paa vor egen Jordbund; men den,

som dog vender sig bort fra vort eget med Ringeagt, for at dyrke fremmede Guder, han bærer sig ad som en Mand, der, skjønt han ejer et godt og selvstændigt, om end tarveligt Hjem, forlader sin egen Arne for at søge bedre Dage i Afhængighed af Fremmede. Det er ogsaa blevet sagt, at vi ikke have nogen særlig dansk Bygningskunst, men at hvad vi ejede kun var Efterligninger af andre Landes. Ogsaa denne Paastand vidner om Mangel paa Forstaaelse af, hvad national Kunst er, og er kun for saa vidt sand, som det maa indrømmes, at vor Kunst ikke har frembragt nogen egentlig Stilretning. Men ligesaa sikkert er det, at trods almindelige Overensstemmelser med Udlandets Stilformer have vore gamle Bygninger, baade de fra den ældre og den nyere Middelalder, næsten alle deres eget Præg, et Præg, der er dansk og intet andet, og som er paatrykt dem af dansk Følelsesliv og Tankesæt. Men har man ikke lært at holde af dem, ja da ser man ganske vist intet af dette; thi kun Kjærlighed giver Forstaaelse og gjør seende, seende til at erkjende Fortrin, — blind maaske ogsaa, men da kun for Fejlene.

Møde i Ribe.

Siden Aaret 1855 havde det kirkehistoriske Selskab ikke holdt noget Møde i den gamle Stiftsstad Ribe, der er saa rig paa Minder fra Fortiden, og hvor frem for alt den herlige Domkirke rager op som en Kæmpe, der i sin alvorsfulde Majestæt taler til Beskueren om længst hensvundne Tider. Mødet holdtes her den 18. Juli, og man var saa heldig at faa den Mand, der fremfor nogen anden har gjort Ribe Domkirke til Gjenstand for et mangeaarigt og indgaaende Studium, Pastor Dr. Jacob Helms, til at holde Foredrag over Domkirkens Historie og Arkitektur. En talrig Tilhørerskare, deriblandt en stor Flok fra Askov

Folkehøjskole, var tilstede og lyttede med Opmærksomhed til den kyndige Arkæologs indholdsrige Fremstilling af Historien om den ærværdige Kirkes Fremvæxt og skiftende Kaar gjennem Tiderne.

Den anden Del af Mødet holdtes i Kathrine-Kirken, der i sin Tid er opført af Dominikanerne eller Sortebrødrene, af hvis Kloster der endnu er mærkelige Levninger tilbage. Her talte først Provst L. Koch om det blivende i Luthers kirkelige Lære og Værk, med særligt Hensyn til den danske Kirkes Historie siden Reformationen. Derefter holdt Dr. H. F. Rørdam følgende Foredrag om

Hans Tavsens.

Omtrent midtvejs mellem Odense, Nyborg og Kjerteminde ligger Kirkebyen Birkende, hvor man for Tiden er i travl Virksomhed med at faa en Mindestøtte rejst, der skal forkynde den vejfarende Mand og den kommende Slægt, at det i Aaret 1894 er 400 Aar siden, at der i en ringe Bondehytte i denne By fødtes et Barn, hvis Navn den Dag idag nævnes blandt de bedste, som den danske Kirke gemmer med Tak til Gud for hans Gave.

Det blev ikke sunget for Drengens Vugge, hvad Dagen skulde bringe, og det er derfor gaaet ham som adskillige andre berømte Mænd, hvis tidligste Liv er skjult af de henfarne Aarhundreders Skygge. Imidlertid er det allerede noget, at vi kende hans Fødested og Fødselsaar, og da Barnet som Mand skrev sig Hans Tawssen eller Taussen, saa kan man deraf slutte, at Faderen har heddet Tave eller Tage. Moderen hed Karine eller (som vi nu sige) Karen. Mere vide vi imidlertid ikke med Vished om dem. Dog har Sagnet, som det jævnlig gaar, søgt at bøde paa, hvad Historien mangler.

Et Sagn fortæller nemlig, at Hans Tavsens Fader var en kløgtig Mand, der forstod at uddrage det saakaldte Myrejern af Mosejorden. Men der føjes til, at da han var de uvidende Bønder for klog, ansaa de ham for en Troldmand

og slog ham ihjel. Før det var kommet hertil, havde imidlertid den lærelystne og begavede Søn forladt Hjemmet. Sagnet fortæller, at Faderen, utilfreds med den Maade, hvorpaa Sønnen udførte sit Arbejde, »slog ham ved Ploven«, da han var 12 Aar gammel, og at dette gav Anledning til, at Hans Tavsén løb hjemmefra og tiggede sig ind i Odense Skole. I vore Dage, da man forlanger Bevisligheder og Attester, og da der skal betales Skolepenge, kunde sligt ikke gaa; men i gamle Dage spurgte man ikke derefter. At gaa i Skole var snarere et Levebrød end en Bekostning. Desuden var det i hine Tider Skik, at Peblinger gik fra den ene Skole til den anden, hvor de mente at kunne lære mest, eller hvor de bedst kunde bjærge Føden ved gode Menneskers Gavmildhed, saa der var ikke noget underligt i, at en Dreng kom løbende og meldte sig til Skolegang.

I Odense blev Hans Tavsén dog kun et Aars Tid. Derefter skal han have gaaet i Skole i Slagelse. Hvad der har ført den fynske Bondedreng derover, vide vi ikke. Men er det gaaet hans Fader saaledes, som Sagnet fortæller, kunde man jo tænke sig, at Sønnen, nedslaaet og bedrøvet over hans sørgelige Endeligt, har forladt sin Fødeø for at søge sin Skolegang paa Steder, hvor man intet kjendte til alt dette. I ethvert Tilfælde synes Skolegangen i Slagelse at være bleven af særlig Betydning for Hans Tavsén, ikke blot fordi han her fik sine fortræffelige Evner udviklede, men ogsaa fordi han som en flittig og flink Discipel blev kjendt af Prioren eller Forstanderen for det tæt ved Slagelse liggende Antvorskov Kloster, hvor han efter fuldendt Skolegang blev optagen som Munk i St. Hans' Orden, hvis Medlemmer her til Lands jævnlig kaldes Korsbrødre, af Hensyn til det Mærke, de bar paa deres Klædning.

Antvorskov hørte til de saakaldte Herreklostre, der ejede store Godser, og Prioren, Mester Eskil Thomsén, var Medlem af Rigsraadet. Vel fandtes der ikke her til Lands hine

ridderlige Medlemmer af Ordenen, som fra Korstogstiden og i sydligere Lande ere saa bekendte under Navnet Johannerittere, idet man i de danske St. Hans' Klostre nøjedes med Præster og tjenende Brødre; men da Hans Tavsens var en fattig Svend, maa det dog anses for en Begunstigelse, som hans Flid og gode Evner have foranlediget, at han blev optaget i det rige Kloster. Der fortælles ogsaa, at han i sin Ungdom havde været Lærer hos den ansete Adelsmand Knud Rud til Vedbygaard i Nærheden af Slagelse, og skjønt det ikke nærmere kan afhjemles, er det dog vist, at han paa en eller anden Maade har fundet en Velynder i den mægtige Mand, hvad senere under vanskelige Forhold kom ham til Gode.

Da Antvorskov, som sagt, var et rigt Kloster, blev der draget Omsorg for, at de unge Brødre, som havde Anlæg til Studier, fik Lejlighed til at udvikle deres Evner og udvide deres Kundskaber ved Rejser til fremmede Højskoler, og da Hans Tavsens sikkert har været en af de mest lovende blandt Klosterbrødrene, blev der 1516 givet ham Midler til at rejse til Rostock, hvor der var et Universitet, som besøgte af mange studerende fra de nordiske Lande. At han har udmærket sig, ses ikke blot deraf, at han snart erhvervede de da brugelige akademiske Grader i det filosofiske Fakultet og blev Magister eller Mester i de frie Kunster, men endnu mere deraf, at det endog blev overdraget ham, skjønt han var en fremmed ung Mand paa nogle og tyve Aar, at holde Forelæsninger over den berømte Oldtidsforfatter Aristoteles.

Hans Tavsens havde altsaa vundet sig et godt Navn udenlands. inden han, efter et femaarigt Studieophold i Rostock, kom til Kjøbenhavns Universitet, hvor han med Ære blev indskreven i det theologiske Fakultet 1521, og mulig endog en kort Tid har virket som Lærer. Har han, som gamle Efterretninger give Anledning til at formode, holdt Forelæsninger i Kjøbenhavn, saa hænger hans Ansættelse vistnok sammen med den Bestræbelse, som Kong

Christian II. i sine sidste Regjeringsaar kjendelig viste for at skaffe Kjøbenhavns Universitet en Kreds af Lærere, paa-virkede af Tidens nye og store Tanker om en Oplivelse af de forsømte Studier af Oldtidens Videnskaber og en Forbedring af de kirkelige Tilstande gennem Granskning af den hellige Skrift.

De Tanker, som Luther havde udtalt, og den Bevægelse, han siden Aaret 1517 havde vakt i Sachsen, havde jo nemlig begyndt at sprede sine Virkninger i vide Kredse. Mænd med aabne Øren og levende Sjæle havde med Forundring og Glæde begyndt at lytte til Tonerne fra »den vittenbergske Nattergal«, som den nyrnbergske Digter Hans Sachs kalder Luther, og man begyndte mere og mere at skjønne, at der var meget i de gamle kirkelige Tilstande, der trængte til at omordnes, og meget i den romerk-katholske Kirkelære, der trængte til at rettes efter den hellige Skriffs Regel.

Hans Tavsens kan umulig have været 5 Aar i Rostock uden at høre noget om alt dette. Endnu stod han dog som en fjern, lyttende Tilhører, uden at han havde truffet det afgjørende Valg. Men han længtes efter at komme nærmere til Bevægelsens Midtpunkt, hvorfra de nye og stærke Tanker straaledede ud som fra en opgaaende Sol. Han blev derfor ikke længe i Kjøbenhavn, men begav sig atter til Tyskland.

I Maj 1523 finde vi ham indskreven som Student ved Højskolen i Vittenberg, og det har sikkert været herlige Dage for ham, da han fik Lov til at sidde ved Luthers og Melanchthons Fødder for at lytte til deres Udlægning af den hellige Skrift og deres Fremstilling af den kristelige Troslære. Det levende Vidnesbyrd, som her lød, om Naade og Frelse for Syndere ved den troende Tilegnelse af Jesu Christi Forsoningsdød, slog igennem med en forunderlig, hidtil næsten ukjendt Magt, særlig hos alle dem, der havde følt, hvor lidet de Sonemidler, Paven og Romerkirken paabød, formaaede at bringe Synderhjertet Fred.

At Hans Tavsens arbejde med Alvor og Kraft, skjønt vi bedst af det Udbytte, hans Ophold i Vitteuberg bragte for hans kristelige Udvikling. Men forøvrigt maatte han afslutte sine Studeringer, før han havde ventet og ønsket. Fra Antvorskov kom der nemlig Bud, at han snarest mulig skulde komme hjem. Prioren har sikkert faaet store Betæneligheder, da han hørte om, hvor den lærde Klosterbroder, af hvem han havde lovet sig saa meget, var havnet. Næppe har han dog forestillet sig, i hvilken Grad Hans Tavsens var bleven grebet af de nye Tanker, da der fortælles, at denne ved Hjemkomsten til sit Kloster i Foraaet 1524 blev modtaget med store Forventninger, sikkert af Hensyn til det Ry for Lærdom, der gik forud for ham. Men snart forandredes Stemningen imod ham, og den Medbør, han hidtil havde haft, slog over til skarp Modvind.

Kort efter sin Hjemkomst holdt han nemlig en Prædiken i Antvorskov Klosterkirke, hvorved han lagde for Dagen, at hans Hjerte var vundet for den Lærdom, som allerede Apostelen Paulus havde forkyndt, men som siden var forglemt og fortiet under Pavedømmet, men nu paany var bragt for Lyset ved Luther, nemlig at Mennesket ikke bliver retfærdigt for Gud ved sine Gjerninger, som alle tilhobe ere ufuldkomne, men ved Troen paa Jesus Christus, som Gud i sin Naade har hengivet til en Forløsning for vore Synder. At forkynde sligt som den eneste Sandheds- og Salighedsvej, var, fra et romersk-katholsk Synspunkt, et fordømmeligt Kjættereri, og Prioren i Antvorskov lod derfor Hans Tavsens hensætte i det mørke og skidne Klosterfængsel, hvorfra han først slap ud, da nogle formaaende Venner, særlig den tidligere nævnte Knud Rud, gik i Forbøn for ham. Men i Antvorskov vilde Prioren ikke have ham; han kunde let bringe Uro i Lejren ved sine nye Lærdomme, og derfor forsatte han ham til et andet af Ordenens Klostre, det i Viborg, hvor Prioren, Mester Peder Jensen, var bekendt for en dygtig og skarp-sindig Mand, om hvem man haabede, at han vilde være i

Stand til at føre den vildfarne Klosterbroder tilbage til det gamle Spor.

Det viste sig imidlertid her, hvilken mærkelig Magt Hans Tavsens øvede over de Mennesker, han kom i Berøring med; thi skjønt Prioeren i Viborg fra Begyndelsen af var tilbøjelig til at behandle ham strengt, ja endog skal have ladet ham sætte i Fængsel, saa vandt Hans Tavsens dog efter en føje Tid i den Grad denne sin Foresattes Tillid, at det blev ham tilladt at prædike om Eftermiddagen i Klosterkirken.

Paa Prædikestolen var Tavsens røt i sit Element. Der var en henrivende Ild og Kraft i hans Tale, og han forstod at anslaa de Strenge, der dybest bevægede Hjertet. Det varede da heller ikke længe, inden Folk flokkedes om hans Prædikestol, medens han med stigende Varme forkyndte det Evangelium, der for ham var blevet en Guds Kraft til Salighed. Da Prioeren saa' det stærke Tilløb, blev han imidlertid betænkelig. Hvad vilde dette vel føre til? Han kunde jo selv faa Skyld for at begunstige »Lutheriet«, som Papisterne den Gang kaldte det. Han begyndte derfor at lægge Raad op, hvorledes han kunde gjøre den dristige Prædikant uskadelig. En af dennes Venner blandt Munkene, Broder Thøger Jensen, havde imidlertid heldigvis faaet Nys derom og advarede sin Ven mod den truende Fare.

Da det ikke var godt at vide, hvad Papisterne i deres Forbitrelse kunde falde paa at gjøre — det var jo ikke længe siden, at den evangeliske Prædikant Henrik Møller fra Zütphen var bleven kastet paa Kjætterbaalet i Ditmarsken — saa besluttede Hans Tavsens at komme sine Fjender i Forkjøbet. En Søndag Eftermiddag sluttede han sin Prædiken med at fortælle sine Tilhørere, hvorledes han var stedt, og med at bede dem, hvis de havde fornummet nogen Frugt af det Ord, han havde forkyndt, at de da vilde tage ham i Beskyttelse og unde ham Husly; thi i Klosteret kunde og vilde han ikke længere blive — og

dermed kastede han den Munkedragt, han hidtil havde baaet. Der var Borgere nok tilstede, som hellere end gjerne, selv med Livsfare, vilde yde ham Beskyttelse, og Enden blev, at han modtog Borgmester Peder Tranes Tilbud. Det var en Mand, som baade ved sin Stilling og ved sin talrige Slægt og mange Venner bedre end nogen anden kunde yde ham Beskyttelse, og til denne Mands Hus begav han sig nu, omringet af en talrig Tilhørerkreds.

Nu var altsaa det sidste Baand bristet, som bandt Mester Hans Tavsens til Romerkirken; han stod nu som en fri Mand, der kun skyldte Gud Regnskab for sin Virksomhed. Men nu var ogsaa St. Hans Klosters Kirke lukket for ham, og han maatte søge sig en ny Plads til at forkynde Ordet. Der var en anden St. Hans Kirke i Viborg, ved hvilken Skolens Rektor var Sognepræst; den var kun lille, men i Mangel af en bedre maatte man dog være glad ved den. Den daværende Rektor, Mester Jakob Skjønning — der omtrent 11 Aar efter blev den første evangeliske Biskop i Viborg — lukkede sin Kirke op for Tavsens og hans Venner. Men snart blev den for lille til den stadig voxende Tilhørerskare; Prædikanten gik da ud paa Kirkegaarden, hvor der var bedre Plads, og talte fra Trappen, der førte op i Kirketaarnet. Det var imidlertid ubekvem baade for Prædikanten og Tilhørerne saaledes i længere Tid at samles under aaben Himmel, og de søgte derfor at faa Adgang til Graabrødre-Klostrets rummelige Kirke, idet de bad Klosterforstanderen om Tilladelse til at benytte den om Eftermiddagen, naar Munkene ikke gjorde Brug af den. Da dette imidlertid blev afslaaet, prædikede Tavsens nogle Gange fra Benhuset paa Graabrødrenes Kirkegaard. Men snart blev hans Tilhørere utaalmodige over den Modstand, deres Ønske fandt hos Munkene, der dog levede af de Almisser, Borgerne gav dem, og en skøn Dag, da disse vare samlede paa Kirkegaarden, opbrød de den lukkede Kirkedør og førte deres Prædikant ind i

Kirken, hvor han dog indtil videre ikke besteg Prædikestolen, men staaende paa en Bænk taledede til den forsamlede Menighed.

Det er lidt vanskeligt nærmere at bestemme Tidspunktet for disse Begivenheder. Saa meget er dog afgjort, at Hans Tavsens Aflæggelse af Munkedragten og Optræden som Friprædikant maa være sket inden Efteraaret 1526. Paa denne Tid besøgte Kong Frederik den I. nemlig Nørrejylland, og under hans Ophold i Aalborg henvendte Tavsens sig til ham og bad om hans Beskyttelse. Denne var Kongen ogsaa villig til at yde ham og medgav ham et Brev til Borgmestre, Raad og Menighed i Viborg, hvorved han tog ham under sin kongelige Beskjærmelse, beskikkede ham til sin Kapellan, men gav ham derhos Tilladelse til endnu en Stund at blive i Viborg, for at prædike Evangeliet der. Dette Beskjærmelsesbrev maatte yde Tavsens en vigtig Støtte i hans evangeliske Prædikegjerning, men kunde dog ikke forhindre Forsøg fra den verdsligsindede Biskop Jørgen Friis paa at standse en Virksomhed, der kjendelig undergravede hans egen Stilling; og Bispen var saa meget mindre tilbøjelig til at agte Brevet, som han ogsaa af andre Grunde stod i et meget spændt Forhold til Kongen. Da Tavsens derfor en Dag prædikede i Graabrødre Kirke, udsendte Bispen en Afdeling af sine Svende, under Anførsel af Slotsfogden Povl Stigsens, for at de skulde gribe ham og føre ham til Bispegaarden. Da Anføreren traadte ind i Kirken, befalede han Tavsens at holde op og følge med ham til Biskoppen. Men han fik til Svar: »Her staar jeg i en højere Herres Tjeneste; men naar jeg er færdig, skal jeg gjerne aflægge Biskoppen et Besøg«. Hermed var Anføreren imidlertid ikke tilfreds, men forlangte, at Prædikanten strax skulde følge med ham, ellers vilde han anvende Magten. Under Ordstriden lykkedes det Tavsens at slippe ned af Prædikestolen, og medens en Del af Borgerne trængte sig om ham for at beskytte ham, vidste andre at skaffe sig Forsvarsmidler; Kvinderne løb hjem og hentede deres Mænds Vaaben, og

snart stod en rustet og kampfærdig Skare omkring den elskede Prædikant, saa Biskoppens Svende maatte forlade Kirken med uforrettet Sag og ilsomt søge Tilflugt indenfor Bispegaardens Mure. Efterat have jaget dem paa Flugt, forlangte Borgerne, at Tavsens atter skulde fortsætte sin Tale, hvad han da ogsaa gjorde.

Det er ikke at undres over, at der under slige Forhold faldt skarpe Ord fra Prædikantens Mund. Tavsens var af Naturen heftig, og Modstanden æggede ham end mere. Naar han nu, brændende i Aanden, skildrede Romerkirkens Forvanskning af den sande Kristendom, da hagede disse stærke Ord sig fast i Tilhørernes Sjæle, og der dannede sig en tætsluttet Skare om ham, der var beredt til at vove det yderste for at afryste det Aag, der saa længe havde hvilet paa dem.

Tavsens stod nu ikke alene i Viborg. I Mester Jørgen Jensen Sadolin, der 1526 var kommen hjem fra Vittenberg, havde han faaet en trofast Medarbejder, og flere Kanniker og Klostermænd stillede sig afgjort paa hans Side. Den evangeliske Frimenighed vandt efterhaanden større Fæstthed, og en ordnet Gudstjeneste indrettedes med dansk Salmesang, med Daab og Nadvere efter evangelisk Vis. Da Biskoppen i Fyen, Jens Andersen (Beldenak), fandt sig foranlediget til at komme sin betrængte Embedsbroder i Viborg, Hr. Jørgen Friis, til Hjælp ved at skrive til Borgmestre og Raad i Viborg og Aalborg og indstændig at advare dem imod »den forløbne Munks og Kjætters« Morten Luthers Tilhængere, ansaa Tavsens det for rigtigt offentlig at tage til Orde imod ham. Hans »korte Ansvar til Bispens Sendebrev af Odense« (1528) er et med Klarhed og Dygtighed affattet Stridsskrift, som ikke lader nogen af Bispens Paa-stande ubesvaret. Omtrent samtidig udgav han ogsaa en anden lille Bog, en Bearbejdelse efter Luther, hvori Affaldet fra den oprindelige Kristendom skildres med levende Farver, og han viste saaledes, at han besad ikke mindre Dygtighed

til med Pennen end med det mundtlige Ord at angribe Fjenden i hans Befæstninger.

Da de mange Sognekirker i Viborg vare overflødige, naar Messelæsningen ophørte, ansøgte Borgerne om og fik den 23de Februar 1529 kongelig Tilladelse til at nedbryde de Kirker og Kapeller, som Byen ikke formaaede at holde ved Magt, og at beholde de tvende næsten opløste Tiggerklostres (Graabrødre og Sortebrødre) Kirker som deres fremtidige Sognekirker, uidentivl fordi disse Kirker vare rummeligere end de andre. Tavsens blev ved denne Lejlighed Sognepræst ved Graabrødre Kirke, hvori hans Frimenighed, der nu blev Sognemenighed, alt i længere Tid havde været tilhuse, til Sorg for Munkene, der nu bleve saa godt som ganske fortrængte fra Kirken, idet de kun beholdt et lille Kapel i en Sidegang til at holde deres Gudstjeneste i.

Imidlertid nærmede Hans Tavsens Gjerning i Viborg sig sin Afslutning; Staden var ved hans Prædiken i faa Aar bleven forvandlet fra en papistisk til en luthersk By. Der var mange andre Steder i Fædrelandet, hvor hans fyndige og folkelige Ord nu gjordes mere fornøden. Før sin Bortgang fra Viborg foretog han imidlertid en Handling, som vakte ikke ringe Forargelse blandt Modstanderne, og som han selv vistnok har tøvet med at udføre, indtil den bydende Nødvendighed krævede den. Da Bisperne nemlig ikke vilde indvie evangeliske Lærere til Præsteembedet, dristede Tavsens sig til at ordinere flere saadanne, deriblandt Mester Jørgen Jensen Sadolin, og vistnok adskillige af de unge Mænd, som havde faaet deres Uddannelse i den evangeliske Præsteskole, som den sidstnævnte siden 1526 forestod i Viborg. Da der paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530 blev rejst Anklage mod Tavsens, fordi han havde vovet sig til dette Skridt, henviste han til, at de Prædikanter, om hvilke der var Tale, vare valgte af vedkommende Menigheder, og at han kun efter disses Begjæring, i Forening med andre kristne Mænd, under Bøn og Hænders Paalæggelse havde samtykt dem eller

givet dem Myndighed til at prædike Evangeliet og forrette Sakramenterne, alt efter Apostlenes Lærdom og Exempel.

Et andet afgjørende Skridt var det, at Hans Tavsens under sit Ophold i Viborg indtraadte i Ægteskabet og derved ogsaa brød med Romerkirken, der ved sit unaturlige og ukristelige Forbud mod Præsteægteskabet havde givet Anledning til utallige Fristelser og sædelige Fald, der havde besmittet Samvittighederne og lammet den kirkelige Virksomhed. Tavsens Hustru hed Dorothea og skal have været en Søster til ovennævnte Jørgen Sadolin.

Efterat have ført Reformationens Sag saa vidt i Viborg, at den ikke lettelig atter kunde standses i sin sejrige Fremgang, begav Tavsens sig i August 1529 til Kjøbenhavn. Han lagde Rejsen over sin Fødeø Fyn, hvor han i Odense besøgte den nysudvalgte Biskop Knud Gyldenstjerne, som han kjendte fra Viborg af, hvor Gyldenstjerne hidtil havde været Domprovst i Kapitlet og næppe havde hørt til Reformationens ivrige Modstandere. Hvitfeldt beretter, at Tavsens »gjærne havde omvendt ham, men han skaffede dermed ingen Frugt«; andre mene dog, at Tavsens Besøg har haft større Betydning og navnlig virket til, at Gyldenstjerne stillede sig venligere til Reformationen end nogen af de andre danske Bisper.

Tidspunktet for Tavsens Ankomst til Kjøbenhavn var heldigt, thi i Foraaret 1529 var Biskop Lage Urne død, og hans Eftermand, Joakim Rønno, var saaledes bunden ved den Forpligtelse, han havde udstedt til Kongen ved sin Overtagelse af Bispedømmet, at han ikke kunde lægge Evangeliets Sag betydelige Hindringer i Vejen. I Kjøbenhavn blev St. Nicolai Kirke anvist eller overladt til Tavsens at prædike i, dog vistnok uden at den hidtidige katholske Gudstjeneste i Kirken derfor ophørte, ialfald ikke for det første. Kapitlet eller det Kollegium af gejstlige Mænd, der var knyttet til Frue Kirke, havde Patronatsret til St. Nicolai, og det har næppe med synderlig Villighed givet den fornødne Tilladelse;

men da dets Hoved, Dekanen Klavs Gjordsen, var Kongens Kansler og, som alle Frederik I's nærmeste Omgivelser, evangelisk stemt, saa har han vel ordnet Sagen, og Kapitlet har maattet give efter.

Virkningerne af Hans Tavsens Prædiken i Hovedstaden bleve snart kjendelige. Tiggerklostrene mistede den Støtte, de hidtil havde haft i Borgernes Almisser, og et Aar var næppe forløbet siden den nye Prædikants Ankomst, da havde Graabrødrene forladt deres Celler, St. Clare Kloster var lukket, og det var bestemt, at Helligaands eller Helliggejst Hus udelukkende skulde anvendes som Hospital. Prædiken og Salmesang i Modersmaalet øvede en mærkelig Tiltrækning. En gammel Hjemmelsmand har berettet os, at »i det Aar 1529 blev danske Salmer først sungne her i Kjøbenhavn om Høsten af Mester Hans Tavsens, salig Ihukommelse, som kom da hid fra Viborg, og her saavel som der prædikede Jesu Christi klare Evangelium med stor Frugt«. Fra nu af vandt den lutherske Oplysning saa at sige Dag for Dag større Indgang i Hovedstaden, hvad naturligvis ogsaa maatte spores i videre Kredse.

Da Bølgerne gik højt alle Vegne, blev det besluttet, at der i Juli 1530 skulde holdes en Herredag i Kjøbenhavn for at bringe Orden i de omstridte kirkelige Sager. Kongen med Rigets Raad, hvoriblandt mange Bisper og Prælater, var tilstede. Ogsaa en Snes Stykker af de evangeliske Prædikanter fra hele Landet vare indkaldte. Blandt disse indtog Hans Tavsens en Førerstilling, og ham skyldes vistnok i alt væsentligt de 43 Religionsartikler, hvori Prædikanterne udtalte en Bekjendelse om deres Lære og søgte at slaa fast, hvad de billigede, og hvad de forkastede i den romerske Kirkelære og Kirkeskik, paa lignende Maade som det omtrent samtidig skete i Tyskland, hvor de evangeliske Stænder paa Rigsdagen i Augsburg fremlagde det Bekjendelsesskrift, der siden har været betragtet som en Grundbekjendelse for de evangelisk-lutherske Menigheder.

Blandt de Sætninger, som de ovennævnte Religionsartikler indeholde, kunne følgende særlig fremhæves (frit gjengivne): »Den hellige Skrift, uden alle menneskelige Til-sætninger og Paafund, er en fuldkommen Regel, som alle Mennesker, som søge Naade og Salighed hos Gud, maa rette sig efter. Enhver, som lærer anden Retfærdighed eller Fyldestgjørelse end den, som er skjænket os ved Christi Lidelse og Død, er en Bespotter og Kjætter, dersom han haardnakket bliver i sin Vildfarelse. Vi foragte ikke alle udvortes Ceremonier, ej heller alle gamle Skikke, som ere indførte i en god Mening, og efter Tidens Lejlighed atter kunne aflægges; men dem forskyde vi, som ere imod Guds Ord, og ere enfoldige Hjerter til Anstød, naar de mene at kunne blive retfærdige og hellige ved Iagttagelse af saadanne udvortes Skikke. Vi tro, at den hellige Kirke er alle retfærdige Menneskers Samfund, der i en eneste Tro ere blevne Guds retfærdiggjorte, kjære Børn, hvorsomhelst de end ere. Anden særdeles Kirke, i hvor smuk og hellig den end synes, agte vi intet. Om den hellige kristne Kirkes Sakramenter tro vi og lære, at de ere nyttige og fornødne for ethvert kristent Menneske, de særdeles, som befæstes og have deres Grund i den hellige Skrift, som ere Daaben og Christi Legems og Blods Delagtighed, hans Pines og Døds Ihu-kommelse«.

Biskopperne havde samlet al den Lærdom, de raadede over, for med Kraft at kunne gjendrive de evangeliske Prædikanter. Først og fremmest var Lektor Povl Helgesen tilstede, der oprindeligt havde haft aabent Øje for flere af Pavedømmets Misbrug, men senere var slaaet om til at blive en heftig Modstander af den reformatoriske Bevægelse. Desuden havde man hidkaldt nogle tyske Theologer, der skulde staa de betrængte Prælater bi i Ordskiftet. Disses Klagemaal over Prædikanternes Lærdomme fik dog hvast Gjensvar, og støttet til den hellige Skrift ivrede Hans Tavsén og hans Venner fra Hovedstadens Prædikestole mod de mange Misbrug, der i Tidens Løb vare voxede op som en

Klintesæd paa Kirkens Ager og truede med at kvæle Hveden, den rette og oprindelige Kristendom, som Herren og hans Apostle havde forkyndt.

Nogen endelig Afgjørelse af Stridspunkterne bragte Herredagen ikke; men Kongen fik dog slaaet fast, at Guds Ord og Evangelium frit maatte prædikes baade i Kjøbstæderne og andetsteds, og det indrømmedes med Biskop Joakim Rønnows Samtykke, at de evangeliske Prædikanter skulde have Lov til at benytte Københavns Kirker; men i Frue Kirke skulde den sædvanlige katholske Messetjeneste fremdeles holdes. Denne betragtedes imidlertid af Lutheranerne, og vel med Rette, som den Del af Gudstjenesten, der mere end nogen anden var mærket med Romerkirkens Vildfarelser, og da Herredagen var endt, var Stemningen blandt Hovedstadens Beboere mere oprørt end nogensinde. Tavsens og hans Venner prædikede bestandig mod de latinske Messer som mod en Afgudsdyrkelse, og Borgerne forsamlede sig og vedtog, »at hver Borger skulde sværge til Guds Ord at leve og dø derhos, ligesom Prædikanterne nu prædike, samt være det gamle, hykkelske, papistiske Regiment imod til Legem og Sjæl«. Povl Helgesen søgte vel i et Skrift, stilet til Raadet i København og rettet mod »de nye Messedræbere«, at forsvare den katholske Messe mod de mange Angreb paa den; Hans Tavsens blev ham imidlertid ikke Svar skyldig, men indgav ogsaa et Skrift til Raadet, hvori han vendte Angrebet mod Papisterne selv, idet han søgte at vise, at de »havde opført en Kristenhed, som ikke var bestedt i Aand og Sandhed, som den skulde være, men var fattet i Ædelse og Beklædning, Kirkebygning og Klosterlevned, i Lystænding og Vandviening, i Ofring og Pilgrimsløb, i lang Læsning og Sang, i døde Mænds Bens Beprydelse og Sakramentets Højtidelighed« osv.

Ikke længe efter fik Borgernes Misfornøjelse med, at den katholske Gudstjeneste endnu som forhen fortsattes i Frue Kirke, et beklageligt Udslag, da de, anførte af den voldsomme Borgmester Ambrosius Bogbinder, 3die Juledag

1530 stormede ind i Kirken. I deres blinde Raseri »nedslog de«, som en Modstander siger, »alle Tavler og Billeder og rasede værre mod Sten og Træ, end Tyrken mod den sande Tros Bekjendere«. Først da Tavsens kom tilstede, lykkedes det ham at standse Billedstormen. Men han maatte indse, at slige Udbrud af protestantisk Fanatisme ikke fremmede Reformationens Sag, men kunde fremkalde et betænkeligt Tilbageslag. I ethvert Tilfælde maatte han i Fremtiden spare paa de æggende Ord, uden derfor at opgive den Sag, til hvilken han havde viet sit Liv.

Efter Kong Frederik I's Død kom der vanskelige Tider for de evangeliske Prædikanter. I Juli 1533 blev Hans Tavsens indstævnet for den Herredag, der holdtes i Kjøbenhavn. I den afdøde Konges Tid var det nemlig bestemt, at Præster og Klostermænd, som havde sluttet sig til den evangeliske Lære, kun skulde staa til Rette for Kongen og Danmarks Riges Raad, naar der rejstes Anklage mod dem. Nu var der ganske vist ikke nogen Konge; men Rigsraadet tiltog sig at sidde til Doms over Tavsens, skjønt flere af dets Medlemmer, særlig Bisperne og Prælaterne, hørte til hans bitre Fjender. Han havde, saaledes sagde man, i en trykt Bog udskjældt Danmarks Bisper og Prælater for Tyranner, Bedragere, haardnakkede og forblindede Knubbe. Biskop Joakim Rønnovs klagede over, at Tavsens og hans Tilhængere havde befattet sig med alle Kjøbenhavns Kirker, særlig St. Nicolai, og da Bispen havde talt ham til derfor paa Kapitelshuset, havde han svaret ham med haanlige og hovmodige Ord. Og endelig kom hans gamle Modstander, Lektor Povl Helgesen, der af Prælaterne var antaget til Aktor i Sagen, med en Mængde Beskyldninger imod ham, deriblandt at han havde »skrevet og sagt det højværdige Alterens Sakramente for nær«, hvad Tavsens dog ikke vilde vedgaa. Dommen kom til at lyde paa, at al præstelig og literær Virksomhed for Fremtiden skulde være ham forment, og at han inden en Maaned skulde være ude af Stiftet, og

siden ikke maatte opholde sig nogensteds i Sjælands eller Skaanes Stifter.

Medens Rigets Herrer og Prælater vare forsamlede for at forhandle denne Sag, og medens Hans Tavsens stod som anklaget i deres Midte, gik det som en Løbeild gennem Staden, at det gjaldt den elskede Prædikants Liv, og at naar de høje Herrer vare færdige med ham, vilde de snart øve samme Tyranni mod Borgerne og drive den evangeliske Lære ud af Byen og Landet. Da greb en mægtig Forbitrelse Borgerne; fra alle Sider strømmede de, væbnede, sammen, selv Kvinderne holdt sig ikke tilbage. Der var dem blandt Borgerne, som havde været saa forsynlige i Tide at henvende sig om Raad og Hjælp til den lybske Borgmester Jørgen Wullenweber, der netop var i Kjøbenhavn, og han havde vist sig villig til at hjælpe. Fra en Afdeling lybske Orlogsskibe, som laa ved Dragør, trak han ubemærket Landsknegte og Matroser ind i Byen, -og inden Rigsraaderne og Prælaterne saa' sig for, var der en stor Hob. Hele denne Mængde fyldte efterhaanden Pladsen udenfor Raad-salen, medens Retsforhandlingen stod paa, og forlangte med høje Raab Prædikanten frigiven. »Var der vederfarede ham nogen Overlast af Rigsraadet«, siger en lybsk Historie-skriver, »da var der ingen af dem kommen levende derfra; thi hvorledes den menige Mand hilsede Rigsraadet og især Biskopperne, det har jeg hørt med mine egne Øren og set med mine egne Øjne«. Tavsens viste sig her i det ædleste Lys; thi da han saa', at Folkeforbitrelsen især var rettet mod Biskop Joakim Rønnow, saa glemte han, at denne Mand nys havde staaet som hans Anklager, og førte ham uskadt gennem den oprørte og larmende Folkehob til hans Bispegaard.

Fra den Tid, da Hans Tavsens saaledes var under Forfølgelse, skriver sig formodentlig hans bekjendte Digt »om Løgn og Sandhed«, hvori han skildrer Sandhedens trange Kaar i denne onde Verden. Digtet begynder med følgende Vers (lidt ændret efter vor Tids Sprogbrug):

Fordum var Sandhed mægtig og bold,
 Afholden i alle Maade,
 Over al Verden havde hun Vold,
 Og Ingen Mand gjorde hende Skade.
 Nu er Løgnen vorden hende vred,
 Den vil hende hverken høre eller se,
 Men vil hende plat fordrive.

Husvild og landflygtig maa Sandheden derfor vandre fra et Sted til et andet, fra Ridderborg til Bondehytte, fra Bispe-slot til Munkebo. Men overalt følger Løgnen den i Hælenc og oprører Sindene imod den. Kun i Klosterfængslet vil man yde den en Bolig. Men skjønt det saaledes ser sort ud for den arme, forfulgte Sandhed, varsler Forfatteren dog, at Bladet engang vil vende sig, da Sandheden vil komme til Ære, og Løgnen med Skamme maa fly:

Sandhed fortrykkes til en Tid,
 Det kan hver Mand vel mærke.
 Djævelen gjør dertil stor Flid,
 At han kan Løgnen bestærke.
 Men kommer Sandhed til Orde igjen,
 Da raader jeg Løgn, du bruger dine Ben;
 Du veed, hvad det vil koste!

Hans Tavsens Forvisning fra Hovedstaden blev for-øvrigt ikke af lang Varighed, da Rigshofmester Mogens Gøye, der ikke havde taget Del i Dommen over ham, mæglede mellem ham og Joakim Rønnov, saa at Tavsens fik Lov til at fortsætte sin Virksomhed i Kjøbenhavn mod at vise Biskoppen det skyldige Hensyn og at afholde sig fra heftige Angreb og Skjældsord mod gejstlige Personer.

Under den snart efter udbrydende Grevefejde, der for Kjøbenhavn medførte en langvarig og fordærlig Belejring, opholdt Hans Tavsens sig, saa vidt vides, hele Tiden i Hovedstaden, hvor Stemningen var opreven af vilde Lidenskaber, og hvor Nød og Elendighed af enhver Art satte sine dybe Spor. Det har sikkert været en streng Tid for ham, men maaske ogsaa en gavnlig Tid, for saa vidt den lod ham

føle, at det ikke var nok med at nedrive Papismen, men det gjaldt om med Alvor og Kraft at opbygge Menigheden paa en bedre Grundvold. At dette har været hans alvorlige Bestræbelse, skjønne vi bedst af den Prædikensamling, han i denne Tid udarbejdede og senere udgav, efter at der var kommet Fred i Landet. Denne hans Postil har med Føje tildraget sig Opmærksomhed, ikke blot fordi det er den første Samling af evangeliske Prædikener paa Dansk, men ogsaa fordi den aflægger et talende Vidnesbyrd om den Kraft og Dygtighed og Besindighed, hvormed Hans Tavsens forkyndte Ordet, nu da det gjaldt at bygge op paa den Grund, som Herren og hans Apostle havde lagt. Han fremhæver derfor stærkt, at Mennesket kun bliver salig ved Troen, ikke ved Valfarter, Faste, Almisser eller deslige ydre Gjæringer; men han glemmer ikke tillige at indprente, at Troen skal bære sin Frugt i et kristeligt Levned.

Da det, efter at de romersk-katholske Bispers Magt var brudt, gjaldt at tilvejebringe en god Ordning for den evangelisk-lutherske Kirke, var Hans Tavsens en af de Mænd, som tilkaldtes for med Raad og Daad at yde Bistand til dette vigtige Værk. Imidlertid fortsatte han med Flid sin Virksomhed i Hovedstaden. Han var den første evangeliske Sognepræst ved St. Nicolai Kirke, og tillige var han den første, der holdt Forelæsninger over det hebraiske Sprog ved det af Christian III gjenoprettede Universitet. Skjønt der saaledes var nok at gjøre for ham i Kjøbenhavn, maatte han dog lyde det Kald, der i Begyndelsen af Aaret 1538 udgik til ham fra Roskilde om at overtage Pladsen som Læsemester i den hellige Skrift og Prædikant ved Domkirken, I den gamle Stiftsstad, der var saa rig paa levende og døde Minder fra Fortiden, trængtes der nemlig stærkt til en vækkende Røst.

I Roskilde virkede Hans Tavsens i omtrent fire Aar, og sikkert med god Frugt, indtil han af Præsteskabet i Ribe Stift valgtes til deres Superintendent. Til dette Embede

blev han den 30. April 1542 højtidelig indviet af Dr. Johan Bugenhagen fra Vittenberg, samtidig med at Kongen og Rigsraadet samt Landets evangeliske Superintendenter eller Bisper vare samlede i Ribe for at vedtage nogle fornødne Tillæg til den tidligere lovtagne Kirkeordinans.

De sidste 20 Aar af sit Liv tilbragte Hans Tavsens i Ribe. Sjældent forlod han Stiftet, kun naar Drøftelsen af vigtige Sager gjorde det nødvendigt, at Biskopperne samledes til fælles Raadslagning, saasom paa Nationalsynoderne i Antvorskov 1546 og i Kjøbenhavn 1555. Men i Stiftet selv var der ogsaa nok at tage vare paa. Hans Forgænger, Tyskeren Mester Hans Wenth eller Vandal, under hvem Reformationen først var gennemført i Ribe Stift, havde nemlig dels kun virket i faa Aar, dels ikke ret været Opgaven voxen paa Grund af sin Mangel paa Færdighed i det danske Sprog, der havde nødt ham til at benytte Tolk ved sine Visitatser, skjønt han forøvrigt synes at have været baade en lærd og en dygtig Mand.

Under disse Forhold laa det Hans Tavsens alvorlig paa Sinde at faa en god kirkelig og sædelig Orden indført i Stiftet. Allerede i Fortalen til sin ovennævnte Postil havde han indtrængende opfordret Kong Christian den Tredie til at tage sig af Kirker og Skoler, af Hospitaler og fattige, og ved strenge Straffe at hemme »Mord og Mandslæt, vrang og vildige (uretfærdige) Domme, det vitterlige og saare almindelige Skjærlevned, det overflødige Slemmeri og de store forfængelige Eder, med andre flere saadanne aabenbare, onde Sædvaner«. Efter at Hans Tavsens som Biskop selv havde faaet nogen Øvrighedsmagt, laa det derfor nær for ham at gjøre hvad han kunde, for at sætte en Dæmning mod de onde Vaner og at ophjælpe det kirkelige og kristelige Liv i hans Stift. Den samme frygtløse Nidkjerhed, der havde udmærket hans tidligere Virksomhed, fulgte ham ogsaa paa Bispestolen. Kirker, Skoler og Hospitaler havde i ham en trofast Værge, Overtro og Trolldomskunster, der var en slet Arv fra Fortiden, søgte han

med Alvor at hemme, og gode Sæder havde i ham en kraftig Støtte og Forsvarer i en Tid, da megen Raahed gik i Svang, og da det manges en Gang kunde være en farlig Sag at angribe onde Vaner, der ligesom havde vundet Hævd blandt Befolkningen. Kan man end maaske med Føje sige, at Tavsen undertiden tog Tingene paa en heftigere og skarpere Maade, end det strengt taget behøvedes, saa var denne Heftighed saa nøje knyttet til det bedste i hans Karakter, at vi ikke kunne føle os kaldede til at gaa strengt i Rette med ham, om han maaske nok en og anden Gang gik for vidt i sin kirkelige Nidkjerhed eller var for paa-staaelig i det, han ansaa for det rette. Han var jo en gammel Stridsmand af Luthers Skole, hvem Retfærdighed og Sandhed gik for alt, og Digteren har træffende udtrykt de Ord, han jævnlig udtalte:

Den Dag han ej kæmped med Modgang eller Nød,
Han frygted, Guds Naade som før ej til ham flød.

Betegnende for Hans Tavsens bispelige Virksomhed var da ogsaa hans Iver for at gennemføre alvorlig Kirketugt, og det ikke blot mod de smaa, men ogsaa mod de store, som ellers var vanskelige at ramme. Adelen tillod sig, skjærmet af sine Standsprivilegier, ofte Voldsomheder og Raaheder, som den verdslige Arm vanskelig kunde og nødig vilde ramme, men som Tavsen haabede at kue ved en streng Kirketugt. Til denne »uædle jyske Adel«, som han kaldte den, stod han som oftest i et meget spændt Forhold. Han kunde ikke rolig se paa, at den stillede sig udenfor Loven og plyndrede Kirker og kirkelige Stiftelser for Ejendomme, der endnu vare dem levned. Adelen gjorde fra sin Side Gjengæld og fremkom 1552 med et Andragende til Kongen, om at det Gods, der i sin Tid var givet Kirkerne for Psalterlæsning og Sjølemesser, nu maatte overgives til Adelen, da de gejstlige Herrer i Ribe Kapitel, som man paastod, bestyrede disse Godser slet. Fjendskabet mod Tavsen fra Adelens Side gik saa vidt, at det, ifølge en gammel Beretning, skal

være sket, at en Herremand endog med Sværdet i Haanden trængte ind paa ham i Ribe Domkirke for at hugge ham ned, hvilket dog blev afværget ved Borgernes Mellemkomst.

Ifølge Fortidens enstemmige Vidnesbyrd var Hans Tavsens for øvrigt flittig og nidkær i sit biskoppelige Embede; han visiterede hyppig og tog sig med Iver af Kirker, Skoler og Hospitaler. Meget var under Reformationskampen kommet i Ulave, som nu skulde bringes i en ny og bedre Skik. Biskoppen var ikke bange for at lægge Skuldre til, og det tør sikkert antages, at hans Arbejde ikke har været forgjæves. Samtidig virkede han med stor Kraft for alt, hvad der kunde fremme Opbyggelsen paa Troens Grund. Han prædikede hyppig og holdt stadig theologiske Forelæsninger i Lektoriet ved Domkirken, ligesom han havde gjort i Roskilde. Da man endnu savnede en fuldstændig Oversættelse af Bibelen i det danske Sprog, udarbejdede han selv en saadan efter Grundtexten. Allerede tidligere havde han udgivet en Oversættelse af de 5 Mosebøger. I Aaret 1543 synes hele Bibelen at have været færdig fra hans Haand, da han fik kongelig Tilladelse til Udgivelsen. Men dette vigtige Værk udkom dog aldrig. Rimeligvis har han ikke kunnet overkomme de store Bekostninger ved Trykningen, og Haandskriftet er da blevet henliggende ubenyttet for siden at gaa til Grunde. Paa lignende Maade gik det ogsaa med andre Skrifter af ham, der havde Menighedens Tarv for Øje. Thi det var langt fra alt, hvad han havde udarbejdet, som det lykkedes ham at faa frem for Lyset. Men hvad vi have fra hans Haand udmærker sig ved en ejendommelig og kraftig dansk Sprogtone, noget som selv Samtiden havde Øre for og vidste at sætte Pris paa.

I sine sidste Aar led Tavsens af Legemsskrøbelighed indtil den Herre, som han havde tjent gennem et Liv rigt paa Kamp og Arbejde, hjemkaldte sin tro Tjener, den 11te November 1561. Hans Valgsprog var: »Imorgen skal min Retfærdighed svare for mig«, og han fortjener i Sandhed

et Eftermæle som faa Mænd i den danske Kirke; thi mere end nogen enkelt dansk Mand, som vi kunne nævne, har han bidraget til at tænde Evangeliets Lys i vort Fædreland. Andre, og da navnlig Sjælands berømte Biskop, Peder Palladius, have vel haft større Gaver til at lede den kirkelige Livsstrøm ind i et roligt Leje; men hvor det gjaldt at bryde Vej for detrene, af Menneskelærdomme uforvanskede Evangelium, der var Hans Tavsens Manden; thi han kjendte ikke til Menneskefrygt. Da det første haarde Arbejde var gjort, kunde Efterfølgerne uden Skade tage Sagen paa en lempeligere Maade. Paa Hans Tavsens passede — som en gammel Kilde siger — Apostelen Paulus's Beskrivelse (1 Tim. 3.) af, hvorledes en ret Biskop bør være. Og et andet Vidne fra Fortiden ytrer: »Ved hans Død mistede den danske Kirke den høj lærde, ærværdige Lærefader og Biskop, som først aabenbarligen bekjendte, prædikede og førte den lutherske Religion paa Fode i Danmark og Norge«.

Hans Tavsens var to Gange gift. Hans anden Hustru, Anne Andersdatter, overlevede ham. Gjennem flere af sine Døtre blev han Stamfader til en ret anseelig Efterslægt, og der lever endnu dem iblandt os, der kunne nævne Hans Tavsens som en af deres Stammefædre.

Ligesom Forsamlingen efter Pastor Helms's Foredrag havde taget Domkirken i Øjesyn og nydt godt af den kyndige Forevisers oplysende Bemærkninger, saaledes anvendtes Tiden efter de to sidste Foredrag til at bese Kathrine Kirken, der ogsaa er et smukt Minde fra Fortiden, samt det tilstødende Hospital, der ved Hans Tavsens Forsorg i sin Tid blev indrettet i det gamle Sortebrødrekloster. Bygningerne bære vel Præg af, at de tilbagelagte Aarhundreder have taget stærkt paa dem, men der er dog endnu ikke saa lidt levnet, der fremkalder stemningsfulde Erindringer om en længst hensvunden Fortid. —

Møde i Slagelse.

I Slagelse havde det kirkehistoriske Selskab aldrig før holdt Møde; Bestyrelsen var derfor lidt spændt paa, hvorledes det vilde gaa, da vi den 6. September samledes der. Men takket være Byens Præster var der beredt os en venlig Modtagelse, og Mødet forløb i alle Maader godt og glædeligt. Det ny og særdeles hensigtsmæssigt indrettede Missionshus var stillet til Raadighed for os, og her var en talrig Kreds af opmærksomme Tilhørere samlet, saa det var en Fornøjelse at tale, og de Sange, hvormed Foredragene indledtes og sluttedes, gik godt. Byens Aviser bragte Dagen efter udførlige Referater af Foredragene. Vi skulle dog ikke her gjengive disse, men nøjes med i al Korthed at antyde Mødets Gang.

Først talte Professor Fr. Nielsen, der særlig dvælede ved Antvorskovs og Johanniterordenens Historie. Antvorskov Kloster, der jo laa tæt ved Slagelse, men hvoraf nu kun nogle Ruiner ere tilbage, spillede i gamle Dage en saa betydelig Rolle, at Forstanderen derfor henimod Middelalderens Slutning endog var Medlem af Rigets Raad. Adskillige af de Idealer, der i Romerkirkens Dage foresvævede Sjælene, have været knyttede til Antvorskov; men her blev ogsaa nogle af de første Sædekorn til Reformationen udsaaede med Hans Tavsens, og her var det, at den danske Kirkes betydeligste Mænd 1546 samledes for at vedtage Ordninger for den evangeliske Menighed.

Derefter gav H. F. Rørdam en Udsigt over Slagelse Bys kirkelige Historie gennem Tiderne og fremdrog navnlig en Række Mænd, der havde virket her i Kirkens og Skolens Tjeneste og efterladt sig et æret Minde.

Efter Foredragene i Missionshuset begav Forsamlingen sig til St. Michels Kirke, hvor Professor L. Fenger forklarede Kirkens Bygning og meddelte Hovedtrækkene af dens Historie.

Endelig vandrede man ud til Antvorskov for at bese de nu ved Statens Foranstaltning afdækkede Ruiner, der vel kun ere forholdsvis ringe Rester af det fordum saa mægtige Bygningskomplex, men dog yde Beskueren et mærkeligt Minde om Fortiden. Oberstlieutenant Schou, der bebor »Gammel-Antvorskov« (som rigtigere burde hedde Ny-Antvorskov), viste Selskabet den Venlighed at forklare de fremdragne Led af den ældgamle Bygning samt de ved Udgravningen fundne Oldsager og Mindesmærker.

Mødet, der var begunstiget ved et klart og solvarmt Septembervejr, afsluttedes med et Fællesmaaltid, hvor endnu adskillige Minder fra Slagelses Fortid fremdroges, og venlige Hilsener udvexledes.

Møde i Birkende.

Dette Møde, der holdtes den 7. September, var knyttet til Afsløringen af den skønne og anseelige Mindestøtte for Hans Tavsens, som ved Bidrag fra hele Landet er oprejst paa hans Fødested. En overordentlig talrig Tilhørerkreds havde samlet sig fra fjern og nær, et Vidnesbyrd om, hvor megen Deltagelse Sagen havde fundet. Kun det bygefulde Vejr gjorde noget Skaar i Festglæden, da Mødet paa Grund af Forholdene maatte holdes under aaben Himmel.

Flere Blade bragte Dagen efter Referater af Foredragene, og da særlig den Beretning, som »Fyns Tidende« for 8. September indeholdt, giver et godt Billede af Mødet, skal den her i Hovedsagen meddeles.

Efter at et Medlem af det lokale Udvalg, som havde ordnet det hele, først havde budt Velkommen og udtalt en Tak til de mange, der havde ydet Bidrag til Mindesmærket, og efter at man havde sunget Ingemanns kjendte og yndede Mindesang: »Paa Tave Bondes Ager i Birkende By«, talte Biskop Stein fra Odense omtrent saaledes:

»Kommer eders Vejledere ihu, som have forkyndt eder det Guds Ord; og naar I betragte Udgangen af deres Vandel, da efterfølger deres Tro; thi Jesus Christus er igaar og idag den samme, ja til evig Tid«. — I Lys af dette Guds Ord ville vi samles her idag. Vi paakalder ikke Hans Tavsens som en Helgen, men vi ville offentlig ihukomme ham som den, der mere end nogen anden har fremmet Reformationens store Sag i vort Fædreland. Fire hundrede Aar have ikke formaaget at udslette hans Gjerning, og det er idag vort Ønske og vor Bøn, at denne Sten maa staa som et Vidne fra Slægt til Slægt, idet den for det første taler om den Gud, der har gjort sin store Gjerning og tændt Lys i Pavedømmets Mørke, og for det andet staaer som en Ærestøtte for Hans Tavsens, fordi han trods al Modstand blev tro i sit Kald, og for det tredje taler til alle Slægter og siger: Hold fast paa det, du haver, at ingen skal tage din Krone. — Hans Tavsens var en Vejleder for vort Folk. Tidlig tændtes Lyset i hans Sjæl, og det blev ham klart, at han vilde tjene Herren. Da han havde faaet Øjet op for, at det var Menneskepaafund, der havde skjult Guds Sandhed i Kirken, blev ogsaa hans Hjærte lukket op, og som hans Øje og Hjærte blev opladt, saaledes oplod han sin Mund, da han var vendt tilbage fra Udlandet, og prædikede Evangeliet med Fynd og Klem her hjemme. Han lærte den store Sandhed, at vi retfærdiggjøres ikke af Gjærninger, men af Guds Naade uforskyldt ved Troen, og at det er ikke Paven i Rom, men Guds Ord i den hellige Skrift, der bestemmer, hvad et kristent Menneske skal gjøre. Han var en Vejleder for vort Folk ogsaa i folkelig Henseende, idet han talte til det paa dets eget Maal; han digtede danske Salmer og begyndte en dansk Oversættelse af Bibelen. Ogsaa som dansk Mand ville vi ære hans Minde. Og han var en Vejleder ved sin Person og sit hele Exempel. Han var nidkjær som Præst, og han var utrættelig som Biskop. Lad os bede Gud om Naade til, at vi maa ligne ham i hans Tro. — Der brændte i hans Ungdom stærke Lidenskaber

i hans Sjæl, og vi skulle ikke i alt efterligne hans stærke Ord; han maa bedømmes efter sin Tid, og han kan ikke gjøres ansvarlig for de ofte lidet aandelige Vaaben, som i den Tid blev brugte. Men at se paa hans Udgang er et saare opbyggeligt Syn. Han blev lutret i Modgangens Skole; han lærte store Herrers Ugunst at kjende, blev forfulgt og hadet og beløjet af sine Fjender, og under alt dette modnedes han selv for Guds Rige, blev mere stille og fredelig Aar efter Aar. Han saa' et Tegn paa Guds Kjærlighed i alt, hvad der skete; den Dag, da han ikke følte en ny Smerte, troede han, at Guds Naade havde forladt ham. Derfor ville vi ogsaa hædre hans Minde og bede Gud om, at vi maa efterfølge ham i hans Tro.

Hans Tavsens blev hadet i sit Liv og beløjet, fordi han — som der blev sagt — var Fanebærer for den ganske Lutherdom, og han er blevet det og vil fremdeles blive det efter sin Død. Medens vi afslører hans Mindesmærke her, vil man anden Steds foretage andre Afsløringer for at besudle Hans Tavsens Minde og lokke os tilbage til Paven i Rom. Og de, der ville, have jo Lov til at følge; vi have Religionsfrihed, og den skal agtes. Men vi, som ere evangeliske Kristne og ville holde fast ved Jesu Christi klare Ord og hans uforfalskede Sakramenter, vi ville ikke frygte disse Anstrængelser; vi ville holde fast ved, at Jesus Christus er idag som igaar og til evig Tid den samme. Men eet maa vi vide: er et Rige splidagtigt med sig selv, falder det sammen. Derfor er det Tid til at lægge kristne Mennesker paa Sinde at have eet Sind, være samdrægtige i Troen og holde fast ved Guds Ord; ingen Fare er saa stor som Usamdrægtighed.

Derfor bede vi dig, vor Fader, i Jesu Navn: bevar den evangeliske Kirke i Danmark, og lad Folket fra Slægt til Slægt opdrages under og voxe i det uforfalskede Evangelium! — Ære være Hans Tavsens Minde!

Efter at Salmen: »Vel mødt, I Kristne fromme!« var sunget, talte Pastor G. Strøm fra Marslev saaledes:

Naar jeg skal tale ved denne Lejlighed, vil jeg begynde med at pege paa de Ord, som staa der øverst paa Mindestenen: »I Morgen skal min Retfærdighed svare for mig«. Dette Ord var Hans Tavsens Valgsprog gjennem hele hans Liv paa Jorden. Det staaer i 1. Mosebog 30. Kap. 33. Vers, og den, der siger det, er Patriarken Jakob. Han staaer og taler med sin Svigerfader Laban, og de ere blevne enige om, at Jakob skal tjene ham fremdeles, og om, hvad han skal have i Løn. Da er det, han siger de nævnte Ord, eller, som det ogsaa oversættes: »— min Retfærdighed tale for mig«. Han mener dermed, at Tiden skal aabenbare, at han har vandret retfærdig i sin Tjeneste, gjort Ret og Skjel og været sin Gud til Velbehag. — Dette Ord var Hans Tavsens en Trøst gjennem hele hans Liv. Vi forestille os ofte, at det maa have været et herligt og lykkeligt Liv, han levede; han staaer jo for Efterverdenen som en af Danmarks bedste Sønner, som den, der mest af alle førte Reformationens gode Sag til Sejr her i Landet, og han endte jo ogsaa som Biskop, hædret af sin Konge. Men dette er kun den ene Side af Sagen; den har ogsaa en anden Side, der ikke ser saa lystelig ud. Hans Tavsens maatte hele sit Liv kæmpe med Modstand og Forfølgelser; Had, Haan og Beskyldninger regnede ned over ham. Under al denne Modgang og Nød trøstede han sig med Jakobs Ord, og det havde i hans Mund en dybere Betydning end i Jakobs. Jesus Christus var hans Retfærdighed, og han vidste, at paa Dommens store Dag skulde hans Frelser svare for ham og frikjende ham for Anklagen. Men Ordet havde ogsaa den Betydning, at der nok skulde komme en Tid, da hans Retfærdighed skulde blive erkjendt, og det skulde blive paaskjønnet, at han havde levet og virket for en god Sag; at det, han havde villet, var stort og godt og vel-signet. Derfor vide vi ogsaa, at han, som det før blev an-tydet, sagde, at den Dag, han ikke følte en ny Smerte, frygtede han, at Gud ikke længer var ham naadig.

Der er ogsaa opbevaret os et andet Valgsprog af Hans Tavsens, og der var et Øjeblik, da vi tænkte paa at sætte det paa hans Mindesten; men vi mente dog, det maatte vige for det, der nu staar. Det var Ordet: »Ægypteren er et Menneske, ikke en vældig Gud«. Det staar under det Maleri af Hans Tavsens, som findes i Ribe Domkirke. Det lyder lidt dunkelt, men bliver klart, naar vi kjende dets Historie. Det var i Kong Ezechias' Tid, da Israels Folk var i Nød; Assyrenkongen Salmanassar havde erobret Israels Rige, og nu rykkede Assyrerne frem med en stor Hærmagt imod Juda Rige og Jerusalem. Da blev Folk der inde bange og sendte rige Gaver til Ægypterne, for at de skulde komme til Hjælp, og da talte Profeten Esajas til dem og sagde: »Ve dem, der drage ned til Ægypten om Hjælp; de stole paa Heste, forlade sig paa Vogne, fordi de ere mange, og paa Ryttere, fordi de ere mandstærke; men de se ikke til Israels Hellige og søge ikke Herren. Ægypteren er et Menneske, ikke en vældig Gud«. Det blev ogsaa et Trøstens og Opmuntringens Ord for Hans Tavsens. I Nød og Fare gjælder det om ikke at stole paa Menneskers Hjælp, fordi de er mange og mandstærke, men om at søge Hjælpen hos den ene, som kan og vil hjælpe, den levende Gud. Og naar vi forstaa Ordet saaledes, ere begge disse hans Valgsprog levende Vidnesbyrd om den stærke og klippefaste Tro, hvormed han stod under alle Farer og mod alle Angreb.

Hvad var det, der gjorde ham saa stor? Det var ikke den store aandelige Begavelse eller de store Evner, i hvert Fald ikke det alene, men først og fremmest var det den stærke og ubøjelige Tro paa hans Sags Retfærdighed og paa den levende Gud, der sidder øverlig men ser nederlig. Og i denne levende Tro førte han sin store Gjerning igjennem; derved blev hans Arbejde godt og stort og vel-signet.

Og naar vi nu i Dag afsløre og indvie denne Mindesten for den store Reformator her i Danmark, saa lad os

spørge: Hvorfor gjør vi det egenlig? Vi gjøre det ikke blot for, at det skal være et Æreminde for Hans Tavsens, der kan bære hans Navn til de fjerne Slægter; men vi gjøre det ogsaa, fordi vi saa gjerne ville have, at det Sind og den Aand, der besjælede ham, den klippefaste Tro, der boede i ham, maa findes mere og mere iblandt danske Mænd og Kvinder. Og det give Gud i det høje, at der maa være mange iblandt os, der vil følge hans Fodspor og vandre som han uden Menneskefrygt i en urokkelig Tro paa den levende Gud, mange, der kunne sige med samme Frimodighed som han: »I Morgen skal min Retfærdighed svare for mig«, og »Ægypteren er kun et Menneske, ikke en vældig Gud«. — Gud give os den Naade, Amen!

Salmen »*Love Gud, i Kristne fromme*« blev derpaa sunget, hvorpaa Dr. Holger Rørdam talte¹⁾:

For fire hundrede Aar siden fødtes der et Barn i en fattig Bondehytte her i Birkende, hvis Navn nu er kjendt over hele Danmarks Rige og æret og elsket af alle, der kjende det. Fire hundrede Aar er henrundne. Det er en lang Tid af et Folks historiske Levnedsløb. Hvor mange af de Navne, der nu ere oppe, mene I ville huskes om fire hundrede Aar? Det vil i Sandhed blive faa, selv af dem, der nu staa med saa stærk en Glans. Og for endnu færre vil der blive rejst Mindestene. For at det skal ske, maa Vedkommende have udrettet noget, der er til Gavn og Velsignelse for det store Samfund, noget, der har været præget af, at han ikke søgte sit eget, ikke egen Ære og egen Fordel, men noget, der kunde være til Folkegavn. Og det er netop det, Hans Tavsens har gjort. Han kaldte ikke sig selv til den store Gjerning, han fik at øve, men det var Guds Kald og hans Ære, der gav ham Kræfterne.

¹⁾ En noget udførligere Gjengivelse af Talen end den, »Fyns Tidende« indeholder, findes trykt i Tidsskriftet »Hver 14de Dag« I, 49 ff.

Han, den ringe Bondesøn, kom til at udrette en Gjerning, større end den, som de aller fleste af de højbaarne har kunnet udrette. Ja, hans Gjerning var i Sandhedens Tjeneste, og var i Tro. Vi have hørt anføre i Dag nogle af de Valgsprog, han førte i sin Mund, og de vidne om en stor Tro. Han var en Kampens Mand, men han kæmpede ikke for sin egen Sag men for Herrens, for at Guds Sandhed til Salighed, som i lang Tid havde været overdækket af menneskelige Tanker og Paafund, atter kunde komme til at staa i sit rette Lys, og for at den Aandens og Frelsens Gjerning, som Jesus Christus har udført, kunde blive grundfæstet i danske Mænds og Kvinders Hjærter. Og Gud gav ham Naade til, at hans Værk og Gjerning ikke blev forgjæves.

Jeg var i Gaar i Antvorskov. Det vil vist være bekendt, at det var det Sted, hvor Hans Tavsens i sine unge Dage blev indviet i Romerkirkens Lærdomme, men hvor han ogsaa fik Naade til at aflægge det mægtige Vidnesbyrd, som tydede paa, at Vor Herres Sandhed havde slaaget saadan Rod i hans Hjerte, at ingen menneskelig Magt kunde udrydde den. De have derovre foretaget Udgravninger af det gamle Klosters Ruiner; man kan se en Del af de Rum, hvor Hans Tavsens i sin Tid har færdedes. Jeg saa' et, som ingen af os skulde lystes at blive Gjest i. Det var et Rum, som har været brugt som Klosterets Fængsel. Foroven var der en lille Aabning, som et Menneske lige kunde passere igjennem, og inde under Jorden var der saa megen Plads, at et Menneske kunde ligge der. Der blev han stillet paa sin første store Prøve. Hidtil havde han haft Lykken med sig. Han, den fattige Bondedreng herfra Birkende, var jo under gunstige Forhold bleven Munk i det rige Kloster, der kunde sende sine mest begavede Lærlinge til de mest bekendte Lærdomssæder i Udlandet. Han havde indsamlet store Kundskabsforraad, og det var paa en Tid, da store ny Tanker brød frem i Menneskenes Bevidsthed. Han havde været i Stand til paa de tyske Højskoler at optræde som Lærer i Filosofi i en Alder af

kun nogle og tyve Aar. Det var jo en saare stor Lykke, han havde faaet. Men han havde haft en endnu større Lykke; han havde været med til at sidde ved Luthers og Melanchthons Fødder. En ny Herlighed var opgaaet for hans Sjæl. For os, som ere fødte og opdragne under Evangeliet, er det ikke noget nyt; vi synes, det er gammelt og kjendt. Men saaledes var det ikke i Hans Tavsens Dage. Herrens uforfalskede Ord var skudt til Side for Menneskelærdom, gamle Sagn og gamle Eventyr. Men dér gik Evangeliets Herlighed op for hans Sjæl; dér fik han at føle, hvad det vil sige at være retfærdiggjort ikke ved vore Gjerninger, der alle er ufuldkomne og skrøbelige, men ved den Tro, som er en Forvisning om, at Vor Herre Jesus Christus har gjort det Storværk, at en stakkels fortabt Synder ved Troen paa ham kan blive frelst. Fra det Øjeblik var han indviet til den store Gjerning, han skulde udføre i det danske Folk.

Da Hans Tavsens fra sin Udenlandsrejse kom tilbage til Antvorskov Kloster, blev han modtaget med store Forventninger; man ventede, at han skulde kaste Glans over Klosteret og den Munkeorden, han tilhørte. Men da han saa første Gang tog Ordet, forkyndte han en Lærdom, de ikke før havde hørt, og da de forstod, hvorfra den stammede, forfærdedes de; thi de saa', den vilde omstyrte alle deres Løfter og al deres Magt. Derfor blev han kastet i det sorte Hul. Dér blev han sat paa Prøve. Her maatte han træffe Valget imellem, om han skulde være som de andre, eller om han vilde lyde Gud mere end Mennesker. Og der i Fængslet gjorde han sit Valg. Hidtil havde han haft Lykken med sig, men fra nu af blev han indviet til en Kampens Mand. Derfor har han ogsaa faaet det store Navn i vort Folk. Han har kæmpet for os. Naar vi kunne takke Gud for, at hans Naades Evangelium lyder uforfalsket iblandt os, er Hans Tavsens en af de Mænd, som mest har bidraget dertil. Derfor have I ikke gjort Uret i at rejse en Mindestøtte for den Mand; han fortjener det.

Fire Hundrede Aar er henrundne, og meget Vand er løbet i Stranden, men fordi han tjente Sandhed og Ret og ikke gik sine egne, men Guds Veje, fik han den Ære, at Stenen rejstes paa hans Fødested. Gud velsigne hans Minde! Det dø aldrig i det danske Folk!

Efter Salmen »Tusind Aar stod Christi Kirke« talte Professor Dr. Fredrik Nielsen omtrent saaledes:

Vor Tale har i Dag hidtil drejet sig om Hans Tavsens, men han var jo egentlig kun en af de mange, der i den store Gjennembrudstid talte Evangeliets Sag. Jeg skal føre Dem tilbage til Tilstanden, som den var i disse Egne paa Reformationstiden.

Det er da naturligt først at se hen til Fyns Hovedstad, Odense. Den var netop den Gang en stærkt kirkelig By. Et stort Parti af Byen var i Kirkens Besiddelse; der var ikke blot St. Knuds men ogsaa St. Albani og Vor Frue Kirker med omliggende store Kirkegaarde. Desuden havde Odense Biskop to Residenser; i den ene boede han, og i den anden havde han sit Kancelli. Dertil kom adskillige Klostre. Og saa var der paa den Tid en Kvinde, som bidrog til at give Byen sit særlige Præg. Det var Kong Hans's Dronning, Christine, en af Danmarks mærkeligste Dronninger. Hun var Pavedømmets inderlig hengiven, og det var hende en stor Sorg at se sine Slægtninge i Tyskland holde Haanden over Luther. Hun var en saare from Kvinde; vi have endnu hendes Regnskabsbog, hvoraf vi kunne se, hvor meget hun gav til fattige, til Kirker og milde Stiftelser. Hun havde ogsaa en inderlig Medfølelse med sit Folk; hun skrev f. Ex. efter det store Nederlag i Hemmingstedt et Trøstebrev til de faldnes efterladte. Da Pave Julius den 2den var bleven kaldet til denne Værdighed, skrev han et Brev til Dronning Christine og opfordrede hende til at bede for ham, at han maatte udføre sit Hverv paa rette Maade; hendes Ry var altsaa naaet helt ned til Rom. Hendes Yndlingshelgen var den hellige Franciscus,

Stifteren af Franciscanerordenen (Graabrødrene). Sin første Søn fik hun ikke Lov til at opkalde efter ham, men den anden gav hun Navnet Frants, og da hun senere stod Fadder til en Dreng, der som voksen fik en stor kirkelig Indflydelse, satte hun igjennem, at ogsaa han skulde bære Frants's Navn. Men Dronning Christine delte ogsaa Tidens Overtro. Hun havde f. Ex. været paa Pilgrimsfærd til »det hellige Blod« i Wilsnach, og hun mente, at det lykkeligste, der kunde times et Menneske, var at komme i Kloster. Derfor skjænkede hun sin Ejendom til de Clare Nonner i Odense. Hun døde 1521. En Graabroder sagde om hende, at Homers og Virgils Veltalenhed vilde ikke slaa til, naar man skulde fortælle om alle hendes Velgjerninger. Men hun viste ogsaa sin aandelige Sans paa anden Maade. Hun gav en Præst ved Albani Kirke, Mester Michael, det Hverv, at han skulde oversætte en Bog, der den Gang vakte stor Opsigt i hele den kristne Verden. Den hed »Jomfru Mariæ Rosenkrans«. En »Rosenkrans« bestaar jo som bekjendt af en Række mindre og større Perler; naar man lod disse løbe gjennem Fingrene, bad man for hver stor Perle et »Fadervor« og for hver lille et »Ave Marie«. Bogen indeholdt megen Lærdom og Fromhed, men al Ting drejede sig om den hellige Jomfru. Mester Michael skulde altsaa bearbejde denne Bog til Udbredelse her i Landet, og han gjorde det paa en Maade, der viste, hvorledes det gamle og det ny brødes i ham. Han omsatte Bogen i danske Vers, der ere i høj Grad mærkelige; thi bedre end de fleste forstod han at bøje det danske Tungemaal efter de givne Tanker. Skjønt Bogen ogsaa i den danske Skikkelse er fuld af megen Overtro, er der dog noget i den, der peger frem mod det ny.

Ogsaa en anden Mand gav Dronning Christine en stor Opgave i Odense. Det var Lybekkeren Claus Berg, som hun kaldte her ind for at skjære en Altertavle til Graabrødre Kirke, den samme Altertavle, som senere kom til Frue Kirke og som nu findes i St. Knuds. Det er et af

de mærkeligste Træskjærerarbejder, vi have; ogsaa i dette Kunstværk kan det ses, hvorledes det gamle og det ny brødes. Claus Berg var en fornem Mand, og han fik en grundmuret Gaard, hvori han kunde gjøre sit Arbejde. Han mødte med tolv Svende, der til Odensernes Forbavselse alle gik i Silkeklæder. Han satte ikke selv Kniv til Træet; han nøjedes med at tegne og lade sine Svende skjære; derfor have heller ikke alle Enkeltheder i Altertavlen en lige nøjagtig Udførelse. Hovedpartiet i den er den korsfæstede Christus, men øverst staar Madonnas Helgenkroning. Claus Berg havde den Sorg, at en af hans Sønner blev Talsmand for det ny; det var ham, hvem Dronning Christine, som oven for nævnt, havde staaet Fadder til. Han blev en af Reformatorerne og endte som evangelisk Biskop i Oslo.

Biskop i Odense var den Gang Jens Andersen kaldet Beldenak. Han var en myndig Kirkefyrste, vel bevandret i romersk Kirkeret, og en stor Politiker; men han var ikke nogen kirkeligsinde Mand. Han havde derfor forberedt, at han kunde komme paa Aftægt og leve sine Dage i Ro. Der blev imidlertid ingen Ro. Reformationen fik stærkt fat i Assens, hvor der var en Karmelitermunk, Peder Laurensen, der i Forening med Præsten Christen Skrok kæmpede tappert for det ny. Og nu mærkede man Bevægelsen flere Steder paa Fyn. 1529 kom Hans Tavsens hertil paa Gjennemrejse, og det er fortalt om en Samtale, han havde med Odense Biskop, Knud Gyldenstjerne. Han gjorde Forsøg paa at omvende ham til Evangeliet, men det satte ingen Frugt; Bispen havde ingen Sans derfor. Men kort efter kom der til Odense en Mand, der har faaet et af de største Navne i den danske Reformations Historie, Peder Palladius, siden Sjællands første evangeliske Biskop. En Tid var han Skolemester i Odense og har som saadan sikkert øvet ikke ringe Indflydelse.

Saaledes gik det frem Aar efter Aar. Jørgen Sadolin var Fyns første evangeliske Biskop. Han havde en stærk

og levende Tro; men han var en mild Mand, der vilde lade det ny arbeide sig selv frem. Derfor maatte han høre meget ilde. En af hans Eftermænd fandt endnu mange »skarns Mariebilleder og andre skarns Tavler« i Kirkerne.

Vi vide alle, at de Grænser, der bleve dragne ved Reformationen, ikke længere staa saa fast. Nu forsøger igjen den pavelige Hær at trænge ind paa os. Vi have Religionsfrihed, og der er Plads til at prøve Kræfter. Vi skulle imidlertid ikke lade os forbavse eller forknytte af, at en og anden ogsaa her hos os kan lade sig drage ad Rom til. Til Gjengjæld er der en stærk evangelisk Bevægelse i Italien, ja selv i Spanien arbejder Evangeliet sig frem. Katholikerne søge ofte at skræmme med de store Tal. De pege saaledes mod Papismens store Udbredelse i England; men ser man nærmere til, tager det sig mindre imponerende ud. Naar Englands Befolkning er tiltagen saa stærkt, er det naturligt, at ogsaa Katholikerne ere voxede i Tal, og dertil kommer, at en stor Mængde Irlændere, paa Grund af de ulykkelige Forhold der, er flyttede til England.

Vi kunne derfor rolig se paa Sagen. Men hvad der for os maa være det afgjørende, er, at holde fast paa den Grundvold, der blev peget paa ved Reformationen, og som hverken er lagt af Pavlus eller af Luther, men af Christus selv. Jeg vil slutte med det Ønske, at hans rene Evangelium aldrig maa forrykkes under vore Ege og Bøge, men al Tid her finde et Fristed, at her al Tid maa være en Kreds af Mænd og Kvinder, der veed, at det er ikke det, vi have gjort, der skal bære os op, men det, Jesus Christus har gjort for os. — Det ske af Naade, Amen!

;

*

Efter at der endnu var sunget et Vers, takkede Forretningsudvalgets Formand, Maler Ejlersen, og meddelte, at Mødet var sluttet. — Dr. Rørdam udbragte et Leve for de Mænd, der havde sat sig i Spidsen og gjort Arbejdet, hvorefter den store Forsamling spredte sig omkring i Byen.

Bemærkninger til nogle Grupper af Reformationstidens Digtning.

Ved J. Paludan.

I.

Som hele vor Reformationstids Literatur kun i ringe Grad er original, saaledes gjælder det særlig Reformationens Psalmedigtning, at dens Hovedkilder flyde dels i Katholicismens latinske Kirkesang, dels i Davids og dels i de tyske Reformatorers Psalmer. Men ved Siden af de Oversættelser, Om- og Efterdigtninger, gjennem hvilke man tilegnede sig disse Forbilleder, springer der en rig, om end mindre paaagtet Kilde i Samtidens verdslige Poesi, af hvilken Psalmen hyppig laante ikke blot Melodier, men ogsaa Motiver, især Begyndelsesvers, undertiden endog hele sin Gang, idet man blot »christelig forventede« det verdslige Indhold. Bekjendtest er i saa Henseende den Brug, Hans Christensen Sthen gjorde af vore egne gamle Folkeviser, hvis alvorlige, inderlige, ofte vemodige Toner vistnok ogsaa særlig egnede sig til Overførelse i den gudelige Sang. Langt betænkeligere var det, naar man lempede Psalmen efter Tidens tyske verdslige Lyrik, Minnesangens Udløbere i folkelige Elskovs- og Gadeviser, som ofte minde om de Skillingstryk, der endnu i vore Dage sælges i Kjælderne. Dette var imidlertid allerede tidlig Tilfældet i Tyskland, hvorfra Visemelodier og Motiver trængte ind i vor Psalmedigtning lige fra den første Reformationstid af, som det f. Ex. ses af Poul

Helgesens Klage over, at den protestantiske Kirkesang »mere har Façon efter Springeviser end hellige Psalmer og Lovsange«¹). Man sang »O Welt, ich muss Dich lassen« efter »Innspruck, ich muss Dich lassen«; Hans Sachs ændrede Visen »Ach Jupiter, Du hast Gewalt« til Psalmen »O Gott Vater, Du hast Gewalt« (benyttet hos os af Hans Thomissen), og »Rosina, wo war dein Gestalt« til »O Christe, wo war dein Gestalt«, hvis Melodi er brugt et Par Gange i Hans Vingaards danske Psalmebog af 1553: »O Christe, huor vaar din Kundskaff« og »En viis Tale er denne her²)«. Heller ikke Hans Christensen Sthen betænkte sig paa ved Siden af Folkevisernes at bruge tyske Visemelodier som »Susanne, wilt Du mit?« til »I Christne store og smaa«. Den smukke Psalme »Af Højheden oprunden er En Morgenstjerne klar og skjær«, som man i Almindelighed ogsaa tillægger Hans Christensen, er jo en Oversættelse af Philip Nicolais »Wie schön leuchtet der Morgenstern«, hvis Melodi og Begyndelse atter er laant af en gammel Vise: »Wie schön leuchten die Äugelein«.

Hvor stor en Rolle de tyske Viser og deres Melodier have spillet i vor Psalmedigtning fra Reformationsaarhundredet, er det imidlertid vanskeligt at gjøre sig et bestemt Begreb om, fordi denne Tids verdslige Lyrik her hjemme er saa lidet kjendt. Reformationstidens ensidig religiøse Interesse, dens overvejende Forstands- og Nyttebetragtning og stadig mørkere Blik paa Livets Naturside kunde ikke være den Slags Poesi gunstig, og det er tydeligt nok, at Reformatorerne helst saa, at Menigheden vendte sig bort fra al verdslig Digtning. Luthers Advarsel mod »Boleviser og kjødelige Sange« gaar igjen allerede i Forordet til den første danske Psalmebog (i tysk Eftertryk 1529): »paa det at løsagtige, syndige og ubekvemme Boleviser maatte aflægges, ... saa at vi intet andet skulde vide at sjunge

¹) Undervisning til en christelig Forening og Forligelse 1534.

²) Brandt og Helveg, Den danske Psalmedigtning I, Nr. 117. 183. 211.

eller tale, end Jesum Christum vor Frelsermand alene«, og Frants Wormordsens Tilegnelse til Oversættelsen af Davids Psalmer 1528 opfordrer til herefter at lade fare »andre løsagtige Viser, som Drankere og Bolere have digtet udi syndig og ubekvem Handel og pleje fordi at sjunge med løsagtige Noder og Stemme, hvilke des værre nu almindelige kvædes paa Hofgaarde og i Herrehus, den evige Gud til en stor Haanhed og Foragt«. Lignende Tordentaler imod Visedigtingen lyde endnu 100 Aar ned i Tiden, og naar man »christelig forventde« de gamle Viser, var Hensigten utvivlsomt ikke blot at skaffe Psalmerne Indgang hos Almueen gennem de kjendte og kjære Melodier, men lige saa meget at fortrænge de verdslige Visetexter og sætte de nye, gudelige i Stedet. Det lykkedes dog naturligvis hverken at kvæle den naturlige Livslyst, især hos Ungdommen, eller dens Udtryk i Poesien, om man end kunde holde dette ude af den trykte Literatur. For saa vidt der digtedes originale Sange, gik disse naturligvis endnu nærmest i Folkevisetone; men Folkevisen var allerede sin Opløsning nær og gav mere og mere Plads for indvandrede tyske Viser, dels i Originalsproget, dels i Oversættelse og Efterdigtning. Hvor vel kjendte og udbredte disse vare paa Overgangen til det 17de Aarhundrede, se vi i Tidens Skuespil, hos Hieronymus Justesen, i Tobix Komedie og hos Peder Thøgersen, der hyppig optage og citere saadanne tyske Viser; men Hovedkilden til Kundskab om denne Indvandring og dens Indflydelse paa dansk Digtning er naturligvis vore gamle Folkevisahaandskrifter, af hvilke omtrent en halv Snes stamme fra Reformationsaarhundredets sidste Halvdel. Foruden de egentlige Folkeviser rumme de fleste af disse Haandskrifter, især de adelige Damers, en broget Mængde Optegnelser af Sprog, Vers og Rim, gængse i Tiden eller Uddrag af dens mest yndede Læsning, hvis nærmere Undersøgelse utvivlsomt vilde give et ikke ringe cultur- og literærhistorisk Udbytte. Desværre er en Under-

søgelse af denne Art hos os kun antydet¹⁾, og den første Betingelse for at foretage den, en Udgivelse af Haandskrifterne i deres Helhed, saa vidt vides ikke engang paa-tænkt. I saa Henseende er Sverig kommet os i Forkjøbet med Professorerne Noreens og Schücks i 1884 paabegyndte Udgivelse af »1500- och 1600-Talens svenska visböcker«, hvis Indhold Dr. Joh. Bolte atter har gjort til Gjenstand for Betragtning med Hensyn til Forholdet til tysk Literatur i Artiklen »Deutsche Volkslieder in Schweden« i Zeitschr. f. vergleichende Litteraturgesch. und Renaissance-Litteratur, Neue Folge III, 1890. Denne i flere Henseender interessante Afhandling kaster ogsaa Strejflys over Tidens danske Digtning, derunder Psalmens, Afhængighed af den tyske, og jeg skal med Udgangspunkt i Boltes Undersøgelser blot eksempelvis henlede Opmærksomheden paa et Par bekjendtere Grupper af Reformationens Folkesangspalmer og deres Afledninger, i deres indbyrdes Slægtskab og Forgrening fra Tyskland til Sverig og Danmark.

En gammel tysk Elskovsvisе »Ich stund an einem Morgen Heimlich an einem ort, Da het ich mich verborgen, Ich hört klegliche wort« beretter en Samtale mellem tvende elskende, der skulle skilles: Jomfruen vil følge Svenden, men han afviser hende. Den findes paa Svensk i Harald Oluffsons visbok, Nr. 44,²⁾ c. 1573, første Vers-ligefrem oversat, Resten friere bearbejdet, samt i en noget forskjellig, lidt afkortet Redaction i Bröms Gyllenmärs's visbok Nr. 70³⁾, c. 1620. I Danmark er Begyndelseslinien af den tyske Vise tilskrevet og atter udslettet paa to Steder i Skolekomedien De mundo et paupere⁴⁾ c. 1609, hvor det altsaa har været Meningen at lægge Visen ind. Men længe før har den afgivet Begyndelsesmotiv til en dialogiseret »aandelig

¹⁾ Af Chr. Molbech Om de gamle danske Folkevisers Beskaffenhed, i Hist. biogr. Saml. 1848.

²⁾ Noreen og Schück S. 81. Bolte, S. 284.

³⁾ Noreen og Schück S. 233.

⁴⁾ Udg. v. Birket Smith 1888, S. 77 og 80.

Vise«, en Samtale mellem Evangelisten, Synderen og Christus, i Mogens Banckes »Alle Søndags- og Festevangelier, sangvis udsatte«, 1580:

Jeg stod en Morgen saa hemmelig,
Jeg hørte en Røst saa grædelig,
Hun monne saa ynkelig klage.¹⁾

Denne aandelige Vise gjenfindes, paa de tre sidste Vers nær, oversat paa Svensk 40 Aar senere i Bröms Gyllenmärs's visbok Nr. 72, hvor vi altsaa have Motivet baade i dets verdslige og i dets gudelige Anvendelse, og i ganske forskjellig Versform. En aabenbar Bearbejdelse af Mogens Banckes Vise, hvor mange af dennes enkelte Udtryk og Vendinger gjenkjendes, er atter Hans Christensen Sthens smukke Psalme i Folkevisetone:

Jeg stod mig op en Morgenstund
Jeg klaged min Synd saa mangelund,
Sorgen var i min Hu for Synderne mine!²⁾

Det er ogsaa en Dialog mellem Synderen og en Engel, der viser ham hen til Frelseren, hvorpaa Omkvædet smukt og betydningsfuldt ændres til:

Glæden er i min Hu ved Christ alene!

Naar det om denne Psalme hedder: »sjungis med den Tone: Jeg stod mig op en Morgenstund« (altsaa dens egen Begyndelseslinie), maa man jo næsten formode, at den har laant Melodi og Begyndelse fra en ældre dansk verdslig Vise, som kunde være Bearbejdelse af den tyske Elskovsvis.

Som vi se, taber Efterklngen af det tyske Motiv sig mere og mere, jo længere vi naa ned i Tiden, og er næppe gjenkjendelig i Hans Sthens Psalme, med hvilken den helt

¹⁾ Brandt og Helveg I, Nr. 90.

²⁾ Brandt og Helveg I Nr. 252. Psalmen stammer fra Sthens Vandrebog c. 1590, af hvilken der dog kun er bevaret Udgaver fra Midten af det 17de Aarh.

forsvinder. Men denne Psalme viser desuden i andre Henseender, baade i Indhold og Form, ud imod en helt ny Række udviklede tyske og svenske Slægtskabsforbindelser. En bekjendt, smuk svensk Psalme: »En syndig man, som låg i Syndens dvala«, indeholder en ganske lignende Dialog mellem Synderen og en Engel, der bringer Frelsens Budskab. Den blev almindelig anset for middelalderlig paa Grund af Henvisningen til den hellige Jomfru:

„All verdens Ljus uprann af en morgonstjerna,
Som sannerlig är Guds moder, en ödmjuk tärna“;

men Prof. Schück¹⁾ paaviser, at den første Gang forekommer i et Tillæg til den svenske Psalmebog af 1572, og sandsynligvis er digtet af den senere Erkebiskop Laurentius Petri Gothus, som tilhørte det liturgistiske Parti og stræbte efter Tilnærmelse til Rom i ydre Former og Skikke. Linierne om Jomfru Maria høre dog vist til en indlagt ældre Hymne, og usandsynligt er det ikke, at hele Psalmen leder sine Ahner op til et halv dramatisk religiøst Digt fra det 15de Aarhundrede, »En syndares omvändelse«²⁾, der i Samtale mellem Synderen, St. Procopius, Dommeren (Christus) og Jomfru Maria forherliger denne sidstes forløsende Magt. En daarlig dansk Bearbejdelse af »En syndig man« med Ændring af Linierne om den hellige Jomfru finde vi saa sent som 1709 i Joh. Laurentzens saakaldte »1010 Psalmebog«.³⁾ Men 100 Aar tidligere er »En skjøn aandelig Samtale mellem Jesu, Guds Søn, og en arm Syndere« 1611,⁴⁾ som i Form og Indhold er beslægtet med den svenske Psalme, om de end intet have til fælles i Enkelt-heder. Ældre endnu er en lignende Samtale mellem Synderen og Christus: »O Christe, Morgenstjerne«⁵⁾, oversat af Hans

1) Svensk Literaturhistoria I 345.

2) Klemming, Sv. medeltidens dikter och rim.

3) Brandt og Helveg II, S. IV og Nr. 708.

4) Br. og Helv. I Nr 368: »O Jesu, for din Pine«.

5) Br. og Helv. I Nr. 289.

Raffn 1620 efter Bas. Förtschs »Geistliche Wasserquelle« 1609: »O Christe Morgensterne«. Den tyske Original er imidlertid ikke af Bas. Förtsch selv, men optagen i hans Samling efter et anonymt Tryk fra 1579¹⁾. Den ejendommelige Velsignelse over Digteren selv i Slutningen af »O Christe, Morgensterne«:

Den, som denne Vise sjunger
Saa vel og meget sød,
Gud hjælpe ham allestunde
I Livet og i Død,

vilde man neppe betænke sig paa at forklare gennem Paa-virkning af Hans Chr. Sthens beslægtede »Jeg stod mig op en Morgenstund«:

Den, denne Vise haver digtet vel,
Gud hannem bevare til Liv og Sjæl!

dersom man ikke vidste, at Strofen er ligefrem Oversættelse af den tyske Original, hvilket viser, hvor forsigtig man maa være i Kritiken af formentlige literære Laan.

Derfor er der heller ikke Anledning til at forudsætte nærmere indbyrdes Forbindelse mellem de her nævnte Psalmer og hele den Række af lignende Dialoger mellem Christus og Synderen eller den christne Kirke, som strækker sig ned gennem Hundredaaret fra Hans Thomissens Psalmebog 1569 til Cassubens 1661. Kun det tør vi sige, at saadanne Samtaler paa den Tid have været en meget yndet Indklædning for gudelig Digtning, som vistnok stammer fra Tyskland og ikke usandsynligt har sine Forbilleder i den verdslige Lyrik ligesom Prototypen »Ich stund an einem Morgen«. Paafaldende mange af disse Psalmer høre nemlig til dem, der som før omtalt laane Melodi af tyske Elskovsviser. Den tidligste er Hans Thomissens egen »christelige og konstelige Sang om et syndigt Menneskes Samtale med

¹⁾ Skaar, Norsk Psalmehistorie I 154. Wackernagel, Das deutsche Kirchenlied V, Nr. 12

Christo « : »O Gud Fader, du haver Magt«, vistnok Bearbejdelse af Hans Sachs's før nævnte Psalme til Visemelodien »Ach Jupiter, Du hast Gewalt«. Derefter følger, ligeledes i Hans Thomissens Samling, »en Vise, i hvilken Christendommen klageligen gjør sin Bøn til Jesum Christum og fanger trøstelige Ord af hannem« : »O Jesu Christ, min Frelser Du est«, hvis Begyndelse stærkt minder om H. Chr. Sthens vistnok fra Tysk oversatte: »Herre Jesu Christ, Min Frelser Du est«¹⁾. Af H. Sthen selv have vi, foruden den nævnte Dialog »Jeg stod mig op en Morgenstund«, ogsaa 1578 (92) »en dejlig og ganske trøstelig Samtale mellem Christus, vor kjære Brudgom, og en christen Menneskes Sjæl« : »Løft op mit Kors, min allerkjæreste Brud«. Endelig hos Cassuben 1661 to anonyme Psalmer, en Samtale mellem den christne Kirke og Guds Søn: »Af Kjærlighed til den trofaste Gud«, der synges som »Nun bin ich durch Liebe zu Trauren gebracht«, — og »en Trøstesang mellem Christum og en elendig Synder« : »Ey du søde Jesu, kjære Herre min«, paa Melodien »Ey du feine Reuter, edler Herre mein²⁾!« — I det 18de Aarhundrede optoges Dialogformen atter af Brorson, blandt hvis Psalmer en Mængde ere indklædte som Samtaler mellem Christus og Sjælen; men saa langt skulle vi ikke føre Undersøgelsen ned³⁾.

II.

Som en af de tidligste Typer paa en ægte dansk Folkesangpsalme, flere Aar før H. Christensen Sthens, plejer man at nævne P. Palladius's Efterfølgers, Biskop Hans Albertsens Bøn mod Landeplager, især Krig og Fejde: »Jeg veed en Urt baade dejlig og bold, Som staar paa

¹⁾ Br og Helv. I Nr. 117. 220, cfr. 247 og Kirkehist. Saml. 4 R. II 744.

²⁾ Br. og Helv. I Nr. 234. 562. 568.

³⁾ H. A. Brorsons Psalmer og aandelige Sange, ved Arlaud, Nr. 180 208. 210. 237. 241. V. XXVII. XXXIX. XLIX. L. LXV.

Marken hin rene«, fra 1566¹⁾. Ikke desto mindre turde der bagved den ligge et tysk Visemotiv af lignende Art som de foran omtalte. Vi have en tysk aandelig Vise af Præsten Valentin Triller fra 1555, som begynder:

Ich weiss ein Blümlein hübsch und fein,
Das ist mir wolgefallen,
Das blühet auf in unser Gemein,
Gar schön für andern allen.

Blomsten er Allegori paa Christus, og Psalmen er oversat paa Dansk i Peder Ofvids Samling »Aandens Glæde« 1648:

Et Blomster høv'sk og fiin jeg veed,
Som mig mon vel befalde,
Det zirer skjönt vor Menighed
For andre Blomster alle.²⁾

I lidt forskjelligt Versemaal er Trillers Begyndelsesstrofe gaaet over i en anonym Psalme om »Christus Blume«, der foreligger i flere kun lidet afvigende Versioner fra 1579 og 1586. Den sidste lyder:

Ich weiss mir ein Blümlein, ist hübsch und fein,
Das thut mir wolgefallen,
Es geliebt mir in dem Herzen mein
Das Blümelein
Für andern Blümlein allen.

Den er optagen i Bas. Förtschs »Geistliche Wasserquelle« 1609 og derfra oversat paa Dansk af Hans Raffn 1620:

Jeg veed en Urt baade dejlig og fin,
Den monne mig vel befalde,
Den elsker jeg i Hjerte og Sind,

¹⁾ Br. og Helv. I Nr. 79, sml. Belte S. 285. 292.

²⁾ Wackernagel, Das deutsche Kirchenlied IV Nr. 80. Br. og Helv. I Nr. 414.

Det Blomster fin,
 For andre Blomster alle.¹⁾

Mærkeligt er det nu, at Strofen i denne sin yngre Form forekommer paa Svensk adskillige Aar tidligere end baade Trillers og H. Albertsens Psalmer, nemlig iblandt de 3 af Johan Larsson 1541 optegnede Sange, der danue en Del af Harald Oluffsons Visebog²⁾:

Jag wet et Blomster så lustigt och fint,
 thet mon mig wel behaga,
 thet Blomster älskar jagh aff hjertat, hugh och sin,
 utan all skjñ,
 offuer andr

Verset er Fragment og standser her, saa at man ikke kan se, om det hører til en aandelig eller en verdslig Vise; men for det sidste kunde tale, at vi gjenfinde Begyndelsesmotivet, rigtignok i forskjellig Rhythme, som Indledning til en Elskovsviser i Bröms Gyllenmärs's visbok 1620:³⁾

Jagh wett migh en örtt bådhe däggheligh och skön,
 hun ståndhar i lunden fagher och grön.

Bolte anfører beslægtede Indledningsvers til tyske og nederlandske Elskovsviser, dog ikke ældre end 1568.

Skjøndt Motivet altsaa tidligst træffes paa Svensk, er Sandsynligheden vist overvejende for dets tyske Oprindelse. Men ingen af de forskjellige Digte, hvori det forekommer, have mere end første Vers, undertiden kun første Linie tilfælles. Aldeles bortset fra den svenske Elskovsviser har Trillers Psalme ikke videre paavirket den anonyme tyske af 1586, uagtet Blomsten begge Steder er Christus, og endnu mindre Hans Albertsens, hvor Blomsten er Landefred,

¹⁾ Wackernagel V Nr. 10. 11a og b. Br. og Helv. I Nr. 293.

²⁾ Ved Noreen og Schück, Tillæg I Nr. 2.

³⁾ Ved Noreen og Schück, Nr. 32. Hanselli Vitterhetsarbeten af sv. författare, XI 233 tilskriver Lars Wivallius Visen; men hans Op-givelser om Wivallius's Digte ere ganske upaalidelige.

og som baade i Tanke, Udtryk og Versemaal er saa jævn og national, at den laante Begyndelseslinie ikke berører den Æren af at være en af vore tidligste Psalmer i ægte dansk Folketone (derimod ikke i Folkeviserhytme som H. Christensen Sthens Psalmer). Men bære Viserne saaledes ellers intet Spor af indbyrdes Paavirkning, saa er det heller ikke rimeligt, at Begyndelsesmotivet om Blomsten er direkte Laan fra den ene til den anden. Snarere hører det til de af Prof. Steenstrup i »Vore Folkeviser fra Middelalderen« omtalte »lyriske Flagrevers«, hvis Herkomst og oprindelige Forbindelse er vanskelig at faa fat paa, men som til en vis Tid have været almindelig kjendte og populære, og jævnlig have heftet sig fast snart til den ene, snart til den anden Vise, hvor de nogenlunde kunde passes ind.

Ved nærmere Efterforskning vilde der utvivlsomt kunne forfølges mange Rækker Tilfælde af samme Art som de her omtalte, hvor den verdslige Sang blander sig ind i og paavirker den aandelige. For Melodiernes Vedkommende er det især let at paavise, at denne Indflydelse er stadig stigende, jo længere vi naa ned i Tiden. Paa Overgangen til det 17de Aarhundrede trængte den franske reformerte Kirkes Bearbejdelser af Davids Psalter i stort Antal ind til os, især gennem Prof. Ambrosius Lobwassers tyske Oversættelse¹⁾. Disse Psalmer vare af Componisten Claude Goudimel satte paa livlige og iørefaldende franske Jæger- og Dansevisemelodier, som bleve meget yndede og førte lignende tyske med sig. Den strengere Retning i Kirken bekæmpede endnu stadig i Reformatorerens Spor al verdslig Poesi, og Biskop H. P. Resen vil i sin Oversættelse af Luthers Catechismi og Børne-Lærdoms Visitatz 1629 aldeles have afskaffet »af christne Menneskers Mund og Hjerter alle hine slemme Boleviser og løgnagtige Kæmpe-Digt eller Borgestue-Viser, som tjene til intet andet end idel Løstgighed og Forfængelighed og gode Sæder at forkrænke«.

¹⁾ Rørdam, Arrebos Levnet I 162. Ny kirkehist. Sml. I 538 ff.

Men aldeles samtidig aabnede Psalmedigtningen sig paa vidt Gab for Indflydelse fra denne verdslige Poesis Side, og den bekjendte Folkeskribent Niels Helvad udtaler 1625 og 30, at han har stillet sin tyske Oversættelse af Davids Psalmer »efter de allerlystigste tyske Rytter- og Borgestuevisers Melodier, som sjunges almindelig in conviviis«, eller »efter de allerlifligste Bolevisers Melodier, som sjunges almindelig i Tyskland, . . . der jeg saa, at Folket havde Lobwassers Melodier saa kjær, hvilke og rime sig med de fransøske amarosiske Cantilener og gaa paa Spring«¹).

Det blev denne sidste Retning, der vandt Overhaand. Forgjæves stillede Arrebo sig imod den, idet han førte sin Oversættelse af Davids Psalmer 1623 tilbage fra »de fremmede. franske Toner« til den første Reformationstids kirkelige Melodier, »som udi Cithara Lutheri og vore christelige Huse gængse ere og skøt hver Vican og Lægmand ikke ubekjendte«. Det maa imidlertid erindres, at ogsaa disse alvorligere gammellutherske Kirkemelodier, især for saa vidt de hørte hjemme i Danmark selv, for en stor Del netop vare tillempet verdslig Folkesang, og at noget af det, der især giver Arrebos Psalmeoversættelse sit Værd for os, er hans ofte heldige Benyttelse af Folkevisetonen. Men Arrebos Psalter vandt som bekjendt ikke stor Indgang; Smagen for den gamle Folkeviser havde tabt sig, og efter at de tyske Gadeviser og de franske Dansemelodier havde havt deres Tid, fulgte med Efterrenaissancens Indbrud den sentimental-erotiske Hyrdepoesi. Søren Terkelsens Astree Sjungechor 1648—54 bragte den i Mode overalt, og man sang sine Psalmer paa Melodierne »Daphnis gik for nogle Dage«, »Ak Amaryllis« og »Mit Thränen, schönstes Lieb«, ligesom man vedblev at lave Elskovs- og Drikkeviser om til Psalmer²). Den aandelige Digtning var aabenbart her inde paa en Vej, der kunde føre til fuldstændig Udartning.

¹) Ny kirkeh. Saml. I 565.

²) Paludan, Renaissancebevægelsen i Danmarks Literatur 262.

Den gejstlige Øvrighed manglede ikke Blik for denne Fare, og ved de talrige Forsøg, som i det 17de Aarhundrede bleve gjorte paa at rette Psalmebogen og bringe den mere i Overensstemmelse med den nye Kunstdigtnings Krav, var Hensynet til at finde passende Melodier medvirkende. Metrikeren Søren Povelsen Judichær udtaler saaledes, at det ved den Revision af Psalmebogen, som Biskop Brochmand 1641 havde overdraget ham at udføre, ogsaa gjaldt at føre de Psalmer tilbage til lutherske Melodier, »som vare efter ufine Sanges Toner eller Melodier gjorte«. ¹⁾ Men Moden var for rodfæstet til at kunne standses ved Øvrighedspaabud. Dertil behøvedes den sjeldne Forening af digterisk og musikalsk Talent, som endnu i rette Tid greb ind med Kingo. Han indsaa, at det var forgjæves at ville gjenindføre Reformationens nu snart uddøde Folkesangstone i Psalmedigtningen, men at Reformen, naar den skulde lykkes, maatte tage sit Udgangspunkt i Tidens herskende Smag. Der er med Rette gjort opmærksom paa, at hans »Aandelige Sjunge-Chor« allerede i Titlen minder om Terkelsens »Astreæ Sjunge-Chor« og slutter sig til den ved dette indførte musikalske Smagsretning. I Fortalen beder han Læseren ikke at stødes over, at han benytter »allehaande, endog lystige og verdslige Toner, som af mange sjunges med forfængelige Ord«. Han har netop villet gjøre »de velklingende og behagelige Melodier saa meget mere himmelske, . . . at, om Du kan lade Dig undertiden befalde, for en Melodis Artigheds Skyld, at gjerne anhøre en Sang om Sodoma, Du da meget mere (om du est et ret Guds Barn) skulde lade Dig behage under selvsamme Melodi at høre en Sang om Zion«. Med andre Ord, det er Tidens Hyrdemelodier, dens Sang- og Dansemusik, Kingo optager ²⁾, men ikke som Forgængerne saaledes, at Psalmen synker ned til Vise, tvertimod saaledes, at han med fin Smag og Takt

¹⁾ Kirkeh. Saml. 3 R. III 25.

²⁾ Laub, Om Kirkesangen 76 ff.

lemper Visemelodien til det religiøse Indhold og ud af den skaber en ny, højtidelig Choralsang, der egner sig for Orgelaccompagnement.

Dermed er dog ingenlunde det verdslige Elements Indflydelse paa Psalmen brudt for stedse. Der kom atter Tider, hvis religiøse Aand følte sig mere tiltalt af Folkesangens Inderlighed, Jævnhed og Enfold, end af den kinglyske Chorals højtidelige Pathos. Allerede hos vor næste store Psalmedigter, Brorson, bringer den pietistiske Følelsesretning Folkevisetonen til Ære igjen i den gudelige Digtning, og endnu mere er dette sket i vore Dage, da den religiøse og den nationale Aand paa en saa ejendommelig Maade smeltede sammen hos Grundtvig. Og der kom andre Tider, da den synkende Andagt atter mente at maatte søge en Forbundsfælle i Interessen for verdslig Kunstmusik, da den italienske Opera- og Concertstil brød overmægtig ind ogsaa i Psalmedigtningen, som i Frederik V's Dage, og da gudelige Oder, Sonetter og Arier spillede den samme Rolle, som Gade- Hyrde- og Elskovsmelodierne i det foregaaende Aarhundrede. Men denne Fortsættelse af Brydningen mellem forskellige Smagsretninger i Psalmen ligger udenfor min Undersøgelses Grændser.

III.

Ligesom Reformationsbevægelsen kom til os fra Tyskland uden her i nogen Maade at iklæde sig selvstændige nordiske Former, saaledes er, som før omtalt, ogsaa Reformationslitteraturen væsentlig Laan. Det er Luthers og Tyskernes Tanker, ogsaa ofte deres egne Ord, man tilegner sig i Oversættelse eller lidt friere Bearbejdelse og benytter som Vaaben i Kampen. Des mere Interesse, men ogsaa des mere forsigtig Kritik kræve de enkelte Skrifter, der bære Præg af at være forholdsvis originale, og som efter Sagens Natur nærmest maa søges blandt de polemiske, hvor Forholdene ikke altid tillod en umiddelbar Overførelse

af fremmede Arbejder. Medens man kjender de tyske Originaler til Reformationssatirerne »Dialogus« og »Vigilies« samt til nogle satiriske Viser, ere andre Viser af temmelig sikker dansk Oprindelse, og til det uden Sammenligning mærkeligste af alle disse Arbejder, Samtalen mellem Peder Smed og Adser Bonde, er der heller ikke paavist nogen fremmed Original; hele Skriftets Indhold og Præg er desuden saa localt og nationalt, at det ikke kan tænkes at være en Bearbejdelse i sædvanlig Forstand. Imidlertid spores der hist og her Laan fra samtidige tyske Folkeskrifter, og der er hentydet til, at Digtet har Forbilleder, om end ingen enkelt Original, i den tyske Reformationsliteratur¹⁾. Disse Forbilleder ere dog aldrig bestemt efterviste eller undersøgte. Ved at gaa nærmere ind paa dem vil det vise sig, at om end Satiren i sin Udførelse er hjemlig dansk, ere dog baade dens Hovedtanker og Rammen, hvori de ere indklædte, hentede fra Tyskland eller det tyske Schweiz, hvorfra vi jo ogsaa directe eller indirecte have faaet Dialogen om den syge Messe.

Gödeke i Grundriss zur Gesch. d. deutschen Dichtung, 2 Aufl. 1886, II 264 ff. har en Fortegnelse over tyske Reformationssatirer i Dialogform, som tildels staa vor temmelig nær. Dette gjælder allerede Titlen: »I denne lille Bog lærer og underviser Peder Smid Atzer Bonde, hvad han skal tro og holde af Sjæle-Messer, Sjæle-Gaver, Vigilies, Psaltere at læse, Skjærsild, Skriftemaal, hellige Dage, Kjød at æde, om Tiende, Pligt og Bod, Faste, Aflad, Afladsbrev, Pilgrims-Rejse, Band, Vievand, viede Lys, viet Salt og viede Palmer, om Præster, om Munkenes Bedrageri og anden saadan Vildfarelse, som haver været brugt i Pavens Kirke i mange Aar«. Sammenlign hermed Gödeke Nr. 53: »Concilium. Hie in dem buch wird disputirt, Das puren (Bauren) lang Zyt hat verfür, Heylgen Fürbitt, Ouch des

¹⁾ Heise i Ny kirkeh. Saml. V 744 ff. Bruun, Viser fra Reformationstiden, Indledn.

Babsts Gwalt, vom Fägfhür, Ouch was d'mäsz inhalt. Desglychen von dem Sacrament, von Zinsz, Zähenden, Güllt und Rennt. Von Bycht (Beichte), was die vor Gott nützt, Darumb hir Pur gegen Doctor sitzt«¹⁾. Bortset fra Versformen her er Ligheden saa stor, endog i enkelte Udtryk, at den danske Forfatter vist maa have kjendt denne eller lignende Satirer. Baade med Hensyn til Indklædning og Forhandlingsemner vise begge Satirer tydelig nok hen til Tidens hyppige Religionssamtaler mellem Katholiker og Protestanter, Disputatsen i Leipzig 1519 og de talrige lignende i Schweiz; men da saadanne Disputatser ikke kom i Stand hos os, turde denne Form dog være laant fra Udlandet. Berneren Nicolaus Manuels Satirer, især den om den syge Messe, vare jo vel kjendte her, og det samme har vistnok været Tilfældet med hans Landsmand og samtidige, den ivrig reformatoriske Præst Utz Eckstein, blandt hvis satiriske Skrifter »Concilium« var et af de mest læste og udbredte. Det behandler altsaa næsten ganske den samme Række katholske Misbrug som »Peder Smed«, men Udførelsen har lidet tilfælles, naar man ikke vil lægge Vægt paa en tilfældig Overensstemmelse som Opregningen af Helgene:

For tanduerck er S. Appellonis sterck,
 oc S. Lucia for Øgne verck,
 S. Gjertrud skal Herbere bestille
 øster oc vester eller hvor de ville,
 S. Loduig kand vel røcte en Hest,
 S. Deyens tager fæet vare best,
 S. Anthonius skal røcte vel Suin,
 de andre haffue huer gjerning sin,

Sml. Scheible 735 og 736:

Sant Anthoni bhütet dschwyn,
 — — — — —

¹⁾ Aftrykt i Scheible, Das Kloster VIII, 1847, 705 ff.

Martin wirt geert fürs kaltwee,
 Niclaus bhüt dschiffüt uff dem see,
 Sant Barbel mag uns erwerben,
 das wir nit on gotz lychnam sterben.
 Noch sind vil nothelffer on zal.

Den schweiziske Satire er skreven 1525 eller 26 under Forberedelserne til den samme Religionssamtale i Baden i Canton Aargau, Maj 1526, om hvilken Nicolaus Manuels et Par Aar senere Dialog om den syge Messe drejer sig¹⁾, og den er ogsaa til Dels rettet mod de samme Ordførere for Katholicismen, Doctorerne Eck, Faber, Murner o. fl. Overfor hver af disse stiller den en Schweizerbonde, som angriber et af de i Titelen nævnte Punkter af Læren og ganske slaar sin lærde Modstander. Men disse rent dogmatiske Foredrag — kun afbrudte af Herolden, der fører det næste Par Kæmpere frem, og Opmændene, der paa en for Katholikerne alt andet end smigrende Maade fastslaa Disputatsens Resultat, — ere lange og trange at arbejde sig igjennem, ganske modsat det lette og naturlige Replikskifte i Peder Smed og Adser Bonde, som udgaar fra jævne dagligdags Forhold og oplyses ved Henvisning til hjemlige Tilstande og historiske Anekdoter.

Betydelig nærmere den danske staa derfor et Par andre tyske, maaske nærmest schwabiske Satirer, som rigtignok ere i Prosa, nemlig »Ain schöner Dialogus unnd gesprech zwischen aim Pfarrer unnd aim Schulthaysz, betreffend allen übel Stand der gaystlichen unnd bösz handlung der weltlichen. Alles mit geytzigkayt beladen«, og »Dialogus, wie ain Bawr mit aim Frawenbruder münch redt, das er die Kutten von jm würfft« 1525²⁾. Det er atter her Læg-

¹⁾ N. Manuels Satire om den syge Messe, v. Birket Smith 1893, S. V ff. Baechtold, Gesch. d. deutschen Litt. in der Schweiz 1892, 295.

²⁾ Gødeke Nr. 5—6 og 44. Aftrykte i O. Schade, Satiren und Pasquille aus der Reformationszeit II, 1856; den første ogsaa i Scheible, Das Kloster X 301 ff.

mænd, der angribe og overbevise katholske gejstlige, men Situationen er simplere og minder mere om den danske. Fogeden (»der Schultheiss«; i »Peder Smed« er Lars Foged i Skive kun en Bifigur), træffer sin Præst paa Kroen, som ogsaa i den danske Satire afgiver Scenen, og indleder Samtalen ganske naturligt med at spørge om nyt: »Hr. pfarrer, bona dies, seind wilkum ins wirthaus, ... was hört ir dan vom Luther, so jez zu Worms gewesen ist?« hvorved tillige Skriftets Affattelsestid er bestemt til c. 1521, kort efter Luthers Optræden i Worms. Den anden, for Resten korte og temmelig ubetydelige Dialog begynder med, at Carmelitermunken (»der Frauenbruder«) klager over Hunger: efter at Lutherdommen er trængt ind, falder der ingen fromme Gaver af mere. Bonden beder ham da spise med sig, og omvender ham under Maaltidet, saa at han kaster sin Kutte og nu vil nære sig ved at gjøre Høstarbejde. Tilsammen svare Dialogerne til Peder Smeds Disput med de to Modstandere: Præsten, hvem han dog ikke overbeviser, og Munken Broder Kort, der ganske som hans tyske Collega lader sig overtale til at »kaste Kappen paa denne Sted« og leve af sine Hænders Arbejde, foreløbig ved Sildefiskeriet i Nibe. Men den localiserende og individualiserende Tone, som i den danske Satire er saa fortræffelig gennemført, anslaaes i de tyske kun ganske svagt i Begyndelsen og Slutningen; Resten er dogmatisk Polemik af den samme Art, som vi kjende fra flere af vore egne Stridsskrifter fra denne Tid, der stræbe at give de tørre Emner lidt mere Liv ved at dialogisere dem og lægge Angreb og Forsvar i Munden paa forskjellige, undertiden bekjendte og samtidige Personer; saaledes Frans Wormordsens Disputats om Præsteægteskab med Cantor Adser i Lund 1531, og Borgmester Jep Nielsens »Liden Disputatz« om Malmø Reformationen med samme Adser 1530. I Modsætning dertil fremtræder »Peder Smed« som en virkelig satirisk Digtning, bl. a. ved at lade flere forskjellig characteriserede Personer deltage i Samtalen. Der er dog Spor af, at noget lignende

har været Tilfældet med den første af de tyske Dialoger, af hvilken Gödeke p. anf. St. nævner en anden Version med Titel: »Ain schöner Dialogus und straffred von dem Schulthays von gayszdorf, mit seinem schulder, wid' den Pfarrer daselbst unn seinen helffer in beyweszen der flerer unn etlich nachbauren des Dorffs, antreffendt allen mangel und geytz geystlich und weltlichs Stands«. Her deltager altsaa Præstens »Hjælper« (Capellan, Degn?) i Samtalen, nærmest som Broder Kort hos os, og den holdes i Overværelse af Kirkeforstanderskabet og nogle Naboer fra Landsbyen. Disse Bipersoner have dog neppe spillet nogen Rolle udenfor Titelbladet og Situationsrammen i Begyndelses- og Slutningslinierne; ogsaa i Trykket hos Schade røber Slutningen og Præstens Henvendelse til sine »Naboer«, at man har tænkt sig en saadan stum Tilhørerkreds. Ganske paa samme Maade retter Peder Smed sin Slutningsreplik til »alle, som haffue hørt de ord, jeg haffuer for eder ført«, hvilket maa gaa paa underforstaaede Kroggjæster som Tilhørere, da Præsten, Munken og Adser Bonde allerede have forladt Scenen, saa at af de optrædende Personer kun Lars Foged kan være tilbage.

Ligesom de tyske Dialoger imidlertid ved deres tørre Prosaform fjerne sig mere fra »Peder Smed« end den schweiziske, frembyder Samtalernes Indhold ogsaa færre Berøringer. Det er i hver af dem kun et enkelt katholsk Misbrug, der bringes paa Tale: den første angriber Præsternes Egennytte, Hykleri og usædelige Liv, den anden stiller Munkenes Lediggang, Tiggeri og Havesyge i skriftmæssig Belysning. Begge Dele spille vel ogsaa en fremtrædende Rolle blandt Peder Smeds Ankeposter, og navnlig svarer hans sidste, varme Ordskifte med Hr. Jens ikke ilde til den tyske Fogeds med Præsten, men vor Satire er dog ligesom Ecksteins langt mere omfattende. Dertil kommer saa dens friske, folkelige Samtaleform og dens ægte danske, tørre Lune, som hæver den saa højt ikke blot over Samtidens hjemlige Stridsskrifter, men ogsaa over den magert dialo-

giserede Dogmatik og Moral i de fleste udenlandske. Men har Forfatteren saaledes været en for betydelig Mand til at have Behov at binde sig til noget enkelt fremmed Mønster, saa udelukker dette dog ikke, at han har kjendt de her nævnte eller tilsvarende Forbilleder og fra dem laant Motiver og Impulser baade for sin Tankegang og især for dens Indklædning. En saadan selvstændig og eklektisk Benyttelse af udenlandsk Literatur er saa langt fra at være nogen Sjeldenhed i Reformationstiden, at tvertimod andre samtidige og med »Peder Smed« beslægtede Arbejder forekomme mig — som fri Sammenarbejdelse af flere fremmede Versioner af samme Emne med egne Tilføjelser og Indskud — at danne den naturlige Overgang fra blot Oversættelse til vor Satires selvstændige Behandling af Motiver laante fra forskjellige Steder. Saaledes skjønner jeg ikke rettere, end at Universitetsbibliothekar Birket Smiths Undersøgelse af Forholdet mellem den danske og den højtyske, nedertyske og schweiziske Text af »Den syge Messe«¹⁾ ligesaa godt kan føre til det Resultat, at den danske Oversætter har benyttet alle disse fremmede Texter og føjet noget af sit eget til, som at han skulde have fulgt en fjerde, nu ukjendt eller tabt fremmed Udgave. Utvivlsom er en slig Sammenarbejdelse af flere fremmede Texter med betydelige egne Indskud i den danske »Dødedans«. Der findes nemlig to Lübecker Dødedanse, en af 1489, optrykt 1496, meget vidtløftig og i lange Knittelvers²⁾, og en anden betydelig kortere, mindst ligesaa gammel, men først kjendt i Tryk fra 1520, hvor hver Replik danner en sexliniet Strofe³⁾. De stemme kun tildels i Antallet og Ordningen af de Personer, Døden henter, og have jævnlig, især i Begyndelsen af Replikerne, nogle Ord eller Linier tilfælles, men fjerne sig endnu hyp-

¹⁾ B. Smiths Udg., Indledn. XXIII—XXIV.

²⁾ Des Dodes danz, nach den Lübecker Drucken v. 1489 u. 1496 herausgeg. v. Baethcke, 1876.

³⁾ Lübke, Der Todtentanz in der Marienkirche zu Berlin, 1861. Massmann i Tidsskriftet Sarapeum, 1849, Nr. 20.

pigere aldeles fra hinanden. I ganske samme Forhold, hvori de staa indbyrdes, staa nu den danske Text til begge de andre: den følger snart den ene, snart den anden, endog ordret, et lille Stykke, men fortsætter derpaa med selvstændige eller meget frit bearbejdede Reflexioner, indtil en ny Person indføres, og Motivet atter tages fra de tyske Texter. Den danske Bearbejdelses Indledning synes ganske original, derefter holder den sig, ogsaa i Versformen, nærmest til Trykket af 1489, men er dog endel mere kortfattet og indskrænker navnlig i hver Samtale Dødens Slutningsreplik (som ganske mangler i Trykket af 1520) til to Linier. Ligeledes omsætter og udelader den frit de optrædende Personer, og henimod Slutningen nærmer den sig baade i Ordning og Indhold mere og mere til Udgaven af 1520, idet Replikerne blive kortere uden dog regelmæssigt at indskrænkes til Vers paa sex Linier som i Forbilledet. Idet den danske Oversætter saaledes haster mod Enden, bortfalder til sidst en hel Del af de tyskes Dødedanses Personer, ligesom deres gudelig moraliserende Afslutning ganske mangler, saa Arbejdet gjør Indtryk af at være ufuldendt. Hverken Massmann, der kun kjender den danske Dødedans af Nyerups Uddrag i Danske Digtetekunst, Bruun¹⁾, som synes at anse Lübecker-Udgaverne af (1489) 1496 og 1520 for samme Text, eller Seelmann²⁾, der tror, at den danske Dødedans er oversat efter den tyske af 1520, have været paa det rene med Forholdet mellem den danske og de tyske Texter. — Medens begge de tyske Dødedanse endnu høre den katholske Tid til, er den danske bearbejdet i bestemt protestantisk Aand, som baade røber sig i den skrappe Tiltale til de katholske gejstlige (Pave, Cardinal, Biskop, Abbed, Munk) og især deri, at den lutherske Sognepræst (en tilsvarende Figur mangler i Texten af 1489) er den eneste, der viser sig beredt paa Dødens Komme.

¹⁾ Aarsberetn. og Medd. fra det kgl. Bibl., II 154.

²⁾ Die Todtentänze des Mittelalters, i Jahrb. f. niederdeutsche Sprachforschung XVII, 1891.

IV.

Man har været uenig om, hvorvidt »Peder Smed« er et Værk af en Lægmand eller ikke. Udgiveren Sv. Grundtvig betragter Spørgsmaalet som afgjort ved Peder Smeds Ord i Slutningsrepliken: »Annammer disse ord, i haffue hørt af en ligmand, dem haffuer framført«, medens Dr. Heise vistnok med større Ret hævder, at Forfatteren her blot bliver i Rollen som Peder Smed, der helt igjennem har været hans Talerør¹⁾, men at han i Virkeligheden maa have været en gejstlig uddannet Mand. Vistnok have adskillige Læg mænd bidraget til Reformationens Udbredelse i Danmark, men som Skribent er ingen af dem optraadt uden den nævnte Malmø-Borgmester Jep Nielsen og Lærebogsforfatteren Albert Gjøe til Krenkerup 1549, som dog godt kunne have faaet den gejstlige Uddannelse, der var den eneste, Tiden kjendte, og en næsten nødvendig Betingelse for al Forfattervirksomhed, end sige for en særlig fra Formens Side saa moden, næsten overlegen, som i det foreliggende Skrift. Men man forstaar jo saa godt, hvorfor gejstlige eller studerede Forfattere, naar de vilde give deres Polemik et folkeligt Præg, med Forkjærlighed valgte at lade en Lægmand optræde som Forkæmper for den nye Lære. De lærde og de høje gejstlige, Doctorer og Prælater, havde Interesse af at hævde det bestaaende, medens Reformationen havde sit stærke Rygstød i det menige Folk; derfor talte Reformatorerne til dette i dets eget Maal og dets egen Tankegang. Det var virkelig de brede Lag, Sejren skyldtes, selv om Ordførerne sjelden fremgik af dem; men Triumfen blev saa meget desto større, naar Sandheden i de enfoldiges og de ulærdes Mund bragte de vise og de lærde til Tausshed. Vi finde nu ganske den samme Fiction anvendt i alle de her fremdragne fremmede Folkeskrifter af denne Art og i mangfoldige flere; det har med andre Ord været

¹⁾ Kirkeh. Saml. 3 R. III 194.

en almindelig literær Maneer i Reformationstiden, og herfra falder da atter noget Lys tilbage paa vor Satire. Det viser sig saaledes, at alle Forfatterne have en Følelse af Vanskeligheden ved at føre deres Fiction igjennem med nogenlunde Sandsynlighed: i en Religionssamtale, hvor Beviserne stadig maa hentes fra Skriften, og som hyppig føres med en ikke ringe Grad af theologisk Spidsfindighed, skal den ustuderede Lægmand altid besejre eller endog overbevise de skriftlærde. Det fejler da ikke, at han gennemgaaende kommer til at falde ud af Rollen og selv røbe sig som overmaade skriftlærd, saa at Forfatteren jævnlig paa en naivt haandgribelig Maade maa minde om, hvem vi have for os. De schweiziske Bønder, Knüchel Fritz, Hans Ofenrusz, Claus Rübstock osv., som Præsten Eckstein lader disputere med Doctorerne, ere i saa Henseende de svagest tegnede: de slaa om sig med dogmatiske Finesser og hebraiske Fortolkninger, men forsikre dog: »Wir sind schlicht puren überal, wir könnend nüts im Decretal, wir sind uff hoher Schul nit gstanden«. Nærmere Sandheden kommer det, naar Retstjeneren (»der Weibel«) siger til Katholicismens bekjendte Talsmand, Dr. Eck: »Die puren sind dir vil zu gleert«¹⁾. Noget lignende gjælder den tyske Bonde, der omvender Munken, medens Fogeden i den anden tyske Dialog holder sig lidt mere til Jorden i sin Bevisførelse og bruger den Forsigtighed, hver Gang han citerer et Skriftsted at indlede det med: »mein Schüler sagt mir, es stehe geschrieben . . .«, »denn ich selbst kann weder lesen noch schreiben«, tilføjer han en Gang²⁾. Denne »Schüler« maa være Fogedens Søn, som gaar i Latinskole, og altsaa tænkes at soufflere Faderen; han nævnes jo i Titelen til den ene Udgave, og paa et Træsnit (gjengivet hos Scheible) er der mellem den disputerende Foged og Præst anbragt saadan en lille Fyr i Datidens halv gejstlige Peblingkappe.

¹⁾ Scheible 719. 731.

²⁾ Schade II 142.

I »den syge Messe« ere Lægmandene, Jens Fisker og Hans Klokke, holdte mere i Baggrunden, men Birket Smith bemærker dog¹⁾, at i alt Fald en af dem har en Replik, der tyder paa endel Skriftlærdom. Peder Smed er nu ogsaa i denne Henseende mere naturtro, end de fremmede Forbilleder, og hans Ræsonnement er i det hele ikke anderledes, end at det nogenlunde kan lægges i Munden paa en af Naturen vel begavet og nogenlunde belæst Borgermand, der følger med i Tidens Bevægelser. Det er ikke først og fremmest Skriften, han fører i Marken mod den katholske Tro, men dennes Misbrug i det daglige og praktiske Liv. Alligevel minder ogsaa han ved given Lejlighed om, at »jeg lærde end aldrig skriften vel«, og »jeg er icke Boglærd stord, eller red mig paa at tale slig ord.«²⁾ — Paa den anden Side gjøre Forfatterne deres reformatoriske Lægmand Sejren saa let som muligt ved at lade Forsvaret for Katholicismen føres overmaade mat. Dette stemmer jo ogsaa med de factiske Forhold, i det mindste her hjemme, hvor Poul Helgesen var den gamle Læres eneste kraftige Talsmand, medens Bisper og Domherrer i deres faa og lidet betydelige Hyrde- og Advarselsbreve gjerne indskrænke sig til at møde Modstandernes Argumenter med Paaberaabelse af Pavens og Kirkens Autoritet eller Fædrenes Skik og Brug, og for Resten indkaldte fremmede Ordførere, naar det gjaldt. En anden Sag var det i Schweiz, hvor den lærde og øvede Disputator Eck, den skarpe Satiriker Thomas Murner o. a. optraadte til Forsvar for Katholicismen. Ikke desto mindre lader Eckstein dem trække det korteste Straa overfor jævne Schweizerbønder baade i Skarpsind og Veltalenhed, medens det virkelige Forhold var det, at paa Disputatsen i Baden nogle af de Reformertes dygtigste Mænd, Økolampadius og Haller, stod overfor Katholikerne, og endda havde meget vanskeligt ved at klare sig. I de tyske Dialoger giver

¹⁾ Indledn. XXXIX.

²⁾ Grundtvigs Udg. Blad F. III. K. IV.

Munken sig næsten uden Sværds slag overfor Bonden, og Præsten fører heller ikke overfor Fogeden synderlig andet i Marken end de samme Autoritets- og Traditionsgrunde, som det danske Kleresi støttede sig til. Vistnok forsøger han et Øjeblik at føre Kampen over paa Fjendens Terrain: dersom Præsterne flaa deres Menighed, saa give Lægfolk dem ikke noget efter i Pengebegjærlighed og indbyrdes Bedrag. Men strax efter falder han ganske umotiveret til Føje, da han hører, at Luther i Worms har tilbudt at svare for sig, uden at nogen kunde overbevise ham, — et Argument, som ogsaa Peder Smed lægger en vis Vægt paa¹⁾. Nu bliver han med eet ligesaa ivrig luthersk som Fogeden selv og indrømmer, at han længe har ventet, at Præsteherre-dømmet vilde tage en Ende med Forskrækkelse. I den danske Satire er det nærmest Munken, der prøver at forsvare den gamle Lære og i det hele er fremstillet som en ærlig og enfoldig Mand, der da ogsaa lader sig overbevise ligesaa pludseligt og uforanlediget, som den tyske Præst. Umiddelbart efter, at han har advaret Adser Bonde mod at opgive sin Pilgrimsrejse, slaar han om: »Kiere Peder, i sige alt sandt«, og er strax efter selv yderst forarget over Munketiggeriet²⁾. Derimod er Præsten Hr. Jens sig vel bevidst, at den gamle Kirke fører falsk Lære; han farer egentlig kun i Harnisk, naar man rører ved dens Indtægter, og kjender ingen andre Argumenter end Trusler med Band og Bisp; tilsidst sætter han sig til Hest for at føre Klage for Bispen over Peder Smed. Her mærke vi en Forskjel mellem Reformationens Stilling i Danmark og i det sydlige Udland, hvor Bevægelsen var langt videre fremme: i den tyske Dialog er det Fogeden, der truer Præsten, naar denne vover sig til at tale ondt om Luther, og Schweizerbønderne tiltale de katholske Doctorer højst overlegent og respect-stridigt. Hos os beraaber Peder Smed sig vel paa »Luther,

¹⁾ Grundtvigs Udg. B. III.

²⁾ Grundtvigs Udg. J. IV verso.

den gode Mand«, men overfor Broder Korts directe Beskyldning: »mig tycker eder lutherisk at være«, tør han dog ikke vedstaa sin Overbevisning: »Ingen er lutherisk udi vor by, wi haffue it Christeligt leffnet aff ny«¹⁾, ganske overensstemmende med Stillingen paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530, hvor det tillodes at prædike Guds Ord rent »efter Skriften«, medens man undgik at nævne Luthers Navn af Hensyn til de Forpligtelser, Haandfæstningen paa-lagde Kongen overfor Katholicismen. Der er i det hele et og andet, der tyder paa, at vor Satire tager et lignende Sigte paa denne Herredag, som Manuals eller Ecksteins paa Disputatsen i Baden, idet den enten vil forbedrede Sindene paa dens Forhandlinger eller bag efter commentere disse.

Et Spørgsmaal, som voldte store Vanskeligheder under Reformationsbevægelsen, var det om Tienden. Almuens Misforstaaelse af den nye evangeliske Frihed, som om den tillige betød Frihed for ydre Skat og Tyngde, bidrog meget til at fremkalde Uordener som de tyske Bondekrige og Grevefejden her hjemme. Reformatorerne vare da udsatte for en dobbelt Fare: paa den ene Side blev deres Prædiken let af Autoriteterne og de velhavende Klasser mistænkt som Tønder til Oprør, paa den anden Side forstod Almuen ikke Betydningen af en aandelig Frihed, der ingen verdslige Fordele medførte. I Schweiz synes man dog hurtigt at have taget sit Parti: den eneste af Bønderne, der i »Concilium« maa bukke under for sin lærde Modstander, bærer det betegnende Navn Hans Eygennutz og hævder den Sætning, at Guds Ord er til ingen Nytte, naar man alligevel skal give Tiende. Hvor stor Vægt Eckstein lagde paa Gjendrivelsen af denne Vildfarelse fremgaar af, at han gjorde den til Emne for en anden lang Dialog i lignende Disputatsform, »Rychsztag«, hvor han dog ogsaa gaar løs paa Adelsens uretfærdige Udpresninger²⁾. Tiendespørgsmaalet

¹⁾ Grundtvigs Udg. B. II. verso.

²⁾ Scheible, Das Kloster, VIII.

er ogsaa det eneste, som sætter Peder Smed i nogen Forlegenhed: »Denne Sag, skulle i forstaa, er mig for svart at sige paa«¹⁾, og det er her, han beraaber sig paa, at han ikke er skriftkyndig. Lige fuldt kommer han til det Resultat, at det nye Testamente ikke indeholder noget Paabud om Tiende eller Offer²⁾, og i den følgende Tid se vi da ogsaa, at adskillige af vore Reformatorer til liden Baade for dem selv sluttede sig til Folkepartiet i Grevens Fejde.

I Ny kirkehist. Saml. V 744 ff. og Kirkehist. Saml. 3 R. III 186 ff. har Dr. Heise belyst vor interessanteste Reformationssatire, Samtalen mellem Peder Smed og Adser Bonde, ud fra hjemlige, især jydsk Tilstande og fra Forholdet til Reformationsbevægelsen i Danmark selv. Jeg har nu forsøgt at supplere denne Commentar ved Paavisning af Skriftets Forhold til fremmed Literatur og ved at drage Paralleler med Bevægelsen i Udlandet. Endnu forblive et Par Hovedspørgsmaal uløste, nemlig om Forfatterens Person og om Satirens nøjagtige Affattelsestid. Dr. Heise tænker formedelst de jydsk Tilknøytninger paa Superintendenten Peder Thomesen i Vendelbo Stift, Rosenberg af samme Grund paa Viborg-Reformatoren Jørgen Jensen Sadolin³⁾. Nyerup henleder Opmærksomheden paa Navneligheden med Lægmanden Peder Smed i Roskilde, som stod Biskop Joakim Rønnovs imod⁴⁾; man kunde med samme Føje henviser til Reformatoren i Horsens Peder Borgsmed, som var født i Ry og gik i Skole i Aarhus, altsaa nær ved de i Satiren omhandlede Localiteter, og som i alt Fald vides at være optraadt i Literaturen baade som Psalmedigter og Oversætter. Hvad Tiden angaar, saa maa Satiren sættes kort før eller efter Herredagen 1530, og Dr. Heises Haab om Opdagelsen af et ældre Tryk end det af Grundtvig udgivne fra 1577 er jo gaaet i Opfyldelse ved Fundet (i Upsala 1888) af Hamburger Udgaven 1559⁵⁾, som dog hverken kan være den første eller giver væsentlige nye Oplysninger.

Sluttelig skal jeg benytte Lejligheden til en kort Omtale af et mindre bekjendt religiøst moraliserende Digt fra Reformationsaarhundredet, som Nyerup har anset for i det væsentlige at være en dansk Original⁶⁾, uagtet det selv udtrykkelig betegner sig som »udsæt af Tydske paa Danske«,

1) Grundtvigs Udg. F. III.

2) Ny kirkehist. Saml. V. 753.

3) Nordboernes Aandsliv III. 107.

4) Danske Digtekunst I. 174.

5) Univ. Jubilæets danske Samsfunds Blandinger II. 4.

6) Dsk. Digtekunst II. 95.

og i Virkeligheden ligesom flere før nævnte Digte fra denne Tid er en Sammenarbejdelse af to tyske Versioner af et og samme Emne. Det er »En lystig Samtale mellem Vor Herre og St. Peder om denne Verdens Løb og alle Staters omvendte onde Væsen«, 1597. Hans Sachs skrev 1553 en »Gesprech zwischen S. Peder und dem Herrn von der jetzigen welt lauff«¹⁾: St. Peder faar to Gange Tilladelse til at stige ned til Jorden; første Gang finder han idel Velvære og Tilfredshed og muntret sig med sine Venner, saa han vender ganske fordundet tilbage til Himlen længe efter den fastsatte Tid; men da var der ingen paa Jorden, som tænkte paa Gud. Anden Gang derimod vender han hjem, før hans Permission er ude; paa Jorden var der Krig, Pest og Hunger, og nu raabte alle til Gud. Herren viser ham da, at det er nødvendigt at kjøre Menneskene i stramme Tøjler, for at de ikke skulle glemme deres Guds frygt. Denne halvt humoristiske Behandling af Emnet har aabenbart syntes den strenge Lutherdom upassende, og allerede 1559 eller 60 har en anden Forfatter, maaske en vis Conrad Hase, under samme Titel omdigtet H. Sachs's Dialog i mere asketisk Aand²⁾: St. Peder stiger kun een Gang ned til Jorden og vender hurtigt tilbage for udførligt at berette Herren sine sørgelige Erfaringer om alle »Staters« (σ: Stænders) Syndighed og onde Væsen. Det er denne sidste Version, som er frit oversat paa Dansk; men Nyerup kjendte kun H. Sachs's Behandling og troede, at den danske Bearbejder selvstændig havde omdigtet og udvidet denne. Hvad der har bidraget til at lede Nyerup paa Vildspor er, at vor Oversætter tillige har kjendt H. Sachs's Digt og fra dette har laant sine indledende Linier, som ikke findes i den tyske Omdigtning, hvilken han ellers i hele Resten af sit Arbejde temmelig nøje følger.

¹⁾ H. Sachs, herausgegeben v. Keller, I, 1870, 404 ff.

²⁾ Gödeke, II. 174. Tryk fra 1587 i Schade, Satiren und Pasquille I, Nr. XV.

Indførelsen af den Evangeliske salmebog i Horbelev og Falkerslev sogne 1801—2.

Af **L. Koch.**

I Horbelev og Falkerslev sogne på Falster har der på en kort afbrydelse nær været præster af familien Koch fra året 1765, da hr. Hans Peter Koch blev ansat som adjunctus og successor hos mag. Hans Christopher Elers, hvis eftermand som sognepræst han blev det næste år. Da han blev gammel, ønskede han sin søn, Hans Christopher Elers Koch, til kapellan, og det lykkedes ham 1798 at få ham udnævnt til residerende kapellan i Falkerslev. Dette embede var oprettet 1742, således at det skulde besættes ved indtrædende vakance; men der havde kun været én residerende kapellan nogle få måneder i året 1768, og der blev heller ikke igen ansat nogen, da H. C. E. Koch 1808 blev faderens eftermand, idet der den gang pålagdes embedet andre betydelige afgifter¹⁾. Det var ikke store ting, kapellanen fik at leve af. Sognepræsten skulde betale ham 100 rd. om året, dertil skulde han hæve indtægten af en mensalgård i Horreby sogn samt højtidsoffer af begge sogne, og hans fader forpagtede ham en annexgård i Falkerslev, stor 6 tdr. hartkorn, for 33 rd. 2 mk. om året. Men han var ung og virksom,

¹⁾ Barfod, Den falsterske gejstligheds personalhistorie I, 190.

og med godt mod hjemførte han 1800 sin unge brud, Laurentze Marie Buntzen, en datter af dispacheur Buntzen, og da hun året efter fødte ham en datter, var der stor glæde i kapellangården. Men da trak der en sky op, der i et helt år formørkede livet der så vel som i præstegården.

I året 1800 var der blevet givet almindelig tilladelse til at indføre den Evangelisk kristelige salmebog. Denne tilladelse modtoges med glæde af kapellanen; thi som næsten alle på den tid anså han Kingos salmebog for uhensigtsmæssig og mente, at almuen let kunde misforstå de mange billedlige udtryk, som fandtes i den. Dog vilde han selv intet skridt gøre til dens indførelse, at ikke menigheden skulde have årsag til at sige: ny præst nye skikke! Men det var ikke blot de unge, der den gang følte sig tiltalte af de nye eller omarbejdede salmer, men også de gamle. Der var få, der kunde se, at poësien var gaaet tabt i den nye salmebog, men alle kunde se, at den formanede og anviste til et ærbart og hæderligt levnet, og var »det mystiske« rent blevet borte i den, var den desto bedre skikket til at modvirke almuens overtro. Da derfor den gamle sognepræst havde gjort sig bekendt med den, blev han så indtaget af den, at han besluttede om muligt at indføre den i sine menigheder. Fjorten dage før Nytår 1801 oplæste han i kirken den kongelige kundgørelse, idet han forklarede menigheden, at den ikke var en befaling, men kun en tilladelse; han bad tillige menighedens medlemmer om, hvis de vilde samtykke i salmebogens indførelse, da at komme til ham i præstegården og tegne sig for exemplarer, dem han da skulde skaffe fra København. Der blev da i kort tid på denne måde i Horbelev afsat over 300 exemplarer, og første søndag i fasten var det tillyst, at man vilde begynde at bruge dem i kirken. Da alt tegnede til at gå så godt i Horbelev, besluttede kapellanen også at gøre et forsøg i Falkerslev. Han fik godsejeren på Skørtinge, sekretair Stampe, til at give salmebøger til de fattigste i sognet, og

da han den første onsdag i fasten katekiserede over den offentlige gudstjeneste og talte om »fornuftig gudsdyrkelse«, fik han lejlighed til at sammenligne nogle af de gamle salmer med de nye, og idet han fortalte, hvad godsejeren havde gjort, opmuntrede han bønderne i Virked, der vare velhavende selvejere, til også at komme deres fattige til hjælp. De skød virkelig også sammen og skænkede fire salmebøger. Allerede den næste søndag blev der sunget af dem i kirken. Et par bønder vred sig rigtignok ved be- kostningen og ytrede, at man kunde lige så godt »blive ved den gamle tro«. Dog købte også disse bøger. Første søndag i fasten prædikede sognepræsten selv i Falkerslev, og alt løb roligt af, på det nær, at én mand gik ud af kirken, da de begyndte at synge de nye salmer. Men da kapellanen den følgende søndag talte med ham og beklagede, at han havde hørt, at han var bleven pludselig syg, lod han denne forklaring gælde. Da der endnu var mange fattige i Horbelev, som manglede salmebøger, fik sogne- præsten af det classenske fideicommis, der ejede sognet, tilladelse til for dets regning at uddele 80 salmebøger, selv gav han 10 og kapellanen 5. Da der i de gamle salme- bøger ikke var nummere, fordi der var bestemte salmer til hver søndag, blev der nu opsat nummertavler i kirkerne, og degnene gik før tjenesten rundt og hjalp folk med at oplede salmerne.

Således tegnede alt godt, og menigheden syntes med glæde og andagt at synge de nye salmer. I marts måned udbrød krigen med England. Soldaterne bleve indkaldte, og der var stor nød og jammer i mange huse. Midfaste søndag om morgenen blev kapellanen kaldet til en bonde i Falkerslev, der var bleven så forskrækket over sin indkaldelse, at han var bleven syg. Da gudstjenesten begyndte, var der samlet en talrig menighed, deriblandt næsten alle sol- daterne. Kapellanen tog da af den hjælp, Jesus viste de nødlidende, anledning til at tale om den hjælp, de i deres nød kunde vente af Gud, og han lod fra prædikestolen

synges salmen nr. 436: »Vor konge signe du o Gud«. Det hedder i denne:

Os landets folk, o herre! giv,
at villig hver adlyder!
at hver opofrer gods og liv,
når landets tarv det byder!
Velsign os Gud af land og vand,
at uden nag vi yde kan,
hvad fælles tarv udkræver.

Da græd hele menigheden, en af soldaterne kom hen og takkede præsten hjertelig for hans prædiken, og alle priste »den ønskelige salme«.

Imidlertid kom der rygter om, at adskillige i menigheden vare misfornøjede. En mand sagde i kirken, så degnen hørte det, at de nye salmer skulde »få et stakket halsben«, og folk uden for bondestanden pustede til misfornøjelsen, således en bogbinder, der betragtede det som indgreb i sin næring, at de nye bøger vare forskrevne direkte fra København, og — hvad der sikkert har været farligere — en forvalter paa Korselitze gods, der mente sig fornærmet af sognepræsten. Dog var alt dette kun knurren i krogene, ingen talte til nogen af præsterne om sagen, og henimod pinse forstummede rygterne, så alt syntes at skulle gaa roligt af.

Men misfornøjelsen arbejdede sig dog frem i det skjulte. Den 2 Juli skulde biskop Tønne Bloch visitere menighederne, og søndagen i forvejen, d. 28 Juni — just den dag, da kapellanens førstefødte datter var født — kom sognepræsten til Falkerslev og fortalte ham, at der om morgenen havde været en deputation hos ham, bestående af en mand fra hver by i sognet. De havde forlangt de nye salmebøger afskaffede. Vilde han ikke føje dem deri, vilde de klage til biskoppen. Men hvis han vilde give efter, vilde de tie stille med en anden ankepost, nemlig at børnene fra Horbelev måtte gå til konfirmation hos kapellanen i Falkerslev. Præsten søgte at tale dem til rette og forestillede dem, at de jo selv havde vedtaget at bruge den nye salmebog.

Men de svarede, at de ikke kunde finde salmerne, deres tjenestefolk vilde ikke købe de nye bøger, og desuden var det bedst at blive ved den gamle tro. Samme dag mødte ligeledes en deputation fra Falkerslev med det samme forlangende.

Efter at have rådført sig med sin søn, besluttede sognepræsten at meddele biskoppen, hvad der var sket og spørge ham, hvorledes sagen skulde afgøres. Tirsdagen den 1 Juli var der visitats i Åstrup, hvortil sognepræsten var indbudet. Efter middagsmåltidet bad han om tilladelse til at tale med biskoppen og fortalte ham, hvorledes sagerne stod. Men har han håbet at finde medhold her, har han kun kendt biskop Bloch dårligt. Denne var ikke blot en overmåde myndig mand; men han hørte ogsaa til den gamle teologiske retning og stillede sig i en skarp modsætning til alle forsøg på at lempe sig efter det nye. Han erklærede straks, at her intet andet var at gøre end at rette sig efter menighedens ønske. Dette måtte ske, selv om den nye salmebog, hvad han ikke kunde erkende, var bedre end den gamle. Ligeledes forlangte han, at der om torsdagen ved visitatsen skulde synges af den gamle salmebog, og han vilde ikke fravige sin beslutning, uagtet præsten forestillede ham, at dette vilde gøre gemytterne endnu mere urolige. Med denne besked og et tungt hjerte kørte da den gamle præst hjem til Horbelev, hvor sønnen ventede på ham fuld af længsel efter at høre, hvorledes alt var gået af. Ved at høre biskoppens erklæring, blev han »så ærgerlig over denne mands dumme og overmodige stolthed, at han ej kan beskrive det«. Biskoppen kom da endnu samme aften til Horbelev og befalede degnen at synges af de gamle salmer. Denne spurgte, om han da skulde bekendtgøre for menigheden, at de skulde medtage de gamle salmebøger i stedet for de nye. Men biskoppen svarede ham: Jeg kender ingen ny salmebog. Det har uden tvivl været en uhyggelig aften, biskoppen tilbragte i Horbelev. Han var selv meget høflig; men ingen talte et ord om den sag,

som dog lå dem alle på sinde, og kapellanens hjerte var på en gang fuldt af den dybeste foragt for biskoppen og den inderligste sorg over menighedens enfoldighed og over de hindringer, der lagdes i vejen for den gode sags fremme.

Den næste dag var Horbelev kirke helt fuld, både bønderne og sognets honoratiores havde indfundet sig talrigt. Kapellanen katekiserede, og biskoppen holdt derpå en lille tale, hvori han bevidnede sin tilfredshed med ungdommens fremgang og kapellanens embedsvirksomhed, samt talte »ret net« om den gamle præst, der just det år blev jubellærer. — Derefter spurgte biskoppen menigheden, om den havde noget at klage. Da fremstod der nogle af menigheden — efter biskoppens fremstilling hørtes det af mange munde — og udtalte ønsket om atter at måtte bruge de gamle salmebøger og »blive ved den gamle tro«. Biskoppen svarede dem, at kancelliets promemoria, der var bleven oplæst i kirken, kun tillod menighederne, hvor de og præsterne vare enige, at bruge den evangeliske salmebog, og at menighederne følgelig ikke deri mod deres ønske kunde påtvinges noget. Men da fremstod kapellanen og sagde: Må jeg tale? Først da han tre gange havde gentaget spørgsmålet, vilde biskoppen høre det og svarede med en misfornøjet mine: Ja hvis De finder det fornødent. Da tog han ordet og talte, efter biskoppens sigende med den heftigste patos, således:

»Jeg blev særdeles bestyrtet, da rygtet sidste søndag fortalte mig, hvad eders opførsel i dag har bekræftet, at I vilde beklage eder over, at den nye salmebog brugtes i eders kirker. Jeg har været vidne til al den forsigtighed, hvormed min fader indførte den, vidne til den beredvillighed, hvormed I straks ikke alene selv antog den, men endog nogle af eder understøttede eders fattige til at købe den. Jeg har været vidne til, hvor andægtige I nu snart et halvt år have sunget af de nye bøger. Jeg har hørt mange af eder bevidne mig eders glæde over de skønne nye salmer. Jeg har set jer — det jeg aldrig

så ved de gamle bøgers brug — ved de nye salmers brug at være rørte indtil tårer. Efter alt dette troede jeg det umuligt, hvad jeg dog nu i dag ser bekræftet, at I vilde besvære jer over sådan en forandring, som I frivillige indgik i, og om hvis nytte så mange af eder har forsikret sig overbeviste. Jeg for min person anser denne forandring for såre gavnlig og giver de nyere salmer, som jeg tilforn nærmere har forklaret jer, et stort fortrin for de gamle. På grund af dette og foranførte håber jeg, Ds. Højærv. og menigheden begge billiger denne min beslutning, at jeg ikke igen lader de nye salmebøger fare, før kongen udtrykkelig befaler mig at nedlægge dem«.

Da kapellanen standsede, hørtes en stærk knurren i kirken. Biskoppen søgte endnu at overtale ham og mente, det var dog vist bedst at lade de nye salmer fare, »til Gud åbnede hjerterne for deres indførelse«. Men da kapellanen blev ved, at han kun vilde bøje sig for en kongelig resolution, påbød biskoppen tavshed og sluttede derefter tjenesten med en bøn.

Præsterne havde god grund til at være misfornøjede med biskoppens ubestemte opførsel, og kapellanen havde vel ret, når han sagde: »Han gjorde det onde, han kunde, videre turde han ikke gå«. Uden tvivl har han håbet blot ved brugen af sin egen myndighed at kunne genindføre den gamle salmebog, og han har godt vidst, at dette vanskelig vilde lykkes, når kancelliet blev blandet ind i sagen; således må det vel også forklares, både at han indlod sig på at forhandle menighedens klage i kirken, og at han ikke turde helt afvise kapellanen, da det dog ikke var denne, men sognepræsten, der havde ansvaret for, hvad der var gjort.

Fra kirken gik man hjem til præstegården, og havde stemningen været trykket aftenen i forveien, var den det endnu mere ved middagsbordet. Alle tav om, hvad der var sket i kirken, og det tør nok forudsættes, at samtalen

heller ikke er gået synderlig livlig om andre ting. Om aftenen, før biskoppen rejste videre, kaldte han kapellanen ind på sit værelse og bebrejdede ham, dog under en høflig form, at han med tilsidesættelse af biskoppen, der dog var hans øvrighed, havde skudt sig ind under kongen, at han havde gjort dette, just som biskoppen havde talt godt om ham, og at han var så påståelig, da han dog så, at hans biskop havde den modsatte mening. Kapellanen indrømmede, at han måske i kirken havde brugt vel stærke ord, hvilket han bad biskoppen undskylde; han mente at være stået frem som retfærds forsvarer og havde derfor talt i en slags affekt. Han skulde stedse erkende, at biskoppen var hans øvrighed og om muligt se at fortjene hans agtelse og yndest. Men han havde ikke før troet, at der mellem fornuftige mennesker kunde være to meninger om den nye salmebogs fortrin for den gamle, og det var også endnu hans tro, at biskoppen ved den udviste eftergivenhed mod bønderne kun vilde på en kærlig måde medvirke til at fremme regeringens ønske om dens indførelse. »Ja«, svarede biskoppen, »sæt endog, at den nye salmebog er den bedste, så bør man dog ikke så ligefrem forkaste det gode, og det er den gamle. Når jeg nu siger Dem, at jeg kun har læst to af de nye salmer, som begge ere omdannede efter de gamle, og næsten ærgret mig til døde over dem, hvad siger de så?« »Jeg siger«, lød svaret, »at saa har deres Højærværdighed en anden mening end jeg«. Biskoppen nævnede derefter de to salmer nr. 128 og 119, og kapellanen efterså dem siden uden at kunne finde nogen »ærgerlig forskel«. Salmen nr. 128, »Til dig, til dig, o Jesu Krist« er en af H. Thomissen bearbejdet tysk salme (se salmebog for kirke- og husandagt nr. 440), nr. 119, »Lov og tak og evig ære«, er af Kingo og er i den nuværende salmebog optaget uforandret efter den evangeliske som nr. 135. Begge salmer ere undergåede de i evangelisk salmebog almindelige forandringer, men høre ingenlunde til dem, der ere værst behandlede. — Samtalen endte med, at biskoppen udtalte sin anerkendelse af den

omhu, hvormed ungdommen var bleven undervist, og dernæst lagde kapellanen paa sinde ikke at glemme hin Pauli *σωφρονία*, hvorpå han forlod stuen uden at vente på svar, og kort efter rejste videre. Den gamle præst var bleven tvivlrådig, om det ikke var klogest at opgive hele sagen. Men sønnen stod fast, og det lykkedes ham at få faderen til at fastholde de nye salmebøgers indførelse.

Torsdag, fredag og lørdag holdt bønderne møder. Horbelev sogn gik i spidsen og rev Falkerslev med sig. De vedtog, at enhver, der næste søndag tog den nye salmebog med sig i kirken, skulde bøde 9 mk. Om søndagen var der først tjeneste i Falkerslev. Sognepræsten prædikede selv, og alt gik roligt af, men ikke et menneske sang med. I Horbelev derimod gik den halve menighed ved sangens begyndelse ud i våbenhuset, hvor den blev stående og hørte prædikenen, formodentlig for at se, om præsten vilde hentyde til dens opførsel; men han holdt sig klogelig derfra. Om eftermiddagen forsamlede bønderne sig igen; en husmand opsatte en skriftlig klage for dem, og denne blev tirsdagen d. 7 Juli overgivet biskoppen i Nykøbing. Han svarede dem blot: »Jeg skal skrive til ham«; men hvem denne »ham« var, fik de ikke at vide. — Biskoppen havde i Horbelev sagt, at han vilde »afvente kapellanens tagende measures«, hvilket vel sagtens vilde sige, at han håbede, han skulde give efter og afskaffe salmebogen. Nu, da han havde modtaget en formelig klage, måtte han selv gøre det første skridt, og d. 20 Juli skrev han til kancelliet, fremstillede sagen og spurgte, »om det kan være en præst tilladt at påtvinge menigheden tvært imod dens udtrykkelige forlangende og ønske den nye evangeliske salmebog«, idet han fremhævede, at klagen viste, at de også efter hans visitats vare blevne tvungne til at bruge denne bog, som de dog hjærtelig ønskede at forskånes for.

Imidlertid gjorde kapellanen i Falkerslev de største anstrængelser. Han gik omkring og talte med bønderne enkeltvis, og han samlede dem alle; det gik som sædvanligt,

hver af dem var villig til for sit eget vedkommende at indrømme, at de nye salmer vare gode nok, men ingen vilde skille sig fra de andre, og når de vare samlede, krævede de alle, at de gamle skulde indføres på ny. Kapellanen mente endog, at af de 18 bønder i Falkerslev by var det kun 4, der virkelig vare salmebogens modstandere. Det var således en højst uhyggelig tilstand, der var indtrådt. Noget måtte der gøres for at komme ud af den, og det var kapellanen, som måtte handle. Efter visitatsen var det ham, der var trådt i forgrunden. Det, der lå nærmest, var selv at klage; men det var især den gang en egen sag for en kapellan, der sad i et meget lille embede, at lægge sig ud med sin biskop, og der var jo også en anden udvej, nemlig at lade bøndernes klage gå sin gang, og vente, til den kom til betænkning. I sin nød vendte han sig til sin ven og slægtning, notarius publicus H. G. Olsen. Det var en mand, hvem det nok var værd at have til forbundsfælle i denne sag. Om hans gode villie kunde der ingen tvivl være, han var en ivrig fremskridtets og oplysningens mand. Desuden var han biskop Balles svigersøn, og kunde således underrette denne om, hvorledes en af hans kolleger handlede med hans salmebog, og han kom både i sit eget gæstfri hus og ved sin embedsstilling i berøring med mange indflydelsesrige mænd, som han kunde påvirke, hvad der også nok kunde behøves, når en kapellan skulde have udsigt til at tage striden op med en biskop. Olsen billigede fuldkomment kapellanens fremgangsmåde, og han blev ved at yde ham råd og hjælp, hvor han kunde, hvad der var en stor opmuntring for ham i hans nød. »Det er så trøsteligt«, skriver han, »når man er omgivet af udyr på alle kanter, da at høre en menneskelig stemme«. Det kunde også nok behøves, at han fandt nogen deltagelse uden for sognet; ti i dette blev det værre og værre.

Klagerne beråbte sig nu på, at man kunde jo se, at biskoppen brugte de gamle salmer, og han måtte dog vel vide, hvilke der vare de bedste; desuden vilde de ikke have

en salmebog, som ingen andre steder brugtes. — I Falkerslev forefaldt der dog ingen uroligheder. Enkelte sang endog med søndagen d. 12 Juli, men de fleste sade tavse. Men anderledes gik det i Horbelev. Også her prædikede den gang kapellanen. Før mesningen blev der sunget: »Alene Gud i himmerig«. Denne salme er et vers kortere i den nye salmebog end i den gamle, og da kapellanen vendte sig for at messe, blev menigheden ved og sang det femte vers. Han begyndte imidlertid messen, degnen svarede, og kollekten var halvt sunget, før menigheden var ude med sit vers. Da messen var læst, vendte præsten sig atter til menigheden og tiltalte den således: »Jeg må herved tilkendegive menigheden, hvad den allerede efter den offentlige erklæring, jeg en gang har afgivet, burde vide, at jeg vedbliver at forrette gudstjenesten, som jeg nu i næsten et halvt år uden forargelse har forrettet den; vil nogen gøre alarm og derved forhindres fra at høre, hvad der for alteret eller på prædikestolen bliver sagt, så være det hans ansvar og ikke mit«. Derefter udførtes resten af gudstjenesten i ro. Efter at de vare gåede ud af kirken, kom bønderne hen til kapellanen og bad ham om at finde sig i den nye salmebogs afskaffelse. I samtalen fremkom atter de gamle anker, og de endte med: »vi vil ikke være hedninger frem for alle andre her på landet«. Kapellanen gentog, at han kun vilde vige for en kongelig resolution, og de skiltes ad lige misfornøjede med hverandre. Hårdest trykkede hele forholdet på den gamle præst. Han havde stedse stået i et godt forhold til sine menigheder, og de holdt virkelig af ham. Sønnen bad, om han ikke måtte prædike hver helligdag, så længe uroen varede; men heri vilde den gamle mand ikke samtykke. Søndagen d. 19 Juli skulde han altså prædike. Dagen i forvejen havde bønderne endnu en gang forgæves søgt at overtale ham med det gode. I Falkerslev var der kun omtrent 50 mennesker i kirke. Nogle sang af de nye salmer, men nogle nynnede så småt de gamle, dog forstyrredes gudstjenesten ikke derved. I Horbelev

var der næsten ingen i kirke, følgelig var her den dag heller ingen uro. Det var dog altid bedre end den forrige søndag, og kapellanen gik ret beroliget hjem om eftermiddagen; ti han tænkte: Lad dem kun blive af kirken, det blive de snart kede af. Men om aftenen kom en af hans søstre til Falkerslev og bad ham den næste morgen komme til sin fader, da denne havde fået en skriftlig klage tilsendt. Da han hørte dette, kunde han ikke oppebie morgenen, men gik endnu samme aften til Horbelev, hvor han traf sin fader på sengen i et inderligt slet lune. Han gav ham bøndernes brev. Det var underskrevet: Rasmus Olsen og desuden 9 navne, der kun vare skrevne med forbogstaver, og som overbringerne selv ikke ret kunde gøre rede for. Brevet lød således:

»I ærbødighed fremlægger vi her for deres ærværdighed vores mening og betænkning angående de nye salmebøger om deres afskaffelse hos os her i sognene, af årsag at mange ganske lidet eller slet ikke forstår tal, så at salmen ofte er udsynget, før de får fundet den; så ere de gamle salmer dem bedre bekendt, tilmed kan og de, som ere ikke forståelige på tal, lade sig vise salmerne hjemmefra af andre. Så ere vi også forvissede om, at disse sidste have intet stridigt mod den rette evangeliske lærdom, da vi derimod have mistanke, at disse nye bøger have nogen forandring imod skriftens lærdom og religionens sandhed, da vi ingensteds have fundet i dem, at der bedes mod vores arrigste og listigste fjende, djævelen, hvilket dog findes mange steder i den gamle. Da vi tror, at det med flid er udeladt af de nye, og da kapellanen også lærer, at slangen eller djævelen ikke var årsag i, eller forførte de første mennesker til fald, da det dog ofte i skriften udtrykkelig findes, såsom i Korinternes 2det brev 11 kap. 3 v. og Åbenbaringens bog 12 kap. 9 v. foruden det i første Mosebog 3 kap. 1 v. Så læres også, at det ikke var egentlige djævle eller onde ånder, som vor frelser uddrev af de besatte, men hentyder det

på visse sygdomme, og at disse onde ånder haver ingen indflydelse til på jorden at forføre, skade eller friste menneskene; men dette synes os at stride mod den hellige skrifs udtrykkelige mening som hos Matt. 12 k. 24 v. og 8 k. 28 v., som også mod gudfrygtige og lærde mænds ældre skrifter, som ere i dr. Arndts Sande kristendom 2 bogs 54 kap. og i vor gamle kirkesalmebog, hvor der står: »I djævlens vold jeg fangen lå, jeg var fordømt til døde«. Så kan vi vel ikke uden årsag fatte mistanke til disse nye bøger, så vel som til kapellanens lærdom, da den hellige skrift er vor og lærdommens fuldkomne rettesnor, som indeholder de fuldkomneste sandheder, så vi ganske frasiger os disse nye salmebøger så vel som anden lærdom, som i ringeste måde kan give os mistanke til lærdommens rigtighed. Da vi agte, at have og beholde den evangeliske lærdom rén og i mindste måde uforandret ganske efter biblens eget vidnesbyrd og retsindige læreres reformation uden at blandes med ny lærdom, som vi aldrig har hørt eller lært.

Det vi også ville formode, at vores gamle sogneherre (hos hvem vi endnu ikke haver mærket nogen spor til lærdommens forandring) ikke ville nu i sin høje alderdom overlade sine menigheder i tvivl om lærdommens rigtighed. Desforuden ville vi ej heller gjerne forlade vores egen og forfædres sognekirke og henvises til andre, da vi håber, at det ikke skulde regnes os til en last, at vi holder fast ved vore gamle umistænkelige salmebøger og lærdom. Hermed Gud befalet!

Horbelev d. 19 Juli 1801«.

Striden var således ved at få en dogmatisk karaktér, og det var her som så mange andre steder: man opdagede, at djævelens navn ikke nævnedes i salmebogen. Men dertil kom nu, at bønderne havde mærket noget lignende i kapellanens prædiken. Hvad han havde sagt om syndefaldet, kan ikke oplyses. Derimod var prædikenen om de besatte holdt på 3 søndag i fasten 1800, »om de overtroiske

meninger om djævelen, som hersker iblandt os«. Den forklarer ganske vist besættelserne som tungsindighed og andre sådanne sygdomme. Men det er dog tillige virkelig overtro, han prædiker imod, tro på hekse, spøgelse og deslige; og han siger udtrykkelig, at der i troen på engle og onde ånder intet er, der strider mod skriften eller fornuften, ja han nævner flere steder af skriften, der nøde os til at tro på djævelens tilværelse. Således vilde den gang få af de yngre have talt. Selv var han også så overbevist om dens rettroenhed, at han »turde fremvise den for den strengeste domstol«. Men alligevel gik beskyldningen ham til hjærte, og hans sind var ofte nedtrykt; det var, siger han, den første kamp mod sandhedens mægtige fjender og mod overtroens talrige dyrkere, som han vovede, og hvad der især gjorde ham den tung, var hans gamle faders sorg over den. Bønderne beskyldte ham nu for at forholde dem biskoppens brev, som de påstod, at denne i Nykøbing havde lovet at sende dem.

Den følgende søndag holdt kapellanens kone sin kirkegang; men end ikke de koner, der fulgte med hende, havde taget den nye salmebog med i kirken. Om eftermiddagen havde kapellanden indbudet alle byens mænd og deres koner. Efter sædvane ved en sådan lejlighed blev der sunget en salme, og han valgte nr. 516: »Gud, du din hånd oplader«. De sang alle ret hjærtelig med, og konerne roste den smukke salme; men da de vare hans gæster, vilde han den dag ikke omtale sagen videre. I kirkerne skete der de følgende søndage vel ingen uorden, men der kom kun få i kirke, og ingen deltog i sangen.

Da besluttede sognepræsten endelig at indstille sagen for kongen. Hidtil havde han ventet på, at bønderne skulde føre klage; men da det nu viste sig, at de kun vilde afgøre striden på deres egen måde, så tillod hans pligt som undersåt, som lærer og hans egen rolighed, som næsten var forspildt, ham ikke længer at finde sig i den hidtilværende uorden. Først underrettede han dog biskoppen

om sin hensigt, idet han på ny fremstillede hele sagens gang og navnlig lagde vægt på, at der ingen misfornøjelse havde ytret sig før et par dage før biskoppens ankomst til visitats. Denne skrivelse modtog biskoppen d. 9 August, samtidig med hans egen tidligere klage, hvorover kancelliet krævede kapellanens betænkning, og da biskoppen fandt, at sognepræstens skrivelse indeholdt al fornøden oplysning, indsendte han denne til kancelliet og underrettede sognepræsten om, at han havde gjort det.

Samtidig med, at sognepræsten fattede den beslutning at klage til kongen, bekendtgjorde han det i kirken. Han talte om, hvor det havde smertet ham, deres gamle 78årige lærer, med hvem de nu i 36 år havde levet i fred og ro, at se sine kære menigheder opføre sig så ufornuftigt, og han gav dem endnu 14 dages frist til at gå i sig selv; hvis de så ikke vare komne til bedre erkendelse, vilde han indgive sin klage. Men heller ikke det frugtede. Sognemændene vedblev deres modstand; men hvorledes den ytrede sig i det fjerdingår, der endnu gik, inden den kongelige resolution faldt, kan ikke oplyses. Kun så meget vides, at to af dem i September vare i Odense hos biskoppen og bragte ham en klage, som han skriftlig lovede dem at indsende til kancelliet, hvilket løfte han også holdt.

Endelig faldt den kongelige resolution d. 30 oktober. Den lød således:

- 1) »Vi ville, at det skal have sit forblivende ved den nye Evangelisk kristelige salmebogs brug i Horbelev og Falkerslev menigheder.
- 2) Vi ville, at kancelliet tilkendegiver biskoppen over Fyens stift, at vi misbillige hans forhold i denne sag og havde ventet af ham, at han i stedet for at lægge hindringer i vejen for den nye salmebogs indførelse i en menighed, som for største delen allerede havde antaget den, vilde med nidkærhed have søgt troligen at fremme dette middel til sand religiøsitetets forfremmelse.

Det var naturligvis kun den første del af resolutionen, biskoppen skulde meddele vedkommende. Men Olsen, der havde adgang til kancelliets præsident, kammerherre F. Moltke, kunde allerede d. 2 November meddele sin ven kapellanen indholdet af den, og vi tage ikke meget fejl, når vi tro, at det har været en glædesdag, da dette brev kom til Falkerslev. Provst Friedlieb fra Skælby, der opholdt sig i København, sendte d. 16 November »med den mest deltagende glæde« den officielle underretning. Desværre, skriver han, at »hvad videre der er passeret i den sag gemmes til mundtlig samtale«, så vi få intet at vide om, hvorledes resolutionen er bleven til.

Den kongelige resolution blev den følgende søndag af kapellanen oplæst i begge kirker. Om eftermiddagen kom nogle af bønderne til sognepræsten og bad om at måtte læse den. Han viste dem den straks og lod den oplæse for dem, men nægtede dem tilladelse til, som de ønskede, at tage den med og vise den til de andre. De søgte derpå endnu en gang at overtale ham til at lade de nye salmebøger fare, og da han viste dem, at dette nu vilde stride mod kongens udtrykkelige befaling, ytrede de tvivl om, hvor vidt resolutionen var ægte, efter som den ikke var trykt og kongens navn ikke stod i den. Modstanden mod de nye salmebøger var dog nu brudt. Vel sad menigheden endnu nogle søndage tavs i kirken; men nytårsdag 1802 begyndte de at synge med, og siden var der ikke mere tale om de gamle salmer.

Bønderne havde altså lidt et fuldstændigt nederlag. Men det skulde heller ikke gå af uden en hævn, og denne skulde gå ud over kapellanen, hvem de betragtede som den, der var skyld i de nye salmers indførelse, og deri kunde de på en måde have ret; ti om det end ikke var ham, der havde gjort begyndelsen, så var det dog hans fasthed, der gjorde, at de ikke blev opgivne. Allerede nogen tid havde han mærket, at de viste sig uvillige til at yde ham sådanne tjenester, som de tidligere gerne havde

vist ham, at låne ham vogne og deslige. Men henimod Jul samledes de byvis, og i flere byer, navnlig i Virked pålagde de mulkt for hver gårdmand, der ofrede mere end 2 sk. og for hver husmand, der ofrede mere end 1 sk. eller $\frac{1}{2}$ sk. Det sædvanlige offer var for en gårdmand 20 sk.—1 mk. 12 sk. og for en husmand 8—6 sk. Juledag kom der da kun få til offers, og disse få gav så lidt, at der kun indkom $\frac{1}{8}$ af det sædvanlige offer. Det var en meget alvorlig sag for en mand, der med kone og barn skulde leve af 100 rd. om året foruden højtidsofferet, der plejede at beløbe sig til lidt over 100 rd. Han advarede dem om, at han vilde påtale sin ret, og straks efter nyår indgav han en klage til kammerherre Calmette, der var amtmand over Falster og Møen. Denne har imidlertid ikke taget hensyn til klagen eller måske endog nægtet at befatte sig med sagen. Ikke bedre gik det med en anden klage, han indsendte til biskoppen. Denne, der måske også nok har syntes, at han kunde trænge til nogen straf, indsendte den vel til kancelliet, men med den bemærkning, at da anledningen til misforstand mellem ham og menigheden nu var hævet, vilde han vel nok ved det næste påskeoffer få en behagelig bekræftelse på den gamle sætning: *cessante causa, cessat effectus*.

Men biskoppens spådom slog ikke til. Påskeofferet blev ikke stort bedre end juleofferet, og dertil kom desuden en ny fortræd; ti da der skulde udsendes offersedler, skrev kapellanen på disse alle dem til rest for juleofferet, der enten slet ikke havde ofret, eller kun havde ofret $\frac{1}{2}$ —2 sk. Han gjorde dette, fordi bønderne havde begyndt at rejse tvivl, om han i det hele havde ret til offer, og han mente sig berettiget til at betragte også dem, der havde ofret uanstændigt, som restanter, da forordningerne udtrykkelig sagde, at der skulde ofres, som skik og brug er. Men nu var der tre gårdmænd i Virked og en husmand, der kun af frygt vare gåede med de andre, men som nogle dage efter Julen havde bragt ham deres offer i huset. Dette

blev nu opdaget, da de ikke vare skrevne for restance, og de andre krævede da den fastsatte mulkt af dem. Husmanden kom først til kapellanen og beklagede sig over, at de havde truet ham med, at han det år ikke, som han plejede, skulde få tørv hos dem, og et par dage efter sendte en af gårdmændene bud, at han endelig måtte komme dem til hjælp; ti de andre vare dem alle på nakken, og de truede dem med, at vilde de ikke betale de 2 rd., skulde de blive dem fratrukne, når byens penge skulde deles. — Efter nogen betænkning gik kapellanen da den 11 maj til Virked, idet han tog to uvillige mænd med sig som vidner, og sammenkaldte bymændene og spurgte, om det var sandt, hvad han havde hørt om dem. De indrømmede, at de havde mulkteret de tre mænd; men det var ikke, fordi de havde ofret, men fordi de havde overtrådt deres byvedtægt. Kapellanen forestillede dem det urigtige heri og bad dem vogte sig for følgerne. Men da antog mødet en meget urolig karakter. De beskyldte ham for at have brudt deres byfred og for at have taget to mænd med for at fange dem i ord, og tilsidst tog oldermanden penge frem og sagde: »Skal vi mulkteres, betaler jeg som oldermand her mulkterne. Jeg er ansvarlig for dem«. Der var da ikke andet for kapellanen at gøre end at gå sin vej med de ord: »Jeg er ikke kommen for at trættes med jer, og når I vil den vej, vil jeg ikke tale mere med jer«.

To dage efter, d. 13 Maj, indgav han klage til kancelliet, hvori han begærer, at såvel Horbelev som Falkerslev sogne-mænd må gennem landets verdslige øvrighed vorde underrettede om de pligter, de ere ham som deres præst skyldige i henseende til hans lovlige indkomster; om muligt ønsker han erstatning for sit afkortede offer og at det forebygges, at nogen i fremtiden behandler ham som en tigger, samt endelig, at Virked bymænd må underrettes om, at deres forhold er lovstridigt, og blive pålagte at afholde sig fra at forfølge de uskyldige. — Det var kun nødigt, kapellanen bestemte sig til at indsende denne klage. »Det er«, skriver

han, »tungt, når pligt påbyder en sådant, og dobbelt tungt for en kristelig lærer, af hvis vandel skulde lyse mildhed og venlighed, og tidobbelt for en ung mand, der først træder ind i verden. Men når på den ene side de uskyldig fornærmede klager over fornærmelsen og anmoder om hjælp, og på den anden side mine egne ringe kår trykke mig, så vil det højkongelige kancelli let kunne indse, at ej uædle bevæggrunde drive mig til dette skridt«. Dette andragende indsendte han ikke igjennem biskoppen, men gennem amtmanden, og denne havde jo allerede på et tidligere standpunkt af sagen vist ulyst til at beskæftige sig med den. Dette har vel også været grunden til, at Olsen atter måtte i bevægelse. Kapellanen skrev til ham og sendte ham en kopi af klagen, og denne sendte han igen straks til kammerherre Moltke. Ved en senere samtale undlod Olsen ikke at forestille Moltke, »hvad han troede at burde, om Calmette«. Moltke mente, at man burde befordre Koch; men Olsen mente, at amtmanden burde tilholdes at gøre eller lade gøre sin pligt. »Det skal desuden ske«, svarede Moltke, »men brave embedsmænd bør souteneres, og når deres poster da blive dem chicaneuse, bør de ikke plages med den post, hvor de udså god sæd og høste torne«. I øvrigt lovede han, at så snart sagen indkom, skulde han tage sig af den med liv og sjæl. Desuden kunde Olsen underrette Koch om, at hele kancelliet var gunstigt stemt for ham, og han råder ham til selv at komme til København for at benytte sig deraf.

Om dette er sket, er uvist; men d. 10 Juli pålagde kancelliet amtmanden, at betyde de vedkommende i Horbelev og Falkerslev sogne det urigtige i deres forhold, samt at give Virked bys beboere en alvorlig advarsel og tilkendegive dem, at de kunde vente at komme under tiltale, når de fremdeles vedbleve deres ulovlige fremgangsmåde. Resolutionen er, som næsten alle de talrige resolutioner om ofret lige siden reformationens tid, holdt noget ubestemt. Der er ikke tale om nogen erstatning for det tab, præsten havde lidt, heller ikke om nogen straf, hvis advarslen ikke hjalp. Hvad umiddelbar virkning den har havt, kan ikke oplyses; men vist er det, at det gode forhold mellem præst og menighed snart oprettedes.

Ovenstående er bygget på aktstykker i rigsarkivet og Lolland-Falster bispearkiv, samt på papirer, som H. C. E. Koch har efterladt. Sagen er kortelig omtalt i meddelerens »Den danske kirkes hist. 1801—17«, s. 136—37.

Mag. Anders Langgaard og hans Kapellan Otto Krogstrup.

Af Chr. Villads Christensen.

I »Kirkehistoriske Samlinger« 4 R. II Bd. har Dr. phil. H. F. Rørdam offentliggjort en Del Aktstykker angaaende herrnhutiske Præster i Aalborg Stift i Midten af forrige Aarhundrede. Det var i en enkelt Egn af Stiftet, at disse Præster vare blevne samlede, i de barske Strækninger ud imod Vesterhavet i begge Han Herrederne og det tilgrænsende Hvetbo Herred. Hovedmændene for dem vare de to Præster i Klim, Torup og Vust, Mag. Anders Langgaard og hans Kapellan Otto Krogstrup. Som det allerede af de ovennævnte trykte Aktstykker vil ses, vare disse to Mænd de eneste, hvem den herrnhutiske Lære havde grebet med en saadan Alvor, at de for dens Skyld opgave deres Embeder og droge bort til fremmede Lande.

Over de Mænd, der foretage et saadant Skridt for deres Overbevisnings Skyld, vil der altid falde noget af Martyriets Glans, og hvilken end den Sag maatte være, som de have kæmpet for, om den senere er naaet frem til endelig Sejr, eller den forlængst er sunken hen i Forglemmelse, vil der altid være en fængslende Magt ved saadanne Skikkelser, der i deres Livsførelse have vist, at der var Alvor i deres Tro, og at der stod en Personlighed bag ved deres Ord. Og for Læsere af »Kirk. Saml.« vil det formentlig tillige have sin Interesse at se, hvorledes den

herrnhutiske Lære, Pietismens yderste Udløber, under sit Forsøg paa at vinde Fodfæste i Danmark støder sammen saavel med Menigmands rationalistiske Vanekristendom som med de herskende Myndigheders statskirkelige Orthodoxy.

Om denne dobbelte Konflikt findes i Aalborg Bispearkiv opbevaret saa mange Aktstykker, at vi gennem dem kunne faa baade et dybere Indblik i de to Mænds Karakter og Tænkesæt og et indgaaende Kendskab til hele Stridens Forløb indtil det Øjeblik, da Slaget er tabt for dem, og de som overvundne Mænd forlode Landet. Paa Grundlag af disse Aktstykker er efterstaaende Skildring bygget.

Af de to Præster er det nærmest Kapellanen, der vil blive Helten i den kommende Strid. Han er ubetinget den stærkeste Karakter af de to; derfor bliver hans Standpunkt gennemført og konsekvent, hans Holdning uden Vaklen, hans Kamp aaben og hensynsløs. Han har den religiøse Fanatisme, der aldrig gaar paa Akkord; derfor ringeagter han Kongens Love og træder Humanitet og Menneskekærlighed under Fødder. Han følger kun sin egen Samvittighed og sin egen subjektive Opfattelse af, hvad der er Ret og Pligt, og maalt med denne Maalestok maa det siges, at hans Vandel er uden Plet og Lyde.

Noget anderledes er det med Sognepræsten. Han møder ikke som Kapellanen med fuldt færdige, udprægede Anskuelse. Der er hos ham en Tilbøjelighed til at mediere, til at gaa uden om de værste Anstødspunkter og forsøge paa at redde sin Overbevisning uden derfor at lægge sig ud med anderledes tænkende. Hans Adfærd bliver saaledes mindre hensynsløs, men tillige mindre aaben end Kapellanens, og uden dennes Paavirkning havde han rimeligvis aldrig vovet sig saa langt ud, som Tilfældet blev. Men efterhaanden bliver hans Standpunkt dog fastere og klarere, og da det endelige Valg omsider blev stillet ham, tøvede han ikke med at følge Kapellanens Exempel og forlade Embedet.

Anders Langgaard var født 1711, og hans Forældres Navne tyde paa, at han var af Bondeslægt. Hans Fader

hed Christen Andersen, hans Moder Marie Christine. Wibergs Præstehistorie meddeler, at han var født paa Godset Nørthorp i Rær Sogn i Thy. I det kortfattede latinske Vita, som i Anledning af hans Udnævnelse til Præst findes indført i Aalborg Stifts Ordinationsprotokol, siges, at han er født »in Jutiorum extremo septentrionalium Holmio«, hvilket Udtryk meget vel kan passe paa Hanstholmen, af hvilken Rær Sogn udgør en Del¹⁾. Efter at være bleven undervist hjemme af Forældrene selv blev han i en Alder af 19 Aar oversendt til Præsten i Hjordemaal, Hr. Thomas Praem, der i Løbet af to Aar forberedte ham til Student. I 1732 blev han indskrevet ved Universitetet, men vendte derefter tilbage til sin gamle Informator og blev hos ham som Huslærer for hans tre Sønner indtil Aaret 1734, da han paany rejste til København. Her tog han 1735 baade theologisk Examen og Magistergraden og blev derpaa samme Aar Rektor for Latinskolen i Nykøbing paa Mors. Denne forestod han i 4 Aar, indtil han i 1739 blev kaldet til Sognepræst for Klim, Torup og Vust.

I Kaldsbrevet paalægges der ham Forpligtelse til at antage en Kapellan. Han selv indgav da Andragende til Kongen om at faa Otto Krogstrup udnævnt til denne Plads.

Otto Nielsen Krogstrup var født paa Godset Brahetrolleborg paa Fyen d. 18de August 1714. Hans Fader Niels Krogstrup var Herredsskriver i Salling Herred, hans Moder hed Gertrud Winther. I 1735 blev han Student fra Faaborg Skole, 1739 tog han theologisk Examen, og efter Mag. Langgaards Indstilling blev han derpaa d. 17de Februar

¹⁾ I Kirkebogen for Rær og navnlig for Annexsognet Vigsø findes i forrige Aarhundrede talrige Personer af Navnet Langgaard. Om en af dem bemærkes, at han var fra Gaarden Langgaard i Tved Sogn, og formodentlig havde hele Slægten sit Navn efter den. Men Anders Langgaard selv findes dog ikke i nogen af disse eller de omliggende Sognes Kirkebøger.

1741 kaldet til Kapellan pro persona for ovennævnte Embede¹⁾.

Aalborg Stifts Kopibøger bære ikke noget Spor af, at der før de to unge Præsters Ankomst til Klim har været Bevægelser i herrnhutisk Retning blandt Gejstligheden der i Egnen. En saadan mærkes først fra Aaret 1743, og det er altsaa rimeligt, at den netop er udgaaet fra Klim Præstegaard og da navnlig fra Kapellanen. Han havde nemlig en ældre Broder, Herløv Frederik Krogstrup, der da allerede i flere Aar havde været Præst i Haslund ved Randers, og hos hvem Tilhængerne af den herrnhutiske Retning havde et af deres vigtigste Tilholdssteder. De to Brødre levede i et nøje aandeligt Samliv; de besøgte hyppigt hinanden, og da senere Præsten i Haslund blev sygelig, skyede den yngre Broder hverken de lange Rejsers Besværligheder eller sine Foresattes Mishag for at kunne være hos ham saa meget som muligt. Strax efter at han havde taget sin Examen, og inden han endnu havde faaet Ansættelse, tilbragte han nogen Tid hos Broderen, og derfra drog han da med fuldt færdige Meninger op til sin nye Virksomhed i Klim.

Men selv om den herrnhutiske Lære ikke var kendt der paa Egnen før Krogstrups Ankomst, var Vejen dog godt banet for den gennem Pietismen, der med sin Fordring paa Troens Inderliggørelse og den enkeltes personlige Forhold til Frelseren kun ved en Gradsforskel var adskilt fra Brødremenighedens Lære. Og til denne Retning hørte flere af Egnens Præster, der senere sluttede sig nøje til Præsterne i Klim, saaledes Hr. Henrik Jespersen i Tømmerby og Lild, der var Anders Langgaards Svigerfader, og Hr. Henrik Bloch i Aggersborg. Senere kom en anden Meningsfælle af dem, Hr. Lavrids Fugl, ligeledes en Svigersøn af Præsten i Tømmerby, til Saltum og Hune i det tilgrænsende Hvetbo

¹⁾ Først ved Reskript af 2/8 1742 blev der oprettet et residerende Kapellani i Klim.

Herred. Ogsaa fremragende Lægmand sluttede sig til dem. I Gjøttrup Sogn boede saaledes den Kaptejn Philip Christoffer Holstein, der i 1743 forlod Landet for at lade sig optage i Menigheden i Herrnhut, hvorfra han hjemsendte det udførlige Brev som Dr. Rørdam har meddelt i »Kirkehist. Saml.« 3 R. VI. Naar Kaptejn Holstein i dette Brev blandt de øvrige Personer, han sender Hilsen til, ogsaa nævner Herredsfogden over Hanherrederne, Severin Bruun i Fjerritslev, berettiger dette dog ingenlunde til at antage, at ogsaa han hørte til Sektens Tilhængere. Tværtimod viser han sig senere saa ivrig for at forfølge dem, at Mag. Langgaard anser sig for beføjet til at klage over ham til Biskoppen. Det samme gælder tildels den gamle Pastor Obel i Øsløs, til hvem der ogsaa sendes Hilsen, men hvis senere Forhold viser, at han stod uden for den hele Bevægelse, hvorvel han kun nødig gaar med til at lægge den Hindringer i Vejen.

Derimod fandt de to Præster ingen Støtte for deres reformatoriske Bestræbelser hos de gejstlige Myndigheder. Deres nærmeste Foresatte var Provsten over Vester Hanherred, Mag. Friedenreich, Sognepræst til Kjettrup og Gjøttrup. Han siges at have været en Tilhænger af Pietismen, og Træk fra hans Ungdom tyde paa, at han da endogsaa er gaaet meget vidt i denne Retning¹⁾. Men det er gaaet over, efter at han er bleven Provst. Da han paa Embedsvegne kommer i Forhold til Præsterne i Klim, tager han ingenlunde blidt paa dem, og hans Indberetninger til Bispen om deres nye Lærdomme synes snarest dikterede af Fjendskab og Uvilje.

Over Provsten stod Biskop Brorson i Aalborg. Dr. Rørdam siger om ham, at han var en af Pietismens bedste Mænd, og efter hans Optræden i den her foreliggende Sag kan man kun fuldt ud tiltræde dette rosende Vidnesbyrd. I Modsætning til Provsten søger han stadig med Mildhed og

¹⁾ Kirk. Saml. 3 R. I, 380.

Venlighed at vejlede de unge Fanatikere; han skriver til dem som en Ven og Broder og vil hellere anvende Formaninger end true med sin Embedsmyndighed. Navnlig overfor Krogstrup synes han at have næret et virkeligt Venskab, og denne gengældte sikkert hans Følelse, hvorvel det ikke faldt ham ind af den Grund at slaa det mindste af paa det, som han en Gang havde tilegnet sig som det rette.

Endelig stod som den øverste gejstlige Instans paa den Tid det af Kristian VI indrettede General-Kirkeinspektions-Kollegium i København.

Det første Par Aar af Kapellanens Ophold i Klim forløb i tilsyneladende Ro; men den Voldsomhed, hvormed Striden mellem ham og hans Menighed brød ud i 1743, viser, at Forbittrelsen imod ham allerede længe havde ulmet, og senere erklærede Menigheden da ogsaa rentud, at den lige fra hans første Ankomst til Sognet havde været forarget over ham.

Det gik her, som det plejer i lignende Tilfælde, at medens største Delen af Menigheden stødtes bort af hans nye Lærdomme og den stærkt udfordrende og hensynsløse Maade, hvorpaa han vilde drive dem igennem, var der et Mindretal der sluttede sig til ham og forsøgte at efterligne det mystiske og tidt uforstaaelige Talesprog, som han betjente sig af. Til disse faa, der samledes med Præsterne i en snævrere Kreds ved gudelige Forsamlinger, sluttede sig forskellige udensogns Folk, der vare blevne »vakte« ved den nye Forkyndelsesmaade og søgte enhver Lejlighed til at være sammen med deres Meningsfæller. Det mest opsigtsvækkende Tilfælde af denne Art har sikkert været, da Jomfru Obel fra Øsløs, den gamle Pastor Obels Datter, forlod sine Forældre og sit Hjem for at leve med det lille herrnhutiske Samfund. Hun havde i længere Tid været i Huset hos sin Faders Nabopræst, den før nævnte Henrik Jespersen i Tømmerby, og havde der gjort Bekendtskab med Prædikanterne fra Klim, ligesom det omtales, at hun

gentagne Gange havde deltaget i deres gudelige Forsamlinger. Da nu Dagen kom, paa hvilken hun skulde vende tilbage til Forældrene, og Faderen havde sendt en Vogn for at hente hende, forlod hun uden nogens Vidende Præstegaarden før Vognens Ankomst og begav sig alene bort til Mag. Langgaards Annexsogn Torup, hvor en Søster af hende boede. I Torup var Mag. Langgaard tilstede med en Vogn og kørte hende hjem til sig, og siden, siges der, skal Kapellanen og Mag. Langgaards Hustru være rejst langvejs bort med hende, alt sammen uden Forældrenes Vidende eller Tilladelse. Man kan forstaa, at Forældrene tog sig den Sag meget nær, og at Pastor Obel blev vred, da han kom under Vejr med, at det var Præsten i Klim, der stod bag ved. Mag. Langgaard fortæller selv, hvorledes Hr. Obel indfandt sig hos ham, skældte ham selv ud for den groveste Skælm og hans Hustru for en Skøge og dem alle for Skarns Pak og liderligt Folk og sluttelig truede med Retsforfølgning¹). Om Datterens Opholdssted fik Pastor Obel dog ingen Oplysning ved denne Lejlighed, og han indberettede da Sagen til Biskop Brorson og bad ham forsøge paa at skaffe Datteren tilbage.

Dette forefaldt i Oktober 1744, et Aar efter at Bispens første Gang var bleven underrettet om de sekteriske Lærdomme, som prædikedes fra Klim, og i den Anledning

¹) Skønt man jo ikke maa lægge for megen Vægt paa en vred Mands Ord, synes dog Valget af de Skældsord, som Pastor Obel betjener sig af, at tyde paa, at Udenforstaaende fandt en vis Forbindelse mellem den nye Religion og dens Bekenderes Sanselighed. Og der fremkom ogsaa under Sagen andre Udtalelser, der røbe, at i hvert Fald Kvindekønnet let blandede de erotiske og de religiøse Følelser sammen. Saaledes afgiver en Kvinde, Ane Jensdatter, følgende skriftlige Erklæring: »Jeg tror at min Skønsomhed, jeg har af Skriften, at der er saadan en Frigørelse i Jesum og i hans Blod og Saar, at en Mands- og Kvindeperson kan kysse hinanden uden Synd«. Denne Bekendelse har hun fundet sig foranlediget til at aflægge, fordi en Præst har nægtet at tage en Pige til Alters, der bekendte sig til den samme »Tro« som hun.

havde begyndt at brevvexle med de to Præster, som senere skulde skaffe ham saa mange Bryderier. Han tog sig nu med Iver af Sagen, og strax efter at have modtaget Pastor Obels Brev afsendte han hele tre Skrivelser i den Anledning. Den første var til Mag. Langgaard, hvem han paalagde ufortøvet at bringe Datteren tilbage til sine Forældre eller i det mindste lade dem vide, hvor hun var, for at de selv kunde afhente hende. Dernæst skrev han til Jomfruen selv, foreholdt hende den utilbørlige Opførsel, hun havde vist, formanede hende til at vende tilbage og lovede at gaa i Forbøn for hende hos Forældrene, saa alt kunde blive glemt og tilgivet. Dette Brev sendte han ligeledes til Mag. Langgaard, da han jo ikke selv kendte Jomfruens Adresse. Endelig underrettede han Pastor Obel om de Skridt, han havde foretaget, og lovede at lade ham vide, hvad Svar han erholdt fra Mag. Langgaard.

Denne tøvede heller ikke med at besvare Biskoppens Brev, men mærkelig nok indeholder hans Skrivelse ikke den mindste Antydning af, at han agter at efterkomme Bispens bestemte Befaling. Derimod beklager han sig over Pastor Obels ovenmeldte Opførsel imod ham og finder, at der er gjort alt for meget Væsen af den Sag. »Jeg tænkte ikke efter«, skriver han, »at det skulde gaaet Forældrene saa nær til Hjertet, da hun jo ikke var forlist, fordi hun engang ved bekvem Lejlighed, sig til Vederkvægelse og Velsignelse, besøgte de Sjæle, som hun vist tænker at staa med for Jesu Ansigt en Gang, da den Aandernes Fader vil fordre Regnskab for, hvad Lydighed hun har bevist ham«. Om Jomfruens Opholdssted melder han ikke et Ord; men da denne Episode ikke omtales senere, maa hun vel antages i god Behold at være kommen hjem til Forældrene igen.

Af andre Tilhængere af Sekten i Klim nævnes jævnlig en forhenværende Skomager Handrup. Efter at være bleven »vakt« havde han lagt Professionen paa Hylden og drog nu rundt i disse Egne som Lægprædikant, men dog med fast Tilhold i Klim Præstegaard. Han synes at have irriteret

Avtoriteterne i særlig Grad. Provsten anslaaer altid en spydig Tone, naar han taler om ham, og selv den fred-sommelige Biskop Brorson er lige ved at blive utaalmodig over denne sin nye Kollega, der, som Biskoppen et Steds bemærker, drager rundt i Stiftet paa Visitats. Senere træffe vi i Præstegaarden to tyske »Lemmer«, en Skræder Zeidler og hans Hustru, der vare blevne indkaldte fra Menigheden i Herrnhut og en Tidlang boede hos Mag. Langgaard. Og endelig omtales ved deres gudelige Forsamlinger jævnlig andre Præster, som selv fra fjerne Egne rejste derop for at være sammen med deres Meningsfæller. Saaledes skriver Provst Friedenreich til Biskoppen i Sommeren 1744: »Igaar var der i Klim Præstegaard en stor Forsamling af 6 Præster, og Skomageren som Præses iblandt dem: Præsten i Har-ridslev¹⁾, Præsten af Mov, der har været der efter Beretning næsten 14 Dage, Hr. Henrik og Kone af Aggersborg, Kapellanens Broder og saa Mag. Langgaard og Hr. Krogstrup«.

Men Hovedsagen for Præsterne maatte dog stadig være at vinde fast Fod i deres egen Menighed, og dermed gik det kun daarligt. Kun et Mindretal sluttede sig til dem, medens de fleste stod haardt imod. Dog gik det nogenlunde fredeligt i selve Klim Sogn, hvor Præstegaarden dengang laa, og i det nærmest liggende Annexsogn Torup. Men i det fjerne Vust Sogn, der strækker sig op over det smalle Stykke af Vester Hanherred mellem Bolbjerg og Han Vejle, mødte de nye Lærdomme den uforsonligste Modstand, og den haardføre og stridbare Befolkning, som boede i disse barske Egne langs Vesterhavet og bag Flyvesandsklitterne, var ikke tilsinds at finde sig i noget, som de ansaa for Brud paa deres nedarvede Sæd og Skik. Det blev derfor særlig i dette Sogn, at Striden kom til at staa, og kun sjældnere indblandes Personer fra de andre Sogne i Kampen.

¹⁾ Hr. Mathias Povlsen til Harridslev og Albæk ved Randers.

Men selv i Vust havde Kapellanen dog en lille Skare af Tilhængere og iblandt dem selve Sognefogden, Jens Graversen. Han støttede trolig Præsterne med al sin Indflydelse, og naar det kneb, kunde han endogsaa skaffe dem en Tillidsadresse fra Vust Sogn med 20 Beboeres Navne under. Men det forslog ikke. Modpartiet, hvis Hovedmænd vare Gravers Povlsen og Just Kold, indgav Adresser med over 40 Underskrifter, ja ved en enkelt særlig Lejlighed, hvor det netop gjaldt om at virke ved Masseudfoldning, kunde de endogsaa stille med en Styrke paa henved 80 Personer. Men Kapellanen var jo ikke den Mand, der gav efter for Modstand. Af de tre Sogne synes han særlig at have udvalgt sig Vust til sin Virkekreds, fordi han der var mest forhadet, og blandt de mange Klager fra dette Sogn er ogsaa den, at det gentagne Gange var sket, at Kapellanen kom for at forrette de kirkelige Handlinger, skønt det udtrykkelig var blevet dem bebudet, at Sognepræsten selv vilde komme, og de derfor i god Tro havde begivet sig til Kirken.

Det første og gennem hele Striden det vigtigste Spørgsmaal, som laa Kapellanen og hans Menighed imellem, var — her som alle Vegne, hvor herrnhutiske Meninger trængte ind — den Maade, hvorpaa han udførte Skriftemaalet. Menigheden var kommen under Vejr med, at han ikke brugte Ritualets Ord, som de vare vante til at høre dem, naar Præsten tilsagde dem Syndernes Forladelse. Det mente de ikke at kunne finde sig i, og efter at have ventet i 2 Aar, uden at der kom nogen Forandring til det bedre, besluttede de ad Rettens Vej at tvinge Kapellanen til at tilsige dem Syndsforladelse paa den anordningsmæssige Maade.

Den 14de Oktober 1743 lod da Gravers Povlsen Otto Krogstrup indstævne til at møde for Hanherredernes Ting d. 26de Oktober næstkommende, fordi »han ikke bruger den rette Maade efter den i Ritualen foreskrevne Formular til Absolutionen udi Skriftestolen«. Samtidig indstævnede han nogle og tyve Personer af Menigheden — allesammen

gifte Mænd med deres Hustruer, der i Løbet af det sidste Aar havde været til Skrifte hos Kapellanen — for at de paa Tinge kunde aflægge Vidnesbyrd om, hvad der ved disse Lejligheder plejede at gaa for sig.

Som det var at vente, indfandt Kapellanen sig ikke efter denne Stævning, men nøjedes med at sende Herredsfogden en Skrivelse, hvori han gjorde opmærksom paa, at Sager af den Art ikke henhørte under de verdslige Domstole, ja at det endog var forbudt uden Kirkeinspektionens Tilladelse offentlig at drøfte saadanne forefaldende Tvistigheder mellem Præster og deres Menighed om Religionens Lærdomme, og han fraraadede derfor Herredsfogden at blande sig i Sager, som ikke kom ham ved. Herredsfoged Bruun mente dog ikke, at han var berettiget til at nægte Vidnernes Afhørelse, og Gravers Povlsen, der var mødt med alle sine Folk, fik altsaa Tilladelse til at føre dem frem, lade dem aflægge Eden og derpaa besvare de Spørgsmaal, han stillede til dem. Af deres samstemmende Vidnesbyrd erfare vi, at Kapellanen plejede at tage et Par ad Gangen — Mand og Kone — ind i Skriftestolen og der holde en af de Taler til dem, som havde oprørt dem saa dybt. Kapellanen havde i hvert Fald forstaaet at gøre Indtryk paa dem; thi de huskede alle meget godt hans Ord og kunde nu, saa længe efter, fremkomme med lange Referater af dem paa Tinget. Alle disse Referater bleve naturligvis indførte i Tingbogen, der saaledes giver os tilstrækkeligt Materiale til at sætte os ind i gejstlig Veltalenhed i den strenge Stil for halvandet hundrede Aar siden. Det første Ægtepar, som kom frem, havde han tiltalt saaledes: »I haver et hadefuldt Hjerter. I haver hadet mig, idet I haver skyet mig; men det er ikke mig, I haver hadet, men det er Frelseren, og I ere Frelserens Fjender, og I ere Satans Slaver, og I ere i Satans Slaveri. I haver stampet mod Braadden. Men vil I komme til Frelseren saa skidne og urene, som I ere — før kan jeg ikke paa Jesu Vegne tilsige Eder Eders Synders Forladelse«. Og endnu med disse Ord i Munden lagde Kapellanen sin

Haand paa deres Hoved og tilføjede: »I Navn Faders, Søns og Helligaands«, og saa var Skriftemaalet til Ende, og med den Syndsforladelse maatte Vidnerne derpaa gaa til Guds Bord. Saaledes fremkom nu den ene efter den anden og refererede Kapellanens Ord. »Der gaar hele Dage, aah, hele Uger, aah, hele Maaneder, uden at I tænker paa Frelseren. Paa den Maade kommer I til at staa rystende, skælvende og bævende paa Dommens Dag... Jeg haver ikke andet Skriftemaal til Eder i Dag, end det, I haver hørt af Prædikestolen, og dersom I ikke tror det, haver I ikke med Frelseren at gøre«, og saa slog han i Skriftestolen for dem. Til et andet Ægtepar begyndte han: »Ja Børn, hvad nytter det! I vil ikke tro paa mig, I er ikke som Simeon«. Manden svarede dertil: »Nej, jeg tror paa Gud«. »Ja Børn, det er en falsk Indbildning og en død Tro, og I skal staa beskæmmet paa Dommens Dag, fordi I ikke vil tro paa mig« »Det kan ikke hjælpe noget, at I kommer til mig idag, for I kommer med et koldt Hjerte, og I ere allerede i Satans Strikker, og dersom I ikke omvender Eder, da er I allerede fordømt«. Og hver Gang endte det med, at Kapellanen i Skyndsomhed lagde sin Haand paa deres Hoved og bortsendte dem uden at tilsige dem Syndsforladelse. — Et af Vidnerne meddelte desuden, at der for nogen Tid siden tjente hos ham en gammel Mand, som blev dødelig syg, og derfor ønskede at blive berettet af Præsten. Kapellanen indfandt sig da hos ham, og efter at han i nogen Tid havde gaaet frem og tilbage over Gulvet, gik han hen til Sengen og spurgte den syge: »Hvorledes staar det til med Eder og Frelseren?« Den syge svarede: »Det veed Gud«. Kapellanen spurgte dernæst: »Haver I bandet noget?« »Jeg-kan ikke sige mig fri derfor«, svarede den syge. »Saa er I i Djævelens Strikker!« Atter spurgte Kapellanen, om den gamle nogen- sinde havde drukket sig fuld, og den gamle svarede: »Jeg kan ikke nægte, at jeg en Gang haver drukket mig en Rus paa«. »Saa er I et Djævelens Barn«, sagde Kapellanen,

»og jeg beretter Eder ikke«. Men nu blev den syge meget utaalmodig, og alle de tilstedeværende bad Kapellanen, at han dog alvorlig vilde trøste og berette den syge, og saa løb Kapellanen hen til Brødet og Kalken og snappede det i sin Haand og gav den syge en Oblat og en Drik af Kalken, men hvad der var i Kalken, vidste Vidnet ikke. Derimod vidste han, at Kapellanen ikke læste over, indviiede eller velsignede Kalk og Brød, da han tog det, men alene løb til og gav den syge det uden at tale et eneste gudeligt Ord, og derpaa strax rejste bort. — Efter Vidneførselens Slutning blev Sagen indbragt for Provsten, formodentlig ledsaget af en Udskrift af Tingbogen, og han lod den derpaa gaa videre til Biskoppen. I sine Breve til denne meddeler han, at han selv har talt med Kapellanen om hans Skriftemaade, men Krogstrup havde erklæret, at han ingenlunde kunde bruge Ritualets Ord, eftersom han var uværdig til at tilsige nogen sin Synds Forladelse. Den Formular, han sagdes at bruge, var følgende. »Saa vil Frelseren forlade Eder Eders Synder i Navn Gud Faders, Søns og Hellig Aands«. »Men«, siger Provsten, »her sætter han først Ritualens Ord tilside; dernæst sjunes mig, han kaster Foragt paa Embedet og betager samme sin Myndighed, og for det 3die maa jeg spørge, om det kan passere for orthodox, at Frelseren skal forlade dem deres Synder i Navn Gud Faders, Søns og Hellig Aands, da de snart skulde gøre sig Tanker, der var 4 Personer, det og en Del af de oplyste der i Menigheden har stødt sig paa«. Om Mag. Langgaard skriver han, at han er ganske indtaget af Kapellanen, »mulig i Tiden sig selv til Fortræd, saa og, som en Del mig har berettet, bruger samme Slutning i Skriftestolen, men paa en finere Maade«. Dog giver han samtidig de to Præster et maaske ufrivilligt Skudsmaal for Uegennytte, idet han tilføjer: »Der skal, saavidt jeg hører, ej bruges der i Sognene nogen Ligprædiken, hvorved en temmelig Skaar udi Indkomsterne sker, helst der er saa formuende Folk«.

I Begyndelsen af 1744 kom der da Brev fra Biskop Brorson til Mag. Langgaard, hvori denne opfordres til at afgive sit Vidnesbyrd om Kapellanen i Anledning af de fremførte Beskyldninger. Disse vare naturligvis først og fremmest rettede mod hans utilfredsstillende Skriftemethode. Men dernæst besværede man sig ogsaa over, at han ved Undervisningen ikke brugte den anordnede Catekismus, at han ved Gudstjenesten undlod at bruge de reglementerede Kirkebønner, og at han skulde have brugt den Talemaade, at Gud Fader kan ingen Salighed give. Angaaende dette sidste Punkt siger Sognepræsten, at Krogstrup ikke har brugt de nævnte Ord, men vel har han ofte ved Skriftemaalet sagt, »at ingen kommer til Faderen uden ved Sønnen, og at i det Offer, som han har gjort paa Korset, og i hans Forsonings Blod har det behaget Faderen, at enhver forlorn Sjæl skal søge og finde sin Salighed, og hver, som ikke bliver derudi aftøet og frigjort, men træder det under Fødder, har ingen Adgang til Faderen«. — For øvrigt forsvarer han Kapellanen mod alle Beskyldningerne, selv om han ikke rentud kan nægte deres Sandhed, og ender sit Brev med de Ord: »For ej at være vidtløftig: Jeg har hverken hørt ham i Ord eller set ham i Levned vildfarende med Herrens Ord, men at prædike Guds og vor Frelsers Lærdom i alle Stykker«. — Men ikke uden Grund kunde Provsten skrive til Biskoppen, at det ikke betød meget, at Mag. Langgaard anbefalede ham, da de vare saa ganske enige.

Midt under denne Strid og medens Provst og Biskop ivrigt udvexlede Skrivelser om, hvad der skulde gøres ved den egensindige Kapellan, skriver Krogstrup selv til Biskoppen. Det er det første Brev, vi kende, fra hans Haand, skrevet med hans ejendommelig smukke og faste Haandskrift, som senere bliver saa mange Gange repræsenteret i Aalborg Bisparkiv. Men man maa ingenlunde tro, det er i Anledning af hans Strid med Menigheden, at han vil udtale sig eller

retfærdiggøre sig. Denne Sag nævner han ikke med et Ord, og den har sikkert ikke forurolet ham i mindste Maade. Thi med Fanatikerens Overbevisning troede han jo paa, at hans Standpunkt var det rette, og det maatte altsaa for ham blive noget temmelig underordnet, hvad Provst og Biskop kunde falde paa at skrive i den Anledning. Nej, hans Tanker vare ganske andre Steder, de vare hos hans elskede Broder i Haslund.

En Rejse fra Klim til Haslund har i de Dage sikkert været baade besværlig, langvarig og kostbar. Men ikke desto mindre besøgte Otto Krogstrup sin Broder flere Gange hvert Aar, og han blev ofte hos ham flere Uger ad Gangen. Derved paadrog han sig nu et nyt Mellemværende med sine Foresatte, idet han undertiden rejste bort uden at melde det til Biskoppen, og til andre Tider ganske vist indgav en Ansøgning om Rejsetilladelse, men derpaa rejste bort strax efter uden at oppebie Svaret. Biskoppen bebrejder ham i Venlighed denne Tilsidesættelse af de skyldige Hensyn, men det gjorde ingen Virkning paa Krogstrup.

Nu, i April 1744, skriver han altsaa til Biskoppen om en saadan Rejsetilladelse. Brevet er ganske forretningsmæssigt; han nævner sin Rejses Maal og dens Varighed og meddeler, at Mag. Langgaard vil besørge hans Forretninger under hans Fraværelse. Men derefter slutter han Brevet med nogle Ord, hvis Inderlighed lyser med betagende Kraft ud fra det gulnede Papir: »Nu Lammet lyse sin Fred over Biskoppens Hjerte, og lade sin blodige Korsgestalt blive ham bestandig afmalet for Hjerte og Sjæl! Hans blodige Vunder og Saar blive ham alle Dage vigtige og nødvendige, at han derudi maa finde sin eneste Salighed, Liv og Kraft. — Det ønsker jeg min Biskop af mit Hjerte«. — Saaledes skriver ikke en 30aarig Kapellan til sin højeste Foresatte. Men saaledes skriver den Mand, der føler sig fast paa Troens Grund, til en svagere Medbroder, hvis Tro han inderligt ønsker at styrke. — Der ligger maaske en stille Protest fra Biskoppen herimod i den Maade, hvorpaa han

slutter sine Breve, naar han skriver til Kapellanen: han anbefaler denne til den »milde Gud og hans evige Naade«.

Om Krogstrup fik den ønskede Rejsetilladelse, vide vi ikke; men i hvert Fald har han nok været i Haslund i April 1744. I August samme Aar var Broderen paa Besøg i Klim, og i Oktober var atter Otto Krogstrup i Haslund, denne Gang ledsaget af »Broder Handrup« og »Broder Langaards Kjæreste«¹⁾. Under dette Ophold i Haslund var det, at han i et Brev til sin »lille Broder Henrik Bloch« i Aggersborg foreslog, at de skulde forsøge paa at faa to »Lemmer« af Menigheden, en Broder og en Søster, op til dem, hvor de skulde have fast Ophold i Aggersborg Præstegaard²⁾.

Den 23de Oktober kom Krogstrup tilbage fra denne Rejse, men hans Ophold i Klim blev ikke af lang Varighed. Thi den 8de Novbr. fik han Brev fra Haslund, at Broderen laa farlig syg, og han rejste da strax derved igen, denne Gang uden at meddele Biskoppen noget derom. Da han havde været der en Ugestid, begyndte Broderen at bedres, hvorfor han atter rejste hjem, og den 20de Novbr. indtraf han til Klim, hvor en ubehagelig Overraskelse ventede ham.

Hans ovennævnte Brev til Henrik Bloch i Aggersborg var nemlig blevet opsnappet og aabnet, og en ubekendt Person havde indsendt en Kopi af Brevet til Biskoppen. Denne tilskikkede Kapellanen en Afskrift af den tilligemed en egenhændig Skrivelse, hvori han forespurgte, om Krogstrup vedkendte sig Brevet, og forlangte Redegørelse for de Planer, som han og Henrik Bloch syntes at omgaas med.

Dagen efter sin Hjemkomst besvarede Otto Krogstrup Biskoppens Skrivelse. Ikke uden Grund var han forbitret over den Maade, hvorpaa man behandlede hans private

¹⁾ Maaske tillige af Jomfru Obel, hvis Forsvinden netop falder paa denne Tid.

²⁾ Dette Brev saavel som de følgende om samme Sag ere trykte i »Kirk. Saml.« anf. St.

Breve, og da han ikke var den Mand, der bøjede sig, blev hans Skrivelse til Biskoppen ingenlunde af de blideste. »Saa som jeg ser«, skriver han, »at Menneskene undser sig ikke for nogen ublu Gerning, naar den ikkun øves mod mig, saa udbeder jeg mig den lovmæssige Billighed, at Brevet in originali eller en verificeret Copie af Originalen maa vorde mig forevist, da jeg er rede til at besvare af mit ganske Hjerte alt, hvad der maatte rekvireres. Thi min Vandel, hemmelig og aabenbar, er for Herren, som ser og kender alle Ting, og for hvem intet er skjult, og jeg gør ikke noget i Skjule, som jo i alt, naar Herren saa tillader det, for alle maa være bekendt«.

Det var alt det Svar, Biskoppen fik paa sine Spørgsmaal! Som Modstykke hertil maa man læse det udførlige Brev, Biskoppen strax derefter tilsendte Krogstrup, og hvori han paa en rolig og værdig Maade søger at tale den unge Kapellan til Fornuft, samtidig med at han for anden Gang forelægger ham sine Spørgsmaal til Besvarelse. Og dette Brev undlod da heller ikke at gøre Indtryk paa Krogstrup. I Begyndelsen af Decbr. skrev han paany til Biskoppen og gav ham nu fuld Besked. Han vedstod, at han havde skrevet et saadant Brev til Henrik Bloch og indleveret det paa Randers Posthus til Besørgelse, samt at det aldrig var kommet Adressaten i Hænde. Den Menighed, hvorfra de vilde hente »Lemmer«, var Brødremenigheden i Herrnhut. — Biskoppen gjorde dog ingen Brug af disse Oplysninger. Skønt Kapellanen og hans Meningsfæller nu aabenlyst vare kendte som Tilhængere af den herrnhutiske Lære, der allerede paa dette Tidspunkt var forbudt som sekterisk¹⁾, lod Biskop Brorson Sagen dø hen i Stilhed.

Paa samme Maade vedblev han at se gennem Fingre med Krogstrups hyppige Fraværelser fra sit Embede. Kapellanen var allerede midt i December Maaned igen rejst til Haslund og blev der til sidst i Januar 1745. I Julen

¹⁾ En Forordning imod Herrnhuterne var udgaet ^{20/11} 1744.

forrettede han Gudstjeneste saavel for sin Broder, der endnu var svag, som for dennes Nabopræst og Meningsfælle, Hr. Mathias Povlsen i Harridslev, der ligeledes var senge-liggende. Endnu den 21de Januar var Otto Krogstrup dernede, thi paa denne Dag indgav de to syge Præster en Ansøgning om at faa Lov til fremdeles at beholde ham i nogen Tid, hvilket ogsaa blev bevilget. Men ret længe har han dog ikke gjort Brug af denne fornyede Tilladelse; thi den 6te Februar 1745 var han tilstede i Vust Kirke, hvor hans Nærværelse gav Anledning til et vistnok temmelig enestaaende Optrin.

De Vust Mænd havde nemlig ingenlunde glemt deres gamle Mellemværende med ham, og de vare ikke som Bispen tilbøjelige til Forsonlighed og Overbærenhed. De forhastede sig ganske vist ikke; de kunde vente deres Tid, men de glemte ikke derfor, hvad de ansaa for deres Ret. I to Aar havde de hørt taalmodig paa ham, inden de førte deres Vidner imod ham paa Herredstinget og indgav Klage til Provsten. Nu var der forløbet halvandet Aar siden den Gang, og intet var sket i Sagen; Kapellanen skriftede stadig paa sin gamle Maade, og Bispen tænkte øjensynlig kun paa at faa det til at drive over. Men nu vilde Menigheden ikke finde sig i det længer, og den havde besluttet en Demonstration, der kunde gøre Spørgsmaalet akut og tvinge Avtoriteterne til for Alvor at skaffe en Løsning.

Kapellanen havde altsaa anmeldt Skriftemaal i Vust til Lørdagen den 6te Februar, og hened 80 Mennesker havde ladet sig indtegne dertil. Iblandt dem fandtes dog ingen af Kapellanens Tilhængere; den hele Skare bestod af »vantro«, og det var ikke for deres Synders Skyld, de kom. Det hele var en aftalt Krigsplan imellem dem, og Just Kold var udset til deres Hovedmand.

Otto Krogstrup forrettede Gudstjenesten som sædvanlig, og efter at Salmen var sunget, gik han ind i Skriftestolen. Nede blandt Menigheden rejste Just Kold sig op og gik ind til ham sammen med sin Hustru. De satte sig ned

som sædvanlig; men saa bleve Rollerne byttede om, idet Just Kold tog Ordet og holdt følgende lille Tale til Kapellanen: »Skriftemaalet bestaar af 2de Stykker, først at man bekender sine Synder, dernæst at man faar Absolution af Skriftefaderen, som sidder paa Guds Vegne«. Dertil svarede Kapellanen: »Jeg hører nok, at I vil have Eders Synders Forladelse; men jeg kan ikke tilsige Eder den, uden I afstaar fra Synden; thi I er en Satans Slave«. Just Kold sagde dertil: »Vil I da ej forlade mig mine Synder, naar Gud vil forlade mig dem?« Kapellanen svarede: »Naar Gud forlader Eder dem, saa vil jeg og tilsige Eder Forladelse. Men Gud forlader aldrig nogen sine Synder, saalænge man vil blive i Synden og ikke komme til Jesum som en forloren Slave og lade sig løse, saa kan man ingen Syndsforladelse bekomme«. »Jeg har forliget mig med Gud i Himlen« sagde Just Kold, »og derfor beder jeg Eder, at I paa Guds og Eders Embeds Vegne vil forlade mig mine Synder«. »Nej« sagde Otto Krogstrup. Just Kold rejste sig da op og sagde: »Saa har jeg intet hos Eder at bestille«, hvortil Kapellanen svarede: »Derudi kan I gøre, som I selv lyster«. Da gik Just Kold ud af Skriftestolen, og henvendt til Menigheden bad han nu de forsamlede at drages til Minde, at »Præsten vil ikke forlade mig mine Synder, og han siger, Gud i Himmelen ikke kan eller vil forlade mig mine Synder, og han vil ikke skrifte mig efter Ritualen«. Da strømmede alle de tilstedeværende Mandspersoner ud af deres Stole og stimlede sammen om Skriftestolen for at forhøre offentligt, om han ikke vilde forlade dem deres Synder, og Gravers Povlsen, som var i Spidsen, tog Ritualen og holdt frem for Kapellanen, idet han spurgte, om han vilde skrifte efter dette, og Christen Krejberg spurgte, om »Gud og Kongen ikke havde lagt ham Ære paa og været ham saa naadig og betroet ham Kjole og Krave?« Men Kapellanen sagde til dem alle: »Saalænge I vil blive i Eders Synder og ej komme til Jesum, saa maa I vide, at I faar ingen Syndsforladelse af mig. Og

«Gud hverken kan eller vil forlade Eder Eders Synder, saalænge I vil beholde dem og være en Slave deraf i Eders Hjerter; det forkynder jeg Eder efter Herrens Ord«. »Da bleve de meget forbitrede« skriver Kapellanen, »og fremviste et forhærdet Ansigt imod mig med haarde Ord og Gebærder, som jeg ej kan erindre, saa jeg tænkte, at de havde gjort det af med mig strax«. Men Krogstrup vedblev at tale, som han havde begyndt, kaldte dem Rebeller mod Guds Ord og Syndens Slaver, indtil mange Stemmer raabte fra Menigheden: »her har vi intet mere at bestille«, og saa vendte de om og gik alle ud af Kirken »med stor Alarm og Tumult«, siger Kapellanen, »og de taledede meget, men jeg kunde ikke høre det for Tumult. Men der var nogle faa, som bleve i deres Stole, da de andre gik op, og da Hovedmændene derefter gik ud af Kirken, sagde nogle: »da maa vi jo gaa til Skrifte«, hvorpaa de andre svarede dem noget, som jeg ikke i den Tumult kunde høre eller fatte, ej heller tænker at faa det at vide, saasom der ingen var af de Sjæle tilstede, som der er nogen Eftertanke hos. Jeg blev siddendes i Skriftestolen og vartede paa, at nogle af de overblevne skulde have gaaet til Skrifte til mig. Jeg sagde højt nogle Gange: »Er der nogen, som vil til Skrifte, saa kommer!« men ingen turde komme af Frygt for de andre. En Del af Kvindekønnet græd bitterligt og højt i deres Stole, men gik dog omsider bort, og da alle vare gaaede ud af Kirken, saa gik jeg bag efter«.

Saa snart Kapellanen var kommen hjem fra denne bevægede Scene, satte han sig til at skrive en Beretning om det forefaldne, og sendte den endnu samme Dag afsted til Biskop Brorson med en Skrivelse, hvis Indhold tyder paa, at Krogstrup nu begynder at forudse, hvad Enden vil blive mellem ham og hans Menighed. »Jeg er fornøjet med Lammets Villie«, skriver han. »Skal jeg være her, saa er det for hans Skyld og Sjælenes Skyld; hvis ikke, saa gaar jeg med Glæde for Evangelii Skyld, naar Lammet

behager«. Kort efter at have afsendt denne Beretning drog Krogstrup atter til Haslund.

Heller ikke Menigheden tøvede med at bringe Sagen frem. Den næste Dag, som var en Søndag, indtraf en Deputation fra Vust Sogn, bestaaende af Just Kold, Gravers Povlsen og to andre, til Gjøttrup Præstegaard for at melde Sagen til Provst Friedenreich, og han nedskrev efter deres mundtlige Fortælling en Beretning om Sammenstødet, som ligeledes blev tilsendt Biskoppen. Efter begge disse i det væsentlige samstemmende Beretninger er ovenstaaende Fremstilling sammendraget.

Bøndernes Optræden forfejlede ikke sin Hensigt. Striden mellem dem og Kapellanen var nu drevet til en Krisis, hvor en Afgørelse maatte træffes, og det var umuligt for Bispem at lade Sagen henstaa uafgjort længere, selv om han nok saa meget ønskede det. Han paalægger da ogsaa strax Provst Friedenreich at samles med Menigheden og begge Præsterne, og i Forening med to andre tiltagne Præster at forsøge en Mægling imellem dem. Og samtidig tilskriver han Mag. Langgaard et Brev, der klart viser os hans vanskelige Stilling i denne Strid, og hans Magtesløshed som Fredsmægler mellem de skarpe Modsætninger, hvorfor vi ville gengive det i sin Helhed:

«Velærværdige og Højlærde Mag. Langgaard!

Jeg har saavel erhholdet Hans Skrivelse som Hr. Otto Krogstrups angaaende den Uro og Uorden, som skete i Vust Kirke ved Hr. Krogstrups Skrifteforretning d. 6te Febr. sidstleden. Jeg har og efter Hans Begæring givet derom min Betænkning til Provsten, som Dem vel allerede er notificeret. Desuden skulde jeg kærligen paaminde, at Han, som staar til Ansvar for, hvad Kapellanen i Hans Sted i Embedet forretter, vilde dog lægge Vind paa, at saa vigtig et Embede bliver ført ikke til Anstød og Forargelse, men til sand Opbyggelse ved Herrens medarbejdende Naade for de arme Ham anbettede Sjæle. At Hr. Krogstrup, som jeg i mit Hjerte elsker, er, som han skriver, Lammets,

tror jeg. Men at han jo derfor nok kan have sine Fejl, tvivler jeg ikke paa. Thi jeg maa bekende, at adskillige af hans actiones synes for mig at være jactiones¹). Hvad Alarm blev der ikke nylig af hans Brev til Hr. Bloch i Aggersborg om den Broder og Søster, han vilde begære fra Menigheden i Herrnhut? Hvi spurgte han ikke Ham som hans Præst tilraads deri? Hvi gav han mig det ikke tilkende, før han i saa betydelig en Sag vilde sejle sin egen Sø og gaa efter sit eget Hoved? Eller naar han det ikke vilde, hvi lod han ikke General Kirke Inspektions Kollegium vide, hvad han havde i Sinde? Eller hvi udbad han sig ikke allerunderdanigst Deres Kongl. Majst.s allernaadigste Tilladelse til sit Forehavende? Har han glemt, at han er en Lærer i den Evangeliske Kirke, kaldet i den Henseende og med det Vilkaar, at han skal leve og lære efter dens Bekendelse og efter vor kristelige Bekendelses Forfatning? Har han glemt, at han er en Undersaat af vor allernaadigste Konge? Og næppe var den unyttige Opsigt, som herved skete, dæmpet, og den Blæst stillet, førend man hører ny Alarm. Hans Maade at lære paa vil han, saa vidt jeg skønner, ej maa være efter vor Kirkes Bekendelse, som muligt maa komme enten deraf, at han ikke veed den, eller at han ikke ynder [den]. Kunde han ikke finde de Sandheder, som han taler, i vor Catechismo, saa kunde jo Mag. Langgaard vise ham dem, og kan Han ej, skal det være min Glæde at sige ham dem, om han vil spørge mig derom. Hvor er det sket, at 76 Mennesker løbe uskriftede fra Skriftestolen? Han faar jo deres Navne, som vil til Skrifte, 8 Dage tilforn; hvi besøger han ikke de arme Mennesker i deres Huse? Eller hvi kalder han dem ej til sig i Præstens Hus, førend de kommer til Skriftestolen? Man kunde ved Guds Naade foreholde dem Saliggørelsens Orden efter vor Bekendelse i Haab til den

¹) De fremhævede Ord ere understregede i Koncepten til Brevet, der er skrevet med Bispens egen Haand.

Allerhøjeste om hans Velsignelse. Kære, siger ham dog og paaminder ham om, at blive ved vor egen Bekendelse, og at rette sig i Herrens Navn efter vor Kirkes Forfatning. Han være og selv om det samme i Jesu Navn paamindet og advaret. Jeg har advaret Ham i Kærlighed og Oprigtighed for mere end et Aar siden, om den Anstød, det er for den hele Egn, at Hans Hustru og Hr. Krogstrup rejser lange Rejser sammen. Jeg har bedet, at de, endog for den tilbørlige Ærbarhed ikke at fornærme, skulde deri fly et ondt Skin; men efter Rygte har det ikke frugtet meget. Og som det er deri, er det og i andre Ting, men det burde ej saa at være. Jeg kunde ej andet end i Hjertens Fortrolighed skrive Ham den velmente Paamindelse til, som jeg beder i Jesu Navn at lægges paa Hjerte, at I begge ved Guds Barmhjertighed kunne føre Eders Embede til de kære Tilhøreres Nytte og Opbyggelse, som Herren af Naade for Jesu Skyld give!

Jeg forbliver i Jesu inderlig Kærlighed
Velærværdige Mag. Langgaards
skyldigste Tjener

Aalborg d. 25de Febr. 1745.

B. B.

Imidlertid havde Provst Friedenreich gjort Forberedelser til at iværksætte det befalede Mæglingsforsøg, men stødte her paa den uventede Hindring, at Krogstrup ikke var tilstede — han var jo, som vi have set, strax efter Sammenstødet rejst tilbage til Haslund. Provsten forsøgte at kalde ham hjem ved en Skrivelse af 2den Marts, i hvilken han meddelte ham Bispens Befaling, men Krogstrup kom ikke. Derimod sendte han fra Haslund et udførligt Brev til Provsten med en fornyet Redegørelse for sit Standpunkt i denne Sag og gentagne Erklæringer om, at anderledes kunde han ikke handle. »Det er da vel nok«, skriver han, »at Deres Velærværdighed søger efter Biskoppens Anordning at bilægge Sagen, og derved at stifte Enighed mellem Lærere og Tilhørere; men jeg maa rent ud bekende, at før det kan ske, maa Sagen imellem dem og Jesum afgøres,

saa de blive tilsinds ikke i anden Vej at ville være salige end den, Guds Ord siger, at Menneskene kan blive salige udi. . . . Og hvad kunde det hjælpe, om denne Alarm kunde blive stillet? Saasart som jeg kommer i Skriftestolen igen, saa bliver der jo atter paa ny Alarm; thi anden Vej til Syndernes Forladelse, Liv og Salighed end den, der ligger i Herrens Ord, forkynder jeg ved Jesu Naade aldrig, det faar saa gaa mig, hvordan det kan. Finder min Øvrighed for godt, at jeg skal kvittere mit Embede, eller og finder den for godt, at jeg ej maa betjene Skriftestolen, siden derved opkommer saa megen Alarm, jeg har ikke noget derimod, jeg er stille og overladen, min ganske Sag er overladt min Frelser, og jeg agter ved hans Naade aldrig at trættes med noget Menneske derom«.

Da Krogstrup altsaa ikke vilde komme hjem efter Provstens Anmodning, maatte Bispen tilsidst selv skrive til ham derom, og ifølge denne Ordre indtraf han endelig til Klim i Begyndelsen af April.

Strax efter hans Hjemkomst blev den omtalte Mægling forsøgt. Den foregik i Torup Kirke den 8de April, men havde kun den Virkning at bringe Modsætningerne mellem de stridende Parter endnu langt skarpere frem, end de før havde været. Paa den ene Side erklærede Mag. Langgaard sig nu fuldstændig solidarisk med Kapellanen, idet de begge afgav en offentlig Erklæring om, at de ikke kunde skrifte efter Rituallet. Paa Provstens Forlangende indgav de senere denne Erklæring skriftlig, og den gik da videre til Biskoppen. Men Provst Friedenreich kan ikke nægte sig den Bemærkning, da han indsender den, at Mag. Langgaard dog næppe havde erklæret sig saaledes, »om ikke Hovmesteren var saa nær«.

Paa den anden Side var der sandelig heller ingen Eftergivenhed at spore hos Beboerne i Vust. I Stedet for at tale med Provsten om Fred og Forsoning overleverede de ham kun et nyt Klageskrift over deres Præster, saa fuldt af hadefulde Udfald og forbitret Trods, at der ingen

Mulighed kunde tænkes for en fredelig Udgang. Dette Aktstykke viser os ret, hvor uoverstigelig den Kløft var, som skilte Præst og Menighed fra hinanden. Vi se her Mængdens stædige Fastholden ved de overleverede Religionsformer som Modstykket til Kapellanens sværmeriske Hengivelse i de nye Sektens Lærdomme. Vi høre den uoplyste Almues plumpe og grove Sprog som Modsætning til Krogstrups mystiske og uklare Talemaader; men vi fornemme ogsaa den kraftige og selvstændige Befolknings Djærvhed, der ikke var Kapellanens brændende Fanatisme nogen helt uværdig Modstander. — Aktstykket lyder i sin Helhed saaledes:

»Velædle og Velærværdige Hr. Provst Friedenreich!

Vi underskrevne lutherske Brødre, som med al Bestandighed uden nogen Sminke eller hykkelske Fantasi tilstaar og bekender for Gud og Alverden den augsburgske Konfession, hvorefter Religionen i Rigerne er indstiftet, anlediges at give herved vores sandfærdige klagende Betænkning over Kapellanen Hr. Otto Krogstrup i disse 3de, Klim, Vust og Torup Sogner. — Fra den første Tid, han er kommen til Kapellan-Embedet, bekendes rent ud, vi med største Hjertens Sorg haver med stor Taalmodighed, ja Væmmelse, anhørt hans utilbørlige, ukristelige, rent ud at sige: uforskammede Adfærd i sit Embede, idet vi, naar vi skulde forlige os med Gud, og vi hos hannem skulde lade os betjene i Skriftestolen, haver med Vemodighed hørt og erfaret, at Ritualens rene og sande Maade ikke er bleven fulgt anderledes, end at et Guds Barn, der skulde have Trøst og Husværelse for sin tørstige Sjæl, maatte fortvivle, da vi i Steden for Trøst blev overleveret i Satans Slaveri, ja [han] tør dristeligen sige rent ud til os i Skriftestolen, at hverken Gud eller han, Kapellanen, paa Guds Vegne kan forlade Synden. O ugudelige Ord imod den Allerhøjeste! Og hvem skulde vel begære eller paastaa af den, som skulde være en Kristen, gejstlig og verdslig, at vi skulde lade os udi saa høj vores Sjælens Sag betjene af saadan en

saakaldet Sjælesørger, som vi ser øjensynlig for vores Øjne at være en Sjælefordærver, en Sjæleforfører og en Sjælemyrder, der haver snarere Tilhang med Satan og hans Engle end med Gud. Rent ud at sige: Der er intet godt hos Kapellan Otto Krogstrup, og han er en Religionsforstyrret, der handler tværtimod Guds og Kongens Lov samt den sande Ritual i hans Embede. O Gud bedre det! Hvorledes haver Hr. Kapellan Otto Krogstrup gjort sin Ed for sin Biskop i Guds Sted, da han skulde ordenes til dette Embede og være en Sjælesørger, der ikke mere troværdig, sandfærdig og redelig forretter sit saa højvigtige Embede! Hans Prædike Embede forretter han ikke heller, som en Guds Ords Tjenere bør. Evangelium læses, men Ordet derefter deles ikke rettelig til Opmuntring, Trøst og Husvælelse for en Syndere, men [han] prædiker noget vildt og forvirret Tøj, som leder os ikke til Himmerig, men aabner Helvedes Porte og Døre for os. O! vi bekender herved vemodelig aabenbare, at vi aldrig vil, skal eller kan lade os herefter betjene udi Skriftestolen af denne Hr. Otto Krogstrup, helst vi erfare ved denne hans Forhold og Omgang i Embedet, at han kan efter vores enfoldige Skønsomhed ej anses for anden Person end en af de forvirrede og særsindede, der ere hengivne enten til den herrnhutiske, marienborgske eller anden saadan kvækerske Religion, eller og et Original-Skilderi, indsendt fra de mæhriske Brødre, som et Satans Redskab til at fordærve lutherske Kristne med, efter [at] hans kongl. Majt.s allernaadigste Befaling er bekendtgjort. — Velærværdige Hr. Provst! Spørg Hr. Kapellanen Otto Krogstrup saavel som Sognepræsten Mag. Anders Langgaard (hvis Kone kan følge med), hvad Anledning de haver haft nu i nogle Aar at holde ved sig udi Klim Præstegaard den velbekendte Kvæker Handrup fra Herrnhut¹⁾, Skomager af Profession, conjunctim skal have strøffet Landet om og efter Sigende skal have ageret Ægtefolk under Navn af

¹⁾ At Handrup var fra Herrnhut, omtales ellers intet Steds; men maaske her kun er tænkt paa hans herrnhutiske Meninger.

Søster og Broder¹⁾, og da Skomageren kvitterede Værkstedet, antog Kapellanen sig Mester og Svends Function. Den, Gud og Kongen haver ordineret til dette Embede, maa vi allerunderdanigst anse for det, den er; men naar den gaar paa en vildfarende Vej, er vi ej pligtig efter Guds og Kongens Befaling at lade os føre til Vildfarelse; derfor sige vi nu som før, at vi aldrig vil eller skal søge til hannem udi Skriftestolen, førend han tilbørlig bekender den augsburgske Konfession og følger den rene og sande Rituals Formular i alle sine Punkter. Hvorledes kan vel Hr. Otto Krogstrup forsvare sin Forhold i sit Embede den 6te Febr. sidst imod 76 i Vust Menighed, som anmeldte sig til Skrifte og maatte for hans Forvildelse udi Skriftestolen gaa rent bort og ikke blev absolveret, saa vi nu til denne Dag, som er den 8de April, ikke haver kunnet komme til Skrifte eller Guds Bord i ni samfelde Uger, formedelst Hr. Kapellanen efter Sædvane rejste fra hans Embede og nu nylig i disse Dage hjemkommet. Vi haver imidlertid søgt Sognepræsten Mag. Langgaard paa Haande om at komme til Skrifte og Guds Bord, men han det aldeles nægted, som vi i Tiden skal bevise (enten det er for Svogerskabs eller Religionens Skyld, ved vi ikke), men i Tiden tager vores Reservation derfor paa sine Tider. — Sognepræsten Mag. Langgaard er og ganske uren i sit Embede, det er at sige, han følger ikke for en Del Ritualen i Skriftestolen, thi han bruger en anden fin Maade; men efter hvad Sekt og Religion veed vi ikke. Men det veed vi: nu paa en kort Tid haver han ikke ladet sin Lyd høre ved Absolution i Skriftemaal, idet han taler saa sagte, at den, som bliver absolveret, ikke kan høre det, han ved hans Haandspaalæggelse siger. Om det er en ny Formular fra Kvækerne, eller af Frygt for de nye kongl. allernaadigste Anordninger (Skalken skal skjules), veed vi ikke. Vi veed, og herved tilstaar for den allerhøjeste

¹⁾ Denne Sætning er forskrevet, saa det ikke er ganske klart, om Sigtelsen gaar paa Handrup eller paa Krogstrup.

Gud, at det er nu med os, som i fordums Tid ved Jerusalems Forstyrning: vi søger og længes efter at tale med vores Gud, og de, som kaldes vore Sjælesørgere, opfinder alle de Ophævelser, hvorved vi kan hindres at faa den rette og sande Kundskab i Kristendommen. Alt hvad vi haver at bede Hr. Provsten [er], han vidnesfast vilde alvorlig tilholde og befale Sognepræsten Hr. Anders Langgaard og Adjunctus Hr. Otto Krogstrup, efter foregaaende Examen i deres sande Kristendom og Religionsposter, at de alvorlig og uforfalsket bekender den augsburgske Konfession, og derefter lader sig forsikre, at de, nemlig Præsten og Kapellanen, rent og ubesmittet betjener Skrifte- og Prædikestolene efterdags, som Loven og Ritualen befaler. Og naar det klart erfares, og vi ser sand Forbedring hos dennem, saa vil vi erkende dennem for vore Sjælesørgere, og lade os betjene af dennem og anse dem for de rette Hyrder. Det var at ønske, at der nu var sat en Ret at examinere Sagen, saa kunde vi des bedre have forsvaret os; men siden dette fejler, kan vi ikke fremføre vores Mening i den Form, ske burde, indstændig begærende, at velædle Hr. Provst vilde, som en retsindig Guds Mand, behagelig se at overtale hans Højærværdighed Hr. Biskop Brodersen, at han vilde med nogen Nidkærlighed antage sig (som vi tror nok er hans Embede) saadanne Misligheder, som forefalder udi Stiftet. Thi det er ikke Ting, der kan lade sig afgøre ved Forlig, men bør af retsindige Øvrigheder, Bisp og Provst, allerunderdanigst at forestilles hans kongl. Majst., da vi er forsikret om vor allernaadigste Konges Assistance, som vi ikke skal forlade med vores allerunderdanigste Angivelse, til vi finder Bønhørelse. For Resten forbliver vi

Velædle og Velærværdige Hr. Provst Friedenreichs
allertjenstydmygste Tjenere.

Vust d. 8de April 1745«.

Neden under dette Aktstykke har 43 Mænd i Vust Sogn skrevet deres Navne »paa egne og andre vedkommende Sognets Beboeres Vegne«.

Efter dette var naturligvis ingen Forsoning mulig. Biskop Brorson maatte nu opgive sin mæglende Rolle, og den 30te April indsender han Sagen til Kirke Inspektions Kollegiets Afgørelse. Dette gjorde Indstilling til Kongen om Sagen den 29de Juli, og i Overensstemmelse hermed udkom det kongelige Reskript af 6te August, som skulde bringe Striden til endelig Afgørelse.

Det paalægges heri Biskoppen over Aalborg Stift, »at indkalde begge Præster og dennem advare om deres brugte uforsigtige Omgang, formane dem til at entholde sig fra fremmede og for den gemene Mand uforstaaelige Talemaader, tage skriftlig Forpligt af dem at rette sig efter Ritual og Kirkeskik, at meditere til deres Prædikener og forfatte dem skriftlig, at de kan fremlægges, naar paaæskes, og endelig, at Du især tilholder Capellanen at sky al Ondskabs Skin, blive i sin Menighed og ikke rejse om til fremmede Menigheder«. Heller ikke den anden Part i Sagen, de opsætsige Bønder, gik dog Ram forbi; men deres Forbedring blev overladt til den verdslige Øvrighed, Stiftamtmanden, til hvem der samme Dag afgik et Reskript, hvori det blev ham paalagt, at han offentlig paa Tinget skulde irettesætte dem »for deres oplagte Opstand og Opsætsighed i Kirken uden Aarsag, og tilholde dem, i Stilhed og Bodfærdighed i Skriftestolen at høre, hvad Præsterne kan have at sige dem til deres Sjæles bedste«. — I Sammenligning med de Forpligtelser, der blev paalagte Præsterne, vare Bønderne dog slupne ganske godt fra Sagen, og da det paabydes Præsterne at skrifte efter Ritualet, havde de jo egentlig vundet en fuldstændig Sejr.

I Overensstemmelse med dette Reskript bleve de to Præster indkaldte til at møde for Bisen i Aalborg den 24de August, hvor der blev forelagt dem en skriftlig Forpligt til Underskrift, indeholdende alle de i Reskriptet nævnte Punkter. Præsterne underskrev kun med Forbehold: de lovede at underkaste sig alle de andre Forlangender, men med Hensyn til Hovedpunktet, at skrifte efter Ritualet,

erklærede de begge, at det kunde de ikke gaa ind paa. Derimod indgave de i Fællesskab et Andragende til Kongen om at faa Lov til at beholde deres egen Skriftemaade, som de kunde nærme saa vidt til den i Ritualet foreskrevne, at der kun blev et Ord at forandre; thi hvor Ritualet foreskriver dem at sige: »Efterdi I af Hjertet angre og fortryde Eders Synder« etc., bade de to Præster om Tilladelse til at sige: Naar I af Hjertet angre og fortryde« etc. — Det var kun en Forandring af et enkelt Ord, men en Forandring, der var stor nok til at omstøde hele Absolutionens Betydning. I Stedet for at Syndsforladelsen efter Ritualets Ord er absolut, bliver den her knyttet til Betingelser; det var det, som Kapellanen hele Tiden havde gjort, og det, som Menigheden ikke vilde nøjes med.

Bispen fremsendte Ansøgningen, samtidig med at han indsendte de to skriftlige Forpligter med det deri tagne Forbehold. Og nu ventede Præsterne i tre Maaneder paa at høre Regeringens Svar paa deres Andragende, vel næppe med synderligt Haab om, at man for deres Skyld vilde gøre Brud paa Kirkens Uniformitet. Men det gik dog anderledes, og et Glimt af Medgang faldt endelig paa de to alvorlige Stridsmænd, der kæmpede for deres ærlige Overbevisning. Under 11te Novbr. blev det nemlig resolveret, at det maatte tillades de to Præster at fravige Absolutions-Formularen paa den af dem angivne Maade, saa at de satte Ordet »naar« i Stedet for Ordet »efterdi«. — Saaledes havde Bladet nu atter vendt sig: Bønderne havde tabt Slaget paa det afgørende Punkt.

Men hele Forholdet mellem Præster og Menighed var jo kommet ind i en forkert Gænge, hvorfra det var umuligt at bringe det ud. Præsternes Pyrrhusejrr gjorde det ikke bedre. Nu skriftede de altsaa med Regeringens Tilladelse paa samme Maade som tidligere, men det havde kun til Følge, at den største Del af Menigheden holdt sig ganske borte fra Skriftemaal og Altergang. — For Kapellanen blev Stillingen mere og mere utaaelig deroppe. Han havde nu

opgivet ethvert Haab om at trænge igennem i sin Menighed med sine nye Lærdomme, og endnu hyppigere end før drog han derfor bort fra Klim for at være sammen med sine Slægtninge i Haslund, hos hvilke hans Tanker stadig vare. I Vinteren 1745—46 tilbragte han den meste Del af Tiden hos dem. Hans Broder var syg, dennes Ven og Nabopræst Mathias Povlsen laa for Døden, og Otto Krogstrup besørgede Præstegerningen for dem begge. I Begyndelsen af Aaret 1746 døde Mathias Povlsen og 4 Dage senere hans Enke, der var nedbrudt af stadig Nattevaagen. En Maaned senere døde Broderen i Haslund, og Otto Krogstrup, der havde staaet ved hans Dødsleje, fik Bispens Tilladelse til at forblive dernede endnu en Maaned Tid for at være Enken til Støtte og Trøst. Efter at han derpaa havde været i Klim en kortere Tid, søger han paany i Maj Maaned om Rejsetilladelse for at besøge Broderens Enke, og saaledes vedbliver det at gaa i de to følgende Aar: det eneste, vi høre fra ham, er, at han enten ansøger om Rejsetilladelse eller anmelder Bispens sin Hjemkomst. I hans Forhold til Menigheden er der nu blevet Stille ovenpaa de tidligere stærke Storme. Men det er den fjendtlige Stilhed, som kun dækker over Kulde og Uvilje. Menighedens voldsomme Angreb paa Kapellanen vare ophørte, men inod hans reformatoriske Bestræbelser satte de nu deres sejge, passive Modstand. — Under disse Omstændigheder var det for Otto Krogstrup kun et Tidsspørgsmaal, naar han skulde nedlægge Embedet.

I disse to Aar bliver det derfor Sognepræsten, om hvem vi høre mest.

Jævnside med den store Strid om Skriftemaalet havde der stadig gaaet mindre Skærmysler mellem Sognepræsten og Menigheden, der ikke lod nogen Lejlighed gaa forbi, hvor den mente at kunne komme sine Lærere til Livs, og som heri synes at være bleven trolig understøttet af Herredsfogden Severin Bruun. Denne var saaledes kommen under Vejr med, at Mag. Langaard og hans Meningsfælle

Henrik Bloch i Aggersborg ikke efterkom Lovens Bud om at oplæse de udkomne kgl. Forordninger fra Prædikestolen — i hvert Fald var dette ikke sket med Forordningen af 20 Novbr. 1744, der forbød, at danske Undersaatter, som havde opholdt sig i Herrnhut, Marienborn eller lignende mistænkelige Steder, maatte antages til noget gejstligt Embede i Kongens Riger og Lande. Herredsfogden skyndte sig med at underrette Bispen om dette Forhold, og denne paalagde da Provsten at afêske Mag. Langgaard en Forklaring desangaaende. Mag. Langgaard svarede herpaa med en ikke ganske ærlig Omgaaelse af Sandheden, »at den nævnte Forordning saa vel som alle andre kgl. Forordninger af ham var publiceret for de tre Sognes Beboere, længe førend han modtog Provstens Skrivelse derom«. Men Provsten vidste meget god Besked om den virkelige Sammenhæng, og da han sendte denne Erklæring til Bispen, tilføjede han et Henvisningstegn i Mag. Langgaards Text og neden under følgende Anmærkning: »endskønt ikke fra Prædikestolene, saa dog paa Kirkegaardene ved Degnen og Substituten«. Denne Oplysning gav Herredsfogden en sikkert kærkommen Anledning til en ny Fjendtlighed mod Præsten: han beskyldte ham nemlig for ved denne Publikationsmaade at gøre Indgreb i den verdslige Øvrigheds Myndighed, eftersom det var ham, Herredsfogden, alene forbeholdt at lade oplæse Bekendtgørelser paa Kirkegården. Skønt Sagen, set fra denne Side, synes latterlig ringe, tog Herredsfogden sig af den med største Alvor: han veg sit Sæde, fik en Sættedommer beskikket, lod Præsten stævne og førte et Utal af Vidner imod ham paa Herredstinget, indtil det til Overmaal var godtgjort, at Mag. Langgaard virkelig havde gjort sig skyldig i den ham tillagte Forbrydelse.

Værre endnu gik det Præsten i en Sag, som han kort derefter og ikke uden egen Skyld indvikledes i. Et af hans Sognebørn, en Landsoldat ved Navn Svend Laursen, ønskede at blive taget til Alters, men Præsten nægtede

ham det under Paaskud af, at Soldaten ikke kunde skaffe noget Konfirmationsbevis. Rimeligvis har Præsten selv troet, at Svend Laursen aldrig var bleven konfirmeret; men den dybere Grund til hans Vægning var dog den, at saavel Svend Laursens Forlangende som Præstens Afslag derpaa var et nyt Led i Striden mellem ham og Menigheden. Det slap ham selv af Munden i et ubevogtet Øjeblik, da Biskoppen indtrængende talte med ham om denne Sag, idet han tilraadede ham at opfylde Karlens Begæring og lovede at tage det eventuelle Ansvar derfor paa sig. Thi da vidste Præsten tilsidst ikke andet at svare, end at den Dag, han tog Svend Laursen til Alters, vilde Menigheden sige: »Nu have vi faaet Revanche over Præsten«. Han indsaa selv, at han havde forløbet sig ved denne Bemærkning, og til yderligere Uheld for ham blev den omstridte Konfirmationsattest kort efter virkelig skaffet til Veje. Ogsaa denne Strid maatte saaledes ende med et ydmygende Nederlag for Mag. Langaard: ved et kgl. Reskript blev det ham paalagt at tage Svend Laursen til Alters samt betale 20 Rdlr. i Mulkt og gøre offentlig Afbigt paa Landemodet¹⁾.

Endnu inden denne Sag var til Ende, havde Mag. Langaard paadraget sig et nyt Mellemværende med sin Øvrighed. I Slutningen af 1746 var der nemlig udgaaet et kgl. Reskript, som forbød Kongens Undersaatter at have herrnhutiske Personer i deres Huse enten til deres Børns Oplæring eller andet, og blandt dem, som ramtes af denne Befaling, var Præsten i Klim. Krogstrups tidligere Forslag om at indkalde to Lemmer fra Herrnhut var nemlig paa den Tid blevet bragt til Udførelse, og i Præstegaarden opholdt sig nu et herrnhutisk Ægtepar, Skræderen Zeidler og hans Hustru. Sidstnævnte var frugtsommelig paa den Tid, Reskriptet udgik, og Mag. Langaard betragtede dette som tilstrækkelig Grund til at beholde hende i sit Hus

¹⁾ En Del Breve om denne Sag findes blandt de trykte i »Kirk. Saml.« anf. St. Flere andre ligge i Aalborg Bispearkiv.

hele Vinteren og langt hen paa Sommeren 1747. Manden drog derimod bort for en Tid, men kom senere tilbage, som det sagdes, for at afhente sin Hustru; men i Stedet for at rejse bort med hende, forblev ogsaa han endnu lang Tid i Præstegaarden under Paaskud af, at Konen stadig var for svag til at rejse. Biskoppen var ikke ubekendt med dette Forhold, men havde vistnok helst set gennem Fingre dermed. Men Herredsfoged Bruun tog Sagen op og lod paa Herredstinget føre Vidner imod Mag. Langgaard for at have siddet den kgl. Befaling overhørig. Tingsvidnet herom indsendte han til Kancelliet, og Følgen heraf var en kgl. Ordre af 21. Juli 1747 til Biskop Brorson om at rejse Tiltale mod Mag. Langgaard. — Pastor Obel i Øsløs blev beordret til at være Aktor i Sagen.

Skønt Obel efter det tidligere passerede ikke havde Grund til at se med venlige Øjne paa Anders Langgaard og den herrnhutiske Bevægelse, tog han sig dog nødig af Sagen. »Jeg havde intet hellere ønsket«, skriver han til Biskoppen, »end at Deres Højærværdighed kunde have forskaanet mig derfor, baade fordi jeg er gammel og skrøbelig, saa jeg ikke vel kan rejse, saa og fordi jeg ikke har lagt mig efter at udføre slige Ting«. Men han maatte jo efterkomme Paabudet, og d. 5te October 1747 mødte Mag. Langgaard da for Provsteretten, der holdtes i Vester Torup. Det blev ham her tilladt at fremstille en Del ny Vidner, hvis Udsagn var til Gunst for ham, og efter at de vare afhørte, satte Aktor Sagen i Rette, idet han forestillede Provsteretten, at Mag. Langgaard paa bedste Maade havde erklæret sig i denne Sag, at de fremkomne Vidner havde her for Retten vidnet om den oftmeldte Zeidler, at han ikke havde været som Lærer eller øvet Lærerembedet imellem dem i deres Forsamlinger, men kun været til Stede som Tilhører ligesom de andre, samt at Zeidlers Kone fra Jul af havde været meget sygelig og svag, saa de ofte havde fundet hende paa Sengen; men ikke desmindre maatte Aktor paastaa, at fordi Mag. Langgaard »ikke havde gaaet

frem i denne Sag med den Forsigtighed, som han burde, efter de derom udgangne kgl. Anordninger, saa burde han betale noget i Mulkt til fattige Præsteenker i Stiftet«.

Dette Indlæg ligner unægtelig mere et Forsvar end en Anklage, og Provst Friedenreich gjorde derfor i en Indberetning til Biskoppen opmærksom paa, at Hovedpunktet slet ikke var det, som Pastor Obel talte om, men derimod den Omstændighed, at Mag. Langgaard paany havde modtaget Zeidler i sit Hus, da han vendte tilbage for at afhente Konen, uden at meddele Bispen noget derom, og uden at have erholdt kgl. Tilladelse dertil, samt at han havde taget dem begge til Alters uden nogen Præsts Skudsmaal. Han minder om, at Langgaard egentlig burde dømmes efter Lovens 1—1—6 til at have sit Embede forbrudt som den, der har siddet Kongens Befaling overhørig. Dog fandt han, at »det var vel noget haardt«, og hvis man, »uden at vente nogen Fortræd paa højere Steder«, turde se bort fra Lovens Ord, kunde man da passende dømme ham til en anselig Mulkt.

Samtidig skriver Pastor Obel til Bispen: »Det er nu, Gudskelov, kommen saa vidt med Mag. Langgaards Sag, at der skal snart dømmes udi den. Jeg vil ønske, at min allernaadigste Konge og fromme Biskop maa blive fornøjede med mig udi denne Kommission. Gud skal være mit Vidne, at jeg har villet gaa den retteste Vej i Sagen, jeg kunde se, endskønt jeg udi Akten er beskyldt af Herredsfoged Bruun for Partiskhed. Har jeg truffet den, vil det snart vise sig«. Pastor Obels Hentydning til Herredsfoged Bruun belyses yderligere ved et Brev fra Mag. Langgaard til Bispen, ligeledes skrevet i de nærmeste Dage efter Provsterektens Møde i Torup. »Jeg kan ikke klage over Retten« siger han, »den maa gøre, hvad den bør. Aleniste mig syntes 2 Ting at være haarde: det ene, at jeg ikke af mine Husfolk, som stode hos mig, maatte betjene mig til Sandhedens Oplysning; det andet, at Herredsfoged Bruun skulde saa impune kommandere over mig med Trussel,

om jeg talte et Ord, skulde jeg blive trukket ud, med mere, fordi jeg fandt en Gang noget at erindre ved et Vidnes Udsigende, uanset, dersom det kom for Hans Majestæt, hvorledes han handlede med Vidnerne paa Hanherreds Ting, vilde uden Tvivl hans Dom blive haardere end min, siden man dog til Fundament kan blot lægge dette, at jeg har laant en Mand Hus, som vilde afhente sin svage Hustru og spæde Barn for at bringe samme efter højkongelig Ordre af Landet. Imidlertid kender den Allerhøjeste min Sag, og jeg tror, den er ikke heller skjult for Deres Højærværdighed«.

Den 2den Novbr. faldt Provsterettens Dom, der sikkert mere er bleven dikteret af Provst Friedenreichs end af Pastor Obels Ønsker. Mag. Langgaard dømtes til en Mulkt paa 70 Rdl. og til at gøre offentlig Afbigt paa Landemodet. En Ansøgning fra ham til Kongen om Formildelse i Straffen blev afslaaet.

Disse Hjem søgelser, som saaledes Slag i Slag faldt over Præsten, synes at have givet de gamle Modstandere i Vust Haab om atter at kunne komme ham til Livs. De havde nu i et Par Aar forholdt sig rolige, men gemt er jo ikke glemt, og det viste sig nu, at de kun med deres vante Sejghed havde biet paa den gunstige Lejlighed. Et Par Uger efter Provsterettens Dom, den 27de Novbr. 1747, indgav 7 Mænd fra Vust en fornyet Klage over Præsten og Kapellanen Krogstrup, hvis Navn nu for første Gang efter lang Tids Forløb atter indblandes i Striden. Klagepunkterne vare de gamle bekendte: Præsternes uforstaaelige og forblommede Talemaader og den utilfredsstillende Maade, hvorpaa de betjente Skriftestolen.

Krogstrups Svar paa Menighedens fornyede Klager og Besværinger var kort og afgørende: Samtidig med at Bøndernes Klageskrift afgik til Biskoppen, indsendte han sin Ansøgning til Kongen om at blive entlediget fra sit Embede.

Biskoppen fremsendte Krogstrups Ansøgning med en Indstilling om, at den maatte bevilges. Hvorvel hans venlige Sindelag overfor Krogstrup endnu en Gang lægger sig for Dagen ved rosende Ord om hans Fromhed og Nidkærhed, kan han dog ikke nægte, at det vil være bedst for begge Parter, om han skilles fra sin Menighed. — Ansøgningen blev bevilget den 5te Januar 1748, og faa Dage efter skrev Krogstrup til Bispen og takkede ham for Meddelelsen derom. »Jeg takker Deres Højærværdighed allerdymygst for Deres Kærlighed imod mig, ej alene i denne Sag, men endog for al den Umage og Besværlighed, De har haft med mig, den Tid jeg har været i Deres Stift og under Deres Opsigt. Jeg beder Dem hjertelig og ydmygst om Forladelse, i hvad jeg har gjort Dem imod, og tror, at De elsker og bliver ved at elske mig og tænke paa mig. Vor Frelser skal velsigne Dem derfor og være Dem inderlig nær med sin Naade og Salighed«.

Strax derefter rejste han bort fra Klim for bestandig, foreløbig til Randers, hvor han skulde overvære Skifteforhandlingerne i Mathias Povlsens Stervbo, senere længere syd paa og ud af Landet.

Mag. Langaard var saaledes nu ene tilbage for at tage imod det nye Stormløb, som de misfornøjede havde forberedt imod ham. Biskoppen havde først tilbudt Bønderne at mægle i Striden, hvis de enten vilde komme til Aalborg, eller sende 4 Heste for at afhente ham i hans Vogn. Da begge disse Forslag bleve forkastede af Bønderne, overdrog Bispen til Provsten at undersøge Sagen.

Den 17de Januar 1748 mødtes han da med Menigheden i Vust Kirke, hvor tillige Mag. Langaard efter Bispens Befaling havde indfundet sig. Provsten tilspurgte først Præsten, om han havde noget at klage paa Menigheden, hvortil Mag. Langaard sagde nej. Derpaa tilspurgte han Menigheden om de havde noget at klage, og de samme 7 Mænd overrakte ham da et nyt Klageskrift, der gentog alle de gamle Beskyldninger. »Vi vil ikke tale om de

Særsindede i Vust og de andre 2de Sogne« slutter Skriftet, »thi skulde de blive ansete udi deres Ord, saa blev ingen Klage over disse Præster, saasom de tager imod og er fornøjet med saadan Afløsning, som vi tager aldeles ingen Lod og Del i. Da siden berørte disse vore Præster begaar sig, som meldt er, udi Skriftestolen, og vi ingen Syndsforladelse nyder af nogen af dem paa Guds og deres hellige Embeds Vegne, saa beder vi da for Guds Skyld, at vores allernaadigste Konge, Biskop og al Øvrighed vil hjælpe os til det, som vore tørstige Sjæle søger og længes efter«. Mag. Langgaard indgav et skriftligt Tilsvar paa Bøndernes Klager, der viser, at ogsaa han nu er bleven træt af Kampen og tænker paa at følge sin Kapellans Exempel. »Som jeg af saa mange Prøver i mit Embed nu paa 9de Aar, Beskyldninger og Angivelser, nu for min allernaadigste Konge, nu for hans Højærværdighed Biskoppen og andre Foresatte, vel erfarer, at Aarsagen er Fjendskab mod det Evangelium, som jeg baade i Prædike- og Skriftestolen forkynder dem, saa de oppasser endog den mindste Lejlighed for at faa Materie til Klagemaal, saa kan jeg fremdeles heller ikke andet formode, hvilket da er mig altfor ufordrageligt, at min allernaadigste Konge, hvis høje Naade er mig vigtig, idelig med saadanne Ting for min Skyld skal besværes. Hvorover, da vel dette nu indkommer for min allernaadigste Konge, min vemodige Begæring og allerunderdanigste Bøn er, at jeg heller allernaadigst maatte forløses fra at føre dette Embede iblandt dem længere, end jeg enten skulde paatvinges noget mod min Samvittighed eller blive anset som den, der vil handle af Fortrædelighed eller Ulydighed. Thi jeg veed dog ikke at kunne paa anden Maade, end sket er, hvad Hovedsagen angaar, betjene Skriftestolen eller anden Embeds Forretning. Hvilket er alt, hvad jeg underdanigst veed at svare og begære i disse Omstændigheder«.

Paa en Maade havde Bønderne altsaa gjort rigtig Regning, da de ansaa Øjeblikket for gunstigt til helt at fortrænge Præsterne fra Embedet. Men derimod havde de

taget Fejl, hvis de troede, at de denne Gang lige saa let som sidst vilde faa Øvrigheden paa deres Side. Thi nu i den ellefte Time, da den ene af Lærerne allerede havde nedlagt sit Embede, og den anden stod i Begreb med at følge hans Exempel, rejses der endelig for første Gang en Bevægelse for at støtte den nidkære Sognepræst og bevare i det mindste ham for hans Virksomhed. Bispen tog nu afgjort Parti for Mag. Langgaard og indsendte Bøndernes Klageskrift til Kancelliet med en Erklæring, der i høj Grad gik Bønderne imod, og som forsvarede Præsternes Embedsførelse i Ord og Udtryk, der næsten viser os Bispen som de herrnhutiske Præsters Meningsfælle. »Jeg kan allerunderdanigst erklære« skriver han, »at de har ingen Aarsag til deres Klagemaal, og at deres Begæring om allernaadigst Befaling over Præsterne til at absolvere dem uden Vilkaar kommer af en forsætlig og modvillig Vankundighed. Thi naar de ikke forstaa og ikke vil forstaa, hvordan det staar til imellem vor Frelser og dem: naar de ej heller vil henvises til og ej heller blive i vor Frelseres Vunder og dog vil af Præsterne have Syndsforladelse uden Vilkaar, saa vil de ej have Syndsforladelse i den Orden, som læres i den augsburgske Konfession, som de dog rose sig af. Men de vil have mere af deres Sjælesørgere, end Gud i Himlen kan give dem, hos hvilken det er en umulig Ting at forlade Synd uden i den rette Saligheds Orden«. Han foreslaar derfor, at Bønderne irettesættes for deres Genstridighed, og at der ikke tages noget Hensyn til Mag. Langgaards Andragende om Afsked.

Og samtidig med at Bispen saaledes af al Magt støttede Mag. Langgaard fra oven, fik han ogsaa Undsætning fra en anden Kant, fra de »Særsindede« i Vust, som hidtil aldrig havde blandet sig i Striden. Men nu rykkede de frem med et Indlæg, hvis Sprog og Stil staar i den mest karakteristiske Modsætning til de grove Talemaader, som deres Modstandere betjente sig af:

»Eftersom det er af os, vi af Vust Menighed, vores højædle og højærværdige Øvrigheds Begæring, at om der er nogen, som intet har at klage paa deres Lærere, de da ville attestere dennem det, — altsaa kan vi her undertegnede arme Syndere, ved Guds Aands forarbejdende Naade og i Støvet for Frelseren sige med al Sandhed, at begge vores Lærere, baade Hr. Magister Anders Langgaard saa og Hr. Otto Krogstrup, har intet forholdt os af alt det, som kunde tjene til vores timelige Velfærd og vores Sjæles evige Salighed, hvilket vi enfoldig med vore Hænders Underskrift testerer«.

Denne Erklæring er underskrevet af 20 Mænd med Sognefogden Jens Graversen i Spidsen. — Men de 7 Mænd og deres Tilhængere bleve saa forbitrede over denne Erklæring, som de ansaa for at være fornærmelig for sig, at de lod Hovedmændene for de »Særsindede« indstævne til Herredstinget.

Det kgl. Reskript, der udgik den 16de Februar 1748 for at ende Striden, var dog ikke saa gunstigt for Sognepræsten, som man efter Bispens Bestræbelser skulde have ventet. Det paalagde kun Bispens »at anvende al mulig Flid til at stifte Enighed og god Forstaaelse imellem Sognefolkene og Sognepræsten, og tilholde enhver at efterleve, hvad de efter Loven, Ritualet og Forordningerne ere pligtige«. — Der nævnes intet om den Dispensation fra Ritualet, som tidligere var givet Mag. Langgaard, og som Bispens havde mindet om i sin Indstilling, lige saa lidt som der tales om Formaninger og Irettesættelser til Bønderne. Reskriptet havde da ogsaa kun den Virkning, at Mag. Langgaard fastholdt sin Begæring om Afsked.

Heri bestyrkedes han yderligere ved nye Plagerier, han var Genstand for, og som udgik fra hans Avindsmand, Herredsfoged Bruun. Krogstrup, der paa den Tid havde forladt Præstegaarden, var uden sit Vidende Aarsag dertil. »Jeg tænkte nu«, skriver Mag. Langgaard i Februar til Biskoppen, »at jeg var i Sikkerhed, hvad den kære Krogstrups

Bortrejse fra Klim kunde være angaaende; men før end jeg ser mig om, indstævnes mine Husfolk og jeg, og her tages Tingsvidne paany. Hvorledes jeg her udi skal forholde mig, veed jeg snart ikke; dog tænker jeg, at Hr. Otto, som er i sit Fædreland, selv bedst kan forklare sig for sin Øvrighed og holde mig uden Tiltale og Ansvar«. Sagen var den, at Herredsfogden mistænkte Otto Krogstrup for at ville overtræde Forordningen af 29de Januar 1745, som forbød Personer, der fra Kongeriget begave sig til Herrnhut, at føre noget som helst af deres Ejendom med sig ud af Landet, da denne i saa Tilfælde var forbrudt. Det var Herredsfogden bekendt, at Krogstrup i sin Tid var bleven sat i Skat af en Formue paa 700 Rdlr., og nu henholdt han sig til Mag. Langgaard for at faa Rede paa, hvor de Penge vare, og hvor Krogstrup agtede at rejse hen. Da Otto Krogstrup af Sognepræsten blev underrettet om denne Sag, befandt han sig i Kolding, og herfra sendte han den 25de Februar en Redegørelse for sine Formuesomstændigheder til Stiftsøvrigheden over Aalborg Stift. »Jeg har vel paa den Tid, da Formueskatten blev paalagt, haft og angivet 6—700 Rdlr., som var min Fædrearnv; men det er og vist, at jeg af samme Penge havde laant min sl. Broder, som var Præst i Haslund i Aarhus Stift, nogle Hundrede Rigsdaler, hvilke Penge jeg alle har eftergivet hans Enke og 5 smaa umyndige Børn, og aldrig faar eller forlanger noget deraf, siden hans Enke og Børn har højt fornøden det lidet, som var efter ham, til deres Underholdning. Dernæst saa er der i Klim Præstegaard af Tyve bortstjaalet fra mig 2de Gange en stor Del af samme Penge, som jeg havde hos mig selv, hvilket er vel bekendt. For det 3die har jeg anvendt en Del paa sl. Hr. Povlsens Børn i Harridslev, som jeg lovede deres Forældre i levende Live at antage mig og forsørge, saa vidt jeg kunde, siden de ikke fik synderligt efter deres Forældre, og vare alle umyndige og smaa. Jeg kan derfor med al Sandhed bekende hermed for høje Øvrighed, at jeg ikke haver 100 Rdlr. tilbage i

Behold af min Fædrearv; og at jeg ikke har kunnet oplægge noget af 50 Rdlr., som jeg aarlig bekom i mit Embede, kan den gunstige Øvrighed selv let slutte«. Samtidig med denne officielle Erklæring, som blev indlemmet i Tingsvidneakten fra Hanherredernes Ting, sendte Krogstrup en særlig Skrivelse til Biskoppen. »Som jeg har den Fortrolighed til Deres Højærværdighed, at De elsker mig og gerne vil hjælpe mig i alt, hvad De kan, saa tager jeg mig og den Frihed i Besynderlighed at skrive Dem til herom, og for Biskoppen bekender af mit Hjerte, at jeg ikke har de Penge, som jeg er angivet for, men har i Sandhed anvendt dem til det, som jeg i min Erklæring til Stiftamtmanden og Hr. Biskoppen har skrevet. Jeg vilde dog nødig se, at Mag. Langgaard skulde komme i nogen Fortræd for det, som er usandfærdigt. Thi som jeg hører, saa har Herredsfogden indstævnet Mag. Langgaard med hans Husfolk og vil tage Tingsvidne over ham og sende det til Kongen, som han plejer at gøre. Derfor er min underdanigste Begæring til Deres Højærværdighed, at De vil styre denne Sag til det bedste. Thi det er aabenbart, at Herredsfogden gør det af lutter Fjendskab til Langgaard og mig, som han nu saa lang en Tid har øvet imod os, og stræber af al Magt at faa vor Frelzers Sag udryddet ganske. Desuden er det jo en urimelig Sag, at Langgaard skulde kunne vide, hvor jeg er, og hvor jeg rejser hen, da jeg i Sandhed ikke veed det selv, hvor jeg kommer i Verden. Jeg har i disse Tider besøgt mine Venner her og der, og veed ikke, hvor jeg agter at opholde mig endnu«.

Dette Brev, dat. Kolding den 25de Februar 1748, er det sidste fra Krogstrup, som haves i Aalborg Bispearkiv. Herefter forsvinder hans Spor, og han forlod senere Landet og rejste til Herrnhut.

Hjemme i Klim rasede Striden videre mellem Rationalisterne og de »Særsindede«, med Chikanerier i det daglige Liv og Beskyldninger og Vidneførsler paa Tinget. Biskoppen havde d. 27de Februar tilskrevet Sognebeboerne et mange

Sider langt Hyrdebrev, som Sognefogden lod oplæse for de forsamlede Bymænd paa Grandestævnet. Men det varsler kun daarligt for Biskoppens Ønsker om Fred og Forsoning, at de to Partier ikke kunde enes om at besvare det i en fælles Skrivelse, men maatte takke Biskoppen hver for sig: Jens Graversen skriver paa den ene Parts Vegne, de syv sædvanlige Ordførere paa den andens. — Men Sognepræsten blandede sig nu ikke mere i Striden. Han havde fornyet sin Ansøgning om Afsked, og den blev ham bevilget d. 19de April 1748. Øvrigheden var ikke faret lempeligt frem imod ham. Processer og Domme vare faldne over ham Slag i Slag, men det gør et forsonende Indtryk at se, at Regeringen nu viser ham en Imødekommenhed, som han tidligere forgæves havde ansøgt om. Provsteretsdommen var endnu ikke bragt i Udførelse. Nu fik han ved et kgl. Reskript baade Fritagelse for Afbigten og Eftergivelse af de 70 Rdlr. i Bøde. Stridens Bitterhed skulde være glemt.

Mag. Langgaard blev Sommeren over i Klim. Da han forlod sin Præstegaard, tabe vi hans Spor for bestandig. Der siges, at han gik til Amerika.

Derimod blive vi en enkelt Gang efter mange Aars Forløb mindede om hans Kapellan Otto Krogstrups Navn. I Luxdorps Kalenderoptegnelser findes under 21de Marts 1781 en Notits om, at »en Herrnhuter Krogstrup, tjenende Etatsraad Hansen«, havde ladet trykke nogle Prædikener, som Provst Hvid havde holdt i Frelserens Kirke paa Kristianshavn, men at Politimesteren havde lagt sig imellem og forbudt baade Salg og videre Trykning af dem. — Hvis denne Herrnhut er Hr. Otto Krogstrup, have vi heri et Vidnesbyrd om, at han endnu i sin høje Alderdom tjente den samme Sag, som han havde viet sin tidligste Manddoms Aar, og for hvis Skyld han havde afbrudt sin Embedsbane og forladt sit Fædreland.

Kilder: Aalborg Stifts Ordinationsprotokol, almindelige Kopibøger, Landmodesager og en Pakke Breve, betegnet Cap. C. Loc. 8 Fasc. 1. Hanherredernes Tingbog. (Alt i Provinsarkivet i Viborg).

Danske og norske Studerende ved Universitetet i Helmstädt (1576—1744).

Ved Prof. Dr. L. Daae.

Under et Besøg i Wolfenbüttel i Juli 1879 benyttede jeg Lejligheden til i det hertugelig Braunschweigske Arkiv, hvor ovennævnte forlængst nedlagte Universitets Matrikel bevares, at udtegne de Studerende fra de tre nordiske Riger. Af disse Excerpter meddeles her, hvad der angaar Danmark og Norge.

Universitetet i Helmstädt stiftedes 1574 af Hertug Julius af Braunschweig, og nedlagdes af Jérôme Bonaparte som »Konge af Westphalen«. Jeg har gennemgaaet Matriklen lige til 1810, da den sidste Indskrivning fandt Sted 25 April, kort før Universitetets Nedlæggelse. Efter 1744 fandtes dog ingen Danske eller Norske. Den sidste Svensker indskreves 12. Okt. 1756.

Da jeg ikke er Personalhistoriker af Fag og derhos ikke har haft Tid til at efterspore alle de Studerendes senere Skjebne, har jeg kun anbragt faa Noter.

1576, Apr. 21.	Nicolaus Henrici Helsingorensis Danus.	
— Mai 10.	Magnus Bartholinus Danus.	
— Sept. 30.	Johannes Grube	} nobiles Dani.
— - -	Enewaldus Crusius ¹⁾	
— - -	Bosius Erii	

¹⁾ Norges Statholder 1608—18.

- 1579, Jul. 18. Petrus Rotmannus Roschildensis.
 1587, Mart. 31. Jacobus Franciscus Vardensis Danus.
 1588, Jan. 29. Gislaus Guntherus Islandus.
 — Oct. 10. Jacobus Henricus Norvegius¹⁾.
 1589, Mai 28. Severinus Laurentius Danus.
 — Jun. 29. Johannes Martinus Danus Malmogiensis.
 — - - Erasmus Petri Danus Choagiensis.
 1590, Jan. 3. Jonas Magni Jemptus Norveg. gratis²⁾.
 — Jul. 13. Johannes Bruno Lollandinus.
 — - 31. Ericus Mauritius Danus Lolandius.
 — - - Nicolaus Petrejus Danus Burglanensis.
 — - - Petrus Michaelis Hafniensis Danus.
 — Aug. 2. Wolfgangus Joannes Ruman Danus³⁾.
 — Oct. 12. Henningus Belde
 — - - Georgius Schougardus } nobiles Dani.
 — - - Magnus Packs }
 — - - Paulus Petrejus Roschildensis Danus.
 — - - Petrus Thomæ Reckingensis Danus⁴⁾.
 — - 18. M. Laurentius Andreae Roschildensis
 Danus.
 — Dec. 19. Olaus Othoniensis Vionis Danus.
 1591, Sept. 27. Johannes Johannis Halandus Danus.
 — - - Johannes Brahe, nobilis Danus.
 — Oct. 16. Franciscus Julius, nobilis Danus.
 1592, Mart. 6. M. Martinus Bornholmius Danus.
 — Mai 3. Theocarus Petræus Danus.
 — - 6. Johannes Jacobi Collingensis Danus.
 — Nov. 15. Hermannus Lipper Danus, bonarum artium
 magister.

¹⁾ En Nordmand af samme Navn indskreves 1586 i Rostock.

²⁾ En Jonas Magni Norv. indskreves 1593 i Rostock. Lange antager ham for at være den berygtede Rector i Bergen, siden Sognepræst i Indvigen, der henrettedes 1617 (Norske Saml. 8vo I. S. 89 og L. Daae, Norske Bygdesagn I.). Denne Mand havde Tilnavnet Skanke, og en Familie af dette Navn fandtes ogsaa i Jemteland.

³⁾ Død som Professor i Khvn. 1637.

⁴⁾ Rimeligvis Hovmestere.

- 1593, Mai 23. Nicolaus Aurifaber Danus.
 — - 26. Andreas Balthasarus Danus.
 — Jul. 21. Bartholomæus Matthiæ Rincopensis Danus.
 — Sept. 26. M. Nicolaus Lætus Danus.
 — Nov. 24. Johannes Andreas Danus.
 1594, Apr. 13. Joannes Bonnus Danus.
 — - 16. Joannes Tornaw Danus.
 — Aug. 30. Christophorus Andreas Danus.
 — - - Paulus Nicolaus Danus.
 — Sept. 26. Ivarus Lyke, nobilis Danus.
 1595, Oct. 9. Tostanus Ouandi Norvegianus¹⁾.
 1596, Jul. 10. Nicolaus Villehadus Albinus Danus.
 1597, Mai 4. Nicolaus Rincopensis Danus.
 — - 13. Baggo Jacobi Ripensis Danus.
 — Jun. 13. Johannes Oporinus Cimber Danus.
 — - 24. Kilianus Krabbe nobilis Danus.
 — Sept. 13. Bartolus Ivarides Muhle Danus.
 1600, Jul. 8. Laurentius Olai Danus.
 — - - Gotfridus Lindenaw nobilis Danus.
 — Aug. 6. Erasmus Severinus Haffniensis Danus.
 — - - Nicolaus Gaas Fionius Danus.
 — - - Paulus Joannes Nidrosiensis Norvegus.
 1601, Mai 6. Severinus Andreae Hiterensis Norwagus.
 — - - Joannes Bugæus Bergensis.
 — Jul. 4. Conradus Qvistius Fridericoburgensis Se-
 l[an]dus²⁾
 — Nov. 27. Christianus Bordingus Arhusia-Danus³⁾.
 — Dec. 5. Christophorus Knoff, Fridericoburgensis
 Danus.
 1604, Jun. 11. Fridericus Frisius de Hesselager⁴⁾.
 — Dec. 3. Christophorus Georgii Vindingius Danus.

¹⁾ Indskreven 1592 i Rostock.

²⁾ Rørdams Magistre sub. a. 1604.

³⁾ Siden Dr. med. Nyerup, Lit. Lex.

⁴⁾ Indskreven i Leiden 1607. Døde 1619.

- 1605, Apr. 25. Justus Brockenhusius Cimber Danus¹⁾.
 — - - Joannes Brockenhusius¹⁾ Cimber Danus.
 — - - Daniel Joannes Ripensis Danus.
 — Sept. 18. Joannes Joannis Ripensis Danus.
 1607, Nov. 19. Detlevius Olai Gotlandus Danus.
 1608, Mart. 1. Georgius Petri Vandalus Danus.
 — - 10. Joannes Clausen Ripensis Danus.
 1609, Jul. 26. Lucas Paludanus Viborgensis Danus. Med.
 — Oct. 6. Petrus Johannis Ripensis Danus.
 1612, Nov. 20. Johannes Paludanus Viberg. Danus.
 1613, Mart. 29. Daniel Berner, Hafniensis Danus.
 — Jul. 7. Fridericus Marchander²⁾ }
 — - - Johannes Marchander²⁾ } nobiles Dani.
 — Oct. 25. Christophorus Bergerus Betulanensis Danus³⁾.
 1616, Jun. 5. Nicolaus Severini Ripensis Danus.
 1617, Apr. 19. Henricus Posthius Hafniensis Danus.
 1623, Mai 3. Michael Joannis Roaggerius Danus.
 — - - Paulus Jacobæus Roaggerius } Ripenses.
 — - - Petrus Johannis Suchius } Dani.
 1624, Jun. 10. Eilhardus Høgh }
 — - - Thomas Høgh } Fratres nobiles Dani.
 — - - Ericus Høgh }
 — Jul. 19. Johannes Lerche Neoburgo-Danus.

(Nu kommer en Periode, hvorunder Universitetet hjem-søgt af Krigens Ulykker. »Ab II Augusti 1625 usque ad XIII Oct. 1628 ob tristem academiae calamitatem, tumultus bellicos immanes et continuos novus Pro-Rector eligi non potuit«. Derefter hedder det i Matrikelen: »Nicolaus Andreæ Gravius Strengnensis, Swedus natione, phil. pr. primus rector restauratae quodammodo⁴⁾ denuo Juliae post

¹⁾ Dansk hist. Tidsskr. 4 R. IV. S. 462.

²⁾ o: Markdanner.

³⁾ Indskreven i Rostock 1613.

⁴⁾ Dette Ord er siden udstrøget.

dissipationem et cladem plus quam triennem a peste primo, deinde bello factam, recensui et subscripsi«).

- 1646, Mart. 14. Joannes Faber Nycopia-Danus.
 1648, Nov. 24. Gerhardus Drescovius Danus¹⁾.
 1652, Jul. 21. Otto Sperling Hafniensis Danus²⁾.
 1653, Mai 25. Daniel Kühnel Danus.
 1662, Jul. 19. Christianus Bulovius Danus.
 1664, Nov. 3. Johann von Rechen Bergå-Norvegus depositionis ritu initiatus est³⁾.
 1665, Febr. 3. Mauritius Ovenius Bergå-Norvegus⁴⁾.
 — Mai 30. Thomas Harderus Hafniensis Danus⁵⁾.
 — - - Georgius Harderus Hafniensis Danus.
 1666, Jan. 2. Daniel Ernstius Danus.
 1669, Mai .. Christianus Pauli Danus, Sim. f.⁶⁾.
 1678, Febr. 26. Johannes Christophorus Megander, Norburgensis Danus.
 1681, Jun. 15. Paulus Heinsius Hafniå-Danus.
 — - - Paulus Eggerus Hafniå-Danus.
 — - - Georgius Mejerus Nidrosiå-Norvegus⁷⁾.
 1697, Jul. .. Fridericus Brechtfeld, Hafniå-Danus.

(»1718. die XI. mens. Dec. inscripti sunt Ser. Marchiones Culmbacensis Fridericus Ernestus, M. z. B. C.,

¹⁾ Havde 5 Sept. s. A. ladet sig immatrikulere i Leiden. See om ham forevrigt L. Daae, Det gamle Christiania, 2 Udg. S. 62. Døde i Chra. 1719 som Admiralitetsraad og Rigmand.

²⁾ Født 1634 i Christiania, † 1715 som fhv. Prof. ved det ridderlige Academi i Kjøbenhavn.

³⁾ 1668 indskreven i Leiden.

⁴⁾ Indskreven i Leiden 1670 og paany sammesteds 1676.

⁵⁾ Nyerups Lex. Blev Capellan ved den hollandske Menighed paa Amager.

⁶⁾ Nyerups Lex. Døde 1679 paa en Reise i Paris.

⁷⁾ Sandsynligvis den Jørgen Mejer, der fra 1691 til sin Død 1710 var Sognepræst til Vø i Thronhjems Stift. Hans Fader var Foged lige nær ved Thronhjem. Erlandsen, Thronhjems Stifts Geistlighed S. 509.

Friederich Christian M. z. B. C., Joannes Sigismundus Schulin, Onoldo-Francus, serenissimorum principum ephorus^{a)}.

1722, Mai 15. Christianus Lodberg Friis Hafniensis¹⁾.

1728, Oct. 1. Friedrich von Hanneken Danus.

1731, Apr. 16. Ferdinandus Carolus Bigen²⁾ Eqves Daniæ.

1733, Jul. 26. Tostanus Hool Hafniensis³⁾.

1734, Jan. .. Frid. Christianus v. Møsting Hafniensis,
7 Thaler.

— Febr. 4. Severinus Hee Danus⁴⁾.

— Apr. 9. Johannes Andreas Stisser Danus.

— Mai 19. Janus v. Benzon } Hafnienses ritu
— - - Christianus v. Benzon } deposit. initiati.

— - - Petrus Buch Hauniensis.

— - 31. Fridericus Christianus von Esmarck Hafniensis.

— Jul. 6. Salomon v. Haven Othenia-Danus.

— Oct. 25. Johannes Regelsensis Nachscoviensis Danus⁵⁾.

— - - Jacobus Leuch Christiania-Norvegus⁶⁾.

— - - Matthias Collett Christiania-Norvegus⁷⁾.

¹⁾ Døde 1773 som Prof. med. ved Kbhvn's Univ. og Etatsraad. Indskreven i Leiden 1723.

²⁾ Se Hundrup, Biogr. Efterretn. om dem, der ved Kbh. Univ. have opnaaet de højeste akademiske Værdigheder, S. 112.

³⁾ Denne Mand var en Nordmand og født paa Hedemarken, dim. 1724 fra Christiania Skole. Blev siden Vicepastor til Nordalen paa Søndmøre og døde som en meget agtet Mand 1745. Havde ogsaa besøgt flere andre Universiteter. Se om ham i Norske Stiftelser, III. S. 938 samt Strøms Beskr. af Søndmør I. S. 504 og II. S. 259.

⁴⁾ Døde 1756 som Dr. med. og Prof. phil. ved Odense Gymnasium.

⁵⁾ Døde som Justitsraad og Godsejer paa Laaland 1770. Se Rhodes Samll. til Laalands og Falsters Hist. 2. Udg. ved Friis I. S. 65, 257. Fader til den berygtede »Historieskriver» N. D. Riegels.

⁶⁾ Døde 1767 som Raadstueskriver i Christiania (Norske Stiftelser III. S. 966 og A. Collett, En gammel Christiania-Slægt. S. 40).

⁷⁾ Døde 1759 som Amtmand over det daværende »Oplandenes Amt». (A. Collett, l. c. S. 98—103). Havde bl. A. ogsaa studeret i Göttingen.

1741, Nov. 2. Nicolaus Zeuthen Danus Ottensee¹).

1744, Aug. 14. Henricus Joachimus Stolpe Hauniensis.

I Matrikelen har jeg ikke fundet anført to norske Studenter, der have besøgt Helmstädt, nemlig Brødrene Isak Andreas Cold (senere Prof. jur. i Sorø, død som Justitiarius i Norges Overhofret 1761) og Peter Henrik Cold (siden Præst paa Kongsberg). De kom til Helmstädt 1735, og den sidstnævnte Broder har i sin Autobiographi (trykt i Kirkehist. Samll. 3 R. II. S. 641 fgg.) meddelt adskillige morsomme Træk om dette Universitet og dets Professorer, især den ved sit vigtige Verk om Conciliet i Costnitz berømte Herman v. d. Hardt.

¹) Død 1791 som Sognepræst til Skamby i Fyen. (Nyerup).

S m a a s t y k k e r .

XII.

Har Laurids Nielson („Klosterlasse“) været Præst i Danmark 1562—63¹⁾?

Af Cand. mag. G. Bang.

Der eksisterer to, saa vidt det kan ses, indbyrdes uafhængige Beretninger om, at den fra Johan III's Historie noksom bekendte norske Jesuit Laurids Nielson, der ogsaa i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede optraadte i Danmark, allerede under Frederik II har besøgt dette sidste Land. At faa afgjort, hvor vidt disse Beretninger er rigtige eller ej, kan ikke være helt uden Betydning; Laurids Nielson er en mærkelig Skikkelse. hvis Ungdom og religiøse Udvikling nok kan have Krav paa at kendes, saa vidt det er muligt.

Den første af de to Beretninger findes i en 1660 af den kejserlige Gesandt Baron Goess skreven Skildring af Katholikernes Vilkaar i Danmark. Det fortælles her²⁾, hvorledes Laurids Nielson, »dreven af Kærlighed til Fædrelandet og Iver for Sjælenes Frelse», kom til Danmark under Frederik II og i Hemmelighed styrkede de derværende Katholiker og søgte at føre de forvildede Faar tilbage til den rette Lære, men at Kongen, da han havde erfaret det,

¹⁾ Efter at dette Stykke var sat, er udkommet: Andreas Brandrud, Klosterlasse. Kristiania 1895. (326 SS).

²⁾ Kirkeh. Saml. 2 R. V Bd. S. 826.

udstedte et Edikt mod Katholikerne. At der her foreligger en Misforstaaelse, er ret let at se; Udgiveren (Dr. Rørdam) har ogsaa gjort opmærksom paa, at Baron Goess har gjort sig skyldig i den Fejltagelse at flytte saavel Jesuitens Ophold i Danmark som den kongelige Forordning tilbage fra Kristian IV's Regeringstid til Frederik II's.

Den anden Beretning er derimod, saa vidt jeg ved, ikke hidtil bleven reduceret til en Fejltagelse, og dog er sikkert heller ikke den korrekt. I et Haandskrift Ny kgl. Sml. 4to 2073^b, der indeholder en af Andr. Hojer forfattet Biografi af Laurids Nielsøn, hedder det: »I hans Ungdom blefv hand udsend til Braband i et af Jesuiternes collegiis at lære Philosophien efter de Tidens almindelige Brug og onde Sædvane. Derfra er hand siden hidkommen til Danmark, hvor hand Aar 1562 i hans Alders 24de Aar er kaldet og ordineret til Præst. Aaret derefter, 1563, er hand reist ud igien og har een Stæds i Brabant antaget den romerske catholiske Religion, saa og givet sig i et Jesuiter Closter og gjort 4 Løfter« Denne Efterretning er jo helt forskellig fra Baron Goess's, thi medens denne lader ham komme paa Propagandaens Vegne til Danmark, maa man vel efter Hojers Udtryk antage, at han er kommet hertil i en Tid, da han stod midt i en aandelig Brydning, at han har ment at kunne vedblive at staa paa Protestantismens Grund, men saa kort efter har opgivet sin Stilling og søgt Fred i Katholicismen. Psykologisk er der jo ikke noget at indvende herimod, men det er indlysende, at vi, før vi kan slaa os til Ro hermed, maa søge at komme om bag Hojers Notits og se at finde det Grundlag, hvorpaa den hviler.

Hvorfra har altsaa Hojer sin Viden? Dr. Rørdam, der har benyttet hans Haandskrift til 3dje Bind af sin Universitetshistorie, erklærer (S. 171), at det er ham ubekendt. Haandskriftet viser imidlertid selv en Vej; udenfor det paagældende Sted staar nemlig Phil. Alegambes bekendte Bibliotheca scriptorum soc. Jesu (Antw. 1643) S. 299

angivet som Kilde. Slaar man efter paa dette Sted, finder man Laur. Nielsøns Biografi, men i den ikke noget om hans Ophold i Danmark; foruden en Del Lovprisninger over ham findes her Titleerne paa hans Skrifter, og der fortælles, at han aflagde de 4 Løfter og virkede paa forskellig Maade i Belgien, Østrig, Mähren, Bøhmen, Sverige og Danmark, og Biografien ender med de Ord: »Obiit Vilmæ die V. Maij, anno salutis MDCXXII, ætatis LXXXIV, religionis LIX, sacerdotii LX«. Altsaa, han blev Præst i Aaret 1562 og antog »Religionen«, d. v. s. Katholicismen, i Aaret 1563. Saaledes har Hojer forstaaet det, og deraf har han sluttet, at han maa have været protestantisk Præst, og hvor da snarere end i Danmark? Det er en Hypothese, der selvfølgelig kan se ud, som den var berettiget, om end den synes vel dristig; men Hojer har ikke behandlet den som en saadan; han har udført den videre og stillet den ind i sit Haandskrift ved Siden af uomtvistelige Kendsgerninger uden at gøre opmærksom paa, at den kun skyldtes hans egen Konstruktion over Alegambes Talangivelser. — Men denne Opfattelse af Udtrykkene i det jesuitiske Forfatterleksikon og dermed alt, hvad Hojer har udledt deraf, er utvivlsomt urigtig; »religio« maa sikkert forstaaes som Indtrædelse i en Munkeorden. 1563 er altsaa Laurids Nielsøn indtraadt i Jesuiterordenen efter Aaret i Forvejen at være bleven gejstlig, men selvfølgelig ikke protestantisk gejstlig. Thi kan man vel tænke sig, at den jesuitiske Forfatter har regnet hans Præsteskab fra hans Ordination i den lutherske Kirke? Slutningen e silentio maa man ganske vist være varsom med, men det vilde dog ogsaa være mærkeligt, om ingen anden dansk Forfatter havde vidst noget om dette Laurids Nielsøns Ophold i Danmark.

Til en Sammenligning er det ret lærerigt at se, hvad en anden Historiker faar ud af Alegambes Tal. Det er Joh. Møller i hans Tilføjelser til Alb. Bartholins »De scriptis Danorum liber posthumus« (Udg. 1699. S. 325). Her hedder det, tydelig nok udelukkende efter Alegambes Forfatter-

leksikon, om Laur. Nielsøn: »Sacerdotio anno 1562 initiatus & Jesuiticum anno 1563 ingressus ordinem«; her er altsaa »religio« rigtig forstaaet som Indtrædelse i Jesuiterordenen. Pontoppidans Beretning (Ann. eccl. Dan. III, S. 557) er utvivlsomt laant fra Møller.

Denne Forklaring af Hojers Notits staar kun som en Hypothese; men den synes dog paa en rimelig Maade at forklare en Beretning, som, saa længe der ikke er draget mere Stof frem om Laurids Nielsøns Liv paa dette Tidspunkt, kun i ringe Grad bærer Præget af Sandsynlighed.

XIII.

En Eventyrer i det syttende Aarhundrede.

Ved Prof. Dr. L. Daae.

I sin Biographi af Arrebo (A.s Levned og Skrifter I, S. 105) omtaler Dr. H. F. Rørdam et (senere i Norsk Registr. V, S. 89 trykt) Kongebrev af Marts 1620 til nogle af Norges Lensherrer og dets samtlige Biskopper, hvori befales, at anholde to Personer »der reise om i Norge og prædike og udbrede adskillig vrang og falsk Lærdom blandt Folket«. Dr. Rørdam har antaget disse to Mænd, hvis Navne vare Laurids Nilsen Malmø og Theodor Bera, for papistiske Udsendinge. Af Oslo Capitels Protocol fremgaar, at kun den ene var Catholik, medens den anden var en Landstryger og Bedrager, der var rømt fra Danmark. De Oplysninger, man faar om ham, ere imidlertid saa characteristiske, at jeg har fundet det Umagen værd her at meddele dem.

»Laurids Nilsen Malmogius« blev 25 Mai 1620 stillet for Oslo Capitel og udspurgt om sin Slægt og Levned. Der vare Vidner tilkaldte, der hørte hjemme i Malmø og

kjendte ham fra denne By, hvor hans Fader »Nils Pommerants« eller »Kornmaaler« levede. Selv fortalte han sine Fata i Livet saaledes. Han var sat i Malmø Skole, men da Hørerer var streng, sattes han derfra til Ridefogden Markus Schoning, der holdt en Skolemester til godt Folks Børn, og hvor han betalte 50 Daler om Aaret for Kost og Lærdom. Saa gik han en kort Tid i Lunds Skole, dernæst atter i Malmøs, hvorfra han 1617 drog til Kjøbenhavn for at deponere¹⁾. Han var saa i Kjøbenhavn et Aar, men »fik ingen Kost«. Saa kom han til Aarhus til M. Christen Stub, hvor han »expecterede et halvt Aar«. Drog saa til M. Mads, Sognepræst til Vollensløv udenfor Aarhus imod Silkeborg²⁾; der var han tre Fjerdingaar og læste for hans Børn, »og han lod hannem ordinere³⁾ og sagde god for hannem, at han kunde blive ordineret; men siden kunde han ikke bekomme sine Testimonia«. Var der Capellan i et halvt Aars Tid, og kom derfra, »fordi han havde ingen Testimonia og ei bekomme kunde«. Og velb. Christian Holck⁴⁾ »lod hannem fare formedelst hans Ungdom, ellers truede han hannem paa Livet«. Derfra drog han over Aarhus til Kallundborg og saa til Skaane, »efterat have vageret Jylland igjennem«; men i Fyn sagde han sig aldrig at have været. Fra Skaane gik Reisen til Norge. I Danmark havde han aldrig prædiket uden i »Vollensløv, der han var Capellan«, men i Borgesyssele prædikede han Søndagen Cantate (4 Sønd. eft. Paaske) ved Hovin, Annex til Spydeberg, og gjorde fuld Messe med Hr. Anders's

1) Han findes ikke i Matrikelen og er vistnok aldrig bleven academisk Borger.

2) Et Sogn af Navnet Vollensløv findes ikke i Egnen mellem Aarhus og Silkeborg, og nogen Præst af Navnet Mester Mads har næppe paa den Tid været i Aarhus Stift. H. F. R.

3) Iblandt Biskop Jens Gødesens Ordinander fra den Tid nævnes ingen af Navnet Laurids Nielsen (s. Kirkehist. Saml. 3. R. II, 752). H. F. R.

4) Forlenet med Silkeborg Len 1611—1641.

Samtykke og indledede Kvinder. I 1619 var han i Tønset i Østerdalen, hvor han »med Sognepræstens Samtykke« i Annexet Kvikne, (»hvor der ikke havde været Prædiken i flere Aar«), »sang fuld Messe, prædikede, døbte Børn, administrerede Sacramentum Altaris; vidste dog ikke, hvor mange Communicanter der vare, og mindedes ikke, om nogle i Kirken blev indledt af hannem«. Han havde ogsaa prædiket i Throndhjem »eller i Nordland«, men »efterdi Bispen (Arrebo) var ikke hjemme«, drog han til Bergen. Derfra gik Reisen til Sogn til en Præst, Hr. Erik i Le-ganger. Her udgav han sig for »D. Cortis Svoger«, (et fiffigt Paafund, da Dr. theol. Cort Axelsøn, der var Bergenser, paa den Tid var en af de fornemste Professorer ved Universitetet og selvfølgelig nød største Anseelse i sit Hjemstift). Han paastod dog, aldrig at have prædiket i Bergens Stift. Fra Hr. Erik drog han til Hr. Peter, ligeledes i Sogn, og saa til Hallingdal og Valders. Heller ikke i Stavangers Stift, hvortil disse Landskaber da hørte, havde han prædiket.

Han blev saa af Retten tilspurgt, hvorfor han var kommet fra sit Kald som Capellan, og svarede da, som allerede anført, at han »ikke kunne bekomme sine Testimonia, som der var lovet ham«, hvorfor Øvrigheden kjendte ham »ikke dygtig nogen Tid at være til Kald at tilstedes efter denne Dag«. Et Vidne, Povel Foss, svarede, at Laurids hos en Bonde i Sogn havde udgivet sig for »en Herremand med Guld-Armbaand og Kjæder«, samt fortalt, at »han var med, der Kongen af Danmark og Sverige bleve forligte« (man maa tænke paa Baron Renkolavet, der »talte med Kongen af Frankrige ved den Utrechtske Fred«, i Den honette Ambition). Andensteds havde han, ifølge det samme Vidnes Forklaring, nøiet sig med at udgive sig for »Hr. Jørgen Lunges Præst i Bohus Len« (»det han selv ikke benegte kunde«) og hos Hr. Anders paa Spydeberg havde han sagt sig at være »en Broder af Dr. Caspar« (Bartholin).

Samme Vidne, Povel Foss, berettede om den ovenfor nævnte Theodor Bera, at han var »en laug¹⁾ Karl, natione Gallus, haver informeret nogle Præsters Børn, skal nu være inddragen udi Sverige, skal være religione Jesuita«.

Den 29 Mai 1620 afgave Biskop Glostrup og menige Capitel i Oslo saadant »Betænkende« i Laurids's Sag: »Eftersom Laurids Pommerants sig høilig forgrebet har mod Guds Ord, det hellige Ministerium og dets Administration med stor Bespottelse en Laicus at befatte, bør han for saadan Formastenhed ikke paa Livet benaades, men med høieste Straf revses og som en Bespottere falde under Sværdet; men ved hvad Midler saadant skee skal, indstilles for den verdslige Øvrighed²⁾).

XIV.

Et hidtil ubemærket Lejlighedsdigt af Kingo.

Ved *H. F. Rørdam.*

Man kjender en Mængde Lejlighedsdigte af Thomas Kingo, hvoraf nogle vel ikke sønderlig forøge hans Berømmelse, medens andre bære Præg af den ægte Digter-aand, der boede i denne Mand³⁾. Til de sidste mener jeg, at efterfølgende Vers kunne regnes, der i sin Tid fandtes malede paa en Fattigblok, der stod paa Skibsbroen i Faaborg, Kingos Navn findes rigtignok ikke under Versene, og jeg veed heller ikke, om nogen Tradition har tillagt ham dem;

¹⁾ Lav af Væxt.

²⁾ I Kirkehistoriske Samlinger [1 R.] I. S. 265 fgg. vil man finde en Beretning om en uordineret Præst i det sextende Aarhundrede, hvis Færd dog langt fra var saa graverende som den her omtalte Mands.

³⁾ Se Richard Pedersen, Thomas Kingo og hans Samtid, S. 308 ff.

men jeg er temmelig vis paa, at hvem der kjender Kingos Digerstil, ikke vil være i Tvivl om, hvem Forfatteren maa være, saa meget mere som Versene skrive sig fra den Tid, da Kingo var Biskop i Odense.

Gudelige og Godheds-Tanker for de søfarende

ved deres

Udgang og Indgang.

Udgang.

Du, som fra denne Bro paa Bølgens Vej udtræder,
 At bugte dig omkring fra Fyen til fremmed Steder,
 Tænk dog, hvor nær du hen til Dødens Stræde gaar,
 Der mangler kun et Trin, naar du paa Skibet staar.
 Om du da uden Gud din egen Vej henripper,
 Og han et Øjeblik dig ud af Haanden slipper,
 Da slipper Top og Tavl til Afgrunds mørke Vraa,
 Og du for Fiske-Mund en Madding blive maa.
 Staa derfor lidet her, gør baade Bod og Bønner,
 Og tænk paa de Guds Børn, som deres Suk udstønner
 I deres Armods-Hus, kast hen til deres Gavn
 En Skjærv i denne Blok; far saa i Jesu Navn!

Indgang.

Du, som paa Bølgens Ryg saa tryggelig har vandret,
 Og dit sø-banket Skib fra Hav til Havn forandret,
 Tænk dog, hvor store Ting dit frygtsom Øje saae,
 Da du med Gods og Liv i Dødsens Munding laa.
 Det var Guds Naades Værk, at ikke Kjøl og Planke
 Af Søens Hammer-Magt lod sig til Vrag forbanke,
 At Vinden ikke brød de Sejl fra Maste-Top,
 At Vandet ikke aad det tynde Træværk op.
 Nu du ved denne By din Sø-Hest haver bundet,
 Din Vand-Teen denne Gang saa lykkelig afspundet,
 Da viid, her er et Hus for armes usle Flok,
 Til Ophold ofre dem en Skjærv i denne Blok.

Versene, der ogsaa fandtes indskrevne i en gammel Kopibog fra 1694 i Faaborg By- og Raadstuearkiv, ere i sin Tid derfra meddelte til Østs Archiv for Psychologie, Historie, Literatur og Kunst VIII, 234 f. med Bemærkning om, at Blokken med Versene endnu 1727 stod paa Faaborg Skibsbro. Nogen Antydning om, at Versene stamme fra Kingo, findes dog ikke paa dette Sted.

. XV.

Chilian Reuther fra Mellerstadt.

Ved *S. Birket Smith*.

Som bekendt har Skolemester ved vor Frue Skole i Odense Christiern Hansen (eller Jensen) 1531 bearbejdet paa dansk et latinsk Helgendrama om den hellige Dorothea af en Forfatter, der kalder sig selv »Chilianus eques Mellerstadius«. Dette har Nyerup (i Bidr. til d. d. Digtek. Hist. I. 144) oversat som »Ridder Chilian fra Mellerstadt«, og under denne Betegnelse er Manden siden altid gaaet. Baade Stykket og dets Forfatter synes i øvrigt at have været meget lidt kendte i Tyskland selv¹⁾, og det er først i et i Fjor udgivet Skrift af P. Bahlmann (Die lateinischen Dramen von Wimphelings Stylpho bis z .Mitte d. 16. Jahrhunderts. Münster. 1893), at man faar noget nærmere Oplysning om »Chilianus eques«, og først og fremmest da en anden Fortolkning af selve denne Betegnelse. I Bogens Text kender Bahlmann ham dog endnu kun som »Kilian fra Mellerstadt« (S. 28), men i Rettelserne (S. 109) oplyser han, at »eques« maa opfattes som en Latinisering af Mandens virkelige Efternavn: Reuther, og den dramatiske

¹⁾ De findes saaledes heller ikke nævnte i den nyeste, ellers saa overordentlig detaljerede Udgave af Goedeke's Grundriss z. Gesch. d. deutschen Dichtung.

Forfatter bliver herved identisk med en Mag. Chilian Reuther, der i Aaret 1506 kom til Universitetet i Wittenberg og i 1509 nævnes som Dekan i de frie Videnskabers Fakultet samme Steds (se J. Köstlin: Die Baccalaurei und Magistri d. Wittenberger philosoph. Fakultät. Halle. 1887. S. 23, 24, 28).

XVI.

Et lille Bidrag til J. C. Dippels Historie.

Første Gang den fra Kirkehistorien bekendte Dippel (»Christianus Democritus«) kom i Forbindelse med den danske Konges Stater, var i Aaret 1707, da det var under Forhandling om at skaffe ham et Fristed i Altona, for at han der kunde øve sine alkymistiske Forsøg¹). Om de Betingelser, han stillede, og de Indrømmelser, der gjordes ham, har man neppe hidtil vidst noget bestemt. Efterfølgende tvende Aktstykker, som give Oplysning i saa Henseende og ere fundne i det holsteinske Arkiv paa Ledreborg, ville derfor ikke savne Interesse.

1.

Ibro Königl. Mayt. Cantzeley Rath C. Dippelius suchet allerunterth. nachfolgende 3 Puncten.

1. Verlange ich völlige Religions-Freyheit, das ist, nach meinem Gewissen vor Gott zu wandeln, und auch durch keine Thätlichkeit molestiret zu werden, wann was weiter von mir sollte geschrieben werden, das mit der gemeinen Pfaffen Theologie nicht stimmeth.

2. Freyheit wegen der Alchymie, dasz man mich, es sey directe oder indirecte, auf keinerley Art forciren wolle etwas zu thun, als wozu ich von Gott Freyheit und Erlaubnisz habe, mich auch niemahls aufzuhalten, wenn es mir gefallen würde, das dänische Territorium wieder zu verlassen.

¹) Se Dansk biogr. Lexikon IV, 274 ff.

3. Freyheit und Schutz gegen den Preussischen Hoff in öffentlichen Druck meine Defension zu führen, welche doch in nichts weiters bestehen wird, als in einer historischen Relation, was in Berlin mit mir passiret.

2.

Königliche allergnädigste Resolution.

Copenhagen den 15 Octobr. 1707.

1. Wann Supplicant sich in unserer Stadt Altona wohnhaft niederlassen wird, soll derselbe samt seinen Domestiquen daselbst nicht weniger als andere Religions-Verwandte und Secten, so dorten ihre Gewissens-Freyheit haben und geduldet werden, Ihr. Königl. Mayt. Schutzes genieszen, und dargegen in keine Wege molestiret werden.

2. Gleichfals mag er in unserer Stadt Altona seine Alchymie frey exerciren, so lange er daselbst in unserm Schutze lebet, auch freye Macht haben, sich, wenn es ihm gefället, wieder von dorten aus unserm Territorio und anders wohin zu begeben, so lange er sich nach den Gesetzen und schutzmæszig gleich andern Schutzverwandten Unterthanen verhält.

3. Es soll ihme erlaubet seyn, in Unserer Stadt Altona diejenige Schrifften, so er zu seiner Defension, gegen die mit ihme im Königl. Preuszischen Territorio vorgegangenen proceduren, drucken lassen will, drucken zu lassen, mit dem Bedinge, dasz er jedoch an deme des Königes von Preuszen Liebden und dessen Ministris schuldigen hohen Respecte und Ehrerbietung nichts ermangeln, sondern in bescheidenen Terminis und bey bloszer historischer Relation dessen, was mit ihme passiret seyn mag, verbleibe.

Sandsynlig er det Grev Christian Detlev Reventlow, der har udvirket ovenstaaende Begunstigelse for Dippel, i alt Fald var det ham, som senere fik D. indkaldt. Hvorfor denne ikke allerede 1707 efterkom Kaldet, er os ikke bekjendt. Jvfr. J. Lieboldt, Der Aufenthalt des Christianus Democritus in Hamburg und Altona (Zeitschrift. f. Hamb. Gesch. VIII, 119 ff.).

XVII.

Kirkeklokke-Indskrifter.Samlede af *Jens Jørgensen*, Haderslev.**Hoptrup (Haderslev provsti).**

Eneste klokke.

+ ihcsvs - nascrmvs + rex + ivdeorvm + m cccc vi un lxx +
iare na der + bort xpi + maria bin ik ghehten dat + kerebvl to
hoptrp heft mi | laten gheten in der ere santo nicolaves kerk her
her marcvs rigghelsen ies ienscn to hoptrvp un ies iensen to mastrop
kerksvare | got ghevc si[ne] scle gnat dc mi ghe gaten hat.

Indskriften er i minuskler, tre linier omkring klokkens øverste rand; som man vil se, udviser den talrige fejlstøbninger, navnlig c for e. Midt på klokkens ene side findes et mindre godt relief af en biskop med staven i hånden, vel st. Nikolaus, til hvem kirken er indviet¹⁾; nede ved hans fod begynder indskriftens 3. linie og dens tre første ord findes langs hans ene side; scle står over hans hoved.

Klokkens højde er 69 centimeter, dens diameter for neden 88 ctm., reliefbilledet er 32 ctm. højt og måler tværs over brystet med de opløftede arme næppe 21 ctm.

Gram (Tørninglen provsti).

Eneste klokke (stor).

VERSVM + DOMINI + MANET + INAEIERNVM + 1572 IAR + GOT +
MI * MICHEL + DIBLER + IASPER + LAWERSEN |
LAWERSEN + KARCK + SCHWAREN +

Indskriften, som er i versaler, bærer præg af at være tildels mislykket. Ikke blot viser den fejlstøbninger som

¹⁾ Præsterækken i kirken (som er malet i det midterste felt af et ældre epitafium over ridefoged i Gram herred Fall Jensen i Hoptrup og hustru Anne Falles Anno 1623) er forfattet 1773 i sognepræsten Johannes Qvedensens Harboes tid og har til overskrift: Pastores Ecclesiae Hoptrupensis ad ædem S: Nicolai.

S for B, I for T, men den ene kirkeværges navn mangler. Måske skulde den korte linie have indeholdt det, idetmindste mangler fornavnet til det gjentagne efternavn, ligesom også sognepræstens navn.

Ribe Domkirke.

Største klokke¹⁾.

* * † ANNO † 1599 * LOED * RIPER * BY DENNE * KLOCKE *
STØBE * WDI * ALBRIT * FRIISS † LENSMANDENS TIID OC *
WDI * IB † THORNOM * OC * KIELD * IØRGENSSENS * BORGE-
MESTERS * TIID

VTH * DEM * FVIR * BIN * ICK * GEFLATEN * M * MELCHIOR *
LVCAS * KLOCKEN * GETER * THO * HVSVM * HEFFT † MI *
IM * NAMEN * GADES * GEGATEN VERBVM † DOMINI * MANET †
IN * ÆTERNVN * †

Versaler, to linier omkring klockens øverste rand.

Ensted (Åbenrå provsti).

Største klokke.

† GLORIA + IN + EXCELSIS + DEO + H + HANS + YWERSEN +
PASTOR + THO + ENSTEDE + ANDRES + HANSEN + LAWE + IEBSEN +
KIRGESCHWAREN +
BALTZER + MELCHIOR + ME FECIT + ANNO + 1 + 6 + 54 +

Indskriften står i to linier omkring klockens øverste rand; versaler. De 3 sidste bogstaver i første linie ere forskudte til en urigtig plads. Midt på klockens ene side findes et relief af den korsfæstede, smuk og tydelig støbning.

Lille klokke.

† ANNO ≡ + 1 ≡ 6 ≡ 54 +

Indskriften på denne meget lille klokke står i én linie omkring dens øverste rand; versaler. Skilletegnene på de to klokker er aldeles de samme som på efterfølgende.

¹⁾ I Terpagers Ripæ Cimbricæ s. 351 findes et mindre korrekt aftryk af denne indskrift. Terpager kalder denne klokke Stormklocken.

Åstrup (Haderslev provsti).

Store klokke.

+ GLORIA + IN + EXCELSIS + DEO + TRANS FVSA + SVM + PRÆ-
POSITO + M + ROTLEVIO + ET + PASTORE + D + PORSIO + ET +
IVRATO + PETRO + BVND +

En linie omkring klockens øverste rand; versaler.
Under denne står på den ene side, også versaler:

BALTHASAR + MELCHIOR
ME + FECIT + ANNO 1647.

Lille klokke.

AAR 1840 DA H: W: HERTEL VAR PRÆST, I: SCHÖTTE OG I: C:
WILDFANG KIRKEVÆRGER, BLEV DENNE KIRKEKLOKKE OMSTÖBT

En linie omkring klockens øverste rand; under denne
står på den ene side i to linier:

SAA LYD NU ATTER PAA DIN GAMLE VIIS
TIL HIERTETS TRÖST OG HERRENS PRIIS

og på den modsatte side i én linie, alt versaler:

FRÉDERIKSVÆRK V. GAMÉL.

Moltrup (Haderslev provsti).

Eneste klokke, meget stor.

A + O + R + M + DC + XCVIII +
IM + PERANTE + DANÆ + REGE + CHRISTIANO + V:
PRÆFECTO + CONRADO + COMITE + DE + REVENTLOV
PRÆPOSITO + M + MICHAELE + STICHELIO +
PASTORE + ANDREA + AHRENKILE +
CAMPANAM + HANC + HVSVM I + F + NICOLAUS + ERASMI.

Indskriften er versaler, seks linier, smukt indrammede
på klockens ene side. På den modsatte side findes et
relief af Kristus på korset; en kvinde ligger ved dets fod.
Over dette relief står i en linie:

✠ VERBVM + DOMINI + MANET + IN + ÆTERNVN.

Starup (Haderslev provsti).

Eneste klokke.

IEG ER STØBT FOR STARUP

KIERKES REGNIG; I

AARET 1790

DA VAR CHRISTIAN DEN SYVENDE KONGE;

KAMMERHERRE VON MØSTING

AMTMAND: J. CRETSCHMER

PROVST; A. WETCHE PRÆST; P. BYCK

H. IOHANNESEN JURATER,

AF H. C. GAMST | I KIØBENHAVN.

Versaler; indskriften står i 10 linier på klokkens nordre side. Udstyrelsen er som Øsby klokke, selv det N i Regning, som fattes dér, fattes også her.

XVIII.

Fra Kirkeinspektionskollegiets første Tid.

Af ovennævnte Kollegiums ældste Forhandlinger ses, at allerede i det første Møde 1738 fremlagdes et Udkast til »en sand Kirkedisciplins Indrettelse«, idet der vedtoges, at Udkastet skulde gaa omkring til Medlemmernes Betænkning¹⁾; men saa ivrig var man i Sagen, at Stiftsprovsten i Sjælands Stift, der fungerede i Bispeembedet i Vacancen, allerede faa Dage efter havde faaet Befaling fra Kollegiet om at indhente Betænkninger fra Præsterne, og lignende Befalinger udgik samtidig til Bisperne hele Landet over. Ved en tidligere Lejlighed have vi meddelt korte Udtog af de Betænkninger fra Præsterne, der indkom fra Fyn²⁾. Her skal kortelig refereres en Betænkning fra Sjælands Stift, idet vi dog først hidsætte Stiftsprovstens Skrivelse.

¹⁾ Se foran, S. 494.

²⁾ Kirkehist. Saml. 4 R. I, 176 ff.

De udj Generall Kircke Inspectionen allernaadigst deputerede Herrer haver udj deris till mig ergangne Skrivelse af 11te Janv. sidst afvigte fremstillet følgende Poster, som eragtes nødvendige til Guds Kirckes og Christendommens Beste:

1. Hvorledes eenhver eragter, at een rætt egentlig Kircke Disciplin efter dend første Christen Kirckes Exempel kunde indrettis, saa at dend i ingen Maade kunde andseeis som nogen menneskelig Dom eller Straf, ey heller forstyrre dend almindelige Roelighed, eller blive Siælene til eet Aag, hvoraf idel Hycklerie og et blott opus operatum kand forventis.

2. Hvorledis Huusbesøgelser kunde best og til Nøtte andstillis.

3. Hvorledis Medhielpere og de ældste i Menighederne kunde være till Nytte, og hvorledis de i saadan Henseende skulle anstillis og instrueris.

4. Hvad ellers eenhver for sig kunde ynske eller eragte tienligst till denne saa højt magtpaaliggende Postis christelige Indretning, og i Særdelighed at Frugten maatte blive ret frivillig, og icke een Tvang eller eet hyklisk Skrømtvæsen, som for Gud og Mennisken er langt vederstyggeligere og for Guds Meenighed langt forargeligere end dend groveste Ugudelighed.

5. Efferdj det haver allernaadigst behaged hans Kongl. Majestæt ved allernaadigst Rescript at befale, at foruden Froe-Prædicken, Høymesse og Aftensang, hvor samme hidindtil haver været brugelig om Søn og Hellige Dage, samt Prædichener om Fredagen, saa og Uge Prædichener i Fasten i Kiøbstæderne og paa Landet, og de maanedlige Bededags Prædichener, skulle alle de øfrige Prædichener afskaffis i Kiøbstæderne, og derimod holdes Catechisation om Søn og Hellige Dage fra 1 til 2, hvorudj dend till Høymesse holdte Prædichen med Ungdommen i Meenighedens Overværelse repeteres; og om Onsdagen i Stæden for Prædichen kunde holdes Examen over Catechismum: da, førend saadan Forandstaltning sættes i Værk, forlanger Kircke Inspectionen at viide, om der i nogen Kiøbstæd eller nogen Stæds paa Landet maatte findis nogen sær Fundats, som samme Forandring med Prædickenerne kunde hindre.

Ofver ovenandførte Poster forlanger Kircke Inspectionen, det snarest mueligt saavel Provsternis som Præsternis Betænkning. Hvilken De vill behage til mig, jo før jo bedre, at indsende, paa det jeg samme kunde General Kircke Inspectionen overlevere (etc.).

Kiøbenhavn d. 18. Janv. 1738.

N. Dorph.

Allerede fire Dage efter at denne Skrivelse var udstedt, afgav Præsterne i Løve Herred deres Betænkning. Deres Ordfører var Hr. Christian Christoffer Reenberg i Finderup. Han var en Brodersøn af den bekjendte Stiftsprovst Morten Reenberg, der havde været Pietismens svorne Fjende, og Brodersønnen har sikkert været hans Meningsfælle og har forstaaet at faa sit Herreds Præster med sig. I alt Fald har Kirkekollegiet neppe fra mange Herreder faaet saa ren Besked. Den lange Erklæring¹⁾, der er dat. Finderup 22. Januar 1738, gaar nemlig ud paa, at naar man vilde holde sig til Kirkeritualets Forskrifter, vilde man deri have alt fornødent til Kirketugtens Opretholdelse, saa nye Forholdsregler slet ikke behøvedes. Derhos paavises paa en meget skarp Maade det upraktiske og umulige i at reorganisere den første kristne Kirkes Kirketugt, naar man ikke netop vilde falde i det »Hykleri«, som Kollegiet saa omhyggelig tog Afstand fra. Derimod foreslaaes Oprettelse af Almueskoler overalt paa Landet som det bedste Middel til Almuens kristelige Oplysning.

Her anviste Reenberg saaledes den Vej, som formentlig var den eneste praktikable, og den, som man ogsaa i den følgende Tid, efter forskjellige famlende Forsøg, fandt sig vel ved at følge.

¹⁾ Afskrift i Kallske Saml. 103, Fol.

XIX.

Rimbrev til Biskop P. Hersleb 1738.

Af efterfølgende Rimbrev er en Afskrift tilstillet Red., tagen af Hr. Pastor V. Bang efter en Afskrift fra forrige Aarhundrede i den ledreborgske Manuskriptsamling (Nr. 419, 4°). Da denne Text imidlertid lider af ret betydelige Mangler, har det været fornøden at korrigere den efter andre Afskrifter, hvoraf en findes i Ny kgl. Saml. 1164, 4°, en anden i Redaktørens Eje. Rimbrevet, hvis Bestemmelse det har været at advare Sjælands da nys udnævnte Biskop, Dr. Peder Hersleb, mod Pietisterne, viser ret den Bitterhed, der i orthodoxe Kredse, raadede mod denne Retnings Førere i Kjøbenhavn, Bluhme, Leth, Hwiid, Pontoppidan o. a. Det hele giver altsaa et Tidsbillede, om end ikke af de i kirkelig Henseende tiltalende. Læseren bør dog ikke fæste alt for megen Tiltro til de for Pietisterne nedsættende Historier, der fortælles, f. Ex. at Præsten Hwiid ved Holmens Kirke skulde have betalt Bluhme 200 Ducater for hans Anbefaling, og andet af den Slags, som sikkert kun er ond Bagtale. — Forfatteren til Rimbrevet kjendes ikke; men hans Vers ere ingenlunde daarlige, og han har aabenbart været en studeret Mand, sikkert Theolog, men en Pietistfjende af første Skuffe, og paa saadanne var der ingen Mangel i hin Tid, saa det ikke bliver nogen let Sag at udpege en enkelt. Versemaalet og Stilen minder for øvrigt ikke saa lidt om de Afskedsdigte til Morten Reenberg, som tidligere ere meddelte i dette Tidsskrift (3. R. III, 800 ff. 4 R. I, 321 f.). I Provst L. Kochs Christian den Sjettes Historie, S. 196, er tidligere meddelt en lille Prøve af Rimbrevet.

De med Bogstaver mærkede Anmærkninger findes allerede i de gamle, mere eller mindre samtidige Afskrifter af Rimbrevet, medens de med Tal mærkede Anm. skyldes Red.

**Introduction til disse Tiders Kirke-Historie,
dediceret**

høyædle og høyærværdige Biskop Peder Hersleb,
ved sin Ankomst til Kiøbenhavn.

Sammenskreven i Forfølgelsens Tiid i April Maaned 1738.
Til Trækken approberet af den nye Theologo extraordinario¹).

* * *

Du største Altermand blandt Nordens Kirke-Stierner,
Som føde skal Guds Hiord med Ordets reene Kierner,
Velkommen til vort Land, vi kysse dine Fied,
Nu Du i Dannemark skal fæste Boe og Sted.
Vor Bønne-Virak skal til Himmelen opsendes,
At ved din ivrig Fliid Guds reene Ild kan tændes
Paa Kirkens Arne-Sted, saa ingen Lygtemand
Forvilde skal Guds Hiord fra Livsens Vey og Land²).
See! Himlens viise Raad, o Kirkens Fosterfader!
|: Nu Ilden brænder løs i Huus og alle Gader :|
Har kaldet Dig herved, at Du beklæde skal
En Over-Hyrdes Sted blandt Kirke-Stiernes Tal.
Slaae til med Mosis Kiep, dæmp Svermeriets Luer,
Den Dievle-ynglet Art, lad see, Du underkuer,
Med Mundens Sverd hug Hul paa giftig Qvæker-Byld,
At Du ey bære skal til sidst alleene Skyld.
Hvert Øye seer paa Dig, at Du Monarchens Øye,
Der, som Magnet mod Nord, til Himlen sigter nøye,
Oplyser, at han seer de mange skiulte Skiær,
Den Ræve-Hob, der gaaer Guds Kirke alt for nær³).

^{a)} I det de ville have afskaffet Skriftestoelen og Kirkens gamle Skikke.

¹⁾ Chr. Langemach Leth var fra Præsteembedet i Sande i Christiania Stift (s. K. S. 3. R. I, 384—5) 1736 bleven kaldet til Trinitatis Kirke i Kbhvn og samtidig udnævnt til Professor theologiæ extraordinarius & catecheseos, sikkert for at forstærke det pietistiske Element ved Universitetet og at danne en Modvægt mod Professor Marcus Wøldike, der ved den akademiske Censur tog haardt paa pietistiske Skrifter. Det var Leth, som approberede Pontoppidans »Forklaring», noget Wøldike neppe havde gjort.

²⁾ For »Vey og Land» har andre Hdskr. Sædeland.

Den Øgle-avlet Slegt forventer bedre Tiider,
 Men see! Guds Kirke-Soel Formærkelse jo lider;
 En Stjerne falder ned, en anden rives af,
 Oprigtig Piété nedjordes i en Graf.
 Retskaffen Iver for Guds Ord og reene Lære
 Et Brændemerke maae af Skam og Skiendsel bære;
 En ivrig Moses blev dog ey forstødt af Gud,
 Fordi han sønderslog to Tavler, Lovens Bud;
 Men see, en Alter-Mand to Spøgelsers maae viige¹⁾,
 Fordi han torde dem saa offentlig bekrige;
 Men Klinte skiules skall med Hiertens Kierlighed,
 Og faae i Kirken da, som Hvede, stadig Sted^{b)}.
 Ach fromme Gud! flyt dog ey bort din Lyse-Stage,
 Lad Dig bevæge af de frommes Suk og Klage!
 Paa Kirkens Himmel-Pol lad Solen ey gaae ned,
 Men skaf nu Raad, da man af ingen Redning veed!
 O ædle Luther! som Guds lutret Ord og Lære
 For Lyset bragte frem, dit Støv velsignet være
 I Graven; Daunemark og Sverrig ære dig,
 Du Sandheds Lærer var foruden Tant og Sviig.
 Men dine Eftermænd en større Glands vil give
 Den Bibel-grundet Troe, og den saaledes drive,
 At den meer luttres skal og reformeris saa,
 At Helvede een Siæl skal ikke meere faae^{c)}.
 Bodkampen er det Skiold, hvormed de vil bekrige
 En Diævle-vrimlend Hær, og svække Satans Riige;
 At tvivle paa, om Gud sin Naade viise vil
 Mod en bekymret Siæl, er deres Lærdom Spil^{d)}.

b) Som sees af Mossins Dom, hvor det heeder, at Catecheternes Lærdom var rigtig, naar den blev udtydet i Kierlighed.

c) Ut Spener stolide.

d) Saaledes var Pontoppidans Ord til en Student, som begierede hans Recommendation til et Kald: man skulde kiøre Loven i Folkes Hierter som et Søm, og lade den sidde der; det skadde ikke, at de bleve bedrøvede og tvivlede; og lade dem saa gaae hen i 3, 4 eller fleere Uger; man kunde tiids nok komme med Evangelio; det var ellers, lige som man havde først malket en Spand Mælk, og vilde siden støde den over Ende med Foden.

1) Den orthodoxe Sognepræst H. Mossin ved Nicolai Kirke var ved Dom af 31 Marts 1738 bleven afsat paa Grund af sine Angreb paa

Masquered Diævele! som Diævlen selv anfører,
 Mon I af Skriftens Grund slig Lærdoms Tant anhører?
 Mon een fortvivlet Siæl kand ikke Naade faae,
 Før i Fortvivlelse han skal en lang Tiid gaae?
 Zinnober Saften reent forkiølnes i min Aare,
 Jeg Dødning blegnet staaer, som Liiget lagt paa Baare,
 Naar jeg erindrer mig den blodig Perle-Mynt,
 Hvorfor hver Siæl blev kjøbt fra Helveds Piine-Pynt:
 At denne kostbar Mynt skal Siælen saa berøves,
 At et nedslaget Sind end meere skal bedrøves,
 At Naadens Kilde-Spring skal stoppes for en Siæl,
 For hvis Skyld Blodet randt af Jesu Side-Væld.
 En Deel vil holdes for Fuldkommenheds Exempel
 Og selv erklærer sig den levende Guds Tempel;
 En Paulus reigner de ey blant Gienfødtes Tal,
 Da han omgivet er af Dødeligheds Skal. Rom. 7.
 De Kiødets Levninger kand ikke hos sig finde,
 Af Ufuldkommenhed de haver ingen Minde,
 De som fuldkomne Mænd i Naaden staae saa fast,
 At de af Satan ey tør frygte Overlast.
 Men under dette Skin de er i Satans Snare
 Og kaster Skandse op for lønlig Lysters Skare;
 I Smug de velter sig i skidne Lyster, som
 I Mødding-Pyt og Pøl hin Soe med fyldet Vom.
 I Engle-Reenhed de Guds sande Vey vil følge,
 Og under dette Skin de store Laster dølge,
 Nid, Hoffart, Gierighed, Hevngierighed især,
 Udydighed, hvortil Retsindig Afskye bær.
 Den Flue-Konges¹⁾ Art Ureenheds Flick vil sette
 Paa Sacramenterne, at de kand ikke mætte
 En Naade-hungrig Siæl. Jeg ey vil tale om
 Det Hierne-Spye, men det indstille for Guds Dom.

de to pietistisk-sindede Kateketer A. Balslev og H. Rehling. Dette Rimbrev er, som Overskriften viser, forfattet i »Forfølgelsens Tid i April 1738«, altsaa umiddelbart efter at Dommen over Mossin var faldet, og kort før eller i de samme Dage, da Hersleb kom til Kjøbenhavn.

¹⁾ D. e. Beelzebub.

I Kirkens gamle Ting de vil og Sviine-rodé
 Alting omdannes skal og faae den første Mode.
 Den Forskiel, som der er imellem *nunc* og *tunc*,
 Den gives ikke Stød, men skydes udi Siunk.
 En Deel af Ydmyghed seer Næse-gruus mod Jorden,
 At de maae komme til at vogte Kirke-Hiorden;
 Men naar de engang faaer den Aarons Kiortel paa.
 Da kommer Hoffart frem, som før laae skiult i Vraa.
 De, som vil have Rang, Brød, Character¹⁾ og Ære,
 Forstaae det samme Greb; thi Piété skal være
 Den Krog, hvormed de sig tilfisker Rang og Brød;
 Naar de det faaer, da faaer og Piété sin Død.
 Bedrøved Tider! naar vor Religion skal være
 Et Trappetrin, hvorpaa man stiger op til Ære;
 Men brister Trappen kun, og Masquen tages af,
 Man seer de fulne Been i den Kalk-hvittet Graf.
 Jeg svingel-hoved blev, ifald jeg vilde teigne
 Og denne Sværme-Hob enhver for sig opreigne.
 Det gamle Kiætter-Spil i nye Comoedier
 Nu spilles, Lucifer selv Faklen for dem bær.
 Ynkverdigg Dannemark! som maae saaledes smage
 Den Siæle-Gift udstrød af Helveds gamle Drage
 Med de Apostler, han udvælger sig dertil,
 Derved at spille ræt hans gamle Taskenspil.
 O en vanartig Slægt! som venter bedre Tider,
 Da nu Ueenighed i alle Stænder strider.
 O Himmel! see dog ned og skaf et Læge-Blad,
 Der heeler dette Saar, indbyrdes Hierte-Had.
 Du Zions Plante-Bed, foragtet Levi Stamme!
 Du faaer i denne Tiid en tvilsom Spræck og Skramme;
 Brødkurven henges høyt for Dig, om Du vil ey
 Dit Votum legge til og gaae ad samme Vey.
 Men Lækkerbiskener der puttes i din Lomme,
 Naar Du krogrygget gaaer og luder ned som somme,
 Naar Du huuløyet seer, og bleget som en Død:
 Det er jo Kiendetegn, at Du est igienføed.

¹⁾ D. e. Titel.

Du for Religion skal da en Støtte være,
 Af Extraordinair Theologus at bære
 En Titul Du da faaer¹⁾; enhver da bucker sig
 Og med sin Reverentz vil gratulere Dig.
 Dit Philosophisk Skrog! Vor Herre Dig nok rammer,
 Du som Theologus nu kneyser høyt og brammer;
 Du nu indbilder Dig, at Du har vundet Sag,
 Og kand Studenterne nu giøre Siæle-Nag.
 Ach! var et Vindue kun sat midt paa dit Hierte,
 Man skulde blive vaer din giftig Drage-Stierte,
 Som giemmes i dit Bryst, hvormed du qvæle vil
 Hver ærlig-sindet Siæl, Du ey bær Yndest til.
 Det unge Phoebi Chor²⁾ til Gudsfrygt Du vil føre^{e)},
 Men heldst, Du Hyklere! din Støttem lader høre
 Der, hvor Du tænker, at Du profitere kand
 Af Natte-gale-Sang og blive til en Mand.
 Du spiller gierne Kort^{f)}: To Hundrede Rigsdaler
 Engang i Løbet gik; mon Du dog ikke praler
 Med al din Piété? Nu er Du Pietist,
 Nu Libertiner, nu ræt en Singularist^{g)}.
 Du veed dog ey, hvor snart dit Legems Leer skal bræckes,
 Da uden Ende Dig et Vredes Riis skal rækkes,
 Og Du med Hyklere i Pølen faaer din Løn,
 Vend derfor om til Gud med Tro og Hiertens Bøn.
 Ach Pastor Bluhm! ach at Dig Jordan havde sluet,
 Og i sit mørke Skiød dit sorte Hoved knuget;
 Du Lucifers Portrait med Ansigt og Peruqve
 Livagtig viser frem, ret som i Kaaber tryckt.
 Din Frues Kaage-Bog hjalp Dig til Stand og Ære,
 Med tyske Tunge-Blad Du vidste vel at skiære
 For Salig Friderich og al hans Følgeskab,
 Der de i Holstein var, Du tyske Hykler-Flab!

e) I Aftenbøn hos Pastor Bluhm.

f) a l'hombre.

1) Hentydning til foran nævnte Chr. Langemach Leth.

2) D. e. Studenterne.

g) Hvad vi nu kalde Separatist.

Derpaa af fattig Præst Du blev jo Præst til Hove,
 Men siden har Du vidst saa tredskelig at skove,
 Saa Du med Judas har nu en forgyldet Pung,
 Der af Ducater er saa vægtig, tyk og tung.
 Mon Holmens Sogne-Præst¹⁾ tohundrede Ducater
 Dig ey foræret har, at Du hos Landsens Fader
 Ham skulde male af som en oprigtig Præst,
 Da han for Siælene er dog en giftig Pæst.
 Vor fromme Landsens Gud behager sig at hælde
 Til Dig, Du tredske Ræv; derved Du veed at fælde
 Saa mangel fattig Karl; din Lars og forud veed,
 For hvem til Kald og Brød Du haver Øyemeed.
 Ald den Forvirrelse, vor Danske Kirke liider,
 Vi Dig maa takke for i disse Bærme-Tiider;
 Naar Du Monarchen skal tilbringe Engle-Bud,
 Da hører Himmlen nok, hvad Du basuner ud^κ).
 Vi Philistæer er, vi ere uomskaarne;
 Men Qvæker- Packet er Guds Børn og Himmel-baarne;
 Du sønne Siæle dem tør titulere til,
 Alt, at Du øve kand dit Dievels Tasken-Spil.
 Nu, Himlen aabner nok eengang Monarchens Øye,
 Da faaer Du vist nok Skam paa din masqueret Trøye,
 Og skal med Qvæker-Hob af Landet jages ud,
 For Du saa krænket har vor Nordens Kirke-Brud.

See nu, Herr Biskop! et sandfærdig Schema teignet,
 Jeg dog ey alting har paa dette Blad opreignet;
 Men hvad jeg skrevet har, er ganske vist og sandt,
 Saa jeg ey farer med chimærisk Løgn og Tant.
 Blandt Klipper er Du født, et Klippe Navn Du bærer,
 Vor Klippe-grundet Tro, lad se, Du nu og ærer,

κ) Da han i Jule hellige Dage i een af sine Prædikener i Anledning af Degnens Blodskam sagde: Nun jauchzen die Philister! Og kaldede han de Singularister, som opholder sig i en Gaard paa Fridrichsberg: den liden Hob i Corintho.

1) Matthias Hwiid blev 1735 Sognepræst ved Holmens Kirke, senere Medlem af Gen. Kirkeinspektionskollegiet ved dets Oprettelse (s. foran S. 491 ff.).

Og staaer som Klippen fast, at Helveds Porte ey
 Formaaer at faae Guds Hiord forført fra Livsens Vey.
 Du redlig Kirkens Mand! Kom frem og staae i Gabet,
 Lav nu Byg-Kagen til, og kast i Drage-Flabet¹⁾
 Og Mopse-mundet Beel, at Qvæker-Klinten kand
 Oprives, give Gud! fra Kirkens Sæde-Land.
 Betænk, Du store Mand! Du er sat i det Høye,
 For paa Guds Kirkes Gavn at have vagtsom Øye,
 At Du ey slumrer paa den Vagt, som Du er sat,
 Og vi berøves da Guds og Monarchens Skat.

 XX.

Danske Studerende graduerede i Vittenberg i Reformationstiden.

Ved *H. F. Rørdam.*

I sin Tid meddeltes i Ny kirkehist. Saml. I. et Uddrag af Förstemanns Album Acad. Vittebergensis 1502—60, saa vidt de danske (og norske) studerende angik, der i Reformationstiden vare immatrikulerede i Vittenberg. Et Supplement hertil yder følgende Uddrag af J. Köstlins ovf. S. 799 citerede Fortegnelse over dem, der ved samme Tid opnaaede Grader i det filosofiske Fakultet ved det nævnte Universitet. Nordmænd findes der ingen af i Fortegnelsen, men derimod ikke saa faa Svenskere, der dog paa en enkelt Undtagelse nær ikke ere medtagne i dette Udtog, i hvilket derimod er optaget enkelte andre fremmede, der senere fik Ansættelse her i Landet.

¹⁾ Herved hentydes til den bekjendte Historie om Dragen i Babylon, der findes i Tillægget til Daniel blandt de apokryfiske Bøger i Bibelen.

Baccalaurei recepti in numerum nostrorum
bacche^lorum.

- 1516, 10. Juni. Dominus Petrus Brasch Lyncopensis diocesis,
baccalaureus Upsalensis ex regno Dacie¹).
— — Laurentius Essberni de Naskopia civitate Dacie,
baccalaureus Haffnitiensis²).
1518, 14. Okt. Martinus Jhane (!) de Roscilla.
1519, 27. Juni. Frater Mauricius Alber³) Witescolensis, bacca-
laureus Hawnensis.

Infrascripti tyrones in artium baccalaureos
promoti sunt.

- 1517, 30. Juni. Ioannes Wendt de Gandorssheym⁴).
1518, 30. Juni. Laurentius Helias Ulmannus de Dacia⁵).
1519, 11. Okt. Petrus Paul de Hussen diocesis Schleswicensis.
1533, 7. Juli. Paulus Hoekel Husemensis ex diocesi Schles-
vicensi.
1534, 7. Jan. Georgius Sampsingk Danus.
— 25. Apr. Canutus Acheleius Otheniensis.
— 30. Maj. Iohannes Andreae Danus diocesis Arhusiensis⁶).
— — Petrus Nycholai Danus diocesis Arhusiensis.
1536, 4. Juli. Ioannes Vibergius Cymber Ripensis diocesis.
1538, 19. Apr. Laurentius Cnucius Husemensis.

Infrascripti in artium magistros sunt promoti.

- 1517, 5. Febr. Dominus Laurentius Esberni ex Dania, ecclesie
cathedralis Roskildensis perpetuus vicarius.

¹) Anføres her paa Grund af den mærkelige Betegnelse af hans Hjemstavn. Han var vel en Broder til den bekjendte Biskop Hans Brask. 5. Febr. 1517 tog han tillige med Thuro Benedicti, der ogsaa var Kannik i Linkøping, Magistergraden i Vittenberg.

²) Se Ny kirkehist. Saml. I, 461 og her ndf. blandt Magistrene.

³) Vistnok den samme, der ndf. blandt Magistrene og i N. k. S. I, 461 kaldes Goss ell. Goess.

⁴) Blev den første evangeliske Biskop i Ribe Stift.

⁵) Laurits Ølmand, død som Ærkedegne i Roskilde (s. N. k. S. I, 461).

⁶) Jens Andersen Sinning, siden theologisk Professor i Kjøbenhavn. Hans Immatrikulation findes mærkeligt nok først anført under 2. Okt. 1534 (N. k. S. I, 465).

- 1520, 9. Febr. Frater Mauricius Goss conventualis in Wi-
thiscola.
- 1533, 25. Sept. Petrus Pladius¹⁾ Cimber.
— — Georgius Tunderus Holsatiensis.
— — Ioannes Suaningius Danus.
- 1534, 28. Aug. Georgius Thorman Cigneus²⁾.
- 1536, 27. Apr. Iacobus Fabricius Holsacius³⁾.
- 1537, . . Jan. Iohannes Sinningius Danus.
— — Iohannes Viborgius Danus⁴⁾.
— — Georgius Samsingius Danus.
— 6. Juni. Petrus Paulinus Danus⁵⁾.
- 1538, . . Jan. Matthias Wydt Danus⁶⁾.
— 19. Sept. Matthias Hacus Danus⁷⁾.
- 1540, 5. Febr. Petrus Generanus Flensburgensis⁸⁾.
— 15. Apr. Nicolaus Palladius Danus⁹⁾.
— 23. Sept. Georgius Boetius Danus¹⁰⁾.
— — Andreas Groningius Danus¹¹⁾.
- 1543, 25. Jan. Thomas de Hugum parochus et praepositus
in diocesi Sleswicensi¹²⁾.
— 11. Sept. Georgius Stur Holsatius¹³⁾.
- 1544, 31. Jan. Paulus Noviomagus¹⁴⁾.
— — Iohannes Lubbeke Pomeranus¹⁵⁾.

1) Pladius er rettet til Palladius og senere tilføjet: Episcopus Roskiltensis, sacre theologie doctor et professor Hafniae.

2) Se Rørdam, Kbh. Univ. Hist. I, 47. 131.

3) Siden Professor ved Kbhvns Universitet.

4) Navnet er senere udvidet til: »Iohannes Georgius Viborgius Sadolinus Danus, poeta laureatus et theologus, eques regius», hvilket er urigtigt, da det er den Jens Viborg, der blev Kannik i Ribe.

5) Senere er tilføjet: Professor Hafniae, postea Theologus Roschild.

6) Se Dansk biogr. Lexikon VIII, 192.

7) Siden Professor ved Kbhvns Univ.

8) Se Ny kirkeh. Saml. IV, 685 ff.

9) Siden Biskop i Lund.

10) Samme Aar Professor ved Kbhvns Univ.

11) Siden Præst i Farsø (Vib. St.).

12) Om M. Thomas Knudsen s. Ny kirkehist. Saml. II, 253 ff.

13) Se ndf. S. 818.

14) Siden Hofpræst hos Chr. III og Fr. II.

15) Siden Professor ved Kbhvns Univ.

- 1544, 24. Apr. Hieronymus Paulus Sleswizensis.
 — 4. Sept. Iohannes Canutius Ripensis¹⁾.
 — — Henricus Procopius Buscoducensis²⁾.
 — — Petrus Dusius Ripensis³⁾.
 1546, 25. Febr. Iohannes Plack Danus⁴⁾.
 — 3. Aug. Marcus Iordan Holsatius⁵⁾.
 1549, 19. Febr. Iohannes Iohannis Danus.
 1550, 14. Aug. Iohannes Artopoeus Hafniensis Danus⁶⁾.
 1551, 11. Aug. Nicolaus Ericius Danus⁷⁾.
 — — David Cellius Danus⁸⁾.
 1552, 22. Febr. Basilius Palemonius Danus⁹⁾.
 1553, 3. Aug. Christophorus Gyfth Danus¹⁰⁾.
 1555, 5. Marts. Andreas Laurentius Danus¹¹⁾.
 — — Iohannes Lagonus Danus¹²⁾.
 — — Andreas Petri Danus¹³⁾.
 — 1. Aug. Ioannes Thomas de Hugoum Danus¹⁴⁾.
 1556, 27. Febr. Joannes Franciscus Ripensis Danus¹⁵⁾.
 — — Iohannes Hamer Husensis ex Cymbrica
 Chersoneso.
 — 13. Aug. Matthias Bartolomei Ripensis¹⁶⁾.
 — — Petrus Brantius Flensburgensis.

-
- 1) Jens Knudsen Holm, siden Læsemester ved Ribe Domkirke.
 2) Siden Hofpræst (s. Dsk. biogr. Lex. III, 136).
 3) Siden Præst ved Helligaands Kirke i Kbh. (Univ. Hist. II, 628).
 4) Hans Black (s. Dsk. biogr. Lex. II, 372).
 5) Siden Professor ved Kbhvns Univ.
 6) Hans Svendsen Bager, siden Prof. ved Kbhvns Univ.
 7) Siden Læsemester i Lund.
 8) Siden Kannik i Lund.
 9) Vessel Pallesen, siden Kantor i Lunds Kapitel.
 10) Siden Lektor i Sorø Kloster.
 11) Var den første i Rækken af 44 Magistre. Siden Prof. ved Kbhvns Univ.
 12) Siden Biskop i Ribe.
 13) Anders Pedersen fra Barsbøl, siden Præst i Lintrup (s. Rørdam, Hist. Kildeskrifter 2. R. II, 618 ff. 655 f.).
 14) Salmedigteren Hans Thomesen.
 15) Se ndf. S. 818. Senere Prof. v. Kbhvns Univ.
 16) Siden Præst i Ringkjøbing.

- 1556, 13. Aug. Iohannes Sascerius Hollandus¹⁾. Gratis.
 1557, 16. Febr. Esbernus Canutus Danus²⁾.
 — — Ivarus Bartolinus Danus.
 — — Petrus Svelund (!) Flensburgensis.
 — — Oventus Guntherus Holsatus.
 1558, 4. Aug. Petrus Haringius Hadstedensis.
 1559, 15. Aug. Petrus Schreiber Slesvicensis.
 1560, 7. Marts. Matthias Paulinus Ripensis Danus.
 — — Georgius Martini Aarhusiensis Danus.
 — — Nicolaus Canutus Holsatus.
 — 8. Aug. Erasmus Heinsius Haderslebiensis ex ducatu
 Schlesvicensi. Inscriptus mense Maio anni
 1557³⁾.
 — — Nicolaus Severinus Julius Danus. Inscriptus
 mense Augusto anni 1553. Bacularius Haff-
 niensis⁴⁾.

Magistri in senatum artisticum recepti.

- 1544, 17. Aug. M. Georgius Stur Holsatius⁵⁾.
 1549, 13. Apr. M. Henricus Buscoducensis.
 1551, 18. Juli. M. Andreas Martinus Rostochianus⁶⁾.
 1558, 1. Maj. M. Iohannes Francisci Ripensis Danus.

XXI.

Om Hr. Peder Jacobsen i Hygom og nogle af hans
 Efterkommere.

Ved Sognepræst *John Hansen*.

Da jeg for et Par Aar siden havde skrevet et Stykke
 om Hr. Peder Jacobsen Hygom, død som Biskop i Aarhus,

¹⁾ Siden Prof. v. Kbhvns Univ.

²⁾ Siden Præst i Aarhus. Om denne og flere af de fig. findes nærmere
 Oplysning i Ny kirkehist. Saml. I.

³⁾ Jvf. Rørdam, Hist. Saml. og Studier II, 170 ff.

⁴⁾ Se Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 527 ff.

⁵⁾ Siden Præst i Hammelev ved Haderslev.

⁶⁾ Siden Hofpræst hos K. Christian III.

hvilket blev trykt i »Nordslesvigsk Søndagsblad«, fik jeg Brev fra Pastor Matthiesen, da Kapellan i Hygum, nu Andenpræst i Sønderborg, i hvilket han meddelte mig nogle Uddrag af den ældste Kirkebog, som findes i Hygum, m. m. om nævnte Hr. Peder Jacobsen og hans Forfædre. Et og andet deraf turde maaske have nogen Interesse, hvorfor jeg herved meddeler det.

Den syvende Præst i Hygum efter Reformationen var Hr. Peder Jacobsen, som var født i Haderslev. Han døjede megen Trængsel. Med Svenskekrigen 1657 ff. fulgte en voldsom Smitsot, som i et halvt Aar bortrev over 500 Mennesker af Hygum Sogn. Da Polakkerne kom, efterat have afbrændt Rødding By og — saa melder Sagnet — dræbt Præsten, flygtede Hr. Peder Jacobsen med Hustru og Børn til Ribe. De tiloversblevne Sognefolk vandrede ogsaa ud og sloge Lejr i Fæsted Vildmose, af hvilken Lejr der endnu skal kunne ses Spor. I Ribe døde Præstens Hustru og en lille Datter. Aaret efter giftede han sig igjen, og havde af dette Ægteskab flere Døtre, af hvilke en blev gift i Hygum Sogn og to med Nabopræster. Denne anden Hustru døde i Barselseng 1669. Men saa findes der endnu en hel Række Sønner af et tredje Ægteskab. En af dem, Nicolaus eller Nis (f. 1672) blev Præst i Roager (1701—1740), en anden, Peder, blev Herredsskriver i Frøs og Kalslund Herreder († 1736). Den gamle Præst døde efter en 53aarig Embedsvirksomhed Aar 1708. »Den 31te Juli blev min sl. Fader Hr. Peder Jacobsen begravet«, skriver Sønnen i Kirkebogen. Hans tredje Hustru levede 25 Aar efter ham, og Hr. Peder Hygom skriver i Kirkebogen: »Fredagen d. 11te December 1733 blev begravet her udi Kiercken Min Sal. Farfaders Hr. Peder Jacobsens Efterleverske Sal. Kiersten Nissdatter af Hjerndrup, æt. 87. Liig Prædiken forrettede Hr. Christian Boyssen af Rødding, efter hendes Begiering, og forklarede 2 Cor. 4, 17«.

Den gamle Hr. Peder Jacobsen havde for Skik at indføre adskilligt i Kirkebogen, bl. a. findes ved hvert

Nytaaer en dansk eller latinsk Bøn. Af en af disse sidste skal hidsættes et Stykke, som er baade smukt og dybt. Det er fra 1677 og lyder saaledes: »O Deus, miserieordias tuas cantabo in seculum et non obliviscar qvæ fecisti bona ulla die. Hoc tantum insuper oro, ut vim compescendi carnem largiaris, ne recidivam patiar. Certe non delector voluptatibus hujus mundi, carnem vero sæpius repugnantem habeo. Fac ergo, ut huic capistrum injiciam et in novitate vitæ semper ambulem. Fac, ut imposterum sim diligens in tuo cultu, in dilectione proximi et in laboribus vocationis. Da intellectum in omnibus et revela mihi mysteria tua. Da pacem, o Deus pacis, nempe pacem externam in mundo, pacem internam in corde, pacem deniqve æternam in mortis articulo, et resurrectionem corporis, ut ita visione tua beatissima fruær.«

Hans Søn Jacob Pedersen, født den 7 Novbr. 1657, var Kapellan hos Faderen i mindst 20 Aar. 1688 skriver den gamle i Kirkebogen: »Dom. Cantate døfte Hr. Jacob Jes Pedersens Barn af Hygom«. Omtrent paa samme Tid giftede han sig. Hans ældste Søn blev efter Morfaderen kaldet Jens Jacobsen Buch, den anden efter Farfaderen Peder: »d. 28de November 1692 Klocken ongefær 5 bleff Hr. Jacobs Søn, nomine Peder, fød«. Om Hr. Jacobs Embedstid og Embedsførelse faas der i Kirkebogen ellers ingen Oplysninger. Fra hele Tiden 1708—1732 findes kun et eneste Blad, det andet er altsammen forsvundet. Rimeligvis har han nedlagt Præstegjæringen 1732, thi da kaldes hans Søn Peder Sognepræst, og denne har fra det Aar ført Kirkebogen. Provstebestillingen havde Hr. Jacob endnu 1733, da han som Provst underskrev Kirkens Regnskab, men 1734 er Hr. Jørgen Ravn i Farup Herredsprovst, 1735—1739 H. Munch i Hjortlund, og fra 1739 H. C. Højer i Fol. Mon ikke Hr. Jacob Pedersen 1737 er flyttet til Aarhus? I det nævnte Aar døde hans Hustru og jordedes i Hygum af den ny Sognepræst, Hr. Ancher Svenstrup.

Om Hr. Peder Jacobsen Hygom er følgende at

melde. 1732 skriver han i Kirkebogen: »Dom. 15 p. Trin. tiltraadte jeg i Herrens Navn Prædicke-Embedet her i Hygom Kircke, efter at jeg Dom. 13 hafde valediceret Lintrup og Hierting Menigheder«. Hans Embedstid omfatter kun 4 Blade i Bogen. De skille sig meget tydeligt fra det øvrige ved en sjælden smuk, overordentlig akkurat Haandskrift. Til Nytaar 1735 skriver han: »Incipit annus 1735, progressu verbi divini auspiciatissimus. Gud være Tak for hans uudsigelige Velgjerning« (disse sidste Ord paa Græsk). Kort efter kom der jo saa den Klage over ham, hvorom udførlige Efterretninger ere meddelte i Kirkehist Saml. 4. R. I, 499 ff. Om Visitatsen 1735 fortæller Sagnet: Da Præsten var i Færd med at gaa paa Stolen, og Biskoppen gik ind i Præstefamiliens Stol (»Buret«), brast en gammel troende Kvinde i hæftig Graad af dyb Hjertens Bevægelse og Medfølelse med den urettelig angrebne Sjælesorger. Denne saa det, og prædikede da over Texten: »Kvinde, hvi græder du« (Joh. 20). Da han var færdig, traadte Biskoppen frem og spurgte, om det var den Slags Prædiken, man var utilfreds med. Modstanderne svarede: Ja, det syntes de ikke om. Saa skal Bispen have raabt Ve over Sognet og spaaet dem, at Gud nu vilde flytte Lystestagen bort fra dem for lange Tider. Og det skete ogsaa, siges der, idet flere af Eftermændene vare sløve og efterladne. Disses Navne og de selv ere glemte i Sognet, men Hr. Peder Jacobsen Hygoms Minde lever endnu.

 XXII.

Kirkebogscuriosa.

 Meddelt af Provst *J. P. Bekker*.

Udtog af Sulsted og Ajstrup Sognes Kirkebog i Kjær Herred, Aalborg Stift, fra 1658 til 1758.

Af Sulsted Kirkebog.

1665, Dom. oculi ere døbte 3 Børn, nimirum først

Christen Nielsens paa Heden, nomine Kirsten, NB. og det før end et Drengbarn; dersom det fanger Skæg, giver Tiden, og vorder Drengbarnet skægeløs, det bliver de vel var, som da leve i Fremtiden. NB. Drengbarnet var en fattig Mands af Sulsted.

1665, „Gründonnersdag“ et Barn døbt. 1675, „Paaske-torsdag“ et Barn begr.

1667, d. 14 Aprilis obiit Madtz Pedersen fordum tienendis udi Agdrup udi 38 Aar og Hr. Christen i Ulsted i 10 Aar. Schamme maa de sig, som haffde hvis han i sit Ansigtis Sved midlertid haffde udført, ti der bleff icke en β aabenbare efter hannem, for hvilcken hans Legem kunde hederligen bliffve Jordan bestediget, hvilket skede Aar og Dag som forskrefwet staaer. Det ehr at befrygte, at hand vill gieste efter døden hans Creditorer, hvorfor di ændeligen maa haffue en ond Samvittighed.

1660 $\frac{8}{9}$ trolovet Ziver Persen og hans Alsom., Else Christensdatter. (Ordformen „hans Alsom.“ findes ogsaa brugt andensteds i Kirkebogen, og er maaske en Forkortelse for Alsomkjæreste).

1663, Dom. Cant. trolovet Chr. Simonsen og „hans kjære Lit“ Ane Jensdatter. (Dette samme Udtryk findes ogsaa $\frac{6}{3}$ 1665).

1661, d. 25 May publice absolverede Hr. Christen Maren Jensdatter i Westberg, som beschylte en Drog (dog slemmelig løyet) aff Aalborg, nomine Jens. Gud før Sandheden dog en Gang for en Dag!

1661, d. 8 7bris publice absolverede Hr. Christen tvende personer, n. Jens Jensen Thyboe, oc en Qvindis person, nomen mihi ignotum, som forleden Aar tiente paa Byrholt; beschylt en Karll, som hende antastede ved Hanhærrids Veien. NB. Hun robte, oc ingen det hørde. Schamme dig!

1673, d. 6 Mai da blev Christen Nielsen i Sulsted ihiel-slaaet af en Contrafeyer paa Elkie, ved Navn Friederich. Gud bevare os for Christi Skyld alene, Amen.

Af Ajstrup Kirkebog.

1666, Dominica 3 Adventus absolverede publice H. Christen Hans Buus oc Soren Skreder i Aistrup. Deris Bischoffer-

sker⁽¹⁾ haffe været: Soren Schreders n. Anne Himmerboes, Hans Buuses en qvindis person, velbekendt oc ubenænfft, cujus nomen mihi ignotum, de quo quærendum erit apud Laurentium sutorem vom Suulsted.

1663 Dom. Læt. er Søren Heilissens Barn døbt; hvad siger jeg: Christen Kudskis Barn døbt, nomine Thomas.

1663, 12 Juli er Jens Poulsens Barn Anne døbt. NB. Indvaaner udi Aistrup. (Velb. Gregers Høg t. Vang, Velb. Fred. Rudsteen. Det er nok at skrive derom, videre skal gives tilkiende en anden Tid, vol. Deo)¹⁾. Faddere: Velb. Gregers Høeg til Vang. Velb. Frederik Rudsteen. Velb. Zivor Bech og Velb. Jomfru Kierstin Bech til Vroe, Velb. Frue Maria Høeg Velb. Hach Vinds til Aggersborggaard, og tvende andre Ingeneralspersoner, n. Hans Jensen og Lille Las, som drøntet bagefter quasi peccatores miserrimi et homines nullius ponderis. Ach hvad er det got, naar similis similem sibi quærit.

1666 d. 23 Febr. bleff Velb. Frue, Fr. Ide Lindenovs egen Pige, n. Lisbet Hansdotter, paa Vroe aff en ulæcheligh Hendelse ihielskøt aff Velb. Zivor Bechs Dreng, som vaar fød i Flensborg, ved naffn Jørgen Hendrichsøn.

1666, d. 8 Juni publice absolverede Mag. Bente²⁾ en ung Person fød i Flensborg, som d. 23. Febr. aff en ulæcheligh Hendelse ihielskød Velb. Frue Ide Lindenous egen Pige, nomine Lisabeth Hansdatter, paa Vroe met Velb. Friderich Rudsteens Bøsse, der hand var kommen aff Jact. Efterat hand aff Kgl. May. oc hendis Slect og Byrd vaar benaadit med Freden oc fri giffven. Forberørte unge Dreng tiende Velb. Zivor Bech til Vroe, nomine Jørgen Hendrichssøn, som daa siges at være 14 aar gammel.

¹⁾ De indklamrede Ord ere skrevne med en anden Haand.

²⁾ Mag. Bent Hansen, Sognepræst i Hammer, Horsens, Sulsted og Ajstrup. Den flere Gange forekommende •Hr. Christen• var Kapellanen (s. Wiberg I, 530).

XXIII.

En Benaadning under Krigsforhold.

Efterfølgende Andragende viser, hvor strængt Uregelmæssigheder ved et Præstevalg i sin Tid toges, men tillige at den Omstændighed, at Supplikanten havde deltaget i Kjøbenhavns Forsvar under Belejringen 1658 ff., afgav et væsentligt Motiv til, at hans Forseelse blev ham eftergivet.

Stormectigste, Høybaarne Første, Allernaadigste
Herre oc Konning.

Eftersom Jegh fattige person Nogen Aar forleden var kaldet thill ett Kald vđ Juttland i Callø lehn beliggendis, och dett siden iche alleniste ved Eders Kongl. Maytt. sampt Rigens Raadz domb att were frakiend; men endoch dereffter iche att maatte begiere nogen Kald. Och dett formedelst en Onsdags prædichen, iegh effter almuens begieringh gjorde paa Kirchegaarden i annex Sognet, effter att Jegh thillforne war kaldet i Kirchen i hoffued Sognet effter Ordinantzen, som mit Kaldz breff wdviser: Saa Jegh fattige person, som nu er wed god alder, dervdoffuer er geradt vđ stor elendighed, i dett Jegh nu ingen anden Middel kand lære att søge mit brød med, end dett samme, huor paa Jegh min gandsche liffs thid haffuer anvent. Huorfore Jegh fattige person paa dett vnderdanigste flyer thill eders Kongl. Maytt. store Naade och barmhiertighed, Beder meget fictelig och ydmigeligen, att eders Kongl. Maytt. for Gudz schyld wille ansee min elendighedz Willchoer, och Naadeligen værdes thill att forlade migh Min forseelse, Efftersom aldrih thillforne er hørt (ey heller siden) andet om mig, vden dett min stand well egner och anstaar, thill med och haffuer Jegh saavell som en anden fattige person ladet mig finde thill Woldz, naar dett behøffuedes; Och dervdoffuer imidler thid formedelst min ringe Middel lid och wdstaaet meget onde. Wor Gud, som er all barmhiertighedz fader, hand igien i sin søn Jesu Christo giffue eders Kongl. Maytt. Naade for Naade, thill med och en yndschelig och glædelig Seyrvindingh

offner sine fiender, Och eders Kongl. Maytt. omsider med ett fredelig och lychsalige Regimente velsigne och begaffue.

Datum Kiøbinghaffn den 14 Julij Anno 1658.

E. Kongl. Maytt. a. W. T.

Christopher
Søffrensen Quist.

Derefter følger i Ansøgerens Afskrift tvende Anbefalinger fra Lensmanden og Biskoppen. Den sidste er dateret 1½ Aar før Ansøgningen, og har altsaa vistnok været bestemt til at ledsage et tidligere Andragende:

Nerverende wnderdanige Supplicant haffuer siden denne hansz Kongl. Maytt. och Rigens raadz affgangen domb forhold sigh schichelig och well, och end widere formedelst hansz gaffuer och forbedringh att kunde thiene Gudz Meenighed, om hansz Kongl. Maytt. aff Kongl. Naade hannem med Naadigste Opreisning wille benaade, att hand Gud vdj Mee-nigheden, effter loulig Kald, her effer maatte bethiene.

Gundj Rosenkrantz.

Christopher Quist haffuer, siden att der gich Domb paa hannem thill herredagene for Nogle Aar forleden, opholt sigh her udj Aarhusz stiftt, imidler thid sig saaledis anstillet och forholdt, att intet er hørt om hannem, som hannem och hansz person kunde ilde anstaae, menz langt meere befittet sigh paa ved ett stille och ehrbar leffnet att forhuerffue sigh aff den høye Øffrighed ett milt och Naadigt Suar paa sin offuergiffuen Supplication, Det Jegh hannem ochsaa yndscher.

Aarhusz 7 Januar 1657.

Jacob Matthisen D.
S. A.

Den kgl. Resolution fulgte — formodentlig paa Grund af Krigen — først over et Aar efter Ansøgningens Datum. I Sjælandske Registre Nr. 24, Fol. 453 f. findes nemlig et kgl. aabent Brev af 20. Sept. 1659, hvori det hedder: »Haver vi efter underd. Ansøgning og Begjæring denne Gang

naadigst tilgivet og efterladt Christoffer Qvist hans Forseeelse med en Onsdagsprædiken, han haver gjort paa Kirkegaarden, hvorfor han ved Rigens Raads Dom er frakjendt Ret til at betjene Præstekald«. Tilgivelsen begrundes dels paa ovenstaaende Anbefalinger, dels derpaa at han »i denne Belejrings Tid her i vor Kjøbsted Kjøbenhavn tillige med andre sig flittig til Volds haver ladet befinde, naar saadant behøvedes«. Endelig tilføjes der: »dog at han sig ikke mere i slige eller andre Forseelser lader finde, saa fremt han denne vores Benaadning agter at nyde«.

Om Christoffer Sørensen Qvist kan endnu bemærkes følgende. Efter Navnet at dømme var han en Søn af den ulykkelige Hr. Søren Jensen Qvist i Vejlbj og Homaa, hvis tragiske Skjæbne Hr. Lærer Severin Kjær for nylig har gjort til Gjenstand for et større Skrift, og som i sin Tid gav Blicher Stof til en Novelle. Imidlertid volder det en vis Vanskelighed, at han i saa Tilfælde, den Gang han indgav ovenstaaende Ansøgning, maa have været mindst 40 Aar gammel. Men dertil kan dog bemærkes, at der sikkert maa være hængaaet adskillige Aar mellem den ham overgaaede Dom og det Tidspunkt, da han kunde søge Benaadning. Tillige kan det erindres, at Vejlbj laa i Kalø Len; men det var ogsaa i dette Len, at Christoffer Sørensen Qvist havde søgt præstelig Ansættelse, og i de Tider, da Menighederne havde Kaldsret, var det meget almindeligt, at Kandidaterne søgte Kald i den Egn, hvor de hørte hjemme. — Efter at have pøniteret tilstrækkelig blev Christoffer Sørensen Qvist endelig 1671 Præst paa Anholt, men blev nogle Aar efter dræbt af Svenskerne, der under den saakaldte Skaanske Krig havde bemægtiget sig Øen og huserede ilde der.

Rettelser og Tillæg.

Kirkehist. Saml. 3. R. V.

- S. 671, Lin. 8 f. n. Berngaard, læs: Berregaard.
- - Lin. 10 f. n. 1737, læs: 1738.

Kirkehist. Saml. 4 R. I.

- 360, Lin. 15 f. o. jeg, læs: sig.
- 641. Brevskriveren er rimeligvis Henrik Langhorn, f. paa Christiansø 1704 † 1744, Kapitajn i det norske Infanteri, g. m. Johanne Hirschnach (Wad, Dimitt. fra Herlufsholm, 1875, S. 101). Han var Søn af Garnisonsfeltskjærer paa Christiansø Peder Langhorn † 1733 (jfr. A. Nielsen, Embedsmænd i Aalborg, S. 185. Erslew, Suppl. t. Forf. Lex. III, 467). — Søsteren Elisabeth (S. 649) blev ³¹/₇ 1733 g. m. Præsten i Povelsker Thomas Trojel † i Vissenbjerg 1769 (Wiberg III, 599). Meddelt af Pastor A. Jantzen.

Kirkehist. Saml. 4. R. II.

- 89. Lin. 7—8 f. o. Angivelsen af Præsten Jørgen Borchs Dødsdag paa Mindetavlen i Lyngby Kirke er urigtig. 1758 blev han viet i Waisenhuskirken til »et Fruentimmer, der i 13 Aar havde været i Waisenhuset« (Exner, Efterr. om Waisenhuset, S. 36). Muligvis er Hustruen den Karen Isaksdatter Rose, der nævnes i Hofmans Fund. VIII, 234 f. (Medd. af Pastor A. Jantzen).
- 567. Titelen til J. M. Kraffts kirkehistoriske Værk var oprindelig »Ein Zweyfaches 200jähriges Jubel-Gedächniß«, Hamb. 1723, og Skriftet udkom i følgende dobbelte Anledning: 1. den i Husum 1522 ved Hermann Tast begyndte evangeliske Reformation, 2. Luthers Bibeloversættelse 1522. Men 1530 forsynedes Værket med en ny Titel (den anførte) og gjordes derved til et Jubelskrift i Anledning af Udstedelsen af den augsburgske Koffession.
- 590. Not. 3. Det af Wiberg omtalte Mnskr. om Præster i Middelfart og Vends Hrd. er ikke af Thor Melbye, men af Klokker Iversen i Middelfart, der i det hele var en fortjent Personalhistoriker (s. Erslews Forf. Lex. I, 756). Medd. af Hr. Sophus Elvius.

Kirkehist. Saml. 4. R. III.

- S. 99 f. Rettelser til Oplysningerne om Familien Blicher ere meddelte af Pastor V. Bang i Personalhist. Tidsskr. 3. R. III, 120 ff.
- 188. Not. 2. Den M. Peder, der omtales som Rektor i Kjøge, var M. Peder Christensen Ancher, der 1637—39 var i denne Stilling. (Medd. af Lærer A. Petersen).
 - 280, Lin. 14 f. n. regem, læs: rege.
 - 303, Lin. 10 f. n. Jens Bunkeflod, læs: Niels Bunkeflod.
 - 307, Lin. 4 f. n. 1194, læs: 1193.
 - 322, Lin. 2 f. n. kunde, læs: kunne.
 - 343, Lin. 3 f. n. tilstedeværende, læs: tilstedeværendes.
 - 373. Lin. 4 f. o. Om det kirke- og kunsthistoriske Møde i Roskilde 29. Maj 1893 fremkom nogle Dage efter meget sympathetiske Referater baade i Roskilde Dagblad og i Jyllandsposten. (Medd. af Pastor V. Bang).
 - 439, Lin. 2 f. n. Abberti, læs: Alberti.
 - 441, Lin. 7 f. o. noget, læs: meget.
 - 470, Lin. 5 f. o. Hansmand er formodentlig en Fejlskrift for Brunsmand.
 - 529, Lin. 19 f. o. Ca . . . end, læs: Ca[n]cellei und.
 - 530—35 ere Sidetallene uheldigvis blevne til 430—35.
 - 536, Not. Den lille Bog, som Hersleb nævner i sin Skrivelse af 1 Jan. 1735, er ikke af ham selv. Den er ifølge Bibl. Dan. I, 301 af engelsk Oprindelse og overførtes allerede 1675 paa Dansk, under Titel •En christelig Huusfader• osv. Men Hersleb besørgede Bogen optrykt i 10000 Exempl., hvoraf han lod 7—8000 gratis uddele i sit Stift. Se hans Embedsskrivelser i Norsk theol. Tidsskr. v. Caspari o. fl. VIII, 92 ff. (Medd. af Pastor A. V. Heffermehl).
 - 623—24 ere Sidetallene urigtig blevne til 523—24.
 - 769, Lin. 14 f. n. Reskriptet af 11. Nov. 1745 findes tildels gjen-givet hos J. Møller, Nyt theol. Tidsskrift II, 319 f.

Navne- og Sagregister¹⁾.

- Absalon, Ærkebiskop.** 317.
Absolution, s. Skriftemaal.
Acheleje, Knud. 815.
Aflads-Marked. 445-46.
Aggersborg. 743. 748. Gaard. 823.
Aggerup, Niels, Lærer, s. Korr. ved Waisenh. 36. 39. 60. 551. 558.
Agnes, Dronning. 424.
Albretsen, Hans, Sjel. Biskop. 700-2.
Allese, Fyn. 152.
Almissekorn p. Laal. 574-5.
Almueskolevæsen. 84. 169-70. 501-3. 514-5. 806, i *Kjøbstæderne*. 507.
Alsø, Bispeslot p. Laal. 569.
Altergang, s. Nadvere.
Altewelt, Albert, Rekt. i Rosk., s. Pr. i Ringsted. 180. 185. 189. 622. 625.
Ancher, Henr. Povlsen, afs. Præst. 603. — **Peder Christensen, Rekt. i Kjøge.** 188. 828.
Anchersen, Matth., Bisk. i Ribe. 38-9. 506. 821, — **Matthias, Pr. i Storvorde.** 131.
Andersen, Anders, s. Ringkjøbing. — Hemming, kgl. Kapellan. 444. 483-4. — **Jens (Beldenak), Bisk. i Odense.** 446. 449. 485. 567-9. 666. 691. — **Jens, Pr. p. Fæjød.** 567-8. — **Knud, Præst i Østofto.** 566-7. — **Trud, Lensmd. p. Aalholm.** 566. — **Tyge, Pr. i L. Lyndby.** 190. 193.
Annektering, s. Sognes Sammenlægning.
Antvorskov. 659-60. 662. 680-1. 687-8.
Arcimbold, Afladshandler. 444-6.
Arctander, Aron Pedersen, Pr. i Hammersfest. 32.
Arninge. 459.
Arrebo, Anders Christensen, Digter. 703-4. — **Anders Pedersen, Pr. i Ollerup.** 639.
Askarii, Nic., Kan. i Lund. 285. 288. 303.
Askø. 568-9.
Asperup. 144. 147.
Asschenfeldt, Pr. i Flensborg. 216.
Assens. 691.
Avernakø. 176.
Avnslev og Bovense. 493-4. 516.
Ballerup og Maalev. 187. 338. 340. 343.
Balslev i Fyn. 144.
Banke, Mogens, Salmedigter. 697.
Band, store, 494-5., s. *Interdikt*.
Bands Jord. 143.

¹⁾ Navnene af Matriklen fra Helmstädt, S. 783 ff., ere i Regelen ikke medtagne i dette Register.

- Bang, Mads, Pr. i Asperup. 144. — Niels, Bisk. i Odense. 465.
- Barnekov, Johan. 640.
- Barscher, Joh., Pr. i Slagelse. 204-6.
- Barstorf, Philip, Lensmd. 605.
- Bartholin, Albert, Mag. 197. — Hans theol. Prof. 343-4. — Thomas, Antikvar. 277-304.
- Basse, Jens Hansen, Pr. p. Strynø. 178.
- Beck, Sivert, t. Vraa. 823.
- Bededage. 465. 603-5. Maanedes. 124.
- Bendsen, Zach., i Slagelse. 204-10.
- Bentsen, Christoffer, Pr. i Brøndby. 340.
- Bentzen, Niels, Pr. i Lund. 199.
- Bera, Theodor, Jesuit. 793. 796.
- Berg, Claus, Billedskjærer. 690-1. — Jakob, Pr. i Svindinge. 515-6.
- Bersel, Cand. med. 529.
- Bertelsen, Iver, Prof. 818. — Mads, Pr. i Ringkjøbing. 817.
- Bibel, den danske. 28. 37-8. 536-7. 546-50. 552. 560-2. 678.
- Bild, Ulrik, Mester. 156.
- Bilenberg, Eggert, Pr. i Veggerby. 131.
- Bille, Erik. 153-4. — Eske. 148. — Niels. 149. — Sten. 150.
- Bispe-Ed. 185. Indvielse. 185. 187. Valg. 179-82. 625-6. Visitats. 185-92.
- Bistrup v. Rosk., Vor Frue. 440-1. 450.
- Bjering og Mammen. 121.
- Bjerreby p. Taasinge. 515-6.
- Bjeregrav, Aalum og T. 100.
- Black, Hans, Rekt. i Rosk. 817.
- Blicher, Slægten. 98-100. 828.
- Blichfeldt, Henrik, Pr. i Aarhus. 416.
- Blimester, Christen, Pr. i Aalborg. 408-21.
- Bloch, Henrik, Pr. i Aggersborg. 743. 755-6. — Jørgen Carstens, Bisk. i Ribe. 140. — Tønne, Bisk. i Odense. 724 ff.
- Bluhme, Joh. Barth., Hofpr. 209. 487-518. 807. 812-3.
- Blaa, Barbara Eriksdtt., Frue t. Berith. 449. 486.
- Boesen, Oluf, Bisk. i Christiania. 187-8. — Peder, Pr. i Nakskov. 576.
- Bogcensur. 498. 507-8. 553-59.
- Bogtrykkeri i Waisenh. 35. 37-8. 40-2. — i Viborg. 122. 131.
- Boisen, F. E., Pr. i Skjærping, s. i Vilstrup. 214.
- Borch, Jørgen, Pr. i Lyngby. 827.
- Borgsmed, Peder, Pr. i Horsens. 719.
- Bornholm. 287.
- Borup, Sjel. St. 331. — Aarh. St. 100.
- Boyesen, And., Pr. i Næs. 517.
- Brahe, Axel, t. Tostrup. 566. — Birgitte, Abbedisse i Maribo. 571. — Sten, t. Knudstrup. 578. 580. — Tyge t. Tostrup og Vemmetofte. 187. 189.
- Branderslev. 178. 569-70.
- Brarup (Brorup) p. Falst. 465. 471. 473.
- Bredal, Albert, Pr. i Ø. Ulslev. 602. — Niels, Rektor i Vejle. 374. 378. — Peder, Pr. i Kjettinge. 599-602. 605.
- Bredstrup, Ribe St. 56.
- Brenkil, Henrik N., Kap. p. Strynø. 177.
- Brochmand, Jesper, Biskop. 179-90. 197. 199. 619. 623. 625-6. 705.
- Brock, Birgitte, Frue. 189.
- Brockenhus, Claus. 153. — Frants. 156. — Johan. 786. — Just. 786. — Michel. 156-7.
- Brorson, Broder, Biskop i Aalborg. 506. 744-82. — Hans Adolf, Salmedigter. 700. 766.
- Brugmann, Homfred. 494.
- v. Bruchofen, Henrik, Hofpr. 817-8.
- Brun (Bruun), Anders Frantsen, Pr. i Haarlev. 192-3. — Frants Nielsen, Pr. i Gundslev. 466-7. — Hans, Pr. i Østofte. 589. 594-5. 784. — Hans Diderik, Student. 502-3. — Mads, Pr. i Stokkemærke. 577. 585. 588. — Severin, Herredsf. i Han Hrd. 744. 750. 770-4. 779-80.
- Brænderup (og Ore). 140-54.

- Brøndbyvester og øster. 336. 340. 343.
 Brøns, Villads Nielsen, Rekt. i Aalb.,
 s. Lekt. i Viborg. 426.
 Braad, Jørgen, Pr. i Malmø. 630.
 Buch, Hans, Pr. i Roskilde. 499.
 Budde, Ove Gjedde, Kapt. 64.
 Bunkeflod, Niels, Kan. i Lund. 284.
 300-3. 828.
 Bülou, Christian. 787. — Sophie
 Helvig. 63.
 Bælum. 99.
 Børglum Kloster. 387-9.
 Bötticher, J. G., Læge. 528-9.
- Callundborg, Hans Pedersen, Konrekt.
 i Rosk. 622-25.
 Calmette, Kammerherre, Amtm. 737.
 739.
 Castrup, Johan, Kap. i Nysted, s. Pr.
 i Kippinge. 474.
 Cellius, David, Kan. i Lund. 817.
 Christensen, Anders, Prof. med. 589.
 — David, Kap. i Helsingør. 189. —
 Eskil, Dr. med. 141. 608. — Oluf,
 Pr. i Vaabensted. 603-4.
 Christian II. 148-9. 171. 443-9. —
 IV. 167. 180-5. 456-7. 594-5.
 619-20. — V. 169. 175-6. 461. 468.
 470. — VI. 50-1. 60-1. 66. 75-6.
 208-10. 487-8. — VIII. 241. 482. —
 (V) udvalgt Prins. 462-3. 599.
 Christiania. 487. 490.
 Christiensen, Peder, Pr. p. Stryn. 171.
 — Jørgen, Pr. i Østofte. 576. 581-9.
 Christine, Dronning. 145-6. 689-91.
 Christoffer II. 278. 287.
 Christoffersen, Hans, Prof. 196—7. —
 Zacharias, Pr. i Herritslev. 598.
 Chrysostomus, Oluf, Bisk. i Vendelbo
 St. 393-4.
 Clausen, Jørgen, Pr. p. Strynø. 178.
 — Morten, Pr. i Glostrup. 186. 189.
 193.
 Colding, Joh. Henr., Pr. i Gislev. 631-4.
 Colding, s. Kolding.
- Dalby i Sjæl. 185. 187-8.
 Damianus, Vilh., Pr. i Stenmagle. 186.
 Dannefer, Jakob, Lær. v. Waisenh.
 36-7. 54. 60. 73-4. 76-9. 89-92.
 Dannemare. 459.
 Dansk Sprog i Slesvig. 211-75.
 Darum. 101.
 David, Chr., Miss., i Grønland. 96.
 Degneembedet. 117-39. 596-7. 606-8.
 Deichman, Barth., Bisk. i Viborg, s. i
 Christiania. 32-3. 116. 201. 619. —
 Carl. 619.
 Dippel, Joh. Conr. 799-800.
 Dorph, N., Stiftspr. i Kbh., s. Bisk. i
 Christiania. 55. 502. 804—6.
 Drejø. 176.
 Drewes, Jochum, Pr. i Førslev og
 Sn. 502.
 Duus, Peder, Pr. v. Helligaands K. i
 Kbh. 817.
 Dyrhoff, Mathias, Lær. i Wais , s.
 Pr. i Vilstrup. 37. 54. 60. 72-3.
 84-6. 89-92. 538.
 Dürkopf, Pr. v. Petri K. i Kbh. 45. 47.
 Daaben. 120-1. 137.
- Egede, Christen, Pr. i Røst. 35. 562.
 — Hans. 96. 178. — Povl. 33.
 Egense v. Svenb. 170.
 Eisenberg, Elias, Mag. 197.
 Engelborg. 447-8.
 Engestofte. 594. 596-7.
 Ensted v. Aabenraa, 802.
 Erik Menved. 23-5. 276-304. 423-4.
 Erik af Pommern. 144. 146. 643.
 Erik, Pr. i Grefvie. 284, 300.
 Erlandsen, Jakob, Ærkebisk. i Lund.
 9—11. 280. 377.
 Eskil, Ærkebisk. i Lund, 1-5. 20.
 Eskilstrup, Falst. 569-70.
 Esrom Kloster. 21-2.
 Estland. 280. 285. 291.
 Ewald, Enev., Pr. v. Waisenhuset.
 27-96. 519-25. 538-62.

- Fabricius, Peder Thomesen, Pr. i Hunseby. 604.
- Fadder, Kan. i Ribe. 285-8.
- Falkerslev. 721-39.
- Falster, Chr., Rekt. i Ribe. 506.
- Fattigforsørgelse. 514-5. 578-80.
- Femø. 567-9. 580.
- Ferslev, Peder, Pr. i Bjerreby. 516.
- Fich, Hans, Pr. i Bjerreby.. 176.
- Fincke, Thomas, Prof. 337-8.
- Finderup, Sjal. 806.
- Flensborg. 216 ff. 230-2. 268-9. 619. 622. 816-8.
- Flint, Henrik, Pr. i Kippinge. 474.
- Fog, Jørgen Lauritsen, Pr. i Ribe. 416-7. — Rasmus, Pr i Bjereng. 121.
- Foss, Matthias, Bisk. i Aalborg. 408-9. 411-3. 428. 507. — Povl. 795-6.
- Frandsen, Hans, Prof. 817-18.
- Frawen, Joh., Konfessionarius. 38. 40. 65.
- Fredagsprædiken. 124. 493. 501. 507. 805.
- Fredericia. 609-17.
- Frederik I. 665.
- Frederiksborg Skole. 339-40. (785).
- Friderichsen, Joh., Rekt. i Roskilde. 185. 622-5.
- Friedenreich, Dan., Pr. i Kjetterup. 744. 748. 752. 760. 762-7. 774.
- Friedlieb, Pr. i Skjelby. 736.
- Friis, Albert. 802. — Christen, Kansler, t. Kragerup. 194. 596-7. 622-5. — Johan, t. Ørritslevgd. 158-9. 162. 165-6. 170. 429-30. — Jørgen, Bisk. i Viborg. 665-6. — Mette t. Holsegaard. 153.
- Friis, Christen Lodberg, Læge. 527-9. 533. 788.
- Fugl, Laurits, Pr. i Saltum. 743.
- Fuglse Hrd. 564-5. 581-9. 591-3. 594-5. 605.
- Føjø. 567-9.
- Faaborg. 517. 596-8. — Skole. 742.
- Gabel, Voldemar Christof, Geh. Raad. 170. 176.
- Galskyt, Thomas, Rekt. i Aalb., s. Pr. i Hammer. 426.
- Ganzel, Jørgen, Pr. i Glostrup. 99.
- Garman, Samuel, Boghandler. 132.
- Gaverslund. 98. 100.
- Gemzø, And. Pedersen, Pr. i Helsingborg. 630.
- Gerner, Henrik, Bisk. i Viborg. 115-39.
- Gerstorff, Else. 466.
- Gift, Christoffer, Lekt. i Sorø. 817.
- Gislev og Ellested. 631-4.
- Gislum. 201.
- Gjelsted i Fyn. 143.
- Gjessing, Jens, Kap. i Aalborg. 409-10. 419.
- Gjøe, s. Gøye.
- Gjørlev. 176.
- Glenstrup. 84. 501.
- Glob, Anders, Rentemester. 486. — Christian Laur., Pr. i Kjøge. 192-3. — Oluf, Bisk. i Børglum. 388-9.
- Gloslunde. 586.
- Glostrup. 89. 640.
- Grabow, Hans, t. Engestofte. 594.
- Gram i Tørninglen. 801-2.
- Grand, Jens, Ærkebiskop. 276-304.
- Grefvie (Gravehø) i Skaane. 284. 300.
- Groth, Bogtr. i Kbh. 41 — Jens, Pr. i Stadager. 178.
- Grothausen, Alb. Gabr., Pr. i Kbh. 526. — Theod. Vilh., Læge v. Waisenh. 37. 40. 75. 526-7. 529-32.
- Grubbe, Diderik, Pr. i Kvislemark. 178.
- Grumtofte i Angel. 233-4. 253-6. 265.
- Grundet, Jens Pedersen, Pr. i Ribe. 374.
- Grundtvig, N. F. S. 107. 223. 706. — Otto, Pr. i Torkilstrup. 482.
- Grønland. 33. 35. 96.
- Grønning, Anders, Pr. i Farsø. 816.
- Gudme, Peder, Lær. i Waisenh. 544.
- Gudom, Vib. St. 131.
- Guido, Kan. i Ribe. 278 ff.

- Guldholm Kloster. 17. 319-21.
 Guldsmed, Niels Rasmussen, Rekt. i Aalb., s. Pr. p. Skagen. 426-7.
 Gundslev. 466-7. 569-70.
 Gyldenløve, Hans Ulrik. 630.
 Gyldenstjerne, Erik Nielsen. 563. — Knud Axelsen. 620-1. — Knud Henriksen, Biskop i Odense. 668. 691. — Peder Nielsen, t. Aagaard. 563. — Sofie, Abbedisse i Maribo. 580.
 Günther, Apoth. i Waisenh. 42.
 Gøye, Anders. 565. — Birgitte. 391-2. — Eskil, Marsk 565. — Falk. 166. — Henning. 578. 580. 586. — Knud. 570. — Marcus. 468. — Mogens. 391-2.
 Hack, Mattis, Professor. 816.
 Haderslev. 818-9.
 Haderup, Ribe St. 51.
 Hagenskov Len. 148.
 Hagerup, Ejler, Lekt. i Trondhj. 30. 35. — Hans, Miss. Kasserer i Trondh. 32. 34-5.
 Halk v. Haderslev. 92.
 Halle, Univ., Waisenhus. 26. 52-4. 526. 529.
 Hals. 64. 394.
 Halsted, S. Olufs Kapel. 576-7.
 Hammer og Horsens. 426. 823.
 Hammershus. 285-6. 299.
 Handrup, Herrnhuter. 747-8. 765-6.
 Hans, Konge. 147. 567-8.
 Hansen, Aleth Sophus, Pr. i Husby. 211-75. — Bent, Pr. i Hammer, Aalb. St. 507. 823. — Christoffer, Pr. i Ledøje. 338-43. — Gert, Lær. v. Waisenh. 29. 34. 41. 49-55. — Henrik, Pr. i Tirsted. 564-5. — Jens, Kap. i Middelfart. 152. — Jens, Pr. p. Strynø. 177. — Lavrits, Pr. i Vejleby (Torpe). 582. 584. 587-8. — Michel, Pr. p. Strynø. 177. — Otte, Pr. i Ledøje. 193. 332-8. — Peder, Pr. p. Femø. 580. — Peder, Pr. i Allese. 152. — Peder, Pr. i Kjøbelev. 601. — Peder, Pr. i Sandager. 152. — Peder, Pr. i Østoftø. 568-9.
 Harboe, Joh. Qvedensen, Pr. i Hoptrup. 801.
 Hardenberg, Erik. 173.
 Harridslev og Albek. 748. 757.
 Haslev. 502.
 Haslund og Ølst. 743. 754-7. 762. 770.
 Hauch, Lars, Amtsforv. i Aalb. 65. 562. v. Haven, Salomon. 788.
 Haverslev og Bejstrup. 392-3.
 Havnlev. 185. 187.
 Heerfort, Ludvig, Pr. i Haslev. 502-3.
 Hegelund, Anders, Pr. i Stege. 189.
 Heiche, Klavs, Pr. i Kippinge. 467. 469-70. 474.
 Hein, F., Kirkeinspektør. 478.
 Heinsen, Rasmus. 818.
 Helene-Kilde. 461. 475. 626-9.
 Helgesen, Povl, Lektor. 643-4. 670-2.
 Helligdagsforordnings Overholdelse. 203-10.
 Helmissemad p. Laal. 573-4.
 Helmstädt, Univ. 783-9.
 Helsingør. 187. 189. 193. 618. 630. 641-57. — Hospital. 122. 642.
 Hemmingsen, Niels, Prof. 438.
 Henningsen, Alex., Pr. i Ferslev. 190. 193.
 Henrik, Abb. i Vitskøl. 19-21.
 Henriksen, Johannes, Kan. i Lund. 285. 303. — Knud, Pr. i Brænderup. 147-50.
 Herfølge. 639-40.
 Herlufsholm. 178. 186. 190. 192. 427. 629.
 Hermansburg, Missionsskole. 257-75.
 Herrisvad Kloster. 22.
 Herritslev og Bregninge. 598. 604.
 Herrnhut, Herrnhutere. 55. 65. 96. 204-10. 740-82.
 Hersleb, Ole, Pr. i Vartov. 65. — Peder, Hofpr., s. Biskop. 34. 46. 48.

- 94-6. 209. 487-90. 517. 526-7. 529-30. 535-7. 807-14. 826.
- Hersted øster og vester. 340.
- Hidulphi, Petrus, Kan. i Lund. 287.
- Hieronymussen, Laurs, Pr. i Aars. 138. 201-3.
- Hindsholm, Laurits Jakobsen, Biskop i Odense. 604-8.
- Hjort, Hans Gregersen, Pr. i Stenstrup. 169-70.
- Hjøring. 212-6. 383-94.
- Hock, Jørgen, i Svenborg. 163.
- Hoyer, Andreas, Dir. f. Waisenh. 65. 487-518. 533-62. 791-3.
- Holck, Christian, Lensmd. p. Silkeborg. 794.
- Holeby. 564. 584. 587-8. 591.
- Holgerson, Christian, Pr. p. Strynø. 177.
- Holm, Jens, Rekt. i Aalb. 427. — Jens Knudsen, Lekt. i Ribe. 817.
- Holme Kloster. 22.
- Holstein, Christ. Frederik, Marskal. 513-4. — Joh. Georg, Geheimeraad. 34. 46. — Johan Ludvig, Oversekr. i Kancelliet. 35. 46. 75-6. 79. 94-6. 116. 206. 209. 487-518. 529. 534-62. — Philip Christoffer, Kaptajn 744.
- Hoptrup. 801.
- Horbelev og Falkerslev. 721-39.
- Horsens. 719.
- Hosum, Mogens, Pr. i Saxkjøbing. 475-6.
- Hunseby. 570-1. 577-8. 604.
- Husby i Angel. 211-75.
- Hvid, Klemen, Pr. i Tirsted og Skjerringe. 584. 587. 591-2. — Mads, Pr. i Holstebro. 816. — Matthias, Pr. v. Holm. i Kbh. 209. 491—518. 807. 813. — Peder, Pr. i Tirsted. 573-4.
- Hvitfeldt, Anne. 594. — Arild. 11-12. 141. 290. 439-40. — Christoffer. 486. — Otte Clausen. 486.
- Hygom, Peder Jakobsen, Bisk. i Aarh. 818-21.
- Hygum, Tørninglen. 816-21.
- Hylander, Anders, Prof. i Lund. 108-10. 112. — Sven, Adjunkt v. Univ. i Lund. 107-9.
- Hyllinge. 182-4.
- Hyphoff, Joh. Fred., Pr. i Mariager. 131.
- Høeg, Gregers, t. Vang. 823. — Just. 185. 194.
- Høfding, Hans Dinesen, Pr. i Maribo. 604.
- Høyby, Knud Jakobsen, Pr. p. Strynø. 172-3. 177.
- Ingeborg, Dron. i Frankrig. 5-7. — 351-2. — Dron. i Danm. 280. 285.
- Interdikt. 281. 286-9. 298. 303-4.
- Ibsen, Niels, Pr. i Gloslunde. 586.
- Isarnus, pavel. Nuntius, s. Ærkebiskop. 280-304.
- Jacobsen, Hans, Pr. i Kippinge, s. i Nykjøbing. 455. 474. — Peder, Pr. i Hygum. 819-20.
- Jacobæus, Joh. Ad., Pr. i Ledøje. 334.
- Jellinge. 381-2.
- Jensen, Mads, Rekt. i Aalb. 426. — Oluf, Pr. i Brændrup. 147. — Peder, Pr. i V. Ulslev. 598. — Rasmus, Pr. i Rødby. 570-1. — Torben, Pr. i Ballerup. 187. 338. 340.
- Jepsen, Laurits, Pr. i Brænderup. 144-6.
- Jespersen, Henrik, Pr. i Tømmerby. 743. 745. 748. — Niels, Bisk. i Odense. 575-6. — Peder, Pr. i Stenstrup, s. Hofpr. 168-70.
- Jesuitter-Collegium. 427. s. Katholiker.
- Jonsen, Aage, Ridder. 283.
- Judichær, Sør. Povlsen, Pr. i Slangørup. 185. 187. 705.
- Juel, Esger, 283-5. 289-91. 301. — Niels, Adm. 168.
- Juel (Jul), Klavs Nielsen, Pr. i Kirkeby. 638. — Niels, Pr. i Kirkeby. 155-6. Niels Sørensen, Kan. i Viborg. 818. — Søren Nielsen, Rekt. i Aalb. 426.

- Juncker, J., Læge. 526-7. 529.
 Jøderne i Kbh. 43-9.
 Jørgensen, Hans, Rekt. i Aalb., s. Pr. p. Øland. 428. — Hans, Pr. i Skeby. 430-2. — Stephan, Etatsrd. 99. 107.
- K**alent (Præste-), Herredskonvent. 598. 604.
 Kallehave (Kallebohaven). 188.
 Kalundborg. 338. 444. Slot. 484.
 Katekisation (Kateketer, uordnede). 117. 492-3. 500. 505-7. 561. 805.
 Katholiker (romerske). 609-17. 692. 790-3. 796.
 Kellinghusen, Jens, Pr. i Kippinge. 474.
 Kiesel, Bogtrykker v. Waisenh. 545, 547. 560. 562.
 Kingo, Thomas, Biskop. 143. 169. 460-1. 467-8. 470. 705. 796-8.
 Kippinge. 433-86. 608.
 Kirkeby i Sønd's Hrd. 154-70. 638.
 Kirkebygning. 645-58.
 Kirkebøger. 132.
 Kirkeinventar. 121. 331.
 Kirkejorder. 121. 134. 166. 331.
 Kirkelys. 119.
 Kirkeregnskaber. 118-9. 126-7. 130. 330-3. 580-1. 605-6.
 Kirkereparationer. 119. 121-2. 134.
 Kirkeritualet. 498-9.
 Kirkesyn. 119.
 Kirketiende. 121-2. 132. 432.
 Kirketugt. 130-4. 494-5. 512-3. 805-6. 822-3.
 Kirkeværger. 117. 119. 126. 137.
 Kitting, Sveder Povlsen, Rekt. i Aalb., s. Pr. i Thisted. 427.
 Kjeldby p. Møen. 186. 189. Kilde. 458.
 Kjerul, Ped. Bert., Pr. i Sæby. 191.
 Kjettrup og Gjøtrup. 744.
 Kjøbelev. 608.
 Kjøbenhavn. 33. 43-9. 283. 299. 300. 495-7. 509. 668-75. V. Frue K. 182. 284. 405. Kapitel. 284. 337. Skole. 199. 337-8. S. Nicolai K. 182. 190. 283. 300. 668-75. 809. Helligaands K. 182. 817. H. Kloster. 669. S. Petri K. 45. 47. 94. 99. Holmens K. 807. 813. Garnisons K. 508. 518. Frederiks tyske Kirke. 223. Slotskirken. 30. Regensen. 56-8. 544. Regenskirken. 189. Vartov. 30. 65. 340. V. Kilde. 475. Waisenhuset. 26-96. 490. 520-62. Pesthuset. 30. Tøjhuset. 142. Se Universitetet.
 Kjøge. 186. 192. 517. 639-40. Skole. 185-6. 188. 828.
 Klarschow, Søren, Student. 493.
 Klein, Anders, Cand. theol. 544.
 Klim, Torup og Vust. 742-82.
 Klingberg, Lorentz, Fog. p. Nislevgd. 432.
 Klokkeringning (Bedeklokke). 120. (334-5).
 Klostere. 1-25. 363. 366. 387-9.
 Klotz, Stephan, Gen.-Superint. 619-20.
 Knoff, Hieron., Pr. i Alsted. 189. 193.
 Knopper, Albert, Prof. jur. 329-30. 335.
 Knudsen, Anders, Rekt. i Aalb. 427. — Christen, Pr. i Ørum. 121. — Esbern, Pr. i Aarhus. 818. — Palle, Rekt. i Aalb., s. Pr. i Thisted. 427. — Thomas, Pr. i Hygum. 816.
 Koch, Hans Christoffer Elers, Pr. i Horbelev og Falkerslev. 721-39. — Hans Peter, Pr. smst. 721-37.
 Kolding, Hans Mortensen, Pr. i Hylinge. 182-3. — Mads Hansen, Pr. i Brænderup. 152-4. — Povl Jensen, Pr. p. Herlufsholm. 184. 186. 427.
 Konfirmation, Ungdommens. 544-5.
 Korsemad p. Laal. 591-2.
 Korsør. 180. 512.
 Korsør, Niels Jensen, Pr. i Slagelse. 180. 190-1.
 Korte, Dav., Økon. i Waisenhuset. 34.
 Krabbe, Karine, Frue. 165.
 Krag, Niels, t. Egeskov. 168-70.
 Krag, Anders, Kap. i Nakskov. 596. — Peder, Pr. i Ringsted. 189. 193.

- Kragbech, Christoffer, Pr. i Gislum. 121. 201-3.
 Kregome. 513.
 Krog, Jens, Præst. 256-75. — Niels Lauritsen, Rekt. i Aalb., s. Pr. i V. Hassing. 426.
 Krogstrup, Herlöv Fred., Pr. i Haslund. 743. 754-5. 770. — Niels, Herredsskr. 742. — Otto, Kap. i Klim. 740-82.
 v. Krogh, Godsche Hans, Stiftamtmd. 480.
 Krumpen, Styge, Blsk. i Børglum. 389.
 Kullerup. 176.
 Kuntze, Guldsmed i Kbh. 443. 483.
 Kuur, Jens, Stempelforv. 523.
 Kvong og Lyne. 474.
 Kvægtiende. 570-1. 580. 592-3.
 Kværndrup. 170.
 Kaas, Mogens. 164-8. — Niels, Kansler. 290.
 Landemode (Provstemode). 499.
 Landet og Aageby. 460. 573.
 Landorph, Amtmd., i Nykjøb. F. 477-8.
 Lange, Peder, Pr. i Helsingør. 187. 618-30. — Villum, Landsdommer. 619. Se Longus.
 Langgaard, Anders, Pr. i Klim, Torup og Vust. 740-82.
 Langhorn, Henrik, Kaptajn. 827. — Peder, Feltskjær. 827.
 Lapper, Mission bl. 32. 34-5.
 Lassen (Lasson), Peder, Pr. i Hals. 64. — Tøger t. Rødslet. 412.
 Lauerentzen, Joh., Bogtr. 128.
 Lauritsen, Anders, Pr. i Kjeldby. 186. 189. — Anders, Professor. 817. — Hans, Pr. i Kirkeby. 157. — Jøp, Pr. i Brænderup. 145-6. — Jesper, s. Smit. — Mads, Landsdom. i Laal. 565. — Simon, Pr. i Vaabensted. 594. — Søren, Pr. v. Tugthuset i Kbh. 186.
 Ledøje og Smørum. 325-44.
 Leem, Knud, Pr. i Alten. 32.
 Lellinge og Ølsemagle. 186. 188.
 Lemvig, Erik, Pr. i Ringsted. 502-3.
 Lerche, Knud, Pr. i Nysted. 597-608. — Ole, Pr. i Avnslev og Bovense. 493-4. 516.
 Leth, Chr. Langemach, Pr. v. Trin. K. i Kbh. 508. 807-8. 812. — Hans, Pr. i Ledøje. 343-4. — Søren Clausen, Student. 471-2.
 Lidøe, Christoffer Jensen, Pr. i Strø. 339-40. — Otte Christoffersen, Pr. i Ledøje. 340-3. — Torben Christoffersen, Pr. i Hersted. 340.
 Lille-Lyndby og Ølsted. 190. 193.
 Lindberg, Joh. Chr. 107. 114. 223.
 Lindegaard, Hans, Lær. v. Waisenh., s. Præst. 39. 57-8. 74. 81-3. 501-2. 540.
 Lindemann, Slægten. 99.
 Lindenov, Ide, Frue. 823.
 Lintrup og Hjerting. 817. 821.
 Lintrup, Søren, Lær. v. Waisenh. 34. 50-1.
 Lipper, Jørgen Hermansen. 185.
 Longelse og Fuglsbølle. 178.
 Longus, Jacobus, Provst i Lunds Kap. 279 ff.
 Louman, Niels, Pr. i Vallensbæk. 343.
 Lucoppidan, Peder, Korrektør v. Waisenh. 39-40.
 Lumby. 430.
 Lund, 199-200. Kapitel. 200. 279-89. 817. Univ. 107-9. Ærkebiskop, s. Eskil, And. Sunesen, J. Erlandsen. J. Grand.
 Lund, Jørgen, Kap. i Stenløse, s. Pr. i Ringe. 513. — Morten, Pr. i Overhalden. 32.
 Lunde i Lunde Hrd. 430. — Lunde i Sunds Hrd. 154-70. 638.
 Lunde, Chr. Joh., Pr. i Bredstrup. 36. 55-6.
 Lunkend, Valfartssted i Skaane. 451.
 Lygum, s. Løgum.

- Lykke, Peder, Rekt. i Ringsted. 502-3.
 Lyngby, Kongens. 577. 827.
 Lyskander, Klavs Christoffersen, Pr.
 i Herfølge. 639-40.
 Lützow, Hening Ulrik, Stiftamtmd. i
 Laal. Falster. 468.
 Lye. 176.
 Læsø. 389.
 Lætus, Rasmus, Prof. 329-30.
 Løgtved i Stenstrup S. 162. 170.
 Løgum Kloster. 17. 32. 281-2. 298.
 Lønborg, Joh. Hansen, Kap. i Aarhus.
 416.
M
 Madsen, Jakob, Biskop i Odense.
 582-7. — Jørgen, Pr. i Taars. 590.
 — Povl, Biskop. 329-30. — Søren,
 Pr. i Brænderup. 145-6.
 Madvig, J. N., Kirkeminister. 213.
 Mahling, Sejer, Insp. v. Waisenh.
 29-43. 529-31. 535. 552-3.
 Malmø. 630. 793-4. Skole. 622. 624-5.
 794.
 Mand, Anders Mortensen, Pr. i Sax-
 kjøbing. 605. 608.
 Mandø. 286-7. 301.
 Marcussen, Knud, kgl. Kap. 148.
 Mariager. 131. 138. 202. 389. 405.
 Maribo. 570. 604. Kirke. 405. 575.
 Kloster. 566. 571. 580. Skole. (585).
 587. 596-7.
 Martinus, Magister, kgl. Kansler.
 278-9. 294. 298.
 Marvede, Sjøel. St. 182-4. 194.
 Mailand, Georg, tysk Pr. i Helsingør.
 630.
 Meisler, L. Fr., Lærer. 218. 227-8.
 234-5.
 v. Mehren, Carl, Oberstlieut. 343.
 Melby, Sjøel. 285.
 Melchior, Baltazar, Klokketøber. 802-3.
 Meursius, Johannes, Prof. i Sorø. 190.
 Michelsen, Hans, Bisk. i Odense.
 159-68. 596-7. 603. — Peder, Pr.
 i Thoreby. 588.
 Middelfart. 144. 150. 152-3.
 Miltzau, Baltzar, Miss. i Grønland. 35.
 Mission bl. Hedn. 26. 29-30. 32-5.
 257-75. 532.
 Missionskollegiet. 26-96. 533-4.
 Moltke, Fr., Kancellipræs. 736. 739.
 Moltrup v. Haderslev. 803.
 Mortensen, Christen, Rekt. i Aalb.
 428. — Jørgen, Pr. i Haarslev. 606.
 — Niels, Pr. i Holeby. 564.
 Mortimer, Valter, Rekt. i Rosk. 368.
 Mossin, Hans, Pr. v. Nic. K. i Kbh.
 512. 538-43. 809.
 Mov, Vib. St. 394. 748.
 Mule, Bertel Iversen, Stud. 785. —
 Hans, Pr. i Dannemare. 459. — Hans,
 Pr. i Landet. 460. — Knud, 283.
 Munk, Kirsten, Frue. 456-7.
 Musik. 622-3.
 Musse Herred. 596-608.
 Muus, Pet. Joh., Pr. i Sneaaasen. 29.
 — Povl, Pr. smst. 29.
 Møen. 189. 193. 201. 467.
 Mølnichen, Chr., kgl. Oversekr. 30.
 32. 46.
 Møller, Jens, Prof. 104. 107.
 Mørch, Mads, Pr. i Lumby. 431.
 v. Møsting, Fred. Chr. 788. (804).
N
 Nadvere, d. h. 67-8. 76-94. 117. 123-4.
 137. 336. 519-25. Se Skriftemaal.
 Naskov. 459. 468. 576. 596.
 Nicolaus, Drost. 283.
 Nielsen, Herman, Prof. 326. 337. —
 Iver, Pr. i Vaabensted. 594. —
 Laurits (Klosterlasse), Jesuit. 790-3.
 — Laurits, s. Pommerants.
 Nislevgaard. 430.
 Nissen, Chr. Dittl., Lær. v. Waisenh.,
 s. Birkeskr. i Slagelse. 39. 57-8.
 79-81. 86. 204-10. 540.
 Nold, Chr., Kommunitetsprovst. 56-7.
 Norge. 32-5. 55. 503-5. 517. 784-9.
 793-6.
 Noviomagus, Povl, Hofpr. 816.

- Nyborg, Slot. 147-9. 156-7..
 Nykjøbing p. F. 304-406. 445. 466.
 474. 477. Skole. 184. 474. 478.
 602. Slot. 443. 484.
 Nykjøbing p. M. 507. Skole. 742.
 Nykjøbing p. S. 626.
 Nysted. 474. 572-3. 581. 597-608.
 Næstved. 180. 186. 281. 283. 298-9.
 640.
 Nørre-Aaby. 144. 147.
 Nørskov, Christen Madsen, Pr. i
 Taagerup. 574-5.
 Naadensaar. 126. 134-5.
- Obel, Bertel Langballe, Pr. i Øsløs.
 744-7. 773-5.
- Odense. 283. 299. 689-92. S. Knuds K.
 405. Gymnasium. 142. Skole. 100.
 Biskopper, katholske. 9-12. 143-6.
 170. 668. Se Jørg. J. Sadolin, N. Jes-
 persen, Jac. Madsen, N. Bang, T.
 Kingo, Jac. Ramus, Chr. Ramus,
 T. Bloch.
- Olavius, Johannes, Pr. i Randers. 418.
 Olavus, Prior prov. ord. Prædicat.
 prov. Dan. 279.
- Ollerup og Kirkeby. 154-70. 176. 638-9.
- Olsen (Olufsen), Bo, Pr. i Ledøje.
 330-33. — Gottsche Hans, Not.
 publ. 730. 736. 739. — Hans, Pr.
 i Taagerup. 584. 591. — Helias,
 Pr. i Ledøje. 329. — Jørgen, Pr. i
 Vestenskov. 576. — Peder, Histo-
 riker. 371-2.
- Ondløse. 176. 193. 340.
- Oslo og Hamar Stift. 187-8. — Kapitel.
 793-6.
- Ottesen, Bo, Kap. i Kalundborg. 338.
 Overtro. 139. 394. 483-86. 626-9.
- Palladius, Peder, Biskop. 328. 370.
 450. 691. 816. — Niels, Bisk. 816.
- Pallesen, Vessel, Kant. i Lunde Kap.
 817.
- v. Papenheim, Just Fr. 601.
- Paris, Univ. 340 ff.
- Parsberg, Enevold, Stiftamtmd. i Aal-
 borg. 412-3.
- Patronatsret. 119. 137. 146. 168-70.
 176. 326-44. 430-2. 577-8. 594.
- Peder, Bisk. i Odense. 9-12.
- Pedersen, Anders, Pr. i N Aaby. 147.
 — Hans, Pr. i Stenstrup. 639. —
 Jens, Rekt. i Aalb. 426. — Jørgen,
 Pr. i Ærindlev. 587. 590-1. 593. —
 Laurits, Pr. i Nykjøb. F. 602. —
 Matthis, Kan. i Kbh. 327-8. —
 Mikkell, Pr. i Udby. 144. — Niels,
 Pr. i Lande p. Laal. 573. — Rasmus,
 Pr. i Kippinge. 452-5. 473.
- Pest (1638). 186. (1711). 528.
- Pfreundt, Jordan Hansen, Pr. i Vesten-
 skov. 608.
- Phillippus, Pr. i Brænderup. 144.
- Pietismen. 27-96. 203-10.
- Piper, Joh. Pet., Økon. v. Waisenh.
 34 72-6.
- Plesner, Kap. i Stenløse, s. Pr. i
 Elmelunde. 514.
- Pletz, Povl, Fuldm. i Waisenh. 534.
- Ployard, Amtmd. i Flensborg. 248.
- Podebusk, Predbjørn. 563.
- Polstrup, Peder, Student. 33.
- Pommerants, Laurits Nielsen, Even-
 tyrer. 793-6.
- Pontoppidan, Erik, Hofpr., s. Pro-
 kansler. 94. 807. 809. — Henrik,
 Pr. i Fredericia. 614.
- Pors, Stig, t. Ølingsø. 565.
- Povlsen, Jakob, Pr. i Aalborg. 420. —
 Matthias, Pr. i Harridslev. 748. 757.
 770. 776. — Peder, Prof. v. Univ.,
 s. Pr. i Roskilde. 371. 816.
- Praëm, Thomas, Pr. i Hjørdemaal. 742.
 Provsteembedet. 117-39. 597-608.
 Valg og Indsættelse. 189-90.
- Provstemode, s. Landemode.
- Prytz, And. Nic., Lær. v. Waisenh. 36.
 39. 58-61. 67-72. 86-9. — Christian
 Antonisen, Pr. p. Strynø. 175-6. 178.

- Prætedragt. 136-7. 586.
 Præsteembedet. 117-39.
 Præstegaardens Indløsning. 135. Jord-
 tilliggende. 564-7. 577.
 Præstekaldelse. 185-7. 332-3. 509-10.
 567-70.
 Præsteløn. 431-2 570. 573-5.
 Præstø. 188.
 Paaske, Niels, Bisk. i Bergen. 198.
- Q**vist, Christoffer Sørensen, Stud.
 824-5. — Cort, Mag. 785. — Søren
 Jensen, Pr. i Vejlbj. 826.
- R**achlow, Ped. Helt. r. Kap. i Korsør.
 512.
 Ramløs, Hans Hansen, Pr. v. Frue
 K. i Aalborg. 407-21.
 Ramus, Chr., Bisk. i Odense. 472.
 478. 494. 498-9. 510. 516-7. —
 Jakob, Bisk. i Odense. 480.
 Randers. 418.
 Randlev og Bjerager. 101. 103-4.
 Randulf, Enev. Nielsen, Pr. i Roskilde.
 188. 193. 622-5.
 Rasmussen, Haagen, Kap. i Herlufs-
 holm. 186. — Peder, Pr. i Ø. Ulslev.
 602.
 Ravn, Jørgen, Pr. i Farup. 820.
 Reenberg, Chr. Christoffer, Pr. i
 Finderup. 806. — Morten, Stiftspr.
 i Kbh. 806-7.
 Resen, Elias. 196. — Hans Hansen,
 Prof., s. Biskop. 196-8. — Hans,
 Mag. 196. — Hans Povlsen, Biskop.
 181. 190-3. 703. — Peder, Prof.
 jur. 141. 196. 198. 201. — Povl,
 Dr. 196,
 Reuss, Jer. Fr., Prof. og Hofpr. 65.
 Reuther, Chillan, dram. Forf. 798-7.
 Reval, Biskop, Kapitel. 285. 288.
 Reventlow, Chr. Dtl. Greve. 800.
 Ribe. 282. 284-5. 299. 301. 374. 416-7.
 657-8. Domkirke. 417. 419-20. 657.
 678-9. 802. 817. S. Cathrine (Sorte-
 brødre) K. 417. 658. 679. Kapitel.
 278. 280. 677. Skole. 374. 506.
 Stift. 675-9. Biskopper, s. H. Tavsen,
 M. Anchersen, H. A. Brorson.
 Rin, Rasmus, Tingshøring t. Laal.
 Landsting. 573-4.
 Ringe i Fyn. 513.
 Ringkjøbing. 817.
 Ringkjøbing, Anders Andersen, Bisk.
 i Aalborg 507.
 Ringsted. 180. 189. 193. 502-3.
 Rodsteen, Frederik. 823.
 Rohn, A. C., Pr. v. Petri K. i Kbh. 94.
 Rosendahl, Bertel, Kantor i Waisenh.
 62-3.
 Rosenkrantz, Holger, d. lærde. 619-21.
 — Jørgen, t. Kjeldgaard. 142-3. —
 Palle, t. Krænkerup. 598-9.
 Roskilde. 346-73. Domkirke. 347-62.
 493. 625. 675. Kapitel. 179-80.
 280. 364-5. 368-9. 499-501. 624.
 Skole. 143. 185. 369. 622-5 V. Frue
 Kloster. 366. S. Clare Kl. 285. 366.
 Landemode. 188. 191. Katholske Bi-
 skopper. 284-6. 288. 299. 317. 364.
 367., s. Ped. Sunesen, N. Stigaen,
 J. Rønnow.
 Roslev. 134.
 Rostok, Univ. 660-1. 784.
 Rotkirch, Wentzel, Lensmd. p. Ant-
 vorskov. 183-4.
 Rud, Borchard. 601. — Erik, t. Fugl-
 sang. 575. — Knud. 660. 662.
 Rudkjøbing. 171.
 Ryde Kloster. 22. 319.
 Rye, S. Søren. 440. 450.
 Rynkeby. 168.
 Rær p. Hanstholm. 742.
 Rødby. 570—1. 584.
 Rønne, Niels, Klokker i Fredericia. 610.
 Rønnow, Anna, Frue. 173. — Carl,
 Bisk. i Odense. 144-6. — Joakim,
 Bisk. i Roskilde. 367-8. 668-74.
 Rørdam, Holger, Pr. i Vigersted.
 502-3.

- Sadolin, Hans Jørgensen, Pr. i Thoreby. 575-6. — Jørgen Jensen, Bisk. i Odense. 157. 666-7. 691-2. 719.
- Salmer, danske. 210. 693-706. Salmebog, evang.-chr. 721-39.
- Saltum og Hune. 743.
- Sandager i Fyn. 152.
- Sandt, Augustinus, Kannik i Rosk. 624.
- Sascerides, Joh., Prof. 818.
- Saxkjøbing. 598. 605. 608.
- Saxtrup, Niels Pedersen, Pr. i Nakskov. 458-9.
- Scandorf, Niels Poulsen, Pr. v. Frue K., s. Prof. theol. i Kbh. 179-82. 188. 195-6. 625-6.
- Schlegelmilch, Casp. Gottlieb, Læge i Trankebar. 35.
- Schlesser, Casp. Vilh., Læge v. Waisenh. 31. 525-6. 528. 530.
- Schougaard, Andr., Lær. v. Waisenh. 86. 540.
- Schou, Jens, Pr. i Kippinge. 474-5.
- Schreiber, tydsk Pr. i Kbh. 45. 47.
- Schrøder, Hans Samuelsen, Rekt. i Aalb. 427. — Joh. Wilh., Medl. af Miss. Koll. 30. 35. 46-9. 54. 79. 487-518. 527. 529-30. 546-8. 550.
- Schulin, Joh. Sig., Oversekr. i tydske Kancelli. 494-5. 512. 788.
- Schwartzkopf, Edv. Ott., Lær. v. Waisenh. 29. 34. 37. 39-42. 50-1. (96). 539. — Isak, Pr. i Kregome. 513.
- Sebbelow, Helmuth Otto, Rekt., s. Pr. p. Herlufsholm. 178.
- Seerup, Fred. Chr., Lær. v. Waisenh. 540. — Niels Jørgensen, Pr. v. Ribe Domk. 417. 419-20.
- Sehested, Christen Thomesen, Kansler. 198-9. — Christoffer. 430.
- Seidelin, Hans, Etatsrd. 36. 54. 63-4.
- Sengeløse. 185-6. 336.
- Severin, J. F., Degn i Kippinge. 462-7.
- Siemonsen, L., Pr. i Husby. 223-6. 241-5.
- Sinning, Jens Andersen, Prof. 815-6.
- Skagen. 393. 426.
- Skanke, Hans, Rekt. i Trondhj. 503-5.
- Skarpenberg, Johan, Ridder. 563.
- Skavbo, Klavs, Professor. 640.
- Skeby og Otterup. 429-32.
- Skeel, Albert. 389.
- Skiby, Sjæl. 514.
- Skinkel, Laurits. 432. — Morten. 171. — Niels. 153. — Werner. 432.
- Skolevæsen, d. lærde. 184-5. 585. 596-7. 622-5. s. Almueskolevæsen.
- Skriftemaal. 65-72. 123. 132. 136. 519-25. 749-77.
- Skudsmaal, udst. af Præster. 123. 132.
- Slagelse. 180. 190-1. 193. 203-10. 283. 289. 680.
- Slagter, Thom. Ped., Pr. p. Strynø. 178.
- Slangerup. 185. 187. 284. 623.
- Slesvig, Kapitel. 280. Stift. 815-7. Biskop. 288, s. Valdemar.
- Smed, Peder, i Roskilde. 369. 719.
- Smit (Smidt), Jesper Lauritsen, Pr. i Brænderup. 140-54. — Jørgen, Kapellan i Faaborg. 517. — Ole Andersen, Kap. i Dannemare, s. Pr. i Arninge. 459.
- Snedkerlaugets »Behøvling«. 495-7.
- Snidstorph, Sigv. Chr., Pr. i Kippinge. 469. 474. 608.
- Softe, Enkedron. 456-7.
- Sognebaand. 117. 122.
- Sognes Sammenlægning. 154-70. 182-4. 194. (823).
- Solthau, Joh. Otto, Lær. v. Waisenh., s. Pr. i Starup. 34. 52-4.
- Sontum, Ulrik, Pr. i Kippinge. 475. 479-80.
- Sorø Kloster. 22. 817. Akademi. 142-3. 190. Skole. 140. 142-3.
- Spentrup og Gassum. 97. 100. 106. 112.
- Sporon, Nic. 517-8.
- Stampe, Sekretær, t. Skjørringe. 722.
- Starup v. Haderslev. 804.

- Starup og Nebel. 54. 98.
 Steenbuch, Hans, theol. Prof. 30. 36.
 40. 46. 54. 79. 529. 547-8. 550.
 de Steensen, Steen, t. Avnsbjerg. 101.
 Steenstrup, Søren, Kap. i Waisenh.
 s. Pr. i Jydstrup. 74-5. 540. 543-5.
 561.
 Stege p. Møen. 189. 196. 199-201.
 Sthen, Hans Christensen, Salmédigter.
 643-5. 697-700. 703.
 Stenløse og Fangel. 513-4.
 Stenmagle. 186.
 Stenstrup og Lunde. 154-70. 638-9.
 Sternberg, Valfartssted. 439-40. 450.
 Stevner, Hans, Kap. i Viborg. 492.
 Stigsen, Niels, Bisk. i Roskilde. 7-9.
 Stistrup, Christen, Pr. i Ullits. 139.
 202.
 Stokkemark. 577. 588.
 Stokkemark, Peder, Pr. i Balslev. 510.
 Stolestader, Strid om. 153.
 Stoltzig, Chr. Dan., t. Mølgaard. 201-3.
 Storvorde, Vib. St. 131.
 Stub, Christen, Pr. i Aarhus. 794.
 Strynø. 170-8.
 Stub, Niels Sørensen, Separatist, i
 Slagelse. 204-10.
 Stygge, Niels, Bisk. i Børglum. 389.
 Støfring, J., Separatist. 538.
 Støtterup, Brødrene, Separatister.
 508. 511.
 Suhm, P. F. 276 ff.
 Sulsted og Ajstrup. 821-3.
 Sunesen, Anders, Kong. Kansler. 5-6.
 — Peder, Bisk. i Roskilde. 349-62.
 Svaning, Hans, d. æ. 816.
 Svenborg. 142. 163. 177-8. 634-7.
 S. Nicolai K. 156-7. Skole. 165.
 Svensen, Brynjulf, Bisk. i Skalholt.
 187. — Rasmus, Pr. i Faxe. 192-3.
 Syv, Peder. 128. (131).
 Sæby og Hallenslev. 191.
 Saabye, Jørgen Nielsen, Pr. p. Strynø
 s. i Aagerup. 178. — Niels, Pr. i
 Tirstrup. 178.
- T**avsen, Hans. 371. 391. 449-50.
 658-79. 681-9.
 Tebring, Niels Michelsen, Pr. i Gudom.
 131.
 Terpager, Peder, Lekt. i Ribe. 278 ff.
 296. 417.
 Thillerup, Jacob Mortensen, Lær. v.
 Waisenh., s. Pr. i Haderup. 29. 34.
 39. 50-1.
 Thisen, Gert Zach., Kap. i Aalborg.
 409-10. 412. 419.
 Thisted. 392-3. 427.
 Thomesen, Hans, Salmédigter. 699-700.
 817. — Peder, Bisk. i Vendelbo S.
 391-2. 719.
 Thoreby. 184. 575-6. 588.
 Thorkil, Abbed i Esrom. 21.
 Thøgersen, Peder, Bisk. i Viborg. 152.
 Tibirke. 627. 629.
 Tiende 718; af Bier. 121; af Hvède.
 151; af Ærter og Vikker. 590-1; s.
 Kvægtiende.
 Tikjøb. 186.
 Tirsted og Skjørringe. 564-5. 573-4,
 584. 591-2.
 Tirstrup og Fuglelev. 178.
 Tisvilde. 475. 627-9.
 Torkelstrup, Falst. 569-70.
 Torpe, s. Vejleby.
 Torslunde og Ishøj. 336. 343.
 Tostrup og Uggerløse. 191.
 Trankebar. 35. 468.
 Trolle, Herluf. 372. 392. — Jakob. 588.
 Trolovelse. 120. 125. 129. 137.
 Trondhjem. 30. 33. 503.
 Truelsen, Hans, Pr. i Brænderup. 150-2.
 Tvis Kloster. 22.
 Tydske Mnhd. i Danm. 186. Se Kbhvn,
 Petri K.
 Tyge, Bisk. i Aarhus. 22. — Bisk. i
 Børglum. 389.
 Tømmerby og Lild. 743.
 Taagerup. 574-5. 584. 591.
 Taarnborg v. Korsør. 512.
 Taars p. Laal. 570.

- Udby i Fyn. (Roenæs Prgd.). 144. 153.
 Ugedagsprædikener. 492-3.
 Ulf, Niels, Pr. i Nysted. 572-3.
 Ulfeld, Korfits, 622-4.
 Ulfstand, Hak. 578. 581. — Oluf Hol-
 gersen. 443-4. 446-8. 483-4.
 Ulrich, Dan., Skoleholder i Kbh. 507.
 Ullits og Føvlum. 202.
 Universitet, Kbhvns. 142. 196-9.
 325-44. 494. 585-6. 589. 808. 815-8.
 Urne, Axel, t. Aarsmark. 577-8. —
 Hans. 572. — Jørgen. 622 —
 Margrete, Abbedisse, i Maribo. 580.
 — Merte, Frue. 430-2.
 Utterslev, Laal. 563. 571.
 Vacancetjeneste i Præstekald. 124-5.
 Valdemar Sej. 22-3. 423.
 Valdemar, Bisk. i Slesvig. 13-9. 305-24.
 Valkendorf, Axel. 430. — Henning.
 159-61.
 allensved. 183-4. 194,
 Vallø, Hospital. 50-1.
 Varde, Christian Frederik, Pr. i Sven-
 borg. 634-7. — Rasmus Jensen,
 Kan. i Rosk. 624.
 Ware, Søren Jensen, Rekt. i Aalborg.
 428.
 Warnstedt, Amtmd. i Flensborg. 242-5.
 Vedel, Anders Sørensen. 290-4. 319.
 372. 374-5.
 Veggerby og Bislev (Kirketerp Prstgd.).
 126. 131.
 Vejle. 373-83. Koncillium. 279. 298. 377.
 Vejle, Hans Knudsen, Bisk. i Odense.
 594-5.
 Vejleby (Torpe). 582. 584
 Welleius, s. Jakob Madsen.
 Wenck, Hans, kgl. Sekr. 446-8. 486.
 Vendelbo, (Christen), Ridder. 563.
 Vends Herred. 140-54.
 Venstermand, Laur. 580.
 v. Westen, Agent. 479. — Chr. Ulrik,
 Pr. i Brændekilde. 481. — Thomas,
 Lekt. i Trondhjem. 30.
 Vestenskov. 576. 608.
 Vesterulslev. 598.
 Viborg. 195. 662-8. Domkirke. 492-3.
 Skole. 195-6. 426. Graabrødre K.
 664-7. S. Hans Kl. 662-3. Bog-
 trykkeri. 122. 131. Stift. 12. 115-39.
 Biskopper, s. Jørg. Friis, H. Gerner.
 Viborg, Christen, Pr. i Fuglse. 584.
 586. 587. — Hans Jensen, Pr. i
 Lund, s. i Stege. 195-201. — Jens,
 Kan. i Ribe. 815-6.
 Vigersted og Kværkeby. 502-3.
 Vilhelm, Abb. i Æbelholt. 5-6. 21.
 Villadsen, Tileman, Pr. p. Frederiks-
 borg. 180. 187.
 Villumsen, Mogens, Amtsforv. i Aal-
 borg. 407-8. — Peder, Byfog. i
 Maribo. 570.
 Vilstrup v. Haderslev. 72. 214.
 Vinding og Vind. 97.
 Vingaard, Mogens, Rekt. i Aalborg. 428.
 Winke, Niels, Forst. f. Vartov. 639-40.
 Vinstrup, Ped., Bisk. i Lund. 185.
 199. 200. 619-20.
 Winther, Christian, Pr. i Vejle. 614.
 Vitskøl Kloster. 19-22.
 Wittenbergs Univ. 197-8. 391. 661-2.
 814-8.
 Vium og Lysgaard. 101. 105. 112.
 Voltelen, Lambert, Kirurg. 31.
 Vordingborg. 189. 423. S. Andreae
 Slotskapel. 443. 483. Skole. 184.
 Worm, Chr. W., Biskop. 487. 493.
 Vorning, Kvorning og H. 100. 106.
 Vrejlev Kloster. 388.
 Wrangel, Laurits, Forst. f. Kippinge
 K. 449.
 Væ, Kloster. 17.
 Wöldike, Andreas, Bisk. i Viborg. 492.
 — Marcus, Prof. theol. 534-62. 808.
 Vaabensted og Engestofte. 594.
 Zahrtmann, Marineminister. 212-4.
 Zeuthen, Niels, Pr. i Skamby. 789.
 Zinzendorf, Greve. 54.

- Ægidius, Hans, Rekt. i Aalborg. 428.**
Ægteskab. 129. 139. 536-7. Se Tro-
lovelse.
Ægteskabssags Paadømmelse. 201-3.
Ærindlev. 584. 587-8. 590-1. 593.
- Øgler, Rasmus, Pr. i Roskilde. 493.**
Øland. 428.
Ølmand, Laurits, Ærkedegn i Rosk.
368. 815.
Øm Kloster. 22.
Ørritslevgaard. 158-9. 429-30.
Ørting, Søren, Pr. i Veggerby. 126.
Ørum, Vib. St. 121.
Ørtz, Ludv. Chr., Amtmd. i Nykjøb.
F. 479.
Øsløs, Vesløs og Arup. 744.
Øster-Skjerninge. 176.
- Øster-Ulslev. 602.**
Østoft. 565-7. 576. 581-9. 595.
- Åabenraa, Valfartssted. 450.**
Aageby. 582.
Aalborg. 283. 288. 407-21. 506-7.
665-6. Skole. 419. 425-8. Biskopper,
s. And. Ringkjøbing, M. Foss, B.
Brorson.
Aalborg, Hans, Boghandler. 623. —
Hans Hansen, Pr. i Vejlb. 623.
Aalholm Slot. 566-7. 598-9. 601.
Aarhus. 415-6. 818. Biskop. 505-6.
818-21.
Aars, Vib. St. 138. 201.
Aars, Niels Jensen, Rekt. i Viborg. 196.
Aas Kloster. 17. 22.
Aastrup v. Haderslev. 803.
-